Första Delen.

STOCKHOLM
C. & E. GERNANDTS FÖRLAGS AKTIEBOLAG.

38 a.b.

ALLMÄN
KULTURHISTORIA

ELLER

DET MÄNSKLIGA LIFVET I DESS UTVECKLING

SYSTEMATISK FRAMSTÄLLNING AF CIVILISATIONENS GÅNG OCH NATURLAGARNES UPPTÄCKANDE ELLER AF DEN GRADVISA UTVECKLINGEN AF DE SKILDA RELIGIONERNA OCH FILOSOFISKA VÄRLDSÅSIKTERNA, DE OLIKA STATSSKICKEN, SAMHÄLLSFÖRHÅLLANDENA OCH SEDERNA, DE SKÖNA KONSTERNA, DE INDUSTRIELLA OCH VETENSKAPLIGA UPPTÄCKTERNA M. M.

(MED ILLUSTRATIONER)

AF

ANTON NYSTRÖM

ANDRA GENOMSEDDA OCH DELVIS OMARBETADE GODTKÖPSUPPLAGAN.

I DELEN

STOCKHOLM
C. & E. GERNANDTS FÖRLAGS AKTIEBOLAG.

STOCKHOLM
AKTIEBOLAGET VARIAS BOKTRYCKERI 1900.

INNEHÅLL.

FÖRETAL.

Allmänna betraktelser öfver historien.

Människosläktets första framträdande.

Människosläktets första industriella utveckling.

Den börjande förståndsodlingen.

Den samhälliga utvecklingens första skeden.

Religionslärornas första utveckling.

De äldsta kulturfolkens religioner.

De österländska kulturfolkens äldre politiska utveckling.

Den grekiska kulturen.

Den äldre romerska kulturen.

Kristendomens första tid och den romerska kulturens sista period.

Folkvandringarna och det romerska rikets upplösning. Europas nya riken under medeltidens tidigare skeden. Öfvergången från barbariska till civiliserade samhällen.

Araberna och Mohammedanismen.

Korstågen och feodalismen. De samhälliga förhållandena i medeltiden.

Förhållandet mellan kyrka och stat under senare delen af medeltiden.

Arbetare och borgare samt den industriella utvecklingen i medeltiden och vid nyare tidens början.

Öfvergången från medeltiden till nyare tider i politiskt afseende: de absoluta monarkiernas och riksdagarnes uppkomst, bildandet af enhetsstater i Europa.

Frankrike.
England.
Spanien.
Tyskland och Österrike.
Italien.
Norge, Danmark och Sverge.
Ryssland och Polen.

Urartningar, reformsträfvanden och revolutioner inom kyrkan vid nyare tidens början.

I. Påfvedömets tillbakagång. Börjande protester. Gallikanska kyrkans frigörelse.

II. Den reformert-protestantiska kyrkorevolutionen i Schweiz och Tyskland.

III. Reformerta och protestantiska kyrkornas införande i England och Skotland.

IV. Katolska kyrkans urartning och protestantismens införande i Sverge.

V. Den katolska reformationen.

Den allmänna litteraturen och de sköna konsterna vid slutet af medeltiden och vid nyare tidens början.

Den intellektuella odlingen under medeltidens senare period och vid nyare tidens början.

De europeiska staternas politiska och sociala utveckling från början af 16:de till början af 18:de årh. Jämviktspolitikens och diplomatiens början.

I. Kejsar Karl V af Tyskland och Spanien.

II. Nederländska republiken och befrielsekriget.
III. Frankrike från midten af 16:de årh. till midten af 17:de årh.
IV. Sverge från midten af 16:de årh. till midten af 17:de årh.
V. Danmark och Norge till midten af 17:de årh.
VI. Trettioåriga kriget (1618—1648).
VII. Sverge och Danmark—Norge från 1648 till 1718.
VIII. Polen och Ryssland till början af 18:de årh.
IX. Preussen till 1740.
X. Frankrike under Ludvig XIV 1643—1715.
XI. England, Skotland och Irland.
XII. Italien.

Upptäcktsresor och grundläggande af kolonier.

De industriella och vetenskapliga upptäckterna från slutet af medeltiden till början af 17:de årh.

Nyare tidens filosofi till början af 18:de årh.

De industriella och vetenskapliga upptäckterna från början af 17:de årh. till våra dagar.
Matematiken, mekaniken, astronomien och fysiken.
Kemien.
Naturalhistorien.
Biologien och läkarekonsten.

Novell-litteraturen, skaldekonsten och skådespelet från slutet af 16:de till slutet af 18:de årh.

Folkrätten, rättskipningen och de ekonomiska spörsmålen i nyare tiden till slutet af 18:de årh.

Filosofien, upplysningslitteraturen, samhällsläran och de andliga rörelserna i 18:de årh.

Den sociala och politiska utvecklingen från början af 18:de årh. till våra dagar. De äldre samhällsförhållandenas sista tid. De absoluta monarkierna störtas och ersättas med konstitutionella monarkier eller republiker.

Novell-litteraturen, skaldekonsten och skådespelet från slutet af 18:de årh. till våra dagar.

Musiken i nyare tider intill våra dagar.

Filosofien i 19:de årh.

FÖRETAL.

Denna Kulturhistoria, som härmed börjar utgifvas i en ny upplaga, afser att på den exakta vetenskapens ståndpunkt framställa hufvuddragen af vår tids vetande samt den utveckling, mänskligheten hittills genomlupit. Den utgör en framställning af naturens och det mänskliga lifvets lagar och återgifver människoandens och samhällenas förändringar samt söker därigenom att vara en *systematisk encyklopedi*, hvari hufvudelementen af hvarje vetenskap allt ifrån dess första framträdande intill våra dagar framställas.

Sammanbindande *naturvetenskapen* med *samhällsläran* eller den kosmologiska synpunkten med den antropologiska, söker jag i detta arbete gifva en i förhållande till omfånget möjligast fullständig bild af det mänskliga lifvet i dess utveckling med hänsyn till dess skilda hufvudförrättningar och syften.

Hvad vår tid i intellektuellt afseende behöfver är en tillbörlig kännedom om *alla grundvetenskaper*, d. v. s. det encyklopediska vetande, hvarigenom *helheten* af den mänskliga odlingen framstår och sann och fullständig bildning först blir möjlig.

Då världshistorierna i allmänhet genom hela sin uppställning och konkreta natur så öfvervägande skildrat de yttre och politiska tilldragelserna och de kulturhistoriska arbeten, som hittills framstått, dels varit specialverk öfver särskilda odlingsgrenar eller tidrymder, dels ofta varit särdeles ensidiga, har jag funnit, att den historiska litteraturen saknar ett verk, som omfattar *alla* slag af odling och skildrar civilisationens gång med vetenskaplig rättvisa.

En ny tid bryter sig väg på ett allt mera afgörande sätt och äldre läror, som hittills haft häfdens auktoritet hos flertalet, skyddas ej längre däraf. Man fordrar numera *bevis* för alla påståenden och teorier, liksom man fordrar laga åtkomsthandlingar för all besittning, all makt. Häri ligger intet ondt, tvärtom en nödvändig säkerhet för rättvisan och upplysningen; men icke desto mindre kan i denna öfvergångsperiod till en lyckligare och nor-

malare tid mången byggnad slås i spillror och mycken förvirring uppstå, därest ej sann humanitet och sunda, bevisade läror spridas till alla klasser i samhället.

Enhet och *system* måste för den skull prägla vårt århundrades lärdom och allmänna bildning, på det att den mest framskridna delen af mänskligheten inom alla nationer må kunna leda tilldragelserna och motverka falska läror samt i lika mån bekämpa reaktionära som anarkiska planer.

Efterföljande arbete kan måhända bli ett medel att minska svårigheterna i vår tids oundvikliga brytningar, då det söker att med rättvisa bedöma och framhålla alla stora sanningar, som uttalats under mänsklighetens tillryggalagda bana.

Arbetet söker vidare att utgöra en organisk sammanfattning af forskningens resultat, som är tillgänglig för hvarje människa med elementär underbyggnad och vanligt sundt förnuft. Det hvilar på den allmänt mänskliga ståndpunkt, som sträfvar att mer och mer närma de skilda folken och att förverkliga den *fredliga industriellt vetenskapliga politik,* som utgör alla upplysta människors mål. De nationella tilldragelserna och intressena ha dock därvid ej blifvit åsidosatta, utan tvärtom ofta vidlyftigt behandlade, hvarigenom detta arbete är på samma gång en *svensk* som en *allmän kulturhistoria.*

För dem, som förut ej fattat den allmänna kulturhistoriens betydelse, men som vilja åt detta arbete ägna ett allvarligt intresse, tillåter jag mig att framhålla vikten af att *studera det från början till slut.* Framställningarna af tidigare utvecklingsskeden äro nämligen förutsättningar för begripandet af senare, hvilka, studerade lösryckta ur sitt sammanhang, ofta måhända skulle förefalla svårfattliga.

Efter ett genomgående studium af arbetet torde det bli lämpligt som en *uppslagsbok* eller för läsning af enstaka afdelningar, synnerligast som det kommer att förses med utförliga register.

Denna nya upplaga utkommer efter samma plan och med väsentligen samma innehåll som den första, ehuru med vissa förändringar och tillägg i enlighet med den nyare forskningen inom somliga områden samt förkortningar af vissa kapitel af mindre nödvändig vidlyftighet.

Slutligen må också nämnas, att jag vid genomseendet af denna nya upplaga haft tillfälle att anlita litteratören, hr O. H. Dumraths värderade hjälp.

Stockholm i Juni 1900.

Anton Nyström.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

Allmänna betraktelser öfver historien.

Begreppet historia. Samhällslärans väsende. Historiens forskningsmetod. — De olika slagen af historia. Den allmänna kulturhistoriens uppgift. — Hindren för den objektiva historieskrifningen och bristerna i den historiska undervisningen. — Historiens ändamål.

Begreppet historia. Samhällslärans väsende. Historiens forskningsmetod.

Hvad är historia?

Betraktadt från den mest allmängiltiga synpunkt måste detta ord, som ursprungligen betyder berättelse, sägas utmärka: *skildring af en sammanhängande följd af händelser, hvilka innebära en utveckling.*

Allt i universum har en historia. Jorden och de andra himlakropparne ha sin utvecklingshistoria och likaså de lefvande varelserna på vår planet, växter och djur såväl som människor. Och icke blott människor och mänskliga samhällen ha sin historia, utan ock de skilda mänskliga värksamhetsområdena, den industriella företagsamheten, de vetenskapliga upptäckterna, de sköna konsterna, de politiska institutionerna, de filosofiska spekulationerna, de religiösa meningarna o. s. v.

Att skildra jordens utveckling är sålunda att uppdraga dess historia; den Kant-Laplaceska världsdaningsteorien är en art historia, likaså framställningen af växternas och djurens framträdande och suksessiva utveckling på vår planet under olika geologiska åldrar, ja skildringen af de lefvande varelsernas individuella utveckling från frö eller ägg till fullt utvecklade organismer är ock en historia.

Dock, det finnes en stor skiljaktighet mellan människas historia och naturhistorien, då denna senare blott skildrar de fysiska och biologiska företeelserna, endast framställande utvecklingen af varelserna som sådana, tills de äro färdigbildade, och intet har att förtälja om en fortsatt utveckling från lägre till högre stadier i inre afseende; däremot visar oss människans historia bilden af ett släkte, som undergått högst betydliga förändringar i sina föreställningar.

Naturhistorien och lifsläran skiljas därför från den mänskliga historien och öfriga grenar af samhällsläran hufvudsakligen genom jämförandet mellan mänskligheten olika utvecklingsstadier. Därigenom framstår samhällsläran

som en självständig vetenskap, hvilken ej kan betraktas som en gren af människans naturhistoria.

Hvad som från vetenskaplig synpunkt således mest skiljer människan från djuren är *framåtskridandet* eller människans gradvisa *utveckling*. Människans förmögenheter — de fysiska, intellektuella, moraliska, sociala m. fl. — måste anses alltid ha funnits till, ehuru de till en början varit mer eller mindre slumrande och endast så småningom genom öfning alltmera utvecklats. Begreppet utveckling utmärker därför utbildandet af förut befintliga förmögenheter, som tillhöra vår natur. Människan har vidare en naturlig sträfvan att oupphörligt förbättra sina lifsvillkor i andligt och materiellt afseende så mycket som de omgifvande förhållandena tillstädja det.

Djuren söka visserligen också på sitt sätt förbättra sina villkor — därom vittna bäst äldre djurs mera erfarna handlingar i jämförelse med de yngres oerfarenhet — men detta sker ej, såsom hos människan, genom medvetna lärdomar, som öfverflyttas från släktled till släktled. Vi känna m. a. o. intet om en utveckling af djurens sociala företeelser, om vi ock känna åtskilligt om vissa djursamhällens organisation.

I mänsklighetens äldsta tid, den tidigaste förhistoriska, så att säga, djuriska perioden, torde utvecklingen ha försiggått utomordentligt långsamt: men så snart de verkligt *mänskliga* egenskaperna börjat utbildas och en *social* rörelse kommit till stånd, inträda ständigt nya förändringar hastigt nog. Hädanefter får den ena generationen efter den andra ett växande inflytande på de efterföljande och därefter blir, på mera framskridna stadier, utredandet af de flydda tidernas händelser eller den historiska forskningen ett för själfva det sociala lifvet nödvändigt behof. Genom den historiska forskningsmetoden, som är en art jämförelse, egen för det mänskliga lifvet, framstår det nödvändiga *sammanhanget* mellan de olika tilldragelserna i mänsklighetens utveckling, och den *sociala känslan* eller medvetandet om *solidaritet* och *beroende* utbildas.

Historien skall följa en vetenskaplig metod, ty rätt behandlad utgör den en del af samhällsvetenskapen eller *sociologien*.

Alla verkliga vetenskaper afhandla företeelsernas lagar; sociologien uppdagar och skildrar dem, som gälla det mänskliga lifvet.

Hvad menar nu vetenskapen med lag?

Lag är ett *oföränderligt och konstant förhållande* inom en mångfald af företeelser. Detta begrepp innebär därför motsatsen till det som är godtyckligt, tillfälligt och oberäkneligt. Inom den fysiska världen ha vi formulerat oföränderliga förhållanden rörande antal, utsträckning, rörelse, värme, kemisk sammansättning, växt- och djurlif m. m. Inom människans högre områden ha vi likaledes formulerat oföränderliga förhållanden för endels förståndet — tanke-lagarne, endels moralen — moral-lagarne. Ädelmodets, oegennyttans, människokärlekens öfvervikt öfver egoismen och de förras slutliga seger är ett exempel på det sistnämnda slaget af lagar.

Inom sociologien gälla sålunda dels de lagar, som utgöra grundvillkoren för samhällenas *tillvaro:* de visa oss de oföränderliga förhållanden, som återfinnas i alla stater rörande styrelsen, familjen, egendomen m. m.; dels åter de lagar, som gälla samhällenas *utveckling*, mänsklighetens framsteg. Det är om dem, som *historien* skall undervisa oss, det är genom kännedomen om dem, som vi skola lära oss att förutse. Kunskaperna om de båda slagen af lagar böra vi dock alltid söka förbinda och ställa i harmoni med hvarandra, för att få en så fullständig inblick som möjligt i företeelsernas natur.

Sociologien är ännu ej erkänd såsom vetenskap af alla forskare, därför att den ej stöder sig på matematiska formler och de mänskliga företeelserna ej alltid äro föremål för direkta iakttagelser och ytterst sällan tillstädja experiment, såsom de exakta naturvetenskaperna.

Men om också samhällsläran på grund af företeelsernas betydliga invecklig sålunda är *formellt* ofullkomligare än naturvetenskaperna, så äger den till ersättning en större mångfald af forskningsmedel, hvarigenom den ofta kan på ett fullt tillfredsställande sätt ådagalägga sina sanningar och ernå en *visshet*, som fullt ut mäter sig med den, som naturvetenskaperna erbjuda.

Den omedelbara iakttagelsen och skildringen af personer, sociala och politiska tilldragelser, seder och bruk — hvilka ofta kunna synas helt betydelselösa — kritiskt granskade legender och traditioner, språkstudier, offentliga aktstycken, minnesmärken, såsom inskrifter, mynt, vapen, husgeråd, byggnader, grafvar m. m. äro medel för forskning inom samhällslärans skilda områden.

Den *empiriska undersökningen*, d. v. s. den objektiva erfarenhetens väg, måste vara historikerns metod lika väl som naturvetenskapsmannens.

Samhällslärans teorier för de mänskliga företeelserna förutsätta ovillkorligen kännedom om såväl människans fysiska förhållanden, som hennes intellektuella och moraliska villkor och behof.

Sålunda förutsätter studiet af samhällsvetenskapen kännedom om lifslagarne, ty om de väsentliga villkoren för lifvet kunde förändras, om t. ex. människan skulle kunna lefva endast genom att andas och utan att äta, eller om gränserna för hennes tillvaro blefve inskränkta, skulle de sociala fenomenen betydligt påverkas häraf. Sociologien förutsätter således *biologien*, men i sin ordning äro alla lefvande varelser *kroppar*, och såsom sådana underkastade de allmänna lagarne för den materiella ordningen. Här finna vi biologiens underordnande under *kosmologien*, där vi studera planeten från fysisk synpunkt.

Men fastän vi sålunda måste medgifva, att de oorganiska och de biologiska företeelserna påverka de sociologiska, få vi ej förbise, att de blott göra det till en viss grad, hvarför de förra ej kunna sägas *styra* de senare. Vetenskapen om människans högsta förrättningar, samhällsläran, kan därför ej underordnas naturvetenskapen, biologien lika litet som kosmologien; med hänsyn till människans förmåga att inverka på naturen — hon förstår att göra blixten oskadlig och att förädla alla naturens alster o. s. v. — måste därför samhällsläran intaga en öfverordnad ställning till naturvetenskapen.

Ett farligt missgrepp har blifvit begånget af somliga sociala forskare genom att öfverdrifva den yttre naturens inflytande på det mänskliga lifvet och i sammanhang därmed uppställa en sorts inbillade lagar, de s. k. statistiska, som skulle blindt behärska tilldragelserna. Men om sådana lagar verkligen funnes, då måste all ansvarighet bortfalla för alla människans handlingar och då måste historien väsentligen bli en förkrossande och hemsk framställning af *ödets lek* med viljelösa varelser, som helt oegentligt kallas sedliga och förnuftiga.

En omsorgsfull sociologisk granskning af mänskligheten lif, det flydda och det närvarande, visar oss dock tvärtom, att detta ej är mänskligheten *verkliga* historia; den ådagalägger på det otvetydigaste, att människan kan, inom vissa gränser, vara de yttre förhållandena öfvermäktig eller att de sociologiska inflytandena fått en växande betydelse under vår utveckling, under det de yttre eller modifierande inflytandena, klimatet, födan m. m.

blifvit allt mindre bestämmande. Den vetenskapliga sociologien visar m. a. o., att människan äger vilja och att mänskligheten historia kan anses vara *viljans historia.*

De förändringar, som man tillskrifvit de yttre förhållandena, ha ofta berott på tillfälliga olikheter i utvecklingen hos olika nationer och på olika tider eller rasegenheter och afstängning från andra nationer.

Huru mycket än naturvetenskapen är en nödvändig grundval för samhällsläran och huru viktigt det än är att af den förra lära konsten att forska, tolka och skapa vetenskapliga teorier, vore det dock ett stort missgrepp att utan vidare öfverflytta dess metoder på den senare. De sociala lagarne äro lagar i sitt slag, de äro hvarken kosmologiska eller biologiska, såsom materialismen ansett.

Hörnstenen i samhällslärans byggnad utgöres af läran om *själsfunktionerna*, och denna lära fordrar återigen, kännedomen om *samhället*, ty människan kan ej studeras isoleradt, utan samfäldt med likar. De högsta egenskaperna hos oss, de sant mänskliga, godhet, vördnad, hängifvenhet m. fl. kunde ej finnas till, om ej likar funnes, hvilka vi ägna godhet, vördnad, hängifvenhet. Själsläran har därför blifvit uppställd med stöd af *sociala* synpunkter d. v. s. i enlighet med samhällsläran, genom hvilken människans högsta egenskaper och förrättningar uppenbarats för oss. Själsläran står, så att säga, på gränsen mellan lifsläran och samhällsläran, och för att fulländas måste den utbildas genom ett omsorgsfullt studium af afvikelserna i själslifvet eller sinnessjukdomarne, hvilka uppenbarat många viktiga företeelser hos såväl individer som samhällen. Många historiska personligheter kunna ej rätt bedömas, utan att forskaren af befintliga intyg kan sluta sig till deras sinnesbeskaffenhet. Många orättvisa domar förebyggas därigenom, såsom t. ex. då ädla personer framställas såsom hycklare och bedragare, under det de måhända varit exalterade eller handlat i enlighet med sinnesvillor (hallucinationer).

För att rätt kunna utforska de sociala företeelserna måste en *historisk analys*, där alla områden af den mänskliga naturen utforskas, såväl förståndet och handlingen som känslan, vara den ledande metoden. De omedelbara iakttagelserna af det närvarande äro alltid isolerade och utan sammanhang, och de låta oss ej härleda det ena stadiet ur det andra. Dessa iakttagelser äro otillräckliga och få först vetenskapligt värde, då de *jämföras med helheten af det flydda.* Den *jämförande metoden* är därför oundgänglig i den historiska tolkningen. Om vi ej ha blicken fästad härpå, bli våra intryck af det närvarande ofta vilseledande, och ett klokt förutseende af framtiden, som är en af samhällslärans förnämsta uppgifter, omöjliggöres. Läror och institutioner, som äro stadda i förfall och egentligen tillhöra medeltiden och till och med forntiden, kunde då anses tillhöra framtiden.

Många tilldragelser skulle vara oförklarliga, många stora personligheter synas små, därest ej alla händelser och personer betraktades i deras tids belysning eller ur *historisk synpunkt.*

De olika slagen af historia. Den allmänna kulturhistoriens uppgift.

Historien kan skrifvas på många sätt: systematiskt och filosofiskt eller osystematiskt och kritiklöst, från allmänna eller nationella synpunkter, med

hänsyn till helheten eller med hänsyn till detaljerna. Därför ha också olika slag af historiska arbeten framstått i tidernas längd: kulturhistoria, världshistoria, nationalhistoria, literaturhistoria, kyrkohistoria, filosofiens historia o. s. v. samt en otalig mängd specialarbeten öfver alla slag af mänsklig verksamhet, viktiga för forskare och fackmän, ehuru icke för den stora allmänheten. Fullkomligt godtycklig är somliga författares formliga indelning af den allmänna historien i politisk historia, religions- eller kyrkohistoria samt kulturhistoria. Huru har ej politiken varit förknippad med tilldragelserna på religionens och den allmänna odlingens områden, och kyrkans öde, huru har detta ej ofta blifvit bestämdt af den vetenskapliga forskningen? Med kulturhistoria har man vid nyssnämnda indelning förstått framställningen af sedernas, literaturens, forskningens, konstens, handelns och näringarnas utveckling. Till »kulturen» måste likväl äfven räknas de sociala och politiska begreppen och institutionerna, liksom ock de olika religiösa föreställningarna.

Man torde med rätta kunna säga, att allt för stor ensidighet utmärkt historieskrifvarne, då en sådan indelning kunnat göras. De mänskliga tilldragelserna kunna blott genom en allsidig granskning utredas, och därför måste vi undvika ett dylikt konstgjordt särskiljande af sammanhängande områden af ett enhetligt ämne.

Hvad beträffar den s. k. *literaturhistorien* kan den blott anses beteckna ett öfvergående försök att sammanfatta nationernas andliga lif inom vissa områden, synnerligast den poetiska diktens. Men då i »literatur» innefattas allt, som utgifves i bokform, äfven filosofiska och vetenskapliga skrifter — hvilka förvisso lika mycket, ibland mycket mera än skaldestycken och noveller, utgöra det högsta resultatet af mänskligt kulturarbete — torde det vara på tiden, att hvad som hittills kallats literaturhistoria hädanefter benämnes *skönliteraturens* eller vitterhetens historia, hvarigenom möjliga misstag förebyggdes.

Världshistorien innehåller vanligen en samling helt konkreta skildringar af personer och händelser, land efter land, period efter period, utan systematisk gruppering, hvarför den egentligen blott utgöres af ett antal *historiska skildringar*.

Såsom sådana äro de ett nödvändigt material för den vetenskapliga allmänna historien eller *kulturhistorien*, som betydligt skiljer sig från *världshistorien*, fastän båda afse att framställa hela människosläktets historia. Under det världshistorien steg för steg skildrar händelserna i de olika folkslagens lif och framdrager betydelselösa detaljer i mängd, redogör kulturhistorien för de mänskliga tilldragelserna i mera enhetliga bilder och ordnar de historiska fakta från allmännå och abstrakta synpunkter eller i systematiska klasser, angifver endast de viktigaste detaljerna, men utesluter de mera underordnade. Denna art af historia generaliserar händelserna så mycket som möjligt eller framdrager med andra ord hvad som är mer eller mindre allmängiltigt eller gällande ett stort antal fall. Den åskådliggör med färre ord och i större drag tilldragelserna och utvecklingen och framhåller den tanke eller *ledande princip*, som finnes i en följd af konkreta tilldragelser. På detta sätt framstår hufvudriktningen i utvecklingsperioderna och flydda tiders oupplysta meningar, rester af det bortdöende gamla, särskiljas härigenom från de nutidens åskådningssätt, som bära framtiden i sitt sköte. Kulturhistorien lär oss med ett ord att fatta hvad som är stillastående och hvad som är framåtskridande hos de samtliga idéerna.

Ett ovetenskapligt och kritiklöst uppradande af historiska fakta medför åter ett bortblandande af *kulturbegreppen*, förvillar lätt det sunda omdömet och kan föranleda mången att taga »historiens vittnesbörd» till stöd för snart sagdt hvilka teorier och handlingar som hälst.

Det historiska materialet, d. v. s. detaljerna förhåller sig sålunda till den vetenskapliga historien såsom de omedelbara naturiakttagelserna till den systematiserande naturvetenskapen, som alltid grundar sig på abstraktionen.

Filosofiens historia är ännu ett för den stora allmänheten okändt område af den mänskliga kulturen; och ändock kan det med lätthet ådagaläggas, att studiet däraf är af den största betydelse samt att det kan göras tillgängligt för enhvar, som öfverhufvud taget intresserar sig för mänskligheten stora frågor, hvarför filosofiens historia måste intaga en framstående plats i mänsklighetens allmänna utvecklingshistoria. Filosofi, som egentligen betyder »vishetslära», liksom filosof betyder »vän af vishet» (af grekiska *filos* = vän och *sofia* = vishet), betecknar betraktelser öfver tingen och tilldragelserna från allmännare och högre synpunkter än de, som det dagliga lifvets erfarenheter och detaljforskningen gifva vid handen. Visserligen har en och annan filosof sysslat med alltför obegripliga spekulationer; men detta har varit oundvikligt, då filosofien förutsätter fullständig tankefrihet och således intet hinder kunnat läggas för alla slag af betraktelser — öfver oåtkomliga föremål liksom öfver åtkomliga — samt då vidare mänskligheten, innan den vetenskapliga forskningen hunnit utstaka gränserna för vetandet, under lång tid ej förmådde urskilja, hvad som af den mänskliga tanken kunde utforskas eller ej.

Intet mänskligt område har lämnats å sido af filosofien, som är källan till det klaraste förståendet af mänsklighetens högre lif samt till de gemensamma föreställningar och idéer, som förenat och ledt folken.

Filosofien har småningom befriat människoanden från äldre, barndomsstadiet tillhörande föreställningar och krassa dogmer inom religionens område, hvarigenom förnuftets välde börjat göra sig gällande, fastän ännu oändligt mycken vidskepelse och många fördomar trycka individer och samhällen.

I allmänhet har hvarje tidsålders filosofi varit uttrycket för den högsta ernådda ståndpunkten eller tidens djupaste medvetande af sig själf.

Af filosofiens tysta, omärkliga arbete ha de största världshistoriska tilldragelser ofta framgått. Filosofien leder ändock ej till våldsamma omstörtningar, utan till organiskt reformerande utvecklingsskeden. Filosofien fordrar klara tankar och lefvande öfvertygelse för sin reformatoriska verksamhet, ej den råa styrkan.

Liksom filosofien måste ock *naturvetenskaperna*, såsom vi förut påpekat, ingå i människans allmänna historia. Det är naturvetenskaperna, som gifvit oss värkliga *insikter* om universum, och särskildt om vår planet och lifvet däråa. Det är genom deras studium, som verkliga *åsikter* förvärfvas, gent emot hvilka alla subjektiva meningar om de mest svårlösta spörsmål, hvilka hittills spelat en så oerhörd roll, upplösas till ett intet. Ingen högre industriell utveckling hade kunnat äga rum, om ej naturforskningen lärt oss grundvillkoren för det materiella lifvet; ingen sund filosofi och ingen sund religion hade kunnat framstå utan vetenskaplig grundval; utan naturvetenskapen skulle fördomar och vantro aldrig upphöra att grumla sinnena och förhindra kulturen. Den allmänna kulturhistorien eller civilisationens historia skall sålunda vara en framställning af hela det mänskliga lifvet i dess utveckling och på samma gång innefatta naturlagarnes historia.

Den skall sålunda vara en omsorgsfull och systematisk *utredning* af det flydda, en värklig *analys*, hvarigenom kännedom vinnes icke blott om tingen och tilldragelserna, utan ock om de *lagar*, som styra dem.

Hindren för den objektiva historieskrifningen och bristerna i den historiska undervisningen.

Många äro de hinder, som blifvit uppresta mot den objektiva historieskrifningen. De ha dels haft sin orsak i forskarnes ofullständiga upplysning, dels i politiska och religiösa fördomar och lidelser, hvaraf följt våldsamma slitningar af ytterliga partier, reaktionära å ena sidan och å den andra revolutionära. Under författarnes försök att bibringa allmänheten den ena eller den andra af dessa riktningar har emellertid den objektiva historieforskningen ofta nog fått sitta emellan.

Denna har äfven mött ett svårt hinder i förra århundradets orimliga historiska tvifvelsjuka, kallad *pyrrhonism**, som hade sin början i fritänkarnes metodiska förnekande af de bibliska berättelserna. En omsorgsfull och lidelsefri forskning visar oss dock, att man hvarken behöfver vara barnsligt lättrogen eller öfverdrifvet tviflande i fråga om historiska skildringar. Hufvuddragen kunna öfverensstämma med verkligheten, fast enskildheterna (t. ex. själfva ordalydelsen i angifna yttranden) kunna vara diktade. De systematiska tviflarne ha öfverdrifvit svårigheterna i utredandet af de historiska tilldragelserna och, utgående från den antagna ovissheten i de mänskliga vittnesbörden, ha de misskänt värdet af historiska upplysningar, hvilka emellertid äro alldeles nödvändiga för oss, då det icke är möjligt att stödja sig på egna personliga iakttagelser. Alla vetenskaper äro i behof af ett visst *förtroende* till föregående forskning, och mer än någonsin måste samhällsläran stödja sig på äldre iakttagelser öfver företeelser, som ju ej kunna förnyas.

Hela det sociala lifvet skulle gå under, om ej inbördes förtroende funnes, och likaledes skulle vi ingen historia alls få, om vi droge alla historiska uppgifter i tvifvelsmål. Men ett tillbörligt förtroende utesluter dock ej en tillbörlig grad af aktsamhet och kritik i forskningen.

Mot den sant objektiva metoden ha många historieskrifvare ibland felat på grund af religiös och politisk ensidighet. Liksom Tacitus på romerska kejsardömets första tid klagade öfver författare, som i sina skildringar af personer och tilldragelser låta sig ledas af egoistiska partiintressen och misshandla sanningen, ha vi ock i nyare tiden haft skäl att beklaga oss öfver följderna af en förblindande partiskhet hos äfven de största författare. Så framstående män som t. ex. Voltaire och Hume ha ej gått fria härifrån. Den förres kvicka, men falska och i grund ohistoriska kritik af kristendomen har förvillat otaliga sinnen, som ej förstått att se storheten eller finna det lagbundna i den kristna kyrkans tidigare framträdande, då de med den djärfve kritikern blott sett bristerna i dogmsystemet samt urartningen under kristendomens förfallsperiod. Som ytterligare ett exempel, huru Voltaire i likhet med Hume försyndat sig mot den sanna historien genom skefva framställningar, må här påpekas deras uppfattning af en af 17:de århundradets märkvärdigaste män, Cromwell.

---

* Efter *Pyrrho*, en sokratisk filosof i 4:de årh. f. Kr., som följde med Alexander d. st. på hans fälttåg och som var en synnerligen omsorgsfull granskare, ehuru ingen blind tviflare.

Båda dessa historiker saknade, på grund af den monarkiska politik de hyllade, alla sympatier för Cromwells republikanska sträfvan, och de drefvos vidare af det förakt, de fattat för de kristna dogmerna, att håna den kraftige republikanens barnsliga tro.

Tvånget af officiella läror samt sysslor med lön på stat utgöra ofta farliga hinder för den objektiva historieskrifningen. Beroendet af andra, af staten eller myndigheter, som kunna förhindra författarens befordran, har mer än en gång hindrat historikern att skildra så som han bordt eller som han velat, om han fritt fått säga hvad han funnit under sina forskningar. Fullkomligt fri forskning och fullständig framställningsfrihet äro därför af nöden.

De officiella lärornas tvång inverkar likaså ofta nog på den historiska undervisningen så väl vid universiteten som vid skolorna. Denna undervisning kan därför sällan bli lefvande, utan nedsjunker lätt till ett maskinmässigt inpluggande af tomma register öfver konungar och drottningar, deras födelse- och dödsår, öfver krig och fredsslut, gränsförändringar m. m., under det att den historiska anden saknas och föga inhämtas om släktets och nationernas inre lif och utveckling. Den gängse historieundervisningen förmår därför ej att dana karaktärer och utbilda öfvertygelser, och ändock torde väl ingen neka, att förvärfvandet af dessa andliga ägodelar borde på allt sätt befordras af den historiska eller sociala forskningen. Man måste för den skull med längtan motse den tid, då redan från skolåldern den djupare inblick i historiens företeelser meddelas, som bör ligga till grund för ledningen af såväl våra intellektuella som våra sociala och moraliska omdömen.

Historiens ändamål.

Ett af historiens förnämsta ändamål är att för den närvarande tiden, såsom det nödvändiga resultatet af hela den föregående utvecklingen, framställa en vetenskaplig analys af det flydda. Genom en sådan framställning finna vi, huru snart sagdt alla våra tankar och handlingar utgå från flydda tiders verk, huru vi tänka våra förfäders tankar och ofta endast fullborda hvad otaliga, för det stora flertalet okända föregångare grundlagt.

Historien låter oss sålunda finna vår rätta plats i utvecklingens stora kedja och känna oss själfva såsom släkte och individer. Vi lära oss då att värdera storheten i hvarje tidsålder, i hvarje land, i hvarje lära, att känna den tacksamhetsskuld, i hvilken vi stå till våra föregångare, icke blott till de stora andarne på högre kulturstadier, utan ock till de första banbrytarne under kulturens vilda och barbariska skeden och till släktet som enhet taget. Härigenom odlas vördnads- och tacksamhetskänslan, som drifver oss att själfva söka göra något för samtid och eftervärld, och våra villkor och plikter såsom människor och medborgare framstå i ett klarare ljus. Vi finna att mänskligheten historia i stort sedt utgör en oafbruten följd af organiska utvecklingsformer och att intet enstaka i själfva verket någonsin framstått.

Solidariteten mellan de skilda raserna och folken är större än de flesta torde inse. Den framstår emellertid tydligt vid ett uppmärksamt studium af kulturens utvecklingsgång i de olika länderna, hvilkas framsteg i industriellt, vetenskapligt och socialt afseende ofta utvisa samband. Man kan bevisa, att forntidens hinduer ha en viss andel i Europas nuvarande fabriks-

industri, då de uppfunnit algebran, som araberna förde till Europa och som är nödvändig för maskinkonstruktion m. m. Det är kinesерna, som uppfunnit papperet och kompassen, hvarför vi ha dem att tacka för en stor del af den europeiska civilisationens förkofran och utbredning. Under medeltiden odlades naturvetenskaperna förnämligast af mohamedanerna, som togo dem i arf från de grekiska skolorna, och från mohamedanerna fick det kristna Europa större delen af sin vetenskapliga odling vid medeltidens slut för att sedan på denna grundval själfva fortsätta den intellektuella kulturen. Att det äntligen finnes solidaritet mellan nutidens civiliserade folk och forntidens vildar och barbarer, framgår bl. a. däraf, att det var dessa, som uppfunno åkerbruket, skaffade oss husdjuren och sädesslagen samt uppfunno konsten att framdraga metaller o. s. v.

Äfven inom de filosofiska och religiösa rörelserna i mänsklighetens lif kan man ådagalägga beroende och samband, där den nationella afgränsningen eller den religiösa ofördragsamheten samt större afstånd i tid och rum låtit all gemenskap undanskymmas.

Hänsynslöst utdömde kristendomen den gamla polyteismen, och protestantismen utdömde i sin ordning medeltidens kyrka, och dock har såväl polyteismen som den katolska kyrkan hvar på sin tid utgjort viktiga faktorer i mänsklighetens utveckling och förberedt sina efterträdare. På samma vis ha de stora politiska revolutionerna i ett blindt hat till det äldre, maktägande samhället utdömt allt det gamla och underkänt allt värde hos föregående läror och institutioner. Här har historien som ändamål att genom en lidelsefri och objektiv analys upplysa om verkligheten i det flydda och om sammanhanget i utvecklingen, hvarigenom den kan göra ett slut på den rådande anarkien i politiskt och intellektuellt afseende.

Kulturhistorien är i högsta grad ägnad att minska de skilda folkens föreställningar om egen själftillräcklighet, hvarigenom den vidare kommer att minska de krigiska tendenserna, som förr funnits hos alla folk. Den visar oss visserligen, att krig varit oundvikliga i äldre tider, men tillika, att de nu i de allra flesta fall äro skadliga och till intet gagnande för civiliserade nationer, hvilkas odling de rubba.

Kulturhistorien, som ser sakerna mera i stort, förenar och försonar folken med ett ord, under det att nationalhistorien ofta verkar söndrande. Den förra har mera omfattande vyer och ser de skilda folken såsom delar af ett helt — mänskligheten — den senare gör i allmänhet det lands folk till hufvudsak, som den speciellt tillhör. Detta alstrar lätt nationell fåfänga och låter lätt främmande nationers förtjänster falla i glömska. Nationalhistorikern måste vara kulturhistoriskt bildad, så att han har blick för helheten af den mänskliga odlingen, ty endast då undgår han nationella öfverdrifter och nationalegoismen, som uppväcker det hat och den omänskliga stridslusta, som ännu i våra dagar söndersliter nationerna.

Man kan vara fosterlandsvän och verka för fosterlandets själfständighet, men samtidigt människovän och i västerlandet europé, uppgå i mänsklighetens allmänna broderskap och verka för en enhetlig, upplyst, europeisk kultur och europeisk fred.

Den fullständiga omorganisation, som fordras för att göra slut på vår tids olyckor, missförhållandena i de sociala villkoren och äganderätten, militarismen, trostvånget m. m., skall grundas på tillämpandet af den vetenskapliga historien, som förmår förklara helheten af mänsklighetens lif. Endast med stöd häraf kunna de stora spörsmålen ordnas och de oroande lidel-

ser stäfjas, som politiken sätter i rörelse. Den yttre politiska agitationen måste omvandlas till en inre filosofisk rörelse, ty den största svårigheten att ordna det sociala och politiska lifvet ligger inom det moraliska området, hvarför meningar och seder först måste undergå en nödvändig pånyttfödelse, innan institutionerna kunna ändras eller nyttiga och beståndande reformer genomföras.

Trots all skenbar förvirring och trots all inveckling i de sociala och politiska företeelserna visar oss en noggrann historisk analys, att dessa företeelser ingalunda äro så godtyckliga, som man förr trott och som mången ännu är benägen att antaga på grund af ofullständiga kunskaper om såväl den yttre världen som det mänskliga lifvet.

Ju mer vetenskapen utforskat de mänskliga företeelserna, desto mer har den funnit, att dessa ej stå under inflytande af några öfvernaturliga makter, som ingripa efter godtycke, och att de ej häller ledas af egenmäktiga mänskliga viljor, utan att mänsklighetens, liksom den yttre naturens lifsföreteelser tima enligt en i tingen och varelserna själfva inneboende lagbunden ordning.

Slutligen vill jag framhålla den moraliska inverkan, som ett allvarligt studium af mänsklighetens utvecklingshistoria medför. Lifvet fylles med stora och ädla intressen och renas från allt småsinne, från tom och egoistisk äflan, på samma gång som en lefvande samhällighetskänsla väckes, hvilken drifver till befordran af en lifskraftig intellektuell och social utveckling och gör oss mäktiga att lefva med våra stora föregångare.

ANDRA AFDELNINGEN.

Människosläktets första framträdande*.

Jordens och de lefvande varelsernas allmänna utvecklingshistoria: jordklotets och jordskorpans daning; istiden och farhågan för lifvets utslocknande; världsdelarnes formförändringar; de geologiska åldrarne och formationerna: lifvets början; omvandlingsteorierna; människosläktets ålder; människans härkomst; utgöres människosläktet af en eller flere arter? Människosläktets urhem, första vandringar och spridning å jordklotet. Atlantis-sagan. »Syndafloden». Människoraserna och deras släktskap; de anatomiska kännetecknen hos människoraserna.

Jordens och de lefvande varelsernas allmänna utvecklingshistoria.

Jordklotets och jordskorpans daning.

Till mänskligheten historia hör i viss mån hennes hemvists, jordens historia; kunskapen om det mänskliga lifvet fordrar kännedomen om det omgifvande mediet, hvari detta lif försiggår, naturen. Naturstudiet bör alltså föregå studiet om människan själf; därför förutskickas här en skildring af jordens utveckling samt af växt- och djurrikets framträdande på vår planet, hvarigenom den nödvändiga förberedelsen vinnes för kunskapen om mänskligheten naturhistoria.

Det har bevisligen varit en tid, då inga människor lefde på jorden, och en annan, då hvarken växter eller djur af något slag funnos därå; ja, jorden själf har ej alltid funnits till; den tillhörde ursprungligen den gasformiga massa, hvarur småningom under oändliga tidrymder vår sol och alla dess planeter framgått. I denna kaotiska töckenmassa, som var utomordentligt het och befann sig i en kretsande rörelse, bildades genom rörelsens formförändrande krafter en central kärna, solen; genom värmeutstrålning i den kalla världsrymden följde afsvalning och sammandragning, hvarigenom töckenmassans kretsning tilltog i hastighet, och då denna uppnått en viss höjd,

---

*) För de värdefulla upplysningar i zoologiska, botaniska, paläontologiska och geologiska ämnen, som jag under utarbetandet af detta kapitel personligen erhållit af professorerna F. A. Smitt och A. G. Nathorst samt statsgeologen doktor N. O. Holst får jag härmed uttrycka min uppriktiga tacksamhet. *A. Nyström.*

bildades ringar kring solen, hvaraf sedan uppstodo töckenklot: de blifvande planeterna (fig. 1).

Genom fortskridande afsvalning och sammandragning blef det planetariska töckenklotet allt mindre, de centrala delarne blefvo flytande eller halffasta och slutligen stelnade en del af massan, hvarigenom ett fast skal uppstod. Detta skal brast dock förnyade gånger på många ställen till följd af den inneslutna smälta massans påtryckning vid jordskorpans sammandragning. En mängd af vår planets beståndsdelar, bl. a. vattnet, befunno sig dock ännu länge i gasformigt tillstånd såsom en tung och tjock atmosfer, till dess afkylningen medförde en ytterligare kondensering af vissa delar och vatten kunde bildas i flytande form. Oerhörda vattenmassor regnade då ned på jordytan, luften förtunnades mer och mer och från solen kunde ett svagt ljus upplysa planeten. Det första vattnet hade en betydlig temperatur, sannolikt flere hundra grader, och hölls i flytande form endast genom det ofantliga tryck, som den tunga atmosferen utöfvade på dess yta.

Fig. 1. Schematisk bild af planetsystemets uppkomst.

Den första stelningsskorpan bildades genom den glödande massans kristallisering; men de första härvid uppståndna bergarterna (gneis-, kalkstensarter m. fl., i hvilkas flertal kiselsyran utgör en hufvudbeståndsdel), som bilda det s. k. urberget, hvarpå de öfriga jordlagren hvila, förblefvo ej alldeles oförändrade under tidernas lopp, utan omgestaltades till stor del genom vattnets och luftens påverkan till nya stenslag. På grund af den kända förmågan hos vatten, som i slutet kärl öfverhettats till 300—400°, att upplösa åtskilliga hårda mineralier, såsom fältspat m. m., kan man antaga, att jordens första vatten med lätthet upplöste en stor del af urberget och förvandlade det till en grötformig massa, hvaraf sedermera nya bergarter framgingo.

Men icke blott det öfverhettade vattnet utan ock vatten af lägre (vanlig) temperatur äger förmåga att sönderdela de flesta bergarter, synnerligast sedan det upptagit syrgas och kolsyra, hvarför vattnets kemiska verksamhet för omvandlingen af urberget alltjämt fortgått. Dessutom har det på meka-

niskt sätt, eller genom böljornas och regnets nötning, volymförändringar på grund af temperaturväxlingar samt genom bortförande af uppslammade ämnen påverkat den fasta jordskorpan. På så sätt ha nya bildningar uppstått och upplösta, förvittrade, söndergrusade och bortslammade bergarter efterhand afsatts på hafvens och sjöarnes botten, bildande horisontala lager, som med tiden hårdnat till skiffriga eller sandstens- och ler-lager m. m.: *sedimentära*, d. v. s. utfällda, lagrade eller neptuniska bergarter i egentlig mening. Under långa tidrymder fortgick allt jämt afsättningen i hafvet af uppslammade ämnen, hvarvid de utfällda lagren betydligt tillväxte i tjocklek och utbredning. Och icke blott fordom skedde så, än i denna dag fortgår detta omdanings- och cirkulations-arbete.

Hvilken utomordentlig roll vattnet spelat vid jordskorpans bildande och huru intimt det blandats med bergarterna synes däraf, att det i större eller mindre (mikroskopiska) droppar iakttages i många bergarter af fastaste slag, såsom granit, gneiss, porfyr, basalt, lava o. s. v.

Det äldsta stenmaterialet på jordytan har emellertid småningom förökats genom talrika vulkaniska utbrott af flytande inre stenmassor: eruptiva bergarter (vissa granitslag, grönsten, porfyr, basalt, lava o. s. v.)

Fastlanden och bergen måste vi tänka oss ha till stor del bildats genom sammandragning af jordens inre, hvarigenom stelningsskorpan blir jämförelsevis för rymlig; den bildar då vidsträckta buktigheter, då den delvis sjunker in, och i de lägre trakterna samlas nu större mängder af vattnet — de stora hafven; mellan dessa fördjupningar bli andra delar af jordskorpan drifna i höjden och bilda liksom stora hvalf — fastlanden. Under det somliga berg äro eruptiva, ha andra uppstått genom fortsatt afkylning och sammandragning af jordens massa, hvarför de utgöra stora veck i stenlagren och ha således uppstått genom sidotryck i jordskorpan själf. Ytan var därför vida större vid det första urbergets bildande än nu.

Med fastlandens och »veckbergens» höjningar stå bristningar af jordskorpan i närmaste sammanhang, och här är det som de vulkaniska utbrotten äga rum. Heim har beräknat, att en afkylning af jordens inre af 200° är tillräcklig att medföra en veckning till en höjd motsvarande alpernas.

Småningom afsvalnade jordens yta allt mera, så att äntligen lefvande varelser kunde uppträda däråt, och dessa ha sedan blifvit viktiga geologiska faktorer, då de ingått i bildandet af nya lager af jordskorpan. I de sedimentära systemen finnas sålunda betydliga samlingar af förstenade växter och djur, hvarför dessa system ock kallas fossilförande (af *fossil* = uppgräfd).

Växtlifvet gynnades senare i hög grad af den varma atmosferens betydliga halt af vattenånga och kolsyra, och på somliga ställen blefvo stora massor af träd sammanhopade vid nya förändringar af jordytan och slutligen begrafda under nya sand- och slam-massor, hvarpå deras rester förmultnade och sammanpressades till stenkolslager. Kollager finnas dock ej blott i den s. k. stenkolsformationen, utan ock i såväl äldre som yngre lager.

Hafvet skulle genom den oerhörda mängd af kolsyrad kalk, som strömmarne oupphörligt ditföra från fastlanden, slutligen ha blifvit en mättad kalklösning, om ej djur — urdjur, korallpolyper, musslor m. fl. — funnits, som tillgodogjort sig större delen af kalken och upprätthållit jämvikten i hafsvattnets sammansättning. Dessa djur afsöndra till skydd för sina mjuka delar ett inre kalkstöd eller ett yttre skal; och de fasta delarne bilda, sedan djuren dött, en ny sorts lager i jordytan — krita, korall- och snäckbankar m. m.

Efter större förlust af jordens egen värme började till följd af olika fördelning af solens strålande värme klimatiska skiljaktigheter göra sig gällande, i det att temperaturen vid polerna blef kallare än i ekvatorialtrakterna, och slutligen kom en tid, då vattnet i de kallare trakterna kunde öfvergå till is. Genom isens vandringar och nötningar, transportering af stenblock och grus m. m. samt dess förmåga att sönderspränga berg i smådelar och sedan bilda sand och lera har den utgjort ett viktigt geologiskt verktyg för jordskorpans omdaning.

Istiden och farhågan för lifvets utslocknande.

I en mycket aflägsen period — för kanske hundratals år sedan — eller på tertiärtidens sista skede, som föregick den yngsta geologiska skapelseperioden, kvartärtiden, fanns å jordens norra trakter säkerligen samma växt- och djurvärld, som öfverallt på vår planet. Stora och besynnerliga djur, som mestadels nu äro utdöda, lefde och frodades där i väldiga skogar, liksom i hafvet, och ett varmt klimat var då rådande.

Men en fruktansvärd naturrevolution inträffade, då temperaturen sänktes betydligt i norra Europa liksom i norra Asien och norra Amerika. I stället för tropiskt regn, som förut nedfallit här och gjort marken så fruktbar, började snö att falla, först på Skandinaviens och Skotlands höga berg och sedan i allt större utsträckning på lågländta trakter, och vattendragen tillfröso.

Väldiga snöstormar rasade, snön föll lång tid i oerhörda kvantiteter och tillfrös jämväl, så att hela norra Europa — liksom nordliga delar af Asien och Amerika — täcktes af en vidsträckt ismassa, som torde ha haft en mäktighet af ett hundratal intill ett tusental meter. Denna början till istiden kallas *den stora nedisningen* (se fig. 2).

Af den växt- och djurvärld, som i dessa trakter fanns på tertiärtiden, ha alla spår försvunnit genom isens förstörande inverkan.

Ehuru istiden länge sedan försvunnit och Europa fått ett alldeles förändradt utseende, består en istid i smått ännu i höga alptrakter med sina snöbetäckta alptoppar och sina glaciärer. Studiet af alperna har ock varit utgångspunkten för läran om istiden. Denna har af nordiska forskare fått sin egentliga grundläggning, och det var prof. O. Torell, som med ledning af undersökningar i de skandinaviska länderna först uttalade den tanken, att dessa trakter under en tidigare period varit täckta af is.

Prof. frih. G. de Geer har genom sina forskningar ytterligare utbildat läran om istiden, och hans arbete: *Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden* (1896) bär vittne härom. Hvad som här meddelas om Nordens istid stödjes till stor del härpå. Norrmännen prof. F. Nansen och d:r M. Hansen intaga vidare bland forskarne på detta område framstående platser.

Då forskningen öfver istidsresterna tydligt ådagalagt, att det finnes dels *äldre*, dels *yngre istidsmoräner* (grussamlingar från glaciärer), har man kommit till visshet, att det ej funnits en enda oafbruten köldperiod under istiden, utan att mellantider, *mellanglacialtider* funnits, då temperaturen varit höjd och glaciärerna i högst väsentlig mån smält bort. En ny växt- och djurvärld har då kunnat uppstå för att åter försvinna, då en ny nedisning ägt rum; lämningar däraf ha flerstädes anträffats.

Huru många dylika mellanglacialtider som funnits, har ej kunnat afgöras.

* * *

Man har uttänkt flera förklaringar öfver denna isperiod. Den engelska geologen Croll anser, att polarisen tidtals utsträckts på grund af förändringar i jordaxelns lutning, åvägabragta genom andra himlakroppar, synnerligast solens och månens förenade inverkan. Härigenom uppkommer en periodisk

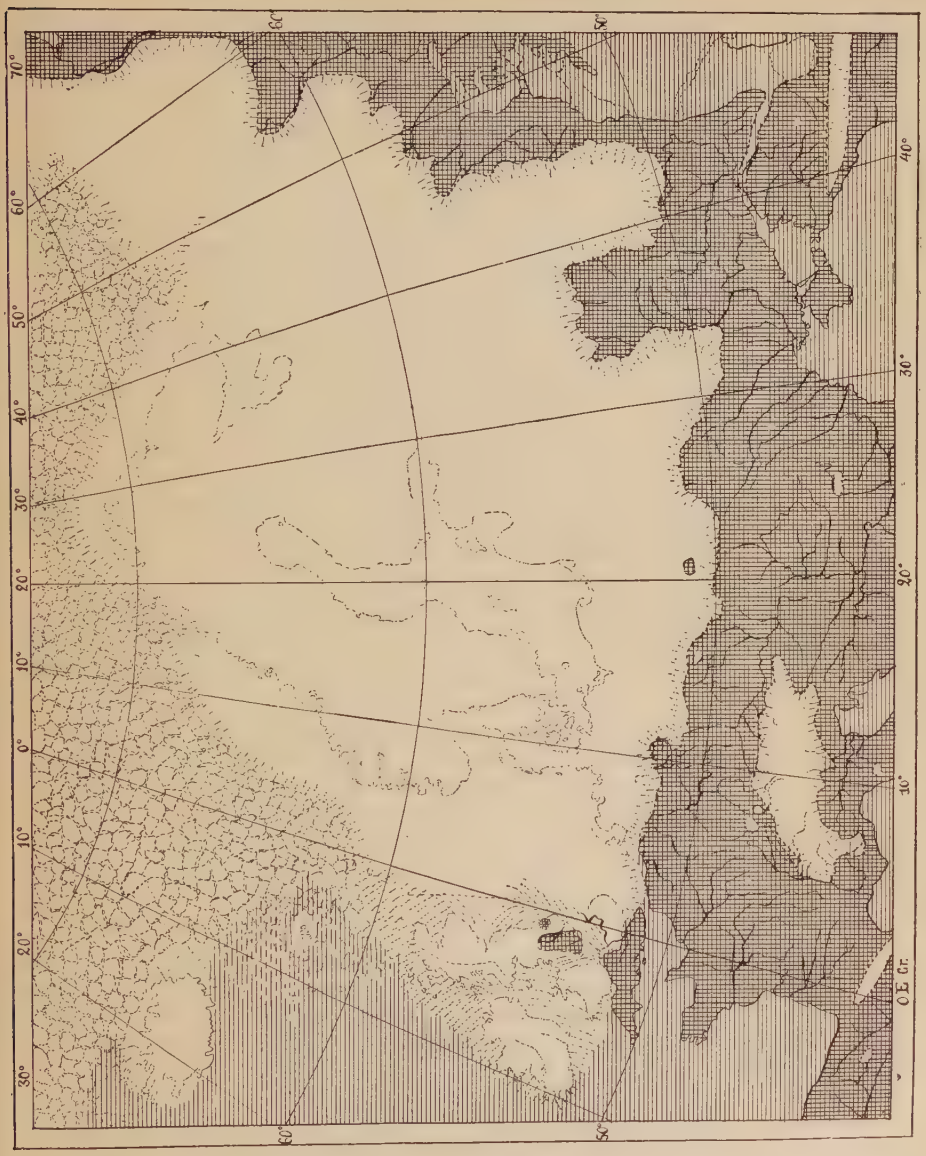

Fig. 2. Den stora nedisningen (efter G. de Geer).

förändring af dagjämningspunkternas lägen, en stundom större, stundom mindre yta kring polerna blir vänd emot solen, hvarför istäcket ibland minskas, ibland ökas. Jordbanan är vidare ibland mera elliptisk än vid andra tider, och då afkyles luften vintertiden mera i norra halfklotet än det södra. Croll har genom beräkningar funnit, att jordbanan under de senaste tre

millioner åren haft tre perioder, då den varit ytterligt elliptisk, och dessa perioder skulle ha varat icke mindre än 170,000, 260,000 och 160,000 år. Den sista af dessa periodor slutade enligt honom för ungefär 80,000 år sedan, och det skulle ha varit denna, som utgjorde istiden före nutidens period.

En annan teori är den af ADHÉMAR framställda, som grundar sig på en jämförelse mellan den värmemängd, som det södra och det norra halfklotet utstrålar under året; det förras nätter vara tillsammans 168 timmar längre än det norras, hvarför dess temperatur småningom sjunker och is samlas i allt större mängd och sänker temperaturen mer och mer. Slutligen inverka de stora ismassorna här på jordens tyngdförhållanden, och oceanen drages åt söder, hvarigenom större delar land finnas på norra halfklotet. Förhållandet var motsatt under en föregående tid; norra halfklotet var då det kallaste och hade större ismassor samt mera vatten än det södra. Enligt Adhémar måste emellertid, på grund af detta tilltagande af ismassorna än vid den ena, än vid den andra polen, tyngdpunkten ändras och någon gång plötsligt flyttas, hvarmed följer en oerhörd hafsflod åt ena eller andra hållet. Mellan tvänne dylika floder skulle ligga en period af 10,500 år.

Andra ha antagit, att den låga temperaturen berott på en betydligare höjning af de delar, som blefvo isbelagda, hvarigenom de, liksom de nuvarande af ständig is höljda bergen kommo att omgifvas af ett vida kallare luftlager än de närmare hafsytan liggande. I sammanhang härmed må framhållas, att det ej fanns några höga berg på jorden under dess äldre perioder.

En ny fördelning af land och haf samt därmed sammanhängande ändring af de stora hafsströmmarne har ock framhållits som en anledning till istidens glaciärer, och särskildt har Golfstömmens inflytande på de nordiska trakterna härvid påpekats.

Ingen torde kunna försäkra, att vår jord *skall* afkylas mer än som skett och att lifvet skall upphöra på grund af kölden; tvärtom kan det snarare antagas, att temperaturen såväl vid jordytan som i atmosferen stegrats.

Prof. S. Arrhenius har sålunda fäst uppmärksamheten på, hvilket inflytande kolsyran utöfvar i naturens stora värmehushållning och visat att, om dess mängd af någon anledning ökas i luften, stegras också jordytans temperatur. Om den nuvarande mängden kolsyra sättes lika med ett, så blir medelvärdet af temperaturändringen, om kolsyrehalten sjunker till $^2/_3$, — 3,2° C., om den stiger till 1,5, åter + 3,4° C., om den stiger 2, åter + 5,7° C., om den stiger till 2,5, + 7,4° C. och slutligen, om den stiger till 3, + 8,4° C. Tvärtom blir förhållandet, om kolsyremängden aftager. Enligt dessa siffror skulle, enligt prof. Arrhenius, »en höjning i kolsyrehalten till 2,5 à 3 gånger det nuvarande värdet vara nog för att åstadkomma ett klimat, motsvarande det varma under tertiärtiden, och en sänkning af luftens kolsyrehalt till 57 procent af nuvarande värdet orsaka inbrytandet af en ny istid, liknande den första och största istiden.

Enligt prof. Högbom är stenkolsförbrukningen på jorden så stor, att den årligen producerar en kolsyremängd, som motsvarar en tiondedels procent af luftens kolsyrehalt. Denna kolsyreproduktion är af samma storleksordning och synes till fullo uppväga den viktigaste och nära nog enda kolsyreabsorberande process, som försiggår på jordytan, nämligen vittringsprocessen. Då nu dessutom kolsyra alstras af vulkaniska processer och andra omständigheter, så synes det sannolikt, att kolsyrehalten i luften för närva-

rande torde befinna sig i långsamt stigande. Härvid utöfvar världshafvet genom sin kolsyreupptagande förmåga en starkt reglerande verksamhet. Man kan beräkna, att om under nuvarande förhållanden en bestämd mängd kolsyra tillföres luften, så stannar endast en sjettedel af denna mängd kvar därstädes, medan fem sjettedelar uppsupas af världshafvet. Om exempelvis alla andra kolsyreproducerande eller absorberande processer hölle hvarandra i jämvikt och man endast behöfde taga kolsyreutvecklingen genom stenkolsförbränning i betraktande, så skulle, till följd af världshafvets absorberande inverkan, 3000 år åtgå, innan kolsyremängden i luften vuxit med 50 procent i stället för att då, om hafvet icke funnits, endast skulle ha åtgått 500 år. Under denna tid skulle temperaturen stiga med 3,4° C. Stenkolsförbränningen ensam skulle således vara i stånd att höja jordytans temperatur med något mer än en tusendedels grad om året.

För öfrigt synes jordens medeltemperatur sedan en viss period ha varit beständig: åtminstone tyckes ej mera värme bortgå genom utstrålningen än som upptages från solstrålarne. Den skarpsinnige Laplace har sålunda bevisat, att jordens temperatur under de senaste 2,000 åren ej sänkt sig — åtminstone ej $^1/_{170}°$; ty hade en sådan temperaturminskning inträffat, borde detta haft till följd, att jordens rotationshastighet ökats och dagens längd förkortats med $^1/_{100}$ sekund på grund af jordklotets sammandragning. Men någon sådan minskning af dagens längd har man ej kunnat finna på 2,000 år, eller sedan den grekiske astronomen Hipparkus (i 2:dra årh. f. Kr.) gjorde sina berömda iakttagelser och bestämde dagens längd efter den båglängd på himlen, som månen förflyttar sig mot öster och som enligt alla medeltidens och nyare tiders observationer allt jämt är densamma eller åtminstone ej växlar med $^1/_{100}$ sekund. Om ock en ännu ej fullständigt upphörd sammandragning af jorden kan föranleda en ringa ökning af jordens rotationshastighet, finnes dock en anledning till minskning däraf, eller tidvattnet (Kant, R. Meyer, Delaunay), och möjligt är, att dessa faktorer uppväga hvarandra.

Om sålunda ingen fara förefinnes för att det organiska lifvet på jorden skall utslockna till följd af en fortgående afkylning af jordklotet och dess atmosfer genom utstrålning, så kan man däremot tänka sig, att den stora värmekälla, nämligen solen, från hvilken jorden numer erhåller största delen af sin värme, i tidernas lopp skulle aftaga och slutligen alldeles upphöra att verka. Men äfven härför finnes ingen fara.

Visserligen känner man icke solens temperatur, men man kan mäta den värmemängd, hon utstrålar, och denna värmeförlust är ofantlig. Ersättes den icke på ett eller annat sätt, skulle solen afkylas genom utstrålning med minst 18° årligen, och endast under den historiska tiden skulle hon på detta sätt blifvit mer än 10,000 grader kallare. Solens värmestrålning har emellertid fortgått under många millioner år, och då solens inre icke kan afkylas lika lätt som dess yttre, skulle hon redan för längesedan, liksom vår jord, ha varit betäckt af en fast skorpa, om ej någon ersättning erhölles för den förlust hon måste vidkännas.

Denna ersättning trodde man sig förut ha funnit i den hetta, som alstras, då meteorsvärmar nedstörta på solen, och som vid fallets hämmande beräknats för järn till mer än 400 millioner grader. Visserligen störtar otvifvelaktigt en stor mängd meteorer in i solen, men för att den värmeförlust solen undergår genom utstrålning härigenom skulle kunna ersättas, fordrades likväl, att 1 kilogram meteoritmassa i timmen skulle nedfalla på

hvarje kvadratmeter af solens yta. Ägde något sådant verkligen rum, skulle åter solens massa ökas jämförelsevis hastigt eller på 4,000 år med $^1/_{8000}$ af hela sin massa. Följden häraf skulle emellertid bli den, att solens attraktionskraft förstorades, och detta skulle framkalla märkbara förändringar i planeternas omloppstider. Särskildt för jorden skulle denna förändring under 2,000 år uppgå till ett åttondedels år, men detta vederlägges, såsom vi sett, bestämdt af astronomiska iakttagelser. De meteoriter, som nedfalla på solen, kunna följaktligen icke vara de väsentliga orsakerna till att solvärmen icke aftager.

Förtjänsten af att ha ådagalagt den verkliga anledningen härtill tillkommer den store tyske forskaren Helmholtz, som visat, att solens värmekälla helt enkelt är dess egen sammandragning. Liksom jorden har äfven solen, i enlighet med Kant-Laplace's teori, erhållit sin nuvarande form och storlek genom sammandragning ur en oerhörd nebulosa, och enligt den mekaniska värmeteoriens lagar måste därvid en ofantlig värmemängd alstrats. Denna värme upphettar solmassan, och då denna allt jämt fortfar att sammandraga sig, ehuru visserligen så långsamt, att våra instrument ej kunna mäta det, så utvecklas fortfarande värme, hvilken är tillräcklig att ännu under många millioner år ersätta hvad som förloras genom utstrålning. Enligt nyaste undersökningar vill det till och med synas, som skulle solens temperatur, oaktadt utstrålningen, till och med ännu kunna vara i tilltagande.

Af ofvanstående framgår den utomordentliga betydelsen af vetenskapliga teorier för de yttre naturföreteelserna, därest det mänskliga lifvet skall kunna ordnas och en verklig samhällslära uppställas. Astronomien och fysiken uppfylla här en storartad social mission, ty hade dessa vetenskaper ej bevisat beständigheten af vår planets betingelser, åtminstone inom vissa gränser eller för en relativ evighet, så skulle vår sociala utveckling i mångt och mycket hindrats däraf, om den ej blifvit rent af omöjlig. Tron på världens nära förestående undergång skulle nämligen högst sannolikt fullständigt förlamat den mänskliga verksamheten (såsom också för kortare tid skett många gånger).

Med hänsyn till jordskorpans beskaffenhet kunna vi anställa liknande betraktelser; vår planets yta måste ha uppnått ett jämförelsevis normalt stadium, för att göra det socialt mänskliga lifvet därå möjligt och för att detta ej oupphörligt skulle hotas af oförutsedda och våldsamma rubbningar i den yttre naturens förhållanden.

Otvifvelaktigt har, för att återkomma till istiden och dess inträdande, såväl en lokal anledning härtill funnits förutom någon allmän orsak, och den förra har tydligen varit de höga bergen i Skandinavien och Skotland, där isens område fick så betydlig utsträckning och mäktighet.

En blick på en karta öfver jordens nutida områden med beständig is låter oss uppfatta de tidigare ismassorna såsom utbredningar af de nuvarande områdena, så att istiden är att anse som en ytterlig stegring af än i dag befintliga klimatiska förhållanden.

Då man funnit spår af en tidigare istid på såväl de sydliga som de nordliga trakterna af jorden, kom man på den tanken, att någon yttre, på jorden verkande orsak framkallat en allmän istid, såsom vårt solsystems inträdande i en kallare del af världsrymden eller ett öfvergående aftagande af värmeutstrålningen från solen eller en allmän afkylning af själfva jorden. Men man fann snart, att dessa antaganden ej passade ihop med de faktiska förhållandena, utan att blott en *i jorden själf* eller i dess *ställning till vårt planetsystems värmecentrum* liggande orsak kunde förklara helheten af istiden.

Det är nämligen tydligt, att för utbildandet af så ofantliga ismassor, som i synnerhet utmärkte den nordliga istiden, det ej blott fordrades en lägre temperatur å denna del af jorden; utan ock en *ökad vattenmängd* i atmosferen, hvarigenom det ymniga snöfallet kunde komma till stånd. Men denna ökning af atmosferens vatten måste ha berott på *lokal stegring af temperaturen å vissa trakter.* Förklaringen af istiden å norra delen af jordklotet synes fordra antagandet af en temperaturstegring å södra delen, hvadan man måste anse, att den norra och den södra istiden ej varit samtidiga.

Ismassornas hopning vid ena polen torde ha förorsakat en ringa förändring i läget af jordens tyngdpunkt; och om än denna ej varit en orsak till istiden i egentlig mening, torde den kunna ha varit en anledning till dess förlängning.

Norrmannen d:r A. M. Hansen har (i sitt arbete *Menneskeslægtens Ælde*, 1894—97, s. 204) med styrka framhållit, att de stora isperioderna måste anses ha berott uteslutande på *förändringar i polens geografiska ställning.* Han påpekade, att astronomerna på senare tid visat, att polen flyttar sig geografiskt, så att jordskorpan förskjuter sig, hvarvid en annan punkt ligger vid kringvridningsaxelns ända än för några månader sedan. Skillnaden är visserligen blott en obetydlighet, ungefär 50 meter, nu för tiden, men för tertiär- och kvartärtiden kan man, enligt Hansen, med visshet räkna med ofantliga förskjutningar, då jordlagrens veckningar och höjningar voro så betydliga och då bildade så godt som alla höga fjällkedjor. Man kan därför antaga, att polen vid den sista stora istiden legat midt öfver Grönland, eller förskjuten ungefär 15° längs 40:de längdgraden på nuvarande 75:te breddgraden, hvarvid värmeekvatorn flyttades långt söderom den nuvarande ekvatorn och hela norra Europa och en stor del af Nord-Amerika betäcktes af is. Många gånger kan polen sålunda ha växlat plats.

Efter den sista istiden ha nya klimatväxlingar ägt rum genom vandringar af polen i samma banor.

* * *

Allt tyder på, såsom G. De Geer särskildt framhållit, att stora delar af Skandinavien genom isens tyngd under den stora nedisningen varit *sänkta* och att de lägre områdena därvid kommit under hafvets nivå, men att de sänkta delarne åter höjt sig efter isens slutliga försvinnande. Detta synes af lämningar efter hafsdjur, hvalar, snäckor och musslor m. fl. långt in i landet på betydliga höjder och af strandmärken, — strandvallar af rundnötta klapperstenar, terassbranter m. m. — som utvisa, att vågorna af forntida haf med våldsam kraft slagit mot stränderna.

Länge var det från is befriade och ur hafvet höjda landet utan annan vegetation än de torftiga arktiska växterna och länge torde inga andra djur ha funnits än de simfåglar, som sommartiden infunno sig vid kusterna, liksom i nutidens polartrakter, för att lefva af hafsdjur. Senare invandrade småningom från omgifvande trakter en mängd växter, först i synnerhet mossor, gräsväxter, polarvide, björk, asp m. fl. Då vegetationen en gång kunnat börja, klimatet blifvit allt varmare, den mångåriga kälen på djupet börjat försvinna och mylla nybildats, torde en allt högre växtvärld hastigt nog ha utvecklats. Äfven invandrade landdjur i mängd, såsom renen, uroxen, bisonoxen, björnen, vargen, älgen, bäfvern, polarharen, fjällugglan m. fl.

Under det att södra Sverge och danska öarne voro landfasta med kontinenten, invandrade en mängd landdjur, som ligga i ide vintertiden och

Fig. 3. *Istidens sista period: den baltiska insjötiden.* De punkterade linierna utmärka nutidens landkonturer (efter G. De Geer).

således ej kunnat komma öfver isen, såsom gräflingen, igelkotten, reptilier och batrachier.

Klimatet var lång tid i sydliga Skandinavien, då inlandsis ännu låg kvar i nordligare delar, ungefär sådant som i nutida fjälltrakter uppemot skogsgränsen, men blef vid istidens slut mildare än i våra dagar, hvarför isens områden då troligen voro mindre än nu. Därpå sjönk temperaturen igen och isen utbredde sig strax för att senare vid en ny temperaturstegring alldeles bortsmälta, undantagandes å de högsta bergen, hvarpå klimatet allt mer närmade sig sin nuvarande tempererade karaktär. Det å hafsbotten aflagrade lerslammet, som kom att lyftas upp, samt de af ismassorna medförda grus- och lerlagren betäcktes med skogar af barrträd, ek, al o. s. v.

Kvartärtidens djur vandrade, allt efter isens smältning, in i dessa skogar, där de funno riklig näring, och under temperaturens växlingar drogo de sig än mot söder, än mot norr för att finna föda.

I den mån landisen smälte undan, intog hafvet dess plats på lägst belägna ställen — en förändring, som nästan ständigt fortgått. Under en viss period var mellan svenska låglandet ett ofantligt sund med talrika öar och större delen af Finland låg under hafvets yta. I en senare period, då en stor del af isen var bortsmält, lågo Bohuslän, trakterna kring Kristianiafjorden, sydliga delen af Värmland, hela Västmanland, Södermanland, norra delen af Östergötland, hela Upland samt en bred kuststräcka af de norrländska landskapen under hafvets yta. Ännu under stenåldern var detta fallet med Västmanland, Södermanland, Upland och norrländska kuststräckan (jämför kartan, fig. 3).

Småningom höjde sig landet allt mer och införlifvades allt större delar af hafsbotten därmed.

En tid var södra Skandinavien upplyftadt högre än det nu är beläget, och de sydskandinaviska sunden voro tillspärrade, så att Skåne, Seland och de öfriga danska öarne bildade ett sammanhängande fastland, som dessutom var landfast med kontinenten. Östersjön var då en insjö med sött vatten. Denna den »baltiska insjön» har ock kallats Ancylus-sjön efter en liten snäcka, som då var mycket allmän där, liksom ock flera andra sötvattenssnäckor.

Efter hand steg vattnet i denna insjö, hvarvid de lågländta stränderna i söder började öfversvämmas, och slutligen fick den aflopp i rännor, där Öresund och Bälterna nu finnas. Dessa utbildades dock senare till större vatten genom södra Skandinaviens sänkning i en följande tid. Deras djup är emellertid helt obetydligt (Öresunds högst 7, Bälternas högst 10 meter).

* * *

Man vet, att kvartärtidens djur funnos i Europa före, under och efter istiden. De tidigaste spåren af människans tillvaro i Europa utgöras af groft bearbetade flintstycken, som ofta utvisa spår af eldens inverkan. Dessa flintstycken äro oslipade, men väl ägnade till huggning, skärning och skrapning.

Somliga forskare, såsom B. Dawkins, antaga, att de människor, som i Europa förfärdigade dessa redskap, hit inkommit antingen med de södra eller med de tempererade trakternas djur, således antingen från Afrika eller Asien.

Dessa människor, som förekommo på kvartärtidens stenålder, den *paleolitiska* eller »gamla stenens», den oslipade stenens tid, måste ha stått på mycket låg ståndpunkt. De hade att ständigt kämpa mot den omgifvande naturen och de vilda djuren, och de tvungos ofta till svåra vandringar. De voro nomader och lifnärde sig förnämligast af jakt och fiske samt bodde dels i klipphålor, dels i enkla hyddor af trädstammar, grenar, stenar, torf m. m

På goda grunder kan man antaga, att människan först framträdde i Europa under den *mellanglaciala perioden*, som föregick den sista nedisningen. De äldsta lämningarna af människan utgöras af skeletten med Neanderthal-typen, groft bearbetade stenredskap och bearbetade benstycken af ullhåriga noshörningen och mammuth-djuret.

Människan har otvifvelaktigt invandrat i Skandinaviens sydligare delar, då den baltiska insjön fanns. En rikare växt- och djur-värld hade då utvecklats, och eken hade då på grund af mildare klimat börjat växa här. Af de danska »kjökkenmöddingarna», som till stor del bestå af större snäckor och musslor samt ben af fisk, fågel och däggdjur, jämte flintredskap och kol, synes, att klimatet, då de bildades, var jämförelsevis mildt. Vissa af dessa snäckor och musslor fordra nämligen mildare klimat än nutidens i samma trakter.

Svenska fynd utvisa detsamma. Sålunda ha talrika vid Ringsjön funna oslipade stenredskap och krukskärfvor jämte människoben samt ben af ej blott björn, utan ock af kronhjort, råddjur och vildsvin, anträffats. Sistnämnda djur lefde i löfskog och ha sannolikt invandrat med eken. Bland dessa fynd ha dock ej några lämningar af tamdjur anträffats, hvadan det ej var civiliseradt folk, utan stenålderns vilda människor, som då lefde här.

Sannolikt nådde stenåldern sitt slut, innan landets område tillvuxit på hafvets bekostnad, i det kustlinierna förskjutits från högsta gränsen för stenåldershafvet till nuvarande hafsstrand. Senare delen af landets höjning inträffade således, sedan invånarne lärt känna metaller, särskildt bronsen, eller för omkring 3,600 år sedan, och vid bronsålderns slut, eller ett eller annat århundrade före vår tidräknings början, synes landet ha nått sin nuvarande utbredning.

Stenåldersgrafvar finnas talrikt i Danmark, på Öland, i Skåne, Västergötland och Bohuslän; de finnas ock, ehuru mer spridda, i Halland, Nerike, västra Södermanland, Värmland samt i södra Norge, i Jæderen och Lister. I dessa trakter fanns, att döma af grafvarnes mängd, en ganska talrik befolkning under stenåldern.

Inga grafvar från stenåldern anträffas i Upland och angränsande delar af landet samt norrländska kuststräckan, områden, som på denna tid lågo under vatten. Fynd af spridda stenredskap i dessa trakter ha visserligen gjorts, men de utvisa tydligen endast, att folket, sedan bronsen börjat användas, äfven nyttjade stenredskap.

Världsdelarnes formförändringar.

Världsdelarnes former ha ej alltid varit desamma, utan fastland, öar, haf och sjöar ha fordom haft ett mycket olika utseende mot nu och torde i framtiden komma att åter betydligt förändra former. Därför får man ej med hänsyn till de lefvande varelsernas spridning på jorden endast afse ländernas nuvarande former, utan äfven de, som sannolikt funnos i forntiden, då vatten kunde ha funnits där man nu ser land och tvärtom. Dessa förändringar ha inträdt genom vattnets (hafvens och regnets) nötning på landet (denudation), dettas delvisa sänkande och höjande, ler- eller sandaflagringar, glaciärer och floder, korallbildningar, vulkaner o. s. v.

Det har funnits en tid, då Europa ej var en kontinent utan en arkipelag af större och mindre öar, då stora sträckor af dess nuvarande länder —

t. o. m. sådana med höga bergskedjor, såsom Pyrenéerna, Alperna och Apenninerna, hvilka till en del bestå af sjödjurs-skal — utgjorde hafsbotten, men sedan kom en period, då hafsbotten höjde sig på somliga ställen så betydligt, att fastlandet fullbordades och Europa fick sitt nuvarande utseende. På samma vis ha stora sträckor af de andra världsdelarne fordom varit hafsbotten, t. ex. Sahara-öknen, Atlas, Anderna och Himalaja.

Delar af fastlanden kunna genom delvisa sänkningar eller genom hafvets nötning frånskiljas af vatten. Sålunda har man skäl att anse, att Irland, Skotland och England samt danska öarna sammanhängt, liksom södra Sverge, med den europeiska kontinenten, att Japan och större delen af ostindiska öarna sammanhängt med det asiatiska fastlandet och att Tasmanien, Nya Guinea samt Celebes varit ett med Australien, liksom Aleutiska öarna, Vancouvers ö, Newfoundland, Västindiska öarna och Eldslandet med Amerikas fastland, liksom att detta sammanhängt med Asien vid Behringssundet. De vatten, som skilja dessa delar, äro alla jämförelsevis grunda, hvilket talar för det forntida sammanhanget, och härför talar ock öfverensstämmelsen mellan deras växt- och djurvärld.

De oceaniska öarna, som ligga långt ifrån fastlandets kuster, äro att betrakta som bergspetsar af sjunkna forntida fastland, såsom Madagaskar, Secheller-, Tschagos-, Maladiv-ögrupperna m. fl. eller ock äro de af vulkanisk eller korallisk natur.

De skandinaviska landen erbjuda, på grund af flera säkra iakttagelser öfver deras växt- och djur-värld samt ännu pågående förändringar i fördelningen af land och vatten, de viktigaste stöd för vetenskapliga föreställningar om forntida former hos vår världsdel. Det har blifvit ådagalagdt, att Skandinaviens nordligare delar höja sig — ungefär 4 fot på 100 år — så att förut okända grund dykt upp och åtskilliga kuststäder flyttats ett stycke in i landet. Under tiden ha de sydligare delarne sänkt sig, hvilket bäst bevisas af de torfmossar, som finnas under hafvet vid Skånes södra kust. Öfver $^3/_4$ mil från land finnes sålunda på ett grund kalladt Falsterbo ref en stor torfmosse, hvars botten ligger ungefär 26 fot under hafsytan; men liksom andra består den uteslutande af land- och sötvattensalster: ek, björk, hassel, pil, starrgräs m. m.

Allt utvisar, att det fordom funnits land där södra Östersjön nu finnes, att danska öarna sammanhängt med Skåne, att denna landsdel sammanhängt med norra Tyskland och utgjort det europeiska fastlandets norra gräns, att norra Skandinavien delvis legat under hafsytan och norra Östersjön varit en vik af Ishafvet. Af de snäckbankar, som finnas upplyftade vid såväl Östersjön som Kattegat, bestå de högsta lagren af snäckformer, som nu lefva i Grönlands och Spetsbergens haf.

Då man nu vet, att Skandinavien i en jämförelsevis sen period varit betäckt med is och således allt lif då var försvunnet därifrån, måste vi antaga, att dessa trakter fått en stor del af sina växter och djur genom landvandringar från norra Tyskland — ty öfver isen kunna somliga ej ha kommit, såsom flodsköldpaddan och vissa sötvattensnäckor, som finnas fossila i de skånska torfmossarna, eller björnen, igelkotten, hasselmusen, trädgrodan m. fl., hvilka ligga i ide om vintern.

Vidare vet man, att ön Rügen fordom varit vida större än nu; genom norra Tysklands sänkning ha många byar och städer, däribland Vendernas Vineta, försvunnit under hafsytan.

Förhållandet har blifvit detsamma med många engelska städer, som fordom lågo vid kusten, men nu försvunnit. Liksom de skandinaviska landens sydligare delar, ha de brittiska öarna samma vilda växter och djur som det europeiska fastlandet, och på botten af Doggersbanken, midt i Nordsjön, ha skelettdelar af björnar, vargar, hyenor, renar m. fl. fastlandsdjur anträffats.

De flesta höjningar och sänkningar, som iakttagits å fastlanden, försiggå mycket långsamt och kallas därför *sekulära:* endast småningom eller under seklernas lopp märkas nämligen skillnader i vattenståndet.

Plötsliga höjningar af landet till följd af jordbäfningar har man emellertid också iakttagit. Då staden Concepcion i Chili förstördes af jordbäfningen 1835, höjdes, enligt kapten Fitzroy (som jämte Darwin då låg här med fartyget Beagle), marken 4—5 fot, men sänkte sig snart igen, så att höjningen efter ett par månader blott utgjorde 2 fot.

Somliga af de nuvarande fastlanden ha kunnat vara land eller hafsbotten flera gånger om, såsom t. ex. Frankrike, som geologerna, med anledning af de skilda jordlagren, anse har varit i större eller mindre utsträckning 8 eller 9 gånger betäckt af vatten, salt eller färskt. Dylika förändringar bekräftas genom omväxlande lager af hafs- och landbildningar.

Jordskorpans höjdförhållanden förändras oafbrutet af vattnet; bergen försvinna därigenom så småningom och föras liksom större delen af det öfriga fastlandet ut i hafven, där det afsatta slammet hårdnar och sjödjur tillgodogöra sig den upplösta kalken m. m. och slutligen bilda ofantliga bankar — för att alla dessa formationer i tidernas lopp till stor del åter skola lyftas upp öfver vattenytan och bli fastland. Jordskorpans material befinner sig således i ett oafbrutet kretslopp: jordens utvecklingshistoria är därför ständig.

Alla dessa förändringar låta oss fatta, att klimatet och följaktligen växt- och djurvärlden ej varit allt ifrån forntiden oförändrade å samma trakter af jordklotet, utan man kan vänta sig att se lefvande varelser, som nu blott finnas i varma och tempererade klimat, såsom försteningar där kallare klimat nu finnes.

Europas klimat var förr ett öklimat, då det ej var ett fastland, och en gång voro norra delen samt bergen af denna världsdel ju till stor del betäckta af is. Men af talrika rester af djur och växter vet man, att denna världsdel ock varit varmare än nu.

Alla de höjningar och sänkningar af hafsbottnen och fastlandet, som sedan den äldsta tiden förekommit, ha medfört de största förändringar af lifsvillkoren för de skilda djurslagen och därför föranledt utvandringar eller utdöende. I förra djurs ställe invandrade därpå nya från angränsande trakter, då de nödvändiga lifsvillkoren funnos. På grund af sådana ut- och invandringar togo djurslag från oafhängiga områden i besittning trakter, som dittills varit för dem alldeles främmande. Hafvets invånare ha sålunda ständigt vandrat och deras rester ha omslutits af hafsslammet, där döden träffade dem, och sedan förstenats. Man får därför ej vänta sig att i de flesta fall finna stamformen till en nu lefvande djurart samt deras mellanformer i jordlager, som ligga rätt öfver hvarandra, utan oftast i sådana, som ha en skef riktning och måhända bilda en zikzaksartad linie på grund af höjningarnas och sänkningarnas oregelmässighet, hvarför dessa djurformer ofta äro att söka på vidt skilda ställen.

De geologiska åldrarne och systemen.

Man har indelat jordskorpans utvecklingshistoria i *geologiska åldrar* eller *perioder* och benämt de under desamma bildade jordlagren *system* eller *formationer*. Af dessa har man kallat urberget det *azoiska* (af *a* = utan och *zoon* = djur) systemet, då inga organiska varelser däri förekomma. I de följande spela åter växt- och djur-lämningar en så betydelsefull roll, att man har kunnat taga de organiska varelserna till ledning för indelningen af de olika jordlagren i särskilda system. Hvar och en af dessa perioder är utmärkt af det första uppträdandet af vissa växter och djur, af förhärskandet af andra (från en föregående period härstammande) släkten samt af försvinnandet af åter andra.

Dessa system representera därför de geologiska tidsåldrarna och utgöra liksom minnesmärken och ruiner, med tillhjälp af hvilka jordens och de

Fig. 4. *Ideel genomskärning af jordskorpan.*

I. Kvartärsystemet. II. Tertiärsystemet. III. Kritsystemet. IV. Jurasystemet. V. Triassystemet. VI. Permiska systemet. VII. Stenkolssystemet. VIII. Devoniska systemet. IX. Kambrisk-siluriska systemet. X. Urberg: Gneis och Granit (delvis eruptiv). XI—XIV. Eruptiva bildningar: XI. Grönsten; XII. Porfyr; XIII. Basalt; XIV. Lava. De uppdragna strecken M M, E E m. fl. visa hvilka olika lager kunna påträffas vid nedträngande i jordskorpan i den ena eller andra riktningen.

lefvande varelsernas allmänna utvecklingshistoria skrifves, ungefär så som de äldre folkens lämningar, redskap, byggnader, inskrifter m. m. lämna material för mänsklighetens sociala historia. Fastän de flesta af de äldre systemens varelser inga representanter ha i nutiden, finnas dock än i dag släkten, hvilkas första arter uppträdde i de tidigaste systemen. Såsom en allmän regel har man funnit, att de lefvande varelsernas utveckling gått från det enkla till det mera sammansatta eller att i stort sedt lägre former uppträdt i de tidigare perioderna och allt högre i de följande; de högsta växterna, synanterernas familj eller de sammansatta blommorna (solrosor, astrar m. fl.,) och människosläktet vet man sålunda ha sist framträdt. Men denna regel innebär dock ej upphörandet af alla lägre former i den mån högre utbildas.

Öfversikt af jordskorpans utvecklingsskeden och de geologiska systemen.

Tidsåldrar.	Motsvarande aflagringar.
*Arkaiska**, *Azoiska* eller *liflösa tidsåldern;*	Urberget;
*Paläozoiska*** eller *lifvets äldre tidsålder, primärtiden:*	*Paläozoiska serien:*
Lifvets början och första utveckling till och med fiskar och reptilier, kärlkryptogamer och nakenfröade fanerogamer;	
Kambriska perioden,	Kambriska systemet,
Siluriska perioden,	Siluriska systemet,
Devoniska perioden,	Devoniska systemet,
Stenkols-perioden,	Stenkols-systemet,
Permiska perioden;	Permiska systemet;
*Mesozoiska**** eller *lifvets mellersta tidsålder, sekundärtiden:*	*Mesozoiska serien:*
Lifvets fortsatta utveckling, benfiskar, däggdjur och fåglar samt täckfröade fanerogamer uppträda;	
Trias-perioden,	Trias-systemet,
Jura-perioden,	Jura-systemet,
Krit-perioden;	Krit-systemet;
*Känozoiska***** eller *lifvets nyare tidsålder:*	*Känozoiska serien:*
Äldre former försvinna, däggdjur och täckfröade fanerogamer tilltaga, lifvet närmar sig allt mera nutidens, människan uppträder;	
Tertiär-perioden,	Tertiär-systemet,
Kvartär-perioden;	Kvartär-systemet.

* Af *archaios* = gammal eller begynnande.
** Af *palaios* = gammal.
*** Af *mesos* = mellerst.
**** Af *kainos* = ny.

Huru lång tid dessa system fordrat för att bildas, kan ej med någon noggrannhet angifvas; men af vetenskapligt undersökta förändringar i jordskorpan kan man dock med visshet säga, att vi här ha att räkna snart sagdt omätliga tidrymder, eller att somliga åldrar måste räknas i flera hundra tusentals år, andra i flera millioner år och åter andra, de äldsta, kanske i hundratals millioner år.

Fig. 4, sid. 25, visar på ett schematiskt sätt jordskorpans sammansättning och gifver en ungefärlig föreställning om de olika systemens förhållande till hvarandra.

Studiet af de i dessa formationer förekommande försteningar af växter och djur, *petrifikaten* af (petra = sten) eller *fossilen* har ledt till uppställandet af en särskild vetenskapsgren, *paläontologien* eller petrifikatkunskapen.

Vi kunna naturligtvis ej vänta oss att i de fossilförande jordlagren finna lämningar af alla djur och växter, som lefvat; det är endast organismer med hårdare delar, som kunnat lämna spår efter sig, och af landtdjur ha endast sådana kunnat petrificeras, som tillfälligtvis kommit i vattnet och sedan betäckts af slam. Vi böra vidare erinra oss, att det blott är vissa slag af bottensats, som befordra försteningsprocessen, under det andra (såsom lös sandsten och de flesta konglomerat) omöjliggöra bibehållandet af några organiska lämningar. Därför ha vi ej fått kännedom om mer än en liten bråkdel af de växter och djur, som fordom lefvat. Tack vare skarpsinniga forskare har man dock af de funna resterna kunnat draga flera vetenskapliga slutsatser, som äro af den största betydelse för icke blott växternas och djurens utvecklingshistoria, utan ock för människans.

Ännu för knappt ett halft århundrade sedan föreställde sig många de största forskare, att jordskorpans historia utgjordes af en följd af suksessiva fruktansvärda revolutioner, i hvilka den föregående växt- och djurvärlden väsentligen gick under, hvarpå följde ett plötsligt uppträdande af nya växter och djur. Numera vet man, att så ej varit fallet, utan att växter och djur i en geologisk tidsålder småningom öfvergå i de växt- och djurformer, som utmärka en annan geologisk tidsålder, samt att de småningom utdö eller ock fortlefva under modifierade former eller t. o. m. i väsentligen samma skepnad. Utvecklingen har med andra ord varit ständig och sammanhängande.

Detta hindrar dock ej, att plötsliga jordrevolutioner i jämförelsevis mindre utsträckning många gånger förekommit i såväl den historiska som den förhistoriska tiden.

Vi skola nu i korthet tillse hvilket jordens utseende varit samt hvilka växt- och djurgrupper, som lefvat under de olika perioderna.

Azoiska eller *liflösa tidsåldern.*

Under denna tidsålder bildades de första bergen och hafven samt förbereddes vår planet för det organiska lifvet. Några lefvande varelser kunde då ej finnas till på grund af den starka hettan, ty deras kroppars ägghvita skulle ha stelnat däri. I det öfversta af de lager, som härunder bildade sig, det laurentiska, bestående af krystallinisk kalksten med serpentin m. m., har emellertid amerikanaren Dawson 1864 trott sig finna förstenade rester af ett djursläkte, som han kallat *Eozoon canadense* och hänfört till rizopodernas klass (urdjuren) och foraminiferernas ordning. Det skulle således ha varit ett ytterst enkelt djur, saknande alla särskilda organ, endast försedt

med ett poröst skal för trådar från kroppen (pseudopodier). Den organiska naturen hos de hand- till hufvudstora knölar, som af åtskilliga forskare tagits för Eozoonmassor, har dock blifvit alldeles bestridd af andra, och man har skäl att anse dem endast vara serpentinbollar.

Paläozoiska tidsåldern eller *Primärtiden. Lifvets början och första utveckling.*

Under den period, då de äldsta af de hit hörande sedimentära lagren bildades i hafven, som nu betydligt afsvalnat, uppträdde i den småningom allt mera omvandlade urmaterien de första organismerna.

Hvilken var nu den *första början* till de lefvande varelserna? Framgingo *växter* och *djur* ur en gemensam organisk elementarmassa — formad eller oformad — eller ha dessa båda riken framgått ur hvar sin protoplasma eller urmassa? Härom *vet* man intet; mer än *antaganden* kan man ej från vetenskaplig synpunkt uppställa, men dessa kunna ha en hög grad af giltighet.

Hvad beträffar den mycket diskuterade *självfalstringen (generatio spontanea)* har denna numer allmänt förkastats, åtminstone såsom ett *ständigt* återkommande förlopp.

Hvarifrån ha då de lefvande varelserna kommit, om ej från den oorganiska materien, då jordytans beskaffenhet äntligen tillstadde lifvets framträdande?

Enligt somliga skulle man kunna antaga, att organiserade varelser eller frön eller ägg därtill kommit till vår planet med världsgruset i meteorer o. a. kroppar, som kunna komma från andra världar med lefvande väsenden; men detta antagande måste förkastas, då noggranna undersökningar ej kunnat bekräfta förekomsten af organiserade varelser i meteorer och dessa för resten under sitt lopp i rymden varit utsatta för en synnerligen stark köld, som torde ha dödat det lif, som möjligen kunnat vara inneslutet i dem. Emellertid vore föga vunnet med en dylik teori, då man ju alltid måste fråga sig, hvarest dessa från världsrymden kommande organiserade varelserna uppstodo, huru de framgått af oorganiserade ämnen på *andra* planeter.

Således måste vi för att finna lifvets ursprung återgå till jorden själf. Då denna världskropp bevisligen en tid blott bestått af oorganiska ämnen, *måste* dessa ha gifvit upphof till de organiska ämnena och de organiserade varelserna. På grund af en *logisk nödvändighet* tvingas vi att antaga detta som en nästan obestridlig teori. Men man kan invända, då är ju ock därmed självfalstringen medgifven!

Ja, på sitt sätt, men ej i enlighet med *den* mening, man därom hittills haft eller att lefvande varelser därigenom *altjämt* framgå. Skillnaden mellan temperatur-, elektricitets-, fuktighets- o. a. yttre förhållanden på den tid, då de lefvande varelserna först uppstodo, och på vår tid är oerhörd och intet laboratorium i världen kan eftergöra de första skapelsevillkoren.

De lefvande varelserna måste anses ha på ett för oss fullkomligt okändt och outrannsakligt sätt framgått ur vår moder jorden utaf förut varande oorganiska ämnen. De egenskaper, som äro utmärkande för de organiserade varelserna, måste dock förut ha funnits till i annan form, d. v. s. varit latenta eller dolda och bundna vid vissa ämnen, som förr tillhörde den oorganiska verlden.

I kemiskt hänseende finnes ingen *absolut* skillnad mellan *organiska* och *oorganiska* ämnen. De merendels organiska ämnena, som till hufvudsaklig del bestå af kol, syre, väte och kväfve jämte svafvel, fosfor, kalcium, kalium, natrium, järn m. fl. grundämnen, ha endast en mera invecklad sammansättning och bestå af ett större antal atomer eller atomserier af hvarje grundämne än de oorganiska ämnena.

Det har emellertid visat sig, att oorganiska och organiska kroppar äro underkastade samma lagar för atomutbyte, och vidare har man lyckats att på konstgjord väg framställa åtskilliga organiska kroppar (urinämne, alkohol, socker, ättika) af deras elementarbeståndsdelar.

Vi ha teoretiska skäl att antaga, att växterna uppträdde förr än djuren. I vissa afseenden kan växtriket sägas stå mellan mineralriket och djurriket, ehuru det i vissa afseenden är omöjligt att draga någon absolut gräns mellan växtriket och djurriket: växterna lefva sålunda af oorganiska ämnen, djuren ej; de förra förmå genom klorofyllen i den gröna cellen att ombilda oorganiska ämnen till organiska — kolsyra, amoniak och vatten till stärkelse och ägghvita m. m. — hvilket djurorganismerna ej kunna. Växtens tillväxt har i vissa delar likhet med den oorganiska kristallens, då cellulosan, vedämnet, egentligen blott pålagras å förut befintlig substans och detta ämne sedan föga eller alls icke omsättes, d. v. s. förblir nästan liflöst. Växtriket är sålunda det stora laboratorium, som ur mineralriket skaffar djurriket näring.

Det ligger därför — synnerligast i betraktande däraf att de gröna algerna, konferverna, äro bland de lägsta växterna — stor rimlighet i att antaga, att de första lefvande varelserna varit gröna växtceller (stående nära de små protokockus-arterna).

Den lefvande världen har otvifvelaktigt framgått ur ytterst enkla urvarelser utan egentlig organisation, hvilka uppstått i hafvet. Småningom ha nya, allt mera sammansatta former uppstått; och under ofantliga tidrymder, hvarom vi knappast kunna göra oss en föreställning, var det våta elementet lifvets enda hemvist. Endast här kunna de lägst organiserade varelserna finnas till, ty genom vattnet få dessa både luft och fasta näringsämnen, ofta utan att ens ha andnings- eller matsmältningsorgan. Landdjur framträdde senare än hafsdjuren, och i den mån formerna utvecklas, visar sig allt mera den organiska naturens sträfvan att få fotfäste på fasta landet, där de högsta varelserna under jämförelsevis sena perioder uppstå. Luftandande varelser måste ock vara försedda med en mängd organ för skydd och näring, som hos hafsdjuren sällan nå någon högre utveckling.

Om själfva urorganismerna kunna vi intet veta, blott anställa förmodanden. Fransmannen Lamarck, som 1801 framställde sin transformationsteori, antog en ständigt fortgående själfalstring för att förklara de lägre organismernas ständiga fortvaro, trots de omvandlingar af urorganismerna till högre former, som ägt rum, och trots de omgifvande mediernas oafbrutna inverkan.

Darwin åter förkastade hvarje tanke på själfalstring och antog, att alla lefvande varelser på vår jord »härstamma från en urform, hvari skaparen inblåst lif.»

Med detta antagande måste man anse, att de omgifvande medierna ej öfvat något inflytande på vissa af de lefvande varelserna, blott på somliga. Tysken Hæckel, som eljest antagit darwinismen utan betänkligheter, återgår till Lamarcks antagande af en fortgående själfalstring, fast han medgifver, att ingen iakttagit densamma och t. o. m. att den ej skulle kunna bekräftas.

Alla lefvande varelser ha enligt Hæckel utvecklats ur ett djur, tillhörande rizopodernas klass, *monera*, en formlös ägghviteklump utan spår till organ, saknande t. o. m. cellkärna, och nästa släkte skall vara den encelliga varelse, som kallas *amoeba* och i sitt inre har kärna.

Engelsmannen Huxley uppställde 1868 som det organiska lifvets urorganism en moner, som han ansåg sig ha upptäckt, *Bathybius Hæckelii*, hvilken beskrifvits såsom lefvande i hafvets afgrunder (på 12,000—24,000 fots djup) bland det kritartade slammet därstädes och utgörande oerhörda

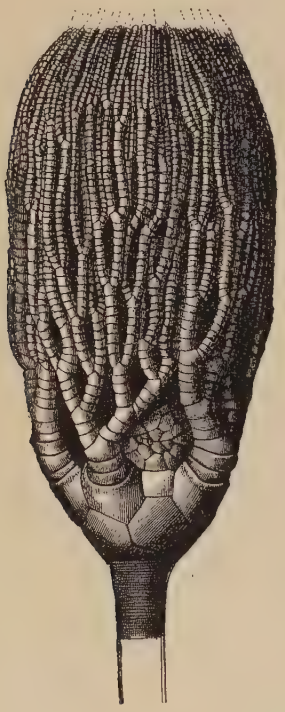

Fig. 6. *Cyathocrinus ramosus*, af krinoideernas afdelning; från Gotland, i siluriska systemet.

Fig. 5. *Obolus Apollinis*, armfoting, från Petersburg, i kambriska systemet, utanpå och inifrån.

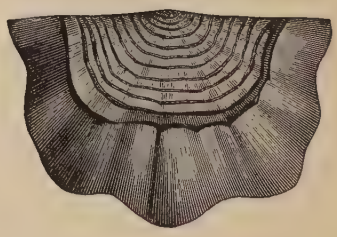

Fig. 7. *Strophomena*, armfoting.

massor af formlösa slemklumpar eller genombrutna slemnät. Ur denna halflefvande massa skulle cellulära varelser framgå.

En tid voro vetenskapsmännen benägna att tro på dess tillvaro, men man har numera förkastat den som ett vetenskapligt faktum, anseende den vara hafsslem rätt och slätt, d. v. s. rester af organismer, eller gipsfällningar; formerna i slemnätet har man ansett kunna bero på inverkan af förvaringsspriten.

I den paläozoiska tidsålderns början uppträdde småningom växtlifvet i sina lägsta former eller cell-kryptogamer, där hela organismen består af en af enkla celler sammansatt massa (tallus), som ej har särskilda apparater: stam, blad, rot och blomma, och saknar alla kärl (alger m. fl.)

En del äldre kalklager torde ha blifvit bildade med djurlifvets tillhjälp, och af dessa måste man sluta till en ytterst ringa utveckling af de djuriska organismerna. Dessa torde vidare ha varit helt mjuka, hvarför de kunna anses ha blifvit förstörda, så att spår ej finnas däraf.

De kambriska och siluriska fastlanden voro nästan alldeles bara; lifvets egentliga hemvist var hafvet, som antages ha hyst ofantliga tångskogar — hvarom Sargassosjön kan gifva oss en föreställning. — jämte andra lägre växter och en myckenhet lägre djur. Af dessa senare intaga de fastsittande armfotingarna, en sorts snäckdjur, en framstående plats i den kambriska formationen, då hithörande former, t. ex. *Obolus* (se fig. 5), äro bland de äldsta djur man känner.

Fig. 8. *Ortoceras*, cefalopod, skalet; siluriska systemet.

Samtidigt med dessa förekommo dock äfven maneter, maskar och kräftdjur, hvilka man känner dels genom deras aftryck, dels endast genom de spår, som de vid sina rörelser förorsakat i det dåvarande slammet på hafs-bottnen och som i stenvandladt skick bibehållits ända till våra dagar.

I betraktande af den gradvisa utveckling från lägre till högre former, som bland de kända varelserna gjort sig gällande, är det emellertid uppenbart, att dessa djur ej kunna vara de tidigaste *som uppträdt:* Obolus t. ex. måste liksom nutidens armfotingar ha haft mage, lefver, hjärta och njurar, d. v. s. dess organisation var redan allt för invecklad för att detta djur skulle kunna vara den första organismen. Slägtet Lingula, en närbesläktad urgammal armfoting, erbjuder därigenom ett stort intresse, att representanter däraf ännu lefva, nämligen i Indiska oceanen och andra varma haf.

Hafsdjuren under siluriska perioden utgjordes företrädesvis af svampar, tagghudingar (ekinodermer), synnerligast de fastsittande krinoideerna (fig. 6), koraller, graptoliter (polypkolonier med chitinstöd), maskar, armfotingar (fig. 5 och 7), mollusker : musslor, snäckor, men synnerligast cefalopoder (bläckfiskartade djur, oftast af betydlig storlek) med skal (fig. 8) samt kräftartade leddjur: trilobiter; (fig. 9).

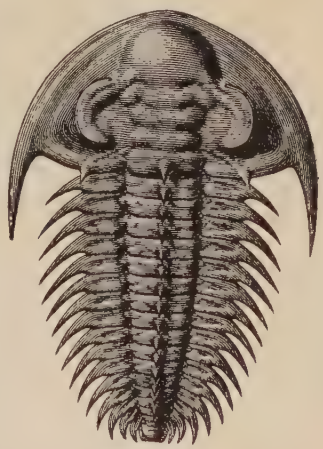

Fig. 9. *Olenellus Kjerulfi*, trilobit, kräftdjur; siluriska systemet.

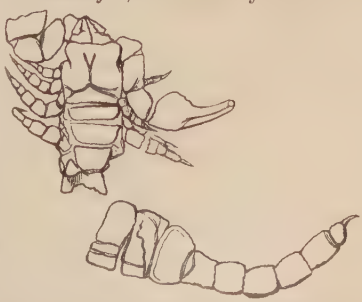

Fig. 10. *Skorpion*, funnen af prof. G. Lindström å Gotland, i siluriska systemet.

Man beräknar, att det funnits öfver 10,000 djurarter i den siluriska perioden; af dessa voro ungefär 1,600 cefalopoder och 1,600 trilobiter.

Mot slutet af den siluriska perioden börja landväxter sparsamt uppträda på få och begränsade ställen. Gentemot den hittills gällande meningen vet man nu, att äfven ett fåtal landdjur då funnos; fransmannen Ch. Brongniart fann nämligen 1884 i de mellersta silurlagren i Calvados, i Frankrike, en insektvinge, som torde ha tillhört en med kackerlackorna besläktad skalbagge, och samma år fann prof. G. Lindström (Stockholm)

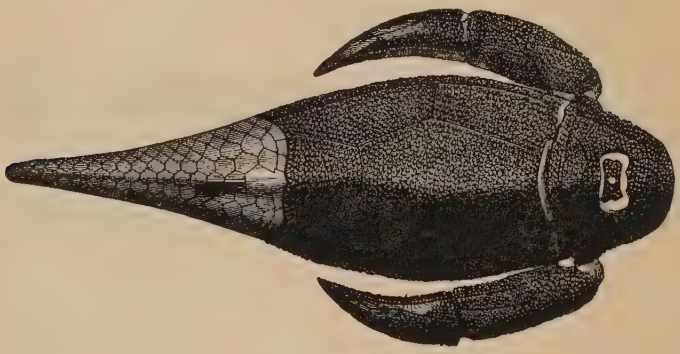

Fig. 11. *Pteriktus,* af pansarganoidernas fiskfamilj; i devoniska systemet.

å Gotland i lera, tillhörande öfre siluriska formationen, en nästan fullständigt bibehållen skorpion med giftgadd i svansändan (fig. 10). Äfven i norra Amerika och Skotland har man funnit siluriska skorpioner, sedan den svenska upptäckten blef känd. Skorpionen lefver af andra landdjur (insekter och spindlar) och är ganska högt organiserad: med luftsäckar, mage, hjärta, lefver, nervsystem o. s. v. och kan därför ej ha varit det första landdjur, *som uppträdt;* vida enklare former måste ha funnits före honom.

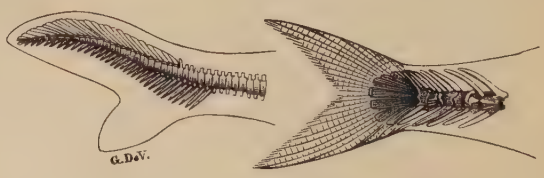

Fig. 12. *Sjärtfenan* hos de äldre periodernas fiskar (till vänster) och hos flertalet af nutidens (till höger).

Vår planets utseende var under silurperioden mycket olika mot nu: hafvet betäckte nästan hela ytan och endast några enstaka klippiga fastland höjde sig därur; dessa buro här och där några lågt stående växter, och ett litet antal smärre krypdjur och insekter befolkade denna tysta och ödsliga natur, under det otaliga hafsdjur svärmade i hafven eller sutto fast på dess botten och oerhörda alger antagligen växte däri. Öfver hela jordytan voro växter och djur nästan desamma, hvarför det varma, frostfria klimatet var ungefär lika å alla breddgrader ända från polerna till ekvatorn.

Först mot slutet af siluriska perioden visa sig ryggradsdjur för första gången, nämligen egendomligt formade, oftast plåtbelagda fiskar, tillhörande ganoidernas familj (fig. 11), och dessa uppträda i synnerligen stort antal under den devoniska perioden.

Dessa äldre fiskar, som ej tillhörde de lägre klasserna af fiskriket, utan tvärtom de högre, skilja sig från flertalet af nutidens bl. a. genom stjärtfenans byggnad: hos de förra gick ryggraden ända ut i öfre sidan af fenan (liksom hos de flesta nutida ganoidfiskar, t. ex. stören), hos de senare åter slutar den framför fenans midt (fig. 12). Dessa fiskformer förekomma därpå under flera formationer, därunder ett stort antal broskfiskar uppträda, men benfiskar saknas alldeles.

Längre fram i de paläozoiska tidsåldrarne börja amfibier och reptiler att visa sig: salamanderliknande fjällbatrakier i stenkolssystemet och Proteosaurus, en äkta reptil, i permiska systemet. Fåglar och däggdjur saknas dock alldeles under primärperioden.

I den devoniska tiden framträda barrträden, och fastlanden, som alltmera höja sig ur hafvet, få nu en ymnigare vegetation.

I stenkolsperioden finna vi landväxterna utomordentligt tilltaga i storlek och antal, ehuru formerna äro väsentligen desamma som under föregående period; de flesta voro jätteormbunkar och lummerväxter (lykopodiaceer): Sigillaria, Lepidodendron (fig. 13), fräkenväxter (equicetaceer): Calamites m. fl. blomlösa och frölösa växter (kryptogamer); barrträd och ormbunkpalmer (cykadeer) förekomma i jämförelsevis ringa mängd. Floran har därför prägeln af en tropisk sumpvegetation; den fanns således hufvudsakligast i de lägsta trakterna.

Fig. 13. *Lepidodendronbark.*

Af stenkolslagrens utbredning och af öfverensstämmelsen mellan växtformerna finner man, att polar- och ekvatorialregionerna fortfarande hade ungefär samma temperatur. Förutom värmen och fuktigheten bidrog möjligen luftens större kolsyrehalt att gifva vegetationen dess yppighet. Då inga kalla trakter funnos, som gåfvo anledning till starkare stormar, förstå vi, att den tysta naturen täcktes af en dunkel och mindre rörlig atmosfär.

Småningom torde luftens sammansättning ha ändrats, i det växterna tillgodogjorde sig kolsyrans kolhalt och gåfvo luften en ökad syrehalt.

Insekter, skorpioner, spindlar m. fl. smärre krypdjur uppträda mer och mer.

Bland lägre djur förekommo rikt utvecklade krinoideer (ekinodermer) såväl med som utan armar, de senare betecknande för denna period, vidare armfotingar, ehuru ej så relativt talrika som förut, musslor, snäckor m. fl.

Fig. 14. *Encrinus liliiformis*, sjölilja, krinoidé; triassystemet.

Stora cefalopoder förekomma, trilobiterna ha på några få och små arter när försvunnit, men ersättas af andra kräftdjur, såsom arter af det ännu lefvande släktet Limulus m. fl.

Under den permiska perioden, som förberedde sekundärtiden, försvunno till större delen de för stenkolstiden utmärkande träden för att lämna plats för en annan vegetation, som bättre passade för det nu så förändrade atmosferiska mediet; mera ljus och mera syrgas — hvilka mäktiga faktorer för ett nytt lif!

Mesozoiska tidsåldern eller *sekundärtiden. Lifvets mellersta tidsålder.*

En högre vegetation, till öfvervägande del bestående af blom- och fröväxter (fanerogamer) framträder mer och mer; ehuru de lägre formerna af dessa, de barfröiga, synnerligast barrträden, utgöra vid sidan af ormbunkpalmerna det öfvervägande flertalet, börja dock de högre fanerogamerna, de täckfröiga eller löfträden, att framträda mot slutet af denna tidsålder (kritperioden).

Bland lägre djur förekomma isynnerhet koraller, snäckor, musslor och cefalopoder, såsom Ceratites samt Belemnites. Äkta sjöborrar finnas äfven, hvaremot krinoideer, såsom Encrinus (fig. 14), och armfotingar nu bli mindre talrika.

Förutom ganoidfiskar och broskfiskar förekomma nu de första äkta benfiskarne, som dock först i krittiden bli synliga.

Bland ryggradsdjuren äro kräldjuren, reptilerna, förhärskande och nå här, liksom vissa groddjur, amfibier, en utomordentlig utveckling. I triasperioden framträda jättepaddan, Keiroterium, en labyrintodont, som uppnådde 5—8 fots längd och hade synnerligen starka koniska tänder af mycket invecklad, labyrintartad byggnad, samt stora ödledjur, såsom Belodon (fig. 15).

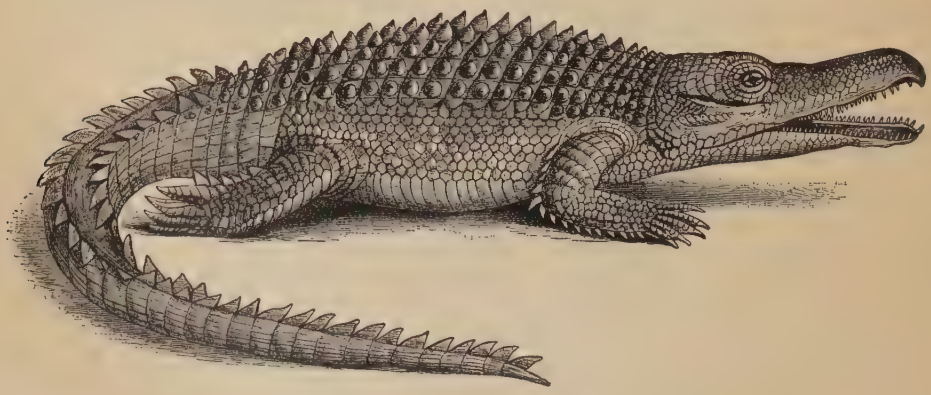

Fig. 15. Ödledjur: *Belodon*, restaurerad (efter Fraas). Från trias-perioden.

Huruvida fåglar funnits i triasperioden är ovisst; somliga ha ansett fotmärken i Massachusetts-sandsten härröra af en jättefogel, andra mena, att de härröra af en tvåbent reptil.

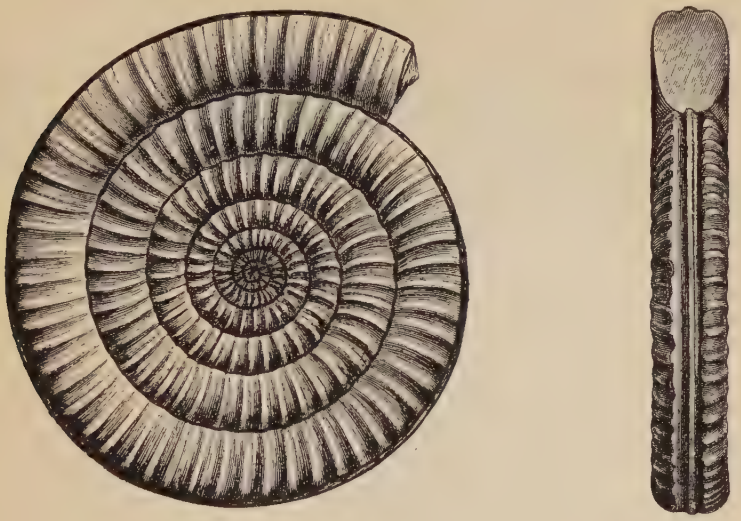

Fig 16. *Ammonites*: 1. Sedd från sidan. 2. Sedd från kanten. Jura-perioden.

I triasperioden uppträda däggdjur för första gången, nämligen pungdjur, d. v. s. representanter för de lägsta slagen af denna djurordning; de voro dock synbarligen ytterst fåtaliga.

Med juratiden möter oss en rik djurvärld af öfverraskande former. Bland cefalopoder märkas främst Ammoniterna (fig. 16), som ernådde en ofantlig storlek, ända till 4—8 fot, och i oerhörd mängd svärmade omkring å hafven; mot slutet af sekundärtiden försvunno de alldeles. I stor mängd förekommo ock kolossala bläckfiskar med inre kalkstöd, Belemnites (fig. 17), hvilkas längd kunde uppgå till 4 fot.

Alla hafsdjur i juraperioden öfverträffades dock af de märkvärdiga jätteödlorna: Ichthyosaurus, fisködlan, (fig. 18) och Plesiosaurus, svanödlan (fig. 19), hvilka kunde uppnå en längd af icke mindre än 30—40 fot.

Båda dessa djur förenade vissa anatomiska former hos fiskar och reptiler: fiskartade (på båda sidor urhålkade) ryggkotor och fenor, krokodilliknande hufvud med starka tänder. Ichthyosaurus erinrar till sin kroppsform om hvalarne.

I juraperioden förekommo vidare egendomliga och kolossala landdjur: flygande ödlor, såsom Rhamphorhyncus och Pterodaktylus (fig. 20), hvilka kunde

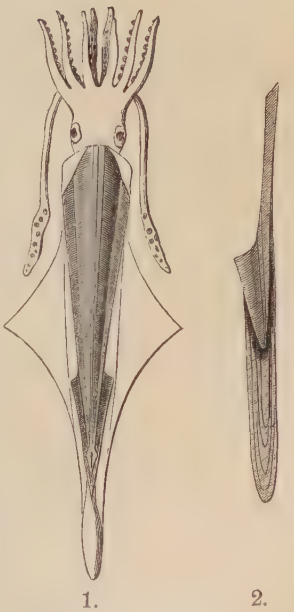

1. 2.

Fig. 17. *Belemnites*, återkonstruerad, cefalopod; till höger det inre kalkstödet; sedt från sidan. Jura-perioden.

uppnå en längd af flera fot; krokodilartade ödlor, såsom Teleosaurus, af ända till 33 fots längd, och reptiler med däggdjursformer (jämförelsevis höga ben) eller Dinosaurierna, storödlorna, såsom Megalosaurus, af ungefär 40 fots längd, och Iguanodon, fornvärldens största reptil, 40—50 fot lång, med fruktansvärda sågkantade tänder; detta djur nådde sin största utveckling i krittiden.

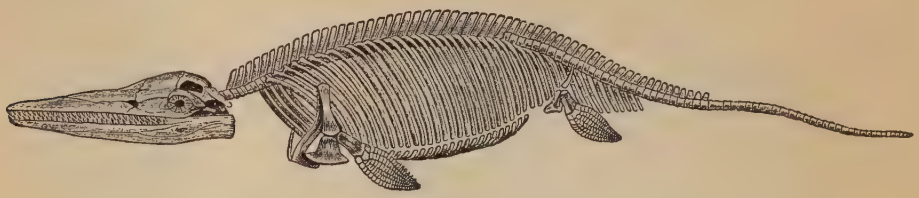

1.

2.

Fig. 18. Fisködlan: *Ichthyosaurus.* 1. Skelett, sådant det vanligen förekommer. 2. Restaurerad (efter Fraas).

Jura-systemet.

Från slutet af juraperioden ha vi de äldsta resterna af sköldpaddor och fåglar; de senare voro dock mycket fåtaliga. Den äldsta kända fågeln, Archeopteryx, skilde sig från nutidens genom sina tänder och sin långa, af ett stort antal kotor uppburna stjärt.

Fig. 19. *Plesiosaurus,* svanödlan, återkonstruerad; Juraperioden.

En öfvergång från reptilerna till fåglarna bildar den i jurasystemet funna Kompsognatus (fig. 21) hvars käkar äro besatta med tänder, och hvars bakben äro oproportionerligt långa och starkt byggda i förhållande till frambenen, som sannolikt ej begagnats vid gående; dess kroppslängd var ungefär 2 fot.

Af däggdjur förekomma ännu endast små pungdjur.

Dessa förändringar inom växt- och djurvärlden gingo i jämnbredd med omgestaltningar af jordskorpan, som börjar förete en större mångfald af former och förhållanden: landet har tilltagit, och allt högre berg börja bildas

Fig. 20. *Flygödlor.* 1. *Rhamphorhynchus,* restaurerad. 2. Skelett af *Pterodactylus.* (Efter Zittel.)

genom nya jordlagers höjande ur hafvet vid jordklotets sammandragning. Europa bestod till väsentlig del ännu af öar, ehuru en början kontinent fanns från västra Tyskland till västra Ryssland; Östra Frankrike, norra Tyskland, Schweiz, Bayern, Würtemberg, m. m. äro ännu betäckta af juraoceanen.

Under den sista afdelningen af mesozoiska tidsåldern, kritperioden, bildades nya jordlager, som väsentligen bestodo af kalksten, uppbyggd af lämningar efter lägre, delvis mikroskopiska djur, foraminiferer. Vidare funnos ekinodermer, svampar, koraller, armfotingar, mollusker m. fl.

Ammoniter och belemniter voro först talrika, men minskades senare i denna period. En mängd fåglar funnos, de flesta med tänder och fiskartade ryggkotor; af dessa voro somliga, såsom Hesperornis, simfåglar utan flygförmåga, under det andra, såsom Ichthyornis, hade stora vingar. Fiskarne voro talrika;

Fig. 21. *Kompsognatus,* reptil från Bayern; jurasystemet.

mest förekommo broskfiskar, under det ganoiderna betydligt aftogo och de första benfiskarne uppträdde.

Växtvärlden var till en början densamma som juratidens, men senare visa sig nya former: de första dikotyledonerna (med två hjärtblad), såsom poppel, platan, fikon m. fl.

Känozoiska eller *lifvets nyare tidsålder.* A. *Tertiärperioden.*

Under den tertiära perioden fick jordytan småningom i hufvuddrag sitt nuvarande utseende och växt- och djurvärlden erhöll väsentligen nutidens former eller sådana, som stodo dessa mycket nära. I början funnos ännu betydliga hafsarmar där man nu ser fastland, men genom sekulära höjningar af landet drefs vattnet mer och mer tillbaka, hvarigenom forna öar förenades med kontinenterna och grunda kuster höjdes. Den omvända rörelsen ägde ock rum, hvarför somliga forntida fastland sänktes under hafsytan. De flesta

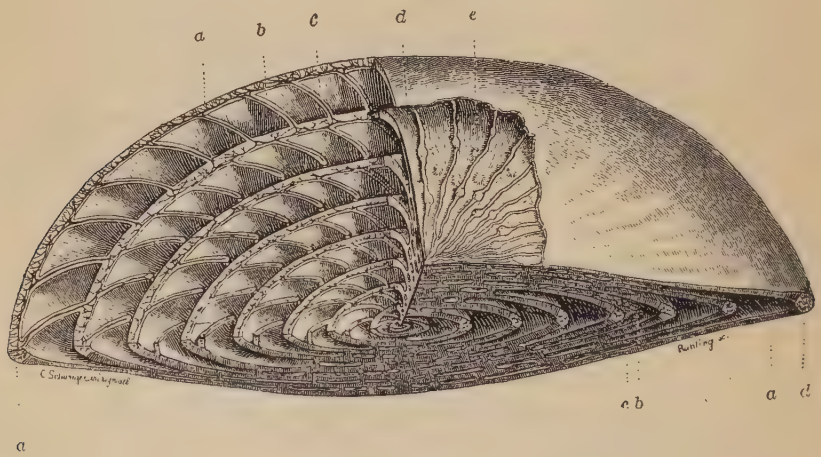

Fig. 22. *Nummulites, a* tvärsvitt, *b* från sidan, foraminifer; tertiärsystemet.

af jordens höga berg, såsom Pyreneerna, Alperna, Karpaterna, Himalaya, Kordillererna, Anderna, Atlas, bildades under tertiärperioden genom veckning af jordskorpan på grund af allt starkare sammandragning af jordens inre. Dessa berg, som flerstädes bestå af sjödjurs skal, voro dessförinnan delvis hafsbotten.

Bergen medförde bildandet af nya och betydande flodsystem och bidrogo att förändra de klimatiska förhållandena; genom dessa nya förändringar i det omgifvande mediet fick såväl växt- som djurvärlden i många afseenden ett olika utseende.

Under det temperaturen fordom varit densamma vid polerna och ekvatorn, började den på grund af jordens afkylning i juratiden att något minskas vid polerna, hvarför man nu kunde se antydningar till klimatiska olikheter i växt- och djurvärlden. Detta särskiljande i klimatiska zoner tilltog småningom allt mer och blef under tertiärperioden synnerligen framträdande. Temperaturen aftog, ehuru den på det hela taget var jämförelsevis hög, och den därmed sammanhängande rörelsen af isotermerna (lika värmezoner) mot

ekvatorn hade till följd, att växter och djur drogo sig från polartrakterna åt ekvatorialtrakterna och att nya former af lefvande varelser, lämpade för tempererade klimat, började visa sig, under det många äldre former alldeles försvunno, såsom ammoniter, belemniter, de stora hafsödlorna, flygödlorna m. fl.

Tertiärtiden utmärkes mest af den öfvervikt, som de täckfröiga växterna, löfträden, palmerna m. fl. samt däggdjuren få. Men äfven bland de lägre djuren uppträda vissa nya former i betydande mängd, såsom foraminifersläktet Nummulites (fig. 22), hvaraf en del af Alperna, Pyrenéerna, Himalaya m. fl. bergskedjor äro bildade.

Fig. 23. *Anoploterium*, återkonstruerad, från Paris omgifningar; äldre tertiär-perioden.

Musslor: Cyrena, Ostrea, Cardium m. fl. och snäckor: Conus, Voluta, Murex, Ceritium, Paludina, Planorbis m. fl. utvecklas ock i ymnighet; af mollusker från senare tertiärtiden finnas 40—90 procent ännu kvar.

Stora batrakier, sköldpaddor och krokodiler förekomma i mängd; fåglar äro till en början mindre talrika, men somliga äro af jätteproportioner och strutsliknande, såsom Gastornis (Paris omgifningar).

Under det däggdjuren under sekundärtiden blott voro representerade af ett litet antal, mest pungdjur, börja de från och med äldre tertiärperioden att visa sig i allt större antal och allt flera former; alla ordningar af däggdjuren framträda nu så småningom, och somliga arter äro af kolossal storlek.

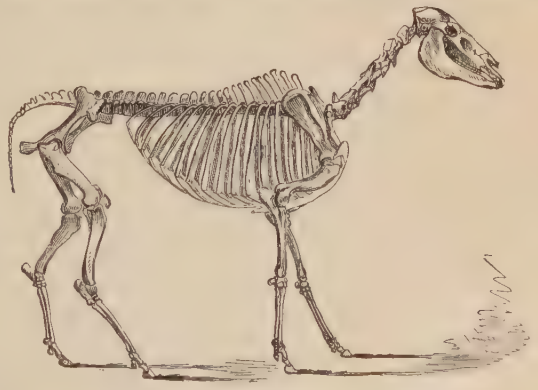

Fig. 24. *Hipparion*, stamtyp till hästsläktet, från yngre tertiärsystemet.

De äldre tertiära däggdjuren utgjordes mest af förelöpare till tjockhudingarna, Palæoterium, Anoploterium (fig. 23), Loxolofodon och Dinoceras, samt ett antal pungdjur, köttätare, gnagare, insektätare, fladermöss och enstaka apor.

Jättedjuren Loxolofodon och Dinoceras, som funnos i Nordamerika, buro tre par egendomliga horn, under det kropp och ben voro elefantartade och i öfrigt, liksom Palæoterium, erinrade om tapiren och noshörningen; de kunna därför betraktas som stamdjur till den yngre tertiärperiodens Dinoterium (fig. 25), mastodonten och den äkta elefanten.

Anoploterium, som var omkring 5 fot lång utom svansen, förenade i såväl tandbygnad som skelett vissa former hos idisslarne, tjockhudingarna, svinen och hästsläktet; dessa saknas i den äldre tertiärperioden och uppträda först i dess yngre lager, hvarför Anoploterium kan betraktas som deras stamsläkte.

Först mot slutet af tertiärperioden uppträder hästen, men redan i de äldre tertiärlagren finnas skelett af djur, som måste tydas som dess stamsläkten; dessa, Orohippus, Anchiterium, Hipparion (fig. 24) m. fl. ha flera tår och utvisa en gradvis förminskning af alla utom den mellersta; hos Hipparion finnas ännu två sidotår, som dock ej räcka fullt till marken.

Dessa djur utgöra ock en öfvergångsform till idisslarne. Betecknande för yngre tertiärtiden äro vissa utdöda elefantdjur, såsom mastodonten (fig. 25), hvilka i ungdomen ha fyra betar, och Dinoterium med två nedåt riktade betar i underkäken.

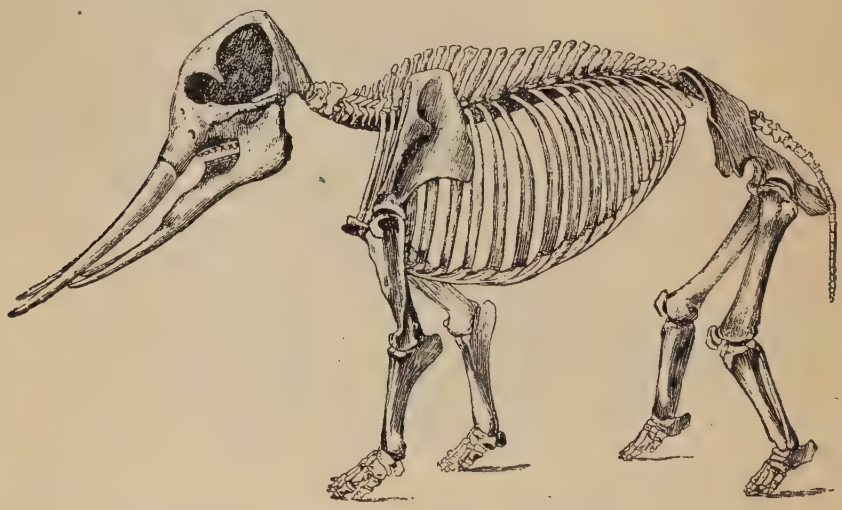

Fig. 25. *Mastodon angustidens*, från yngre tertiärtiden (efter Gaudry)

Talrika representanter af björn-, hund- och kattsläktena framträda i midten och slutet af tertiärtiden, liksom ock flera olika apor, större och mindre, såsom Hylobates, Semnopithecus (hinduernas heliga apa), Pliopithecus, Dryopithecus m. fl., af hvilka flera höra till de högre eller antropomorfa (människoliknande) aporna, besläktade med chimpanzen, gibbon, troglodyten och orangutan. I öfversta tertiärlagren har man funnit en fossil medelstor apa, Mesopithecus, som utgör en mellanform mellan de två skilda släktena Semnopithecus och Macacus. Slutligen har E. Dubois på Java i sentertiära lager upptäckt lämningar, hvilka han tillskrifver ett midt emellan de stora människoliknande aporna och människan själf stående djur, hvilket han kallat Pithecanthropus erectus.

Äfven människan framträder mot slutet af tertiärtiden, såsom man har skäl att antaga af vissa spår af hennes verksamhet, ristningar å ben och eldmärken samt några lämningar af henne i denna tids jordlager (hvarom mera nedan).

B. *Kvartärperioden.*

Det var först under denna period, som den yttre naturen med sin växt- och djurvärld antog sitt nuvarande utseende och som människan småningom fick ett afgjordt herravälde öfver djuren, hvilka hon delvis utrotat, delvis omdanat till sin nytta.

Efter tertiärtiden eller i den tidigare kvartärperioden tilltog afkylningen å jordytan så betydligt, att icke blott polartrakterna utan ock större delar af de tempererade zonerna täcktes med inlandsis eller glaciärer, hvarför denna period ock kallas istiden.

I Europa funnos trenne hufvudcentra för dessa glaciärer: Skandinavien, Storbritannien och Alperna; i Nordamerika sträckte sig isen till än sydligare breddgrader än i Europa, eller motsvarande Siciliens läge.

Snart sagdt öfverallt kan man å våra berg se glatta ytor och fåror, som glaciärerna alstrat under framåtskridandet, därvid de medfört större och mindre stenblock eller erratiska block, hvilka samlats i stora hopar: moräner, krosstensgrus och krosstenslera. Dessa jordarter, som genom isens söndermalande och sönderspräng̈ning af berggrunden uppstått, ha bildats af de mest olika slag af stenar, hopförda från vidt skilda trakter, och med desamma äro lösare underliggande jordlager ofta blandade; förutom dessa massor finnas i kvartärsystemet sand- och lerlager, som afsatt sig ur vattnet.

Mot slutet af isperioden inträffade betydliga förändringar af fastlanden; sålunda sänkte sig stora delar af södra och mellersta Sverge samt kuststräckor af Norge, så att de under lång tid voro täckta af hafvet och dess aflagringar, hvarpå de åter höjde sig, mångenstädes 5—600 fot öfver hafvet, såsom den s. k. terassbildningen, musslebankarne, hafssanden och den hvarfviga leran utvisa.

I några af de sand- och lerlager, som under denna period afsatt sig ur vattnet, har man anträffat lämningar efter åtskilliga växter: björk, pil, al, ek, poppel, tall, och efter djur: hafs-, sötvattens- och land-mollusker, fiskar, elefanter, noshörningar, oxar, renar, björnar o. s. v.

Mellersta Europas växt- och djurvärld var under istiden densamma som polartrakternas; de vanligaste djuren voro: renen (Cervus tarandus), myskoxen (Ovibos moschatus), fjällharen (Lepus variabilis), lämlar (Myodes obensis, lemmus och torquatus), fjällräfven (Canis lagopus), filfrasen (Gulo borealis) fjällugglan (Strix nyctea) och fjällripan (Lagopus albus).

På denna utprägladt arktiska djurvärld följde andra djur, som vid isens gradvisa smältning lefde å den ödsliga, skoglösa, blott gräsbeväxta marken och som väsentligen öfverensstämde med djurvärlden å Sibiriens stepper samt i andra nordliga trakter: dvärgharen (Lagomys pusillus), murmeldjuret bobak (Arctomys), jordsorkar, härmeliner, vargar, vildhästar, elefanter, såsom Mastodon giganteum, mammut-djuret eller ullhåriga elefanten (Elephas primigenius), (fig. 26), Elephas antiquus, ullhåriga noshörningen (Rhinoceros tichorhinus), Rhin. Merkii, uroxen (Bos primigenius), bisonoxen (B. bison), irländska jätteälgen (Cervus megaceros), vanliga älgen (C. alces), grottbjörnen (Ursus spelæus), vanliga björnen (U. arctos), grott-tigern (Felis spelæa), grotthyänan (Hyæna spelæa), kolossala trögdjur, såsom Mylodon och Megaterium, samt bältdjur, såsom Glyptodon. Af öfverensstämmelsen i djurvärlden kan man sluta till att Amerika under istiden sammanhängde med norra Asien och Europa.

Flera till större delen bibehållna mammut-djur ha, liksom ullhåriga noshörningen, blifvit funna i slutet af förra och början af vårt århundrade i norra Sibiriens is. De voro så väl bevarade, att hundar och rofdjur åto deras kött. Ännu 1885 fann en rysk vetenskaplig expedition under d:r A. Binge på Ny-Sibiriska öarna ett fullständigt Mammutskelett, på hvilket kött ännu satt kvar, hvilket åts af hundarne. Detta slag af tjockhudingar voro genom sin hårbeklädnad enkom afpassade för ett kallt klimat, under det deras nutidssläktingar blott lefva i varma klimat. Mammuten fanns i hela mellersta Europa liksom i Nordamerika, och i Sibirien lefde sådana skaror däraf, att man kunnat uppskatta de på sista 200 åren genom isens smältning framkomna individerna till 20,000. Deras betar ha under årtusenden användts till elfenbensarbeten, synnerligast i Kina.

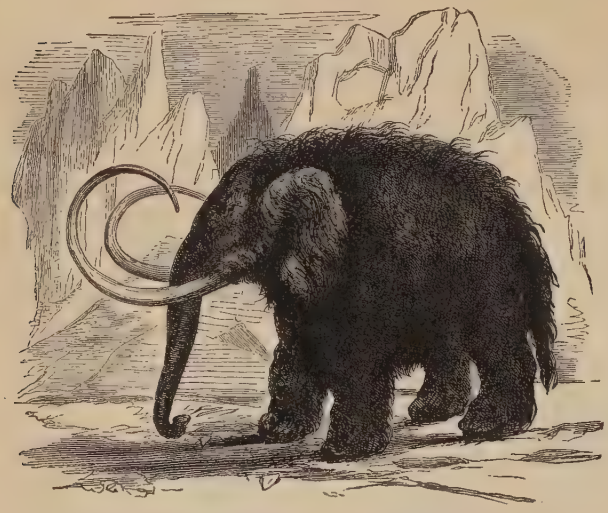

Fig. 26. *Mammut-djuret,* från Lenaflodens mynning; isperioden.

Viktiga fyndorter för lämningar af djur och människor från denna tid äro de talrika bengrottorna och benbrecciorna.

Bengrottorna förekomma mest i kalkberg i Tyskland, England och Frankrike och äro mer eller mindre utfyllda med sand eller lera, hvari en myckenhet ben af utdöda däggdjur ligga inbäddade. Dessa hålor begagnades tydligen af djuren som tillflyktsorter, dit de släpade en del af bytet för att här förtäras; förekomsten af stora kvantiteter exkrementrester är ett bevis därför. I en af de märkvärdigaste berggrottorna, den i Kirkdale i England (fig. 27), funnos rester efter mer än 300 hyänor af alla åldrar jämte en massa ben efter elefanter, tigrar, björnar, vargar, noshörningar, flodhästar, oxar o. s. v., och den stora Gailenreutergrottan i Franken innehöll rester efter icke mindre än 800 björnar i förening med

Fig. 27. *Bengrotta* i Kirkdale nära York (England)

ben af andra djur. De franska bengrottorna innehöllo mest lämningar efter renen.

Benbrecciorna, eller samlingar af ben bland sten och kalk, som sammankittats till fasta massor, förekomma i klyftor i kalkbergen vid Medelhafskusterna å ett stort antal ställen; de innehålla mest ben efter noshörningar, elefanter, flodhästar, dvärgharar, hästar, oxar och sorkar.

Såväl i grusaflagringar som i bengrottor från äldre kvartärtiden har man mångenstädes vid sidan af sönderkrossade ben af vilda djur funnit människoben, eldmärken, kol och aska samt produkter af människokonst, flint- och benredskap, hvaraf somliga varit skulpterade (fig. 28 och 29), hvarför intet tvifvel finnes, att människor lefvat samtidigt med nyssnämnda djurvärld. Äfven människor lefde i nyssnämnda bengrottor, sedan de förjagat djuren därifrån, och dessa »grottmänniskor», som utan tvifvel stodo på den lägsta kulturståndpunkt, blefvo dock, på grund af en organisation, hvarmed ingen föregående produkt inom djurriket kunnat jämföras, småningom i stånd att göra sig naturen underdånig och förjaga eller utrota de väldigaste af forntidens rofdjur. Tamdjur och åkerbruk saknade de flesta af dessa människor, jakt var deras hufvudsysselsättning, och deras mål var blott att stilla sin hunger och att skydda sig för att ej själfva tjäna rofdjuren till föda. Deras vapen voro dock af enklaste slag, metaller saknades alldeles, och de flesta redskapen voro blott af flinta eller andra hårda stenslag eller ock af ben eller djurtänder.

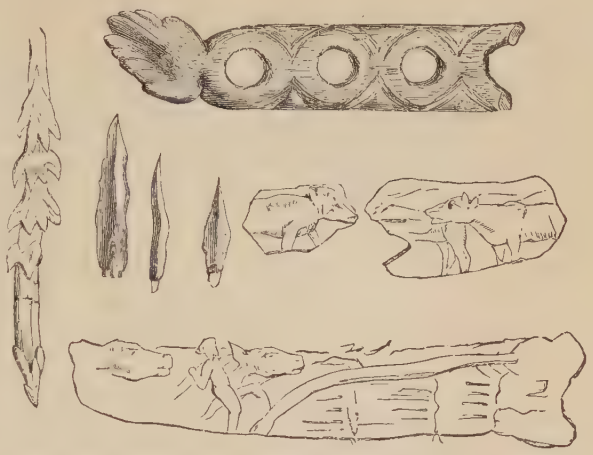

Fig. 28. *Vapen och verktyg* af flinta och ben, delvis skulpterade.

Denna period af människans tillvaro måste ha varit utomordentligt lång, ty det var under densamma som de klimatiska förhållandena och med dem växt- och djurvärlden småningom förändrade sig för att, liksom själfva jordytan, slutligen framstå i nutidens former.

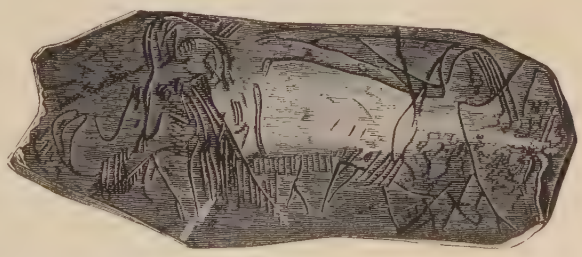

Fig. 29. *Elfenbensstycke med en tecknad mammut*; funna jämte ben af varg, mammut, ren, häst m. fl. i ett klippskjul vid *La Madeleine* (Frankrike).

De jordlager, som bildats efter de äldre kvartärdjurens försvinnande, kallas *alluvium* eller *nyare bildningar:* produkter af vattnets, isens, luftens, vulkanernas och det organiska lifvets fortfarande inverkan. I dessa bildningar, som utgöras af sandaflagringar och deltaland, afsatta vid kusterna af

hafvet eller insjöar, af sand- eller leraflagringar i sankare trakter, torfmossar och korallref m. m., anträffas fossiler tillhörande alla nu lefvande arter af växter och djur.

Då klimatet blef mildare, återvände djuren till de nordligare trakterna, därifrån de under istiden mäst utvandra, och växterna utbredde sig småningom från söder mot norr. På den grund har man i Skånes och Danmarks torfmossar kunnat urskilja flera olika vegetationsperioder, som visa, att klimatet därstädes småningom blifvit förmildradt. Under torfmossarne träffas i lerlagren rester af polarfloran, såsom polarvidet, fjällsippan, dvärgbjörken m. fl. Längst ned i torfmossarne träffas lämningar efter björk, asp och al jämte skelett efter bäfrar och renar. Därpå anträffas barrskogslämningar och slutligen rester af ek samt ben af älgar och några numer försvunna djurarter, såsom vildsvin, uroxar, björnar m. fl. Däremot saknas kvarlefvor af bokar och flera nu lefvande skånska och danska växter, hvilka invandrat i en långt senare tid.

Omvandlingsteorierna.

Läran om de lefvande varelsernas transformation eller omvandling ur föregående former är visserligen väsentligen en ny åsikt, som utbildats i 19:de århundradet; men dess grundtanke har långt förut blifvit framställd, nämligen i grekernas äldsta vetenskapliga period af filosofen Anaximander (i 6:te årh. f. Kr.), som ansåg, att högre djur framgått af lägre former och suksessivt fulländats: människorna ha sålunda ursprungligen varit fiskar, sedan reptiler, därpå däggdjur och slutligen hvad de nu äro.

Den djärfve fritänkaren italienaren Vanini, som 1619 blef lefvande bränd på grund af anklagelse för ateism, framställde ock en omvandlingshypotes och ville härleda människans ursprung af de skilda djurslagens suksessiva utveckling.

Det finnes numera ej blott en evolutions- eller transformationsteori utan flera; i stort sedt kan man dock uppställa tvänne hufvudslag: nämligen 1) omvandlingen af arter försiggår genom sakta skeende öfvergångar (Lamarck, Darwin, Wallace m. fl., och 2) den försiggår genom plötsliga och betydliga afvikelser (Geoffroy, St. Hilaire, Naudin m. fl.). Enligt den första teorien uppträda småningom obetydliga modifikationer i artens utseende eller varieteter på grund af fysiologiska behof, naturligt urval, mediernas inverkan o. s. v.; enligt den senare teorien, som dock numera öfvergifvits, frambringas liksom oförmodadt en ny typ, alstrad af olika varelser. Så t. ex. kan enligt flera af dem, som hylla denna senare föreställning, den första fågeln ha framstått af ett ägg lagdt af en reptil o. s. v. I allmänhet ha dock de, som antagit denna teori, mera gjort det såsom en *möjlighet* och ej sökt utveckla och bevisa densamma — hvilket ju icke låter sig göra, då man antager det *oberäkneliga* såsom en faktor i utvecklingen. Teorien om den gradvisa omvandlingen har blifvit satt i fullständigt system och ansetts innehålla positiva bevis för de *motiverade* öfvergångarna. Åtskilligt synes tala för denna senare uppfattning, synnerligast de lefvande varelsernas förmåga att *modifiera* sig efter omgifvande yttre förhållanden, som gifva anledning till en öfvervägande öfning af särskilda organ, samt deras sträfvan att genom *ärftlighet* göra de förändringar, som först uppträdt hos individen, beständiga.

Vidare har Darwins framhållande af *striden för tillvaron* samt det därmed sammanhängande *naturliga urvalet,* om härmed hufvudsakligen förstås öfverlefvandet af de bästa individerna, hvilka principer otvifvelaktigt varit gällande alltifrån början af de lefvande varelsernas framträdande, i väsentlig mån bidragit att gifva stöd åt darwinismen, fastän de föga beröra hvad som är det egentliga däri eller den gradvisa transformationen.

Transformations- eller härstamningsteorierna få sitt förnämsta stöd i paläontologien; utan den visshet denna gifvit oss om det organiska lifvets utomordentligt höga ålder, skulle vi ej kunna fatta omvandlingarnas möjlighet, men med denna visshet i förening med kännedomen om formernas ständiga växling och om somliga varelsers försvinnande samt andras framträdande i deras ställe kunna vi förstå, att de arter, som nu finnas, ej alltid funnits, utan att hvar och en vid något visst tillfälle blifvit till, d. v. s. framgått ur någon modervarelse. *Huru* detta tillgått känner man ännu ej; men så mycket är dock visst, att artbegreppet måst undergå en viss modifikation, eller m. a. o. att vi ej kunna anse arten vara absolut oföränderlig.

Häraf följer dock ej, att den är lätt föränderlig eller att arten ej betyder någon bestämd form; man måste tvärtom säga, att med art menas en alldeles bestämd form och ett visst beständigt fortplantningsförhållande. Man måste dock medgifva, att en stor mängd af de arter, som förr antagits vara självständiga, ej äro annat än varieteter af en och samma art. Att det emellertid finnes så många individer af samma utseende och att dessa öfverhufvud taget ej para sig med andra arter, är ett bevis på en *hög grad af oföränderlighet* hos arten. Arten kan därför alltid sägas vara *relatift oföränderlig,* d. v. s. för en synnerligen lång period — som i allmänhet kan räknas i årtusenden.

Då det skulle alltför mycket draga oss från den egentliga framställningen af föreliggande utvecklingshistoria att ingå på en närmare granskning af transformationsteoriernas tvistepunkter och en sådan granskning kommer att verkställas längre fram på sin plats, framhåller jag här endast vikten att klargöra hvad man bör förstå med *art* och *varietet.* Trots de modifikationer man måste göra i artbegreppet med hänsyn till transformationerna, kan man ändock angifva arten såsom sammanfattningen af alla de individer, som besitta stor öfverensstämmelse i vissa väsentliga hänseenden, med lätthet para sig med hvarandra och få fruktbara afkomlingar. På denna grund är det ock som varieteter ej anses skilda från stamarten. Skilda arter kunna visserligen få afkomlingar, bastarder, men dessa, som kallas *hybrider*, äro i regeln ofruktbara (t. ex. bastarder af häst och åsna, mulåsnan); under det bastarderna af olika varieteter (t. ex. af de mångfaldiga hundslagen), som kallas *metiser,* äro fruktbara. Emellertid finnas undantag från denna regel på ena som andra hållet, hvarför det ej kan vara fråga om att uppställa en *absolut* skillnad mellan art och varietet.

Att skilda arter framgått af varieteter, såsom darwinismen lärer, kan ej lida något tvifvel; men, att döma af hvad vi faktiskt känna om det *plötsliga* uppträdandet af afvikelser från föräldratypen inom många arter, utan att några anledningar kunna spåras (t. ex. den hornlösa Paraguay-oxen och det kortbenta Massachusetts-fåret, som man sett framstå 1770 och 1791), har man skäl att anse, att förutom en gradvis och motiverad utveckling äfvenledes tvära och betydliga språng föranledt nya arter och släkten. Häraf kunna vi förstå, hvarför man för vissa fall bland lämningarna af forntidens växter och djur funnit talrika öfvergångar, som bestyrka darwinismen, men

för andra ej kunnat finna spår därtill, hvarför Darwins motståndare ansett sig kunna utan vidare förkasta hans teori om en sakta skeende utveckling. Som belysning på denna senare utveckling påpekar jag särskildt, att de flygande djurens — fåglarnes, flädermössens och pterodaktylernas — flygapparater alltid haft väsentligen samma utseende.

Af vissa skäl — ännu okända, liksom orsakerna till de lefvande varelsernas första framträdande — ha dock nya arter otvifvelaktigt framgått af andra. Skulle så ej ha skett, måste nya varelser ha plötsligt framstått i färdigbildadt tillstånd allt emellanåt på ett fullkomligt underbart sätt, och härpå finnes ingen sorts bevis.

Att transformation ägt rum, lider intet tvifvel, frågan är numera blott: *huru* har den gestaltat sig i de enskilda fallen?

Människan har ej alltid sett ut som hon nu ser ut; varieteter ha uppstått genom många såväl yttre som inre orsaker; urmänniskan torde nog ha framgått af någon annan sorts varelse liksom ock de nu lefvande växt- och djurarterna ha framgått af andra former, som i de flesta fall längesedan försvunnit. Men *hvilka* dessa stamformer varit, därom ha vi i de flesta fall ingen kunskap, om vi ock med visshet kunna angifva härledningen för ett stort antal arter.

Geologien bekräftar på ett *allmänt* sätt teorien om en allt högre utveckling af de lefvande varelserna, växter som djur; den visar, i stort sedt, att de i tidigare formationer framträdande varelserna varit jämförelsevis enkelt organiserade, under det de, som framstått i senare perioder, varit organiserade på ett vida mera invecklad sätt. Men denna vetenskap har ännu i endast jämförelsevis få fall kunnat ådagalägga en verkligt sammanhängande (genetisk) följd af mellanformer eller förbindningsled mellan de olika växt- eller djur-grupperna i de suksessiva perioderna.

Om ock tidigare formationer äro utmärkta af enklare former och mera sammansatta ha framstått i de senare, har denna utveckling dock ej inneburit någon lag om alla enklare formers undergång, ty vi finna sådana allt fortfarande i vår tid.

Orsakerna till arternas undergång behöfva ej alltid vara det naturliga urvalet, d. v. s. utrotandet genom de starkare, eller förändringar i klimatet; hos arterna liksom hos individerna torde orsakerna till döden ofta tillhöra deras organisation, oberoende af yttre förhållanden: de ha en viss lifstid, och när den är till ända, utslockna de sista utlefvade individerna af sig själfva.

Utgående från den på goda grunder af forskarne allmänt antagna meningen, att alla växter och djur ej kunnat uppstå på en och samma ort, utan att det funnits en mängd skilda »skapelsecentra», hvarifrån de småningom spridt sig öfver jorden, torde man ha skäl uppställa den teorien, att det ursprungligen funnits flera — kanske ett stort antal — olika urorganismer, som självständigt uppstått i det första organiska hafsslemmet och att omvandlingen från lägre till högre former fortskridit *inom* de skilda ordningarna och klasserna.

Dessa skulle, enligt denna uppfattning, alltifrån första början intill de sista formerna utgjort skilda områden och ej framgått såsom grenar af ett gemensamt stamträd. De senare forskningarna hänvisa emellertid till att man har att söka lifvets ursprungsformer i det rike, som bildas af de encelliga, enklast organiserade varelser, som erhållit namn af protister och där så väl djurens som växternas stamträd ha sina rötter.

Människosläktets ålder.

Den fossila människans historia var länge en sluten bok; den store franske naturforskaren CUVIER trodde ej på den fossila människan ännu på 1830-talet, och ändå hade man redan 1700 funnit en fossil skalle i Kanstadt (Würtemberg). Mellan 1828—1844 fann man emellertid en mängd människoben i hålor och grottor i Europa, hvilka tydligen tillhörde äldre perioder än nutidens; men sinnena voro principiellt emot antagandet af den äldre kvartärmänniskan och man ville till en början ej tro, att de funna benen varit samtidiga med den jord, hvari de funnits, utan man menade, att de kommit dit tillfälligtvis genom någon klyfta eller genom rubbningar i jordskorpan.

Det är fransmannen BOUCHER DE PERTHES vi ha att tacka för den första bekräftelsen af den äldre kvartärmänniskans tillvaro: han fann på 1840- och 1850-talen i djupa, sammanhängande jordlager i Sommedalen (norra Frankrike) från den tidigare kvartärperioden benstycken jämte stenredskap m. m. af människohand och 1863 samt 1864 delar af människoskallar sida vid sida af fossila ben af renen, noshörningen och mammutdjuret. Många framstående forskare kunde ej annat än gifva bekräftelse åt hans fynd vid besök på ort och ställe.

Efter den tiden gjordes snart det ena fyndet efter det andra, hvarigenom den uttalade åsikten bestyrktes, och denna fick äntligen fullkomlig visshet genom den franske geologen LARTETS undersökningar af en grotta i södra Frankrike (1861), där ben af flera utdöda djur funnos tillsammans med kol och aska; ja, atskilliga ben buro märken af eld och hade skråmor, som tydligen förorsakats af flintredskap.

De fossila djurben, som funnits i forntida grottor, ha till stor del varit sönderbrutna, utan tvifvel för märgens skuld — ett bruk, som ännu användes af vissa vilda folk, såsom eskimåer, lappar, samojeder m. fl.

Men ej nog härmed, LARTET och CHRISTIE ha i en grotta funnit en ryggkota af en fossil ren genomborrad af en spjutspets af flinta, och många benstycken ha funnits, dära afbildningar af mammuten, grottbjörnen, hästen, oxen, renen m. m. blifvit utförda, och dolkhandtag i form af en ren ha ock upptäckts i lämningarna från den äldsta kvartärtiden.

Från ett stort antal orter i Europa har man nu i museerna ett 50-tal mer eller mindre fullständiga skallar, flera skelett och ett stort antal lösa ben af hufvudet, balen och extremiteterna efter människor från äldre kvartärtiden, och genom dessa har man varit i stand att t. o. m. angifva skilda raser bland dessa forntida folk. De kunna således ej ha varit de första människorna; före dem måste många släktled ha lefvat under långa tidrymder.

Bland de raser, som representera den *äldre kvartärperioden* i Europa har man (Quatrefages och Hamy) särskildt följande trenne typer:

1. *Kanstadt-* eller *Neanderthal*-rasen, hvars kvarlefvor funnits i Kanstadt, Neanderthal (nära Düsseldorff), Naulette och Spy (Belgien), är den äldsta af alla. Skallarne äro synnerligen långa (dolikocefala) ha särdeles utdraget bakhufvud, låg panna och ofantliga ögonbrynsbagar; hakan är knappast utbildad. Alla benformer häntyda på en mycket lagt stående ras med flera om apans ben erinrande drag. Armbenen äro ovanligt långa, lår- och sken-

benen böjda. Människorna, som tillhörde denna ras, gingo sannolikt i allmänhet med något böjda knän — äfven om de kunde hålla dem raka, hvilket väl varit möjligt. De voro af medelstorlek, voro fullständigt vilda, hade mycket enkla stenredskap och jagade kvartärtidens stora djur med framgång. De utbredde sig från Böhmen till Gibraltar och från Toskana till Skotland. Man har funnit åtskilliga skallar från nyare tiden i skilda trakter af Europa — Frankrike, England, Skotland, Danmark o. s. v. — med enstaka af rasens kännemärken. Rasen synes ha gifvit vika för en annan än kraftigare och intelligentare ras.

2. *Kro-Magnon*-rasen, hvars namn är taget efter ett klippskjul i Dordogne (Syd-Frankrike), där man funnit rester däraf. Hit räknas vidare skallar från La Madeleine, Bruniquel, Menton och gruslagren vid Grenelle samt skallar från Engishålan i Belgien. De människor, som tillhörde denna ras, voro högväxta och hade särdeles långa skallar med höghvälfd hjässa; hufvudskålsrymden var nästan densamma som hos flertalet nutida europeer, ehuru panndelen var mindre utvecklad. En Kro-Magnon-skalle, som tillhört en äldre man, var af 119 kubikcentimeters större rymd än medelrymden hos nutida pariserskallar.

Dessa människor stodo vida högre än Kanstadt-rasen; jakten var deras hufvudsysselsättning och bågen användes af dem; men de ägnade sig ock åt konstnärlig verksamhet: gravyr i ben, horn, etc. Dock saknas alla slags lergods-kärl bland deras kvarlefvor.

Man har antagit, att guancherna å Kanarieöarne och berberna i nordvästra Afrika utgöra kvarlefvor af denna ras, att den bebott Frankrike, Belgien, Storbritannien och Italien, att den försvunnit med renen från dessa trakter och att den delvis fördrifvits, delvis blandats med den följande. Personer med Kro-Magnon-utseende har man funnit flerstädes bland Frankrikes nuvarande befolkning.

Kro-Magnon-rasen torde ha stått på de amerikanska jägar-indianernas ståndpunkt; klimatets mildring och minskningen i de stora vilddjurens antal, som medförde tillökning i de nyttiga djurens, synnerligen renarnes antal, försatte människorna på denna tid i ett tillstånd af välmåga, som varit okändt för deras föregångare.

3. *Fur-fooz-*, *Grenelle-* och *Truchère*-raserna, så kallade efter de ställen i Belgien, där deras kvarlefvor först upptäcktes, anses ha uppträdt vid slutet af renperioden; de hade liten kroppslängd och mera afrundad (brakycefal) eller halfkort skalle (mesocefal), hvars rymd var jämförelsevis ringa; de sysselsatte sig med åkerbruk, lefde af hästkött och förfärdigade lergods och polerade stenredskap, hvarför de utmärka en högre grad af civilisation.

Uppställandet af dessa raser torde blott vara af relativt värde, då man ännu känner för litet om dem; men af det kända kunna vi dock draga den slutsatsen, att Europas tidigare befolkning ej varit kortskallig, såsom somliga förut menat, att de äldre kvartära skallarne varit sins emellan ganska olika och tillhört olika, ingalunda lågt stående raser. De funna Engisskallarne skulle, liksom flera andra tillhörande Kro-Magnon-rasen, om de funnits i nutida grafvar, kunnat anses ha tillhört bildade personer.

Att människan funnits under tertiärtiden antages på grund af många fynd sedan 1860-talet (i Thenay och Saint-Prest i Frankrike, Tajo-dalen i Spanien och Monte-Aperto i Toskana) af djurben från slutet af tertiärtiden, hvilka haft skråmor alldeles liknande dem, som man funnit å ben af björnar och renar, som kvartärtidens människor ätit. Ytterligare bevis ha läm-

nast genom de fynd af flintredskap med spår af bearbetning samt af eldens åverkan, som af abbot Bourgeois (1867) funnits i närheten af Blois (Frankrike) tillsammans med djurben i märgellager från mellersta tertiärtiden. Många forskare ville först ej anse dessa flintbitar såsom redskap, förfärdigade af människohand, men sedan ha tviflare af stort anseende, t. ex. Quatrefages, medgifvit, att de, liksom Bourgeois, måste anse redskapen i fråga vara gjorda af tertiärmänniskorna.

Att människan lefvat under tertiärtidens sista period, synes äfven framgå af det fynd af en människoskalle, som 1866 gjordes i Kalifornien uti ett lager tillhörande denna period, täckt af många lager af vulkanisk aska af tillsammans 130 fots mäktighet, och som de framstående geologerna P. Blake och S. D. Whitney framställa såsom tertiärt. Denna skalle liknade i flera hänseenden nutida indianstammars, ehuru ögonbrynsknölarne och muskelfästena voro något mera utvecklade.

I Spring Valley-grufvorna, där man på senaste tiden utvaskat ett guldförande kisellager, hvilket bestämdt anses tillhöra tertiärperioden, har man sedan flera år tillbaka funnit stenmortlar, af hvilka många ännu voro försedda med stöt. Ofvanpå andra ställen, där yngre flodbäddar skurit djupt ned i kisellagret, har man också funnit dylika mortlar, och dylika fynd voro välbekanta för de s. k. diggerindianerna, som förut bebodde Sacramentodalen och för dessa fynd hyste en vidskeplig fruktan. Afgörande för människans förekomst under tertiärtiden torde dock Ameghinos fynd i den s. k. »araukaniska formationen» af bearbetade kvarzitstycken, rörformiga ben, klufna för att komma åt märgen, eldställen och bränd jord vara. I tertiärtidens senare pliocäna del förekomma, enligt Ameghino, i Pampasformationen ändå oftare spår af människans tillvaro. De hithörande jättestora pansar, som beklädt arterna af det fossila släktet Glyptodon, tyckas till och med ha tjänat henne till bostad. Benen äro uttagna och kastade åt sidan, och i pansarnes inre finner man stundom bearbetade hjorthorn, sönderslagna ben, ja, ett dylikt pansar, som anträffades vid Rio de Arre, innehöll ännu sin invånares skelett. Äfven Santiago Roth har funnit människoben såväl i öfre som mellersta Pampasformationen, och Doeing skrifver: »då i nordliga Europa ännu knappast några betingelser funnos för människans tillvaro, beboddes Sydamerikas slätter af en liten primitiv människoras».

Men äfven om ej ett enda fynd af redskap eller skelett-delar från tertiärperioden blifvit gjordt, *måste* vi af teoretiska skäl antaga tertiär-människans tillvaro, då de människor, som bevisligen lefde i början af kvartärtiden, redan stodo för högt för att kunna ha varit *de första människorna*. Detta antagande är en nödvändig konsekvens af hvarje omvandlingsteori. Somliga ha menat, att människan, om hon lefvat under tertiärtiden, borde ha försvunnit liksom tertiärtidens däggdjur, då endast formskillnader skulle ha funnits dem emellan. Denna synpunkt är emellertid vilseledande, då en annan än blott formell skillnad i organisationen finnes mellan människan och de andra däggdjuren: det mänskliga förnuftet nämligen, som låter henne bättre än djuren lämpa sig efter olika yttre medier, hvarför människosläktet mycket väl kunnat öfverlefva geologiska förändringar, som medfört andra varelsers undergång, och strida mot naturhinder, som dessa ej förmått öfvervinna. Medelst elden eller sina vandringar har hon sålunda kunnat skydda sig för köldens förstörande inflytande, under det många djur på grund af lägre förstånd omkommit. Att människan lefvat redan under sekundärtiden är däremot knappast antagligt.

Den vetenskapliga forskningen öfver forntidens lif tog ett stort steg framåt genom grundläggandet af den *förhistoriska arkeologien* eller den mänskliga fornkunskapen (af arkaios = gammal) genom svensken Sven Nilsson, zoolog, som 1834 först framställde sina åsikter om fornetnografien, samt danskarne Forchammer, geolog, Stenstrup, zoolog, och Worsaae, arkeolog, hvilka 1847 började sina undersökningar öfver de danska »kjökkenmöddingarna» och torfmossarne.

Kjökkenmöddingarna, eller köksafskrädeshögar bestående till större delen af mussleskal, kunde endast människan ha samlat, ty däri funnos ock rester af fiskars och däggdjurs ben samt hvarjehanda vapen och redskap, häntydande på, att vilda folkstammar fordom lefvat på de platser, där dessa högar finnas.

Äfven af de redskap och vapen, som funnits i torfmossarne synes, att människor lefvat här långt tillbaka, nämligen på den tid, då furan allmänt växte i Danmark, eller under den s. k. furuperioden.

Om tiden, som förflutit sedan dessa rester lämnades i kjökkenmöddingarna och torfmossarne, kan, trots anställda beräkningar, intet med visshet sägas; man har dock skäl att anse den ligga årtusenden tillbaka före vår tidräknings början.

För att finna, huru länge människosläktet lefvat på jorden, har man anställt många slags beräkningar, synnerligast genom värdering af den mängd uppslammade ämnen, som på en viss tid sätter sig till botten i sjöar och floder, där spår af människans verksamhet finnas. Fastän arkeologerna ej kunnat förenas om någon bestämd tid, har man dock skäl att uttala den meningen, att människan funnits till sedan åtminstone 100,000—200,000 år, ja möjligtvis sedan flera hundra tusen år, ett antagande, som vinner i styrka med sannolikheten, att människan fanns redan under tertiärtiden.

För antagandet af en synnerligen hög ålder talar bl. a. den omständigheten, att kvarlefvorna af de äldsta kända människorna tydligen utvisa, att det redan i kvartärtiden fanns skilda raser. Den likformighet, som man kunde vänta, om dessa människor varit bland de tidigaste, träffas således ej då.

Å målningar från det gamla Egyptens tempel, utförda för minst 3,000 år sedan, äro negrer och kaukasier tecknade med alldeles samma drag som dem vi känna hos dessa raser än i dag.

Människosläktets härkomst.

Det är ingalunda blott en tom nyfikenhet, som drifver oss till studiet af människosläktets första åldrar; djupare intressen döljas bakom detsamma, enär det utgör ett medel att förstå lagarne för mänsklighetens tillryggalagda utveckling och ana dess kommande öden.

I *antropologien* (af *antropos* = människa) eller vetenskapen om människan få nämligen alla öfriga vetenskaper sin största betydelse, sitt egentliga mål, men denna vetenskap skulle ej kunnat uppställas, om ej naturvetenskaperna hade lagt den nödvändiga grunden.

Antropo-paläontologien eller kunskapen om de i jorden funna resterna af längesedan utdöda folk, skulle ej heller kunnat ordnas, om ej den beskrifvande naturalhistorien nått sin nuvarande höga utveckling genom forskarnes flit och skarpsinne.

En ny skapelsehistoria har man sökt uttänka i stället för den gamla, och man har, trots det att paläontologien än är så ny, trots det att skilda meningar finnas rörande åtskilliga frågor, redan kunnat draga vissa obestridliga slutsatser rörande människosläktets tidigaste perioder.

Frågan om människosläktets härkomst har genom darwinismen blifvit i våra dagar mera än någonsin diskuterad. Att människan, som i biologiskt hänseende är organiserad efter samma grundplan som de högre djuren, måste liksom dessa ha framgått ur jordens sköte, är tydligt. Då nu de flesta transformister anse, att djuren fått sitt nuvarande utseende först efter en gradvis skeende utveckling ur föregående former, ha de ock ansett människan vara en produkt af ett närstaende djursläkte, och somliga ha t. o. m. angifvit det närmaste ursläktets sannolika utseende och ställning till andra släkten bland de högre däggdjuren.

Lamarck sökte visa, att en *apa, chimpanzen,* direkt omvandlats till människa. Enligt Darwin är människan framgången af ett *apliknande djur*, hvarför han och hans anhängare sökt finna alla de former, orsaker och egenskaper, som anses kunna utgöra mer eller mindre direkta bevis på denna härkomst.

Hæckel anser, att människan härstammar från en längesedan utdöd art, tillhörande apfamiljen Katarrinerna, med smal näsa och utan gripsvans, eller gamla världens apor.*

Vogt åter låter de olika människoraserna härstamma från skilda arter af apsläktet, hvarför Nya världens människor skulle ha framgått af dess apfamilj, liksom den gamla världens människor af dennas apfamilj.

Människan skulle enligt Hæckel ha genomlefvat 22 olika typer alltifrån den enkla urvarelse, moneren, som vore hennes första stadium, till den form, hon nu äger; af dessa anor skulle 8 tillhöra ryggradslösa djur och 14 ryggradsdjur. Bland nu lefvande djurformer skulle hennes närmaste släktingar vara de s. k. människoliknande aporna eller Gamla världens svanslösa Katarriner, såsom orang-utangen, gorillan, chimpanzen och gibbon. Alla dessa skulle dock ha framgått af samma stam eller svans-katarriner, och dessa i sin ordning af *halfapor* (Prosimiæ, Lemur m. fl.), hvilkas stamfäder varit *pungdjur* o. s. v.

Märkas bör, att pungdjuren tillhöra den däggdjursgrupp, som kallas implacentalier, d. v. s. sakna moderkaka liksom ock hjärnvalk, hvarigenom de stå vidt skilda fran de högre däggdjuren, placentalierna, som ha dessa båda organ; någon gradvis utveckling innebär därför ej denna antagna härstamning, som tvärtom utgör ett stort språng.

Sådana tillhöra dock ej darwinismen, hvars omvandlingar endast skola ske gradvis.

De öfriga af Hæckel antagna stamfäderna lämnas här åsido, då vi redan vid detta led finna all tanke pa gradvis utveckling öfvergifven och en hvar på så sätt kan angifva snart sagdt hvilken djurform som helst såsom föregående typ.

Hæckel har för öfrigt liksom Darwin ansett, att det funnits en mellanlänk mellan de högsta aporna och människan, den 21:sta graden eller *ap-människan*, som skulle ha saknat artikuleradt sprak, högre förstand och självmedvetande.

---

* Nya världens ap-familj Platyrrinerna ha vidt skilda näsborrar och i allmänhet gripsvans.

Enligt Darwin skulle denna mellanlänk ha haft svans och hårbevuxen hud, båda könen skulle ha burit skägg, öronen varit spetsiga och rörliga, ett hål funnits i öfverarmbenet för den stora arteren och nervstammen i denna lem, stortån varit rörlig som tummen, fruktansvärda hörntänder skulle ha funnits o. s. v. Liksom aporna skulle denna halfmänniska ha lefvat företrädesvis i träden. Hæckel är t. o. m. öfvertygad om att hon haft längre armar och kortare ben än människan och att hon gått med starkt böjda knän.

Spår af denna varelse har man ock funnit; den är ej blott en subjektiv konstruktion, som väntar på bevis. Darwin stödjer sin mening hufvudsakligen på förekomsten af vissa rudimentära organ (t. ex. svanskotorna och öronmusklerna) samt vissa undantagsformer (t. ex. håriga människor och skäggfruntimmer), som skulle äga sin förklaring i *atavismen* (af *atavus* = stamfader) eller afkommans ärftliga likhet med sina förfäder.

Något rimligt skäl finnes dock ej, hvarför »ap-människan» skulle anses ha varit ett klätterdjur; hela hennes byggnad talar däremot. Hvarför ej hellre anse, att människan liksom aporna härstammat från ett gående djur, att människan därvid bibehållit två fötter, under det aporna fått fyra händer och ensamma utvecklats till klättrare? Utan tvifvel kan man med lika mycket, om ej mera skäl antaga detta.

Emot uppställandet af halfaporna som stamsläkte till människan och aporna talar en synnerligen viktig skillnad i den inre organisationen eller att halfapornas moderkaka ej är begränsad som hos människan och aporna, utan utbredd och saknande deciduahinnan, hvarför de förstnämnda djuren måste anses utgöra en från de senare vidt skild familj, som ej kan beteckna någon *gradvis* öfvergång.

Nu för tiden äro också de flesta darwinister ense om, att man ej kan nämna hvarken den art eller det släkte af apfamiljen, hvarifrån människan skulle kunna anses härstamma.

En hypotes, som här ej kan förbigås och som ej litet skakat förtroendet till somliga darwinisters resonnemang, är Vogts och Hæckels antagande, att människans närmaste förfäder varit — *idioter!* Det skulle vara på grund af atavism som vi finna bland nutida människor idioter, kretiner och småhjärnor, eller nutidens tillfälliga representanter för de förståndslösa »ap-människorna».

Läran om det »naturliga urvalet» utesluter dock frambringandet af *skadliga* variationer i varelsernas former, och Darwin har själf förklarat, att ett enda sådant fall skulle kullkasta hans teori.

Hvad värde denna uppfattning af idioterna äger, inses lätt, då man besinnar, att de missbildningar eller sjukdomar i hjärnan eller hufvudskålen, hvarpå idiotien i allmänhet beror, ofta framkallas af yttre orsaker, åtföljda af inflammationer, eller ock af hjärnlidanden eller alkoholism hos föräldrarne m. fl. anledningar, som hämmat utvecklingen.

Vid försöken att visa, huru människan höjde sig från sitt föregående mer eller mindre förståndslösa stadium till att tänka och tala, har stor meningsskiljaktighet framstått.

Wallace, en af grundläggarne till den gradvisa transformationens teori, som anser den omedelbara *nyttan* vara tillräcklig att förklara, huru de lägre djuren kunnat genom »naturligt urval», alstra apan och människan, och gör urmänniskans närmaste stamsläkte till blott ett helt materiellt utkast till människan, då det saknade samhällighet, moral, sympatiska känslor och

tankeförmåga, har nämligen uttalat den meningen, att det varit en viss *obekant orsak*, som kom att föranleda eller påskynda utvecklingen af denna halfmänniskans förstånd. Snart därpå blef förståndet den förhärskande förmågan hos människan, och hon märkte, att fulländandet däraf blef henne vida *nyttigare* än någon annan förändring. De fysiska egenskaper, hon redan fått, blefvo nu väsentligen oförändrade, under det förståndet utvecklades mer och mer med hvarje generation. Djuren, som ej påverkats af den *okända orsaken*, hvilken började skilja oss från dem, fortforo alljämt att omvandlas till nya arter, släkten o. s. v. Blott människan bibehöll sin en gång erhållna form, hvarför Wallace anser, att vi ej böra förvåna oss öfver att i de äldsta kvartär-lagren finna människoskallar liknande nutidens. Förståndsöfverlägsenheten har, enligt honom, för alltid undandragit människan från formomvandling och skall slutligen låta de lägre raserna försvinna för att ersättas af en ny, högeligen utvecklad ras.

Här finna vi en stor skillnad mellan Wallace och Darwin samt dennes närmaste anhängare, ty då desse anse, att människan är underkastad alldeles samma utvecklingslagar som djuren, ja blott är ett omvandladt djur, låter Wallace henne intaga en alldeles säregen ställning, då hon i sin utveckling kommit till en viss gräns, genom antagande af en *särskild, öfvernaturlig skapelseakt*. Det »naturliga urvalet» hade förr varit nog för att frambringa nya varelser; men det kunde ej förvandla halfmänniskan eller det människoliknande djuret till människa. *En plötslig, ej gradvis skeende förändring* inträffade således enligt honom, och denna tillskrifver han en »intelligent och förutseende verksamhet», en »högre intelligens».

Utvecklandet af de moraliska förmögenheterna kan enligt Wallace ej ha skett på grund af den nytta, som kunnat anses följa däraf, om ej dolda egenskaper funnits hos hjärnan, som småningom medfört denna utveckling. Och han hyser samma asikt om dolda egenskaper såsom anledning äfven till utvecklandet af högre kroppsliga färdigheter, såsom handens och strupens, hvilka hos civiliserade folk uppnått en sådan höjd i jämförelse med dem hos vildarne. Men dessa egenskaper har människan ej kunnat gifva sig själf, de äro enligt honom komna genom ett gudomligt ingripande.

Detta är dock, såsom sagdt, ingen *förklaring*, utan ett subjektivt antagande, en *tro*, och man är från naturvetenskaplig synpunkt berättigad att fråga, hvarför de själiska förmögenheterna mera än den döda materiens egenskaper (t. ex. diamantens genomskinlighet, metallernas glans och styrka m. m.) böra anses såsom förlänade af en utanför stående makt?

Teismen får således här hjälpa naturalismen, naturforskaren återgå till teologiska betraktelser.

De egentliga darwinisterna ha på grund af dessa Wallaces åsikter ansett, att han trädt upp mot själfva transformationslärans hufvudprincip och nästan betraktat honom som en öfverlöpare. Vi böra dock härvid erinra oss, att också Darwin tagit teologien till hjälp, nämligen då han förklarade de lefvande varelsernas uppkomst ur den oorganiska världen genom antagandet att en skapare inblåst lif i dem.

Wallace är således ej mera öfverlöpare än Darwin, och omvändt är, kan man säga, Darwin teolog lika väl som Wallace; båda ha antagit ett öfvernaturligt ingrepp: den ene vid en tidigare och den andre vid en senare skapelseakt. Hvarför då ej lika gärna antaga densamma för alla mellanliggande utvecklingsformer?

Lämnar man emellertid åsido alla försök att förklara människoförståndets första utveckling eller, så att säga, själens skapelse, och håller man sig endast till själsföreteelserna såsom sådana, nödgas man i alla händelser medgifva, att skillnaden är oerhörd mellan människan och de högsta aporna. Sålunda är hjärnan hos vildarne mer än $2^1/_2$ gånger och hos civiliserade raser mer än 3 gånger så stor som hos de stora aporna, och ändock äro somliga af dessa (t. ex. orang-utangen och gorillan) af ungefär samma storlek som människan.

Aporna, äfven de högsta eller »människoliknande», förete så betydliga afvikelser i byggnaden i jämförelse med människan — hvartenda ben är t. ex. olika — att de måste betraktas som en afgränsad djurgrupp, som blott på mycket långt håll skulle kunna anses besläktad med oss; också ha många framstående darwinister förkastat hvarje tanke på människans härledning från något apdjur och blott antagit möjligheten, att båda kunna i en utdöd och okänd djurtyp haft ett gemensamt stamsläkte. Bland nutida varelser finnes ingen, som kan anses såsom en öfvergångsform, och de äldsta rester af fossila människor man känner, äro fullständigt mänskliga, utan alla apliknande former.

Länge trodde man, i enlighet med forntida traditioner, att det fanns människor med svans och att dessa vore en öfverlefva af en mellanform; ännu nyligen har man uppgifvit, att vissa dvärgfolk: *malu-gilageh* (svansbärare) vid Libas källor i Central-Afrika samt *niamniam* kring Bahr-el-Ghazel och Kongos nordöstra bifloder ha svans; men dessa uppgifter vet man nu med visshet ha berott på missuppfattning af vissa klädespersedlar, hängande fransar, djurhudar m. m.

En ap-människa trodde somliga sig äntligen ha funnit i den lilla 7-åriga siamesiska flickan *Krao*, som förevisades i London 1883, enär hon hade ett visst ap-utseende: framskjutande mun, tillbakatryckt panna, hårbeväxt hud och ena foten med griptumme; men en närmare undersökning har visat, att Krao, hvars föräldrar likaledes hade hårbeväxt hud, var i besittning af alla egenskaper, som tillhöra andra människoraser och på intet vis kunde uppfattas som ett mellanled mellan apan och människan.

Hålla vi oss sålunda endast till hvad iakttagelsen ger vid handen, kan ingen med visshet säga, hvarifrån människan härstammar; hvarje teori häröfver måste hvila på antaganden, grundade uteslutande på sannolikheter af större eller mindre giltighet.

Men fastän ingen positiv teori kan uppställas för människans härkomst, torde man dock på forskningens nuvarande ståndpunkt, sedan den ensidigare darwinismens öfverdrifter blifvit tillräckligt ådagalagda, ha lika mycket skäl att antaga en självständig utveckling för människan ur hennes stamformer som att låta henne härstamma från samma stamsläkte, hvarur något annat af de högsta djursläktena framgått.

Med visshet *kunna* vi dock intet veta om de lefvande varelsernas första uppkomst och om människans härkomst; men detta hindrar oss ej att uppställa antaganden därom med en viss grad af vetenskaplig giltighet. Dit sträcker sig åtminstone gränsen för mänsklig forskning.

Utgöres människosläktet af en eller flera arter?

Antropologerna ha länge varit delade i två stridande partier med hänsyn till sättet för människosläktets första framträdande på vår planet: det

ena förfäktande *ensläkts-teorien*, eller att alla människor härstamma från ett enda urpar, »monogenisterna»; det andra förfäktande *mångsläkts-teorien*, eller att en mångfald af urfolk funnits, hvilka härstammat från en mängd skilda urpar, »polygenisterna».

Med dessa olika teorier sammanhänger oupplösligt frågan om rasernas släktskap, som ock afgöres olika af de skilda partierna: för monogenisterna finnes det blott ett enda släkte och *en enda art* människa, under det alla olikheter blott häntyda på olika varieteter eller *raser*; polygenisterna åter mena, att det finnes *flera arter* människor, som äro fullkomligt oberoende af hvarandra.

Denna fråga är af synnerlig betydelse i såväl mänskligt som vetenskapligt hänseende, då vi väl med helt olika känslor betrakta de skilda folken, om vi veta, att de tillhöra en enda eller flera arter, samt vidare studiet af människoraserna blir mer eller mindre lätt, om vi blott ha att helt enkelt beskrifva deras utseende, deras likheter och olikheter, eller vi ha att följa deras utveckling och inre, inbördes förhållanden.

Polygenismen är därför en ganska lättvindig forskning i förhållande till monogenismens invecklade studier.

Vi stå här inför en rent *zoologisk* fråga, som blott på naturvetenskaplig väg kan lösas, och där forskningen ingen sorts hänsyn tager till ärfda föreställningar, fördomar eller traditioner. Antingen man på biblisk grundval *tror* på berättelsen om ett enda urpar, eller anser bibelns berättelse därom vara utan allt värde, får detta ej inverka på forskningen öfver människans ursprung.

Dock har den gällande mångsläkts-teorien, som först framställts af det 18:de århundradets filosofer, hvilka ville tala i vetenskapens och förnuftets namn, till ej ringa grad framgått af deras sträfvan att motsäga bibeln Och samma sträfvan finner man ännu hos många försvarare af denna teori — liksom å andra sidan åtskilliga försvarare af ensläkts-teorien söka att med bibliskt-dogmatiska skäl vederlägga sina motståndare. Dylika synpunkter äro i högsta grad förkastliga och ha ej heller något värde bland vetenskapsmän.

Frågan om människans härkomst har ytterligare grumlats af sociala och politiska intressen och passioner, synnerligast i Nordamerikas Förenta stater, där negervänner och slafveriets försvarare ofta kämpat med hvarandra rörande negrernas släktskap med de hvite, som de förre erkänt, men de senare förnekat. Härvid ha dock stora öfverdrifter kommit de olika partierna till last, då negervännerna sökt göra de svarte till de hvites jämlike och slafveriets försvarare skilt de båda raserna med en oöfverstiglig klyfta.

Ras-högmod och fördomar bibragta genom uppfostran ha ock utöfvat ett betydligt inflytande på den sunda iakttagelsen, då mera bildade nationer ofta därigenom hindrats att se likheten mellan skilda folk, därför att vissa olikheter i kanske helt underordnade enskildheter förekomma. Vi få ej glömma, att midt i våra civiliserade länder den största råhet kan finnas, eller att fullkomligt barbariska seder ibland uppdyka i samhällen, som sedan årtusenden lämnat det vilda stadiet.

Vi måste därför akta oss väl för alla subjektiva tycken och ensidiga synpunkter i fråga om människornas härkomst och släktskap; detta ämne måste studeras fullkomligt opartiskt och med samma andliga frihet, hvarmed en zoolog söker utforska ett visst djursläkte. Vi få ej heller bedöma främmande folk efter våra föreställningar om vår egen världsdels folk och bild-

ning. Ofta ha emellertid bestämda meningar uttalats rörande de viktigaste frågor, därtill ingen annan ledning funnits än berättelser af resande, som själfva ej ägt några djupare kunskaper och illa förstått de folk, hvilkas seder och begrepp de sökt skildra.

I synnerhet har man begått stora misstag i fråga om de vilda folkens moraliska och religiösa lif, som ofta blifvit bedömdt på ett ytligt och vilseledande sätt, emedan man lagt en europeisk måttstock till grund för granskningen af föreställningar, som fordra att studeras med synnerlig omsorg och särskild hänsyn till mindre utvecklade stadier. Så t. ex. har man ibland förnekat all religion hos vissa folkslag, därför att de ej haft europeernas religiösa begrepp, under det andra forskare, som sett djupare och gått grundligare till väga, funnit icke så få religiösa föreställningar hos samma folk, fast dessa varit egendomliga nog och mycket afvikande från våra.

Hvad beträffar de rent vetenskapliga försvararne af ensläktsteorien eller af mångsläkts-teorien, så finna vi de största namn å ömse sidor; man finner dock lätt en hufvudskillnad mellan de båda grupperna, i det monogenisterna i allmänhet äro forskare, som hufvudsakligen studerat de fysiologiska företeelserna, lifvets lagar, synnerligast *släktlifvet*, fortplantningen eller varelsernas härledning: Buffon, Linné, Cuvier, Lamarck, Blainville, de båda Geoffroy, Flourens, Müller, Humboldt, Lyell, Quatrefages m. fl., under det polygenisterna mest uppgått i studiet af *individerna*, eller varit mer beskrifvande och konkreta naturforskare, som mera tagit hänsyn till varelsernas yttre formolikheter än till deras alstringsförhållanden —Broca, J. Perier och de flesta anhängarne till darwinismen, men ock en och annan af dess motståndare, såsom Agassiz.

Såsom ofvan blifvit framhållet, hvilar frågan, huruvida människorna tillhöra en eller flera arter, på utredningen af begreppen *art* och *varietet* (eller *ras*).

Intet bör vara så afgörande för denna fråga som resultaten af kroaseringar mellan skilda raser: ofruktbarhet bör tala för mångsläktsteorien, d. v. s. att afkomlingarne äro hybrider, under det fruktbarhet måste utgöra bevis för ensläktteorien, eller att afkomlingarne äro metiser eller varieteter.

Hvad lär oss nu kännedomen om de föreningar, som individer tillhörande skilda raser ingått i nyare tid, sedan europeerna efter de stora upptäckterna af nya länder i 15:de och 16:de årh. besökt alla jordens folk.

Öfverallt där den hvita rasen framträngt, har den blandat sitt blod med de färgade rasernas, öfver allt ha blandningsraser uppstått. Vidare ha de förslafvade Afrika-negrerna, sedan de förflyttats till Amerika, ingått föreningar med andra där infödda stammar, hvaraf nya blandade raser uppstått. Småningom ha sålunda nya varieteter af människosläktet uppstått i den historiska tiden, hvilka äro synnerligen väl ägnade att belysa ifrågavarande ämne. Man har beräknat, att antalet af de människor af blandad ras, *metiser*, som nu finnas på jorden och framgått genom föreningar mellan vidt skilda raser, uppgår till ungefär $^1/_{70}$ af jordens befolkning (eller omkring 19 millioner). I Centralamerika, där hvita, svarta och infödda sedan lång tid äro i ständig beröring med hvarandra, finnas stater, hvilkas befolkning till större deler består af metiser och där det är svårt att finna infödingar af ren ras.

Kroaseringarna mellan nyssnämda trenne hufvudraser ha således här varit synnerligen fruktsamma; och hvad som är af vikt att härvid framhålla är, att någon särskild omsorg om att befordra fruktsamheten ej kommit

i fråga, tvärtom ha många vidriga förhållanden varit rådande, såsom de hvites tyranni och slafveriets lidanden, hvilka i sin mån verka hindrande därpå. Däraf framgår, att fruktsamheten berott endast på den fysiologiska konstitutionen, alldeles som vid kroasering mellan djurvarieteter.

Jämför man härmed den svårighet, hvarmed man lyckas få afkomlingar af kroaseringar mellan skilda djurarter, och den ofruktsamhet, hvarmed dessa äro behäftade, blir resultatet slående, utgörande ett det kraftigaste bevis för människosläktets artenhet och emot uppfattningen af de olika raserna såsom skilda arter.

I Kalifornien har man funnit, att den hvita rasen så hotar att försvinna genom blandning med negrer, mulatter, kineser och indianer, att styrelsen 1861 utfärdade en förordning, som upphäfde alla medborgerliga rättigheter för de hvite, som inginge könsförbindelse med nyssnämda folk.

Ibland visa sig kroaseringarna bland de till utseende mest skilda människoraserna mera fruktsamma än föreningar mellan individer tillhörande samma ras. Så t. ex. få hottentottskorna i allmänhet 3—4 barn med sina infödda män; men de få 3 gånger så många med negrer och än flera med hvita (Le Vaillant).

Samma resultat har man funnit rörande Sydamerikas indianer; sålunda uppgifver Hombron, som under flera år rest i Sydamerika, att föreningarna mellan de hvite och indianskorna varit mest fruktsamma; därpå komma föreningarna mellan negrer och negresser, sedan de mellan negrer och indianskor och sist i ordningen de mellan indianer och indianskor.

Vore mångsläktsteorien sann, så borde den motsatta ordningsföljden ha inträffat.

Själfve Darwin anser, att skiljaktigheterna mellan de olika människotyperna ej kunna betraktas som mer än rasskilnad, bl. a. därför att de olika människoslagen ej kunna lefva vid sidan af hvarandra utan att smälta samman.

På grund af dylika skäl måste man med hänsyn till kända alstringslagar för varieteter och skilda arter förklara, att människosläktet utgöres af blott *en enda art.*

Människosläktets urhem, första vandringar och spridning å jordklotet.

Bland polygenisterna finna vi, såsom ofvan nämdes, ej blott flertalet darwinister, som anse, att det finnes en mängd olika *arter* af människor, utan ock den ryktbare zoologen Agassiz, som, allt under det han ansag, att människorna tillhöra blott en enda art, antog, »att det finnes ett oändligt antal raser bland urmänniskorna, som skapats särskildt» — en orimlighet som är i ögonen fallande; Agassiz kan härmed ej annat än låta begreppen art och ras fullständigt sammanfalla; men då bortfaller ock allt tal om människosläktets enhet.

De skilda språken anser ock Agassiz ha uppstått självständigt bland de skilda folken, som alla skulle ha framstått på jorden nationsvis med egna språk. Ingen släktskap finnes därför för honom mellan de olika språken.

I enlighet med Desmoulins' och Edvards lära om skilda *skapelsecentra*, därifrån de olika växterna och djuren utgått, anser Agassiz, att människorna från en mångfald af centra framstått såsom skilda folk eller nationer. Ifrågavarande teori om skapelsecentra är otvifvelaktigt riktig hvad

växt- och djur-arterna beträffar, då skilda trakter i allmänhet äro utmärkta af vissa växt- och djurarter; men den kan därför på intet vis genom analogi öfverflyttas på människorna. Polygenisterna måste först bevisa, att människorna *ej kunna* vara af samma art, innan de kunna antaga skilda skapelsecentra. Dessa frågor sammanhänga således oupplösligt med hvarandra. Skilda skapelsecentra för växt- och djurvärlden har man skäl att antaga, just emedan skilda klasser och ordningar finnas; men angående människan skall först bekräftas, huru med artfrågan förhåller sig. Finnes blott en art af människosläktet, så finnas omöjligen flera skapelsecentra; detta inses af sig självt. Att människan finnes öfverallt på jorden, beror på en helt annan omständighet än den, att hon ursprungligen skulle ha framstått öfverallt; det beror på hennes förståndsförmögenheter och hennes industriella verksamhet. Och att olika raser äro utmärkande för skilda orter, är en omständighet, som förklaras af dels den yttre naturens inflytande på organismen, dels tillfälliga variationers fortplantande genom ärftlighet. Huru litet rasolikheten betyder för antagandet af skilda skapelsecentra, framgår först och sist af kroaseringarnas och metisernas fruktsamhet. På hybriditet finnas inga tecken bland människorna.

Antagande, att människans första framträdande på jorden timat å en begränsad ort — en åsikt, som ytterligare nedan skall komma att stödjas af framställningarna af människans sannolika vandringar och rasernas släktskap — så måste vi ock fråga oss: hvar kan människans urhem ha varit beläget?

Det är uppenbart, att vi här ej kunna framställa annat än sannolikheter och att intet med visshet är kändt, men omöjligt är dock ej att framställa en mening härom, som har vetenskapliga skäl för sig.

De flesta forskare — antingen de äro polygenister eller monogenister — äro ense därom, att hvarken Europa, Amerika eller Australien torde ha varit den världsdel, där människosläktet först framträdde; de flesta anse, att Asien varit denna världsdel, andra gissa på Afrika och åter andra på ett längesedan försvunnet, d. v. s. i hafvet sjunket fastland, som skulle ha varit beläget söder om Asiens nuvarande fastland och sträckt sig från Asien och Madagaskar till östra Indiska halfön och Sundaöarna.

Antagandet af detta försvunna fastland, som engelsmannen Sclater kallat »Lemurien» (efter halfapsläktet Lemur, som där skulle ha gifvit lifvet åt människan), grundar sig dels därpå, att Indiska oceanen här ej är synnerligen djup och att några ögrupper (Lakkadiverna, Maladiverna, Amiranterna, Sechellerna och Tschagos-öarna) finnas långt ute i detta haf och dels därpå, att vissa halfapor (räfapan, lori m. fl.) endast finnas i Afrika, på Madagaskar, Ceylon och i Australien, hvarjämte dessa länder ha en i flera afseenden besläktad flora. Invånarne på Ceylon ha en tradition om ett forntida sammanhang mellan deras ö och Maladiverna samt Lakkadiverna. Det är mycket möjligt, att ett sådant fastland en gång funnits — haf och fastland ändra oupphörligen form — men att på detta antagande bygga en teori *om människans första framträdande här*, är för visso föga vetenskapligt.

Att söka de första spåren efter människan eller antaga hennes första framträdande ha skett i ett tropiskt land, därtill saknas numera anledning, då man dels har skäl att antaga, att människan framträdt i tertiärtiden och att klimaten då voro vida olika mot nu, dels har skäl att, med hänsyn till klimatet, söka människosläktets första hemvist å alla breddgrader, måhända med undantag af polarregionerna.

Ingen mening om trakten för människosläktets första framträdande har ännu haft större skäl för sig än den, som förlägger detsamma till det mellersta Asien; och här har på goda grunder i synnerhet det högland, som omgifves af Himalaya-, Belurtag-, Altaï-, Kinggan- och Kyen-Lyn-bergen (eller Kaschmir, Turkestan, Mongoliet och Tibet), af mången ansetts som människosläktets vagga.

Låtom oss närmare tillse, hvilka skälen härför kunna vara.

Att börja med finna vi de tre hufvudtyperna af människosläktet — den hvita, den gula och den svarta rasen — representerade bland de folk, som bo kring dessa bergskedjor.

Negerraserna äro mest aflägsna härifrån, men finnas dock rena på de båda indiska halföarna, ända upp till Nepal och bort till Persiska viken, och de ha vidare här bildat blandningsraser med alla lägre klasser. Å de asiatiska öarna ända från Andaman-öarna till Kiusiu (Japan) finnas de rena eller blandade.

Den gula rasen, ren eller blandad med den hvita, intager större delen af nyssnämda trakter; dock synes det som den hvita rasen täflat med den gula om herraväldet öfver de centrala delarne. Förr ha hvita stammar funnits i Mongoliet, och i vår tid finnas sådana i Tibet och Kinas nordvästra bergstrakter liksom vid Belurtag. I öster finnas hvita bland Japans högre kaster och å Filippinerna; i söder möta oss de till den hvita rasen hörande hinduerna och i väster och sydväst härskar denna ras, ren eller blandad. Å ingen annan trakt på jorden voro hufvudraserna sålunda förenade. Här finnas vidare de tre hufvudtyperna af det mänskliga språket representerade: *enstafviga* språk eller kinesiskan, kokinkinesiskan, siamesiskan och tibetanskan; *agglutinerande* (eller vidfogande språk, såsom malajskan, ugro-japanesiskan, mongoliskan, turkiskan) och *flekterade* (eller böjnings-) språk, den ariska språkfamiljen, indiskan eller sanskrit och dess härledningar, iranskan eller zendspråket m. fl.

Med dessa språktyper äro alla kända språk besläktade vare sig genom sina ordförråd eller sin grammatika.

Ännu ett skäl att anse Asien som människosläktets urhem är, att våra äldsta husdjur kommit därifrån. I betraktande däraf att Sibirien och Spetsbergen under tertiärtiden varit betäckta med växter hörande till tempererade klimat, ha vi skäl anse, att trakten för människans första framträdande sträckt sig ända till Sibirien. Urfolkets flertal måste dock en lång tid ha lefvat i nyssnämda högland, därifrån människorna spriddes åt alla håll, då de blefvo allt för talrika och ej fingo tillräcklig bergning eller drefvos af en inneboende företagsamhetslusta att utvandra.

Folkvandringarna måste därför mycket tidigt ha tagit sin början och tillhöra ej blott senare, historiska tider. De ha vidare ägt rum bland nästan alla folk på alla stadier af bildning, såsom framgår af legender från alla världsdelar.

Som emellertid världen låg öppen för utvandrarne under långa tidrymder, fanns det plats nog för stora skaror att begifva sig af till fjärran belägna orter; vandringslustan dref otaliga till djärfva upptäcktsresor och sålunda befolkades många såväl hafomflutna som fastlandstrakter af våra förfäder på det vilda stadiet. Fullkomligt falskt är att föreställa sig, att dessa ej skulle på sin låga ståndpunkt på grund af bristande industriella hjälpmedel, *kunnat* utföra dessa långväga företag och att man därför måste antaga, att människor uppstått självständigt i skilda skapelsecentra öfverallt. Man vet nämli-

ligen numera, att vildarne och halfvildarne äfven på mycket låga stadier ha en viss industri, som låter dem reda sig på ett ofta öfverraskande sätt, ja ibland verkställa företag lika bra, om ej bättre än vår tids civiliserade folk.

De naturliga hindren för människans första vandringar ha för öfrigt ej varit så oöfverstigliga som man föreställt sig. Huru har ej människan förstått att besegra de vilda djuren, med hvilka hon dock ursprungligen måste ligga i ständig strid, och huru se vi henne ej tåga öfver bergen, forsla sig öfver sjöar och strömmar, ja begifva sig ut på öppna hafvet, då omständigheterna drifva henne därtill?

Fig. 30. Dubbelkanot från Fidschi-öarne.

Hafsresornas omöjlighet på de lägsta stadierna ha emellertid framhållits såsom ett det starkaste skäl mot antagandet af ett enda urhem för människosläktet; att bevisa deras möjlighet är därför en första uppgift för dem, som försvara denna teori.

Vi veta, att alla vilda folk skaffat sig enkla farkoster eller kanoter för vattentransport; somliga göra dem af bark, andra af läder, andra urhålka dem medelst huggverktyg och eld ur stora trästammar. Farkosterna af detta senaste slaget göras emellertid af betydlig storlek, t. ex. krigskanoterna, hvilka kunna rymma tjogtals människor. Men ej nog därmed, ty de skulle ju ej kunna komma långt på hafvet utom i stiltje — hvarunder de dock mången gång torde gått till fjärran orter — nej, för att med någon trygghet kunna trotsa hafvens stormar och vågor och härjämte äfven kunna begagna segel,

som nästan alla vilda stammar alltid tyckas ha användt, ha de flesta kustvildar kommit att till sina kanoter foga en utbyggnad eller mindre sidokanot för balansens skull, eller ock ha de sammanfogat två lika stora kanoter medelst ett bredt golf (fig. 30). Härigenom ha de fått farkoster med en betydlig bärighet och styfhet, hvilka kunna segla för sidovind och föra ett stort antal människor, ända till 100—120—140, såsom man vet fallet ha varit med vissa af Polynesiens flyttnings- och krigsfartyg. Dylika dubbelkanoter förklarade Cook vara särdeles väl ägnade för långa sjöresor.

Vissa sjöresor ha sålunda kunnat företagas genom segling, hvarvid det gällde att begagna sig af förlig- eller sidovind (kryssegling är en ny konst, som tillhör nyare tiden); andra sjöresor ha utförts med tillhjälp af hafsströmmarne; och om det ibland händt, att somliga fartyg ofrivilligt drifvits bort af vind och ström, så ha dock de vilda sjöfarandena tydligen ofta utfört sina resor med en viss beräkning, seglande bort med en vind och återvändande med en annan, ja ibland styrande kurs efter vissa stjärnors ställning o. s. v.

För antagandet af människosläktets framträdande i Asien tala sålunda många skäl.

Från Asiens sydliga och östliga delar är afståndet till de närmaste öarna ej synnerligen stort, hvarför de första utflykterna till sjös på kort tid böra ha fört utvandrarne till dessa orter: Ceylon, Sumatra, Formosa och Japanska öarna m. fl. Från Sumatra bildar ett stort antal stora och små öar, belägna på helt korta afstånd från hvarandra, kedjor af stationer för kortare resor öfver hela Malaysien ända till Filippinerna i norr, Salomonöarna i öster och Australien i söder. Djärfvare seglare med större fartyg ha från dessa sistnämda öar lätt kunnat sträcka sina resor till Nya Hebriderna och Nya Kaledonien, därifrån till Fidschiöarna och vidare till Vänskapsöarna, Skepparöarna, Sällskapsöarna, Låga öarna o. s. v. Likaledes kunna de mera mot norr belägna ögrupperna nås genom enahanda företag från nyssnämda stationer, därvid seglarne suksessivt stött på öfriga öar i Melanesien, Polynesien och Mikronesien, tills de äntligen kommit att upptäcka Sandwichsöarna, Nya Zeeland m. fl. på jämförelsevis betydliga afstånd belägna öar.

De regelbundna vindarnes riktningar i dessa trakter äro under månader särdeles gynsamma för dylika företag, och sammaledes är förhållandet med hafsströmmarne. Sålunda bildar Stilla hafvets ekvatorialström, som går från öster till väster, två armar, mellan hvilka en motström går i motsatt riktning. Dessa strömmar ha liksom andra i ifrågavarande trakter kunnat å ena sidan föra utvandrarne bort från de äldre stationerna och å den andra tillbaka igen, hvarigenom verkliga kommunikationer kunnat upprätthållas och nya utflyttningar på planmässigt sätt befordras. Sålunda förstår man lätt, hur alla Oceaniens folk tillhöra samma ras och att de tala samma språk, fast olika dialekter finnas. Detta hindrar ej, att varieteter kunnat uppstå dels genom nya naturförhållanden (klimat och födoämnen m. m.), dels genom kroaseringar mellan sammanträffande folk.

Som emellertid regelbundna stormar och plötsliga cykloner ibland uppträda i ifrågavarande haf liksom öfverallt, ha fartygen tvifvelsutan mången gång därigenom förts ur sina banor trots hafsströmmarne, och på så vis torde många människor dels ha omkommit, dels ha förts till okända öar, där kanske redan andra slagit sig ned eller kanske ingen förut landstigit. Åtskilliga exempel härpå känner man.

För att förklara förekomsten af vildar på Stilla hafvets öar, Australien, m. fl. öländer behöfva vi därför hvarken antaga, att människor här framstått i skilda skapelsecentra eller att, såsom somliga förmodat, dessa trakter vore rester efter ett stort fastland, som förr sammanhängt med Asien, men skilts därifrån genom någon jordrevolution, hvarför de nuvarande folken vore att anse som afkomlingar af dem, som undgingo förödelsen. Emot denna förmodan talar den omständigheten, att en mängd af Oceaniens öar förete tydliga tecken på landets höjning och att djurvärlden är väsentligen olika här mot på Asiens fastland.

Större malajska utvandringsströmmar torde tidtals ha förekommit och här och där föranledt krig på öarne, då dessa redan förut voro befolkade, såsom å Fidschi-öarne, där malajerna blefvo förjagade af den redan inhemska svarta rasen. Men malajerna efterlämnade dock en del af sina kvinnor, hvarigenom en blandningsras uppstod å dessa öar. De förjagade malajerna kommo därpå till Tonga-öarne, som de funno bebodda af landsmän; dessa besegrade de och gjorde till *trälar* i stället för att döda dem.

Den malajska koloni, som bildats på Samoa- eller Skeppar-öarne, gick raskt framåt, och härifrån företogos nya utvandringar, därvid ön Savaï, i enlighet med alla polynesiska traditioner, spelade den största rollen, hvarför den kom att utmärkas såsom modern till alla de andra öarne. Från Skepparöarne tyckas alla större expeditioner ha utgått, hvilka senare bildat nya stationer i öster, såsom Tahiti och Manaïa; af dessa har Tahiti därpå befolkat Markesas-öarne och dessa jämte Tahiti i sin ordning Hawaï- eller Sandwichs-öarne.

Under det blott de allmänna dragen af Polynesiens och Mikronesiens upptäckande och befolkande af vildarne äro bekanta, känner man en utförlig historia om Nya Zeelands kolonisering genom dess befolknings *heliga sånger* (deras bibel), som sålunda göra detta folk historiskt och visa oss en intresseväckande öfvergång från det vilda till det halfvilda eller barbariska stadiet.

Ifrågavarande sånger upplysa oss om, att Nya Zeelands upptäckare var en man vid namn Ngahué från Manaïa-ön Rarotonga och att han lämnade sitt fädernesland för att undgå den regerande drottningens förföljelse, därför att han kommit i besittning af en dyrbar sten. Under hans frånvaro utbröt ett inbördes krig å Rarotonga, och de öfvervunna följde därpå den återkomne Ngahués råd att jämte honom taga det nyupptäckta landet i besittning. Flera chefer förenade sig och byggde sex kanoter, hvilkas namn äro bevarade i sångerna, däri ock skildras öfverfartens besvärligheter, de stormar, emigranterna hade att utstå, de första odlingsarbeten och undersökningsresor i det nya landet, de företogo m. m. Sångerna omtala vidare, att förbindelserna med moderlandet en tid fortforo, och att krigiska expeditioner utsändes från ömse håll för att hämnas lidna oförrätter.

Vägen kände dessa djärfva seglare således fullkomligt; den angafs i sångerna och tecknades sedan af ny-zeeländaren Tupaïa på en karta, som man numera känner till och som fullt kan jämföras med europeernas medeltidskartor.

Kanoterna voro dubbelkanoter, som förde icke mindre än 140 man hvardera, såsom omtalas i sångerna, enligt hvilka ett hus uppförts på golfvet, som förenade de båda kanoterna.

Hvad tidpunkten beträffar, då Polynesiens öar först befolkades, kan man för somliga af dem angifva densamma med en viss sannolikhet. Tid-

räkningen är härvid densamma som för Egyptens äldsta historia, d. v. s. den består i härskaredynastiernas släktregister. Hvart och ett af dessa består af en sorts litania, som sjunges på en bestämd rytm och där hvarje vers innehåller chefens, hans makas och sons namn. Dessa släktregister lärdes utantill af vissa personer, arkiv-män, som troget fortplantade deras innehåll från äldsta tid.

Enligt genealogiska berättelser, stödda på antagandet, att hvarje regeringstid varat ungefär lika länge som de franska kungarnes under 1300 år, eller ungefär 21 år, skulle Markesas-öarne ha befolkats omkring 417 e. Kr., Sandwichs-öarne omkring 701, Rarotonga omkring 1207, Gambier-öarne omkring 1270 och Nya Zeeland omkring 1457. I vissa folks furste-genealogier har man funnit sig nödsakad att frånräkna ett antal af de första verserna, då de uppenbarligen skildra fullkomligt diktade personligheter — alldeles som fallet varit i vissa af de historiska folkens genealogier. Nyssnämnda beräkningsgrund har naturligtvis blott ett relativt värde, då vi ej känna något närmare om de ifrågavarande folkens medellifslängd; en ungefärlig föreställning om tiderna för öarnes befolkande kan den dock alltid tillstädja, äfven om man skulle misstaga sig på ett eller annat århundrade, hvilket här betyder föga.

Det kan nämligen ej vara tvifvel underkastadt, att Polynesien saknat människor före vår tidräknings början och att människor här ej framgått utan samband med något moderland. Visst är, att polynesierna ej funno sina öar befolkade, då de togo dem i besittning.

Bland öar, som ej fått sin befolkning genom en mer eller mindre planlagd utvandring på grund af öfverbefolkning, krig o. dyl., utan genom sjöolyckor, må nämnas Tubuaï och Byam-Martin. Den förra fick i slutet af 18:de århundradet med ett par års mellantid mottaga tre kanoter med vildar från olika öar, bl. a. Tahiti, alla drifna ur sina banor af stormar. Den senare ön befolkades än senare af höfdingen Tuwari med följe, bestående af män, kvinnor och barn, som begåfvo sig från Anaa (öster om Tahiti) för att aflägga vördnadsbetygelser på en annan ö, men öfverraskades nära Maïatea af årstidens regelbundna vind, som inträffade tidigare än vanligt och dref dem i sydostlig riktning. Först landstego de å ön Barrow, men då de där ej funno några medel för lifsuppehället, begåfvo de sig åter till Byam-Martin, där engelsmannen kapten Beechey på 1820-talet fann dem, då de nyss börjat sitt koloniseringsarbete.

Dylika exempel visa, att Söderhafvets vildar ha regelbundna kommunikationer mellan öar, belägna på betydliga afstånd från hvarandra, och att denna världsdel kunnat befolkas af lågt stående stammar långt innan en högre navigationskonst varit känd och verkliga segelskepp uppfunnits.

Amerikas befolkande erbjuder viktiga bevis för teorien om urmänniskornas spridning öfver jorden från ett gemensamt urhem i Asien.

På flera vägar torde Amerikas befolkande ha ägt rum: i norr dels öfver Behringssundet med S:t Diomedes-öarne, dels öfver Aleutiska öarne mellan Kamtschatka och Alaska samt mera sydligt medelst Kurosivo eller japanesernas »svarta flod», gående från Kinas och Japans kuster till Kalifornien; mera sällan äntligen genom ekvatorial-strömmen i Atlantiska oceanen från Afrika till Sydamerika.

Dessa skilda vägar för Amerikas befolkande låta oss förstå, hvarför man här finner representanter för raser, som synas ursprungligen ha tillhört Gamla världen och hvarför de amerikanska raserna äro så mångtaliga.

Man har i Amerika funnit svarta, lefvande i mindre stammar midt ibland andra raser, såsom i Brasilien, å ön S:t Vincent (Små Antillerna), i Florida och i Kalifornien.

Den hvita rasen har dock haft vida talrikare representanter i Amerika än den svarta; flera forskare och resande ha framhållit, hurusom den infödda befolkningen utefter hela nordvästkusten synes tillhöra den hvita rasen oblandad. Flera stammar vid öfre Missouri ha blondt hår, som är ett kännemärke på de högst stående folken af den hvita rasen. I Grönland har man funnit stora och blonda människor talande samma språk som eskimåerna. På Haïti och andra västindiska öar funno de första europeiska upptäckarne hvita människor liknande Kanarieöarnes invånare, och samma utseende har en folkstam i Peru (charazanerna), som är olik alla kringboende stammar. Indianerna i Rabinal likna alldeles araberna till hudfärg, drag, skägg m. m., och Pariavikens indianer ha blondt hår.

Ofta ha resande blifvit slagna af likheterna mellan Asiens och Amerikas folk; så t. ex. säger Castelnau: »då jag var omgifven af mina siamesiska tjänare, kunde jag tro mig förflyttad till Amerika».

Att dessa skilda element kommit till Amerika genom utvandring från andra världsdelar, därpå har man för vissa fall otvetydiga bevis. Sålunda finner man svarta i Amerika endast på trakter, dit japanesernas svarta flod eller Atlantens ekvatorialström nå, hvarför det är uppenbart, att deras stamfäder förts dit af dessa hafsströmmar från de asiatiska öarne samt Afrika.

Att arabiska element förefinnas i Amerika och att ett för Kanarieöarnes äldre inbyggare helt karaktäristiskt vapen här brukas, förklaras på samma sätt, och dessutom har man härvid ett par omedelbara bevis, då det händt två gånger i 18:de århundradet, nämligen 1731 och 1764, att små fartyg, som plägade gå från en trakt på Kanarieöarna till en annan, drifvits af stormar öfver Atlanten ända till Amerika.

Att den gula rasen, som har talrika representanter i Amerika, kommit från Kina och Japan, därpå har man åtskilliga intressanta bevis. Sålunda tala kinesiska böcker om ett land Fu-Sang, beläget öster om Kina, som kineserna från äldre tider känt till och som skulle haft koppar, guld och silfver, men ej järn. Somliga ha trott, att detta land vore Japan, men så kan ej vara fallet, då nämnda metallförhållanden ej passa in på detta land, men väl på Amerika.

Erinras bör, att kineserna känt kompassen 2,000 år före vår tidräknings början och att forntiden redan hade goda geografiska kartor. Afståndet från Kina till Fu-Sang, som uppgifves i de kinesiska arbetena, motsvarar det till Kalifornien, och här ha ock öfvergifna kinesiska fartyg blifvit funna.

Kinesiska teckningar af lamadjuret, som blott förekommer i Sydamerika, har man vidare sett. Att kineser bosatt sig i Peru, synes däraf, att det här finnes ett par orter, hvilkas invånare endast gifta sig inbördes och tala ett språk, som nutidskineserna fullkomligt förstå.

Kinesiska arbeten tala äntligen om religiösa missioner, som företogos i 5:te århundradet för att i Fu-Sang sprida Buddas lära, och nyare undersökningar af europeer (t. ex. G. Eichthal) stadfästa detta, hvarvid de visa, att Asiens Buddafigurer ha den största likhet med samma sorts figurer i Amerika.

Äfven japaneserna ha i forntiden känt Amerika, såsom framgår af en japansk encyklopedi, som talar om Fu-Sang och kinesernas missioner dit.

Äntligen har man europeiska berättelser, som gifva för handen, att kineser och japaneser årligen besökt Amerika för att utskeppa färgträ och infödingar.

Dessa nationer ha dock ej grundat några större kolonier i Amerika, hvilka blifvit utgångspunkten för en ny befolkning. Det är i synnerhet i norr öfver Aleutiska öarne och Berings-sundet som de stora invandringarna från Asien till detta fastland ägt rum, och dessa ha utförts af fullkomligt vilda stammar i en jämförelsevis sen period.

Emellertid har Amerika fått sin befolkning äfvenledes från Europa långt före landets upptäckande i nyare tider af Kolumbus, nämligen genom skandinaviska utvandringar, såsom de isländska sagorna omtala. Sedan norska vikingar i början af 9:de århändradet anlagt kolonier på de skotska öarne samt Irland och utvandringen på grund af Harald Hårfagers despotiska styrelse alltmera tilltagit, befolkades af dessa utvandrare Färöarne, Shetlandsöarne, Orkneyöarne m. fl. och äntligen Island 874, där en självständig republik med ordnadt samhällsskick uppstod.

Ifrån Island upptäcktes några år därpå Grönland, och 986 blef Amerika upptäckt af Björn Meriulfsson, då denne skulle segla från Island till Grönland, hvarvid han dock af stormen i stället fördes ända till Nya Englands kuster. En djärf seglare, Leif Eriksson företog sig därpå år 1000 att med 35 följeslagare förnya färden till det af Björn upptäckta nya landet, som han kallade Vinland på grund af där befintliga vindrufvor.

Efter honom kommo flera andra seglare med följen, som togo de upptäckta landsträckorna i besittning. Emellertid kommo desse norrmän snart i delo med eskimåer, hvaraf följden blef, att de förre lämnade landet och att eskimåer senare, eller i början af 15:de århundradet, ödelade den norska kolonien å Grönland och bortförde i slafveri en del af befolkningen. Somliga tyckas ha bevarat sin frihet, men många torde, liksom de förslafvade stamförvanterna, ha antagit eskimåernas språk och lefnadssätt och bildat en blandningsras med dessa. Andra torde åter ha besökt Vinland och gifvit upphof till en del af de hvita stammar, som finnas bland de amerikanska. Sådana äro sannolikt de hvita eskimåer, som etnograferna skildrat, de mexikanska traditionernas blonda människor m. fl.

Det är efter allt detta uppenbart, att Amerika upptäckts många gånger om af asiater, afrikaner, polynesier och européer, långt innan Kolumbus fann detta land, samt att trakter, som ligga fjärran från människosläktets urhem småningom därifrån befolkats af vilda eller barbariska stammar.

Med den store geologen Lyell kunna vi därför ha skäl att säga: »om vi antaga, att människosläktet skulle helt och hållet försvinna på en enda familj när, kunna vi vara förvissade, att antingen denna bodde på en ö i oceanen eller på ett fastland, dess afkomlingar skulle sluta med att under tidernas lopp intaga hela jorden, äfven om de ej nådde en högre civilisation än eskimåernas eller Söderhafsinvånarnes.»

Atlantis-sagan.

Icke blott i forntiden utan ock i nyare tiden har den egendomliga åsikten framställts, att det å jorden skulle funnits före det nuvarande människosläktet en synnerligen upplyst ras, som uppnått en hög kultur, men genom någon jordrevolution kommit att försvinna. De folk, som följde på

densamma, skulle sedan ha bevarat en tradition om den utdöda rasen. Den grekiska filosofen Plato återgaf ungefär 4 århundraden f. Kr., i sin dialog Kritias, en för den grekiske lagstiftaren Solon (omkring 600 f. Kr.) af en epyptisk prest i Saïs omtalad saga om Atlantis, en ö någonstädes i Atlantiska oceanen. »Den var», säger Plato, »en ö större än Mindre Asien och Libyen tillhopa, liggande utanför Herkules pelare (Gibraltars sund); den sjönk i hafvet genom jordbäfningar, och i dess ställe finner man intet annat än dy, som hindrar sjöfarandena och gör hafvet ofarbart. Invånarne på Atlantis kände intet annat godt än dygden, de värderade föga rikedomar och aflägsnade sig ej från måttligheten. Men de fortsatte ej att följa dessa vackra principer. Sedan de nått höjden af ära och välstånd, läto de sig behärskas af den olycksaliga passionen, att utvidga sitt herravälde och sina rikedomar. Därför dröjde det ej länge, innan de bestraffades af den himmelska vreden: deras ö blef uppslukad af vågorna.»

I denna beskrifning syftas uppenbarligen på *Sargasso-hafvet* i Atlantiska oceanen eller den oerhörda samling af tång, som finnes därstädes på höjden af Azoriska öarne. Somliga ha antagit, att denna Atlantis varit något land vid Atlantiska oceanen; enstaka forntida sjöfarande, som vågat sig ut på världshafvet bortom Gibraltars sund, skulle vid hemkomsten ha medfört berättelser om ett land, som de besökt, men som sedan ej återfunnits, hvarför man antagit, att det försvunnit. Somliga ha förmodat, att feniciska eller kartagiska handelsfartyg drifvits af stormar och strömmar till amerikanska kusterna och därifrån lyckligt återkommit till fäderneslandet och att därför Platos Atlantis och den stora namnlösa ö, hvarom Diodorus och Plinius m. fl. äldre författare tala, varit Amerika.

Den ryktbare svenske läkaren, prof. O. Rudbäck d. ä. (1630—1702) ville göra troligt, att Atlantis intet annat varit än — Sverge. Redan före honom hade man här täflat om att göra det gamla Svitiod till världskulturens vagga före syndafloden, en sträfvan, som fick ny fart genom inrättandet af Antikvitets-kollegium i Upsala (1667). Största äran tillkom den, som kunde leda Sverges anor längst tillbaka, och för att nå denna tillgrepo de lärde alla medel, äfven det »fromma bedrägeriet». Ingen offrade dock så mycken tid och möda därpå som Rudbäck, hvilken lätt öfvertygade sig, att Platos beskrifning på Atlantis fullständigt passade in på vårt fädernesland, som vore all kulturs urhem: greker, romare, engelsmän, tyskar, danskar m. fl. härstammade alla från svenskarne! Sitt snille, sin lärdom och sin lefvande fantasi använde han för att i det vida omtalade verket *Atlantika* (i 4 stora band) bevisa sin hypotes, och alla lärde blefvo slagna af häpnad öfver så mycken lärdom och så många oemotståndliga bevis. Och svenska regeringen uraktlät ej att visa sig tacksam mot en författare, som så upphöjde skandinaverna, görande dem till det paradisiska urfolket. Att betvifla Atlantikans satser var ett högförräderi mot fosterlandet, hvarför t. o. m. försök gjordes att medelst kungliga förordningar nedtysta tviflen såsom varande kätterska.

Platos berättelse blef emellertid återupptagen i slutet af 18:de århundradet af den franske astronomen och politikern Bailly, som i sin *Astronomiens historia* ville bevisa sannolikheten, att en forntida civiliserad ras plötsligt försvunnit och att ett folk funnits före egyptierna, hinduerna och kaldeerna, som varit i besittning af fulländade vetenskaper och som, då det försvann, lämnade åt de folk, som följde, några spridda sanningar, hvilka undgingo förstörelsen. Olyckligtvis stöder Bailly sin hypotes på det mest

godtyckliga antagande af en viss storlek för ett af Aristoteles angifvet längdmått, och vi ha här blott ett exempel på, att felaktiga och ovetenskapliga metoder måste följas, då man på grundvalen af förutfattade meningar söker skapa teorier.

Flera framstående naturforskare ha i våra dagar åter framdragit Atlantissagan på grund af öfverensstämmelsen mellan västra Europas och östra Amerikas växt- och djur-värld, som de anse endast kunna förklaras af antagandet, att det i tertiär-tiden funnits ett land, som förenade dessa båda världsdelar och senare eller vid kvartärtidens början sänkts under hafvets yta. Josefina- och Gettysburg-bankarne ute i hafvet utanför Portugal, Madeira, Azorerna, Färöarne m. fl. skulle enligt denna föreställning vara lämningar af det försvunna landet. Antoges ej detta, tänkte man sig, kunde man ej förklara, att många af Europas tertiära växter voro så olika mot dem, som nu förekomma här, under det dessas närmaste anförvanter återfinnas på andra sidan af Atlantiska oceanen.

Huru sannolik denna föreställning än kunde vara, torde den dock, såsom paläontologen A. G. Nathorst framhållit*, ej längre vara behöflig eller kunna försvaras. Den lefvande floran i östra Asien innehåller ock, säger denne forskare, flera af de med tertiärflorans arter besläktade amerikanska arterna, och han visar, på grund af studier öfver fossila växter från polartrakterna, att det under tertiärtiden fanns en växtvärld rundt kring nordpolen, att landförbindelse här måste ha ägt rum mellan Amerika, Europa och Asien — öfver Grönland, Färöarne, Skotland och Skandinavien samt öfver Alaska och Kamtschatka o. s. v. — och att därför växternas vandringsväg mellan Europa och Amerika gått öfver Grönland och Island, hvarför de amerikanska elementen i Europas tertiärflora sannolikt inkommit på denna väg, liksom de torde ha kommit till Japan och Amur-landet öfver Alaska.

Emellertid påpekar Nathorst, hurusom en stor del af de förmodade amerikanska tertiärtyperna rätteligen äro att anse som *polara* och att de sannolikt från polarlandet invandrat till så väl Amerika som Europa och Asien.

På grund häraf är det som man ej längre behöfver antaga en forntida förbindelse tvärs öfver Atlanten mellan Europa och Amerika, fast man väl kan ha skäl att antaga en forntida landförbindelse mellan västra Afrika och södra Amerika strax norr om ekvatorn, då, såsom zoologen F. A. Smitt framhållit, åtskilliga djursläkten, t. ex. zebran, manatus (en sjöko) m. fl., hvilka ej kunna korsa Atlanten, lefvande eller fossila endast förekomma å dessa ställen.

"Syndafloden" och andra traditionella stora öfversvämningar.

Sägner om en ofantlig öfversvämning eller flod, som skulle ha gått öfver jorden, återfinnas i de äldsta traditionerna hos många folk i så väl Nya som Gamla världen; bibelns »syndaflod» står ej ensam bland legenderna. Enligt 1 Mosebok, kap. 6, 7—8, skulle hela jorden däraf blifvit hemsökt, och alla människor utom Noak och hans familj skulle däri ha omkommit.

* *Polarforskningens bidrag till forntidens växtgeografi*, 1883, i *A. E. Nordenskiöld: Studier och forskningar föranledda af mina resor i höga norden.*

Den indiska sången Bagavata omtalar, att under den sjunde Manu hela jorden sänktes under vattnet och människosläktet gick under med undantag af den dygdige kungen Vaisvata och sju richis eller heliga personer samt att dessa återbefolkade jorden.

Kinesernas äldsta bok Chou-King omtalar en öfversvämning, som också liknar bibelns och skulle ha inträffat under Ty-Ko, som var ättling i tionde led till Hoang-Ty.

Såväl indiska som kinesiska präster ha dock i forntiden förklarat, att syndafloden ej varit allmän, utan att den inträffat i västern och trängt långt in i Armenien.

Perserna ha ock bevarat traditionen om en stor öfversvämning, och enligt Zoroaster (omkring 1000 eller 1200 f. Kr.) skulle denna ha blifvit sänd som straff för de brott, som en fördärfvad ras begått. Genom den babyloniska prästen Berosus (som lefde omkring 280 f. Kr.) har man länge känt till en tradition från Eufrat-trakterna om en öfversvämning, som i mycket öfverensstämde med den bibliska syndafloden. Berosus omtalar, stödd på sitt lands heliga skrifter, att guden Kronos förkunnade kung Xisutros, att alla människor skulle förgöras genom en öfversvämning, hvarför han befallde honom nedgräfva de heliga skrifterna i Sippara och bygga ett fartyg, som skulle förses med födoämnen, fyrfota och flygande djur och som han jämte sin familj och vänner skulle bestiga. Xisutros följde befallningen, hvarpå öfversvämningen inträffade; den aftog därpå, och Xisutros gjorde sig underrättad om landets tillstånd genom att utsläppa fåglar; äntligen kunde han åter lämna fartyget, då han offrade till gudarne; till lön för sin fromhet fick han en bostad bland desse, och samma lön fingo ock hans hustru och dotter samt fartygets styrman.

Detta Xisutros fartyg skall enligt Berosus ha stannat i de kordyäiska bergen i Armenien, där folket lång tid efteråt brukade afskrapa det beck, hvarmed det var bestruket, för att användas som amulett mot sjukdomar. Skrifterna i Sippara uppgräfdes igen, städer och tempel uppfördes och Babylon återbefolkades.

Nyare tidens fynd af kilskrifttaflor i det gamla Babylon ha ådagalagt, att syndaflodsberättelsen fanns äfven hos de äldre babylonierna samt att deras berättelse är till tiden *äldre* än judarnes — den förra var skriftligt affattad minst 2000 f. Kr. — hvarför denna, då 1 Mosebok så mycket talar om Kaldeen, som var babyloniernas så väl som judarnes hemland, måste anses vara tagen från den babyloniska flodsägnen. Det är i synnerhet engelsmannen G. Smith, som genom sina forskningar i Mesopotamien på 1870-talet bragt ljus härutinnan.

Den gamla babyloniska berättelsen, som ingår i den s. k. Nimrodsången, talar till skillnad från den mosaiska om många gudar; eljest är öfverensstämmelsen nästan fullständig: den babyloniska Noak *Hasis-adra* — som Berosus kallat *Xisutros* — förtäljer:

»Guden Ea talade till mig så: Man från Surippak (en stad vid Eufrat), Ubaratutus son: Gör dig ett stort skepp; jag vill förgöra syndarne. Låt komma därin allt lefvandes säd. Och skeppet, som du skall göra, skall vara — — alnar i längden och — — alnar i bredden och höjden. Och sätt det ut på djupet, — — —

Tre mått jordbeck gjöt jag på utsidan och tre mått jordbeck på insidan — — —

Och Samos sände en vattuflod, han talade och sade i natten: Jag vill låta regna väldeliga från himlen: gå in i skeppet och slut till din dörr — — — Till att föra skeppet mot de höga bergen förtrodde jag farkosten åt styrmannen Buzurkurgal. Ramman (stormguden) dundrade däri — — — hvirfvelvinden lössläppte den mäktige pestguden — — de stora (underjordiska) vattnens gudar drefvo upp väldiga böljor, de läto jorden darra genom deras makt, Rammans vågsvall steg upp till himlen, allt ljus förvandlades till mörker. — — — I himlen räddes gudarne för ovädret och sökte skydd, de stego upp i Aru's himmel, de drogo sig undan likt hundar. — — — Sex dagar och nätter gingo; vinden, floden och stormen hade tagit öfverhand. På sjunde dagen lade sig stormen — — — vattnet torkade undan. — — — Ondskans män, alla de som vändt sig till synd, deras kroppar flöto omkring såsom hafsvass. — — — Skeppet gick mot Nizir-landet; berget Nizir hejdade skeppet. — — — På sjunde dagen lät jag en dufva flyga ut. Och dufvan flög åstad och sökte, men fann intet rum att hvila på och vände åter. Och jag lät en svala flyga ut, och svalan for åstad och sökte, men fann intet rum att hvila på och vände åter. Och jag lät en korp flyga ut, och korpen for åstad och såg liken på marken och åt af dem och flöt bort med dem och kom ej åter. Och jag släppte ut djuren mot de fyra vindarne.

Jag utgöt ett dryckesoffer, jag byggde ett altare på toppen af berget. Jag skar sjufaldiga örter. Inunder (brännoffret) lade jag vass-strån, furu och simgar. Gudarne samlade sig vid dess sköna brand, gudarne samlade sig likt myggstim öfver offret» etc.*

Liksom Ararat var Nizir ett armeniskt berg, hvars läge, mellan 35:e och 36:e breddgraden ej långt från Ninive, man känner genom en assyrisk skrift.

Tidpunkten, då denna öfversvämning inträffade, har man enligt beräkningar öfver solförmörkelser i forntiden sökt angifva; Bosanquet förlägger den till år 2379 f. Kr, men andra forskare anse den ha varit än äldre.

Äfven forngrekerna och kelterna hade traditioner om öfversvämningar; en sådan inträffade under Deukalion, därvid denne och hans hustru Pyrrha voro de enda, som räddades och de undkommo i en båt, som förde dem till berget Parnassus i mellersta Grekland; då vattnet sjönk, begaf sig Deukalion ned på slättlandet och blef fader till större delen af de grekiska nationerna.

Ett gammalt keltiskt skaldestycke talar om sjön Llions öfversvämning, som dränkte alla människor utom Dwyhan och Dwybach, hvilka räddade sig i en båt och kommo att befolka ön Britannien.

Forntmexikanerna ha i sina bildskrifter framställt en syndaflod, som i mycket liknar bibelns; endast en man Kox-kox och en kvinna Xochiquetzal räddade sig i en båt; de fingo många barn, som alla förblefvo stumma tills en dufva lärde dem att tala; men deras språk voro så skilda, att de ej kunde förstå hvarandra. Enligt Tlaskallas legend förvandlades de människor, som räddade sig, till apor, men småningom återfingo de förståndet och språket.

I enlighet med Al. v. Humboldts skildringar ansågo mexikanarne, att en vattenålder följt på jordens föregående åldrar och att människorna om-

---

* Denna berättelse är här återgifven efter *P. Haupts: Der keilinschriftliche Sintfluthbericht*, 1881, samt *E. Tegnérs: Ninives och Babylons kilskrifter*, 1875.

kommo häri samt förvandlades till fiskar, med undantag af en man och en kvinna, som räddade sig i en cypress.

De nordamerikanska indianfolken, såsom mohaverna vid Kalifornien, ha enligt CHARLEVOIX haft den traditionen, att alla människor en gång omkommit i en syndaflod och att den Store Anden förvandlat djuren till människor för att återbefolka jorden.

Enligt en peruviansk legend var det en tid, då himlens vatten öfversvämmade fälten och städerna; alla varelser dränktes utom några människor, som räddade sig, jämte födoämnen och några djur, i ett fartyg. Då de funno, att regnet upphört, läto de djuren utgå, och dessa återkommo nedsmorda med lera, hvaraf de slöto, att vattnet börjat sjunka.

De araukaniska indianerna ha ock en berättelse om en stor flod.

Samma traditioner återfinnas hos åtskilliga af Oceaniens folkslag, såsom hos invånarne på Tahiti, som ock ha berättelsen om att bland människorna endast en man och en kvinna räddades undan förödelsen, samt Fidschi-öboarne, som omtala en ofantlig öfversvämning, efter hvilken de under flera års tid höllo farkoster i beredskap för att rädda sig, om samma företeelse åter skulle inträffa.

Att bibelns syndaflod sträckte sig öfver hela jorden, var den allmänna meningen i Europa ända till slutet af förra århundradet. De rester af organiska varelser, hvarpå paläontologien är grundad, betraktades som lämningar efter dem, som omkommit i syndafloden och tjänade som bevis på att denna sträckt sig öfver jordens hela yta och t. o. m. nått bergshöjderna. I den mån som geologien utbildades, blef det dock tydligt, att de lagrade eller fossilförande bergarterna voro vida äldre än några tusen år, att öfversvämningens verkningar ej kunnat nå alla de fossilförande jordlagren och att många af dessa måste tillhöra perioder vida äldre än någon historisk tilldragelse och måste ha frambringats genom länge fortsatta påverkningar, som voro alldeles olika dem af en *öfvergående* flod. Men en sådan måste den ifrågavarande öfversvämningen ha varit. Sannolikt är, att öfversvämningar inträffat på olika tider å skilda trakter af jorden och att sålunda folken här kunnat få skilda anledningar till sina traditioner om en syndaflod, som synts dem allmän, då de blott känt en liten del af jorden.

Liksom land och haf många gånger bytt plats i den förhistoriska tiden, hvarigenom Europa än varit väsentligen ett fastland, än varit en arkipelag, så har ock den historiska tiden fått bevittna åtskilliga betydligare jordrevolutioner med kustöfversvämningar m. m. Sålunda fördrefvos Cimbrerna 113 f. Kr. från en del af sitt land i Holstein på grund af Östersjöns inbrytande här; och 1282 e. Kr. bildades större delen af Zuydersjön i Holland genom en fruktansvärd öfversvämning af Nordsjön. Båda dessa katastrofer hade sin grund i den i dessa trakter försiggående sekulära sänkningen af landet och de torde väl i framtiden komma att efterträdas af nya öfversvämningar, fastän den mänskliga energien en tid kan lyckas att med väldiga fördämningar bevara den äldre jorden, såsom holländarne i synnerhet visat vara möjligt.

Ödeläggande hafsbäfningar och hvirfvelvindar, cykloner, åtföljda af oerhörda stigningar af hafvets yta — ända till 10 och 20 meter, ja än mera — och bortspolande byar och städer, tillintetgörande tusentals och hundratusentals människor på en gång och förflyttande stora fartyg långt upp på land, ha inträffat flerstädes i nyare tider, såsom i Santa (1678), Pisco (1690), Iquique (1877) i Peru, å Antillerna (1780), i Lissabon (1755), Indus-

deltat (1819 och 26) samt Kalkutta-deltat (1737, 62 och 87, 1822, 31, 37, 42, 64 och 76).

Sannolikt ha de nyssnämnda traditionerna om en allt ödeläggande öfversvämning i Asien, Amerika och Oceanien berott på hafsbäfningar eller cykloner därstädes, och föregående företeelser af samma slag torde mångenstädes ha tjänat som varning, hvarför man hållit fartyg o. a. räddningsmedel i beredskap.

Hvad nu den babylonisk-mosaiska syndafloden beträffar, har man skäl att anse den som en tilldragelse i en ej synnerligen aflägsen forntid, hvarför den kunnat genom traditionen fortplantas från släktled till släktled ända upp till den historiska tiden, och man kan med forntidens historia i förening med nutidens naturvetenskap afgifva en sannolikhets-förklaring af den ifrågavarande stora vattufloden, gående ut på att uppfatta den som en öfversvämning af ett angränsande haf.

Påfallande är, såsom Smith påpekat, att den mosaiska berättelsen talar om Noaks farkost såsom lådformig, *tebá*, en s. k. »ark» (af det latinska *arca* = låda), under det kilskriftsberättelsen talar om ett verkligt skepp, *êlippu*, som profseglades och hade sin särskilde styrman — beroende sannolikt därpå, att judarne såsom ett inlandsfolk voro obekanta med hafsnavigationen, hvilken åter det folk kände till, som bevittnat den stora floden. Redan häraf ha vi skäl att antaga, att denna ej varit en vanlig (regn-) öfversvämning af de mesopotamiska floderna, där skepp ej användas, utan att den utgått från ett haf.

Stödjande sig på kilskriftsberättelsen har wienergeologen E. Suess* nyligen sökt bevisa, att Persiska viken varit detta haf; och onekligen tala många skäl härför.

Att börja med förlägga alla sakkunniga den urgamla staden Surippak till Eufrats nedre del ej långt från mynningen på den tid, då Eufrat och Tigris utmynnade hvar för sig i Persiska viken.

Vidare förekommer en myckenhet beck i trakterna kring dessa floder och därmed bestrykas än i dag, såsom ingeniör Cernik beskrifvit, stora transportbåtar, som gå på Eufrat.

Suess framhåller sannolikheten, att kilskriftsberättelsen om syndafloden berott på en vidsträckt jordbäfning i förening med en fruktansvärd cyklon, som genom det låga lufttrycket dels uppdrifvit stora massor grundvatten ur jorden, dels föranledt Persiska vikens vatten att stiga långt upp öfver de mesopotamiska länderna. Härför talar den omständigheten, att cykloner äro vanliga i dessa trakter; och i själfva verket skildras just denna företeelse i kilskriftsberättelsen: »*hvirfvelvinden* lössläppte den mäktige pestguden — — — — de stora (underjordiska) vattnens gudar *drefvo upp väldiga böljor* — — — Rammans *vågsvall steg upp till himlen*, allt ljus förvandlades till *mörker*.» Här se vi sålunda en cyklons uppträdande, med dess förmörkelse och dess skyhöga vågor m. m. beskrifvas.

Om ock alla anledningar finnas att anse den babylonisk bibliska öfversvämningen ha berott på en våldsam naturföreteelse i och vid Persiska viken, behöfva vi därför likväl ej antaga, att alla äldre öfversvämningar, hvarom folken i västra Asien eller östra Europa haft traditioner, måste ha varit den mesopotamiska. Skäl finnas att anse, det öfversvämningar af Svarta hafvet kunna ha varit anledningar till åtskilliga af forngrekernas och

* *Das Antlitz der Erde*, 1883.

kelternas öfversvämningstraditioner, såsom fransmannen A. Moreau de Jonnès sökt ådagalägga*.

Xenofon (i 5:te århundradet f. Kr.) omtalar fem större öfversvämningar i grekernas traditioner: den första under Oxyges, pelasgernas kung; den andra, som skall ha varat en månad, på Herkules tid, den tredje under en annan Oxyges; den fjärde, som skall ha varat 8 månader, under Deukalion, skyternas kung, och den femte på trojanska krigets tid (omkring 1200 f. Kr.)

Åtskilliga af dessa öfversvämningar torde ej ha nått Grekland, fast andra inträffade här, och särskildt uppgifves detta för den tredje i ordningen, hvilken härjade Attika. Äfven andra än de nyssnämnda öfversvämningarna äro kända i dessa trakter, såsom traditionen på ön Samotrake och från trojanske kungen Dardanus' tid (16:de årh. f. Kr.).

Medelhafvet tyckes ej ha gifvit anledning till några svårare öfversvämningar; eljest borde väl ej Egyptens historia saknat alla berättelser därom. Prästerna i Saïs i Egypten berättade för Solon, då han (omkring 600 år f. Kr.) besökte detta land, att andra betydligare öfversvämningar i Asien inträffat före Deukalions, den enda af grekerna kända på den tiden; men de försäkrade, att deras land förskonats från denna olycka, och detta ansågo de vara anledningen, hvarför deras urkunder kunnat bevaras allt ifrån äldsta tiden.

På grund af den delvis bibliskt färglagda skildringen af Deukalions öfversvämning i åtskilliga berättelser därom, synnerligast greken Lucianus' (i 2:dra århundradet e. Kr.) har man allmänt (äfven Suess) antagit, att denna och bibelns varit en och samma; men det synes mig, som om det finnes skäl att anse Deukalions öfversvämning ha varit en annan och ha timat vid Svarta hafvet. Det var ock på grund af denna sammanblandning af de båda öfversvämningarna som Moreau de Jonnès förlade den bibliska till det sistnämnda hafvet.

Att traditionella öfversvämningar här förekommit, torde framgå af åtskilliga historiska naturvetenskapliga fakta, och att vattenförhållandena här voro mycket olika mot nu, kan ock bevisas. Sålunda intogs större delen af Ryssland i början af kvartärtiden af en europeisk-asiatisk ocean, hvaraf Svarta hafvet, Azowska sjön, Kaspiska hafvet, Aral-sjön m. fl. vatten voro delar; ännu i 5:te århundradet f. Kr. skildrade Herodot denna trakt såsom synnerligen vattenrik; hans skildring däraf visar oss en mellanbild mellan nutidens ryska steppland och den forntida Skytiska oceanen.

I Kaspiska hafvet samt Aral- och Baikal-sjöarne lefva skälar, som i det närmaste öfverensstämma med vår vikareskäl. I Donau finns en laxart, en röding, som noga öfverensstämmer med den från Jenisej och Novaja-Semla hitförda Salmo fluviatilis. I Syd-Ryssland (Bessarabien och Krim) har man funnit lämningar efter hvalar närstående Grönlandshvalen, som ej finns i Medelhafvet. Svarta hafvets sill är föga skild från vår, som tillhör Ishafvet och norra Atlanten och aldrig går in i Medelhafvet.

Många bevis finnas, att ryska steppen i den äldre historiska tiden var vida lägre än nu; flera af dess floder ha minskats och ändrat sitt lopp i nyare tiden; t. ex. Manïtsch och Kuma, som nu ej mer såsom förr mynna ut i Kaspiska hafvet, och Humboldt har visat, att Aral-sjön blifvit betydligt inskränkt och skilts från Kaspiska hafvet i en ej aflägsen tid. Äfven Svarta hafvets stränder ha betydligt höjts under senare årtusenden, såsom

* *L'Océan des anciens*, 1873.

synes i öster af Fas-flodens stränder, som höjts 7—8 fot och ön Œas sammanväxning med fastlandet (Kaukasus).

Småningom bildades genom sekulära höjningar det land, där Skytiska oceanen fordom fanns, och här kunna de först invandrande folken ha funnit stora hafsytor och träsk, som följande generationer sett försvinna.

Möjligt är emellertid, att äfven plötsliga höjningar inträffat, synnerligast i de södra trakterna, och att därvid våldsamma öfversvämningar uppstått inom afgränsade vattenområden, därifrån vattnet ej kunnat få ett obehindradt aflopp.

Ett sådant område utgjorde trakterna omkring Svarta hafvet, hvilka i forntiden ofta varit utsatta för inre upplyftande krafter. Mindre Asien är ett vulkanområde med 30 utslocknade vulkaner, och mellan Svarta hafvet och Kaspiska hafvet ligga tre vulkaner: stora och lilla Ararat samt Elbrus. Af äldre historiker vet man, att länderna vid Svarta hafvet fordom varit utsatta för täta jordbäfningar med utbrott af brinnande gaser och asfaltångor samt åtföljda af fruktansvärda oväder.

Diodorus af Sicilien (i sista århundradet f. Kr.) omtalar, att allmänna meningen i forntiden var, att Svarta hafvet ursprungligen varit en sluten sjö, men att dess vatten plötsligt stigit och öfversvämmat Europas och Asiens angränsande slättland, samt genombrutit den vall, som skilt Svarta hafvet från Medelhafvet.

Måhända står traditionen om Dardanus-öfversvämningen i något sammanhang härmed. Den nyare geologiska forskningen har ock ådagalagt, att Dardanellsundet fordom var slutet (under tertiärtiden) samt att Ägäiska hafvet uppkommit genom en insänkning af jordskorpan i perioden närmast efter istiden.

Genom hafsbäfningar samt möjligen höjningar af Skytiska oceanens botten i förening med skydrag eller fruktansvärdt hällregn på grund af lågt lufttryck torde oerhörda vattenmassor tidtals ha låtit Svarta hafvet öfversvämma de omgifvande stränderna, hvarvid åkerfält och städer förstördes och hela befolkningar mångenstädes dödades med undantag af ett fåtal människor, som lyckades rädda sig — måhända till stor del genom förutseende på grund af föregående plötsliga öfversvämningar. Emellertid synes en af dessa öfversvämningar ha varit mer omfattande än de andra eller ock ha timat så sent, att den kunnat bevaras i traditionen.

Hvad särskildt Deukalions öfversvämning beträffar, så påpekar Suess en egenhet i berättelsen därom, som kan gifva stöd åt uppfattningen af densamma såsom en annan än den babylonisk-bibliska, nämligen den dödsfest, som till minne däraf årligen firades i Aten. Härvid offrades vid en djup öppning i jorden, däri ock vatten hälldes; ty enligt traditionen bildades en stor öppning i jorden, hvilken uppslukade allt vattnet vid öfversvämningen, hvarför ock Deukalion här uppförde ett tempel.

Sådana öppningar i jorden uppstå ibland vid jordbäfningar, såsom t. ex. skedde i Mississippidalen vid New-Madrid 1812, då sjön Eulalie plötsligt försvann, uttömmande sitt vatten i det djupare liggande grundvattnet.

Märkvärdigt är, att en sådan våldsam jordrevolution sammanfaller med flera af de civiliserade folkens första historiska framträdande.

Det förtjänar anmärkas, att de gamla historikerna enhälligt förklara, att pelasgerna, hvilka voro Greklands äldsta kända invånare, kommo från Skytien och Kaukasus. Alla de stammar, som framgingo af dem, bevarade

länge minnet af de förfärliga öfversvämningar, som tvungo förfädren att öfvergifva sitt hemland. Ett stort antal omkom enligt Diodorus, Plinius m. fl.; de, som räddade sig å bergen, voro emellertid så talrika, att de ej kunde här lifnära sig, utan beslöto att utvandra. De byggde sig då kanoter och flottar, på hvilka de kommo till Tracien, och därifrån begåfvo de sig till Tessalien.

Enligt den keltiska berättelse, som talar om sjön Llions öfversvämning, skulle Hu Gadarn ha till Britanien fört Kymri-folket från landet Haff, hvilket anses ha legat där Konstantinopel nu är beläget; Galliens och Britaniens kymri samt Holsteins cimbrer, keltiska stammar, som inkommit i Europa före germanerna, hade sannolikt till förfäder de stammar, som grekerna kallade cimmerer och som enligt Strabo och Plutarkus ursprungligen bott vid Azowska sjön; dennes utlopp, (Jenikale-sundet) kallades fordom cimmeriska Bosforen efter den cimmeriska ön (Taman).

Osannolikt är därför ej, att arierna i grannskapet af Svarta hafvet, på grund af någon större jordrevolution härstädes, började nya vandringar samt medförde traditionen om en syndaflod.

Alla ovanligare tilldragelser ansågos fordom alltid som särskilda yttringar af gudamakter, och olyckor, som därigenom träffade människorna, betraktades som straff för deras synder. Enligt judarne var det Jehova, enligt grekerna var det Jupiter, som genom syndafloden sände straff och blott räddade några få rättskaffens människor. För att stadfästa straffets och belöningens moraliserande verkan, nedskrefvo prästerna denna underbara tilldragelse i sina heliga böcker, och därpå vågade sedan ingen tvifla.

På samma vis gjorde den kristna kyrkans fäder i en senare tid Vesuvius' ödeläggande utbrott till ett straff från deras gud för hedningarnes synder och för förföljelserna mot de kristna.

Människoraserna och deras släktskap.

Människosläktets enhet framgår icke blott af fortplantningsförhållandena, såsom ofvan framhållits, utan ock af svårigheten att efter yttre kännemärken indela detsamma i skilda raser, synpunkten må vara hvilken som helst.

Rasläran har icke minst genom de otaliga blandningsraser, som nu mera finnas öfverallt, hindrats att ernå något resultat rörande antagna grundskiljaktigheter mellan de skilda nationerna. De för de olika människoslagen utmärkande kännetecknen äro därför underkastade så många skiftningar, att forskarne ej kunnat enas om något bestämdt antal vetenskapligt skilda raser.

Detta synes bäst däraf, att olika forskare bestämdt gruppernas antal till 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 22, ja 60 och 63!

Somliga ha blott velat antaga de två hufvudgrupperna hvita och svarta rasen, andra ha insatt emellan dem den gula rasen.

Den mest använda indelningen har varit Blumenbachs eller det kända särskiljandet af människorna i 5 raser: 1) den *hvita* eller *kaukasiska,* 2) den *gula* eller *mongoliska,* 3) den *röda* eller *amerikanska,* 4) den *bruna* eller *malajska* samt 5) den *svarta* eller *etiopiska* eller *neger-rasen.*

Fastän denna indelning på intet vis angifver några verkliga skillnader och fastän den kan leda till den föreställningen, att inga flera grundformer

och ingen skäktskap skulle finnas, kan man dock af praktiska skäl saklöst antaga densamma för att i stort angifva de olika typerna och erhålla en utgångspunkt för ämnets utredning. Jag anför därför här de allmänna kännetecknen hos dessa raser samt de trakter de bebo och hvilka språk de tala, men skall därjämte längre fram anföra afvikelserna och öfvergångarna m. m.

1) Den *hvita* rasen kännetecknas af hvitaktig hudfärg, blå eller brun regnbågshinna (i ögat), långt och mjukt hår af än ljusare, än mörkare färg, oval ansiktsform, smal näsa, horisontellt ställda ögon samt föga framstående kindben och käkar.

Denna ras, som oegentligt kallats den kaukasiska efter den kaukasiska bergstrakten mellan Kaspiska och Svarta hafven, där dess skönaste typer ansetts lefva*, är sedan urminnes tid utbredd öfver större delen af Europa, västra och södra Asien samt nordligaste delen af Afrika; genom utflyttningar har den numera utbredt sig äfven till Amerika och Australien samt till de flesta andra än nyssnämnda delar af Asien och Afrika, hvarför den är universell; den visar sig mer och mer vara andra raser öfverlägsen och öfverallt har den lämnat nomadlifvet och antagit fasta bostäder. Densamma har alltid mest befordrat den högre intellektuella kulturen i såväl äldre som nyare tider, fastän den allmänna kulturen, synnerligast den religiösa och moraliska, ursprungligen uppstått icke blott hos denna, utan ock hos den gula rasen.

Till den hvita rasen höra de *indo-europeiska* folkslagen — *hinduer*, *kelter*, *greker*, *romare*, *germaner*, *slaver* m. fl. — de *semitiska* folken — araber, judar, berber m. fl. — samt de egentliga *kaukasierna* och *baskerna* (i norra Spanien och södra Frankrike).

De språk, som talas af denna hufvudras, äro alla, med undantag af baskernas, s. k. *böjningsspråk* (hvarom närmare nedan).

2) Den *gula* rasen utmärkes af mer eller mindre starkt gul hudfärg, mörk regnbågshinna, rakt, sträft och svart hår, platt och bredt, nästan fyrkantigt ansikte, utstående kindknotor, tillplattad, bred näsa samt smala, sneda och långt i sär stående ögon.

Denna ras är utbredd i trakterna öster om de kaukasiska folkens stamländer och bebo större delen af Asien, med undantag af de västliga och sydliga länderna, samt några trakter af Europa, i synnerhet dess nordligaste och sydöstligaste delar.

De förnämsta hithörande folken äro *kalmucker*, *tatarer*, *mongoler*, *kirgiser*, *turkmener*, *turkar* och *tschudiska* folkslagen eller *magyarer* (ungrare), *ester*, *finnar* och *lappar*, de asiatiska polarfolken, t. ex. *samojederna*, samt *indokineser*, *kineser* och *japaneser*.

Turkarne räknas af mången till den kaukasiska rasen, som de, liksom ock de förnämsta tschudiska folken, stå mycket nära genom en ädlare ansiktsform.

Större delen af dessa folk ha fasta bostäder och äga en kultur, som sträcker sig tillbaka till den äldsta historiska tiden. Flera af dem äro dock ännu nomader. Deras språk äro alla antingen *agglutinerande* (vidhäftnings-

---

* Det var på en helt lös grund Blumenbach kom att benämna den hvita rasen den kaukasiska; han hade nämligen i sin samling af skallar en enstaka sådan af en georgisk kvinna, hvilken var den vackraste i hela samlingen. Därför tog han densamma som typ för den högst utvecklade af raserna och begick härigenom ett betänkligt missgrepp, som sedan ofta varit ett hinder för den etnografiska forskningen, hvilken lika litet som all annan får bygga vetenskapliga teorier på enstaka fall.

språk) eller *enstafviga*, inga höra till böjningsspråkens grupp; sålunda äro tungusiskan, mongoliskan, samojediskan, japanesiskan, turkiskan och finskan agglutinerande språk, under det kinesiskan, siamesiskan, annamitiskan och birmanskan äro enstafviga.

3) Den *röda* rasen har i allmänhet kopparröd eller kanelbrun färg, svart, sträft hår, bredt, men ej platt ansikte, låg och tillbakalutande panna, hög näsa och utstående kinder.

Denna ras har ursprungligen intagit hela det amerikanska fastlandet, ehuru den numera på många orter blifvit undanträngd af inflyttade européer och deras afkomlingar. Hit räknas alla Nord- och Sydamerikas *indianstammar*, som likväl sinsemellan visa ganska betydande olikheter, vidare *grönländare* och *eskimåer*. Dessa afvika betydligt från indianerna och visa mycken likhet med den gamla världens polarinvånare, hvarför de af somliga ansetts som besläktade snarare med dessa än med den amerikanska rasen. Liksom dessa stå de på en mycket låg kulturståndpunkt och sakna egentlig historia.

Den röda rasen är emellertid ej öfverallt utmärkt af en kopparröd hudfärg. De peruvianska, aztekiska och araukanska stammarne ha sålunda en mer eller mindre starkt brunfärgad hud, och guaranierna i södra Brasilien ha en gulaktig hudfärg, som knappt har en dragning i rödt.

De talrika amerikanska språken räknas i allmänhet till de agglutinerande.

4) Den *bruna* rasen har i allmänhet ljusbrun hudfärg, svart, lockigt eller rakt (ej ull-likt) hår, hög panna, oftast rak näsa med breda näsvingar.

Hit höra de egentliga *malajerna* på kusterna af Malacka- och Sundaöarne, *malgascherna* på Madagaskar, *tahitierna* och invånarne på de närgränsande Söderhafsöarne eller de egentliga *polynesierna*, vidare *mikronesierna*, t. ex. invånarne på Sandwich-öarne, samt *melanesierna* eller den ras, som uppstått genom blandning af malajer och svarta å Söderhafsöarne, såsom invånarne på Fidschiöarne och Nya Hebreiderna samt *alfuru*-stammarne i det inre af Australien, å Nya Guinea, Borneo, Java, Sumatra och några smärrre öar, hvilka stammar ha mycken likhet med negrerna, men ha synnerligen magra extremiteter, långt, sträft hår samt smutsbrun färg; hos somliga är dock hudfärgen svart som Afrikanegrernas.

De språk, som dessa folk tala, äro agglutinerande, tillhörande den malajsk-polynesiska språkfamiljen.

5) Den *svarta* rasen utmärkes af svart eller brun sammetslik hud, svart, krusigt, ull-likt hår, platt, men smalt ansikte, smal, tillbakalutande panna, tillplattad näsa, starkt framstående käkar och tjocka läppar.

Denna ras utgöres hufvudsakligen af *negrerna*, som bebo Afrikas fastland och indelas i egentliga *negrer*, *kaffrer* och *hottentotter*, af hvilka de första väsentligen tillhöra mellersta, de båda senare södra Afrika. Hottentotterna, hvartill buskmännen höra, ha gulbrun hudfärg; hos kaffrerna genomgår hudfärgen alla schatteringar från gulaktigt brunt till svartbrunt och rent svart (t. o. m. inom samma familj).

Hit räknas ock i allmänhet de s. k. *negritos*, ett litet antal stammar, som hufvudsakligen äro utbredda i det inre af några Söderhafsöar, på Sumatra, Mindanao och Nya Hebriderna; samt *papuas* på hela nordkusten af Nya Guinea (eller Parua), Waigiu och andra närliggande öar. Dessa senare ha svartbrun färg och långt, svart lockigt men ej ull-likt hår.

Liksom den bruna rasen tala alla neger-raser agglutinerande språk, ehuru verkliga böjningar af orden ofta utbildats.

Rasernas acklimatisering och förändringar.

Då människorna från sitt urhem utvandrade till skilda trakter af jorden, måste organismen snart undergå en mängd förändringar genom de olika klimaten, näringsämnena, lefnadssätten m. m., hvarigenom på grund af inneboende förmåga hos människonaturen att lämpa sig efter olika yttre villkor, nya *varieteter* och *raser* uppstodo efter hand.

En gräns finnes emellertid för föränderligheten, hvarför man ej sett någon ny människo-*art* uppstå, liksom man ock funnit, att de olika raserna i allmänhet trifvas bäst i vissa klimat. Förflyttning är dock möjlig för somliga, om ej de flesta, men härför fordras gradvisa öfvergångar och individernas vänjande vid det nya klimatet d. v. s. *acklimatisering*.

Européer ha sedan århundraden kunnat utvandra till främmande världsdelar och uthärda de mest olika klimat samt få talrika afkomlingar, som fullständigt trifvas där likaväl som infödingar, om ock en och annan ort ej passar dem. Sålunda ha fransmän och engelsmän visat stark tillväxt i antal i Nordmerika, Sydafrika och Australien, liksom ock de holländska boers i Sydafrika visat ett raskt framåtskridande.

Från station till station har den indo-europeiska rasen vandrat, tills den å ena sidan kommit till västra indiska halföns spets samt Ceylon och å den andra till Island och Grönland. Sedan de stora geografiska upptäckternas period börjat, har den bildat kolonier öfverallt, befolkande hela fastland och undanträngande inhemska raser.

Liksom judarne ha ock zigenarne (en indo-europeisk blandningsras) spridt sig öfverallt.

På samma sätt har den svarta rasen visat sig kunna lefva i alla trakter af jorden; öfverallt ha de hvita fört de svarta med sig. Den gula rasen, som först nyligen börjat att röra på sig, visar samma förmåga att uthärda nya klimat, såsom synes af de kinesiska kuliernas utvandring till Amerika.

Man har därför skäl att säga, att alla raser kunna lefva i de flesta klimat, och kan häraf hämta ett nytt bevis på deras nära släktskap och på människosläktets enhet.

Emellertid finnas sådana trakter på jorden, hvilka ej alla raser uthärda, beroende mestadels på skadliga ämnen (bakterier m. m. i atmosferen, som komma från jordytan, synnerligast träsk och dylikt). Sådana orter äro t. ex. Gabun i mellersta Afrika, där t. o. m. negrerna ej kunna lefva, Roms Campagna, Korsikas träsk m. fl.

Dylika skadliga inflytanden utgöra ofta svåra hinder för rasers spridning, under det andra däraf ej påverkas till följd af en mer eller mindre ständig beröring därmed. Så t. ex. angripas ej negrer af gula febern, under det européerna i högsta grad äro mottagliga därför. Å andra sidan är den svarta rasen lättare hemfallen åt lungsot än den hvita och hotas däraf mångenstädes, t. ex. å Söderhafsöarne, med fullständig ödeläggelse, sedan europeerna fört smittan med sig (att vissa former af lungsot smitta, synnerligen i heta klimat, är utom allt tvifvel).

Alla yttre naturförhållanden, både de, som ej kunna ändras af människan, såsom temperaturen, och de, som väsentligen äro oskiljaktiga från klimatet och jordmånen, såsom vissa födoämnen, samt de, hvilka genom människans ingrepp kunna förbättras, t. ex. träsktrakter, bilda tillsammans det

omgifvande mediet, som mer eller mindre kraftigt inverkar på människoorganismen och gör, att denna i de flesta fall måste acklimatiseras vid förflyttningar från hemlandet till mera aflägsna trakter.

Förutom detta omgifvande medium utgör ock *rasen* en afgörande faktor vid *acklimatiseringen*, d. v. s. det *fysiologiska lämpandet* efter nya klimatiska förhållanden, då, såsom nyss antyddes, olika raser genom att under århundraden och årtusenden ha lefvat under samma förhållanden i den inre organisationen modifierats, så att de fått större eller mindre motståndskraft, okänslighet o. s. v. gentemot nya inflytanden.

Dessa företeelser finna vi likaväl hos djuren och växterna som hos människorna. Sålunda ser man, att de europeiska husdjuren förbli oförändrade i främmande länder med ungefär samma natur och klimat, medan de kunna betydligt förändras under mycket olika yttre villkor. På de sydamerikanska Kordillerernas kalla högslätter få våra svin ullbeklädnad, under det oxarne mista sin hårbeklädnad på Mariquitas och Neybas brännande slätter och fåren få hår i st. f. ull i Madeleines varma dalar.

Vid acklimatisering af sädesslag på kallare orter fordras ofta flera generationers nysåning innan de sätta verklig frukt.

Människan är i biologiskt afseende underkastad samma allmänna lagar som djuren och kan blott till en viss grad medels sitt förnuft motverka omgifningens modifierande inflytande. Naturens inflytande är i allmänhet så starkt, att ett visst antal individer går under för detsamma, innan de öfverlefvande modifierats tillräckligt och få afkomlingar, som fördraga klimatet. Mycket beror emellertid framgången af den omvårdnad individerna kunna få åtnjuta. Sålunda måste slafägarne i Brasilien förr ständigt köpa nya negrer från Afrika, då deras slafvar ej fingo tillräckligt talrik afkomma, men då de började vårda slafvarne bättre, tilltogo dessa betydligt i antal.

Huru *urmänniskan* såg ut, är ej lätt att säga; få spår torde längre finnas af henne, tiden har tillintetgjort de flesta af dem och hennes vandringar ha gjort allt systematiskt sökande därefter fruktlöst. De naturförhållanden, hvarunder urmänniskan lefde, voro helt andra än nutidens, hvarför man måste antaga, att människans yttre betydligt modifierats under tidernas längd genom det omgifvande mediet.

Att urmänniskan lefvat redan under tertiärtiden, är högst sannolikt, och visst är, att hon fanns vid kvartärtidens början. Hon hade redan då ungefär samma form på skelettet som nu. Detta utvisar, att människans grundformer varit väsentligen desamma, sedan hon blef människa — formerna hos hennes föregående stamsläkte må ha varit aldrig så olika. Man kan på goda grunder åtminstone tänka sig de allmänna dragen i urmänniskans utseende, därvid atavismen kan tjäna som en ej oväsentlig ledning.

Utan tvifvel har urmänniskan mera liknat de lägre raserna än de högre, synnerligast med hänsyn till hufvudets och ansiktets form och storlek, som stå i ett så direkt förhållandena till själsförmögenheternas utveckling. Urmänniskan torde sålunda ha haft framskjutande käkar, en anatomisk form, som är karaktäristisk för alla neger-raser, ofta förefinnes hos de gula, och, fastän i allmänhet föga framträdande hos de hvita, äfven hos dessa ibland kan uppträda lika starkt utbildad som hos de förra grupperna. De äldsta skallar man funnit ha denna form.

Somliga forskare anse, att urmänniskan haft negrernas hud och hårfärg, under det andra anse henne ha haft gul hudfärg och rödt hår, det senare på grund däraf, att bland alla människoraser födas individer med

hår af mer eller mindre starkt röd färg utan att någon af föräldrarne ha det, hvilket vore att tyda som en atavistisk företeelse. Trots olikheten i hudpigmentet hos de skilda raserna visar sig alltid det gula närvarande såsom en beståndsdel. Vid kroaseringar mellan hvita och svarta blir den gula färgen förhärskande, och mulatterna kallas i många kolonier för »gula». Ibland födas bland negrerna gula individer, hvilket man kan uppfatta som beroende på atavism — under det man ej sett svarta födas af hvita eller gula föräldrar, hvarför ock man kan antaga, att urmänniskan ej varit svart.

Man har inga skäl att antaga, att hon varit hvit, ty dels äro vissa af de hvita folken de, som sist framträdt, såsom de ariska stammarne, dels tala deras språks byggnad alldeles däremot.

Böjningsspråken, hvilka talas af alla hvita, kunna omöjligen vara de äldsta, utan måste antagas ha blifvit utbildade sedan kulturen nått en högre ståndpunkt, under det de enklaste eller de enstafviga språken alltför mycket erinra om talets första början hos barnet samt t. o. m. om djurens läten, för att man skall kunna undgå att anse dessa språk som de äldsta. De folk, som tala enstafviga språk, tillhöra emellertid den gula rasen, såsom kineser, siameser m. fl., hvarigenom man får ett nytt skäl för antagandet, att urmänniskan haft någon gulaktig hudfärg. De agglutinerande språken, som beteckna den andra formen människan gifvit tankens uttryck, talas däremot af alla svarta och bruna raser liksom ock af vissa ljusa folk, såsom mongoler, turkar, finnar, samojeder m. fl.

Skulle det antagandet bekräftas, att de småväxta, gulfärgade folk, akka, buskmännen m. fl., som finnas i Central-Afrika och undanträngts af negrerna, varit Afrikas tidigaste befolkning, finge man en ny anledning att anse urmänniskans hudfärg ha varit gul- eller rödaktig.

De människor, som under första tiden befolkade urhemlandet, torde blott ha företett individuella olikheter i anletsdrag, storlek o. s. v., alldeles som fallet är med medlemmar af samma familj i nutida samhällen eller med växt- och djurarternas individer inom begränsade områden.

Huru de skilda raserna, som nu visa så betydliga yttre olikheter, framgått af dessa urmänniskor, låter sig naturligtvis ej skildras: intet kan med någon visshet vara kändt därom. Men med en viss grad af sannolikhet kunna vi dock af hvad vi känna om alstrandet af varieteter bland växter och djur draga vissa allmänna slutsatser rörande frambringandet af vissa förändringar i människornas yttre, dels genom det omgifvande *mediets* och genom *ärftlighetens* inflytande.

Falskt är, såsom QUATREFAGES särskildt påpekat, att föreställa sig, att det *omgifvande mediet* ensamt vore det modifierande inflytandet och att *ärftligheten* endast befästade inträffade förändringar, fast så i allmänhet är förhållandet. Vid ärftligheten ha vi t. ex. alltid att afse såväl fader som moder; individen är ej endast *en* människas afföda, utan är en produkt af två varelser, hvarför den ofta kan vara olika både fader och moder, om nämligen mycket skilda egenskaper finnas hos dem. Ärftligheten är sålunda i detta fall orsak till variation.

Atavismen, som ibland låter en föräldratyp framträda efter tiotals, ja hundratals generationer, är ett annat exempel på ärftlighetens modifierande förmåga.

Frambringandet af nya varieteter beror dock mest på det omgifvande mediet, d. v. s. sammanfattningen af alla yttre villkor, som verka på varelsen ända från fosterlifvet till den mogna åldern. Experiment på djur ha

ofta visat, huru fostret kan undergå förändringar genom den föda, som gifves modern. Sålunda har Flourens genom att gifva däggdjurshonor krapprot färgat benen röda hos deras foster; och för att få vissa små hästraser att bli större, behöfs det blott att gifva den dräktiga modern rikligare föda än den hon vanligtvis erhåller.

Människan har småningom modifierat naturen hos många växter och djur genom att förändra deras näring, förflytta dem o. s. v. och har drifvit de minsta modifikationer, som erbjudit några fördelar, till sin höjdpunkt, hvarigenom nya raser alstrats. Djurformer, som ansetts böra bibehållas och vidare utvecklas, ha särskildt utvalts för fortplantningen och de mindre fördelaktiga förhindrats därifrån. Så har människan gått tillväga med husdjuren sedan många tusen år, såsom vi veta af Mose böcker och kinesiska urkunder m. fl.

Förändringar, som sålunda blifvit frambringade genom vare sig det omgifvande mediet eller ärftligheten, bibehållas sedan i rasen genom båda dessa faktorer.

Bland människor uppträda stundom, liksom bland djuren, hvarjehanda egenheter och missbildningar, hvilka kunna fortplantas under många generationer; häraf kan man få en aning om rasernas bildande från tillfälliga förändringar hos en enda individ.

Huru nya vistelseorter kunna medföra modifikationer i rasens utseende, syntes t. ex. af olikheten mellan de engelska amerikanarne och engelsmännen: de förra ha småningom fått mörkare och slätare hår, mindre hufvud, större underkäk och längre extremiteter än de senare. Äfven de från Afrika och Amerika öfverförda negrerna ha fått ett modifieradt utseende: hudfärgen har bleknat och ansiktsdragen förändrats, under det den eljest så karaktäristiska lukten af huden minskats eller försvunnit (beroende på minskad verksamhet hos fettkörtlarne). Kändt är ock, att de amerikanska negrernas förståndsförmögenheter utvecklats betydligt utöfver Afrika-negrernas ståndpunkt.

Att jordytans kemiska beskaffenhet kan ha varit en orsak till form- och färgförändringar hos människorna, synes af vissa sjukliga företeelser på begränsade trakter. Sålunda utbildas *struma* eller sköldkörtelns förstoring (förmodligen genom dricksvattnet) i vissa orter i Alperna och Pyreneerna, i Falutrakten m. m. Vidare har man sett *albinism* eller pigmentaffärgning visa sig hos människor, djur och växter å somliga trakter, såsom kring Rotkitnoträsken kring floderna Pripet och Beresina i västra Ryssland, en iakttagelse, som en rysk forskare Mainow meddelade å den geografiska kongressen i Paris 1875 och som måhända kan tjäna som ledning för ett positiv teori om den hvita rasens uppkomst.

Åtskilliga förhållanden tala för antagandet, att den hvita rasen varit den, som senast framträdt och bildats i tempereradt klimat. Den har öfver hufvud taget haft minsta förmåga att uthärda ytterlig hetta samt att lefva utan civilisationens hjälpmedel, men den har ock visat sig ha förmågan att förskaffa sig högre insikter och att reglera lifvet, hvarigenom den ock fått ett stigande herravälde på vår planet.

Att klimatet spelat stor rol vid de svarta rasernas framträdande, är otvetydigt. Den äkta afrikanska negern lefver mellan tropikerna och i lågländta, fuktiga trakter. Liksom man funnit det afrikanska folket å ön Fernando Po, där ingen alluvialjord finnes och där höglands- och ö-klimat råder, så har man (kapten Beechy) ock framhållit, att de ljusare polynesierna lefva i högländta trakter, under det de mörkare bebo lågländta.

Man har således skäl att antaga, att den yttre naturen, klimatet, födan m. m. i förening med lefnadssättet å jordens skilda trakter förmått alstra olika raser af urtypen under den långa följd af årtusenden, som förgått sedan denna framträdde i urhemlandet. Först bildades *rena raser*, men snart började *metiser* eller *blandningsraser* att genom kroasering framgå af dem, hvarigenom inträffat, att inga skarpa gränser finnas mellan de olika raserna, ehuru vissa hufvudtyper kunna uppställas för dem, som under årtusenden lefvat å samma orter.

Människoslägtets artenhet är orsaken, hvarför blandningsraser kunnat uppstå öfverallt; men icke nog med att sådana med lätthet uppstå, de visa sig ock vara lika friska, starka och fruktbara som de raser, af hvilka de framgått, och de stå i intellektuellt afseende högre än den lägre af föräldraraserna.

Många blandningsrasers historia är ännu okänd, och ofta ha härskande föreställningar hos polygenisterna hindrat dessa att studera densamma, utan i stället låtit dem antaga sådana raser som rena eller skilda arter. Emellertid börjar man numer vinna mera klarhet i många fall genom ett omsorgsfullt studium af icke blott de biologiska förhållandena utan ock de sociologiska, såsom religionsföreställningar, seder och bruk samt i synnerhet språken. Traditionen och historien lämna allt emellanåt viktiga upplysningar och stadfästa månget antagande, som ej kunnat direkt bevisas.

Sålunda har man länge varit oviss om zulukaffrernas rasställning, då de skilja sig från negrerna i flera hänseenden, däri de närma sig den hvita rasen. Man ser bland dem en betydlig skiftning i utseendet och t. o. m. medlemmar af samma familj kunna vara alldeles olika hvarandra, enär somliga kunna likna negrer till hudfärg och hår, under det andra ha brun färg och slätt hår. Man kan därför häraf sluta till, att zulukaffrerna äro en blandningsras, ett antagande, som språkforskningen ock stadfäster, då denna kommit till det resultat, att kafferspråken, fastän vanligen negerspråk, innehålla arabiska, nilotiska och malgaschiska (madagaskar-)element, Nu har man genom kapten Guillain fått reda på, att arabiska kolonier på Afrikas ostkust i Mozambik-landet och angränsande trakter fört inbördes krig om vissa guldgrufvor och att de besegrade nödgats flytta i sydlig riktning, hvarpå de slutligen synas ha förenat sig med vissa negerstammar och gifvit upphof till en blandningsras — zulukaffrerna.

Ju mera de skilda raserna förenas, desto mera finner man, att ett stort antal ej äro så rena som man föreställt sig, utan att metisering ofta förekommer, där man kanske minst väntat finna den.

Såväl i Kina som i synnerhet i Japan finner man sålunda den hvita rasen blandad med den gula; semitiska stammar ha blandat sig med svarta stammar i mellersta Afrika, de malajska raserna äro framgångna af blandningar mellan hvita, gula och svarta, och man kan ådagalägga, att de europeiska folken ingalunda tillhöra rena raser, utan ofta innehålla en mångfald element, som blandats under tidernas lopp.

Bevis på släktskap mellan hvita och gula raser ha vi nyligen fått genom ryssen Prejévalskys resa i Tibet 1879—80, hvarvid man uppdagade, att ett folk daldis, boende norr om Gula flodens källor, företedde den största likhet med dardisfolket vid Indus' stränder. Detta folk tillhör emellertid den ariska rasen, under det daldis numera räknas till den mongoliska. Den gemenskap i ursprung, som för dessa folk måste antagas, gifver stöd åt kine-

sernas tradition, att deras förfäder, de hundra familjerna, utvandrat från ett land i Västern.

Skäl finnes att antaga, att den ursprungliga människotypen först gaf upphof till de trenne hufvudraserna, den gula, den hvita och den svarta, och att dessa sedan genom modifikationer och förändringar gifvit upphof till alla de andra raserna. Nutidens mänsklighet har därför bildats genom kroaseringar af ett stort antal raser och utgöres tvifvelsutan till större delen af metiser i olika grader. Man kan därför ha skäl att uppställa lika många raser som det finnes något så när afgränsade nationer, hvarför man väl förstår, att CRAWFURD fått sina 60 och BURKE sina 63 raser. Vi måste dock medgifva, att vi därmed ej vinna mycken reda i ämnet, om ej alla dessa raser fördelas i ett mindre antal grupper. Men dessa bli då väsentligen liktydiga med de hufvudraser, som andra uppställt, och man återkommer då helt naturligt till BLUMENBACHS fem raser såsom en i praktiskt afseende lämplig bildning.

De anatomiska kännetecknen hos människoraserna.

Man har indelat de olika människoraserna på flerfaldigt sätt: efter hudens färg, hufvudets form, hårets beskaffenhet, språken eller »språkfamiljerna» m. m., men ingen indelning har varit fullt tillfredsställande, fastän vissa grupperingar kunnat göras från de olika synpunkterna, som ofta kompletterat hvarandra. Emellertid har genom de vidsträckta studier, som gjorts i ämnet, mycken klarhet vunnits i en mängd förut dunkla frågor, svåra förvillelser ha blifvit skingrade och utredningar blifvit gjorda rörande lägre stående folk, som äro på väg att försvinna eller i nyaste tiden redan försvunnit o. s. v.

Alla dessa forskningar tillhörande *etnografien* (af *etnos* = folk) ha visat oss svårigheten att uppdraga några skarpa gränser mellan de olika människoraserna, t. o. m. mellan dem, som vid första påseendet synas mest skilda. Ofta har man funnit likheter och öfvergångar, som fullständigt nedrifvit uppställda system och lämnat fingervisningar åt den fördomsfria granskningen att ställa sig på en rent vetenskaplig ståndpunkt och bortkasta alla fördomar, lärda som olärda.

Hudens färg har allt ifrån äldsta tider ansetts som det mest utmärkande raskännemärket och mångenstädes har ock färgen obevekligt bestämt människans plats i samhället — synnerligast i sådana trakter där en ljusare, färg undanträngt en mörkare. Det är ock på denna grund, som indierna alltid användt samma ord för »kast» som för »färg» (*varna* på sanskrit).

Att benämna människorna efter hudfärgen är, trots det berättigade häri för att i stort och på ett bekvämt sätt angifva dem, ofta vilseledande med hänsyn till egenskaperna hos många element i de skilda raserna, på hvilka färgkännetecknet ej passar in. Sålunda finnas svarta, som höra till den hvita rasen, t. ex. åtskilliga folk, bicharier m. fl. på Afrikas kust vid Röda hafvet, morer i Senegal, hinduer i Indien m. fl., hvilkas ansikts- och hufvudskålsform liksom hårets utseende dock låter oss hänföra dem till de semitiska och ariska folken. Å andra sidan finnes det gula negrer, såsom buskmännen i Afrika; och mellan dessa ytterligheter finnas vidare snart sagdt alla möjliga färgnyanser hos de flesta folk.

De till röda rasen hörande peruvianerna äro bruna, guaranierna i södra Brasilien äro gula, under det att röda stammar finnas å Formosa, i Korea samt i Afrika.

Den röda hudfärgen uppträder ofta vid kroaseringar mellan individer, som själfva ej ha den, såsom hos afkomlingar af engelsmän och maorier å Nya Zeeland.

Dylika färgolikheter bland människor böra ej förundra, då vi finna likadana företeelser hos alla våra husdjur: hunden, hästen, oxen, dufvan o. s. v., hvilka icke desto mindre alla anses tillhöra hvar sin art. För resten vet man, att hudfärgen ej beror på *något nytt anatomiskt element*, då huden har samma sammansättning hos mörka som ljusa raser; de skilda lagren äro blott tjockare hos de förra än hos de senare, och färgämne, hud-pigment, finnes hos alla, äfven hos den s. k. hvita rasen, där pigmentet, som alltid ligger i »slemlagret» mellan läderhuden och öfverhuden, är gulaktigt, hvarför benämningen »hvit» blott är helt relativ. Men detta pigment, som bildas af blodfärgämnet, kan äfven hos den hvita rasen i vissa fall förvandlas från helt ljust till brunt eller nära nog svart, såsom hos europeer, som vistas i tropiska länder och hos kvinnor på grund af sjukdomar och hafvandeskap; vanliga »fräknar» bero på en liknande lokal omvandling af hudpigmentet och äro måhända att tyda som en atavistisk företeelse.

Under antagande, att urmänniskan haft en mer eller mindre starkt gul hudfärg, ha vi väl att anse, att pigmentet hos den hvita rasen *minskats*, under det densamma hos de mörka raserna *ökats*.

Solens inflytande torde här ha varit en afgörande orsak vid de stora hufvudtypernas bildande. Detta synes i synnerhet af de svarta raserna, som hufvudsakligast lefva i heta klimat.

Öfverhudens tjocklek är i viss mån bestämmande för hudfärgens styrka, såsom synes däraf att hos vissa mörka folk, t. ex. invånarne på Sandwichöarne, de högre klasserna eller de, som ej utföra vanligt kroppsarbete, äro mörkare än de lägre; hos de förra har öfverhuden blifvit tunnare och dämpar därför mindre pigmentets ljusbrytning.

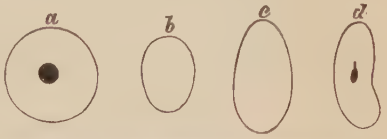

Fig. 31. *Tvärsnitt af hårstrån* (förstorade): *a* japanes, *b* tysk, *c* afrikansk neger, *d* papuan.

Hårets färg, form och öfriga beskaffenhet tjänar i allmänhet liksom hudfärgen såsom viktiga rastecken, och Huxley samt Hæckel ha t. o. m. velat uppställa ett rassystem på grundvalen häraf. De 12 människoraserna, som Hæckel särskiljer (såsom olika arter), indelar han i två hufvudafdelningar: *ullhåriga* och *släthåriga*, af hvilka de förras hår äro bandlikt afplattade, de senares mer eller mindre cylindriska (fig. 31). De ullhåriga raserna indelas vidare i *knipphåriga* — hottentotter och papuaner — där hufvudhåren äro ojämt fördelade och växa i skilda knippor, samt *fällhåriga* — afrikanska negrer och kaffrer — där ullhåren äro lika jämt fördelade öfver hela hufvudskålen. Alla ullhåriga raser ha starkt framskjutande käkar.

De släthåriga indelas i *rakhåriga* — australier, polarfolken, amerikaner, malajer och mongoler — och *lockiga* — dravider (västra Indiska halfön), nubier (Afrika) och medelhafsfolken.

Denna indelning, som blott är att betrakta som en helt artificiell uppställning, har ingen djupare etnografisk betydelse och utvisar blott i ringa mån rasernas släktskap och allmänna bildningsståndpunkt, hur intressant den

eljest kan vara från anatomisk synpunkt. HÆCKEL öfverdrifver i sin darwinistiska sträfvan helt och hållet betydelsen af hårets beskaffenhet, då han säger, att »de ullhåriga i allmänhet stå på ett mycket lägre utvecklingsskede och mycket närmare aporna än de flesta släthåriga.» De afrikanska negrerna stå t. ex. i allmänhet vida högre än australierna och indianerna, som torde stå aporna lika nära som några ullhåriga folk. Detta uttalande hör således till dem, som det uppgjorda *systemet* fordrar, ej verkligheten.

Alla människoraser ha fjunhår å hela kroppen, och det beror blott på bruket att utrycka desamma, att man förr antagit, att somliga stammar saknade sådana. Detta bruk har från äldre tider varit vanligt hos såväl afrikanska negrer som andra färgade raser.

De ljusa raserna äro i allmänhet mera håriga än de öfriga, och somliga stammar ha från gammalt varit kända för en ovanligt stark hårbeklädnad, som t. o. m. på somliga delar af kroppen fått likhet med djurens fäll, såsom aïnos å japanska ön Jesso och todas i Södra Hindostan. Dock har man mycket öfverdrifvit förekomsten af denna hårutveckling hos ifrågavarande folk, hvilkas flertal, i enlighet med tillförlitliga resandes intyg, ej äro mera håriga än andra folk.

Många spridda fall äro kända, där ludna barn blifvit födda af vanliga europeiska föräldrar; ofta har moderns själsintryck härvid spelat en bestämmande roll. I åtskilliga fall har man sett denna egenhet fortplantas genom flera generationer.

I äldre tider kallades dylika hårmänniskor i Grekland »satyrer», och PLUTARKUS, DIODORUS, ARRIANUS, MELA m. fl. äldre författare omtala sådana.

Somliga raser i Asien, Amerika och Afrika ha framställts såsom fullständigt skägglösa; men man har funnit bruket af hårplockning vara anledningen därtill. Fastän alla raser ha skägg, finnas dock stora skiljaktigheter i detta hänseende, t. o. m. hos raser tillhörande samma hufvudtyp; sålunda äro Melanesiens negrer mera skäggiga än Afrikas negrer.

Äfven *tänderna* ha tagits som indelningsgrund vid särskiljandet af raserna; den engelska anatomen FOWLER har på grund af undersökning af 3,000 hufvudskallar funnit, att tändernas storlek står i förhållande till rasen; de jämförelsevis minsta tänderna ha den hvita rasen, de medelstora finnas hos den gula och de största hos den svarta rasen.

Vissa former i *benbyggnaden* ha ock ansetts vara skiljemärken mellan de olika raserna, såsom hälbenets större längd hos negrerna. Om emellertid den utskjutande hälen för flertalet negrer är utmärkande, finnas dock negrer, som ej ha större häl än de hvita, t. ex. vissa stammar på Afrikas västkust.

Somliga polygenister ha velat anse ett hål i alnbenets öfre ända (olekranon) vara ett af de karaktäristiska kännemärkena för den afrikansk-australiska människo-*arten*, men man har nu funnit detta hål äfven hos egyptiska mumier, hos guancherna eller Kanariceörarnes urinvånare, på ett stort antal europeiska skelett af folk från den yngre stenålderns tid, ja hos somliga europeer från vår tid.

Hvad *kroppsstorleken* beträffar, är det omöjligt att uppgifva ett exakt medeltal därför, så olika kan längden vara icke blott hos skilda raser, utan hos individer tillhörande samma ras och samma stam.

De kortaste människor äro *buskmännen* och andra närsläktade stammar i södra Afrika, hvilkas medellängd ej är mer än 1,370 meter ($4^1/_2$ fot); de längsta äro *patagonierna* i Sydamerika samt invånarne på Skeppar-öarne och *Tongatabo* (Vänskapsöarne), som mäta 1,770 meter (6 fot i medeltal).

Utanför dessa mått stå vissa undantagsindivider bland skilda folk, som man kallat dvärgar och jättar.

Såsom medellängd kan man anse 1,635 meter eller $5^1/_2$ fot, men detta tal utmärker ingalunda någon sorts »normal» längd, ty alla längder mellan $4^1/_2$—6 fot kunna vara lika normala.

Närstående figur (32) kan gifva oss en föreställning om antalet stora, medellängds- och små människor. Här äro folken ordnade efter längden

Fig. 32.

Dvärgar (under 1,3 meter).	Medellängdsfolk (1,635 meter).	Jättar (öfver 2 meter).

(Galtons metod): hvarje punkt utmärker en individ, de i en tät hop sammanträngda punkterna utmärka medellängdsfolk.

Ehuru dvärgar och jättar äro sällsynta och alltid varit det i förhållande till öfriga människor, ha icke så få blifvit historiskt kända på olika tider. Flera dvärgar ha haft en längd af 1,12 meter, andras längd har varit 1, 0,89, 0,78 meter, ja ett dvärgpar, som förevisats i Europa, »general» och fru Mite mätte blott 0,50 och 0,45 meter. Många af dessa historiska dvärgars utseende har eljest varit helt normalt, och ofta ha de varit utrustade med goda själsförmögenheter och nått en hög ålder.

Hvad jättarne beträffar, är en längd af 2,2 meter ej så sällsynt; sällsyntare äro de, som uppnått 2,3 och 2,4 meter, ehuru dessa mått ej äro de högsta kända; jättar finnas nämligen, som mätt 2,50 (8,4 fot), såsom romerska kejsaren *Maximinus traciern* (död 238), känd för sin otroliga styrka; ja sådana äro kända, som varit 2,75 och 2,90 meter! I allmänhet ha dessa öfverprodukter ej lefvat särdeles länge och ej häller varit kända för hvarken själs- eller kroppsstyrka, utan mera visat sig vara dåsiga och saknande viljekraft. Bland mera kända jättar i nyare tiden må nämnas »långa lappskan» (2 meter), hvars skelett förvaras i Karolinska Institutets museum i Stockholm, Schampi, kinesen Chong-Woo, österrikaren Winkelmayer (2,278 meter) m. fl.

Nedanstående tal utmärker i minimi-, medel- och maximilängderna för åtskilliga af de mera kända människoraserna:

Buskmän	1,000 min.;	1,370 med.;	1,445 max.
Eskimåer	1,000 »	——	1,714 »
Lappar	1,380 »	1,532 »	1,613 »
Australier	1,574 »	1,617 »	1,714 »
Kineser	1,520 »	1,630 »	1,744 »
Fransmän	1,543 »	1,657 »	—— »
Javaneser	1,549 »	1,679 »	—— »
Tyskar	1,570 »	1,680 »	1,770 »
Engelsmän	1,600 »	1,687 »	1,714 »
Tahitier	—— »	1,614 »	1,803 »
Patagonier	1,530 »	1,770 »	1,924 »
Invånarne på Tongatabu och Skeppar-öarne			1,930 »

Vi finna således häraf, att de största buskmän äro ungefär lika stora som de minsta patagonier, under det de största patagonier äro nära på dubbelt så långa som de minsta buskmän.

Storleken hos människoraserna är liksom hos djurraserna i högsta grad beroende på födan; en riklig och sund föda förstorar hastigt våra husdjur, och hvad människan beträffar, är det kändt, att fattiga människor i allmänhet äro kortare än välbergade. Enligt mätningar gjorda i England har städerna as industri-idkande befolkning fått 1—2 tum kortare kroppslängd än dess förfäder, då de inflyttade från sina landtbyar. Man har vidare sett, huru i vissa länder invånarne i kalkdistrikter äro vida större än de i granit- eller skiffer-distrikten. Detta har Durand, Lartet och Albespy funnit vara fallet i departementet Aveyron (södra Frankrike); och här har det vidare visat sig, att kalkbehandlingen af icke kalkhaltig jord ökat invånarnes kroppslängd med 2—3 centimeter.

Andra faktorer kunna dock finnas vid sidan af födan, hvarför man ej alltid är i stånd att utfinna orsaken till olika kroppslängd hos närboende stammar; så t. ex. lefva negerdvärgfolken akka och obongo i synbart samma naturförhållanden som sina större grannar.

Hvad bålens och extremiteternas inbördes proportioner beträffar, har man funnit, att de växla hos lika raser — negrerna ha t. ex. längre armar än europeerna — men ock, att betydliga afvikelser från regeln finnas inom de flesta raser.

Alla jägarfolk äro utmärkta för symmetri och skönhet i sina proportioner, och stå i detta afseende högre än de civiliserade folken, som ha så många förkrympta och klena individer. Detta senare förhållande beror dels på det skydd, som civiliserade samhällen lämna alla medborgare och möjligheten äfven för de svaga att här kunna försörja sig — under det dessa gå under eller dödas bland lägre stående folk.

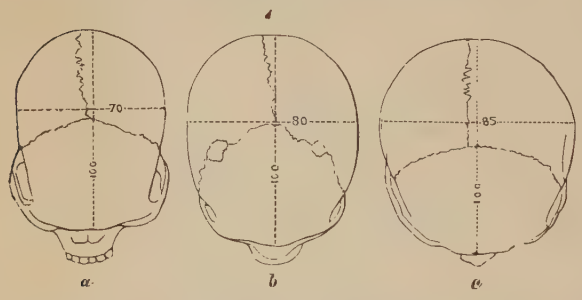

Fig. 33. *Typiska hufvudskallar*, sedda ofvanifrån: *a* långskalle, dolikocefal (neger); *b* mellanskalle, mesocefal (europé); *c* kortskalle, brakycefal (samojed).

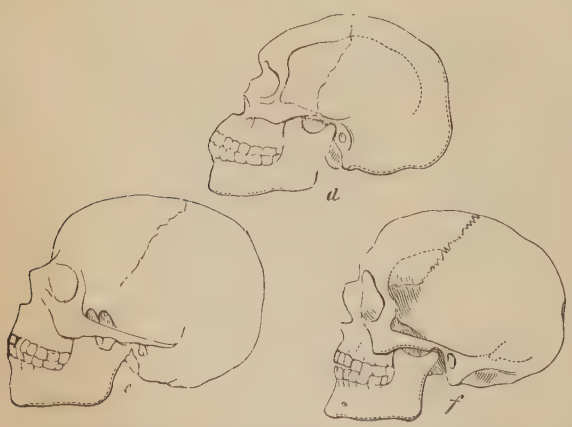

Fig. 34. *Typiska hufvudskallar*, sedda från sidan: *d* framkäkad prognat (australier); *e* mellankäkad, mesognat (mongol); *f* rätkäkad, ortognat (europé).

Såsom ofvan anfördes, har hufvudets form också tjänat som ras-kännemärke och det var den store svenske anatomen A. Retzius som 1840 först framställde indelningen af hufvudformerna i *långskallar* (dolikocefaler) och *kortskallar* (brakycefaler), hvilka grupper hvardera vidare af honom indelades i *rätkäkade* (ortognater) och *framkäkade* (prognater), alltefter som käkpartiet är mindre framskjutande och framtänderna stå mer eller mindre lodrätt eller käk-partiet är starkt framskjutande och framtänderna äro framåtriktade.

Mellan de båda hufvudskalleformerna har man sedan funnit sig föranlåten att insätta en af A. Retzius redan antydd mellanform, *mellanskallar* (mesocefaler) liksom man ock för ansiktsformen antagit *mellankäkade* (mesognater) emellan rät- och framkäkade (fig. 33 och 34).

De förväntningar man fäst vid detta system ha dock slagit fel hvad själfva rasläran beträffar, ty några raskännemärken har man därmed ej kunnat uppställa — men många viktiga och intressanta detaljer ha blifvit kända med hänsyn till de olika folkens utseende, deras vandringar m. m.

Man betecknar, för angifvande af hufvudskalleformen, längddiametern med 100 och bredd-diametern med procenten däraf, hvilken kallas *breddindex*.

Fullkomligt runda skallar med 100 breddindex finnas i Nordamerika och Peru, en form, som dock ej är naturlig, utan beror på sammanpressning af hufvudet framifrån och bakåt i barndomen.

En nästan rund skalle med 97,7 breddindex har man funnit hos en invånare i Tatariet; den smalaste långskallen med 62,9 breddindex hos en ny-zeeländare. Dylika ytterliga mått äro dock mycket sällsynta; de bredaste kortskallar ha eljest i allmänhet omkring 86 breddindex och de smalaste långskallar i allmänhet omkring 70 breddindex.

Fastän snart sagdt omärkliga öfvergångar finnas mellan dessa former bland de skilda folken, kan det dock vara lämpligt att indela hufvudskallarne i tre slag: kortskallar med minst 80 breddindex, mellanskallar med 79—75 breddindex och långskallar med högst 74 breddindex (fig. 33).

Vid sidan af breddindex ha vi ock att taga hufvudskålens höjd i betraktande; denna är proportionsvis olika för olika breddindex, och visar sig i allmänhet stå i omvändt förhållande till den senare, så att långskallar i allmänhet äro höga och kortskallar låga. Dock är detta förhållande ej beständigt utan växlingar förekomma allt emellanåt.

Allt efter måttet för breddindex fördelas nedanstående folk i följande ordning efter Brocas och Pruner Beys tabeller:

Kortskallar:

Skalle från Tatariet 97,7
Slaver (Retzius) 88,8
Amerikanare från Vera-Paz (Centralamerika) 87
Sydtyskar 86
Lappar (Retzius) 85
Italienare, Lappar, Bayrare, Schwabare, Turkar, Malajer, Peruvianer, Gamla europeer (kelter?) 84
Bretagnare, Finnar, Indo-kineser 83
Kroater, Elsassare, Lotringare, Bretagnare fr. galliska kantoner (kelter), Czeker (Böhmen) 82
Turkar, Mongoler 81
Nya-guineer, Indo-kineser, Mexikaner, Basker i Frankrike, Polacker, Rumänier, Ryssar (Storryssland), Ryssar (Lillryssland), Bajrare, Franker (Nederfranken) 80

Mellanskallar:

Holländare, Belgare, Nordamerikanare, Centralamerikanare, Malajer, Fransmän (norra provinserna) från bronsåldern, Parisare (fr. 12:te, 16:de och 19:de årh.), Schwabare, Hessare 79
Gallo-romaner (Frankrike), Rumäner, Mexikanare 78

Papuer, Indianer, Kineser, Nygreker, Judar	78
Kineser, Basker i Spanien, Svenskar, nutid. (Retzius), Galler från järnåldern, Italienare, Negrer, Holsteinare, Hannoveranare	77
Engelsmän, Kelter, Skandinaver, Bretagnare, Kineser, Japaneser, Fransmän från äldre medeltiden, Slaver vid Donau, Tasmanier, Kopter (Egypten)	76
Italienare, Mulatter, Araber, Mikronesier, Turkar, Etrusker, Fenicier, Skandinaver, Polynesier, Fornegyptier, Forngreker, Fransmän (norra provinserna) från yngre stenåldern, Eskimåer, västliga	75

Långskallar:

Brasilianare, Peruaner, Araber, Fornromare, Eskimåer	74
Negrer, Kaffrer, Hinduiska semiter, Forn-kelter, Irländare, Nubier, Fransmän från yngre stenåldern	73
Kanstadtsrasen, Negrer, Australier, Bramaner, Perser, Hottentotter, Buskmän	72
Australier, Nya Kaledonier, Eskimåer	71
Kro-magnon-rasen, Hottentotter, Buskmän	70
Hottentotter, Tschuktscher, blandningsras af eskimåer, Eskimåer	69
Nyholländare (Karol. inst.)	67
Ny-Zeeländare	62,9

Såsom af ofvanstående förteckning synes, kan man i själfva verket ej alltid uppdraga några gränser mellan de uppställda hufvudgrupperna, som omärkligt öfvergå i hvarandra; och det visar sig, att medlemmar af samma folk kunna ha olika breddindex, under det att de mest skilda raser stå sida vid sida med samma breddindex.

Fig. 35. *Kortskalle* (breddindex 88,5)

Fig. 36. *Långskalle* (breddindex 72,9)

från yngre stenåldern, funna i en gånggrift vid Karleby i Vestergötland.

De fynd af skallar, hvilka man gjort i grafvar från stenåldern i flera europeiska länder, visa, att denna tids befolkning varit af såväl dolikocefal som brakycefal typ, dock är härvid att märka, att af de människoskallar, som man lyckats tillvarataga

från den äldre stenåldersperioden, den s. k. *paleolitiska* tiden, de flesta och bland dem de äldsta, visa dolikocefal typ. Men äfven under den *yngre* stenåldern eller den s. k. *neolitiska* perioden har dolikocefalin varit öfvervägande, ehuru starkt uppblandad med kranier af brakycefal typ, som i synnerhet hade en stor utbredning i mellersta Europa, i södra Tysklands länder, Baden, Würtemberg, Bayern, äfvensom i Österrike med Tyrolen och Böhmen äfvensom i Schweiz, norra Italien och södra Frankrike, öfver hvilket breda befolkningsbälte brakycefali varit rådande och öster ut öfvergått i Rysslands brakycefali. Därjämte har äfven uppdagats, att före denna brakycefala befolkning funnits en *dolikocefal* befolkning, hvars typiska hufvudskålar af germanisk form i mängd anträffats i Tysklands graffält, i de s. k. »radgrafvarne» från 5:te till 9:de århundradet af vår tideräkning, äfvensom i graffält i Schweiz och Ryssland. En brakycefal form hade således efter det 9:de århundradet till stor del utträngt den dolikocefala.

I Norge ha de undersökningar, som i ganska stor skala anställts af d:r Arbo, gifvit vid handen, att hufvudmassan af Norges befolkning är *dolikocefal*, men att utmed kustbandet, ända upp till Trondhjemsfjorden, finnes ett utprägladt *brakycefalt* element. I Danmark har under sten-, brons- och järnåldern, enligt R. Virchows undersökningar, dolikocefalin varit förhärskande med stark inblandning af brakycefala skallar.

För Sverge har prof. G. Retzius' vidlyftiga undersökningar af icke mindre än 106 fornkranier från den yngre stenåldern, bronsåldern och järnåldern visat, att för kranierna från stenåldern dolikocefalin varit i hög grad öfvervägande hos denna tids befolkning såväl i Västergötland som i Bohuslän och Skåne, hvaremot brakycefalin varit svagt representerad, medan såväl äkta dolikocefali som mesocefali förefunnits i de nämnda trakterna under stenåldern. Stenåldersfolket har således icke utgjort någon alldeles ren ras, ehuru den öfvervägande varit dolikocefal med ganska stark inblandning af mesocefaler, men blott ringa sådan af brakycefaler. Äfven under bronsåldern visa de af prof. G. Retzius undersökta kranierna alldeles öfvervägande dolikocefali, som till och med ensam representerades af kranierna från Västergötland, Skåne och Småland, hvadan således den äkta dolikocefalin jämte mesocefalin förefanns i Västergötland, Skåne och Östergötland. Äfven järnålderskranierna visa afgjordt dolikocefal typ med några få brakycefala skallar, ehuru äfven de i blott ringa grad (80,1—80,6). Den mesocefala gruppen är således endast svagt representerad. Under järnåldern förefanns således en blandning af äkta dolikocefaler, mesocefaler och brakycefaler, men de förstnämnda voro de vida öfvervägande. Under sten-, brons- och järnåldern var dolikocefalin sålunda afgjordt och vida öfvervägande i Sverge.

Anställda antropologiska undersökningar af 45,000 beväringsmän visa, sedan hälften af detta material bearbetats, att de nutida svenskarne äro i mycket hög grad dolikocefala. Såsom medelsiffra för hela landets befolkning har erhållits ungefär 87 % dolikocefaler och 13 % brakycefaler med ökning af de senares antal såväl mot söder som mot norr och minskning mot ett midtbälte, som utgöres af Härjeådalen, Dalarne, Nerike, Södermanland och Dalsland, i hvilka dolikocefalin företer en ej obetydligt högre procent.

Af det nu anförda framgår såsom resultat af prof. G. Retzius' undersökningar, att befolkningen redan under stenåldern, således för allra minst 7,000 år sedan, var dolikocefal med inblandning af ett fåtaligt brakycefalt element, och att detta sedermera varit förhållandet i Sverge under hela vår

kända forntid, liksom ock att den nuvarande befolkningen till formen på hufvudskallen visar alldeles samma element som fordom, d. v. s. öfvervägande, mer än 85 % dolikocefaler, och resten mesocefaler och brakycefaler. Prof. G. Retzius anser slutligen att man har anledning tro, att den dolikocefala befolkning, som under de förhistoriska åldrarne bebodde Sverge, utgjordes af just samma högväxta, ljushåriga, blåögda och långhufvade ras, som för närvarande bildar folkets hufvudmassa.

För min del anser jag, att det otvifvelaktigt varit vilseledande att, såsom många kraniologer hittills gjort, föreställa sig såsom ett allmängilltigt förhållande, att olikheten i hufvudskålsformen skulle låta hänföra sig till »två hufvudtyper»: *dolikocefala* och *brakycefala*, som i egenskap af ytterliga former vore »de typiska» eller naturliga grundformerna, under det att mellanformerna — *mesocefalerna* — vore »blandningstyper» eller »kroaseringsformer», som skulle ha framgått af kroasering mellan de båda »hufvudtyperna».

Att mesocefali *kan* framgå af kroasering mellan brakycefaler och dolikocefaler, är väl sannolikt för en mängd folk; men visst är, att afkomlingar af individer med olika breddindex oftare få än den ena, än den andra af föräldrarnes hufvudskålsformer, eller ock större eller mindre breddindex än föräldrarne, under det s. k. »blandningstyper» eller mellanformer uppstå mindre ofta än man antagit. Detta har jag iakttagit inom många af mig undersökta familjer.

Det finnes visserligen två ytterliga hufvudskålstyper med hänsyn till breddindex, men ej »två hufvudtyper». Mellan de dolikocefala och de brakycefala skallarna finnas hos många folk ett mycket stort antal *mesocefaler*, som tydligen ej äro att anse som »blandningstyper», utan utgöra en *lika så naturlig hufvudtyp* som de andra och säkerligen liksom dessa ofta framgått af skallens egen utveckling på grund af naturliga krafters verkan.

Under de etnologiska studier jag på senare åren anställt, har jag kommit till den öfvertygelsen, att hufvudskålsformen ej kan anses som ett *oföränderligt* rasmärke, utan att de skilda formerna äro *modifierbara* på grund af vissa lagar. I ett nyligen i det af J. Ranke utgifna *Archiv für Antropologi* (München, 1900) offentliggjordt arbete: *Om förändringar i människans hufvudskålsformer* har jag med såväl anatomiska som etnologiska och kulturhistoriska skäl sökt visa, att den mer eller mindre långsträckta eller den mer eller mindre breda typen väsentligen beror på *kroppsställningen*, eller att, i stort sedt, *yrkena* och *transportmedlen*, betingande än en mera *framåtlutad*, än en mera *upprätt* ställning, utöfvat det förnämsta inflytandet vid utbildandet af ifrågavarande hufvudskålsformer.

Enligt den härför uppställda teorien skulle den *dolikocefala* formen till väsentlig del ha utbildats genom mer eller mindre ihållande arbete i framåtlutad ställning på grund af *nackmusklernas dragning* i nackbenet, under det den *brakycefala* formen berott dels på minskad dragning af nackmusklerna, på grund af en upprätt ställning, dels på ett inre tryck, *hydrostatikens grundprincip*, »Pascals princip», d. v. s. principen för likformigt fördeladt tryck i alla riktningar på en i ett kärl innesluten vätska.

Dessa lagar få emellertid ej anses absolut gällande, ty äfven ett annat orsaksmoment eller *ärftlighetens lag* har tydligen i otaliga fall fortplantat en gifven hufvudform, oafsedt ifrågavarande orsaker.

Genom mätningar af 500 lefvande svenskars hufvuden och jämförelser med hufvudskålsformerna hos äldre svenskars skallar har jag funnit, att

brakycefalin blifvit allt allmännare under det att dolikocefalin ej är så allmän som förr i Sverige, ett förhållande, som tvifvelsutan till väsentlig del beror på förändrad sysselsättning och lefnadssätt.

* * *

Att civilisationen ej står i närmare sammanhang med ifrågavarande hufvudskålsformer såsom sådana, synes däraf, att vi finna kulturfolk i alla de tre grupperna: italienare, bayrare, elsassare, bretagnare, franker, czeker, ryssar m. fl. bland kortskallarne; holländare, fransmän, galler, hessare, kineser, judar, skandinaver, engelsmän, italienare, greker, araber bland mellanskallarne, och araber, romare, kelter, semiter, irländare, fransmän, perser bland långskallarne — under det vi likaledes finna vilda folkslag i de tre grupperna: lappar, malajer, nya-guineer bland kortskallarne; indianer, tasmanier och mikronesier bland mellanskallarne samt negrer, australer, hottentotter, eskimåer bland långskallarne.

Såsom ofvan anfördes, har man med hänsyn till käkpartiet indelat människoraserna i *framkäkade*, *mellankäkade* och *rätkäkade*, och såsom exempel må anföras: negrer, australier, grönländare, malajer, indianer framkäkade; mongoler, turkar, finnar, ungrare mellankäkade, samt skandinaver, britter, fransmän, slaver, lappar rätkäkade. Öfver hufvud taget äro Europas folk föga framkäkade; de gula och polynesiska folken äro det mera, negerraserna i högsta grad.

Men bland alla raser finner man undantag; sålunda äro negrer någon gång likaså rätkäkade som européer, och dessa kunna ibland vara i hög grad framkäkade.

Förhållandet mellan ansiktsdelen och hufvudskålsdelen, som till en del framgår häraf, har genom direkt mätning å itusågade skallar undersökts af Cuvier, som fann, att ansiktsdelen hos hvita utgör 0,25 af hufvudskålsdelen, hos gula 0,30 och hos svarta 0,40 — proportioner, som fullständigt öfverensstämma med resultaten af studiet af de yttre formerna.

Ju större hufvudskålsdelen är i förhållande till ansiktsdelen, ju högre står i allmänhet rasen i kultur — d. v. s. det lägre lifvets i detta område befintliga organ, tuggapparaten m. m., äro jämförelsevis mindre utvecklade än det högre lifvets organ, hjärnan. Då en högre utveckling blifvit uppnådd, begagnas munpartiet vida mindre än på lägre kulturstadier, då födan är mindre väl beredd samt behöfver bättre tuggas och framtänderna i allmänhet få förrätta bordsknifvens arbete — under det att själslifvets förrättningar äro jämförelsevis obetydliga. De äldsta skallar man funnit ha ock varit framkäkade liksom de lägst stående nutida rasernas; med stigande civilisation ha käkarne blifvit allt mindre, och fornegyptier, fornromare m. fl. tyckas i allmänhet ha varit mellankäkade liksom den gula rasen, under det käkpartiet nu visar en så betydlig minskning hos den hvita rasen, att plats ofta ej finnes för alla tänderna, hvarför de växa skeft och få brand, så att tandläkarne på senare tiden ibland föreslå att på förhand borttaga vissa tänder för att skydda de återstående. Vi behöfva ej så många tänder som förr, då födan är så olika — till stor del genom tankens verksamhet, som utvecklat köks- och näringsindustrien i utomordentlig grad. Såsom ofvan framställdes ha tänderna visat sig störst hos lägre raser och minst hos de högre, hvarför man t. o. m. velat indela raserna därefter. Man har ytterligare sökt bestämma ifrågavarande förhållande mellan ansiktet och hufvudskalen genom att, efter den holländske anatomen Campers idé, mäta den s. k. *ansiktsvin-*

keln, bildad af de räta linier, som dragas från yttre hörselgången samt pannans nedre del till öfverkäksbenens tandkant.

Liksom käkpartiet är jämförelsevis vida mera utveckladt hos djuren än hos människan, så är ock ansiktsvinkeln hos de förre vida mindre än hos de senare. Denna vinkel mäter hos krokodilen endast några få grader, hos hästen 23°, hos baggen 30°, hos aporna 30°—42°—50°, hos den engelska doggen 40°, under det den hos människan mäter 70—85°. I allmänhet är ansiktsvinkelns storlek utmärkande för graden af intelligens — åtminstone vid jämförelser mellan medlemmar af samma nation eller representanter för samma hufvudskalleform. Dock kan man häraf ej draga några obestridliga slutsatser, då intelligensen ej är beroende endast af hjärnans form och hufvudskålens form, utan ibland kan vara en följd af sjukliga förändringar; hos idioter med hjärnvatten kan ansiktsvinkeln sålunda mäta ända till 90°. Vidare kan hjärnan, om den är mindre utvecklad på höjden och framtill, vara desto mera utvecklad åt sidorna o. s. v.

Ansiktsvinkeln har man funnit vara i medeltal hos:

Grekiska statyer (konstnärlig öfverdrift)	100°.
Romerska » » »	95°.
Européer	80—85°.
Hvita rasen	80°.
Gula »	75°.
Svarta »	70°.

Hjärnans storlek växlar betydligt hos olika raser; då den emellertid är mycket olika hos individer tillhörande samma nation, måste mycken urskiljning iakttagas vid detta studium,om några bevisande tal skola kunna erhållas.

För att få en föreställning om hjärnans storlek endels väger man detta organ, endels mäter man hufvudskålens rymdinnehåll eller »kapacitet», och genom denna metod är det, som vi i de flesta fall fått reda på hjärnans ungefärliga storlek hos främmande folkslag samt kunna bedöma densamma hos forntida folk.

Broca har sålunda gjort lärorika jämförelser mellan hufvudskallar från 12:te årh. funna i Paris och sådana af parisare i 19:de årh. och funnit, att kapaciteten hos de förra är i medeltal 1,425 kubikcentimeter, under det kapaciteten hos de senare är 1,461 kub.-centimeter, hvadan 7 århundradens kultur kan anses ha ökat parisarnes hufvudskålskapacitet. Andra forskare, t. ex. Vogt, ha funnit, att skillnaden i hufvudskålskapaciteten hos män och hos kvinnor tilltager med civilisationen, så att denna skillnad är större hos européer än hos negrer. Le Bon har funnit, att skillnaden i medelkapaciteten hos manliga och kvinnliga parisare i vår tid är nästan dubbelt så stor som den i medelkapaciteten hos fornegyptiska män och kvinnor. Detta kan liksom de förra förhållandena anses bero på civilisationens förmåga att utveckla hjärnan. På lägre kulturstadier äro nämligen de båda könens sysselsättningar ej mycket olika; då männen t. ex. sysselsätta sig med jakt, sköta kvinnorna åkerbruket; hos australierna, buskmännen och andra lägre raser, som sakna fasta bostäder, deltaga kvinnorna i de flesta af männens arbeten och ha dessutom att vårda barnen. Hos civiliserade nationer åter är såväl det fysiska som det andliga arbetet deladt, och här har sedan århundraden och årtusenden mannen i vida högre grad än kvinnan sysselsatt hjärnan med såväl teoretiska som praktiska arbeten.

Hufvudskålskapaciteten växlar ock betydligt mera bland manliga individer tillhörande samma ras, då denna befinner sig på en mera framskriden

kulturståndpunkt än på lägre stadier. Sålunda är, enligt Le Bon, skillnaden mellan små och stora skallar bland negrer 204 kub.-cent., bland fornegyptier 253, bland parisare från 12:te årh. 472 och bland parisare från 19:de årh. 593 kub.-cent. Häraf följer, att beviset på den ena rasens öfverlägsenhet öfver den andra med hänsyn till hufvudskålskapaciteten ej kan ernås endast genom medeltalen, utan snarare genom procenten af skallar inom de olika raserna, som ha en stor kapacitet; ty en högre ras har alltid ett vida större antal stora skallar än en lägre ras. Så t. ex. ha af 100 pariserskallar från vår tid ungefär 11 en kapacitet af 1700—1900 kub.-cent., under det af 100 negerskallar endast undantagtagsvis en enda skulle visa sig ha en sådan kapacitet.

Följande tablå, som Le Bon upprättat för hufvudskålskapaciteten hos skilda raser, låter oss än tydligare inse ifrågavarande förhållande.

Hufvudskålskapaciteten i kubik-centimeter	Parisare från 19:de årh.	Parisare från 12:te årh.	Fornegyptier	Negrer	Australier
	på 100	på 100	på 100	på 100	på 100
1200—1300	0,0	0,0	0,0	7,4	45,0
1300—1400	10,4	7,5	12,1	35,2	25,0
1400—1500	14,3	37,3	42,5	33,4	20,0
1500—1600	46,7	9,8	36,4	14,7	10,0
1600—1700	16,9	20,9	9,0	9,3	0,0
1700—1800	6,5	4,5	0,0	0,0	0,0
1800—1900	5,2	0,0	0,0	0,0	0,0

Direkta mätningar af hjärnan ha ock ådagalagt, att detta organ är vida mindre hos lägre raser än hos högre, fast undantag finnas.

Medelvikten för vuxna vanliga européers hjärnor är ungefär 1400 gram (somliga tabeller visa 1390, andra 1410 gram); den kvinnliga hjärnan är i Europa ungefär 150 gram lättare, hvarför dess medelvikt beräknas till 1250 gram. Hjärnans medelvikt har man funnit vara: hos fransmän 1358 gram, hos tyskar 1371 gram, hos engelsmän 1388 gram och hos skottar 1417 gram.

Man har genom sammanställning af uppgifter från flera skilda håll funnit, att negrernas hjärna i medeltal väger 1248 gram eller nästan detsamma som medeltalet för den europeiska kvinnans hjärna. Men hos båda de nämda raserna finnas betydliga variationer. Sålunda har Broca funnit en negerhjärna på 1500 gram och Mascagni en annan på 1587 gram, under det man funnit en, som blott vägde 738 gram. Bland hvita har man funnit hjärnor, som vägt nära 1900 gram, men också sådana, som blott vägt 1100 gram (män), utan att dessa varit idioter.

Ännu föreligger dock ej ett tillräckligt stort material, för att man skall kunna angifva medelvikten af de skilda nationernas hjärnor. Liksom vikten är olika för olika hvita folk, så växlar den ock för olika neger-folk. Broca fann 1316 gram vara medelvikten af hjärnan hos 7 negrer; Barkow fann den hos 3 negrer vara 1261 gram, och Hunt fann den för 141 negrer vara 1331 gram (maximum 1507, minimum 1031 gram).

Hos 240 mulatter fann han hjärnans vikt i medeltal vara:

vid $^3/_4$ hvitt blod ..... 1390 gram,
» $^1/_2$ » » ..... 1334 »
» $^1/_4$ » » ..... 1319 »
» $^1/_8$ » » ..... 1308 »
» $^1/_{16}$ » » ..... 1280 »

Häraf synes således, huru hjärnans vikt minskas, ju mera det svarta elementet öfverväger.

Man har vägt hjärnan hos 3 kvinnliga buskmän och funnit vikten vara 890—963 gram, och häraf kan man draga den slutsatsen, att hjärnan hos detta folk måste vara helt liten. Den ringa kroppsstorleken torde dock vara af betydelse härför.

Nyligen har man genom doktor CLAPHAM fått kännedom om hjärnans vikt hos 16 kineser (11 män och 5 kvinnor), hvaraf 15 varit kulier eller lägsta klassens arbetare. Medelvikten för männen var ej mindre än 1430 gram och för kvinnorna 1285 gram. Af detta öfverraskande förhållande, som utvisar större medelvikter än hos européer, kunna vi draga den slutsatsen, att ju längre ett folk haft civilisation, desto allmännare är tendensen hos dess flertal att, oafsedt yrket, ärfva hjärnor af större dimensioner. Doktor CLAPHAM har ock i sammanhang med ifrågavarande fall uttalat sin öfvertygelse, att den kinesiske arbetaren har en stor naturlig fallenhet för att lära.

Att civilisationen utvecklar hjärnan, synes vidare af BROCAS undersökningar öfver hufvudets omfång hos medicine studerande samt hos sjukhusuppassarne vid ett större sjukhus i Paris: omfånget var afgjordt större hos de förre än hos de senare. Äntligen har man funnit, att af ett antal stora snillen, flertalets hjärnor vägt öfver medelvikten (t. ex. Cuviers 1830 gram, Schillers 1785 gram).

Huru kulturstadiet hos ett folk inverkar på hjärnans organisation hos afkomlingarna, synes af europeiska lärares berättelser om deras undervisning bland vilda folk. Oaktadt dessas barn ofta lära lika bra som hvita barn till inemot 13:de året, visar sig därefter en betydlig svårighet för de förra att fatta hvad som lätt meddelas de senare. Vildarnes barn stanna betydligt efter och kunna sällan bibringas något högre vetande. Detta fordrar en långvarig utveckling *af rasen*, därunder hjärnan småningom växer och öfvas.

Vi finna häruti öfverensstämmelse med historiens och etnografiens resultat, att vildar och barbarer till en viss grad likna våra äldsta förfäder eller de lägst stående bland landtallmogen, för att ej tala om de högre ståendes barn.

Skillnaden mellan människans och de högsta apornas hjärnor är oerhörd, trots många likheter; sålunda är, såsom ofvan påpekats, hjärnan hos vilda folkstammar mer än $2^1/_2$ gånger, och hos civiliserade raser mer än 3 gånger så stor som hos de stora aporna. Hos vissa vildar, t. ex. eskimåerna, finnas till och med individer, hvilkas hjärna är nästan lika så stor som hos de mest civiliserade folk.

WALLACE har ansett, med stöd af GALTONS beräkningar, att under det hjärnan hos vildar förhåller sig till hjärnan hos civiliserade människor som 5 till 6, vildarnes förstånd förhåller sig till de civiliserades blott som 1 till 1000, hvarför den kvantitativa utvecklingen här ej står i något förhållande till själfva funktionen, utan man måste antaga, att civilisationen i ordets fulla mening förädlat hjärnmassan eller genom öfning låtit rudimentära eller föga utvecklade hjärnceller i högre hjärnorgan växa ut till större omfång dels på lägre organs, dels på bindväfvens bekostnad.

TREDJE AFDELNINGEN.

Människosläktets första industriella utveckling.

Sten-, brons- och järnåldrarne. Redskap för krig, jakt och fiske. Handtverk, verktyg, husgeråd, lergods, glas. Elden. Näringsindustri: kulturväxterna, husdjuren, åkerbruk; födans beredning, bröd, vin, öl, olja, koksalt m. m. Kannibalismen. Bostads-, båtbyggnads- och beklädnadsindustri.

Sten-, brons- och järnåldrarne.

Den forskningsgren, som kallas *arkeologi* eller fornkunskap, har i nyare tiden icke blott riktat historien med ett utomordentligt antal fakta, utan ock tillstadt oss att draga vissa berättigade slutsatser om lifvet och föreställningarna bland de s. k. förhistoriska folken, bland de civiliserade folkens barbariska förfäder och bland nu lefvande vildar.

Med arkeologi har man hufvudsakligen förstått kunskapen om folkens lif under äldre perioder, deras seder och bruk, lagar, språk, religion och först och sist konster samt redskap m. m., som kallats *antikviteter* eller fornlämningar (af antiquus = urgammal).

Denna forskning omfattar en mångfald af skilda studier, såsom etnologi (folkbeskrifning), filologi (språkkunskap), historia, mytologi, numismatik (myntkunskap) o. s. v. En vetenskaplig arkeologi i högre mening blef möjlig först då till dessa forskningsgrenar lades geologi och paleontologi samt vidare botanik, zoologi, anatomi m. m.

Arkeologien började odlas i Europa på den s. k. litterära renässansens tid eller i det 15:de årh. e. Kr. och var en lång tid begränsad till grekiska och romerska fornlämningar. I midten af 16:de årh. började medeltids-arkeologien att odlas. Med egyptisk arkeologi eller »egyptologi» sysselsatte man sig jämförelsevis föga till dess den s. k. Rosette-stenen uppdagades i början af vårt årh. och dess inskrifter kunde tolkas af svensken Åkerman eller Akerman, såsom han kallade sig i utlandet, Young och Champollion. Äfven den assyriska, indiska, kinesiska och amerikanska arkeologien är 19:de århundradets verk.

Föreningar och muséer för befordrandet af det arkeologiska studiet bildades tidigt i de flesta europeiska länder, såsom i England, där »fornforskaresällskapet» uppstod redan 1572. Då emellertid kung Jakob I betraktade antikvitetsstudierna med misstänksamma blickar, upplöste han sällskapet 1604, och först 1707 blef det åter upprättadt.

I Upsala inrättades ett Antiquitets-Collegium» 1667, och detta gjorde straxt fornforskningen till en nationell hederssak. Många öfverdrifter befordrades härigenom, såsom ofvan påpekats i fråga om Ol. Rudebecks »forskningar» öfver Atlantis.

Fastän den vetenskapliga arkeologien blifvit odlad hufvudsakligen i vårt århundrade, blef den dock redan i början af 18:de årh. grundlagd af den franske naturforskaren B. de Jussieu. Denne offentliggjorde 1723 sin åsikt, att vår världsdel fordom varit befolkad af vildar, mer eller mindre liknande dem, som ännu lefva å skilda ställen af jorden, en åsikt, som han grundade på jämförelser mellan hvarjehanda europeiska fynd af pilspetsar, yxor, hammare m. m. af sten och de stenverktyg, som vildarne på hans tid begagnade. Han visade vidare, att samma obekantskap med metallerna varit rådande hos vildarne i äldre och nyare tider och att denna nödgat dem att förfärdiga sina redskap af sten; men att dessa, då de efter metallernas upptäckt blefvo öfverflödiga, förkastats och kommit att kringströs i jorden här och där. Hittills hade man ej förstått uppkomsten af dessa egendomligt formade stenar, som man i forntiden trodde vara fallna från himlen med blixten och som därför ock benämts »åskviggar». Så ha de kallats af snart sagdt alla jordens folk, Sverges, Japans, Amerikas o. s. v., hvadan tron på stenyxornas himmelska ursprung otvifvelaktigt varit densamma öfverallt. Jussieu lämnade härmed en fullkomligt riktig idé om *stenåldern*, som man med hänsyn till den industriella kulturens yttre hjälpmedel kallat människosläktets första period, då alla hårdare redskap gjordes af sten, ehuru andra verktyg under samma period förfärdigades af trä, ben, o. s. v.

Från svensk sida finna vi redan 1735 nya stöd för en stenåldersperiod genom Lundaprofesson Engeströms afhandling om stenknifvar. Stödd på en tämligen vidsträckt fornforskning, uttalade sig tysken Beckman kort därpå på ett än mer bevisande sätt för samma åsikt. Men det var först genom skandinaviska forskare i början af det 19:de årh. som arkeologien, utbildad genom talrika jämförelser, kunde bli en fullt positiv forskning och uppställa verkliga teorier för vissa utvecklingsskeden.

Den som tidigast framträdde var dansken Vedel-Simonsen, som 1813 lämnade en slående skildring öfver det sannolika lefnadssättet hos de äldsta nordboarne och visade, huru deras redskap varit gjorda af trä, ben, horn och sten alldeles som vissa nutida vildars, att metaller saknades hos dessa, men att kopparn senare kom att införas, och att slutligen järnet blef dem bekant. Han ansåg därför, att man med hänsyn till forntidens redskap kunde indela kulturhistorien i en *sten-*, en *koppar-* och en *järnålder*.

Ej långt efter detta intresseväckande uttalande började dansken Thomsen att genom de rikhaltiga arkeologiska samlingarna i Köpenhamn utbilda teorien än mera och leda den i bevis, och allt sedan 1830-talet har densamma varit mer eller mindre allmänt antagen, då den allt mera bestyrkts af ett stort antal rön, ehuru man ansett sig böra utbyta benämningen kopparålder mot *bronsålder*.

Bland dem, som efter nyssnämda båda banbrytare mest bidragit att utbilda arkeologien, må nämnas danskarne Worsaae och Steenstrup samt svenskarne Sven Nilsson, C. E. Hildebrand, Hans Hildebrand och O. Montelius. Bland utlandets förnämsta arkeologer förtjäna främst framhållas fransmännen Boucher de Perthes, Lartet, Baye, Quatrefages och Hamy samt engelsmännen Lubbock och Tylor.

Indelningen af den äldsta materiella kulturen i de trenne s. k. »åldrarne», sten-, brons- och järnåldern, får ej tagas på ett absolut sätt eller anses utmärka skarpt afsöndrade tidsperioder. Endast i stort betecknar den *en viss följd*, hvari olika utvecklingsskeden uppträdt, ehuru öfvergångar funnits och undantag ej saknats. Fullständig öfverensstämmelse mellan utvecklingen i de skilda länderna har ej alltid iaktttagits, hvarför forskarne ofta stannat i ovisshet vid försök att bestämma åldrarne samt att afgöra, om vissa fynd varit inhemska eller utifrån införda i ett gifvet land o. s. v.

Man har blifvit ense om att indela de tre åldrarne i underafdelningar, och antagandet af en äldre och en yngre stenålder, en äldre och en yngre bronsålder, en äldre och en yngre järnålder har ock blifvit allmänt gällande, ehuru äfven det utan absolut giltighet. Sålunda har man sett järncts första framträdande vara olika, åtföljas af andra föremål i sydligare länder än i Norden; den äldre och den yngre bronsålder, som man uppställt för Italien, ter sig ej på samma sätt som den äldre och den yngre bronsåldern i Sverge o. s. v.

Den äldre stenåldern har ock kallats den *oslipade stenens* tid, emedan stenredskapen, som till väsentlig del voro af flinta, då voro endast groft formade, under det den yngre stenåldern kallats den *slipade stenens* tid, enär den utmärktes af en vida omsorgsfullare behandling af ett stort antal af redskapen, finare former, glatt slipning o. s. v., allt häntydande på ett mera framskridet stadium. Människorna hade härunder mera tid för tillverkning af sina verktyg och visade sig ha fått intresse för prydlighet i formerna.

Man bör dock ej föreställa sig, att alla stenredskapen under denna period borde befinnas slipade; uppenbarligen voro en del lika brukbara i oslipadt tillstånd, alldeles som man nu med fördel använder gröfre redskap vid sidan af finare.

Huru enkla stenåldersfolkens redskap än synas oss i jämförelse med vår tids, finner man dock, att de förra kunnat tillstädja en mängd slöjdarbeten, som t. o. m. varit ganska invecklade och fina. Spjutspetsar, knifvar, dolkar, sågar, mejslar, skrapor, yxor, borr m. m. af flinta (fig. 37—38) gjordes ofta med synnerlig noggrannhet, synålar, sylar, (fig. 39), kammar, fiskkrokar, harpuner m. m. förfärdigades af ben, och af trä samt bränd lera ägde dessa folk en mängd husgeråd och redskap.

Ehuru äfven flera stenslag, såsom obsidian eller naturglas, användes för redskapen, var dock flintan det bästa materialet, enär denna sten dels är synnerligen hård, dels med lätthet låter klyfva sig i bestämda riktningar, därvid skarpa eggar och spetsar vinnas. Vidare fordras för dess bearbetning inga andra redskap i egentlig mening; en hård och rund sten eller ett benstycke är nog för att af ett flintstycke, lagdt på ett hårdt underlag, medelst slag eller tryckning, bilda de önskade verktygen. Som flintan finnes i de flesta länder och dess egenskaper öfverallt, där människor lefde, tidigt måste ha visat sig, har man alla skäl att antaga, att upptäckten att göra flintredskap ej gjorts endast af ett enda urfolk, utan af alla, som fått reda på detta stenslag.

I somliga flintrika trakter anlades verkliga *flintgrufvor*, såsom t. ex. i Belgien och England; genom öppningar af flera meters genomskärning gräfde man sig ned ända till 10 meters djup och därutöfver för upptagande af där befintliga flintbollar (fig. 40).

Att tala om ett »stenåldersfolk» såsom en viss människoras, låter sig ej göra ty alla människoraser ha varit stenåldersfolk. Likaledes kan man ej tala om någon bestämd period, då människorna befunno sig i stenåldern,

Fig. 37.

Fig. 38.

Flintredskap från nordens stenålder.

Fig. 37. *Såg.* Fig. 38. *Pil-* och *spjutspetsar*, grofhuggna och slipade *yxor; mejsel* och *hammare; knacksten* mellerst till höger med fördjupning för fingrarne att hålla i; *skrapor* och *flintspån.*

ty hos somliga folk slutade den förr än hos andra. Än i dag fortfar stenåldern hos vissa vilda folk, såsom somliga indianstammar och negerfolk, eskimåer m. fl.

Bland europeiska folk voro skandinaverna de, som längst fram i tiden befunno sig i stenåldern och bragte dess redskap till en högre fulländning än annorstädes, hvarför stenfynden här äro så talrika, att det arkeologiska studiet fått en särskild anledning att i så hög grad befordras af nordiska forskare.

Stenåldern kan ha anses inkommit i Sverge söder ifrån, antingen i sydväst eller sydost — ej från norr, såsom somliga antagit — och den kan anses ha, enligt O. Montelius, upphört i Sverge åtminstone 1700 år f. Kr.; långt dessförinnan hade den upphört i Europas sydligare länder samt i de gamla asiatiska kulturländerna och Egypten. Under den yngre stenåldern, således omkring 3,000 år före Kristi födelse, ägde kommunikationer rum mellan Orienten och västra Europa, särskildt för att här hämta metaller, tenn, guld, silfver samt bärnsten.

Med bronsåldern inkom en ny kultur i norden, såsom man kan se af fullständigt främmande redskapsformer.

Fig. 39. *Bensyl* från tidigare stenåldern.

* * *

Upptäckten af *metaller* betecknar en den viktigaste tilldragelse i mänsklighetens lif; fastän den ingalunda på något vis förändrade lefnadssättet under de första tiderna, sedan metaller börjat användas till redskap, blef dock upptäckten af omätlig betydelse under den följande utvecklingen.

Den viktigaste egenskap, som man fann hos metallerna var deras *smältbarhet*, hvarigenom de med lätthet kunde formas efter människans behof och önskningar (fig. 41). Metallerna, af hvilka visserligen några få, synnerligast koppar, kunnat genom kallhamring omedelbart göras till verktyg, gåfvo därför anledning till allt högre industriell verksamhet genom inrättandet af smältugnar, gjuterier och verkstäder för redskapens vidare bearbetning. Mångenstädes har man ock funnit gjutformar för bronsredskapen (fig. 42). Den metallurgiska konsten eller nedsmältandet af malmer i förening med andra ämnen, kol m. m., hvarigenom metallen utdrages i rent tillstånd, blef sålunda upptäckt af stenålderns råa vildar, som därför förtjäna lika mycken tacksamhet som våra dagars stora upptäckare inom andra områden.

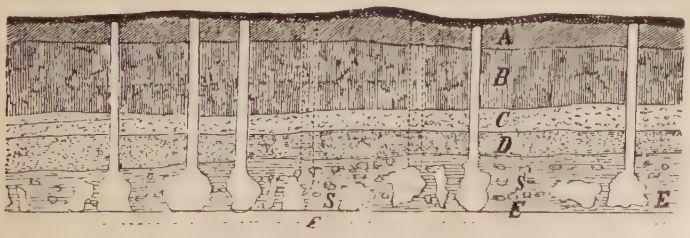

Fig. 40. Genomskärning af *flintgrufvor* vid Spiennes (nära Mons i Belgien). *A*. Lera. *B*. Sandblandad jord. *C*. Rullstenslager. *D*. Sand. *E*, *E*, Krita. *S*. Flintbollar.

Liksom alla folk hvart för sig tvifvelsutan själfva lärt sig att bearbeta flintan, så torde de flesta, som i sin hemort upptäckt metaller, själfva ha lärt sig att bearbeta dem. Detta hindrar dock ej, att somliga stenåldersfolk genom andra folk, som kommit under fund med metallernas bruk, fått kännedom därom.

Kopparn blef, på grund af färgen hos såväl den rena metallen som hos dess malmer, den metall, som först upptäcktes af flertalet folk, dess malmer förekomma mycket allmänt, och till ej obetydlig mängd finnes kopparn i gediget tillstånd och så ren, att den utan vidare förberedelse kan bearbetas.

Emellertid finnas folk, som aldrig haft någon bronsålder, utan direkt öfvergått från stenåldern till järnåldern, såsom i Afrika, där synnerligen godt järn finnes. Särskildt ha egyptierna icke känt till någon förhistorisk bronsålder, utan redan i historiens gryning hade hos dem funnits en järnålder. Koppar finnes dock mångenstädes i Central-Afrika, och det är bekant, att portugiserna sedan 1600-talet tillgodogjort sig koppar- och malakit-lagren i Bemba, ehuru infödingarne föga eller alldeles icke använt dessa mineral. Småningom spriddes dock kopparn numer genom handeln öfverallt i Afrika.

Huruvida en »kopparålder» föregått bronsåldern är svårt att säga; sannolikt har så skett på en och annan kopparrik ort, där man en viss tid saknat kännedom om andra metaller, synnerligast *tenn*, som genom sammansmältning med koppar göra densamma brukbarare än den rena metallen. Sådana orter kunna ha varit norra och södra Amerika samt Sibirien, som äro kända för förekomsten af ren koppar. Å Cypern, som tidigt var känd för sin kopparrikedom och bland européerna gifvit kopparn sitt namn (= cyprisk metall), ha funnits åtskilliga kopparredskap; likaså i Irland, Italien, Frankrike, Skandinavien, Ungern, Siebenbürgen och Kroatien. Endast i de tre sistnämda länderna synes det dock vara skäl att af redskapens form och betydligare antal sluta till en kopparålder mellan sten- och bronsåldern. Det är emellertid uppenbart, att tillverkning af kopparredskap kan tillfälligtvis förekomma hos folk, som känt bronsen, beroende på tidtals inträffande brist på tenn. Denna metall finnes blott å ett fåtal orter af vår planet, såsom i Dekan (ostindiska halfön), Persien, Malacca och Banca (Malaysien), Spanien, Portugal, Sachsen och England, och här drefs tidigt en betydande handel med den dyrbara varan. Äfven tenn användes ensamt till åtskilliga ändamål, sålunda omtalar Homerus, att man på hans tid (ett årtusende f. Kr.) däraf gjorde sköldar o. a. redskap. Hvarest man först kommit på den tanken att *blanda tenn och koppar* för att erhålla en hårdare metall än den senare, kan ej med visshet uppgifvas; möjligt är alltid, att flera folk själfständigt kommit på denna idé. Sådana folk måste ha lefvat å orter, där såväl koppar som tenn funnits, då det måste förutsättas, att blandningen af de båda metallerna tillkommit på rent empirisk väg, eller oberoende af alla teoretiska kunskaper, genom hvarjehanda försök med naturprodukter i hemlandet. Sådana orter voro England, Spanien, Persien m. fl.

Fig. 41. *Bronsyxa (celt.)*

Fig. 42. *Gjutform.*

Den persiska provinsen Drangiana antages af somliga ha spelat en synnerligen viktig roll i bronsens tidigaste historia, och det synes som om dess tenn tidigare än någon annan orts kom såsom en handelsvara till forntidens kulturländer, i Syrien, Egypten m. fl. Att bronsen tidigt var känd i Indien, Kina, Japan, vet man ock. Visserligen ha fenicierna ansetts vara bronsens uppfinnare på grund af deras tennhandel i Spanien och kanske äfven England; men härtill saknas tillräckliga skäl. De kunna väl ha utbredt kännedomen om bronsen, utan att därför ha uppfunnit dess tillverkning, som tvifvelsutan var i full gång, då detta handelsfolk första gången besökte tennländerna. Hvad Skandinavien beträffar, synes det i hög grad sannolikt, att det med dess södra del, Skåne, liksom ock med norra kusten af Tyskland, haft några förbindelser och att antingen feniciska expeditioner eller åtminstone något folk, som af fenicierna lärt sig Baalsdyrkan och bruket af bronsvapen och bronsprydnader under bronsperioden bebott de nämnda trakterna. Härför talar icke allenast fynden af kittelvagnar, sådana som fig. 56, utan äfven de många välarbetade bronssvärd, som funnits såväl i Sverge som i Danmark (fig. 54).

Fig. 45.

Fig. 43—44.

Fig. 46.

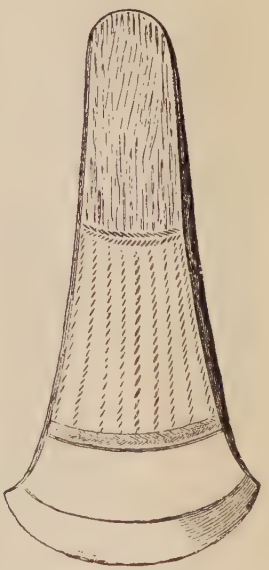

Fig. 47.

Bronsredskap:

Fig. 43—44. *Nålar.* Fig. 45. *Pilspets.* Fig. 46. *Spjutspets.* Fig. 47. *Yxa.*

Innan man kom att smälta koppar och tenn tillsamman, gjordes säkerligen försök att smälta kopparmalm med tennmalm.

Tidigt måste de, som lärt känna kopparn, ha funnit dess olämplighet till redskap, då den rena metallen ej passar till gjutning, på grund däraf att den vid smältningen uppsuger syrgas, som vid stelnandet bortgår och förorsakar håligheter i metallen. De första metallurgerna torde nog länge ha pröfvat än det ena, än det andra medlet att förekomma detta, tills de slutligen funno tennets utmärkta egenskap att kunna med kopparn bilda en förening, som vid gjutning lämnade de förträffligaste verktyg af större hårdhet och med större motståndskraft mot luftens inverkan än den rena kopparn. Den blandning, som befunnits vara bäst, har utgjorts af ungefär $^1/_{10}$ tenn och $^9/_{10}$ koppar.

Det förnämsta ändamålet med bronsen var att tillverka vapen och verktyg med skarp och stark egg att användas i st. f. de mera sköra eggredskapen af flinta. Sedan äntligen bronsen uppfunnits, eftergjordes i all-

mänhet de flesta stenredskap; formerna kunde dock göras mindre på grund af metallens hållbarhet, hvarigenom de blefvo mera lätthandterliga.

Åtskilliga trä- och benredskap eftergjordes nu i brons, och en mängd nya redskap och prydnader, spännen, ringar m. m. blefvo nu tillverkade (fig. 41—56). Nu först kunde man förfärdiga verkliga svärd, hvilkas längd fordra en större hållbarhet och längd hos materialet än hvad flintan och andra begagnade stenslag erbjödo. På prydligheten kunde mera arbete nedläggas (fig. 49) och verklig *konstnärlighet* utvecklas. Denna början till den mänskliga konsten befordrades ock i hög grad genom upptäckten af en annan metall, som bronsålderns folk kände, nämligen *guldet*, som, då det förekommer i rent tillstånd i naturen, ej förändras i luften och med lätthet låter sig bearbetas, tidigt upptäcktes och kom till användning för prydnader.

Fig. 48.

Äfven *silfret* blef tidigt upptäckt, ehuru det synes ha varit mindre kändt under bronsåldern än guldet; det förekommer ock i rent tillstånd i naturen, men anträffas ej så lätt. Genom kännedomen om *bly*, i hvars förnämsta malm (blyglans) silfver förekommer, blef denna metall ytterligare känd. Egyptierna synas ha varit de första historiska folk, som användt guld och silfver som bytesmedel eller tecken på rikedom, och redan 2000 år f. Kristus utförde Abraham dessa metaller från Egypten.

Fig. 49.

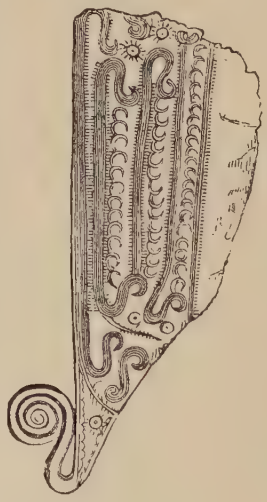

Fig. 50.

Bronsredskap:
Fig. 48. *Knif.* Fig. 49. *Knif* med orneradt handtag. Fig. 50. *Rakknif.*

Äfven blyet var tidigt en viktig handelsvara i England och Spanien och spriddes genom kartaginenser m. fl. Bland metaller, som tidigast voro kända, må ock nämnas *kvicksilfver*. Då *järnet* blef kändt, voro således de i forntiden kända metallerna endast 7 till antalet, en siffra, som med tiden kom att få en viss mystisk och kulturhistorisk betydelse. Efter upptäckten af dessa metaller dröjde det ända till 16:de årh., tills någon ny metall blef känd.

Man får emellertid ej tro, att med bronsens uppfinning stenåldern genast försvann; till en början var metallen alltför sällsynt för att kunna fylla behofvet af verktyg, och tvifvelsutan gjorde många stenverktyg nära nog samma gagn som de af brons. Man fortfor därför länge att begagna

sig af flintan, sedan bronsen införts, och denna omständighet hindrar oss naturligtvis att uppdraga en bestämd gräns mellan stenåldern och bronsåldern.

* * *

Enahanda förhållanden finnas för öfvergången till *järnåldern*, sedan järnet blifvit bekant. Då man för folkens viktigaste sysselsättningar, *jakt* och *krig*, hufvudsakligen behöfde starka, skärande och stickande vapen och redskap, och man genom järnets bearbetning till stål fick en än nyttigare metall än bronsen, ersattes denna af stålet, där så var möjligt (fig. 57 och 58). Men det är uppenbart, att bronsåldern därför ej var öfver, då en mängd redskap voro lika nyttiga, antingen de voro af brons eller järn, och det måste dröja ganska länge innan järnet mera allmänt användes i st. f. den förra metallen. Det är den tid, då bronsen ännu till stor del brukas vid sidan af det börjande användandet af järnet, som kallas den äldre järnåldern till skillnad från den tid, då järnet fullständigt förhärskar, den yngre järnåldern.

Fig. 51.

Fig. 52.

Till hvilken kulturell ståndpunkt bronsåldern för öfrigt nått, framgår bland annat af de inristningar, hvilka finnas på det s. k. Kiviksmonumentet i Skåne och som sannolikt föreviga någon stor händelse. Enligt Nilsson vittna dessa inristningar om, att de, som gjort dem, måste ha omfattat

Fig. 53.

Fig. 51—53. *Inristning i sten från bronsåldern, tillhörande Kiviksmonumentet, Skåne.*

Baalsdyrkan eller solkulten, ty midt emellan de båda bronsyxorna på en af stenarne (fig. 53) reser sig solgudens märke. På en annan sten (fig. 52) synes en triumfvagn och fångar med bakbundna händer, och på en tredje sten (fig. 51) visas tydligen ett människooffer, som utföres under cymbalers och pukors klang.

Liksom mångenstädes stenåldern hos ett och samma folk så småningom, för att så säga på fredlig väg, utbildades till bronsålder, utbildades ock hos många folk järnåldern småningom ur bronsåldern. Så torde fallet ha varit t. ex. hos grekerna. Men mångenstädes har järnåldern inkommit mer eller mindre plötsligt och *undanträngt* föregående åldrar, utan att någon utveckling därur kan ha förekommit. Detta har varit fallet, då ett krigiskt folk med de öfverlägsnare järnvapnen inträngde i främmande länder och fördrefvo eller dödade dess invånare. I allmänhet betecknar järnålderns början folkens inträdande i det historiska stadiet: stora riken börja bildas, järnet hjälper människorna i stora företag, som visserligen ofta äro ödeläggande och grymma i enskildheterna, men dock ofta visa sig innebära villkoren för en högre utveckling. Och därtill har ej sällan fordrats, att mera framskridna och lifskraftiga stammar blifvit herrar öfver lägre stående. De minnesvärda tilldragelserna ha sedan besjungits i sånger eller nedskrifvits med skriftspråk, hvarigenom sådana folk fått en historia.

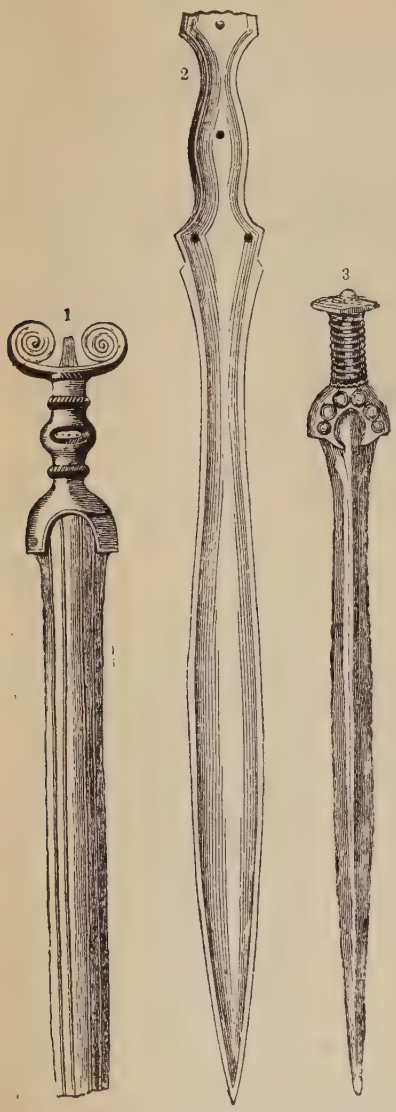

Fig. 54. *Bronssvärd:* 1 och 2 från Sverge, 3 från Danmark.

Däraf följer ej, att alla före järnets bruk lefvande folk äro förhistoriska i egentlig mening; man känner icke så litet om folk, som lefvat i bronsåldern, t. ex. greker, romare, galler. Bronsåldern kan t. o m. sägas utmärka öfvergången mellan den förhistoriska och den historiska tiden.

Aztekerna i Mexiko lefde i bronsåldern, saknande all kunskap om järnet, ännu för blott $3^1/_2$ århundrade sedan, då europeerna började sina eröfringar i detta land.

I Egypten var järnet kändt redan i 3:dje årt. f. Kr., såsom man vet af afbildningar af de blå järnvapnen, och $1^1/_2$ årt. f. Kr. omtalas järnet af Moses, som lärt känna det i Egypten. I trojanska kriget begagnades vapen af såväl järn som brons.

Järnet började bli mera allmänt kändt i södra Europas medelhafsländer ungefär 1000 år f. Kr., ehuru ännu då, såsom skalden Homerus på den tiden omtalar, vapnen och smedsverktygen, städet, hammaren, tången m. fl. voro af brons i Grekland.

I Sverge började bronsåldern såsom nämndt omkring 1700 år f. Kr. och järnåldern ungefär samtidigt med vår tidräknings början.

De gamla nordiska sagorna omtala, att »dvärgarne», hvarmed sannolikt menades de af kelterna och germanerna undanträngda lapparne och fin-

narne, voro utmärkta för sin skicklighet i konsten att smälta och smida, hvarför »dvärgasmidet» var föremål för de andra folkens beundran. Den namnkunnigaste smed, som norden kände i forntiden och Eddan besjunger, var en finsk kungason på Svitiods gränser. Emellertid ser man af åtskilliga äldre minnesmärken, runstenar m. m., att de friborne skandinaverna i den yngre järnåldern satte en ära i smideskonsten; de isländska sagorna omtala flera kungar och mäktiga män, som själfva smidde sina vapen.

Fig. 55. *Bronsdiadem från Sverge.*

Gallerna inkommo i järnåldern, då Julius Cesar besegrade dem i sista årh. f. Kr.

Romarne äro det folk, som genom sina krigiska företag mest bidragit att sprida järnet i Europa; men som deras politik ej bestod i att utrota de öfvervunna folken, utan att införlifva dem med den stora romarestaten, smälte deras kultur i allmänhet tillsammans med de öfvervunnes. Därför kunde dessas bronsålder så småningom blandas med den börjande järnåldern.

Å andra orter finna vi tvära afbrott i bronsåldern och ett plötsligt uppträdande af järnåldern, såsom i Norden, hvars äldre bronsåldersfolk måste böja sig för ett nytt invandrande järnåldersfolk med högre kultur, bättre redskap, skriftkonst m. m. — våra gotiska förfäder.

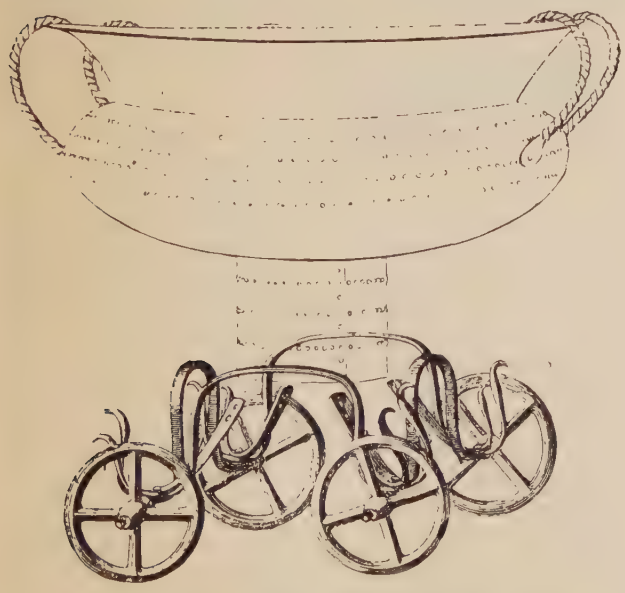

Fig. 56. *Vagn af brons för ett offerkärl. Sverge.*

De redskapsformer, som bronsåldersfolket användt, försvunno nu, och man kan ej sätta de införda järnredskapen samt prydnaderna i samband med bronsålderns former.

I mellersta Italien uppstod tidigt den äldre järnåldern och uppträdde här likaledes utan sammanhang med den föregående bronsåldern; det framträdande järnåldersfolket var ett annat än dess fö-

regångare och visade sig vara i besittning af andra seder och färdigheter.

Järnåldern i Sverge började vid vår tidräknings början och upphörde (såsom arkeologisk tidsålder) i 11:te årh. eller på den tid, då hedendomen här fullständigt undanträngdes af kristendomen. Den yngre järnåldern räknas från omkring år 700 och omfattar sålunda väsentligen den egentliga vikingatiden samt är utmärkt af en viktig historisk tilldragelse, nämligen de skilda svenska landskapens förening till ett rike. Man har alla skäl att antaga, att om järnet inkom i vårt land hufvudsakligen genom en ny invandring, det till en del äfven kan ha blifvit bekant genom handel. Man har iakttagit en ny sorts grafvar i järnålderns äldsta tid, hvilket häntyder på nya seder hos ett segrande folk. De nya inbyggarne, som anses ha tillhört en med de förra besläktad germansk stam och som sannolikt kommo från Seeland, undanträngde ej fullständigt de äldre, hvilka måste anses fortfarande ha utgjort en del af landets befolkning.

Fig. 57.

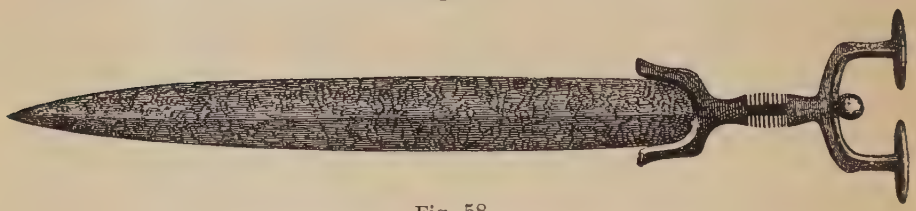

Fig. 58.

Vapen af järn:
Fig. 57. *Spjutspets.* Fig. 58. *Svärd.*

Det äldre bildspråket försvann nu, och runskriften infördes liksom ock seden att gravlägga de döde obrända.

De nordiska fornsakerna från den äldre järnåldern utmärka sig i allmänhet för smakfulla former, hvilket tillskrifves det starka inflytande vår kultur då erhöll af romarne, med hvilka våra förfäder under de första århundradena e. Kr. stodo i indirekt förbindelse genom handel o. s. v. Här har sålunda anträffats en stor mängd romerska mynt jämte konstsaker, bronskärl, glaskärl m. m. från romerska verkstäder. Den myckenhet af guldmynt och guldsmycken, som anträffats i jorden och som mestadels förskrifver sig från 5:te årh., utvisar en fortfarande beröring med det då befintliga romareriket, det byzantinska, hvars i Konstantinopel bosatta kejsare måste erlägga en betydlig skatt i guld till goterna vid Donau, med hvilka nordboarne stodo i närmare förbindelse.

* * *

Ursprungligen var det *först kända järnet* metalliskt meteorjärn, som man fann på marken och som ägnar sig för omedelbar bearbetning. Sådant järn finnes ännu ibland i Amerika, där stora sträckor äro öde, under det att det sällan numer anträffas i Europa, beroende därpå att invånarne här längesedan tagit reda på järnstyckena och förbrukat dem.

Det är naturtigtvis omöjligt att säga, hvar man *först tillverkade järn ur malmen;* troligen ha flera folk själfva lärt sig konsten i trakter med tillgång på lätt handterliga järnmalmer. Kalyberna vid Svarta hafvet voro sålunda i forntiden kända för sin konst att bereda utmärkt stål af järnsand i deras floder. I Spanien funnos ock fordom kalyber, som beredde stål af flodsand, och därför kom kalybiskt järn att bland greker och romare bli benämningen för härdadt stål öfver hufvud taget. Järn från ön Elba, som egentligen utgöres af en enda järnmalmsklippa, Stejermark, Tyskland, England, Sverge, Indien m. fl. orter kände man ock allmänt i forntiden.

Smideskonsten står högt i hela Central-Afrika och har här själfständigt uppstått och utbildats; emellertid är städet blott kändt af somliga stammar, såsom monbuttu, och filen samt tången äro i allmänhet ännu okända; i stället för tång brukas ett par barkribbor; man formar med hammare och mejsel, man hvässer med mejsel och slipsten.

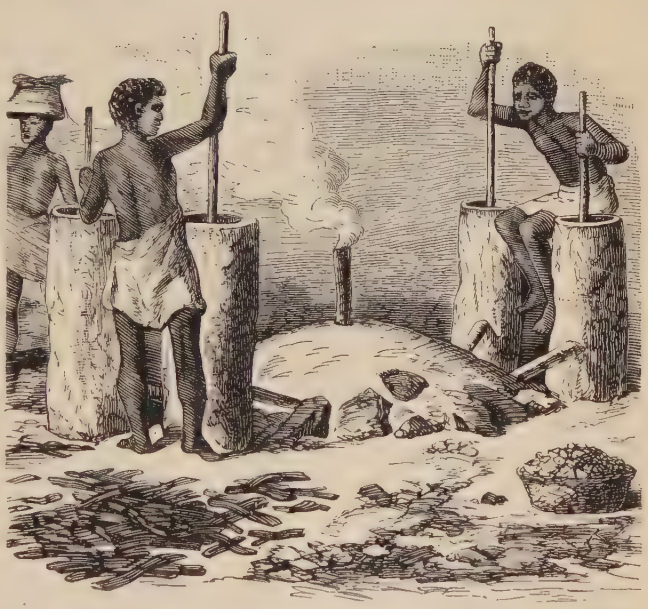

Fig. 59. *Beredning af smidesjärn och stål i Central-Afrika.*

Bland de flesta af Afrikas negerstammar har järntillverkningen varit inhemsk sedan urminnes tid, beroende därpå att lättsmält järnmalm — myrmalm eller järnoxidhydrat blandadt med lera, sand, kalk m. m. — mångenstädes ligger i öppen dag.

Af den beskrifning, som resande, Du Chaillu m. fl., lämnat om fannegrernas o. a. stammars beredning af sitt järn, kunna vi få en föreställning om sättet, huru kulturfolkens förfäder först beredde sitt järn af malmer. För att utdraga metallen ur malmen uppföra däremot andra stammar en hög vedstapel och hopa ofvanpå densamma en stor mängd sönderklufven malm, hvarefter åter mera ved pålägges, stapeln antändes nu och i den mån den nedbrinner, kasta de alltjämt ved därpå, tills de af vissa tecken sluta sig till, att de gjort järnet flytande. Allt får då kallna, och de ha nu gjutjärn. För att göra detta smidbart och härda det, låta de det genomgå en lång följd af upphettningar jämte kol i lerugnar medelst en sorts små blåsbälgar (fig. 59) af urhålkade trästammar eller djurskinn, hvarpå de hamra

det, tills de slutligen erhålla utmärkt järn och stål, vida bättre än de dussinfabrikat, som tillföras dessa »vildar» från européer eller amerikanare. Deras krigiska lefnadssätt har gjort järnet till deras nödvändigaste industriartikel, och de ha förstått att genom ett synnerligt tålamod förfärdiga förträffliga järnredskap, knifvar, svärd, kedjor etc., som väckt européernas beundran.

Järnet förekommer aldrig i naturen i rent eller metalliskt tillstånd, utan i form af vissa slag af meteorstenar eller inväxt i bergarter, enär järnet med största begärlighet förenar sig med andra ämnen, synnerligast syre, svafvel, arsenik, fosfor och kisel. Fullkomligt rent järn, som erhålles genom järnoxids upphettning i vätgas, utgöres af ett svartgrått pulver, hvilket i beröring med luften så häftigt upptager syrgas, att det tänder sig och förbrinner till oxid; på annan kemisk väg kan ock rent järn erhållas i form af en svampig massa, en speglande yta o. s. v., men det är dock alltid benäget att hastigt nog förena sig med syre.

Det järn vi bruka kan därför ej vara rent järn; det är alltid en förening (kemisk såväl som mekanisk) af *järn och kol; tackjärnet* håller sålunda 2,3—5,8 % kol, *stålet* 0,9—2 % och *stångjärnet* 0,2—0,6 %, Järnberedningen går därför ut på att anskaffa ett lämpligt koljärn, som kan användas till redskap medelst gjutning eller hamring.

Beredning af gjutjärn betecknar en högre utveckling af järnindustrien; denna tillhör de civiliserade folken i nyare tider och saknas alldeles hos vildarne och i äldre tider. En lättsmält järnmassa kan ej tillverkas i de ursprungliga ugnarne, utan fordras därför vida större och högre ugnar, där en *högre hetta* kan frambringas, samt en på *kemiska* kunskaper utförd *beräkning* af särskilda tillsatser af vissa ämnen, kol, kisel, kalk m. m. för att dels kolbinda järnet, dels aflägsna vissa bergarter i form af slagg, som fordrar större smälthetta än järnet. Järnet smälter först vid 1500—1600°; men långt innan det upphettas så mycket, blir det af längre värme rödglödgadt och mjukt eller degigt, i hvilket tillstånd två järnstycken kunna genom hamring fullständigt förenas och metallen för öfrigt låter forma sig med lätthet. Häraf förstå vi, hvarför smideskonsten blef känd tusentals år tidigare än gjutkonsten.

Arten af järnmalm har varit i högsta grad bestämmande för järntillverkningen hos de enskilda folken från äldsta tider, ty af somliga malmer utdrages metallen lätt, under det att andra malmer äro särdeles otjänliga för metallberedning eller fordra synnerligen omständlig bearbetning. De för metallens utsmältning användbaraste malmerna äro järnets förening med syre: järnoxiduloxid, järnoxid, järnoxidhydrat och kolsyrad järnoxidul, som finnas i magnetisk järnmalm, sjö- och myrmalmer, järnspat, järnockra m. m. Svafvel-, fosfor- och arsenikhaltiga malmer ägna sig åter mindre för järnberedningen, då metallen genom dessa ämnen, som ej lätteligen kunna aflägsnas, blir särdeles hård och spröd.

Orsaken hvarför Afrikas negrer kunna bereda så godt järn är den, att att de blott ha malmer af förra slaget, och därtill sådana, som blott ha ringa tillblandning af svårsmälta bergarter.

Tackjärn förstå emellertid dessa vildar att tillverka utan alla kemiska teorier, och likaså känna de konsten att förvandla det till smidbart järn eller stångjärn, därvid större delen af det däri befintliga kolet aflägsnas genom tackjärnets nedsmältning med luft, då kolet förbrinner (= färskning). Stål, som håller mera kol än stångjärn, beredes antingen genom att tvinga det

senare att upptaga mera kol eller genom att borttaga kol från tackjärn. Tidigt fann man, att det vid metallsmältningen erhållna tackjärnet, som var för hårdt för att kunna omedelbart användas till smide, kunde bli mjukare genom förnyade upphettningar och hamringar; utan att veta hvarför — d. v. s. förstå, att en del af kolet därvid bortgick — begagnade man sig af dessa metoder för att erhålla de önskade egenskaperna hos metallen.

Stålets egenskap att kunna *härdas*, eller att bli hårdt utan att förlora sin elasticitet genom neddoppning i kallt vatten efter uppglödning, blef ock tidigt känd; och likaså visste man snart att förebygga järnets fel att lätt *rosta* genom att öfverdraga det med fett eller fernissor, såsom en sort bestående af tjära, gips och blyhvitt.

Redskap för handtverk, krig, jakt och fiske; lergods, glas m. m.

Att för lifvets skilda behof använda och enkom förfärdiga *redskap* är jämte uppfinningen och bruket af *språket* hvad som i intellektuellt afseende skiljer människan från djuren redan på de lägsta stadierna. Dock finnas hos vissa djur rudiment till denna förmåga att bruka redskap, såsom hos elefanter, som ibland begagna sig af löfrika kvistar för att förjaga flugor, och hos de högsta aporna, som, utan att ha människan som läromästare, veta att försvara sig medelst kastvapen, trästycken, stenar, frukter o. s. v. och ofta krossa nötter medelst stenar.

Det är vidare kändt, att många djur, elefanter, hundar, apor m. fl. kunna genom dressyr läras att använda åtskilliga redskap. Allt detta är emellertid blott undantag och obetydligheter, under det förmågan att förfärdiga och bruka redskap af mångfaldigaste slag ej kan tänkas skild från begreppet människa.

Å de tidigare utvecklingsstadierna kände de mänskliga samhällena ej till någon egentlig arbetsfördelning; inom de skilda hushållen gjordes då alla eller de flesta husgeråd och verktyg, hvaraf man begagnade sig. Det var dock mindre de fria männen, utan gubbar, barn, kvinnor och slafvar, som utförde dessa arbeten.

Vissa handtverk måste dock tidigt ha blifvit utförda af särskilda medlemmar i stammen, såsom upptagandet af flinta ur grufvor och förfärdigandet af de bättre stenredskapen samt framställandet af metaller; fabriksmässigt bedrifvande af dessa industrigrenar kom mångenstädes till stånd i den förhistoriska tiden.

I den äldsta historiska tiden funnos hos många folk blott få särskilda yrken angifna; sålunda talar indiernas urgamla bok Rig-Veda blott om smedens och ett annat handtverk, som kallas »tåkshan» och som omfattade timmerman, hjulmakare och snickare; den grekiske skalden Homerus (omkr. 900 f. Kr.) menar med »tekton» en mängd yrken: stenhuggare, timmermän, snickare, svarfvare, skeppsbyggare, hjulmakare, hornarbetare, elfenbensarbetare och sadelmakare; forngermanerna voro nästan alldeles främmande för all egentlig handtverkskicklighet.

Om ock självständiga yrken saknades i den äldsta forntiden, började dock en viss fördelning af arbetet tidigt inom hushållen, så att somliga familjemedlemmar tillverkade vissa redskap och somliga skötte kreaturen, andra tillredde födan o. s. v. Först sammanboendet af större människomassor i

ordnade samhällen har emellertid kunnat befordra den börjande konstfliten och utbilda skilda yrken.

Alla människans nutida verktyg och redskap ha en mycket lång historia; om vi ock alldeles lämna utanför betraktelsen den nyare industrien med dess beundransvärda maskiner, finna vi, att äfven de enklaste verktyg ursprungligen ej konstruerats sådana de äro, utan utvecklats genom gradvisa förändringar ur än enklare former. Innan människan förfärdigade hammare eller klubbor, slungor eller spjut, använde hon i det tidigaste urtillståndet föremål, som funnos till hands i naturen, stenar, trädgrenar o. s. v., och först så småningom bearbetades dessa för de afsedda ändamålen, så att en mängd verkliga redskap erhöllos för lifvets viktigaste behof.

Hammarens början var de glatta stenar, som människan i urtillståndet använde för att, hållande dem direkt med handen, därmed gifva slag åt föremål, som skulle bearbetas, alldeles som vissa negerstammar i Afrika ännu göra då de smida sitt järn.

Hammarhufvudets fästande vid ett handtag var ett stort framsteg; våra vilda förfäder gjorde för detta ändamål dels ett hål i stenen, däri ett träskaft instacks, dels insattes stenens smalare del i ett hål i skaftet och äntligen bundo de ock fast skaftet vid stenen, i hvilken en ränna rundtom midten uthöggs (se fig. 60—63).

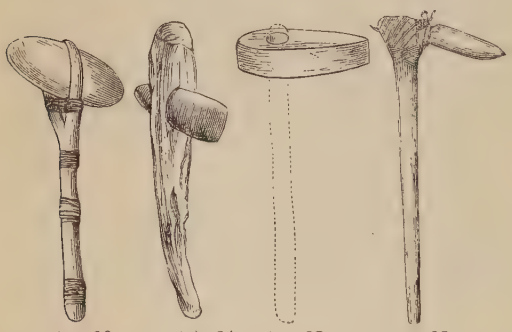

Fig. 60. Fig. 61. Fig. 62. Fig. 63.

Stenhammare och yxor: Fig. 60. hos botokuderna (Brasilien); Fig. 61, från Irland; Fig. 62, England, Sverge m. fl. länder; Fig. 63, hos polynesierna.

Ett minne om att sten fordom användes i stället för järn till hammare, ha vi i ordet »hamarr», som på fornskandinaviska betydde såväl sten som hammare.

Hål i stenverktygen gjordes ofta genom att kringvrida en käpp eller ett rör (ofta en benpipa) ställd mot stenen, hvarpå ströddes fuktad sand; denna pressades därvid in i käppens eller rörets nedre ända och nötte upp stenen. Borrningen, som vanligen verkställdes från båda sidor, måste naturligtvis fordra vida mera tid vid käppens än vid rörets användande, ty i senare fallet lämnas den nedersta delen såsom en tapp, som blir alldeles lös, då borrningen fullbordats, såsom synes af fig. 64.

Denna förklaring på hålens tillkomst är ej blott en gissning, ty man har funnit stenverktyg med ofullbordade hål af detta senare utseende och man har på båda de angifna sätten lyckats göra hål i sten.

Mejslar och *yxor* förfärdigades ock af flinta o. a. hårda stenarter, hvilka först begagnades oslipade, men i en senare tid bearbetades med större omsorg och slipades. Med benämningen »celt» utmärkas särskildt de mejselliknande verktygen; den har dock ej att göra med folkslaget celter eller kelter.

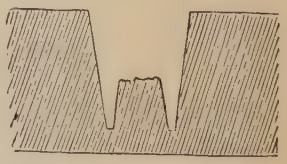

Fig. 64. *Genomskärning af ett ofullbordadt hål i en sten,* hvarför ett rör användts.

Då stencelten försågs med ett handtag, var

yxan konstruerad, och dessa handtag fastgjordes på samma sätt som hammarskaftet.

Äfven *sågen* var stenålderns uppfinning, såsom synes af många karaktäristiska fornfynd tillhörande denna period (fig. 37).

Stickande och skärande verktyg, *sylar* och *knifvar*, förfärdigades i den uräldsta tiden, såsom ofvan anförts, af flinta, hvilken genom de utslagna skärfvornas form erbjuder lämpliga spetsar och eggar (fig. 38).

Då *metaller* kommo i bruk, eftergjordes stenverktygen af detta material och formerna kunde bli mindre och mera handterliga, liksom ock många nya redskap nu kunde förfärdigas. I synnerhet förbättrades härigenom alla skärande verktyg och vapen, såsom knifvar, dolkar och yxor (fig. 65); verkliga svärd kunde nu tillverkas, och man finner, huru de småningom framgått ur de föregående dolk-, knif- och yxformerna.

Fig. 65. *Bronsyxa* från Österrike; celten är här ihålig för mottagandet af det böjda skaftet, som är fastbundet i en ögla.

Forntidens mera civiliserade folk, egyptier, greker, romare m. fl. hade i den äldsta kända tiden nästan alla de vanligare verktygen, som snickare och smeder nu för tiden använda; dock hade de ej uttänkt skrufvens konstruktion, genom hvilken den nyare industrien uträttat sådana storverk. Ingen vet, när den först kom att användas; den var emellertid känd på Greklands blomstringstid, ett halft årtusende f. Kr.

För att öka den mekaniska kraften kom människan tidigt på idén att använda *häfstången* (fig. 66); hon fann, att hon kunde flytta en tung kropp, om hon instack ena ena ändan af en längre stång därunder och antingen lyfte den andra ändan uppåt eller ock tryckte den nedåt, sedan ett underlag *(a)* lagts nära den tunga kroppen. I ena som andra fallet (= enarmad och tvåarmad häfstång) mångdubblades nu den mänskliga kraften.

Fig. 66. *Häfstången.*

Det *lutande planet* (fig. 67) uttänktes ock tidigt, då man fann, att liksom vid häfstångens användande en jämförelsevis mindre kraft kan sätta en tung kropp i rörelse, då denna stödjes af ett skeft underlag. Drifves en kil under en kropp, lyftes denna uppåt genom verksamheten hos det rörliga lutande planet; medelst kilen visste forntidens folk, t. ex. egyptierna m. fl., att spränga loss de största stenblock för byggnader. Det är ock verksamheten hos lutande planet, hvarpå plogbillens, yxans, knifvens, m. fl. verktygs verkan egentligen beror.

För att underlätta flyttandet af större kroppar i framåtskridande rörelse använde man

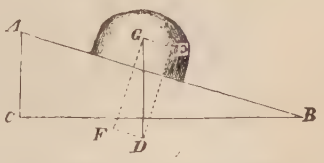

Fig. 67. *Lutande planet.*

på mycket tidiga stadier *rullen*, gjord af en trästam, som lades under föremålen. När dessa medel först kommo till användning, känner historien ej, liksom ej heller när *kärran* uppfanns. Sannolikt har denna framgått ur rullens användande, därvid tvänne af en tjock trästam tillverkade massiva hjul, fast förenade genom en axel, sattes under en låda med en stång.

Gallerna sägas ha uppfunnit kärran; men om ock denna uppgift är riktig, är det dock visst, att andra forntida folk också gjort samma uppfinning; fornegyptierna hade sålunda också kärran.

Borrning verkställdes tidigt genom att använda en båge, hvars sträng virades kring en käpp. Detta sätt för kringvridning af en käpp användes ock för att borra hål i trä samt för att verkställa stenborrning medelst en käpp eller en benpipa och sand, liksom för andra slag af borrar, som de gamla egyptierna och grekerna brukade.

Svarfstolen synes ha haft sin början i denna sorts borrningsmetod; de gamla svarfstolarne drefvos nämligen, såsom man ännu för ett halft århundrade sedan kunde få se på landsbygden i Sverge, af en fottrampa, som var satt i förbindelse med en elastisk trästång eller en båge i taket medelst ett snöre, som var viradt kring det stycke, som skulle svarfvas (fig. 68). Detta gick således omväxlande i framåtgående och tillbakagående rörelse, och endast under den första kunde svarfningen utföras. Sedan ersattes den elastiska stången eller bågen med svänghjulet, hvarigenom en ständig rörelse i blott framåtgående riktning kunde meddelas svarfaxeln.

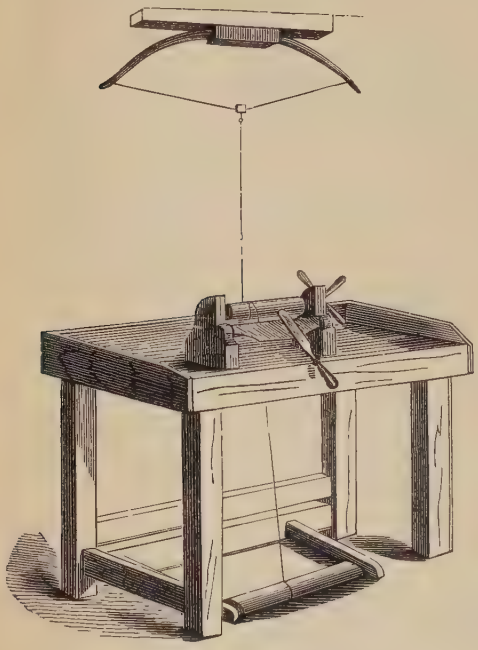

Fig. 68. *Äldre svarfstol.*

Som vi se, är det ej möjligt att upptäcka, hvilka de första uppfinnarne till våra vanligaste redskap äro.

Redan i den gamla tidens kulturperiod började man att förändra industrien med syfte att så vidt möjligt använda *naturkraften* för att förrätta människans tyngre arbeten. För att vattna åkrarne uppfordrades liksom i Kina vatten i Egypten medelst ett stort hjul, hvarå pytsar voro fästade och som tömde sig själfva vid hjulets kringvridning. Denna verkställdes i allmänhet af slafvar, men man ställde ock hjulet ibland i flytande vatten, hvarvid strömmen själf dref hjulet och uppfordrade vattnet.

Vattenkraften kom härigenom att användas att drifva hjul äfven för andra ändamål, såsom för mjölkvarnar m. m.

Väderkvarnen uppfanns ock af forntidens östliga kulturfolk; till Europa kom den dock först under medeltiden med araberna.

* * *

Då människan ursprungligen lefde i ett ständigt stridstillstånd för att genom besegrande af både människor och djur få tillräcklig föda, voro hennes första och viktigaste redskap hennes *vapen*.

De enklaste vapnen voro en tjock *käpp* eller en *knölpåk*, hvilken senare omvandlades till *klubba*. Ofta var klubban af simplaste slag, och dess grofva utseende tyckes mångenstädes ha bibehållits för att injaga skräck hos fienden. Ibland finna vi emellertid, att vildarne använda sina lediga stunder till att gifva sina stridsklubbor den vackraste form och pryda dem med de sirligaste inskärningar.

Stridsklubban var mycket länge i bruk äfven hos civiliserade folk, och vi veta, huru den användes hela medeltiden igenom i Europa. Sedan klub-

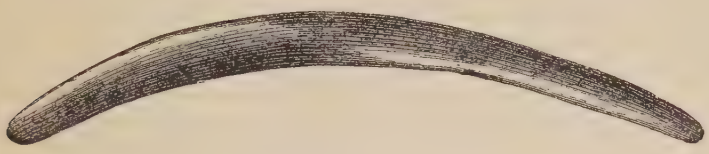

Fig. 69. *Bumerang,* kastvapen hos australierna.

ban upphört att begagnas i krig, finner man den här och där i modifierad form brukas som symbol på makten, nämligen i form af den kungliga spiran. Denna lägges ännu i England på bordet under sessionerna i parlamentet och *Royal society,* liksom den i vårt land användes af statens högste styresman vid riksdagens öppnande o. a. högtidliga tillfällen.

I urtillståndet använde människan liksom vildarne ännu en mängd *kastvapen*. Sålunda förfärdigades af krokiga grenar en sorts kastvapen, som genom sina hvirflande och vidlyftiga svängningar lätt kunde träffa de åsyftade föremålen. Sådana redskap använde de gamla egyptiska fågeljägarne, liksom ock australierna ännu för samma ändamål använda sin *bumerang* eller »kom-igen» (fig. 68), som brukades äfven af forntidens egypter, perser m. fl.

Fig. 70. *Spjutkastare* hos australierna.

folk, liksom ännu af Madras-kustens infödingar, och är ett krokigt trästycke, som kastas mot villebrådet, men beskrifver en sådan rörelse i luften, att den kan återvända till jägaren (ett experiment, som kan göras med att kasta bumeranger urklippta ur kort).

I stället för att blott kasta stenar på föremålen uttänktes tidigt *slungan* eller medlet att föröka armens kraft genom ett snöre fäst vid stenen.

Spjutets uppfinning måste ha legat nära till hands; det tyngre slaget tjänade till att stöta, det lättare att kasta mot föremålet. För att hindra kastspjutet att falla ur såret, försågs det med utstående taggar eller hullingar vid spetsen, och ibland fästes spetsen löst vid skaftet samt försågs med ett snöre fäst vid skaftet, hvarigenom detta släpade efter det träffade djuret, hindrade dess rörelser eller, då det gällde fiskar, utvisade deras lopp i vattnet.

Spjutets kastafstånd ökades betydligt genom ett snöre eller en rem (nya kaledonierna, romarne m. fl.), som verkade liksom en slunga, eller ock genom en särskildt inrättad *spjutkastare* (australierna), en liten käpp med en krok i ändan, mot hvilken spjutets bakända sattes, då handen medelst denna käpp utslungade spjutet (fig. 70). Denna spjutkastare brukades af många vilda folk innan bågen uppfanns.

När *bågens* och *pilens* uppfinning gjordes, vet man ej; visst är, att de kommo i bruk före historiens början, och de öfverallt befintliga pilspetsarne af flinta bevisa, att uppfinningen gjordes redan i stenåldern. Likaledes går bruket att förse pilen med fjädrar för att styra dess lopp tillbaka till en okänd forntid. På mera framskridna kulturstadier, som dock ännu tillhörde de vilda eller barbariska, fogades till den ursprungliga bågen en stock med ränna för pilen och slutligen försågs denna med en mer eller mindre invecklad inrättning för att spänna bågen. Såsom krigsvapen begagnades bågen hela medeltiden igenom och långt efter krutets uppfinning; ännu 1814 såg man kosacker beväpnade med båge och pilar rida genom Paris gator efter Napoleons nederlag i Ryssland.

Fig. 71. *Harpun* af ben från Danmark; *stenåldern.*

Vissa vilda stammar, såsom Syd-Amerikas indianer och malajer, ha tidigt uppfunnit *skjutröret*, som lätt kan förfärdigas, där långa rörplantor växa. Liksom våra gossar begagna sina ärtskjutare, så blåsa dessa vildar sina förgiftade pilar eller kulor genom långa rör och kunna härvid uppnå en hög grad af träffsäkerhet. Då krutet senare uppfanns, konstruerades på denna enkla grundval nya skjutrör — bössor, kanoner m. m. — där en utomordentlig kraft kunde alstras genom gasutveckling.

Vi finna således, att människan i sin industriella verksamhet städse i hög grad använt sitt skarpsinne för att uppfinna förstörelseredskap, afsedda för såväl människor som djur.

Då *jakt* och *fiske* i allmänhet voro våra äldsta förfäders liksom de nutida vildarnes hufvudsysselsättning, förvärfvade de ock en synnerlig skicklighet däri. De kände, genom att ständigt lefva bland de vilda djuren, alla deras vanor och läten, och de härmade dessa för att locka dem i sitt grannskap och desto lättare kunna nå dem med sina kastvapen och snaror. Förr som nu torde vildarne ha förstått att dölja sig för djuren genom en fyndig förklädnad, såsom då indianer hänga öfver sig renhudar med hufvud och horn och sålunda begifva sig in bland en renhjord, eller då australier simma under vattnet och andas genom ett rör eller ha hufvudet betäckt med vattenväxter för att obemärkt nalkas en flock änder och helt tyst draga den ena efter den andra under vattnet. För samma ändamål pläga ock egyptierna ibland sticka hufvudet in i ett kurbitsskal och simma in bland sjöfågelsvärmar, ett bruk som de sannolikt ärft från sina äldsta förfäder.

De vilda folken införde redan jakt med hundar; sålunda ha australierna dresserat den hos dem inhemska hundrasen dingo till jakt, liksom ock de flesta af Nord-Amerikas indianer

ha sina jakthundar. Dock var jakthunden ej så allmänt spridd bland ociviliserade folk förr än europeerna fört den till alla jordens trakter.

Äfven leoparden har ibland dresserats för jakt, såsom i Indien och Persien, och falkjakt var redan i forntiden känd bland österns folk, därifrån den i medeltiden infördes till Europa.

Förutom jakt har ock *djurfångst* från människoslägtets äldsta tid varit ett medel att förskaffa sig föda; *fallgropar* gräfdes och försågos med en lös betäckning, *snaror* förfärdigades, tvänne staket uppfördes, som på en stor landyta bildade en vinkel, mot hvars spets djuren drefvos för att där fångas o. s. v.

Att fånga fåglar med *nät* är ett urgammalt bruk, som går så långt tillbaka som historien, och det finnes hos de flesta nutida folk.

Fig. 72. *Metkrok* af ben från Västergötland; *stenåldern.*

Öfverhufvud taget har *fisket* föga ändrats sedan vi lämnat det vilda stadiet; vi finna nämligen de gängse fiskerimetoderna vara väsentligen desamma som våra äldsta kända förfäders och de nutida vildarnes.

Harpuner (fig. 71) och *ljuster* af ben begagnades redan af stenålderns folk i många trakter, t. ex. i Skandinavien, och begagnas än i dag af många vilda folk. Anmärkningsvärdt är, att eldsländarne göra benharpuner, som alldeles likna den närstående danska formen. Mångenstädes begagna sig vildarne vid ljustring däraf att fiskarne draga sig till eldsken efter mörkrets inträdande.

Fig. 73. *Metkrokar:* 1, 2 och 3 af pärlemor och sköldpadda, från Vänskapsöarna; 4 af ben, från Hawai.

Metkroken var ock känd af stenåldersfolken (fig. 72); ibland gjordes den helt och hållet af ben, ibland af ben med spets och hulling af flinta.

Krokfisket var kändt af de gamla kulturfolken, och det utfördes hos fornegyptierna till stor del alldeles som hos oss. Det är emellertid ej i bruk hos alla vilda folk, ehuru somliga begagna detta medel; sålunda göra sig australier metkrokar af mussleskal eller hökklor och Oceaniens folk förfärdiga sådana af pärlemor, sköldpadda, ben o. s. v. (fig. 73); Nord-Amerikas indianer göra dem ofta af trästickor af hårdt trä, som böjas i elden och förses med hullingar af ben eller sten, och liknande krokar finner man ock å Söderhafsöarne.

Nät- och *notfiske* begagnas af de förhistoriska folken — man har t. ex. funnit stycken af nät bland lämningar efter stenåldersfolk i Schweiz — och samma fiskerimetod är i bruk från urminnes tid hos många vilda folk.

Somliga vildar *skjuta* fisk med pil, därvid ådagaläggande en förvånande skicklighet.

Eldsländarne jaga fiskar i grundt vatten alldeles som harar och bistås därvid af små hundar, som de dresserat för denna sorts jakt.

På somliga ställen, synnerligast i Syd-Amerika,

döfvas fisk genom att kasta giftiga örter i vattnet; å andra uppföra vildarne *fördämningar* för att vid inträffande ebb kvarhålla de fiskar, som förts mot stranden genom tidvattnets stigning.

* * *

Lergods finnas ej hos alla folk, t. ex. australier, eldsländare m. fl., och hos de äldsta vildar, hvilka lämnat oss några rester, såsom vissa grottmänniskor i Frankrike från rentiden, saknas likaledes alla alster af krukmakarekonsten. Emellertid har man i många af de förhistoriska bengrottorna funnit lerkärl af tämligen grof massa, somliga blott soltorkade, andra väl brända, och jämte dessa kärl har man af öfriga redskap blott funnit sådana af oslipad flinta.

Den första början till krukmakarekonsten var mycket enkel: man har skäl att anse, att den hos somliga vilda folk framgått af bruket att bestryka träkärl med lera, på det dessa skulle stå emot eldens inverkan vid kokning, under det den hos andra börjat med att gjuta lera å fruktskal (af kurbitser m. m.) eller korgar, som därpå bortbrändes. Men snart torde man funnit, att det gick an att forma leran för hand och bränna den för att få brukbara kärl, och vi se än i dag kvinnor hos vilda folk i Afrika och Amerika liksom å Hebriderna (Skotland) förfärdiga lerkärl genom att påsmeta lerklump på lerklump och forma kärlen utan tillhjälp af krukmakareskifvan. Alla äldre lerkärl, som funnits i grafvar från sten- eller bronsåldrarne, ha varit gjorda för hand (fig. 74), oftast finnas å dessa kärl hvarjehanda sirater, åvägabragta genom intryck af snören, fiskben m. m. eller inristningar med pryl o. s. v. Ofta äro kärlen omsorgsfullt tillverkade af fin lera, utblandad med sand och väl knådad. Kärlen ha varit använda som askurnor, rökelsekar, förvaringskärl för föda, dryckeskärl, grytor o. s. v.; att många varit använda som kokkärl synes af de hål, som finnas i kanten (fig. 74) och som utvisa, att kärlet sannolikt varit upphängdt öfver elden.

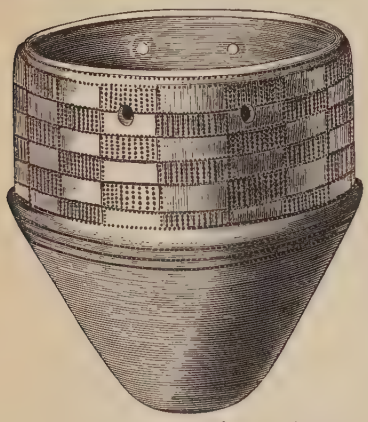

Fig. 74. *Lergods från stenåldern.*

Ehuru *krukmakareskifvan* betecknar ett stort framsteg och länge var okänd af kulturfolken, har den dock varit känd af flera alltifrån deras äldsta historiska tid, såsom synes af gamla egyptiska teckningar å väggarne i kungagrafvarne (fig. 75). Liksom fornegyptierna ha hinduerna m. fl. folk sedan forna tider drifvit krukmakareskifvan direkt med handen, och ett nytt framsteg var därför att först drifva skifvan medelst foten nedifrån och sedan medelst ett snöre lagdt å ett hjul.

Hos forntidens kulturfolk tillämpades tidigt de sköna konsterna på lergodstillverkningen, såsom synes af de dyrbara vaser, fat m. m., som funnits bland lämningarna efter många forntida städer: Babylon, Tebe i Egypten, Kume,

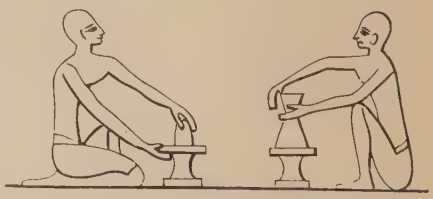

Fig. 75. *Krukmakareskifvan hos fornegyptierna.*

Adria, Regium Tralles, ön Kos m. fl., som blefvo ryktbara för sin lergodsindustri.

De äldsta lergodsarbetena voro porösa — liksom *terra cotta* — hvarför man fann nödigt att öfverdraga dem med någon fernissa eller anbringa *glasyr* därå. Denna sista konst, som grundar sig på inbränning af kiselsyra i lergodsets yta, blef af största betydelse och utbildades tidigt i Egypten, Babylonien och synnerligast i Kina. Kinesernas lergods, som vanligtvis kallas *porslin*, är dock så starkt brändt, att ej blott ytan är glaserad, utan hela massan är liksom glasvandlad och därför klar och genomskinlig (äkta porslin).

Glastillverkningen anses ha tagit sin början i Egypten (fig. 76), ehuru äldre berättelser tillskrifvit fenicierna uppfinningen af denna konst, som grundas på sammansmältning af kiselsyra med kali-, natron- eller bly-salter. Konsten var emellertid känd af egyptierna långt förr än fenicierna framträdde, och dessa liksom andra forntida handelsfolk spridde den blott, sedan de lärt den hos egyptierna.

Dessa tillverkade glasvaror redan 1600 år f. Kr. och hade bekanta glasfabriker i Memfis och Tebe långt förr än feniciernas gamla stad Sidon blef känd för sina.

Förekomsten af lämplig sand (kiselsyra) var ett hufvudvillkor för glastillverkningen, och därför blef ock den lilla floden Belus i Galileen vida känd för sin utmärkta sand, som dels gaf anledning till inrättandet af glasfabriker vid densamma, dels sändes till andra fabriker. Äfven det gamla Assyrien var i forntiden (ungefär 1100 år f. Kr.) kändt för glastillverkning, och forngrekerna samt fornromarne voro väl bekanta med densamma. Genom romarne torde gallerna ha blifvit bekanta med konsten, och dessa spridde kännedomen därom till England.

Fig. 76. *Glasblåsning hos fornegyptierna.*

Länge var Egypten i forntiden synnerligen kändt för sina glasvaror, som i en senare period mest tillverkades i Alexandria. Af fig. 76 synes, hurusom metoden att »blåsa glas» redan var känd i den äldsta historiska tiden. Mest tillverkades flaskor, bägare o. a. husgeråd jämte prydnader, och dessa voro försedda med upphöjningar och färgade. Konsten att färga glaset är nästan lika gammal som den att tillverka det och torde lätt varit funnen genom försök med hvarjehanda metalloxider, såsom af järn och koppar (röd), af koppar och krom (grön), kobolt (blå), mangan (violett) o. s. v.

Fönsterglas synas ej ha varit tillverkade förr än i sista årh. f. Kr., då vi finna sådana hos romarne; bland ruinerna af Pompeji (som förstördes 79 e. Kr.) finnas ock fönsterglas. Dessa gjordes dock fordom ej af stora blåsor såsom i nyare tiden, utan blefvo gjutna för ändamålet. Före nämnda tid begagnade de rike i stället för fönsterglas horn, glimmer eller bergkrystall och de fattige fingo finna sig i att vara utsatta för vädrets åverkan genom ljusöppningarna i tak eller väggar.

I större skala användes glasfönster ibland redan i 5:te årh., då vissa kyrkor (såsom Sofiakyrkan i Konstantinopel) försågos därmed; men på det hela taget voro fönsterglas ända till 16:de årh. endast en lyx för de rike.

Elden.

Elden har alltid varit af den största betydelse för människan, icke blott för födans beredning och metallernas bearbetning, utan ock för belysning och uppvärmning. Ej underligt därför att en verklig eldsdyrkan funnits hos snart sagdt alla folk: egyptier, araber, judar, kaldeer, perser, skyter, greker, romare, tatarer, kineser, mexikaner m. fl.

Hvad särskildt eldens betydelse för det bofasta lifvet beträffar, så påminnas vi därom af språket, nämligen ordet *härd* — på franska *foyer* af *feu* eld — som är så betecknande för det sociala lifvet såsom ursprungligen varande hemmets medelpunkt.

Elden har människan lärt känna på flera sätt. Endast de stammar, som bodde vid vulkaniska trakter eller där eld alstrades genom naturen själf (t. ex. vid nuvarande Baku vid Kaspiska hafvet, där den naturliga bergoljan ibland antänder sig själf), voro i tillfälle att utan eget ingripande använda elden. Att frambringa eld har alltid varit en konst, som djurens förstånd ej mäktat finna. Människan lärde sig densamma dels genom att gnida två trästycken mot hvarandra — något som hon måhända fått kännedom om genom att iakttaga självfantändning af träd, hvilkas grenar kommit att gnidas mot hvarandra — eller genom att slå en hård sten, synnerligast flinta, mot någon metall eller malm, såsom järn eller svafvelkis.

Emellertid har man sett folk, som, fastän de haft elden, varit fullkomligt okunniga om sättet att alstra den, om den utslocknade. Sådana voro tasmanierna (Van Diemens land), hvilka därför alltid på sina vandringar buro eldbränder med sig och voro mycket angelägna om att underhålla elden. Huru de från början fått den, är okändt. Samma obekantskap med konsten att göra eld finner man hos åtskilliga andra folk i vidt skilda trakter på jorden, hvarför det hos dem finnes personer, hvilkas enda syssla är att underhålla en ständig eld.

Man har t. o. m. omtalat folk, som ej synas haft någon kännedom alls om elden. Sålunda skola enligt den grekiska traditionen Greklands urinvånare pelasgerna ha varit obekanta därmed, och Plinius omtalar, att det fanns folkslag i Etiopien, som på Ptolemeus Lathyros' tid (1:a årh. f. Kr.) ej hade elden. Vidare har pater Gobien berättat, att ladronerna å Marianerna (Mikronesien) ej kände elden förr än den ryktbare upptäcktsresanden Magellan 1512 som straff för deras ständiga stölder brände upp en af deras byar. »Då de sågo sina trähus brinna, trodde de först, att elden var ett vildt djur, som lefde af ved, och då några bland dem, som gingo för nära, brände sig, gingo de andra längre bort, på det att de ej skulle bli uppslukade eller förgiftade, då det förskräckliga djuret andades.»

Liknande uppgifter om andra folk ha lämnats af andra resande; sålunda omtalar Alvaro de Saavedra, att invånarne på några små öar i Stilla oceanen, som han kallade Los Jardines, blefvo förskräckta öfver elden, som de aldrig före europeernas ankomst sett, och likaledes berättar Wilkes, nordamerikansk sjöofficer och deltagare i en officiell expedition för vetenskapliga forskningar, att på ön Fakaafo (bland Föreningsöarna, Polynesien) funnos hvarken några kokplatser eller minsta spår efter eld samt att infödingarne blefvo mycket förskräckta, då de sågo gnistor vid slag af stål mot flinta. Man har såsom bevis, att dessa infödingar ändock skulle ha känt till elden, anfört, att de ha ett ord *afi*, som anses betyda eld; men endels betyder detta

ord ljus och värme lika väl som eld, endels är det sannolikt, att det fått den senare betydelsen *sedan* elden blifvit känd.

Eldgöringen utföres af många skilda folk medelst kringvridning af en käpp ställd mot ett trästycke, där en liten fördjupning är gjord. Ursprungligen kringvreds käppen med båda händerna lagda flata mot hvarandra, som ännu sker hos åtskilliga folk, såsom australierna och buskmännen; men många folk, t. ex. eskimåer och nordamerikanska indianer, ha förbättrat metoden genom att använda en sträng kring käppen, hvilken drages med händerna eller medelst en båge, liksom vid borrning, för att gifva käppen en större rotationshastighet. Å Nya Zeeland göra vildarne eld genom att kraftigt stryka käppspetsen fram och tillbaka i en ränna uti ett annat trästycke. Båda trästyckena skola vara torra och käppen af hårdare träslag än underlaget. Mycket hastigt inträffar, såsom en hvar lätt kan genom försök utröna, förkolning af trästyckena, synnerligast det af lösare slag; gnistor alstras därpå och dessa uppfångas i torra spånor, löf eller grässtrån m. m., som genast fatta eld.

Hos de gamla romarne var detta sätt att göra eld föreskrifvet, om de vestaliska jungfrurna läto elden på Vestas altare slockna, och än i dag alstra Indiens braminer sålunda sin rena eld för offren åt gudarne. Under medeltiden brukades gnidelden nästan öfverallt i Europa för en mängd ändamål, framförallt såsom »nödeld» för att skydda sig mot stora landsplågor, kreatursjukdomar o. s. v. I Småland brukades, enligt Hyltén-Cavallius, ända in i våra dagar »gno eld» vid vissa tillfällen, såsom för att antända kolmilor och masugnar.

Medelst stål och flinta fortfor man i Europa från den äldsta historiska tiden ända till 1833 att göra eld; men efter den tiden började man tillverka tändstickor med kemiska tändsatser. Principen är dock densamma som vid gnideldens frambringande, eller friktion, som alstrar hetta.

Förr brändes i eldstäderna endast *ved;* men i somliga länder, t. ex. Kina, har man sedan urminnes tid äfven brukat använda *stenkol.* Den venetianske resanden Marco Polo omtalade i 13:de årh., att man i Kina uthögg en sorts svart sten ur bergen och att denna begagnades som bränsle. Detta var då en underbar nyhet för Europa, där man senare äfvenledes började bränna stenkol för att ersätta ved, då sådan i somliga länder blef sällsyntare än fordom.

Det äldsta belysningsmedlet var *facklan*, som förfärdigades af harzrik barrved; och efter detta mönster förfärdigade man senare andra facklor af tågdref, doppadt i beck eller vax m. m. Från denna sorts fackla ha talg- och vax-ljusen haft sitt ursprung; dessa voro i allmänt bruk hos de gamla romarne redan vid vår tidräknings början. Stearinljusen äro åter en förbättring, som tillhör 19:de årh.

Den äldre *lampan*, med ett platt oljehus och ett eller flera små hål för veken, brukades sedan urminnes tid hos kulturfolken, synnerligast greker och romare, och har ej ännu gått ur bruk hos somliga romanska folk. Först i slutet af 18:de årh. gjordes en viktig förändring i lampans inrättning, då schweizaren Argand gjorde veken cylindrisk och ihålig och fransmannen Quinquet omgaf den med en glasskorsten, hvarigenom lagan blef klarare och sotning undveks.

Näringsindustri.

Husdjurens och kulturväxternas frambringande.

Urmänniskans förnämsta omsorg var att förskaffa sig *föda,* och hungern var hennes första läromästare. I tropiska länder kunde hon alltid lätt lifnära sig af hvad naturen omedelbart alstrade, då dels naturprodukterna här äro så ymniga, dels människans lefnadsbehof så inskränkta på grund af hettan. Villebråd fanns ursprungligen i öfverflöd, och i vattendragen var det riklig tillgång på fisk, under det rötter och frukter — kurbitser, palmnötter, bönor m. m. — lämnades af skogarne, och vild honing och fogelägg liksom snäckor och musslor ofta stodo att finna. Också ser man på kusterna i många skilda länder stora högar af musslor eller ostronskal, »kjökkenmöddinger».

I mindre fruktbara trakter kunde lifvet emellertid vara svårt nog att uppehålla, om jakt och fiske lämnade människan i sticket; hon fick då gripa till alla möjliga utvägar: uppsöka hvarje ätbar rot eller insekt, fånga ormar och ödlor m. m., ja äta människor, som dels dödades i krig, dels slaktades inom stammen, då nöden var stor.

Genom jägare- och fiskarelifvet utbildades i hög grad människans ihärdighet, mod och klokhet; men det har fordrats än mera omtanka och skarpsinnighet för att tillgodogöra sig alla naturens näringsalster och förädla dem.

Urmänniskan lifnärde sig visserligen liksom djuren af hvad naturen omedelbarligen bjöd henne; men genom sitt högre förstånd har människan så småningom vetat att ändra naturens produkter till sin fördel. Hon har sålunda tillgodogjort sig vissa individuella afvikelser hos växter och djur genom att för fortplantning utvälja de raser, som äro för henne fördelaktiga och från fortplantning förhindrat sådana, som ej voro nyttiga. Och detta skedde mycket tidigt, så att oftast intet historiskt vittnesbörd finnes därom; de äldre kulturfolken gjorde därför ofta — af tacksamhet för den nytta, de nya medlen till bärgning medförde, och i obekantskap med naturlagarne — uppfinnarne liksom andra konsters och vetenskapers upphofsmän till gudar, som skalderna eller prästerna lofsjöngo. Sålunda dyrkade fornegypterna Osiris, Isis och Amon såsom fruktbarhetens gudar, hvilka gifvit människorna näringsväxterna, boskapen och åkerbruken m. m.; hos grekerna blef Ceres sädesslagens gudinna och Bacchus drufvans gud. Ibland finner man någon särskild personlighet dyrkas för en viss nyttig naturprodukts förädling, såsom Kamitos, till hvilken man i Grekland uppförde ett tempel, emedan han först planterat bönor.

Då människorna skaffade sig de s. k. kulturväxterna: fruktträd, köksväxter och sädesslag m. m. samt husdjuren, förändrades därigenom ej blott de ursprungliga *formerna,* utan äfven och framför allt vissa *förrättningar.* Om man inskränkt sig till att endast förstora den vilda moroten, rofvan och rättikan, skulle dessa varit oätbara. För att lämpa dem efter vår smak har det behöfts att minska vissa af deras beståndsdelar och att öka andra, d. v. s. *förändra nutritionen och afsöndringen.* Åtskilliga af de ätbara växterna ha särdeles skarpa beståndsdelar i vildt tillstånd och somliga äro såsom vilda giftiga, t. ex. celleri.

Fig. 77. *Ramses II på sin stridsvagn, basrelieff från Tebe.* Efter Champolion.

På växternas utveckling verka i högsta grad ljus, värme, luft, vatten och markens beskaffenhet, och människan har genom att införa vissa ändringar häri, såsom anskaffandet af mera ljus och vatten, gödsling, tillförande af humus samt vissa mineralämnen m. m. frambringat både nya former och ökat storleken af blommor, frukter, rötter o. s. v. Gödning af jorden med dy, järnockra, aska och dylikt alstrar hos ett stort antal växter många förändringar i deras kemiska beståndsdelar, hvarigenom deras smak, lukt och färg ändras. Ljus och värme i större mängd medföra tidigare groning, blomning och fruktsättning och därigenom bli många hos oss tvååriga växter i varmare länder ettåriga. Vid alltför yppig utveckling af stjälkar och blad minskas eller förhindras blombildningen och följaktligen fruktalstringen; och tvärtom utbildas blommor och frukter allt mera, ju större hinder man sätter för de förras tillväxt. Samma är förhållandet med rötterna. Man kan sålunda öka skörden af potatis, hvitkål m. m. genom att i tid afplocka blommorna.

I allmänhet inverkar tillförsel af rikligare näring till vilda växter, som odlas, betydligt på deras fortplantning, och deras frön tilltaga därigenom; dock kan härvid i vissa fall benägenhet till föränderlighet hos fröna uppstå. Förändringarna ha emellertid ofta visat sig fördelaktiga för människan och hon har sökt bibehålla dem. De äro i början mer eller mindre dolda (latenta), men öfverflyttas på fröna och yppa sig först sedan på afkomman. Inflytandet af de yttre förhållanden, för hvilka människan utsätter en växt vid odlandet, yttrar sig sålunda dels omedelbart, dels, och i än högre grad, på afkomman, som vanligtvis först efter flera generationer får mera djupgående och beständiga förändringar. Därför fordras så mycken omsorg och ihärdighet för frambringandet af de önskade resultaten. Fransmannen *Fabre* har genom sina försök att ombilda den vilda gräsarten Ægilops till en närande hveteart visat, att åtgärderna måste fortsättas flera år för att af den vilda plantan göra en kulturväxt.

Hvad *djuren* beträffar, veta vi, att, om samma fysiologiska förrättningar hos dem, som blifvit tama, skulle förbli hvad de äro hos de vilda djuren, så skulle vi ej haft några af de raser, som utmärkas af olikhet i mjölkproduktion, förmåga att arbeta eller produktion af kött, fett, ull o. s. v.

Husdjurens ben äro lättare, mjukare och fettrikare än de vilda djurens, som äro vida fastare samt ha ojämnare yta och mera utskjutande muskelfästen än de förra, hvarför man ofta kan af ett enda benstycke säga, om ett djur varit vildt eller tamt.

Getter och kor få större jufver och producera därför vida mera mjölk, om de regelbundet mjölkas, än om de försummas och förvildas, då de blott gifva mjölk så länge deras ungar dia.

Stegrad ullproduktion hos fåret hindrar rikligare kött och fettbildning, hvarför man mångenstädes, såsom i England, uppföder en särskild ras af köttfår som slaktkreatur.

Hos det kinesiska gödsvinet har man framkallat en sådan fettaflagring, att vissa kroppsdelar, synnerligast rörelseverktygen, hållits tillbaka i utveckling.

Husdjurens historia.

Då Europas grottmänniskor lefde i den slipade stenens period, hade de ännu inga *husdjur;* af sådana finnas inga kvarlefvor i deras grottor, blott af

vilda djur. De folk, som efterlämnat »kjökkenmöddingarna» i Danmark, hade intet annat husdjur än hunden. Då europeerna kommo till Amerika i 15:de och 16:de århundradet funnos blott lama och alpaka såsom husdjur hos peruvianerna, och utanför Peru användes af infödingarne endast hunden som husdjur, nämligen som dragare.

Alla kulturfolk — indoeuropeer, semiter m. fl. — hade redan tämt flera husdjur innan de kommo i det historiska stadiet och innan de lämnat sina urhem samt blifvit upplösta i skilda stammar.

Då somliga husdjur äro begränsade till vissa trakter och klimat, kunna vi ej antaga, att de alla blifvit tämda (domesticerade) af ett och samma folk och på samma tid, eller att de blifvit spridda såsom husdjur från en gemensam hemort, utan måste anse, att de på skilda orter blifvit tämda af skilda folk.

Antalet af djurarter, som människan kunnat göra till husdjur är ej stort, beroende väsentligen därpå att jämförelsevis få vilda djur trifvas fullkomligt i fångenskap; många dö efter längre eller kortare tid, då de tagits ur sina naturliga lefnadsförhållanden, andra kunna visserligen lefva i de nya villkoren länge nog, men fortplanta sig ej. Endast ett fåtal djur har visat benägenhet att fortplanta sig i fångenskapen, och de nyttigare af dessa ha blifvit förvandlade till husdjur, dessa ha ofta t. o. m. fått än större alstringsförmåga än i det vilda tillståndet.

Hunden är otvifvelaktigt det först tämda af alla husdjuren, och han torde från början ha varit använd till såväl skydd som jakt och bevakande af boskapshjordar.

Indoeuropeernas benämningar på boskap eller fän — gotiska »faihu», tyska »vieh», latin »pecus», sanskrit »paçú» — häntyda på sanskritordet »paç», som betyder fastbinda; boskapsdjuren voro därför *de fastbundna* i motsats till de fria eller vilda djuren.

Äldre författare uppgifva boskapshjordarne såsom kulturfolkens egentliga rikedom, målet för deras strider och källan till deras näring och beklädnad, då de ännu voro på det barbariska stadiet.

Oxen, *fåret* och *geten* voro otvifvelaktigt de djur, som kulturfolken först tämde näst efter hunden, såsom framgår af öfverensstämmande benämningar därpå i de indoeuropeiska språken och uppgifterna om deras förekomst i indiernas, persernas, grekernas och romarnes äldsta kända perioder.

Oxen var forntidens egentliga last- och dragdjur.

Kamelen hade fornsemiterna samt turko-tatarerna redan tämt i den förhistoriska tiden.

Den industriella förädlingen af boskapen, som i en okänd forntid drifvits till en betydande höjd af somliga folk, är emellertid alldeles okänd hos andra folk och synes alltid ha varit det, t. ex. större delen af södra- och mellersta Afrikas stammar; Afrikaforskarne framhalla detta märkvärdiga faktum utan att kunna förklara det. De kunna ej anse det bero på förekomsten af den oroande tsetse-flugan, då denna nämligen finnes äfven i Kafferlanden, där dock boskapsskötsel drifves i stor skala och mjölk utgör ett viktigt födoämne.

På västkusten och det inre landet saknas alldeles boskapsskötsel; här och där äger endast fursten och några af de förnäma en eller annan hjord, och Livingstone sökte förgäfves att lära somliga stammar boskapsskötsel. Mot norr idkas sådan nästan öfverallt, men somliga folk, såsom de jämförelsevis högt stående niamniam och monbuttu, sakna boskap.

Svinet har blifvit husdjur i en jämförelsevis sen tid, ty fornindierna, fornperserna och fornsemiterna kände ej svinafveln. Man har skäl att anse,

att svinet blifvit tämdt af Europas kulturfolk, synnerligast greker och romare, sedan åkerbruket nått en högre utveckling, då detta djur för sin skötsel fordrar en mera bofast och jordbrukande befolkning. I afsides liggande länder såsom Finland och Estland, fruktades svinet ännu i en ganska sen tid på grund af dess härjningar på nysådden.

Hästen kan ej anses ha blifvit dresserad förr än i en jämförelsevis sen period. Fornindierna i 16:de och forngrekerna i 10:de årh. f. Kr. kände ej konsten att rida; fornperserna kände den, men de anses ha lärt den af angränsande turko-tatariska nomadstammar å Central-Asiens stepper, hästens hemland.

Fornsemiterna i Mesopotamien lärde sig tidigt tämja hästen, som åter var obekant för de äldsta egyptierna.

Hästen spändes, då man börjat använda honom som dragare, i forntiden ej för tunga lastvagnar utan endast för krigs-, kappkörings- eller resvagnar (fig. 76.)

Han tjänade till föda på tidigare utvecklingsstadier, och många folk torde tidigt, liksom de turko-tatariska stammarne än i dag ha haft halfvilda hästhjordar för köttets och mjölkens skull.

Åsnan, hvars ursprungliga hemort är Central-Asiens steppland, var husdjur hos de äldsta indierna liksom hos fornsemiterna, och från de senare kom hon till europeerna.

Katten blef tidigt tämd af fornegyptierna, som höllo detta djur heligt, och genom romarne spriddes huskatten i början af den kristna tiden till de öfriga europeiska folken samt till de asiatiska länderna.

Kaninen är i Europa ursprungligen ett spanskt djur, som kom med iberiska stammar från Afrika och Spanien och härifrån fördes vidare till de västliga Medelhafsöarne och Italien. I de östliga Medelhafsländerna var kaninen fordom okänd.

Hos de europeiska pålbyggnadsfolken öfvervägde i den äldsta tiden de till föda tjänande vilda djuren öfver husdjuren; af dessa funnos då endast hunden, oxen, fåret och geten; något senare kommo svinet och hästen.

Fjäderfän började jämförelsevis sent att tämjas; endast en obetydlig början därtill var gjord hos indo-europeerna vid deras första historiska framträdande. Först tämdes *hönsen* af de bofasta och åkerbrukande fornperserna; deras tämjande var ännu i 10:de årh. f. Kr. obekant för grekerna och först i en långt senare tid infördes hönsen från Persien till Grekland, där de första gången omtalas i 6:te årh. f. Kr. De voro ej kända af fornjudarne och egyptierna; Gamla testamentet talar ej därom, och de egyptiska väggmålningarna ha inga bilder däraf.

Romarne fingo snart efter grekerna hönsen från desse, och i 5:e årh. f. Kr. synas folken i mellersta Europa ha fått dem från Asien öfver södra Ryssland.

Gåsen var i 10:de årh. f. Kr. ett husdjur i Grekland, men tämjandet af detta djur kände de äldsta indierna samt perserna ej till.

Tama *dufvan* omtalas första gången i Gamla testamentet hos Esaias (i 8:de årh. f. Kr.); från Syrien kom hon till Grekland i början af 5:te årh. f. Kr.; romarne lärde känna henne i ett gammalt feniciskt tempel på Cicilien, och med den romerska kulturen spriddes hon sedan till Europas öfriga länder.

Frånvaron af tamfogel är alltid ett tecken på lågt stående åkerbruk; de tidigaste åkerbrukarne fruktade dessa djur, då de upplockade det nödtorf-

tiga utsädet, och fjäderfän fordra för tämjandet fasta bostadsförhållanden och måste skyddas för räfvar, hökar m. fl. fiender af väl gjorda inhägnader samt bostäder.

Pålbyggnadsfolken i Europa saknade ännu alla fjäderfän.

Kulturväxternas historia.

Åtskilliga näringsväxter tyckas fortfarande vara likadana som i det vilda stadiet, såsom kokospalmen och brödfruktträdet; men de flesta ha blifvit förändrade genom människans odling. Ibland kan man finna den vilda plantan därtill, såsom vilda moroten i norra Europa och vildpotatisen i Chili (till Europa infördes potatisen i slutet af 16:de årh.); men ursprunget till kulturväxterna har man ofta förgäfves sökt finna.

Genom nyare botaniska studier, synnerligast af schweizaren A. DE CANDOLLE, har man numer efterforskat icke mindre än 247 kulturväxters historia. Af dessa är det blott 3, om hvilka det är ovisst, huruvida de härstamma från Gamla eller Nya världen, nämligen *tvänne gurkväxter* och *turkiska bönan*.

Många (27) arter, däribland korn, ha ej kunnat återfinnas i vilda tillståndet och somliga synas vara på väg att utdö eller äro redan alldeles utdöda såsom vilda.

I Gamla världen känner man 44 arter, som varit odlade sedan mer än 4000 år tillbaka och i Nya världen 5, som sannolikt odlats lika lång tid. Af dessa 49 växter har *majsen* (eller *indiankornet)* aldrig funnits vild här; den har blifvit spridd öfver hela jorden från Amerika, den användes af infödingarne före europeernas ankomst ända från Peru och Brasilien upp till Mississippis trakter, hvarför den sannolikt varit vild i flera amerikanska områden.

Bönan har varit odlad sedan flera tusen år i Asiens tempererade trakter, men har blott en enda gang funnits vild, nämligen 1773 vid Kaspiska hafvet, hvarför den sannolikt i 19:de arh. slutat sitt vilda stadium. Förhållandet torde vara detsamma med *hvete*, *linsen* och *kikärter*. Då alla dessa växters frön äro fyllda med mjöl och sakna hvarje skydd mot gnagare och insekter, som söka dem med begärlighet, är det ej underligt, att de, lämnade åt sig själfva, omkommit i striden för tillvaron.

Tobaken har blott på ett ställe funnits vild, nämligen i Ecuador (Syd-Amerika); som emellertid indianerna alltid rökt och tuggat tobak ända från Peru till Förenta staterna, är det sannolikt, att denna växt ursprungligen varit vild i vidsträcktare trakter i Nya världen.

Bland växter, som enligt *De Candolle* varit odlade minst 4000 år, må nämnas: *hvete*, *korn*, *hirs*, *linsen*, *bönor*, *ris*, *ärter*, *rofvor*, *rädisor*, *raps*, *spenat*, *kål*, *lök*, *vattenmeloner*, *gurkor*, *fikon*, *dadelpalmer*, *té*, *mandlar*. *vinrankor*, *aprikoser*, *persikor*, *äpplen*, *päron*, *oliver*, *lin*, *mullbär*, m. fl.; alla dessa härstamma från Gamla världen.

Från Amerika ha vi fått endast helt få kulturväxter, såsom *potatisen*, *jordärtskockor* och *pumpan*. Sverge har lämnat tva kulturväxter, nämligen *kålroten* och *alsike-klöfvern*.

Ärter ha liksom *bondböner* sitt ursprung i Ostindien.

Kornets hemland är sannolikt Egypten, och *hvetets* antages vara Mesopotamien.

Att våra sädesslag utgöra omvandlingar af vilda gräsväxter lider intet tvifvel, ehuru moderplantorna torde ha varit af mycket olika utseende. Såsom ofvan nämndes, har FABRE experimentellt visat möjligheten af att förvandla gräs till sädesslag, då det lyckats honom att på öppna fältet genom fortsatt odling under 4 år öfverföra *Ægilops ovata* till en hveteform; under loppet af odlingen inträffade allt flera förändringar och fröna blefvo allt större.

Själfva hvetet har under tidernas lopp blifvit större än fordom.

Korn och *hvete* funnos allmänt i Europa — Skandinavien, Tyskland, Italien, Grekland o. s. v. — allt ifrån den äldsta tid, som lämnat oss några historiska underrättelser, och dessa sädesslag odlades här redan under den förhistoriska tiden, då åter *råg* och *hafre* ej funnos. Romarne, som ursprungligen blott kände hafren såsom ett ogräs bland kornet, torde ha lärt känna den som näringsväxt af nordiska folk. PLINIUS D. Ä. (i 1:a århundradet e. Kr.) menade, att kornet omvandlas till hafre genom urartning, men trodde dock, att hafren kunde öfvergå till ett verkligt sädesslag och framhöll, att germanerna t. o. m. sådde hafre och lefde uteslutande däraf.

Detsamma omtalades ock i medeltiden om de brittiska kelterna, och än i denna dag lifnära sig skottar liksom somliga tyska bönder till stor del af hafre. Gamla tidens greker kände i en sen period hafren blott som kreatursfoder.

Om ock de nordiska folken först efter all sannolikhet använde hafren till människoföda, torde den dock kommit till dem från sydliga länder; den antages härstamma från sydöstra Europa.

Rågen var för romarne, då de sent omsider lärde känna detta sädesslag, ett svart, osmakligt och osmältbart korn, och ännu finna vi de romanska folken afsky detsamma. Dess ursprungliga hemland är sannolikt trakterna mellan Alperna och Svarta hafvet eller den nuvarande österrikiska kejsarstaten.

De äldre europeiska pålbyggnadsfolken odlade *korn* och *hvete*, men saknade *råg* och *hafre*, hvilka först visa sig i de senare pålbyggnaderna från bronsåldern.

Af öfriga åkerväxter förekomma hos dessa folk blott *ärter* i stenåldern och *bönor* samt *linsen* i bronsåldern.

Linet, hvars hemland är okändt, odlades redan i den fornhistoriska tiden af många folk.

Hampan, härstammande från trakterna öster om Kaspiska hafvet, odlades tidigt af skyterna och tracierna och kom genom dem till Europa; för fornegyptierna, fenicierna och grekerna var den okänd. Topparne, som kallas *haschish*, ha sedan urminnes sid begagnats som ett narkotiskt ämne af indier, perser, skyter m. fl., och många negerfolk använda ock haschish.

Bomullsväxterna, som dels äro buskartade, dels örtartade, härstamma från Egypten och Asiens hetare länder, hvarest de odlats sedan urminnes tid.

Enligt STRABO erhöllo egyptierna bomullen af en nöt eller kapsel alstrad af en buske: »man öppnade denna nöt för att uttaga innehållet, hvaraf man spann trådar och gjorde kläder.»

Ekollon torde ofta varit använda som föda på de tidigaste stadierna; de i sin utveckling tillbakablifna arkadierna (Grekland) betecknas fordom uttryckligen som »ollonätare» och PLINIUS D. Ä. omtalar, att man i Italien ibland vid hungersnöd bakade bröd af ollonmjöl.

Oljeträdet har sitt hemland i Asiens sydvästliga delar (Mesopotamien) och blef här af de semitiska folken tidigt förädladt; genom ständig kultur blefvo frukterna, *oliverna*, hvaraf matolja pressas, snart en lönande vara.

Öfverallt i Gamla testamentet omtalas oljans bruk till föda, vid offren, till lampor och för salfvor. Längre bort i Asien försvinner denna kultur, liksom ock i Egypten, ty oljeträdet trifves ej här; det fordrar kustklimat och kalkgrund, hvarför det ock spridt sig till Mindre Asiens västkust, Grekland, Italien o. s. v.

Då människorna lämnade nomadlifvet och fingo ett mer eller mindre ordnadt åkerbruk, började de ock odla *fruktträd, köksväxter* och *prydnadsväxter*, hvilka på tidigare stadier varit okända.

De flesta köksväxter i Europa torde vara af sydländsk härkomst; ofta kan man ej följa deras vandring längre än till Italien eller Grekland, men ibland finner man dem härstamma från Syrien eller Mesopotamien m. fl. asiatiska länder.

Grekerna hade på TUKYDIDES' tid (i 5:te årh. f. Kr.) inga fruktträdsplanteringar och germanerna saknade sådana på TACITUS' tid (i 1:sta årh. f. Kr.)

Vilda fruktträd voro dock kända i den äldre historiska tiden och af de förhistoriska folken; sålunda funnos vildäpplen och körsbär hos pålbyggnadsfolken i Europa, såsom förkolnade rester utvisa.

Fruktträdens och *vinrankans* hemort har DE CANDOLLE förlagt till de fornasiatiska länderna Baktrien, Medien, Armenien m. fl.

Lägre stående vilda folk, såsom infödingarne i Kaplandet, Australien, Nya Zeeland o. s. v., ha inga kulturväxter, hvilket ju ej är att undra på, då vi veta, att en viss grad af civilisation är nödvändig för att genomföra förädling af växterna eller sköta åkerbruk. Hos vildar, som redan blifvit jämförelsevis högt utvecklade, är dock förhållandet annorlunda. Sålunda odla negrerna i Central-Afrika näringsväxter i ganska stor utsträckning och af flera slag; somliga hämtas från långt aflägsna håll, såsom majs, kolanötter, tobak, fikon (hvars bast användes till kläder, prydnadsväxter och fruktträd); ympning af dessa senare har sedan länge varit i bruk i Zambesi-trakterna.

Åkerbruksredskap, plogen, kvarnen m. m.

Åkerbruket började långt innan metaller kommo i bruk; mångenstädes redde man sig på grund af jordens fruktbarhet och löshet med de enklaste träredskap, såsom fallet är hos somliga vilda stammar än i dag. På Nya Zeeland omröres sålunda jorden, innan man planterar med käppar, jordklumparne söndersmulas med händerna, rötter och stenar aflägsnas; skogsmark göres odlingsbar genom trädens förbränning, och därpå odlas en och samma planta, så länge den trifves. Liknande metoder finna vi hos en mängd vilda folk, liksom hos kulturfolken i tidigare kända perioder.

Fig. 78.

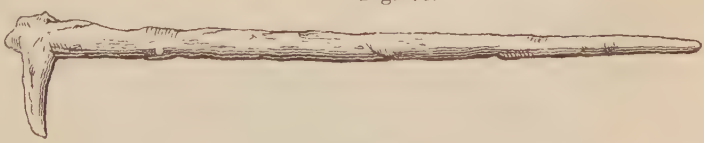

Fig. 79.

Fig. 80.
De äldsta åkerbruksredskapen.

Åkerbruket har hos de flesta folk utvecklats så småningom redan under nomadstadiet; de allra flesta vilda folk ha alltid någon liten plantering, då de lefva året om på ett ställe, äfven innan de fått åkerbruk i egentlig mening.

Människans första åkerbruksredskap voro af enklaste slag: *spetsiga käppar* och *krokväxta trähackor* (sådana som ännu för ett par mansåldrar sedan användes på vissa ställen i Sverge) för uppgräfning och plantering af rötter m. m. (fig. 78—80). Därifrån utvecklade sig småningom kulturländernas spadar, hackor samt plogar och harfvar.

Hackan gjordes allt större för att bearbeta jorden på större djup och slutligen försågs den med ett bakre handtag, hvarigenom den kunde dragas framåt af människor eller djur, under det en man gick efter och styrde, och därmed var *plogen* uppfunnen.

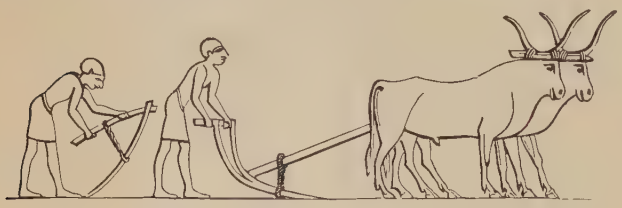

Fig. 81. *Hacka och plog, efter fornegyptiska teckningar.*

Plogen blef ett behof, då marken under århundradenas lopp blifvit mer och mer befriad från rötter och stenar, och åkerbruket förlorat sin nomadiska och tillfälliga natur; med plogens användande började först åkerbruket drifvas i större skala, hvarför ock forntidens folk ansett den som en sinnebild af herraväldet öfver jorden.

Egyptierna anses vara plogens uppfinnare, och den återfinnes ock aftecknad på deras äldre byggnader (fig. 81).

Fig 82. *Plog från en hällristning vid Tegneby i Bohuslän.*

Samma plogform finna vi hos flera andra folk i forntiden, såsom greker, romare, svenskar m. fl.; fig. 82 visar oss en sådan från en hällristning i Bohuslän, tillhörande bronsåldern.

Småningom utbildades plogen allt mera; en tung plogbill, så konstruerad, att den kastar jorden åt sidan och en plogknif framför denna jämte hjul voro förbättringar, som de gamla grekerna och romarne redan kände till (fig. 83).

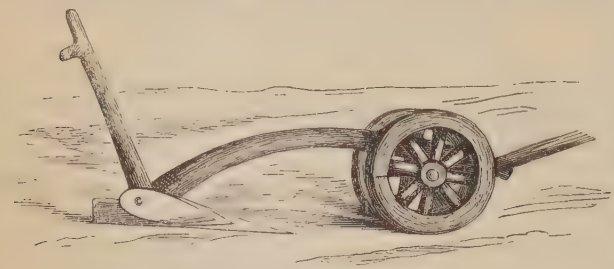

Fig. 83. *Romersk plog, senare konstruktion.*

Säden skars i äldre tider alltid med *skära* eller böjd knif och först i senare tider utbildades lien däraf; sädeskornen utstampades af kreatur och rensades till nödtorft från agnarne.

Kvarnens första konstruktion var ytterst enkel; de råaste vildar ha redskap för att krossa färgämnen och sädesslag m. m. och det enklaste medlet består i en rund sten, bearbetande — medelst omedelbar handkraft — de för söndermalning afsedda ämnena å en större med en svag urhålkning försedd sten.

Man har skäl att tro, att Sara ej hade annan kvarn, då hon skulle på Abrahams befallning hastigt baka kakor åt främlingarne. (1 M. b., 18 k.).

Vi se sålunda häri äfvenledes början till *morteln* och *stöten.*

En väsentlig förbättring i sädeskrossarens konstruktion var urgröpningen af den rörliga stenens sidor, hvarigenom handen kunde bättre föra den fram och åter, samt en djupare och aflång urgröpning i underlaget (fig. 84). Härifrån var det blott ett steg att genomborra den rörliga stenen och förse den med ett skaft, som stacks genom hålet, och den förre kunde medelst båda händerna rullas fram och tillbaka — en konstruktion, som länge bibehållits för landtbefolkningens kaffekvarnar af trä.

Fig. 84. *Äldre handkvarn.*

Forntidens större handkvarnar bestodo af två runda och flata stenar, af hvilka den öfre drefs i cirkelrörelse medelst ett handtag, vanligtvis en stång, som upptill var fäst vid ett stöd, en konstruktion, som ännu brukas af befolkningen i Norra Skotland, å skotska öarne, af turkmenerna, ett nomadfolk mellan Kaspiska hafvet och Aralsjön, m. fl. (fig. 85).

Liknande kvarnar har man funnit bland lämningar efter Europas äldsta barbariska folk, pålbyggnadsfolken. Småningom gjordes kvarnen allt större, och den öfre stenen sattes i förening med en lång tvärstång; att drifva den var fordom slafvarnes tunga arbete, ehuru man ock använde dragare därtill. Vattenkraften kom slutligen ock till användning i kvarnindustrien; den första vattenkvarnen i Europa anlades i Rom i 1:sta årh. e. Kr., men den vann ingen efterföljd, och först i 4:de årh. blef denna uppfinning mera allmän i Italien. Dock spriddes den blott långsamt, så att man hela medeltiden igenom mest använde dels smärre handkvarnar, som trots betydlig storlek drefvos af människor eller djur.

Fig. 85. *Handkvarn i bruk å skotska öarna.*

Mjölet, som bereddes i de äldre kvarnarne, var alltid orent, då man ej kunde förekomma inblandning af sandigt grus, som gjorde, att det knastrade mellan tänderna.

Födans beredning.

Kött, ost, smör.

Urmänniskan lifnärde sig alldeles som djuren af de naturprodukter, hon fann i rått tillstånd utan all tillagning. Det har alltid ansetts som ett tecken på låg kultur, då ett folk förtärt rå föda, och därför omtalar den grekiske historieskrifvaren Tukydides (i 5:te årh. f. Kr.) en folkstam i det inre af Grekland såsom synnerligen lagt stående, emedan den ansågs bestå af »råätare». Äfven Nya Englands infödingar blefvo slagna af detta bruk hos nordligare amerikanska stammar, som de därför kallade *eskimantsic*, d. v. s. »råkött-ätare», hvilket blifvit det brukliga namnet *eskimåer.*

Forngermanerna brukade äta köttet rått, men gjorde det ofta mört genom att valka det med händer och fötter; de vecklade ock in det i sina kläder för att utsättas för kroppsvärmen. Vikingabalken förbjöd senare förtärandet af rått kött. Om hunnerna berättas likaledes, att de åto rått kött och att de gjorde det mört genom att lägga det på hästryggen och rida därpå.

På några korallöar i Stilla oceanen, utgör alltjämt rå fisk och kokosnötter infödingarnes egentliga föda.

Sedan människan kommit i besittning af elden, torde tillredandet af stekt kött ha varit den först använda matlagningskonsten, men därmed hade människan ännu ej förvärfvat sig någon näringsindustri i egentlig mening; ett vidare framsteg var bruket att i håligheter med vatten, däri glödgade stenar lades, eller uti lerkärl, hängda öfver elden, koka födan.

Folk finnas emellertid, som för ej länge sedan voro fullkomligt okunniga om varmt vatten och vid åsynen däraf slagits af förvåning såsom australierna. Att kokt kött är en jämförelsevis sent införd föda, synes däraf att grekerna på Homerus' tid (10:de årh. f. Kr.) ej kände till den.

De indo-europeiska folken synas redan i den äldsta tiden ha begagnat *mjölken* af sina kor, får och getter till föda. Då mjölken lätt surnar och ystar sig samt låter grädde bilda sig å ytan, blef man ock i den äldsta tiden förtrogen med flera olika användningssätt af denna dyrbara naturprodukt. *Ostberedning* kom tidigt i bruk; också tala de äldsta urkunder från de flesta folk därom.

Ursprungligen synes man dock ej ha använt det ur mjölken afskilda feta ämnet till föda, utan till yttre bruk, salfvor för hår och hud o. s. v. Under det de nordligare folken småningom fullkomnade denna fettberedning, så att verkligt *smör* erhölls, öfvergåfvo greker och romare densamma, då de tidigt blefvo bekanta med semiternas oljeträd och dess frukt, oliven, och därför kommo att mestadels använda olja i stället för smör.

Så länge folken befunno sig i nomadstadiet, måste naturligtvis beredningen af ost och smör förbli högst ofullkomlig; för vandringsfolken voro dessa sysselsättningar alltför omständliga och tidsödande, och dessutom kunde svin-, får- och hästfett lika väl användas som smör i en mängd fall.

Bröd.

Sädeskornen användes ursprungligen till föda dels på så sätt, att de rostades och, torra eller fuktade med vatten, åtos i detta tillstånd, dels sönderkrossades till gryn eller mjöl, som förvandlades till en degig massa, som kokades till *gröt*. Gröt var fornindiernas, forngrekernas och italernas hvardagskost.

I motsats till den genom kokning beredda gröten menades från äldsta tid med *bröd* (gotiska *hlaifs*, norska *lefse*, fornsvenska *lefva*, latin *libum*), en af mjöldeg i ugn bakad rund kaka; konsten att baka bröd kände man ej på tidigare stadier, den lärdes långt efter tillagningen af gröt. Bagarekonsten blef dock tidigt känd. Somliga af de förhistoriska folken i Europa kände brödtillverkningen, såsom synes af de fynd af brödkakor man gjort bland pålbyggnadsfolkens lämningar.

Vissa uttryck gifva för handen, att fornperserna ursprungligen omgåfvo den af en deg gjorda kakan med het aska och sålunda bakade den. Denna

metod torde många andra folk ha användt, ehuru brödet sannolikt också ofta fordom bakades på en större upphettad sten, såsom ännu ibland brukas på landsbygden i vissa europeiska länder t. ex. Norge.

Tillverkningen af *bröd* och *vin* utmärker de första tecknen på en verklig näringsindustri. Man vet ej när eller hur våra vilda förfäder kommo på idén att söndermala säden för att af mjölet göra en deg, som förtärdes kokt eller stekt, samt att utpressa drufsaften och låta den först jäsa innan den dracks.

Sedan åtminstone $3^1/_2$ årtusende känner människan sättet att genom jäsning få en viss smak på födoämnen och drycker. Moses, som föddes omkring år 1600 f. Kr., kände redan användandet af jäst vid brödbakning, som egyptierna brukade på hans tid.

Under det historien bevarat minnet af så mången onyttig person, sakna vi alla upplysningar om dem, som först kommit på tanken att använda jäst för att göra mjölfödan smakligare och mera lättsmält. För att rätt kunna använda denna konst ha tvifvelsutan många försök blifvit gjorda af våra vilda förfäder. Första början till jästens användande var sannolikt iakttagelsen, att surnad deg på de ej rengjorda kärlen kom i jäsning.

Spritdrycker, mjöl, öl, vin m. m.

De flesta folk ha redan på det lägsta stadiet visat böjelse att af rötter, frukter, blommor m. m. skaffa sig jästa och *rusgifvande drycker*, hvarigenom de emellanåt kunna rycka sig bort från sina lidanden.

Det finnes dock folk, som aldrig af sig själfva lärt sig att bereda dessa drycker, såsom australier, hottentotter och Nord-Amerikas indianer, hvilka voro vattendrickare, då europeerna först kommo i beröring med dem.

Öfverallt har det visat sig, att vilda och barbariska folk haft den största lockelse till rusgifvande drycker och att dessa varit de utländska varor, som hos dem funnit den lifligaste efterfrågan. Också ha civiliserade folk ofta vetat att på ett skamligt sätt begagna sig af vildarnes begärlighet efter spritdrycker för att vinna sa stora fördelar som möjligt af dessa. Otaliga äro de, som härigenom alldeles tillintetgjorts under tidernas lopp.

Af kulturfolken synas de flesta i forntiden ha gjort sig beryktade för *dryckenskap:* egyptierna, gallerna, germanerna m. fl., skildras alla i äldre berättelser såsom drinkare, och de tidigare religionsstiftarne finna vi öfverallt fördöma rusdryckerna.

Märkvärdigt är att finna så mycken öfverensstämmelse mellan de råämnen och beredningsmetoder, som användts på skilda trakter af jorden. Det har nämligen gällt att förskaffa sig det ämne, som gör dessa drycker så upplifvande, *alkoholen;* och man fann, att den på nagot sätt förekommer i vissa växtdelar och erhålles genom en egendomlig behandling af dessa. Det var *stärkelse* eller *socker*, hvilka stå hvarandra mycket nära med hänsyn till kemisk sammansättning, man härför behöfde; ty genom den företeelse, som kallas *jäsning*, öfvergår stärkelsen till socker och detta till alkohol och kolsyra (alkoholjäsning), hvarpå genom fortsatt jäsning ättiksyra (sur jäsning) bildas och som slutprodukter äntligen kolsyra och vatten. Det gäller därför att afbryta jäsningen i rättan tid för att få alkohol, och detta ha de flesta folk förstått redan på mycket tidiga stadier.

Ibland fordrar jäsningen närvaron af ett särskildt s. k. *ferment* eller jäsämne, d. v. s. *jäst*, men ibland inträffar den af sig själf såsom i drufsaft, och då kallas den naturlig jäsning.

Stärkelsen i sädesslagen, potatis m. m. öfvergår i naturen alltid till socker vid groningen genom närvaron af ett annat ämne kalladt *diastas*, och detta ämne föranleder också ombildningen af stärkelse till socker vid beredning af *malt*, som i själfva verket blott är en groningsprodukt.

Emellertid kan stärkelsen äfven genom andra kroppars närvaro omvandlas till socker, t. ex. pimpsten, asbest m. m., hvarför det finnes många medel för naturfolken att få dessa jäsningsprocesser till stånd.

Sydamerikas indianer bereda en jäst dryck, *chika*, af majs genom att tugga kornen och spotta ut produkten i ett kurbitskärl; på gröten gjutes hett vatten, och därpå öfverlämnas innehållet till jäsning, hvilken föranledes af spottens förmåga att verka som ett jäsämne.

Allt efter de ämnen, som de jästa dryckerna innehålla jämte alkoholen, skiljer man mellan *vin*, *brännvin* och *öl:* i viner, som alltid beredas af fruktsafter, finnas organiska syror, i brännviner socker och eteriska oljor; i öl vissa narkotiska och extraktivämnen, synnerligast humle.

I den äldsta historiska tiden visste de indo-europeiska folken att bereda en rusgifvande dryck af *honung*, på fornindiska och fornpersiska kallad *madhu*, (honing, söt dryck), på grekiska *metu* (vin), på forntyska *metu*, på fornslaviska *medu* (honing, vin), på engelska *mead*, på svenska *mjöd*. Äfven i Central-Afrika bereda negrerna mångenstädes mjöd af honing.

Att de vilda bina i urskogarne lämnade honingen till denna dryck, är uppenbart; det berättas, att bina mångenstädes, såsom i Donauländerna och på Lüneburgerheden, fordom varit så talrika, att de hindrade folkens framträngande.

Då indo-europeerna blefvo bofasta och fingo åkerbruk, undanträngdes mjödet af andra, mera hållbara och bättre jästa drycker, *soma* och *sura* i Indien och Persien, *öl* och *vin* i Europa; vin blef här allt ifrån början de rikares njutningsmedel, under det ölet var allas dryck.

Upptäckten af *vinet* torde ha legat nära till hands i druftrakter. Då drufsaften pressats, måste ofta den del däraf, som man ej genast drack, bevaras; men den behöfde ej länge stå i öppna kärl förrän jäsningen inträffade af sig själf, hvarigenom vin bildades. Betecknande är, att det hebreiska ordet *yine* = vin betyder produkt af jäsning; och samma ord återfinnes i de flesta semitiska och indo-europeiska språk.

Sedan man funnit denna egenskap hos drufsaften, försökte man att få vin af andra växtämnen och kom så att använda dadelpalmens, björkens, sockerrörets o. a. träds safter, honing m. m.

Äfven sädesslagen befunnos besitta samma egenskap att genom jäsning kunna förvandlas till en lifvande och rusande dryck: ölet, som vi finna tidigt vara kändt af egyptier, gallier m. fl. folk i forntiden.

De gamles öl måste dock lätt ha surnat, då de ej använde *humle* eller de narkotiska frukterna af humleväxter, hvilka ha förmågan att hindra vidare sönderdelning eller jäsning hos ölet. Humlen kom från Östern till Europa och tyckes i 8:de årh. e. Kr. ha börjat användas i ölberedningen. I äldre tider tillsattes andra bittra växtämnen för smakens skull, såsom tallknoppar m. m.

Uppfinningen af *ölberedningen*, hvarmed malttillverkningen sammanfaller, tillskrifves fornegyptierna, i enlighet med grekernas enstämmiga uppgifter;

Hekatæus, Herodot, Diodorus, Dion, Teofrastus, m. fl. omtala, att de beredde sitt öl, som de kallade *zytos*, af korn och att de ofta därmed berusade sig. Om de söder om Egypten boende etiopierna berättar Strabo (i 1 årh. f. Kr.), att de tillverkade en dryck af korn, och resande, som i vår tid sökt finna Nilens källor, ha hos halfnegrerna i dessa trakter funnit ett berusande simpelt öl, som drickes i kurbitsskal. Bland Afrikas negrer är eljest palmvin ofta i bruk.

Liksom i Afrika var ölet i bruk hos de gamla ibererna i Spanien, som stodo i beröring med afrikanerna och inkommo i Europa före indo-europeerna; dessa skola enligt Plinius d. ä. t. o. m. ha förstått att väl bevara sitt öl och att förbättra det med åldern. Ligurer, tracier och frygier i södra Europa liksom armenier i Asien nämnas ock i forntiden såsom öldrickare; sitt öl beredde de af korn och hirs eller rötter jämte tillblandade kryddor.

Gallerna förstodo ock att göra öl af korn; enligt Posidonius (i midten af 1:sta årh. f. Kr.) var öl folkets vanliga dryck, under det de förmögnare mest drucko massiliotiskt vin (marsala, från Marseille).

Gallerna torde ha kallat öl *brace*, som Plinius uppgifver vara ett keltiskt ord; det var först namnet på ett sädesslag och betyder sedan malt samt öl; däraf kommer fransmännens *brasser* = brygga öl och *brasserie* = bryggeri, ölstuga. Tidigt och allt allmännare kom ölet att kallas *cerevisia*, som Plinius först nämner och som härledes af Ceres, sädesodlingens gudinna.

Det af romarne omtalade »kornvinet» torde ha varit så väl brännvin som öl.

Germanerna blefvo först bekanta med ölet — sannolikt genom gallerna — sedan de blifvit åkerbrukare; Cesar (i 1:sta årh. f. Kr.) har ej uppgifvit, att de kände ölet, och först Tacitus (i slutet af 1:sta årh. e. Kr.) omtalar detta. I Tyskland har det gammalsaxiska ordet *bere* = korn gifvit upphof till benämningen *bier*.

Ättika och olja.

Kännedomen om vin och öl medförde tidigt mångenstädes kännedomen om *ättikan*, då denna med lätthet bildas af dessa ämnen genom upptagande af syre ur luften vid en ny jäsningsprocess.

Bruket att pressa frukter för att därur erhålla mjöl eller saft torde ha ledt till *oljans* upptäckande genom vissa frukters pressning. Af oliver erhålles sålunda oliv- eller mat-olja, af roffrön rofolja, af mandlar mandelolja, af nötter nötolja, af oljepalmens frukt palmolja, af kakaobönor kakaosmör, af linfrö linolja, af hampfrö hampolja, af Ricinusväxtens frön ricinolja o. s. v. Tidigt lärde sig folken att skaffa sig oljor till såväl mat som salfvor, belysning och religiösa ändamål, och många vilda stammar drifva oljeberedning i stort, såsom negrerna i Guinea-rikena, hvilka tillverka en myckenhet palmolja, som fått en vidsträckt användning i Europa bl. a. för stearinfabrikationen. Oljepalmens frukter (något mer än tumstora) kokas med vatten i stora öppna kärl, och den därvid utträdande oljan afskummas från ytan och hälles i stora krukor.

Koksalt.

Det ämne, som näst efter dricbart vatten och näringsmedel för människan framstod som ett behof, var *koksaltet* (klornatrium); ingen teori lärde henne detta behof, utan å ena sidan och ursprungligast en hemlighetsfull

salthunger och å den andra den förvärfvade kännedomen om saltets egenskap att skydda födoämnen från förruttnelse.

Saltet var mångenstädes ej svårt att finna, då detta ämne dels finnes i flera länder (England, Galizien, Siebenbürgen, Italien, Tyrolen, Würtemberg, Hannover, Algier, Virginia, Michigan, New-York o. s. v.) som ett mineral, stensalt, färdigt till användning, dels lätt kan vinnas ur saltvatten.

Stensaltet har öfverallt bildats genom urkrystallisering ur hafsvatten i afstängda vikar eller i salta insjöar, sedan vattnet i tillräcklig mängd afdunstat, och det leder sitt ursprung ända från den siluriska formationen till våra dagar; vi kunna sålunda bevittna dess naturliga bildande i Döda hafvet, Stora Saltsjön i Utah, Elton, och Bogdo-sjöarne nära Kralberget, i Adschi-Darja-viken till Kaspiska hafvet, å Kirgisiska stepperna, i Arabien, Syd-Amerika o. s. v.

Kännedomen om saltbildningen i sjöar och afstängda hafsvikar torde ha ledt vilda och barbariska folk att genom konstgjord afdunstning, vare sig medels öppna dammar eller inkokning af saltvatten förskaffa sig salt; de torde därvid tidigt ha lärt sig, att det under afdunstningen afskiljer sig flera olika ämnen, såväl före som efter det vanliga koksaltet, att sålunda ett mera svårlöst tungt ämne (gips, lera o. s. v.) ofta utfälles vid början, hvilket måste aflägsnas, och att andra lättlöstare salta ämnen (klormagnesium, svafvelsyradt natron m. fl.) finnas kvar, sedan det brukbara saltet vunnits, och att dessa ej böra blandas därmed, hvarför afdunstningen ej bör fortsättas utöfver en viss gräns. På någon fullständig renhet hos saltet var ju fordom ej att tänka, men inblandning af en ringare mängd af öfriga salter var dock ej af någon betydelse, då äfven dessa ofta äro nyttiga för kroppen.

Men äfven på andra vägar ha människorna vetat förskaffa sig koksalt; sålunda göra de flesta Central-Afrikas folk sådant ur aska, och somliga bereda det äfven ur natron- och salpeterhaltiga källor samt salthaltiga jordarter.

Många af kulturfolken synas ej ha känt till saltet på tidigare stadier; sålunda hade hvarken fornperserna eller fornindierna något ord, som betydde salt. De äldre Vedaböckerna tala ej därom och först i den yngsta förekommer en benämning därför.

Europas tidigare invånare förstodo att ur de här befintliga saltkällorna framställa koksalt, såsom rester efter gamla saltverk utvisa. Vid Nauheim (i Hessen) finnas sålunda hvarjehanda kokkärl af lera, rörledningar och sten- samt brons-redskap, som uppenbarligen användts för saltberedning och sannolikt begagnats af en keltisk folkstam; de funnos 3—6 meter under jordytan och i jordlagren öfver dem funnos germaniska och romerska kvarlefvor.

Forngermanerna skaffade sig koksalt helt enkelt genom att hälla saltkällornas vatten öfver en hop glödande kol, därvid de erhöllo svarta orena skorpor, som de utan vidare sönderkrossade och använde till födan. De ersatte ock detta salt med askan af vissa växter, som de brände. Romarne åter, som vant sig vid bättre föda, använde under den tid de bodde i Germanien ej dess salt, utan hämtade sitt behof från hafssaltverken i Italien och Gallien. Här liksom på Afrikas kuster, ön Kreta m. fl. ställen funnos i forntiden saltdammar, däri hafsvatten insläpptes och fick afdunsta.

På Cicilien och Kappadocien (Mindre Asien) m. fl. ställen erhöll man ock salt från stensaltgrufvor.

Sådana funnos ock i de första århundradena e. Kr. i trakterna kring Salzburg, och hunnerna sägas ha vid sitt härjningståg (i 6:te årh.) förstört en saltgrufva i Reichenhall.

I Roms äldsta tid bestod soldaternas matutdelning af bröd och salt, *sal*, och häraf härledes ordet *salarium*, lön, som först användes för truppernas sold.

Kannibalismen.

Människoätande eller *kannibalism* — ett ord, som härledes af de sydamerikanska galibiernas äldre namn *kanibi* — var ännu helt nyligen vanligt hos ett stort antal folk öfver nästan hela världen och torde fordom ha varit allmän. Den finnes på Söderhafsöarne, och synes vara mycket utbredd i Afrika, där de flesta resande, Livingstone, Magyar, Nachtigal, du Chaillu m. fl. iakttagit densamma hos en mängd stammar. Kannibalismen framställes i detta kapitel på grund af den roll, den spelat i näringslifvet; ty ursprungligen berodde kannibalismen tvifvelsutan mest på bristande föda, och mångenstädes, där bruket ej längre är allmänt, ser man folk återgå därtill, då hungersnöd råder. Men mångenstädes är människoätandet numer ej blott ett nödbehof, utan en lyx, då det brukas som kalasmål af stammar, som ej lida brist på annan animalisk föda, såsom hos monbuttunegrerna i Central-Afrika; dessa hålla sig nämligen med getter, höns och svin, och på sina jakter nedlägga de vildsvin, antiloper, bufflar och elefanter i stor mängd.

Fastän somliga stammar för främlingar dölja sin kannibalism, tyckas de ej se något ondt eller besynnerligt däri; den är tvärtom en naturlig sak för vildarne och många skryta därmed.

Åtskilliga stammar bruka förtära människor hufvudsakligen för att därigenom tillägna sig deras mest prisade egenskaper, deras mod o. s. v. — af alldeles samma orsak som de gärna förtära tigerns och andra djärfva djurs hjärta m. m. — och somliga äro kannibaler, emedan de vilja hämnas eller förnedra sina fiender genom att föraktligt förinta dem med tänderna och i magen. Ibland är fiendens besegrande ett verk af gudarne, och därför offras han åt dem, därvid en del förtäres af segervinnaren.

Visserligen förekommer kannibalismen väsentligen blott hos de lägre folken, men är ej i och för sig någon gradmätare på kultur, då den ibland mera är en ceremoni och den ibland kan förekomma hos vildar med en jämförelsevis långt kommen odling såsom fan- och osheba-negrerna i mellersta Afrika, ja hos europeer, då hungersnöden drifver dem till det yttersta. Detta upprörande förhållande har adagalagts genom ett par rättegångar med skeppsbrutne på senare år och har intygats af f. d. fångar i sibiriska grufvor, som omtalat, att hungern ofta drifver dem att äta de döda olyckskamraternas lik. Under den förfärliga hungersnöden i Kina 1876—77 visade det sig ock, att de lidande till sist stillade hungerns kval medelst människoätande, hvilket samhället ej kunde förhindra eller straffa.

Du Chaillu och missionären Walker ha bekräftat, att fan- och osheba-stammarne fastän de sta på en högt utvecklad järnålderskultur på 1850-talet med passion hängåfvo sig åt kannibalism och att de köpte hvarandras döda kroppar och uppgräfde nyligen begrafda lik för att tjäna som föda — bruk som de själfva öppet omtalade.

Eldsländarne, som äro bland de lägst stående folken och ofta lida hungersnöd, ha varit människoätare. De ligga nästan ständigt i krig med grannstammarne på grund af bristande föda; om de, som besegrats, icke redan blifvit dödade, ihjälslogos de genast och uppåtos. Kvinnorna åto upp armarne och bröstet, männen benen. Under stränga vintrar, då de icke kunna

få annan föda, togo de den äldsta kvinnan i stammen, höllo hennes hufvud i röken från en torrvedsbrasa och strypte henne. De slukade sedan allt köttet, utan att kvarlämna någon kroppsdel. Då man frågade dem, hvarför de icke hellre dödade sina hundar, svarade de: hundar fånga uttrar.

Polynesierna voro förr fruktansvärda kannibaler; somliga resandes förnekanden, att de varit det, grunda sig på misstag eller afsiktligt fördöljande af verkligheten. Nu är måhända bruket alldeles bortlagdt bland dem, och infödingarne själfva låtsa på tillfrågan som om de ej tro, att det öfvats. T. o. m. deras gudar betecknades som människoätare, och kungar, hvilka personifierade gudarne, samt prästerna åto af offren, synbarligen emedan gudarne ansågos göra det. De fåglar, som slogo sig ned på de öppna altarne för att förtära offren, troddes vara de nedstigna gudarne.

Folk finnas, såsom t. ex. papuerna, hvilka bruka göda fångar, tagna genom sjöröfveri enkom för ändamålet, och äta dem som en läckerhet, utan att någon sorts religiös framställning eller tanke på öfverflyttande af deras egenskaper ligger till grund därför.

Fidjierna voro enligt Lubbock för ej längesedan de mest förhärdade kannibaler, och de voro t. o. m. så svåra att tillfredsställa, att de ej tyckte om smaken af hvita människors kött, att de föredrogo kött af kvinnor framför sådant af män och ansågo öfverarmen och låret såsom de bästa delarne. De voro vidare så snåla på människokött, att detsamma bevarades för männen, enär det ansågs för läckert att förslösas på kvinnorna. När kungen gaf en fest, utgjorde människokött alltid en af rätterna, och ehuru kropparne af fiender, som fallit i striden, alltid åtos upp, voro de dock ej tillräckliga, hvarför slafvar göddes för detta ändamål. Stundom stekte de dem lefvande och åto dem med ens, medan de i andra fall bevarade kropparne, ända tills de nästan gått i förruttnelse. En höfding sades ha ensam ätit upp 900 personer.

Det var emellertid ej af brist på föda, som fidjierna voro kannibaler, ty de hade riklig tillgång på näringsämnen och anställde ibland storartade offer däraf till krigsguden.

Mord var ej heller något ovanligt bland fidjierna, utan t. o. m. systematiskt inordnadt bland seder och bruk.

Förvånande är alltid att vid sidan af sådan råhet finna ett inveckladt och omsorgsfullt uppfördt statsskick samt ett högeligen belefvadt sätt.

Kannibalismen torde dock, såsom sagdt, mest, åtminstone ursprungligen, bero på bristande tillgång på annan föda. Man känner exempel på huru polynesiska vildar vid hungersnöd nattetid bemäktiga sig människor i deras hem och äta upp dem före daggryningen och huru t. o. m. familjemedlemmar då ej äro säkra för sina hungrande släktingar (såsom man bevittnat 1825 å Matve och angränsande öar.) Trovärdiga resande ha omtalat, att invånarne på Markesas-öarna vid hungersnöd slakta både hustrur och barn samt äldre anförvanter och äta dem med den största tillfredsställelse. Prästerna omtalas här ofta ha gjort sig måltider af människokött endast af smak, därvid de veta att skaffa sig offer genom att omtala för stammen någon gudomlig ingifvelse.

Bostadsindustri.

Konsten att göra sig bostäder är ej egen för människan: fåglarne bygga sina bon, bäfvern sina hus, aporna bereda sig hviloplatser i träden och för-

färdiga ibland löftak därtill, halfaporna bygga ofta fullständiga bon, myrorna, bina m. fl. insekter utöfva en betydande byggnadsindustri och t. o. m. vissa fiskar, t. ex. hundstaggen och indiska regnbågsfisken, tillreda sig en sorts bo.

Ursprungligen voro människans bostäder ytterst enkla, ofta utgjordes de blott af naturliga *grottor i bergen*, dit somliga togo sin tillflykt och där de hade ett visst skydd mot vilda djur. I Europa tyckas dessa grottboningar, som de vilda djuren ofta förut begagnat, ha varit vanliga nog i den äldsta tiden (se sid. 42), och många sådana ha på senare tiden anträffats, däri flintredskap jämte kol samt ben efter både djur och människor funnits. I Afrika bo ännu buskmännen ofta i dylika grottor.

Den yngre stenålderns folk företogo sig att icke blott begagna äldre naturgrottor, utan ock att med konst uthugga sådana i vissa berg af lösare massa (krita), såsom de af fransmannen De Baye 1871 funna grottkolonierna i Champagne vid Marnes biflod Petit Morin utvisa. Ja det finnes i södra Spanien afkomlingar af äldre stammar (keltiberer, blandade med afrikaner och zigenare), som bo i dylika konstgjorda grottor, nämligen i omgifningarna till staden Guadix (ej långt från Granada), där tusentals grottboningar finnas i kalkbergen.

Mångenstädes gräfde man sig *jordkulor* i äldre tider, och än i dag begagna vissa folk sådana, såsom en sydafrikansk stam i Mkanna och eskimåer, grönländare, siberier samt tschuktscherna (nordöstra Asien). Enligt Tacitus använde forntidens germaner ibland jordkulor till bostäder och af flera lämningar har man skäl att antaga, att äfven fornskottar och fornskandinaver uppförde dylika bostäder åt sig, åtminstone för vintertiden eller i händelse af anfall. Till själfva boningsrummet ledde oftast en gång, rak eller krökt, och denna var helt låg, hvarför man måste krypa in i huset; därigenom försvårades emellertid fiendens inträngande.

I heta zonen förfärdigade sig urmänniskan utan tvifvel ofta, liksom nu lefvande vildar enkla *tälthyddor* af stora blad, ställda intill hvarandra och stödda emot en påle i midten; äfven böjdes topparne af unga träd och buskar tillsammans för att bilda en sorts lösal, eller gjordes tält af skinn eller stora barkstycken liksom ännu hos indianerna m. fl. Dessa hyddor, som fingo en rund form, gjordes rymligare antingen genom att gräfva undan jorden några fot inuti eller att uppföra en jordvall, hvarpå hyddan uppfördes och härigenom i själfva verket förvandlades till tak. Sådana voro i äldre historiska tider bondstugorna i Europa, och liknande form ha många vilda folks hus än i dag. I England och Skotland har man funnit många lämningar af dessa äldre hus eller runda jordvallar med en öppning (för dörren).

Gallernas hus voro små, tarfliga, runda hyddor med koniskt tak, liknande bikupor, mestadels byggda af trä, ibland ock af sten, ofta saknande fönster och med dörren till en del under markens yta, så att inträdandet skedde nedifrån.

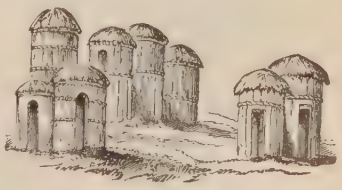

Fig. 86. *Forngermanernas hyddor.* Relieff från Antonii pelare i Rom.

Forngermanerna, som ibland bodde i jordkulor, byggde i allmänhet sina runda hyddor liknande gallernas, churu med något flatare tak (fig. 86).

De flesta äldre folk i Europa torde ha haft hus af ungefär samma utseende, som t. ex. synes af närstående fig. 87, framställande en fornitalisk hydda.

Negrernas hyddor ha i allmänhet bikupsform (fig. 88), men äfven större hus af europeisk laduform med eller utan verandor finnas; hos monbuttufolket (norra Kongo-området) får man ibland se sådana af betydlig storlek eller ända till 46 meter i längd, 18 meter i bredd och 15 meter i höjd. I allmänhet äro de af trä, men ibland göras de delvis af lera. Ofta är tröskeln mycket hög, öfver $1^1/_2$ fot, för att hindra inträdandet af vilda djur.

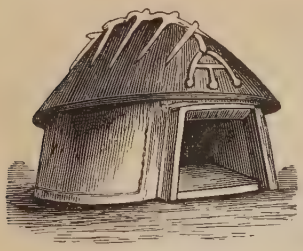

Fig. 87. *Fornitalisk hydda.*

På en mera framskriden kulturståndpunkt uppfördes öfverallt fyrkantiga i stället för runda hus, och taket gjordes af två sidor, därvid täckämnena, grenar, blad m. m. stöddes mot en längsgående bjälke. Väggarne gjordes af många olika material: trä, sten, lera, torf m. m. beroende på tiligången.

Med murerikonsten inträdde byggnadsindustrien i ett högre stadium; förut lades blott sten på sten, då yttorna passades till hvarandra, såsom i de s. k. cyklopiska murarne, uppförda af etrusker, fornromarne m. fl. Senare tillhöggos stenarne, så att de bättre passade för det afsedda ändamålet. I Egyptens och Greklands äldre monumentala byggnader ligga de väl afpassade stenytorna mot hvarandra utan att vara förenade medelst något murbruk; fordrades större fasthet, anbringades järnankaren o. dyl.

I Mesopotamien användes ofta jordbeck, som här förekommer i ymnighet, såsom bindemedel.

Fig. 88. *Negerhus i Västra Afrika.*

Fig. 89. *Äkta hvalf; kaldeisk graf.*

Murbruk började dock tidigt att användas i den gamla tiden, om det ock var okändt i den förhistoriska tiden. De gamla romerska byggmästarne kände ej blott vanligt murbruk, bestående af kalk och sand, som hårdnar genom att upptaga kolsyra ur luften, utan de visste ock att genom tillblandning af vulkanisk aska göra ett cement, som hårdnade i och motstod vatten.

Redan vildarne bruka öfverdraga väggarne med lera; på högre stadier utfördes s. k. rappningar därå medelst murbruk för att göra byggnaden tätare.

I torra klimat, såsom i Egypten, uppfördes murarne till mindre hus af lera och halm, hvarigenom en stor hållbarhet vanns på samma gång som materialet ofta var billigare än trä. I dessa klimat tillverkades tidigt soltorkade *tegelstenar* af lera blandad med halm, hvilken formades i träformar. Somliga

af de egyptiska pyramider, hvilka än i dag finnas i behåll, äro byggda af dylika tegelstenar, och Ninives palats uppfördes äfven med sådana, hvarå en dyrbar öfverklädnad med alabaster m. m. fästes.

Brända tegelstenar äro en senare uppfinning, och dessa blefvo nödvändiga i mera regniga klimat. Uppfinningen, som låg nära till hands för de folk, som förstodo att tillverka brända lerkärl, bragtes i synnerhet hos romarne till en hög grad af fulländning.

Konsten att bränna kalk och tegel vann först med kristendomen insteg i Norden, d. v. s. omkring år 1000; dessförinnan voro husen mestadels af trä.

Under det man alltjämt använde trä till golf och tak i boningshus, undvek man i forntiden oftast detta material vid uppförandet af de monumentala templen och grafvarne, som byggdes för att äga bestånd för all framtid.

Man uppförde därför tak medelst *bågar*, och dessa voro dels oäkta, dels äkta. Vid det förra slaget lät man den ena stenen skjuta ett stycke ut öfver den andra, tills väggarne komma hvarandra så nära, att en sten kunde läggas öfver öppningen; taket blef här pyramidformigt (fig. 89). Den äkta bågen, den allmänt kända, nu brukliga, som uppföres af kilformiga stenar (fig. 90), fanns redan i Egyptens äldre grafvar samt i den assyriska och etruskiska arkitekturen; när den uppfanns, känner man ej. Etruskerna voro ursprungligen ett orientaliskt folk och dess kultur stod i samband med Mykalos (Mindre Asien). Den antogs dock ej öfverallt i de äldre kulturländerna; sålunda användes den aldrig af de grekiska arkitekterna. Det var romarne, som kommo att återupptaga denna båge, och den tillämpades af dem med synnerlig skicklighet; genom den romerska kulturen spriddes den till de europeiska länderna.

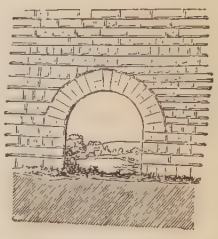

Fig. 90. *Äkta hvalf: romersk byggnad.*

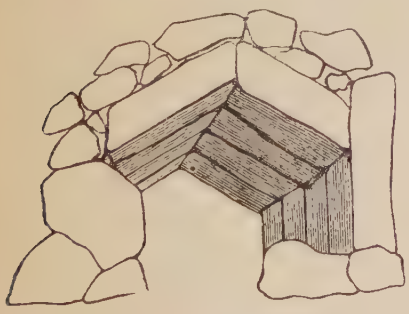

Fig. 91. *Forntida hvalf från en ruin, ön Delos.*

Anmärkas bör dock, att eskimåerna självständigt uppfunnit båghvalf och uppföra sådana af kilformiga isstycken.

Ett annat slag af hvalf, som man ibland finner från forntiden är det, som bildades genom att låta stora aflånga stenar stödja hvarandras inre ända, under det den yttre hvilade på en mur (fig. 91).

I den äldsta tiden, då stenhus eller jordhus uppfördes, gjordes taket ofta af stora stenhällar, såsom synes af de efter husens form uppförda grafvarne, gånggrifterna m. m.

Många tecken häntyda på, att stenarkitekturen ofta framgått ur tidigare träarkitektur. Sålunda kan man på gamla byggnader i såväl Grekland som Egypten och Indien se, att, fastän de äro uppförda af grofva stenblock, deras skilda delar äro gjorda efter former, som förut varit utförda i trä; sättet huru pelare, tvärblock m. m. anbringats tyder härpå.

Af religiösa skäl eller emedan bostäderna blott voro öfvergående härbärgen och ett kommande lif det egentliga, uppförde somliga folk, såsom indier och egyptier, tämligen ohållbara hus, hvarför man ej funnit några sådana från äldre tider.

* * *

Bruket att lefva i hus, uppförda på pålar, som neddrifvits i sjöbotten, eller s. k. *pålbyggnader*, tyckes ha tillhört de flesta folk i den äldsta forntiden, enär det återfinnes i alla världsdelar. Den grekiske historikern Herodot beskref i 5:te årh. f. Kr. pålbyggnader i Prasias-sjön i Macedonien och den grekiske läraren Hippokrates berättade på ungefär samma tid, att folket i det gamla Kolchis i Mindre Asien nära Svarta hafvet bodde i hus, uppförda i vattnet. Det gamla Mexiko, Amerikas Venedig, byggdes först af aztekerna på pålar i sjöbotten.

Lämningar efter pålbyggnader upptäcktes för första gången i Europa 1854, då man vid sjöarbeten i Züricher-sjön fann ett stort antal pålar i sjöbotten jämte en mängd lämningar af ben, redskap, lerbeklädnad från väggarne m. m., som utvisade, att människor fordom lefvat på byggnader i sjön. Och sedan dess har man funnit rester efter pålbyggnader i många andra sjöar i Schweiz, Italien, Frankrike, Tyskland o. s. v.

Då börsen i Berlin uppfördes, påträffade man i den vid Spreefloden belägna grunden rester af förhistoriska pålbyggnader. Nyligen har man vid nya byggnadsföretag stött på liknande rester. Af läget tyckes framgå, att Spreedalen å detta ställe på en längre sträcka varit bebyggd af forntidens pålbyggnadsfolk.

Bland nutidens vilda folk är det ingalunda ovanligt att finna pålbyggnader, såsom hos araberna vid Eufrat, i Sudan, öfre Egypten, Central- och Södra Afrika — t. ex. i Njassa- och Moria-sjöarne — i Siam, å Sumatra, i Mikronesien, i Polynesien, å Nya Guinea, å Borneo o. s. v.

Hufvudorsaken till detta sätt att inrätta sina bostäder torde i allmänhet ha varit behofvet att skydda sig mot vilda djur eller fiender.

Oriktigt är, att såsom en och annan gjort, antaga, att detta byggnadssätt utmärker en viss kulturståndpunkt eller att en »pålbyggnadstid» funnits, ty pålbyggnader har man sett — i Europa liksom i andra världsdelar — hos mycket lågt stående folk såväl som hos stammar med jämförelsevis långt kommen civilisation. Pålbyggnader uppfördes under såväl sten- som brons- och järnåldern och af ett jämförelsevis betydligt antal bronsfynd jämte stenfynd i andra pålbyggnader kan man sluta till, att dess invånare i väsentlig grad lämnat stenåldern och kommit in i bronsåldern. Somliga pålbyggnadsfolk ha ej längre några stenredskap alls och andra ha väsentligen begagnat järnredskap.

Att uppgifva tiden, då de europeiska pålbyggnaderna användes, är hardt när omöjligt; här får man liksom ständigt i fråga om förhistoriska tilldragelser nöja sig med en relativ kronologi eller ungefärlig beräkning efter geologiska åldrar, beräkningar efter sjöbottnarnes höjning genom slamfällning, vissa historiska fakta o. s. v. Man har skäl att antaga, ett pålbyggnader uppfördes i Schweiz många årtusenden tillbaka, då schweizarne på Julius Cesars tid eller i början af 1 årh. f. Kr. redan kände järnet.

De folk, som lefde i dessa pålbyggnader lifnärde sig af såväl jakt och fiske som åkerbruk och nötkreatur, såsom tydligt framgår af gjorda fynd.

Hunden saknades ej hos pålbyggarne i Europa, som bland husdjuren äfven räknade oxen, fåret, geten, svinet och hästen; den sistnämnde var dock ej särdeles allmän. Att åkerbruk drifvits, är otvifvelaktigt, ty man vet, att gödseln bevarades och man har dessutom funnit sädesax bland lämningarna. Redan stenåldersfolken odlade säd, ehuru ej alla sädesslag af dem voro kända; hafren kom först under metallernas tid. Att bronsålderns folk kommit längre i kultur än stenålderns synes däraf, att de lefvat mera af husdjuren än af de vilda djuren, såsom de funna benen utvisa.

Till hvilken ras de europeiska pålbyggarne hört, är svårt att säga, då så ytterst få rester af människor funnits bland ifrågavarande lämningar. De husgeråd och vapen, som funnits bland deras lämningar, göra troligt, att de i allmänhet varit kelter.

Båtbyggnadsindustri.

Båten har framgått ur den enkla *trädstocken*, hvarpa alla vildar förstått att frakta sig öfver vattendrag, antingen genom att ligga eller sitta grensle därpå. De ha funnit, att såväl båten som trädstocken drefs lättare genom vattnet, om ändarne voro tillspetsade i st. f. trubbiga och erforo nödvändigheten att urhalka stocken för att slippa ligga med kroppen eller en del däraf i vattnet vid vattenförderna. *Urhålkningen* skedde dels genom huggverktyg, dels genom eld. Den äldsta *åran* är paddeláran, som gjordes efter handen, då denna först var fortdrifningsmedlet vid såväl simning som transport å stockar.

Den vanliga åran, som verkar såsom häfstång, förutsatte naturligtvis vida bredare båtar än kanoterna.

Liksom stocken voro ock de äldsta urhålkade kanoterna runda i botten, hvarför de ock fordrade den största försiktighet för att ej kantra. För att göra kanoterna styfvare, uppfann man därpå kölen eller gjordes botten flat.

Trots det betydliga arbete, vildarne måste ha med urhålkningen, har man dock mångenstädes bland dem funnit kanoter af sådan storlek, att de kunnat rymma tjogtals, ända upp till 70—80 personer; Kolumbus omtalar sådana, som han såg vid sin ankomst till västindiska öarna, och i Central-Afrika har man på senare tiders upptäcktsresor sett lika stora kanoter (10 meter i längd och $1^1/_3$ meter i bredd), hvarpa boskap, hästar m. m. kunnat fraktas.

Att båtar öfverallt förfärdigades genom urhålkning af en enda trädstam, är sannolikt på grund af fynd af dylika kanoter, man gjort i Europa från förhistoriska tider och emedan det grekiska och latinska ordet för båt *skaphe schapha* betyder utgräfd; denna benämning har sedan öfvergått i flera europeiska språk, såsom *skiff* och *ship* (engelska), *schiff* (tyska) och vårt svenska *skepp*.

Äfven andra sätt att göra kanoter ha de vilda folken användt, såsom att i ett stycke afdraga barken af träd och hopdraga ändarne samt medelst tvärkäppar spänna ut midten, och vidare att förfärdiga dem af skinn, spändt på ett trä- eller benställ, såsom i synnerhet brukas af Nordamerikas indianer samt grönländarne. Efter dessa senares däckade »kajaker» ha vara moderna kanoter blifvit byggda.

Att förfärdiga båtar af bräder, såsom brukas af civiliserade folk, är en konst, som äfven vilda och barbariska stammar visat sig känna till. Somliga

bruka ibland sy eller binda fast en bräda utefter hvardera sidan af en urhålkad kanot för att få ett s. k. skvättbord, men sådana finnas, såsom vissa Söderhafsöboar, hvilka göra hela båten af bräder, som sys fast vid hvarandra — ofta på ett beundransvärdt sätt — öfver vränger, alldeles efter de principer, som våra båtbyggare följa.

Många vildar bruka för transport af tyngre föremål äfven bygga flottar af flera stora trädstammar bundna tillsammans, ungefär såsom timmerflottar. Somliga ha dock gjort sådana af endast två stockar, hvarpå ett golf fästats, då de härigenom lättare framdrifvas i vattnet.

Fig. 92. *Kanot med utliggare*, sedd framifrån, från Markesasöarne, Polynesien.

För att hindra kanoterna att kantra, synnerligast då det gällt att företaga färder på större vatten i stormigt väder, har man mångenstädes, i det forntida Europa såväl som å Stilla oceanens öar, Ceylon o. s. v., medelst tvärstänger vid sidan af kanoten fästat en stock, en *utliggare* (fig. 92), eller en mindre kanot (ibland ha stockar fästats å ömse sidor); å andra ställen, såsom å Polynesiens öar, har man förenat två stora kanoter till *dubbelkanot* medelst ett golf, hvarigenom ett stort antal personer kunna transporteras på öppna hafvet.

Konsten att *segla* är visserligen urgammal hos vissa vilda folkslag, men synes dock ha fordrat en lång förberedelse. De lägst stående folken känna den ej. Man kan få en föreställning om sättet, huru vildarne torde ha kommit att tänka på att uppsätta segel, då man ser Nordamerikas indianer stå i sina kanoter med filten utsträckt medelst de upplyftade armarne och fastbunden vid benen och på så vis drifvas framåt af vinden. De enklaste segel, som brukas, äro trekantiga mattor eller tygstycken utspända medelst två stänger, som upptill äro vidt skilda och nedtill fastbundna i båten, eller ock en mast med rå, hvarå seglet är fastsatt.

Den högre *skeppsbyggnadskonsten*, som frambragte stora fartyg, är urgammal och har troligen först framstått i Egypten. Hela den gamla tiden igenom voro de större fartygen alltid en förening af roddbåt och segelfartyg, då de voro inrättade för ett stort antal roddare och förde ett stort råsegel. De styrdes medelst en stor styråra, hvilken emellertid ej satt i midtlinien, utan på högra sidan, hvarför ock denna blifvit kallad *styrbord*.

Fig. 93. *Normandiskt skepp* (slutet af 11:te årh.).

Roder eller *styre* uppfanns först fram i medeltiden.

Medelhafsfolkens liksom ock indiernas fartyg liknade väsentligen egyptiernas.

I Norden stod skeppsbyggeriet högt på vikingatiden (från 8:de årh.); liksom Medelhafsskeppen framdrefvos nordbornas dels med ett råsegel, dels med åror och äfven de styrdes med en åra (fig. 93). Framstammen prydes ofta med ett drakhufvud och bakstammen med en drakstjärt, hvarför sådana skepp kallades drakskepp.

De nordligare germanerna kände vid början af vår tidräkning, enligt Tacitus, ej bruket af segel, som först i medeltiden infördes från söder, synnerligast från Gallien.

Större fartyg gjordes fordom ej blott af trä, utan ibland ock af ett flätverk öfverdraget med oxhudar, såsom hos de gamla saxarne, eller med beck, såsom i Eufrat- och Tigris-länderna, där bruket ännu är bibehållet.

Beklädnadsindustri.

Liksom nutidens vildar torde urmänniskorna dels gått alldeles nakna, dels till en ringa del betäckt sig med hvad naturen erbjöd, såsom blad, bark, hudar o. s. v. Med undantag af några bland de lägst stående folken ha dock vildarne, då de eljest gå nakna, åtminstone någon sorts beklädnad å underlifvet för anständighetens skull.

Där inga kläder brukas, är det mycket vanligt, att vildarne *måla* sin kropp, hvarigenom den ofta får ett skyddande öfverdrag mot såväl hetta som insekter. Sålunda bestryka Andaman-öboarne sin hud med en blandning af fett och färgade jordarter o. s. v.

Förutom tatuering brukas ock målning å huden för att gifva personer ett visst utseende, ettdera för att behaga eller injaga skräck hos fiender, och liksom huden, så har ock håret alltid bland de flesta vilda folk varit föremål för en omsorgsfull behandling för att tjäna som prydnad.

Å många ställen förskaffa sig vildarne enkla klädedräkter af trädens *bark*, hvilket ofta sker genom att af en trädstam afskära ett stycke på 4—5 fot och afdraga barken såsom ett enda helt rör; detta uppmjukas sedan genom bultning och valkning, hvarpå ett par hål utskäras för armarne, och nu är en brukbar skjorta färdig. Så sker t. ex i Brasilien, i hvars skogar indianerna sedan länge för ändamålet använt »skjortträdet».

Bland polynesierna förfärdigas af kvinnorna en sorts växtfilt utaf vissa träds bark, som bultas med klubbor tills den önskade böjligheten och likformigheten erhållits.

Somliga vildar, t. ex. monbuttu-negrerna (norra Kongo-området), odla en viss fikonart (Urostigma kotschyana), af hvars bast de göra sina kjortlar.

Äfven blad af växter användas af många folk till skynken eller skjortor.

Läderberedning.

Huru allmänt bruket att bära *skinnbeklädnad* var hos de förhistoriska folken, synes bl. a. af den stora mängd skinnskrapor af flinta, som funnits bland stenåldersfolkens lämningar; än i dag använda många vilda folk dylika skinnskrapor. För att hindra skinnet att torka och bli styft och oböjligt behandlas det af vildarne medelst ingnidning af fett eller märg, och för att få det att hålla sig bättre bruka de röka det. Konsten att *garfva* skinn, d. v. s. att åvägabringa en olöslig och hållbar förening mellan vissa ämnen

och läderhuden, tyckas vilda folk i allmänhet ej känna till; dock förstå sig eskimåerna på en sorts garfning (fast ej på vårt vis), och Nordamerikas indianer, synnerligast den tempererade zonens, förfärdiga ett utmärkt läder.

De flesta vildar, som begagna skinnkläder, bruka eljest blott bereda undersidan af djurskinnen medelst rökning, under det håren få sitta kvar.

Den egentliga garfvarekonsten torde många kulturfolk ursprungligen ha lärt sig själfva, ty de flesta känna den sedan urminnes tid; å fornegyptiernas äldsta väggmålningar finnas sålunda garfverier framställda, där de olika sätten att behandla lädret synas vara desamma, som man ännu öfverallt brukar (fig. 94). Att konsten att garfva läder blifvit så spridd, beror därpå att de s. k. garfämnena, som genom sin förening med läderhuden bevara densamma, eller *alun* och i synnerhet *garfsyra*, finnas så allmänt. Garfsyran ingår i de flesta trädbarkers kemiska sammansättning, framför allt i barken till ek, pil, björk, barrträden, al, hästkastanie, hassel, alm och bok. De garfsyrerikaste ämnena äro *galläpplen* eller sjukliga utväxter å ekens blad och stjälkar, orsakade af en insekt *(Cynips,* en stekel), veden af *Acacia catechu* (Indien), bladen och stjälkarne af »garfvareträdet», *sumak (Rhus coriaria,* södra Europa). Dessa och många andra garfämnen, som ytterligare förekomma i växtriket, användas dock för prisets skull blott undantagsvis eller i mindre skala vid garfning.

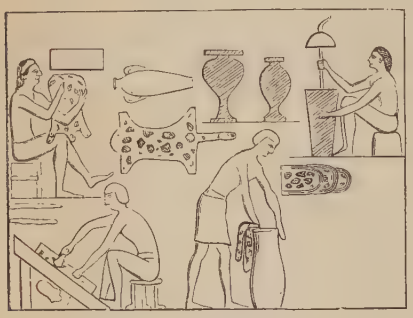

Fig. 94. *Fornegyptiskt garfveri.*

Liksom egyptierna voro ock babylonierna och perserna i den äldsta historiska tiden kända såsom tillverkare af såväl finare som gröfre slags läder; araberna lärde sig sannolikt garfvarekonsten på sina eröfringståg i Asien i 7:de årh., och de förde den i 8:de årh. med sig till norra Afrika och Spanien, som i medeltiden blefvo synnerligen kända för sina utmärkta och dyrbara lädersorter: marokin (från Marocko), saffian (från Safi), karduan (från Kordova) m. fl.

Europas östliga länder, Ryssland, Ungern och Balkanstaterna, som äfvenledes tidigt utmärkte sig för lädertillverkning, torde ha fått konsten från Asien, liksom ock kelterna i västra Europa, hvilka enligt Plinius d. ä. beredde läder medelst björktjära. Denna metod användes ännu i Ryssland och Ungern, sedan likvisst hudarne behandlats med pilbark, och denna sorts läder, som har en stark lukt, kallas därför ock *ryssläder* eller *juft* (af ett bulgariskt ord *jufti* = ett par).

Då det blott är läderhuden, som på grund af benägenheten hos dess bindväf att ingå i en fast förening med garfsyra och andra s. k. adstringerande ämnen kan tjäna till läder, måste hudarne undergå en särskild behandling för att befrias dels från fett, svettkörtlar och muskler på köttsidan, dels från hår och öfverhud, hvilka senare uppmjukas medelst kalkvatten, sur mjölk eller lindrig förruttnelse. Sedan hudarne legat en tid i vatten, afskrapas — fordom med flintskrapor, nu med särskilda knifvar — ifrågavarande delar, hvarpå själfva garfningen, *rödgarfningen,* företages i barkgröt, en behandling, som efter hudarnes beskaffenhet fordrar en tid af 3 månader till 2 år. Genom nyare metoder, grundade på användandet af garfämne-extrakt

samt vissa mekaniska bearbetningar af hudarne (dragning, pressning, förnyade upptagningar, idoppningar o. s. v.) har man emellertid uppfunnit snabbgarfning, som på vida kortare tid lämnar lädret beredt.

Lädret »tillriktas» medelst särskilda knifvar och glättningsredskap m. m. och göres till sist smidigt medelst tran och fett.

S. k. *hvitgarfning* grundar sig på användandet af *alun* i stället för bark; denna metod är ock urgammal och var känd af de gamle romarne, som hade icke blott fast och rödt läder, utan ock mjukt och hvitt »alunläder».

Man har emellertid äfven förstått att göra en sorts än mjukare skinn utan hvarken garfsyra eller alun genom hudarnes behandling med *tran* eller *olja: sämskskinn*. Läderhudens bindväf förenar sig nämligen ock lätt med flytande fettämnen, och dessa bevara den förra lika väl som de nyssnämnda garfämnena.

Fig. 95

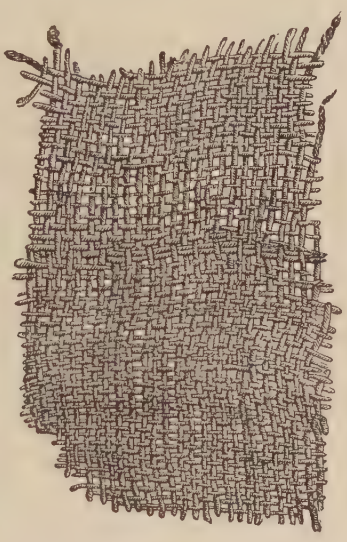

Fig. 96.

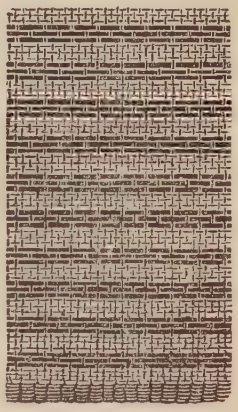

Fig. 97.

Fig. 95. *Bastmatta;* Fig. 96. *Linneväfnad;* Fig. 97. *Kypert-tyg* (med upphöjningar); *från pålbyggnader i Bodensjön, tillhörande stenåldern.*

Med undantag af de lägst stående folken känna alla vildar och barbarer konsten att *fläta mattor* och dylikt samt förfärdiga *väfnader*, åtminstone enklare sådana (fig. 95—97). Sålunda göra somliga kläder af flätade eller väfda grässtrån och smala blad — våra halmhattar kunna gifva oss en föreställning därom — och i själfva verket tillämpas metoden ännu af alla civiliserade folk, ehuru i mera utveckladt skick, nämligen vid förfärdigandet af linne- och hampväfnader.

Väfnadskonsten förutsätter konsten att göra *tråd* och *garn*, och denna är ock känd af de flesta folk, liksom den kan antagas ha tidigt blifvit uttänkt af urmänniskan.

Vildarne rulla växtfibrer, ylle eller hår mellan händernas flatsidor eller mellan flathanden och höften för att förfärdiga trådar, och de bli ofta

härigenom af utmärkt beskaffenhet, ehuru de ej i finhet kunna jämföras med våra. Liksom vissa vildar och förhistoriska folk, t. ex. pålbyggnadsfolken, använde forntidens kulturfolk, indierna, egyptierna m. fl., tidigt ett särskildt litet redskap för trådtillverkningen, *sländan*, en pinne med en genomborrad sten eller ett tvärkors, hvarpå tråden upprullades och som, fritt hängande i den nya tråden, sättes i kringsnurrande rörelse, hvarvid den vida hastigare spann tråden, än som var möjligt medelst händerna (fig. 98—100). Senare kom sländan att kringvridas medelst hjul, såsom vi känna af den af tysken JÜRGENS 1530 uppfunna *spinnrocken*, och sländan blef nu *spindel*.

Fig. 100.

Fig. 98.

Fig. 99.

Fig. 98. *Australisk slända.* Fig. 99. *Spinnerska efter en egyptisk teckning.* Fig. 100. *Spinnerska, efter en svensk medeltidsmålning.*

Väfstolen har uppenbarligen uppfunnits af många skilda folk.

Af trådar väfdes redan i den förhistoriska tiden väfnader genom att fästa och sträcka ett antal däraf i en ram, utgörande *varpen*, hvarpå en tråd, *väften*, fördes fram och tillbaka mellan varptrådarne medelst fingrarne eller en pinne, såsom synes af närstående fig. 101, föreställande en mexikansk väfverska. Tidsbesparande uppfinningar gjordes af de äldsta kulturfolken, och man kan af gamla egyptiska målningar se, huru de genom ett par stänger läto varptrådarne skiftesvis upplyftas för att genomsläppa väfttråden, som fästades vid en särskild löpare eller *spolen*, (fig. 102).

Pålbyggnadsfolken i Europa måste ha haft väfstolar, som voro konstruerade ungefär på samma vis som fornromarnes, hvilka man känner af afbildningar. De väfnader, man funnit bland pålbyggnadsrester i Schweiz och Italien, trodde man först ha kommit från högre stående folk, men denna mening har förkastats, sedan man bland dessa rester funnit likadana genomborrade stenar och lerkulor, som romarne använde för att sträcka varptrådarne, och sedan en bandfabrikant i Zürich återkonstruerat en ytterst enkel väfstol, hvarpå han väft tyger af samma mönster som pålbyggnadsfolkens (fig. 103).

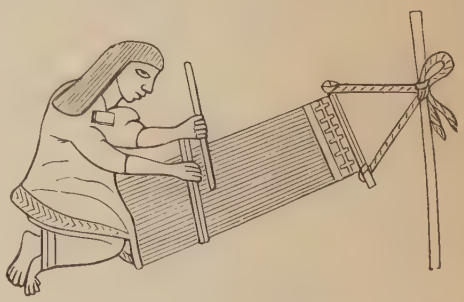

Pig. 101. *Mexikansk väfverska, efter en aztekisk teckning.*

Somliga vildar, såsom ashantinegrerna, ha liknande väfstolar. Indiernas väfstolar äro utomordentligt enkla, ehuru de äro försedda med trampor och ha horisontellt liggande varptrådar; sannolikt äro de sådana, som förfädren för årtusenden sedan brukade.

Linet, som odlats i alla kulturländer från urminnes tid, dels för frönas och dels för stjälkarnes skull, har mångenstädes varit det tidigaste och vanligaste väfnadsmaterialet för kläder, dukar, tält, segel m. m. Somliga forntida länder voro i synnerhet kända för sina linneväfverier, såsom Egypten, Babylonien, Palestina, Etrurien, Gallien, Germanien m. fl.

Bomulls- och ylleväfnader voro ock tidigt i bruk i Orienten, såsom hos indier, egyptier, semiter, m. fl.

Fig. 102. *Fornromersk spole.*

Romarne och grekerna brukade i den äldre tiden mest yllekläder; först i början af vår tideräkning infördes linnekläder mest från Egypten till Rom, och senare togos mest från Gallien och Germanien, där dessa tyger tidigt tillverkades i stor skala.

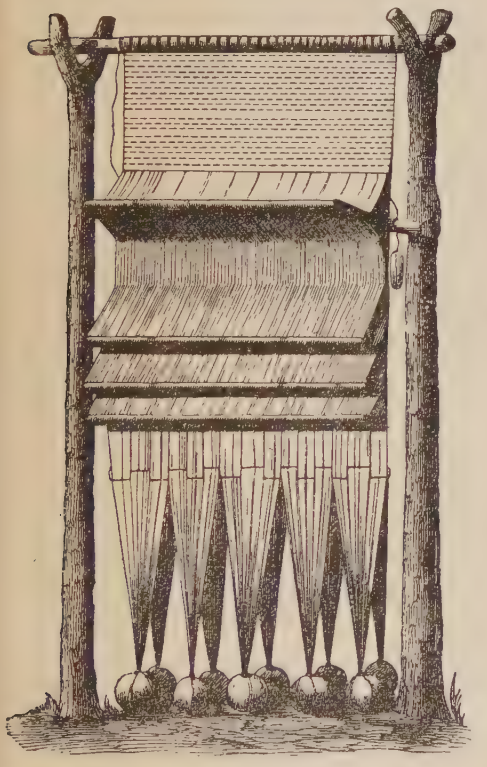

Fig. 103. *Återkonstruerad väfstol från förhistoriska tiden.*

ådana, liksom ock hampväfnader,

Hampan väfdes i den äldre tiden endast af få europeiska folk, såsåsom af tracierna, och dessa fingo den från nordöstliga grannar.

De europeiska pålbyggnadsfolken förfärdigade linnetyg (fig. 96 och 97), men synas ej ha känt till ylleväfnad.

Under hela medeltiden gjordes endast helt obetydliga förbättringar i den europeiska väfstolen, som erinrade om den indiska; ända till slutet af 18:de årh. kastades spolen endast med händerna, alldeles som än i dag i de vanliga väfstolarne å landet, men vid denna tid uppfanns en sorts artificiella armar, som kastade spolen åt höger och vänster.

Konsten att *sy kläder* har likaledes börjat bland vildarne; den enklaste metoden var att, såsom fallet än är hos eldsländarne, genomsticka hvad som skulle förenas med en bensyl och knyta tillsamman hålen. Bennålar med ögon uti uppfunnos dock redan af de förhistoriska folken, och man finner sådana bland stenåldersfolkens redskap. Senare gjordes nålarne af brons och järn, hvarigenom de kunde bli allt smalare, liksom sömmarne allt finare (fig. 39 och 43—44, sid. 99 och 101).

FJÄRDE AFDELNINGEN.

Den börjande förståndsodlingen.

Det mänskliga språkets uppkomst och utbildning. De skilda språken och deras släktskap. Uppfinningen af skriftspråket och dess utveckling. Skrifmaterial, papper m. m. Människosläktets första kunskaper, tankens utbildning, vetenskapernas uppkomst: matematiken, astrologien och astronomien, tidsbestämmelser — solvisare, vatten- och sandur — alkemien och kemien, fysiken och biologien på lägre stadier. De sköna konsternas början.

Det mänskliga språkets uppkomst och utbildning. Naturspråket och det artikulerade språket.

Urmänniskan måste vid sitt första framträdande anses ha saknat allt slags vetande, allt slags industri och hvarje tillstymmelse till verkligt språk; hon måste anses endast ha varit i besittning af *anlag* eller *outvecklade förmögenheter,* hvilka efter hand genom behofven och samlefnaden med likar utbildades till allt högre färdigheter.

Den nyare språkvetenskapen, *linguistiken* (af *lingua* = språk), har sedan slutet af förra århundradet spridt ett sådant ljus öfver detta ämne, att man numer fått en detaljerad kännedom af hufvuddragen af det mänskliga språkets bildning samt de olika språkens byggnad och släktskap.

Att människans hjärna bland intellektuella förmögenheter eger en särskild uttrycksfunktion, bunden vid ett visst organ (beläget i tinningstrakten), är numer fullkomligt bekräftadt. På denna funktion, som är trefaldig: mimisk, muntlig och skriftlig, beror allt vårt *meddelande* af våra tankar och känslor till andra.

Men att ett sådant organ finnes och att det hos de civiliserade folken ofta nått en häpnadsväckande utveckling, hvarigenom de finaste skiftningar i själslifvets företeelser kunna återgifvas och somliga människor kunna utöfva ett oemotståndligt inflytande på andra, bevisar ej, att ett verkligt *språk* alltid funnits eller att urmänniskan var i besittning af den mänskliga talförmågan, sådan vi nu känna den. Uttrycksorganet var efter all sannolikhet ursprungligen helt rudimentärt, det funktionerade endast på enklaste sätt eller medelst ett ringa antal verksamma celler: de öfriga, som nu äro verksamma hos alla folk, voro outvecklade, d. v. s. urmänniskan hade blott *anlag* för ett högre språk. Hon stod därför i detta afseende nära djuren, hvilka ock ha en viss uttrycksförmåga; men denna har hos dessa senare aldrig utvecklats till någon högre form, utan ständigt förblifvit begränsad till det första stadiet eller utförandet af vissa *åtbörder* och yttrandet af vissa *ljud.* Riktigt sade ock Aristoteles, att »djuren ha röst, människan endast har talet».

Man har nyligen funnit — med tillhjälp af mikrofonen, som låter oss förnimma de svagaste ljud — att t. o. m. insekter, t. ex. flugan, ha ett språk, som ej kan omedelbart höras af människoörat och ej utgöres af det vanliga surrandet, utan består i olika ljud, liknande en hästs gnäggande på afstånd.

Då människor ej kunna tala vid hvarandra, vare sig på grund af bristande talförmåga eller på grund af oförmåga att förstå hvarandras talspråk, kunna de dock meddela sig med hvarandra genom åtbörder eller miner. Detta *åtbördsspråk* kallas »döfstum-språk» eller »pantomim». De tecken, af hvilka man härvid begagnar sig, äro mestadels af två slag, nämligen dels påpekande af närvarande föremål, dels efterbildning af föremål eller handlingar, och dessa tecken uttrycka i och för sig hvad man menar, »tala för sig själfva». Men dessa tecken förmå ej återgifva annat än konkreta begrepp om yttre föremål; abstrakta eller inre idéer kunna ej uttryckas därmed, liksom ej heller s. k. grammatikaliska ord, såsom artiklar, verb m. fl.

Åtbördsspråket är det enklaste sättet för meddelande; nästa steg till utbildning af språket är yttrandet af vissa *ljud*, känsloläten, skrik m. m. Glädje, tillfredsställelse, smärta, fruktan o. s. v. uttrycka djuren, liksom människan, i allmänhet med omisskänneliga ljud, som ej ha med talet att göra, utan äro af musikalisk beskaffenhet (de kunna ock ofta efterhärmas på uttrycksfulla instrument, såsom fiol). De flesta *interjektioner* eller utrop — *ah*, *oh*, *hu*, *aj*, *ack*, *st* o. s. v. — höra till dessa ljud och kunna anses såsom ljudåtbörder; sådana ha ofta blifvit ord, då meningen insetts.

Ett annat slag af ljud, använda som uttryckstecken, äro *härmningsljuden*, såsom barnens benämningar »tick-tack» för klocka, »vov-vov» för hund, »mjau» för katt, »kucku» för gök o. s. v. efter dessas karaktäristiska ljud. Härmningsljuden användas dock icke blott af barn, utan ock af vuxna.

Alla dessa uttryckssätt utgöra hvad man kan kalla *naturspråket*, som är gemensamt för hela människosläktet och förstås af alla folk och alla åldrar; det måste anses ha tillhört människosläktet allt ifrån dess första framträdande och varit det språk, som urmänniskan först begagnade. Under århundraden, kanske under årtusenden, torde hon ej haft annat språk än *åtbörder*, *skrik* och *härmningar*. Många djur ha ock en sorts naturspråk; de ha åtbörder och ljud, som tjäna som medel för meddelande af sinnesstämningar, önskningar m. m. och som de inbördes fullkomligt väl förstå och äfven människan ofta fattar, såsom att en hund krafsar på en dörr för att bli insläppt eller skäller på ett särskildt sätt, då han önskar föda, och på ett annat sätt, då han bevakar en gård o. s. v. Många djur förstå ock fullkomligt väl människans åtbörder och vissa ljud hon yttrar, ja vissa ord och meningar. Hunden synes ha utbildat skällförmågan genom umgänge med den talfärdiga människan; ty europeiska hundar, som förflyttas till obebodda öar, afvänja sig från skällandet och få stumma afkomlingar, hvilka först genom beröring med människor återvända till det förlorade bruket af stämorganen.

Naturspråket blef emellertid ej fullständigt bortlagdt, då människan lämnade urtillståndet, utan rester däraf finnas alltjämt i de vanliga språken: uttrycksfulla åtbörder, miner, interjektioner och härmningsljud begagnas fortfarande af de mest civiliserade folk, och mödrar och ammor lära vanligen därigenom barnen att tala, hvarför en viss form däraf ock kallas »barnkammarspråk».

Då härmningsljuden eller orden ha tagits omedelbart från naturen, är det ej att undra på, att många folk kunna ha ungefär samma eller snarlika benämningar på samma föremål, utan att de tagit dem från hvarandra. Så-

lunda har oxen efter sitt råmande fått ungefär samma benämning af greker, romare, hottentotter, kineser m. fl. eller: *bous, bos, bou, bo.*

Småningom började dock människan att gifva många af de första ljuden, sedan de blifvit verkliga ord, en *öfverflyttad bemärkelse* på grund af vissa *likheter*. Nya meningar med orden uppstodo därigenom, men det är ej alltid lätt att utfinna, huru de kommit till stånd. Så t. ex. har man på somliga ställen i västra Amerika kallat värdshuskällare »*hihi*-hus», då hihi såsom härmningsljud betyder skratt, hvarför benämningen egentligen betyder förlustelsehus. På liknande vis kallar basutofolket i södra Afrika en snyltgäst eller parasit i höfdingarnes omgifning *ntsi-ntsi,* som betyder fluga, efter denna insekts ljud.

Med tiden förändras ofta dylika ords uttal, hvarigenom deras ursprung ej skulle kunna utfinnas, om ej äldre berättelser lämnade någon upplysning, såsom dock ibland sker. Ett stort antal af våra mest brukliga ord torde ha framgått af ljud med en gifven mening, ehuru vi nu ej kunna upptäcka deras uppkomstsätt.

Ofta ha människorna gifvit ett ord en förändrad mening genom att endast ändra tonvikten. Sålunda betyder det engelska *présent* närvarande, men *presént* presentera, liksom det afrikanska wolof-språkets *dágana* betyder fråga höfligt, men *dagána* fordra. Ibland utmärkas skilda kön med olika vokaler, såsom på mantschuspråket *chacha*, hane och *cheche*, hona; och genom fördubbling af orden afses i allmänhet att stärka eller öka meningen, såsom det polynesiska *lololoa* mycket lång, af *loa* lång, det franska *bonbon* »godter», af *bon* god o. s. v.

På mångahanda sätt framgår sålunda, att språket är en *mänsklig uppfinning,* som genomgått en lång utvecklingsperiod och ursprungligen *bildats gradvis* på ett ofta helt tillfälligt och enkelt, så att säga, barnsligt sätt, fast det i sin vidare utbildning följt vissa *regler.*

I många hänseenden torde urmänniskans språk ha bildats ungefär som barnkammarspråket, hvilket öfverallt i allmänhet framgår af de första enkla stafvelser, barnen först uttala för att uttrycka de närmaste föremålen och idéerna, såsom moder, fader, dadda, mjölk, sofva m. m. *Mamma* och *pappa,* som nästan öfverallt i Europa ha samma betydelse, utmärka emellertid ej samma begrepp öfverallt; så t. ex. betyder chiliernas *pappa* moder och georgiernas *mamma* fader, under det *dadda* än betyder fader, än kusin, än amma.

Sådana barnord ha med obetydliga förändringar ofta öfvergått i de vuxnes språk; sålunda kommer *påfve* och *abbot* båda af ord, som betyda fader, nämligen det latinska och italienska *papa* och det syriska *abba.*

Dessa barnkammarord ha emellertid tydligen kommit öfver naturspråkets ståndpunkt; en början är här redan gjord till det *artikulerade* eller ledade språket. Här finna vi, att de flesta ord ej utmärka någon sådan förening mellan ljudet och meningen, som så tydligt framstår i naturspråkets ljud.

Språkbildningen har haft till uppgift att hitta på ljud och ord, som ägna sig att vara *lämpliga tecken för alla begrepp,* i den mån de framstå för medvetandet. Det är sannolikt, att det ursprungligen funnits någon sorts sammanhang mellan ordet och meningen därmed, som ledt till väljandet af hvarje särskildt ljud för att uttrycka en särskild tanke. Och liksom språket börjat på vildens ståndpunkt genom de enklaste uttryckssätt och vilden utbildat språket till en jämförelsevis hög form, så fortgår språkbildningen ännu bland alla folk genom skapande af nya ord genom lämpliga ljud, då människan finner detta nödigt.

Tomma strider ha förts af dem, som ansett, att människan är född med fullfärdigt språk och att språket haft ett gudomligt ursprung; en oändlig mängd af lärda och spetsfundiga onyttigheter har härför frambragts — ehuru utan något resultat. Forskningen har visat, att språket var vida mera djuriskt än gudomligt vid sin början samt att människan på grund af medfödda anlag, som tillhöra hennes organisation, själf utbildat detta nu så beundrade medel för uttryckande af tankar och känslor.

* * *

Den ofantliga skillnaden i taluttrycken på olika ställen har berott på en mångfald af yttre och inre förhållanden, såsom rasens kroppsliga och själsliga egenskaper, religiösa föreställningar, fallenheter, vanor, behof, sysselsättningar, och vidare marken, klimatet m. m. eller det omgifvande mediet.

Alla dessa element bidraga att bilda ett språk och att däri efterlämna spår; af deras förenade och hopade verksamhet framgår språkkaraktären, som i allmänhet är ett uttryck för nationalkaraktären.

Man beräknar, att det finnes omkring *1000 lefvande språk*, som talas af jordens invånare, och att ett tusental språk försvunnit, hvilka förr talats. Dessa uppgifter, synnerligast den sista, äro naturligtvis ej fullt tillförlitliga, utan angifva blott på ett ungefär språkens antal.

Med undantag af ett helt litet antal språk, som genom en egen litteratur blifvit befäst, visa sig språken i högsta grad rörliga: de uppstå och försvinna i mängd under ett ständigt pågående bildningsarbete. Missionärer ha för vissa indianfolk skrifvit ordböcker, som efter ett tiotal år varit föråldrade och ej kunnat brukas på grund af det stora antal nya ord, som börjat användas i stället för äldre. Infödingar, som under denna tidrymd varit borta från hemlandet, bli ofta, då de återvändt, ej förstådda längre af sina stamförvanter och förstå desse ej heller själfve. Här visar det sig, att ett språk ofta ej räcker längre än en generation. Bland ociviliserade folk är därför språkens antal utomordentligt stort; man har räknat ända till 250 hos amerikanska folk af samma stam, och hos indokineserna är det ej sällsynt att inom samma stad finna ett dussin dialekter, så skilda, att de ej förstås af närmaste grannar. Enligt Plinius d. y. fanns det i det gamla Kolchis i Mindre Asien öfver 300 stammar, som talade skilda dialekter, och romarne måste ha 130 tolkar för att underhandla med dem.

Vi behöfva endast gå ett par hundra år tillbaka i tiden för att finna, huru mycket våra egna ord förändrats trots skriftsspråkets bevarande makt, huru icke blott deras form ändrats, utan ofta äfven meningen.

Då språken väsentligen äro *sociala* skapelser, ha deras utbildning och befästande hufvudsakligen berott på *samhällsskicket*, därvid endels *antalet talande* varit af stor betydelse och endels och i synnerhet samhällets mer eller mindre *fasta organisation* varit afgörande. Det är sålunda, emedan indianerna äro vandrande jägarefolk, som deras språk äro så mångtaliga, under det Perus gamla väl ordnade samhälle tillstadde det härskande ketschuaspråket att spridas öfver mera än 20 breddgrader. Romarestatens strängt genomförda o ganisation, som lät den bestå ett helt årtusende i full blomstring, har ock varit anledningen, att det latinska språket blef så befäst.

Hvarje medlem af ett stort samhälle nödgas af de dagliga behofven att tydligt uttala språket, på det han må bli förstådd af alla. Men i små sam-

hällen, synnerligast sådana, som bestå af endast några få familjer, hvilka ströfva omkring på vidsträckta jaktmarker, såsom de brasilianska indianstammarne, finnes ingen tvingande nödvändighet att tala samma språk som andra, och här uppstå, alldeles som i barnkammaren, ständigt nya ord, som den lilla stammen genast antager och som den ofta af egensinne bibehåller för att afsöndra sig från andra stammar — ett tecken bland många andra på den ociviliserade människans egoistiska kärlek till den personliga friheten, hennes osamhälliga natur och hennes oförmåga att bilda sig ett begrepp om en verklig stat.

Uppfostran efter gemensamma principer gör språket likformigt hos en nation; hvarje barn måste lära nationens vanliga ordförråd. Splittras en nation, upphör dess språk och nya språk uppstå snart — till väsentlig del genom barnen. Så t. ex. öfvergifva Syd-Afrikas invånare ofta öde trakter och kvarlämna barnen under uppsikt af ålderssvaga stamförvanter; ungdomen börjar snart skaffa sig ett eget språk, och under loppet af en generation kan på så vis det äldre språket alldeles förändras.

Ibland har tron på ett lif efter döden bidragit till språkens omvandling, då de aflidnas namn ofta ej få nämnas, af fruktan att den nämdes spöke skulle uppenbara sig o. s. v. Sålunda försvann, då Tahitis kung Pomare dött, ordet *po* (natt) ur tahitiernas språk. Samma bruk har funnits hos papuer, australier, tasmanier, vissa ostafrikaner, samojeder, eldsländare m. fl. Dock kunna utdömda ord ofta fortlefva hos angränsande stammar och ombildas där ibland genom tillägg. Hos abiponerna i Paraguay uppdrogos sålunda åt äldre kvinnor att fastställa nya benämningar, då sådana voro nödvändiga.

* * *

Liksom en lem bildas af smärre delar, som ledas mot hvarandra, så har man kallat det egentliga språket »ledadt» eller *artikuleradt*, emedan satserna äro bildade af ljud-element, som till större delen stå i ett visst samband med hvarandra, fastän de äro självständiga ord. Härigenom skiljes det egentliga språket från det *oartikulerade* eller »oledade», som består af osammanhängande läten, utrop eller härmningsljud.

Numer ha alla folkslag, äfven de lägsta, artikuleradt språk; den tid är längesedan försvunnen, då det första eller naturspråket, som stod midt emellan djurens och det artikulerade språket, var det enda. Hvarje folk har för sitt språk ett helt system af ljud och tecken, som tjäna den talande till ledning, för att han skall bli rätt förstådd. Emellertid finner man alltid vid närmare studium af språken, att de vuxit upp ur enklare former, därvid människan följt vissa regler, som ej varit godtyckliga och afsett att gifva tankarne allt fullare och noggrannare uttryck.

I den mån som kulturen skridit framåt hos de enskilda folken, ha dessa ock utvecklat sitt språk för att motsvara kulturbehofven: nya begrepp af intellektuellt och moraliskt slag fordra nya namn, liksom ock nya verktyg och födoämnen fordra sina nya benämningar.

Alltefter bildningsgraden är *ordförrådet* mycket olika hos nationer och individer. Ursprungligen hade människan, då hon började få ett artikuleradt språk och ej längre meddela sig blott medelst naturspråkets enkla uttryckssätt, ett mycket litet ordförråd för de vanligaste föremålen och handlingarna. Sammaledes ha ock lågt stående individer fortfarande ett helt obetydligt

ordförråd. Under det att civiliserade folks språk kunna ha inemot 100,000 ord, och en framstående talare anses behöfva ett ordförråd på mer än 10,000 ord, samt människor med medelbildning förfoga öfver 3—4,000 ord, ha de lägst stående jordarbetarne i våra länder ofta ej mer än 3—400 ord i sitt tal!

Förmågan att uttrycka antal är i högsta grad begränsad hos ociviliserade folk, som ofta blott kunna räkna till 3 eller 5. Så t. ex. skola zaparos i Ekuador och botokuderna i Brasilien blott kunna räkna till 3 och uttrycka högre tal genom att höja fingrarne. I allmänhet kunna ej vilda folk räkna högre än till 20, och de ha nått denna förmåga genom att hopsummera fingrarnes och tårnas antal. Också kallas ofta 5 »en hands fingrar», 10 »två händers fingrar», och 20 »fingrar och tår på händer och fötter». Stammar finnas, t. ex i Australien, som blott ha två ursprungliga talbenämningar och bilda alla öfriga, som de förmå fatta, genom sammansättningar af dessa båda, eller *netat* 1 och *naes* 2, *naes-netat* 3, *naes-naes* 4, *naes-naes-netat* 5, *naes-naes-naes* 6.

En jämförande betraktelse af lågt stående folkstammars språk låter oss förstå, att språket *börjat* med namngifvande af de *konkreta föremålen* och att förmågan att på grund af öfverensstämmande egenskaper indela föremålen i släktgrupper och bilda egenskapsord förutsätter en jämförelsevis hög utveckling. Ursprungligen fanns därför blott namn för *individer* och för *arter*, ej för *släkten* eller än allmännare begrepp. Sålunda ha råa jägarstammar namn för bäfvern, vargen, björnen o. s. v., men de ha intet namn för begreppet djur. Många vildars språk ha inga uttryck för träd, fisk, fågel o. s. v., under det de ej lida brist på uttryck för en mängd arter af träd, fiskar, fåglar etc.; på samma vis ha många folk namn på de olika färgerna utan att dock ha ett ord för färg. Somliga folk ha inga eller få egenskapsord; sålunda sade tasmanierna, i st. f. hård, »stenliknande», i st. f. rund, »månliknande», i ts. f. hög, »med långa ben».

Småningom utbildades tanken allt mera, och människan fick slutligen *abstraktionsförmågan* (af abstrahere = draga ur), hvarigenom hon kunde göra *jämförelser*, finna öfverensstämmelser, gemensamma drag och egenskaper m. m. hos flera skilda ting, hvarigenom *allmänna begrepp* (generaliteter) och verkligt *abstrakta idéer* bildades. Hon skapade nu generella namn, såsom träd, växt, fågel, fisk, djur o. s. v., samt äntligen abstrakta begrepp, såsom godhet, dygd, rättvisa, rörelse, skönhet, hvithet o. s. v. De ord, som kommo att användas för allmänna och abstrakta begrepp, voro dock ursprungligen ej nya, utan härleddes i allmänhet af konkreta ord, som voro lättare att förstå och som inneburo en viss likhet. Sålunda har det afrikanska bornu-språkets *tando* = väfva blifvit ett allmänt verb: göra, liksom det hebreiska *bara* = skära, blifvit användt för skapa; engelska ordet *kind* = slag betydde ursprungligen besläktad, afkomling, erinrande om det tyska *kind* = barn (hvarom mera längre fram).

Sålunda skapades uttryck för mera sammansatta och djupare tankar af ord, som uttryckte enkla och handgripliga begrepp.

Språkets uppgift blef därpå att skapa s. k. *grammatikaliska ord*, eller sådana, som tjäna att sammanbinda de »verkliga» orden — de, som utmärka föremål, egenskaper, handlingar m. m. — och angifva deras ställning till hvarandra, eller artiklar, prepositioner, konjunktioner, hjälpverb o. s. v., t. ex. en, den, hon, af, till, och, eller, är m. fl.

Man finner dock ofta, hurusom de grammatikaliska orden i allmänhet blifvit bildade af verkliga ord.

Först dessa ord göra språket till språk i civiliserad bemärkelse, d. v. s. tillstädja att bilda *verkliga meningar* och att uttrycka alla slag tankar, hvarför deras skapande utmärker ett af de betydelsefullaste framsteg, människoanden någonsin gjort. Förut hade människorna blott kunnat angifva hufvudinnehållet af en tanke eller hänvisat på föremålen såsom sådana, liksom genom att peka på dem. En sådan sats som: jag kommer till dig, om det blir vackert väder, skulle förut ha uttryckts på ungefär följande vis: jag dig vackert väder.

Språket utbildas vidare genom att *förena vissa ord till nya*, och så sker i de flesta språk; blott i de enstafviga, eller isolerade språken, såsom kinesiskan, bibehålla orden sin fullkomliga självständighet.

I stället för att hvarje ord har sin egen tonvikt, förlora vid sammansättning ett eller flera ord densamma och hela det sammansatta ordet får blott en tonvikt, liksom ingen af delarne här längre är ett självständigt ord, utan ett nytt begrepp bildas, t. ex. godhjärtad, långväga, öfverhufvud m. fl. Genom sammansmältande af ord har man bildat och bildar man ännu en mängd nya ord i språken för att uttrycka nya begrepp eller få lämpligare termer att återgifva nya skiftningar i tankar och känslor eller hastigare angifva ett föremål, som förut intet namn hade, utan måste betecknas med en omskrifning o. s. v. Malajiska ordet för pil är t. ex. *anak-panah*, d. v. s. »båg-barn».

Ibland bli de sammansatta orden särdeles långa, hvarför *förkortningar* företagas, t. ex. farbror i st. f. faderbroder; mandingospråkets ord för syster, *mbadingmuso*, är bildadt af *mi bado dingo muso*, d. v. s. »min-moder-barn-kvinna»; Vancouvers infödingar kallade en långskäggig engelsman *yakpus* af *yakhpekukselhous* eller »lång-ansikte-hår-man».

Otaliga ord i alla språk äro dylika förkortningar af långa sammansatta ord; men då man ofta ej äger dessa ords historia, stå de ock ofta såsom olösliga gåtor. Ibland kan t. o. m. en hel mening, ej blott en följd af ord, sammandragas till ett enda ord.

Nya ord bildas ock genom särskilda slag af *ändelser* eller »suffix», såsom *lig*, *het*, *skap* m. fl.; t. ex. kvinnlig, kunglig, godhet, skönhet, borgerskap, prästerskap. Dessa ändelser voro dock ursprungligen särskilda ord: »lig» betydde lika, »het» form, »skap» klass eller stånd.

Ibland sättas på liknande vis ord *framför* andra, »affix», och dessa sammansmälta med dem; t. ex. *an*, *be* o. s. v., såsom angränsa, anhålla, begära, behålla. Oftast är det numera omöjligt att finna härledningen till dessa affixer.

Ofta har man vid språkbildningen *förändrat vokaler* vid böjning af verb eller substantiv m. m., såsom i *gå*, *gick*, *man*, *män*.

För att studera språkens sammansättning och bildande är det nödvändigt att sönderdela orden för att finna deras hufvuddel eller *rot*. Denna är vanligtvis en enstafvig ljudgrupp, uttryckande ett enkelt begrepp, och har ursprungligen varit ett särskildt ord, liksom den i vissa fall fortfarande kan vara det — såsom somliga imperativ, t. ex. det latinska *dic* säg!

I många språk kunna dock rötterna ej finnas annat än såsom antagna former genom att jämföra ordgrupper och sålunda erhålla den för dessa gemensamma delen. I de latinska orden agnosco, cognosco (lära känna, känna igen) m. fl. finner man sålunda, att en rot *gno* måste häntyda på vetande;

och samma rot *gno*, utmärkande detsamma, återfinnes i de grekiska orden gignosko, gnosis, gnome m. fl. Ett liknande ljud finner man i sanskrit: *jna*, som också utmärker vetande. Genom att sålunda jämföra ord i alla ariska eller indo-europeiska språk nödgas man antaga, att det i forntiden funnits något ord *gna*, som betydt veta; och i själfva verket återfinnes det i många andra dit hörande språk, såsom *znat* i ryskan, *know* i engelskan. Andra liknande exempel äro *sta* stå, *sad* sitta, *ga* gå, *da* gifva o. s. v. Dessa enkla ljudgrupper synas redan varit bestämda uttryck, då förfädren till de ariska folken lefde i urhemlandet.

Man kan dock sällan äfven i de äldsta ordrötterna ledas till den ursprungliga början, fastän man har skäl att antaga, att vissa direkt tagits från naturspråket, såsom fallet kan ha varit med roten *ru*, *ryta* på svenska, *rugir* på franska, *rudo* och *rugio* på latin. I de flesta fall är det dock omöjligt att säga, huru rötterna kommo att få sin mening, utan de ha tvifvelsutan i allmänhet en lång och okänd historia.

Förhållandet mellan de skilda orden i en sats, föremålet för *syntaxen (ordfognings-* eller *satsläran)* är ock af den största vikt vid studiet af språkens uppkomst och utbildning. Redan åtbördsspråket har syntax: dess tecken måste nämligen följa på hvarandra i en bestämd ordningsföljd, om någon mening skall uppstå.

I enstafviga språk, hvilkas ord ej böjas, såsom kinesiskan, utgör syntaxen grammatikans viktigaste del. Sålunda betyder *li ping* skarpa vapen, men *ping li* vapen (äro) skarpa, *chi kuo* att styra riket, men *kuo chi* riket styres.

Äfven i andra språk än enstafviga kan ordens ordningsföljd vara afgörande för deras betydelse, och ofta utmärkes endast därigenom hvad som är subjekt eller objekt i en sats m. m., då nämligen substantiv och adjektiv i flertalet af kasus ej ha särskilda ändelser, såsom i engelskan, franskan och svenskan, t. ex. vargar döda människor, eller, människor döda vargar.

Helt olika är förhållandet med andra, mera utvecklade böjningsspråk, såsom latinet, där gifna ändelser alltid afgöra meningen, hvilken ordens ställning än må vara.

En af satsbildningens uppgifter är att tydliggöra hvilket af två substantiv som är subjekt eller objekt, och detta senare utmärkes ofta medelst en särskild ändelse. Grammatiska ändelser anses i allmänhet härstamma från ett pronomen, som därtill omvandlats, t. ex. artikeln *-en*, *-et* af *hinn*, *hitt (= den, det;* obs. *Hin Håle)*. I fornnordiska språket fanns ursprungligen icke den till substantiv fogade bestämda artikeln (häst*en*, stall*et*), men den bildades med tiden af demonstrativ-pronomen *(hinn, hin, hitt)*, som lades till ordets slut, hvarvid *h*-ljudet försvann. Detta synes ofta tydligt af lägre stående folks språk, där det oförändrade pronomenet ibland oförändradt läggas till både substantiv och verb, såsom algonquin-indianskans *un*, honom, t. ex.

ogimau	ogi nissa*un*	mukw*un*
höfding	dödade-*honom*	björn-*honom*
mukwah	ogi nissa*un*	ogima*un*
björn	dödade-*honom*	höfding-*honom*.

De skilda språken och deras släktskap.

Språket har, såsom ofvan framhållits, i likhet med hudfärgen, hufvudets form m. m. tjänat som indelningsgrund vid särskiljandet af de olika människoraserna. Det kan dock lätteligen ådagaläggas, att en människas språk ej är ett verkligt släktskapstecken, utan att det egentligen hufvudsakligen utvisar hvar hon vuxit upp. Individer och folk kunna genom förflyttning förlora sitt nationalspråk och få ett annat, såsom fallet varit med negerslafvar från Afrika, hvilka efter öfverflyttningen till Amerika kommit att tala spanska, engelska eller franska dialekter. På samma vis kan en ras, som blott representeras af ett mindre antal vid sidan af en jämförelsevis talrik befolkning, talande ett annat språk, småningom lägga bort sitt eget språk och antaga den större befolkningens. Så har fallet varit med de gamla britterna i Cornwall i England, hvilka ej längre tala sitt keltiska rasspråk, utan engelska.

Det är endast så länge som ett folk, tillhörande en ras och talande ett språk, lefver självständigt i sitt eget land, som dess språk är ett gemensamt rastecken.

I fråga om folks släktskap är det nödvändigt att iakttaga stor försiktighet med hänsyn till likheter, som kunna upptäckas mellan deras språk. Ofta kunna dessa vara helt tillfälliga och ofta kunna de bero på härmningsljud, tagna från naturen. Ibland kan ett folk ha lånat ord från ett annat och äfven härigenom kunde man sluta till en släktskap, som alldeles ej finnes. Så t. ex. ha turkarne sedan lång tid riktat sitt eget språk med ord ur arabiskan och persiskan, som stå vida högre, och likaledes låna de flesta språk ett visst antal ord från andra, fast nationalspråket däraf ej behöfver förändras.

För att två språk skola anses besläktade, fordras vida mera än att de ha några få liknande ord; de måste ha en sådan öfverensstämmelse mellan rötterna och de grammatikaliska formerna, att hvarken tillfällighet eller lån kan anses vara anledning till likheterna.

Forntidens grekiska filosofer gjorde äfven språket till föremål för sina spekulationer; men de började här, liksom i sina studier öfver den yttre världen, i oriktig ända, då de spekulerade öfver tingens början innan de undersökt tingen själfva. De kände blott sitt eget språk, alla andra kallade de utan vidare »barbariska» eller främmande; och de hade inga andra tecken på släktskap mellan språken än deras inbördes begriplighet. De lärdes språkteorier i nyare tiden voro ända till början af det 18:de årh. nära nog lika så grundlösa. Det förnämsta hindret för en objektiv språkforskning hade dittills varit det först af kyrkofäderna gjorda antagandet, att *hebreiskan* vore människans ursprungliga språk och att alla andra språk därför måste vara härledda af hebreiskan. Den store tyske filosofen Leibnitz (d. 1711) var den förste, som tillbakavisade denna tanke och framställde principen, att studiet af språken måste följa samma regler som de exakta naturstudierna, eller först samlande af så många fakta som möjligt och sedan uppställande af teorier. Det var på grund af hans uppmaningar som missionärer, resande och andra började göra samlingar af ordlistor och språkprof m. m. Länge dröjde det dock, innan någon reda bragtes i det samlade materialet och någon sorts klassifikation var möjlig. Detta inträffade först då det af engels-

män 1784 grundade Asiatiska sällskapet i Kalkutta lärt europeerna känna *sanskrit-språket*. Alla blefvo slagna af likheten mellan detta och grekiskan samt latinet, och en af grundläggarne till nyssnämnda sällskap W. Jones förklarade, att man kunde anse, det sanskrit, grekiska, latin, gotiska, keltiska och gammalpersiska härstammade från samma språk, som dock möjligen ej längre fanns till. Tysken Schlegel uttalade något senare (1808) den meningen, att alla Indiens, Persiens och Europas språk tillhörde en grupp eller språkfamilj, den *ariska* eller *indo-europeiska*.

Den jämförande grammatiken grundades nu, hvarigenom språkvetenskapen fick en säker grundval, och språkets filosofi eller förhållandet mellan själsverksamheten och talet började att framställas.

Den forskningsmetod, som sålunda uppfunnits och fulländats inom de indo-europeiska tungomålen, tillämpades sedan pa andra språk, hvarigenom man slutligen lyckats gruppera de allra flesta kända språk i *släkter* och *familjer*, som åter fatt underafdelningar allt efter släktskapsgraden.

De grammatikaliska formerna eller ordens böjningar, hopfogningar, satsbildning m. m. äro de viktigaste tecknen på släktskap mellan sprak, fastän ordlikheter också kunna antyda densamma. Men orden kunna undergå så betydliga förändringar, att de svårligen kunna igenkännas — om ej i rötterna — under det de grammatikaliska formernas öfverensstämmelse alltid omedelbart utvisar härstamning från ett gemensamt språk. Klassifikation af besläktade språk kan därför endast genomföras med konsekvens för sådana sprakfamiljer, hvari grammatikaliska former till en viss grad blifvit befästa förr än de delade sig i flera sprakgrenar. Detta har varit fallet med böjningsspråken, d. v. s. de indo-europeiska, semitiska och hamitiska, samt delvis de agglutinerande språken.

Språket, eller tankens uttryck, innehåller två element: det ena, roten, uttryckande begrepp eller det *materiella*, verkliga innehållet, samt det andra, uttryckande förhallandet mellan begreppen eller den *formella* delen. Ett språks natur beror pa det sätt, hvarpa dessa bada element äro förenade.

Allt efter ordens och satsernas byggnad, d. v. s. fran morfologisk synpunkt, indelas spraken vanligen i tre hufvudslag: *enstafviga* eller *isolerande*, *vidhäftningsspråk* eller *agglutinerande* samt *böjningsspråk* eller *flekterande*. Dock finnes en hel mängd språk och språkgrupper, hvilka ännu icke kunnat med säkerhet inordnas i någon af dessa afdelningar, liksom ock flera till den agglutinerande gruppen förda språk och spraksläkten genom sin egendomliga byggnad kunna göra anspråk att bilda självständiga grupper. Detta gäller i synnerhet om de amerikanska spraken, hvilka ofta uppföras som en särskild grupp, kallad *införlifvande språk*. Vi följa dock här den vanligaste indelningen.

Allmän öfversikt af språken*.

1. Enstafviga språk:

Kinesiska, Siamesiska, Annamitiska, Birmanska, Tibetanska, (Kinesiska riket, Siam, Annam, Birma, Tibet och Botan.)

---

* Då professor H. Almkvist beredvilligt lämnat mig flera viktiga upplysningar rörande språkens klassifikation, får jag härmed frambära min hjärtliga tacksamhet därför.

A. Nyström.

2. Vidhäftningsspråk:

Turanska eller ***Ural-Altaiska*** språksläkten:

- **Samojediska** familjen (norra Sibirien och Ryssland).
- **Tungusiska** familjen: *Tungusiska* (östra Sibirien). *Mandschu* (Mandschuriet).
- **Mongoliska** familjen (Mongoliet, södra Sibirien, Kalmucker).
- **Turkiska eller tatariska** familjen:
  - *Turkomaniska*, *Uiguriska*, *Usbekiska* (mellan Kaspiska hafvet och öknen Gobi).
  - *Kirgisiska* (norr om Kaspiska hafvet och Aralsjön).
  - *Jakutiska* (Sibirien vid Lenafloden).
  - *Tatariska* (Sibirien och europeiska Ryssland).
  - *Turkiska* i egentlig mening eller *Osmanli* (Turkiska riket i Asien och Europa).
- **Finsk-Ugriska** familjen:
  - *Finska* i egentlig mening med *Lappska*, *Estniska* o. s. v. (Finland, Lappland, Estland, Liffland m. fl.
  - *Mordvinska*, *Syrjäniska*, *Permiska* (östra Ryssland).
  - *Voguliska* och *Ostjakiska* (öster om Uralberget).
  - *Magyariska* (Ungern).

Japanesiska (Japan).
Koreanska (Korea-halfön).
Dravidiska familjen: *Tamil-*, *Telugu-*, *Kanarese-*, *Malabar*-språken m. fl. (västra indiska halfön).

Malajisk-Polynesiska språksläkten.

- **Malajiska** familjen (Malakka, Java, Sumatra, Borneo (Dayak-språket), Celebes, Filippinerna, Formosa, Madagaskar).
- **Polynesiska** familjen (Skepparöarna, Vänskapsöarna, Nya Zeeland, Sällskapsöarna, Markesasöarna, Sandwichöarna m. fl.).
- **Melanesiska** familjen (Fidschiöarna, Nya Hebriderna, Nya Kaledonien, (Duauruspråket).

Australiska språksläkten (Australien, Nya Guinea).
Afrikanska negerspråken, Bantu, Hottentottska m. fl.
Amerikanska indianspråken.
Baskiska (södra Frankrike och norra Spanien).
Sumeriskan eller ***Akkadiskan*** (Babylonien; talades af fornbabylonierna).

3. Böjningsspråk:

Jafetiska eller ***Indo-europeiska*** eller ***Indo-germaniska*** eller ***ariska*** språksläkten:

- **Ariska** familjen i egentlig mening:
  - *Iranska: Zendspråket, Persiska* (Persien).
  - *Indiska: Vedaspråket, Sanskrit, Prakritspråken*, hvarifrån de nu lefvande *Hinduiska, Bengaliska, Marattiska* m. fl. och sannolikt äfven *Zigenarspråket* härstamma.
- **Armeniska** (Armenien).
- **Keltiska** familjen:
  - *Brittiska: Walesiska* (Wales), *Korniska* (Cornwall), *Bretonska* (Bretagne).
  - *Gaeliska: Irländska, Gaeliska* (Skottland).
- **Italiska** familjen:
  - *Oskiska* och *Umbriska* sannolikt äfven *Etruskiska;*
  - *Latin*, hvaraf de *romanska* språken:
    - *Italienska;*
    - *Rumäniska (Vallakiska);*
    - *Spanska;*
    - *Portugisiska;*
    - *Provençalska;*
    - *Franska;*
    - *Kurvälska;*
    - *Rätoromanska.*

Indo-europeiska eller ***indo-germaniska*** eller ***ariska*** språkslägten.

- **Grekiska** familjen: *Grekiska: Nygrekiska, Albanesiska.*
- **Baltisk-Slaviska** familjen:
  - *Baltiska*: *Littauiska, Lettiska.*
  - *Slaviska*: *Ryska, Bulgariska, Serbiska, Slovenska, Slovakiska, Böhmiska* eller *Czekiska, Vendiska, Polska.*
- **Germaniska** familjen:
  - *Fornhögtyska, Fornsaxiska, Fornengelska, Fornfrisiska, Fornnordiska;*
  - *Högtyska;*
  - *Plattyska, Flamländska;*
  - *Holländska;*
  - *Engelska;*
  - *Isländska, Danska, Norska, Svenska.*

Semitiska språkslägten

- **Arameiska** familjen:
  - *Ost-arameiska* eller *Syriska*
  - *Väst-arameiska,* ofta men oriktigt kalladt *Kaldeiska*

  (Syrien).
- **Assyriska** familjen, *Assyriska* och *Babyloniska* (Mesopotamien).
- **Hebreiska** familjen: *Feniciska*, *Hebreiska* (Syrien, Palestina).
- **Arabiska** familjen:
  - *Arabiska* (norra och mellersta Arabien, Afrika.
  - *Sabäiska* eller *Himjariska* (södra Arabien).
- **Ätiopiska** familjen:
  - *Ätiopiska* eller *Gees*
  - *Amhariska*
  - *Tigré*

  (Abessinien).

Hamitiska språkslägten: *Egyptiska*, äldre och yngre *(Koptiska), Libyska* eller *Berberspråket, Bischari, Galla* m. fl.

Af alla de gamla språken torde arabiskan och kinesiskan vara de enda, som ännu brukas i sin fulla kraft; alla öfriga äro ettdera utdöda eller ha undergått så betydliga förändringar, att de framsta som nya språk.

* * *

I de *enstafviga* språken äro själfva rötterna ord: hvarje rot är fullkomligt självständig och undergår inga förändringar. Efter sin ställning i satsen kan samma ord än vara ett substantiv, än ett adjektiv, än ett verb o. s. v. Sålunda betyder det kinesiska *ta* stor, storhet, vara eller göra stor, storligen, mycket; *gin* betyder människa, *ta gin* stor människa, *gin ta* människan är stor eller ock människans storhet; *min* betyder folk, *li* makt, *min li* folkets makt.

Förhållanden, som ej tydligt uttryckas medelst ordens ställning, angifvas medelst omskrifningar genom att bruka särskildt utmärkande ord; dotter heter t. ex. på kinesiska *niu* (kvinna) *tse* (barn); stenbit *schi* (sten) *ylj* (barn); med käppen *y* (bruka) *ting* (käpp).

Kinesiskan består af ungefär 500 särskilda ord, hvartdera enstafvigt; men dessa ord äro genom uttrycksfulla slag af *tonvikt* mångfaldigade till mer än 1500 (närmare härom nedan i fråga om skriftspråket).

Början till den kinesiska litteraturen går tillbaka till nära 2000 år f. Kr., och sedan den tiden har språket undergått flera förändringar, så att nutidens kinesiska är mycket olika forntidens. De rådande dialekterna i Kina äro ock så olika hvarandra, att angränsande provinser, synnerligast å sydkusten, ej förstå hvarandras språk.

Enstafviga språk äro, förutom kinesiskan, siamesiskan, annamitiskan, birmanskan och tibetanskan, d. v. s. de språk, som talas af sydöstra Asiens folk. Det kan ej vara af en tillfällighet, som dessa begagna ord af blott en stafvelse, utan torde detta bruk bero på härstamning från en gemensam stam. Under gynnsamma förhållanden visa de ibland en viss sträfvan att frambringa former af högre slag; sålunda börjar man i vissa nyare kinesiska dialekter att se tecken till kasusbildning.

* * *

Efter de enstafviga språken komma i ordningen *vidhäftningsspråken,* som äfven de först varit enstafviga. Här bildas sammansatta ord genom att foga eller häfta särskilda rötter vid hufvudroten såsom ändelser. Många af dessa ändelser brukas ännu såsom självständiga ord, men större delen ha nedsjunkit till att blott utgöra tecken för kasus och andra förhållanden.

Nomina böjas ej, utan få tilläggsord för utmärkande af kasus, antal, kön o. s. v. Prepositioner och pronomina förbindas med de ord, som de skola tillhöra eller modifiera.

Det sålunda erhållna sammansatta uttrycket ernår dock aldrig fullständig enhet: hufvudroten förblir alltid stel och oförändrad i form och mening och framträder alltid tidigt, och ändelsen uppfattas ej såsom något med den förra organiskt förenadt, utom såsom något särskildt.

Många ord i böjningsspråken äro egentligen agglutinativa, såsom t. ex. *osannolik,* och vore alla ord i vårt språk sammansatta såsom detta, vore det ej någon synnerlig skillnad mellan vidhäftnings- och böjnings-språken, ty formdelarne i de förra äro liksom de senares affixer, blott tecken för begreppets förändring och ställning, och de kunna endast till ringa del härledas ur de självständiga ord, hvaraf de framgått.

Den *altaiska* språkfamiljen, turkiskan, magyariskan, finskan m. fl. utmärkes däraf, att alla böjningsmärken äro *suffixer* eller sättas efter hufvudroten, att ingen könsskillnad finnes och att såväl verb som substantiv och adjektiv ha en utomordentlig mängd kasus, t. ex. 21 i magyariskan, 16 i finskan. Dessa kasus äro dock något annat än kasus i vårt språk, då de äro helt mekaniska och genomskinliga. På *finska* heter t. ex. björn *karhu,* af björnen *karhu-n,* utan björnen *karhu-ta,* från björnen *karhu-sta* o. s. v.; pluralis utmärkes af ett insatt *i:* *karhu-i-n* af björnarne, *karhu-i-ta* utan björnarne *karhu-i-sta* från björnarne o. s. v.

Det finska språket (i egentlig mening) är utmärkt för sin mildhet och harmoni, och det anses af den store danske språkforskaren Rask som ett af de fullständigaste språk på jorden. Det har inga gomljud och få skarpa konsonantljud; dess alfabet består af 8 vokaler (i svenskan finnas 9) förutom en mängd diftonger och 13 konsonanter (i svenskan 19). Språket tillstädjer en oändlighet af sammansatta ord genom förening af ordrötter, och det blir därigenom mycket uttrycksfullt och bildbart.

Till den finska språkfamiljen hörde möjligen hunner och avarer och dit räknas ock ungrare och magyarer. Detta har fullt bestyrkts, oaktadt de lärde länge hade stor möda att finna dessa språks härkomst. Ungraren Sainoviecz, som 1769 jämte jesuiten Hell besökte Vardöhus i Norge (norska Finmarkens östligaste udde), för att där iakttaga Venus' gång förbi solen, blef då förvånad öfver, att han förstod och blef förstådd af lapparne här,

fastän han talade ungerska, hvarför han antog, att finskan och ungerskan vore samma språk. Senare undersökningar ha visat, att, fastän de så ej äro, de dock äro syskonspråk.

I *magyariskan* betecknas pluralis med tillägget *ak* och i *turkiskan* med tillägget *ler* eller *lar*, och därtill fogas sedan, liksom i finskan, singularis' kasus-ändelser för att beteckna pluralis' kasus. Sålunda betyder det magyariska *ház* hus, *ház-ba* i ett hus, *ház-ak* hus, *ház-ak-ba* i hus, och det turkiska *ev* hus, *ev-den* från huset, *ev-ym-den* från mitt hus, *ev-ler-ym-den* från mina hus.

Verben förete liknande förhållanden i än högre grad, synnerligast i turkiskan, där denna sammansatta mekaniska språkbyggnad når sin höjdpunkt och där ett verb kan ha ända till 40 former. Sålunda betyder *sev-mek* älska, *sev-me-mek* ej älska, *sev-e-me-mek* ej kunna älska, *sev-dir-mek* gifva anledning att älska, *sev-il-mek* blifva älskad, *sev-ish-dir-il-e-me-mek* ej vara i stånd att kunna älska hvarandra. Hvar och en dessa former genomlöper vidare en följd af förändringar med hänsyn till person och antal.

Det är ännu ej afgjordt, till hvilken ras de ursprungliga *babylonierna* hörde; man vet blott, att deras språk, den s. k. *sumeriskan* eller *akkadiskan*, var ett vidhäftningsspråk, och af somliga anses det ha stått nära den finsk-ugriska familjen. Dessa babylonier voro bevisligen de första, som ägde kilskriften (hvarom mera nedan).

Då många af de altaiska språken ej ha någon litteratur, är det ej alltid lätt att finna släktskap dem emellan; men några räkneord och pronomen samt en mängd rötter häntyda dock på en enda källa för dem eller att släktskap finnes, om ock aflägset.

Mongoliskan och *tungusiskan* ha ofta räknats till de ural-altaiska språken, men de äro dock endast på mera aflägset håll befryndade med de öfriga, hvarför de enligt somliga böra få en säregen ställning; de stå på en vida lägre utvecklingsgrad och äro i mycket lika så fattiga som de enstafviga språken, då de ej ha verb eller skiljaktigheter i predikatord för antal och person. Också talas dessa språk af en ras, den »mongoliska», som står de östliga asiaterna närmare än europeerna.

Japanesiskan, som man förgäfves sökt bringa i samband med mongoliskan, intager en ställning för sig, utgörande ett vidhäftningsspråk af enklaste slag; här finnes knappast någon åtskillnad mellan nomen och verb; kasus, antal och person utmärkas medelst särskilda partiklar eller hjälpord, antal delvis ock genom fördubbling. Kinesiska ord ha intagits i mängd i det lärda japnesiska språket.

Af de *malajisk-polynesiska* språken är malajiskan mest utvecklad; här finnas t. o. m. antydningar till enkla böjningar af orden. Malajerna i egentlig mening, som antagit mohamedanismen, ha tillägnat sig arabiska alfabetet; andra angränsande öfolk ha alfabet, som härstamma från Indien. Hvad särskildt Java beträffar, går införandet af civilisation och litteratur, mest sanskritisk, från Indien tillbaka till 1:sta årh. af vår tidräkning.

Med hänsyn till ljudbyggnaden äro de malajisk-polynesiska språken de enklaste af alla tungomål; många ha blott 7 konsonanter, intet har mer än 10, och de tillåta ej, att en stafvelse börjar med mer än en konsonant samt att den slutar med en konsonant.

Alla infödingarne på Stilla Oceanens öar höra ej till denna språksläkt; sålunda bebos större delen af Borneo, Nya Guinea, Filippinerna m. fl. öar af *papuerna* och *negritos*, som likna Afrikas negrer, fastän de ej äro besläktade med dem, och äro alldeles olika malajerna och polynesierna, genom hvilkas

invandringar de blifvit undanträngda eller utdödade; och deras språk äro nästan alldeles okända.

Australierna, som äro bland de lägst stående människoraser, tala en mängd vidhäftningsspråk, skilda från polynesierna genom bruket af suffix i stället för affix.

De i södra delarne af västra indiska halfön lefvande *draviderna* (30—40 millioner), afkomlingar af det urfolk, som arierna undanträngt i Indien, tala flera vidhäftningsspråk: tamil-, telugu-, kanarese-, malabar-språken m. fl., som endast använda affix, äro välljudande och stå på en hög utvecklingsgrad, liksom den finska familjen, hvarmed de ansetts vara besläktade. Tamilspråket skall, enligt en i södra Indien född amerikan, vara behagligare för både tanken och talet än de europeiska språken.

I större delen af *Syd-Afrika* talas dialekter af ett enda fullkomligt särskildt språk, *bantu*-språket, som kännetecknas af dess vidsträckta bruk af affix. Sådana finnas i nästan alla ord, och olika slag däraf utmärka skilda klasser af nomen samt deras antal; sålunda heter på zuluspråket *um-fana* gosse, *aba-fana* gossar, *irkomo*, ko, *izin-komo* kor. Verbalformer utmärkas till en del medelst sufix, såsom *bona* se, *bonisa* visa, *bonana* se hvarandra.

Mellan bantuspråket och de öfriga syd-afrikanska språken, hottentottskan och buskmännens språk finnes ingen likhet.

I *Central-Afrika* talas en mängd olikartade språk, som ej ännu kunnat klassificeras.

De *amerikanska indianspråken* indelas i flera stora grupper och ett utomordentligt stort antal dialekter; bland de förra må nämnas *eskimå*-språket i norr, *atabaskiskan* i nordost, *algonkin*-språket i nordöstra och mellersta delarne af Förenta Staterna (förr), *dakota*-språket i västern, *muskokee*-språket i sydost, *mexikanskan*, *peruvianskan*, *tupiguarani*-språket kring Amazonfloden m. fl. Alla anses de tillhöra en enda *språkfamilj* eller härstamma från ett urspråk.

Utmärkande för de amerikanska språken är deras införlifvande af en sats' delar i *verbet*. Icke blott subjektet, utan ock objektet inträder här i förening med verbets rot och dessutom förenas därmed tecknen för tid, rum, sätt, grader och en mängd för oss främmande verbalformer; *hoponi* betyder tvätta, *hopokuni* tvätta händer, *ninakagua* äta kött. Allting gifver man verbala uttryck; »hem» heter sålunda »hvar de lefva».

På grund af denna egenhet är det ock som ord af utomordentlig längd bildas och som de amerikanska språken kallas »polysyntetiska» eller mångstafviga; så t. ex. heter »knäböjande för honom» på algonkinspråket: *wutappesituqussun-nooweht-unk-quoh* (11 stafvelser), som egentligen betyder: han kom i ett tillstånd af hvila på böjda knän, betygande sin vördnad för honom (J. H. Trumbull).

På samma vis begagnar sig ock grönländaren af ett enda långt ord, då han vill uttala en sådan mening som: han sade att äfven du snart skall gå bort för att köpa en vacker knif.

Förkortningar af dylika ord förekomma dock ofta och i somliga språk i Central-Amerika och Syd-Amerika finnes föga af denna mångstafvighet.

En hög grad af uttrycksfullhet finnes på grund af denna byggnad i de amerikanska språken; men den låga bildningsståndpunkten gör, att de i allmänhet sakna abstrakta ord; de ha t. ex. särskilda rötter för att beteckna tvättning af alla slags föremål, men intet verb för »tvätta».

Huruvida de amerikanska språken äro besläktade med något af Gamla världens språk, vet man ej; likheter ha påpekats med de altaiska språken

samt baskiskan, men verklig släktskap framgår ingalunda däraf, hvarför de förnämsta språkforskare (W. D. Whitney m. fl.) betvifla möjligheten att sammanställa de förra med de senare.

Baskiskan, som talas i norra Spanien och södra Frankrike i fyra huvuddialekter, anses härstamma från forniberiskan, som talades af folk, hvilka bodde här före kelterna. Detta språk står tillsvidare alldeles allena, då ingen släktskap ännu kunnat uppvisas mellan detsamma och något annat af världens språk.

* * *

De högsta slagen af språk äro i allmänhet de *flekterande* eller *böjningsspråken,* nämligen de båda stora språkfamiljer, den *indo-europeiska*, förut kallad *ariska* eller *jafetiska* (efter Noaks son Jafet) och den *semitiska* (efter Noaks son Sem), genom hvilka den högre mänskliga kulturen förnämligast utvecklat sig — fastän de folk, som tala hithörande språk, äro vida fåtaligare än de, som höra till föregående språkfamiljer — samt slutligen den lilla *hamitiska* språkfamiljen, inom hvilken blott egyptiskan har någon allmännare kulturhistorisk betydelse.

I böjningsspråken uppnås fullständig enhet mellan ordens båda element: begreppsdelen (roten) och formdelen (ändelsen m. m.), hvilka sammanblandas till ett helt såväl med afseende på verkan som form- och ljudförändringar, hvarigenom mestadels spåren af sammansättningen försvinna. Det lider dock intet tvifvel, att dessa språk börjat med ett enkelt rot-stadium eller såsom enstafviga och sedan genomgått det agglutinativa stadiet. Den jämförande grammatiken har lyckats att följa formelementen i de indo-europeiska språken tillbaka till oberoende ord, som häftats vid andra för att modifiera dem. Exempel på agglutinerande språk, som börja antaga böjningsformer, ha vi vidare i finskan och turkiskan, som småningom modifierats genom beröring med indo-europeiska språk, samt i hottentottskan. På detta sistnämnda språk heter sålunda människa *koi*, man *koi-b*, män *koi-gu*, kvinna *koi-s*, kvinnor *koi-ti*, person *koi-i*, folk *koi-n*, vänlig *koi-si*, människovän *koi-sib*, mänsklighet *koi-sis* — allt ord, som röja en ej obetydlig grad af kultur.

Å andra sidan ha böjningsspråken redan före den äldsta tid, från hvilken vi ha några skrifna minnesmärken, inträdt i ett motsatt skede, i det sönderdelning inträffat. Genom ljudförändringar och upplösningar ha de grammatikaliska formerna småningom förändrats och förlorat sin förra makt, under det deras plats intagits af särskilda ord: prepositioner och hjälpverb.

Det urspråk, hvarifrån de indo-europeiska eller ariska språken härstamma, har man kallat *ur-ariskan,* som är ett helt och hållet försvunnet språk. Men språkforskarne ha försökt att återkonstruera det genom jämförelser mellan dess äldsta kända afkomlingar: sanskrit (vedaspråket), gammalpersiska (zendspråket), grekiska, latin, gammal-ryska, gotiska, gammalirländska m. fl. Huru rötterna af detta försvunna språk sago ut och huru de sammanfogats till ord, därom kan man få en idé genom dessa senare språk, synnerligast sanskrit, där såväl rötter som böjelser bevarats i ett synnerligen regelbundet och fulländadt tillstånd.

Sanskrit-verbet *dâ* = gifva motsvaras af liknande ord i latinet och grekiskan; genom fördubbling bildas deraf *dadâmi*, som motsvaras af det grekiska *didomi*, och sanskrits *dâtâr* motsvaras af grekiskans *doter* = gifvare. Det latinska ordet *vox* = röst med sina böjningar *vocis*, *vocem*, *voces*, *vocum*,

vocibus motsvaras tydligen af sanskrits *vak, vâcas, vâcam, vâcas, vâcam, vâgbhyas.*

Det svenska ordet *fader* heter på gotiska *fadar,* på latin *pater,* på grekiska *patär,* på sanskrit och zendspråket *pita.*

Oxe heter på sanskrit *ukshán* och på gotiska *aúhsa; tjur* på sanskrit *sthûrá,* på gotiska *stiur,* på tyska *stier* och på latin *taurus; ko* på sanskrit *vacâ* och på latin *vacca.*

Ariska dialekter talas i Indien af många blandningsraser, som ha något ariskt blod.

I Ceylons skogar finnes det enda folk, som lefver på vildarnes kulturståndpunkt och talar ariskt tungomål, nämligen *veddas* eller »jägarne», skygga och vilda människor, boende i simpla hyddor och lefvande på villebråd och vildhoning.

* * *

Arierna (indo-europeerna) ha fått sitt namn af de mera östliga stammarne; i de äldsta sanskritböckerna, Vedas, kalla sig hinduerna för *arier,* och så benämndes ock fordom ett folk i det gamla Persien, däraf en stor del kallades *Ariana;* i nypersiskan har detta namn blifvit *Airan* eller *Iran.* »Arya» på sanskrit betyder *utmärkt* och är troligen besläktadt med det grekiska *aristos,* bäst.

Urariernas hemland har man allmänt sedan äldre tider och isynnerhet sedan den store tyske språkforskaren J. C. Adelungs tid, eller slutet af 18:de årh., ansett ha varit beläget i det inre af Asien, och man har med J. G. Rhode (1820), Prichard (1831), C. Lassen (1847), A. Pictet (1859) m. fl. särskildt gissat på trakterna kring Belurtags och Mustags bergskedjor samt floderna Oxus och Jaxartes, d. v. s. de forntida provinserna Sogdiana, Baktriana och Ariana eller nuvarande Turkestan och Afghanistan. Skälet till detta antagande har förr hufvudsakligen varit, att utvandringar från dessa trakter voro lätt utförbara å ena sidan åt Persien samt å den andra åt Indien, i hvilka länder det ariska tungomålet uti de heliga språken (zend-, veda- och sanskrit-språken) skulle bevaras i mindre förändradt skick än annanstädes.

Somliga forskare, t. ex. F. v. Schegel (1808,) ha velat förlägga urariernas hemland till Indien, under det andra, såsom H. F. Link (1821) sökt det mera västerut eller i Medien, Armenien och Georgien.

Emellertid har man ock, mest på grund af jämförande språkstudier, ansett sig ha skäl att förklara Europa som ariernas ursprungliga hemland, en åsikt, som först uttalades af engelsmannen R. G. Latham 1851 och sedan upptagits af flera andra forskare, såsom tyskarne Th. Benfey, L. Geiger, J. G. Cuno och T. Pösche, ehuru deras skäl blifvit kraftigt bestridda af många auktoriteter: tyskarne A. Fick, A. Höfer, H. v. Wolzogen, V. Hehn, H. Kiepert, belgaren J. van den Gheyn, fransmannen C. A. Piètrement m. fl.

Af den europeiska teoriens försvarare ha somliga velat förlägga hemlandet till södra Ryssland, andra till Tyskland o. s. v., och bland dem, som bestrida dessa meningar, har en velat söka det i Sibirien*.

De skäl som anförts till stöd för teorien, att urariernas hemland vore att söka i Asien: att zend-, veda- och sanskritspråken bevarat de renaste och

* Se O. Schrader *Sprachvergleichung und Urgeschichte,* Jena, 1883.

ursprungligaste formerna, hvarför de ock finnas i urhemmets närhet, ha Whitney och Spiegel visat ej vara hållbara, då armeniskan, litauiskan och isländskan ha lika rena och ursprungliga former. För den europeiska teorien ha somliga anfört åtskilliga likaså otillförlitliga skäl; så t. ex. åberopar sig Cuno på den närmare släktskapen mellan grekiskan och litauiskan samt mellan finskan och de indo-europeiska språken, under det andra forskare, såsom Schrader, bestrida all närmare släktskap mellan dessa språk. Benfey anför som skäl mot den asiatiska teorien, att de ariska språken ej ha gemensamma benämningar för de asiatiska djuren: lejonet, tigern och kamelen. Språkforskarne tyckas emellertid ej heller här vara alldeles ense. De flesta försvararne af den europeiska teorien förlägga ariernas hemland till trakterna norr om Svarta hafvet och väster om Kaspiska hafvet, således på gränsen till Asien; somliga, såsom F. Müller, anse emellertid, att arierna dit invandrat från ett tidigare hemland i Armenien. I likhet med denne forskare anse flera andra, t. ex. J. Jolly, F. Hommel och A. v. Kremer, att man måste antaga ett asiatiskt urhem för arierna väsentligen på grund däraf, att semiterna bevisligen haft ett sådant, nämligen i Central-Asiens högländer, och arier samt semiter ursprungligen haft närmare beröring med hvarandra. Fr. Delitzsch har trott sig finna ett hundratal semitiska rötter i de indo-europeiska språken, och Hommel har påpekat, att tjur, horn, lejon, guld, silfver och vinranka ha ungefär samma benämningar i ursemitiskan och urariskan.

Då starka skäl ännu tala för, att arierna ursprungligen kommit från Asien, och tillräckliga skäl synas saknas för den europeiska teorien, torde den förra ännu anses mer sannolik än den senare. Skillnaden mellan de båda teorierna är emellertid obetydlig, da, såsom nyss nämndes, den europeiska hemorten borde ha legat alldeles på gränsen till den asiatiska. *Områdena å ömse sidor af Kaspiska hafvet* utmärkas således allmänt af forskarne såsom urhemmet, enär detta måste under alla förhallanden ha varit särdeles vidsträckt, och urarierna voro till större delen ett nomadfolk, som behöfde stora betesmarker för sina hjordar.

I sitt hemland lefde urarierna i barbariska, ehuru ej vilda hordor, som drefvo ett börjande åkerbruk och bearbetade metaller, ehuru de ännu torde gjort mycken användning af stenredskap; de dyrkade solen, himlen, elden, vattnet samt förfädrens andar, och de förstodo att ordna sina samhällen och att därför stifta lagar. Förande sin religion, sina lagar, sina seder, sin industri och sitt språk med sig, drogo stammar af detta folk ut från hemlandet och utflyttade till Asiens sydliga och västliga delar samt till hela Europa. De äldsta ariska stammar, som utvandrade i västlig riktning, torde ha varit förfädren till kelterna, som slutligen drefvos mer och mer väster ut, fördrifna af nya ariska stammar, de gotiska, eller teutoniska och skandinaviska m. fl., som, fastän fientliga, voro besläktade med de förre. På samma vis vandrade förfädren till de grekiska och romerska folken i västlig och sydlig riktning, tills de nådde Medelhafvet. Sist kommo de slaviska folken, hvilka nu bebo det östliga Europa.

De ariska stammarne framträdde ej i historiens tidigaste perioder; de visade sig jämförelsevis sent på de ställen, där egyptier och babylonier länge varit bofasta, och gjorde sig mera bemärkta ungefär ett artusende f. Kr., då meder och perser, greker och italer m. fl. började grundlägga sin kultur.

Bland språkfamiljer, som framgått ur de äldre ariska spraken, må nämnas den romanska, innefattande italienskan, spanskan och franskan m. fl., hvilka alla till väsentlig del härstamma från romarnes språk, latinet, och erbjuda

de största inre likheter, hur mycket de än äro skilda till det yttre. På samma vis öfverensstämma tyskan, holländskan, engelskan och de skandinaviska språken i många afseenden, hvarför de ställas tillsammans i en språkfamilj, den germaniska. Så t. ex. likna de anglosaxiska meningarna *ic fand* och *we fundon* nästan de svenska: *jag fann, vi funno.* Följande holländska meningar ha i det närmaste lika lydande meningar på svenska, tyska och engelska:

Kom hier! Wat zegt gij? Hoe is het weder? Het is een hevige storm, ik ben zeer koud. Is de maan op? Ik veet niet. På svenska är detta: *Kom hit! Hvad sägen I? Huru är vädret? Det är en häftig storm, jag är svåra (saare,* danska) *kall. Är månen uppe? Jag vet icke;* och på landtlig engelska: *Come here! What say ye? How is the weather? It is a heavy storm, I be sore cold. Is the moon up? I wit not.*

Dessa språk skulle uppenbarligen ej kunna så likna hvarandra, om de ej härstammat från ett och samma modersmål.

Såsom synes af ofvanstående öfversikt af språken, finnas i Europa flera språk, som ej kunna räknas till den indo-europeiska släkten, såsom lappskan, finskan, och magyariskan, tillhörande finsk-ugriska familjen, samt baskiskan. Dessa språk ha af Prichard kallats *allofyla* (af grekiska *allos* = annan och *fyle* = stam) för att angifva deras oberoende af den ariska stammen. Förfäderna till dessa folk voro sannolikt Europas invånare före den första ariska invandringen och härstammade måhända från grottmänniskorna tillhörande Furfooz-rasen och andra förhistoriska stammar.

* * *

Den *semitiska* språksläkten omfattar assyriska, hebreiska, arameiska, arabiska och ätiopiska familjerna, hvilka alla äro närbesläktade med hvarandra. Äldre eller nyare folk, som tala semitiskt tungomål, tillhöra mestadels den mörkhvita rasen, som vi bäst känna af det judiska utseendet, utmärkt af örnnäsa, fylliga läppar och svart, lockigt hår. Men dessa drag skulle ej varit tillräckliga för att särskilja judar, assyrier, araber m. fl. från andra mörkhvita nationer, utan språket måste därför tagas till hjälp. Språkstudiet visar, att ifrågavarande folk härstamma från ett gemensamt urfolk i sydvästra Asien, som talade ett längesedan försvunnet språk. Dessa folk ha spelat en stor roll i historien icke blott såsom krigarefolk, utan äfven såsom köpmän, sjöfarande och vetenskapsidkare m. m. Det hebreiska språket består af ett jämförelsevis mindre antal rötter, som i allmänhet ha *tre konsonanter,* och af dessa bildas större delen af orden genom vokalförändring och ombyte af affixen. Det hebreiska språkets ordböcker äro därför ordnade alltigenom efter rötterna. Sålunda härledes af roten *m-l-ch* verb, substantiv och adjektiv, som häntyda på regering, såsom: *mâlach* han regerade, *mâlchû* de regerade, *yimloch* han skall regera, *timloch* du skall regera, *melech* kung, *malchâh* drottning o. s. v.

I arabiskan utmärka konsonanterna *q-t-l* begreppet döda, *qalalter* betyder jag dödade, *qatala* han dödade, *qatalat* hon dödade, *qutila* han dödades, *aqtala* han förorsakade döden, *qitl* fiende o. s. v.

I de semitiska språken bildas härledda ord endast genom rötterna, under det härledningar genom att foga ändelse till ändelse, såsom i de indo-

europeiska språken (t. ex. *sanning, sanningsenlig, -enlighet*) äro, liksom sammansatta ord, okända.

Försök ha blifvit gjorda att ådagalägga, att de indo-europeiska och de semitiska språken härstammat från ett och samma tungomål, men inga bevis härpå ha kunnat lämnas. De semitiska språken ha inga likheter med någon annan språkfamilj än den hamitiska.

I en språkfamilj, kallad den *hamitiska* (af Ham, Noaks son), har man sammanfört *egyptiskan*, äldre och yngre eller *koptiskan*, *libyska* eller *berbiska* i norra Afrika, samt *bischari-*, *agau-*, *somali-* och *galla*-språken m. fl., som talas i länderna mellan Egypten och Sansibar.

Språkens utveckling.

Då de förhistoriska folkens språk för alltid äro dolda för oss, skola vi, äfven om vi kunde utreda alla de kända språkens utveckling och släktskap, ändock aldrig få en fullständig historia om det mänskliga språket.

Af allt hvad vi numer känna om språkens utveckling kunna vi draga den slutsatsen, att det hufvudsakliga af språkdaningen var gjordt *före historiens början*. Det mest ihärdiga sökande har ej kunnat finna spår af något verkligt urspråk, utan man har funnit, att språkens utveckling och åtföljande upplösning eller förfall förtagit oss hvarje möjlighet att inse, huru hvarje särskildt ljud kom att uttrycka sin mening. Sedan människan inträdt i det historiska stadiet, har hon gjort föga för språkets nydaningsprocess, emedan hennes behof af uttryck redan då till väsentlig del voro fyllda genom ord från förfädrens tid, hvarför det i själfva verket ej behöfts annat än att gifva gamla ord en ny form, då någon ny idé skulle uttryckas.

Innan sålunda de skilda historiska nationerna framträdde, eller före de äldsta inskrifterna hos egyptier, babylonier, assyrier, fenicier, perser, greker m. fl., voro dessa folks språk väsentligen färdigbildade, skilda från närbesläktade och spridda vidt omkring på vår planet.

Frågan huruvida det ursprungligen funnits ett eller många språk, har förr mycket sysselsatt det vetenskapliga språkstudiet.

Åtskilliga skäl ha anförts för antagandet af ett enda *urspråk*, ehuru de ej kunnat godkännas, då man härmed afsett ett verkligt tungomål och ej därmed menat naturspråket, som förvisso varit alla språks utgångspunkt. Flera forskare ha försökt visa, att släktskap finnes mellan sanskrit och hebreiskan, som alltid ansetts fullständigt skilda. Men äfven om dessa språk kunna visas vara besläktade, skulle alltid kinesiskan utgöra ett oöfverstigligt hinder för ifrågavarande antagande af ett gemensamt urspråk, ty nämnda språk, som saknar grammatik, har ej den aflägsnaste likhet med något enda af de högre språken.

Vi ha numer alla skäl att anse, att språkets ursprungliga bildande ej ägde rum på en gång eller hos ett folk, utan att det allt ifrån början *gradvis utvecklats hos skilda stammar* till mer eller mindre *självständiga språkstammar*. Mot denna teori utgör ensläktsteorien för människosläktets härkomst intet hinder, liksom denna intet skäl kan vara för teorien om ett gemensamt urspråk. De företeelser, dessa teorier gälla, äro alldeles olikartade: å ena sidan ha vi med själsföreteelser att göra, å den andra med rent kroppsliga.

Ehuru vi sakna all kännedom om de ord, som människorna först använde, kunna vi dock på indirekt väg uppställa en högst sannolik teori om *urspråkens flerhet*, fastän människosläktets enhet är obestridlig. I betraktande af den tidigaste utvecklingens utomordentligt långsamma gång, är det sannolikt, att urfolken redan voro spridda i vidt *skilda trakter* och blifvit *olika raser*, då de började bilda sig talspråk vid sidan af naturspråket. Som människorna själfva småningom skapat språket och ursprungligen ej, såsom nu är fallet, blifvit inlärda sina tungomål, då inga ursprungligt färdigbildade språk funnos, måste man således antaga, att *hvarje ras eller stam* på ett självständigt sätt *bildade sitt språk*, därvid rasolikheter, lefnadssättet och den omgifvande naturen m. m. gåfvo anledning till skiljaktigheter i språkbildningen. Icke desto mindre ha de skilda språken i stort sedt vidare utvecklats enligt enahanda lagar, tillhörande den mänskliga organisationen.

Skulle alla de skilda språken vara härledda från ett gemensamt urspråk, så borde man, då språkutvecklingens lagar och regler numer äro väl kända, kunna bevisa, att någon, om ock aldrig så liten öfverensstämmelse funnes mellan alla språk och att olikheterna blott äro underordnade och ej i något fall radikala och oförklarliga. Men detta har språkforskningen ej kunnat ådagalägga.

Då det ej lider något tvifvel, att språkbildningen i stort sedt genomlöper tre suksessiva stadier: *enstafvighet, vidhäftning* och *böjning*, fastän somliga språk på grund af rasegendomligheter hos vissa nationer stannat på första eller andra stadiet, måste man antaga, att de *äldsta språk*, som talats, varit *enstafviga* eller haft ett *formlöst rotstadium*.

Denna utvecklingslag synes i våra dagar genom ett närmare studium af de polynesiska språken få en intressant belysning; W. v. Humboldt hade redan på 1830-talet funnit, att en mängd sanskrit-ord funnos i polynesiska språk, hvarför han i dessa ord ville se en äldre form af sanskrit eller ett försanskritiskt språk, och därpå framkastade Bopp den meningen, att dessa språk vore urartade afkomlingar af ett en gång högt utveckladt språk, som liknade sanskrit.

Under det den sistnämnda meningen ej torde kunna bevisas, har den första vunnit i sannolikhet; den har i enlighet med A. H. Sayce antagits af svensken A. Fornander (domare å Hawaïska öarna), som i sitt arbete »An account of the Polynesian race» nyligen uttalat den på ett rikhaltigt jämförelsematerial stödda åsikten, att det funnits en tid, då de ariska språkens föregångare befunno sig på samma stadium af grammatisk utveckling, som de polynesiska språken i våra dagar. Vid denna aflägsna tidpunkt var det, säger Fornander, som den oceaniska rasens urfäder skilde sig från sin ariska stam, och detta skedde någonstädes i Central-Asien; genom sin isolering från det öfriga människosläktet har den polynesiska grenen, som aldrig haft metaller och husdjur, sedan stannat i ett tillstånd af afbruten utveckling. Härigenom skulle vi få ett viktigt stöd för den ofvan (sid. 165) framställda teorien om människornas härstamning från Asien och deras spridning därifrån till andra trakter af jorden.

De polynesiska språken äro helt och hållet ursprungliga och deras ordförråd uttrycker mestadels blott konkreta föremål, under det uttryck för abstrakta begrepp nästan alldeles saknas; deras grammatik är så ytterst enkel, att en del formelement ej upphört att vara självständiga ord. De äro vidhäftningsspråk, som ännu befinna sig i sin barndom och måste anses

aldrig ha haft några böjningsändelser, hvarför de ej heller kunna betraktas som urartningar af ett böjningsspråk.

Ofta står *ett språks fullkomlighet* i direkt förhållande till nationens *kulturhistoriska betydelse:* den hvita rasen, som öfverallt har böjningsspråk, har sålunda, i stort sedt, befordrat den högre intellektuella kulturen mera än öfriga raser, hvilka tala enstafviga eller vidhäftningsspråk. Men det nämnda förhållandet är ej absolut gällande, ty endels ha folk med enstafviga språk, såsom kineserna, visat sig lika väl som folk med böjningsspråk kunna befordra den högre moraliska kulturen och dessutom drifva den allmänna odlingen till en hög ståndpunkt, och endels kan ej nekas, att åtminstone åtskilliga vidhäftningsspråk nått en hög grad af fulländning, under det vissa böjningsspråk blifvit jämförelsevis enkla och ofullkomliga. Sålunda är, såsom nyss nämndes, finskan ett synnerligen fullständigt och uttrycksfullt språk, under det engelskan och nypersiskan äro i den grammatikaliska byggnaden så upplösta, att de nära nog synas som böjningslösa språk. Sålunda saknar engelskan alla kasusändelser med undantag af genitivus *s* och en och samma oböjda artikel *the* begagnas för alla kasus och kön liksom ock för singularis och pluralis utan åtskillnad.

Vi böra vidare besinna, att flera af de indo-europeiska folken aldrig nått någon högre kultur samt att bland dessa den ursprungliga formfulländningen bäst bevarats af de i historiskt afseende minst betydande folken, såsom littauer och slaver.

I vissa hänseenden stå onekligen, såsom Schrader framhållit, somliga vidhäftningsspråk, t. ex. finskan och magyariskan m. fl. ural-altaiska språk högre än de indo-europeiska språken, då i de förra pluralis betecknas medelst ett tillägg (suffix till stammen själf, i finskan *i*, i magyariskan *ak* o. s. v. (se ofvan sid. 160). De indo-europeiska språken ha i allmänhet olika ändelser för singularis och pluralis utan att förhållandet dem emellan kan förklaras.

Vi få egentligen det säkraste beviset på ett språks värde genom att granska hvad de, som tala detsamma, låtit det uttrycka: har ett folk iakttagit, urskilt och tänkt väl, så har dess språk, huru ofullkomligt det synes vara i sin byggnad, alla de fördelar, som komma af ett upplyst sinne, ty språket är blott ett instrument för uttryckande af tankar och känslor.

Orsaken, hvarför somliga folk bibehållit ett ursprungligen mycket enkelt språk, trots en i många afseenden hög utveckling, eller hvarför andra folk, som ej synnerligen gått framåt, kunna bibehålla ett ursprungligen utvecklad språk, är att söka dels i de konservativa krafter, som finnas i hvarje nation och som bero på förvärfvade vanor, dels i rasegenheter, utvisande hos somliga mindre, hos andra större fallenheter i språkligt afseende.

Uppfinningen af skriftspråket och dess utveckling.

Liksom talet har ock skriftspråket börjat med de enklaste medel för uttryck; huru underbar en skrifts förmåga att meddela tankar åt andra än synes vilden, kan dock ådagaläggas, att de första stegen till skriftspråkets uppfinning tagits af våra förfäder, då de ännu befunno sig på det vilda stadiet.

Många skilda folk ha haft en egendomlig sorts *knutskrift* eller snören, som ofta voro olikfärgade, med knutar af olika slag och med skilda afstånd

etc., afsedda att upplysa eller erinra om vissa tilldragelser; de, som skola tyda dessa knutar måste känna »nyckeln» därtill eller betydelsen af de olika afstånden, af de skilda färgerna, af sättet, huru de enstaka snörena förenades med en ring eller ett tjockare snöre o. s. v.

I Kina, Tatariet, å Stilla Oceanens öar och i Amerika har denna knutskrift brukats; isynnerhet har Peru varit bekant därför. Peruvianerna hade i äldre tider intet skriftspråk, men visste icke desto mindre att bevara sina historiska tilldragelser medelst sin knutskrift, som användes af Inkashärskarne (från 11:te till 16:de årh. e. Kr.) och kallades *kvipu*.

Efter spaniorernas eröfring af Peru, då landets äldre styrelseskick och civilisation gingo under, synes konsten att läsa kvipun ha gått förlorad eller åtminstone alldeles hemlighållits af ett fåtal infödingar.

Emellertid begagna än i dag indianska herdar på Kordillererna (i Kolumbia) nät af knutar, kallade kvipu, för att hålla reda på sina hjordar.

Skriftspråkets egentliga början var dock ej denna knutskrift, utan *bildskriften*, som ännu användes af somliga vildar, såsom Amerikas indianer (fig. 104—107). Med representativa figurer och afbildningar eller *ideografiska*, d. v. s. idéutmärkande tecken, af människor, djur, vapen, himlakroppar m. m. framställas här, ofta på ett

Fig. 104. *Indiansk bildskrift* på en grafsten

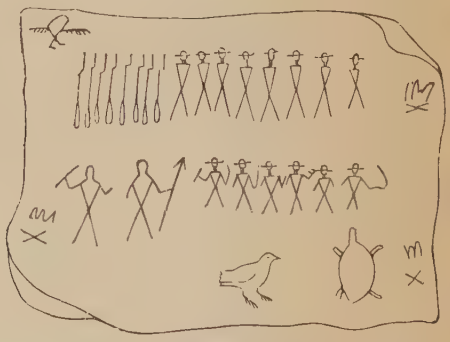

Fig. 105 *Indiansk bildskrift* på ett barkstycke.

talande sätt, tilldragelser och bedrifter; ehuru dessa bildskriftfigurer i allmänhet likna barnteckningar.

Ibland uttryckas begreppen med blott den mest karaktäristiska delen af ett kändt föremål, t. ex. människa med ett människohufvud, oxe med ett oxhufvud o. s. v. Fastän figurerna mestadels framställa yttre eller konkreta föremål, utmärkas dock ibland därmed abstrakta begrepp eller egenskaper, som äro mest utmärkande hos föremålen; med ett öga menas sålunda ofta syn eller vishet, med en sol ljus eller dag, med flera solar så och så många dagar o. s. v.

Fig. 105 beskrifver en vilsegången Missisippi-expedition på 16 personer, hvaraf 8, försedda med gevär, utgjorde militäreskorten; därunder synas 6 europeer med hattar på hufvudet och till vänster om dem 2 indianer med obetäckt hufvud, hvilka voro förare; i tre hörn synas eldar som utmärka, att man bivuakerat om nätterna, och nedtill synes en prärieḧöna och en sköldpadda, hvarmed den funna födan angifves.

Bildskriften å fig. 104 skildrar en indianhöfdings bedrifter: den upp- och nedvända renen är höfdingens namn och ställningen antyder, att han är död; de 7 strecken till vänster betyda, att han anfört sin stam i 7 krig, de 9 strecken till höger utmärka, huru många fiender han dödat, ett hufvud af en älg betyder en lycklig strid med detta djur o. s. v.

Fig. 106 föreställer en böneskrift till Förenta Staternas president från 7 indianstammar, benämnda efter de djur, som äro framställda; linierna, som sammanbinda deras ögon och hjärtan med anförarens, utmärka, att

Fig. 106. *Indiansk bildskrift.*

petitionärerna äro eniga i afsikter och önskningar att anhålla få flytta från en sjö till några andra — de fyra nedre figurerna.

I den bildskrift, som fig. 107 framställer, omtalas en expedition å Öfre sjön, anförd af en höfding till häst; inalles funnos 51 män i 5 kanoter, af hvilka den förste anfördes af en annan höfding, hvars namn är framställdt med den tecknade fågeln; att expeditionen nått andra stranden, synes af sköldpaddan, som utmärker land, och att öfverfarten tog tre dagar, synes af de tre solarne under skyarne.

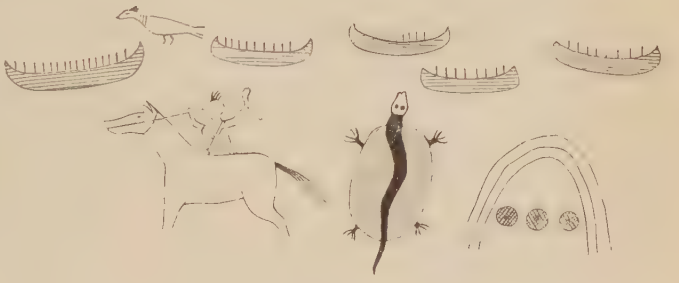

Fig. 107. *Indiansk bildskrift.*

Bildskriften var skriftspråket i Norden under bronsåldern, och den har blifvit bevarad i talrika hällristningar (se fig. 82 sid. 128), som afsågo att bevara minnet af någon viktigare tilldragelse. Nagot sätt att tyda denna våra förfäders skrift finnes ej, då den härför erforderliga insikten om rådande meningar och seder alldeles saknas.

Med tiden kommo de i denna sorts skrift tecknade bilderna att beteckna icke blott föremål, egenskaper och tilldragelser, utan ock *ljud*, såsom då indianerna angifva en höfdings namn genom att teckna det djur, hvarefter han kallats. De sålunda betecknade ljuden voro därför i början *hela ord*, ej blott stafvelser.

Ett betydelsefullt steg togs senare, då orden sönderdelades i sina *stafvelser*, och dessas ljud utmärktes med *särskilda bilder: fonetiska* eller ljudutmärkande tecken.

Om början till denna verkliga ljudskrift kunna vi få en föreställning vid betraktandet af barnleken *rebus* (= genom ting, dativus-pluralis af *res*). Hvad som förr bland alla folk var allvar, fortlefver sålunda ännu bland de civiliserade såsom lek.

Af de bilder, hvarmed de skilda stafvelserna utmärktes, kommo än senare att bildas tecken, som föreställde de skilda ljuden, och därmed var det egentliga skriftspråket uppfunnet. Denna uppfinnings första början gjordes ingalunda blott af ett enda folk, enär de mest skilda folk på lägre stadier ha någon sorts bildskrift. Och det egentliga skriftspråkets vidare fulländning är ej heller en nations verk, utan de olika slag, som nu finnas, ha tvifvelsutan liksom talspråken börjat självständigt på flera ställen. Därför talar den stora skiljaktighet, som finnes mellan flera af de äldsta kulturfolkens, kinesernas, assyriernas, egyptiernas med fleras skrifsätt.

Det *kinesiska* skriftspråket är blott en omvandling af bildskriften och dess tecken utmärka ännu till stor del omedelbarligen föremål eller idéer.

Vissa äldre kinesiska skriftecken finnas ännu i förvar och dessa, »gamla bilderna» kallade, visa sig vara helt enkelt afbildningar af föremål. Småningom förändrades formen alldeles, så att de brukliga skrifteckenen slutligen blefvo helt meningslösa figurer af besynnerligaste slag. Detta kan synas af fig. 108.

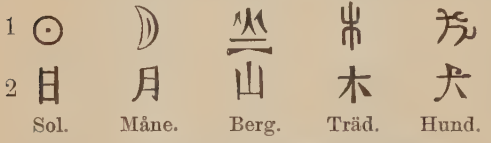

Fig. 108. *Gamla* (1) *och nya* (2) *kinesiska skriftecken.*

Då hvarje föremål eller idé måste framställas med sitt tecken, fordras det i kinesiskan lika många sådana som föremål och idéer att framställa. Men då många ord ha flera bemärkelser, blir antalet skrifna ord vida större än de af örat urskiljbara.

För att utmärka ordens mening ha de kinesiska språkuppfinnarne bildat sammansatta tecken »bilder och ljud», hvari en del angifver ljudet — den *fonetiska* delen — en annan betydelsen — den *ideografiska* delen.

Sålunda betyder det kinesiska ljudet *schå* såväl skepp som fjäder, fladdrande, damm och språksamhet, och för att utmärka dessa skilda begrepp sättas vid sidan af ljudordet särskilda bestämmande tecken, som närmare angifva hvilken sorts *schå* som menas, såsom synes af figur 109.

Fig. 109. *Sammansatta kinesiska ord:*

a skepp; *b* fjäder; *c* fladdrande; *d* damm; *e* språksamhet.

I det andra ordet synes ett par fjädrar, i det tredje tecknet för eld, i det fjärde tecknet för vatten och i det sista det ord, som utmärker tal.

Orden skrifvas i lodräta rader, som följa på hvarandra från höger till vänster.

Vi kunna af dessa exempel få en aning om den utomordentliga mängden och sammansättningen af det kinesiska skriftspråkets ord. Deras antal beräknas till ej mindre än 50,000, ehuru alla ingalunda äro i vanligt bruk. De indelas i sex klasser, allt efter som de utgöra framställningen af konkreta

föremål, abstrakta begrepp, adverb, prepositioner etc. Då emellertid flertalet ord blott äro repetitioner och sammansättningar af vissa hufvudord, kan i själfva verket antalet af det kinesiska språkets ord inskränkas till 2,425.

Uppfinnaren till det kinesiska skriftspråket anses vara kung *Fo-Hi* (omkring 3000 f. Kr.); historieskrifvaren Tscheu företog på kejsarens befallning i 9:de årh. f. Kr. en rensning af de äldre skriftecknen och bildade åtskilliga nya. En ännu större förbättring af skriftspråket företogs på Konfutius' tid (6:te årh. f. Kr.).

Af vördnad för de gamla uppfinnarne till de kinesiska skriftecknen tillåta nutidens kineser ingen ändring däri; men det är ej blott af konservatism som de bibehålla sitt skriftspråk oförändradt och ej antaga de västliga nationernas ljudskrift, enär deras skriftecken tillstädja dem att särskilja de olika meningar, som ett och samma ord kan ha, hvilket svårligen skulle låta sig göra medelst andra skriftspråk.

Ehuru *tibetanskan* står kinesiskan nära, har detta språk dock ett olika alfabet, som är af sanskritiskt ursprung och består af 30 bokstäfver samt några tecken, utmärkande vokaler; genom att sammanställa flera konsonanter bildas icke mindre än 229 bokstäfver. Detta språk, som eger en buddhistisk litteratur, har 4 skilda skriftsystem: *dvou-djan,* som har fyrkantiga former och användes för boktryck, *dvou-min* med runda former för skrifning, *bamyik,* som närmar sig det förstnämndas former, och *brutcha,* bestående af dels runda, dels vinkelformer.

Japaneserna, som tala vidhäftningsspråk, hvilket bättre ägnar sig för ljudskrift än kinesiskan, utbildade i 3:dje årh. e. Kr. ett ljudskriftsystem af kinesiska tecken. Af dessa utvaldes vissa, som förenklades till bokstäfver, utmärkande bestämda ljud. På så vis fick det japanesiska skriftspråket 47 bokstäfver, hvarmed det kunnat uttrycka talspråket på ett ledigt sätt.

En af japaner och europeer bestående förening bildade sig i Tokio 1855 i ändamål att ersätta de japanska och kinesiska skriftecknen med *romerska alfabetet,* hvarför föreningen ock kallar sig *Romaji Kai.* Den antog genast en fullständig plan för ett nytt stafningssätt med 22 bokstäfver ur det latinska alfabetet, som befunnos tillräckliga, emedan japaneserna ej behöfva *l*, *q*, *v* och *x*, hvilka de ej kunna uttala. För konsonanterna skulle det engelska och för vokalerna det italienska uttalet läggas till grund.

Den närmaste anledningen till denna reformplan är det intresse, landet visar för den europeiska civilisationen, som svårligen kan införas i Japan, om ej skriftspråket ändras.

I Januari 1886 hölls ett stort möte i Tokio, däri representanter för regeringen och alla storheter på vetenskapens område deltogo, och här utdömdes enhälligt de gamla skriftecknen och antogs den föreslagna reformen.

* * *

Kilskriften, som finnes a babyloniska, assyriska, kaldeiska och persiska tegeltaflor, statyer, klippväggar o. s. v., var under två årtusenden, sedan den upphört att användas, fullkomligt obegriplig, och man trodde länge, att den ej var någon skrift, då den nästan uteslutande består af kilformade tecken, ordnade i vissa ställningar till hvarandra. Kilskriftens bruk går tillbaka till historiens första gryning. Fyndet af konung Sargons af Agadi cylinder, som daterats till omkring 3800 år före Kristi födelse, visar, att man redan

då använde en kilskrift för det semitisk-babyloniska språket, men andra fynd, som bära rent sumeriska kilskriftinskriptioner, omtalande en kung Sir-gul-la, torde uppgå till 5000 år före Kristi födelse, och denna kilskrifts uppfinnare anses ha varit ett med *babylonierna* besläktadt folk, »sumerier», boende i Agadi och talande det »akkadiska» tungomålet (se sid. 161). Senare lärde assyrier och perser att skrifva sina språk med kilskrift, och det är dessas minnesmärken, som lärt oss känna den märkvärdiga skriften. Den synes ha utdött på Alexander den stores tid (4:de årh. f. Kr.), då dess besvärliga system gaf vika för nya, verkliga alfabet, som blefvo kända genom fenicierna och andra västliga nationer.

Följande exempel gifva oss föreställning om kilskriftens utseende:

Fig. 110. *Assyrisk kilskrift: namnet Darius (Dariyavas).*

1 = 10 = 100 = 1000.

Fig. 111. *Assyrisk kilskrift: siffror*

Först i det 17:de årh. började resande europeer att uttala den meningen, att dessa tecken måste vara ett skriftspråk, men åtskilliga forskare motsatte sig densamma på det bestämdaste, förklarande tecknen blott ha varit tomma fantasier af arkitekterna eller märken efter maskar eller mysteriösa, astrologiska prästformler etc. Sedan dansken K. Niebuhr visat, att de kilformiga figurerna voro bokstäfver och att man t. o. m. kunde urskilja flera olika alfabet, lyckades det äntligen hannoveranaren Grotefend 1802 att för första gången uttyda vissa kilskriftsord, därvid han jämförde flera inskrifter och fann vissa återkommande ord, som han antog betyda en titel — »kungarnes kung» — hvarför han undersökte, om ej andra ord där bredvid vore namn. Och då fann han genom jämförelser mellan ordens storlek, begynnelsebokstäfverna m. m., att de betydde »Darius», »Xerxes» och »Hystaspes».

Efter denna öfverraskande upptäckt ha andra forskare så småningom funnit allt flera teckens betydelse; och man känner numer tillräckligt många för att kunna tyda en mängd inskrifter.

Början till denna skrift är okänd; men man anser det sannolikt, att den framgått af bildskriften, liksom de egyptiska hieroglyferna. Somliga tecken föreställa föremål, såsom man, kvinna, flod, hus, sol (fyra kilar i krets), under det andra äro ljudtecken och betyda stafvelser.

* * *

Egyptens äldsta skriftspråk *hieroglyferna* eller de »heliga skrifterna» (*hieros* = helig och *glyfo* = skrifva) brukades på minnesmärken m. m., och åtskilliga af dessa härstamma från en så tidig period som 2700 år f. Kr. Redan då var skriftspråket så utveckladt, att stafvelser kunde uttryckas med ljudtecken. Men fastän detta var möjligt, begagnades detta sätt blott delvis, och det förbands med tecken, som tydligen voro kvarlefvor af en tidigare med största sannolikhet från babylonierna lånad *bildskrift*. Sålunda utmärktes en oxe, en stjärna, en sko m. m. medelst afbildningar af dessa föremål. Äfvenledes funnos bilder med öfverflyttad bemärkelse, uttryckande abstrakta begrepp, såsom en kvinna som slår på tamburin = glädje, två ben i gående ställning = rörelse o. s. v.

Antalet af de tecken och bilder, som de gamla egyptierna använde, uppgick till ungefär 1000, och därmed kunde de noggrant och lätt uttrycka alla sina föreställningar. Skriften inristades eller utfördes i relief å stenmonument m. m. eller målades med röd och svart färg å stenskifvor, trä, papyrus etc. Hieroglyferna anordnades i lodräta eller horisontella rader eller ock på ett mera oregelbundet sätt, allt efter stället för skriften.

Ljudtecknen — eller den fonetiska delen af hieroglyfskriften — tillkommo sålunda, att bilder blefvo antagna som sådana efter ljudet af föremålets namn. Så t. ex. betecknades *A* med en örn, *Au* med ett strå, *Gi* med en orm, *Ro* eller *R* med en mun, *Sa* med en gås o. s. v., såsom synes af följande exempel (fig. 112).

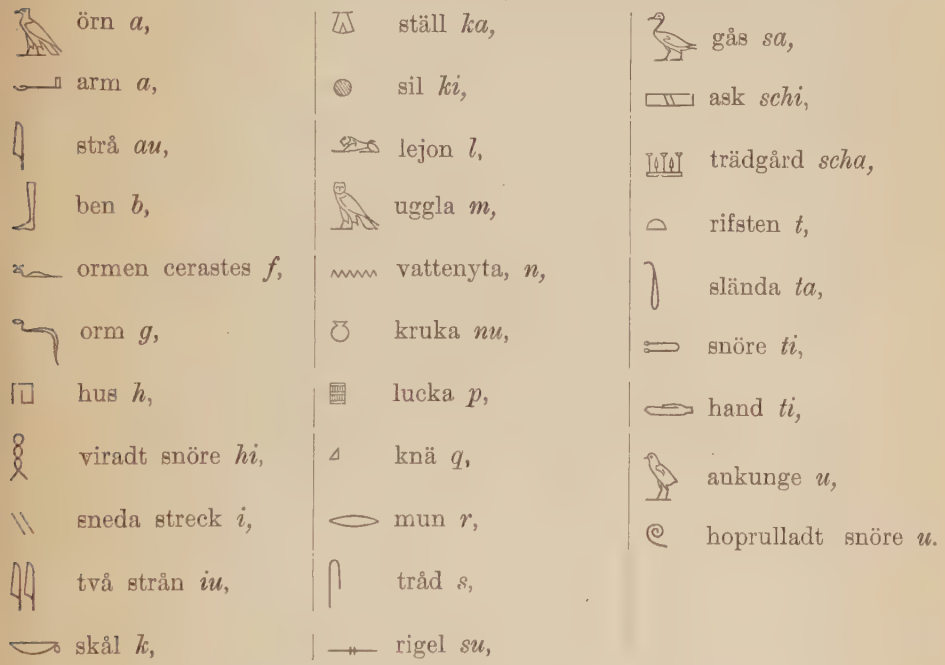

Fig. 112. *Egyptiska ljudhieroglyfer från äldsta tiden.*

Ljudhieroglyferna utgjordes af 130 tecken och ha ansetts som en sorts alfabet, ehuru de ej voro det i egentlig mening. Ett värkligt alfabet uppfanns först i en senare period af egyptier och fenicier, därvid vokalerna borttogos från konsonanterna.

De egyptiska hieroglyferna omfatta två slag af stafvelser: sådana, som ändas med en vokal, eller alfabetiska, och sådana, som ändas med en konsonant, d. v. s. enstafviga och flerstafviga.

Till nyssnämnda 130 alfabetiska tecken lades 90 andra i senare perioder, sedan en revolution i skrifkonsten ägt rum.

Den ursprungliga uppfinningen af hieroglyfskriften tillskrefvo fornegyptierna guden Toth (*Logos* = ord) eller »gudarnes skrifvare», och den egyptiska litteraturen kallades ock »hermetisk» eller ingifven, på grund af dess antagna gudomliga källa. Namnet häntyder alltid på dess prästerliga ursprung och mål; denna skrift var nämligen i de tidigare egyptiska teokra-

tierna ett medel uteslutande i prästkastens händer, i religionens tjänst eller för fortplantande af den högre odlingen, hvarför *hermetisk* ock kom att betyda innesluten, fördold, och hieroglyferna för de okunnige blefvo något mysteriöst — liksom med *hieroglyfisk* ännu menas något sådant. För utländingar förblefvo hieroglyferna i allmänhet obekanta; dock antages Moses ha fått kännedom därom i de egyptiska templen, där han uppfostrades.

De grekiske lärde, Solon, Pytagoras, Hecatæus, Herodot m. fl., som studerat egyptiska läror i 6:te och 5:te årh. f. Kr., anses ha fått sina kunskaper därom blott genom tolkningar af hieroglyfskrifterna.

Först på kejsar Augusti tid blefvo hieroglyferna tolkade för allmänheten genom en bibliotekarie i Alexandrias akademi Serapæum, hvilken skref en ordbok däröfver. Den synes dock ej ha blifvit bevarad, och sedan omtalas blott då och då i de första årh. e. Kr., att en och annan hieroglyfskrift blifvit tolkad af forskarne, såsom kyrkofadren Clemens af Alexandria (211), Porphyrius (304), Horapollo (500), hvilken sistnämnde skref ett par förklaringar öfver hieroglyferna. Efter honom försvann hvarje kunskap därom ända till våra dagar, fast en lärd jesuit Kircher 1529 framkastade den meningen, att de voro bildskrifter. Hans uppfattning hämmade dock vidare forskning däröfver, tills Zoega 1787 uttalade den åsikten, att somliga af hieroglyferna betydde ljud. Men ingen närmare kännedom hade man dock om denna skrift, förrän fransmännen under Napoleons egyptiska fälttåg funnit en inskriftssten i Rosette, en stad vid en af Nilmynningarna.

Denna stens inskrift var affattad på tre språk: det hieroglyfiska, folkspråket (demotiska, af *demos* = folk) och grekiska. Förtjänsten af att 1802 i det allra närmaste ha uttydt och fastställt den demotiska inskriften på Rosettestenen tillkommer svensken Johan David Akerblad eller, såsom han i utlandet skref sig, Akerblad, född den 6 maj 1763, död 1819. På hans forskningar byggde sedermera den ryktbare engelske läkaren doktor Young, som 1819 lyckades tyda namnen »Ptolemæus» och »Berenice» samt visa betydelsen af fem hieroglyfer såsom bokstäfver. Fransmannen Champollion trängde 1822 ännu djupare in i hemligheten genom jämförelse mellan en grekisk och en hieroglyfisk inskrift på en obelisk å ön File, hvarå namnet »Cleopatra» igenkändes. Genom jämförelse med namnet »Ptolemæus» fann han vidare, att tecknen betydde *ljud* eller att de voro *alfabetiska*, och nu kunde han läsa allt flera namn. Sedan dess har hieroglyfskriften blifvit utredd i dess väsentligare detaljer af nyare egyptologer, så att man nu känner alla de grammatikaliska formerna och tre fjärdedelar af det gamla egyptiska språkets ord.

Detta språk stod nära *koptiskan* eller den form, som det egyptiska språket antog i 3:dje årh. e. Kr., då det grekiska alfabetet ersatte det äldre skriftspråket, och som först för $1^1/_2$ årh. sedan upphörde att talas.

Den hieroglyfiska skriften, som hufvudsakligast användes för inskrifter på minnesvårdar, ehuru den ock användes i offentliga skrifvelser, öfvergick emellertid småningom till ett par andra skriftspråksformer eller det *hieratiska* och det *demotiska*, som begagnades för vanlig skrift. Redan i en tidig period funno de egyptiska skrifvarne på att förenkla de besvärliga hieroglyfiska figurerna till några få enkla streck, de hieratiska bokstäfverna, hvilkas antal äro färre än hieroglyfernas. Dock frigjorde sig skrifvarne ej fullständigt från de gamla bilderna i sin hieratiska skrift, som hufvudsakligen användes för statspapper, legala dokument, räkenskaper, böcker m. m.

Den demotiska skriften var en förenkling af den hieratiska och närmade sig än mer det alfabetiska systemet, infördes i bruk i 6:te årh. f. Kr. och upphörde att användas, liksom den hieratiska, i 3:dje eller 4:de årh. e. Kr.

* * *

Förutom de egyptiska hieroglyferna funnos sådana hos *aztekerna* eller fornmexikanarne, ehuru de här voro blott bildskrift utan några grammatikaliska former; de voro mest ideografiska, under det de fonetiska voro mera sällsynta. Aztekernas figurer utgjordes af oproportionerliga och kantiga figurer utan den skicklighet i kompositionen, som utmärkte egyptiernas; men de uttryckte fullkomligt hvad som menades, då de viktigaste delarne af figuren voro de tydligast tecknade. De aztekiska hieroglyferna talade äfven genom sina färger.

Ett fornmexikanskt manuskript, som nu finnes i Dresden, har dock särdeles väl utförda hieroglyfer, hvaraf flera än vanligt torde vara fonetiska; detta manuskript härrör sannolikt från det folk, toltekerna, som innehade det mexikanska landet före aztekerna och stod på en hög grad af kultur.

Då spaniorerna ankommo till Mexiko 1519, funnos stora samlingar af manuskript, men den förste katolske ärkebiskopen af Mexiko lät uppstapla »berghöga» massor däraf och förvandlade dem till aska, enär hieroglyferna betraktades som trollformler, hvarför de måste förstöras liksom afgudabilderna och templen. De spanska soldaterna tillintetgjorde sedan det mesta af återstoden, och hvad som därpå fanns kvar doldes misstänksamt af infödingarne. Några få af de mexikanska manuskripten ha tid efter annan letat sig väg till de europeiska biblioteken. Af somliga äger man öfversättningar, som efter eröfringen erhölls med infödingarnes tillhjälp; men större delen saknar sådana och kan numer ej tydas.

Inom mindre än ett århundrade efter Mexikos eröfring hade kännedomen om hieroglyferna till den grad aftagit, att en inhemsk författare klagar, att han i hela landet endast kunnat finna två personer, båda mycket gamla, som voro i stånd att tyda dem.

Ända till slutet af förra årh. fanns vid universitetet i Mexiko en lärostol för studiet af den inhemska bildskriften; men denna afsåg egentligen blott att uttyda legala handlingar.

* * *

Fenicierna uppgifvas i allmänhet såsom *alfabetets* uppfinnare, då det feniciska alfabetet är det äldsta kända; denna uppgift är dock ej fullt riktig, ty fenicierna lånade en stor del af sitt alfabet, som de visserligen självständigt utbildade, från egyptiernas hieratiska skrift, såsom synes af fig. 113 (följande sida).

Fenicierna voro ej bundna af Egyptens heliga traditioner och kunde därför fritt utveckla skriftspråket i enlighet med sitt praktiska sinne, hvarigenom ett *lätt brukbart skriftspråk* framstod, som kunde göras tillgängligt för alla. Genom denna slutliga uppfinning fick den mest utvecklingsbara delen af mänskligheten det medel, som ensamt förmått bevara och stärka sammanhanget i hela dess utveckling och tillstädja en mängd folk att bli *historiska*, med andra ord, att öfvergå från barbari till *civilisation*.

Lagar kunde de med detta medel affatta, viktigare tilldragelser kunde upptecknas och den vetenskapliga forskningen blef därigenom möjlig att utföra samt fullfölja från släktled till släktled ända in i vår tid. Ännu har ingen skrifkonst öfverträffat den af fenicierna ur egyptiernas härledda, och de af det feniciska alfabetet framgångna alfabeten ha visat sig på det enklaste sätt kunna uttrycka allt tänkbart, som människoanden frambragt.

Det synes ha varit ungefär i 16:de årh. f. Kr. som det feniciska alfabetet uppfanns; det användes tidigt af icke blott fenicier, utan ock af israeliter, moabiter o. a. semitiska nationer; och att det var bland semiter, som alfabetet först framstod, synes af blotta namnet (*aleph* = a, *beth* = b på hebreiska). Grekerna lärde sedan skrifkonsten af fenicierna och upptogo äfven deras namn på bokstäfverna; sammaledes upptogo ock romarne samt alla

Fig. 113. *Hieroglyfiska och historiska tecken jämförda med bokstäfver i feniciska och senare alfabet.*

öfriga civiliserade folk utom kineser och japaneser det feniciska alfabetet. Japaneserna ha dock i våra dagar börjat försöket att i sitt land införa romerska alfabetet, såsom redan omnämts (sid. 173).

Såväl sanskrit och vedaspråket som de gotiska och slaviska språken ha skrifvits med alfabet härstammande härifrån, och skandinavernas runor ha liksom arabernas skriftspråk enahanda källa.

Det har funnits icke mindre än 400 alfabet i gamla och nyare tiden tillsammans; men nu är antalet blott omkring 50.

Det feniciska alfabetet bestod af endast 16 bokstäfver; påfallande är, att det saknade *r* och *s*, hvilket vi dock kunna fatta i betraktande däraf, att olika konsonanter ibland kunna uttalas lika, såsom *c* och *s*, *k* och *c*, *s* och *th* (i engelskan) o. s. v., och att somliga språk ej göra någon åtskillnad mellan *r* och *l*.

Somliga vilda eller barbariska folk i vår tid sakna liksom fenicierna vissa konsonanter; så t. ex. finnes ej *r*-ljudet i det för negerstammarne i mellersta, södra och västra Afrika gemensamma bantu-språket; det fanns ej heller hos fornmexikanarne.

Feniciern KADMUS införde bokstäfverna i Grekland omkring år 1500 f. Kr., då endast 16 till antalet, och till dessa lades under följande århundraden 8 nya, så att grekiskan slutligen fick 24 bokstäfver. I Italien (Latium) infördes bokstäfver af grekern EVANDER omkring år 1300 f. Kr.; de latinska bokstäfverna hade ursprungligen nästan samma utseende som de grekiska.

Liksom grekiskan ha andra språk lagt till eller ändrat bokstäfver i alfabetet, hvarigenom åtskilliga olikheter uppkommit. Italienskan har sålunda 22 bokstäfver, engelskan 26, svenskan 29, ryskan 36 o. s. v.

Feniciskan samt andra semitiska språk skrifvas från höger till vänster, och då grekerna lånade alfabetet från fenicierna skrefvo de först en tid likaledes från höger till vänster. Därpå infördes bruket att, liksom vid plöjning, vända tillbaka motsatta vägen och växelvis skrifva från båda hållen. Slutligen kom riktningen från vänster till höger att i Grekland liksom i hela Västern bli den enda gällande. Den latinska skriften, som gjordes efter den grekiska, går aldrig, äfven i de äldsta inskrifter, från höger till vänster, hvilket mestadels är fallet med den etruskiska skriften, som vida tidigare kom i bruk än den förra.

* * *

Runorna voro de äldsta skriftecken bland norra Europas gotiska nationer; namnet härledes af det teutoniska (tyska) *run*, under, hvarför *runa* egentligen betyder *spådom*, och förmågan att genom några streck meddela andra sina tankar ansågs utan tvifvel länge som en underbar *hemlighet*, hvarför de ej sällan förr användes till trolldom. Likheten mellan somliga runor och feniciska bokstäfver har ledt till det antagandet, att runorna införts i norden genom feniciska köpmän, under det skandinaviska och anglosaxiska traditioner tillskrifva Odin upptäckten däraf.

De länder, där spår af runskriften förekomma, äro Sverge, Norge, Danmark, Island, Tyskland, Storbritanien, Frankrike och Spanien; runorna finnas här inristade i klippor, på minnesstenar (bautastenar), metallskifvor (brakteater), ringar, broscher, svärd, trästafvar etc. De brukas ursprungligen aldrig till bokskrift eller å pergament.

Runorna i de skilda länderna voro olika, men alltid hade de en viss öfverensstämmelse, som häntydde på ett gemensamt ursprung. Hvarje bokstaf härleddes liksom i feniciskan från namnet på något föremål, hvars begynnelsebokstaf den motsvarade.

Runskriften indelas i Norden i de *äldre* och de *yngre runorna*. De förra voro här kända sedan vår tidräknings början; de flesta runinskrifter härstamma dock från vikingatidens slut, då bautastenar i mängd restes till bevarande af de dödas minne. De yngre runorna härstamma från den yngre järnåldern och skilja sig i åtskilligt från de äldre (se fig. 114).

Fig. 114. *Äldre* (1) *och yngre* (2) *svenska runor.*

Likheten mellan många af runorna och de *grekiska* samt *latinska* bokstäfverna ligger i öppen dag; detta synes bäst af följande sammanställning (se fig. 115):

Att runorna framgått ur det latinska alfabetet, har blifvit fullständigt ådagalagdt; blott här och där finnes en större afvikelse.

Oftast förklaras olikheten af nödvändigheten att undvika krokiga linjer och i stället använda raka linjer ställda i vinkel, då runorna så ofta skuros i trä, därvid ådrorna försvårade utförandet af kroklinjer.

ᚠ ᚦ ᚱ ᚲ ᚺ ᛁ ᛊ ᛏ ᛒ ᚢ ᛚ ᛗ ᛟ
F D R K H I S T B U L M Ω

Fig. 115. *Runor jämförda med latinska och grekiska bokstäfver.*

I stället för uttrycket alfabet användes här vanligen »runraden», då bokstäfverna uppställas i en helt annan följd än i alfabeten.

Man anser, att runorna först bildats kort före vår tidräknings början hos en *sydgermanisk stam*, som upptagit de latinska bokstäfverna från någon närboende keltisk stam. De äldsta svenska runinskrifterna härstamma från tiden omkring 300 e. Kr.; de äro således 7—800 år äldre än de första på pergament skrifna handlingar, som nu finnas i behåll (från 1160-talet). Dessa runor visa, att det folk, som då lefde i Sverge, var germaniskt och talade ett språk, som mycket liknade det, som *goterna* vid Donau talade vid medeltidens början.

Då runorna ofta i folktron förbundos med tron på *spådom*, motverkades deras användande af de första kristna missionärerna och prästerna, som sökte ersätta dem med grekiska eller latinska bokstäfver. Det var dock ej lätt att alldeles upphäfva deras bruk, hvarför vi finna runor ofta användas äfven för de äldre kristna inskrifterna å grafstenar, kyrkklockor, dopfunter m. m. I Spanien fördömdes runorna officiellt af kyrkomötet i Toledo 1115. De fortlefde i Sverge än längre tid; under medeltiden skref man ibland hela böcker med runskrift, såsom t. ex. den ännu i behåll varande Skåne-lagen från det 13:de årh., och i vissa aflägsnare trakter voro de ännu i 16:de årh. ej ur bruk, ja, i slutet af 18:de årh. ristades runstafvar för att såsom fordom tjäna som almanackor.

* * *

Hos *irländarne* och några andra *keltiska* nationer brukades länge ett mycket enkelt streckalfabet, kalladt *bethluis* (af de två första bokstäfverna b *beth* och l *luis)*. Bokstäfverna, kallade *ogham* (uttalas som *aum)*, voro streck eller grupper af streck, som fingo betydelse efter deras ställning till en tvärlinie: om de stodo rätvinkligt eller snedt däremot, voro dragna uppåt eller nedåt eller tvärs öfver linien (se fig. 116).

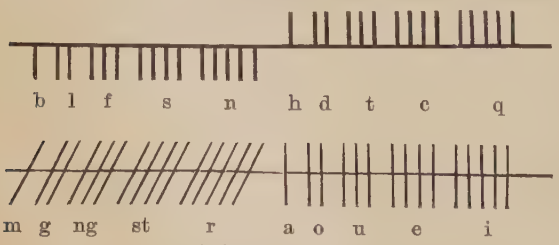

Fig. 116. *Bethluis-alfabetet.*

Dessa synas ha varit alla bokstäfverna i det första bethluis-alfabetet.

Senare tillades fem andra bokstäfver, utmärkande diftonger (fig. 117).

Dessa *oghams*, som mest förekomma såsom inristningar på grafstenar från medeltiden, börja vanligtvis nedtill och läsas uppåt från vänster till

höger, hvarpå en ny följd läses nedåt. Oghamsinskrifter å böcker, metall eller ben förekomma synnerligast i Irland, men äfven i Wales och Skotland.

Flertalet oghamsminnesmärken vittna om kristna upphofsmän.

Doktor GRAVES har framhållit, att åtskilliga likheter finnas mellan bethluis- och run-alfabeten, och man har i ett irländskt manuskrift sett uppgifvas, att oghams kommo till Irland från Skandinavien.

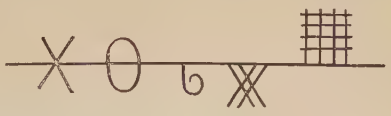

ea oi ui ia ae

Fig. 117. *Bethluis-alfabetet.*

Skrifmaterialier: papyrus, pergament, papper m. m.

Innan papperet var uppfunnet, användes i forntiden en mängd materialier för skrifter: de inristades eller inhöggos i *sten*, *marmor*, skuros i *trä*, skrefvos eller ritades med hårda spetsar i *bly*, *koppar*, *lera* eller *vax*, målades på taflor och ytor af många slag, skrefvos på *siden*, *lärft*, *skinn*, *pergament*, *bark*, *palmblad*, *papyrus-växtens bast* m. m. Grekernas och romarnes benämningar på bok *biblos* och *liber* — däraf »bibliotek», »librairie» (franska) — betydde ock bark eller bast. Assyriska fynd visa, att kilskriften ofta intrycktes medelst *stämplar* — en sorts stilar — i leran innan denna brändes. *Trätaflor* voro fordom mycket i bruk hos somliga folk och gjordes ibland ytterst tunna; de målades ofta med hvit färg — hvaraf benämningen *album* (= hvit) — hvarpå man sedan målade skriften, och ofta försågos de med en *vaxhinna*, i hvilken man med lätthet kunde skrifva — medelst grifflar af sten, järn, elfenben, guld m. m. — ett bruk, som ännu långt fram i medeltiden var vanligt i Europa. Dessa vaxtaflor erbjödo fördelen att dels tillstädja lättvindiga raderingar, dels kunna begagnas i oändlighet genom att uppvärmas, därvid skriften utplånades; och en sålunda slätad tafla kallades af romarne *tabula rasa*, en term, som sedan fått en öfverflyttad bemärkelse för: saknad af kunskaper, upphäfvande af fördomar eller auktoritetstvång o. s. v.

Palmblad, långsamt torkade och ingnidna med olja, ha från urminnes tid allmänt begagnats i stället för papper i Egypten och många asiatiska länder, och i Indien användes detta material ännu; de styfnade bladen skäras till aflånga stycken, däråt skriften dels inristas, dels målas, och de hopfästas med snören samt förses med lock eller permar af trä eller något dyrbarare material, för att bilda en bok. Dylika böcker äro ofta skrifna och utsirade med den största konstnärlighet och lyx, såsom synes af den samling af indiska skrifter, som finnes i British museum i London. Indiska palmblads-skrifvelser, bref m. m. hoprullas äfven och sammanhållas då medelst ett snöre kring rullen. Samma bruk var äfven rådande hos Medelhafsfolken, som fastklistrade det ena skrifbladet vid det andra, tills skriften var färdig, hvarpå den upprullades på en käpp eller en cylinder; häraf romarnes benämning *volumen* (af *volvere* = hvälfva, rulla), volym, rulle, bok (fig. 118).

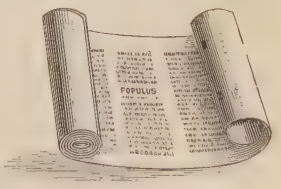

Fig. 118.
Romersk volym eller bok.

Papyrus-växten, *Cyperus papyrus*, ett 10—15 fot högt halfgräs med trekantig stam, som härstammar från Afrikas inre och ännu finnes vid öfra Nilen, odlades fordom endast i Egypten, men öfverfördes i medeltiden (10:de årh.

e. Kr.) af araberna till Sicilien, där den alltjämt växer, under det den är utdöd i Egypten. Här odlades den under statskontroll, då den var en af de nyttigaste och mest inkomstbringande handelsvaror: rötterna och den saftigare delen af stjälken tjänade som föda, basten till tåg, mattor, korgar m. m., och de finare hinnorna under basten till skrifpapper, som exporterades till andra länder ooh användes i Egypten i utomordentliga kvantiteter. Af dess vanliga namn har benämningen *papper* uppkommit, liksom ock det namn, grekerna gåfvo växten: *biblos*, öfvergick till att beteckna bok. Egyptiernas papper tillverkades däraf på så sätt, att de fina hinnor af växttråd, som lager på lager finnas under basten, skildes från hvarandra medelst en nål; de utbreddes därefter med kanterna på hvarandra på ett bord, och sedan lades ett annat lager tvärs öfver det första, hvarpå det hela fuktades med vatten, ofta innehållande litet stärkelseklister, och slutligen pressades, torkades i solen och glattades. De sålunda erhållna bladen hopklistrades vid kanterna för att utgöra en *skafus* eller rulle.

Då utförseln af papyrus i början af 2:dra årh. f. Kr. förbjöds af Ptolemæus VI för att hindra kungen i Pergamos (Mindre Asiens västkust) Eumenes att täfla i samlandet af böcker, gjordes här uppfinningen af *pergamentet* eller fullkomnades denna uppfinning. Pergamentet är en sorts skinnpapper, mestadels beredt af får-, get- eller kalfskinn; skinnet garfvas dock ej, utan beredes efter de vanliga förarbetena med kalkvatten, hvarpå det sträckes, torkas, skafves, bestrykes med krita och glattas med pimpsten.

Det egentliga pergamentet erhölls af får; det af kalfvar kallades af romarne *vellum*, däraf *velin*, och detta var det finaste slaget.

Denna uppfinning tvang egyptierna att söka förbättra sitt papper, och greker och romare uppfunno åtskilliga behandlingsmetoder för att göra det egyptiska fabrikatet jämnare och starkare. Som emellertid pergamentet var för dyrt för vanligare skrifter, användes papyrus alltid mest härtill, ehuru genomskinligheten gjorde, att man blott kunde skrifva på en sida.

För skrifning å papyrus och pergament användes af de äldre västerländska folken, egyptier m. fl. vanligtvis rör, tillspetsade och klufna i änden, liksom våra pennor: dessa doppades i bläck eller i den svarta saften af »bläckfisken» (Sepia), i intorkadt tillstånd kallad *tusch*. Kineser och japaneser skrifva medelst små penslar, som hållas i lodrätt ställning och doppas i tuschvätska.

Papyrus-industrien fortlefde ända till 11:te årh. e. Kr., då *papperet* i egentlig mening kom i allmännare bruk i Europa. Detta anses vara en *kinesisk* uppfinning. Kineserna säga, att de 200 år f. Kr. funnit ett sätt att förfärdiga skrifpapper af en grötformig massa af halm, bambu, silkesmaskpuppor, bark af mulbärsträdet, bomull, lumpor m. m., som bultades, pressades och underkastades en följd af andra behandlingar. Från Kina spriddes pappersfabrikationen till Asiens västligare delar, och i 7:de årh. finna vi Samarkand och Damaskus vara berömda därför. Araberna lärde känna denna tillverkning genom sina asiatiska eröfringar i samma århundrade, hvarpå de utbredde kännedomen därom i sina asiatiska och afrikanska riken och äntligen förde den till Spanien (8:de årh.); och härifrån spriddes papperet snart till det öfriga Europa.

Lumpor användes vid papperstillverkningen tidigt i medeltiden af såväl egyptier som spaniorer, och därigenom kunde förut obrukliga klädespersedlar få ett ej obetydligt värde.

Fornmexikanarne skrefvo på pergament eller papper af bomullstyg, af en blandning af silke och gummi, eller (mestadels) af aloens blad, och denna sorts papper skall ha varit både mjukare och vackrare än pergament. Några af de fornmexikanska manuskript, som ännu finnas kvar, se ut som om de vore alldeles nya.

Människosläktets första kunskaper, tankens utbildning, vetenskapernas uppkomst.

Abstraktionens väsen och utveckling.

Själfva tankeförmågan har sin utvecklingshistoria, och den fördomsfria forskningen har lärt oss, att denna förmåga ursprungligen var mycket klen, åtminstone då det gällde mera invecklade företeelser. Träffande säger E. G. Geijer i sin *Människans historia* om den förhistoriska perioden med afseende på tankens problem: »Detta tillstånd kan af känslan idealiseras och kallas då *paradisets lugn;* men det kan ock å andra sidan lika väl kallas *djuriskhetens tillstånd,* alldenstund tanken ej ännu vaknat.»

Såsom synes af ofvanstående framställning af språkets uppkomst och utbildning (sid. 148 o. följ.), voro människans första begrepp högst enkla; de voro rent konkreta, gällande de ting, som hon mest befattade sig med. Utan tvifvel förgingo långa tidrymder, innan människan kunde bilda sig några abstrakta begrepp, som endast småningom skapats genom samlad erfarenhet om egenskaper, som befunnits vara gemensamma för flera föremål, genom jämförelsers anställande och slutsatsers dragande.

Då det *konkreta* (af *concretus* = sammanvuxen, fast, verklig) begreppet utmärker ett *individuellt* föremål, eller ett med alla sina egenskaper utrustadt ting, sådant det finnes i verkligheten eller visar sig för våra yttre sinnen, utmärker det *abstrakta* begreppet en viss egenskap *särskild* eller *abstraherad* (af *abstrahere* = draga ur) från ett antal föremål, som i något afseende visa öfverensstämmelse. Då vi bilda oss abstrakta begrepp, tänka vi därför än på det ena, än på det andra af skilda föremål, som ha en viss egenskap gemensam (hvit, rund, god o. s. v.), därvid denna särskildt kvarhålles i minnet.

Ett begrepp kallas *konkret,* då vår föreställning därom består i en *sinnesåskådning,* under det vi kalla det *abstrakt,* då det talade eller skrifna *ordet* utgör det enda tecknet därför, eller med andra ord då vår föreställning därom är resultatet af vår *tankeverksamhet.* Denna människa är sålunda ett konkret begrepp, men människa ett abstrakt.

De abstrakta begreppen ha alltid utvecklats ur de konkreta; men de konkreta begreppen bli ofta *allmänna,* hvarför ingen skarp gräns finnes emellan det konkreta och det abstrakta och samma ord från en viss synpunkt kan vara konkret och från en annan abstrakt — t. ex. hund, hammare, som kan vara *denna* hund och *denna* hammare eller ock hund och hammare i allmänhet.

Vid abstraherandet afsöndra vi vissa af de konkreta begreppens beståndsdelar för att föreställa oss dem isolerade eller frigjorda från föremålen: men dessa beståndsdelar *bildas i själfva verket af vår tanke,* som angifver de egenskaper, hvilka synas oss mest väsentliga.

En *abstraktion* är därför det ur det konkreta, ur varelserna eller de individuella företeelserna i tanken utdragna *gemensamma, allmänna* eller *gene-*

rella (af *genus* = släkte, slag, *generalis* = allmän); att abstrahera, d. v. s. att framställa det allmänna ur det enskilda eller se det allmänna för sig, är därför detsamma som *generalisera*, allmängöra eller skapa *generaliteter*, d. v. s. allmänna och gemensamma begrepp.

Det finnes emellertid två sätt att generalisera: dels att *omedelbart* ur enskildheterna utdraga det gemensamma, en förmåga som numer alla människor, äfven de lägst stående besitta — de veta t. ex. att alla kroppar ha *tyngd* — dels att blott *medelbart* fatta likheterna i en mångfald enskilda fall, d. v. s. på grundvalen af förberedande kunskaper och genom talrika jämförelser ernå den gemensamma principen — hvarpå uttänkandet af *tyngdlagen* erbjuder ett exempel.

Detta senare slag af generalisering tillkommer blott dem, som ägnat sig åt vetenskaplig forskning, hvarför det jämförelsevis sent framstått i mänskligheten lif.

Ingen högre kultur har kunnat ernås utan en betydlig utveckling af abstraktionsförmågan; det är genom den högre abstraktionen som den europeiska kulturen blifvit all annan kultur på vår planet så öfverlägsen. Det är å andra sidan genom bristande abstraktion som vissa folk med en delvis långt utvecklad civilisation, t. ex. kineserna, ej kunnat skapa verkliga vetenskaper och som deras historieskrifning ej blifvit annat än uppställande af kronologiska register.

I de mest civiliserade länder ser man emellertid ofta personer — såväl bland forskare som bland den stora massan — som företrädesvis ha förmågan att bilda konkreta begrepp samt att, hållande sig mera till ytan, uppfatta och återgifva alla *enskildheter* i lifvet utan synnerlig förmåga af verklig systematisering. Andra åter besitta i hög grad förmågan att bilda abstraktioner, hvarigenom de kunna *samordna* och *systematisera* enskildheterna, framställa allmänna, *stora åskådningar*, draga *följdriktiga slutsatser* af gjorda iakttagelser och skapa verkliga *teorier* eller lärosatser.

Abstraktionen är endels *isolerande*, endels *generaliserande*. Den isolerande abstraktionen, som är den ursprungliga och kan afse blott ett enda föremål, låter oss utdraga en eller flera beståndsdelar eller egenskaper ur ett sammansatt begrepp för att skärskådas isolerade; den generaliserande abstraktionen, framdrager vid jämförelse mellan flera föremål eller företeelser vissa egenskaper eller förhållanden såsom gemensamma och allmänna begrepp, hvilka ettdera bli *klassbegrepp*, gällande föremålen, eller *abstrakta lagar*, gällande företeelserna. De förra utgöra de *abstrakta egenskaperna* — t. ex. röd, hård, skön, god — de senare utgöra de *abstrakta förhållandena* — t. ex. triangelns tre vinklar äro lika med två räta vinklar; cirkelns diameter förhåller sig till dess periferi som 1: 3,14159. De abstrakta förhållandena, d. v. s. de vetenskapliga lagarne, konstruera vi med tillhjälp af de abstrakta egenskaperna och de äro människoandens högsta skapelser; de ha framgått af civilisationen och återverka i sin ordning på densamma, tillstädjande allt högre synpunkter och allt flera beröringspunkter människorna emellan, ett allt klarsyntare förutseende och en allt större förmåga att förändra företeelserna i vår värld i såväl industriellt som politiskt och moraliskt afseende. Dessa abstrakta förhållanden — de vetenskapliga — stå utanför hvarje inflytande af vår fantasi eller våra passioner; de framgå af den skarpaste förståndsanalys och ådagaläggas medelst en sträng bevisföring, hvarför de bli oemotståndliga lagar, hvilka vi ej kunna förkasta eller tro på efter tycke och smak.

Innan människan bildade *abstrakta begrepp* i egentlig mening, bildade hon *allmänna begrepp,* hvilka ej äro sak samma som de förra. Hvarje allmänt begrepp är visserligen abstrakt, ty uppfattandet af något allmänt kan ej äga rum utan genom afsöndrandet af hvad som är särskildt, individuellt, d. v. s. medelst användande af abstraktionsförmågan. Men därför kan man ej säga, att hvarje abstrakt begrepp är ett allmänt. Färg är t. ex. ett allmänt begrepp; därmed menas hvarken röd eller hvit eller någon annan särskild färg, färg i och för sig är ett begrepp, som finnes oberoende af något föremål. I likhet med detta finnes en mängd andra begrepp, som äro på samma gång abstrakta som allmänna; men det finnes ock andra begrepp, som endast äro abstrakta och som ej ha någon generalisationsnatur, t. ex. färgen hos det eller det föremålet, röd, hvit, svart o. s. v.

Sedan människan skapat konkreta eller individuella namn för tingen och varelserna såsom sådana — såsom koppar, ek, örn, häst o. s. v. — skapade hon, genom jämförelser mellan flera ting och varelser, allmänna eller klass-begrepp — såsom berg, metall, sjö, växt, träd, djur, fågel, människa, cirkel, styrelse o. s. v. — utmärkande på grund af en viss likhet en för flera föremål eller väsen gemensam egenskap.

Abstraktionens verkliga betydelse och natur fatta vi bäst, då vi följa dess utveckling genom skilda grader. Början till de abstrakta begreppen måste alltid sökas i de konkreta, hvarifrån människan uppstigit först till lägre och sedan till högre abstraktioner (t. ex. svensk, europé, människa, djur, lefvande varelse).

De allmänna eller klassnamnen kunna i visst hänseende till och med anses som konkreta, då de uttrycka en öfverensstämmelse bland tingen såsom sådana (såsom substantiverna man, träd, stjärna och adjektiven tapper, hög, lysande o. s. v.). De utmärka blott något allmänt till skillnad från det rent individuella; men de hänsyfta på verkliga ting.

De *rent abstrakta begreppen* åter, såsom rörelse, vikt, bredd, hvithet, rättvisa, vishet, skönhet o. s. v., utmärka blott egenskaper utan hänsyn till de ting, som besitta dem. De synas särskilja hvad som är gemensamt från de föremål, som visa öfverensstämmelsen, ett särskiljande, som i själfva verket är omöjligt. I verkligheten finnas blott kroppar, som röra sig och äro tunga, breda, hvita m. m., eller rättvisa, visa, sköna människor o. s. v.; men människan skapade, då hennes tanke tillräckligt öfvats och hon kände behofvet af kortare uttryck, benämningarna rörelse, vikt, rättvisa m. m. för dessa föremålens egenskaper.

De abstrakta namnen innebära alltid högst väsentliga *förkortningar*, hvilket sannolikt varit en hufvudorsak till deras vidsträckta bruk i dagligt tal; skall man undvika dem, fordras ofta betydliga omskrifningar eller uppradande af en mängd konkreta eller allmänna termer.

Människan kan därför reda sig i vanligt tal utan högre abstrakta namn; därom vittna bäst vildarnes språk. Men rörande mera invecklade förhållanden blir detta ej möjligt; därför skapas småningom allt högre abstraktioner, hvilka sålunda ej bli annat än generaliseringens sista produkter.

Abstraktionens väsen ha människorna emellertid ej alltid insett; på tidigare stadier ha tänkare ofta varit benägna att anse de abstrakta namnen utmärka *verkliga varelser*. Sålunda ha köld, värme, torrhet, fuktighet, tid, rum, själ o. s. v. ansetts såsom självständiga väsen i st. f. att uppfattas såsom *människans sätt att tänka sig företeelserna*. En viss filosofisk skola, som i synnerhet grundlades af de grekiska filosoferna Pytagoras och Plato (i 6:te och 4:de årh.

f. Kr.), den s. k. *idealistiska* eller *spiritualistiska skolan* har ansett *idéerna* vara verkliga, substantiella väsen med egen tillvaro någonstädes i universum: det finnes en cirkel i och för sig utan materia, storlek eller färg, och det finnes en ideell urtyp till människan, liksom till det goda, det rätta o. s. v., så har denna skola lärt.

Den högre abstraktionsförmågan är en af de mest utmärkande egenskaperna hos människan; den skiljer henne från djuren i intellektuellt afseende och saknas, då hon ännu befinner sig på det tidigare barndomsstadiet såsom individ och såsom släkte.

Hos barnet kan man ej upptäcka några abstrakta begrepp förr än det kan *tala*. Det finnes ock i själfva verket ett nära samband mellan abstraktionens öfning och språket, och man måste antaga å ena sidan, att abstraktionen varit ett villkor för språkets högre utbildning, samt å den andra, att de abstrakta begreppen före tillkomsten af ett något så när utbildadt språk varit synnerligen ovissa och förvirrade. Språket har visserligen ej skapat de abstrakta begreppen — egna hjärnorgan finnas därför — men det har mäktigt bidragit till deras utbildning, klarhet och tydlighet.

Abstraktionsförmågan har olika grader hos de skilda varelserna. Fastän djuren ingen förmåga ha att utbilda högre abstrakta idéer, finnas dock skäl att antaga, att de högre djuren kunna ha vissa allmänna begrepp. En hund har tydligen icke blott idén om en särskild människa, utan ock en allmän idé om människan utan hänsyn till den eller den, och har sannolikt förmåga att meddela denna föreställning till andra hundar.

Bland djuren torde hund-, katt-, elefant- och apsläktena stå högst med hänsyn till förståndsförmögenheterna; och isynnerhet är räfven utmärkt för sin klokhet, beräkning, uppfinningsförmåga och minne, hvarför han ock vet att använda gjorda erfarenheter på det för honom fördelaktigaste sättet. Att vi hos dessa och många andra djur måste erkänna tillvaron af allmänna begrepp, skapade genom jämförelser af ett antal konkreta fakta, eller en viss abstraktionsförmåga, lider intet tvifvel. Vi måste t. o. m. erkänna, att djuren kunna bilda sig begrepp om abstrakta förhållanden; vi antaga detta t. ex. däraf, att, då en ung varg blott erfar en känsla af nyfikenhet vid ett löfs prasslande, en erfaren varg, som sett ett löfs rörelse tillkännagifva ankomsten af en människa, blir skrämd däraf, emedan han sluter sig till ett visst förhållande mellan dessa båda företeelser.

Men frånsedt de slutledningar och iakttagelser, som djuren göra under kampen för tillvaron, ha dessa liksom barnen i de första lefnadsåren intet intresse för tilldragelserna omkring dem, hvilka de se tima utan att söka förstå. De lefva ett väsentligen egoistiskt lif, följande sina passioner och drifter, och sakna det teoretiska förståndet helt och hållet.

Vildarne intaga i detta hänseende en mellanställning mellan djuren och den civiliserade människan, såsom synes af många vilda stammars ordförråd, som blott innehålla det allra nödvändigaste för att utmärka de vanligaste föremålen och sakna alla abstrakta namn. I de nordamerikanska indianernas språk är det sällsynt att finna en så allmän term som ek, under det särskilda namn finnas för svartek, hvitek, rödek o. s. v.

Vänskapsöarnas och australiernas språk innehålla ej några ord, som uttrycka de högre mänskliga egenskaperna, såsom dygd, rättvisa, godhet eller deras motsatser last, orättvisa, grymhet; och detsamma är fallet med alla andra lägre vildars språk. Central-Afrikas negrer ha inga ord för våra vanligaste abstrakta idéer, såsom hopp, fruktan. Algonquin-indianerna, hvilkas

språk är ett af de rikaste i Norra Amerika, hade förr intet ord för verbet älska, hvarför missionären Elliot var tvungen att skapa ett ord för att i sin öfversättning af bibeln (1661) till algonquin-språket uttrycka hvad som menades därmed.

Då sålunda vildar liksom barn ej förstå högre abstrakta begrepp, måste de undervisas därom medelst yttre föremål och bilder.

Därför är det ock som vissa idéer alltid ha olika betydelse hos personer på skilda kulturståndpunkter. Den nitiske missionären skall aldrig vänta, att de råa vildarne få hans uppfattning af gudsbegreppet. Begreppen dygd och last kunna aldrig ingå i deras föreställningar förrän deras högre hjärnorgan påverkats af civilisationen under släktled på släktled.

Sådana ord som frihet, heder, rätt m. fl. ha inom en jämförelsevis sen period af vår utveckling undergått förändring i betydelse; och likaledes ha förfädrens begrepp i många fall utplånats genom upphäfd verksamhet af vissa hjärnorgan.

Det har emellertid varit civilisationens uppgift att ej blott skapa abstrakta begrepp för att få en klarare uppfattning af företeelserna eller för att med ett ord skapa vetenskapen, utan ock att gifva lif åt dessa abstraktioner och införlifva dem i medvetandet genom bilder och tecken, så att människorna kunnat omfatta dem med hängifvenhet och göra dem till driffjädrar för de mänskliga *handlingarna*. Begreppen religion, godhet, dygd m. fl. äro liksom begreppen familj, stat, egendom m. fl. i själfva verket abstraktioner; men hvilken betydelse de ha i det praktiska lifvet, känner en hvar, och världshistorien är fylld af skildringar om de största tilldragelser, framgångna af människornas föreställningar därom. Barnuppfostran beror helt och hållet på människans förmåga att uppfatta och vörda ord, som utmärka abstrakta idéer och förhållanden — godhet, dygd etc. — som ingen *sett* med sina ögon, men som dock alla normala sinnen i civiliserade samhällen fullt förstå och på hvilka de tro, som om de vore konkreta väsen.

Vissa abstrakta ord ha sålunda blifvit *sociala institutioner* — såsom samhälle, kyrka m. fl. — och legat till grund för de högre samhällenas lagstiftning och tjänat till skydd för staternas bestånd, liksom för sedernas helgd.

Logikens uppkomst.

Vid samlandet af hvarjehanda praktiska kunskaper och i synnerhet vid utbildandet af mer eller mindre vetenskapliga insikter lärde sig människan konsten att *tänka följdriktigt och klart*, d. v. s. hon skapade en verklig *logik* eller *tankekonst*, *tankelära*. Liksom andra vetenskapsgrenar började denna såsom en konst, hvilken man begagnade sig af för den praktiska nyttan, ej i ändamål att skapa en vetenskap. Genom det alldagliga lifvets tänkande och talande lärde sig den förhistoriska människan att draga slutsatser; men först på högre stadier, eller då folken fått en historia och förvärfvat sig skriftspråk, började filosofiska andar att utforska tankens lagar och uppställa verkliga *regler för bevisföring*, d. v. s. skapa en logik. De studerade då språkets sammansättning, indelade orden i skilda klasser: substantiv, adjektiv, verb, prepositioner o. s. v.; *grammatiken* skapades sålunda och vid sidan däraf uppstod genom ett djupare inträngande i den makt, som leder språket, eller förståndet, den logiska konsten.

Indierna voro de första, som — för $2^1/_2$ årtusenden sedan — skapade en logik; då framställde nämligen den store filosofen Gotama sin tankelära

Nyâya. Några århundraden därefter finna vi grekerna på ett än mera fullständigt och vetenskapligt sätt utbilda logiken, och bland dem framstå isynnerhet SOKRATES, PLATO och ARISTOTELES (i 5:te och 4:de årh. f. Kr.) — för att ej tala om sofisterna — såsom skarpsinniga tankeutredare eller dialektiker; mest af alla förtjänar dock Aristoteles eftervärldens beundran för sitt *Organon,* en verklig lärobok i logik.

Under det att Gotamas system ej öfvat något inflytande på kulturen utanför den asiatiska världen, har Aristoteles' logik spelat en utomordentlig roll i den intellektuella odlingen bland andra civiliserade folk. Från Aristoteles' skola spriddes logikens studium till andra filosofiska skolor i forntiden, och bland dessa inlade den stoïska synnerligen stora förtjänster därom. I Alexandria drefs detta studium långt och här uppstodo talrika tolkare, kommentatorer, af Aristoteles' Organon. Genom araberna, de skolastiska filosoferna i medeltiden och den litterära pånyttfödelsen vid nyare tidens början fortplantades sedan den store grekens logik, som var rådande ända till dess RAMUS, F. BACO och CARTESIUS m. fl. filosofer i 16:de och 17:de årh. började minska dess välde och fordrade nyare, fastare grundvalar för forskning och bevisföring.

Förståndets allmänna utvecklingslag: de trenne stadiernas lag.

Öfverallt ha folkens äldre föreställningar om tilldragelsernas natur småningom gifvit vika för åskådningar af mera filosofisk art, då tankeförmågan uppöfvats och erfarenheten samt den lugna besinningen intagit inbillningens och den skräckinjagande vidskepelsens plats. Från det äldsta stadiet med hänsyn till våra kunskaper och föreställningar, det *teologiska* (af *teos* = gud och *logos* = lära), kommer människan sålunda in i det *metafysiska* (af *meta* = bortom och *fysis* = natur) stadiet, som åter småningom — olika tidigt för olika forskningsgrenar — aflöses af det *positiva* eller rent *vetenskapliga.* Denna utvecklingsföljd, som är densamma inom alla slag af kunskaper, har formulerats såsom en verklig lag: *de trenne stadiernas lag* af den store franske filosofen AUGUSTE COMTE (f. 1798, d. 1857), skaparen af den vetenskapliga utvecklings- eller evolutions-läran för mänskligheten andliga lif.

Enligt denna lag använder människan i alla sina grundåskådningar, alla sina betraktelser i tur och ordning *tre slag af synpunkter*, hvaraf tre olika slag af filosofi framgått. Det första stadiet är att betrakta såsom endast förberedande och gällande för mänskligheten barndom, det andra är ett öfvergångsstadium, gällande ungdomsperioden, och det tredje utgör slutstadiet, som utmärker mänskligheten mognad.

I det första *teologiska stadiet* kunna människans iakttagelser omöjligen vara positiva, då ingen objektiv tolkning af företeelserna är möjlig; människan föreställer sig, att de frambringas genom *öfvernaturliga makter*, som godtyckligt gripa in och hvaraf alla oregelmässigheter få sin förklaring. I detta studium söker människan tingens inre natur och första orsaker, d. v. s. absoluta kunskaper.

Då människan alltid haft behof att skapa teorier, falska eller sanna, för att söka förstå och sammanbinda tilldragelserna, har utbildandet af teologiska begrepp varit det första medel, som dragit henne ur en eljest oundgänglig förvirring.

De öfvernaturliga och konkreta väsendena, gudarne, ersättas i det andra, *metafysiska stadiet* med *abstrakta* krafter eller *entiteter*, d. v. s. personifierade

abstraktioner, idealisternas »idéer», som anses innebo i varelserna och kunna af sig själfva frambringa alla företeelser.

Trots den stora åtskillnaden mellan teologien och metafysiken, kan man dock i visst afseende uppfatta den senare som en upplösande form af den förra. Som emellertid de positiva studierna smaningom inverkat på de metafysiska spekulationerna, ha dessa ofta på samma gång visat sig såsom en öfvergång till de positiva åskådningarna.

I det 7:de årh. före vår tidräknings början försiggick en af de största andliga revolutioner som mänskligheten upplefvat; den kultur, som då grundlades, har under $2^1/_2$ årtusende alltseden fortgått och håller nu på att allmänt ersättas af en än högre kultur; metafysiken aflöste då bland flera forntida kulturfolk den föregående teologien, och monoteismen, eller tron på en enda gud, antogs af de högst stående i st. f. massornas polyteism eller mångguderi.

Egyptens präster hade liksom Abraham och Moses långt dessförinnan antagit monoteismen, men åsikten vann föga spridning före ifrågavarande tidpunkt; judarnes Elohim, som förr användes för alla gudar, gaf då plats för Jehovah, nationalguden; indiernas filosofer hade då fullt utbildade metafysiska system med och utan »den ende guden»; hos grekerna blef Zeus förnuftet, godheten m. m. Man började öfverallt reducera alla naturkrafter till en enda; man ville ha enhet i mångfalden.

Ehuru denna öfvergång från teologi till metafysik ägde rum hos flera forntida nationer, blef den dock mest afgörande och drog de största följder efter sig i Grekland. Den intellektuella begåfning, som utmärkte grekerna, gjorde dem särskildt ägnade att spela en framstående roll i människoandens tidigare utvecklingshistoria. Emellertid var ej första början till den andliga rörelsen hos grekerna inhemsk; i vetenskap och filosofi liksom i konst och religion hämtade de sina första begrepp från äldre kulturfolk: indier, kaldeer, egyptier, fenicier m. fl.

Hvad särskildt filosofien beträffar, uppgifver den grekiske filosofen Aristoteles, att filosofiska studier började bland kelternas präster, druiderna, och att kelterna i detta hänseende voro grekernas första lärare. Om druidernas filosofi har man emellertid inga närmare upplysningar, men man saknar ej skäl att antaga, att den haft släktskap med de indiska tänkarnes i äldsta historiska tiden.

I det tredje *positiva* stadiet söker människan företeelsernas *lagar*, d. v. s. deras oföränderliga följd- och likhetsförhallanden, som hon uppfattar på ett rent naturligt sätt, därvid hon bortkastar allt sökande efter orsakerna eller spörsmålen om *hvarför*, för att i stället blott söka *huru* företeelserna tima (jämför sid. 2). Här ersättes det *absoluta* med det *relativa*.

Det positiva stadiet, som under långa tidrymder ända från den förhistoriska tiden blifvit förberedt genom omedelbara naturiakttagelser, fick sin grundläggning i 16:de årh., men har först i vårt århundrade blifvit fullt utbildadt inom alla forskningsgrenar.

Dessa stadier utmärka ej några skilda tidsperioder i den mänskliga utvecklingens historia; i stort sedt ha de dock framträdt i en viss tidsföljd, då den förhistoriska tiden var helt och hallet teologisk, den historiska forntiden öfvervägande teologisk, ehuru därjämte ock metafysisk, under det medeltiden var till en början mera teologisk och mot slutet mera metafysisk samt nyare tiden varit metafysisk och positiv till hufvuddragen bland de bildade.

Vetenskapernas uppkomst.

Huru stor skillnaden än kan synas vara mellan den vetenskapliga forskningen och den alldagliga iakttagelsen, kan det dock ådagaläggas, att de ej äro af olika natur, utan att *vetenskapen* i själfva verket blott är en *metodisk utveckling af det sunda förnuftet* eller en systematisering af dess verksamhet. Vetenskap är, kan man säga, *noggrant ordnad, systematisk kunskap.* Den vetenskapliga forskningen i mera framskridna perioder har emellertid haft sin naturliga förelöpare i den ociviliserade människans erfarenhet och rön. Genom det enkla goda omdömet har människosläktet under tidigaste stadier samlat en mängd kunskaper om de vanligaste företeelserna, ehuru dessa då alltid varit *konkreta;* först genom den verkliga vetenskapen ha högre, allmänna och *abstrakta* sanningar framstått. Men dessa skulle vi ej ha erhållit utan den enkla *empiriska eller erfarenhets-iakttagelsens fakta,* liksom de sunda filosofiska spekulationerna alltid måst stödja sig på det allmänna förståndets grundbegrepp.

Den sanna vetenskapen gäller alltid verkliga fakta; dessa äro blott mera allmänna och abstrakta än de mångfaldiga mer eller mindre spridda fakta, som erfarenheten samlar.

Det är alltid *lagarne* i företeelserna, d. v. s. dessas konstanta inre förhållanden, som vetenskapen söker; men den skulle aldrig kunnat finna dem utan en lång förberedelse och ett mödosamt samlande af en stor mängd konkreta fakta eller enkla erfarenhetskunskaper under mänskligheteus första stadier. Det lagbundna i naturföreteelserna, d. v. s. dessas *likformighet* eller *oföränderlighet,* kunde dock människan ursprungligen ej fatta; tvärtom har mänskligheten under sin långa barndomsperiod i allmänhet varit böjd att misskänna lagbundenheten i företeelserna, utan i stället velat hänföra nästan alla händelser till godtyckliga styrande viljor (det teologiska stadiet).

Det har dock alltid funnits vissa enkla företeelser, som måste ha ingifvit människan redan på de tidigaste perioderna en dunkel föreställning om en viss underordnad regelbundenhet; men länge inskränkte sig denna föreställning till endast ett fåtal företeelser.

Om ock vildar och barbarer inga vetenskaper ha, besitta de likväl en massa detaljkunskaper, förvärfvade genom det dagliga lifvets erfarenhet. *Kampen för tillvaron* har i främsta rummet ökat dessa kunskaper, och människan skulle måhända än i dag befinna sig på det ociviliserade stadiet, därest hon alltid lefvat i en gifmild natur, som ej affordrat henne några ansträngningar af tanke- och uppfinningsförmåga. Af sig själf är människan alltför benägen för *bekvämlighet* och *lättja,* för att hon skulle utan yttre kraftiga eggelser ha utvecklat sina förmögenheter.

Vildarne känna till många af materiens egenskaper, de veta hvad bruk de kunna göra af den stenen och af det träslaget, hvilka kroppar, som sjunka i vatten och hvilka som flyta därpå, huru elden hettar och vatten upplöser, hvilka växter människan kan begagna till föda och hvilka som kunna döda henne på grund af giftiga egenskaper. Naturmänniskan besitter mycket praktiskt vetande af stor nytta, utan att hon har fått någon som helst teoretisk kunskap därom. Under långa tidsperioder iakttog och pröfvade hon allt, som kom i hennes väg, och samlade därigenom, vid sidan af många falska föreställningar, en mängd sanna insikter, huru enkla och elementära de än voro. Liksom djuren måste urmänniskan, som ej anställde några betraktelser öfver

något inre lif eller mera invecklade företeelser, ha haft hela sin uppmärksamhet fäst på den yttre naturen och dess företeelser samt anställt ständiga undersökningar däröfver för att finna hvad som var nyttigt för hennes lifsuppehälle och, varnad af många olycksfall, undvika skadligheter. Huru uppmärksamt djuren studera sin omgifning, känner enhvar zoolog, och de flesta människor torde åtminstone ha sett, huru hundar och kattor med noggranhet undersöka snart sagdt hvarje vrå af ett rum eller ett hus, då de första gången insläppas däri.

På de erfarenhets-kunskaper, som människosläktet samlat under alla de många årtusenden, då det öfverallt befann sig på vildarnes och barbarernas ståndpunkter, var det som de första vetenskapliga lärosatserna eller *teorierna* byggdes, sedan skrifkonsten uppfunnits och det civiliserade stadiet börjat.

Matematikens början.

De första vetenskapliga begrepp, människan förvärfvade sig, gällde de enklaste förhållandena i de yttre företeelserna eller föremålens *antals- och storleks-förhållanden.* Det var väsentligen genom *räkning* och *mätning* som vetenskapliga metoder kommo i bruk.

Matematiken, den mest elementära af alla vetenskaper, framträdde först; utan denna grundval skulle ingen annan vetenskap ha kunnat skapas. Matematiken, eller *vetenskapen om storheter,* har ock gifvit oss det första begreppet om *lag* eller om konstant förhållande samt konsekvent, logisk slutledning och bevisföring. Det är endast genom matematikens studium man kan bilda sig en föreställning om hvad vetenskap är; den fick ock sitt namn af det grekiska ordet *matema* = lärdom, utmärkande tydliga och noggranna kunskaper. Här är det som man lär känna den allmänna metod, som människoanden alltid följer i alla positiva forskningar, då denna vetenskap fullständigt löser de framkastade frågorna och med största stränghet utsträcker bevisningen (deduktionen).

Matematiken är därför det kraftigaste medlet, människan kan använda vid sökandet efter naturföreteelsernas lagar.

Hvarje vetenskap har visserligen till mål att utreda företeelserna genom att samordna fakta och bestämma de inre förhållanden (lagar), som finnas dem emellan; matematiken har dock drifvit dessa undersökningar till sin högsta höjd, hvarför dess mål är att *indirekt uppmäta och angifva storheter.* Härigenom visar den, hvarthän hvarje verklig vetenskap skall sträfva: att nämligen så mycket som möjligt fritaga oss från den omedelbara iakttagelsen i alla de enskilda fallen genom att ersätta densamma med ett *rationellt förutseende.*

Den sanna vetenskapen söker därför att af de minsta möjliga antal grundföreteelser eller enkla fakta sluta till den mest vidsträckta följd af andra företeelser, hvarför ock vetenskapen bör vara en noggrann uppställning af *förhållandet mellan iakttagna fakta.* Genom det rationella förutseendet, som är en följd af de upptäckta konstanta förhållandena mellan företeelserna, d. v. s. tilldragelsernas lagbundenhet, är det ock som vetenskapen skiljes från den *empiriska detalj-kunskapen* rätt och slätt.

I sitt första stadium bestod matematiken väsentligen blott af *aritmetik,* eller vetenskapen om antal, och *geometri,* eller vetenskapen om utsträckning eller om egenskaperna hos rummet (dess linier, vinklar, ytor och volymer);

och huru dessa vetenskapsgrenar blifvit förberedda af de ociviliserade folkens räkne- och mätningsmetoder, framgår af sig självt.

Aritmetikens första början var att räkna på fingrarne, såsom barn och obildade i civiliserade samhällen ännu göra. Vildar, hvilkas språk ej ha särskilda räkneord öfver tretalet, kunna dock ofta räkna vida större tal genom angifvande af 5-talen medelst händer och fötter, såsom framgår af många skilda språk från alla delar af jorden. Med »en hand» menas vid räkning 5, med »båda händerna» 10, med »båda händerna och en fot» 15, »båda händerna och båda fötterna» eller »en man» 20. Vill man uttrycka 6-talet, säges »taga tummen», hvarmed menas, att, sedan man räknat en hands fingrar, tummen på den andra handen lägges till, eller »en af andra handen», och på enahanda vis angifvas 7, 8 och 9; 11 uttryckes med »en af foten», 16 med »en af andra foten» o. s. v. med de öfriga talen; med »en af handen af nästa man» menas 21, och sålunda fortsättes räkningen tills man kommit till 40, som utmärkes med »två män»; »tre män» är 60, »fyra män» 80 o. s. v.

I alla språk finnas uttryck, som utvisa, att talbenämningarna framgått ur det ursprungliga räknandet på fingrar och tår; i de civiliserade språken synes dock denna mening sällan så tydligt, då uttrycken under tidernas lopp undergått många förändringar. Den öfverallt mest brukliga räknemetoden med 10-talen, eller decimalsystemet (af *decem* = tio), därvid enheterna läggas till hvarje nytt tiotal — 10, 20, 30, 40, 50, 51, 52 o. s. v. — härrör sålunda från den äldsta två-handsräkningen. Äfven 20-talsräkningen är i flera civiliserade språk delvis bibehållen, såsom i danskan, där 60 heter »tresindstyve» (3 gånger 20), 50 »halftresindstyve», 80 »firsindstyve», 70 »halffiirsindstyve», samt i franskan som uttrycker 80 med »quatre-vingt» (4 gånger 20).

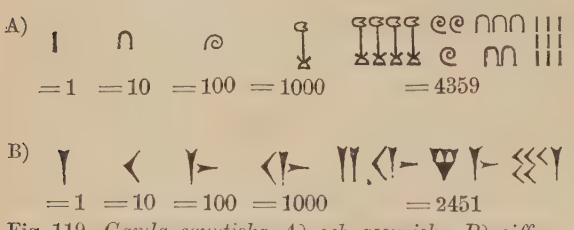

Fig. 119. *Gamla egyptiska A) och assyriska B) siffror.*

Redan i skrifkonstens första barndom funno de äldre kulturfolken, egyptier, assyrier m. fl., på att med särskilda tecken, siffror, utmärka talen: enheterna betecknades med enkla streck och för 10, 100, 1000 o. s. v. funnos särskilda tecken, såsom synes af följande exempel (fig. 119).

De gamla ännu i bruk varande *romerska siffrorna*, som bildats af bokstäfver, äro anordnade väsentligen efter samma princip: I, V (5), X (10), L (50), C (100), D (500), M (1000).

Romarnes system, som tvifvelsutan ursprungligen var lånadt från grekerna, utvecklades sannolikt på följande sätt: medelst enkla streck betecknades först enheterna intill 10; för att hastigare igenkänna detta tal gjordes ett korstecken däröfver , därpå borttogos de tio strecken och talet 10 betecknades blott med korset ; sedan 10 tior ursprungligen omgifvits af en ram , förenklades på liknande vis detta tecken för 100 till ramens början , som senare uttrycktes med ett C, begynnelsebokstafven i *centum*, hundra. En utsträckning af samma metod medförde tecknet för 1000, som desto mer ägnade sig därför som *mille* betydde

tusen. Det äldre romerska systemet gick ej längre. I dessa tecken genomfördes ytterligare förenklingar; sålunda delades X itu, hvarigenom V blef tecknet för 5; ⊏ och M delades likaledes, därvid L kom att beteckna 50 och D 500, af IↃ.

En slutlig förbättring var att beteckna 4 med IV (i st. f. IIII), 9 med IX (i stället för VIIII), 30 med XL, 90 med XC, 400 med CD, 900 med CM o. s. v.

En annan metod var att, såsom *grekerna* gjorde, låta alfabetets 24 bokstäfver, i den ordning de förekomma, jämte 3 tillagda tecken utmärka siffror då de 9 första tecknen utmärkte enheterna, de 9 följande 10-talen, och de 9 sista 100-talen.

Såväl den romerska som den grekiska metoden voro dock mycket besvärliga vid uträkningar, synnerligast af långa tal, såsom lätt inses, om man t. ex. vill multiplicera eller dividera MMDCCCLXIX med DCCVII eller *βχξδ* med *τμη*.

Räknekonsten kunde ej heller nå en högre utveckling förr än särskilda siffror för talen 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 och 9 samt hjälpsiffran 0 blifvit uppfunna, hvarigenom hvilket tal som helst kunde med öfversiktlig tydlighet upptecknas. Ehuru dessa siffror vanligtvis kallas *arabiska*, ha ej medeltidens araber gjort uppfinningen, såsom man förr trott, utan den är, såsom man numer efter mycket sökande vet, gjord af Indiens braminer någon tid f. Kr. Från Indien bragtes kännedomen om dessa siffror till Europa i de första årh. e. Kr., sannolikt af ny-pytagorerna, som först synas ha infört dem i Italien, där de blefvo kända af några få lärda män. Araberna lärde känna de indiska siffrorna i 9:de årh. och förde kunskapen därom till Spanien i slutet af 10:de eller 11:te årh.; från detta land spriddes den snart till hela Europa.

Toltekerna, det äldsta kända folket i *Mexiko*, hvilka invandrade i 7:de årh. e. Kr., medförande den första kulturen till Central-Amerika, men hvilkas härkomst och tidigare förbindelser med andra folk äro okända, hade matematiska kunskaper och uppfunno ett enkelt siffersystem. Sedan *aztekerna* blifvit landets herrar, gick toltekernas bildning i arf till dem, och det är genom dem vi känna innehållet i denna bildning.

Toltekernas siffersystem var följande: de 20 första talen betecknades med ett motsvarande antal prickar; de 5 första hade särskilda namn, hvarefter de följande utmärktes genom sammansättning af den 5:te med något af de fyra föregående talen. Sålunda betecknades 6 med ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚, 7 med ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ o. s. v.; 10 ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ och 15 ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ ⁚ hade hvardera ett särskildt namn och dessa sammansattes ock med de fyra första talen för att uttrycka högre tal; 20 utmärktes genom en särskild hieroglyf, en flagga. Vi se således, att man äfven här utgick från finger-, hand- och foträkningen. Större summor räknades i 20-tal, hvilket i skrift skedde genom att teckna så och så många flaggor. Kvadraten af 20 eller 400 hade ett särskildt tecken, en fjäder, och kuben af 20 eller 8000 hade ock sitt tecken, en säck.

Genom detta siffersystem kunde mexikanarne uttrycka hvilken kvantitet som helst. Emellertid brukade de ock för större skyndsamhet utmärka bråk af de större summorna genom att upprita endast en del af tecknet.

Anordnandet af siffrorna till tal har sitt ursprung i vissa räknebruk på ociviliserade stadier. Så t. ex. bruka Söderhafsöboarne aflägga ett stycke

kokosnöt-bast, då de räknat till 10, och ett än större stycke, då de vilja beteckna 10 tior eller 100. Andra folk bruka räkna med olikfärgade snören, försedda med knutar. Negerhandlande bruka räkna med små stenar, som, då antalet gått upp till 5, läggas såsom en liten hop för sig, och öfverallt i gamla tiden brukade folken småstenar såsom »räknare», i det de lade dem i enhetshögar, 10-högar, 100-högar o. s. v. — en metod, som ännu är i bruk i åtskilliga kulturländer bland de obildade. Liksom i grekiskan härleddes i latinet själfva det ord, som betydde räkna = *calculare*, kalkylera, af småsten = *calculus*, som ock fick betydelsen räkning, kalkyl, hvaraf man sålunda tydligen finner hvilken aritmetikens första början varit.

Nästa steg i utvecklingen af denna räkning med småsten eller bönor m. m. var att bringa dem i ett visst system genom att ordna talen i en gifven följd, som kunde angifva deras inbördes förhållanden. Olika metoder uppfunnos tidigt härför i skilda länder, ehuru grundade på samma princip, såsom romarnes räkneskifva, *abacus*, och kinesernas *räkneram*, hvilka båda ha parallella linier för de olika talvärdena, enheterna, 10-talen, 100-talen o. s. v. Det romerska räknebordet hade linier med hål för proppar och den kinesiska räkneramen, nu så känd i våra småbarnsskolor, består af ett antal metalltrådar, hvarpå kulor äro uppträdda. Denna inrättning, hvarmed kineserna förstå att i handeln räkna synnerligen snabbt, ha ryska köpmän infört i Ryssland; och här säges en fransman, officeren och matematikern Poncelet, som deltog i Napoleon I:s ryska fälttåg, ha fått idén att använda densamma vid den aritmetiska undervisningen åt barn, hvarför han införde den i Frankrike; härifrån spriddes den till andra länder i Europa.

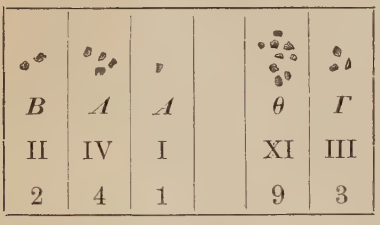

Fig. 120. *Räknesätt medelst stenar, grekiska bokstäfver, romerska samt arabiska siffror*, angifvande talet 241,093.

Ett nytt steg i utvecklingen af stenräkningen samt räkneskifvan var att nedskrifva talen med antagna tecken i *rader;* härigenom kunde man alldeles undvara enkom inrättade skifvor och liknande hjälpmedel för begagnande af stenar, proppar m. m.; man behöfde blott draga linier på ett papper för att utmärka kolumner för de skilda talvärdena.

Närstående fig. 120 visar huru såväl räknebordet som taluppställningen, positionssystemet, tillkommit.

I första afdelningen till höger stå enheterna, i den andra 10-talen o. s. v., i enlighet med decimalprincipen, som helt naturligt måste visa sig innebära den enda rationella grunden för ett verkligt talsystem. *Decimalsystemet*, som blott äger antalsbetecknande siffror, ursprungligen »fingrar», jämte hjälpsiffran 0, som betecknar intet och användes för att meddela de öfriga siffrorna andra värden än de ha i och för sig, är en i högsta grad praktisk och snillrik uppfinning af människoanden. Däri ingår principen att gifva hvarje af de 9 antalsbetecknande siffrorna två värden, ett absolut och ett relativt, beroende på dess ställning i talet. I stället för att gifva talet 10 ett särskildt tecken, som först synes så naturligt, men skulle ha förhindrat decimalsystemet, uttryckte de skarpsinnige braminer, som uppfunnit systemet, tio med att sätta en 0 efter 1, hvarigenom detta tal, som utmärker enhetens 10-faldiga värde, fick en annan plats än de föregående nio. Däraf, att en talfigur, som sålunda sköts ett steg till vänster, ansågs

få 10 gånger så stort värde som förut, kallades ock metoden decimalsystemet.

Tio-talet ansågs som ett sammanhängande helt, innefattande 10 enkla eller grundenheter, och betraktades som en enhet af andra ordningen; antalen 11 t. o. m. 19 uttrycktes genom att insätta de enkla antalsbetecknande siffrorna på nollans plats. På samma vis uttryckte 20 två enheter af andra ordningen, 30 tre o. s. v. För att uttrycka 100 flyttades ettan ytterligare ett steg till vänster och tillades en 0, hvarigenom talet fick ett tiofaldigt större värde ($= 10 \times 10$), utgörande en enhet af tredje ordningen. Genom denna metods utsträckning kunde nu värden af hvilken storlek som helst med lätthet betecknas.

Systemet blef af utomordentlig betydelse genom den lätthet, hvarmed alla beräkningar därmed värkställdes på grund af dess enhetliga princip, och som ett det mest talande bevis härpå må anföras multiplikationens utförande, där en produkt blandas med en annan och mycken tid och möda besparas i den följande additionen.

Denna lätthet, hvarmed man genom decimalsystemet uppställer tal och utför beräkningar, beror mest på användandet af 0; tecknet för intet har sålunda visat sig vara en af de största vetenskapliga uppfinningar, som någonsin gjorts! Vid en blick på fig. 120 finner man lätt, att det ej hade varit möjligt att uppställa alla tal endast medelst användandet af de 9 antalsbetecknande siffrorna; här och där måste en kolumn lämnas tom för att de öfriga siffrorna skulle få sina rätta platser såsom betecknande storheter af andra eller tredje ordningen o. s. v. För att utmärka den tomma kolumnen insattes 0 i talet, då man lämnade det äldre systemet med kolumner; tal sådana som 104, 241,093, o. s. v. kunde nu uttryckas med samma tydlighet som de, hvilka blott innehålla verkliga siffror.

Redan de äldre hinduiska matematikerna införde den beräkning, som kallas *algebra*, där bokstäfver på ett abstrakt sätt användas såsom tecken för storheter. Detta bruk af bokstäfver utgick dock ej från en omedelbar spekulation, utan utvecklades ur enklare föreställningar, såsom synes af ett arbete på sanskrit, däri okända storheter betecknas med termen »så mycket som» eller med färgernas namn, såsom »svart», »blå», »gul» o. s. v. Därpå kommo de första bokstäfverna i dessa ord att såsom förkortningar begagnas för storheter.

Hinduernas ekvation uttrycktes emellertid på ett tämligen invecklad sätt, då de saknade tecknen $=$ $+$ $-$, hvilka först vid medeltidens slut uppfunnos i Europa, sedan kännedomen om algebran blifvit spridd genom araberna.

* * *

Början till *geometrien* var tvifvelsutan mätningar, utförda medelst människans olika kroppsdelar; på ociviliserade stadier funnos inga andra antagna matt än fingerbredd, fotens längd, underarmens och handens sammantagna längd, afståndet mellan fingerspetsarne af de båda utsträckta armarne o. s. v. Häraf ha vi de ännu brukliga måttbenämningarna: *tum*, *fot*, *aln* och *famn*.

De nu brukliga längdmåtten, som i alla länder skola ha en gifven lagstadgad längd, ha vi antagit efter forntidens mått, ehuru med större eller mindre förändringar.

Fornegyptierna och babylonierna gjorde längdmått af trä eller metall, och sådana voro ock i bruk hos greker och romare, hvilkas fotmått tagits som mönster för de i Europa ännu använda.

Den stora franska revolutionen bröt först äldre bruk i detta afseende, då den efter en gifven jordlängd antog ett nytt mått, *metern*, som bestämdes till en tio-milliondel af afståndet från polen till ekvatorn.

Bruket af *rymdmått* och *vikter* började hos kulturfolken redan i den äldsta kända tiden, och de, som intill vårt århundrade varit använda i de europeiska länderna, ha till stor del gjorts efter romerska mönster.

Geometri (af *gea* = jord, *metrein* = mäta) betyder egentligen *jordmätningskonst*, och den grekiske historikern Herodot (5:te årh. f. Kr.), som är den äldsta auktoriteten i ämnet, har förklarat, att denna konst framkallades i Egypten af nödvändigheten att uppmäta Nildalens fruktbara jord för beskattningens skull. Denna mätningskonst, som vi känna af en egyptisk handbok därom, skrifven omkring 1300 år f. Kr. och ännu i behåll, innehåller några ytberäkningar, hvilka trots ofullständigheten alltid utgöra en aktningsvärd början till den geometriska vetenskapen.

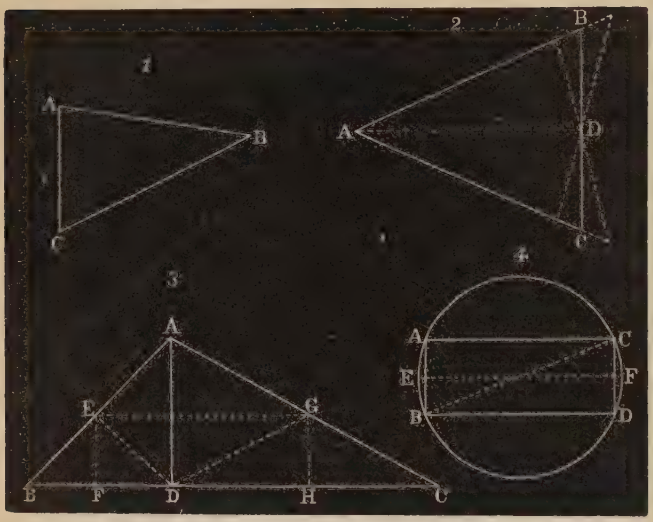

Fig. 121. *Geometriska figurer.*

Ehuru de grekiska tänkare, som studerade i Egypten, Tales, Pytagoras m. fl., fingo sin lärdom af detta lands präster, kunde dessa senare dock ej utbilda ifrågavarande vetenskap, lika litet som någon annan, då de ansågo de gifna reglerna såsom heliga och orubbliga. Det var deras grekiska lärjungar, som, obundna af någon ortodoxi, kunde föra geometrien framåt, så att den redan 300 år f. Kr. med den namnkunnige Euklides nådde en betydlig höjd.

De geometriska grundbegreppen ernåddes på helt empirisk väg, nämligen af landtmätarnes, murarnes, snickarnes, skräddarnes m. fl. handtverkares dagliga arbeten. Hvad rät vinkel, parallella linier, kvadrat m. m. var, visste man genom praktiken, långt innan några definitioner däråa angifvits. Så t. ex. måste en skräddare ha sett, att ett dubbelviket tygstycke skulle klippas fullkomligt vinkelrätt, om den tillklippta kanten skulle bilda en rät linie och ej en vinkel inåt eller utåt, såsom synes af fig. 121, 2.

Man måste tidigt ha sett, att räta vinklar frambringas genom att på ett gifvet sätt hopvika ett blad, ett tygstycke eller ett papper, samt att en dörrkarm måste bilda fullkomligt räta vinklar med golfvet å ömse sidor, om dörren skall kunna öppnas åt båda hållen.

Af den sträckta linan visste man, att den räta linien är det kortaste

afståndet mellan två punkter; också kommer ordet *linie* af ordet *lina*, som skapats af den planta, som mest användes därtill, *lin*, *linum*.

Vissa ytinnehåll voro tidigt kända af praktiken och kunde mer eller mindre noggrant angifvas, innan en exakt geometrisk vetenskap fanns. Sålunda angåfvo de egyptiska prästerliga landtmätarne ytinnehållet af triangeln genom att multiplicera höjden med halfva basen (fig. 121, 1), hvilket är fullkomligt riktigt för rätvinkliga trianglar, och ytinnehållet af en cirkel genom kvadraten på diametern, sedan $^1/_9$ subtraherats därifrån (en approximativt riktig beräkning).

Den noggranna uppmätningen af triangeln samt kunskapen, att dess tre vinklar äro lika med två räta, som de äldre egyptiska landtmätarne ej kände till, hade de grekiska geometrerna före Euklides tagit reda på. Detta kan ha skett genom att af ett stycke papper tillklippa en triangel och vika ihop densamma såsom fig. 121, 3 angifver.

Då vinkeln A af triangeln ABC lägges mot linien BC, bör linien EG vara parallell med BC; vinklarne B och C läggas därpå mot punkten D, hvarvid rektangeln EGFH bildas. Triangeln ABC's ytinnehåll befinnes då vara det dubbla af rektangeln EGFH's, och sådant befinnes förhållandet vara med alla trianglar. Af detta praktiska försök framgår, att ytinnehållet af hvarje triangel vinnes genom att multiplicera höjden med halfva basen.

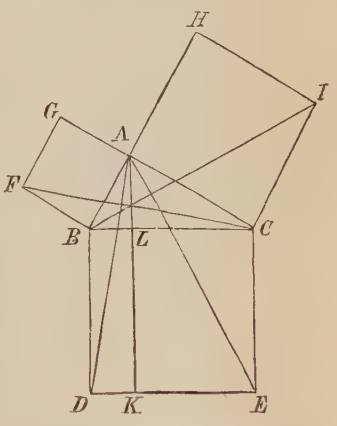

Fig. 122. *Pytagoras bevis, att kvadraten på hypotenusan är lika med kvadraterna på katetrarne.*

Då linien AD med linien BC bildar två räta vinklar och vinklarne ABC, BAC och BCA fullständigt fylla ut dessa båda vinklar, följer af sig självt, att tre vinklar i en triangel äro lika med två räta.

Utan tvifvel var Tales ej den förste, som förstod att inskrifva en rätvinklig triangel i en cirkel, ty mången murare eller snickare torde långt före honom ha funnit, att hvarje rätvinklig fyrkant passar fullständigt in i en cirkel (fig. 121, 4).

Murare, som arbetade med kvadratiska stenar, torde genom praktiken ha funnit, att kvadraten på den sidan i en rätvinklig triangel, som står emot den räta vinkeln, hypotenusan, är lika stor med kvadraterna tillsammantagna på de andra båda sidorna, katetrarne, ett förhållande, som senare af Pytagoras (i 6:te årh. f. Kr.) med så mycken skarpsinnighet erhöll ett rent matematiskt bevis, kändt genom Euklides' 1 bok, 47 prop. (fig. 122).

Beviset ligger i ådagaläggandet, att trianglarne FBC och BDA äro lika stora samt att trianglarne EAC och IBC äfvenledes äro lika stora.

Såväl geometrien som algebran förblefvo under den gamla tiden och medeltiden helt elementära och nådde en högre utveckling först i 16:de och 17:de årh. genom de stora europeiska forskarne.

* * *

Mekaniken och *fysiken* fingo såsom vetenskaper ingen grundläggning i den äldre historiska forntiden. Människorna kände visserligen då, såsom ofvan (sid. 111) framhållits, *häfstången, lutande planet* och *rullen* samt begagnade sig från urminnes tid af *lodet* och *vattenpasset* för att uppföra lodräta och vågräta murar och af *vågen* för att väga guld; men om mekaniska lagar hade de ej några begrepp.

En af de första iakttagelser på grund af materiens vägbarhet var, att alla kroppar, lämnade åt sig själfva, falla utefter en linie, som bildar räta vinklar med ytan af en vätska i hvila. Denna iakttagelse säges ha ingifvit Dedalus, en mytisk grekisk personlighet, uppfinningen af *vattenpasset*, som i sin äldre form utgöres af en triangel af trä, i hvars spets ett lod är upphängdt (fig. 123).

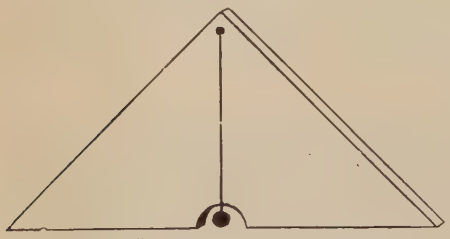

Fig. 123. *Äldsta formen af vattenpasset.*

Först i 4:de och 3:dje årh. f. Kr. började grekiska forskare, Aristoteles m. fl. tänka på mekaniska spörsmål, ehuru de därvid ofta gjorde stora misstag; man ansåg, att fallande kroppar dragas mot världens medelpunkt, men man menade, att fallhastigheten vore större ju tyngre kroppen var — en åsikt, som först vederlades af italienaren Galilei i slutet af 16 årh. e. Kr.

Den mekaniska vetenskapens grundläggare var greken Arkimedes (i 3:dje årh. f. Kr.), som fann *häfstångens* lagar och därur härledda teorien om *jämviktscentrum* för en kropps partiklar och t. o. m. uppställde teorien för flytande kroppar.

Sedan mekaniken och fysiken fått en första grundläggning af forntida greker och araberna i medeltiden i någon mån fortsatt odlandet af dessa vetenskaper, blefvo de slutligen i början af nyare tiden utbildade till vetenskaper af europeerna.

Astrologiens och astronomiens uppkomst. Tidsbestämmelser.

Med *astrologi* menade man ursprungligen detsamma som *astronomi*, då båda benämningarna efter ordens härledning äro väsentligen liktydiga (af *astron* = stjärna samt *logos* = lära och *nomos* = lag). Dock har man alltid med astrologi särskildt förstått *stjärntyderi*, under det man med astronomi redan af gammalt menat *stjärnkunskap*.

Astrologien, som framgått ur den gamla *stjärndyrkan*, »astrolatrien», utgör en af de äldsta formerna af vidskepelse och har funnits från eller före historiens början hos alla österns nationer: egyptier, kaldeer, hinduer, kineser m. fl. Därmed menades slutligen endast konsten att af himlakropparnes inbördes ställningar, »konstellationer» (af *stella* = stjärna) förutsäga kommande tilldragelser, framförallt människornas öden.

Astrologien har sannolikt till ej ringa del ursprungligen framgått af den iakttagelsen, att somliga himlakroppar, synnerligast solen och månen, utöfva ett oförtydbart inflytande på årstiderna, väderleken och jordens fruktbarhet m. m.

I forntiden och långt fram i medeltiden ansågs astrologien såsom den högre verkliga astronomiska vetenskapen, under det ända till nyare tiden den

egentliga exakta astronomien betraktades såsom en underordnad forskning, som hufvudsakligen vore ägnad att tjäna den förra.

Judarne omfattade ifrigt astrologien, i synnerhet efter babyloniska fångenskapen, då de lärt känna den af kaldeerna.

Vi erinra oss, att »vise män från Österlanden» kommo till Jerusalem för att se den, som enligt deras astrologer skulle på grund af en viss konstellations vittnesbörd bli en konung (Matt. 2: 2).

Till Västern spriddes astrologien i början af den kristna tiden. Astrologerna kommo att spela en stor roll i Rom, där de kallades »kaldeer» och »matematiker»; fastän ofta af senaten och kejsarne förbjudna vid dödsstraff att idka sin spådomskonst och på annat sätt förföljda, fortforo de icke desto mindre att hålla sig uppe.

Den romerske poeten MANILIUS, som författade ett ännu i behåll varande astronomiskt poem, trodde på astrologien; och t. o. m. astronomen PTOLEMÆUS, som lefde i Alexandria i 2:dra årh. e. Kr., kunde ej undgå att lockas däraf.

Astrologien stämmer väl öfverens med läran om förutbestämmelse i mohamedanismen och odlades därför med ifver af araberna från 7:de—13:de årh.

Somliga af de kristna kyrkofäderna sökte motbevisa astrologien, andra antogo den i modifierad form. Den katolska kyrkan fördömde den flera gånger; men åtskilliga nitiska katoliker, t. o. m. andlige, såsom kardinal D'AILLY (d. 1420), hängåfvo sig däråt.

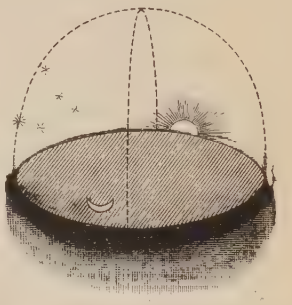

Fig 124. *Schematisk bild af de gamles framställning om himlahvalfvet, jorden och underjorden.*

Astrologien blef ett af medeltidens favoritstudier och upphörde ej förrän i nyare tiden. Dess senare historia kommer därför längre fram att afhandlas.

* * *

Början till astronomien har varit de förhistoriska vildarnes omedelbara iakttagelser af *vissa himlakroppars rörelser* samt *årstidernas växlingar*. Dessa enkla människor tydde emellertid, liksom våra barn ännu göra, himlaföreteteelserna alldeles efter deras skenbara förhållanden eller efter synsinnets omedelbara, ogranskade vittnesbörd. De ansago därför, att jorden var en stillastående, mer eller mindre ojämn, men flat botten af rund form och att himlen var en sorts *hvalf*, som från jordens yttersta rand, horisonten, höjde sig öfver jorden; däraf benämningen »himlahvalfvet».

Fig. 124 framställer schematiskt detta tänkta utseende af jorden och världsrymden.

På detta himlahvalf tyckte man sig ock tydligen se den stora mängden af stjärnor fästa, hvarför det ock benämndes »fästet» (*firmament* af *firmus* = fast).

Dessa föreställningar, som på grund af omöjligheten att *se* något annat och på grund af frånvaron af hvarje bevis på motsatsen helt naturligt trängde sig på människorna under tidigare skeden, ha varit härskande under tiotusental af år och äro ännu rådande hos många vilda folk.

I enlighet därmed ha de ociviliserade också gjort upp för sig hvarjehanda teorier och tänkt sig, att regn vore vatten från ofvan, som droppade ned genom hål i himlahvalfvet, att stjärnorna vore belägna på ett ganska kort afstånd och att solen och månen ginge upp och ned genom öppningar i horisonten o. s. v. Tron på »underjorden» blef i sammanhang härmed en ny skapelse af människans fantasi; den tanken låg naturligtvis nära till hands, att solen under natten vandrade genom mörka trakter, då den försvunnit under jordens rand. Småningom föreställde man sig ock mångenstädes, att denna underjord vore människornas hemvist efter döden, då de, sedan lifvets dag gått bort, liksom solen sjönko ned i dödens natt.

Solen och månen ansågos vidare vara *lefvande kroppar*, som röra sig af egen vilja eller drifvas af himmelska makter; och att lefvande väsen funnos i skyarne, var desto mindre tvifvelaktigt, som rubbningar och sällsamma företeelser ibland iakttogos här, såsom stjärnfall, meteorer, samt sol- och månförmörkelser; i dessa senare fall föreställde man sig, att osynliga vidunder grepo eller slukade solen och månen m. m.

Vissa *tidsbestämmelser* kunde människan på tidigare stadier göra upp för sig på grund af hvarjehanda astronomiska företeelser, som hon iakttog. *Dagen* kände urmänniskan genom den ständiga återkomsten af solen efter en helt kort period af mörker — en iakttagelse, som djuren ock gjort. Om *månaden* fick människan snart nog en bestämd föreställning, då hon fann, att nymåne och fullmåne visade sig regelbundet år ut och år in med vissa dagars mellantid.

Årstiderna blefvo ursprungligen bestämda genom de vanliga mer eller mindre regelbundna klimatiska förändringarna och kallades därför: regntiden, istiden, groningstiden, löffällningstiden o. s. v. Tidigt hade dock somliga folk redan på lägre stadier iakttagit, att vissa stjärnor eller stjärnhopar (stjärnbilder) visade sig vid horisonten vid början af dessa årstider, hvarigenom intresset för stjärniakttagelser blef mer och mer lefvande och gjorda rön bevarades i minnet och öfverflyttades genom traditionen från släktled till släktled. Äfvenledes har man skäl att anse, det somliga sjöfarande styrt kurs efter vissa stjärnors läge, hvarigenom de kunnat göra långväga resor på öppna hafvet.

* * *

Redan 2850 år f. Kr. skall Kina ha haft astronomer; sålunda omtalar historien, att en af dess store lagstiftare *Fo-Hi* omkring nyssnämnda år indelade tiden i timmar, dagar, månader och år. Ett par århundraden efter hans tid hade så insiktsfulla astronomer uppstått, att de kunde rätta kalenderns fel och intaga värdiga platser i det år 2608 f. Kr. af *Hoang-Ti* inrättade astronomiska observatoriet. En följd af iakttagelser hade låtit dem utfinna, att 12 månmånader ej utgjorde ett solår och att man måste, för att rätta månåret och bringa det i öfverensstämmelse med solåret, inskjuta 7 månader i 19 solår. Kineserna gjorde sålunda nu hvad grekerna utförde 2000 år senare.

Kort efter nyssnämnda tid försummades astronomien alldeles under ett par århundraden, tills *Yao* upplifvade dess studium igen 2357; hans befallning, att kejsarrikets matematiker skulle noggrant iakttaga solens och månens regelbundna och oregelbundna rörelser och bestämma årstidernas längd, efterkommos dock ej, och astronomien åsidosattes åter mer och mer, så att

astronomerna, de nöjeslystna ståthållarne *Hi* och *Ho*, ej kunde gifva kejsaren *Tschong-Kong* underrättelse om den solförmörkelse, som inträffade hösten 2159 f. Kr. Kejsaren lät ock därför halshugga de försumlige forskarne. Från 2159 till 776 hör man ej talas om vare sig astronomi eller förmörkelser; och 221 f. Kr. lät kejsaren *Tsin-Chi-Hoang* göra slut på all forskning i Kina genom att låta bränna alla historiska och vetenskapliga böcker.

Främmande astronomer kommo till Kina 164 e. Kr. och någon forskning synes därpå en tid ha fortgått. Men småningom gick den kinesiska astronomien åter tillbaka, under det att det himmelska rikets invånare visade allt större håg för astrologien. De antogo ett nära förhållande mellan furstarne och himlens företeelser, hvarför de trodde, att furstarne kunde förändra stjärnornas rörelser genom sina goda eller dåliga handlingar. Då en förespådd förmörkelse ej inträffade, lyckönskade man kejsaren, emedan hans dygder bevarat honom från en stor olycka. Okunnigheten dolde sig sålunda behändigt under smickret.

Då ett par jesuitmissionärer 1629 blifvit medlemmar i den matematiska domstolen i Peking, fordrade deras kinesiska motståndare, att den europeiska astronomien skulle afskaffas i Kina och att landets gamla astronomi skulle återinföras.

* * *

Hinduerna voro i forntiden ej för astronomiska forskningar och hade mycket förvirrade begrepp om himlakropparne. Braminerna anställde ej några egentliga himmelsiakttagelser och man finner inga spår af astronomiska observatorier bland ruinerna efter hindostanska städer.

Hos braminerna gafs titeln »lärd» endast åt grammatiker, teologer och metafysiker; astronomien syntes dem ovärdig deras uppmärksamhet, emedan denna vetenskap sysselsätter sig med allt för materiella föremål; de föredrogo astrologien, emedan den hade som mål att utransaka himlens planer och förutse framtiden.

De få sunda astronomiska begrepp, som man finner i den hinduiska astronomien, ha sannolikt kommit från grekerna genom araberna.

* * *

Kaldeerna, hvilka enligt Herodot voro den babyloniska nationalguden *Belus*' präster, utgjorde i forntiden en gemensam benämning på en klass lärde i Kaldeen, Assyrien och Babylonien och som i synnerhet sysselsatte sig med astronomi och astrologi. Klimatets hetta gjorde, att dessa länders folk måste göra sina reser och hålla sina hjordar på bete nattetid, hvarigenom de tidigt kommo att anställa iakttagelser öfver stjärnorna.

Kaldeerna kallade planeterna »världens furstar», emedan de tillskrefvo dem världens styrelse på astrologiskt sätt. Planeterna antogos styra världen hvar och en i sin tur; den styrande planeten kallades »tidens härskarinna».

Enligt egyptiernas berättelser uppfördes i forntiden ett ofantligt tempel till ära för kung *Belus*, hvilken efter sin död fick gudomliga hedersbetygelser.

I midten af detta tempel reste sig ett torn, bestående af sju afsatser, den ena öfver den andra. Tornet var efter all sannolikhet detsamma som

bibelns *Babels torn* (fig. 125). Byggnaden, som anses ha tjänat som observatorium, var ännu bibehållen, då Herodot gjorde sin asiatiska resa 450 före Kristus.

Men 130 år senare eller på Alexander d. stores tid var byggnaden i ruiner, och man antager, att Mudjelibahs ruiner, som upptäcktes i nyare tid nära Hilleh (fordom Borsippa) vid Eufrat utgöra lämningarna af detta Belus' torn. Engelsmannen Rawlinsons utgräfningar i nyare tiden visa, att detta torn varit en fyrsidig pyramid i sju afdelningar och att det enligt en funnen inskrift kallats »*de sju jord-lysarnes hus*». Det var invigt åt de sju planeterna — solen och månen inberäknade — och hvar och en af dess afsatser

Fig. 125. *Lämningarna af Babels torn, Birs-Nimrud, nära Hilleh.* Efter fotografi.

bar den motsvarande planetens symboliska färg: den nedersta, helgad åt Saturnus, var svart, såsom ännu synes af ruinen; den andra, helgad åt Jupiter, var orangegul; den tredje, Mars' afsats, var af rödt tegel och erinrade därför om denna planets färg; den fjärde anses ha varit klädd med guldbleck, då den var helgad åt solen; den femte, Venus' afsats, torde ha varit ljusgul; den sjätte, helgad åt Merkurius, var blå, och den sjunde, månens afsats, var silfverklädd.

Kaldeerna utförde värdefulla astronomiska iakttagelser, som i Babylon bevarades på tegeltaflor och senare blefvo använda af grekiska astronomer, då dessa taflor förts till Grekland efter Alexanders tid. Kaldeerna visste, att månen lyste genom lånadt ljus och att dess förmörkelser härrörde af jordens skugga. De kunde vid betraktandet af dessa naturföreteelser därför

ej gripas af den vidskepliga fruktan, som bemäktigade sig andra forntida folk vid i fråga varande förmörkelser.

Belustornets observatörer iakttogo synnerligen noggrant månförmörkelserna och funno, att de återkommo på regelbundna tider, eller efter en period af 18 år.

Då de funnit, att dag och natt voro lika långa vid vår- och höstdagjämningarna, delade de dygnet i 24 lika delar, 12 för dagen och 12 för natten. Kaldeerna äro sålunda de, som uppfunnit *timmen*, och Herodot säger uttryckligen, att ifrågavarande indelning kommit till grekerna från babylonierna. Man har skäl att antaga, att kaldeerna haft instrument att mäta tiden likformigt och att de haft solur.

Veckan är en kaldeisk uppfinning, hvilken dock saknar kosmisk eller astronomisk anledning och sannolikt uttänkts på grund af nödvändigheten att ha en dylik begränsad tidsperiod mellan dagen och månaden.

Anmärkas bör, att man hvarken i den skapelsehistoria, som babylonierna lämnat oss på kilskriftspråket eller den, som återgifvits af den kaldeiska prästen Berosus (omkr. 280 f. Kr.) finner någon häntydning på, att babylonierna och kaldeerna tänkt sig, att världens skapelse försiggått på 7 dagar, såsom nyare assyriologer framhålla.

Den sjunde skapelse- och vecko-dagens helighet sammanhänger med *sjutalets helighet* öfver hufvud taget: sju voro de assyrisk-babyloniska planetariska gudomligheterna, sju voro mörkrets andar, sju hufvuden hade den stora ormen, sju grenar hade det heliga trädet o. s. v.

Sjudagsveckan, som fanns hos fornhebreerna före Mose tid, förde dessa med sig efter sin vistelse i Syd-Babylonien i Ur.

Den sjunde dagen var ursprungligen ej »Guds hvilodag»; den var enligt de babyloniska kilskriftsmonumenten en undantagsdag, då intet arbete skulle utföras och intet offer skulle bringas, emedan den ansågs vara en »ond dag» och blef senare en hvilodag för människorna, en »dag för hjärtats hvila».

Kaldeerna, som kunde förutsäga förmörkelser och därför ansågos mäktiga att förutsäga framtidens tilldragelser bland människor, ha haft den största andel i astrologiens uppkomst; planeterna kallades af dem »tolkare», emedan de såsom rörliga ansågos föra budskap från de högre gudarne, de orörliga fixstjärnorna. Synnerligast framhöllos 30 af dessa såsom »rådgifvande gudar», hvilka öfvervakade allt, som timade i himlen såväl som på jorden. För att bättre lyckas i sina spådomar blandade de sant med falskt, och höllo sig på så vis under en lång tidrymd i allas beundran. De förutsade många kungars öde, såsom t. ex. Alexander d. stores död i Babylon.

* * *

Fenicierna voro mera tillbedjare än iakttagare af stjärnorna, och de anses ha varit den första nation, som organiserat en verklig *stjärnkult (astrolatri)*.

Staden Heliopolis (af *helios* = sol) i Fenicien var ock från urminnes tid ryktbar för sin solkult; dess präster kallades »soltjänare». Till denna kult hörde guden Melkart eller Tyrus' Herkules, som ofta framställes såsom

solvagnens förare. Äfven månen dyrkades i Fenicien, och till dess kult hörde flera gudar, synnerligast Astarte.

Hebreerna voro liksom fenicierna nästan alldeles främmande för alla astronomiska kunskaper.

* * *

I *Egypten* hängåfvo sig prästerna tidigt åt stjärnkunskapen, därtill början gjordes med iakttagandet af den stjärna, Sirius, som regelbundet visade sig kort före soluppgången vid Nilens början öfversvämningar, hvilka man därigenom till nytta för åkerbruket kunde noggrant beräkna.

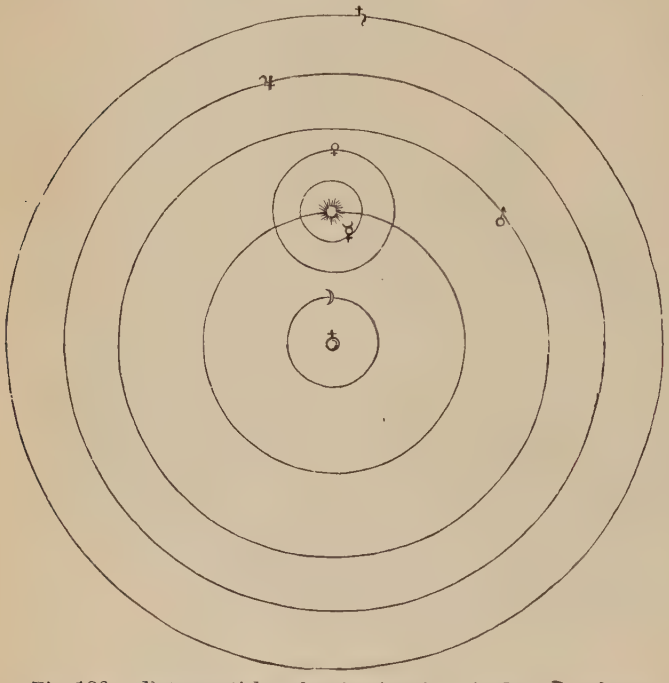

Fig 126. *Det egyptiska planetsystemet*: ♁ jorden, ☽ månen, ☉ solen, ☿ Merkurius, ♀ Venus, ♂ Mars, ♃ Jupiter, ♄ Saturnus.

Den förste, som gifvit egyptierna astronomiska liksom andra kunskaper, uppgifves vara den mytiska personligheten Hermes eller Thot, hvilken säges ha lefvat ungefär 3,400 år före vår tid. Tebe blef tidigt ryktbar för dennes prästkollegium, som först skall ha funnit, att året har lika många dagar som cirkeln grader, 360, plus 5 dagar, som måste tilläggas för att ej allt för mycket aflägsna sig från solens årliga rörelse; denna upptäck anses vara gjord 2,887 före vår tid. Egyptierna torde därför ha varit det första folk, som ägt året.

Sedan man funnit, att Sirius småningom ej visade sig alldeles på den förutsagda tiden och att han fördröjdes med en dag på 4 år, bestämdes snart årets längd till $365^1/_4$ dagar och en fyllnadsdag, skottdagen, tillades därför hvart 4:de år.

Om fix-stjärnorna samt om afstånden från jorden till solen, månen och planeterna hade egyptierna mycket ofullkomliga begrepp. De skola dock ha upptäckt den verkliga rörelsen af planeterna Merkurius och Venus kring solen, hvarför dessa kallades »solens drabanter» (fig. 126).

Enligt äldre författare skall Egypten vara det äldsta land, där noggranna stjärniakttagelser blifvit anställda. Enligt Diodorus af Sicilien (i 1:sta årh. f. Kr.) skulle de gamla egyptierna från oräkneliga år tillbaka ha haft register öfver stjärnorna, där planeternas rörelser framställts, och vidare dessas för-

hållande till djurens födelse samt fixstjärnornas goda eller dåliga inflytande framhållits.

Sannolikt voro egyptierna mera astrologer än astronomer, och Diodorus säger, att de ofta förutsade skörden samt jordbäfningar, kometer och sjukdomar bland hjordarne. Äfven Cicero intygar egyptiernas skicklighet i den astrologiska eller spådomskonsten.

Man har skäl att anse, det egyptierna gifvit namnen åt veckans sju dagar i den ordning, vi ännu nämna dem, och att romarne benämnt dem efter de egyptiska namnen: *dies Lunæ* (måndag), *Martis* (tisdag), *Mercurii* (onsdag), *Jovis* (torsdag), *Veneris* (fredag), *Saturni* (lördag) och *Solis* (söndag); dagen benämndes efter den planet, som ansågs skydda morgontimmarne. Vi ha sålunda astrologiska föreställningar till grund för dagarnes ännu brukliga namn.

* * *

Mexikos äldsta kända folk, toltekerna, ägde ej obetydliga astronomiska kunskaper, hvilka ärfdes af aztekerna, då dessa efterträdde de förra som landets herrar. Dessa folk kände sålunda till orsakerna till sol- och månförmörkelser, konstruerade solvisare, räknade tiden efter soláret, som de läto bestå af 18 månader på 20 dagar, hvartill lades 5 dagar för att få antalet 365; efter hvart 52:dra år tillades ytterligare $12^1/_2$ dagar, hvarigenom en fullständig noggrannhet vanns i bestämmandet af årets längd. Månaden indelades i 4 veckor om 5 dagar hvardera.

Mexikanernas kronologiska system för bestämmandet af någon viss händelses datum var följande: det år, då de genomförde reformen i sin kalender — motsvarande 1091 i den kristna tidräkningen — var utgångspunkten; åren hopfördes i perioder på 52 år, kallade och betecknade med kärfvar; för angifvande af något visst ar indelades kärfven i fyra smärre perioder på 13 år, betecknade med särskilda hieroglyfer: en kanin, ett strå, en flintspets och ett hus; i hvardera af dessa perioder utmärktes året af motsvarande antal prickar.

Till principen liknande tidsbestämmelser efter periodiska årsserier finnas hos flera asiatiska folk: japaneser, kineser, mongoler, mandschuer m. fl. nationer af tatariska rasen, om ock detaljerna äro mycket olika. Dessa folks årsperioder äro sammansatta af symboler för de fem elementen och djurkretsens tolf tecken, bildande en tidrymd af 60 år.

* * *

Romarne torde ha varit det första folk, som från en gifven *historisk tilldragelse* räknade tiden i *enstaka år* — eller ifrån Roms grundläggning.

I Roms äldsta tid gaf man i denna stat, efter Romulus' föredöme, året blott 304 dagar, fördelade på 10 månader, ehuru detta hvarken öfverensstämde med månens lopp eller jordens ställning till solen och vidare ledde till de största förvecklingar. Då det inträffade, att årets köld inföll på sommarmånaderna och hettan på vintermånaderna, lät man ett visst antal dagar gå utan att tala om någon månad, tills den årstid inträffade, som passade för den uppgjorda månadsindelningen. Numa tillade senare 2 månader på 51 dagar

tillsamman — januari och februari — så att året fick 355 dagar, hvarigenom det i det närmaste sammanföll med 12 månader. Januari kallades nu den första månaden efter årets gud *Janus,* som med sina båda ansikten såg på det år, som flytt, och på det, som började. Februari, smo ägnades åt offren *(februalia)*, blef årets sista månad och fick först senare sin plats efter januari.

Men härmed hade man ej förebyggt förvirringen, då solåret ej passade ihop med månåret, hvarför ock stor ovisshet måste uppstå med hänsyn till den romerska historiens kronologi (tidsföljd, af *kronos* = tid).

Under tidernas lopp inskjöto romarne därför, efter grekernas exempel, hvartannat år en månad på 22 eller 23 dagar. Dessa tilläggsmånader förändrade alldeles årets indelning och gåfvo anledning till nya förvirringar af många slag, och snart märkte man, att årets början inträffade för sent.

Sedan öfversteprästerna under lång tid drifvit de största missbruk med denna ovisshet i tidsindelningen, fann äntligen Julius Cesar nödvändigt att med Alexandrias astronomers, synnerligast Sosigenes' tillhjälp rätta kalenderns brister år 45 f. Kr. Det egyptiska året med $365^1/_4$ dagar antogs nu i Rom och kallades här det *julianska* (hvarom närmare i framställningen af Cesars tid).

Hittills hade romarnes vecka haft 8 dagar, men nu började egyptiernas vecka med 7 dagar att antagas. Förändringen blef dock ej officiellt påbjuden förr än i början af 4:de årh.

En viktig dag för fastställandet af tidräkningen var den 21 Mars 325 e. Kr., medan man vet, att vårdagjämningen då inträffade; också blef denna dag tagen till utgångspunkt för den rättelse af det julianska året, som påfven *Gregorius* XIII lät företaga 1582, då det visat sig, att 3 öfverskjutande dagar uppstått på en period af 400 år.

Egyptierna, syrierna, kartagerna, perserna m. fl. österländska folk började sitt år med höstdagjämningen, då ock judarnes civila år började, ehuru deras heliga år utgick från vårdagjämningen. Det grekiska året började med vintersolståndet före Metos' tid (5te året f. Kr.), men senare med sommarsolståndet. Romarne voro de första, som började året med den 1:sta januari; andra europeiska folk dröjde dock att följa exemplet.

I Frankrike började året den 1:sta mars under Merovingerna, den 25 mars under Karolingerna, vid påsk under Kapetingerna och den 1:sta januari först från 1564.

Den kristna tidräkningen började användas ungefär $^1/_2$ årtusende efter Kristi tid och synes först år 527 ha blifvit föreslagen till allmännare bruk. Det romerska tidräkningssättet hade eljest öfverallt i det civiliserade Europa varit det gällande och blef så fortfarande under lång tid på många ställen; det användes i Frankrike delvis ännu i slutet af 15:de årh.

En betraktelse öfver tiden och tidräkningen är särdeles ägnad att låta oss fatta, huru det allmänna föreställningssättet har en mängd absoluta begrepp om saker och förhållanden, hvilka äro af helt relativ beskaffenhet, men som genom vana eller okunnighet antagit sin mer eller mindre absoluta form.

* * *

För att bestämma smärre tidsperioder betjänade man sig i forntiden af såväl *solvisare* som *vatten-* och *sandur;* dessa voro de enda tidvisare, man hade ända till medeltidens början.

Hvilket folk som uppfunnit *solvisaren* är ej med visshet kändt; men det är sannolikt, att den uppfunnits af kaldeerna, som redan tidigt hade den. Egyptierna använde ock liksom toltekerna i Mexiko solvisaren från urminnes tid, och omöjligt är ej, att uppfinningen självständigt gjorts äfven af dessa folk.

Principen, som ligger till grund för tidsbestämning medelst solvisare, är, att skuggan af höga föremål belysta af solen tilltager och aftager samt rör sig i en krets, allt efter som solen rör sig. Kaldeernas och egyptiernas äldsta solvisare voro obelisker, resta på öppna platser.

Solvisare af många andra slag uppfunnos småningom i snart sagdt alla länder: med plana eller med kupiga ytor af ringa utsträckning och försedda med en lodrätt stående eller mot polen lutande staf — *visaren* — än med vågrätt och än med lodrätt plan o. s. v.; äfven »solringar» ha förfärdigats, i hvilka en solstråles inträdande genom ett litet hål angifver tiden. Ända till dess fullt pålitliga mekaniska ur i senare århundraden uppfunnits och tiden på telegrafisk väg kunnat noggrant meddelas från de skilda astronomiska observatorierna, utgjorde solurmakeriet, *gnomoniken*, en viktig astronomisk-geometrisk konst.

För att kunna bestämma tiden äfven då solsken ej finnes, uppfann man tidigt *vattenuret*, som grundar sig på den principen, att en vattenstråle under ett beständigt tryck utströmmar med samma hastighet ur ett kärl genom en liten öppning i ett annat kärl, hvarvid man medelst en skala vid det nedre eller öfre kärlet kan afläsa vattenytans sjunkande; också anbragtes på ytan af vattnet i ett öppet rör en lätt cylinder, som följde med det sjunkande vattnet och som upptill var försedd med en nål, pekande på en skala med timtalen; många vida konstrikare vattenur uppfunnos ock i gamla tiden, angifvande timmarne med slagverk och dessutom dagarne, månaderna o. s. v. Vattenuret torde ha blifvit uppfunnet af flera skilda folk; det fanns sålunda från urminnes tid hos kaldeer, egyptier och kineser.

Sanduret var ock kändt af forntidens kulturfolk, och än i denna dag användes det allmänt å fartyg för loggningen eller mätandet af hastigheten. Här kan dock blott en viss begränsad tid bestämmas, eller den som åtgår för sandens tömmande från det öfre till det nedre kärlet.

Geografien.

Kännedomen om jordytans utseende och formerna på land och vatten, eller *geografien* (af *gea* = jord), är en af de äldsta kunskapsgrenar, människan förvärfvat sig. Urmänniskan ströfvade vida omkring och måste väl iakttaga de olika trakternas utseende för att ej förirra sig i vildmarkerna, utan vara i stånd att återvända till hemorterna. Då hon nedsatt sig i en trakt för att lefva där en längre eller kortare tid, blef denna snart fullständigt känd och gränser utmärktes, vägar utstakades m. m.

I sitt eget lands geografi äro ock vildarne väl »bevandrade» — ett uttryck, som härledes just från människornas sätt att genom vandringar förvärfva sig vissa nödvändiga kunskaper — och de angifva noggrant strömmarnes lopp, vägarnes gång genom skogstrakter, bergpassens läge, betes- och jaktmarkerna m. m. och kunna alltid uppgifva, huru många dagars vandring, som fordras för att nå det eller det stället o. s. v. Alla ociviliserade folk ha vidare namn för traktens berg, floder, sjöar m. m., hvilka de antagit efter vissa naturförhållanden (bergens och vattendragens färg eller form, traktens

djur o. s. v.), och otaliga af de namn, som vi nu se antecknade på våra geografiska kartor, komma från vildarnes ursprungliga benämningar.

Ehuru kartläggningskonsten i allmänhet först framträder sedan ett folk kommit i det civiliserade stadiet, saknas ej exempel, att intelligenta vildar uppgjort fullt brukbara kartor, såsom nyzeeländaren Tupaias karta öfver öar och haf kring Nya Zeeland, hvilken är fullt så god som våra kartor för ett par hundra år sedan.

Den äldsta kända karta är en egyptisk plan öfver Ätiopiens guldgrufvor och den äldsta berättelse, man känner om en geograf, som sökt uppgöra en världskarta, är Herodots, däri omtalas Aristagoras' bronstafla, framställande de af grekerna kända länderna med haf och floder, d. v. s. södra Europa, västra Asien och norra Afrika.

Kineser och japaneser ha dock från urminnes tid utforskat andra delar af jorden eller östra Asien och ägt kännedom om Amerika, såsom förut framhållits. Redan ett par tusen år f. Kr. hade kineserna geografiska kartor.

Alkemiens och kemiens uppkomst.

Egypten anses af traditionen ha varit kemiens födelseort och *Hermes (= Merkurius)* eller *Thot*, eller den gud, hvilken ansågs såsom forskningens fader, har gällt som ifrågavarande vetenskaps uppfinnare. Sedan emellertid denne fabelaktige lärares arbeten enligt traditionen gått förlorade, framstod en egyptisk teokrat Sifo, som skall ha lefvat omkring 2,000 år f. Kr., såsom återställare eller återuppfinnare af den kemiska vetenskapen. Han kallades därför *den andre Thot* eller (af grekerna) *Hermes Trismegistos* (den trefaldt störste). Efter dessa personligheter fick vetenskapen benämningen »hermetisk»; och som den alltid studerades hemligt, blef hermetisk och hemlig eller tillsluten liktydiga ord. Med »hermetiska filosofer» och »hermetiska verk» ha förr menats sådana, som utgingo från alkemiens principer.

Namnet *alkemi* kommer enligt den allmänt antagna meningen, af Egyptens gamla namn *Chemi*, *Chame* (bibelns Cham eller Ham); Chame betyder *svart* och häntyder tvifvelsutan på jordens svarta utseende. Kunskaper och konster, som ursprungligen förskrefvo sig från Egypten, sammanfattades därför företrädesvis i »den *chemiska* (d. v. s. *egyptiska) vetenskapen*» eller *chemia* (kemi). Hos araberna fick ordet senare framför sig bestämda artikeln *al* (liksom koran af dem kallas alkoran); *alchemia* betyder sålunda kemien eller kemiernas kemi, den högsta kemien, hvilken sysselsätter sig med metallernas omvandling, under det *kemi* tyckes ha afsett alla vanliga kemiska processer.

Då emellertid denna kunskap eller konst för alla andra folk från början utgjorde den hemlighetsfullaste, den mest förvånande och allting omfattande, ansågs den för en art magi; och »det svarta landets (Egyptens) konst», eller *svartkonsten*, *nekromanti (nekros = svart)* blef liktydig med trolldom eller andebesvärjelse.

Den kemiska vetenskapens första början finna vi i människans praktiska verksamhet inom vissa industrigrenar: metallsmältning, glastillverkning af sand och soda, lädergarfning med adstringerande ämnen (bark m. m.), vin- och ättikeberedning o. s. v. De äldsta civiliserade nationerna kände dessa kemiska konster på vilda eller barbariska stadier och småningom lärde de känna allt flera, såsom att destillera kvicksilfver af cinnober och behandla koppar med ättika för att erhålla koppargrönt, bereda såpa och tvål o. s. v.

Hvad särskildt såpa och tvål beträffar, är det förvånande, att dessa ämnen kunnat tillverkas, långt innan man ägde några kemiska kunskaper, då de bildas genom blandning af helt olikartade beståndsdelar: fett, aska, kalk och koksalt m. m. De bestå af fettsyrade alkalier; men dessa senare finnas aldrig i fritt tillstånd i naturen, utan erhållas genom en särskild behandling af vissa ämnen: pottaska (af landtväxter) vid såpberedning och soda (af hafsväxter) vid tvålberedning. Kolsyran i dessa båda salter måste dock härvid aflägsnas, och därför tillblandas bränd kalk, som ingår förening med kolsyran, under det fettsyrorna förena sig med kalit i pottaskan och natronet i sodan. Genom behandling med koksalt kan dock såpan förvandlas till tvål, då koksaltets natrium tager kalits plats.

Redan PLINIUS D. Ä. (i 1:sta årh. e. Kr.) omtalar denna fabrikation, som långt före hans tid tyckes ha florerat i såväl Italien som Germanien och Gallien m. fl. länder.

Ingen af de äldre nationerna synes ha haft sådana kemiska kunskaper som egyptierna. Dessa visste att bevara döda kroppar från förruttnelse (gjorde dem till mumier), fästa färger i silke medelst betmedel, bereda många läkemedel och färgämnen samt vidare tvål, öl, ättika, metaller och metallföreningar, koksalt, vitriol, soda, salmiak, förutom glas, emalj, tegel, målade lerkärl m. m.

Äfven de äldre kineserna kände tidigt vissa kemiska konster, såsom färgning och beredandet af metallföreningar; dessutom förstodo de att göra salpeter, svafvel, krut, borax, alun, porslin m. m.

De grekiska tänkarne i den gamla tiden voro de första, som sökte att skapa några kemiska teorier, nämligen genom sina föreställningar om fyra element: eld, luft, vatten, jord, hvaraf materien ansågs bestå, samt genom läran om atomerna såsom materiens minsta delar — en lära, som i nyare tiden fått en verkligt vetenskaplig grundval och nu i modifierad form utgör en hörnsten i den kemiska lärobyggnaden.

Alkemien odlades alltjämt af vissa äldre folk och upptogs från egyptierna i synnerhet af romarne under kejsartiden (de första årh. e. Kr.). Sålunda säges kejsar CALIGULA ha låtit utföra experiment för att frambringa guld af svafvelarsenik (orpiment) och på DIOKLETIANUS' tid hade passionen för denna konst, i förening med magien, blifvit så allmänt härskande, att denne kejsare säges ha befallt, att alla egyptiska arbeten om guld- och silfverkemien skulle brännas.

Då araberna grundade sina mohamedanska riken i 7:de och 8:de årh., upptogo de jämte öfriga vetenskaper, som odlats af de äldre folken, äfven den kemiska och fortplantade densamma till Europa, dit den längre fram i medeltiden öfverflyttades.

* * *

Biologiska kunskaper.

De *biologiska* vetenskapsgrenarne — de, som gälla de lefvande varelserna (af *bios* = lif): *anatomi*, *fysiologi*, *medicin*, *zoologi* och *botanik* — fingo likaledes en viss grundläggning i den ociviliserade tiden genom åtskilliga konkreta rön och iakttagelser. Vildar och barbarer känna väl till ett stort antal växter och djur, de ha namn för de vanligaste af dem, känna många

växters nyttiga och skadliga egenskaper, liksom ock lefnadsvanor, vandringar, läten m. m. hos en mängd däggdjur och fåglar, hvarigenom naturforskaren fått icke så få värdefulla upplysningar af dem. Öfverallt besitta människorna på lägre utvecklingsstadier en viss naturalhistoria och gifva namn åt de lefvande varelserna; dessa äro ofta helt karaktäristiska, angifvande en eller annan hufvudegenskap.

I *anatomi* och *medicin* sakna de lägre folken ej heller alla kunskaper. Jakt- och krigarlifvet har ständigt genom de kroppsskador, som därigenom ofta uppstå, medfört åtskillig upplysning om organismens byggnad och sårs behandling, och dessutom har slaktandet af de djur, som tjänat till föda, låtit människorna få en allmän kännedom om organens byggnad och lägen.

Många läkemedel ha blifvit kända genom vildarnes och barbarernas iakttagelser och rön: långt innan någon sorts vetenskapligt studium öfver sjukdomar och läkemedel ägde rum, hade man på alla trakter genom tillfälligheter och försök funnit, huru vissa plantor verkade smärtstillande och sömngifvande, andra svettdrifvande och åter andra laxerande o. s. v. — för att ej tala om hastigt dödande gifter — och öfverallt ha ociviliserade folk haft sina »doktorer», alldeles som än i dag ostuderade personer finnas, som, mest å landsbygden, drifva medicinsk praktik.

Det förtjänar att anmärkas, att en af grundläggarne till nyare tidens medicin, tysken Paracelsus (16:de årh.) mindre lärt sin läkarekonst af böcker än af omedelbara naturstudier och att han under många år af zigenare, barberare, kloka gummor m. fl. tog kännedom om deras hemliga botemedel.

Jämte vissa mer eller mindre noggranna kunskaper om somliga läkemedel innehöll dock den äldsta läkarekonsten, liksom de vilda folkens än i dag, en mängd orimligheter och mycken vidskepelse, då läkarekonsten ursprungligen alltid var förenad med *magi*. Iakttagelsens konst är synnerligen svår inom de biologiska företeelserna, som äro så invecklade och fördolda, och ytterligare hindrades den sunda forskningen här genom antagandet af öfvernaturliga och hemlighetsfulla makters ingripande i organismens funktioner.

Äldre biologiska begrepp bestämdes väsentligen af de rådande teologiska eller i (senare perioder) metafysiska föreställningarna. Någon fysiologi kunde förr ej finnas, då man ansåg gudar och andar verka alla företeelser i den friska och, i synnerhet, den sjuka kroppen. *Sjukdomen* ansågs fordom af alla folk, liksom af nutidens vildar, mestadels framkallad af en *ond ande*. Man föreställde sig ock sjukdomen vara en sorts andeväsen eller en snyltorganism (en parasit) i kroppen och gick ibland så långt, att man gjorde den mer eller mindre likartad med växter och djur.

Den grekiske skalden Homerus (omkr. 900 f. Kr.) menade liksom filosofen Pytagoras (i 6:te årh. f. Kr.), att sjukdomar sändas människorna af andar, hvaraf luften vore full; och den romerske läkaren och naturforskaren Celsus (i 1:sta årh. e. Kr.) omtalar, att man på hans tid tillskref sjukdomarne de odödliga gudarnes vrede, hvarför man brukade anropa om deras bistånd för hälsans återställande — ett bruk, som alla teologiska läror bibehållit ända in i våra dagar.

I enlighet med den föreställning, som naturmänniskan har om själen såsom en del af människan, hvilken ibland uppenbarar sig och ibland är borta — såsom i sömn och dvala — föreställde man sig ofta, på lägre stadier, att svaghet eller bristande hälsa berodde därpå att själen eller en del däraf gick ut ur kroppen. Behandlingen af detta sjukdomstillstånd bestod därför väsentligen i försök att återkalla själen. Den nordamerikanske medicinmannen föregifver sig kunna fånga sin patients själ och sätta henne

in i hans hufvud igen, och fidschiern ropar vid sjukdom till sin egen själ att komma tillbaka till honom.

I smärtsamma sjukdomar, eller då de sjuka skakas i någon feber, får krampanfall, yrsel, hysteri, fallandesjuka, eller råkar i sinnessjukdom med ursinne m. m., tänkte man sig fordom, att en annan ande ingått i människan, hvarför hon ock ansågs »besatt». I yrsel tänkte hon ej sina egna tankar och talade ej med sin egen röst och genom sina drömmar och feberfantasier, synnerligast då skräckbilder med »maran» framställde sig, ansåg sig människan få de tydligaste bevis på riktigheten af dessa föreställningar om främmande väsen såsom sjukdomarnes orsaker.

Då människor borttynade, blefvo bleka och utmärglade, föreställde man sig ej, att något inre organ vore förändradt, utan man trodde mångenstädes, att blodsugande »vampyrer» nattetid hemsökte kroppen. Hos somliga folk tänker man sig, att en förtörnad ande ingår i den sjuke och gnager på hans lefver o. s. v.

Den egentliga behandlingen bestod ock, såsom ofvan nämts, i *andebesvärjelser*: genom böner och magiska konster skulle den onda anden utdrifvas, hvarför medicinmannen också alltid tillika är präst. Vildarnes sjuka befinna sig därför i ett ömkligt läge, då deras medicinman ofta anställer icke blott sina danser och besvärjelser, utan äfven skriker och trummar på det ohyggligaste sätt, på det att den onde anden skall skrämmas bort från patienten.

De äldre kulturfolkens historia visar oss, att andebesvärjelser öfverallt fordom brukades för att bota sjukdomar; hos egyptierna, indierna, grekerna m. fl. användes de, och af Nya testamentet veta vi, att de ännu på Kristi tid voro vanliga. I Mattei 9: 32 och 33 omtalas en besatt, ur hvilken Kristus skulle ha utdrifvit djäfvulen, och i Mattei 8: 6, 14 och 16 omtalas, huru han »dref ut andarne med ord», då han kurerade höfvitsmannens »borttagna» tjänare och Petri sväras »skälfvosot» (frossa).

Föreställningen om andar såsom sjukdomsorsak har nyligen fått en intressant och talande belysning genom den upptäckt, som gjorts af fransmännen Prunières, de Baye och Broca rörande stenåldersfolkens bruk att verkställa *trepanation* (genomborrning) af hufvudskålen. Broca har uppställt en förklaring häraf, som synes vara särdeles väl grundad; man verkställde denna operation (medelst skrapning) på barn såsom behandling af vissa inre sjukdomar, sannolikt fallandesjuka och andra konvulsioner, för att släppa ut »anden». Då hufvudskålen af individer, som öfverlefvat denna operation, torde ansetts besitta mystiska egenskaper, företogs ibland trepanation efter döden för att få amuletter mot onda andar eller den sjukdom, från hvilken den opererade befriats. Man har funnit dylika, oftast runda benstycken i hufvudskålen hos förhistoriska människor, hvari de efter döden införts, sannolikt för att tjäna som skydd i ett nytt lif mot fientliga makter. Ännu i 16:de och 17:de årh. användes trepanation mot fallandesjuka på samma teoretiska grund som stenåldersfolkens.

Den verkliga iakttagelsen hindrades inom biologien fordom af det kritiklösa antagandet af egenskaper hos läkemedlen, som alldeles icke funnos till. Man hade tidigt funnit, att somliga växter kunde åstadkomma kraftiga verkningar af gynnsamt och skadligt slag på såväl människor som djur; och af kännedomen om verkliga egenskaper tog man sig före att tillskrifva dessa växter fullkomligt inbillade egenskaper.

Äfven ämnen hämtade af djurkroppen användes, ja skattades slutligen ofta högre än växtämnen, fastän i allmänhet utan skäl. Om saften af en

planta kunde verka på ett lefvande djur, hur mycket mera skulle då ej blodet af ett djur verka på ett annat! Se där exempel på ociviliserade folks biologiska föreställningar.

Ju sällsyntare djuret var, desto sällsyntare vore ock verkan. Blodet af ett oskyldigt barn eller en jungfru ansågs bota spetälska, och blodet af en afrättad brottsling kunde kurera fallandesot. Djurens hjärtan vore såsom lifvets säte synnerligen kraftiga medel. Då svins fett befunnits kunna läka sår, hvilken kraft skulle då ej människofett besitta, synnerligast sedan grafvens mysterier påverkat detsamma!

I de skilda sammhällenas tidigare stadier voro kvinnor läkare; under det männen voro på krig eller jakt, samlade kvinnorna örter och lagade till salfvor för deras sår; denna läkekonst blef ett verkligt yrke för vissa erfarna kvinnor, som fått rykte för skicklighet häri. Med en med fruktan blandad vördnad åsåg man deras åtgöranden; den »kloka gumman», som i sin kittel kokt den underbara blandningen, däri beståndsdel på beståndsdel inlades, ingaf såväl fruktan som hopp; ty hennes konst kunde skada lika väl som bota. Ofta anklagades och öfverbevisades romerska kvinnor för att ha förgiftat medelst sina dekokter, och under härjande pester blefvo dessa doktorer förföljda med samma raseri som senare häxorna i Europas alla länder.

Utöfvarne af det lägre slaget magi, bedrägliga trollkarlar och trollkvinnor, drefvo ett ofta farligt ofog med kärleksdrycker (»filter»), därtill i allmänhet användes vissa medel, som egga könsdriften. Detta kärlekstrolleri har under långa tider spelat en betydlig roll; äfven andra medicinska medel användes för att försätta människans nervsystem i ett abnormt tillstånd.

Utan tvifvel var Egypten det land, der läkarekonsten först började odlas med någon framgång efter vissa regler; det var prästerna, som här öfvade denna konst liksom alla öfriga. Hos judarne, som enligt Mose-böckerna ägde en läkarekonst, voro prästerna likaledes läkare; särskildt omtalas här spetälskan och dess behandling, som hufvudsakligen synes ha bestått i renlighet och förebyggande af smittans spridning.

Flera af de äldre grekiska filosoferna, t. ex. Pytagoras, voro kända som läkare; men vi känna dock intet närmare om någon läkarekonst i högre mening, förr än den store grekiske läkaren Hippokrates (d. 380 f. Kr.) tog densamma från prästerna, trollkarlarne och trollkvinnorna och införde en mer eller mindre systematisk iakttagelse af de sjukliga företeelserna samt en metodisk behandling medelst såväl diet som läkemedel.

Öfriga biologiska vetenskapsgrenar fingo en första grundläggning kort därpå genom den grekiske naturforskaren och filosofen Aristoteles (d. 322 f. Kr.), som med synnerligt skarpsinne visste att ordna och systematisera en stor mängd iakttagelser af föregångare och af sig själf. För dessa liksom för andra forskare i det forntida Grekland redogöres längre fram.

De sköna konsternas första utveckling.

Icke blott civiliserade folk ha poesi, äfven bland barbarer idkas denna konst, som öfverallt, liksom själfva språket, tagit sin början förr än folken inträdt i det historiska stadiet. Alla barbariska folk dikta hvarjehanda sånger, som genom traditionen öfvergå till följande generationer, och bland vilda stammar idkas ofta konsten att hopfoga ord efter en viss rytm till sånger.

I vildars och barbarers sånger är det särdeles vanligt att till hvarje vers fogas en refräng af meningslösa stafvelser — ett bruk, som än i dag begagnas i alla länder för en viss klass folk- eller skämtmelodier (t. ex. tralle-rallera o. s. v.)

Många folk ha, innan de fått något egentligt skriftspråk, i *sånger*, som lärts utantill, bevarat minnet af viktigare tilldragelser i nationens lif, hvarför dylika sånger, som i senare perioder i allmänhet förvandlas till nationens »heliga böcker», ersätta vid det historiska stadiets början de skrifna berättelserna. Vi ha redan sett exempel härpå i fråga om ny-zeeländarnes äldsta tid.

Enhvar torde känna till i hvilken grad vers, rim och melodier underlätta *minnet* och huru man förgäfves skulle söka på prosa återupprepa långa stycken, som man med lätthet genom sånger kan minnas.

Först hos folk på en högre kulturståndpunkt är det, som man finner regelbunden meter, eller versernas noggranna indelning efter stafvelserna.

De gamla indiska Veda-sångerna äro metriska, hvilket utvisar, huru långt deras ariska författare aflägsnat sig från det vilda tillståndet. Och öfverensstämmelserna mellan metern i den indiska, den grekiska och den persiska poesien utvisa vidare, att regelbundna versindelningar funnits hos det modersmål, hvarifrån dessa härstammat.

Ursprungligen *sjöngs* all poesi, hvarför nutidens bruk att framsäga verser är en förändring af den äldre poesiens natur.

Detta sjungande framgick dock i sin ordning af talet, som i själfva verket utgör en sorts oregelbunden sång, då alla de meningar vi uttala i det dagliga lifvet, på få undantag när, ha tydliga tonskiftningar, utmärkande själsstämningen. Kyrkosången har framgått däraf, såsom vi kunna förstå af det djup i känslorna, som alltid utmärker sann religiositet, och af det faktum, att böneutgjutelsen är en lefvande handling. Med tiden förenades man om vissa tonföljder vid den gemensamma kulten — olika hos olika folk — och slutligen kom verklig musik att däraf framgå. Recitativet i nutidens opera är blott ett nyare användande af den forntida deklamationen på den grekiska scenen.

Musiken kan med skäl kallas konsten att genom tonförbindelser verka på känslan, »röra» eller framkalla själsintryck. Den är ock den af de estetiska (eller känslo-)konsterna, som först framträdde, och man kan gärna antaga, att den är nästan lika så gammal som människosläktet själft. Musiken har ock haft sitt ursprung i människans egen organisation eller *rösten*, som genom sina talrika böjningar och modifikationer kan gifva uttryck åt alla själsstämningar.

Huru naturligt det än må förefalla oss, att all musik måste bestå uti gifna toner, som ingå i en *skala*, d. v. s. en tonföljd, hos oss bestående af 7 toner — hvaraf somliga äro åtskilda af ett alldeles gifvet afstand, som kallas heltonsintervall och som af oss uppfattas på enahanda sätt, under det andra äro åtskilda af ett annat likaså gifvet afstand, som kallas halftonsintervall — är det dock sannolikt, att människornas första musikaliska yttringar ej alltid blott bestodo af skalans toner. Vilda folkslags sånger, som väl bäst återgifva sjungandet på människosläktets första stadier, fortlöpa ofta med obestämda toner, så att man har svårt att nedskrifva dem i europeisk notskrift.

Vi böra vidare lägga märke därtill, att människorösten, huru omöjligt det genom släktets långvariga öfning numer lifvit för en musikalisk person att sjunga falskt, d. v. s. annat än på rena skaltoner, ingalunda är bunden härtill, då den utan alla intervaller och med suksessiv öfvergång från lägre

till högre toner och tvärtom kan frambringa ljud, såsom fallet är vid starka känsloutbrott och skrik, liksom vid kreaturstjut. Ytterligare finna vi, att hos folk, som sjunga och spela med musikaliska skalor, tonerna i dessa skalor ej alltid äro de samma. Orientens musik förefaller oss ofta falsk och missljudande, emedan den ofta går i intervallföljder, som vårt öra ej kan fatta. Under det de västerländska folken ej antagit någon mindre intervall än halftonen, ha flera österländska folk, t. ex. araberna, antagit än mindre intervaller, såsom $^1/_3$ och t. o. m. $^1/_4$ ton.

Människans uppfinning af *tonskalor* torde ha framgått af den egendomliga företeelsen, att ljud alstrade i trumpetrör följa på hvarandra med gifna intervaller i suksessiva toner, eller såsom i ordningsföljden *c*, *e*, *g*, *c*, durskalans treklang, såsom vi t. ex. känna af militärtrumpetarens »tapto». Många vilda och barbariska folk ha långa trumpeter gjorda, liksom våra vall-lurar, af trä eller bark, och hos alla de äldre kulturfolken finna vi trumpetinstrument.

Vokal- eller *röst-musiken*, som finnes hos alla ociviliserade folk, är sålunda att betrakta som äldst och mest ursprunglig; därnäst danade man *blåsinstrument* och slutligen *stränginstrument* för utförande af musik. *Trummor* och *slammerinstrument* ha dock alla vilda folk haft från uräldsta tid.

* * *

De äldsta spåren till musikalisk konst finner man i *Hindostan* och *Kina*. I likhet med egyptier och greker trodde hinduerna fordom, att musiken ledde sitt ursprung omedelbarligen från gudarne, och de ansågo, att den högste guden Brama gifvit dem denna konst — liksom egyptierna läto den komma från Osiris och Thot samt grekerna satte den under Apollos särskilda hägn.

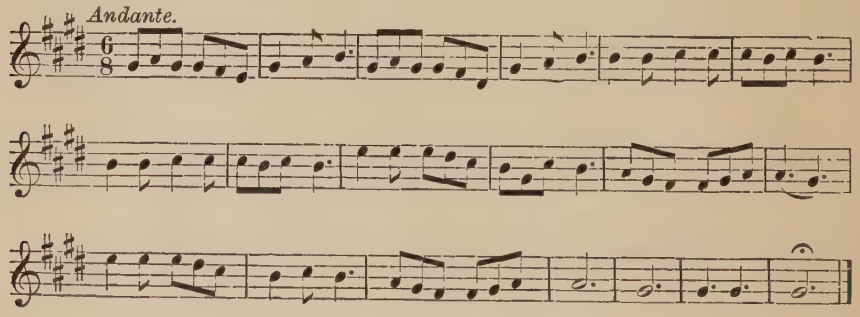

Fig. 127. *Hinduisk melodi.*

Hinduernas gamla musikaliska system innehålles i deras heliga böcker; dessa äro ej öfversatta, men braminerna försäkra, att den gamla konstteorien ännu är i behåll, ehuru praktiken gått förlorad, och påstå dessutom, att deras musik i forna tider haft makt att förvandla den hårdaste vinter till sommar, regn till solsken o. s. v.

Hinduernas skala liknar vår vanliga sju-toners skala, hvarjämte de tyckas känna till den kromatiska (halftons-) följden.

Harmonien är dock okänd hos hinduerna och likaså vårt taktväsen; sångens rytm och tempo bestämmas genom versbyggnaden och stafvelsernas längd.

Hinduernas musik befinner sig ännu på ungefär samma ståndpunkt som i forntiden; den står i nära sammanhang med deras religiösa myter och odlas företrädesvis af prästkasten, hvarför den ej fått undergå någon förändring. För europeiska öron klingar den som ofullkomliga försök, dock utmärka sig många melodier genom en mild, klagande och flytande stil (fig. 127).

Hinduerna äga tämligen många musikinstrument: »gong» eller en tallriksliknande metallskifva, som slås med en pukpinne, trummor, trumpeter, större och mindre flöjter, hvarmed bajaderernas dans ackompagneras, ett slags guitarr, hvaraf ormtjusarne begagna sig, o. s. v.

* * *

Kina anses af somliga vara det land, där de första försöken blifvit gjorda att ordna och till konständamål använda naturljuden och natursången. I olikhet med andra folk med kultur från den äldsta forntiden, tillskrifva ej kineserna musiken ett gudomligt ursprung, utan de ställa sig i detta som andra afseenden uteslutande på historisk ståndpunkt. De uppgifva, att redan 2,600 år f. Kr. förordnade den kinesiske härskaren Hoang-ty, att filosofen Lyng-ly skulle ordna musiken och bringa den i system, och att denne medelst bambupipor och vissa sångfåglars tillhjälp anställt sina musikaliska forskningar.

Kineserna ha sedan gammalt haft en sorts tonskrift, och på grund däraf känna vi fullständigt deras musiksystem jämte ett stort antal melodier, äfven från äldsta tiden.

Den kinesiska musiken indelades i den *gamla* och den *nya*, hvilken sistnämda tillkom åtminstone $^1/_2$ årtusende f. Kr.

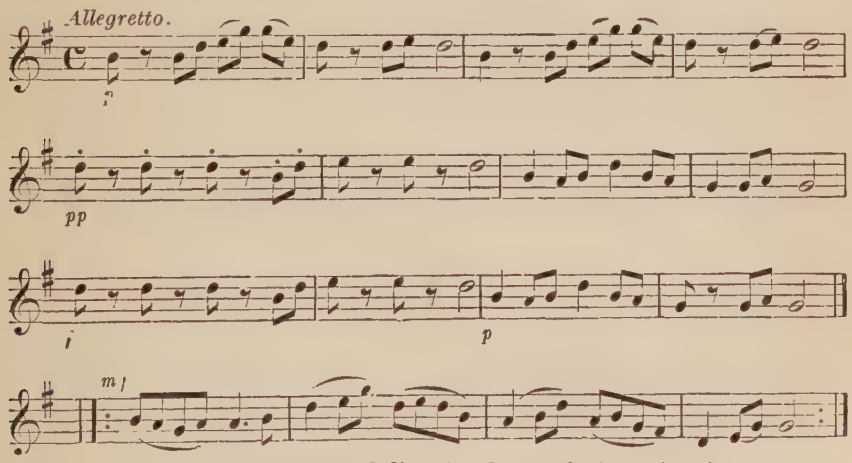

Fig. 128. *Kinesisk melodi* enligt det gamla tonsystemet.

I den gamla musiken användes blott de fem särskilda toner, hvilka i vår dur-skala bildas af heltonerna samt två små terzer eller *c*, *d*, *e*, *g*, *a*, *c*, och häraf bildas äfven en moll-skala. Man undvek halftonerna i skalan och använde i stället terzer, hvilket ger deras gamla melodier en alldeles egendomlig karaktär (fig. 128).

Märkvärdigt är, att gamla skotska (gaëliska) melodier likaledes gå på samma femtoners skala, hvarför de mycket likna den äldre kinesiska musiken.

Engel har ock i »De gamla nationernas musik» visat, att musik af det femtoniga slaget i allmänhet tillhört Österns folk i forntiden.

Kinesernas nya musik karaktäriseras af två nya grundtoner *h* och *e*, hvarigenom en fullständig sjutonig skala uppkommit och halftonerna kommit i bruk; man har därigenom erhållit tolftonsystemet eller, liksom vi, oktaven indelad i 12 halftoner. Oaktadt ofullkomligheten i kinesernas musik, befann den sig sålunda på en långt högre ståndpunkt än europeernas ett årtusende senare. Kinesernas tonkonst stannade dock på denna punkt och tilläts ej någon vidare utveckling. Äfven för kineserna äro harmoni och takt i vår mening okända. Detta folk har åter uppfunnit en stor mängd instrument: trummor, buller- och slammer-instrument, klingande metall- och stenskifvor, ett pip-instrument bestående af 16 bamburör, åtskilliga stränginstrument o. s. v. (dock ej fortepianot).

Att döma af den kinesiska orkestermusik, man ibland i Europa får höra utföras af kineser, liknar denna deras konstutöfning barnkammarmusik mer än något annat. Sålunda hörde jag ett kinesiskt sällskap bestående af 8 musikanter spela på en exposition i London 1884 och det oljud, som de med sina flöjter, stränginstrument och trummor åstadkommo, låter sig ej beskrifva.

* * *

Japanesernas musik kunna europeiska öron ej urskilja någon egentlig melodi, äfven då den utföres af personer, som enligt japanskt omdöme ha musikalisk talang. Enligt R. de Dalmas (Les Japonais, 1885) hamra sålunda de unga sångerskor, *geishas*, som höja festligheter med sång och dans, hårdhändt på strängarne på nationalinstrumentet »samacen», en sorts tresträngad guitarr, och alstra samtidigt de obegripligaste toner; och deras sång utgör enligt honom ett fruktansvärdt oväsen, bestående af omänskliga skrik, liknande vilddjurens vrålningar, samt drillar af näs- och bräk-ljud, som plötsligt gå från de högsta toner till lägre. Förutom »samacen» ha japaneserna indiernas »gong», tamburiner, och några från kineserna lånade instrument.

Stående långt under de svarta folken i musikaliskt afseende ha japaneserna ingen idé om harmoni; de sakna ock hvarje sorts notskrift. De Dalmas har försökt att uppteckna en japansk sång, som skulle ha ungefär följande tonföljd:

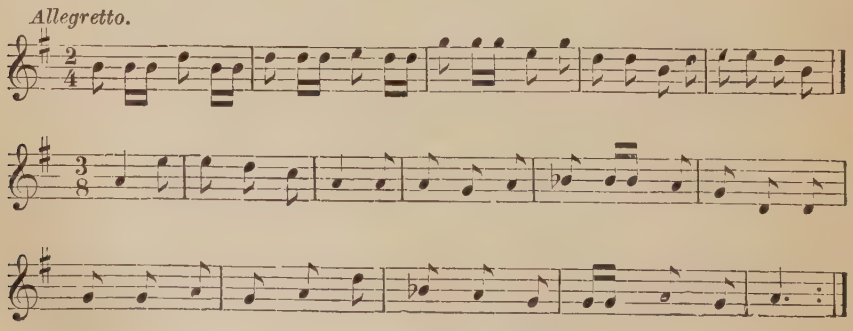

Fig. 129. *Japanesisk musik.*

* * *

Å *Java* finnes en inhemsk musik, som europeer, hvilka lång tid varit bosatta på denna ö, förklarat mig visserligen vara högst barbarisk och bullrande, men dock ibland sådan, att europeiska öron kunna vänja sig vid mycket däri, som först är stötande. En mängd särskilda musikarter finnas, hvilka med den strängaste urskilning användas för att uttrycka skilda stämningar vid skilda tillfällen: krig, bröllop, begrafning, dans, hälsning vid fester af ankommande personer allt efter olika rang o. s. v.

En svensk resande, sjökaptenen G. v. Scheele (pseudonymen John Grogg, död 1886) har lämnat följande skildring af javansk orkestermusik, som jag hört bekräftas af kompetenta personer:

»Musikanterna, 20 eller 30 till antalet, sutto, lågo eller stodo på marken, allt efter som trakterandet af deras vidunderliga instrument fordrade. Tam-tam och gong-gong voro de mest civiliserade bland dessa. Vidunderligare och mera barbariska voro andra, såsom t. ex. en massa svarta järnburkar, liknande upp- och nedvända grytor, öfverst försedda med stora mässingsknappar (kallade »gammelang»), hvilka medelst käppar växelvis bearbetades af konstnärer, som stodo på knä framför instrumentet och sålunda framlockade klocklika toner, hvilka voro nära nog de enda rena, som förnummos. De rudimentära, en-, två- eller tre-strängade fiolerna åstadkommo ett rent af ohyggligt gnissel. Föga bättre voro ett slags harmonikor, där trätangenter, fästa i öppningen af en ohyflad låda, gåfvo ett allt annat än melodiskt ljud ifrån sig. Diverse metalltallrikar, som med all kraft slogos mot hvarandra, utgjorde orkesterns mest infernaliska sida. Öfriga instrument stå öfver min förmåga att beskrifva. De bilda tillsamman ett så fruktansvärdt helt, att vi snart funno för godt att aflägsna oss från detta gille.»

* * *

Egyptens musik i äldre tider är föga känd; man har dock skäl att antaga, att egyptierna lånade den från Indien. Äfven hos dem stannade musiken på sin uråldriga ståndpunkt, emedan prästerna, som odlade densamma, ej tillåto någon ändring i denna till gudarnes tjänst helgade konst. Egyptierna själfva berättade, att redan guden (eller kungen) Osiris uppfunnit flöjten och vid sitt hof underhållit ett stort antal musicerande personer samt att hans maka Isis diktat sånger, som skulle befordra dygden. De omtalade vidare, att Thot uppfunnit lyran och uppställt ett fullständigt tonsystem.

Fig. 130.

Fig. 131.

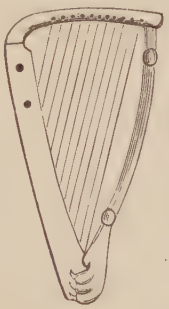

Fig. 132.

Harpans utveckling.

Förutom flöjten, trumpeten och den sexsträngade lyran hade egyptierna en

Fig. 130. *Båge med fruktskal.* Fig. 131. *Gammal egyptisk harpa.*
Fig. 132. *Europeisk harpa från medeltiden.*

sorts tamburin, ett skallerinstrument, sistrum, harpan m. fl. *Harpan* kan liksom guitarren antagas ha framgått ur *pilbågen*, som bland vissa *afrikanska* folk begagnas såsom musikinstrument, därvid den ibland förses med ett stort ihåligt fruktskal för resonansen (fig. 130). Harpans stödjepelare fanns dock ej hos egyptierna, utan tillkom i Europa under medeltiden (fig. 132).

Vissa negerfolk i Afrika ha en sorts harpa, som liknar den egyptiska, och guitarrer samt trummor, lurar, harmonikor m. fl. instrument äro hos dem vanliga.

Någon notskrift kände egyptierna ej; såväl deras världsliga sånger som tempelsångerna gingo traditionsvis öfver från släkte till släkte.

Den egyptiska musiken blef utgångspunkten för såväl hebreernas som grekernas och romarnes tonsystem.

* * *

De gamla *hebreerna* voro bland forntidens folk synnerligen berömda för sin musik, som utgjorde en viktig del af deras praktfulla tempeltjänst. Vi känna dock numer ej till den hebreiska musikens verkliga beskaffenhet.

Enligt de hebreiska urkunderna skulle en af Kains afkomlingar Jubal ha uppfunnit åtskilliga musikinstrument och själf behandlat dem; han skall enligt Josephus ha uppfunnit stränginstrumenten psaltaren (med 10 strängar) och citran; den senare var ett guitarr-instrument, den förra liksom harpan (»kinnor») och lutan (»nebel») lådformiga instrument med resonansbotten. Vid utvandringen ur Egypten förfärdigade Moses silfvertrummor, och hans syster Mirjam sjöng den första lofsång, som finnes omtalad, efter lyckligen öfverstånden vandring genom Röda hafvet. Ända till Saul, hvars svårmod förjagades genom Davids harpospel, var den hebreiska musiken stadd i stigande utbildning.

Till musikens förkofran bidrog i synnerhet profetskolorna, där man undervisade i andliga sångers författande och sjungande. David förbättrade harpan och uppfann åtskilliga nya instrument; han bildade en musikalisk hofstat, leviterna, genom hvilken konstodlingen spriddes bland hela det hebreiska folket. För den musikälskande konungens skull gjorde leviterna företrädesvis tonkonsten till föremål för sin sysselsättning och snart blef därför musiken den förnämsta delen af den hebreiska tempeltjänsten.

På templets sångbana (orkesterupphöjning), belägen midt emot förbundsarken, befunno sig sångarne och instrumentalisterna, klädda i hvita linnedräkter. Sångföredraget var mestadels recitativartadt. Vid den dagliga tempeltjänsten uppträdde vanligen blott 12 sångare och 12 instrumentalister, hvaraf en spelade på cymbal, ett slags klockspelsinstrument, 2 på luta och 9 på harpa. Vid festerna förstärktes orkestern betydligt med silfvertrumpeter, basuner, flöjter, pukor, tamburiner m. m.

Hebreerna hade äfven ett slags orgel med blåsbälgar, pipor och tangenter, men den användes såsom tempelinstrument merendels endast för att vid tempeltjänstens början kalla leviterna på sina platser. Psalm-musiken utgjordes dels af allmänt kända nationalmelodier, dels af melodier lånade från främmande nationer.

Någon harmonisk musik i vår tids mening förekom ej, ty sången var endast unison (entonig); sopraner och altar åtföljdes af mansrösterna blott i lägre oktaver, och af enahanda beskaffenhet anses ock det instrumentala

ackompagnementet ha varit, möjligen då och då med inblandning af en kvart eller kvint — ty terzen kände man ej, och septiman kom allraminst i fråga. För att minska enformigheten infördes redan under Samuel växelsången och pauserna fylldes mellan psalmstroferna med ett mellanspel, utfördt på silfvertrumpeter. Hvarken forntidens eller nyare tidens judar ha begagnat tonskrift, utan deras musik har varit traditionell och beroende af sångaren. Hebreiska språkets punkter anses dock af somliga ursprungligen ha varit musiktecken. Vissa judar, särskildt tyska, ha ett antal gamla melodier eller en sorts sånger, som anses vara uråldriga.

* * *

Såsom ofvan nämndes, fingo äfven *grekerna* sitt musiksystem ursprungligen från Egypten. Intet forntida folk har så utmärkt sig för skönhetssinne som grekerna, kvilka, gynnade som de voro af fria statsförfattningar, mest af alla äldre nationer utbildade de estetiska konsterna, som alla utvecklades i jämbredd med hvarandra. Med musik menades icke blott tonkonsten, utan äfven vältaligheten, skaldekonsten, grammatiken och dansen.

Den grekiska musiken började att odlas af Kadmus (omkr. 1600 år f. Kr.) och utbildades alltjämt till Alexander d. stores tid (i 4:de årh. f. Kr.), hvarefter den förföll.

Den store filosofen Pytagoras (i 6:te årh. f. Kr.) är ett af de mest betydande namnen inom den grekiska musikens historia; han är upphofsmannen till *akustiken*, eller den matematiska klanglära, och upptäckte först intervallförhållandena. Han erkände emellertid såsom konsonerande intervaller endast oktaven, kvarten och kvinten, under det han räknade terzen, sexten och septiman som dissonanser.

Grekernas tonarter, som ursprungligen lånats från egyptier och hebreer, voro fem till antalet, af hvilka den sist uppställda var densamma som vår vanliga dur-skala: *c, d, e, f, g, a, h, c*. Dessa tonarter antogo romarne senare och från dem öfvergingo de omsider, ehuru i förändrad form, i de äldsta kristna kyrkosångerna, hvarför de kallades kyrkotonarter, och bibehöllo sig ända till 17:de årh.

Grekernas tonskrift hade ingen likhet med vår, utan bestod af bokstäfver och var ytterst invecklad; bokstäfverna sattes, för att utmärka de 990 särskilda tontecknen i den grekiska musiken, i alla möjliga ställningar, stympades o. s. v.

Något utveckladt taktsystem hade ej grekerna, ej heller något harmoni- eller ackordssystem i vår tids mening. Dock förekommo, förutom oktavgångar, stundom kvart- och kvintföljder, måhända någon gång äfven terzer.

Grekerna hade ett stort antal instrument, hvilka voro af samma hufvudslag som hebreernas. Somliga af stränginstrumenten rördes i äldre tider medelst en sorts pinne, plektern. Flöjterna voro en sorts klarinetter eller oboer och voro dels enkla, dels dubbla; dessa senare blastes ofta medelst näsan i st. f. munnen. Ett blåsinstrument, som var mycket i bruk hos grekerna, var Pans-flöjten, bestående af 8 rörpipor satta tillsamman (den numera s. k. Papageno-flöjten); den finnes ock hos polynesierna.

Den grekiska musiken, som först utvecklades, liksom öfverallt, ur visans form, användes förnämligast vid tempeltjänsten, de offentliga skadespelen, stora täflingarna och vid glada samkväm.

* * *

Romarnes musik var egentligen blott ett lån från grekerna: den användes hufvudsakligen till religiösa ändamål och erhöll aldrig någon verklig popularitet. Dock blef den omsider också använd vid teatrarne, och muntliga anföranden af offentliga talare ledsagades ofta af föredrag på blåsinstrument. Romarne sägas ha från grekerna erhållit den s. k. vattenorgeln, som spelades medelst tangenter, men ännu var i ett mycket ofulländadt skick.

* * *

De gamla *peruanerna* idkade ifrigt poesi och musik, och deras nutida afkomlingar ha ärft de förres anlag därför. På sin »kvena», en sorts flöjt af enklaste slag, föredrager än i dag indianen i Peru gamla nationalmelodier, vanligtvis i moll och utan rytm, hvilka äro af en gripande verkan, uttryckande en hopplös längtan eller klagan, hvarför infödingarne ofta röras till tårar däraf. På den internationella amerikanist-kongressen i Nancy lät O. Comettant utföra flera sådana meodier, hvaraf en af de mest anslående var följande fig.:

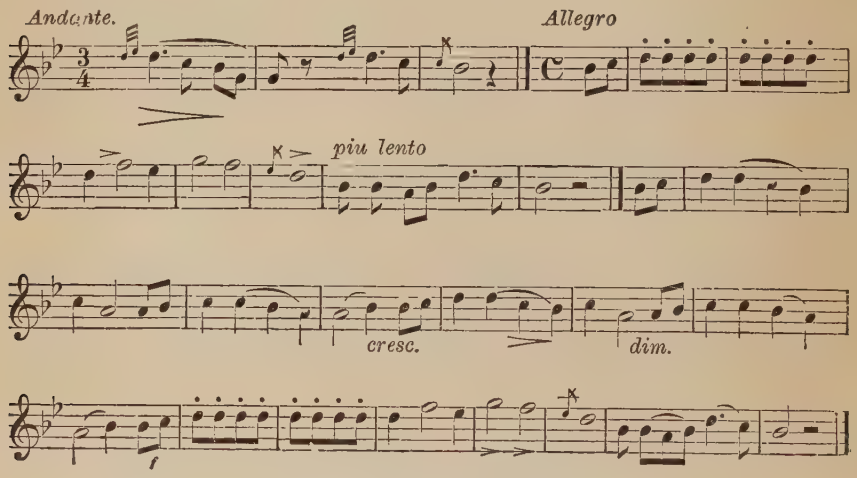

Fig. 133. *Peruansk melodi.*

Dansen och skådespelet.

Dansen, som numer i civiliserade länder blott är ett nöje, användes i mänskligheten barndom öfverallt för att uttrycka de lifligaste känslor och önskningar; den ingick därför ock hos alla forntidens kulturfolk i de *religiösa bruken.*

Vildar och barbarer uttrycka genom dans glädje och sorg, kärlek och hat, liksom de ock utföra trolldomshandlingar och religiösa ceremonier medelst dans (fig. 134).

Då vildarne bereda sina pilgifter, utföra de ofta ringdansar kring det kärl, hvari de mördande vätskorna tillagas. Krigsdans utföres i full rustning och under fruktansvärda skrän, i allmänhet i afsikt att framkalla ett raseritillstånd såsom förberedelse till följande dagens strid.

Ibland härskar den föreställningen, att dansen äfven förmår verka på den yttre naturens tilldragelser; sålunda dansa vissa indianer den s. k. buffeldansen — därvid de äro klädda med buffelhufvud och svans — då bufflarne, som utgöra deras förnämsta föda, ej varit synliga en tid. När någon af de dansande blir utmattad, låtsar man skjuta honom med pil, skära upp och flå honom, under det en annan, som står färdig i sin buffelförklädnad, tager hans plats i dansen. Denna kan sålunda fortgå dag och natt i veckor, tills äntligen en buffelhjord blir synlig, hvilket tillskrifves dansens underbara inflytande.

Dansen öfvergick med folkens inträdande i högre kulturstadier i deras *gudstjänst;* processionerna till de egyptiska templen ägde rum under sång och dans; hebreerna hade fröjde- och lofdanser samt symboliska danser, här-

Fig. 134. *Högtidlig dans hos västafrikanska negrer.*

mande himlakropparnes gång. I Grekland rörde sig den beväpnade kretiska kören i danstakt, då den sjöng sånger till Apollos ära, och danser utfördes vid Bachusfesterna, då gudens underbara lif besjöngs; t. o. m. filosofen Plato menade, att all dans borde vara en religiös handling. I Rom ingick dans i de flesta prästkollegiers religionsbruk; sålunda liknade de saliska prästernas dans den kretiska körens, då de, slående på sina sköldar, sjöngo och dansade genom Roms gator vid den årliga festen till minne af nedfallandet af den heliga skölden från himlen. Pans präster sprungo nakna fram och åter genom staden vid Pans-festen, därvid de med remmar af getskinn slogo dem de mötte, synnerligen gifta hustrur, som därigenom troddes bli fruktsamma. Cybeles präster kringburo Cybeles bildstod vid denna gudarnes moders fest, utförande en mängd vidunderliga åtbörder; de slogo sig för bröstet efter flöjtens takt och gjorde ett gräsligt buller med trummor och cymbaler. Den heliga dansen har numer nästan alldeles försvunnit bland kulturfolken; dock tillhöra rester däraf ännu bramaismen i Indien och lamaismen i Tibet; här

dansa präster i djurmasker för att drifva ut de onda andarne eller för att inviga det nya året, därvid de ackompagneras af trummor och trumpeter.

I Grekland utvecklades dansen först till verklig konst, och den upptogs slutligen vid de stora täflingsfesterna vid sidan af musiken och plastiken (bildformningskonsten). Småningom fick den grekiska dansen mimisk och dramatisk betydelse och häraf framgick *pantomimen* — åtbördsspelet — däri aktörerna voro stumma, under det kören ledsagade spelet med att sjunga berättelsen. Icke blott nutidens balett, utan ock själfva den egentliga skådespelarekonsten har härifrån sitt ursprung. Det var i synnerhet i Aten, som den mimiska dansen fick en högre utveckling; här »dansades skådespelen» slutligen, hvarför man hade komiska, satiriska och tragiska danser; i Sparta, där sederna voro råare, omhuldades åter krigsdanserna företrädesvis.

Romarnes dans blef blott en efterhärmning af den grekiska, men den blef hos dem aldrig införlifvad i folkets seder, såsom i Grekland, utan utöfvades af en särskild klass, som föraktades, och den urartade slutligen till en simpel och slipprig akrobatisk konst.

I det efter medeltidens slut nydanade Europa uppstod baletten först i Italien på 1500-talet; den var historisk, mytologisk eller poetisk och ledsagades af musik. Dansen upptogs efter denna tid i sällskapslifvet bland såväl de högre klasserna som folket, och den nådde i synnerhet i Frankrike en hög grad af fulländning Rytmen i de äldre sällskapsdanserna var mycket afmätt och melodierna ofta psalmlika. Egendomligt för Tyskland är, att religiösa dansfester här funnits sedan gammalt.

I den grekiska pantomimen lät man aktörerna ej länge vara stumma, utan de fingo småningom tala och sjunga vid sidan af kören, och då uppstod småningom *tragedien* och *komedien*, som snart nådde en betydande höjd genom de ryktbara grekiska dramatikerna Eschylus, Sofokles, Aristofanes m. fl. i 5:te årh. f. Kr. Det nutida skådespelet kan med vida mera skäl härledas från den klassiska renässansen i 15;te årh., då Greklands skaldeverk och dramatiska konst åter blefvo kända, än från medeltidens kyrkliga mysterier eller bibliska skådespel. Detta framgår redan af vissa tekniska termer, som äro grekiska, t. ex. *teater*, *scen*, *orkester*, *korus*, *tragedi*, *komedi* o. s. v.

Bildhuggeriet och måleriet.

Bildhuggare- och målarekonsterna voro i mänskligheten tidigare barndomstillstånd af ungefär samma slag som dem, man ser utöfvas af barn eller obildade i civiliserade samhällen; prof därpå ha vi i de nutida vildarnes teckningar, såsom t. ex. synes af indianernas bildskrifter (se fig. 104—107, sid. 170—171).

Emellertid visar det sig, att konstsinnet började att utveckla sig i en mycket tidig period, så snart människorna kommo i något så när gynnsamma förhållanden. Konstnärliga naturanlag kunde då på lediga stunder utvecklas, och att det funnits artister bland de förhistoriska vildarne, liksom det bland dem funnits genier inom industriens och politikens områden, därpå har man åtskilliga bevis. Sålunda har man funnit inristningar och skulpturarbeten af Europas forntida grott-människor, utförda med en sådan artistisk färdighet, att somliga velat anse dem förfärdigade i våra dagar. I synnerhet äro djurfigurerna utförda med förvånande likhet och säkerhet i proportioner och hållning: oxar, hästar, renar, mammut-djur m. fl. ha sålunda aftecknats å ben-,

horn- och stenstycken, tillhörande stenåldern, och funna i flera forntidsgrottor, som beboddes i en mycket tidigare period än den, då de gamla egyptiska och assyriska monumenten uppfördes.

I skildringen af kvartärtiden ha några af dessa teckningar återgifvits (se fig. 28 och 29, sid. 43); figurerna 135, 136, 137 äro afbildningar af andra, likaså gamla och intressanta teckningar.

Äfven verkliga skulpturarbeten utfördes ock af stenåldersfolken, såsom figuren 139 utvisar.

Dylika konstnärliga arbeten anträffas stundom äfven bland nutidens vildar, och bland dessa äro eskimåerna kända som ganska skickliga tecknare, såsom synes af fig. 138, sid. 224), meddelad af B. Dawkins. Andra vildar, som äro vida mera framskridna i kultur, kunna dock sakna egentlig teckningskonst och besitta blott ringa förmåga att framställa djur och växter, ehuru de kunna vara skickliga i ornamentering, såsom t. ex. polynesierna. Ornamenten å vapen samt i tatueringar bestå dock hos vildarne liksom hos bronsålderns folk mestadels blott af geometriska figurer: räta och krokliniga streck symmetriskt anordnade.

Under det att somliga lägre folk ha förmågan att teckna simpla figurer, föreställande djur o. a. föremål, finnes det sådana, som ej kunna fatta de tydligaste bilder. Så t. ex. omtalar Oldfield, att då han visade vissa australier en stor färglagd bild af en af deras landsmän, somliga förklarade den vara ett skepp, andra en pungråtta o. s. v., under det att ingen kunde se, att bilden föreställde en man af deras ras; men simpla figurer med öfverdrifna detaljteckningar (afsedda att framhålla det mest karaktäristiska) kunde de tyda. Liknande drag omtala ock resande, som besökt andra lägre folk, ehuru vissa olikheter kunna uppstå. Ibland kan vilden med lätthet fatta människo- och djur-bilder, men ej landskap o. s. v.

Allt ifrån de lägsta stadierna ha människorna alltid visat sinne för färger, hvarom vildarnes tatueringar, deras målade gudabilder, brokiga dräkter och prydnader bära vittne. Mångenstädes finner man hos vildarne, såsom t. ex. somliga australier samt buskmän, enkla freskomålningar (utförda i nytt murbruk), men eljest finner man ingen målerikonst förr än på en högre kulturståndpunkt.

Fig. 135. *Teckning af en man, jagande en bisonoxe*, inristad å renhorn, funnen vid Laugerie-Basse i Syd-Frankrike; *från stenåldern.*

Alla äldre kulturfolk ha odlat måleri- och bildhuggeri-konsterna, såsom otaliga minnesmärken från Egyptens, Assyriens, Greklands, Italiens, Indiens och Kinas m. fl. länders äldsta historiska tider utvisa.

Perspektivet (af det latinska *perspicere* = skåda igenom), eller konsten att så afbilda föremålen, att de framställa sig på rätta afstånd, är alltid okändt på lägre kulturstadier och har ej alltid blifvit kändt af folk, som nått en högre kultur, t. ex. kineser och japaneser. Ännu vid medeltidens slut visade sig de europeiska målarne vara okunniga om perspektivet.

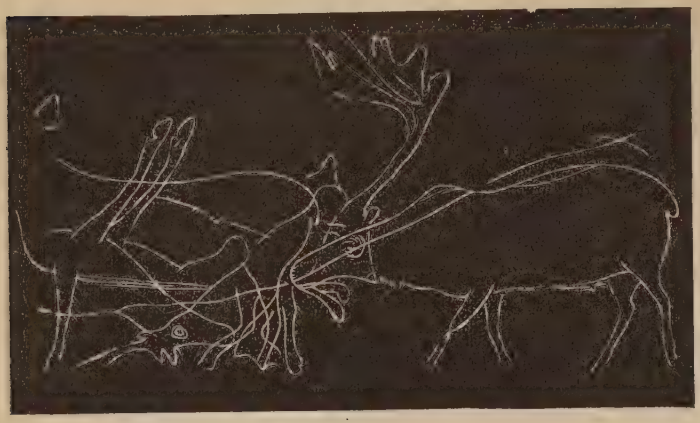

Fig. 136. *Teckning af en strid mellan renar*, inristad å en skifferbit, funnen i södra Frankrike; *från stenåldern.*

I *Kina* har måleriet nått en tämligen hög grad af fulländning, men uti en stil, som står i den skarpaste strid mot den europeiska smaken; fullständig okunnighet råder angående proportioner, verkan af dager och skugga samt figurernas afrundning, och då kineserna ingen aning ha om perspektivet, göras alla figurer ungefär lika stora, antingen de äro i bakgrunden eller i förgrunden. De stå därför med hänsyn till teckningen på lägsta graden af konstnärlig utveckling och förstå ej ens att uppskatta de europeiska konstverken, som för dem äro barbariska; skuggor anses sålunda som ofullkomligheter eller anbragta af tillfällighet.

Fig. 137. *Teckning af renar* å ett benstycke, funnen vid La Madelaine i Syd-Frankrike; *från stenåldern.*

Praktfulla färger och noggrannhet i de minsta småsaker göra tillfyllest i det kinesiska måleriet; insekter, fåglar, frukter och blommor målas ganska vackert, och deras färgers prakt är liksom mångfalden utomordentlig; porträtt gälla som den högsta grad af fulländning, ehuru de äro helt platta och kantiga.

Fig. 138. *Eskimåteckning, föreställande en jakt.*

Konstmålarne i Kina anses blott såsom handtverkare; de hålla öppna bodar och äro därför ock handelsidkare, d. v. s. tillhöra en klass, som räknas bland de lägsta.

Liksom i Kina är den *japanska* konsten egentligen konstnärlig industri; den är hämtad från Kina och har bibehållit hemlandets natur; de japanska målarne röra sig därför ständigt i samma kretsgång, tillämpande likartade former och efterhärmande sina kinesiska mästare ända in i de orimligaste felaktigheter.

Fig. 139. *Dolk af renhorn med skulpteradt handtag föreställande en stupande ren*, funnen vid Laugerie-Basse; från stenålderu.

Bildhuggarverken hade ock ursprungligen stela former, och figurerna saknade lefvande uttryck. Ofta utmärkte de sig, liksom de offentliga byggnaderna, för sina oerhörda proportioner, som voro afsedda att inverka på ett öfverväldigande sätt på sinnena.

Egyptens tidigare bildhuggare nådde redan en ganska hög fulländning och åtskilliga af deras statyer stå ej mycket efter de äldre grekiska — hvarom man kan öfvertyga sig i flera europeiska museer — men under det forntidens greker förde bildhuggarekonsten till en höjd, som den aldrig sedan nått, stannade egyptierna på halfva vägen. Med väl inöfvad mekanisk skicklighet förfärdigade de statyer i utomordentlig mängd och uthöggo jättefigurer ur den hårdaste granit samt porfyr, som de visste att väl polera. Dessa bilder af gudar och kungar m. m. blefvo i allmänhet helt stereotypa och oplastiska samt förfärdigades med tiden efter gamla uppgjorda, stela former, som ej tilltala vår tids skönhetssinne.

Samma var förhållandet till stor del med de gamla assyriska bilderna, som tagits från Ninives palats och nu förvaras i de europeiska museerna, synnerligast British Museum i London (fig. 140). Hela scener ur de gamla assyriernas lif framställas på en stor mängd funna basrelieffer, där konstnärerna mindre afsett proportionerna än meningen med taflorna. Framstående personer, synnerligast kungar, gjordes här som på egyptiska taflor alltid vida större än andra människor för att de skulle tydligt igenkännas.

Det var först Greklands konstnärer, som i 5:te årh. f. Kr. utbildade verkliga konstregler, hvarigenom all onaturlighet bannlystes och de äldre nationernas stela och liflösa former förkastades. Dessa hade dock tjänat som utgångspunkt för grekerna, hvilka under lång tid sett och studerat dem, innan de själfva framträdde som världens läromästare, sedan de befriat konsten från alla traditionella regler och förstått att eftergöra naturen samt t. o. m. idealisera den, hvilket är hvarje konsts uppgift.

Såväl egyptiska och assyriska som grekiska statyer, voro ofta målade, hvarför vi skulle ha en falsk föreställning om forntidens tempel och palats, om vi ansåge, att deras marmorstatyer alla varit af det bländhvita utseende, som de nutida museernas.

De egyptiska väggmålningarna, som i allmänhet utgjorde framställningar ur det mänskliga lifvet, voro ofta mycket betecknande, men saknade all konstnärlighet; de hade en viss likhet med bildskrifter och erinrade väsentligen om det vilda stadiet. Håret målades vanligen helt svart, huden likformigt rödbrun, kläderna hvita o. s. v. utan alla färgskiftningar.

Skillnaden mellan den egyptiska och den grekiska målningen är ofantlig; här liksom i bildhuggeriet iakttogs fullständig naturtrohet, och bilderna framställdes på ett lefvande sätt medelst en stor rikedom på färger i alla skiftningar.

Till Italien bragtes såväl bildhuggeriet som målerikonsten af grekerna; för konsten hade romarne lika litet anlag som för vetenskapen; men de beundrade den och gaf den näring. De flesta af de målningar, som blifvit framdragna ur Herkulanums och Pompejis ruiner, blefvo utförda af grekiska handtverkare; men dessa visade dock, hvilka konstnärstraditioner, som öfverallt gjort sig gällande i Grekland.

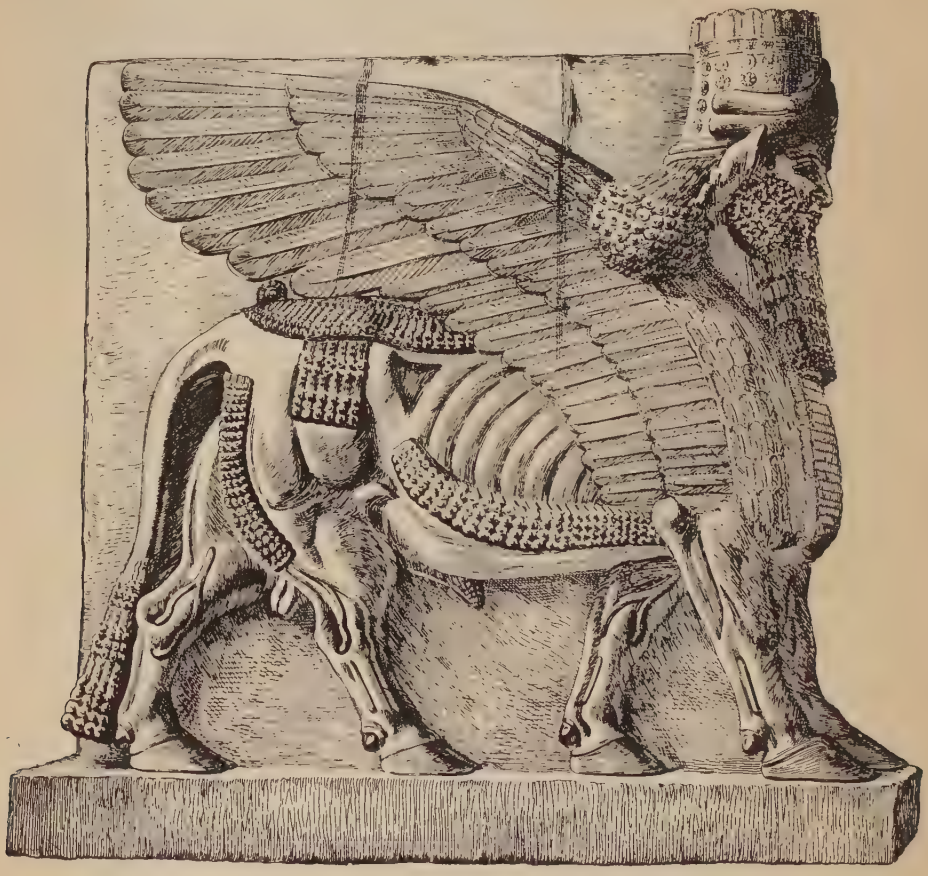

Fig. 140. *Bevingad tjur.* Ur Sargons palats (Khorsabad). I Louvrens museum.

De gamle målade mestadels på väggarne med freskomålning eller på trä, bestruket med vax; oljefärg begagnades ej, utan är en uppfinning från medeltiden.

Den nyare europeiska målerikonsten har haft den gamla grekiska till utgångspunkt dels genom de romerska målningarna, dels genom det förnyade studiet af det forntida Grekland i det 14:de årh. Kyrkomålningarna fingo genom den grekiska konstens inflytande mera naturliga samt tilltalande former; den sannt konstnärliga riktningen infördes slutligen genom de stora italienska och spanska mästarne i början af nyare tiden.

FEMTE AFDELNINGEN.

Den samhälliga utvecklingens första skeden.

Den ekonomiska utvecklingens hufvudfaktorer och stadier: jaktens, boskapsskötselns, åkerbrukets och handelns stadium. Början till äganderätten; den ursprungliga kommunismen och uppkomsten af privategendom. Kapitalets betydelse för helheten af den mänskliga kulturen. Uppkomsten af olika samhällsklasser: frie, slafvar, lifegne, frigifne m. fl. Uppkomsten af en arbetsklass och ett borgerskap; kommunen och skråna i forntiden. Småbondeklassens uppkomst. Pauperismens början. Familjen, äktenskapet och kvinnan på lägre stadier; månggiftet. Fosterlandskänslan. Organiserandet af stater hos vilda och barbariska folk. Krigens början. Samhällighetskänslan och moralen på lägre stadier; den äldsta rättskipningen, blodshämden, eden.

Den ekonomiska utvecklingens hufvudfaktorer och stadier: jaktens, boskapsskötselns, åkerbrukets och handelns stadium.

Hos hvarje civiliseradt folk kan man iakttaga tre stora perioder af dess ekonomiska utveckling, allt eftersom de tre hufvudfaktorerna: *naturen*, *arbetet* och *kapitalet* varit mer eller mindre bestämmande. Under den första perioden uppfyllde naturen — d. v. s. skog, mark, sjö med deras mångfaldiga produkter i mineral-, växt- och djurrikena — människans behof med minsta möjliga medverkan å hennes sida; egentlig rikedom fanns ännu ej, men väl kunde vissa medlemmar bli herrar och småningom få besittningsrätt till jorden, under det andra, som saknade all fast egendom, kunde göras till slafvar. Bearbetningen af naturen och dess produkter genom det mänskliga arbetet, som här fattas i vidsträcktaste mening, såsom såväl intellektuellt som kroppsligt arbete, blef under den andra perioden, då befolkningens antal växte, af allt mera tilltagande betydelse; industrien utvecklades, städer med en medelklass uppstodo, på samma gång som privilegier och skrån bildades. Högre än till detta stadium nådde ej flertalet af civiliserade folk i forntiden. Kapitalet, hvarmed vi förstå samladt förråd af föregående arbetens produkter (således ej blott penningar), började senare kunna samlas, och detta har ofta blifvit förhärskande i den tredje perioden; genom dess nedläggande på jorden har dennas värde stigit, fabriker uppstått, samlande allt större kapital och till stor del ersättande handarbetet med maskiner. Det mänskliga arbetet är naturligtvis under denna period en lika betydelsefull faktor som förut, fast den måste stödja sig på kapitalet. Nu har den industriella utvecklingen kommit därhän, att kapitalister intet kunna uträtta utan arbetare och arbetare intet utan kapital.

Kapitalet har dock ej alltid varit till fördel för industrien, såsom synes däraf att många af forntidens eröfringsfolk, t. ex. romarne samlade oerhörda rikedomar i guld och silfver, som blott förtärdes och användes på ett förslappande sätt; också blef följden den, att sederna urartade, arbetskraften minskades och hela nationer gingo under.

Med hänsyn till människans verksamhet för lifsuppehället och den materiella utvecklingens tillväxt kan man särskilja fyra stadier: 1) *jaktens* och *fiskets* stadium, 2) *boskapsskötselns* eller *nomad*-stadiet, 3) *åkerbrukets* stadium och 4) *handelns* stadium; de båda senare ha ock sammanfattats under benämningen det *bofasta* stadiet. Under alla dessa stadier har *redskapsindustrien* så småningom utvecklats från att först, under den största delen af vår långa utveckling eller under de trenne första stadierna ha varit *handtverk* till att under det sista stadiet bli i väsentlig mån *fabriksindustri* på grund af kapitalets samlande. Mellan dessa stadier har det ej funnits någon sträng åtskillnad, utan ett följande har så småningom framgått ur ett föregående, och föregående stadiers verksamhet har alltjämt fortgått under efterföljande stadier.

Det är uppenbart, att människorna på jägarstadiet ofta gjorde viktiga rön angående djurens egenskaper och småningom funno, att ungar, som de fångat lefvande, ofta med lätthet läto tämja sig och väl trifdes i människans närhet: *husdjuren* bli nu ett resultat af hennes industriella verksamhet (se sid. 179) och hon börjar småningom drifva boskapsskötsel. Då denna blifvit hufvudnäring, har människan redan minskat sin nomad- eller vandringsnatur något, ty hon har måst skaffa sig nödvändiga betesmarker, som hon ej gärna lämnar, om hon ej finner andra, som äro bättre, eller drifves därifrån af fiender.

Utmärkande för lägre stadier är oförmågan att *förutse behofven*, hvarför de lägre stående vildarne liksom urmänniskan och djuren — med undantag af ett och annat djursamhälle, t. ex. myrornas och binas — ej samla några förråd; de lefva från dag till dag och öfverlasta sig ofta af ett rikligt jaktbyte och låta den för tillfället obehöfliga resten ruttna bort i st. f. att magasinera densamma. Bristande omtanke för framtiden har ej låtit vilden uttänka några sätt att bevara födoämnena för en längre tid. Först sedan han insett nödvändigheten att trygga sig för hunger under tider af brist, uppfinner han metoder för torkning, rökning, saltning af kött o. s. v. och samlar säd och frukter i förrådshus.

De flesta vilda folk äro i allmänhet lata och arbeta ej mer än jämt och nätt nödvändigt för uppehället; mellan jaktföretagen ligga de frie männen ofta overksamma, under det kvinnorna, barnen och slafvarne mera ständigt utföra de vanliga hushållssysslorna.

Vildarnes få materiella behof och frånvaron af alla andliga göra dem på det hela taget föga företagsamma, churu lysande undantag finnas, så att många ihärdiga och fyndiga jägare, djurtämjare, växtodlare, båtbyggare, seglare, metallarbetare o. s. v funnits bland dem, och, såsom förut framhållits i skildringen af den, första industriella utvecklingen, ha vi vildar att tacka för många de viktigaste uppfinningar.

Öfvergången från jägare- och nomadlifvet till det bofasta och åkerbrukande stadiet torde likaledes i de flesta fall ha försiggått så småningom. Man vet, att många vilda stammar t. ex. i Afrika, blott ha ett ytterst ofullkomligt åkerbruk och bostäder, som knappt kunna kallas fasta, alldenstund folkträngsel ej finnes i deras trakter samt jordens beskaffenhet och klimatet

tillstädja odling för tillfället hvar som helst utan att förberedelser med plöjning och gödning äro af nöden. Befolkningen är på sådana ställen därför ännu ofta jägare och boskapsskötande, ehuru den tidtals är jordbrukande, och kringströfvandet är här ett genomgående karaktärsdrag, synnerligast som klimatet och trädtillgången i allmänhet medgifver en lättvindig konstruktion af bostäder.

Om nomadstadiet kunna vi få en föreställning genom åtskilliga skildringar af kulturfolkens tidigare lefnadssätt. Sålunda säger den grekiske historikern Tukydides (i 5:te f. Kr.): »Det land, som nu kallas Hellas, har ursprungligen ej från gammalt haft sin fasta befolkning, utan invandringar ha i forna tider ägt rum. Hvarje samhälle, som fick svårigheter genom öfverbefolkning, lämnade då lätt sina hem. Ty då handel och fredligt umgänge till lands och vatten ej funnos mellan folken och enhvar blott odlade så pass af landet, som var nödigt för lifsuppehället, och ej samlade rikedomar eller anlade trädplanteringar, var det ej förenadt med några svårigheter att lämna hemmet. Ja, det var t. o. m. ovisst, huruvida, på grund af brist på befästa orter, en annan ej skulle komma och röfva det förvärfvade; dessutom var man ock öfvertygad om, att öfverallt finna det dagliga behofvet fylldt.»

Geografen Strabo (i 1 årh. f. Kr.) skildrar på liknande vis Tysklands äldre folk: »Alla folk i detta land ha som gemensam egenskap lättheten att utvandra, på grund af enkelheten i lefnadssätt och emedan de ej känna något egentligt åkerbruk och ej samla förråd, utan bo i enkla hyddor och blott besitta hvad daglig nödtorft fordrar. Sin hufvudnäring hämta de från boskapen liksom vandringsherdarne, så att de, härmande dessa, lasta sitt husförråd på vagnar och draga med sina hjordar hvarthän de vilja.»

Germanerna hade dock redan på denna tid, ja långt dessförinnan ett börjande, mycket enkelt åkerbruk; de voro i 4:de årh. f. Kr., enligt Pyteas, som då besökte dem, åkerbrukande nomader och visa således, liksom många vilda folk i våra dagar, hurusom det bofasta åkerbruksstadiet utvecklats gradvis.

Men ännu i början af den historiska tiden hade de nordeuropeiska folken blott ett nödtorftigt åkerbruk, och gentemot den af somliga uttalade förmodan, att forngermanerna hade väl uppodlade åkrar, måste man antaga, att de föga bearbetat sin jord och därför nödgades utvandra i så talrika skaror och söka rikligare bärgning i romarriket.

Nöden eller den harda kampen för tillvaron dref ofta de kringflackande oroliga nomaderna att utbyta svärdet mot spaden, hackan och plogen, hvilka redskap de ursprungligen ej torde ha synnerligen älskat, da därmed ett mer eller mindre ständigt och tungt arbete var förbundet. Krigarlifvet med dess långa hvilotider, rika byten och vilda njutningar var nog ej så lätt att lämna, och otaliga stammar ha, äfven sedan det bofasta stadiet tagit sin början, aldrig kunnat öfvergå från det förra till det senare.

Ofta ha nomaderna tvingats till längre uppehåll på en ort af en angränsande stam, en ogenomtränglig skog eller en hvirflande flod; nya byten göras nu ej, boskapen går kanske under till stor del vintertiden, och så småningom får man bekväma sig att uppodla smärre stycken af de ofantliga skogs- och betesmarkerna. Det nya arbetet tilltalar dock ej den frie mannen, utan öfverlämnas mest till kvinnor, slafvar, barn och gubbar.

Fort kunde ej åkerbruket skrida fram åt, synnerligast som rättsförhållandena fordom voro så osäkra och man länge fruktade att öfverfallas af grannar, hvarför man ock i det dagliga arbetet ofta måste vara beväpnad.

Boskapsskötselns eller herdelifvets stadium har varit af den största betydelse för mänsklighetens högre utveckling genom det rikliga tillgodoseende af de materiella behofven det skänker; herden har vida större oberoende än jägaren, morgondagen är alltid tryggad, och då han ägnat sin hjord den nödvändiga skötseln, har han tid till betraktelser, hvarför hans intellektuella förmögenheter kunna lättare utvecklas än hvad fallet är med jägaren, som i allmänhet lefver »från hand i mun» och därför oaflåtligt måste sörja för anskaffande af föda. På nomadstadiet finner man därför ock i allmänhet den första början till mänsklighetens vetenskapliga och konstnärliga verksamhet.

Åkerbruksstadiet är dock vida gynsammare härför, ty än större trygghet för framtiden finnes här; ymnigt gifvande näringsväxter lämna i förening med allt mera förädlade husdjur en rikligare föda, och människan följer helt naturligt den lag, »minsta medlets lag», som ekonomisterna kallat hennes sträfvan att ernå största möjliga resultat med minsta möjliga möda.

En större regelbundenhet och planmässighet införes i detta stadium i den mänskliga verksamheten, som blir allt mera invecklad; arbetsfördelningen blir allt mera genomförd, då en mängd olikartade sysselsättningar förekomma inom åkerbruket och andra grenar af näringsindustrien såväl som inom den allt mera utvecklade metallindustrien, och öfverallt behöfvas nya redskap. Då behofven ökats allt mer, ha sålunda yrkena vuxit, därvid företagsamheten mer och mer grundats på individernas anlag och håg. Den högre industriella utvecklingen kan nu taga sin början, d. v. s. människan inträder i hvad man kallar det *industriella stadiet* i egentlig mening, ehuru det ej blifvit fullt utveckladt förrän i nyare tider.

Åkerbruket, d. v. s. näringsväxternas odling, har gjort det möjligt för människorna att bo på samma plats i tätare befolkade samhällen och därigenom utgjort ett villkor för bildandet af ordnade stater. Hade ej åkerbruket nått en betydlig höjd redan före uppförandet af jättebyggnaderna i Egypten och Assyrien flera tusen år före vår tideräknings början, så skulle omöjligen en så talrik befolkning ha kunnat lefva i dessa länder.

Då människorna i de skilda samhällena börjat producera mera än de behöfde för sitt uppehälle och funno vissa råämnen eller industriella varor som de önskade äga, hos andra, tog *handeln* sin början, och sedan denna utvecklat kommunikationsväsendet till lands och sjös — hvilket redan i och för sig medförde en betydlig utveckling af industrien — antog den allt större utsträckning, ökade behofven, hvilket var en fördel för mänskligheten, ej en brist, och befordrade företagsamhet i alla riktningar. Folken producera nu afsiktligt allt mera varor, som ägna sig för byte eller handel; jordbrukaren, fabrikanten och handtverkaren behöfva köpmannen som mellanhand för varornas omsättning för att få afsättning i eget och i främmande land, ty härför fordras särskilda fallenheter och kunskaper, förvärfvade genom resor, umgänge m. m. långt utanför hemorten.

Handelslusten röjer sig ofta tidigt, på grund af den uppenbara *nyttan*, hos vilda folk, så snart farhågor för krigiska angrepp ej finnas, och de första handelsutbytena gälla i allmänhet råvaror, hvilkas anskaffande ofta kan vara mycket mödosamt och långväga. Då många trakter, t. ex. större delen af Afrika, ej ha vägar, och lastdjur föga användas, måste varorna transporteras af människor, och härför fordras ibland månader och årslånga vandringar. För handelns skull anställes ofta jakt å vissa djur, t. ex. elefanter, som dödas väsentligen för att komma åt de dyrbara betarne; och mångenstädes

odla vildarne tobak och idka biskötsel för honingens och vaxets skull eller uppföda strutsar för fjäderexport m. m. Hos somliga högre stående vildar, såsom Central-Afrikas negrer, finnas i byarna torgplatser för marknader å bestämda dagar, där en rik omsättning äger rum; ibland finnes t. o. m. ett slags börs. Grönländarne ha årsmarknader för utbyte af nödvändighetsvaror, såsom ved, hvalfisk o. s. v.

Ursprungligen drefs all handel medelst *byte,* därvid frivillig öfverenskommelse eller begärlighet till varorna afgjorde bytenas storlek. Vissa varor ha emellertid tidigt hos många lägre folk blifvit synnerligen eftersökta, såsom salt, tyg, glaspärlor, koppartråd, krut, gevär, oxar, slafvar m. m., hvarför ock dessa blifvit använda som bytesmedel. Där högre stående vildar under längre tid varit i beröring med civiliserade nationer, ha de småningom antagit bruket af mynttecken; sålunda användes den bengaliska kauri-musslan (Cypræa moneta) för detta ändamål på Afrikas ostkust, dit de indiska köpköpmännen (banjarerna) fört henne, och hon utgör dessutom bland Sudannegrerna sedan lång tid ett kurserande hufvudmynt. På västkusten vid Kongomynningen och angränsande orter (Embomma, Loanda) m. fl. begagna negrerna såsom mynttecken vissa små fransade, väl flätade fyrkantiga mattor, »umbongo». Å andra orter i Afrika begagna negrerna små järnstycken, formade som en skära, såsom skiljemynt; kaffrerna använda därtill de mässingsringar, hvaraf en sorts gördlar äro förfärdigade; ashanti använda guldsand. Dessutom finner man mångenstädes i Afrika Maria Teresia-talern använd som ett större mynt.

Hos många af Nord-Amerikas indianer brukas mestadels filtar eller bäfverskinn som bytesmedel; dock användes därtill ock ibland egendomligt formade kopparplåtar (45—60 centimeter långa), som komma från vissa områden, såsom Chilkatlandet.

Fornmexikanarne, som drefvo en ej obetydlig handel, hade flera myntslag: kakaobönor inlagda i säckar med olika antal; små bomullsdukar af olika värde efter storleken, koppar- och tennstycken samt guldsand i gåspennor.

Kinesernas äldsta mynttecken synes ha varit kaurimusslan; senare användes dyrbara stenar, mässing och väfnader samt slutligen tärningsformade guldstycken och runda, fyrkantiga eller aflånga mässingsstycken försedda med hål.

Fornegyptierna hade tidigt mynt i form af guld- och silfverringar, hvilkas värde bestämdes efter vikt, och senare sorts mynt kom tidigt i bruk hos galler och germaner, såsom synes af våra fornmuseers samlingar, som öfverflöda af dylikt mynt och där man vid sidan af mynten ofta ser den lilla vågen därför.

I förstone var metallmyntet öfver allt ostämpladt; det vägdes alltid, hvarför »väga» ofta betyder detsamma som »betala».

Etruskerna begagnade gjutna kopparmynt och romarne upptogo tidigt detta bruk från dem; eljest begagnade dessa redan i 8:de årh. f. Kr. metallstafvar som mynt och använde från 3:dje årh. silfverskifvor och från 2:dra årh. prägladt guld. Mynt präglades i Juno Monetas tempel; konsulerna hade först bestyret härmed, men senare tillsattes särskilda ämbetsmän.

Då de frie romarne ansago handel som vanhedrande, i synnerhet om den ej bedrefs i stort, plägade de, i stället för att själfva hålla bodar, använda slafvar, frigifne eller legohjon att drifva handel för deras räkning.

Grekerna utbildade handeln i högsta grad, hade ett utveckladt myntsystem och drefvo växel- och bankir-affärer. Detta gäller i synnerhet Aten och Korint samt kolonierna, under det Sparta ej kände till handeln.

Icke blott greker, utan ock asiatiska folk, såsom kineser och japaneser, kände i forntiden banknoter och växlar d. v. s. kreditsystemet.

Början till äganderätten. Den ursprungliga kommunismen.

Den första mänskliga familjen och dess närmaste släktled kunde uppenbarligen fritt förfoga öfver hela sin hemort, ja, öfver hela vår planet, då ingen annan ägde den. Men jorden var för stor för att de första människorna skulle kunna sätta sig i besittning däraf och otaliga af dess skatter ha först genom stigande utveckling kunnat framdragas. Emellertid synes alltid det *första besittningstagandet* af ett jordområde i den mån människornas ströftåg utsträckts, ha varit giltigt skäl att erkänna innehafvarens rätt därtill och att med svärd och lag skaffa denna rätt skydd.

Äganderätten har från början varit af två slag: *familjens* och *personens*. Af familjeegendomen är den ursprungliga *kommunismen*, som funnits hos alla folk, framgången, ty den tidigaste samhällsgruppen eller stammen var blott en familj eller ett förbund af närmare släktingar.

Den äldsta jordgemenskapen bestod i fullständigt gemensam brukning, så att alla stammens medlemmar sådde och skördade för samfäldt ändamål (ibland t. o. m. åto tillsamman), såsom hos fornromarne, grekerna å Lipariska öarna, indierna, äldre och nutida, serberna, kabylerna i Algeriet, negrerna å Guld- och Kongokusterna, många indianstammar m. fl. En något senare form af kommunismen var jordgemenskap med periodisk fördelning af smärre lotter till stammens medlemmar, såsom hos forngermanerna, kelter i Bretagne och Stor-Britannien, celtiberer, ryssar, kineser, javaneser, australier, araber, israeliter, peruaner, mexikaner m. fl.

För vissa af dessa folk förtjäna några belysande detaljer särskildt att framhållas.

Hos *indianerna*, som ej odla jorden och därför ej ha något begrepp om grundegendom, tillhöra dock jorden och vattendragen den stam, som lefver å ett gifvet område; här få alla stammens medlemmar jaga och fiska, under det andra stammar på det strängaste afhållas därifrån.

Stam-kommunismen har här härskat från urminnes tid, och arbetet har alltid varit noggrannt organiseradt under ledning af de mest erfarne höfdingarne. Indianen underordnar sig stammens gemensamma intressen, och flera djur få ej fällas än som fordras för stammens närmaste behof. Jaktbytet utdelas ej blott till jägarne och deras familjer, utan ock till de sjuke, ålderstigne, kvinnor och barn, som ej ha någon manlig försörjare.

Hos de stammar, där individuell äganderätt till jord blifvit antagen, utjämnas dock olikheterna genom den mest omfattande gästfrihet.

Hos *eskimåerna* kan kommunismen ibland gå så långt, att redskap och verktyg — hvilka mest afse de samfällda jakt- och fiskeföretagen — äro gemensamma; alla äro dock skyldiga att arbeta.

Eldsländarne, som lefva i ett ytterst fattigt land och stå på det lägsta stadiet af odling, ha ingen annan privategendom än de enklaste redskap för

hushållet m. m.; kommunismen är deras lag, och stammarne äro åtskilda af neutrala och öde områden.

I *Australien* göra de enskilda stammarne, trots fullständig brist på åkerbruk, anspråk på de områden, där de jaga och hämta sina näringsfrukter o. s. v. såsom sin egendom.

Hos *Asiens* äldre herdefolk låg nästan hela förmögenheten, som mest bestod af lösegendom och boskapshjordar, i familjefaderns eller stamhöfdingens händer. Den gamla *judiska* lagan föreskref, för att bibehålla egendomen inom samma familj eller stam, att alla skulder skulle efterskänkas hvart 7:de år, att jorden ej fick säljas för all framtid och att de delar, som utskiftats till enskilda, skulle efter 7 gånger 7 år (jubelåret) återgå till stammen — ett stadgande, som dock ej synes ha blifvit synnerligen strängt iakttaget.

Essecrnas sekt hade fullständig egendomsgemenskap; alla dess medlemmar arbetade, de hade inga tjänare, då de ansågo alla människor vara af naturen lika.

I *Arabien* är större delen af landet, liksom luften och vattnet, allas egendom och här förvaltas det likaledes af höfdingarne. Samma bruk är rådande hos *Algeriets* stammar, där ett visst jordområde såsom gemensam egendom tillhör medlemmarne af samma by och utskiftas af dennas öfverhufvud.

I *Sparta* fördelades den härskande stammens, de egentliga spartiaternas jordegendom i 9,000 lika lotter, medan måltiderna likväl voro gemensamma, och den, som tillerkänts lacedemonerna eller inbyggarne i de mindre städerna (ett ursprungligen öfvervunnet folk), i 30,000 dylika, hvilka vid faderns död skulle öfvergå till äldste sonen; det var förbjudet att köpa och sälja äfvensom att borttestamentera fast egendom.

Aten och de flesta grekiska kolonier tillstadde åter enskild egendom; icke desto mindre förkunnade filosofen Plato, så atenare han var, den mest ytterliga kommunism, gällande icke blott egendom utan ock kvinnor och barn; hans lära förverkligades dock ej.

Hos somliga af de *keltiska* stammarne i Stor-Britannien var kommunismen så fullständig, att icke blott egendom och byte, utan ock kvinnorna voro gemensam egendom.

Hos *forngermanerna* tillhörde åker och skog såsom gemensam »mark» hela den stam, som bodde inom ett visst område. Denna mark delades i ett antal — vanligen hundra — delar af lika värde, och dessa utskiftades ursprungligen hvarje år, sannolikt genom lottning, att brukas af familjerna. Först med tiden utbildades den enskilda äganderätten till jorden. Växte befolkningen, så togs ny jord i besittning — med eller utan svärdets tillhjälp — och denna utdelades därpå efter samma princip till de utvandrade.

Bland *slaviska folk* har egendomsgemenskap funnits från äldsta tid, och hos somliga, t. ex. *ryssar* och *serber*, har detta ekonomiska system hållit sig ända in i vårt århundrade.

Ryssarnes *mir* eller kommun, som tillförsäkrade hela folket jordbesittning, ehuru samfäldt, var liksom en familj i stort; den hade ett råd, *veché*, hvaruti hvarje hushåll var representeradt; ett antal kommuner utgjorde tillsamman en social enhet af högre ordning, *volost*, och dess råd eller styrelse bildades af mirernas äldste. Hvarje man, stadsbo eller åkerbrukare, hade lika rösträtt och ägde att deltaga i afgörandet af offentliga angelägenheter. Jorden utskiftades periodiskt till kommunens medlemmar.

Serberna voro ända till början af 19:de årh., då Serbien blef en särskild stat och den gamla samhällsorganisationen upphäfdes, indelade i smärre samhällen, *zadrugas*, bestående af släktingar till ett antal af 50—100; ibland voro zadrugas vida större och kunde omfatta hela byar. I dessa samhällen voro jorden och åkerbruksredskapen gemensam egendom och ingen del däraf kunde bli enskild egendom; jorden brukades gemensamt och afkastningen fördelades på de särskilda hushållen. Ett föreningsband mellan de skilda zadrugas var allmänningejorden, som ej tillhörde någon viss, utan kommunen eller ett antal zadrugas.

Kommunismen i *Kina* uppstod sålunda, att de, som först invandrade och grundlade det stora riket, de »Hundra Familjerna» tillsamman besutto all jord. Sedan privategendomen så småningom uppstått, gjordes flera märkvärdiga försök att här återinföra kommunismen; de lyckades tidtals, men omintetgjordes igen, ehuru det ännu finnes rester af det kommunistiska systemet.

Det *peruanska* riket var under Inkas' herravälde, från 12:te—16:de årh., då folket stod på barbarisk ståndpunkt, förvaltadt på det sannolikt mest kommunistiska sätt, som ännu förekommit på jorden. Det var deladt i tre delar: en var bestämd för solen, d. v. s. kulten, en förbehölls Inkas eller styrelsen, under det en del fördelades årligen i lika lotter *per capita* till folket. Folket indelades i *afdelningar* på 10, 100, 1,000 och 10,000 personer, och hvarje afdelning stod under en *föreståndare*, som hade kommando öfver alla lägre tjänstemän.

Hvarje samhällsmedlem var förpliktad att *gifta* sig vid en bestämd ålder, och fursten gaf alla äktenskapsskyldiga en hustru på en bestämd årsdag.

På grundvalen af denna yttre ordning var en sträng organisation af arbetet genomförd. Hvarje medborgare odlade för sig och sin familj den honom anvisade jordlotten och hämtade däraf den nödvändiga näringen; dessutom hade han ock att lämna arbete åt kulten och styrelsen: somliga fingo odla dessa åkrar, andra arbeta i bergverken, som tillhörde styrelsen, och åter andra tillverka ylleväfnader af lamafåren, hvilka voro allmän egendom o. s. v. Därför erhöll ock enhvar af staten en klädedräkt af lamaull, och staten sörjde ock för öfriga allmännare behof.

De skickligaste arbetarne utvaldes för de olika produktionsgrenarne ur de skilda afdelningarna, och deras åkrar måste under tiden odlas på statens bekostnad. Noggranna register fördes öfver hela antalet arbetare samt öfver deras skicklighet och anlag för det eller det yrket o. s. v.

Man fattar lätt, att hvarje spår af frihet måste med denna organisation af arbetet saknas i Inkasriket. Prescott skildrar ock det peruanska folket på Inkastiden på följande sätt: »Det hade intet, som förtjänade namn af egendom. Ingen kunde drifva annat yrke, utföra något annat arbete, tillåta sig annat nöje än hvad lagen uttryckligen föreskref. Ingen kunde ändra bostad eller klädedräkt utan regeringens tillstånd. Icke ens den friheten fanns, som är tillstadd den ringaste i andra länder, nämligen att välja sig hustru. Den fria självverksamheten, denna oskattbara, hvarje mänskligt väsen medfödda rättighet var upphäfd.»

I *Mexikos* äldre samhällen var kommunismen likaledes rådande; dock kunde de store här besitta enskild egendom.

Uppkomsten af privategendomen.

Allt ifrån de äldsta stadierna har *enskild äganderätt* funnits bland människorna: fanns föda för de första människorna, så fanns ej anledning att inbördes bestrida hvarandra besittningsrätt till de djur, frukter, flintstycken m. m., som enhvar visste att förskaffa sig. Annorlunda var förhållandet, då tillräcklig föda saknades, ty då gjorde sig den djuriska stridsinstinkten gällande och den ene ryckte från den andre hvad han kunde, eller ock slog man ihjäl hvarandra. Det är ej tänkbart, att folken på de tidigare stadierna, sedan verklig utveckling börjat, nekade erkänna den personliga äganderätten till verktyg och vapen, som de enskilde själfva förfärdigade, äfven om jorden betraktades såsom gemensam egendom. Sålunda fanns det vid sidan af den ursprungliga jordkommunismen hos forngermanerna äfven enskild egendom; hvarje husfader uppförde på sitt jordstycke ett af pålverk omgifvet boningshus, som var hans borg och betraktades som hans oantastliga helgedom; var detta hus ej synnerligen stort, öfvergick det vanligtvis i arf till äldsta sonen.

Kännedomen om de nutida vildarnes egendomsförhållanden och straff för tjufnad berättiga antagandet af enskild äganderätt på de tidigaste stadier, och det stödjes ytterligare däraf, att vi i den äldsta historiska tiden hos de skilda folken finna domstolar, som hade att slita egendomstvister och straffa våld på äganderätten.

Huru jordegendom i många fall kommit att bli personlig, därom får man en oförtydbar föreställning genom att studera de sätt, som kolonister och eröfrare följt från urminnes tid till våra dagar. Dels har utan vidare jorden tagits i besittning af enskilda individer, familjer eller stammar, antingen emedan ingen ägare alls funnits förut — såsom i uräldsta tiden, då de första vandringarna företogos — eller ägarne dödats eller förjagats, dels ha nykomlingarne köpt eller bytt sig till sina jordstycken. Visserligen ha dessa köp varit mycket tvetydiga, då de t. ex. kunnat bestå i utbytandet af några kannor bränvin eller en bundt kalikå mot jordstycken af tusenfaldigt större värde; men onekligen ha de dock ofta gifvit ägendomsegaren en viss laglig rätt till sin besittning, liksom ock ett land genom eröfring faktiskt blifvit innehafvarens besittning.

Har en stam eller ett folk blifvit ägare till ett landområde, sättet må ha varit hvilket som helst, så har detta område ofta fördelats mellan individerna på så sätt, att enhvar arbetsduglig man fått sin del att bruka för sig själf eller att landet fortfarande varit gemensam egendom och utskiftats turvis efter en gifven ordning; äfvenledes har styrelsen för en dylik besittning sålt delar däraf till kolonister, som velat nedsätta sig där och som således blifvit lagliga ägare till sina egendomar.

Detta sätt användes ännu alltjämt i Amerika, där de framträngande civiliserade amerikanarne fördrifva de ursprungliga innehafvarne af jorden, indianerna, mer och mer, så att dessa nödgas draga sig undan till allt ofruktbarare trakter och inskränkas alltmera till antalet samt ofta förvandlas till tiggare eller utdö.

Våldsamt och orättmätigt har besittningstagandet af jorden naturligtvis ofta varit äfven i Europa, så i den historiska som i den förhistoriska tiden. Besittningsrätten till jorden i Storbritannien och Irland har t. ex. tvifvelsutan i otaliga fall tillkommit på samma vis som vildarne fått många af sina be-

sittningar — såsom t. o. m. engelska statsmän framhållit. Sålunda yttrade kolonialministern CHAMBERLAIN i fråga härom: Jag erinrar mig, sade han, historien om en rättstvist rörande äganderätten till ett stycke jord på Nya Zeeland under koloniens tidigare dagar. Den ursprungliga ägaren hade någon tid förut på ett mystiskt sätt försvunnit, och flera maori-höfdingar kommo för att göra sina anspråk gällande. Slutligen androg en af dem som bevis på sin oafytterliga rätt, att han och hans stam hade slagit ihjäl och ätit upp den försvunne ägaren. Jag tror, tillade CHAMBERLAIN, att om vi skulle undersöka rättsgrunden till den enskilda äganderätten till jorden här i landet, vi mycket ofta skulle finna, att denna rättsgrund ej synnerligt skiljer sig från den, som åberopades af Nya Zeelandshöfdingen.

Än i denna dag erkännes hos de flesta civiliserade folk, allt sedan den romerska kulturens tid, egendomsbesittning genom *urminnes häfd* såsom laglig, då verkliga intyg eljest saknas.

Åtkomsthandlingar kände man ej till på tidigare stadier, då skrifkonst ännu ej fanns; bruket och det allmänna medgifvandet voro ofta nog att afgöra äganderätten, och de ha äfven på senare stadier ofta varit bestämmande.

Huru litet det, öfverhufvud taget, fordom kunde vara fråga om att på ett i vår tids mening ärligt, lagligt och rättvist sätt komma i besittning af egendom, synes däraf, att *rof* och *plundring* hos lägre folk i allmänhet anses som tillåtliga och hederliga förvärfskällor — såsom fallet t. ex. än i dag är bland araber — och att *eröfringskrig* hos många forntida kulturfolk — såsom romarne — voro de viktigaste medel att skaffa staten inkomster.

Stråtröfvare ströfvade ofta i forntidens länder omkring i organiserade band, liksom *sjöröfvare*, i Norden kallade vikingar, härjade å hafven och kusterna; men märkas bör, att dessas yrke ej ansågs nesligt bland de gamla folken, utan snarare tvärtom.

Jordegendomen har i otaliga fall förvandlats till personlig från gemensam genom maktmissbruk från stormännens sida i äldre tider. Härpå har man ännu åtskilliga bevis, såsom t. ex. i Skotland, hvars små arrendatorer i höglanden, »crofters», småningom bragts i det största elände genom intrång af de stora jordägarne, som på de senaste åren förvandlat deras gårdar till betesmarker och hjortparker. En rik amerikan har sålunda nyligen slagit under sig stora, hittills af »crofters» odlade sträckor af höglanden, vräkt en stor mängd arrendatorer, rifvit ned deras kojor och i stället befolkat den 250,000 acres stora landssträckan med hjortar och rådjur för att tillfredsställa sin jaktpassion. Många liknande exempel äro kända, och dessa föranledde slutligen (1886) ministern för Skotland att för parlamentet framlägga en lag, som skall trygga »crofters» i besittningen af sina arrenden. Intrånget af de stora jordägarne ha varit desto mera oberättigadt, som arrendatorernas jord ursprungligen varit hela stammens (klanens) gemensamma egendom.

Romarstaten stadfäste mer än någon annan forntida stat den enskildes jordbesittningsrätt, men blott för sina egna medborgare, och den lade denna rätt i familjefaderns händer. Före de puniska krigen omkring 3:dje årh. f. Kr.) hade Italien en ganska tät åkerbrukande och till största delen självägande befolkning; men under och efter dessa krig började de små jordegendomarnes hopslagning till större, som öfvergingo i stormännens händer. Eröfringen var i romarstaten en den förnämsta förvärfskälla, och denna gaf upphof till *ager publicus*, »allmänna åkern» eller statsdomäner, som förvaltades för gemensam räkning och ofta blefvo föremål för genomgripande reformer medelst »åkerlagar» till folkets fördel.

Allt ifrån det äldre samhällsskickets tid fanns i Rom en mängd lagstadganden rörande den enskilda äganderätten, och en mängd uttryck och formaliteter om att sälja egendom, öfverlåta eller afkläda sig äganderätten, upprätta kontrakt m. m. visa oss, huru djupt denna princip var rotad i nationens lif. Det fanns många sätt att förvärfva laglig egendom, såsom: köp med fullständig äganderätt; upplåtelse såsom pant med endast bruksrätt; cession, då en myndighetsperson tilldömde gäldenärers egendom åt den, som därpå gjorde anspråk; ostördt nyttjande under en viss tid (enligt de Tolf Taflornas lag af år 450 f. Kr.), hvartill ursprungligen fordrades 2 år för jordegendom och 1 år för lösegendom; urminnes häfd, eller långvarig besittning utan anspråk af andra; offentlig försäljning, auktion; arf, donation och testamente o. s. v., och alla dessa sätt kallades *rättmätiga* och *lagliga*. Ursprungligen var testamentering ej tillåten i Rom, och sedan den införts, förbehölls i allmänhet en viss del af egendomen åt hvarje barn.

En man kunde dock slutligen göra sina barn arflösa och utnämna till arftagare hvilka andra personer han behagade. Stundom anförtrodde en person sin egendom i en väns förvar på bestämda villkor, vanligtvis att han skulle öfverlämna den åt någon eller några vissa personer; hvad som sålunda öfverantvardades kallades *fideicommissum*, anförtrodt gods.

Dog någon utan att ha gjort testamente, tillföll hans förmögenhet hans närmaste släktingar: först barnen, i brist på sådana närmaste släktingarne på fädernesidan, och där sådana ej funnos, dem, som voro af samma släkt. Å somliga orter tog kommunen dock kvarlåtenskapen efter hvarje medborgare, som dog utan att ha efterlämnat testamente.

Under kejsartiden blef den enskilda äganderätten mer och mer stadfäst i Rom, på hvars lagar de flesta europeiska staters civila lagstiftning är grundad.

Under länsväsendets tid, då jordegendomarne väsentligen kommo att bli länsherrarnes besittningar, gick den enskilda äganderätten till stor del under i Europa. Städernas industri och handel kommo därpå att på det kraftigaste åter befordra denna princip, under det så småningom självfägande bönder i de flesta länder framgingo af de förre trälarne och lifegne genom stormännens öfverlåtande af bruksrätten till vissa delar af jorden mot andel i afkastningen, bestämda afgifter eller utförda dagsverken och senare köp af egendom eller de lagstiftande makternas ingripande, som ofta blef en följd af revolutionära rörelser.

* * *

Under det att det väpnade besittningstagandet af jord ofta kan bestridas, åtminstone på mera framskridna stadier, såsom grund för verklig besittningsrätt, måste man erkänna en sådan, då innehafvaren, förutsatt att jorden ej röfvats från en annan, *själf bearbetat* densamma, så att den förädlats och blifvit än mera producerande än förut. Han har då nedlagt arbete därpå, och hans eget arbete är jämte dessa frukter hans obestridliga egendom. Man måste därför alltid anse en person vara i sin fulla besittningsrätt till en egendom, då han *med sin person betalt* densamma eller på ärligt sätt tillhandlat sig den för produkter af sin egen verksamhet. Det förnämsta villkoret för den enskilda äganderätten är därför alltid personens *arbete*.

Liksom man från urminnes tid hos alla folk, som gått framåt och där ej fullständig kommunism blifvit fastställd, erkänt produkterna af en män-

niskas egen verksamhet vara hennes egna, så har ock rättigheten att *bortskänka* dem till hvem hon vill allmänt ansetts tillhöra egendomsbegreppet. Men därigenom har ock en ny källa till egendomsbesittning uppstått: mottagande af gåfva eller testamente, och fastän det personliga arbetet här ej spelar någon roll, har denna öfverflyttning af äganderätten måst godkännas af alla samhällen, som stadfäst privategendomen.

Genom *arfsförhållandet* uppstå vidare andra faktorer för egendomens besittning och spridning, och sålunda invecklas egendomsspörsmålet strax från början.

Arfs- och familje-förhållandet har varit af omätlig betydelse för alla folks ekonomiska utveckling, de må ha antagit kommunistiska eller individualistiska äganderätts-principer, ja, man kan med lätthet ådagalägga, att såväl den enskilda som den gemensamma egendomen, hur skilda de än äro, i synnerhet hvad jorden beträffar — betesmarker och åkrar — ofta hvila på samma grund: *familjen*. Liksom hvarje stam ursprungligen hade sitt jordområde som ingen annan stam vågade nalkas utan tillstånd, om ej i afsikt att eröfra, så lefde ock hvarje familj på sitt område. Hade den ej jordegendom, så hade den dock i sitt fartyg, sin vagn eller sitt tält sitt eget hem.

Vid familjefaderns död öfvergick hans egendom af helt naturliga skäl till hans barn och närmaste anförvanter, då de liksom han ofta varit de första besittningstagarne och i de flesta fall varit medarbetare på egendomen och deltagit i dess försvar. Därför härskade här ej full personlig äganderätt, utan egendomen var gemensam, ehuru formellt tillhörande familjefadern; den var *på samma gång enskild som kommunistisk*. Härigenom uppstod begreppet om en inneboende rätt hos barnen att komma i besittning af faderns egendom, hvarför han ej heller ansågs kunna upphäfva densamma genom testamente, som ock ej ingick i de tidigare folkens begrepp.

I den mån allt flera nya yrken uppstodo, lämnade många åkerbruket, men kunde därför ej göras arflösa, hvarför kapitalet kom att genom arf gå till andra än jordinnehafvarne.

Att familjeegendomen på tidigare stadier hade en *blandad natur*, d. v. s. var såväl *enskild* som *gemensam*, synes däraf, att det hos många kommunistiska folk, t. ex. Nord-Amerikas indianstammar, australier m. fl. råder stränga begrepp om egendomsrätten. Bland haida-indianerna har sålunda hvarje familj sin flod eller floddel för sitt fiske, och en sådan egendom respekteras fullständigt af andra i enlighet med mycket invecklade arfs- och öfverlåtelselagar; och australiernas stammar betrakta främlingars inträdande å deras områden utan särskildt tillstånd som angrepp på äganderätten, hvarför de möta sådant med väpnadt motstånd.

Hur mycket som i teori än talar för att anse jorden som gemensam eller stats-egendom, har dock mänsklighetens tillryggalagda utveckling redan visat, att en dylik princip sällan kunnat göra sig gällande i längden och att den ofta på intet vis kunnat försvaras, om ock staten ibland kan med full rätt anses som ägare till en viss del af jorden och ibland äger befogenhet att sätta sig i besittning af vissa stora jordegendomar, som på ett godtyckligt eller våldsamt sätt kommit i enskildas (t. ex. somliga engelska och irländska landlorders) händer.

Saken beror nämligen på det förnämsta villkoret för all egendomsrätt: det *mänskliga arbetet*. Å somliga ställen finnes visserligen en utomordentligt fruktbar jord, som knappast behöfver någon bearbetning; men å de flesta trakter är ej detta förhållande rådande, utan har det fordrats den mest ihär-

diga verksamhet å människans sida för att erhålla odlingsbar mark: skogar ha måst rödjas, träsk och sumpmark uttorkas, stenar aflägsnas, kanaler gräfvas, vallar uppföras o. s. v., och för att få nödvändig gödsel ha husdjur måst anskaffas, för hvilka ladugårdar och stängsel m. m. måst uppföras. De, som utföra dylika mödosamma arbeten, måste veta, att de själfva skola få skörda frukterna däraf, d. v. s. de måste trygga sig besittningsrätten; och denna får ej räcka blott ett eller annat år, utan vara beständig, ty dels fordras ofta en synnerligen lång förberedelse, dels utföras i allmänhet ständiga förbättringar. Också har jordegendomen blifvit en naturlig följd häraf, vare sig såsom familj- eller stambesittning eller såsom enskild egendom.

Att *medvetandet att vara i full besittningsrätt för all framtid* varit den största sporren att förbättra jorden och drifvit människorna till de mest ihärdiga och kloka arbeten, är ett faktum, ett axiom, som blifvit belyst med otaliga exempel från alla länder af alla sakkunniga ekonomiska forskare; Sismondi och Inglis (beträffande Schweiz), Wordsworth och J. St. Mill (England), Howitt, Kay och Rau (Tyskland), M'Culloch (Belgien), A. Young (Frankrike) m. fl. Alla äro eniga i att framhålla de beundransvärda resultaten af de små, själfägande böndernas arbeten. Deras egendomar, som enligt regeln, för så vidt de ej äro för små för att föda familjen, ha gjorts till verkliga rikedomar endast genom ägarnes otroliga flit och omtänksamhet, och ändock har jorden ofta ursprungligen varit ytterst ofruktbar och klimatet mycket ogynnsamt; men hemligheten ligger däri, att bonden jämte hela sin familj använder all sin arbetskraft på egendomen, emedan han vet, att den är *hans* och han har de kraftigaste skäl för sitt arbete, hvarför den ock lämnar jämförelsevis större afkastning än de stora godsen och hvarför vida sämre arbetsmetoder och brist på vetenskapliga insikter uppvägas af bondens outtröttliga *flit*. Träffande säger ock Young: »Gif en man en kal klippa till fullständig besittning, och han skall förvandla den till en trädgård. — *Egendomens* magi förvandlar sand till guld.»

Själfva den mänskliga civilisationen har sålunda under tidernas lopp gjort egendomsbesittningen individuell och aflägsnat oss från den mer eller mindre gemensamma, som fordom varit så vanlig och som de första kristna samfunden sökte tillämpa.

I den mån utvecklingen skridit framåt, har dock denna princip alldeles lämnats, och tendensen att bilda och erkänna egendom eller kapital med individuell besittningsrätt framträdde, så snart samhällenas yttre verksamhet ej längre var blott gemensam — d. v. s. bestod i gemensamt försvar eller gemensamma krig — utan personlig företagsamhet började under mera lugna förhållanden att göra sig gällande.

Den periodiska fördelningen af jordlotter till medlemmarne i kommunistsamfunden var en öfvergång till personlig besittning och denna grundade sig på erfarenheten, att jorden lämnade större afkastning, om personligt intresse fanns.

Många samhällen ha för att befordra företagsamheten gång på gång måst inkalla främlingar, som därvid fått de största personliga förmåner sig beviljade: tomter, monopol, skatt- och tullfrihet m. m.

Den enskilda äganderätten har, i stort sedt, ytterst grundats på *personlig duglighet*, äfven då den framgått af starkare stammars eröfring af de svagares områden.

Allt ifrån den äldsta tiden har det i hvarje samhälle funnits *olikhet mellan medlemmarne* — alldeles som fallet är bland djuren, fastän här i vida

mindre grad — så att mer begåfvade och starka kunnat göra sig gällande öfver dem, som haft klenare själs- och kroppskrafter, och varit i stånd att göra nyttiga uppfinningar och utföra svårare arbeten. Frukterna häraf ha bruket och den allmänna meningen alltid — äfven i ursprungliga kommunistiska samhällen — ansett vara personlig egendom. Hos kommunist-vildar, indianer, australier m. fl, stadfäster ock bruket den personliga rättigheten att besitta lösegendom.

Huru den enskilda äganderätten erkännes på tidigare stadier, synes ock af vildarnes bruk att låta den döde få sina vapen och prydnader m. m. med sig i världen på andra sidan grafven.

Ehuru den enskilda egendomsrätten eller kapitalet visat sig vara en helt naturlig mänsklig institution, som skapat sig själf, kan man därför ej säga, att kapitalet *alltid* samlats i den skenbara ägarens hand genom personlig duglighet eller att det *alltid* skall anses som personlig egendom i absolut mening; ju mera vi skrida framåt i utveckling, ju mera invecklas alla mänskliga förhållanden och de enskildes arbeten bli allt mera beroende af andras. Förutsättningarna för kapitalbildningen bli allt talrikare; föregående tiders verksamhet blir mer och mer bestämmande, föregångares uppfinningar och hopade kapital äro oftast oundgängliga villkor för nutida arbeten af äfven de driftigaste och mest begåfvade, och dessa kunna intet uträtta såsom ledare af industriella företag utan en mängd intelligenta och nitiska medarbetare. Kapitalet blir därför under vår utveckling mer och mer *socialt* till sin natur, hvarför det ock bör vara socialt till sin bestämmelse. Om ock den individuella äganderätten aldrig torde af något civiliseradt samhälle komma att upphäfvas, torde vi dock nalkas den tid, då medvetandet om den mänskliga *solidariteten* skall låta samhällena erkänna *kapitalets socialisering* som en nödvändig princip, eller den *relativa* äganderätten, stödd på endels personligt arbete och endels medvetandet af andras samverkan, hvaraf framgår erkännandet af *plikter* mot andra.

Kapitalets betydelse för helheten af den mänskliga kulturen.

Först sedan de mest trängande materiella behof blifvit tillfredsställda har en början till en högre kultur eller en utveckling af människans ädlare egenskaper kunnat äga rum. Befriad från hungerns kval och åtnjutande större ledighet, sedan åkerbruk ordnats och tillräckligt stora hjordar samlats, har människan snart börjat finna *högre uppgifter* för sin verksamhet, därvid de högst stående bland de skilda folken kommit att utbilda sig till och erkännas som *andliga ledare* och *lärare*. Dessa måste nu födas af de öfriga i stammen, om de ej själfva hade ägodelar; i ena som andra fallet förutsätter emellertid den andliga verksamheten samlad egendom eller kapital, som för tillfället ej behöfves för den materiella bärgningen. Har detta öfverflöd försvunnit, så har ock den andliga utvecklingen afstannat eller alldeles gått under.

Den materiella utvecklingens samlande af kapital, har, genom det tillfälle, detta gifver åt människan att sysselsätta sig med annat än dagens kroppsliga behof, i allmänhet också låtit *ädlare egenskaper utvecklas*. I st. f. att kämpa inbördes, ibland mörda hvarandra för att komma åt någon jaktmark eller kanske för att äta upp hvarandra, kunna människorna genom ökadt välstånd — fyllda förrådshus, odlade åkrar, hjordar af husdjur o. s. v. —

lämna inbördes hjälp och befordra altruismens utveckling. Genom dessa dyrbara samlingar af ämnen, som ej för tillfället behöfvas, är det som det ena släktledet kan lefva för och förbereda det andra och som enhvar ej längre är nödsakad att blott lefva för sig själf.

De materiella framstegen ha varit af den största betydelse för den *intellektuella odlingen:* det är de lägre behofven, som först tvingat människorna till eftertanke och till dessa otaliga försök och spaningar, som så småningom ledt henne till kännedom om naturens hemligheter och till uppställande af verkliga lagar, hvarigenom hon kan påverka den naturliga ordningen till sin nytta. Men denna början skulle ej låtit den exakta forskningen få en allmännare och högre giltighet, om verksamheten ständigt förblifvit personlig, ty de härför nödvändiga kapitalen skulle då varit otillräckliga. Genom kapitalens samlande ha de skilda samhällena kunnat tillstädja vissa personer och korporationer att, befriade från materiella omsorger, ägna sig åt teoretiska studier och sysselsätta sig med större och mera aflägsna uppgifter än det dagliga lifvets. Behofvet af verkligt förutseende och ledande principer i det praktiska lifvet ha småningom tvingat forskarne att söka påverka den yttre ekonomien, hvarför naturlagarne ock mer och mer blifvit föremål för deras studier.

Handeln har allt ifrån den tid, den kommit till stånd mellan skilda folk, mäktigt bidragit till *mänsklighetens förädling* och *folkens förbrödring* genom att dämpa de krigiska drifterna och förhindra krigen — en sats, som ej vederlägges däraf, att handelskrig förekommit och att många människor urartat genom handelns frestelser. Så länge som de skilda folken ligga i ständiga krig med hvarandra, kunna de ej drifva inbördes handel, alla vänskapliga förbindelser afstanna och man söker blott skada hvarandra. Genom handeln åter stiftas vänskapsförbindelser mellan individer och folk, och framsteg i industri och forskning i ett land bli därigenom snart öfverflyttade till andra länder. Handelsföretagen ha ock omedelbarligen befordrat vissa *kunskaper*, såsom de geografiska, och spridt kännedom om främmande folks seder och bruk, religioner och meningar, hvarigenom den allmänt mänskliga synkretsen vidgats och otaliga fördomar skingrats redan på tidigare stadier.

Hvad människans *konstnärliga* verksamhet beträffar, så är det uppenbart, att den ej kunnat få någon näring utan en viss sorgfrihet; det är först då tillräcklig föda finnes eller sedan egendom börjat bildas som människan haft tid och sinne för konsten, hvars bestämmelse är att förljufva lifvet och gifva uttryck åt våra bästa känslor.

Det är väsentligen genom kapitalet som vi fått *friheten*, hvilken alltid varit nödvändig för den mänskliga utvecklingen; utan frihet skulle ej människans behof af vetande kunnat tillfredsställas, liksom ej heller hennes naturliga sträfvan att skaffa sig nyheter af alla slag: uppfinningar af nya redskap, upptäckter af nya länder och farleder, nya födoämnen, malmer o. s. v. De skilda individernas olika fallenheter ha ej heller utan friheten kunnat till fullo användas.

Uppkomsten af olika samhällsklasser: frie, slafvar, lifegne, frigifne m. fl.

Det är klart, att det bland de första människorna ej fanns skilda klasser och att således ej somliga voro slafvar och andra herrar, utan alla voro fria — alldeles som många vilda folk ej känna till vare sig slafvar eller tjänare.

Men denna sorts frihet och jämlikhet var väsentligen af samma art som djurens, då den berodde på frånvaron af all högre odling och arbetsfördelning samt då inbördes täflan ej behöfde komma i fråga och alla medlemmar af urstammarne stodo i föräldra- eller syskonförhållande till hvarandra och hade det mesta gemensamt.

Men snart gjorde sig, trots fortvaron af flera af dessa förhållanden, den naturliga *olikheten* människor emellan gällande, alldeles som fallet är bland många djur, hos hvilka jämlikhet ej heller finnes; liksom den ena apan är vida klokare och uppmärksammare än den andra och den ena hunden är starkare och vaksammare än den andra, så ha somliga människor redan i naturtillståndet visat sig vara förståndigare, starkare, ihärdigare o. s. v. än andra. Om ock vida större likformighet fanns bland människorna på tidigare stadier på grund af mer eller mindre likformigt lefnadssätt, så funnos dock redan då tillräckligt många anledningar att låta de skilda mänskliga förmögenheterna börja utvecklas i den mån de skilda behofven framträdde.

Genom större naturlig begåfning, ädlare egenskaper, ådagalagda prof på mod och klokhet samt förvärfvade rikedomar framstodo med tiden somliga mer än andra, och dessa blefvo småningom allt inflytelserikare, hvarför de blefvo samhällets *aristokrater* (af *aristos* = den bäste) och kallades *adel* (af ädel).

Grunden för den *personliga friheten* hos de barbariska folken var i allmänhet *egendomsbesittning*, och denna utgjordes, sedan det kommunistiska urstadiet lämnats, ursprungligen af ett jordstycke. Af rörlig egendom fanns då blott föga och penningar voro okända. Men jordbesittningen hade ursprungligen ej blott en personlig grund — uppodling, flit, omtanke o. s. v. — utan ock politiska anledningar — eröfringskrig m. m. — hvarför frihetsspörsmålet tidigt blifvit mycket invecklad. *Underordnade* eller *plebejer* (af *plebs* = folket) blefvo ej blott de mindre begåfvade, de svagare, och de lättjefullare, med ett ord hvad den föraktfulle kallades *menige* eller *gemene*, utan ock de *öfvervunne;* och *frie* samt *härskare* blefvo många fordom genom krigens lyckliga utgång.

Sålunda ha vi sett, att då malayerna fordom gjorde sina eröfringar å Stilla hafvets öar, förvandlade de dessas äldre fria inbyggare till trälar, och i Australien se vi ofta en fri eller aristokratisk klass vid sidan af en plebejisk, eller de underkufvade.

Romerska statens tillkomst medelst eröfringskrig medförde ett helt system af klasser: patricier eller frie, de som ägde fullständiga medborgarerättigheter; somliga underkufvade gjordes till slafvar, andra till en sorts underordnade medborgare i staten genom den för Rom så utmärkande införlifningspolitiken; desse senare blefvo, från att ha varit fiender, bundsförvanter och fingo till en början blott begränsade politiska rättigheter, sålunda utgörande särskilda mellanklasser, plebejer; med tiden fingo desse allt flera rättigheter och kunde slutligen ernå de högsta värdigheter i staten.

De äldsta närmare kända germanerna, romarnes besegrare, beröfvade visserligen de öfvervunne deras politiska frihet, men de gjorde dem dock ej till trälar, utan öfverlämnade åkerbruket, handtverken och vetenskapernas odlande åt dem, medan de själfve ägnade sig åt vapnens bruk. Undantag bildade likväl longobarderna i Italien och anglosaxarne i England, hvilka förtryckte de infödde eller gjorde dem till lifegna.

Då germanernas folkvandringar blifvit allmänna i Europa vid gamla tidens slut, tilltog slafvarnes antal ofta betydligt; i massor utfördes slafvar

mestadels från Donau-trakterna, *Slavonien* m. fl.; och det är från detta land som vår benämning »slafvar» härledes.

Då forngermanerna blefvo ägare af större delen af Europas jord dels genom att taga öde sträckor, som inga ägare hade, i besittning, dels genom att öfvervinna de keltiska stammar, som bodde här före dem, blefvo desse ibland fullständigt undanträngda från den jord de odlat; ibland delades landet mellan segervinnarne och de underkufvade. I Britannien togo sålunda anglosaxarne hela jorden, under det västgoterna togo två tredjedelar, burgunderna hälften eller två tredjedelar. I frankernas rike förlorade de öfvervunne så småningom till större delen all egendomsrätt och ålades tryckande skatter.

Att betala *skatt* var hos germanerna liktydigt med att vara *ofri;* de flesta jordbrukare bland de öfvervunne blefvo *lifegna fästebönder* utan de fries rättigheter.

De jordlotter, som tillföllo segervinnaren voro fria från all skatt och tunga. Denna egendomsbesittning har varit utgångspunkten för hela den nyare samhällsordningen i Europa; vid sidan häraf uppspirade sedermera länsväsendet med dess öfverordnade och underordnade.

Fornsvenskarne erbjuda oss det mest talande exempel på klassindelning hos forntidens barbariska folk, hvarför de här särskildt framhållas.

Allt ifrån våra germaniska förfäders äldre tider funnos skilda samhällsklasser i Sverige; till de frie hörde konungasläkterna, odalbönderna, af hvilka de förnämsta och rikaste kallades storbönder; allmänningsbönder och landtbönder voro mellanklasser mellan de förre och de alldeles ofria trälarne. *Odalbönderna* utgjorde den egentliga kärnan af befolkningen; de hade fått äganderätten till sin jord genom att själfva rödja och odla sina hemman och sedan gick den i arf från far till son.

Allmänningsbönder kallades de, som lefde på allmänningarna, eller de stora obygder, som lågo emellan hemman, byar, härad och landskap och som betraktades som de kringliggande hemmanens och häradenas gemensamma egendom, hvarför allmänningsbonden betalade en viss afgift för sin jord till det samhälle, hvartill den hörde. De hade ej samma anseende som odalbönderna, men stodo högre än de följande.

Landtbönder voro sådana, som brukade andras jord mot en viss afgift (i naturprodukter); de voro odalböndernas eller allmänningsböndernas arrendatorer eller torpare. Landtbönderna voro frie män, men hade ej rösträtt på allshärjartinget, då de ej voro själfständiga och oberoende.

Af denna klass utgick sannolikt större delen af odalböndernas *huskarlar* eller *husfolk*, som ej voro trälar.

Endast verkliga bönder eller »boande män» ägde att föra talan på tingen; »löske män» eller legodrängar, som ej hade eget bo, fingo där ej uppträda.

Mellan *trälarne* och de frie rådde en skarp skillnad. Trälen stod hvarken under lag eller landsrätt, utan betraktades som husbondens egendom, kunde säljas, bortbytas och behandlas alldeles efter sin herres godtycke. På tinget kunde han ej vittna och husbonden var ansvarig för honom, ty själf kunde han ej svara för sina handlingar inför lag.

Arbetsklassen utgjordes då för tiden till största delen af trälarne. De frie togo sällan tjänst — om ej hos storbönderna såsom följesvenner eller husfolk.

* * *

Vid sidan af nyss nämnda, på naturlig olikhet och på politiska förhållanden grundade anledningar till skilda klasser, fanns från forntiden en annan likaså afgörande källa därtill, nämligen själfva *familjeinstitutionen* med dess behärskande *fadersvälde*. Ursprungligen sammanföll alltid hos de frie begreppet *herre* med begreppet *fader;* detta synes bland annat af romarnes benämning för den härskande klassen *patricier* (af *pater* = fader). Hos de flesta folk har allt ifrån den tid, då verkliga familjer under mannens öfverhärskap bildades, fadern varit absolut herre öfver hustrur och barn; dessa voro ursprungligen tillika tjänare, ja slafvar under familjefadern, som i allmänhet å tidigare stadier kunde godtyckligt förfoga öfver deras lif. I synnerhet gällde detta barnen, som i visst afseende kunna sägas ha varit de första slafvarne, liksom fäderna de första herrarne: fadern kunde utsätta dem såsom nyfödda för att omkomma, och det berodde oftast på honom, om de skulle få lefva och uppfostras såsom hans barn; men äfven som uppvuxna kunde barnen fängslas, piskas, säljas som slafvar eller dödas af fadern, om han så ville. Hos somliga folk, t. ex. romarne, kunde fordom en son ej förvärfva någon egendom utan sin faders samtycke och han blef ej sin egen herre förrän vid faderns eller farfaderns död; här var sönernas belägenhet i vissa afseenden hårdare än de egentliga slafvarnes; en dotter kom genom giftermål från faderns öfvervälde under sin mans.

Denna faderns makt var fordom så oerhörd, emedan den till stor del grundades på religionen, hvilken ofta gjorde fäderna till gudar eller gudars söner.

Familjefädernas absoluta makt återfinnes i de flesta kulturfolks äldsta historia liksom ock hos nutidens vildar; Gamla testamentet, Greklands äldre skaldestycken, Roms lagar och Asiens traditioner bära vittnesbörd därom. Abraham var just på väg att offra sin son Isak, då han hindrades därifrån (1 Moseb. 22 kap.), Ifigenias beslutade offrande af Agamemnon i Aulis var af samma slag som det förra; ännu i 6:te årh. f. Kr. sålde många atenare sina barn som slafvar, den gamla romerska lagen Codex papyrianus berättigade föräldrarna att döda och sälja sina barn, och denna absoluta fadersmakt upphörde ej i romarriket förr än i slutet af 3:dje årh. e. Kr., ja ännu i början af 4:de årh. tillät en lag af kejsar Konstantin att vid tillfälle af yttersta fattigdom försälja barn.

* * *

Ur slafvarnes klass framgingo småningom i såväl forntiden som medeltiden nya klasser: *frigifna* och *lifegna,* hvilka slutligen kommo att utgöra massan af befolkningen i nyare tidens samhällen, *fria arbetare, borgare, arrendatorer, småbönder* o. s. v.

Frigifningen skedde i forntiden vanligtvis i enstaka fall, i medeltiden åter ofta i massa. I de äldre samhällena kunde slafven få sin frihet dels genom husbondens godtycke, dels därigenom att han friköpte sig själf för egna sparpenningar eller, om han var krigsfånge, af sina anhöriga och vänner. Den frigifne blef emellertid ej fri i vanlig mening d. v. s. erhöll icke alla medborgerliga rättigheter, utan han skulle i allmänhet upptagas i någon familj, som svarade för honom. Hos romarne blef han sålunda *klient* eller sin forne herres eller någon annans bundsförvant eller förbundne.

Om romarne blifvit slafvar hos andra folk och därpå friköpts från dem samt vid hemkomsten blifvit frigifna, återförsattes de därför ej i sitt ursprung-

liga tillstånd af romerska medborgare, utan kommo i de frigifnas klass samt underkastades klienters skyldigheter.

En träls frigifning var alltid en offentlig handling, som försiggick inför någon myndighet, synnerligast folkförsamlingen; hos romarne fick den frigifne som tecken mottaga hatten, ringen och kappan. Här ägde ock frigifning rum genom testamente, i vittnens närvaro eller genom inbjudning att äta vid herrens bord. Med tiden inskränktes ock frigifningsrätten, så att slutligen ingen fick frigifva mer än en viss procent af sina slafvars antal.

I de kristna samhällena försiggick frigifningen, som ofta skedde af religiös orsak, i enlighet med försonings- och jämlikhetsläran, i kyrkan med en viss ceremoni.

Lifegenskapen var ett mildare slafveri, där dock personen var väsentligen fri, så till vida som han ej var herrens egendom och därför ej kunde säljas eller godtyckligt bestraffas med kroppsliga straff o. s. v., utan blott var bunden vid en viss jordägendom i egenskap af *torpare*. Hos många forntida folk blefvo de besegrade ej trälar i egentlig mening, utan lifegna. Det var dock i medeltiden, som en mera allmän förvandling af träldom till lifegenskap försiggick.

De skilda samhällsklasserna afsöndrade sig mer och mer från hvarandra i medeltiden, och fram i 12:te och 13:de årh. blef klyftan allt större mellan storbönderna och öfriga odalbönder; de förre blefvo då »stormän» eller »godsherrar», under det en borgareklass bildade sig i städerna af de fria arbetarne och ett talrikt prästestånd framstod, däri många frigifna samt afkomlingar af forna slafvar ingingo.

Slafveriet.

Huru mycket man än har skäl att rysa öfver slafveriet, få vi dock ej glömma, att det betecknade ett visst framsteg i mänsklighetens utveckling, då de öfvervunne i krigen mellan de skilda stammarne i än äldre perioder samtligen dödades — ej blott för utrotningens skull, utan ofta dessutom för tillfredsställandet af hungerns kraf. Detta tillvägagående var fullkomligt djuriskt, och frånvaron af allt slags slafveri hos djuren är ytterligare ett bevis på, att slafveriet är ett mänskligt framsteg.

Besegladt af forntidens stora staters religioner, af Indiens, Egyptens, Roms, judarnes o. a. samhällens prästerskap var sålunda slafveriet antaget som en naturlig och rättmätig institution öfverallt, där verkliga stater börjat bildas. Hvarje stat hade intet högre intresse att bevara än sitt eget bestånd; detta hotades dock ständigt af andra stater. Därför sågo medborgarne i en stat i hvarje främling en fiende, som, då så var möjligt, måste dödas eller trälbindas.

Forntiden var fullkomligt främmande för begreppet jämlikhet och likställighet; de äldre folken, som sett slafveriet, så att säga, skapa sig självt, visste allt för väl, att de klenare ej kunde vara likställda med de kraftigare, hvilka på den tiden måste få den yttre makten, och de kunde ej erkänna de i krig besegrade såsom jämlika med segervinnarne.

Ingen af de äldre skalderna och filosoferna ansåg träldomen strida mot moralen; allmänt voro de ense om att betrakta människorna såsom af naturen skilda i två klasser; sådana, som voro skapade att *befalla,* och sådana, som voro till för att *lyda,* herrar och slafvar.

Enligt HOMERUS hade Gud gifvit slafvarne blott en half själ; PLATO anför i sin bok om lagarne skaldens ord och stödjer sig därpå, önskande blott, att inga greker måtte göras till slafvar. I sin dialog »Alcibiades» låter han SOKRATES fråga: »Är det hos de adliga eller hos de icke adliga som de bästa naturanlagen finnas? och härpå låter han ALCIBIADES svara: »naturligtvis hos de adliga». ARISTOTELES försvarar i sin Politik slafveriets rättmätighet på grund af ras-olikhet och han förklarar, att »somliga äro födda att lyda, somliga att befalla; naturen själf gör till och med en skiljaktighet mellan själfva kroppsbeskaffenheten hos de friborne och slafvarne».

I de forntida samhällena utgjorde slafvarne den egentliga arbetsklassen; men genom lagar, sedvänjor och fördomar stodo de utanför den borgerliga lagen och åtnjöto sällan mänsklig behandling i högre mening. De voro egentligen en sorts husdjur. Arbetet och den industriella företagsamheten ansågs af forntidens författare som något ohederligt — krig och jakt voro de enda ädla sysselsättningarna — och därför voro de, som voro hänvisade därtill, slafvarne, föraktade.

Slafvarne voro emellertid så mycket mera nödvändiga, som mekaniken stod mycket lågt i forntiden, och antalet af armar och ben måste ersätta hvad som saknades i industriella konster. Man brukade och missbrukade slafvarne med likgiltighet liksom simpla redskap, som lätt ersättas. Också kostade de kolossala monument, som Egyptens och Assyriens härskare läto uppföra och som en häpnande eftervärld är van att beundra, oerhörda offer af människolif och familjers lycka. Otaliga ha de fäder varit, som ryckts bort från hemmet för att resa minnesmärken åt praktälskande furstar.

Då man emellertid fann, att intet samhälle kunde finnas utan industri och att denna ej kunde finnas utan slafvar, blef slafveriet i forntiden en naturlig rätt, en politisk grundval för samhällena. Städerna, templen och kommunerna hade ock sina slafvar lika väl som de fria medborgarne. Öfverallt finna vi, att slafveriet måste ha funnits till långt före folkens inträde i det historiska stadiet; ty det erhåller redan genom de äldsta kända lagarne en positiv organisation och blir sålunda fullt lagligt. Man kunde därför fordom omöjligen tänka på att upphäfva slafveriet, ja, slafvarne själfva tänkte i allmänhet ej på medel därför, utan gjorde de någon gång uppror, skedde detta blott för att protestera mot alltför stort tyranni från herrarnes sida. De funno slafveriet i allmänhet helt berättigadt, och visste de att förskaffa sig friheten, pålade de ofta andra slafveri.

Öfverallt fingo slafvar förrätta alla de lägsta sysslor, såsom sten- och jord-arbeten, göda åkern, gräfva torf, hugga ved och timmer, sköta kreaturen, bygga hus, tempel, vattenledningar och broar, de voro skräddare, skomakare, bagare, kockar, uppassare, renhållare m. m.; äfven användes slafvarne till många lägre arbeten för härarnes behof.

Förutom till husliga och industriella arbeten användes slafvar till en mängd afskyvärda ändamål: sålunda skulle de tjäna boleriet i alla dess former (slafhandlarne voro i allmänhet ock bordellvärdar), de stympades till eunucker för att vakta herrarnes harem eller tjäna som sångare, de inlärdes fäktkonsten för att såsom gladiatorer kämpa på cirkus med vilda djur o. s. v.

Dessutom funnos ock lärda och konstnärliga slafvar hos somliga folk, synnerligast romarne, som ofta lade barnens uppfostran i slafvarnes händer; det fanns sålunda bland dem lärare, skrifvare, bibliotekarier, läkare, skalder, skådespelare, sångare, musiker m. m.

Det var dock endast vissa lärdomsgrenar, som slafvar kunde befordra, eller grammatiken och filosofien, under det talarekonsten, som ingick i politiken och rättskipningen, samt historieskrifningen endast kunde odlas af de forntida samhällenas fria medborgare, ja oftast hvilade på de stora ledarne.

Alla de skilda slafyrkena hos romarne voro så talrika, att en förteckning däröfver skulle upptaga åtminstone ett par sidor.

I de flesta forntida länder brukade slafvarne en egen dräkt och dessutom gaf man dem hvarjehanda igenkänningstecken; hufvudet rakades, öronen genomstuckos, pannan märktes o. s. v. Födan var ej densamma som de frias, utan af sämre slag; sålunda fingo slafvarne i Grekland ej äta hvetebröd.

Genom alla de i såväl andligt som materiellt hänseende skilda förhållanden, hvari slafvarne lefde, är det uppenbart, att de ofta måste urarta på mångfaldigt sätt, falla offer för sjukdomar och gifva upphof åt en försämrad ras.

Som emellertid ett stort antal trälar ofta voro bildade, uppkom å andra sidan mångenstädes en intelligent afkomma af trälarne under det andlig urartning ej sällan uppstod bland de frie.

Då slafvarne i rika länder alltid producera mer än som fordras för deras underhåll, ha kloka slafägare ock ständigt blifvit rika på deras arbete. Men slafarbetet kan därför ingalunda prisas som produktivt i egentlig mening eller efter vår tids begrepp om industriellt arbete, ty det utgör blott det minsta möjliga användande af människokraft och förstånd, beroende därpå, att tvång och fruktan i allmänhet äro driffjädrarne därtill och att hvarje personligt intresse saknas. Också har det visat sig, att slafveri på grund af dess förslöande inverkan varit oförenligt med hvarje högre industriell verksamhet, om ej slafägarne särskildt befordrat sina slafvars upplysning, såsom ibland skedde i forntiden.

Flera författare i vårt århundrade ha sökt visa, huru improduktivt äfven det mildaste slafveriet eller lifegenskapen är; sålunda har man beräknat, att arbetet af en lifegen i Ryssland var dubbelt så dyrt som en engelsk arbetares och att arbetet af en lifegen i Österrike ej gick upp till mera än $^1/_3$ af det, som en fri arbetare lämnade för betalning.

* * *

Förutom *fångenskap* i krig voro *skuldsättning* och vissa *förbrytelser*, såsom tjufnad, vanliga anledningar till slafveri; somliga medborgare gjorde sig för *fattigdom* till andras trälar — »gäfträlar» i Sverige — och dessa voro de mest föraktade af alla, förmodligen emedan de ofta genom lättja, dryckenskap, spel m. m. förstört sig själfva; vidare *såldes* barn till trälar af sina föräldrar, och träldom uppkom genom *födelsen*, för så vidt både mor och far voro trälar; var endera fri, blefvo barnen vanligen fria. I somliga stater, t. ex. Rom, förklarades de för slafvar, som uraktlåto att uppgifva sina namn till inskrifning i *skatteböckerna* eller för *krigstjänst*, då de därigenom ansågos ha afsagt sig medborgerliga rättigheter.

I forntidens kulturländer kommo på senare stadier liksom i nyare tiden i de civiliserades kolonier systematiska *människostölder* och *slafmarknader* i stor skala att fylla samhällenas behof af arbetare; och för dessa nedrigheter, som utmärka en urartning af det äldre slafväsendet, har Afrika i allmänhet varit den förnämsta skådeplatsen.

Slafjakten i Afrika torde på det hela taget alltid ha varit lika ohygglig, som den framstått för nyare tidens skildrare, Bruce, Wilberforce,

Livingstone, Cameron, Stanley m. fl. De arma fångarne, som fastkedjas vid hvarandra, ha att utstå de förfärligaste lidanden genom den råaste behandling af omänskliga slafhandlare och vaktare. Stammar, som öfverfallas af tillräckligt rustade slafröfvare, ödeläggas ofta helt och hållet; männen dödas i allmänhet eller nödgas fly till andra stammar; men somliga låta taga sig liksom barnen och kvinnorna för att bortföras i slafveri, hvarpå landet fullständigt utplundras; hvad som ej kan medföras uppbrännes, och trakten blir därefter en ödemark. Sålunda beskref Livingstone 1866 största delen af sträckan mellan Njassasjön och hafvet som en ödemark, där talrika förstörda odlingar, järnbruk, smedjor, ruiner af hus, afskrädeshögar, lergods m. m. vittnade om en fordom talrik och idog, numera af slafkrig utrotad befolkning.

Ett slafkrig beskrefs i början af vårt århundrade på följande sätt: Då kungen af Bambara förklarat kungen af Kaarta krig, delade han sin här i

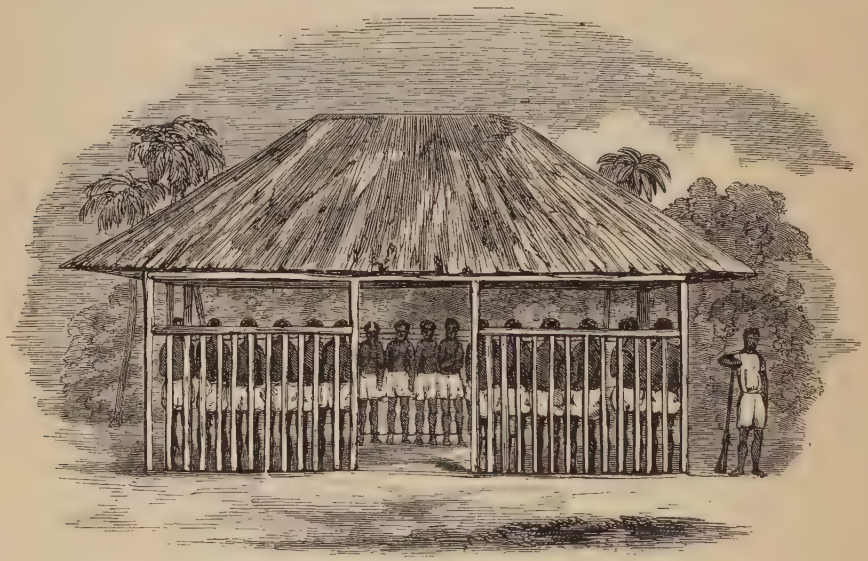

Fig. 141. *Slaf-barack i Afrika.*

små afdelningar, som spriddes öfver landet och fångade invånarne, innan dessa hunno fly, och på få dagar var hela riket skådeplatsen för allmän förödelse. Anfallet hämnades snart; kungen af Kaarta öfverraskade med 800 man tre stora byar och dödade ett stort antal fiender, hvarpå resten såldes som slafvar. Byar antändes nattetid, och de hjälplösa inbyggarne grepos, då de undflydde flammorna, och bortfördes till kusten till slafhandlarne.

Antalet fångade slafvar har alltid varit vida mindre än det som på slafjakten dödades eller omkom under transporten. De äldre fångarne ha vanligen, såsom varande alltför oroliga, dödats, liksom äldre kvinnor och små barn, under det ynglingarne bortförts, sammanbundna med remmar kring halsen, till kusterna, där de i afvaktan på fartyg hållits i förvar i slaf-baracker eller en sorts burar (fig. 141).

Slafvarnes vandring till kusten skildras af alla i de mörkaste färger: ofta fingo de ingen föda från morgon till kväll och nödgades ibland att äta lera för att stilla hungerns kval; neddignade de i sista stadiet af en ådragen sjuk-

dom, lösgjordes de från sina starkare kamrater och lämnades att dö i öknen; ibland ha remmarne skurit sig in genom köttet till bara benen och de såriga ytorna blifvit betäckta med otaliga flugor, som lagt ägg i de brandiga delarne. Utmärglade som skelett, kommo de äntligen till kustbarackerna, där de hopföstes som boskap och fingo en eländig och otillräcklig föda, hvarför antalet här ytterligare smälter samman på grund af sjukdom och svält.

* * *

Slafvarnes behandling har varit beroende dels af deras ägares mänsklighetskänsla, dels af den vinst dessa kunnat beräkna däraf; och denna senare har oftast varit beroende af möjligheten att för billigt pris ersätta gamla slafvar med nya, då de förra blifvit utslitna. Under sådana omständigheter var det vida mera »praktiskt» att draga största möjliga valuta af slafvarne i deras kraftigaste ålder och låta dem sedan arbeta ihjäl sig än att låta dem alstra afkomlingar, som hade varit kostsammare att uppföda än inköpandet af nya. Som emellertid nya slafvar ej alltid kunde erhållas i tillräcklig mängd, måste de äldre samhällena ofta uppföda slafvar, och detta exempel följdes också af nyare tidens slafstater i norra Amerika.

Slafveriet har mångenstädes, såväl i forntid som nutid, varit mycket mildt och torde ofta ej ha varit svårare än vanlig tjänst. De Brazza har omtalat, hurusom han i Ogovelandet (söder om Guinea-viken) köpte flere slafvar och genast högtidligen frigaf dem, hvarefter de mot aflöning tjänade honom, men att de återkommo till sina säljare och strax åter gjorde sig till deras slafvar — för att ånyo säljas, om tillfälle erbjöds. Sådant häntyder åtminstone ej på någon fasa för slafveriet, utan snarare på en viss tillfredsställelse därmed, beroende dels på en god behandling, dels på svårighet att själfva skaffa sig utkomst.

Heloterna i Sparta och bitynierna i Byzantium (senare Konstantinopel) behandlades synnerligen mildt och voro egentligen blott lifegna.

Till fullständigande af inblicken i de forntida slafvarnes lif meddelas här några detaljer från åtskilliga äldre kulturfolk.

I *Egypten* voro slafvarne liksom det lägre folket öfver hufvud taget djupt betryckta, trots de välgörenhetsintyg, som monarkerna läto inrista på sina grafvar. Utan rast och ro arbetade de böjda under uppsyningsmännens gissel; från bittida om morgonen till sent om aftonen måste de träla för en föda, som knappt räckte till för uppehället. En lärd från Tebes blomstringsperiod, ett par tusen år före vår tidräknings början, då landet var ryktbart för sitt välstånd, skref sålunda till sin son för att locka honom till studier och afråda honom från handtverkerierna: »Jag har sett smeden vid sitt arbete; hans fingrar äro skrynkliga som krokodilskinn; -- — — om natten, då han anses vara fri, arbetar han ännu, efter allt det arbete hans armar förrättat under dagen. — — — Jag skall omtala för dig, hur muraren fördärfvas af sjukdomen, ty han är utsatt för oväder, hans armar utnötas af arbetet, hans kläder hänga i oordning, han tär på sig själf. Väfvaren i husens inre är olyckligare än en kvinna, hans knän äro i jämnhöjd med hjärtat, han smakar ej den fria luften; har han en dag ej förfärdigat den föreskrifna mängden tyg, så blir han fjättrad» o. s. v. rörande en mängd andra handtverkare. »Jag har sett våldet», fortsätter brefskrifvaren, »hvarför

du bör vinnlägga dig om studier; — — — den som ej uppgår däri, stannar i elände; inom handtverkerierna föraktar den ene kamraten den andre; — — — man har aldrig sagt till den lärde: arbeta för den eller den, öfverträd ej de befallningar du fått».*

Då Egypten eröfrades af de arabiska herdefolken Hyksos, dödades en del af befolkningen, och resten gjordes till slafvar. Minnet af segervinnarnes grymhet kvarstod länge i landet, och egyptierna kallade sina herrar förbannade och pestsmittade. Efter Hyksos' förjagande användes de krigsfångar, som gjorts bland dem och andra fientliga folk, babylonier, negerstammar m. fl., till slafvar, och småningom förvandlades därtill också de främmande folk, hebreer, m. fl., som fått tillstånd att nedsätta sig i Egypten. Somliga, såsom babylonierna, gjorde tidtals uppror, då de ej kunde uthärda de arbeten man ålade dem, flera fältslag (omkring 1600 f. Kr.) mellan slafvar och egyptier omtalas, och landet härjades vidt omkring, tills de slutligen fingo nedsätta sig i en egen provins, »Babylon», och befriades från slafveriet. Samma blef förhållandet i ett angränsande område, »Troja», där slafvarne trycktes af de hårdaste arbeten i stenbrotten och tegelfabrikerna samt gräfning af kanaler, byggandet af tempel, palats, fästningar m. m.; de kunde ock blott genom ett ständigt öfvervakande hållas till arbete. Bland dessa befunno sig de israeliter, som föredragit att stanna kvar i Egypten, och vi känna af II Mosebok 1 kap., hvilka lidanden de måste utstå genom Ramses II:s grymhet. »Och man satte öfver dem fogdar, att de skulle plåga dem med sina dagsverken. Och de måste åt Farao bygga upplagsstäderna Pitom och Ramses. Och ju mera man plågade dem, desto mera förökade de sig och desto mera utbredde de sig, så att de vordo lede vid Israels barn. Och egyptierna tvungo Israels barn till träldtjänst med hårdhet och förbittrade deras lif med tungt arbete på lera och tegel och med alla slags arbeten på marken och med allehanda arbeten, som de pålade dem med hårdhet.»

Vi veta emellertid, att israeliterna blott afvaktade ett gynnsamt tillfälle att undandraga sig träldomen och att det genom Moses ock lyckades dem.

Judarnes slafvar af judisk härkomst voro vanligtvis gäldenärer, oförmögne att betala, eller tjufvar; de kunde friköpas, men skedde detta ej, frigåfvos de ändock efter 7 års slafveri. Härförutom ägde hvart 49:de år en allmän frigifning af slafvar rum.

I *Grekland* var en klass slafvar afkomlingar af en tidigare ras, som besegrats, och dessa odlade landet, sedan det intagits af deras herrar, betalade arrende därför och tjänade härskarne i krig. Sådana slafvar voro heloterna i Sparta, hvilka behandlades bättre än andra slafvar i forntiden, och i själfva verket höllos i ett tillstånd, som liknade lifegenskapen i medeltiden. De kunde ej säljas utom landet, ej heller skiljas från sina familjer och kunde t. o. m. få besitta någon förmögenhet. Husslafvar, förvärfvade genom köp, voro ägarnes obestridda egendom, hvaröfver de fritt förfogade. Dessa slafvar voro särdeles talrika i Aten, Korint och andra handelsstäder, och mestadels voro de barbarer; få voro födda af slafföräldrar i sina herrars hus, dels emedan man allmänt hindrade slafäktenskap, dels emedan antalet af slafvinnor var särdeles litet i förhållande till de manliga slafvarnes. En utbredd slafhandel ägde rum genom grekiska kolonister i Mindre Asien med det inre af Asien, och ett annat tillflöde af slafvar fick man genom tracernas bruk att sälja sina barn. I Grekland, synnerligast i Aten, behandlades

* Se G. Maspero: *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*, Paris 1878.

slafvarne mildt och åtnjöto ett ej obetydligt lagligt skydd. Enligt Demosthenes hade en slaf i Aten bättre villkor än en fri medborgare i många annat land.

Slafveriet hos *romarne* skilde sig i vissa afseendet från det hos grekerna; det ansågs af de förre såsom stridande mot den naturliga lagen, men öfverensstämmande med den politiska, då en fånge fick behålla lifvet i stället för att dödas (däraf namnet *servus* = slaf af *servatus* = bevarad, räddad), samt med den borgerliga lagen, då en fri man sålde sig själf.

Slafvarnes antal tilltog i Rom mer och mer i den mån som staten växte, och under republikens sista tid samt under kejsardömet voro slafvarne talrikare än någonsin.

Då förbrukningen af slafvar blef allt större, blef det slafhandeln, som förskaffade det nödvändiga antalet slafvar; slafmarknad fanns ock ständigt i Rom.

Slafmarknaderna fingo sina förråd af denna människovara genom sjöröfvare eller särskilda köpmän, som skaffat sig densamma genom stöld eller lumpna köp. Den lilla grekiska ön Delos var den viktigaste slafhandelsplatsen, och där kunde säljas ända till 10,000 slafvar om dagen. De spanska slafvarne stodo lågt i pris, emedan de ofta befriade sig från slafveriet genom själfmord. Prisen voro mycket olika, ibland ganska höga, ibland särdeles obetydliga. Sålunda kunde vackra milesiska slafvinnor kosta 12—1400 kr., under det flickor från Gallien, Tracien eller Afrika kunde fås för litet salt eller vin.

På marknaden voro slafvarne uppställda i öppna bodar, dels på upphöjda golf, dels i skilda rum eller burar, liknande den, som i nyare tiden användas i Afrika. Slafvarne voro nakna med bundna händer och försedda med en tafla vid halsen, angifvande i enlighet med myndigheternas befallning deras goda och dåliga egenskaper, och säljaren var förpliktad att till köparen uppgifva, hvilka sjukdomar eller fel hans slafvar möjligen hade.

De stora eröfringarna medförde oerhörda skaror af trälar, och i synnerhet växte deras antal genom Kartagos, Illyriens och Galliens eröfring. Ofta hämtade man från de mera bildade grekiska staterna i Syd-Italien och Sicilien m. fl. studerade, ja lärde män för att tjäna sina herrar.

Man vinnlade sig emellertid mindre om att genom fortplantning förskaffa sig slafvar, då de af slaffamiljer framgångna vore mindre starka och för mycken tid och arbetskraft förlorades, då mödrarna skulle skonas och barnens uppväxt fordrade en viss omvårdnad.

Enligt lagen var slafven hos romarne ett ting, ingen personlighet, ingen medborgare. Han kunde därför icke testamentera bort något och icke vittna eller stämma någon för rätta, och förnärmelser, som tillfogades honom, rörde ej honom, utan hans herre, om denne eljest frågade därefter. En slaf kunde uthyras för att brukas af andra. Äktenskap mellan en slaf och en slafvinna var ej lagligt bindande, och barnen tillhörde ej föräldrarne, utan deras herre.

Ursprungligen fick en slaf ej förvärfva någon förmögenhet; allt hvad han förtjänade tillhörde hans herre. Men då slafvar började användas i handeln, mildrades detta förhållande och det blef bruk att tillåta en slaf att betrakta en del af förtjänsten, kallad *peculium*, såsom sin egen. Ibland gjordes därvid det villkor, att han skulle köpa sig sin frihet, då hans peculium stigit till ett visst belopp.

Somliga frie ägnade sig åt att uppfostra slafvar i stor skala, och t. o. m. män af anseende, t. ex. Cato d. Ä., drefvo förrättning därmed, i det de köpte okunniga och dåliga slafvar och sålde dem med förtjänst, då de utvecklat deras krafter och egenskaper.

Fig. 142. *Romersk slaf, arbetande länkad.*

Slafvarne fingo ofta samma uppfostran som de frie, enär de voro så nödvändiga för alla slag af förrättningar; men de voro icke desto mindre föga mer än nödvändiga husdjur och arbetade ofta länkade (fig 142). Ofta hölls en slaf bunden vid ingången till huset i st. f. hund, och denna skulle anmäla de besökande; en annan skulle såsom ett lefvande timglas angifva hvad tiden led; somliga skulle rengöra de dyrbara österländska mattorna från spåren af herrarnes frosseri, andra voro spelmän och narrar och åter andra skrefvo de tal, deras herrar skulle hålla i senaten eller samlade bevis för deras rättegångar å forum. Minuthandeln ombesörjdes ock i allmänhet af slafvarne och de frigifne.

De mera begåfvade slafvarne utförde ofta med nit och skicklighet de tjänster, som af dem fordrades, för att därigenom ernå friheten, och då de blifvit frigifna, voro de fortfarande sin forne herre till den största nytta i husliga förrättningar eller affärer, rättegångar o. s. v. och hjälpte honom i hans ränker eller förbrytelser.

Till narrar hade man ej sällan dvärgar, och dessa voro ofta med konst tillkomna, då man i barndomen surrade deras lemmar med band eller inneslöt dem i fodral, så att kroppsutvecklingen hämmades. Kejsar Augusti dotter Julia hade sålunda fått en dvärg och en dvärginna, som blott mätte $^2/_3$ meter i längd.

Slafvinnorna måste stå sina herrars och medslafvars lustar till buds och ofta vara till tjänst för andra för att skaffa sina ägare inkomster. De måste tåla alla härskarinnans nycker; denna satt, då hon skulle klädas och smyckas, med en nål i handen, och därmed stack hon sina slafvinnor i bröstet eller armarne vid minsta fel de begingo eller då deras konst ej förslog att upphjälpa naturen eller uppfriska en skönhet, som förbleknat genom ålder eller utsväfningar.

I äldre tider fanns ingen inskränkning i herrens rättigheter att straffa eller döda sina slafvar; och äfven i senare perioder, då lagen i detta hänseende mycket mildrats, behandlades slafvarne ofta med särdeles stränghet af romarne.

Öfver slafvens lif och person förfogade hans herre fullkomligt godtyckligt; han kunde hudflänga eller svälta ihjäl honom och eljest göra med honom hvad hälst han behagade. Antonius och Kleopatra pröfvade verkan af gift på sina slafvar, talaren Pollio lät kasta en slaf, som slagit sönder en kruka, i en dam till föda för ålarne, och Augustus lät hänga en, därför att han ätit en vaktel.

Om nätterna dref slaffogden slafvarne, män och kvinnor utan åtskillnad, ned i källare eller fängelsehålor med järngaller och bommar, och här måste de dväljas bland ohyra, förbannelser och elände — under det deras herrar berusade sig i ro och inslumrade på sina sidenkuddar. Ledo slafvarne af obotliga sjukdomar eller trycktes de af åren, fördes de ej sällan i Rom till Æskulapius' ö i Tibern för att där dö utan hjälp.

På Augusti tid utkom ett senatsbeslut, att om en borgare ihjälslogs af en af sina slafvar, skulle förutom denne alla husets öfriga slafvar lida döden genom korsfästning, som företrädesvis var slafvarnes straff. Om andra grymheter, som måste varit i allmänt bruk, får man kännedom genom en förordning af Konstantin d. store, som förbjöd att hänga slafvar, störta dem utför bergshöjder, spruta in gift i deras ådror, bränna dem vid sakta eld, svälta ihjäl dem eller låta deras sönderrifna lik ligga och ruttna i luften. Ett af de vanligare straffen för slafvar var att »rida trähästen» (fig. 143).

Fig. 143. *Romersk slaf straffad med trähästen.*

Endast en gång om året, eller vid Saturnaliefesten, afbröts slafvarnes enformiga lif; då njöto de en kort fritid, men måste därpå återgå till sitt elände och sina hårda villkor.

Huru stort antalet af slafvar var hos romarne i kejsartiden, synes däraf, att det i större hus var nödvändigt att hålla en särskild slaf, som skulle minnas slafvarnes namn (namnkännaren, »nomenclator»).

Otaliga familjer hade 100—200 slafvar till sina skilda behof, och somliga romare sägas haft omkring 10,000 slafvar; man har ett testamente af Claudius Isidorus från 1:sta årh. f. Kr., däri han klagar öfver, att han på grund af förluster i de borgerliga krigen blott efterlämnar 4,116 slafvar. Då man på Senecas tid (omkring början af vår tideräkning) föreslog i senaten, att en särskild klädedräkt skulle införas för de fria romarne för att skilja dem från slafvarne, förkastades detta förslag af fruktan för den fara, som kunde uppstå, då slafvarne fingo se, hur talrika de voro. För att hindra sammanslutning mot herrarne rådde Cato d. ä. att underhålla agg mellan slafvarne.

Uppkomsten af en arbetsklass och ett borgerskap; kommunen och skråna i forntiden.

Öfverallt ha folken på de tidigaste vilda stadierna, då slafveri ännu ej börjat, samt på äldre barbariska stadier med fullt utbildadt slafveri, saknat en *arbetsklass* i egentlig mening, d. v. s. fria kroppsarbetare, som arbeta för en viss öfverenskommen *lön*, daglönare, och som sakna samladt kapital. Det är i synnerhet hos vissa forntida folk samt under vissa säregna förhållanden som arbetsklassen eller *proletariatet* framstått, såsom hos romarne mot slutet af republikens tid; hos dem betecknade benämningen *proletärer* (af *proles* = afföda) fattigt folk eller gemene man, som tjänade staten mest med att afla barn.

Ursprunget till arbetsklassen har öfverallt varit *slafvarnes frigifning*, och denna har tidigt ägt rum i många länder, ehuru ej i så stor skala bland hedniska folk som bland de kristna, hos hvilka slafvarne ofta frigifvits i hela skaror på en gång på grund af principen om moralisk likställighet och jämlikhet inför Gud och lika delaktighet af Jesu nåd; mången frigaf ock sina slafvar af barmhärtighet för att få barmhärtighet i himlen.

Då slafvarnes frigöring hos hedniska folk i allmänhet mest skedde i enstaka fall och ej berodde på några allmänt rådande humana idéer - slafveriet ansågs ju vara en fullt lagenlig och normal institution - kunde

de frigifnas och deras afkomlingars antal fordom ej vara så synnerligen stort; ibland företogs dock äfven frigifning i massa i den förkristna tiden af politiska skäl, eller för att partiledare skulle få ett stort anhang i de borgerliga krigen eller en fältherre i nödens stund skulle få hängifna soldater, såsom då Mitridates af Pontus för ett krig mot romarne frigaf 15,000 slafvar och Augustus i kampen mot Pompejus frigaf 20,000. Ännu i 4:de årh. e. Kr., då romarnes gamla religion allmänt var rådande, läto de fria arbetarnes skrån utföra sina arbeten till stor del af slafvar.

Slafvar frigjorde sig ock själfva genom friköpning, och Cicero säger, att nyktra och flitiga slafvar, åtminstone sådana, som blifvit slafvar till följd af krigsfångenskap, sällan förblefvo slafvar mer än 6 år. Genom rymning under omstörtningarna vid västromerska kejsardömets undergång och de nordliga barbarernas härjningar i riket i 5:te årh. frigjorde sig ock många slafvar själfva.

Den nyskapade arbetsklassen måste, såsom stående utanför de högre, egentliga medborgarne, de fria och adliga, hvilka alltid i gamla tiden ringaktade de frigifna, d. v. s. af slafvar framgångna, helt naturligt känna behofvet af att samlas i korporationer för sig, brödraskap, arbetslag eller *skrån* samt att organisera sig i en större samhällig enhet för skyddandet af sina gemensamma rättigheter, *kommuner*. Och detta finna vi i förntida samhällen, t. ex. hos greker, romare, judar m. fl., likaväl som i medeltidens stater, såsom hos de skilda germanska folken.

I kommunen blefvo de frigifna först verkliga medborgare; här undandrog sig arbetsklassen det allmänna föraktet, och här organiserade den sig småningom till en ny social makt, som slutligen lyckades att till väsentlig del tillintetgöra de forne herrarnes välde. Det var dock ej såsom arbetare i vanlig mening, eller daglönare, som de frigifnas afkomlingar lyckades att genomföra denna utomordentliga förändring af samhällsförhållandena, utan i egenskap af en nybildad mellanklass, eller ett *borgerskap*.

Liksom arbetsklassen framgått af de forntida slafvarne, så har borgerskapet framgått af de frigifna daglönarne, det har därför först sent kunnat framträda i folkens historia. Huru tidigt eller huru sent borgerskapet och kommunen emellertid framträdt hos de skilda folken, har alltid berott på kulturståndpunkten eller huru långt ett samhälle kommit från den äldre tvåklass-perioden med endast fria och slafvar. I mellersta och norra Europa uppstodo sålunda kommuner i allmänhet först i medeltiden, emedan de barbarer, som då fingo herraväldet öfver vår världsdel, vid sitt första allmännare framträngande hade fullt utbildadt slafveri och småningom måste civiliseras och genomgå ungefär samma utveckling som äldre folk, romare m. fl., som de till stor del öfvervunno. Dessa hade dock redan fått en mängd kommuner, och hos dem hade de forna slafvarne till större delen redan blifvit fria arbetare.

Ursprungligen betydde alltid borgerskap och kommun ett samhälle af slafätt, eller ett samhälle lefvande på handtverk och handel, hvilka förr voro föraktade yrken; och ett sådant samhälle gaf alltid upphof åt en stad med tätt sammanbyggda hus, uppförda i kvarter och omgifna af murar, under det de adliga ursprungligen bodde i fristående borgar. Liksom vi äro förtrogna med detta förhållande i medeltiden, kunna vi ock lätt finna, att forntidens kommuner lefvat på enahanda sätt, ja, att många af medeltidens europeiska kommuner bildats efter det äldre romerska kommunal- eller municipal-systemet.

Forntidens största och stoltaste kommun, Rom, bildades i äldsta tider af förlupna slafvar, som här fingo en fristad och blefvo medborgare för att befordra en hastig tillväxt, ja, de blefvo till stor del statens ledande ätter, sedan stora bragder, fri- och rättigheter utplånat minnet af deras ursprung. Liksom denna ha många andra åldriga kommuner småningom genom en lång följd af tilldragelser så betydligt omändrats, att man utan en på ovederläggliga exempel från andra håll grundad teori om kommunens första uppkomst skulle kunna draga alldeles falska slutsatser härutinnan.

Att de forntida ädlingarne i större samhällen bodde i enstaka hus, som egentligen voro befästa borgar, försedda med torn o. s. v., synes af skildringar och uttryck hos flera äldre författare rörande greker, romare, germaner, judar o. s. v., såsom Homerus, Xenofon, Horatius, Tacitus, Suetonius, Josephus m. fl.

Dessa borgar eller torn voro tecken på herrarnes domsrätt öfver underlydande och de gåfvo ock de senare skydd mot angrepp. Liksom frigifna fordom skulle stå under en familjs skydd och denna ansvara för dem, så uppstodo de äldsta städerna vanligtvis genom sammanhopande af borgarnes hus kring en borg eller ett tempel; de stodo därför ursprungligen i en sorts län- eller vasallförhållande till borggrefven eller prästerskapet. Äfven härom vittna ofta de äldre författarne, liksom förhållandet är oss välbekant från medeltidens Europa.

Städer funnos dock i forntiden, liksom bland vissa vildar, hvilka beboddes af de fria jämte deras slafvar och ej voro befästa medelst murar; en af de märkvärdigaste bland ädlingarnes obefästa städer i forntiden var Sparta.

Som borgarne i allmänhet uppfördes på högre belägna platser, finner man vanligtvis städernas hufvudborg ligga högre än de öfrige husen. Troja, som var en fristad för trälar och frigifna af alla nationer, samt Atén och nästan alla grekiska städer hade liksom Rom sin borg på en kulle eller ett berg, och denna uppgifves alltid vara stadens äldsta del. På samma sätt »staden» i Europas medeltidsstäder det allt öfverskådande slottet med de närmast liggande huskvarteren.

Då det var vanligt, att herrarnes bostäder lågo på höjden och de frigifnas på slätten, sades alltid, att adelsmännen voro af »hög börd» och de öfriga medborgarne af »låg börd».

Städerna hade ursprungligen, eller på den tid, de stodo i ett närmare förhållande till borgherrarne, inga murar; någon kommunalförordning och några organiserade handtverkarekorporationer funnos då ej heller. Först då borgarnes lif blifvit mera självständigt och staden vuxit samt måste äga bättre skydd än en eller annan borg, ja, då den måste försvara sig mot de forna herrarne, uppfördes murar, hvarför dylika utgöra ett säkert bevis på tillvaron af en verklig kommun.

Då kommunen uppstått organiserades vissa nödvändiga ämbeten för dess gemensamma angelägenheter, lagar affattades, en allmän skattkammare, en domstol, en skola, ett stadshus o. s. v. inrättades. Stadshuset utmärkte i civilt hänseende liksom ringmuren i militäriskt hänseende kommunens enhet eller medborgarnes gemensamma intressen.

* * *

På grund af de frigifningar, som förekommo redan i de äldsta historiska tiderna hos många folk, finna vi *skrån* mycket tidigt organiserade.

De förekommo hos judarne redan på SALOMOS tid, hos grekerna på TESEUS' och hos romarne på NUMAS tid, såsom synes af JOSEPHUS, PLUTARKUS, DIONYSIUS AF HALIKARNASSUS m. fl. forntida historiker; dessa tala om de handtverkskorporationer, som användes att bygga Salomos tempel, om Aténs och Roms kamrat- eller brödraskap o. s. v. I Rom blefvo skråna, om ej inrättade, åtminstone ordnade af Numa, som gaf denna stat dess äldsta författning (omkr. 700 f. Kr.).

De Tolf Taflornas grundlag (af år 450 f. Kr.) föreskref skråna att rätta sig efter statens allmänna lagar, och samma åliggande stadgades för de atenska skråna i SOLONS lagstiftning (omkring 600 f. Kr.).

Då vi veta, att de förmögna romarne hade ett stort antal slafvar, som utförde alla möjliga arbeten och vissa slafägare uthyrde handtverksslafvar till enskilde, förstå vi, att de fria handtverkarne ej kunde ha mycket att göra, om de ej på annat håll fingo ständig arbetsförtjänst. Det var först och sist staten, som behöfde dem, och staten var ock deras egentlige skyddsherre eller patron. Därför kunde ock senaten och kejsarne ständigt ha sin hand med i deras stadgar, och skråna slutade med att utgöra en del af statssystemet.

Det var skråna, som ombesörjde icke allenast en mängd allmänna arbeten för statens räkning, utan ock skatteuppbörden och domänernas förvaltning o. s. v.; de förvaltade likaledes templens egendomar, som utlämnades till dem på arrende. Skatterna utgingo vanligtvis in natura och därför behöfdes särskilda industriella mellanhänder för förvaring och bearbetning af alla dessa varor, födoämnen, kreatur, metaller, hudar etc. De romerska skråna, »korporationerna» eller »kollegierna» voro därför endels handelsskrån, endels närings- eller industriskrån, de förnämsta voro skepparne, bagarne, slaktarne, kalkmakarne, linneväfvarne, skräddarne, vinhandlarne, trähandlarne, byggmästarne, målarne, snickarne, smederna m. fl.

I spetsen för hvarje skrå fanns en förvaltare, som årligen valdes.

Under tidernas lopp undergingo skråna vissa förändringar, och den mest betydelsefulla var den, då de i början af den kristna tiden öfvergingo i en mera bunden ställning än förut; de beröfvades rättigheten att bilda sig själfva, som de förut haft, och slutligen (i 4:de årh.) blefvo de helt och hållet ställda under styrelsens uppsikt och förnekade rättigheten att bortgifva eller sälja arf o. s. v. Hvarje medlem var tvungen att lefva och dö inom sitt skrå, så framt han ej kunde sätta i sitt ställe en annan lika god eller förmögen. Orsaken var den, att skråna ofta ägde ofantliga förmögenheter, mest jordegendomar, som till stor del erhållits genom donationer af staten och förökats genom den arbetsförtjänst, de fingo af staten, dessutom voro arf en källa därtill. De voro därför en sorts ränteförsäkringsanstalter, som ej kunde anses som de enskildas egendom; staten hade ock däri en säkerhet för sina inkomster. Trots detta förmyndarskap funno sig dock skråna medlemmar väl däruti, då syftemålet med stadgarna var skråna eget bästa. Också voro de angelägna att rekrytera dem med erfarna och pålitliga personer. Men då föreskrifterna blefvo allt för tyranniska, förlorade skråna sin dragningskraft bland de industriidkande klasserna och förfallet tog sin början. Småningom tillkommo andra orsaker; sålunda fingo ej skråna alltid sina inkomster på grund af missväxt, skeppsbrott, uppror m. m., hvarför de ingen säkerhet hade å statens sida, vidare de skattskyldiges oredlighet eller oförmåga att

betala sina utskylder samt ämbetsmännens och förpaktarnes godtycke och utsugningar o. s. v., hvarför skråna slutligen kommo i fullkomligt upplösningstillstånd (i midten af 5:te årh.); medlemmarne sökte genom flykt eller utvandring undandraga sig sina tryckande bördor, hvarför förordningar utfärdades för återförandet af de försvunna. I jämbredd med romarrikets allmänna upplösning förföllo skråna allt mera, och snart försvunno de alldeles med undantag af ett och annat, som hade större rikedomar och därför kunde fortfara att för egen räkning vara till, såsom bagarnes och skepparnes skrån. Af spillrorna efter skepparnes skrå uppstodo sedan en mängd handelsföreningar i Europas kuststäder.

I Europas nya riken uppstodo i medeltiden återigen skrån, liksom kommuner genom de frigifnas organisation, och ofta igenkännas spåren efter de romerska korporationerna (hvarom närmare i skildringen af arbetare och borgare i medeltiden).

Småbondeklassens uppkomst.

Sedan vi af det föregående sett, huru slafvarne i städerna efter frigifningen bildade en fri arbetsklass och ett borgerskap, återstår att visa, hvilka klasser som framgingo af de frigifna på jordegendomarna.

Hos romarne voro jordägarnes, templens och statens landtarbetare fordom dels verkliga *trälar*, *servi glæbæ adscripti*, »vid torfvan fästa trälar», dels *lifegna*, hvilka voro af två slag: *capite censi*, som erlade 375 assis (ungefär 5 kronor) i skatt, och *proletarii*, som erlade 1500 assis (ungefär 18 kronor). De brukade jorden och skötte hjordarne m. m. på eget ansvar mot villkor att årligen till ägaren betala en viss del af afkastningen.

Romarnes lifegna blefvo efter ett ordentligt lif under 30 år, enligt en lag af ANASTASIUS i 5:te årh., fullkomligt fria till sina personer, ehuru de voro förpliktade att odla den dem förlänade jorden och betala årlig ränta; lagar från THEODOSIUS' tid, eller slutet af 4:de årh., benämde dem ännu »trälar af jorden», *servi terræ*, och »fästa vid torfvan», *glæbæ inhærentes*. På samma vis finna vi, att landtbönderna i medeltal bland andra folk uppfattades som en sorts trälstam; sålunda anhöll en biskop i Laon (Frankrike) hos Ludvig VII 1177, att han måtte upphäfva kommunen i Laon, hvilken biskopen kallade »en kommun af hans trälar».

Jordegendomarnes frigifna blefvo i medeltiden s. k. *landtbönder* eller *fria torpare;* hos germanerna torde förhållandet ha varit detsamma, och vi ha ofvan sett, att det äfven hos fornsvenskarne funnos landtbönder liksom ock huskarlar, hvilka visserligen voro *fria* män, men ändock ej erkändes som fullständiga medborgare.

Dessa frigifna jordarbetare, vingårdsmän, trädgårdsmästare, herdar, landtbrukare m. m. å godsen, öfvergingo till stor del att bli småbönder och arrendatorer för att småningom komma att utgöra massan af landtbefolkningen, eller i somliga länder, såsom Frankrike, tredje ståndet, i andra, såsom Sverige, fjärde ståndet, bondeståndet, under det de äldre, fria och rikare bönderna, odalbönderna, längesedan blifvit aristokrater och godsägare eller till stor del gått under.

Landtbygdens forna slafvar fördelade sig efter frigifningen på små byar — blefvo »byamän» eller »boande män» — eller slogo sig ned i köpingar och städer, vanligtvis kring ett slott eller ett tempel, och de kommo småningom ock att bilda kommuner.

Pauperismens början.

Pauperismen (af *pauper* = fattig tiggare) eller den nödställda, ofta tiggande arbetsklassen har sitt ursprung i slafvarnes mera allmänna frigifning, d. v. s. i den plötsliga uppkomsten af en talrik fri arbetsklass, sedan kristendomen börjat göra sig gällande. Detta mänskliga elände har ingalunda, såsom ofta framhålles, först i nyare tiden uppstått genom fabriksindustriens alltför hastiga blomstring, fast denna blifvit en *ny* anledning därtill.

Tiggarne saknades förut i de gamla samhällena, hvilka ej hade några offentliga asyler eller sjukhus för fattiga; ännu år 530 nämnas ej sådana i en lagsamling af kejsar Justinianus, däri alla kommunernas allmänna utgifter äro upptagna. Vi böra emellertid här ej lämna ur sikte, att hvarje slafägare i de gamla samhällena hade ett litet sjukhus för slafvarnes vård.

I forntiden voro fattiga så sällsynta i Norden, att de första kristna måste sända sina allmosor till utlandet. Skandinavernas religion dref folket att söka vinning, mest medelst krigiskt förvärf, ty fattiga fingo ej inträde i Valhalla; det var ej godt att fara arm till Odin.

Ännu i dag finnas barbariska folk, såsom många arabstammar i Afrika, där tiggeriet är okändt, och tiggare saknades likaledes i de europeiska kolonierna i Ostindien och på Västindiska öarna, så länge slafveriet här florerade, alldenstund slafvar ej känna brist i vanlig mening.

Orsaken, hvarför denna genom kristendomens inflytande åvägabragta mera allmänna frigifning af slafvarne medförde pauperism, var, att frigifningen ofta var omedelbar och fullständig utan att genomgå lifegenskapens mellanstadium. En massa frigifna förlorade då tillräckliga medel till bärgning, ty de hade sällan vants att självständigt drifva något yrke, de saknade arbete, då inga fabriker funnos, eller fingo för små löner, i synnerhet i förlande till den barnskara, de ofta alstrade, hade intet stöd och intet kapital, under det slafvarne och deras barn alltid fingo sitt uppehälle af sina herrar. Man inkastade såsom medborgare en mängd forna trälar i samhället utan att beräkna följderna. I stater, där slafvarnes frigörelse skedde småningom, såsom i Frankrike, fanns ock jämförelsevis färre tiggare än i sådana, där frigifningen var mera plötslig, såsom i England.

Europa började att hemsökas af pauperismen mellan 2:dra och 6:te årh., eller på den tid, då de kristnas frigifna i så betydande mängd öfversvämmade samhällena. Denna hemsökelse kännetecknas af inrättandet af asyler och sjukhus för fattiga, som vi från 6:te årh. se uppstå öfverallt; äfven klostren, som voro bestämda att såsom öppna härbärgen vara tillgängliga för hvem som hälst, underhöllo länge de nödställda frigifna. Välgörenhet fick sålunda ersätta industriell organisation, allmän människokärlek politiskt förutseende. De olyckliga slafvarne blefvo till stor del ännu olyckligare daglönare, då de för tidigt lämnats åt sig själfva midt i en omstörtad och egoistisk värld, där själfva den industriella företagsamheten bland de kristna led ett betydligt afbräck genom deras ringaktning för det jordiska lifvet.

Snart blef den enskilda välgörenheten alldeles otillräcklig gentemot de oerhörda massor af tiggare, som ofta framstodo, och samhällets mellankomst blef nödvändig; redan 315 och 322 utkommo under Konstantin d. st. förordningar rörande fattiga.

Lika sällsynta som tiggarne voro *tjufvarne* i forntidens samhällen, ehuru stråtröfvare och sjöröfvare kunde vara talrika nog; men dessa, som måste

vara mycket förslagna och kraftfulla, bildade egentligen en sorts krigarband, utgörande en fortsättning af de äldsta vilda slagskämparne, »bärsärkarne», och deras yrke ansågs ej nesligt, fastän de till större delen voro förrymda slafvar och äfventyrare.

Det var först då samhällena öfverbefolkades af daglönare, som ej kunde finna arbete, och då många frigifna af bristande moralisk kraft blefvo lösdrifvare, som verkliga tjufvar, ofta organiserade till band, uppstodo.

Familjen, äktenskapet och kvinnan på lägre stadier.

Kvinnokommunism, polyandri och polygami.

Urmänniskorna torde ej ha haft någon sorts äktenskap; de tillämpade i enlighet med sina djuriska vanor den mest vidsträckta kommunism med hänsyn såväl till kvinnor och barn som till egendom. Ännu i den äldsta tiden finna vi folk, såsom etruskerna, de äldsta spartanerna, massageterna m. fl., som hade kvinnorna gemensamt; barnen uppfostrades ock gemensamt, men lämnades efter den första barnaåldern ofta till vissa fäder, med hvilka de hade någon likhet.

I Kina fanns kvinnogemenskap ända till Fo-his tid eller omkring 2850 f. Kr. Äfven i Peru och Kalifornien fanns den fordom, och det finnes vilda folk, som ännu ha kvinnorna gemensamt, såsom ansarierna, Loandanegrerna m. fl.

En form af kvinnokommunism är *polyandri*, eller förening mellan en kvinna och flera män (*polys* = mången, *anär* = man), och denna sorts äktenskap, om föreningen ens så kan kallas, har i många länder ägt rum på tidigare stadier, då nämligen ett jämförelsevis litet antal kvinnor fanns på grund af seden att döda flertalet flickebarn. I den äldsta och råaste formen af polyandri behöfva männen ej ens vara släktingar; i den mindre råa polyandrien, som utvecklats ur den förra, äro de vanligen bröder, hvarför denna står på gränsen till verkligt eller personligt äktenskap.

Ehuru polyandrien ej hörde till regeln bland indoeuropeerna i den historiska forntiden, saknas ej exempel därpå äfven hos dem; sålunda tvungo ofta egendomens gemenskap och odelbarhet i Sparta flera bröder att lefva med en hustru, och detsamma omtalar J. Cesar om britterna. Hos pikterna i Stor-Britannien kunde ibland, på grund af rådande kommunism, 10—12 män ha samma hustru. Spår af polyandri fanns bland germanerna ännu på Tacitus' tid (1 årh. e. Kr.) Äfven i Medien fanns fordom polyandri, och här ringaktades en kvinna, som hade mindre än 5 män.

Polyandri finnes ännu i Himalayaländerna, Kaschmir och Tibet; här är det sed, att äldsta brodern utser den kvinna, som han och hans bröder skola äga gemensamt; vidare hos somliga folk i södra Indien, såsom todas och nairs (hos hvilka senare den råare formen finnes), å Ceylon, Nya Zeeland, somliga af Stilla hafvets öar, Aleutiska öarna, hos koryakerna norr om Ochotska sjön, vissa afrikanska stammar, Orinoko-indianerna o. s. v.

Som en kvarlefva af kvinnokommunismen i tidigare stadier kunna vi betrakta en sorts *prostitutions-kult* hos vissa äldre folk i Östern — i Babylonien, Armenien, Cypern, Kartago, somliga grekiska stater, Hindostan m. fl., hvilka till ära för en gudinna, babyloniernas Mylitta, Armeniernas Anaitis o. s. v., fordrade, att kvinnorna skulle tjäna i gudinnans (bordell-)tempel.

Hos babylonierna skulle hvarje kvinna göra denna tjänst åtminstone en gång i sitt lif; hos armenierna voro såväl män som kvinnor anställda i dessa tempel, och här helgades döttrar af högre familjer åt gudinnan, hvarpå de ofta blefvo väl gifta.

En annan kvarlefva af kvinnokommunismen är bruket att låna ut hustrur till gäster, ett bruk, som finnes hos de mest skilda folk: etiopier, balearier, tapyrier (STRABO), polynesier, innebyggarne i Kamtschatka o. s. v. och i förening med polyandrien gifver stöd åt antagandet, att kvinnokommunismen varit allmänt spridd.

Man kan t. o. m. säga, att den allmänna prostitutionen i visst afseende är en dylik kvarlefva, ehuru den ock i civiliserade samhällen i vår tid i allmänhet har andra orsaker (äktenskapshinder, nöd, lättsinne o. s. v.), som äro vida mera bestämmande än ärfda vanor. Men prostutionen finnes ibland hos vilda och barbariska folk, hos hvilka sammanhanget med äldre seder är uppenbart; sålunda omtalar HERODOT, att det var bruket hos lydierna (Mindre Asien), att det lägre folkets döttrar voro prostituerade före äktenskapet, och hos många afrikanska, australiska och söderhafsfolk är det vanligt, att de unga kvinnorna före äktenskapet föra ett lättsinnigt lif, ja hos somliga polynesiska stammar finnas verkliga prostituerade, som ställa sig till främlingarnes tjänst, och hos mikronesierna finnas ofta vissa hus för de vildaste orgier mellan de skilda könen.

* * *

Småningom uppstodo på tidigare stadier personliga äktenskap, förenande en man med en eller flera hustrur; den senare formen eller *polygami* (af *gamos* = gifte), månggifte i egentlig mening, har funnits hos de flesta forntidens historiska folk och finnes ännu hos många folk i Orienten och bland vildarne.

Huru betydelsefullt det *verkliga* äktenskapet alltid ansetts vara, synes däraf, att traditionen bland de flesta civiliserade folk framhåller en lagstiftare, som infört denna institution: MENES i Egypten, FO-HI i Kina, CEKROPS i Grekland, SVETAKETU i Indien o. s. v.

Att månggifte skulle bero på klimatet, är en falsk mening, som ofta framställts; endast *kulturstadiet* har i stort sedt varit bestämmande för äktenskapets form, och *monogami* eller engifte har öfverallt fått öfverhand i den mån samhällena nått en högre civilisation.

Hos våra skandinaviska förfäder fanns månggifte likaväl som hos Israels barn och nutidens mohamedaner, och långt fram i medeltiden måste katolska kyrkan med de kraftigaste medel motverka vissa furstars sträfvan därefter.

Månggifte fanns hos fornindierna, såsom synes af RIGVEDA, liksom det ock var i bruk hos fornperserna, såsom HERODOT omtalar.

Öfverallt har det dock mest varit brukligt bland furstar och rika, då de fattiga ej haft råd att ha flera hustrur. Antalet hustrur har ock ofta varit beroende på förhållandet mellan könens antal, ty har det funnits ungefär lika många män som kvinnor i en stam, ha många ej kunnat få mer än en hustru.

Rika indianhöfdingar ha i allmänhet sina 8—10 hustrur; men bland somliga vildar är antalet vida större.

Bland Afrikas negrer är det vanligt, att kungarne ha ett mycket stort antal hustrur; sålunda hade kungen i Uganda för ej länge sedan 300 hustrur i sina bostäder förutom ett antal, som lefde hos hans moder, och ofta kunde 30—40 flickor erbjudas honom till hustru på en dag. Detta var dock föga i jämförelse med Ashantikungen, som säges ha haft 3,000 hustrur.

Att det för forntida sinnen ej var anstötligt eller osedligt, att en gift man hade könsumgänge med flera kvinnor, synes af konkubinatets vanliga förekomst i många civiliserade länder. Förutom de laggifta eller *äkta* hustrurna tillstaddes öfverallt i forntiden *oäkta* hustrur, hvilka man senare kallade frillor, och sådana kunde en man opåtaldt ha till hvilket antal som hälst. Kung Salomo hade sålunda 700 furstinne-hustrur och 300 frillor (1 Konungab. 11: 3).

Hos många vilda stammar betraktas månggifte som en *källa till välstånd*, då husfadern derigenom får flera *slafvar*, dels i hustrurna, dels i barnen. Därför förskjutas ock i de flesta fall ofruktbara hustrur hos lägre stående folk, och hos somliga — såsom hos bagirmi-stammen i Central-Afrika — kan en hustru, som födt sin man minst 3 barn, återvända till sina föräldrar, emedan hon då anses ha lämnat full valuta för den köpesumma, hvarför mannen tillhandlat sig henne (Nachtigal).

Månggiftets betydelse för de vilda folkens bestånd synes tydligt däraf, att de svåraste rubbningar i de husliga förhållandena, ja, att hela stammar hastigt aftaga, då kristna missionärer någon gång lyckats i sina bemödanden att upphäfva detsamma, alldenstund vildarne ofta ej ha slafvar eller tjänare, utan hustrur och barn förrätta dessa sysslor, hvarför en enda hustru får en oerhörd börda att dragas med: hon skall sköta barnen, laga maten, förfärdiga husgeråd o. s. v., och allt detta blir under hafvandeskapet ofta omöjligt.

En orsak till månggiftet bland sydligare folk är ofta den hastigare utvecklingen och det tidigare åldrandet af kvinnorna, under det männen i allmänhet längre bibehålla sin fulla kraft.

Äktenskapens ingående på lägre stadier.

På grund af den ursprungliga kvinnokommunismen var det på de tidigaste stadierna omöjligt dels att bilda *verkliga familjer* och dels att skilja släktingar från icke släktingar på fädernesidan. Då endast mödrarna till barnen voro såsom sådana kända, blef *släktskap på mödernet* det äldsta kända, och på denna grund är det ock som många vilda folk — mikronesier, polynesier m. fl. — ursprungligen haft en kvinnlig stamförfattning, d. v. s. låtit höfdingarnes värdighet öfvergå på bröderna, ej på sönerna. I den mån äktenskapens natur ändrades och polygami eller monogami infördes i stället för allmän kvinnokommunism samt polyandri, erkändes *släktskap på fädernet* äfvenledes vid sidan af släktskap på mödernet och slutligen blef fädernesläktskapet det enda erkända. Första början till erkännandet af fädernesläktskap var antagandet af den mindre råa formen af polyandri, eller då en hustrus män voro bröder; sålunda ansågos en hustrus barn hos britterna tillhöra den man, som först gifte sig med henne, och i Tibet anses familjens barn tillhöra äldsta brodern, hvilken, såsom sagdt, också väljer hustrur för alla bröderna.

I den mån utvecklingen skridit framåt, ha *äktenskapen blifvit allt mer beständiga*, så att de, från att på råare stadier ha varit tämligen flyktiga

förbindelser, i somliga länder blifvit ansedda såsom oupplösliga och faktiskt för många makar varit det.

Bland vilda och barbariska folk är skilsmässa den enklaste sak i världen; mannen kör bort hustrun, eller hustrun flyr från mannen, därvid oftast skilsmässan är erkänd. Dylik flyktighet är att anse som en kvarlefva af äldre stadiers kvinnokommunism eller polyandri. Å många ställen synas spår däraf i seden att ingå äktenskap endast för en tid, vanligtvis helt kort, såsom fallet är bland beduinerna, i Lyckliga Arabien och Siam, bland somliga australier m. fl., och polynesiernas äktenskap varar i allmänhet blott så länge makarnes tycke för hvarandra räcker och upplöses genom ömsesidig öfverenskommelse.

Länge voro grunderna för mannens och kvinnans mera beständiga förbindelse, eller äktenskap, helt sinnliga och materiella; naturdrifternas tillfredsställande och behofvet af arbets- och stridsdugliga afkomlingar. Detta förhållande var gällande äfven hos de högre kulturfolken i forntiden.

Man har emellertid sedan länge, i synnerhet i Tyskland, sökt införa ett idealt familjelifs principer i den indo-europeiska urtiden, därvid man åberopat sig den höga och rena form hos äktenskapet, man funnit i Homerus' framställning af Odysseus' hem samt Tacitus' skildringar af germanerna. Nyare författare, såsom språkforskaren O. Schrader m. fl., ha dock på goda skäl uppträdt häremot, framhållande, att man såväl i fornindiska och fornpersiska som i forngrekiska och fornromerska skrifter har otvetydiga bevis, att de indo-europeiska folkens tidigare familjeförhållanden utgjorde motsatsen till de idylliska taflor, som gamla skolans romantiska skildrare af urtiden framställt.

Utan tvifvel fanns familjen såsom samhällig enhet redan i indo-europeernas äldsta historiska tid, såsom synes däraf, att dessa folk redan då hade gemensamma benämningar för svärfar, svärdotter, äktenskap, maka, brudgåfva m. m. Detta hindrar dock ej, att de indo-europeiska folkens äktenskap ursprungligen varit likaså materiella som de nutida vildarnes.

* * *

Med hänsyn till villkoren för äktenskaps ingående i forntiden träda mot oss de största skiljaktigheter och framstår bjärt den ursprungliga råheten vid granskningen af de skilda folkens seder och bruk.

Syskonäktenskap voro i många forntida samhällen tillåtna; de voro i bruk hos indierna i den äldsta historiska tiden, men förkastades i Rigveda. I persernas heliga urkund Zend-Avesta prisas de åter såsom något förtjänstfullt; också vet man, att Kambyses och andra perserkungar gifte sig med sina systrar. Hos grekerna voro syskonäktenskap äfven i bruk; och de synas äfven ha varit tillstadda hos de nordligare germanerna, att döma af deras gudasagor.

Romarne åter förkastade dem redan i den äldsta tiden såsom osedliga och tillåto ej ens äktenskap mellan släktingar ända till 6:te ledet. Orsaken till dylika forntida förbud inom vissa släktskapsgrader är okänd; de hvilade ej på iakttagelser af skadliga följder af dylika förbindelser.

Syskonäktenskap voro vidare i bruk hos de gamla parterna, som ursprungligen bodde vid Kaspiska hafvet; ja dessa krigare äktade icke blott sina systrar utan ock sina egna mödrar.

I Egypten tillstaddes syskonäktenskap: man vet, att drottning Kleopatra blef förmäld med tvänne yngre bröder i sista århundradet f. Kr.

Syskongifte är ännu en sed i det stora negerriket Ulunda (södra Kongolanden) och hos andra negerfolk.

Hos många vilda och barbariska folk tillåtas ej äktenskap mellan anförvanter; det finnes sådana vildar t. o. m. — t. ex. australierna — som äfven vid köp eller rof af hustrur strängt hålla på förbudet, att ingen man får gifta sig med en kvinna, som har *samma familjenamn*, ehuru släktskap härvidlag ingalunda behöfver finnas, synnerligast som vissa namn äro mycket vanliga bland de australiska fastlandets skilda stammar (alldeles som Andersson, Jönsson, Persson etc. hos oss); men de, som ha dessa namn, anses dock som stamförvanter. Gentemot detta förhållande förtjänar framhållas, att folk finnas — t. ex. tunguserna i Mandschuriet — som förbjuda äktenskap mellan personer, hvilkas familjenamn äro *olika*.

Denna olikhet i äktenskapslagarne med hänsyn till släktskap är desto mera påfallande som den ibland iakttages hos närbesläktade och närboende stammar; bland Himalaya-folk finna vi sålunda sodas och rajputer ingå äktenskap med hvarandra, men ej gifta sig inom stammen, under det kock-, bodo-, ho-stammarne m. fl. endast få afsluta äktenskap med stamförvanter. Samma olikhet råder bland flera kaukasiska och syriska folk.

* * *

Brudrof anställdes för anskaffande af hustru af många historiska folk i den äldre tiden, liksom många vilda stammar ännu i våra dagar ha detta bruk. Alla grekiska stammar använde brudrof, som ock fanns hos de äldsta romarne, ehuru det här tidigt gaf vika för en religiös ceremoni. Äfven hos indierna röfvades bruden ofta; hos dessa folk kvarstod en sorts brudrof länge såsom en symbolisk plägsed, synnerligast hos allmogen; och sannolikt är, att den varit det ursprungliga äktenskapet hos många andra folk samt att brudköp kom att betyda friköpande från den bortröfvades anförvanters hämd. Hos kalmuckerna, cirkasserna, tunguserna, kamschadalerna, beduinerna, somliga afrikanska och amerikanska stammar m. fl. afslutas äktenskapen ännu genom ett låtsadt brudrof, och detta var för ej länge sedan bruket i somliga franska provinser och i Wales.

Det lider intet tvifvel, att då männen började få egna hustrur, de ofta erhöllo sådana genom våld eller stöld från andra stammar och att kulturfolken i äldre perioder, liksom nutidens vildar, ofta systematiskt försågo sig med hustrur genom att taga kvinnor i krig. Detta förklarar, hvarför brudrof-seden såsom en symbolisk handling blifvit af så många folk antagen vid äktenskaps ingående.

Orsaken, hvarför hustrur sålunda måste hämtas från andra stammar äro endels brist på tillräckligt antal kvinnor på grund af flickebarns dödande, endels det hos många folk rådande förbudet att gifta sig med anförvanter, ja med dem, som blott ha samma namn.

Belysande för tilldragelserna vid brudrof är följande skildring af Oldfield rörande denna plägsed hos somliga australier: faller en obeskyddad kvinna i en mans händer, då han är ute för att röfva sig en hustru från en främmande stam, så behandlar han henne ej synnerligen ömt; han döfvar henne med ett slag af sin klubba, ofta så våldsamt, att blodet rinner i strömmar; då hon återvunnit sansen, måste hon följa honom till hans stam, där

hon bringas i säkerhet. Nu söka anförvanterna emellertid ej att hämnas rofvet, utan söka blott att genom en liknande våldsbragd godtgöra sig förlusten. Sådant hör till de vanligaste tilldragelserna, och barnens lekar äro ofta en efterhärmning däraf. Bland många australier är brudrof numer blott en ceremoni, ehuru denna är hårdhändt nog, då brudgummen nattetid öfverraskar bruden och hennes föräldrar och mörbultar dem, hvarpå han bortsläpar den ofta vanmäktiga bruden.

* * *

Brudköp såsom köp af person föregick äktenskapet hos de flesta indoeuropeiska folk i den äldsta historiska tiden, ehuru det ofta, såsom i Norden, kom att afse friköpandet af bruden från faderns rättsliga makt. På Homerus' tid (10:de årh. f. Kr.) var bruden i Grekland »en flicka, som inbringade föräldrarne en god inkomst», och hos forngermanerna var brudköp allmänt; skandinaverna talade sålunda om *kona mundi keypt* »den riktigt köpta hustrun».

Hos tracierna fanns ock köpäktenskap, och likaledes hos indierna var detta i bruk, såsom Strabo (i 1 årh. f. Kr.) omtalar: »de gifta sig med flera af föräldrarne köpta hustrur och gifva vid mottagandet ett spann oxar därför».

Äfven hos hebreerna förekom brudköp.

Där äktenskapet afslöts genom köp, blef det därigenom *lagligt:* hustrun kallades därför mångenstädes, t. ex. hos fornsvenskarna, forngrekerna m. fl. »gåfvoköpt»; den äkta hustrun eller »odalkonan» i Norden var sålunda den köpta.

Hos romarne, som hade tre slag af äktenskap, menades med *coemptio* ett slags ömsesidigt köp — framgånget ur det äldre brudköpet — hvarmedelst en man och en kvinna gifte sig på så sätt, att de ömsesidigt lämnade hvarandra ett litet mynt under upprepande af ett visst frågoformulär; deras två andra slag af äktenskap voro *confarreatio,* då makarne förvandlades till ett äkta par af någon präst i vittnens närvaro medelst särskildt formulär och smakandet af en kaka (den högtidligaste formen), samt *usus* eller häfd-äktenskap, då en kvinna med sina släktingars eller förmyndares bifall lefde tillsamman med en man ett helt år. Alla dessa slag af äktenskap visa, att den tid, då de antogos, var mycket aflägsen det vilda stadiet.

Brudköp eller bortskänkande af hustrur tillhör alltid lägre stadier och sammanhänger ursprungligen med bruket att hämta hustrur från främmande stammar. Mångenstädes bortskänkas bland vilda och barbariska folk höfdingars döttrar till stammens kung såsom fredsgåfvor, eller begär kungen dem såsom del af tributen; och ännu långt in i nyare tiden har det varit brukligt i kulturländerna att af dylika eller andra politiska skäl bortskänka furstedöttrar. Hos somliga vildar, såsom på Mikronesiens öar, har kungen rättighet att utan vidare taga ifrån en man af öfriga klasser hans hustru; och hans efterträdare, d. v. s. hans broder, plikten att gifta sig med den förres hustrur. Hos många vilda folk säljas de unga flickorna efter uppnådd mognadsålder och priset är i allmänhet ganska lågt, t. ex. några pund salt bland negrerna i Nigritien, ett tiotal ylletäcken eller en bössa bland indianerna, hvarjehanda förnödenheter till ett värde af högst 20—22 kronors värde bland papuerna, ett par oxar eller får o. s. v. hos andra folk.

Ibland säljas ock döttrar till höfdingar, såsom bland indianerna; men de betinga vida högre pris, ty vid rangen fästes det största afseende, och kasten söker man i allmänhet strängt upprätthålla å tidigare stadier.

* * *

Redan på det vilda stadiet har det ofta blifvit bruk att afsluta fredliga äktenskap mellan medlemmar af angränsande stammar på grund af *öfverenskommelser* mellan föräldrarne eller parterna själfva. Sällan brukas några giftermålsceremonier, utan är man ense, så för brudgummen bruden utan vidare till sitt hem och de äro man och hustru. Giftermålet går dock ej alltid så lätt för sig; ty bruden vill måhända ej följa med sin blifvande make, och då öfverlämnas hon ofta till honom, trots hennes skrik och protester, medelst våld å faderns sida.

Hos åtskilliga vilda folk är åter äktenskapets ingående en högtidlig handling; hos andamanerna t. ex. föregås det af en årslång pröfvotid och giftermålet försiggår inför »flickornas vaktare»; papuerna taga hvarandra till äkta makar inför husgudarne, för hvilka parterna nedsätta sig och bjuda hvarandra någon föda, tobak o. s. v. i anförvanters närvaro, hvarpå de räcka hvarandra högra handen. Har detta skett, är äktenskapet afslutadt och löses först genom endera makans död.

På lägre stadier har det mångenstädes varit brukligt att afsluta äktenskap mellan söner och döttrar i *barnaåldern* eller mellan ett flickebarn och en vuxen man; hos papuerna, australierna och andra vildar är detta bruk ännu ibland rådande och flickor kunna här förlofvas med män, som äro äldre än deras fäder. I Indien ha dylika barnaäktenskap varit brukliga från forntiden ända in i våra dagar; här anses ett äktenskap lagligen afslutadt äfven när det gällt förlofvandet af ett barn, hvarvid skänker gifvas, en ceremoni genomgås, en ring stickes genom flickans näsa o. s. v. Ofta afslutas dessa äktenskap i späda barndomen, ja ibland innan »makan» är född. Äro föräldrarne förmögna, behålla de henne hemma tills hon blifvit 10 år gammal (manbarhetsåldern i Indien), men äro de fattiga, tager mannen bruden mycket tidigare till sitt hem. Dör mannen innan den äktenskapliga föreningen i verkligheten ägt rum, blir den unga änkans lott ytterst sorglig, ty hon är oåterkalleligen fäst vid sin mans skugga, fast hon måhända aldrig sett honom: i paradiset skall hon bli förenad med honom, sedan hon genom ett lif af lidande i denna värld gjort sig därtill värdig.

Kärlek i egentlig mening var i äldre tider af mindre vikt vid äktenskaps ingående; ofta blef detta utaf trots brudens bestämda protest, hvarför det ock ofta egentligen var en våldtagning. Som emellertid känslolifvet i allmänhet å det ociviliserade stadiet är jämförelsevis litet odladt och individerna då mindre än bland civiliserade utmärkas af karaktärsdrag och verklig personlighet är mera sällsynt, så torde *tyckena* på detta stadium vara mindre utpräglade och mera medgörliga.

Emellertid saknas ej drag af verklig kärlek mellan vilda makar, och åtskilliga romantiska historier ha bevarats om unga män och kvinnor tillhörande vilda stammar, hvilka utstått många vedermödor för att få hvarandra.

Å Vavao, tillhörande Vänskapsöarna, finnes en namnkunnig blå grotta, som genom Mariners berättelse och Byrons verser bevarar minnet om en

ung höfding, som här en tid dolde den till döden dömda flickan han älskade, och som han sedan förde med sig till Fidschi-öarna.

Enstaka poetiska kärleksförbindelser bland vildar, hvilka eljest pläga skaffa sig hustrur genom rof eller köp, omtala ock andra författare, såsom Oberländer (Globus, band IV), Thomas (Ausland, 1860), Mücke (Die Natur, 1866) m. fl. skildrare af australiernas lif. En sedlig änkling i en Viktoria-stam har sålunda omtalat för Oberländer, huru kärleksförbindelser ibland ingås bland hans stamförvanter, och hans berättelse var följande: »Ung man sätter sig; mycket ung man ser Lubra; unga Lubra mycket vacker; hon ser honom, säger: mycket vacker ung man. Han ser henne, säger: mycket vacker unga Lubra; han talar till henne, hon till honom; därpå mycket tal, en dag, flera dagar. Då säger han: du min Lubra; då säger hon: du min man. Då säger han: du går med mig, då jag är färdig; hon säger: jag går med dig, då du är färdig. Då talar hon med annan Lubra; hon säger: mycket vacker ung man; du går med honom till hans hus, då han är färdig? En dag ung man gå lång väg. Två Lubra gå omkring mycket lång väg. Då unga Lubra taga ung mans hand och löpa med honom. Lubras fader mycket ond, hans stam komma till ung mans stam; mycket spjut och bumerang; då krigar svart man för Lubra.»

Bland folk, där äktenskap inom stammen är förbjudet, såsom bland mikronesierna, bruka unga män, som söka sig hustrur, ofta besöka främmande stammar, därvid de göra sig så sprättiga som möjligt för att göra intryck på landets döttrar; otåligt vänta de på månens uppgång, då det vanligtvis på ett eller annat ställe blir sång och danssällskap, och då pläga de unga damerna öfverhopas med presenter af sina tillbedjare, hvarpå äktenskap ofta ingås.

Kvinnans ställning på lägre stadier.

Öfverallt har *mannen* haft så godt som *absolut herravälde* öfver hustrun. Enligt fornnordisk rätt kunde mannen sålunda förfoga öfver hustruns lif, han kunde ostraffadt tukta, bortskänka, sälja eller döda henne; och samma var förhållandet hos gallierna ännu i 1 årh. f. Kr., enligt J. Cesar. I det äldre romerska samhället var det mannen tillåtet att sälja hustrun, och han kunde ostraffadt sälja henne, om hon druckit vin eller begått äktenskapsbrott.

Med detta underordnande af kvinnan sammanhängde ock seden, att änkan skulle dö med mannen, en sed, som i den äldsta historiska tiden var allmän hos de indo-europeiska folken och många andra folk och som till stor del måste härledas af tron på ett lif efter detta, hvilket väsentligen vore en fortsättning af jordelifvet; för naturbarn var det självklart, att hustrur skulle sörja för männens behof i det andra lifvet. Också torde änkans tillbakasatta ställning varit en anledning till den beredvillighet eller likgiltighet att låta döda sig på mannens graf, som hon ofta visat. Kärlek till den afdöde torde dock äfvenledes ha varit anledning att gå i döden med honom. Då en man i allmänhet hade flera hustrur, uppstod ibland täflan bland dessa att bli bränd, hvilket hos somliga folk, t. ex. indierna, afgjordes med lottning; hos andra folk, såsom tracierna, fick den företrädet, som ansågs ha varit den mest älskade, hvarvid de andra beklagade sitt öde.

Bland civiliserade folk tyckes denna sed längst ha bibehållit sig hos indierna; i en af deras heliga böcker, Atarvaveda, betecknas den som ur-

gammal, men den förbjöds redan här. »Sutteen» eller änkebränningen har numer upphört öfverallt i Indien, sedan engelska regeringen haft stora svårigheter att öfvervinna för att upphäfva densamma inom britiska området.

Fornpreussarne offrade hustrur jämte slafvar, krigsfångar och hästar på de aflidnas grafvar och hos herulerna, ett germanskt folk, var det sed, att hustrun hängde sig i en snara på mannens graf; den, som ville undandraga sig detta, skulle ha utsatt sig för mannens släktingars smädelser och hat.

Hos germanerna brukade änkan ock, ibland åtminstone, brännas å mannens bål; den fornnordiska berättelsen om Nannas offrande å Balders bål häntydde på frivillig död af hängifvenhet, och enligt äldre Eddan gaf sig Brynhild själf döden efter Sigurd Fafnesbanes mord, hvarpå båda brändes tillsammans (sannolikt i 11:te årh.). Ostskandinaverna i Ryssland följde plägseden ännu i 11:te årh.; araben Ibn-Foszlan har såsom ögonvittne berättat, att en höfding år 922 begrofs tillsammans med en af sina hustrur, som själf anmält sig, jämte en hund, två hästar och två oxar m. m.; under det hustrun stryptes af ett par män, stack henne en gammal kvinna, som de kallade dödsängeln (berättaren kallar henne en »djäfvul med dyster och ondskefull blick»), i hjärtat med en knif; härunder gjorde männen mycket oväsen med sina sköldar på det offrets dödsskrik ej skulle höras.

Hos fornperuanerna brukade änkan strypa sig själf på sin mans graf, och hos flera negerfolk, t. ex. i Dahomé och Rua (södra Kongolandet), fidschierna och åtskilliga andra vilda folk begrafvas hustrur lefvande med sina män.

Hos kulturfolken visade sig, då sederna mildrats, länge spår efter det forna offrandet af änkorna, i det dessa mångenstädes, såsom hos germaner och greker, ej tillätos att gifta om sig.

Huru mannen fordom ofta ansåg sig kunna behandla kvinnan uteslutande med hänsyn till sin fördel, synes af vissa berättelser om utlåning af hustrun. I Mose bok, 12 kap. talas sålunda om Abraham, som bad Sara, »en dägelig kvinna under ansiktet», säga sig vara hans syster, på det hon såsom den egyptiske kungens frilla kunde skaffa honom fördelar, och långt senare finna vi, att den romerske statsmannen Cato d. y. känd som filosof, lånade sin hustru till talaren Hortensius och återtog henne, sedan hon fått ärfva den senare.

Ehuru kvinnan på lägre stadier i allmänhet ej intager någon undantagsställning med hänsyn till det yttre arbetet, saknar den frihet, som mannen åtnjuter, och behandlas som mannens *slafvinna*, finnas dock vilda folk, där hon *behandlas mycket väl* och har en *själfständig ställning*. Hon är sålunda hos banyainegrerna mannens like, hvarför detta rike nästan är ett kvinnorättigheternas förlofvade land. Mannen behandlar hustrun med aktning och rådfrågar henne före afslutandet af affärer, liksom han ock meddelar henne alla sina enskilda handlingar. Kvinnorna drifva ock hvarjehanda förrättningar för egen räkning och besöka aflägsna trakter för att afsluta männens affärer.

Hos kaffrerna och bantu-negrerna äger kvinnan en nästan oinskränkt frihet, af hvilken hon ock begagnar sig i fullaste mått; hon har här ofta lika arfsrätt med mannen och uppträder äfven i det offentliga statslifvet, t. o. m. såsom krigare.

Aschira-negrernas kvinnor behandlas väl, beroende därpå att de kunna besitta egendom och därigenom utöfva ej obetydligt inflytande på sina män, som ofta fått hemgift med dem.

I de inre delarne af Afrika är kvinnan väsentligen slaf och vinnes genom köp af föräldrarne eller genom verkligt rof. Men eget nog tyckes hon i allmänhet taga saken lugnt, och resande mena, att hon mångenstädes lefver lyckligt nog, såsom t. ex. hos sandeh-negrerna, som trots sin vildhet väl behandla och innerligt älska sina hustrur (SCHWEINFURTH).

Hustrurna på Mikronesiens öar behandlas i allmänhet med aktning och deras inflytande är ofta mycket stort.

Hos todas, ett ursprungligt herdefolk i sydliga delen af Dekan, råder den uppfattningen, att kvinnorna skola försörjas af männen — makarne eller manliga anförvanter — hvarför de ej ha någon arfsrätt.

Bland Nord-Amerikas indianer behandlas kvinnan i allmänhet väl och bland indianerna i Syd-Amerika intaga galibierna (i Guyana) liksom papuerna en hedrande ställning med hänsyn till äktenskapet: dessa folk äro kända för den ömhet och obrottsliga trohet, makarne visa hvarandra, samt för den vördnad, som visas mödrarna och åldringarna

Hos forngermanerna hade kvinnan på det hela taget en oberoende ställning, ehuru hon här, såsom bland öfriga indo-europeiska folk, saknade arfsrätt; som husmoder var hennes anseende stort, vid alla viktigare husliga angelägenheter inhämtades hennes råd, och äfven vuxna söner fingo stillatigande finna sig i hennes tillrättavisningar.

I skarpaste motsats till dessa exempel står Uganda-folket i Central-Afrika; här bruka männen bestraffa sina hustrur vid minsta förseelse med gissel af skarpkantade remsor af flodhäst-hud, hvilka skära djupt in i köttet vid hvarje slag; för vissa förseelser kunna hustrurna säljas som slafvar eller dödas, och dödandet af flera hustrur på en gång inträffar ofta nog. Likaså illa behandlas kvinnorna bland flertalet australier; de få här utföra de svåraste arbeten och behandlas med hugg och slag vid obetydliga fel; tigande och på afstånd få de vänta på sin måltid tills männen ätit och få därpå resterna tillsammans med hundarne, fastän de kanske själfva anskaffat större delen däraf; blir hustrun gammal och onyttig, får hon ibland dö af svält.

Orsaken till denna grymhet mot kvinnan är ofta svartsjuka, som synes i hög grad råda hos vissa australiska stammar och som blott utmärker huru egoistiskt äktenskapet är och huru hustrun betraktas som mannens *egendom*. Emellertid finnas dock enstaka stammar bland australierna, där hustrurna behandlas väl och stå på lika fot med männen.

En allt för tyrannisk behandling af hustrun finner dock ofta bland vilda folk en kraftig motvikt i den *allmänna opinionen* och ofta har en hänsynslös man bestraffats af offrens väninnors tungor.

Icke ens barnafödandet gifver kvinnan på lägre stadier hos många folk någon undantagsställning; egendomliga barnsängsseder visa, huru mannen äfven med hänsyn därtill ibland förstått att draga det längsta strået. Hos abiponerna, koroaderna, galibierna m. fl. folk i Syd-Amerika, grönländarne, kineserna i västra Yunnan, dajakerna på Borneo, i vissa kommuner på Corsica, i norra Spanien och södra Frankrike (Bearn) bruka sålunda männen ligga i barnsäng i stället för hustrun! Ofta återgår kvinnan omedelbart efter förlossningen till sina vanliga göromål i hushållet, under det mannen klagar och pjunkar, lägger sig till sängs, underkastas sträng diet och vårdas af sina vänner o. s. v. och återgår först efter en eller annan vecka till sitt arbete. I Syd-Frankrike kallas detta »faire la couvade». Somliga ha ansett anledningen till denna löjliga plägsed vara, att mannen vid hustruns förlossningar så plågas af de kvinnliga släktingarnas och vännernas besök, att han därför

gör sig till martyr och lägger sig till självförsvar; men sannolikt beror plägseden på vidskepelse, eller, såsom abiponerna och galibierna säga, på tron att, om fadern sysslar med något grofarbete eller får olämplig föda, detta skall skada barnet och att barnet skall få alla de fel, som finnas hos de djur, hvilka fadern eljest plägar äta.

Den betydliga skillnad, som numer hos civiliserade folk finnes mellan *mannens och kvinnans sysselsättningar* — frånsedt den åtskillnad, som med nödvändighet betingas af de olika könsfunktionerna — var på våra förfäders vilda stadium jämförelsevis ringa. Det mänskliga arbetet, som numer är så deladt, var nämligen ursprungligen mer eller mindre gemensamt för de båda könen, om ock vissa sysselsättningar mest utfördes af männen, såsom krig och jakt, och andra mest af kvinnorna, såsom barn- och hushållsvården. Bland lägre stående folk nödgas kvinnorna förrätta åtskilliga grofarbeten eller manliga sysslor, de sköta åkerbruket och deltaga hos de stammar, som sakna fasta bostäder, såsom australier, buskmän m. fl., i de flesta af männens arbeten. Om eldsländarne omtalas, för att anföra ett slående exempel, att männen visserligen anskaffa större delen af födan, såsom skäl, utter, fågel etc., hugga träd till bränsle och till hyddor samt kanoter, dressera hundar, gå på krigsfärder m. m., men att kvinnorna, förutom det att de sköta barnen och vakta elden samt laga maten, fläta korgar, förfärdiga vattenämbar och fisklinor, fara ut i sina kanoter för att fånga småfisk, ro sina män, under det dessa sitta lata i kanoten, och förrätta äfven andra släpsysslor.

De allra flesta yrken, som numer i civiliserade samhällen nästan uteslutande skötas af män, såsom *krigarnes* och *prästernas*, sköttes fordom ofta äfven af kvinnor. Vi ha här mindre att fästa oss vid seden bland de germaniska barbarerna m. fl. folk, att kvinnor följde med männen i krig på något afstånd för att laga maten och sköta såren och att de måste dela en mängd svårigheter med männen på de långa vandringar, som fordom företogos, innan folken blefvo bofasta. Af större betydelse är att afse de krigarkvinnor, som framträdt och som omtalats bland folk å lägre stadier. Bland dessa ha germanernas *sköldmör* fordom gjort sig mycket bemärkta, då de stredo vid männens sida; men ryktbarast ha varit de s. k. *amazonerna*, eller vissa stammars kvinnor i Kaukasus-trakterna, hvilka uppträdde som krigare alldeles som män.

Diodorus af Sicilien omtalar i enlighet med en vida äldre historiker, Dionysius af Mitylene, att amazonerna i en aflägsen forntid en gång hade en här på 30,000 fotfolk och 2,000 ryttare — alla kvinnor — som under anförande af drottning Myrina gjorde ryktbara och mördande eröfringståg mot såväl män som andra kvinnliga krigare, *gorgonerna*, i Mindre Asien, Syrien etc. och att de brände brösten å flickorna i barndomen, på det de ej skulle vara dem till hinder vid handterandet af bågen. Virgilius nämner bland Trojas försvarare en annan amazondrottning Pentesilea, som dödades af Achilles, och han omtalar vidare i sin Eneid en ryktbar krigarkvinna bland volskerna (ett forntida italienskt folk), Camilla, dotter till desses kung Metabus. Hon sysselsatte sig allt ifrån barndomen med jakt och krigiska öfningar och utmärkte sig i synnerhet för sin snabbhet i springande och sin skicklighet i bågskjutning. Genom förräderi blef hon dödad i ett krig mot Eneas, den trojanska fursten.

Enligt Herodot besegrades en gång en amazonhär af grekerna, ehuru de kvinnliga krigarne lyckades att fly från segervinnarne, hvarpå de kommo till skyterna och ingingo äktenskap med dem; häraf framgick det sarmatiska

folket, hvilkas kvinnor voro kända för vanan att rida och gå på jakt samt i krig med sina män. Med denna berättelse har en legend bland Kaukasus' inbyggare mycken likhet: då tscherkessernas förfäder bodde vid Svarta hafvets stränder, hade de ofta krig med krigiska kvinnor, *emmetch*, utan att någon afgörande seger kunde afsluta striderna, tills slutligen drottningen öfver emmetch efter ett möte med tscherkessernas furste tog honom till gemål samt förklarade, att fientligheterna skulle upphöra med villkor, att de båda folken följde chefernas exempel.

Under romarnes krig med Mitridates af Pontus gjordes många kvinnliga krigare till fångar, hvilka sårats lika svårt som männen, och massageternas hustrur drogo ofta, liksom cimbrernas och teutonernas, i krig med sina män. Amazonerna svuro i allmänhet jungfrulöftet, och deras chefer voro oftast en sorts prästinnor eller profetissor af stort anseende.

Kaukasus-amazonerna ha ej alldeles försvunnit i nyare tiden; sålunda omtalar pater Lambert i en skildring om Kolchis och Mingrelien i 17:de årh., att flera sådana härföljen anställde härjningar, och ännu så sent som i 1854 års Krimkrig såg man en sista kvarlefva af denna kvinnliga krigarras, då en afdelning *bachibuzuker* kommenderades af en kvinna, »Jungfrun af Kurdistan».

I våra dagar ha andra krigarkvinnor låtit höra af sig, nämligen bland *maratterna* (»stora krigarne») i nordvästra Indien; änkefurstinnan af Baroda erbjöd nämligen våren 1885 i ett bref till Storbritanniens vicekung i Indien att till regeringens förfogande i det väntade kriget med Ryssland i Afghanistan ställa en kår af kvinnor, och framhöll häri bland annat de marattiska kvinnornas duglighet i strid och ridt som en känd sak.

Äfven som statschef har kvinnan fordom gjort sig mera bemärkt än nu; ryktbara vore ju drottning Semiramis af Assyrien, den abessinska drottning af Saba, Kleopatra af Egypten, Zenobia, Palmyras drottning, östromerska kejsarinnan Pulkeria, västromerska kejsarinnan Placidia, storhertiginnan Matilda af Toskana, drottning Blanka och Isabella af Kastilien m. fl. I flera af Afrikas negerstater, Ulunda, Urua m. fl., står en kvinna vid sidan af eller öfver fursten, och ofta är en ung furstes moder statens öfverhufvud under den förres minderårighet.

Åtskilliga djärfva negerdrottningar ha omtalats i dessa folks historia. Sålunda följdes jaga-folkets höfding Zimba af sin vilda hustru Matsusa, då detta stridslystna eröfringsfolk bröt härjande fram från trakterna vid sjön Ukereve i 16:de årh. och underlade sig stora sträckor af Kongolanden samt gjorde fruktansvärda ströftåg ända in i Kaplandet, därvid portugiserna flerestädes slogos, men dock till slut segrade. Efter höfdingens död fortsatte Matsusa hans eröfringar, men hon inskränktes i sin verksamhet af dottern, den grymma Temban-dumba, som lyckades draga till sig krigarskarorna och började ett nytt tidehvarf genom att förkunna återgång till folkets gamla seder. Dit hörde beredande af en trollsalfva af barnfett för att göra krigarne osårbara, och själf gaf hon exempel genom att för ändamålet mörda sitt eget barn. Människokött bestämdes som hufvudnäring. Kvinnorna fingo ej följa med i krigen för att ej förvekliga krigarne, och till männens tjänst på hinsidan grafven skulle de offras vid deras död. Temban-dumba förgiftades äntligen af sin älskare Kulemba, som efter henne blef höfding och därpå leddes regeringen af ett 30-tal furstar och furstinnor. Under tiden förmildrades folket, som slutligen bistod portugiserna mot en vild negerfurstinna Anna Xinga.

Dessa exempel visa, att kvinnan såsom krigarchef på lägre stadier ofta på intet vis står tillbaka för mannen i företagsamhet och grymhet, och att hennes ädlare egenskaper ofta förkväfvas af de manliga förrättningarna.

Å tidigare stadier sköttes, såsom ofvan framhållits, *läkarekonsten* hos många folk, såsom forngermanerna, nästan uteslutande af kvinnor; denna konst bestod dock fordom mest i förmågan att läka de sår, männen fått i krig eller på jakt, hvarför den egentligen blott var *läkekonst.*

Ibland äro de äldre kvinnorna hos vildarne, t. ex. australierna, en sorts *barder,* som besjunga krigarnes bedrifter och följaktligen utöfva ett stort inflytande på höfdingar måna om rykte; ibland äro de, såsom fallet var bland tasmanierna, *skiljedomare* i krig; eggande till anfall i stridens början och bjudande att upphöra därmed samt skona besegrades lif, då de så finna lämpligt.

Hvad de *prästerliga* förrättningarna beträffar, så var ej det ovanligt, att kvinnor ägnade sig däråt i forntiden. Sålunda vet man, att, om också höfdingarna och husfäderna företrädesvis skötte det prästerliga kallet bland arierna i den gamla Veda-tiden, kvinnorna ingalunda voro uteslutna därifrån. I det gamla Egypten funnos kvinnliga prästinnor vid sidan af de manliga. Moses' syster Mirjam var en sorts prästinna, och bland de gamla hebreerna funnos åtskilliga profetissor, såsom Debora och Holda. Likaledes förestods ibland gallernas druidkult af druidinnor. Hos romarne intogo gudinnan Vestas gudinnor en synnerligen framstående plats. I aztekernas tempel i det gamla Mexiko tjänstgjorde prästinnor såväl som präster. Så har ock varit fallet i Japan intill våra dagar.

I de första kristna församlingarna valdes vid sidan af tillsyningsmän (episkopoi) tillsyningskvinnor, äldre änkor, som hade att icke blott sköta sjuka och lindra martyrernas lidanden, utan ock att ombesörja hemliga budskap m. m.

Föräldrar och barn på lägre stadier.

I den äldsta historiska tiden hade hos de flesta folk fadern oinskränkt rätt att afgöra, huruvida hans *nyfödda barn* skulle få lefva eller dödas, och utsättandet af nyfödda att omkomma var allmän sed bland många folk, såsom indo-europeerna: indier, greker, romare, germaner m. fl. I synnerhet gällde bruket vanskapade och klena barn samt flickor — på den grund att de voro otjänliga för familjens eller stammens uppehälle och försvar. Fornindierna ansågo rent af, att »det vore en sorg att ha döttrar». Hos somliga folk synes det bero på mödrarna att afgöra, huruvida de nyfödda skola få lefva eller ej; detta är förhållandet bland australiska stammar, där kvinnorna föda barn afsides, skilda från männen, och betrakta aflifvandet af barnen med den största likgiltighet (G. T. Lloyd).

Efter födelsen ha de barn, som fått lefva, i allmänhet upptagits genom en sorts invigning i familjen. Hos forngermanerna brukade fadern i fränders närvaro »vattenösa» och namngifva sitt barn, och hos indier, greker och romare samlade han familjen jämte vittnen, hvarpå han anställde ett offer på sin härd: barnet framställdes för husgudarne och fördes kring den heliga elden för att dels invigas i huskulten, dels befrias från den orenhet, det ansågs ha ådragit sig genom att ha burits i en kvinnas sköte.

Vildarne hysa i allmänhet kärlek till sina barn, synnerligast då de äro smärre; många äro så ömma mot dem, att de aldrig slå dem. Mödrarna

visa mycken ömhet mot de barn, som de eller fäderna låta lefva, och bära dem samt låta dem dia tills de blifvit ett par år gamla.

För ett antal år sedan hade man tillfälle att bevittna sorgen hos indianföräldrar vid ett litet barns död i Köpenhamn, där en Sioux-familj förevisades. Enligt skildringar öfver begrafningen var moderns förtviflan, då hon skulle säga sitt barn ett sista farväl, gränslös och lät naturmänniskans lössläppta sorg framstå i all sin vildhet: det smärtans skri modern utstötte, skrämde de närvarande, och hennes hjärtskärande snyftningar öfvergingo till sist i ett häftigt krampanfall, som slutade med en våldsam blodstörtning. Fadern visade den vanliga indianska självbehärskningen; med stela, tårlösa ögon och krampaktigt bitande i sin filt, kastade han en sista blick på den döda och gaf så tecknet, att locket skulle skrufvas på kistan. Det stod hårdt att få föräldrarne från grafven, fast en snöstorm rasade, och modern lämnade den ej förrän hon tagit med sig en handfull jord som minne af sin hädangångne älskling.

Efter den första ungdomstiden upphör dock i allmänhet det innerliga förhållandet mellan föräldrar och barn — alldeles såsom fallet är bland djuren — och senare upphör ofta hvarje familjeband; stammar finnas, där föräldrar och barn med tiden så fullständigt skilts, att de förgätit det förra ömsesidiga förhållandet.

I allmänhet får den unge vilden i tidiga år lära sig att lita på sig själf, hvarför han som barn undervisas i jakt, fiske m. m.; ofta måste han försörja sig själf vid 8—9 års ålder. Manbarhetsåldern, vanligtvis omkring 12:e året hos flickor och 15:de året hos gossar, firas ofta med vissa högtidligheter; de senare få då mångenstädes framtänderna utslagna, tatuering verkställes, och omskärelse företages, liksom hos hebreerna och araberna, bland en mängd vilda stammar i Afrika och i Australien m. fl. ställen.

* * *

Icke blott af politiska och materiella skäl har man på tidigare stadier hos en mängd skilda folk *önskat sig en afkomma,* synnerligast söner; äfven de religiösa föreställningarna ha här varit en viktig anledning. Det är de *dödas kult* eller *föräldrareligionen,* som fordom låtit alla kulturfolk, liksom ock en mängd nutida vildar, vara så angelägna att ha söner, som kunnat, genom begrafningsceremonier och grafoffer betrygga dem ro i det nya lif de tänkt sig efter döden.

I Atén vakade statens högste styresman, enligt lagarnes föreskrift, öfver att ingen familj utslocknade, och enahanda lagstadgande funnos hos romarne och indierna. För dessa folk var det den största olycka, om en familj ej hade någon afkomma, ty då skulle ingen finnas, som upprätthölle den kult, som tillkom henne, och ätten skulle utdö, d. v. s. för evigt försvinna, hvarigenom de döde skulle råka i evigt elände såsom oroliga skuggor. Så tänka ock polynesierna, som därför i betraktande af fruktbarhetens aftagande gärna taga till hustrur just de ogifta, hvilka äro hafvande. Hos kulturfolken fordrades dock, med hänsyn till huskultens fortplantande, att den, som skulle sörja därför, måste vara frukten af ett lagligt och religiöst äktenskap.

Att lefva ogift, d. v. s. i *celibat,* var på grund af dessa föreställningar en olycka och en gudlöshet, då å ena sidan den ogifte ej fick någon kult och å den andra förfädernas salighet tillintetgjordes. Celibatet sökte man

därför förebygga medelst lagar; enligt DIONYSIUS från Halikarnassus och CICERO fanns hos fornromarne en lag, som förpliktade de unge männen att gifta sig; och i Sparta berövade LYKURGUS' lagar den man, som ej gifte sig, alla rättigheter som medborgare. Då celibatet ej längre var förbjudet af lagarne, förbjöds det lång tid af sederna.

Visade sig hustrun ofruktsam, fick äktenskapet upplösas hos de äldre kulturfolken, äfven då det högre, religiösa slaget af äktenskap — såsom romarnes confarreatio — var ingånget. I Indien föreskref lagen, att »den ofruktsamma hustrun efter förloppet af 8 år skulle ersättas med en annan»; och i Grekland och Rom var bruket enahanda. Det hände t. o. m., att romarne skilde sig genom värklig äktenskapsskillnad från sina hustrur, äfven då öm kärlek rådde, blott emedan äktenskapet var barnlöst.

På grund af månggifte ägde forntidens rikare familjefäder liksom nutidens höfdingar bland vildarne en *stor mängd barn:* grekiska traditionen omtalar DANAI 50 döttrar; enligt HOMERUS skall PRIAMUS haft 50 barn, däraf 19 med samma moder; i judarnes historia är en dylik barnskara intet ovanligt. JOSEPHUS omtalar, att GIDEON hade 70 söner, JAIR 30 och APSAN 30 söner samt 30 döttrar, och man känner negerfurstar i Afrika, som presenterat 30—50-tals barn för resande förutom dem, som varit borta eller på grund af spädare ålder ej tagits med i räkningen.

Äldre kulturfolk ha liksom vildar och barbarer ofta prisat välsignelsen af en *talrik afkomma.* Det var naturligt, att då vår planet ej ännu var så tätt befolkad och då utrotningskrigen, som utmärka all kultur i dess första stadier, medförde en ofantlig förlust af människolif, och då ytterligare, äfven med afseende på krigen, barnamord fordom voro allmänna till förebyggande af ett sjukligt släktes uppväxt, de styrande måste tillse, att ett tillräckligt stort antal kraftiga medlemmar af samhällena funnos.

I många religionsläror förkunnades därför såsom en stor lycka och något som var gudarne behagligt, att familjen ägde många barn, och såsom en stor olycka, om de vore barnlösa.

Kineserna äro hedrade i förhållande till antalet af barn, och deras förnämsta dygd är barnatillgifvenheten.

Zend-Avesta, som innehåller ZOROASTERS lära, är full af religiösa utgjutelser till fördel för dem, som föröka människosläktet och göra äktenskapet fruktbart; och HERODOT omtalar, att de persiska kungarne fordom årligen skänkte gåfvor åt dem, som fått största antalet barn.

MOSE lag var likaledes gynnsam för en ymnig fortplantning; denna var för judarne af yttersta vikt, då deras utrotningsprincip, som afsåg utdödandet af de besegrade, i allmänhet djupt sjunkna stammarne, lade hela provinser öde, dem de sedan kunde befolka.

För att taga ett exempel från vilda folk, må här anföras hvad DU CAILLU meddelar rörande vissa negerstammar i mellersta Afrika: som barn, synnerligast gossar, mycket höjde en mans betydelse, voro fruktsamma kvinnor i åtnjutande af stor vördnad.

Bland vilda och barbariska folk behöfvas desto flera barn, som en stor mängd dö på grund af felaktig vård i barndomen. Somliga lägre stammar, t. ex. australier, papuer, mikronesier, polynesier, Nord-Amerikas indianer m. fl. vilja dock ej ha många barn, utan mödrarna få blott ett mindre antal. Ofta ha australiernas hustrur inga barn, och sällan uppföda de mera än två; alla svaga barn och ett stort antal flickebarn dödas af modern genast efter födelsen. Hos ath-indianerna (i nordvästra Amerika) och papuerna hör ett

antal af 3 barn till sällsyntheterna, och dessa folk förebygga tillökning med konstiga medel; hos somliga mikronesiska och polynesiska folk råder samma bruk. Dessa folk lefva i jämförelsevis fredliga förhållanden och behöfva ej mycket stridbart manskap; de känna faran af öfverbefolkning för den dagliga bärgningen. Många resande ha intygat den stora dödligheten hos späda barn icke blott bland ociviliserade folk, utan ock bland sådana, som nått en relativt hög kultur, t. ex. japaneserna; och orsaken uppgifves alltid vara den ringa omvårdnad, hvarmed de nyfödde omgifvas på grund af okunnighet om hälsovården. Förlusten uppväges dock i allmänhet af de skilda folkens stora fruktbarhet.

* * *

I forntiden, liksom bland många nutida vildar, synes *dödandet af ålderstigna* och *sjukliga* ha varit tämligen allmän sed, såsom framgår af indiska, persiska, grekiska, skandinaviska m. fl. berättelser och flera reseskildringar i nyare tiden.

Hos fornsvenskarne var det sed, att, om någon af ålder blef sängliggande och skröplig, släktingarne församlade sig och ihjälslogo honom med en klubba: »ätteklubban». Bland dessa slagskämpar ansågs en våldsam död gudarne behaglig, och därför brukade ock ålderstigna själfva störta sig utför klippor: »ättestupor», eller låta med svärdet »märka sig åt Odin».

Bland många folk har anledningen till dessa mord varit, att man ansett orkeslöshet och hjälplös ålderdom såsom något sorgligt och för familjen betungande, hvarför de gamla i allmänhet själfva önskat bli det tryckande lifvet kvitt. Bland vissa indianstammar, australier, polynesier m. fl. dödas ålderstigna af sina egna barn, ehuru mestadels efter bemyndigande af trollkarlen-prästen.

Emellertid ha långt ifrån alla forntida folk varit bekanta för denna sed, såsom kineser och romare, och flera vilda folk finnas, hvilka sörja väl för ålderstigna föräldrar, såsom fanti-negrerna i Öfre Guinea, negritos å Filippinerna, papuerna m. fl.

Organiserandet af stater hos vilda och barbariska folk.

Fosterlandsbegreppet.

De äldsta människorna företogo en mängd *utvandringar* och *ströftåg* för bärgningens skull eller af äfventyrslusta; och för dylika företag voro de desto mera benägna som de voro hänvisade uteslutande till naturens redan färdiga alster för sin bärgning och måste lefva af jakt och fiske. Åkerbruk och fasta bostäder saknade de, hem och fädernesland i egentlig mening hade de ännu ej, hvarför de nära nog voro lika obundna och fria som djuren. Liksom dessa torde de ha låtit bärgningen och välbefinnandet bestämma fäderneslandet: »ubi bene ibi patria» — »där det är bra, där är fäderneslandet» — sade ock förr ett ordspråk.

Jägarfolk fordra vidsträckta trakter för att kunna lefva, synnerligast som omsorg för framtiden, sparsamhet samt magasinering af födoämnen ursprungligen ej kommo i fråga.

Då den äldsta hemortens befolkning tillväxte, måste afdelningar däraf snart skilja sig från moderstammen för att få tillräcklig mark för sitt uppehälle, men härför var det ej nödvändigt, att hemorten öfverbefolkades i vår tids mening; en jämförelsevis obetydlig tillväxt var nog. Därför måste man antaga, att utvandringarna började i en mycket tidig period af människosläktets lif.

Äfven sedan de äldsta människorna börjat drifva boskapsskötsel, d. v. s. blifvit herdefolk jämte eller i stället för jägarfolk, blefvo utvandringar nödvändiga, ty vidsträckta betesmarker fordrades nu för boskapen.

Åkerbruket dröjde ej länge att, åtminstone i begränsad utsträckning, hos vissa af de äldsta folken införas vid sidan af boskapsskötseln, och då blefvo de därmed sysslande stammarne nödsakade att skaffa sig fasta bostäder och fingo då ett första begrepp om *fäderneslandet.*

Utvandringar förekomma visserligen äfven på detta stadium, men ej så ofta som förr, ty jorden kan nu på samma yta föda vida flera individer. Åkerbruksfolken ha först blifvit civiliserade i högre mening, och deras utvandringar ha i allmänhet mera varit *koloniseringar,* ej ströftåg.

Egentliga *stater* uppkommo först genom detta lefnadssätt och afgränsade nationer bildades, ehuru dessa hade stamförvanter i närgränsande eller aflägsna trakter, dit de förut utvandrat från det gemensamma hemlandet. Härmed hade de dock numera ofta ej någon närmare beröring, hvarför de betraktades som *främlingar,* trots den närmaste släktskap. Tvister och krig rörande gränser, betes- och jaktmarker m. m. blefvo ock snart en naturlig följd — allt för de materiella behofvens skull.

Ursprungligen gällde hos alla folk begreppet fädernesland blott hvarje liten stams område, och staten var då blott en stad med sin närmaste omgifning. Gemensamt namn hade blott sådana folkslag, som voro sammanslutna genom religiösa och politiska förbund.

Grannar slöto förbund ofta blott i farans stund, men var denna öfver, ville hvarje stat i allmänhet hälst lefva självständigt och ha sin egen styrelse. Ömsesidig afundsjuka gjorde ock ofta allt egentligt närmande omöjligt.

Tanken på *folkens enhet* fanns sålunda aldrig i den äldre forntiden; detta begrepp tillhör ett jämförelsevis sent utvecklingsskede, som förutsätter en högre kultur. *Egoistiska afsöndringar* voro därför utmärkande för folkslagens och individernas barndom. Sammanslutning, uppgående i ett gemensamt mål, undertryckande af stamegoismen betecknar ett stort framsteg i utvecklingen

Småningom utbildades förbundsväsendet bland angränsande stammar, och den starkaste gjordes till förbundets ledare. Sammanhållning åvägabragtes genom gemensamma folkförsamlingar, som höllos vissa tider på året vid förbundets förnämsta helgedom, och genom äktenskap mellan medlemmar af skilda stammar.

Eljest bevarade hvarje stat mycket länge sin självständighet, hade sin egen chef, egen folkförsamling, egna intressen. Sådant är förhållandet än i dag bland de flesta vilda folk; så t. ex. är Manganja-landet i Central-Afrika deladt i en mängd skilda områden eller »rundos», som äro oberoende och ej ens erkänna någon gemensam höfding.

* * *

Kärleken till fosterlandet odlas redan på tidiga stadier af rent personliga förhållanden, sedan folken blifvit bofasta: den jordtorfva, där en människa lifvit *född* och där hon *uppvuxit* blir mer och mer kär för henne; här ha ock förfädernas och andra anförvanters dyrkade rester *jordats* och samma jord skall ock emottaga de nu lefvande. Den blir därför helig, och med de dödas kult sammanbindes vördnaden för *grafven* och för allt, som tillhört förfäderna, hvarför hemlandet ofta utöfvar en sådan dragning på dem det sett födas, att de hällre dö än öfvergifva detsamma. Fosterlandet kan å högre stadier, då polyteismen eller mångguderiet härskar, bli föremål för en verklig *kult*, för en sådan dyrkan, att ädla människor *offra sitt lif* därför — utan hopp om någon vedergällning — såsom vi känna af de hängifna grekernas försvarskrig mot perserna under anförare sådana som Miltiades Temistokles m. fl. (nära 5:te årh. f. Kr.) och af de store romarne Curtius och Decius Mus, hvilka offrade sig själfva åt underjordens gudar för att rädda fosterlandet ($3^1/_2$ och 3 årh. f. Kr.).

Också var fosterlandskänslan ett hufvudmål för de äldre stora folkens moraliska uppfostran; och den fara, som hotade de öfvervunne: död eller slafveri, bidrog ock att egga därtill. Humanitet fanns ej ännu; begreppet *mänsklighet* var oförenligt med forntidens polyteism och dess krigiska föreställningar och vanor. *Fosterlandet* var då det inledande begreppet till mänskligheten, sedan *familjen* under än tidigare stadier förberedt fosterlandsbegreppet. *Familjen, kommunen, fosterlandet, mänskligheten* äro sålunda de fyra graderna af samhällighet, alla utgöra nödvändiga föreningsband människor emellan. Men till mänsklighetsbegreppet ha vi ej kunnat höja oss utan fosterlandet som mellanlänk.

Mellan kommunen och fosterlandet i vidsträcktare mening har *provinsen* fordom utgjort en mellanlänk, då den ock varit ett fosterland, ehuru den senare genom sammansmältning uppgått i en större statsenhet.

Fäderneslandet kan man därför anse som en sammanfattning af familjer och samhällskretsar, som lefva på samma jordområde förenade genom samma styrelse, ha gemensamma traditioner, samverka för ett och samma mål, ledda af förhållanden, som skapats af det flydda, det geografiska läget och områdets natur.

Något verkligt socialt lif skulle vi ej kunna föra utan självständiga samhällen eller stater, där de gemensamma angelägenheterna kunna förvaltas till fördel för alla medborgare.

Samboendet med andra på ett gifvet område alstrar en mängd beröringspunkter och uppväcker känslan af gemenskap och solidaritet.

Att såsom så ofta sker med fosterlandets namn utmärka folket, visar redan betydelsen af själfva landet för oss.

Gemensamma faror ha ock i utomordentlig grad utvecklat fosterlandskänslan; krigen ha därför i detta afseende fordom bidragit till människornas förädling, då de dragit dem från den personliga tillvaron och låtit dem uppgå i det allmänna bästa.

Äfven det dagliga deltagandet i det gemensamma offentliga lifvet eller den kollektiva verksamheten för statens intressen, därunder de egoistiska intressena måste underordnas, har alltid höjt människan. I forntiden var det i synnerhet romarstaten, som genom sin fosterländska politik utbildade den sanna medborgerligheten och förberedde de skilda folken för ett än högre föreningsband, mänskligheten. Detta fordrade dock en ny förberedelse af religiös natur, och denna fingo vi genom kristendomen.

Människans tillgifvenhet för fosterjorden visar sig ofta på ett öfverraskande sätt, då den kan vara lika stark i de minst gynsamma trakter af vår planet som i sådana, som beskrifvas såsom paradisiska. Sålunda omtalas, att en eskima, som efter att ha besökt mera sydliga länder hemfördes sjuk, blott hade en önskan: att återse sin kalla fosterjord: »ser du isen, ser du isen?» var hans ständiga fråga.

En verklig sjukdom, hemsjuka, *nostalgi*, kan utvecklas i form af en obeskriflig nervös vantrefnad och ett förlamande svårmod hos personer, som vistas fjärran från hemlandet, och den upphör vanligen ej förr än detta återses.

Staternas uppkomst och styrelseskick på tidigare stadier.

Fastän verklig samhällighet blott finnes hos människosläktet, ser man dock ringare grader däraf hos vissa *djur*. Under det somliga lefva alldeles för sig (kattor, björnar, hyenor m. fl.), lefva andra i familj (vargar, råddjur m. fl.) och somliga bilda en sorts samhällen, därvid särskilda ledare, vaktare m. fl. funktionärer ofta finnas, (hästar, bäfrar, elefanter, apor, hundar, vildsvin, sälar, renar, murmeldjur, kaniner, myror m. fl.), och bland dessa finnas sådana, som t. o. m. förena sig om gemensamma företag.

Bin och myror arbeta sålunda gemensamt för sina bon, fåglar finnas, som gemensamt bygga bon och företaga flyttningar, och bäfvern förenar sig med likar för uppförande af fördämningar till hela koloniens skydd, konstruktioner, som ofta äro kolossala och endast kunnat utföras genom kollektivt arbete af ett stort antal individer.

Huru samhällsinstinkten är utvecklad hos aporna och huru de äro medvetna om behofvet af en högsta ledning och disciplin, synes däraf att de — uppenbarligen för framgången af sina plundringsföretag, som alltid äro gemensamma — slå sig i hop i större eller mindre samhällen och antaga den starkaste medlemmen, alltid en hane, till anförare. Denne åtnjuter i hvarje hänseende obetingad hörsamhet och utöfvar sitt ämbete med stor värdighet och självständighet, hvarför han ock blir på allt sätt uppmärksammad och betjänad af öfriga medlemmar i hjorden; med stor vaksamhet sörjer han för dessas säkerhet, riktar ständigt sina blickar at alla håll och upptäcker oftast i rättan tid en hotande fara. Inträffar en sådan, sätter sig truppen i rörelse under anförarens ledning, håller troget tillsammans i striden, och först när ledaren blir lugn, bli de öfriga lugna och börja återgå till de vanliga sysselsättningarna.

Renhjordarnes ledare visar sig ofta förstå konsten att utöfva ett verkligt herravälde, då han t. ex. vid uppbrott efter hvila ibland vänder sig om för att kontrollera, huruvida hjordens öfriga medlemmar äro med eller ej och med ett slag af hornen drifver en hvar kvarliggare att resa sig och börja vandringen igen.

Denna samhällighet är dock endast en svag antydning om den, som finnes bland människor, ehuru dess tillvaro alltid utgör ett ojäfaktigt bevis för människans och djurens släktskap. Vissa djurassociationer afse förnämligast det gemensamma försvaret, emedan de känna sig för svaga, då de äro ensamma. Somliga rofdjur, såsom vargar, hålla samman såsom en krigs-

association genom det gemensamma rofbehofvet; men detta verkar ock snart upplösande på sällskapet. Likaledes synes bäfrarnes association upplösas, då det gemensamma arbetet är fullbordadt.

* * *

Bland de första människorna torde ingen egentlig styrelse ha funnits, då de kunde sörja för de materiella behofven utan att behöfva frukta fientliga grannar och för öfrigt föga samverkan kom ifråga.

Det finnes ännu lågt stående folk, som icke ha någon egentlig styrelse, t. ex. många af Australiens stammar, och det uppgifves t. o. m., att de australiska språken, åtminstone somliga af dem, ej ha något ord för *höfding*. Fastän dessa folk lefva i stammar, ha de vanligtvis, synnerligast på sydkusten, hvarken höfdingar eller särskilda ledare, som stamförvanterna ha att rätta sig efter; ibland kan visserligen en mycket inflytelserik man nämnas i någon stam, men denne befinnes i allmänhet helt enkelt vara en skicklig spjutkastare eller en mer än vanligt blodtörstig natur, hvilken de öfriga följa af fruktan, sedan han slagit ihjäl dem, som vågat trotsa honom. Finnes bland dessa stammar någon höfding, så är han vanligtvis en äldre familjefader, som har ett sådant inflytande inom stammen, att han betraktas som stamhöfding.

Det finnes bland vilda folk — hvilka i politiskt såväl som religiöst och intellektuellt hänseende äro mycket olika hvarandra — en mängd styrelseformer: hos somliga råder den mest *absoluta despotism*, såsom hos Uganda-negrerna i Afrika; hos andra en *begränsad monarki*, där fursten är kontrollerad af kloka lagar och folkförsamlingar, såsom hos Monbuttu-negrerna; och hos andra åter finnes fullständig *demokratisk republik*, styrd af de äldstes råd, ehuru i allmänhet en nominell chef, såsom i västra Central-Afrikas inre, å Nya Guinea o. s. v.

Förhållandena bland de lägst stående folken låta oss förstå, huru samhällenas tidigaste styrelser ursprungligen uppstått och hvarför de alltid först varit *monarkiska; enskilda individers* styrka och duglighet å ena sidan och *familjeöfverhufvudets* patriarkaliska eller föräldra-myndighet å andra sidan ha ursprungligen gifvit upphof åt konunga- eller höfdingskap. Vanligtvis finnas ock verkliga stamhöfdingar med ärftlig värdighet, som i allmänhet öfvergår till den äldste sonen eller brodern; om ej afkomlingar finnas, väljes den tappraste till höfding. Här finna vi konungainstitutionen redan organiserad i enlighet med de båda principerna därför; och på så vis har i allmänhet, ehuru med vissa skiljaktigheter i arfsförhållandet, denna institution öfverallt framträdt.

Åtskilliga vilda folk, t. ex. tasmanierna, tyckas ej ha haft andra chefer än de individer, som höjt sig öfver de öfriga i stammen genom personlig, frivilligt erkänd förtjänst, hvarför ock dessa i stammens och egna ögon helt naturligt måst stå på en högre rang och ej nedlåtit sig till simplare sysslor.

Lägre stående folks statsförfattning kan oftast visas vara en *utvidgad familjeförfattning;* hvarje stat har ursprungligen varit en stam, och hvarje stam har framgått af en familj, som nedsatt sig på ett obebodt område och har vuxit till antalet. Koloniens öfverhufvud har, sedan polygami blef äktenskapets vanliga form, alltid först varit den utvandrande familjefadern, hvar-

för styrelseskicket i början alltid varit *patriarkaliskt* (af *pater* = fader) eller faderligt.

Sammanhanget mellan staten och familjen framgår på det tydligaste sätt af vissa religionsbruk, af den ursprungliga statskulten, af ceremonierna vid staternas grundande, af huskulten o. s. v. hos många kulturfolk, t. ex. greker och romare. Liksom hvarje familj hade sin huskult till faderns och förfädernas ära, hvarigenom de aflidnes minne bevarades och deras skuggor ansågos skydda de efterlefvande, så firade ock medlemmarne af en och samma *ätt, gens* hos romarne, *genos* hos grekerna (samma ord som *genus* = släkte, slag) ständigt minnet af den gemensamme släktfadern genom offer, hade gemensam grafplats och bistodo hvarandra ömsesidigt i alla lifvets behof, då de voro förenade genom blodsbandet. Hvarje ätt hade sitt öfverhufvud, som på samma gång var präst, domare och krigare, samt sin egen rättsskipning. Ättens medlemmar besutto ursprungligen samma egendom oskiftad, hvarför vi lätt förstå det under långa tidrymder beståndande bruket, att ätten i sin helhet ansvarade för någon sin medlems skulder, betalade hans lösen som krigsfånge eller hans ådömda böter.

På tidigare stadier var först *familjen* och därpå *ätten* hela statsformen; allt jämt rådde samma afgränsning: stamfäderna dyrkades i en för stammen ensamt gällande kult, och inga intressen stodo öfver stammens. Småningom gjorde sig behofvet af sammanslutning gällande; ett antal ätter bildade en förening eller ett broderskap, *curia* hos romarne, *fratria* hos grekerna (af samma ord som *bhrâtar* på sanskrit och *frater* på latin = broder), och sannolikt fanns ofta släktskap mellan dem. Visst är, att de gemensamt tillbådo en skyddsgud, som stod öfver familjegudarne, och på vissa tider intogo gemensamma offermåltider. Hvarje fratria hade sina församlingar och stadgar samt sitt öfverhufvud, hvars hufvudförrättning var att leda offerhandlingarna.

Genom sammanslutning af flera fratrior uppstod slutligen en *stam, tribus* — kelternas *klan* — som ock fick sin skyddsgud af samma natur som fratrians eller familjens, en förgudad människa, en för en större krets betydelsefull hjälte eller heros. Stammen hade likaledes sitt öfverhufvud, *tribunus*, sina församlingar och sina lagar.

På senare stadier, då högre och mera allmänna gudar, naturgudarne, skapats af människan, kunde flera grannstammar sammansmälta och bilda en större politisk enhet, en stat under ett gemensamt namn, ehuru hvars och ens stamkult lämnades i fred. Anledningar till sammanslutningen ha oftast varit: frivillig förening på grund af sympati eller gemensamma faror eller förbund, påtvunget af en öfverlägsen makt; men den nya föreningens sammanhållande band blef alltid en gemensam kult. Stammarne blefvo i den nya staten ej upplösta, utan utgjorde fortfarande fria samhällen med egna styrelser, ehuru en gemensam styrelse fanns för dem alla.

Historien visar oss, att flera forntida ryktbara stater, t. ex. Aten, uppstått på detta sätt; Attika beboddes fordom af en mängd stammar, hvilkas provinser skyddades af skilda stamgudar: Demeter, Poseidon, Atene, Herkules, Apollo o. s. v., och hvarje provins styrdes af sin konung. Småningom ingingo flera af dessa småriken förbund med hvarandra för att gemensamt tillbedja en viss gud, och med tiden uppkommo 12 större förbund (omkring 16:de årh. f. Kr.). En af stammarne, cekropidernas, fick slutligen öfverväldet öfver de öfriga elfva genom sin chef (sagohjälten Teseus), som förmådde hela Attika att antaga Atenes kult.

Om ock många stater ursprungligen bildats genom förbund mellan flera smärre, på förhand organiserade samhällen, ha ej alla stater uppstått på samma sätt. Ofta bildades nya riken genom utvandringar eller nyodlingar i urskogarne, företagna af ett antal medborgare från äldre samhällen under anförande af en höfding; denne drog snart en mängd andra människor till sig från olika trakter och organiserade den nya staten vanligtvis efter moderstatens förebild, indelande den i stammar och brödraskap o. s. v. Nordens »fylkeskungar» voro härskarne i dylika nya riken.

De tidigare småriken ha därför ofta utvecklat sig i politiskt afseende ur sättet att taga i besittning och uppodla landet. Den invandrande stammen indelades vanligen i krigsförbund efter hundratalet och kallades därför »hundari» eller *härad*. Anföraren var vanligen domare i fredstid, liksom han var härförare i krig.

Ibland har man förgäfves sökt någon egentlig samhällsordning i somliga stater, vare sig den aldrig hunnit stadga sig på grund af brist på ledare eller den blifvit upplöst på grund af omstörtningar.

I allmänhet är den konung, som den tidigare förbundsstaten väljer, någon äldre stamhöfding. Ibland är dock kungen en djärf höfding, som med sin stam helt enkelt ryckt till sig makten öfver de andra stammarne, i hvilket fall styrelsen är mer eller mindre despotisk. Eljest är kungens makt på lägre stadier helt begränsad, så att han ingen annan myndighet har öfver de enskilda medlemmarne i samhället än i egenskap af anförare i krig och ibland högste domare i fred. De enskildes frihet är därför stor i samhällenas första tid, då inga andra myndigheter finnas och det sociala lifvet i öfrigt är ytterst enkelt samt industriell organisation saknas, under det den medborgerliga friheten mer och mer blifvit inskränkt med stigande civilisation.

Var kungen tillika prästerlig ledare, d. v. s. *teokrat* (af *teos* = gud), kunde han dock på lägre stadier öfva ett visst moraliskt inflytande på stammen.

Många vilda och barbariska folk ha blott i krig haft kungar, som då valts bland de tappraste, hvarför kungainstitutionen här varit liktydig med härförarskap. Kungavärdigheten upphörde ock ofta vid krigets slut.

Somliga vilda folk underkasta ibland sina höfdingar särskilda prof för att utröna deras duglighet. Sålunda pröfvade karaiberna (västindiska öarna) sina chefskandidater vid krigsföretag genom att röka dem öfver eld af gröna blad eller nedgräfva dem i en myrstack.

Andra folk åter ha tidigt haft ständiga kungar, då nämligen befolkningen varit mera spridd och behöft en sammanhållande ledning, och här ha de i allmänhet varit fullständiga teokrater.

Vid en konungs död valdes alltid på tidigare stadier hans efterträdare; hos de flesta folk har man plägat välja denne inom företrädarens familj, vanligtvis, churu ej alltid, bland sönerna; dessa äro ibland, såsom i vissa afrikanska negerriken, uteslutna från tronföljden, utan utses ofta en broder eller en brorson o. s. v.; ibland aflägsnas ock den nyvalde kungens bröder genom att brännas å bål.

Den äldre stamkonstitutionen igenkänner man länge på mera framskridna stadier hos många folk, såsom hos skandinaverna. Hos dem var staten, sedan större riken bildats, oftast en *demokratisk federation*, däri *landskapen* (provinserna) betecknade de forna självständiga rikena. Landskapet utgjorde ofta ett för sig slutet helt, oberoende i allt, som rörde dess inre

förvaltning och rättsskipning, hvarför det hade sitt *landskapsting*, sin *lagman* och sin *lag*. Här betraktades fordom alltid en medlem af ett annat landskap som en *främling*.

Lagmannen valdes af och bland folket och han skulle tillgodose folkets intressen och sörja för landskapets rättsförfattning, hvarför han var en verklig folktribun, ehuru ställningen ej var densamma som denne embetsmans bland romarne; han ledde lagstiftningen, var domare, förde ordet på tinget i administrativa angelägenheter och förde — ofta med synnerlig skärpa — inför kungen eller hans ombud landskapets talan. Vid kungaval skulle lagmännen, hvar och en i sitt landskap, »döma» den valde till kung, d. v. s. förklara valet verkställdt.

Landskapet var självständigt till såväl lagstiftning som förvaltning, d. v. s. bibehöll sin äldre kommunala författning.

Rikets kung hade emellertid ock i hvarje landskap en högste ombudsman, *höfdingen*, senare *landshöfdingen*, och under honom stod för hvart härad kungens *länsman;* dessa ämbetsmän hade å kungens vägnar uppsikt i landskapet, förde hans budskap till folket, vårdade hans rätt med hänsyn till skatter och böter, hade den militära befallningen med afseende på trupper i krigstid o. s. v.

Kungen *valdes*, ehuru sonen långa tider efterträdde fadern med folkets bifall; enligt Västgöta-lagarne »äga Svear konung att taga och äfven vräka». De plikter, som framför allt ålågo kungen, voro enligt Upplandslagen: »landom råda, rike styra, lag styrka, frid hålla»; han fick ej pålägga nya skatter utan med folkets bifall. Hans inkomster bestodo dels af vissa kronoegendomar, till hvilka han hade nyttjanderätten, dels af vissa å jorden hvilande utskylder och personliga skatter.

* * *

Man känner många fall hos vilda folk, där den *monarkiska* styrelseformen utvecklat sig helt naturligt dels på grund af rådande patriarkaliska föreställningar om familjens och stammens öfverhufvud, dels på grund af någon enskild mans öfverlägsna förmåga.

Såsom en bland de märkvärdigaste härskaretyper bland vildar förtjänar här framhållas Tamehaméa I (d. 1819), kungadömet Hawaïs grundläggare, hvilken ansetts som den störste man Polynesien frambragt. Ursprungligen voro alla Sandwichs-öarna oberoende af hvarandra och styrda af hvar sin kung; men genom en klarsynt och kraftig politik visste Tamehaméa att i början af vårt århundrade förena dem alla under sitt välde.

Å Vänskapsöarna, hvilkas infödingar utmärka sig för en hög grad af hyfsning, har i vårt århundrade en höfdingfamilj från en af de norra öarna svingat sig upp till stort inflytande och genom långvariga krig, visa styrelseåtgärder och en i öfrigt klok statskonst förenat hela ögruppen under sitt välde. Det är i synnerhet kung Georg Tubau å Tonga, som blifvit känd härför och som sedan 1845 erkänts som härskare öfver hela ögruppen; hans öfverlägsna och värdiga personliga ingripande tillskrefvos allmänt den ordning och det framåtskridande, som ersatt den forna anarkien. Det äldre tvåkungadömet har han upphäft och i stället infört ett parlamentariskt styrelseskick efter engelskt mönster; han har härvid varit understödd af metodist-missionärer.

I somliga högre stående vildars stater, såsom Ulunda, Monbuttu m. fl. Kongoriken, har man haft en halft gudomlig uppfattning af härskaren, som för en ofantlig stat och aldrig är ensam, utom när han äter, och som härskar med oinskränkt myndighet, rådande opåtaldt öfver sina undersåtars lif och lemmar, hvilka han äfven ofta borttager, så att näs-, ögon- och fingerlösa funtionärer äro vanliga vid somliga negerhof.

Ibland finnes jämte härskaren en rådgifvande församling eller senat, kilolo (i Ulunda), som utgöres af ett större antal fria, rika infödingar, och af dessa äro somliga furstens statsråd, andra ambassadörer, landshöfdingar, jägmästare, skarprättare o. s. v. I viktiga mål hållas folkförsamlingar, hvari alla statens medlemmar deltaga.

Hos somliga folk, såsom Fanti-negrerna i Öfre Guinea, mikronesierna m. fl. finnas ibland två kungar, ehuru den ene vanligtvis har något högre rang än den andre. Den högste kungen hos mikronesierna förestår den religiösa kulten, den andre härväsendet.

Ibland synes folket i vissa stammar godkänt despotism af ren nationalfåfänga, såsom då folket i Uganda tyckt om att se kung Mtesa föra ett storartadt hof, tillåtit honom att taga så många hustrur och hus han önskat och gifvit honom rättighet att straffa utan rättslig undersökning — hvaraf följden blef, att dagliga afrättningar för de obetydligaste förseelser en lång tid ägde rum i denna stat.

Hos vilda och barbariska nationer, såsom det stora riket Ulunda och dess lydrike Urua, hos kaffrerna och mangancha-folket (vid Zambesis biflod Schire) samt flera andra afrikanska folk och australier, mikronesier m. fl., bekläda ej sällan *kvinnor* furstevärdigheten och kallas drottningar (på zuluspråket *inkosa-kase)*. Hos kaffrerna spela höfdingens närmaste kvinnliga anförvanter en betydande roll, synnerligast då de blifvit äldre, och en omyndig furstes moder leder i allmänhet här regeringen. Vid sidan af och i visst hänseende öfver härskaren i Ulunda står en kvinna med titeln *lukokescha*, som har oinskränkt myndighet och anses som moder till härskaren, hvars val hon afgör.

Andra Kongostater, t. ex. Monbuttu (i norr) ha ingen motsvarighet till denna Ulundas furstemoder, fastän kvinnan här åtnjuter den största frihet.

Bland australierna i Qweensland innehar den äldsta kvinnan i stammen högsta makten; hon äger, enligt schweizaren C. Marcet, att förfoga öfver lif och död, och hon gifver befallning åt krigarne, då de skola tåga ut mot fienden.

Å de mikronesiska öarna anses den äldsta hustrun i stammen som dess sociala öfverhufvud och behandlas därför med synnerlig aktning = beroende därpå, att man i kvinnan ser hufvudvillkoret för ett tillräckligt antal afkomlingar, d. v. s. stammens bestånd. Det kvinnliga öfverhufvudet kallas liksom den politiska chefen »höfding».

Utmärkande för äldre styrelseformer är i allmänhet sammanblandningen af den *andliga* och den *världsliga makten*, hvilka åter med stigande civilisation mer och mer skiljas. Emellertid ha de sällan fullständigt sammanfallit och redan på tidigare stadier finna vi en andlig makt framstå dels i det *kvinnliga* inflytandet, dels i de *äldstes* råd.

* * *

I tidigare stater bland kulturfolken afgjordes de gemensamma angelägenheterna, liksom hos många nutida vildar, afrikaner, polynesier o. s. v. af *folkförsamlingen*, bestående af alla frie män; här afdömdes tvistigheter inom stammen, valdes höfdingar, beslöts krig och fred o. s. v. De mest framstående förde vanligen ordet, dock blott för att gifva råd, framställa anklagelser och redogöra för ärenden, ej för att befalla. Öfverallt ha folkförsamlingarna hållits på vissa öppna platser, omgifna af träd och hos de mest skilda folk — malayer och polynesier såväl som hos kelter och germaner m. fl. — har man funnit dem inneslutna i en krets af stora stenar. Dylika kretsar, s. k. »domkretsar», har man äfven funnit såsom lämningar efter Sveriges äldsta inbyggare (fig. 144).

Dessa äldsta parlament voro på en gång lagstiftande, dömande och styrande myndigheter; i det rådande enkla samhällsskicket fanns således ännu ingen egentlig delning af funktionerna.

Med tiden valde folket för rättsskipningen särskilda män, som skulle utöfva domarämbeten, ehuru alla fria deltogo i rättsplägningen. Men förutom domaren fanns ofta ingen öfverhet i fredstid.

Hos många folk på lägre stadier är, såsom sagdt, statsskicket utprägladt *demokratiskt* och *republikanskt*.

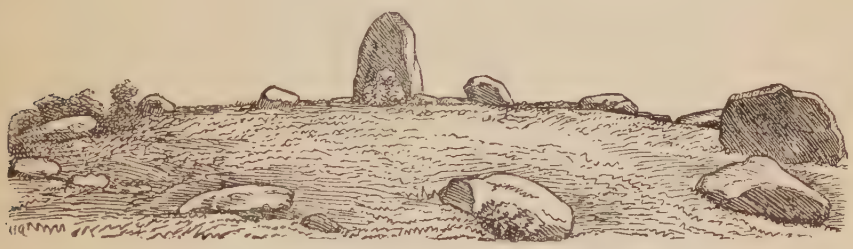

Fig. 144. *»Domkrets» i Tufve, Hisingen.*

Fornryssarnes sociala och politiska lif kan tjäna som den bästa typ härför. Allt utgick här från erkännandet af individernas frihet och känslan af personliga rättigheter; de ryska slaverna tillstadde hvarken herrar eller trälar att finnas till. Äfven då en viss grad af politisk organisation blef nödvändig, afstodo de ej det minsta från sina personliga rättigheter. I det råd, som fanns i hvarje kommun eller *mir*, var hvarje familj representerad, och de äldste i kommunerna utgjorde styrelsen för en förening af flera kommuner, *volost*.

Hotade någon fara, utsåg stammen en höfding, hvars funktion dock blott var öfvergående, och folket aktade sig att gifva någon en myndighet, som vore beständig. Liksom i de tidigare folkförsamlingarne fortfor folket att i volostens möten öfverlägga om gemensamma angelägenheter för alla, lika rösträtt gällde vid tillfälliga höfdingars tillsättande och afsättande. Med tiden blef det bruk att utse ett öfverhufvud bland en stams äldste, ehuru den första grundliga ändring i den äldre författningen ej genomfördes förrän Novgorods slaver tillkallade »vareger» eller svenskar under Rurik (861), för att bistå dem mot roflystna grannar, hvarpå hjälparne blefvo deras härskare. I stället för de äldste kommo nu furstar att styra; men det äldre systemet fortfor dock inom stammen, hvarför de kommunala institutionerna bibehöllos

och höfdingarne samt föreståndarne alltjämt valdes af folket. Den svenske fursten blef därför egentligen blott den högste förvaltaren och ej någon enväldskung. Numer finnes dock ej ens en skugga kvar af den forna politiska självstyrelsen.

Hos många vilda och barbariska folk har man iakttagit en sorts *länsväsende* eller *feodalism* (af *feodum* = län), d. v. s. den statsform, som utmärkes af ett invecklad system af en mängd skilda klasser, hvilkas medlemmar stå i inbördes förhållande af länsherrar och vasaller, hvilka senare ha att göra sin närmaste herre vissa tjänster mot åtnjutande af bruksrätten till vissa län. Hos *tessalierna* (norr om Grekland) fanns feodalism i 4:de årh. f. Kr. och hos *parterna* (vid Kaspiska hafvet) i de närmaste årh. f. Kr. I medeltiden infördes feodalism i Europa af östgöternas kung Teodorik d. store (6:te årh.), men blef först allmännare genomförd 3 århundraden senare af Karl d. store. Äfven hos *fornmexikanerna* fanns den feodala organisationen, och i *Japan* var den rådande ända till dess statskuppen 1867—68 gjorde slut därpå.

En sorts länsväsende har man ock funnit i Afrika hos vissa *negerfolk* samt bland *Nya Zeelands* stammar.

Nya Zeelands stammar voro således indelade i 6 klasser, hvilka alla voro strängt åtskilda: 1) *arikis* eller de prästerliga kungarne; 2) *tanas*, medlemmarne af kungliga familjer; 3) *rangatiras*, höfdingar eller aristokrater; 4) *tutuas*, medelklassen; 5) *wares*, de lägre klasserna; 6) *tuarakarekas*, slafvarne. De tre öfre klasserna voro i åtnjutande af vissa privilegier alldeles som Europas länsherrar i medeltiden.

* * *

Hos forntidens kulturfolk funnos *statsförbund* af stamförvanter till gemensamt försvar mot yttre fiender och ömsesidigt skydd af person och egendom. I dessa förbund voro alla fria likställda med samma politiska rättigheter och plikter.

Fastän splittring i småriken råder bland *vilda folk*, finnas dock sådana, som kunnat bilda *större stater*, ehuru i allmänhet blott för öfvergående ändamål, hvarpå dessa åter fallit sönder. Exempel härpå bilda Kanem- och Haussa-rikena något söder om Sahara i grannskapet af sjön Tsad, Stor-Mokokos år 1620 omtalade välde i Auziko i Kongolanden och Monomotapastaten nära Zambesi, hvars enväldshärskare hade sitt residens i Kuiteve och som gång på gång slagit portugiserna; de år 1871 upptäckta Zimbaoï-ruinerna härröra sannolikt från detta eller något annat stort negervälde. Närmare kändt är, genom doktor Pogges skildringar, det sedan århundraden namnkunniga Moropue-väldet, som nu benämnes Ulunda eller Muati-Janvas rike i södra Kongolanden; härunder stå flera skattskyldiga lydriken, såsom Urua och Lunda (närmare sjön Tanganjika), hvilka äro indelade i distrikt med tributskyldiga underfurstar, jämförbara med de europeiska vasallerna i medeltiden. Liksom detta rike ha ock åtskilliga andra stora negervälden ägt bestånd under århundraden, såsom Melli-riket (1200—1450), som omfattade hela västra delen af Sudan.

De afrikanska negerstammarne, t. ex. bantu-folket, kaffrerna m. fl., ha ofta visat, huru de förmå sluta sig samman; ama-zuluerna under furstarne Chaka och Umtingan ha sålunda förstått att upprätta ett fullständigt landt-

värn och därmed bilda ett stort välde, och matabele-stammen under UMZILIKATZE samt basuto-stammen under MOSCHESVE ha genom sammanslutning likaledes vunnit lysande framgångar. Organisatorisk förmåga finnes således äfven hos vilda folk; men denna egenskap är dock alltid ett tecken på inträdande i ett högre socialt stadium. Också utmärka sig dessa negrer äfven i annat afseende för början civilisation, t. ex. genom sitt jordbruk och fasta boningsplatser, ordnadt rättsväsende o. s. v.

Den krigiska utvecklingen.

Då civiliserade nationer ej ännu kunna afväpna, utan ofta föra krig med hvarandra, kan man ej vänta sig annat än att människorna på vilda och barbariska stadier måste lefva i ett nästan ständigt krigstillstånd. Naturlig stridslust och håg för äfventyr ha ofta väpnat lägre stående stammar mot hvarandra, men självuppehållelsedriften har ännu oftare varit krigsorsak; rika betes- och jaktmarker, odlade åkrar, dyrbara malmtrakter o. s. v. ha i otaliga fall låtit grannfolk söka utrota hvarandra. Då vi dessutom veta, att dynastisk härsklystnad i många fall tändt krigslågan och att tapperheten i och för sig på lägre stadier är högsta dygd liksom vedergällningsrätten är högsta lag, kunna vi förstå, att det finnes anledningar nog att göra de forntida folkens lif till ett allas krig mot alla.

Då människorna befinna sig på jägarstadiet, äro de ock helt naturligt krigare; deras hela lefnadssätt är ägnadt att uppfostra dem för kriget som i grund och botten endast är en jakt på människor. Hvarje meningsskiljaktighet om en jaktmark blir lätt en krigsorsak, ty lifsuppehället hotas. Krig af denna anledning föras utan skonsamhet, fångar dödas därför, ty de skulle icke blott vara onyttiga, utan rent af skadliga, enär de fordra föda.

På boskapsskötselns stadium höra krig ännu till ordningen för dagen, ty herdarne ha att försvara sina betesmarker och sina hjordar mot lystna inkräktare. Men krigets natur mildras redan på detta stadium, då fångarnes lif skonas, emedan de kunna vara till nytta; de bli slafvar och få vakta hjordarne samt göra verktyg o. s. v.

Då åkerbruksstadiet, liksom det föregående, ofta medfört stridigheter på grund af människornas rofgirighet och en mängd tvister om gränser, arf m. m., fortsättas alltjämt krigen mellan de skilda folken under hela forntiden, ehuru de bli af mildare natur och de besegrade i allmänhet skonas till lifvet, då de ej fallit i striden, göras till slafvar samt i senare perioder t. o. m. få behålla sin personliga frihet och göras till undersåtar, ja bundsförvanter, såsom i synnerhet skedde hos romarne.

Vilda folk ha ofta under långa tidrymder fört ett kringströfvande och krigiskt lif äfven på grund af åtskilliga sociala missförhållanden, såsom manggifte och slafveri. Hos de flesta folk i Central-Afrika äro sålunda slafveri och månggifte uråldriga institutioner — hvilka alltjämt underhållas af de mohamedanska grannarne — och dessa ha ofta gifvit anledning till oro samt ömsesidigt undanträngande och ha därigenom väsentligen hållit folkökningen tillbaka. Infall af starkare stammar på andras områden för fångande och utförande af slafvar ha kunnat på kort tid göra stora sträckor folktomma; deras inbyggare ha dels i sin ordning kastat sig åt andra håll, därvid de ofta med vapen fördrifvit andra stammar, dels ha de blifvit bortförda som slafvar.

Äfven kannibalismen har ofta varit anledning till krig eller åtminstone till rof och plundring. Denna sed är naturligtvis oroande för grannarne — synnerligast om bruket ej finnes hos dem — och måste underhålla den allmänna osäkerheten och fruktan för främlingar.

Det snart sagdt ständiga krigstillståndet emellan forntidens folk måste underhålla en sträng afsöndring af stammarne från hvarandra samt uppkomsten af små begränsade samhällen, som småningom mer och mer skilja sig från hvarandra till seder och språk. Småningom försvinna åter de flesta småstater genom de starkares eröfringar eller genom sammanslutning till skydd mot angrepp o. s. v., och större riken uppstå, där forna fiender lefva i fred med hvarandra.

Det mänskliga lifvet å tidigare stadier gjorde, såsom af denna framställning synes, *kriget* till ett helt naturligt *yrke,* ja det förnämsta och ädlaste yrket, under det de industriella yrkena, som nu så högt aktas, sattes lågt och t. o. m. ansågs som trälsysslor. Då emellertid stammars och staters bestånd och utveckling ofta berott på krigen, vare sig dessa gällt anfall eller försvar, inses lätt, att man måste taga synnerlig hänsyn till de krigiska tilldragelserna för begripandet af mänsklighetens historia.

Samhällighetskänslan och moralen på lägre stadier.

Sociala grundbegrepp; jämförande djurstudier.

De sociala företeelserna i *djurriket* äro allt för påfallande, att man skulle kunna undgå att häri se samhällighetens första början. Att denna ofta visar sig helt rudimentär hos djuren, är inte skäl att utesluta studiet öfver de lägre varelserna från sociologien; af samma skäl skulle man ofta kunna utesluta studiet öfver vildarnes lif därifrån, hvilket dock vore en orimlighet. Samhälligheten har nämligen liksom den personliga moralen haft en gradvis utveckling, och denna kan ej rätt fattas, därest vi ej börja med företeelserna hos djuren och därpå betrakta dem hos vildarne för att äntligen afse de historiska folken.

I djurrikets lägsta, af könslöshet utmärkta grader finnes ingen sorts medkänsla: här härskar kampen för tillvaron allmänt och ständigt, och individen har ingen föreställning om likar. På högre grader kunna individer dragas till individer under könsdriftens inflytande, under det egentlig sympati eljest kan saknas. De af denna förening framgångna varelserna omfattas af modern med en känsla, *modersinstinkten,* som ursprungligen alltid är rent *egoistisk,* ty de voro en tid beståndsdelar af henne själf; de modiga angrepp, man ser djurmödrar utföra, gälla i själfva verket en egendom, som de försvara. Men så snart ungarne kunna sköta sig själfva, är denna modersk ärlek vanligtvis borta, och sådant är ock i allmänhet förhållandet bland lägre stående vildar.

Emellertid saknas ej drag af beståndande föräldrakärlek hos djuren. Apornas kärlek till afkomman, är sålunda högt utvecklad; modern älskar sin unge oftast med större hängifvenhet än som plägar vara fallet hos människorna, hon smeker och pysslar om honom på det ömmaste sätt och lämnar honom aldrig ur sikte, skyddande älsklingen mot alla faror, äfven med risk af sitt eget lif; en unges död i fångenskapen har ofta moderns bortgång ge-

nom hjärtesorg till följd. Äfven aphanarne kunna visa en dylik föräldrakärlek: i ett museum i Paris vårdades en 3-årig babuinunge på det ömmaste af fadern efter moderns död och sof hvarje natt i hans armar (LEURET och GRATIOLET).

Liksom modersinstinkten till sitt upphof är egoistisk, så är ock affödans dragning till modern ursprungligen af egoistisk natur eller *näringsinstinkt;* det är näringsorganen, som draga ungarne till modern, hon är för dessa endast föda och skydd.

Småningom utvecklas dock den sociala känslan genom nya förhållanden, som låta andra egenskaper framstå och hvarigenom de första egoistiska drifterna förädlas och *allmän kärlek till likar* utbildas. Handlingar för andra äro först då möjliga, när flera individer sammansmälta till en social enhet, och för dennas, d. v. s. dess medlemmars väl, tvingas de enskilde ofta att arbeta med nästan samma nit som för sig själfva, ja ibland få de sociala drifterna öfvervikt öfver de individuella, de oegennyttiga öfver de egoistiska, bland djur såväl som bland människor på lägre stadier. Detta är *moralens* grundkaraktär, och därför måste man erkänna, att moral, fattad i vidsträcktaste bemärkelse, redan kan spåras hos djuren, som ock egentlig moral, eller *sedlighet* och medveten *pliktkänsla,* här saknas.

Ju högre man i jämförande studier öfver djurvarelser uppstiger i samhällslifvets skala, ju mer öfvermakt vinner det andliga momentet öfver det materiella, så att det organiska sammanhanget mer och mer blir *medvetet.* Den tidigaste associationen, den mellan könen, har blott fortplantningen och ungarnes skydd till mål, och den därpå följande, ungarnes och moderns, grundar sig på näringsinstinkten; men i den mån utvecklingen skrider framåt, inträda högre moment och värklig *sympati* uppstår, ideer utbytas, ömsesidiga tjänster lämnas o. s. v. De sociala förhållandena gälla ursprungligen skydd, förbättring af de yttre villkoren och förljufvande af tillvaron, och *ömsesidigheten* grundar sig på motsvarighet i *hjärnans* förrättningar, d. v. s. tankar och känslor hos ett djur förstås fullkomligt af ett annat djur. Något annat samband finnes ej i djursamhällena, då vi frånse fortplantningen.

* * *

Bland djuren iakttager man, förutom tillfälliga och frivilliga föreningar, dels frivilliga och öfvergående associationer, dels frivilliga och beständiga samhällen.

Många djur (såsom korpar, vargar, vissa skalbaggar o. s v.) förena sig för att bekämpa en fiende eller bemäktiga sig ett byte, men ibland ser man vissa djur (t. ex. hundar, apor, starar, kanariefåglar) komma tillsamman för att leka eller sjunga i sällskap. I den högsta sociala gruppen bland djur, som består af familjer, mildrar *sympatien,* eller kärleken mellan likar, kampen för tillvaron samt utgör källan till det gemensamma samhällsmedvetandet, såsom i synnerhet A. ESPINAS ådagalagt.*

Han har dessutom visat, att öfvergången från familjen till samhället bland djuren ej beror på förhållandet emellan fadern och modern samt badas förhållande till ungarne, utan på ungarnes förhållande till hvarandra eller *syskonkärleken.* Men denna känsla grundar sig ej på något medvetande om

* Se *Les Sociétés animales, Etude de Psychologie comparée;* Paris 1878.

blodsband, som djuren ej ha aning om, utan på dragning till varelser, som likna dem själfva, hvarför ungar af skilda familjer betrakta hvarandra som syskon. Från denna känsla utvecklas sedan sympatier för alla medlemmar af samma art eller släkte.

För hvarje lefvande varelse är det ett nöje att se sig omgifven af likar, och detta nöje öfvergår i allmänhet alltid till behof. Som emellertid ingen känsla kan hos människan bli fullt verksam och ihållande utan *närmare kännedom om föremålet* därför, blir sympatien hos henne ej blott en blind känsla för likar, utan den befästes ytterligare genom granskningen, hvarigenom sålunda *hjärtat* här understödjes af *förståndet,* och sympatien blir af högre slag än hos djuren.

Sympatien kan emellertid utsträckas till andra djur än medlemmarne af samma art eller släkte; genom samboende, synnerligast från ungdomen, med andra varelser, som visat sig fredliga, har ofta verklig vänskap uppstått; sålunda bli tama apor lätt vänner med alla husdjur, synnerligast ungar, och hundar lefva ofta i bästa förstånd med kattor i samma hem. Äfven mellan djur af skilda ordningar kan sympati uppstå, och såsom exempel härpå kan jag anföra ett intimt vänskapsförbund mellan en pudel och en anka, som jag iakttagit.

De tama djurens sympati för människan visar sig ofta på det mest rörande sätt; hunden kan fatta sådan tillgifvenhet för sin herre, att han sörjer sig till döds efter hans död; och detta berättas ibland äfven om somliga fåglar, t. ex. tama papegojor och kråkor.

Människans sympati för husdjuren är vidare allmänt känd, och i synnerhet var i gamla tiden medkänslan för djuren högt utvecklad. Det var då fetischismen öfverallt härskade såsom religion, som människan fick helt broderliga känslor för husdjuren, och vi finna i vår tid, hurusom samhällena genom djurskyddsföreningar och lagar återupplifva en verklig mänsklighetskänsla gentemot djuren.

En mängd berättelser lefde hos forntidens kulturfolk om djuren, och äldre skriftställare meddela ofta drag däraf, liksom ville de ej alldeles afsöndra mänskligheten från de varelser, som så mycket samverkat till hennes första civilisation.

Homerus talar om Achilles' häst och Odysseus hundar; Plutarkus omtalar många sedliga lärdomar ur djurens lif. Vi erinra oss Alexander d. stores häst Bucefalos; Cimons hästar, med hvilka han segrade tre gånger vid de olympiska spelen, fingo en grafvård vid sidan af hans egen. Aristoteles' verk äro fulla af dylika berättelser, men han meddelar dem ej såsom spridda kuriositeter, utan systematiserar dem efter deras vetenskapliga plats.

Människan är så samhällig till sin natur, att hon i alla förhållanden helst söker sällskap; också sade en af Greklands äldre filosofer, att »om någon kom *ensam* till himlen och *ensam* hörde världarnes harmoni, skulle han ej njuta af dessa härligheter». Har ej splittring och isolering inträffat genom någon våldsam tilldragelse, finna vi ock människorna, hvarhelst de anträffas, förenade i samhällen bestående af ett antal familjer.

Människan kan såsom en samhällig och utvecklingsbar varelse ej lefva endast för sig eller blott rätta sig efter sig själf, utan hon har behof att lefva på andras sätt och i harmoni med likar i känslor, tänkesätt och handlingar. De flesta söka att likna hvad som är öfver dem och täfla med dem, som synas dem likställda. *Härmningslusten* uppenbarar detta behof, och det är genom densamma som vi från tidigaste stadier söka tillägna oss hvad vi

funnit nyttigt och godt hos andra. Barn lära sig helt och hållet genom härmning att medelst tal och åtbörder m. m. uttrycka sina känslor och önskningar.

Härmningslusten, som tillhör den djuriska organisationen, har spelat en stor roll i såväl människans som djurens utveckling. Den har varit ett mäktigt uppfostringsmedel för såväl individer som folk, då den eggat företagsamheten, ofta låtit massorna förvärfva sig färdigheter, som först utbildats af ett fåtal enskilda, och till vilda folk spridt högre stående nationers civilisation. För lägre stående har härmningen att börja med i allmänhet varit en hjälpreda för deras industriella förkofran och har småningom gjort dem benägna för nyheter, nya vanor o. s. v. Ofta ha dess värre vildarne härmat efter de civiliserades dåliga vanor, men stundom likväl också deras högre kultur.

* * *

Samhällighets-instinkten, eller känslan af att hvarje människa är i förbindelse med alla andra, skulle vara ofullständig, om detta förhållande vore inskränkt till det närvarande — såsom fallet är med de samhälliga djuren — det måste äfven omfatta den *flydda* och den *kommande* tiden. Det mänskliga samhället är nämligen framför allt karaktäriseradt af en ständig *samverkan af på hvarandra följande släktled.*

Samhällsläran bör för visso söka genom den jämförande metoden draga fördel af kunskapen om djursamhällena och djurens själsförmögenheter; men vi få ej glömma, att denna jämförelse är begränsad till de *statiska* lagarne eller dem, som röra grundvillkoren för varelsernas *bestånd,* under det de *dynamiska* lagarne ej kunna belysas af några djurstudier, då vi ej känna något om en *utveckling* af djurens sociala företeelser — med undantag af helt underordnade afvikelser.

Först hos människosläktet får samhällskänslan sina båda grundegenskaper: *fullt medveten gemenskap* eller *solidaritet* och ständigt *sammanhang* i släktets utveckling.

Endast det statiska studiet af de skilda slagen af samhällighet — familjekänsla, stamsolidaritet o. s. v. — kan sålunda vinna stadfästelse genom studiet af djurens lif, som är synnerligen ägnadt att utbilda en vetenskaplig teori om de sociala grundegenskaperna hos människan, om den sociala enheten och om individers samverkan för ett för släktet gemensamt mål.

Ofvan har redan framhållits, att många djur, som lefva i samhällen, ha en viss organisation med förare, vaktare o. s. v., hvilka vanligtvis äro äldre, erfarna hanar. Detta utvisar å ena sidan *solidaritetskänsla,* å den andra *subordination.* Solidariteten visar sig ej blott i gemensamt försvar och gemensamt utförda arbeten för födans anskaffande eller bostäders uppförande, utan ock ibland i ömsesidiga tjänster (såsom att apor på hvarandra plocka bort ohyra eller taggar m. m., som kommit i huden); och medvetandet om solidariteten kan ofta låta djur trotsa de största faror, ja föra dem i döden för stamförvanters skull.

Subordinationen, som ofta kan iakttagas, grundar sig endels på de svagares drift att underordna sig de starkare och endels på de starkares drift att härska öfver de svagare. Liksom hos människorna ha dessa båda drifter till stor del utbildats i familjelifvet eller af ungarnes underordnande under

föräldrarne. Bland åtskilliga djur, såsom elefanter, katter, apor m. fl., har man funnit, att de senare gifva de förra en verklig *uppfostran* med ty åtföljande bestraffning, därvid *vördnad* hos ungarne gentemot föräldrarne utbildas. Aporna äro synnerligen märkvärdiga i detta hänseende: visar ungen någon gång olydnad mot modern, bestraffas han med nypningar, knuffar eller örfilar; men det är sällan som dessa tillrättavisningar behöfva användas, då apungen vanligtvis är mycket lydig.

Den högre *medkänslan*, d. v. s. den oegennyttiga tillgifvenheten eller *altruismen* (af *alter* = den andre), som är så utmärkande för det sant mänskliga lifvet, finnes ej såsom grund för den djuriska samhälligheten.

Enklare former af medkänsla kunna vi dock någon gång iakttaga hos vissa djur. Så t. ex. omtalas, att en läkare mötte en hund med ett brutet ben, hvilken han tog med sig hem och återgaf friheten, sedan han läkt skadan. Några månader därefter öfverraskades läkaren af ett besök af sin patient, som nu åtföljdes af en annan hund med brutet ben! Då en anka en gång hade fått hufvudet inklämdt i ett redskap, såg man en annan anka löpa in i ett hus och draga i en kvinnas kjortel, tills hon fick henne med sig till den nödställda kamraten.

Man har ock omtalat prof på tacksamhet hos vilda djur, som, sedan de skadat sig, blifvit hulpna af människor. Aporna, som visserligen ofta äro flyktiga i sina känslor och låta sina lidelser taga öfverhand, visa icke desto mindre ofta drag af tacksamhetskänsla för personer, som gjort dem något godt.

Dessa företeelser visa oss, att högre själsförmögenheter tillhöra den animala organisationen såsom sådan.

Under det emellertid djurens högre förmögenheter väsentligen blott användas för bevarandet af individen och det periodiska skyddet af släktet, och deras samhällighet blott är rudimentär, är samhälligheten hos människan en väsentlig del af hennes organisation.

Altruismen är, såsom sagdt, en förmögenhet, som egentligen taladt är egen för människan, ehuru rudiment finnas hos djuren, och denna egenskap var under mänsklighetens tidigare perioder helt outvecklad och har behöft en mycket lång förberedelse.

Djurens samhällighet når ej någon högre utveckling på grund af deras andliga underlägsenhet; ty förståndet, som är så nödvändigt för handlingen, är här otillräckligt; det kan ej såsom hos människan bistå samhälligheten genom att ådagalägga dess hufvudsakliga bestämmelse: *släktets förädling och lycka*. Inga djupare sociala känslor utan en högre upplysning.

Samhälligheten har hos djuren förblifvit rudimentär äfven på grund af de hinder därför, som blifvit satta af människan, då hon förstått att underkufva djurvärlden. Det är t. ex. kändt, att bäfvern ändrar sina lefnadsvanor öfverallt där människan framtränger. Vid sidan af det mänskliga samhället kan blott sådana djursamhällen bestå, som människan afsiktligt skonar.

Medkänslan hvilar på ömsesidighet i uppfattningen af *andras behof, andras lidanden;* en hvar måste kunna känna andras känslor. Denna förmåga utvecklas först genom öfning och vana hos såväl släktet som individen, då de egoistiska böjelserna, som i mänskligheten urtillstånd uteslutande voro verksamma, mer och mer undertryckas.

Härigenom utvecklas *moralen*, som väsentligen består i människans uppgående i andra intressen än sina personliga, eller hängifvenhet för likar, för det gemensamma lifvet och i odlandet af den sanna dygden,

eller med andra ord de sympatiska instinkternas öfvervikt öfver de egoistiska.

Urmänniskan kände intet härom, hvarför man från denna synpunkt kan säga, att det funnits en *förmoralisk* period i mänsklighetens lif.

Då moral började utvecklas, kunde den dock ej framträda i andra former än den första kulturen tillstadde, d. v. s. förnämligast såsom tapperhet och fosterlandskärlek, under det personlig sedlighet och sann humanitet först i en mycket sen period utvecklats.

Det var sålunda i äldre tider intet ondt i att döda de besegrade, så länge människorna befunno sig på anfallskrigens stadium; det var tvärtom ofta den största förtjänst, då humanitet mot öfvervunna fiender skulle varit detsamma som segervinnarens undergång.

Af alla de fall man känner om vildarnes moralitet, umgängsamhet m. fl. sociala egenskaper får man anledning att såsom en grundteori uttala den satsen: att de mänskliga samhällenas konstitution ej hvilar på de personliga intressena, huru viktiga dessa än äro, utan på en oemotståndlig *samhällighetskänsla,* som innebor i människonaturen och småningom utvecklats från lägre till allt högre former.

Det är de *sociala instinkterna* i förening med den *intellektuella* verksamheten, som hufvudsakligen befordrat framåtskridandet, mindre de personliga instinkterna. Lägre stående människor äro ock i allmänhet i hög grad stillastående, endast då det gäller att tillfredsställa de egoistiska behofven, utveckla de någon verksamhet, som kan vara gagnelig för utvecklingen.

Å andra sidan finna vi vid en närmare granskning af civiliserade samhällens lif, att det är den *sociala beröringen* och de *gemensamma intressena* jämte *förståndets förutseende,* som förnämligast medfört behofvet af och tanken på gradvisa förändringar i de mänskliga förhållandena.

Först genom det sociala lifvet blir människan verklig människa, och intet kan så isolera människor, som de rent personliga intressena.

* * *

Det vore falskt att anse *moralen* vara en fullkomligt likformig egenskap hos människor, som äro sedliga; en omsorgsfull granskning har ådagalagt, att, liksom det finnes skilda förståndsförmögenheter och olika grader däraf hos såväl djur som människor, så finnas hos båda grupperna omärkliga öfvergångar från lägre till högre moraliska förmögenheter. Erinras må, att hjärtat och karaktären utgöras af en mångfald olika själsförmögenheter, bundna vid särskilda organ i hjärnan. Kunna djur och lägt stående vildar företaga handlingar till egen skada till fördel för andra, måste de anses drifna af altruistiska, d. v. s. moraliska motiv, äfven om de ej ha något medvetande om de etiska (af *etos* = seder) begreppen *rätt* och *orätt* och därför ej heller kunna anses ha *samvete* och *ansvarighet* i egentlig mening, den högre moralens förutsättningar. Det är först den stigande kulturen, som utvecklar de etiska begreppen. Men vi få ej föreställa oss, att det blott är de civiliserade folken, som fått dessa begrepp, ty själsodling börjar langt innan folken inträdt i det civiliserade stadiet, och detta utmärkes för öfrigt ej af någon skarp gräns. Bästa beviset härpå är, att s. k. vildar kunna vara verkligt sedliga och s. k. bildade kunna vara i högsta grad osedliga.

Genom människans åtgöranden kunna dock djur — hundar, hästar, apor o. s. v. — få ett visst medvetande om rätt och orätt, ehuru detta härvid torde vara väsentligen detsamma som fruktan för *straff* eller beräkning af *nyttan* — alldeles som fallet är med barn i tidigare år samt flertalet vildar på lägre stadier. Detta hindrar dock ej, att man kan häri se prof på en *rudimentär moral.*

Fordran på ett klart medvetande om alla följderna af en handling är ej alltid nödvändig för att kalla den moralisk, då endels de yttersta följderna ej alltid kunna beräknas — äfven af de högst stående — endels mycket af våra handlingar är instinktmässigt. Många moraliska handlingar äro därför *oreflekterade,* och såsom sådana ha vi att anse såväl djurens uppoffringar för sina närmaste som de flesta människors deltagande för de lidande. Men i den mån utvecklingen blir allt högre, söker mänskligheten dock bli mer och mer medveten om alla moraliska handlingar och utbildas sträfvan att *göra det goda för dess egen skull,* hvilken ock skänker människan njutningen af den högsta *glädje.* Uppfostran går ock ut på att förvandla de tidigare *tvungna* handlingarna till *frivilliga,* något som öfverskrider djurens förmögenheter. Verkligt ädelmod, storsinthet, lefvande människokärlek, rättrådighet, dygd m. fl. de högsta egenskaper bli därför först på senare stadier utvecklade i den mån *självmedvetandet* i förening med allt djupare *insikter* nått en högre utveckling. Det är härigenom som alla egoistiska drifter förädlas — ty fullkomligt undertryckas kunna de sällan — som den ursprungliga könskänslan förvandlas till verklig kärlek och äktenskaplig trohet, som föräldrars hängifvenhet för sina barn blir allt mera altruistisk och barnens kärlek till föräldrarne från att ha varit rent nutritiv (näringsmässig) småningom på högre stadier grundas på verklig aktning.

Början till de etiska begreppen *godt* och *ondt, rätt* och *orätt* har alltid varit den genom erfarenheten förvärfvade föreställningen om hvad som är *tillåtet* eller *otillåtet* samt *nyttigt* eller *skadligt,* och så till vida måste vi medgifva, att etiska begrepp finnas i rudiment hos åtskilliga djur, enär sådana finnas, som af människan lärt sig, att de ej få röra vissa saker, men ofta stjäla, då de ej äro bemärkta, och akta sig att göra det, då husbonden ser dem. Hos de flesta vildar har utvecklingen redan inom vissa områden medfört begreppen rätt och orätt, såsom synes af deras respekterande af äganderätten inom stammen; inom andra områden äro moralbegreppen dock ofta ännu rudimentära.

Småningom ha allt flera slag af känslor och handlingar ansetts vara mer eller mindre goda eller mer eller mindre dåliga, därvid de gemensamma intressena — familjens, stammens, statens — allt mera erkänts stå öfver de personliga, och dessa föreställningar ha efter hand stadfästats af de äldre, af särskilda andliga ledare och af allmänna opinionen samt fortplantats genom tradition och uppfostran. Slutligen framstå de för medvetandet hos högre civiliserade såsom *plikt, ansvarighet* och *samvete* — makter, som uppenbara sig genom hvars och ens *sedliga vilja* och stå utanför alla beräkningar på fördel eller fruktan för straff.

Ännu ha ej alla plikter i det mänskliga lifvet blifvit insedda af mer än ett fåtal; det är en kommande tid förbehållet att bland alla människor utbilda medvetandet därom. Men dagligen framstå de dock för allt flera genom samhällenas höjda sedliga medvetande, och mycket, som för ett par århundraden sedan ej var plikt, erkännes nu allmänt vara det, såsom t. ex. folkrättens läror om aktning för ländernas fredsfördrag och sårades skydd i

krig, plikten att dela med sig till andra af sitt öfverflöd o. s. v. Mer och mer visar det sig, att *plikterna äro oemotståndliga band,* som inskränka den individuella friheten, och alltmera erkänna de till såväl hjärta som förstånd verkligt bildade, att *lyckan* alltid sammanfaller med *plikten.*

* * *

Den föregående framställningen torde låta en hvar med lätthet förstå, hvarför man ej kan anse *sociologien* som en gren eller en enkel fortsättning af *biologien* såsom somliga (materialisterna) gjort. Biologien afhandlar visserligen grundvillkoren för människans och djurens tillvaro, men mellan dessa rent fysiologiska företeelser och dem, som utmärka vårt sociala lif, finnes dock en oerhörd åtskillnad. Det är *själsläran* eller hjärnteorien, som utgör gränsen mellan de båda vetenskaperna, och en omsorgsfull forskning visar oss, hurusom å ena sidan hjärnan måste underkastas en anatomisk-fysiologisk analys och å andra sidan dess förrättningar ej kunna utredas utan i enlighet med sociologien, som ensam uppenbarat människans högre egenskaper. Det är tydligt, att de ädlare förmögenheterna, de mänskliga i ordets högsta mening: godhet, vördnad, kärlek till sanning och rätt, pliktkänsla m. fl. blott kunnat utvecklas hos individerna genom beröring med likar eller samboende i verkliga samhällen. Den ensamma människan är ingen människa. Om barn lämnats alldeles allena, men lyckats uppehålla lifvet, ha de blifvit mer eller mindre djurliknande, den högre utvecklingen har uteblifvit, språket försvunnit eller reducerats till oartikulerade ljud, människofruktan intagit sympatiens plats o. s. v., under det de i biologiskt afseende utvecklats, lärt sig anskaffa föda, förstått skydda sig, fått det kraftigaste muskelsystem o. s. v. Detta känner man af flera s. k. *förvildade människor,* som då och då iakttagits i öde skogstrakter i Europa, såsom »varg-människan» i Hessen 1544, »björn-människorna» i Polen 1661 och 1694, »får-människan» i Irland i slutet af 18:de årh., hvilka funnos bland vargar, björnar och får, »vilda flickan» i Over-Syssel 1717, två gossar i Pyreneerna 1719, »Peter vildgossen» i Hannover 1724, en flicka i Champagne 1731, en gosse i Ungern 1749, en man i Siebenbürgen 1781 och en gosse i Caune (Aveyran) 1798.

Sociologien måste visserligen hvila på helheten af naturforskningen och behöfver biologien som ett hjälpmedel och en kontroll; men den är icke desto mindre en fullkomligt *självständig vetenskap,* hvilande på grundvalar, som äro henne egna. Såsom redan framhållits, måste ock samhällsläran ha sin egen forskningsmetod, den historiska analysen eller härledningen, då förändringarna i det mänskliga samhället, sedan en *social rörelse* börjat, bero på det suksessiva och växande inflytandet af *den ena generationen på den andra.*

I det sociala lifvet tillkommer ett nytt element, utan att därför den biologiska naturen ändras, om den ock i vissa afseenden modifieras; ju mera de lefvande varelserna aflägsna sig från de första lifsformerna, desto mindre behärskas deras lifsföreteelser af de fysiko-kemiska eller de biologiska krafterna — fastän dessa ständigt utgöra en förutsättning — under det drifter, böjelser, tankar och önskningar, beroende på ett mer eller mindre medvetet *själslif,* som äger motsvarighet hos andra individer, bli allt mera bestämmande.

De inre eller själiska företeelserna måste alltid af andra *tydas* för att få någon mening och verkan utanför individen själf. Men detta är något helt annat än verksamheten af materiens elementarkrafter: tyngd, attraktion,

värme, elektricitet o. s. v.; begreppen sympati, solidaritet, vördnad, samverkan, samhälle, stat m. fl. framstå så småningom för det allt mera utbildade medvetandet såsom produkter af själsverksamheten, under det materiens företeelser tillhöra densamma såsom sådan och ej förutsätta någon hjärna. Man kan därför ej förklara de högre företeelserna medels de lägre, såsom materialismen sökt göra.

I stället för *blinda naturlagar* och *molekylarrörelser* se vi *tankar* och *önskningar*, hvaraf äntligen *viljan* framgår för att bli en ny makt i ett nytt lif: *samhället*.

Om ock ett samhälle kan anses som en enhetlig organism, skiljer det sig dock från den biologiska organismen därigenom, att det är sammansatt af mer eller mindre fria element, som mer eller mindre självständigt samverka för ett gemensamt mål.

Liksom de högre stående djuren har samhället ock sitt medvetande och sin vilja, och den känsla, som hvarje lem af en social organism har om dess mål, kan bland såväl djur som människor behärska individens självkänsla, så att den till och med kan uppoffra sitt eget lif.

Huru bestämmande samhällets allmänna vetande är, synes däraf, att man vid personlig ovisshet söker ledning och reda genom inhämtande af deras mening, hvilka anses representera gällande principer, eller böjer sig för den sociala makt, som kallas *allmänna opinionen* och som är resultatet af ett stort antal enskilda sinnens samstämmande tankar samt ofta utgör frukten af många generationers erfarenhet och forskningar.

Hvad som särskildt utmärker de sociala känslorna och föreställningarna är, att de kunna meddelas åt och begripas af andra; resultatet af det samhälliga lifvet blir därigenom ock, att icke blott känslan utan ock förståndet mer och mer utvecklas. Men denna utveckling är ej blott och bart individuell, den tillhör först och sist *släktet*, då förmögenheterna till stor del öfverflyttas till afkomman genom ärftlighet.

I själfva verket är släktet det egentliga varande, under det individerna försvinna efter en kort tillvaro, därunder de ärfda drifterna, en mer eller mindre likartad uppfostran, andras föredömen o. s. v. låtit dem samverka för det helas bestånd. Samhället är därför snarare individernas upphof, än individerna samhällets. Också har Comte, hvad det mänskliga lifvet beträffar, kunnat med skäl uttala sin fruktbringande sats: »det finnes i grund och botten intet verkligt utom mänskligheten».

Den praktiska moralen på tidigare stadier.

Med hänsyn till den praktiska moralen skiljer man mellan *sedeläran* eller *etiken* samt *rättsläran;* under det den senare afhandlar människornas plikter i ett visst samhälle och de yttre, af detta samhälle själft antagna *borgerliga lagarne* med hänsyn därtill, afhandlar etiken människans förnuftsmässiga och sedliga handlingar i allmänhet eller mera abstrakt, eller de plikter, som ej stå under några yttre lagar, utan grunda sig på *samvetets* bud. Naturligtvis finnes ingen skarp gräns mellan dessa läror, utan stå de tvärtom i det närmaste förhållande till hvarandra, då ett samhälles yttre lagar blott utgöra de mest nödvändiga bestämmelser till sedernas skydd gentemot moralisk svaghet och alltid utgå från det allmänna etiska medvetandet.

Vid en allmän granskning af den mänskliga utvecklingen finner man lätt, att forna tiders dygder ofta äro brott i nutida samhällen. Sålunda voro fenicierna och de nordiska vikingarne, som blefvo så utmärkta dels för sin handel, dels för sin skeppsfart, helt enkelt sjöröfvare. Än i dag är rof intet brott bland beduinerna i Arabien, liksom bland zigenarne.

Många handlingar i de tidigare folkens lif synas oss förkastliga och omoraliska, men en närmare granskning med hänsyn till kulturstadiet visar oss dock, att de ofta framgått af en helt annan lifsåskådning än de civiliserade folkens och att det därför är kulturhistoriens sak att söka rätt bedöma, ej fördöma dem.

Ofta ser man motsatta omdömen om vilda folks sinnelag, mest beroende därpå, att somliga skildrat detsamma, sådant det visat sig under fredliga förhållanden, under det andra återgifvit karaktärsdrag, som framkallats genom angrepp och krig — kanske just från de civiliserades sida. Ej underligt då, om många vildar skildrats såsom snåla, trolösa, hämdgiriga o. s. v.; men samma vildar, t. ex. tasmanierna, ha ock framhållits som milda och vänsälla, ej underkastande sina krigsfångar tortyr och fullkomligt respekterande de hvita kvinnorna, fast de vilda kvinnorna ständigt blifvit utsatta för europeernas våldsamheter.

Så länge tasmanierna voro talrika nog för att kunna bestrida de europeiska kolonisterna rätten till de tagna jaktmarkerna o. s. v., skildrades de som de värsta människor; men sedan de ej längre fruktades, framställdes de i allt bättre belysning: de voro goda och lätthanterliga, sade deras vaktare, och deras fruktansvärde fiende, guvernören Arthur, skref i en officiell rapport: »vi måste numer erkänna, att de äro en enkel, ehuru modig ras och utrustade med ädla instinkter».

Många vilda folk voro, såsom resande europeer intygat, »enkla och förtroendefulla då vi anlände till dem, trolösa då vi lämnade dem; från att ha varit nyktra ha vi gjort dem till drinkare, från modiga till fega, från hederliga till tjufvar. Sedan vi inympat våra laster på dem, tjäna dessa laster oss till anledning för att tillintetgöra dem» (Rose).

Europeerna kunna visserligen ha rätt uti att skildra många vildar, med hvilka de kommit i beröring, såsom grymma, tjufaktiga, osedliga o. s. v., men hvad forskaren härvid särskildt har att granska är, huruvida dessa dåliga egenskaper finnas hos de vilda stammar, som varit oberörda af de hvita eller om de till äfventyrs utbildats, sedan dessa störd de förras hem, upplöst deras stater och genom vald och bränvin eggat alla lägre passioner. Så tyckes alltför ofta ha varit fallet. Att moralen hos somliga vildar är mycket låg, äfven om den ej sänkts genom de civiliserade, är otvifvelaktigt; men det kan ej nog framhållas, att en naturlig, instinktlik moral finnes hos många vilda stammar, som de hvita ofta ej förstått bedöma eller utveckla.

Människorna ha alltid på lägre stadier visat sig vara mer eller mindre flyktiga i sina känslor eller ha ett lättrörligt sinnelag; också är det ej ovanligt, att vilda stammar efter striderna förbrödras i en gemensam fest.

Först med stigande utveckling bli karaktärerna fastare, och bland högre stående vildar har man ock ofta kunnat iakttaga drag af orubblig beslutsamhet och af beständiga känslor af vänskap eller fiendskap o. s. v.

Ofta är det karaktärens flyktighet, som är anledningen till somliga vildars skenbara brist på ordhållighet, ej svekfullhet, och ofta är tidsbegreppet

så litet utveckladt och minnet så felaktigt, att vilden på grund häraf ej alltid håller gifna löften.

Vildarnes uppförande gentemot främlingar kan ej vara måttstocken för bedömandet af deras verkliga sinnelag, om man ej tager hänsyn till den behandling, för hvilken de förut varit utsatta af de senare. För ej längesedan voro t. ex. de flesta främlingar, som besökte Afrikas inre, slafhandlare eller snikna handelsmän; det är därför ej att undra på, att infödingarne å många ställen ej visat sig i sin bästa dager. Där åter främlingar på ett otvetydigt sätt lagt välvilja och fredliga afsikter i dagen, har man funnit vildarne ofta vara likaså fredliga och hjälpsamma som de civiliserade, om de ock ibland söka genom affordrad tribut eller »vängåfva» grundligt skinna resande. Den ädle Livingstone behöfde aldrig, på grund af sin godhet och rättrådighet, frukta Afrikas vildar under sin 17-åriga vistelse bland dem, ja han var dem ibland som en öfvernaturlig företeelse; och många andra resande, Cook, Stanley, Cameron m. fl. ha likaledes genom ådagalagda vänskapsprof rönt det bästa mottagande bland ett stort antal vilda stammar, som gifvit dem många bevis på vänskaplighet, hjälpt dem på allt sätt och inbjudit dem att komma tillbaka med flera hvita bröder, med hvilka infödingarne velat ingå i byteshandel och sluta fostbrödralag.

Mångenstädes äro vildarne utmärkta af ett mildt sinnelag; sålunda äro infödingarne i Assinien (Guldkusten vid Guineaviken), enligt ingeniör Chapers skildringar mycket vänliga gentemot främlingar, som kunna färdas här i största ro; de behöfva blott medtaga hvarjehanda presenter till höfdingarne för att visa sin tillgifvenhet; tjufnad är här ej att frukta, ehuru starka drycker och tobak ej böra vara lätt tillgängliga, ty infödingarne anse ej, att de göra orätt i att tillägna sig något af dessa så omtyckta njutningsmedel.

Befolkningen i Ogoué nära Kongoområdet beskrifves af Brazza likaledes såsom mild och utrustad med de bästa anlag, och kaffrerna äro i allmänhet kända såsom ärliga och redbara.

Holländaren Kops har prisat papuerna å Nya Guineas västra del för deras mildhet, rättrådighet och fasta moralprinciper; inga stängsel skydda deras hus, då tjufnad, som anses vara ett svårt brott, sällan förekommer.

Lägre stammar tillhörande västra Indiska halföns urbefolkning ha af Sir W. Elliot framhållits för sin rättrådighet och sanningskärlek; de skulle hällre dö af svält än taga något af den åker, som anförtrotts dem.

Somliga vildar ha gjort sig kända för en grad af samhällighet och moralitet, som kunde låta oss antaga, att de erhållit en högre odling af civiliserade folk, om man ej visste, att så ej varit fallet. Sådana äro galibierna eller karaiberna i det sydamerikanska Guyana, af hvilken stam 14 individer för några år sedan förevisades i Jardin d'acclimatation i Paris.

Icke blott här gjorda iakttagelser, utan ock erfarenheter i galibiernas eget hemland (invid den franska kolonien Cayenne) göra dessa fordom människoätande och råa vildar utmärkta för vördnad mot de åldrige, tillgifvenhet mellan makar och följeslagare, mildhet och godhet gentemot barn, fredligt skaplynne, hängifvenhet för andra, kyskhet, frånvaro af bedrägeri och tjufnad o. s. v.

Personer, som lefvat bland dem, såsom fransmannen doktor Maurel, intygade för några år sedan, »att det var deras fridsamhet, som besparade fransmännen de svårigheter, som ett första besittningstagande medför och att endast fransmännens förnyade angrepp kunnat drifva dem till resning».

Ett annat exempel erbjuda oss lapparne, som äro kända för sin fridsamhet och ärlighet — om de ock ej alltid äro fullt öppna mot svenskarne, som de sedan urminnes tid ansett som sina förtryckare. Men det är bland sina egna stamförvanter lappen skall studeras. Kommer en ren bort från en hjord och förirrar sig till en annan, nedslaktas han vid slakttiden, men ägaren, som igenkännes på det i renens öra inskurna märket, får sedan då han träffas, hela summan, som betalts för djuret.

* * *

Ofta utgöres vildens moral väsentligen blott af *stammens intressen*, under det han förbiser den allmänna moralens bud; hans faders seder och bruk äro för honom en tillfyllestgörande säkerhet för rättmätigheten i alla hans handlingar, huru orimliga de än äro. Vilden är ock därför ytterst konservativ, på samma gång han är hänsynslös gentemot främlingar, så länge stamegoismen och det ursprungliga krigsstadiet vara.

Huru litet skilda stammar på lägre stadier akta hvarandras egendomsrätt och huru rofgirigheten sänker hela den mänskliga moralen, därom kunna vi få en föreställning af följande händelse i de halft förvildade nybyggarnes lif i Nord-Amerikas västra ödemarker, prairierna, som för några år sedan timade och beskrifvits i en reseskildring:

Två närboende nybyggare ägde talrika hjordar; en af dem hade stulit ett antal djur från den andra, hvarför de kommo i delo och beslöto sig för en strid. Följande dag stego de till häst, åtföljda af sina söner och tjänare till ett antal af tolf på hvardera sidan. De båda trupperna ryckte, beväpnade med gevär mot hvarandra; vid stridens början föllo sex på den ena sidan, hvarpå de öfriga flydde och den segrande nybyggaren, den, som varit den brottslige, tillägnade sig den andres hjordar och egendom. Dylika brott förbli i dessa och liknande trakter i de allra flesta fall okända eller åtminstone ostraffade.

Redan på tidiga stadier ha emellertid somliga folk gjort sig kända för verklig *välvilja* gentemot främlingar. Den gästvänlighet, man mångenstädes iakttager hos vilda och barbariska folk, är ett bevis härpå, och särskildt torde vissa fornslaviska stammar förtjäna framhållas därför. Den nitiske kristne munken Nestor, som lefde i början af 12:e årh. och författade den äldsta ryska historien, måste medgifva, att polierna m. fl. fornslaviska hedningar voro utmärkta för människovänlighet och gästfrihet; de mottogo vandrare med verklig ömhet och ansågo försummelse i att skydda dem för hvarje olycka eller motgång vara ett brott; ofta läto de husets dörr stå öppen och föda stå framsatt, på det resande måtte finna det nödvändigaste för uppehället. Än i dag råder den största gästvänlighet i flera ociviliserade ryska provinser.

Betecknande för fornryssarnes humanitet är ock, att grymhet saknades i deras nationalkaraktär, att spår knappast fanns af brottmålslagar, att offentliga fängelser saknades och att kroppsstraff ej hade någon legal stadfästelse.

Om grönländarne har man hört betecknande drag af välvilja berättas. Så t. ex. tjänstgjorde vid den amerikanska nordpolsexpeditionen för några år sedan en gammal grönländare, som, då amerikanarne — de kristna — försjönko i liknöjdhet för lifsuppehället, med outtröttlig vaksamhet fullgjorde de viktigaste värf och sörjde för att genom jakt och fiske förskaffa färsk föda.

Han hade ingen annan religion än den moraliska instinkten, och de, som han räddade, belönade honom ej efter hemkomsten.

En sjöfarande tillhörande den gula rasen visade samma själsstorhet under den olyckliga amerikanska Jeannette-expeditionen 1880, den kinesiske matrosen Long-Sting; han var en af de få öfverlefvande och omtalas särskildt för den beundransvärda uppoffring, hvarmed han ägnade sig åt vårdandet af en amerikansk matros, som blifvit sinnesrubbad.

Vänskapen mellan individer å tidigare stadier har ofta visat sig lefvande och varm, och hos många vilda folk, såsom Afrikas negrer, bruka män ibland ingå *fostbrödralag*, därvid namnen bytas och blod blandas o. s. v., ungefär såsom kelterna och forngermanerna ingingo detta förbund. Bland dessa gaf än gemensam uppfostran, än ömsesidig aktning för mod och kraft anledning därtill. De, som ingingo fostbrödralag, förbundo sig att under hela lifvet dela samma öden, och dödades den ene, skulle den öfverlefvande hämnas hans död.

Med europeer ha negerhöfdingar ofta ingått fostbrödralag till högtidligt beseglande af vänskap dem emellan på grund af ömsesidig aktning.

Hederskänslan finna vi ofta tidigt utvecklad; ädel och nödvändig som denna känsla är på alla kulturstadier, då den framgår af berättigad självkänsla, är den dock till sin inre natur egoistisk, eller grundad på den egoistiska känslofaktorn fåfänga eller behofvet att bli erkänd. Därför har den ock redan på lägre stadier kunnat kraftigt utvecklas.

Hos många folk, såsom forngermanerna, var hederskänslan ofta så stark, att den minsta skugga, som kastades på en mans ära, eller det minsta tvifvel, som uttalades om hans mod, ej kunde utplånas utan en enviges strid på lif och död, kallad *tvekamp*, ett stridssätt, som ännu fortlefver i somliga kulturländer — Tyskland, Österrike-Ungern, Frankrike — i form af *duellen*, trots lagförbud.

Den, som utmanade till tvekamp, måste under alla förhållanden på utsatt tid och ort möta den utmanade, hvilken däremot kunde sätta annan i sitt ställe, ehuru detta ansågs mindre hederligt. I den händelse utmanaren ej infann sig, förklarades han ärelös och kallades *niding*, hvarefter han ej vidare tilläts vara i hederliga mäns sällskap eller vittna och aflägga ed. Ytterligare upprestes en »nidstång», som skulle förkunna hans vanära.

* * *

Blyselkänslan tyckes ofta hos vilda folk visa sig lika mycket hos män som hos kvinnor, ibland t. o. m. mer hos de förre. Det finnes sålunda ett stort antal stammar, där endast männen ha någon beklädnad, under det kvinnorna gå nakna; enligt en missionärs uppgift för A. v. Humboldt visade Orinoko-indianskorna vida mindre blygsel än männen, och Balonda-negrernas drottning mottog Livingstone fullkomligt naken.

Hos många stammar gå åter männen alldeles nakna, under det kvinnorna ha en lifgördel eller kjortel.

Emellertid behöfver ej alltid nakenhet och sedlighet utesluta hvarandra, såsom framgår bl. a. däraf, att olika folk betäcka olika delar af kroppen — somliga underlifvet, andra bålen till nafveln, åter andra hufvudet — för att visa blygsel. Man måste därför vara försiktig i sina omdömen om vildarnes sedlighet, och söka bedöma dem efter andra tecken än klädedräkten; och

visst är, att somliga vildar ofta orättvist utmålats i de svartaste färger, fast andra kunna med skäl anses som högst osedliga — alldeles som förhållandet är i civiliserade samhällen. Sir G. Grey har offentligen förklarat, att han under en kort vandring på Londons gator sett och hört mera omoraliska och vedervärdiga saker än under åratals vistelser bland vildarne.

De skäl, som ibland anförts för att ådagalägga vildarnes osedlighet, ha ej sällan berott på missförstånd. Sålunda ha somliga, hvad kaffrerna beträffar i detta hänseende, ej tagit i betraktande, att kvinnan här äger stor frihet, att brott i de flesta fall, äfven dem mot sedligheten, kunna försonas med böter samt att äktenskapet ingås genom höfdingens beslut, hvarför det å kvinnans sida endast undantagsvis kan grundas på tycke.

Har kvinnan fått barn före äktenskapet, har detta i somliga afrikanska riken, t. ex. Uganda, blott till följd, att hennes försäljningsvärde nedsättes till hälften mot det vanliga.

Verklig *könssedlighet* är enligt regeln ej utbildad hos vildarne, ehuru undantag finnas; yttre anständighet synas de dock i allmänhet söka iakttaga. Utsväfningar börja ofta i barnaåren och onaturliga laster äro mycket vanliga hos många vilda folk.

Om ock äktenskap å hustruns sida i allmänhet kan af mannen bestraffas med döden å lägre stadier, finnas dock vildar, såsom vissa australier, mikronesier och polynesier, som ej så synnerligen värdera den äktenskapliga troheten hos hustrurna och ej fordra kyskhet hos flickor och änkor, såsom en mängd resande (J. Eyre, Schomburgk, Topinard, M'Combie, Langsdorff m. fl.) intygat. Förförelse och våldtäkt straffas mångenstädes ej, såsom hos vissa papuer, och förföraren kan ofta ej en gång tvingas att taga den förorättade till hustru. Ibland kan det gå så långt, att unga män berömma sig af sådana handlingar, som för öfrigt ej skada offrens anseende. Mikronesiernas lättfärdiga seder i vissa otuktshus ha påpekats; ibland händer, att, då män och kvinnor lefva åtskilda i gemensamma hus, en hel kvinnoförening reser bort nattetid till en manförening på en annan ö.

Denna frihet i könsförhållanden iakttages dock blott hos ungdomen och de lägre klasserna, ej hos de högre, där hustrurna äro trofasta och kyska.

Polynesierna ha alltid varit kända som tygellösa vällustingar och otaliga ha urartat genom sedeslöshet, som ingenstädes tyckes vara större än hos dem; i förening med deras könsutsväfningar står ock deras ovanligt starkt utbildade förstörelsedrift, som yttrar sig i verkställandet af barnamord i utomordentligt omfång, samt i den största grymhet mot de i krig besegrade. De kvinnor, som på det oanständigaste sätt uppträda å främmande fartyg såsom prostituerade — ofta i sällskap med sina män och bröder — ha befunnits i allmänhet tillhöra ett lägre slag, under det de högre stående kvinnorna äro ärbara och otillgängliga för förförelser. Ogifta flickor få föra det tygellösaste lif utan anmärkning och hafvande flickor finna på somliga öar dussintals män, bland hvilka de kunna göra sitt urval för ingående af äktenskap, och i synnerhet söka präster och höfdingar bli de utkorade, då hafvandeskapen till följd af utsväfningarna börja höra till sällsyntheterna och barn önskas som stöd på ålderdomen samt för vissa begrafningsceremonier, utan hvilka de aflidnas själar anses hemfallna åt förintelsen.

Tasmanierna, en nyligen utdöd folkstam, förbjödo ofta formligen änkorna att gifta om sig, på det att dessa skulle som prostituerade skydda de gifta kvinnorna mot de ogifta männen.

Som exempel på verklig sedlighet bland vildar må galibierna framhållas; deras sexuella dygd har af mången skildrats som en motsats till de bland civiliserade så vanliga könsutsväfningarna. Vi känna ock, hurusom könsinstinkten hos vilda människor liksom hos djur ofta förkväfves af näringsinstinkten och huru den i allmänhet först genom sysslolöshet blir tygellös. Om galibiernas dygdkänsla skrifver doktor MAUREL:

»En sak, som förvånat mig, är den omsorg, hvarmed hvarje umgänge mellan deras kvinnor och europeer undvikes. Vi ha lefvat nära 300 år vid sidan af dem utan att en blandningsras uppstått. I S:t Laurent de Maroni, där vi innehaft högra flodstranden sedan 1857, räkna straffkoloniens byar, hvilka oftast sakna kvinnor, nära 4,000 inbyggare; infödingarnes kvinnor besöka oss ofta, och ändock ha vi blott funnit en metis af europé och galibie-kvinna. Nog sagdt, med hänsyn till sedernas renhet lämna galibiernas kvinnor föga att önska. Männen visa sig för resten mycket svartsjuka på sina hustrur, och hvad mig beträffar, har jag t. o. m. i mannens närvaro aldrig kunnat undersöka någon.»

Bland halfciviliserade folk, som utmärkt sig för en inom vissa områden högt utvecklad moralitet, förtjäna aztekerna i det gamla Mexiko särskildt framhållas. Åt båda könens moraliska uppfostran ägnades af ett talrikt prästerskap stor omsorg; den fullständigaste anständighet i tal och uppförande härskade och förbrytelser däremot bestraffades strängt, ibland t. o. m. med döden. Detta är desto anmärkningsvärdare som detta folk i allmänhet visade prof på tämligen råa seder, såsom människooffer i stor skala och kannibalism.

Frigifna kvinnliga slafvar blefvo ofta hos forntidens greker och romare konkubiner eller prostituerade, som hos dessa folk blefvo allt talrikare mot slutet af gamla tiden. I allmänhet stod könsmoralen lågt hos dem och onaturliga laster samt vilda orgier voro ofta utmärkande drag. De förnämares konkubiner åtnjöto t. o. m. stort anseende, mottogo besök i sina sällskapsrum af de mest framstående statsmän och firades med verser af de största skalder, såsom HORATIUS' oder tillräckligt visa oss.

Fornjudarnes och andra semitiska folks osedlighet känna vi af Gamla Testamentets realistiska skildringar af deras könsförhållanden.

I Kina och Japan har prostitutionen funnits från urminnes tid och synes samma slipprighet med hänsyn till osedliga bilder m. m. varit rådande som hos fornromarne. Liksom man än i dag kan i »Museo obsceno i Neapel få se en upprörande samling föremål från bordellerna i Pompeji och Herkulanum, kunde europeerna, då de för några årtionden sedan åter fingo tillträde till Kinas städer, i öppna butiker se liknande föremål tillhörande phalloskulten, såsom en medlem af dåvarande engelska ambassaden i Kina meddelat mig. Då emellertid kineserna erfarit engelsmännens häpnad häröfver, förbjödo myndigheterna genast utställandet af föremålen i fråga, så att främlingarne några dagar senare ej sågo till dem.

Japans prostitution har nyligen skildrats af fransmannen R. DE DALMAS (*Les Japonais*, 1885), som anser densamma vara den mest utvecklade af alla länders. Den tillåtes dock endast i särskilda hus, »djoréer» en sorts *cafés chantants*, men sådana finnas i alla städer i stor mängd, ja, i de flesta byar. Prostitutionens reglementering är mycket gammal och synes ha börjat 1190; bordellerna skyddas formligen af regeringen, som däraf drager en betydande inkomst, och hela samhället tyckes utan tvekan betrakta dem som nyttiga institutioner. »Om», säger DE DALMAS, »landsortsboarnes första besök

i Tokio, hufvudstaden, gäller Assakusas tempel, ägnas det andra alltid stadsdelen Yoshivara (det förnämsta af de fyra kvarter, som helt och hållet upptagas af bordeller) och hit begifva de sig med hela familjen. Djoreerna äro det förnämsta nöjet hos detta folk. Deras ägare äro mycket rika och åtnjuta allmän aktning. Då japaneserna göra en familjefest, taga de med sig hustru, söner, döttrar och t. o. m. helt små barn till en djorea för att njuta af dess förströelser, utan att moralen lider däraf; och denna plägsed sårar ingen i Japan.»

De unga japanesiskorna ägna sig emellertid aldrig af fri vilja åt prostitutionen, utan säljas alltid för ändamålet af föräldrarne, mest på grund af fattigdom.

Naturligtvis tager hela samhället de farligaste intryck af dessa bruk, såsom synes bland annat af det öppna och lättfärdiga språk, som föres i könsfrågor, och af äktenskapets lösa beskaffenhet. Sålunda finnes ej polygami enligt lagen, men i verkligheten är den mycket allmän; från den äkta hustrun kan mannen lätt skiljas — genom att endast själf besluta det — och han har jämte henne ofta en eller flera konkubiner, för hvilka betalas månatlig hyra till föräldrarne.

Den äldsta rättsskipningen.

De tidigaste lagarne.

Hos alla vildar finnes rättsväsende, så fort de ordnat sig såsom ett statssamhälle; hos de lägst stående är dock rättsväsendet af enklaste slag, och rättsskipningen utöfvas dels af de förorättade själfva, dels af stamhöfdingen eller de äldstes råd, som har att afgöra uppståndna tvister, straffa förbrytare o. s. v.

Högre stående vildar, som kunna anses egentligen ha inkommit i det halfvilda eller barbariska stadiet, såsom bantu-negrerna (Södra och Central-Afrika) ha ofta ett ganska högt utveckladt rättsväsende och hos dem föras rättegångar med otrolig skicklighet. Arfsrätt samt äktenskap äro här ock stadfästa.

Hos forntidens barbariska germaner var rättsplägningen en af folkets viktigaste angelägenheter: den var offentlig och muntlig, alla frie deltogo däri, ehuru folkförsamlingen valde särskilda män, som utöfvade domarämbeten. Vid sidan af dessa valdes senare bland folket edsvurna nämdemän, som deltogo i rättsförhandlingarna och bildade en sorts jury.

Åtskilliga folk ha varit kända för mycket milda seder och i följd däraf ett ytterst enkelt rättegångsväsende.

Fornryssarne hade sålunda knappast spår af kriminallagar; offentliga fängelser voro okända och kroppsstraff voro ej af lagen godkända; dödsstraff för mord var ej heller antaget.

De *tidigaste lagarne* ha uppkommit efterhand genom seder och bruk, som genom de äldste i stammen fortplantats från släktled till släktled och ursprungligen bestått af de enklaste rättssatser. Dessa öfverflyttades — ofta i poetisk form — genom den muntliga traditionen och gingo först mera ut på att *förlika*, mindre att döma i egentlig mening; *självhämden* fortfor länge att vara tillåten, hvarför det ursprungligen blott gällde att medelst lagarne

reglera, ej att afskaffa densamma. I den mån civilisationen höjdes, utvecklades rättsbegreppen och uppdrogos deras vård och utbildning åt särskilda ämbetsmän, domare, lagmän o. s. v.

Det har förut blifvit nämdt, att lagstiftning, lagskipning och förvaltning ej voro strängt åtskilda på tidigare stadier; först hade folkförsamlingarna allt detta om hand och senare tillkom det de äldstes råd eller lagmännen, domarne m. fl. att å tingen för folket upprepa innehållet af dess rättssedvänjor och lagar, att föreslå nya lagstadganden samt att utöfva domareämbetet.

Folket självt, d. v. s. de fria, stiftade lag, ehuru med nyssnämnde lagkunniges biträde, därvid kungen, där en sådan fanns, ofta ej ägde att ingripa annorlunda, än att han lät vid tinget framställa vissa tillägg eller förbättringar. Sådant var förhållandet hos fornsvenskarne. Här voro de lagfarne män, hvilka i landskapets underafdelningar, häraderna, dömde i de mål, som voro före på de mindre sammankomsterna, folkvalde domare, och dessa biträddes härvid af en Tolfmanna-nämd; lagmannen var landskapets förnämste domare och han dömde i de mål, som till hans afgörande öfverlämnades af de lägre domarne eller af parterna själfva.

Förseelser och brott ansågos i de äldre samhällena blott gälla *personen*; staten uppträdde ej för att i den allmänna moralens namn straffa och skydda; straffet var en sak mellan den förorättade och förbrytaren och denne hade rätt att försona sig med den förre; samhället kunde ej straffa honom, då den förorättade blifvit tillfredsställd.

Principen i den äldsta vedergällningen var öfverallt *lika mot lika;* öga för öga, tand för tand, lif för lif, den var med ett ord detsamma som *blodshämden.*

Blodshämden, som sammanhängde med familjebandet och fostbrödralaget, var fordom en af de heligaste plikter; kunde hämden ej drabba den rätte banemannen, utsågs någon af de närmaste anförvanterna. Ofta kunde långvariga *släktkrig*, såsom än i dag på Corsica, följa häraf, medförande den ena eller andra släktens slutliga utrotande. Mångenstädes voro vissa regler gällande för dessa fejder.

I stället för blodshämden infördes hos de flesta folk med stigande civilisation skadeersättning.

Den enskilda hämden förvandlades småningom genom rättsväsende, grundadt på vittnesmål och ed, till *offentligt straff*, hvilket betecknar ett stort socialt framsteg, då därmed det individuella sattes tillbaka för det gemensamma, *statens* väl afsågs mera än den enskilde medborgarens.

Hämd har ock med stigande civilisation af moralisterna betecknats såsom något lågt.

* * *

Den *individuella äganderätten* respekteras alltid bland vilda folk inom stammen, såsom många tillförlitliga resande intygat; sålunda har kväkaremissionärer bland tasmanierna framhållit dessas »samvetsgranna omsorg att tillägna sig någonting, som ej tillhörde dem». Vildarne ha icke desto mindre ofta af civiliserade folk anklagats för en stark böjelse för tjufnad; denna har emellertid alltid gällt främlingar, och däröfver ha vi ej att förvåna oss, ty endels äro främlingar ofta fiender, endels ha desse, ej minst de civiliserade, ofta stulit lika mycket från dem de anklagat för tjufnad.

Tjufnad straffas i allmänhet alltid hos vilda folk, om den begås mot någon af stammens medlemmar; att stjäla från främlingar anse åter vildarne sällan vara orätt. Straffet är olika hos skilda folk och består ofta i fängsel medelst »gapstocken», då smalbenen fastgöras mellan ett par stockar och den brottslige lämnas till begapande vid någon allmän väg, ibland under månader, ett straff, som varit mycket allmänt i de mest skilda länder: Afrika, Kina, Rom, Skandinavien o. s. v. Ibland är straffet bötesersättning, ibland kan det vara dödsstraff, såsom i despotiskt styrda negerstater, å Stilla hafvets öar o. s. v. Angrepp på person straffas ock hos vilda folk; sålunda straffas slag med en käpp hos vissa negerfolk med böter (ett visst antal getter m. m.), under det anfall med ett lifsfarligt vapen liksom mord medför egendomskonfiskation, därvid hälften eller hela egendomen tillfaller den förorättade eller den dödades släktingar.

Mordbrand bestraffas alltid strängt; sålunda göras mordbrännaren och hela hans familj till slafvar under den, som lidit skadan.

Äktenskapsbrott bestraffas mycket olika på olika stadier och bland skilda folk; sålunda straffas i Central-Afrika en hustru, som förbryter sig, ibland med förlusten af ett öra, ibland med förlusten af lifvet. Hos de flesta folk har mannen haft rättighet att döda den hustru, som begått äktenskapsbrott. Den moraliska ståndpunkten är dock ofta i praktiken afgörande, hvarför makarne å många ställen ej förutsätta äktenskaplig trohet, och den förorättade mannen nöjer sig med att utkräfva böter af förföraren. Ofta kräfver maken en blodig hämd på både förföraren och hustrun af svartsjuka.

Hos somliga indianer behandlas den otrogna hustrun sålunda, att mannen skär näsan af henne, förskjuter henne och återfordrar den betalning, som han gifvit föräldrarne.

Bevismedel: tvekamp, gudsdomar, eden m. m.

För att få bevis mot skyldige användes, då samhällsordningen stadgats och rättskipning införts, dels *vittnesintyg*, dels *eden*, dels ock hos somliga folk, t. ex. germanerna, *tvekamp* samt hvarjehanda vidskepliga bruk, som sammanhängde med den rådande religionen och kallades *gudsdomar*, *ordalier*, såsom eld-, vatten- och giftprof.

Tvekampen fick, liksom hämdfejderna, sina lagliga regler: i vittnens närvaro kämpade man mot man med bestämda vapen, angrepps-sätt o. s. v.

De anklagade kunde ibland utmana vittnena, ja domarne till tvekamp.

För ett krigiskt folk syntes svaghet som dålighet, och den måste anses som den sämste, som dukade under i striden. Med detta medel afgjordes i Europa hela medeltiden igenom otaliga allmänna och enskilda tvister.

Gudsdomar berodde på det rådande föreställningssättet om gudomens ingripande medelst järtecken, hvarigenom dess vilja uppenbarades. Hos de flesta folk hade man i deras barndom trott på järtecken och hos de mest skilda folk — papuer, Afrikas negrer, germaner m. fl. — har man sökt finna sanningen medelst gudsdomar.

Det vanligaste slag af gudsdom var med kokande vatten och glödande kol eller järn. På botten af en kittel lades en sten eller dylikt, som den anklagade skulle taga upp med bara handen eller också skulle han bära glödande järn eller kol i handen eller gå därpå med nakna fötter. Den anklagade bands ock till händer och fötter samt kastades i vattnet för att man

skulle se, om han sjönk eller ej; eller ock gaf man honom en giftdryck att förtära. Kom den anklagade oskadd från profvet, ansågs han oskyldig och blef frikänd. Ännu i medeltiden brukade de germanska folken gudsdomar, såsom att stridande parter skulle stå med upplyfta eller utsträckta armar under det en mässa lästes; den, som lät armarne sjunka af trötthet, hade förlorat sin sak. Kvinnor, som anklagades att vara häxor, fingo bestå vattenprofvet o. s. v.

Pinbänken har ock mångenstädes fordom varit ett bevismedel, synnerligast för att af trälar framtvinga bekännelse, ehuru detta tillvägagående ock användts gentemot fria af såväl kyrkliga som världsliga myndigheter på långt framskridna stadier, hvarom i synnerhet inkvisitionen bär sorgliga vittnesbörd. I Sverige afskaffades pinbänken officiellt först af Gustaf III 1772, hvilket dock ej hindrade, att man här ännu vid midten af vårt århundrade ibland vid vissa domstolar (i källaren) använde prygel för att aftvinga bekännelse.

Eden eller det högtidliga bedyrandet af verkliga förhållandet under åberopande af en aller annan gudamakts osynliga vittne, förekommer redan på lägre stadier, ehuru först sedan polyteistiska gudar skapats; och från den polyteistiska kulturen gick eden därpå öfver till monoteisterna.

Gudomen skulle, hoppades man, efter edens aflåggande på något sätt bevisa dess riktighet; den svärjande nedkallade ock vanligtvis en fruktansvärd gudomlig hämd eller afstod från den gudomliga ynnesten, i den händelse hans försäkran vore falsk eller han skulle bryta ett gifvet löfte.

Hos vissa vildar, såsom papuerna, tager man för upptäckande af missdådare ofta sin tillflykt till värjemålseden, som måste aflåggas på ett vapen. Eden användes inför rätta samt såsom ett frivilligt bruk eller missbruk af de gamle egyptierna, assyrierna, mederna, perserna, germanerna, grekerna, romarne, judarne m. fl. forntida kulturfolk.

Hos forngermanerna var eden det kraftigaste bandet för detta och det tillkommande lifvet; menedaren troddes komma att med lönmördaren och förföraren vandra »i etterströmmar på likstranden fjärran från solen, i den borg, som är flätad af ormryggar», såsom det står i Völuspa.

När en ed var aflagd, var rättssaken afgjord; det gällde då ej att *utreda* den senare, göra undersökning eller anställa förhör.

Sätten för edens aflåggande voro mångahanda; ett af de högtidligaste var dock att lägga handen på den guds altare, hvilkens vittne man åberopade. I gamla Upsala tempel aflades eden vid den heliga ringen på altaret.

Hos många folk upplyftes endast handen mot himlen eller lades den på bröstet eller hufvudet, såsom bruket varit hos judar eller kristna, hvilka ock pläga lägga handen på bibeln; de senare ha ock ibland svurit vid helgonreliker, vigda vapen, nattvardsbrödet eller andra heliga föremål.

Huru eden uppfattades och utfördes hos fornjudarne, synes af I Mose b. 14: 22: »Jag upphäfver mina händer till Herren — — —; att jag af allt det ditt är icke en tråd eller en skorem taga vill.»

Judarne föreställde sig äfven Jehova eller Jahve aflägga ed; sålunda står det i Jeremias 44: 26: »Si jag svär vid mitt stora namn, säger Herran.»

Judarne voro uttryckligen förbjudna att svärja vid polyteisternas gudar (se Jeremias 12: 16 och Amos 8: 14).

De äldsta kristna lärarne fördömde ock ifrigt de hedniska ederna, allt under det de, trots Jesu ord i Matthei 5: 34—37: »Men jag säger eder, att

I skolen alls intet svärja, — — — Edert tal skall vara ja ja, nej nej; hvad däröfver är, är af ondo», tillstadde den kristliga eller judiska eden, i enlighet med Rom. 1: 9: »Ty gud är mitt vittne — — — att jag utan återvändo tänker på eder» m. fl. ställen i Nya Testamentet.

Den kristna kyrkan har ock alltjämt erkänt bevisföring medelst ed såsom giltig.

De kristna kyrkofäderna motsatte sig oftast eden i den hedniska romarestaten af alldeles samma skäl som många ärliga människor nu för tiden i kristna stater vägra aflägga officiell ed, nämligen emedan sådan innebär ett ovärdigt tvång att formellt hylla gudar, som man ej tror på.

SJETTE AFDELNINGEN.

Religionslärornas första utveckling.

Teologiens trenne stadier: fetischismen, polyteismen och monoteismen. Allmänna betraktelser. Fetischismen, dess väsen och inflytande på de mänskliga föreställningarna. Totemismen. Magiens väsen. Polyteismen och dess ursprung, olika slag af polyteism. Antropomorfismen. Offerbruken. Uppkomsten af prästerskapet; schamanismen. Teokratiens väsen. Monoteismen, dess början och inflytande på mänskligheten utveckling. Hvad är religion? Uppkomsten af föreställningarna om goda och onda gudamakter, en himmel och ett helvete.

Teologiens trenne stadier: fetischismen, polyteismen och monoteismen. Allmänna betraktelser.

Såsom ofvan synts i fråga om förståndets allmänna utveckling, har man kunnat särskilja trenne stadier för våra föreställningar rörande alla tilldragelsers natur: det *teologiska,* det *metafysiska* och det *positiva.* Det *teologiska* stadiet, kännetecknadt af människans sträfvan att föreställa sig alla företeelser såsom frambragta genom *öfvernaturliga makter* eller *gudar* med *godtycklig vilja,* kan åter afdelas i trenne stadier: *fetischismens* eller trolldoms-stadiet, det *polyteistiska* eller mångguderi-stadiet och det *monoteistiska* eller engudsstadiet.

Indelningen af de teologiska religionerna i fetischism, polyteism och monoteism får ej tagas i absolut mening, d. v. s. man får ej vänta sig, att alla dessa religioner skola tillhöra *uteslutande* fetischismen eller *uteslutande* polyteismen eller *uteslutande* monoteismen, om ock många verkliga göra det. Öfvergångar finnas nämligen, såsom ju är att vänta, då vi veta, att senare religionsformer utvecklats ur tidigare och att här liksom i all annan mänsklig utveckling ett inre sammanhang finnes och att tvära afbrott äro okända eller, om sådana ibland iakttagas, blott skenbara och vid närmare granskning i allmänhet lätt kunna förklaras. Plötsliga nederlag i krig ha sålunda ibland kunnat afbryta ett folks äldre kultur och medföra nya religionsbruk och idéer.

Fetischism finnes därför såsom ett folks *hufvudsakliga* religion, fastän föreställningar om högre, mera allmänna gudamakter börjat göra sig gällande vid sidan af den äldre fetischdyrkan. Astrolatrien är sålunda i själfva verket en öfvergångsform mellan fetischism och polyteism.

Likaledes ha många verkligt polyteistiska religioner stått på gränsen till monoteism, då de bekänt en högste gud eller ett öde, vid sidan hvaraf de öfriga gudarne varit jämförelsevis underordnade, ofta utgörande förbleknade skuggor af äldre lärors gudar. Och på liknande vis har monoteismen ofta

haft polyteistiska element, »då den ende guden» vid sin sida haft en flerhet makter; medeltidskristendomen med dess treenighet, Maria- och helgona-kult samt djäfvulstro är sålunda en blandning af polyteism och monoteism. Mosaismen, de äldre grekiska filosofernas samt nyare tidens teism äro åter exempel på ren monoteism.

Samma officiella religion kan, allt efter som bekännarne äro bildade eller obildade, visa sig vara en nästan filosofisk monoteism eller en krass polyteism, såsom synes af mohamedanismens och kristendomens såväl nyare som äldre historia.

På grund af rådande föreställningar om teologien — att den gäller endast »den ende guden» — har så mycket missförstånd uppstått om polyteismens och fetischismens verkliga natur, enär man ej allmänt insett, att äfven de äro teologiska åskådningar, och fetischismen ofta sammanblandats med polyteismen. Denna senare har nämligen oriktigt kallats »afgudadyrkan», en benämning, som egentligen blott kan tillämpas på fetischismen. Om ock somliga vildar, som kommit i det polyteistiska stadiet och dyrka gudabilder, anse dessa såsom sådana begåfvade med öfvernaturliga krafter, torde polyteisterna i allmänhet egentligen blott i sina gudabilder ha sett representanter för högre andliga makter, hvilka de ansågo på sin höjd taga sin bostad — ständigt eller tillfälligt — i dessa bilder. De präster, som hos egyptierna förstodo kulten i Osiris', Isis' m. fl. gudars tempel och som hos romarne ledde Jupiters, Mars' o. a. gudars kult, tillbådo för visso ej de bilder, som föreställde dessa gudomspersoner. Att de så skulle ha gjort, är en framställning af medeltidens katoliker, som är lika så orimlig som protestanternas framställning, att katolska prästerskapet tillbedt den kristna kyrkans guda- och helgonabilder.

Men detta hindrar ej, att de *lägre stående* i såväl forntidens polyteistiska samhällen som i den kristna kyrkans sköte haft en med fetischismen likartad tro på gudabildernas personliga förmåga att gripa in i det mänskliga lifvet; därom vittnar bäst det rykte, som många undergörande madonnabilder ända in i våra dagar — t. ex. madonnan i Lourdes i Frankrike — åtnjutit. På fornegyptiernas polyteistiska tid, som såg de storartade templen (fig. 145) framstå, funnos otvifvelaktigt, liksom hos de polyteistiska grekerna och romarne, fetichismens åskådningar i betydlig utsträckning vid sidan af tron på de egentliga polyteistiska högre gudarne — under det hos de högst stående det monoteistiska åskådningssättet t. o. m. ibland började göra sig gällande. Detta bör man förstå för att rätt kunna bedöma de olika teologiska stadiernas natur och förekomst: de äro nämligen ej afgränsade tidsperioder, utan blott olika teoretiska åskådningssätt beroende på bildningsgraden.

Att *vilda folk* lika väl som civiliserade kunna ha en teologi, inses lätt, då man vet, att de allra flesta af dem anse sig själfva och hela naturen fullständigt behärskade och styrda af andeväsen och i alla naturföreteelser se tecken på verksamheten hos motsvarande gudamakter; de lefva, så att säga, i gudasamfund och tro sig ständigt se prof på gudarnes under, deras uppfyllande af människornas böner eller deras hämnande vrede. De anse med ett ord, att deras gudar ha förmåga att begagna sig af naturens möjligheter eller att sätta krafter i rörelse, som upphäfva naturens vanliga krafter. De äro omgifna af osynliga viljor, som uppenbara sig i allt som timar: i den uppstigande solen, i den milda, silfverglänsande månen, i den fallande stjärnan, i meteorens öfvergående flamma, i hafvets dån, i stormens tjut, i

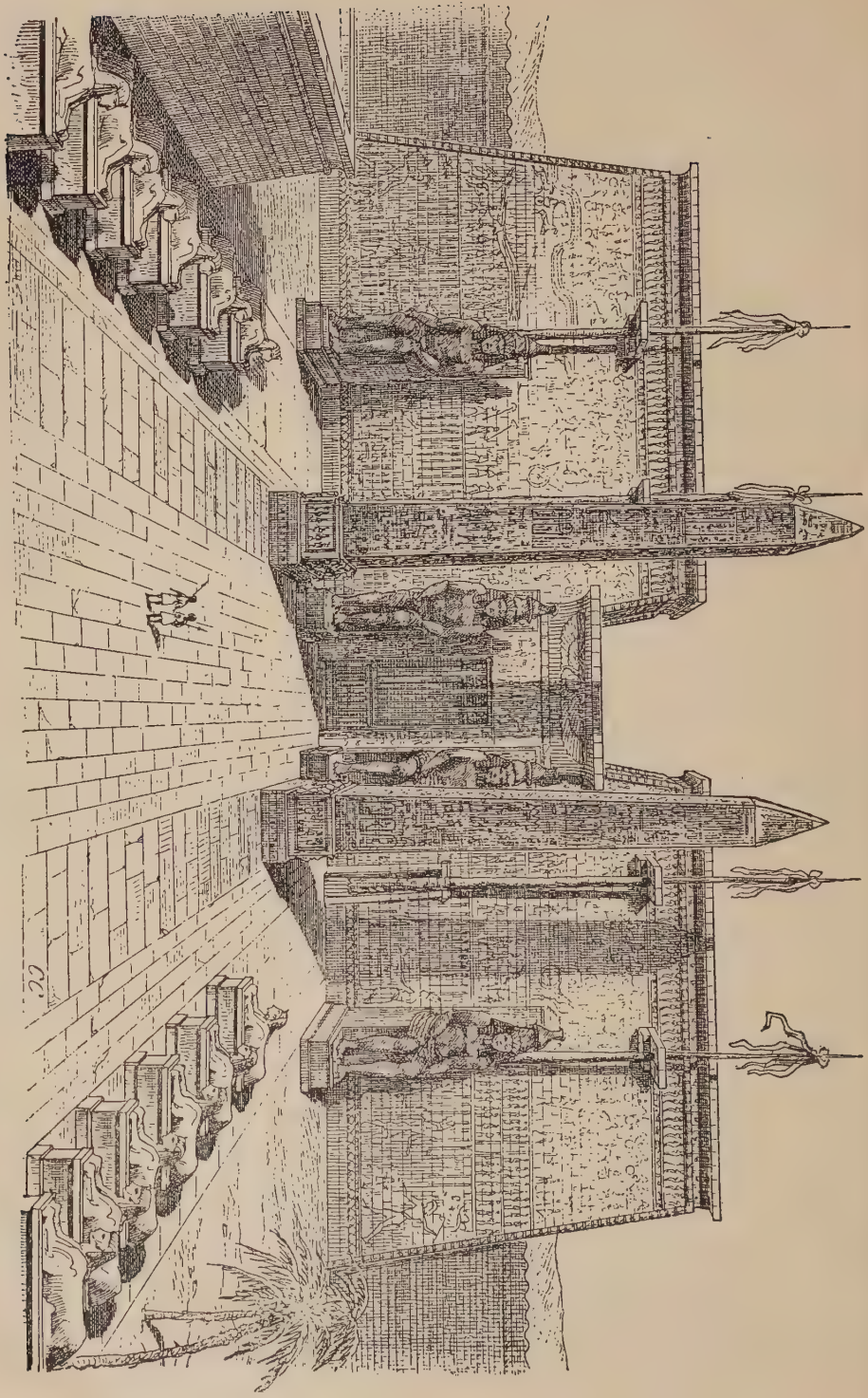

Fig. 145. *Hufvudfaçaden till templet i Luxor*, restauration af Chipiez.

aftonens bris o. s. v., ser vilden verkningar af mäktiga andar. Sol- och månförmörkelser anses af många vilda folk bero på någon ond ande, hvarför böner för dessa himlakroppars befrielse ofta anställas.

Nästan öfverallt tror vilden därför ock på trolldom, som utgör ett grunddrag af hans religion.

Många vildar ha visat sig vara högeligen religiösa folk, om man nämligen med religion menar teologi. Så var fallet med polynesierna under den gamla trons herravälde: religiösa bruk ingingo i hvarje handling i lifvet, de bådo innan de åto sin föda, innan de sådde i jorden, innan de byggde sina hus o. s. v., och de började samt slutade dagen med bön; den första fångade fisken och den första skördade frukten voro heliga och offrades därför jämte en mängd andra heliga ting på gudarnes altaren.

Somliga vilda folk ha ock dyrkat vissa andar såsom medlare mellan människorna och gudarne, hvilkas vrede de skulle blidka, hvarför ock präster anlitas till hjälp.

Hos somliga ha kungarne brukat offentligen erkänna ledningen af gudarne, dem de firat med högtidliga fester och offer, därvid de hemburit folkets tacksamhet för deras ynnest och bistånd under det förflutna året.

Orakler lika mysteriösa som det delfiska hos grekerna, ha funnits hos vildarne, såsom t. ex. hos polynesierna, som ock känt till profetiska förutsägelser, hvilka gått i fullbordan lika väl som de judiska.

Det teologiska åskådningssättet har varit nödvändigt för mänskligheten bardom, då det fordrades en *högre myndighet* än den ur det mänskliga lifvet uppställda för att verka på det enkla, råa och obändiga sinnet. Hvad som människorna gjorde upp för sig vara godt eller ondt, rätt eller orätt i socialt afseende, hänförde de fordom ej till människonaturen utan till gudarne, hvarigenom dessa blefvo organ för de gemensamma känslorna och meningarna, som sålunda fingo vida större betydelse och stadga än de eljest skulle fått.

Att ha *föreställning om gudar* är ej något särskildt för en högre mänsklig ståndpunkt karaktäristiskt, ty vi veta, att härmed egentligen ej menas annat än att ha föreställning om varelser, som anses *högre än en själf*, och att lägre stående folks gudar ofta ej äro annat än mera framstående människor. Många djur ha ock föreställning om högre varelser än de själfva, såsom vissa husdjur, t. ex. hästar och hundar, som, då de gnägga eller skälla för att få mat eller dryck af sin herre, därmed otvifvelaktigt angifva en tanke på människans öfverlägsenhet ej blott i fysikt utan ock i intellektuellt och moraliskt afseende. Människan blir för dem en sorts *försyn*, och dessa djur anhålla af detta högre väsen om alldeles detsamma som flertalet vildar — för att ej tala om många kristna — då de bedja om regn och en mängd andra materiella fördelar. Också har Burns med skäl kunnat säga, att människan är hundens gud.

Den egentliga sporren för de flesta vildars gudstjänst har alltid varit traktan efter personlig fördel, bönerna till gudarne ha väsentligen bestått i barnsligt tiggeri, eller ha de afsett att afvända gudarnes vrede eller erhålla deras stadfästelse på något afskyvärdt brott.

Huru egoistisk lägre folks föreställning om deras gudar är och huru klen vördnaden för dem ofta kan vara, synes däraf, att negrerna liksom kineserna ofta piska sina fetischer för att lära dem bättre uppfylla deras böner, och af Suetonius' berättelse om huru romarne efter Germanicus' död blefvo

så missnöjda med sina gudar, att de stenade dem och öfvergåfvo sin tro på dem.

Vid tal om vildarnes gudsföreställning kan det vara af nytta att erinra sig Bernardin de S:t Pierres berättelse om en neger, som förtörnades öfver att höra, att det ej skulle finnas någon gud: »finns det ingen gud, hvad är då detta», sade han och drog fram en liten figur ur sitt bälte.

Fetischismen, dess väsen och inflytande på de mänskliga föreställningarna.

Benämningen *fetischism* är jämförelsevis ny; en fransman De Brosse var den, som först genom sitt 1760 utgifna arbete: *Om fetisch-gudarnes kult* bragte ordet »fetisch» till användning i Europa. Ordet härledes af det portugisiska *feitiço, trolldom* eller *magi* och portugiserna använde det för senegalnegrernas o. a. vilda stammars gudabilder, som de själfva kalla *gri-gri,* hvarför fetischism skulle lika väl kunnat kallas »gri-griism». Med fetisch menas ett ting, som man tillskrifver magiska krafter, och fetischism antyder därför tron på trolldom och *under.*

Det finnes två slag af fetischer: *åtkomliga* och *oåtkomliga.* De förra äro endels naturprodukter, endels människoverk. Sålunda har man bland naturprodukter dyrkat: berg (kaukasier, perser, mongoler, araber, germaner, peruaner, negrer), floder och källor (hinduer, parter), skogar och träd (slaver, kelter), stenar (syrier, frygier, araber, lappar), djur (egyptier, indier, japaneser) samt äntligen hudar, ben, klor, fjädrar m. m.

Bland människoverk, har man funnit pilar, sköldar, pålar, krukor, bilder, stöflar, knifvar m. m. vara fetischer.

De oåtkomliga fetischerna äro i synnerhet stjärnorna, solen och månen, och dessa äro de, som senast blifvit föremål för dyrkan och varit de högsta och mest varaktiga. Denna fetischism eller stjärndyrkan bildar en naturlig öfvergång från den lägre och ursprungliga fetischismen till polyteismen eller mångguderiet i egentlig mening. Men äfven en viss dag, en kroppsrörelse, ett namn eller ett ord kan af vildarnes drömmande fantasi förlänas fetischegenskaper.

De obetydligaste föremål, strån, stenar o. s. v., skenbart valda af en nyck eller för egenhetens eller nyhetens skull, kunna få denna sakramenterliga kraft att åstadkomma under eller förskräckelse. Träd af egendomlig form bli å somliga ställen stora fetischer, då de stå midt på en gård eller en bygata; de skyddas då af staket, och folket kommer ofta och utgjuter palmvin eller rom å roten, sägande att gri-gri »tycker om att få sig ett lustigt rus.» Eljest offras till fetischerna hvarjehanda födoämnen, oxar, getter, fåglar etc. och ibland människor.

En fetisch är allt, som anses ha öfvernaturliga egenskaper eller kunna medföra framgångar eller förebygga olyckor; och fetischen rådfrågas, tillspörjes, anropas vid alla viktigare tillfällen. Negerkungar gå vissa dagar afsides för att rådfråga sina fetischer för att intet skadligt må inträffa i deras rike; och då detta är en religionshandling, företages den i allmänhet dagen efter nymånen.

Hvarje person har sin fetisch, som han ägnar den största vördnad för att han skall gagna honom så mycket som möjligt; men det händer ibland, att fetischen får stryk eller förkastas, om han ej medför lycka. I sina boningar ha vildarne ibland ett litet miniatyrhus för sina fetischer — kalladt

»*ju-ju*-hus» hos somliga negerstammar vid Guineakusten — och å åkrarne uppföra de ibland äfven små fetischhus till grödans skydd.

Dessutom finnas stam- eller byfetischer, för hvilka ett större fetischhus med altare — en sorts katedralkyrka — uppföras; dessa firas vanligen å en bestämd veckodag.

Fetischismens ursprung är att söka i den för naturmänniskan egna uppfattningen af naturen och dess företeelser. Sig själf omedvetet öfverflyttar hon *föreställningen om sig själf* på naturen, d. v. s. gifver alla ting och varelser *mänskliga egenskaper,* därvid hon sålunda *personifierar* dem. De föreställas mer eller mindre analoga med människan, begåfvade med känsla och vilja o. s. v.

Utan att på något vis anställa några spekulationer eller vara naturfilosof drager dock naturmänniskan vissa slutsatser — fast dunkla och fantastiska — vid iakttagandet af sina egna handlingar: hon erfar *känslor* och *önskningar,* som drifva till *besluts* fattande, hon *vill* innan hon handlar, hon efterkommer hvad andra *befalla* eller *bedja* om, och därför synes det henne naturligt, att alla företeelser, som tima i naturen — skyarnes utsändande af regn eller blixtar, strömmarnes lopp, skogens sus o. s. v. — skola bero på *känslor* och *viljor,* som drifva därtill.

Hela skapelsen har lif för naturmänniskan; alla ting, äfven de liflösa, ha vilja och passioner: trädet böjer sig, emedan det vill böja sig, strömmen flyter, emedan den vill flyta, och slår blixten ned på människan eller hennes boskap, så är det därför att den vill skada henne.

Fetischer äro därför med ett ord *besjälade föremål. Djuren* få ofta för vildarne genom detta sätt att tyda företeelserna högre mänskliga egenskaper: deras instinkter — d. v. s. så småningom förvärfvade, genom ärftlighet öfverflyttade och i allmänhet omedvetna färdigheter — bli *afsikt* och *öfverläggning,* och då de visa sig kunna öfverträffa människan i konstfärdighet, list och ihärdighet och t. o. m. förstå att på afstånd vädra sin föda och ha förkänningar af väderleken, anser naturmänniskan ock, att djuren kunna såsom fetischer ofta verka på *hennes* öden.

Detta fetischistiska sätt att tolka har varit så naturligt eller spontant under större delen af mänsklighetens långa utveckling och blifvit så rotadt i den mänskliga hjärnan, att den *civiliserade* människan ännu i vår tid ofta kan återgå därtill genom passionernas inflytande. Liksom alla barn i civiliserade länder ha en väsentligen fetischistisk uppfattning af föremålen kring dem och därför med sådan förtrolighet umgås med sina dockor, tala med dem och låta dem tala och handla, så drifver ett häftigt vredesutbrott och än mera ett anfall af verkligt ursinne ofta den vuxne att bli helt fetischistisk: han tilltalar föremålen, förolämpar dem, sparkar och sönderslår dem samt gör dem ansvariga för sina fel o. s. v.

Själfva språket har, såsom ofvan framhållits, ännu hos civiliserade människor många fetischistiska kvarlefvor, och de högst stående fortfara ännu att synnerligast i poesien använda fetischistiska uttryck och talesätt.

Emellertid innehåller det fetischistiska åskådningssättet vid sidan af många orimligheter och vidskepligheter en grundsanning, hvarigenom det visar sig alltjämt oskiljaktigt från det mänskliga lifvet och förenligt med en vetenskaplig filosofi.

Fetischismen anser alla kroppar begåfvade med *självständigt lif;* i viss mån måste den positiva forskningen erkänna detta, då den hos alla kroppar, liflösa såväl som lefvande, finner en dem inneboende *självverksamhet,* d. v. s.

krafter och egenskaper, som äro oskiljaktiga från deras natur och gifva anledning till de företeelser, som äro förknippade med dem. Skillnaden mellan fetischismen och den positiva forskningen härutinnan är blott den, att den förra tillskrifver kropparne en mängd egenskaper, som de ej ha, och öfverflyttar den mänskliga naturen utan vidare på dem, under det den senare blott tillskrifver dem deras verkliga egenskaper. Men dessa — vegetativa och animala krafter och egenskaper hos växter och djur, fysiska och kemiska hos alla kroppar såväl liflösa som lefvande — äro ock ett med den materia, där de uppenbara sig, ej skilda, ej skiljbara därifrån såsom några andeväsen. Till sådana ha de blifvit gjorda under utvecklingsskeden, som följt på det fetischistiska stadiet — genom öfvernaturliga läror — och därigenom har den sanning, som finnes i fetischismen, under långa tider undanskymts af nya fantasier och fördomar, som gjort kropparne rent *passiva* och låtit dem uppfattas såsom styrda af *yttre viljor*. Astronomien ådagalade i nyare tiden först villfarelsen härutinnan med hänsyn till himlakropparne, hvilkas rörelser den visat bero på dem inneboende centrifugala och centripetala krafter; och småningom ha de öfriga naturvetenskaperna ådagalagt en liknande *spontan* (af sig själf skeende) *verksamhet* hos andra kroppar och väsen.

* * *

Fetischismen har utöfvat ett utomordentligt inflytande på hela det mänskliga lifvet, ej blott i religiöst afseende, utan ock i socialt afseende. Den kan sålunda anses ha väsentligen bidragit att grunda *familjen*. Det har ej varit nog, att individer, förenade genom föräldra- och barnaskapets band, lefvat tillsamman för att familjeinstitutionen skulle vara bekräftad: afkomlingarne måste på något sätt vara *förenade med förfäderna*, den närvarande generationen med den flydda. Härför fordrades ett varaktigt och materiellt tecken, som kunde fortplanta fädernas minne, och detta blef *grafven*. Den döda naturen fick genom fetischismen lif, och föreställningen, att lif fanns öfverallt, gjorde, att man ej kunde tro på döden. Härigenom stärktes än mera *vördnaden* för de döda, som redan genom sitt förhållande till de efterlefvande familjemedlemmarne bevarades i hedradt minne.

Det mänskliga lifvet upphörde ej med döden för fetischdyrkaren; människan omvandlades blott, fick en *ny lifsform*. Liket eller askan blef en fetisch, och därför kunde de i grafven förvarade förfäderna lefva bland afkomlingarne. Familjelifvet upprätthölls härigenom på ett verksamt sätt.

Vissa sidor af den mänskliga *moralen* fingo ock genom dessa föreställningar sin första odling, ty de underhöllo *välviljan, vördnaden* och *tillgifvenheten*, därvid likvisst fruktan var i väsentlig mån verksam, innan förståndet nått någon högre utveckling.

Fetischismen befordrade vidare i hög grad öfvergången *från nomadlifvet till det bofasta stadiet*. Människan fäste sig mer och mer vid den *jordtorfva*, som lifnärt henne, där hon uppvuxit, för hvilken hon måhända kämpat, och där hennes kvarlefvor skulle bevaras af efterkommande. De vidsträckta föröddelser i växt- och djurvärlden, som människan på sitt första kringströfvande stadium anställt och som i viss mån ursprungligen voro nödvändiga för att förbereda ett allt tryggare och lämpligare hemvist för ett mer och mer upplyst släkte, inskränktes nu och småningom kunde *fosterlandskärleken* börja att göra sig gällande.

* * *

Man har naturligtvis skäl att framkasta den frågan, *huruvida fetischismen varit det första andliga utvecklingsstadiet,* om ej människan, innan hon nådde detta, befann sig på en ännu lägre ståndpunkt, då hon på djurens sätt lefde ett helt och hållet materiellt lif och ej medelst något förnuft anställde några egentliga betraktelser, skapade sig religiösa föreställningar o. s. v.?

Forskare finnas, som velat antaga ett sådant föregående stadium, som ju kunde anses öfverensstämma med föreställningen om en gradvis utveckling af människosläktet från djuriska stamföräldrar. På ett sådant stadium skulle t. ex. eldsländarne, somliga söderhafsbor och infödingar i nordvästra Amerika för ej längesedan ha befunnit sig.

Men en dylik hypotes låter näppeligen försvara sig.

Vi kunna nämligen ej tänka oss människan utan någon sorts förnuft — om vi ock kunna tänka oss, att människan framgått ur någon förnuftslös djurform (som likvisst är obekant för oss). Men denna stamtyp var ej ännu *människa.* Liksom den mänskliga varelsen alltid varit utrustad med *anlag* till de högre förmögenheterna, alltid haft en sorts språk, alltid ägt förmågan att förfärdiga och använda redskap m. m., så kan hon dock ej tänkas någonsin ha saknat en viss tankeförmåga, högre än djurens, och ett visst förnuft, hvarigenom hon redan på det äldsta stadiet kunnat bilda sig vissa idéer. En rent materiell, i lägre mening djurisk människa skulle aldrig ha kunnat öfvervinna djuren i kampen för tillvaron; endast det mänskliga förnuftet har tillstadt segern öfver den djuriska styrkan.

Att människan vid sitt första framträdande stod djuren mycket nära, är otvifvelaktigt; men häraf följer ej, att hon saknade allt förstånd, ty djuren ha ock ett visst förstånd, och ej heller, att hon var ett djur, ty hon har alltid varit högre organiserad än djuren, om ock organen till en början voro outvecklade.

Det är för öfrigt mycket möjligt, att de *högre djuren* stå på ett sorts stadium af *fetischism,* d. v. s. att de uppfatta alla föremål såsom styrda af passioner och viljor liksom de själfva. En katt, som leker med en boll eller en kork, betraktar otvifvelaktigt dessa kroppar såsom lefvande; och en klocka uppfattas af en apa helt visst, liksom af ett barn eller en vilde, såsom ett väsen med egna böjelser och förmågor.

Den ursprungliga fetischismen har varit så djupt rotad, att de tydligaste spår däraf visat sig under mänsklighetens utveckling i snart sagdt alla länder, fast nya världsåsikter kunnat förefalla i högsta grad afvikande därifrån. Så t. ex. ligger bakom de gamle filosofernas »världssjäl» *(anima mundi)* en dunkel föreställning om världen såsom en fetisch, och samma är förhållandet med den nyare tidens panteistiska uppfattning af »naturen» såsom lifvets allmänna form och upphof. Här har fetischismens teologi lämnat plats för en metafysisk uppfattning; men grundtanken är dock väsentligen densamma.

Fetischismen såsom tro är fullständigt *konkret* och *individuell* — liksom alla andra föreställningar hos naturmänniskan — och därför är antalet fetischgudar oändligt. Hvad den katolske tänkaren Bossuet yttrade om polyteismen: »allt var gud — utom gud själf», kan därför bäst tillämpas på fetischismen.

Polyteismen medförde en betydlig förminskning i gudarnes antal i förhållande till fetischismen. Sammaledes utgör monoteismen en inskränkning i den teologiska världsåsikten i jämförelse med polyteismen, trots dess högre form.

Totemismen.

Man har kallat en viss form af fetischismen *totemism* eller tillbedjan af lefvande naturföremål: växter och djur, men i synnerhet de senare.

Namnet kommer från den bland norra Amerikas indianer brukliga benämningen *dodaim,* som öfvergått till *totem* och betyder den symbol, vanligtvis ett djur, hvaraf klanen eller familjen fått sitt namn. Med totemism har man ursprungligen menat den bland *indianerna* brukliga religionsformen; men då denna öfverensstämmer med många andra folks religioner i hufvuddragen, har benämningen äfven tillämpats på alla liknande religionsformer i alla världsdelar.

I Afrika, Asien och Australien har detta bruk funnits lika allmänt som i Amerika; och bland forntida kulturfolk med djurdyrkan intaga egyptierna och indianerna främsta rummet.

Betschuanerna i södra Afrika indelas i krokodilmän, fiskmän, elefantmän, apmän, buffelmän, o. s. v. Ingen vågar äta köttet eller bära skinnet af det djur, som gifvit stammen sitt namn. Nödgas någon döda ett stamdjur, t. ex. ett lejon, såsom varande skadligt, ber han det om förlåtelse och anställer reningar efter dådet.

Bland australierna är det bruk i snart sagdt hvarje familj att antaga något djur eller någon växt såsom ett tecken eller »kobong», och mellan kobongen och familjen finnes alltid ett hemlighetsfullt samband, hvarför en medlem af familjen aldrig vill döda ett djur af samma art som kobongen. Detta beror på tron, att djur tillhörande denna art äro familjens vänner eller beskyddare, och att döda ett sådant anses som det största brott. Sammaledes får ej den, som har en växt till kobong, samla denna på alla tider af året eller under alla förhållanden.

Här förefinnes en viss känsla af aktning och tillgifvenhet för totem, men ännu ej dyrkan.

Konderna i Indien ha ock sina totem, och skilda stammar taga äfven här namn efter djur, såsom björnstammen, ugglestammen, rådjursstammen o. s. v. Samma är förhållandet med kolerna i Nagpore.

Det är företrädesvis rödskinnen i Amerika, som utbildat detta förhållande till djuren till en verklig religion; klandjuret har hos dem blifvit föremål för religiös dyrkan och behandlats som skyddsgud.

Betydelsen af rödskinnens totem ligger däri, att individerna utan tvekan förklara sig härstamma därifrån. På deras grafvar är det alltid totem och ej deras egna namn, som framställas.

Somliga djur ha ursprungligen blifvit mera hedrade än andra t. ex. sköldpaddan, björnen och vargen, och dessa anses ha spelat en större eller mindre roll i alla de stammar, som organiserat sig efter totemprincipen. Djur, efter hvilka stammen har sitt namn, dödas ej heller här.

En stor del af de *näringsförbud,* som förekomma bland de skilda folken, äro kvarlefvor från totemismen, som sålunda förklarar åtskilliga sedvänjor, hvilka eljest skulle vara obegripliga. Hos jakuterna i Sibirien anser hvarje stam ett särskildt djur såsom heligt och undviker att äta däraf; och detta bruk synes fordom ha varit gällande bland snart sagt alla folk och framgått af en allmän *djurdyrkan, zoolatri* (af *zoon* = djur). Anledningarna till denna kult torde ha varit af flera slag. Sålunda ha enskilda tagit sig namn efter djur, och måhända har man härvid hoppats att komma i besittning af någon

egenskap, hvaraf djuret är synnerligen utmärkt. Familjen har sedan tillägnat sig namnet, och därvid har möjligen den tron småningom uppstått, att densamma verkligen härstammar från det ifrågavarande djuret. Berättelsen om underbara bedrifter af förfäderna, som ansetts omöjliga att utföras af vanliga människor, hvarför de tillskrifvits märkvärdiga djur, torde ock ha samverkat till utbildandet af en verklig djurkult. Vidare ha efterkommande sannolikt förväxlat förfäderna med de varelser, hvilkas namn de buro.

Då exemplet var gifvet af en eller annan familj, togo tvifvelsutan andra familjer efter detsamma, och härigenom fick man ett lämpligt sätt att skilja de olika stammarne genom lätt igenkänliga tecken. Senare härledde emellertid hvar och en sin stamfader från klan-totem.

Det djur, efter hvilket en stam hade sitt namn, betraktades först med intresse, sedan med aktning och slutligen med religiös vördnad.

Förutom dessa totemistiska anledningar till djurkulten ha mångenstädes andra orsaker gjort sig gällande, hvarigenom somliga djur kommit att omedelbart dyrkas såsom mäktiga, öfvermänskliga väsen, under det andra dyrkats såsom fetischer eller förkroppsligade andar.

Man kan lätt fatta uppkomsten af djurkulten, då man besinnar, att vildens gudar på de lägre stadierna äro varelser, som ej äro mycket skilda till sitt väsen från honom själf och få sin betydelse genom att endast anses något mäktigare än människan. Utan tvifvel är det på grund af *styrkan, modet* och *slugheten,* som många djur blifvit gudar, t. ex. elefanten, björnen, krokodilen, ormen, lejonet, tigern m. fl., och särskildt torde nattdjuren — lejonet, tigern, ugglan m. fl., — lätt ha blifvit föremål för religiös dyrkan, då de på grund af sin ovanliga synförmåga måste ha väckt en synnerlig beundran och under inflytande af nattliga fantasier omtalats i många underbara historier.

Åtskilliga djur torde ha dyrkats väsentligen på grund af deras *nytta* för människan, t. ex. kon, oxen, hästen m. fl.

Att kon och tjuren fått så stor och mytologisk betydelse i forntiden, kan man lätt fatta i betraktande af den nytta människan haft af dem, allt ifrån de blefvo husdjur: kon lämnade mjölk och var länge det enda lastdjuret; då hon slaktats, åt man hennes kött och gjorde sköldar, bågsträngar, remmar, kappor m. m. af hennes hud.

Hunden och tuppen voro heliga djur i Zoroasters religion, den förre såsom hemmets och boskapens trogne väktare, den senare såsom morgonens förkunnare, sinnebild för ljuset och solen.

Djurdyrkan har ofta visat, hurusom vidskepligheten på tidigare stadier kunnat uträtta de otroligaste saker och ofta befordrat kulturen i stället för att hindra den. Sålunda hade katten sannolikt ej blifvit tämd, om fornegyptierna ej dyrkat detta djur; men huru har ej huskatten hulpit människan mot de gemensamma fienderna, råttorna, som utan denna öfvermakt skulle varit ett outhärdligt plågoris.

Fastän djurdyrkan synts strida emot det sunda förnuftet, så har den ändock länge kvarstått i form af heliga *mysterier,* som man sökt gifva en djupsinnig betydelse, då man ej kunnat frigöra sig — af gammal vana eller blind vördnad för »fädernas urgamla tro» — från dem, liksom icke heller från andra vidskepelser från tidigare barndomsstadier.

Polynesierna, kända för sin rikedom på teologiska föreställningar och sin lifliga och poetiska inbillning, fortforo att dyrka vissa djur, äfven sedan högre gudar antagits. Sålunda dyrkade de hajarne såsom budbärare för hafsgudarne eller verkställare af deras hämd. Äfven luftgudar ha polynesierna

haft, och dessa dyrkades i fåglars skepnad; i synnerhet var för dem, liksom för många andra folk, korpen föremål för religiös eller åtminstone vidskeplig vördnad. Somliga polynesier ha ock dyrkat ödlor och ormar under antagande, att gudar ingingo i dem.

Det är kändt, att de gamla *egyptierna* voro i hög grad hängifna åt djurdyrkan, och än i dag finner man enligt Sir S. Baker m. fl. spår af totemism i vissa egyptiska provinser, där t. ex. folket ej vill äta oxkött, eller där fjäderfä behandlas på ett vidskepligt sätt.

Många af det gamla Egyptens heliga djur dyrkades blott i vissa trakter, under det de ej voro heliga, utan kunde ostraffadt dödas och förtäras i andra, hvaraf man tydligen ser, att djurkulten här ofta haft en totemistisk början, hvarför en stam haft det djuret, en annan det som sin skyddsgud. Sålunda behandlades krokodilen som ett gudomligt väsen i Arsinoï, där man gödde gäss och fiskar för hans räkning, smyckade honom med kedjor och

1. 2. 3.

Fig. 146. *Egyptiska gudar:* 1, Horus med hökhufvudet. 2, Chnum med fårhufvudet och 3, Sebak med krokodilhufvudet.

armband samt balsamerade honom efter döden; under det man hatade detta djur i Appolinopolis och dödade alla krokodiler man kom öfver.

Hur djupt föreställningen om djurgudar trängde in i folkmedvetandet i Egypten, synes af den mängd af mumier efter heliga djur — katter, schakaler, hökar m. fl. — som funnits i de egyptiska grafvarna. Orsaken till deras dyrkan syntes ännu den grekiske historieskrifvaren Herodot (i 5:te årh. f. Kr.) för helig för att närmare afhandlas.

De bästa bevisen på egyptiernas urgamla föreställning om förkroppsligandet af gudar i vissa djur ha vi i Apisoxen, som var symbolen för den högste guden Osiris, i Horus med hökhufvud (fig. 146), Bast med katthufvud, Ra med fågelansikte, Sekhet med lejonhufvud, Thot med ibishufvud o. s. v.

Hinduerna ha likaledes sedan urminnes tider känt sig bundna vid och dyrkat nästan alla djur. Kon, apan, örnen och ormen ha visserligen fått den största äran; men tigern, elefanten, hästen, rådjuret, fåret, svinet, hunden, katten, råttan, påfågeln, tuppen, ödlan, sköldpaddan, fiskar, ja insekter

ha varit föremål för dyrkan. Än i denna dag är oxen helig i Indien och på Ceylon, där ock gåsen dyrkas, och i nutidens bramaism föreställer den heliga kon gudomen själf, hvarför hon dyrkas medelst årliga ceremonier, därvid den fromme hinduen visar henne ärebetygelser och gifver henne färskt gräs och blommor — för att ej tala om somliga tillbedjares tro, att de skola befordra sin salighet genom att bestryka sig med kons spillning.

Äfven i *Norden* var kon i forntiden föremål för dyrkan. Den nordiska gudasagan förtäljer, att näst jätten Ymer, som var det första lefvande väsen, alstrades af den upptinade isen en ko, Audhumbla, från hvars spenar runno fyra mjölkströmmar, som närde Ymer.

Apguden Hanuman hade sina tempel och sina afbilder såsom varande symbol för Siva, som ansågs förkroppsliga sig i apan, liksom Durga i schakalen. Den vise Ganesa bar elefanthufvud, och Vischnu framställdes i örngestalt.

Apdyrkan har varit mycket vanlig bland forntida folk och har ännu i nyaste tiden ägt rum hos stammar i Indien, Afrika, Japan o. s. v. Apreliker ha ock hållits i den största vördnad, såsom t. ex. en aptand, hvilken länge förvarades i ett tempel på Ceylon och drog dit oerhörda skatter, som de troende offrade för de mystiska tjänster, tanden ansågs ha gjort. Då portugiserna 1554 plundrade templet, bortförde de emellertid tanden, som väl nu finnes i något museum, liksom så många andra reliker och bilder med mystiska krafter, hvilka t. o. m. tillhört kulturländernas högre religioner.

Fetischismens föreställningar lågo uppenbarligen till grund för de gamle *judarnes* föreställning om *ormen* i Eden såsom det ondas symbol, då ormen spelat en stor roll i äldre religioner, icke minst i de egyptiska teologernas myter, därifrån judarne hämtat dess symbolik.

Rester af totemism ha tvifvelsutan legat till grund för åtskilliga symboliseringar i den *kristna* kyrkan.

Framställningen af de fyra evangelisterna Matteus, Markus, Lukas och Johannes medelst mannen, lejonet, oxen och örnen torde hvila på mysteriösa föreställningar från djurkultens tid, och hinduer ha ock funnit dessa symboler helt naturliga såsom varande representanter för evangelisterna.

De kristna katakombernas målningar, hvilka i allmänhet voro symboliska, låta oss se åtskilliga drag af den äldsta kristna tidens tänkesätt, som i väsentlig mån erinra om föreställningar om andeväsens kroppslighet och gudars förkroppsligande i djurskepnad.

Dufvan betecknar i dessa målningar en själ, som funnit ro i himlen; hon betecknar visserligen också den Heliga Ande, men symbolen fick sin dubbelbetydelse däraf, att de frommas själar äfven kallades »heliga andar».

En af de äldsta symbolerna i katakombmålningarna var fisken, som under förföljelsernas tid användes för att medelst ett hemligt tecken framställa Kristus. Om anledningen till just denna bild har man varit oviss; men så mycket vet man, att den har sitt ursprung från Alexandria. Om den ock senare användts, väsentligen emedan det grekiska ordet för fisk (iktys) innehåller begynnelsebokstäfverna till »Jesus Kristus, Guds son, frälsaren, korset», så torde första uppkomsten till denna bilds användande kunna sökas i egyptiska symboler, som framgått af någon fornåldrig föreställning om fiskens egenskaper.

En särskild uppmärksamhet förtjänar *ormdyrkan*, som förefunnits öfver nästan hela världen; ormar finnas ock öfverallt med undantag af de kallaste trakterna.

I enlighet med sin uppfattning af det gudomliga måste vilden lätt få den föreställningen, att ormen, som är så hemlighetsfull och ofta dödar antingen med sitt jämförelsevis obetydliga bett eller med sin styrka, måste vara ett gudaväsen. Härtill har ock bidragit, att detta djur ibland uppnår en hög ålder, med lätthet behålles i fångenskap samt ofta visar sig i all vänskap besöka människornas bostäder, värmande sig vid elden och ätande framsatt föda. Också ha, såsom förut nämts, många vilda stammar trott, att förfädernas själar ingått i dylika ormar, hvarför dessas omvårdnad utgjort en del af huskulten.

Dylika ormar ha ibland blifvit en sorts nyttiga husdjur, då de taga råttor, och åtskilliga folk, t. ex. kaffrerna, värdera dem ock mycket därför.

Den egentliga ormdyrkan har dock varit af annat slag än de dödas kult, då den afsett ormen såsom en verklig gudom.

Icke alltid har ormen ansetts såsom en *ond* gud, utan mycket ofta har han dyrkats som ett *välvilligt* väsen. De ormar, man dyrkat såsom goda gudar, synas ock ha varit af det mindre farliga slaget.

Anledningarna till ormdyrkan torde ha varit endels totemism, och denna förklarar, hvarför ormen mångenstädes betraktas som välvillig, endels fruktan för detta djur, hvarför det först smickrades för att blidkas och sedan blef föremål för dyrkan.

Af Guineanegrernas gudar har ormen varit en af de förnämsta. De ormar, som omedelbarligen äro föremål för dyrkan i Guinea, bevaras i särskilda hus eller kyrkor, byggda för ändamålet i en grop, och åt dem offras får, getter o. s. v. Gamla kvinnor passa upp och föda dem, och de rådfrågas ofta som orakler.

Ormen betraktas här såsom välvillig, och infödingarne anropa honom om hjälp mot sjukdomar och olyckor. Ingen dödar honom af vett och vilja, och skulle någon främling göra det, dödas han af infödingarne, såsom skett med åtskilliga europeer.

Förutom de små ormhusen finnas i Guinea också stora ormtempel, hvartdera med en särskild orm och talrika tempeltjänare. Att dessa gudar medfört lycka, därom ha infödingarne ibland fått otvetydiga bevis. Så t. ex. skulle wyda-stammen en gång göra ett anfall på en annan stam, därvid en orm kom i deras väg; och denna uppenbarelse betraktades såsom ett så säkert förebud till seger, att krigarne med än mera mod gingo i striden och verkligen vunno seger. Därför dyrkades denna fetisch mer än någon annan, och till hans tempel anställes årliga pilgrimsfärder med många ceremonier. Fetisch-bilder finnas, som skola representera ormen, såsom wydas »Agoye», en människofigur med ormar och ödlor kommande ut ur hufvudet. Denna fetisch har mycken likhet med vissa hinduiska afgudar.

I Amerika har ormdyrkan likaledes varit allmän; den fanns hos de gamla aztekerna och peruanerna, lika väl som den finnes bland indianerna. Portugals ambassad-sekreterare Alvarez omtalas ha vid försök att komma till Peru från Paraguay (i 16:de årh.) sett en 27 fot lång orm, tjock som en oxe, hvilken dyrkades i ett tempel och föddes med människokött.

Indianerna dyrka skallerormen, som anses såsom en skyddsgud, hvilken kan framkalla storm och sända gynnsam vind.

Hos många andra folk har man funnit ormdyrkan.

Fordom ägde denna dyrkan rum i alla länder: Egypten, Kina, Tibet, Indien, Babylonien, Persien, Fenicien, Grekland, Italien, Skandinavien, Germanien o. s. v.

I den äldre indiska Buddismen intog ormdyrkan en viktig plats; därtill hörde tillbedjan af afgudar med ormar framväxande från skuldrorna.

Atens borg skyddades i forna tider af en stor orm, och i Rom hade nästan hvarje hem en orm som skyddsgud; i det gamla Preussen dyrkades ormen och gafs föda åt husormen.

I den slafviska guden Potrimpos tempel hölls en orm, liksom man ock i den grekiske läkedomsguden Æskulapius' tempel underhöll en tam, oerhördt stor orm, i hvilken guden ansågs bo eller uppenbara sig. Också härstammar läkarkonstens symbol: en orm kring en staf eller en orm drickande ur en skål, från denna ormkult i Æskulapius-templet. En senare symbolik lät ormen bli läkarkonstens symbol på grund af detta djurs årliga ombyte af hud, därvid det liksom föryngras eller på-nyttfödes.

Den i Fenicien fordom dyrkade ormen framställdes i bild ofta med svansen i munnen, och denna har i senare tider blifvit en symbol af evigheten.

Fig. 147.
De dödas kamp med ormen och andra onda väsen i underjorden. Från fornegyptiernas Dödsbok.

Skandinavernas Midgårdsorm, som i Norden blef helt mytisk, torde ha varit en kvarlefva af en äldre ormdyrkan hos skandinavernas gotiska förfäder i sydligare länder.

Såsom personifikation af det *onda* förekommer ormen i egyptiernas underjord (fig. 147) samt i persernas religion; och det historiska sammanhanget eller släktskapen mellan dessa folks onda ormgud och ormen i den judiska traditionens Eden kan näppeligen vara tvifvel underkastad.

Magiens väsen.

Magien härstammar ytterst från vilda folkslags fetischistiska föreställningar om underbara makters inverkan på människornas lif. Därför har magi funnits hos alla folk i deras barndom, och den finnes ännu hos de lägst stående samt såsom rester af tidigare föreställningar hos civiliserade folk. Ordet magi och den allmännaste uppfattningen däraf har den europeiska kulturen fått från de gamla mederna och perserna, hos hvilka en särskild prästkast, *magerna,* — liksom leviterna hos israeliterna — förstodo de heliga bruken och fortplantade de från förfäderna ärfda kunskaperna. Dessa voro präster, men tillika spåmän och stjärntydare, och höllos i den högsta vördnad samt utöfvade ett utomordentligt inflytande i det allmänna och det enskilda lifvet.

Redan i mänsklighetens tidigare perioder har man kunnat särskilja en högre och en lägre magi — allt efter bildningsståndpunkten och karaktären hos magikerna: sålunda har man kallat den art af magi, som bestod i samkväm med onda andar, *svartkonst, nekromanti* eller *goëti,* och den, som framgick af förbindelsen med goda andar, *teurgi.*

Den högre, med högre religionsformer sammanhängande magien grundade sig på den föreställningen, att människan med tillhjälp af gudomliga

makter vore i stånd att göra sig till härskare öfver sig själf och öfver den yttre naturen. Det förnämsta medlet härför var för den sanne magikern bönen, hvarförutan han intet förmådde. I denna bättre mening kunna esserna, Pytagoras o. a. forntidens vise samt Albertus Magnus, Roger Baco, Raymond Lully, Paracelsus, Agrippa af Nettelsheim, Cardan m. fl. tänkare vid medeltidens slut anses ha varit magiker.

Då man ansåg, att allt jordiskt stod under inflytande af upprätthållande och förstörande naturkrafter, trodde man, att människan blott hade att göra sig till härskare öfver sina egna krafter, som man kallade onda och goda demoner, för att genom dem verka på de under hennes inflytande stående tingen. Därför har läran om demonerna, hvilkas hjälp människan begagnade, från äldsta till nyaste tiden stått i förening med magien.

I den gamla magien grundade sig allt på *kärlek* och *hat*, på strid mellan gynnsamma och fientliga makter; därför måste det vara af vikt för den äkta magikern att känna den ömsesidiga motsatsen mellan böjelse och motvilja, hvilken såsom en naturlag framkallar alla krafter. Om »sympatier» och »antipatier» talade därför alltid medeltidens magiker vid sina mystiska förehafvanden.

* * *

En s. k. »naturlig» magi utbildades redan på fetischismens kulturstadium, då man förenade kunskapen om vissa örters medicinska egenskaper med föreställningen om hemlighetsfulla makters inverkan och antog, att egenskaper tillhörande ett visst djur, t. ex. mod, styrka o. s. v., kunde öfverflyttas till människan genom att förtära något viktigt organ däraf, t. ex. hjärtat. Af denna anledning var forntidens medicin till stor del magisk och kunde trollkarlar och trollkvinnor vinna den största tilltro.

I många af forntidens samhällen härskade tron på *häxeri*. Allmogen i Grekland trodde på de tessaliska häxornas makt, på förvandlingar och på månens magiska inflytande, och judarnes Talmud (en urkund) talar om en Lilit, som var Adams första hustru, moder till demonerna och nyfödda barns fiende.

Hos somliga lägre vildar, t. ex. kaffrerna, är tron på häxeri mycket utbredd och häxprocesser särdeles talrika. Har en människa råkat i en svår sjukdom, som ingen kan bota, anses sjukdomen påförd genom häxeri, och »häxmästaren» eller medicinmannen söker nu utpeka hvem den skyldige är. Vanligtvis anklagas någon rik man; bekänner denne, så bestraffas han med förlusten af större delen af sin egendom, och bekänner han ej, så underkastas han tortyr, som ofta slutar först med offrets död.

Häxmästarnes förnämsta konst är här eljest att »fastgöra» krigare; denna konst är emellertid lifsfarlig för dem själfva, då de måste gå framför truppen i krig och fällas ej sällan först.

Magiens studium kan ännu vara af betydelse, då den visar oss, huru den *ovetenskapliga människan resonnerar* och den benägenhet, som fanns i forntiden att draga slutsatser på grund af likheter eller analogier samt bildförbindelser (idé-associationer). Man slöt hastigt och kritiklöst från hvad man kände till något fullkomligt okändt och oåtkomligt endast genom en viss, ofta helt tillfällig och underordnad öfverensstämmelse. Den ociviliserade människans logik är härvid blott: ting, som på något vis *likna hvar-*

andra, verka på samma vis, eller ett ämne, som verkar på *ett* föremål, kan ock verka på *andra* föremål.

Man kan därför få se en zulukaffrer, som är i färd med att köpa boskap, tugga ett stycke trä för att därigenom uppmjuka säljarens hjärta. Australierna söka att få reda på den trakt, där de skola finna en mördare, genom att iakttaga riktningen af grafelden öfver den mördade. Indianen, som önskar döda en björn, gör en bild af en sådan, skjuter denna och antager, att den verkliga björnen nu skall bli synlig.

Astrologien hvilar helt och hållet på magiska förutsättningar, då den tillskrifver stjärnorna ett mystiskt inflytande på människornas öden.

Vildarnes gudabilder bli i allmänhet ej gudomliga eller få förmågan att verka på ett magiskt sätt förrän de bestrukits med en blandning af medicin och rödfärg, hvilken färg i allmänhet anses som helig.

Till magien hör ock framkallandet af andar efter aflidna, spådom i händerna, *chiromanti* (af *cheir* = hand), grekernas och romarnes förtrollning genom blicken, hvarjehanda ännu brukliga »sympatetiska kurer», trollkarlens antagna förmåga att göra sig osynlig, att förvandla sig till andra skepnader eller att besitta makt öfver en annan människa, hvars bild han äger, begagnande af hvarjehanda föremål för att såsom skyddsmedel eller s. k. *talismaner* och *amuletter* motverka sjukdom eller förtrollning o. s. v.

Då alla folk på lägre stadier föreställt sig luften full af osynliga andar, som gripa in i lifvets tilldragelser, sker ej heller något, som ej tillskrifves andarnes verksamhet. Sällan se vildarne några s. k. naturliga orsaker. Så t. ex. beror en ovanligare träffsäkerhet hos en skytt ej på hans egen genom öfning förvärfvade förmåga, utan på en fetisch, som hjälper honom.

Sjukdomar bero likaledes, liksom alla andra olyckor, på inverkan af andar, och i synnerhet anser sig vilden eller barbaren se bevis härpå i frossskakningar eller krampsjukdomar, då kroppen liksom skakas af en främmande osynlig makt, hvaraf de sjuka äro »besatta». Också spelar *andebesvärjelsen* (exorcismen) den största roll i de lägre folkens sjukdomsbehandling, och denna utgör ett hufvudelement i trolldomen eller magien. Emellertid tillhör andebesvärjelsen ej blott de ociviliserade folken, ty den öfvas stundom också bland civiliserade; huru ha vi ej på 1870-talet hört en undergörande protestantisk präst, Blumhardt i Würtemberg, omtalas för att ha kurerat sinnessjuka o. a. »besatta» medelst utdrifvande af djäfvulen, som därvid utgått i form af järnstycken eller järnspikar (såsom en teologie professor i Upsala, nuvarande biskop Scheele, intygat i Teologisk Tidskrift 1872).

Med magi i trängre mening, till skillnad från den »naturliga» magien, hör egentligen förmågan — tänkt eller verklig — att på mer eller mindre *andlig* väg öfva ett mer eller mindre hemlighetsfullt inflytande på egnas och andras själs- och kroppsförhållanden och på den yttre naturen. Hit höra sjukdomars botande, som åvägabragts genom den egna *tron* eller andras öfvermäktiga *vilja, animal magnetism, hänryckningens* och *entusiasmens* inverkan m. m. Af dessa medel ha tvifvelsutan många magiker af det högre slaget begagnat sig — och kunnat begagna sig, då förra tiders mera barnsliga tänkesätt gjort detta lättare möjligt — hvaraf många betydelsefulla verkningar kunna förklaras.

Drömmarne ha också spelat en stor roll i magien, och man har så mycket mindre tviflat på deras betydelse, som den store läkaren Hippokrates godkänt spådom genom drömmar.

Äfvenledes torde kännedom om vissa elektriska och magnetiska företeelser ofta ha hjälpt magikerna i deras verksamhet. Magnetens historia hör i viss mån till magiens, såsom redan namnet *magnes* = trollsten antyder.

* * *

Verksamheten hos de magiska läkemedlen har emellertid ansetts ej vara begränsad till de lefvande kropparne, utan, förenade med åkallan och andra ceremonier, ansågos dessa kunna frambringa nära nog hvarje önskad verkan, synnerligast att ingripa i *väderleken*, framkalla regn, stilla eller framkalla storm, göra åkrar fruktbringande eller ödelägga dem o. s. v.

Ännu i våra dagar finna vi bland vilda och barbariska folk i de mest skilda världsdelar präster eller trollkarlar, som anses ha förmågan att förutsäga väderleken och öfva inflytande därpå.

Fetischdyrkande vildars trollkarlar: häxmästare, medicinmän, regnmakare o. s. v. äro ej att betrakta som präster i egentlig mening, utan blott såsom personer, hvilka anses äga en underbar förmåga att påverka naturen till nytta eller skada för människorna, om ock polyteistiska vildars andliga ledare, som kunna anses som en sorts präster, oftast äfven bruka trolldom.

Medicinmannens yrke är merendels ärftligt, ehuru det ofta bortläres till unga vetgiriga lärlingar mot betalning. I Syd-Afrika erlägger lärlingen, enligt Doktor E. Holub, till mästaren vid kursens början en ko eller andra varor af lika värde, och nu blir han invigd i alla konstens hemligheter: samlandet af örter och deras beredning, anställandet af besvärjelser etc. I skog och mark ströfva de omkring, och läraren visar här hvilka växter och växtdelar, som äro verksamma läkemedel, och omtalar hvilka årstider och hvilka timmar på dagen, som äro de lämpligaste för deras insamlande; örterna ordnas nu, torkas, rostas eller sönderstötas till pulver eller ock göres en dekokt däraf; till beredningen af denna »medicin» hör vidare vissa mystiska formaliteter och ord, hvilka användas vid de sjukas behandling, därvid i allmänhet mycket oväsen anställes — dels för att skrämma bort de onda andarne, som alstrat sjukdomen, dels för att imponera på omgifningen.

För lokala lidanden användes ofta koppning och för febrar svettdrifdrifvande medel; härvid förordnar medicinmannen, att den sjuke skall vira in sig i sin bästa filt, och när medicinen gjort sin verkan, infinner han sig för att »nedgräfva» filten med den utsvettade sjukdomen, d. v. s. tillägna sig den förra.

Ofta besitta fetischismens medicinmännen kännedom om åtskilliga verksamma läkemedel, mest örter, som de använda i förening med mystiska besvärjelser o. s. v.; ofta äro dock deras medicinska medel af fullkomligt fetisch-natur — ämnen hämtade ur djurriket — och sakna hvarje fysiologisk verkan; de äro med ett ord magiska.

Till medicinmännens yrke hör ock att anskaffa amuletter till skydd mot sjukdomar, olycksfall, förhäxning o. s. v., och dessa utgöras mestadels af såsom fetischer verkande delar af vilda djur: ben, horn, klor, hud, fjäll m. m. af olika slags däggdjur, fåglar, ormar, sköldpaddor o. s. v. Äntligen skall medicinmannen kunna förutsäga framtiden, återfinna stulna saker, an-

ställa besvärjelser för att skrämma bort onda människor och djur, skaffa regn och skörd m. m.

Ibland finnas elaka trollkarlar, som af hat eller hämd söka skada andra, påföra sjukdomar, förstöra skörden, hindra regn o. s. v. och dessa äro allmänt fruktade samt få särskilda binamn; med dessa utmärkas ofta personer för att brännmärkas på det föraktligaste sätt, och därmed skrämma mödrarna sina barn för att göra dem lydiga — alldeles som man i civiliserade folks barnkammare ännu plägar skrämma barn för »busen».

Dessa trollkarlar tros uppgräfva lik och döda små barn för att få vissa verksamma organ till trollmedel; men de viktigaste af dessa äro dock organ af skadedjur, såsom boaormen, krokodilen, lejonet m. fl., som människorna svårligen kunna bemäktiga sig. Regn tro sig de onda trollkarlarne kunna afvända genom hvarjehanda medel, såsom antändandet af färska grenar af en grön buske i förening med besvärjelseformler, tillintetgörande af regndoktorernas medel, afskjutande af gevär mot molnen o. s. v.

Regnbesvärjelsen är onekligen den viktigaste delen af medicinmannens yrke; det gäller naturligtvis, att denne går så klokt som möjligt tillväga och att han uppskjuter sitt arbete tills han af skyarne fått någon förhoppning om ett godt resultat. Men ofta vill folket ej vänta längre än det gjort, utan fordrar regn, och då kan medicinmannens rykte stå på spel; emellertid brukar man ibland för bättre framgång — sannolikt på inrådan af försiktiga medicinmän — vid längre perioder af torka tillkalla regnmakare från regnrikare trakter, under det de inhemska anlitas sådana år, då nederbörd är vanligare.

Å somliga ställen, såsom i Syd-Afrika, gräfves för ändamålet ett regnfält och häri nedläggas de af medicinmannen köpta välsignade fröna; från den tiden får ingen afbryta de unga grenarne på träden. Möjligen beror denna föreskrift på kännedom om trädens förmåga att draga till sig regn.

Har det börjat regna, söker medicinmannen »fjättra» regnet för en längre tid och begifver sig därför ensam eller i sällskap med lärjungar eller egendomsägare till höjder, där han mumlar besvärjelseformler, hvisslar och ropar samt antänder eldar; ibland inkastas vissa ämnen däri för att medelst dessas krafter ytterligare påverka regnfetischen.

Förfela alla använda medel sin verkan, skjuter medicinmannen skulden på befolkningen, som anklagas för att ha brutit mot lagar och bruk, och vanligtvis söker man få reda på någon viss, som är den egentlige förbrytaren och som, då han funnits, underkastas hvarjehanda reningsceremonier. Hjälper ej heller detta, företages en allmän rening af alla eldhärdar, ja af hela staden, boskap offras till någon död höfding för att blidka hans vrede eller jakt anställes ock på vissa vilda djur för att få vissa organ till besvärjelsemedel o. s. v. En fördel ha alltid dessa åtgärder: att vinna tid; men den djupt rotade tron är likvisst så stark, att vildarne i allmänhet ej tänka härpå, utan vänta sig allt af de använda medlen.

Livingstone har omtalat liknande bruk, som utöfvas af den afrikanske medicinmannen; han skaffar sig kol af brända fladermöss, inre organ af vissa djur, såsom hjärtan af lejon, bezoarstenar (hårstenar i tarmarne) af gamla kor, skinn och kotor af ormar samt något af hvarje rot eller planta, som finnes i landet; därpå utväljer han en särskild knölig rot, sönderstöter den, gifver en infusion däraf åt ett får, som några minuter därefter dör i konvulsioner; en del af samma rot får genom förbränning uppgå i rök och stiga mot skyn; regn följer måhända en eller två dagar därpå och folket har fått tillräckligt bevis på medicinmannens förmåga.

Detta exempel visar oss, huru tron på inbillade egenskaper hos hvarjehanda föremål ofta har sitt ursprung i erfarenheten om vissa af deras verkliga egenskaper.

Emellertid försvinner mer och mer tron på regnbesvärjelsen, i den mån plogen införes bland vildarne och upplysningen vinner insteg. Men trots plogen och många vetenskapliga insikter, har mången i kulturländerna länge trott på regnbesvärjelsen, såsom synes däraf att det i de gamla romarnes mest upplysta tidsålder fanns kvinnor, som staten underhöll för att afvända hagel och behärska väderleken, samt att civiliserade samhällen i våra dagar ofta likaledes underhålla präster, som genom åkallan söka inverka på väderleken, anropande gudomen i långvarig väta och i långvarig torka, när åskan går o. s. v.

De lägre folkens föreställningar om själens odödlighet och ett lif efter detta.

Den mening, som människan på de vilda och barbariska stadierna har om »*själens*» *väsen*, är af afgörande betydelse för hennes första religiösa föreställningar. Hon ser, att vissa lifsyttringar ibland finnas, eller i det vakna tillståndet, men att de ibland, eller i sömn eller dvala, äro borta; hon måste därför, i betraktande däraf att kroppen i senare fallet synes liflös, undra, om ej något rörligt och lefvande, men osynligt väsen ibland innebor i kroppen och ibland lämnar den. Hon skapar häraf begreppet *själ*, som sålunda ursprungligen är en föreställning, framgången af naturmänniskans betraktelsesätt.

På lägre stadier har människan svårt att skilja *svimning*, *dvala* och *skendöd* från verklig *död;* man är i de förra tillstånden död för en tid, men kommer till lif igen, d. v. s. själen återkommer efter sin bortovaro. Efter uppvaknandet från en *dröm* tror naturmänniskan, att hon varit borta eller att andra varit hos henne; men då hon vet, att kroppen varit orörlig under tiden, antager hon, att hennes afbild eller själ gått ut ur kroppen och umgåtts med andras själar.

Hon kan så mycket mindre tvifla därpå, som det ibland händer, att man i vaket tillstånd kan se bilder utan att andra se dem. Att detta är en sinnesvilla eller hallucination, förstår dock ej den ociviliserade, som ock finner det helt naturligt, att själen ej dör med kroppen, utan fortlefver efter döden: i drömmar eller syner visar den sig fortfarande för de öfverlefvande, som därför anse sig alltjämt på ett objektivt eller verkligt sätt ha att göra med de döda.

Då äfven djur och liflösa ting kunna liksom människor synas i drömmen, måste vildens och barbarens logik antaga, att äfven de ha en själ eller rörlig afbild. Hästar, hundar, spjut, sköldar, kanoter m. m. ha därför såsom människan en dubbel tillvaro och finnas till såsom verkliga väsen för den drömmande lika väl som människornas själar. Fidschierna trodde förr, att om en yxa förstördes, så gick hennes själ till Bolotu, de dödas ö; och algonkvinindianerna voro öfvertygade, att yxor och kittlar, likaväl som människor och djur, skulle färdas öfver vattnet och gå till den stora byn, där solen går ned. Huru ociviliserade uppfatta människors, djurs och tings själar på enahanda sätt, synes bäst af de begrafningsgåfvor och offer, som

brukas hos lägre folk för att vara de dödas själar till nytta i andarnes land. Här vandra enligt indianerna männen med sina gevär och pipor, kvinnorna med sina korgar o. s. v., liksom fornkelterna och forngermanerna tänkte sig behöfva häst och svärd med sig i grafven och dessa samt andra forntida kulturfolk i grafven nedlade en mängd saker, föda, kläder, redskap m. m. vid sidan af liken, som om dessa ännu kunde lefva en sorts lif.

Djur ha hos de flesta folk på lägre stadier offrats för att deras själar måtte vara den dödes följaktige.

Liksom eskimåerna offra en hund vid ett barns graf på det att detta skall få en vägvisare under sin vandring, så begrofvo eller brände aztekerna äfvenledes en hund med ett bomullssnöre kring halsen jämte den döde för samma ändamål. Hos hinduerna offras en ko för att den döde skall komma öfver dödsfloden Vaitarani, och han håller ock i själfva dödsstunden kons svans i sin hand för att hålla sig uppe i vattnet.

Detta bruk har sannolikt varit gängse hos många andra ariska folk; därom erinrar den gamla plägseden i Tyskland, England, Danmark och Sverge att leda en ko i liktåget.

Liksom djur jordades ock ofta människor, mest hustrur och slafvar, jämte den döde för att fortfarande vara honom till nytta.

I Peru hängde sig en afliden höfdings hustrur och begrofs ett stort antal tjänare för att deras själar skulle tjäna honom i det andra lifvet, och folket förklarade ofta, att de sett längesedan begrafna vandra omkring med deras aflifvade hustrur samt bärande de föremål, som nedlagts jämte dem i grafven.

Bland Afrikas negrer finnas liknande bruk. Sålunda beträdde kungen af Dahome (Guinea), medan detta rike ännu fanns, innan fransmännen eröfrade detsamma, de dödas land med ett följe af hundratals människor, hustrur, krigare, sångare m. fl., och årliga offer anställdes på hans graf. Ofta dödades här män för att vid någon offentlig handling af kungen bringa bud därom till hans aflidne fader.

Karaïberna, fidschierna, Borneo-stammar m. fl. offra hustrur och trälar på husbondens graf för att utgöra ressällskap, och den dödes släktingar uppmana mångenstädes offren att väl tjäna och vårda husbonden; unga flickor begrafvas lefvande hos somliga folk t. ex. zulukaffrerna, för att tjäna någon afliden drottning.

Det urgamla bruket i Indien, att hustrur själfmant bestego de bål, som förtärde deras aflidne mäns kroppar, har ofvan omtalats.

Hos forntidens kelter, germaner, romare m. fl. var det ofta bruk, att vänner, slafvar och frigifne frivilligt läto brännа sig på den aflidne vännens eller herrens bål för att fortsätta lifvet med honom. Plotinus offrade sig sålunda för sin skyddsherre, å kejsar Otos bål läto hängifna soldater brännа sig lefvande och Plautius gaf sig själf döden för sin hustru Orestella.

Lång tid efter upphörandet att offra hustrur och slafvar på männens och höfdingarnes bål dödades och begrofvos högtidligt krigarnes hästar; 1781 ägde en dylik begrafning rum i Trier (Rhenprovinsen), då i enlighet med Tyska Ordens bruk en general Kasimir begrofs med sin stridshäst. Ja, ännu så sent som 1874 ägde ett dylikt offer rum, då efter kurfursten af Hessen Fredrik Vilhelms begrafning i Kassel hans åtta isabellfärgade favorithästar blefvo skjutna, sedan de dragit hans likvagn. En sista lämning af detta offer är det ännu i åtskilliga länder gällande bruket att vid begrafning af en högre militär leda hans häst efter kistan.

Åtskilliga andra kvarlefvor af äldre föreställningar om döden anträffas allt emellanåt i de flesta länder. Sålunda bruka bönderna i somliga trakter af Tyskland sätta skodon på den döde, efter forngermanernas plägsed med hänsyn till den svåra vandringen till den andra världen, eller inlägga i kistan nål och tråd för att laga sönderrifna kläder, och mångenstädes i Europa lägges ett mynt i den dödas hand till vägpengar.

På grund af den hos fidschierna rådande tron på ett tillkommande lif och deras öfvertygelse, att sådana de äro i detta lif, skola de lefva i det kommande, är det som familjemord, som så allmänt utöfvas hos dem, ej är ett brott, utan en plägsed. Fidschierna ha själfva sålunda en stark bevekelsegrund att lämna detta lif, innan de äro försvagade af ålderdomen, och följden har blifvit, att ytterst få äldre personer finnas bland dem och att flertalet innan de blifvit ålderstigna strypas eller begrafvas lefvande. Särskildt är det barnens plikt att döda föräldrarne, och som fidschierna anses vara vänliga och tillgifna mot sina föräldrar, betraktas denna plägsed »som ett så stort bevis på tillgifvenhet, att inga andra än barnen kunna utöfva den» (missionären Hunt.)

Huru lefvande tron på ett tillkommande lif är, men ock huru denna tro afser ett lif af helt materiellt slag, mer eller mindre liknande det nuvarande, synes vidare af bruket att vid en höfdings död »sända med honom» några af hans hustrur och slafvar.

Hos ny-zeeländarne finner man drag, som utvisa en liknande föreställning om kroppsliga behof efter döden. I den dödes hand lägges före bränningen ofta ett ägg för att tjäna som föda, och dessa vildar, som ständigt föra krig i lifstiden, hoppas få fortsätta samma lefnadssätt efter döden.

Huru fornegyptierna tänkte sig döden som en sorts fortsättning af detta lifvet och ej trodde på själen såsom en blott och bart andlig fortvaro synes bl. a. af grafteckningar föreställande de aflidna sysselsatta med åkerbruk och förströende sig med ett af egyptiernas förnämsta nöjen, det att fånga fåglar med nät.

Forngermanerna trodde ock på en personlig odödlighet. Döden var visserligen för de tappra och rättrådiga en öfvergång till ett bättre lif, men därmed menade de ej ett högre rent andligt lif, hvartill kristendomen omvandlade denna urgamla tro på ett personligt fortlefvande, utan gällde det för de gamla att komma till Odin med hull och hår, häst och svärd m. m. jordiskt.

Sällheten i ett tillkommande lif bestod hos germanerna i att kämpa om dagen och om aftonen njuta af gästabud i himlens lysande salar. Huru materiell denna föreställning var, synes ytterligare däraf, att lycksaligheten till stor del bestod i att komma med stora ägodelar till Valhalla, ty man skulle efter döden njuta lika mycket som förut af den rikedom, som man hade med sig på bålet eller nedgräfd i jorden.

De gamla grekerna och romarne hade ej en så rotad föreställning om personlig odödlighet som germanerna och egyptierna. Begreppet härom tillskrefvo romarne de nordiska folken — då de lärt känna dessa, fanns ej längre den egyptiska odödlighetsläran — och den romerske skalden Lukanus (i 1:sta årh. e. Kr.) säger, att de voro »lyckliga i denna sin villfarelse».

Kineserna tro allmänt på någon sorts jordiskt fortlefvande af den aflidnes själ; inträffar dödsfall under en sjöresa, kastas därför kroppen ej i hafvet, emedan själen då skulle ohjälpligen gå förlorad i djupet, utan be-

varas, inlagd i tjäradt tyg, ombord, för att begrafvas i land på öfligt vis. Därför ha ock de amerikanska bolag, hvilkas ångare ombesörja trafiken mellan Kina och San Fransisko, måst gå in på att behålla kinesiska lik ombord, till resans mål blifvit uppnådt.

* * *

Människans *skugga* anses af många vildar och barbarer vara hennes själ. Sålunda beskrefvo ojibwas-indianer en gång, att en af deras höfdingar dog, men att, då de höllo på att vaka öfver kroppen, hans skugga kom tillbaka i densamma, hvarpå han satte sig upp och nu omtalade, huru han rest till dödsfloden, men därifrån blifvit återsänd till sitt folk.

De gamla grekerna föreställde sig de aflidnas själar såsom skuggor, hvilka hade underjorden, Hades, till hemvist; detta ställe kallades ock »skuggornas rike».

Lägre stående folk föreställa sig vidare, att *andedräkten* är väsentligen detsamma som själen.

Sålunda föreställde sig förr Nikaragua-indianerna, att det vid döden utkom något ur människans mun, som liknar en människa och ej dör, eller andedräkten; och bland de gamla romarne var det sed att, när någon befann sig på det yttersta, de anhöriga sökte att med munnen uppfånga sista utandningen: man trodde, att själen då utgick genom munnen.

Tankegången härvid är lätt att fatta: kroppen lefver blott så länge den andas; andning och lif bli liktydiga, och med andedräkten bortgår ock själen eller anden. Också erinra många språk alltjämt om denna uppfattning; liksom ande i svenskan, så betyder ock i latinet *spiritus* ursprungligen såväl andedräkt som själ och lif (i öfverflyttad mening), och andlig betyder här *spiritualis*, hvaraf *spiritualism* (= idealism) eller andelära. Andar kallas ock på franska *esprits* och på engelska *spirits* eller *ghosts* (som egentligen betyder »andningar»).

Den mosaiska uppfattningen af ande var af samma art, såsom synes af bibelns skapelsehistoria: »Och herren Gud gjorde människan af jordens stoft och *inblåste uti hennes näsa* en lefvande ande, och så vardt människan en lefvande själ.

De äldre kulturfolkens, egyptiers, judars, grekers, romares m. fl. föreställning om själen härrörde uppenbarligen från äldre ociviliserade stadier, och de gamla grekiska filosoferna gåfvo endast den gängse uppfattningen af själen en förfinad form genom ett metafysikt betraktelsesätt. De föreställde sig två slags själar: en lägre eller djursjälen, som förestode de enklare tankeförrättningarna och känslorna – på latin *anima*, som betyder lif, själ, men också andedräkt — och finnes hos såväl djur som människor, samt en högre eller den förnuftiga människosjälen, förnuftet, tanken, anden — på latin *animus* eller *mens* — hvilken ensam vore odödlig, liksom den ock vore omateriell.

Än i dag sysselsätta sig de metafysiska filosoferna med frågan om hvad själ är, utan att ha kunnat gifva något tillfredsställande svar därå. Själen är, säga de, en alltid lefvande och verksam materiell lifsprincip, det egentliga väsendet, som har en fullt självständig tillvaro, oberoende af kroppen, hvarför hjärnan blott är ett organ, som själen begagnar. Naturvetenskaps-

mannen åter säger, att själen är benämningen på den medvetna verksamheten hos vissa celler i hjärnans grå substans — tanke- och känslocellerna eller uppenbarelser af dessas lif.

* * *

Hos de flesta folk spårar man sålunda på deras tidigare utvecklingsstadier föreställningen om *en tillvaro efter den jordiska. Döden* betraktas dock ej som en upplösning af varelsen, utan som ett *ombyte af lifsform.*

Men man trodde dock ursprungligen hvarken på själens öfverflyttning i andra lefvande varelser, *själavandringen,* eller på förflyttandet till en *särskild boning* af himmelsk eller helvetisk art. Dessa föreställningar tillhöra senare perioder, sedan spekulationer om solens vandring och om »underjorden» börjat anställas.

Lägre stående folk tro ofta, att själarna af aflidna förfäder *återfödas i barn* och att dessas likhet med de förre därigenom får sin förklaring. Själen kan emellertid enligt denna tro äfven taga sin bostad i en *djurkropp:* en björn, en schakal, en fågel, en orm o. s. v. Det är därför, som zulukaffrerna anse de oskadliga ormar, som ofta krypa in i deras hyddor, värma sig vid familjehärdar och mottaga föda, såsom förfäder, kommande på besök och deltagande i hemmets angelägenheter liksom i lifstiden.

Denna tro på själavandringen har i somliga religionsläror, såsom bramaismen och buddismen, blifvit satt i system (hvarom mera längre fram).

Enligt äldre meningar trodde polynesierna, att det var blott de adliga, som kommo i åtnjutande af ett lif efter detta; i likhet med forngrekerna och andra äldre kulturfolk ansågo de nämligen, att det endast var dessa, som hade en högre själ, under det det lägre folket i detta afseende ej skilde sig väsentligen från djuren. Med tiden ha dock dessa folk antagit odödlighet för alla, då de förklarat själen vara ett eteriskt element i kroppen. Från underjorden kunna de aflidnas själar tidtals göra besök hos de lefvande och synas då om dagen som djur och om natten som spöken. Spökrädsla är därför vanlig hos dessa liksom de flesta vilda folk.

Bland papuerna brukar man efter begrafningen af den döde förfärdiga en liten trästaty, »korvar», hvari den aflidnes kringirrande själ inlockas genom att tilltala densamma. Till korvar ställer man böner för att erhålla hans råd och hjälp, och för samma ändamål får han ock offer af tobak, tygstycken, glaspärlor o. s. v. Får den bönfallande nysning, darrning eller någon annan kroppsskakning, gäller detta som ett ogynnsamt tecken.

För de i sjukdom eller till följd af olycksfall aflidnas andar fästas små husformade trästycken i träden, på det att deras själar må kunna taga sin bostad däri.

Att man fordom föreställde sig själen såsom ett sorts rörligt eller bevingadt väsen, synes af fornegyptiernas teckningar i Dödsboken, där den dödes själ framställes sväfvande öfver liket i form af en fågel med människohufvud, som liknade den döde, då själen antogs skola vid »uppståndelsen» återförenas med kroppen, som ej tillintetgjordes (fig. 148). Samma föreställning om själen fick hos romarne sitt uttryck i bruket att vid store mäns apoteos (gudaförklaring) lössläppa en örn, som ansågs föra själen till himlen.

Bland vildar finna vi ibland liknande föreställningar, såsom bland abiponerna i Syd-Amerika, som trodde, att vissa små ankor, som flyga omkring om nätterna och yttra ett klagande ljud, äro de döda själar.

Äfven gudaväsen föreställde man sig ofta i fågelgestalt, och en kvarlefva af äldre föreställningar härom ha vi i berättelsen om Jesu dop, enligt Matt. 3: 16: sedan Johannes döpt Jesus i Jordan och han uppstigit ur vattnet, då vardt honom himlen öppnad och han såg Guds Ande nederfara *som en dufva* och komma öfver honom.

Själens kroppslighet har man gång på gång försvarat inom den *kristna kyrkan*, som ock ofta upprätthållit tron på *Guds kroppslighet* och ett *materiellt paradis*. Under de tre första årh. e. Kr. bekände de kristna lärarne allmänt själens kroppslighet, som t. o. m. gjordes till en dogm af kyrkofadern Tertullianus (d. 245), hvilken ansåg, att själen utan en kropp ej kunde ha någon förnimmelse, och äfvenledes menade, att Gud måste ha en kropp.

I 14:de årh. finna vi påfven Johan XXII i öfverensstämmelse härmed förklara, att de frommas själar först komma till paradiset efter kroppens uppståndelse.

Vi se sålunda, att själen enligt den ursprungliga föreställningen ej var rent andlig, såsom den under senare utvecklingsstadier uppfattats, utan bestod af någon sorts materia.

På lägre stadier gällde det därför i fråga om odödligheten ett fortlefvande af ungefär enahanda slag som det jordiska lifvet.

Fig. 148. *Den dödes själ sväfvande öfver kroppen* · från fornegyptiernas Dödsbok. Vid den döde, förvandlad till mumie, står begrafningsguden Anubis; själen håller i sina händer ett miniatyrsegel, andedräktens symbol, samt ett öglekors, lifvets symbol; då dessa hållas mot den dödes näsborrar och mun, skall han vakna från sin sömn och lefva igen.

Att själen behöfde något medel för att förflytta sig i rymden, var på de lägre stadierna en vanlig föreställning, och somliga folk ha tänkt sig vissa hjälpredskap för att komma från jorden till himlen. Judarne drömde sålunda om en »Jakobs stege» och de kristnade maorierna trodde förr, att de troendes själar gingo till himlen på en spindeltråd. Därför brukade dessa ej heller förstöra spindelväfvar.

Begrafningsbruk.

På grund af dels den vördnad och fruktan, som folk på de vilda och barbariska stadierna ha för de dödas själar, dels föreställningarna om människans lif efter döden, ha ock de flesta från urminnes tid ägnat de döda mycken omsorg: ibland har man lämnat dem deras gamla bostad som dödsboning, ibland torkat kroppen eller uppsatt den på en ställning, eller har den begrafts i en kanot eller har en grafbyggnad uppförts öfver det jordade liket eller dess aska.

Ända ifrån stenåldern känner man till *grafvar* af en sådan byggnad, att de utvisa afsikten att för en längre tid gifva de döda en bostad; den forntida människan kunde ej annat än tillerkänna den döda kroppen ett

visst lif, fullt af mänskliga behof och företeelser. Därför är det, som man så ofta finner forntidens döda hvila i boningar, som mer eller mindre likna de lefvandes, och det är från detta åldriga bruk, som de nutida grafvarnes husform i många civiliserade länder (t. ex. Frankrike) härstammar.

Hos vissa folk, t. ex. japaneserna, jordas de döda allmänt i familjens trädgård i bostadens grannskap, då ej samboende i större städer gjort gemensamma begrafningsplatser nödvändiga.

Man jordade fordom ofta den döde under själfva boningshuset, fast familjen fortfarande bodde där; och ännu finns det folk, som bibehålla detta bruk. Men af hälsoskäl upphörde man snart därmed, ehuru man mångenstädes torde ha fortsatt att, såsom veierna, först begrafva den döde i huset och sedermera flytta liket.

På många skilda ställen finner man ännu, att vildarne låta den döde få behålla sin gamla bostad. Sålunda svepa och begrafva mandingo-negrerna, ö-karaiberna m. fl. folk den döde i hans hydda, som därefter öfvergifves. Då emellertid den döde ej kan underhålla sin bostad, förfaller denna så små-

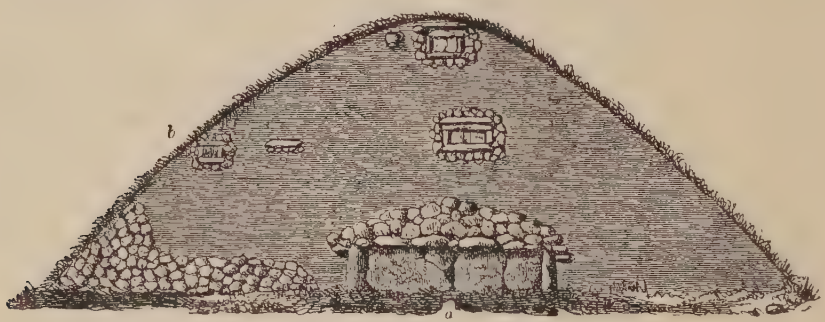

Fig. 149. *Genomskärning af en ättehög i Halland;* vid högens botten en lång stenkista innehållande ett obrändt lik från tidigare bronsåldern; högre upp 3 små stenkistor, en grop och ett kärl med brända ben från senare bronsåldern.

ningom och dess multnade rester blandas med den dödes. Mångenstädes har i sammanhang härmed den föreställningen utbildats, att den döde blott en tid trifdes i sin gamla bostad.

Men mångenstädes har man tidigt gifvit de döda varaktiga hus af sten. Innan dessa fingo det monumentala utseende, hvarom t. ex. egyptiernas och romarnes grafbyggnader ännu bära vittnesbörd, gjordes de af enklare slag: af stora och grofva stenar, ställda sida vid sida i jorden, bildades ett rum af större eller mindre utsträckning, och å dessa lades större stenar såsom tak. De omslötos i de flesta fall af jord och doldes ibland fullkomligt af en jordkulle: *ättehögen* (fig. 149). Till detta rum ledde ofta en gång och vid dess inre öppning fanns en tröskel, hvilket utvisar, att man tagit människoboningar till mönster för dessa grafvar eller *gånggrifter* (fig. 150). Likheten mellan dessa och vissa nordliga folks, t. ex. eskimåernas vinterbostäder är påfallande, såsom våra arkeologer, synnerligast Sven Nilsson, längesedan framhållit.

Ibland gjorde man grifter utan gång; var deras form rund, kallades de i norden *dösar*, och voro de fyrkantiga, kallades de *hällkistor*. Äfven dessa erinra genom sina stora dimensioner om de lefvandes bostäder.

Liknande grafvar, såväl med som utan gång, finnas äfven i andra länder. De som sakna gång kallas i England och Frankrike *dolmens*, hvarmed ock menas detsamma som *stendösar* eller 3—4 upprättstående stora stenar med en stor sten hvilande därpå (fig. 151). Orientens inflytande på Europa redan under yngre stenåldern, eller omkring 3,000 år f. Kr., synes bl. a. af öfverensstämmelsen mellan stendösar och gånggrifter i Orienten och Europa. Dessa stå i allmänhet öfver jordytan och ha därför af äldre arkeologer (orätt) ansetts som »druid-altaren». De kvarlefvor, som uppgräfts under dem, visa dock, att de varit grafvar. Dösar förekomma tämligen allmänt i snart sagdt alla länder: i Indien, Algeriet, Frankrike, Irland, Skandinavien, Portugal o. s. v.

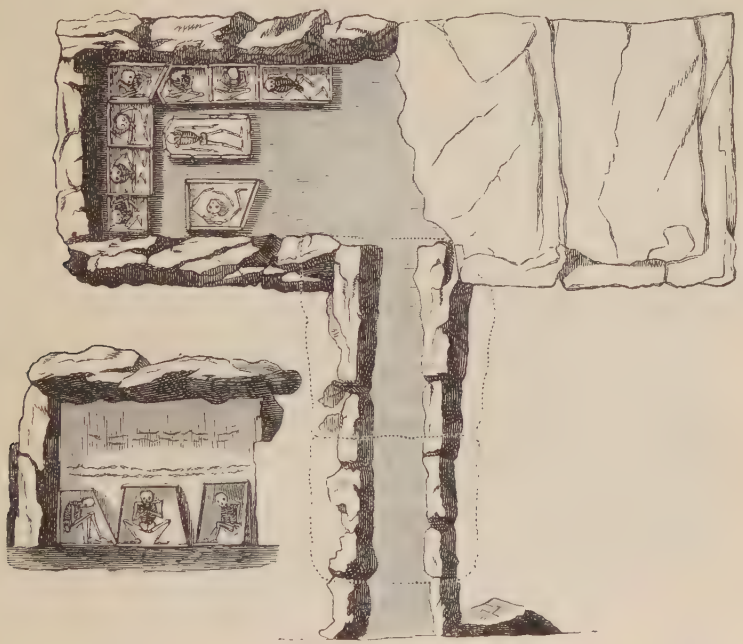

Fig. 150. *Gånggrift vid Axevalla.*

Grafvarne utmärktes ock ofta af kretsformiga stensättningar (cromlechs i England), hvilka ibland ha en stendyss i midten.

Med hänsyn därtill, att store mäns grafvar fordom ofta gjordes till tempel, där de aflidnes själar dyrkades, är det sannolikt, att dylika stenkretsar tjänat som tempel, fast de senare ock kunnat vara samlingsplatser, där höfdingar och menighet afgjordt landets världsliga angelägenheter. Ännu tjäna de i södra Indien som tempel.

Att tempelbyggnaden i Indien framgått af grafhögen har blifvit ådagalagt, och all sannolikhet finnes att antaga, att de teistiska templen ursprungligen haft sin början i store mäns tempel — liksom den kyrkliga institutionen haft sin ursprungliga grundval i familjen.

Ofta har den aflidnes begrafningsplats utmärkts af en upprest stor sten, bautasten, ett bruk, som ännu användes på somliga ställen, såsom bland kasierna i nordöstra Indien.

Ibland finner man ett stort antal af sådana stenar uppställda i långa rader, somliga ställen med en rödmålad fläck upptill, såsom gruppen nära Delgaum i Dekan. Då den röda färgen är helig bland många vildar, torde dessa stenar ha varit föremål för dyrkan, men om de föreställa fetischer eller människor, är ovisst. Hit höra måhända äfven de under namn af »tvästenar» bekanta resta stenarne i Bohuslän i närheten af sjön Hällungen, hvilka möjligen föreställa druidismens »Hu» och »Ceridven» eller »Baal» och Astarte. (Fig. 152.)

Fig. 151.
Stendös eller dyrhus vid Haga på ön Oroust, Bohuslän; öfverliggarens största längd 5 alnar.

I Sverige finnes en grupp resta stenar, delvis stående i rader, vid Skipparps by i Skåne, och i Bretagne finnes vid de närbelägna orterna Carnac, Erdeven och S:t Barbe oerhörda samlingar af resta stenar, ordnade i långa rader (fig. 153). Ändamålet med dessa stenar torde ha varit att för efterkommande bevara minnet af hädangångna. De kretsformiga stensättningarna »domaresätena», hvaraf en utomordentligt stor finnes vid Avebury i sydvästra England, torde varit ställen afsedda för gudstjänst.

De forntida begrafningsplatserna äro utomordentligt talrika i alla länder; och enligt äldre historieskrifvare — hvilkas uppgifter bekräftats af de arkeologiska undersökningarna — användes grafhögar i forntiden af assyrierna, scyterna, grekerna, judarne, etruskerna, germanerna och många andra folk. De finnas i hela Europa

Fig. 152. *»Tvästenar» vid Gräsbyn nära sjön Hällungen, Bohuslän:* möjligen föreställande druidismens »Hu» och »Ceridven», eller Baal och Astarte.

ända från Uralbergen till Atlantiska hafvet och äro i synnerhet talrika i England, på Orkney-öarna och i Danmark; i Asien äro de spridda öfver de gamla stepperna från Rysslands gränser till Stilla hafvet och från Sibiriens till hindostans slätter; i Amerika kunna de räknas i tiotusental, och de saknas ej heller i Afrika, där pyramiderna framgått såsom en utveckling af denna grafbyggnad.

Många af ättehögarne äro små, men en del äro mycket stora; dessa senare torde endast ha uppförts öfver stora män eller höfdingar, då de fordrade ett betydligt arbete, och i allmänhet torde ättehögens storlek kunna betraktas som en ungefärlig mätare af den aktning, den aflidne åtnjutit. Af den äldre historien vet man ock, att stora personligheter fingo ofantliga grafhögar; sålunda säges den assyriska sagodrottningen Semiramis ha begraft sin make Ninus inom sitt palats och rest öfver honom en stor jordhög. Homerus

Fig. 153. *Carnac-stenarne, Bretagne.*

ansåg de högar, som funnits före hans tid i Grekland, såsom begrafningsplatser för heroer, och uppgifter finnas, att flera af de kända grekiska hjältarne Hektor, Patroklus m. fl. fått stora grafhögar. Den hög, som Xenofon antog innehålla kvarlefvorna af den lydiske kungen Kresus' fader Alyattes, beskrifves ha varit af utomordentligt omfång.

I ett stort antal grafhögar har man funnit vapen, redskap, prydnader och kärl, som torde ha innehållit föda, o. s. v., hvilket allt låter oss antaga, att forntidens folk ansågo de döda behöfva dessa saker för sitt nya lif. Att dylika föremål saknas i en mängd grafvar, är intet bevis emot denna uppfattning, såsom Lubbock vill antaga; ty dessa kunna ha tillhört fiender eller fattiga, och de kunna ha blifvit uppförda på en tid, då man ej längre trodde på de äldre föreställningarna i detta afseende. Forntiden hade äfven sina tviflare och fritänkare, liksom den hade sina upptäckare.

De gamla grafhögarne och andra forntida grafvar tillhöra, det får ej glömmas, många skilda tidehvarf och raser.

Såsom ett annat skäl emot antagandet, att de föremål, som finnas i grafvarne, äro att betrakta såsom vittnesbörd om tron på ett tillkommande lif, har anförts, att man ibland funnit små modeller till vapen i stället för vapnen själfva, att i nyare eskimågrafvar små modeller af kajaker, spjut m. m. stundom begrafts och att detsamma iakttagits i egyptiska grafvar. Dessa fall, som synas vara jämförelsevis sällsynta, bevisa emellertid intet; ty dels kunna de liksom de nyssnämnda härröra från en tid, då den gamla tron förslappats, hvarför de äro att uppfatta som förkrympta former af äldre bruk, dels kunna dessa smärre föremål ha begrafts med liken för att blott deras själ skulle tjäna den dödes själ, då båda slagen i alla händelser tyckas ha ansetts fortlefva i en sorts ny eller »förklarad» gestalt.

Att man fordom allmänt trodde på ett fortlefvande efter döden, synes emellertid icke blott af grafvens form och föremålen funna jämte liken, utan dessutom ock af åtskilliga andra begrafningsbruk. Sålunda var det i forntiden mångenstädes, synnerligast i Europa, bruk att låta de döda *sitta* i grafven, ett bruk, som ock finnes hos många nutida vilda folk. Man sade ock fordom ej grafläggning, utan »grafsättning», »sätta i högen» o. s v.

I åtskilliga nordiska ättehögar och gånggrifter har man ock funnit de döda sitta rundt omkring grafkammarens väggar, hvar och en med sina vapen och prydnader vid sidan (se fig. 150 sid. 331).

I Peru och Mexiko var det förr brukligt att åt liken gifva en sittande ställning, och hos flera nordamerikanska indianstammar har man iakttagit samma sed. Hos zulukaffrerna, betschuanerna, vissa australier, karaïberna m. fl. vilda folk förekommer den ock.

Vildar boende vid haf ha begrafningsbruk, som trots vissa karaktäristiska afvikelser från de ofvan skildrade, icke desto mindre utvisa en enahanda uppfattning af ett lif efter detta. Sålunda lade polynesierna fordom den döde eller t. o. m. den döende i en kanot, som de läto drifvas af vind och våg för att komma till andarnes land bortom hafvet. Barnen nedgräfdes dock i jorden, ty de voro för små för att styra en båt. Småningom ha andra begrafningssätt uppstått, som äro att betrakta såsom kvarlefvor af nämda plägsed, såsom på en ö i Ratakgruppen, där man väl jordar den döde, men därjämte sätter en liten kanot i hafvet försedd med segel och lastad med små kokosnötter och låter den fara för vinden; eller på Karolinerna, där man ej heller lät de döda företaga sjöresan, utan behöll dem på land, fast begrafda i en kanot.

Den stensättning kring gamla grafvar i *båtform,* som man finner, såväl hos oss som i andra länder, har uppenbarligen kommit från liknande bruk.

I folkens äldsta tid eller under stenåldern begrofvos liken alltid *obrända,* och samma var förhållandet under den tidigare bronsåldern. Under den senare bronsåldern har det åter i allmänhet varit sed att *bränna* liken. (Fig. 154).

Likbränning var i bruk sedan urminnes tid hos hinduer, tracier, galler, germaner, greker, romare m. fl. indo-europeiska folk och brukas likaledes af en mängd vilda stammar.

Romarne jordade sina döda i den äldre forntiden; liket lades vanligen i en kista, som ofta var af sten — ibland af assisk sten (från Assus i Mindre Asien), som inom några veckor uppfrätte liket med undantag af de hårdaste delarne, hvarför dessa kistor kallades *sarkofager* (af *sarx* kött, och *fagein* äta, grek.), en benämning, som sedermera användts för hvarje slags likkista, men i synnerhet större praktfulla sådana. Med tiden antogo romarne gre-

kernas bruk att bränna liket, som dock ej blef allmänt förr än mot republikens senare tid eller i sista århr. före vår tid.

Bruket att bränna liken aftog så småningom, då kristendomen fick öfverhand och upphörde alldeles i slutet af 4:de århundradet.

De brända benen lades i en urna — af lera, brons, marmor, silfver eller guld — och i densamma nedsattes stundom en liten glasflaska fylld med tårar. Urnan insattes högtidligen i grafven, som för de ringare i allmänhet var gemensam och ofta var uppförd i form af ett hus med otaliga små nischer i väggarne, däraf namnet *columbarium*, »dufslag».

Hos skilda stammar af samma folk råda ofta de mest skilda begrafningsbruk; sålunda lade somliga tasmanier sina döda i ihåliga träd, som tilltäpptes med trästycken, andra stammar begrofvo dem i jorden i sittande ställning, hvarpå en liten jordhög uppfördes; åter andra brände kropparne och bevarade de brända benen som amuletter. Ibland uppfördes egendomliga pyramidformiga grafbyggnader af böjda grenar, gräs och bark.

Fig. 154. *Dansk grafhög från bronsåldern med grafkista och askurna.*

Australierna bruka dels begrafva sina döda i grafvar, dels lägga liken a upphöjda ställningar och dels bränna dem. Bland somliga stammar (i Queensland) härskar bruket att afdraga huden på den döde och att bevara den ett års tid såsom en talisman, hvarpå den begrafves eller inlägges i ett ihåligt träd.

Hos somliga vildar, såsom kaffrerna, begrafvas blott de förnämare, under det de lägres lik utsättas att förtäras af hyenor. Att lägre kaster af somliga folk ej anses ha någon själ, har ofvan påpekats.

Hos kaffrerna bruka de sörjande släktingarne till en afdöd bära remsor af palmblad, virade kring hufvud, hals, bröst, armar och ben och låta dem kvarsitta, tills de genom utnötning falla af.

Mångenstädes, såsom hos karagufolket, bestämmes begrafningssättet af den rang, den aflidne intog i lifstiden: var den underordnad, sänkes ofta kroppen i sjön, men tillhörde den döde en högre klass, begrafves han å en helgad plats, en helig ö o. s. v., och denna utmärkes genom två käppar, som bindas vid en sten. Ingen, som ser detta tecken, vågar nalkas begraf-

ningsplatsen. Kungar begrafvas först sedan kroppen torkats och underkäken afskurits för att särskildt bevaras.

Hos flera skilda folk har man brukat bevara höfdingar i en flodbotten. Dör en höfding i Rua (södra Kongolanden), afledes en ström, i dess botten gräfves en grop, däri en mängd af höfdingens hustrur lefvande nedläggas och på dem liket, hvarpå gropen igenskottas och strömmen släppes tillbaka till sitt förra lopp. Så begrofs ock den gotiske kungen Alarik, då han plötsligt aflidit i Syd-Italien.

Hos negrerna bevakas de kungliga grafvarne af särskilda ämbetsmän, som bo i hyddor, uppförda därå; högre statfunktionärers grafvar bevakas af deras egna familjer. Dessa begrafningsplatser äro ofta ängar, besatta med hyddor, till hvilka raka gångar föra; dörrarne äro af mattväfnad och inuti finnes en sängplats af rör med förhänge — liksom för att skydda den sofvande för mygg — jämte ett antal käppar, trollmedel, miniatyrfetischhus o. s. v. Ofta äro de dödas bostäder dock endast små fyrkantiga jordstycken, omgifna af ett rörstängsel. Somliga folk begrafva sina döda inom stammens bostadsgrund och utmärka grafvarne med pålar, hvarå hängas oxhufvuden och horn och hvilkas topp prydes med en knippa tuppfjädrar, då en dylik burits i lifstiden såsom stamtecken. Men civiliserade stammar, såsom musgu, uppföra, liksom så många forntida folk i Europa och Asien, monumentala högar öfver sina döda.

Själarnas jordiska verksamhet efter döden; tron på spöken.

Hos de äldre folken var det plägsed, liksom ofta hos nutidens vildar, att tala med de afdödes själar, ja man erbjöd dem t. o. m. föda vid måltiderna och höll årliga fester till deras ära, därvid de tänktes närvarande vid och deltagande i måltiderna.

Dylika offer till de döda ha lämnat spår efter sig ända in i våra dagar i civiliserade samhällen; på de dödas fest (årets sista dag) ser man parisare ibland lägga kakor på grafvarne samt bretagnare lämna resterna af aftonmåltiden på bordet för familjens aflidna medlemmar, som vilja komma på besök.

Hos fornryssarne var det bruk, att änkan efter mannens död lade sig sörjande på hans graf och frågade honom, när och hvar hon skulle vänta honom tillbaka och lofvade att ständigt hålla sig i beredskap, att ej frukta honom, om han än kom som en hare eller hermelin o. s. v. Ibland uppfördes ett litet hus öfver grafven i den tron, att den afdöde skulle komma tillbaka och bo däri. Vid begrafningsmiddagen lämnades en ledig stol för den döde, för hvilken gästerna framlade föda, och än i dag vandra stora skaror till kyrkogårdarne på vissa festdagar, medförande mat och dryck för att förtäras på grafvarne, då de därigenom tro sig komma i närmare beröring med den aflidne. Det är betecknande, att det ryska ordet för kyrkogård *pogosta* kommer af *gost* (= gäst).

Vissa af Syd-Afrikas vildar trodde enligt Livingstone (på 1850-talet), att de aflidnas själar vistades bland de lefvande och på något vis deltogo i deras måltider, och de sökte att blidka dem med offer af höns, getter m. m. under sjukdomar, då dessa ansågos framkallade af andarne, liksom de ock anställde ett offer efter ett begånget mord för att försona den mördades ande.

Då den vilda eller barbariska människan trodde på de dödas fortlefvande, kom hon ock att utbilda föreställningen om deras förmåga att såsom osynliga andar eller gudomliga väsen inverka till nytta eller skada för efterlefvande.

Nord-amerikanska indianer bedja till förfädernas andar att gifva dem godt väder och lycka på jakt, och Guineas negrer, som sätta mat och dryck framför de döda anförvanternas bilder, anropa deras andar om hjälp i olyckor och faror.

Föreställningen om *spöken, »gengångare»* eller *»gastar»* (= *ghosts* på engelska), som är så djupt rotad hos barn och obildade, att dessa med en nästan instinktmässig tro omfatta berättelserna därom, härrör från våra civiliserade föreställningar om de dödas fortlefvande efter döden; barnets hjärna återgifver på grund af en stark benägenhet, förvärfvad under tiotusentals år, genom forntidens sätt att uppfatta de döda, de inbillningar, som fyllde förfädernas hjärnor.

Fick den döde ingen graf, hade själen ingen ro, ansåg man fordom, utan irrade omkring och plågade de lefvande på mångfaldigt sätt.

Då man fordom så allmänt trodde, att den aflidnes själ, fortfarande liksom förut, uppehöll sig i den gamla bostaden, inses lätt, hvarför döda ibland anses »spöka» i de hus de bebott, och att dylika »spökhus» eller något »spökrum» däri förr ofta lämnats obebodda. Man föreställde sig, att huset eller rummet fortfarande hemsöktes af anden efter den aflidne, som där begått något brott, tagit lifvet af sig o. s. v. och därför ej fick ro i grafven.

Ännu i våra dagar hör man allt emellanåt berättelser om spökerier i vårt land, hvilka, i stället för att lämnas åt löjet eller leda till uppsökandet af föreliggande bedrägerier, ofta tros af de okunniga och t. o. m. föranleda prästers, ja teologie professorers mellankomst med böner till Gud att afvända de onda andarne.

Så allmän har tron på spöken varit, att man ännu använder ordet »spöklik» och t. o. m. angifver det utseende, som därmed menas.

På många ställen i Sverge tror folket ännu tämligen allmänt på spöken och andra andeväsen. Sålunda veta bönderna på Gotland än i dag att omtala hvarjehanda mystiska sagor om »gastar», »bysar» (skogstroll), »de små under jorden» (älfvor) m. m.

»Bysen» är en ganska elak och illistig sälle. Hans största nöje är att skrämma och villa folk i skogarne, så att de dygnet om kunna få löpa utan att komma till rätta. Ett botemedel häremot är dock att vända ut och in på kläderna, då hans makt upphör. Dessa slags andeväsen ha en gång varit människor, som under lifstiden aldrig gifvit sig ro, utan ständigt varit i rörelse för att se om sina ägor, hvilka de ofta falskt tillskansat sig. Dessa oroliga andar ha därför ej fått njuta hvila efter döden, utan stryka omkring i skog och mark, där man vid inträffande förändring i väderleken, när vinter och köld tillstundar, lär få höra dem jämra sig och klaga.

Ett annat slags andeväsen, mycket vanligt på ön, är »bjäro», ett slags husdjur hos trollkvinnorna, hvilka själfva tillverka dem och med »den ledes» tillhjälp gifva dem lif. De användas för att mjölka andras kor.

De dödas kult.

På tidigare stadier trodde kulturfolken — italer, hellener, germaner m. fl. — liksom ännu de flesta vildar, såsom ofvan skildrats, att själen efter

döden stannade i människornas närhet, fortlefvande ett lif i någon sorts förening med kroppen.

»Vi innesluta själen i grafven» var ett urgammalt uttryck, som författare ännu omkring början af vår tidräkning, Virgilius, Ovidius, Plinius d. y. m. fl., använde vid beskrifning af begrafningar. Vid dessa tillönskades den döde ett lyckligt lif under jorden; »må väl», »vare jorden dig lätt», sade man till den hädangångne.

Själfva begrafningen och dess ceremonier blefvo därför af så utomordentlig vikt i forntiden. De förmögna romarne plägade vanligtvis bygga grafvar åt sig själfva under lifstiden. Ett af de värsta brott var att, i krig som fred, ej sörja för de dödas begrafning, och stränga straff voro stadgade för antastande af de dödas hvilorum.

Då de döda ansågos som heliga — beroende på de starka band, hvarmed människan är religiöst bunden vid *släktet* — ha de ock blifvit föremål för en religiös kult, *de dödas kult*, som ej stått i något samband med den polyteistiska kulten, hvilken grundats på föreställningen om de härskande naturgudarne. De dödas kult har ock varit den, som på grund af sin rent mänskliga natur, under en eller annan form, bestått under tidernas lopp, trots den teologiska trons växlingar, och den visar sig ännu bestå i samfund fria från hvarje teologisk föreställning. Den har funnits hos snart sagdt alla forntida folk: kineser, skyter, goter, Afrikas och Amerikas barbarer, indoeuropeer o. s. v. Denna kult har ej blifvit framkallad af någon sorts spekulation, utan den har på fetischismens grundval framstått öfverallt af oemotståndliga mänskliga behof af hängifvenhet, beundran och vördnad.

De gamla grekerna och romarne gåfvo, liksom Indiens arier m. fl., de dödas kult en synnerlig utveckling; de hyste för den döde samma vördnad som för en gudom, och denna förgudning *(apoteos)* kom ej blott de store eller hjältarne till del, utan enhvar betraktades efter döden såsom ett högre väsen och kallades »gud». Denna uppfattning gällde ursprungligen sannolikt endast familjefäderna. Den grekiske skalden Eschylus (d. 456 före vår tid) låter en son åkalla sin aflidne fader med orden: »O du, som är en gud under jorden», och filosofen Cicero (d. 43 före vår tid) säger om dem, som lämnat det jordiska lifvet: »hållen dem för gudomliga väsenden». De döda voro dock ej samma slags gudar, som de styrande högre gudomligheterna, naturkrafternas personifikationer, och kallades därför i allmänhet ej blott och bart gudar, utan denna benämning hade hos grekerna, romarne och andra folk vanligtvis ett tilläggsord; romarne kallade sålunda sina högre gudar *dii*, men sina döde *dii manes*, maner. Vid de senares grafvar restes altaren för offren, liksom framför de högre gudarnes tempel. Den döde, kvilken man hedrade (genom att bringa honom föda m. m.), blef en skyddsgud; han fortfor på sitt sätt att taga del i de mänskliga angelägenheterna och kunde till och med med kraft däri ingripa. Därför ställde man böner till honom, först och sist om understöd, då man ansåg honom välvillig, eller sökte man beveka honom till ynnest, om man trodde honom vara förtörnad eller han var okänd. Då man träffade på en graf, stannade man och sade: »underjordiske gud, var mig nådig».

Dessa förgudade människosjälar kallades af grekerna *demoner* eller *heroer*, af romarne *maner, larer, penater* eller *genier*. Voro de elaka, kallades de af romarne *larver*. Med *genier* menade man de skyddsgudar, som ansågos alldeles personligt vårda sig om människornas lefnad från födelsen till döden, och allmänna tron var, att hvarje människa hade två genier, en god och en ond.

Larer och *penater* voro husgudar, som vakade öfver familjen; larerna synas ha varit äldre förfäders skuggor, och de föreställdes af små vaxbilder, beklädda med hundskinn, som ställdes vid härden i försalen; penaterna, som voro familjens närmaste förfäder, föreställdes äfvenledes af vaxbilder och dyrkades i det innersta af huset.

På tidigare stadier tänkte människorna ej på straff eller belöningar i det tillkommande lifvet, utan de föreställde sig, att de dödas öde bortom grafven berodde ej på uppförandet under den jordiska lifstiden, utan på *afkomlingarnes omsorg* om deras skuggor, de grafoffer, som de förra bragte de senare m. m., hvarigenom de tillförsäkrades ro och sällhet i grafven. Fick den döde inga offer eller råkade offren att upphöra, blef den döde osalig och en skadelysten demon. På den grund hade alla behof af en afkomma; indierna sade: »utslocknandet af en familj gör, att förfäderna, som sålunda beröfvats kakoffer, nedsjunka i de osaligas boning», och greken sade: »det finns ingen människa, som, vetande att hon skall dö, har så ringa bekymmer om sig själf, att hon vill lämna sin familj utan afkomlingar; ty då skulle det icke finnas någon att gifva henne den kult, som tillkommer den aflidne».

Som ofvan nämts, var det därför ock såväl en gudlöshet som en olycka att vara ogift, och många forntida stater förbjödo celibatet.

Det var blott sönerna, som kunde sörja för huskulten, icke döttrarna, ty då en dotter gifte sig, afsade hon sig sin egen familj och sin faders kult för att framdeles tillhöra sin makes familj och kult. Bestämmande var ock den uråldriga föreställningen, att den aflande kraften uteslutande fanns hos mannen, ej hos kvinnan.

Fanns ej barn i en familj, kunde skilsmässa fordras eller ock adopterades en son, som därvid invigdes i faderns kult, för att efter döden offra åt honom.

Att begrafningsceremonierna ej skulle bli vederbörligen iakttagna efter döden, var sålunda en källa till de svåraste bekymmer hos de gamle, som aldrig fruktade döden i och för sig, men väl kunde oroa sig öfver att ej få begrafning.

Sonen var förpliktad att på bestämda dagar årligen anställa offer till sin faders och alla sina förfäders maner, och försummelse af denna plikt var ett det gudlösaste brott någon kunde begå.

Husfadern var huskultens ende präst och kunde ensam åt sin son meddela dess innehåll och former, de heliga bruken, bönerna, sångerna m. m.

Genom denna kult stärktes familjebandet i högsta grad och utvecklades känslan af sammanhang i släktets lif, knöts den ena generationen till den andra för att bilda ett evigt oupplösligt helt.

Grafven var det gemensamma sista hvilorummet för hela familjen och var för det mesta belägen helt nära bostaden, på det att den aflidne måtte alltjämt förbli midt ibland de sina.

I sammanhang med de dödas kult stod den *heliga elden, härdens* eld, som alltså föreställde förfäderna och var familjens försyn; den återkallade minnet af den, som i lifstiden vid hemmets härd utgjort familjens medelpunkt, uppfostrat, ledt de sina och omtalat egna och andras erfarenheter, fortplantat släktets traditioner o. s. v. Hemmets härd var därför helig, den doldes i husets midt och fick ej oskäras af främlingars blickar.

Offentliga skyddsgudar funnos dock äfven, och dessa voro män, som synnerligen ingripit i det samhälliga lifvet, hvarför de dyrkades i offentliga

tempel; sådana voro *heroerna* eller de lägre gudarne: Herkules, Eneas, Romulus m. fl., och detta betecknade en öfvergång till de högre gudarne, de himmelska: Jupiter, Neptunus, Venus m. fl. Till gudomligheter af detta slag upphöjdes store män genom de styrandes beslut, i Rom förmedelst senatsbeslut. Kejsarne voro företrädesvis de, som sålunda genom apoteos upphöjdes öfver andra dödliga, och den högtidliga akt, hvarigenom detta skedde, kallades *consecratio,* helgelse. Åt de sålunda förgudade anvisades tempel och präster; man åkallade dem med böner, man svor vid deras namn eller genier och man hembar offer på deras altaren. Liket efter en sådan person brändes och kvarlefvorna begrofvos på vanligt sätt, men en vaxbild efter den aflidne fördes efter många ceremonier och ärebetygelser i hemmet i högtidligt tåg först till forum, där grafsången sjöngs, och därifrån till Marsfältet, där den brändes på ett storartadt bål. Då lågorna stego upp mot skyn, lössläpptes en örn, hvilken ansågs föra själen till himlen.

Apoteosen blef i förändrad form upptagen af den *kristna* kyrkan och återfinnes där såsom *kanonisation* eller helgonförklaring af kristendomens stora andar (hvarom närmare i framställningen af den kristna kyrkans religionsbruk).

Huru heliga förfädernas maner voro för vissa af forntidens folk, synes af italernas religionsförbud att lämna det land, där den fasta härden blifvit rest och de gudomliga förfäderna hvilade. Blef utvandringen emellertid nödvändig, tog man med sig en klump af den jord, vid hvilken manerna voro fästa, och nedlade denna i det nya landet, under anställande af offer och böner: »kommen med oss, gudomliga väsen, och bebon denna stad gemensamt med oss» o. s. v. Manerna troddes då flytta med, och det nya landet blef ock *fädernas land, terra patrium, patria;* här vakade alltjämt förfädernas själar öfver sina efterkommande och ägnades dem desses dyrkan.

I synnerhet var grundläggaren af hvarje stad helig för efterkommande och han tillbads i ett särskildt tempel samt hade sitt prästerskap; så var t. ex. fallet med Cekrops och Teseus i Aten, Eneas och Romulus i Rom, Timesios i Abdera o. s. v. Hvarje stat hade därför sina egna gudar: heroer, penater, genier, och dessa vakade från sina grafvar öfver staten. Hvarje person, som gjort staten någon stor tjänst, blef en gud, och för en stat var det en stor lycka att äga aflidna med anseende. Ibland tvistade ett par stater om de jordiska kvarlefvorna af en döende och ibland använde man list för att förskaffa sig dessa dyrbara reliker.

Alla en stats skyddsgudar firades med särskilda *fester,* och den äldsta *kalendern* var intet annat än en förteckning öfver dessa festligheter. Sådana funnos i stor mängd, ty alla förrättningar och ställen behärskades i forntiden af särskilda gudar: man firade stadsringmurens fest, alla andra heroers fester, plöjningens, såningens, blomningens, skördens fester o. s. v.; och härvid var det förbjudet att utföra något arbete och påbjudet att vara glad, deltaga i offentliga lekar och sånger o. s. v.; på somliga ställen, såsom i Aten, förmanade ock de religiösa föreskrifterna att vakta sig för att göra hvarandra orätt.

Liksom en familjs medlemmar fordom sammanhöllos genom husaltaret, så sammanhöllos ock medborgarne i en stat af statens altare, som utgjorde liksom en gemensam härd; detta stod i en offentlig byggnad: hos grekerna i »prytanejon», hos romarne i Vestas tempel o. s. v.

Endast statens medborgare hade tillträde till dess tempel och fingo dyrka dess gudar; man ville ej, att dessa skulle skydda främlingar. Hvarje

stat väntade skydd blott af sina gudar och aktade ej ens främmande staters; i allmänhet härskade den tron, att en stad aldrig kunde tagas, så länge gudarne uppehöllo sig där. Därför måste dessa förmås att lämna staden, innan fienderna kunde taga den, och härför ställdes vissa böner till dem, däri de uppmanades att öfvergifva de belägrade och flytta till belägrarne, som önskade, att deras stad måtte vara dem angenämare och kärare, hvarför tempel m. m. lofvades dem. Belägrarne sökte ock bemäktiga sig skyddsgudarne, som åter på allt sätt bevarades af invånarne; ibland bundos de fast med kedjor, ibland doldes de, och mot fiendernas böner uppsändes andra, däri gudarne anropades att stanna kvar.

Äfven hos forngermanerna var gudstjänsten förenad med de dödas åminnelse; tinget kallades hos svenskarne ock *högating,* emedan offren merendels skedde på eller vid *ättehögarne.*

De dödas kult fanns ock hos fornmexikanerna: i de fattigaste kojor funnos här små bilder föreställande förfäderna.

Alldeles som de aflidna hos kulturfolken dyrkades som gudar af olika rang: husgudar, heroer o. s. v., så upphöja många vilda folk i vår tid förfäderna och höfdingarne efter döden till gudar, hvilka de anropa om skydd. Vissa mikronesiska stammars *anu* äro familjernas husgudar eller förfädernas andar och deras hufvudgudar äro de aflidna högsta cheferna. De anses skydda höfdingarne och hämnas hvarje brott mot dem, hvarför denna föreställning är nog att bland dessa naturbarn upprätthålla furstemyndigheten. Stamgudarne anses äfven vara mäktigare än husgudarne i andra afseenden: sjuknar en man, så anropas först familjens egna förfäder om hjälp; inträder ingen förbättring och har den sjuke till äfventyrs på sitt samvete att ha förbrutit sig mot gällande lagar, vända sig släktingarne till höfdingen för att bedja honom att anropa sina gudar, hvarjämte förseelsen biktas och skänker öfverlämnas; denne tillropar nu stamgudarne och uppenbarar deras vilja.

Polynesierna ha ock skilda slag af gudar: nationella, kommunala och husliga, uppvisande enahanda uppkomst i dyrkan af familje- och stamfäder. Egendomligt är, att polynesiernas grymhet och låga moralitet ej aftecknats i skildringarna öfver deras gudar, af hvilka endast några få — till skillnad från grekernas och romarnes — ha omoraliska egenskaper.

Mikronesiernas religion är först och sist förfädernas kult; de ha visserligen så väl högre och allmänna gudar som lägre, d. v. s. förgudade förfäder, men endast dessa ägnas religiös dyrkan. Totemism finnes ock, men den sammanhänger väsentligen med förfädernas kult, då mikronesierna anse dessa ingå i djur efter döden.

Kaffrerna, som äro kända för sin resonnemangsförmåga och sitt tvifvel på de teologiska dogmerna, anses ha till religion endast vördnaden för de döda, hvilka för dem äro andar, som måhända ingå i andra varelser, äfven djur, och till hvilka de offra. De flesta negerstammar i Central-Afrika hysa en religiös vördnad för de döda, att döma af begrafningsceremonierna, och de betrakta förfädernas grafvar, hvilka de hålla i godt skick, såsom heliga.

Vördnaden för grafven eller graf-fetischismen är hos vildar ett tecken på börjande spontan civilisering; denna vördnad kan vara sådan, att européer, som vilja tillägna sig skelett efter graflagda infödingar i ociviliserade länder, t. ex. i Guyana i Syd-Amerika, måste utföra sitt verk under beväpnadt skydd.

Polyteismen, dess ursprung och väsen samt inflytande på mänsklighetens utveckling.

Polyteismen har under mänsklighetens utveckling utgjort det förnämsta systemet med afseende på den teologiska grundåskådningen eller föreställningen om verkliga gudamakters tillvaro och inverkan på det mänskliga lifvet. Den har ock varit folkens tro vid längre tid än monoteismen.

Polyteismen har, såsom ofvan framhållits, obestridligen öfverallt *framgått ur fetischismen,* d. v. s. ur den fetischistiska dyrkan af solen, månen, stjärnorna, himlen eller skyn, åskan, stormen, hafvet, jorden, elden m. fl. kroppar och makter, som gjorts till gudomspersoner, då det mänskliga lifvet synts helt och hållet bero däraf. Gudomligheterna befriades sedermera så småningom från sitt materiella ursprung och fingo en mer eller mindre andlig tillvaro — åtminstone relativt sedt, ehuru de fordom ansågos äfven ha en sorts kroppslighet, då de personifierades, fingo helt mänskliga egenskaper och tänktes ha mer eller mindre mänsklig form.

De förut med självständigt lif begåfvade tingen blefvo genom detta antagande af fria gudamakter, som verkade alla företeelser medelst sina viljor, numer väsentligen *liflösa.* Denna betydelsefulla öfvergång från fetischism till polyteism, från mänsklighetens första till hennes andra barndom, utgör det första resultatet af människoslägtets börjande forskning. Ett fåtal tänkare bland de tidigare folken gjorde, efter hvarjehanda iakttagelser, *jämförelser* och drogo vissa slutsatser, hvarigenom de medelst den vaknande abstraktionsförmågan erhöllo *allmänna begrepp* och större kunskaper än de förut gängse, som varit helt konkreta. Man fann, att vissa företeelser hos ett flertal kroppar voro i själfva verket desamma, hvarför de tillskrefvos någon utanför stående, *styrande vilja,* ett väsen högre än de vanliga fetischerna eller en fetisch större än de öfriga, och detta väsen upphöjdes nu till en verklig gud eller en andlig, idealisk, vanligen osynlig makt. Så t. ex. tänkte man sig en skogsgud, som styrde växtvärlden, i st. för fetischer för hvarje träd, då man fann, att alla skogens träd växte på samma sätt.

Öfvergången från fetischism till polyteism började bland de mest oberoende företeelserna, hvilka syntes öfva det allmännaste inflytande, eller himlens och stjärnornas. *Stjärndyrkan* kunde desto lättare öfvergå till polyteism som hvarje stjärnfetisch, på grund af sin makt och aflägsenhet, genom omärkliga öfvergångar kunde förvandlas till en verklig gud. Denne frigjordes från den stjärna, hvaraf han framgått, och ansågs till en början på sin höjd företrädesvis taga sin bostad i densamma.

* * *

Det är *de egentliga gudarnes allmänna och abstrakta natur,* som skiljer dem från *fetischerna,* hvilka alltid äro individuella och konkreta. Polyteismens gudar behärska med ett ord särskilda klasser af företeelser i ett större eller mindre antal skilda kroppar.

I den mån som gudomligheterna blefvo allt mera abstrakta, blef deras makt allt större, men deras antal allt mindre; hvarje gud ersatte med ett ord en utomordentlig mängd fetischer.

Skapandet af gudarne kunna vi därför anse utgöra den första rent spekulativa verksamheten hos vårt förstånd, som ända dittills på ett väsentligen passivt sätt besjälat de yttre föremålen.

Polyteismen har, då den betraktar materien såsom egentligen liflös, kunnat tillstädja en första början till *vetenskaplig tolkning* af underordnade företeelser, hvilka man på detta stadium ofta tänkte sig försiggå utan gudamakters mellankomst. Gudarne voro särskilda väsen, som funnos på mer eller mindre aflägsna orter; men detta särskiljande af det allmänna och abstrakta var omöjligt under fetischismen. Öfvergången från fetischism till polyteism utmärktes därför af en första öfning af iakttagelsen och en första generalisering af de teologiska begreppen.

Huru de allmänna ideerna få öfvervikt öfver de individuella i polyteismen, synes af flera föreställningar bland vildarne om gudar, som man kunde kalla *art-gudar*. I den vilda eller barbariska teologien söker människan nämligen förklara den *likformighet,* hon finner inom gifna klasser af företeelser, genom allmängörande — generalisering — från enskilda egenskaper och begrepp till allmänna. Såsom förut nämts har människan redan på de lägsta stadierna namn på alla de vanliga växt- och djurslagen i den trakt, där hon lefver. Då en viss utveckling blifvit ernådd och tanken öfvats, börjar hon anställa betraktelser öfver hvad *art* vill säga, därvid hon hänför densamma till något gemensamt *stamträd* eller *urtyp,* som bör finnas någonstädes och efter hvilken alla individer tillhörande samma art bildats, eller tillskrifver hon densamma en *artgud.* Artens likformighet gör, att hon tänker på en gemensam härstamning samt föreställer sig, att individerna, då de i och för sig kunna vara helt bristfälliga, och deras egenskaper synas liksom tillmätta efter visst mått, och då deras handlingar ej tyckas vara fullt självständiga eller motiverade af en fri vilja, blott vore kopior af en gemensam modell eller organ, som stode under särskild uppsikt af en viss gud. Hos många folk ha därför vissa djurarter ansetts som förkroppsligade gudar; men dör ett sådant djur, anses ej guden därför död, utan han fortlefver förkroppsligad i alla andra djur af samma art, såsom t. ex. föreställningen är bland infödingarna å Samoa angående ugglan som bygud.

Nord-Amerikas indianer ha — enligt en missionärs beskrifning 1634 — menat, att »alla djur af en och samma art ha en äldre broder, som är liksom början eller ursprunget till alla de enskilda varelserna, och att denne äldre broder är utomordentligt stor och mäktig». Andra berättelser gå därpå ut, att indianerna anse hvarje djurart ha sin urtyp i själarnas land. Så t. ex. skulle alla oxar där ha en »manitu» eller urtyp, som besjälade dem alla. Irokeserna antaga en särskild ande för hvarje växt och anse, att de flesta naturföremål stå under ledning af skyddsandar.

På liknande vis trodde de hedniska finnarne, enligt Castrén, att hvarje naturföremål hade sin skyddsgud eller »haltia», som var dess skapare och upprätthållare. Dessa gudomligheter voro fria, personliga väsen med kropp och själ och behärskade alla individer tillhörande samma art, utan att vara bundna vid någon jordisk individ. De enstaka individerna kunna försvinna, men »haltiat» fortlefver dock evigt i släktet.

Missionären Acosta har meddelat, att de äldre peruanerna, som stodo på en jämförelsevis vida högre kultur, också trodde på himmelska urtyper bland stjärnorna; herdarne tillbådo sålunda en stjärna kallad fåret, tigern var namnet på en annan stjärna, hvilken skyddade människorna för tigrarne o. s. v. De trodde, enligt Acosta, att alla djur på jorden hade sina före-

bilder i himlen, af hvilka deras fortplantning berodde, hvarigenom de, såsom denne missionär träffande anmärkte, »syntes på sitt sätt ha närmat sig dogmen om de *platonska idéerna*». Liknande föreställningar synas de flesta forntida kulturfolk ha haft. I Egypten och Grekland tänkte man sig djur och växter såsom symboler för särskilda gudar eller skyddade af sådana, och judarne trodde, att hvarje växt och djur hade sin skyddsängel i himlen. Idealismen har sålunda sina rötter i den förhistoriska tiden, och började måhända uttalas tiotusental af år före Plato (i 4:de årh. f. Kr.), ehuru den af denne jämte andra stora grekiska tänkare fördes in i ett högre stadium. Den fick genom dem en mera andlig eller *metafysisk* form i stället för dess första *teologiska*.

Genom polyteismen börjar människan intaga en allt mera fristående ställning gentemot den *yttre världen,* som hon söker mer och mer behärska genom gudarnes hjälp, hvarför hon ock söker vinna dem med böner och offer. Till skillnad från fetischismen, som hvilar på föreställningen om oföränderlighet, inför polyteismen därigenom tanken på *föränderlighet* och möjligheten att *modifiera* naturen. Under fetischismen, som blott befattar sig med den yttre ordningen, lär människan underkasta sig världen, men har intet hopp att kunna ändra den; under polyteismen, som äfven omfattar den mänskliga ordningen, förstår människan att modifiera den yttre världen.

Polyteismen eller gudarnes välde har medfört en ofantlig utveckling af människoförståndet. Fetischismens betraktelsesätt var helt konkret, gällande *varelserna,* under det *företeelserna* först kunde närmare utredas medelst det abstrakta begrundandet, som utbildades genom polyteismen, ehuru det redan på det fetischistiska stadiet börjat öfvas. Under polyteismen vänder sig människoförståndet mera allmänt från studiet af varelserna till studiet af egenskaperna och tilldragelserna; men den vana, det fått under sin långa barndom att hänföra allt till en yttre orsak, gör nu, att fetischerna lämnas blott för att ersättas med inbillade väsen, hvilkas personliga verksamhet alla företeelser tillskrifvas.

En mängd abstrakta begrepp skapas nu; men dessa bli ofta framställda i gudomliga skepnader: kärleken blir Venus, visheten Apollo o. s. v. och dessa inbillade viljor skiljas nu - i motsats till fetischernas — från de verkliga kropparne.

Konsten vann oerhördt på detta nya betraktelsesätt, då det medförde *bilder,* som i högsta grad voro ägnade att fästa människans uppmärksamhet på allmänna eller generella företeelser.

Äfven *vetenskapen* har vunnit mycket genom användandet af bilder, då sådana voro nödvändiga för att kvarhålla människoanden vid den *abstrakta synpunkten;* men resultaten kunde på detta stadium ej bli synnerligen storartade, då en långvarig öfning fordrats för att förändra den ursprungliga konkreta tankegången och medföra utbildandet af abstraktioner af allt högre natur, hvarigenom vissa *naturlagar* kunde anas. Sådana kunde dock först upptäckas, sedan en stigande abstraktion inskränkt det teologiska åskådningssättet och låtit monoteismen aflösa polyteismen.

Den *teologiske anden* behärskar den troende *polyteisten* i mycket högre grad än den troende *monoteisten,* emedan den förre tillskrifver så godt som alla slag af företeelser ett stort antal öfvernaturliga, godtyckliga makter, under det monoteismen, allt under det den förkunnar en enda skapande och upprätthållande gud, ej alltid i lifsföreteelserna ser ett omedelbart ingripande af

denna makt, utan ofta äfven antager styrande *naturlagar,* och sålunda i viss mån tillstädjer en *naturlig tolkning.*

Polyteismen med sina teologiska förklaringar för alla företeelser, som tillbakavisar tanken på de fysiska lagarnes oföränderlighet, har därför i längden varit till hinder för den vetenskapliga forskningen, som först kunde grundläggas då detta åskådningssätt började gifva vika och monoteismen vunnit insteg hos tänkarne.

* * *

Naturgudarnes skapelse har försiggått på de mest skilda tider och ställen af en mängd människors fantasi; men fastän de haft så olika ursprung, ha alltid vissa likheter i föreställningarna funnits på grund dels af människonaturens enahanda organisation, dels af de naturföreteelser och föremål, som gjordes till gudar, hvilka i allmänhet öfverallt varit desamma: solen, månen, himlen, planeterna, åskan, stormen o. s. v.

Emellertid uppfattades dessa ofta olika på skilda ställen, hvarför samma gudom t. ex. solen, kunde utmålas på så skiljaktiga sätt, att man kunde tro det olika gudar afsågos. Ofta har åter en och samma gudom hos skilda folk blifvit framställd på liknande sätt, hvarför man ofta ansett, att det ena folket fått denna guds dyrkan från ett annat folk, hvilket dock ej behöfver ha skett.

Alla högre gudars namn hos de äldre folken låta härleda sig ur benämningar på *naturmakter* eller *naturföremål,* eller mänskliga *egenskaper,* som förgudats af de skilda folken på ett spontant eller självständigt sätt.

Många folk, kineser, indo-europeer m. fl. ha dyrkat *himlen* själf som högsta gudom; kinesernas *tien* eller *thian* är densamme som indiernas *Dyaus,* grekernas *Zeus* och germanernas *Tiu* eller *Zio,* benämningar härledda ur den fornariska roten *div* = stråla. Vedas himlafader *Dyauspitar* är densamme som grekernas *Zeus patär* och romarnes *Jupiter. Dyaus* betyder såväl himlen som himmelsguden; han undanträngdes senare af *Varuna,* också en Vedagud, som är densamme som grekernas *Uranus* och betyder »den omhöljande» (af *var* = omhölja) och betraktas såsom världsordnaren, den som omfattar allt och har allas öde i sina händer. Ett annat af himlens tillnamn, som återfinnes hos flera indo-europeiska folk (indier, greker, slaver m. fl.) var *bhaga* (af *bhaj* = fördela) eller »utdelaren af gåfvor».

Då himlen å tidigare stadier gjorde intryck af det evigt oföränderliga och betraktades som ett oerhördt fast hvalf öfver jorden, hvarifrån såväl ljus och värme som regn och åska utgingo, betraktades de rörliga himlakropparne mångenstädes såsom mera underordnade och flyktiga. Äfven de blefvo dock mäktiga gudar och ofta undanträngde de himlen för att själfva äras som högsta gudar: solen, månen, planeterna, fixstjärnorna m. m. Månen tillbads såsom en tröstarinna i nattens mörker, morgonrodnaden, *Aurora,* blef en gudom, som förkunnade *solgudens* ankomst och förjagade nattens skräckbilder och kyla; och härmed sammanhänger dyrkan af *elden* såsom jordisk representant för den värmande, allt lifgifvande solen; indiernas gud *Agni* (på latin *ignis)* betydde ock eld; solen, det strålande eldklotet blef »himlens öga», »dagens härskarinna» o. s. v. Eldsdyrkan intog en framstående plats i assyriernas, kaldeernas, feniciernas och persernas religion.

Då molnen kunde utestänga solens ljus, och förhärjande blixtar, skräckinjagande åskor och rasande stormar kunde från dem utsändas, sago män-

niskorna på tidigare stadier i dem bud från den straffande himlen eller verk af självständiga gudar: regn- och dunderguden, stormguden m. fl.: *Jupiter tonans* eller *pluvius* hos romarne, indiernas *Indra,* finnarnes *Ukko*, aztekernas *Tlalok,* dunderguden *Tor* och stormguden *Odin* hos forngermanerna o. s. v.

Jorden har ock intagit en viktig plats i de polyteistiska religionerna; allas moder jorden dyrkades af forngrekerna — *Gäa* — fornromarne — *Terra Mater* — fornperuvianerna m. fl., och hon dyrkades ännu af indianer, vissa negrer, konderna i Indien o. s. v.

Vildar, som inkommit i det polyteistiska stadiet, visa i våra dagar prof på samma sorts naturreligion som kulturfolken i deras barndomsperiod. Sålunda mena Fanti-negrerna (Väst-Afrika) med sin högsta gud *Nyankupon* himlen, som har samma namn, och han göres ofta liktydig med både regn och åska. Han är dock för aflägsen för att befatta sig själf med mänskliga angelägenheter, hvilka därför anförtros åt Bosorus eller de lägre andarne.

Australierna ha en himmelsgud *Nambajandi,* en vattengud *Nguk-vonga* o. s. v. Polynesierna tro på himlaguden, jordguden, sjöguden, luftguden jämte krigets och fredens gudar m. fl. högre väsen.

Maorierna (Nya Zeeland) anse himlen, *Rangi,* och jorden, *Papa,* som alla varelsers föräldrar, och de skola anse, att ljuset, *Aa,* varit himlens moder samt intet, *Kora,* och mörkret, *Po*, dess föräldrar.

De flesta polynesier synas tro på en skapare, som kallas *Tangaro. Raibutu, Kanaloa* m. fl. namn och uppträder hos skilda stammar i skilda former: i en mussla, ett ägg, en sköldpadda o. s. v. Världens skapelse har enligt deras teologi börjat med urnatten *Po,* hvarur ock de allmänna gudarne framgått för att sedan vara med om världsdaningen.

Nord-Amerikas indianer tillbedja solen, månen, jorden, vattenguden, vindarne och framförallt himlen, till hvilken de taga sin tillflykt i alla faror; de föreställa sig, att det i himlen finnes en ande, den *Store Anden,* som behärskar årstiderna och väderleken, och de frukta honom samt kalla honom till vittne vid löftens afläggande o. s. v.

Fornmexikanerna dyrkade samma gudar som andra polyteister; förutom talrika skyddsgudar, d. v. s. förfäder och höfdingar, blommornas gudar, jordgudinnan, vattenguden, underjordens härskare, solen, månen, himlen m. fl.

Förutom himlakropparnes och naturelementens gudar ha ock såsom nämts, bland alla polyteister skapats gudar för alla *mänskliga egenskaper och förrättningar.* Man har sålunda nästan öfverallt tillbedt vishetens gud, kärlekens gudinna, jaktens gud, krigets gud, o. s. v.

* * *

De himmelska eller allmänna natur-gudarnes kult har alltid varit skild från dyrkan af familje- och stamgudarne, såsom man lätt fattar af deras olika uppkomst. De senare voro blott ägnade att på grund af sitt hela väsen dyrkas af ett mindre antal människor, som voro besläktade med hvarandra; de förra kunde åter dyrkas af skilda folk — ett folks sol var ju densamma som ett annat folks — och sålunda vara föreningsband. Härigenom höjdes den allmänna moralen och möjliggjordes folkets förbrödring; staten kunde därför ock växa i storlek, hvarför natur-gudarnes kult spelat en stor *politisk roll.*

De skilda stammarne sammansmälte sällan på tidigare stadier, utan förenades blott i förbund på villkor, att hvars och ens stamkult lämnades

oantastad; men den nya förbundsstaten blef dock ofta slutligen en enhetsstat genom de allt mera närmade stammarnes beslut att gemensamt tillbedja en och samma naturgud. Så skedde t. ex. med flera grekiska folk, då de antogo Apollos eller Atenes kult o. s. v.

Då folken småningom börjat dyrka naturgudar, fattades dessa i förstone ej såsom verkligt universella, utan som väsentligen nationella, hvarför de upptogos vid sidan af de äldre stamgudarne för att dyrkas vid statens altare. På denna grund fanns det ock en mängd Jupitrar, Junoner o. s. v.

Polyteismen har först låtit en *morallära* utbildas; då den personliga moralen på dess stadium äger sin största betydelse i den militära verksamheten, består nu dygd väsentligen uti *tapperhet* samt *fosterlandskärlek;* den senare utvecklades i hög grad hos forntidens folk genom polyteismens nationella natur och gjordes ofta till den moraliska uppfostrans hufvudmål.

Till den husliga moralens utbildning har polyteismen föga bidragit; forntiden fattade ej nödvändigheten häraf för grundläggandet af den högre sociala moralen, ehuru en början därtill mångenstädes gjordes genom erkännandet af engiftet såsom den gynsammaste formen för äktenskapet. Men det fanns alltjämt oerhörda brister i det äktenskapliga lifvet, och det var kristendomen, som först stadfäste engiftet och gaf kvinnan en värdig plats i samhället.

Antropomorfismen.

En allmän granskning af människoandens ursprungliga böjelser låter oss lätt förstå uppkomsten af *antropomorfismen* (af *antropos* = människa och *morfä* = form) eller det föreställningssätt, enligt hvilket gudarne tänkas i *människoform,* d. v. s. naturmakterna och himlakropparne förvandlas till *personliga* gudar. Redan på mycket tidiga stadier har detta föreställningssätt utbildats hos de mest skilda folk, och det har varit diktarnes, prästernas, legendförfattarnes och historieskrifvarnes sak att under tidernas lopp omändra och systematisera dessa himlasamfund, till- och afsätta gudar samt fortplanta tron därpå.

Himlakropparnes och naturkrafternas *personifikation* utgjorde en betydelsefull utbildning af de äldre föreställningarna; då de ansågos som självständigt verkande makter, och människan blott hade sin egen organisation att döma efter i fråga om öfverlagda handlingar, utrustades gudarne med mänskliga egenskaper, och hon tänkte sig dem såsom *män* och *kvinnor,* alldeles som människorna.

I detta hänseende sysselsatte sig forntiden i synnerhet med *solen* och *månen,* som sattes i äktenskapligt förhållande till hvarandra och fingo barn; månen var liksom solen ibland man, ibland kvinna. Äfven jorden blef ofta en kvinna, som med fadern himlen blef moder till en gudomlig afkomma.

Polyteismen drog i ej obetydlig grad människans tankar från betraktelsen af den yttre världen till *hennes eget inre,* ehuru hon först ej kunde studera sig själf på ett objektivt sätt och ej kunde tänka sig, att hon ej skulle alldeles som andra varelser vara underkastad gudamakter i allt. Då nu människan sig ovetande skapade gudarne efter sig själf, blefvo dessa i allmänhet tämligen skröpliga, hvilket ju ej är att undra på, då den mänskliga naturen är mycket ofullkomlig, synnerligast på lägre stadier. Människan kan hata —

så ock gudarne, och liksom tjufnad och sinnlig lusta m. m. ofta utmärka människorna, så äro ej heller gudarne fritagna därifrån.

Att gudarne icke blott hade de högre mänskliga egenskaperna utan ock de lägre, att de ej blott troddes enligt sin outransakliga vishet styra människornas öden, utan ock ansågos bli bevekta af mat och dryck, vet man af otaliga historiska vittnesbörd. Då en svår farsot utbrutit i Rom i midten af 4:de årh. f. Kr. och många aristokrater däri omkommit, försöktes flera medel för att afvända gudarnes vrede, hvilken naturligtvis sändt farsoten; bland dessa medel var anordnandet af en *gudamåltid;* bilder af Serapis, Isis, Luna och Sol sattes på hyenden vid ett bord med utsökta rätter (fig. 155.)

För att fatta, huru folken fordom gifvit himlagudarne människoskepnad, är det vidare nödvändigt att taga i betraktande *dyrkan af förfäderna* samt faderskapets betydelse i forntiden. Förfädernas kult har hos de flesta vilda och barbariska folk såväl i våra dagar som fordom varit så ingripande, att den ofta utgjort den förnämsta religionsformen, såsom ofvan närmare framhållits.

Fig. 155.
Serapis, Isis, Luna och Sol intagande en »gudamåltid».

Förut har ock skildrats, hurusom begreppet herre fordom ofta sammanföll med begreppet fader, hvarför ock fadern hade absolut makt öfver sina barn. Härvid gällde det dock ej blott de omedelbara fäderna utan ock de traditionella anorna, *ättens* stamfäder. Dessa kallades af de äldre kulturfolkens skalder och historiker i allmänhet »gudomliga» eller »gudarnes söner», hos Homerus äro bland grekerna alla de fäder, som äro herrar, *söner af gudar,* och hos romarne gällde samma uppfattning; Eneas sades vara son af Venus, Achilles af Tetis, Romulus af Mars och Fabiernas stamfader af Herkules o. s. v. Med benämningen *pius,* som småningom kommit att betyda from, menades ursprungligen hos romarne förhållandet att vara son och i synnerhet gudason, liksom *pietas* ursprungligen betydde fädernevälde.

Sannolikt var det, emedan familjernas äldsta chefer hade makten, som de kallades »gudomliga». För öfrigt ordnades hela familjelifvet hos de gamla väsentligen efter religiösa dogmer eller traditioner.

Många forntida folk bevarade länge i tacksamt minne de intellektuella, militära och industriella *välgörare,* som de kände till, de reste bildstoder eller uppförde tempel till deras ära och ansågos med tiden af folket ha varit gudar, ej människor. Osiris ansågs i Egypten vara den, som först lärt känna bröd- och vinberedningen, Thot ärades af egyptierna och Prometeus af grekerna för en mängd uppfinningar och vetenskaper, som tillskrefvos dem, Herkules och Teseus öfvervunno vilda djur och våldsverkare samt gjorde landet beboeligt för grekerna, och dessa uppförde tempel till Kamitos, som först planterat böner; i det gamla Mexiko finna vi aztekerna på samma vis såsom guden Kvetzalkoatl dyrka den nationens välgörare, som först undervisade infödingarne i konsten att göra och bearbeta metaller, i åkerbruket och i styrelsekonsten.

Stora *hjältar,* synnerligast kungar, blefvo i forntiden så allmänt ärade som högre väsen, att man har skäl att i deras upphöjelse se en öfvergång till föreställningen om gudar med människoform.

Äfven människornas sociala förhållanden ha tjänat som förebilder för gudavärldens organisation: gudarne äro gifta och ha barn, och liksom det

finnes kungar och höfdingar bland människorna, så finnas högre och lägre gudar, som leda alla tilldragelser.

Att människan sålunda skapat gudarne efter sin förebild är uppenbart, och att de flesta folk med högre gudar tala om en »skapare», är blott ytterligare ett bevis därpå, då begreppet »skapa» öfverallt framgått af begreppet »förfärdiga» d. v. s. göra, tillverka eller producera på mänskligt industriellt sätt. Liksom människan gjort sina redskap, hus, båtar, m. m., af enkla råmaterial, så har hon ock tänkt sig den s. k. »skapelsen» vara ett verk ur intet eller ur en oformad massa af ett högre väsen, som på människans sätt uttänkt och förfärdigadt allt. Liksom krukmakaren förfärdigar kärl af lera, så ha somliga tänkt sig, att »Gud gjorde människan af jordens stoft» (1 Mose b. 2 kap.) i bokstaflig mening.

Om *materiens eviga tillvaro och eviga formförändring* drömde ej människorna, då de tänkte sig en sådan skapelse; nu åter lärer vetenskapen, att det i naturen ej finnes någon skapelse i denna mening, utan att ett *evigt bildande* d. v. s *framträdande af nya former och varelser* på grund af egenskaper och lagar tillhörande materien.

Samma dyrkan af de stora fäderna såsom gudar, hvilken vi funnit hos de äldre kulturfolken, finna vi ock hos nutida vilda stammar. Å de mikronesiska öarna räknas den aflidne höfdingen bland de goda gudarnes tal och förfädernas andar äro här gudarne »*anu*». Polynesierna ha likaledes sina stam- och familjegudar.

Det är sannolikt, att Oceaniens gudar — hvaraf man känner ett tjugutal större och ett antal mindre — till stor del varit ryktbara sjömän, höfdingar eller upptäcktsresande, hvilka på grund af berättelser om deras märkvärdiga bedrifter under tidernas lopp gjorts till gudar.

Polynesiernas gudar, som äro af tre slag: högre och allmänna, lägre naturgudar eller elementarandar samt stamheroer och förfäder, ha tidigt gifvit upphof till poetiska gudasagor, fullt jämförliga med flera af kulturfolkens. Mångenstädes finnas *heliga sånger*, däri stammarnes tidigare förhållanden, strider, koloniseringar m. m. omtalas, och dessa äro att betrakta såsom dessa folks *bibel;* deras betydelse för utforskandet af polynesiernas äldre historia har ofvan påpekats.

Att de lägre folkens gudar ofta ej äro annat än höfdingar eller ryktbara krigare, vet man af många tillförlitliga berättelser. Sålunda visade infödingar på Sällskapsöarna för Cook en *lefvande* gud i människoform, eller ön Borboras gud, som var en åldrig höfding, och denne visade man den största vördnad. Liknande iakttagelser har Livingstone gjort i Afrikas inre: då infödingarne i ett rike första gången sågo europeernas gevär och tyger, sade de: »I ären sannerligen gudar!»

Australierna föreställa sig, att guden *Bun-jil* skapat allt utom kvinnan; han är emellertid helt mänsklig och familjär och har därför en hustru *Boi-boi* och en son *Bin-bil*; och han har ej själf varit tillräcklig för att frambringa sitt stora verk, ty häri ha sonen samt brodern *Pal-ly-jan* hulpit honom.

Vildarnes *gudabilder* utgöras ofta blott af stenar med eller utan någon sorts beklädnad eller prydnad.

Mestadels utgöras deras gudabilder af klumpigt gjorda träbeläten, som likna ett människohufvud och som målas eller behängas med klädespersedlar; mångenstädes prydas de med fjädrar eller fyllas de därmed, då de äro ihåliga.

Fjädrarna i eller på bilden anses ofta besitta alla egenskaper hos guden, som därpå öfverflyttat sitt öfvernaturliga inflytande.

Gudarne antagas inträda i dessa bilder vid vissa tillfällen; och man tror mångenstädes, att dessa gudabilder bevaka människornas handlingar i deras närhet, hvarför ock många stammar, t. ex. bland Afrikas negrer, tryggt lämna sina hus utan särskildt skydd, då ingen vågar stjäla i en by, där en offentligt utställd gudabild finnes.

Somliga folk anse, att dessa beläten, fastän de äro de heligaste föremål de äga, äro jämförelsevis maktlösa i och för sig själfva och blott verksamma, då guden ingått i dem.

Offerbruken.

Att *offra till gudarne* har alltid varit brukligt å lägre stadier, ehuru ej blott bland vildar, utan bland folk, som kommit långt i civilisation; och afsikten har alltid varit, att människorna därmed skulle stämma gudarne till välvilja eller blidka deras vrede, på det vissa *fördelar* skulle ernås, vare sig i detta eller i ett annat lif. Öfverhufvud taget fordrade fordom hvarje nytt företag af större betydelse offer såsom borgen för sin framgång.

Fig. 156. *Djuroffer och spådom af inälfvorna hos romarne.*

Visserligen ha *djur* (fig. 156) och *frukter* ansetts tjänliga därtill, men skulle offren vara fullt verksamma i svåra tider eller vid mycket högtidliga tillfällen, grep man i allmänhet till *människooffer*.

Sålunda offrades människor bland polynesier, afrikaner, brasilianer, mexikaner m. fl. vid stora nationalfester, då någon chef var sjuk eller när ett tempel skulle uppföras. Offren togos bland krigsfångar eller bland dem i stammen, som gjort sig förhatliga för cheferna eller prästerna.

I Mexiko offrade aztekerna förr på den årliga festen till guden *Tezkatlipokas* ära en vacker yngling, vanligen en krigsfånge, hvilken under hela det år, som föregick, behandlades som en furste och dyrkades som en gud. Då äntligen offerdagen var kommen, dödades han och uppåts af prästerna och höfdingarne.

Intill helt nyligen offrades människor på liknande sätt bland konderna i Indien, där offret först dyrkades ett par dagar af den församlade menigheten och en präst anropade om gudomens välsignelse, d. v. s. anhöll om tillväxt i folkets välstånd och lycka, i antalet af dess boskapshjordar och fjäderfä o. s. v., hvarpå mordet försiggick och hvar och en af menigheten sökte få ett stycke af offrets kött att förtära.

I dessa ceremonier har sålunda ätandet af människooffren blifvit en del af kulten. Så småningom har i dessa fall en egendomlig sammanblandning af offret och gudomen ägt rum. Så skedde fordom ock i Egypten och Grekland: Apis-oxen sammanblandades med Osiris och Ifigenia med Diana.

Andra indiska nationer än den nyssnämnda ha ock plägat offra människor vid utomordentliga tillfällen; och nu, sedan dessa offer ej längre tillåtas, gör man här människofigurer af mjöl och lera, af hvilka hufvudet afhugges

till gudarnes ära. På liknande vis brukade de gamle romarne kasta dockor i Tiberfloden i stället för människooffer.

Hos vissa mexikanska stammar gör prästen en afgudabild af mjöl och barnablod, dödar den därpå under många ceremonier och utdelar till kungen och folket den i små bitar sönderdelade bilden, som sålunda uppätes och gör hvar och en delaktig af gudomens egenskaper.

Några brasilianska stammar dricka sina döda för att bli delaktiga af deras goda egenskaper. Detta försiggår sålunda, att kroppen en månad efter begrafningen uppgräfves och därpå kokas, tills endast en förkolnad massa återstår; denna blandas med andra ämnen jämte vatten och drickes sedan af befolkningen. Kobeusfolket dricker på samma sätt den dödes aska. Somliga folks kannibalism har afsett samma sorts sakramenterliga anammande; sålunda skilde sig nyzeeländarnes kannibalism mycket från de flesta andra vilda folks: den var en ceremoni snarare än en måltid eller någonting helt annat än blott kroppslig njutning och måste betraktas som en del af detta folks kult. Detta kan man fatta däraf, att de i striden fallnes kroppar, som de föredrogo, voro icke de feta unga männens eller de späda flickornas, utan de mest utmärkta höfdingarnes, huru gamla och skinntorra de än voro. De trodde, att det ej var blott kroppen de tillgodogjorde sig, utan äfven anden, d. v. s. förmågan och äran hos den person, som de förtärde.

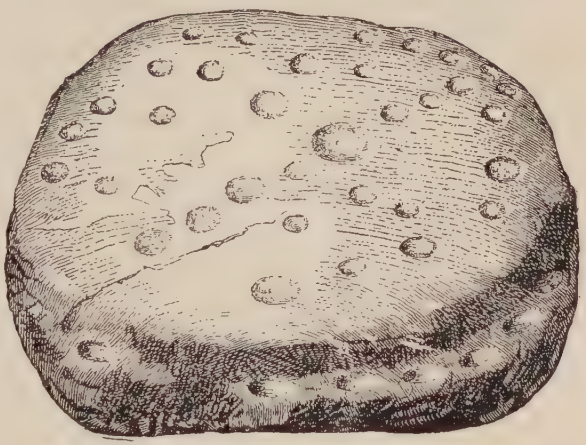

Fig. 157. *Offersten.*

Många andra vilda folk, t. ex. Hervey-öboarne, åto förr människor, synnerligast tappra krigare, på det de skulle bli delaktiga af deras mod.

Denna uppfattning är till arten alldeles enahanda med den hos flera andra vilda och barbariska folk, som bjuder dem att äta de djur, hvilkas egenskaper de beundra och önska besitta. Malajerna i Singapore sätta sålunda högt pris på tigerkött, ej emedan de tycka om det för smakens skull, utan emedan de tro sig däraf få tigerns mod och slughet; dakotaherna (Nord-Amerika) förtära af samma orsak hundarnes lefver. Äfven hos svenskarne härskade under hednatiden samma föreställning; sålunda omtalas, att Ingjald Illråda i barndomen åt ett varghjärta, och att det var därigenom han blef så grym.

Människooffer omtalas i snart sagdt alla folks äldre historia och måste, såsom minnen — offerstenar, fig. 157 — från bronsåldern antyda, ha gått tillbaka till mänsklighetens allra äldsta tider. Assyrierna offrade människor till sina gudar *Nergal* och *Adar*, liksom fenicierna till *Baal*; kartaginenserna brände ofta i krig några af sina fångar såsom offer, och judarne, som anställde djuroffer i stor skala, hade symboler för människooffer, som måste

anses ha framgått ur äldre bruk att anställa sådana. Människooffer anställdes ock hos grekerna och romarne, och bland de senare förekommo de allt emellanåt äfven på senare stadier; sålunda offrade Julius Cesar år 56 f. Kr. två soldater på Marsfältets altare, Augustus några årtionden senare en flicka och Trajanus en kvinna Calliope, då Antiokia var återuppbyggdt i början af 2:dra årh. e. Kr. Under flera senare kejsare i 2:dra och 3:dje årh. voro människooffren talrikare än förr, fastän de uttryckligen förbjödos 95 f. Kr. Det iberiska folket lusitanerna (i Spanien) offrade i 2:dra årh. f. Kr. alltid en människa och en häst vid början af krigiska företag.

I kelternas religion ingingo människooffer, såsom Julius Cesar omtalade: druiderna, kelternas präster, hade sagt honom, att gudarne vid svåra faror, krig, sjukdomar m. m., ej kunde bevekas med mindre människor offrades för människor; och geografen Mela bekräftade denna uppgift i 1:sta årh. e. Kr. Vid samma tid beskref Strabo offerbruken hos cimbrerna: »Bland deras kvinnor befunno sig heliga profetissor (druidinnor) gråhåriga, klädda i hvitt — — —; dessa grepo med svärdet i hand fångarne i lägret, förde dem till en bronskittel, däröfver de höllos framlutade, och afskuro strupen på dem; af det i kitteln utströmmande blodet anställde de spådomar, under det andra skuro upp kropparne och af inälfvorna förkunnade seger.»

Forngermanerna voro kända för människooffer till sina gudar i stor skala, såsom redan Tacitus o. a. romerska författare omtalade i gamla tiden. Danskarne firade enligt Tietmar af Merseburg hvart 9:de år en stor offerfest i sin hufvudstad Letra, därvid 99 människor och lika många hästar slaktades för att försona folket med underjordens hämnande gudar. I Sverge, där människooffren enligt sägnen infördes af Yngve Frey, fanns fordom en liknande försoningsfäst hvart 9:de år i Upsala, såsom kanonikern Adam af Bremen intygat i slutet af 11:te årh. i enlighet med ett ögonvittnes berättelse: »9 dagar», säger han, »offrades hvarje dag en människa jämte andra skapade varelser, så att det på 9 dagar blef 72»; dessa hade ögonvittnet sett hänga i träden i Upsala offerlund. Sålunda fortforo svenskarne ännu 250 år efter Ansgarius förkunnande af kristendomen i Sverge att på förfädernas sätt offra åt gudarne.

Då de redan till kristendomen omvända frankerna under sin kung Teudebert öfverskredo Po vid Pavia för att bekriga goterna i Italien, gjorde de ett förstlingsoffer för företaget genom att mörda de där funna gotiska kvinnorna och barnen och kasta dem i floden.

I allmänhet offrades mest djur åt asagudarne, men här som öfverallt grep man till människooffer, då stora faror hotade, och vid hårda år med missväxt, hungersnöd, uppror m. m. offrades t. o. m. kungar eller kungasöner till gudarnes blidkande. Sålunda omtalar Snorre Sturleson i sin Ynglingasaga, att det på Domalds tid blef stor hungersnöd, hvarför svearne första hösten offrade oxar; då detta emellertid ej hjälpte, offrades människor andra hösten. Årsväxten blef dock densamma eller än värre, och nu förenade de mangrant samlade svearne sig om, att Domald, hvilken såsom gudarnes ättling bort sörja för god tid i landet och nu ådragit sig gudarnes onåd, skulle offras, hvarför de ock dräpte honom och beströko gudaaltarne med hans blod.

Jarlen af Orkney offrade 893 en af norske kungens söner till Odin, och Hakon Jarl offrade 993 sin egen son till asagudarne.

Liksom hos fornskandinaverna härskade hos fornslaverna den föreställningen, att kungen skulle offras åt gudarne, om svårare olyckor inträffade.

Men om ock kungarnes lif någon gång togos för andras väl, så visste de ock ibland att sörja för sig själfva genom att offra andra; sålunda säges den svenske kungen ÅNE DEN GAMLE ha offrat 9 söner efter hvarandra åt Odin för att förlänga sin lifstid.

Bland slaver — ryssar, litauer m. fl. — fortforo människooffren ännu sedan kristendomen införts bland dem; en polsk krönika omtalar, att vid en stor litauisk krigares likbegängelse 1341 — således efter korstågens, Roger Bacos och Dantes tid — brändes å hans bål två falkar, två jakthundar, en häst, en trotjänare samt tre fångna tyska riddare — alla lefvande.

I Mexiko och Peru offrades människor i större antal än någonstädes, hvilket kan ha berott därpå, att dessa länder fordom ej hade husdjur, som kunde offras. MÜLLER har beräknat, att 2,500 människor årligen offrades i de mexikanska templen, ja, att offrens antal ett år uppgått till mer än 100,000!

Då meningen med offren alltid varit att blidka andar eller gudar, kunna vi med lätthet fatta uppkomsten af vissa egendomliga offerbruk hos vilda och barbariska folk, liksom ock af somliga äldre europeiska fördomar, t. ex. att människor offrats å det ställe, där städer skulle uppföras, eller att lefvande människor begrafts i grundmurar till byggnader, ty därigenom blidkades de underjordiska andarne och betryggade man sig markens fasthet (mot jordbäfningar m. m.). Så skedde vid Antiokias, Moskvas och Krakaus grundläggning. Vi förstå ock härigenom den gamla föreställningen, att det vore farligt att rädda drunknande: vattenandarne skulle då kunna hämnas, därför att man undandragit dem deras offer!

Ofta har man fordom tagit de rådande religiösa föreställningarna till täckmantel för anställande af mord, som fått namn af »offer», såsom när skatter fördolts och hemlighetsfulla handlingar i tempel och borgar företagits, då de därvid använda arbetarne dödats: endast döden är fullkomligt stum.

* * *

Offer lades hos forntidens polyteister och monoteister på *altaren*. Det första altare historien omnämner, är det som Noak uppförde, då han lämnade arken. Enligt Gamla Testamentet uppfördes judarnes altaren ofta på höjder, ibland på hustaken. Meningen härmed samt med själfva altaret var att till de himmelska rymderna höja offren, liksom också händerna vid anropande af de himmelska makterna sträcktes upp åt. Offer till underjordens gudar åter lades ej å altaren, utan i hål or i jorden. Altaren användes hos såväl fornjudar som an-

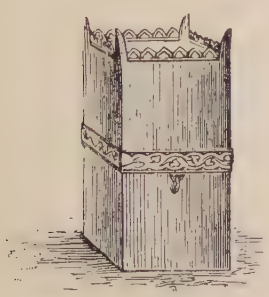

Fig. 158. *Rökelsealtaret.*

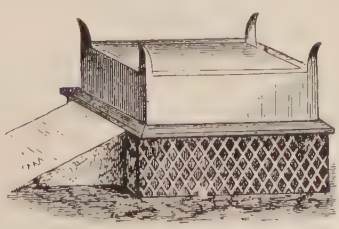

Fig. 159. *Brännofferaltaret.*

dra äldre folk icke blott till offer, utan ock till rökelse; för de förra fanns i judarnes tabernakel och tempel ett altare, för den senare ett annat (fig. 158 och 159).

Orientens, äfven judarnes, altaren voro i allmänhet fyrkantiga och aflånga; grekernas och romarnes voro ibland fyrkantiga, men oftast runda (fig. 160, 161 och 162).

På familje- och stamgudarnes altaren liksom på de högre nationalgudarnes altaren offrades hos forntidens greker och romare *mat* och *dryck*, som förtärdes gemensamt såsom en helig måltid; maten tillagades på själfva altaret och var därför helig; den åts under framsägande af vissa böner; gudomen var närvarande vid meddelandet af detta »altarets sakrament» och mottog sin andel af mat och dryck. Man trodde i forntiden, att all på ett altare tillagad och af flera personer gemensamt intagen föda mellan dessa knöt ett oupplösligt band och grundade ett heligt förbund, som först upp-

Fig. 160.

Fig. 161.

Fig. 162.

Grekiska och romerska altaren.

hörde med döden. Ännu i början af 1:sta årh. e. Kr. fortforo kuriornas religiösa måltider enligt de gamla formerna, fastän de numera voro blotta ceremonier till nytta för prästerna. Dionysius från Halikarnassus beskref dem sålunda på den tiden: »Jag har sett måltiden dukad för guden; borden voro af trä och bordskärlen af lera efter förfädernas bruk. Födoämnena voro bröd, kakor af fint mjöl och några frukter. Jag har sett dryckesoffren förrättas» etc. Såsom förut nämts, var kurians öfverhufvuds förnämsta förrättning att leda offerhandlingarna.

Huru betydelsefulla offren till Jehova voro hos fornjudarne, känna vi nogsamt af Gamla Testamentet; 2 Mose b. 38 kap. beskrifver, huru »brännoffers altaret» var inrättadt och hvilka dess tillbehör, tråg, skoflar, bäcken, eldgafflar, kolpannor etc. voro, och 3 Mosebok 1—7 kap. skildra »brännoffers lag», »spisoffers lag», »tackoffers lag», »syndoffers lag», »skuldoffers lag» o. s. v.

Från den romerska och judiska gudstjänsten öfvergick altarbruket senare till den kristna kulten; och här förknippades det sakramenterliga anammandet af bröd och vin med tanken på »Guds lamm», som enligt kristendomen varit ett försoningsoffer.

I betraktande af det bland vildarne så allmänna offerbruket förstå vi, hvarför den af missionärerna för dem predikade kristna *nattvardsläran* är så lättfattlig för dem. Livingstone säger sålunda i sina Resor och Forskningar i Syd-Afrika: »då jag börjar tala med dem, som aldrig hört talas

om kristendomen, är det stora faktum, att Guds son kommit ned från himlen för att dö för oss, hufvudtemat. Man kan ej säga något, som mera anslår dem. Om detta ej väcker deras intresse, skall man fåfängt försöka med något annat.

Uppkomsten af prästerskapet.

Den ursprungliga fetischismen äger intet prästerskap, då en hvar fetischdyrkare har sina föremål att anropa eller frukta och dessutom alla på samma sätt uppfatta företeelserna, som därför ej fordra någon särskild tolkning. Det är först då högre gudar, himlen, stjärnorna o. s. v., börja att dyrkas som fetischer eller andar, hvilka ingripa i människans lif, och uppfattas såsom gudomsväsen, gemensamma för ett större antal personer eller ett helt folk, som prästerskap börja inrättas.

Dessa oatkomliga föremål synas nämligen fordra en särskild *förmedlande klass*, som har till uppgift att till himlafetischerna öfverföra människornas uttryck af vördnad och dyrkan samt för de senare tolka de förres vilja. Fetischismen öfvergår i detta stadium till *polyteism*, som öfverallt visat sig ha framgått af stjärndyrkan; och i själfva verket visa sig de vilda folk, som börja ha ett prästerskap, polynesier m. fl., vara polyteister, hos hvilka prästerna dock ännu äro en sorts trollkarlar, andebesvärjare, regnmakare o. s. v. Äfven hos folk med börjande civilisation ser man nämligen andliga ledare söka genom regnmakeri och dylikt, som kunde tydas såsom beroende på ett särskildt förbund med gudomen, vinna förtroende.

Sålunda omtalas i I Konungaboken 19 kap., att profeten Elia anropade Gud om tecken och under, på det folket skulle få se, »att du är Gud i Israel och *jag din tjänare*», hvarpå Herrans eld föll neder , och sedan Elia gått upp på kullen af Karmel och böjt sig neder till jorden och satt sitt hufvud mellan sina knän, började regn att falla . Nu trodde folket på honom och dödade Baals profeter, som de förut följt.

Vildarnes präster ha förnämligast till uppgift att vara mellanhänder mellan människorna och gudarne vid viktigare tillfällen, såsom krig, missväxt, torka, begrafningar o. s. v. Vid begrafning anropar prästen gudarne ej om hjälp för den döde, utan ber dem skydda stammen för någon hämd, som den döde möjligen adragit sig och stammen genom förbrytelser mot gudarne; ibland gräfver prästen ett hål i jorden för nedgräfning af den dödes synder. Sammaledes anropas gudarne i krig och andra faror om hjälp mot fiender och onda andar o. s. v.

Ofvan har påpekats, att vilda folks präster uttala *orakler* och *profetior* lika väl som kulturfolkens. Sålunda förutsade en polynesisk profet Mauı före kapten Cooks ankomst till Söderhafsöarna i slutet af förra århundradet, att det en dag skulle komma en enkel-kanot utan utliggare från fjärran länder. En dylik kanot måste ha förefallit polynesierna som en omöjlighet, då de ej kunde tänka sig, att en båt kunde gå öfver öppna haf utan utliggare eller vara förenad med en annan. Då Wallis och Cooks fartyg anlände till dessa trakter, ansågs profetens förutsägelse ha gått i fullbordan; och ännu lång tid efteråt kallades här europeiska fartyg »Mauis kanoter».

En annan profetia var den om guden Ronos' återkomst: Cook kom, och genom honom ansågs profetian uppfylld, hvarför han ock ansågs som en gud.

Bland alla mikronesier finnas präster, »drikanan», hvilkas hufvuduppgift är att profetera; de rådfrågas om väder och vind, om krig och sjukdom o. s. v., och de tolka då gudarnes vilja, sedan dessa uppenbarat sig för dem — en uppenbarelse, som ofta varar ett par dagar, därunder prästerna ej förtära någon föda.

Vissa negerfolk i Afrika ha ock präster, ehuru negrerna i allmänhet sakna sådana.

Å en ö i en af Nilens källsjöar, Victoria Nyanza, fann Speke en präst, som bodde i en hydda, försedd med många mystiska tecken, och betraktades såsom Mgussas eller vattenandens ställföreträdare och hvars funktion var att tolka de hemligheter, anden hade att säga kungen. Det fanns t. o. m. här en landssträcka, som på något mystiskt sätt helgats gudarne, en sorts »kyrkostat», hvaröfver kungen ej kunde förfoga och hvars prästerliga inbyggare — trollkarlarne, regnmakarne — betraktades i en helig dager och voro fritagna från den civila maktens kontroll, fastän andra inbyggare stodo under kungens välde. Dessa prästerliga ledare, som kallades Mganga, behärskade fullständigt de kringboendes sinnen och kunde bestämma öfver en mängd företag genom sina profetior; sålunda hindrade de ibland europeer att färdas genom landet genom att profetera olyckor af alla slag — hungersnöd, torka, krig o. s. v. — om detta tillstaddes, och det lättrogna folket sökte då genast att förekomma sådana olyckor genom att hindra de hvita att komma in i landet.

Ehuru de prästerliga trollkarlarne äro representanter för högre andeväsen, använda de alltid för sina spådomar eller profetior hvarjehanda *redskap*, och dessa torde vi böra betrakta som *forna fetischer* (d. v. s. självverkande väsen). Sålunda användas därtill å somliga ställen i Australien egendomligt formade trästycken, fästa vid ett snöre, hvilka vid kringsvängning alstra en tjutande ton och anses kunna fördrifva onda andar. I Afrika bruka trollkarlarne ofta ett ko- eller antilop-horn, fullproppadt med ett trollpulver; nedstucket i marken framför en by, anses det ha makt att afvända fienders anfall; genom att endast hålla det i sin hand menar trollkarlen, att han kan upptäcka allt, som blifvit stulet eller förloradt, och fall omtalas, då det med oemotståndlig makt skall ha dragit flera män efter sig till en tjuf, som därpå genompryglats!

Infödingarne äro så genomträngda af tron på trollmedlens eller amuletternas makt, att de betala prästerna för käppar och stenar m. m., som dessa behandlat med åtskilliga underliga tecken, d. v. s. signat (af *signum* = tecken).

Människooffer ingå ibland i de afrikanska prästernas religionsbruk, i synnerhet då det gäller att få en lycklig utgång af ett krig; sålunda flår trollkarlen-prästen ibland ett barn och lägger det tvärs öfver en väg, hvarpå han låter de uttågande krigarne gå öfver det; tron ingifver härvid naturligtvis en blind förtröstan, som eggar modet och sålunda ofta medför framgång.

Ibland tillkallar kungen prästmannen för att han skall förutsäga den gynnsamma tidpunkten, då ett beramadt krig skall börja; prästen använder då ett än verksammare medel: han sätter en stor lergryta med vatten öfver en eld, lägger å dess kant ett galler af käppar och på detta lägges sedan ett barn och en fågel, hvarpå han sätter en annan omstjälpt gryta däröfver; sedan vattnet fått koka en viss tid, ser han efter, om barnet och fågeln

ännu äro vid lif eller äro döda; i förra fallet uppskjutes kriget, men i det senare börjas det genast.

Nord-Amerikas indianer stärkas i sin tro på den Store Anden och ett lif efter detta af sina medicinmän, hvilkas makt grundar sig på denna tro. En »god medicin» eller talisman skall enhvar indian i de flesta stammar ha, och det är genom medicinmännen de förskaffa sig densamma.

För todas (västra indiska halfön) är mjölken en gudomlig dryck, hvarför ock *mjölk-männen* eller mjölkarne äro en sorts präster, hvilka tagas ur vissa stammar, sedan de renats genom vissa ceremonier. Så länge deras funktion varar, d. v. s. under flera år, lefva de fullkomligt kyska, liksom deras biträden; de åtnjuta den största vördnad från den öfriga befolkningens sida och ingen vågar röra hvarken deras person eller något dem tillhörigt. Ladugårdarne äro todas kyrkor, och de hysa ett antal gudar eller heliga föremål, som herdeprästen omsorgsfullt bevarar i ett heligt rum: koskällor, hackor, knifvar etc., som sannolikt äro reliker från äldre tider. Bland hjorden finnes alltid en ledande ko med klocka, och denna skall härstamma från en uråldrig aristokratisk kosläkt.

Denna kult utgör en intressant bild af nomadstadiets religion, grundad på tacksamhetskänslan för erhållandet af den mjölkgifvande kon. Men todas ha ock andra högre gudar och dyrka solen och månen jämte flera osynliga andeväsen.

* * *

Särskildt afseende förtjänar här *schamanismen*, eller erkännandet af högre gudar, vida mäktigare än människan, af annan natur än hon och boende i fjärran trakter, hvarför de blott äro tillgängliga för vissa personer med högre egenskaper, *schamanerna*, en sibirisk benämning för dessa trollpräster. Schamanismen är dock ej begränsad uteslutande till Sibirien, utan är vida spridd i många andra trakter. Eskimåernas »angekok» är sålunda alldeles detsamma som sibiriernas schaman. Schamanismen synes utgöra ett nödvändigt stadium i den religiösa utvecklingen; den är en högre form af fetischism och står på gränsen af polyteism.

Det är dock ej lätt att särskilja schamanismen från andra slag af afgudadyrkan. Under det att totemismens gudar bebo jorden, lefva schamanismens vanligtvis i en värld för sig, föga bekymrande sig om hvad som försiggår utanför denna. Tillfälligtvis hedras schamanen af ett gudomligt besök eller tillåtes han att besöka de himmelska trakterna.

Schamanismen, som hvilar på föreställningen om själavandring, har ingen sorts religionslära, d. v. s. dogmer; den är ej något system af tankar, som öfverflyttats från släktled till släktled. Den är helt individuell och uppstår särskildt hos de personer, som känna sig kallade att träda i beröring med de gudamakter, som anses finnas till, hvarför den är att betrakta som en frukt af schamanernas uppeggade fantasi. Förmågan att vara schaman förvärfvas genom föreställningen, att en död schamans själ ingått i en annan person i drömmen, därvid denna utsetts till efterföljare. Såväl kvinnor som män kunna vara schamaner.

Under trumning och sång försiggår schamanens gudstjänst, d. v. s. trolldom, därvid han träder i beröring med de framkallade andarne, som mestadels äro onda och skola blidkas med offer, böner och en mängd hem-

lighetsfulla ceremonier. Efter en längre eller kortare stunds arbete därmed — alltid i mörkret — infinner sig den åkallade anden under ett susande ljud, hvarpå frågor och svar följa. Prästen kommer i våldsamma darrningar och skakningar, ådrorna svälla och ett berusadt eller ekstatiskt tillstånd inträder. Guden har då inträngt i schamanen, hvars ord och handlingar ej längre anses som hans egna, utan som den nedstigne gudens. Rösten blir onaturlig, ansiktet blekt, svetten pärlar från alla porer och hela utseendet liknar en sinnesrubbad människas.

Resande, som sett dessa schamaner, såsom Wrangel, säga, att de i allmänhet ingalunda äro några vanliga bedragare, utan att de äro öfvertygade om sitt umgänge med andarne och sin öfvernaturliga makt; och kristna missionärer finnas t. o. m., som — enligt Williams' Forskningar i Polynesien — tro, att de polynesiska schamanerna i verkligheten haft öfvernaturliga krafter och varit verktyg för onda makter!

Då de sibiriska schamanerna äro i utöfningen af sitt kall, bära de en lång älgskinnsrock, behängd med små klockor; de begagna vidare en staf, likaledes behängd med klockor och i änden utskuren i form af ett hästhufvud, och med tillhjälp häraf göra de hopp till en betydande höjd.

De ha hvarken altaren eller gudabilder, men de företaga sina offer i en hydda, upprest på en öppen plats i en skog eller på en kulle. Ej heller finnas bestämda perioder för ceremonierna, utan dessa utföras med anledning af födelse, giftermål, sjukdom, ovanliga atmosferiska tilldragelser, allmänna olyckor o. s. v.

Sedan de i ceremonien deltagande personerna samlats, inträder schamanen i hyddan, hvars alla sidor bestänkas med någon spritdryck samt mjölk, hvarpå offerdjuret dödas genom utrifvandet af hjärtat. Med undantag af några stycken af djuret, hvilka brännas, förtäres offret därpå af de församlade.

* * *

Då polyteismen systematiserats af de andlige ledarne och skalderna, ordnades de skilda gudarnes kulter i en fullständig *hierarki* (af *hieros* = helig och *archon* — förman), en term, som vanligen öfversättes med prästvälde och utmärker en organiserad andlig ledning. Det tidigare prästerskapet omdanades nu till en ny klass, som bättre lämpade sig för denna ledning och för allt djupare spekulationer.

Somliga af kulturfolkens tidigare präster ha varit gemensamma för alla nationers gudar, under det andra varit anställda för någon särskild gudom.

Prästerna ha ock haft olika rang, liksom gudarne: i Rom voro t. ex. öfversteprästerna, *pontifices*, de främsta, och dessa hade att döma i alla de mål, som rörde heliga ting, att vaka öfver det lägre prästerskapet o. s. v. Bland öfriga spåmän intogo här *augurerna* och *haruspicerna* eller spåmännen en framstående plats; sin konst hade de ursprungligen lärt af ett urgammalt folk i Italien, etruskerna, och denna grundade sig på en mängd teckentydningar, och järtecken från himlaföreteelser, fåglars flykt, offerdjurens inälfvor o. s. v., hvarigenom gudarne ansågos uppenbara sin vilja. Hela »augurvetenskapen» var dock höljd i ovisshet och mörker och synes först ha varit

dels påfunnen, dels härledd från tidigare vidskepligheter, men senare idkad förnämligast för att stärka de styrandes inflytande på massorna.

Tillkommande händelser spåddes ock medelst *lottkastning*, och gudarnes härigenom uttalade vilja tolkades ibland af prästerna. Julius Cæsar omtalar i galliska kriget, att gallerna äfven använde detta medel: vid ett tillfälle kastades lott tre gånger för att se, om de skulle genast eller längre fram bränna en tillfångatagen romersk general.

Såsom förut är nämdt, tydde somliga gudarnes vilja genom *astrologernas* aktgifvande på stjärnorna, och dessa spåmäns förnämsta uppgift var att förutsäga tillkommande ting.

Äfven bland vildarne finnas präster af olika rang. Så t. ex. särskiljas Polynesiens präster i *tahua* eller egentliga präster, som sörja för den religiösa sjukvården, samt *tahuna*, som blott äro tjänande bröder och utföra enklare förrättningar vid offren o. s. v.

Öfverallt, där prästerskap varit organiserade, ha folken väl sörjt för prästernas bärgning dels genom jordegendomar, tillhörande templen, dels genom löner, tionde o. s. v. Emellertid har det högre prästerskapet, som i allmänhet alltid tillhört den världsliga makten – varit kungar, konsuler o. s. v, — sällan behöft särskild aflöning, då dess medlemmars rang och förmögenhet upphöjt dem öfver behofvet af pekuniär vedergällning.

Teokratiens väsen.

Med *teokrati* (af *teos* = gud och *kratein* = styra), eller ordagrannt öfversatt »gudastyrelse», menas den statsform, där gudaväsen betraktas såsom de högste styrande; religionens målsmän äro väsentligen de härskande, och därför äro statens lagar snarare gudomliga befallningar än mänskliga förordningar och prästerna äro budbärare eller tolkare för de gudomliga makterna.

Sedan mänskliga känslor mer och mer utvecklats genom polyteismen och man fattat vikten af det ständiga bevarandet af släktets erfarenheter och traditioner, skonades de gamle, hvilka på lägre stadier ofta dödats, och dessa blefvo i stället mångenstädes de första andliga ledarne eller patriarkaliska höfdingarne, liksom de i form af *de äldstes råd* ofta utgjort en politisk institution vid sidan af eller i stället för kungamakten.

I den man polyteismen utbildades, framträdde ock det *teokratiska styrelseskicket*, d. v. s. *sammanblandningen af den andliga och den världsliga makten*, på ett afgörande sätt, beroende på den gängse uppfattningen på tidigare stadier, att den, som för en mäktig auktoritets, en gudoms talan, ej kan inskränka sig att gifva råd, utan maste ock i yttre afseende *härska*, då ingifvelserna från ofvan alltid ha formen af *befallningar*. Vi veta t. ex., att Moseböckerna ständigt meddela oss hvad »Gud bjöd», hurusom »Herren talade med Moses och sade: helga mig allt förstfödt» samt »Gud talade dessa orden: — — du skall inga andra gudar hafva för mig» m. m.

Vi fatta lätt, att alla högre myndigheter fordom förenades, ett resultat, som då var af den största nytta, emedan människans ursprungliga självsvåld endast därigenom kunde besegras.

Man får emellertid ej, såsom ibland skett, föreställa sig denna sammanblandning af den världsliga och den andliga makten såsom fullständig, ty

dels har en andlig makt ofta gjort sig gällande i form af *de äldstes* eller *kvinnornas* rådgifvande och mildrande verksamhet, dels har det teokratiska prästerskapet sällan innehaft den egentliga styrelsen, som tillhört en särskild kast. Då prästerna hos alla folk ansett hvarje praktisk verksamhet förnedrande för sitt kall, ha de lika litet haft kommandot öfver hären som ledningen af de industriella företagen om hand. Detta blef först fallet på teokratiens upplösningsperioder, då krigarcheferna hade öfvervikten och dessutom iklädde sig prästerlig myndighet.

Den ursprungliga teokratien var hufvudsakligen egen för polyteismen, ehuru denna institution äfven varit gällande hos monoteistiska folk, såsom judar och mohamedaner; dessa ha ock lämnat oss de mest framstående typer — en Moses, en Mohamed m. fl. — under det att flertalet teokratiska ledare dels äro blott ofullständigt kända, dels alldeles okända, på grund af uppgående i *kasten*. Talrika prästerliga korporationer delade ofta makten och ej sällan stredo de inbördes, hvarigenom det blef omöjligt för någon enskild att få öfvervikten.

Gentemot den negativa eller revolutionära kritikens nedsättande dom öfver *polyteismens präster,* hvilka allt för ofta framställts som listiga bedragare m. m., måste vi framhålla deras verkliga bestämmelse såsom nödvändiga organ för odlandet af det religiösa lifvet och befordrandet af den högre kulturen. Fetischismen har, såsom nämdt, ej haft något egentligt prästerskap, då nästan alla dess gudar äro helt individuella och hvar och en människa därför är sin egen präst; men polyteismen har liksom monoteismen haft prästerskap, som, på grund af de motsvarande gudamakternas större allmängiltighet, haft att genom en organiserad öfning af det religiösa lifvet sammanhålla alla medlemmarne i en stat uti en gemensam troslära och leda dem mot ett högre, allmännyttigt mål. Fetischismen har, då dess gudar mestadels äro personliga eller husgudar, i och för sig föga förmåga att *förena* människorna, hvarför dess sociala inflytande i det dagliga lifvet är obetydligt, utom i de fall, då stamfetischer dyrkas, såsom ibland äger rum. Dessa bli emellertid i allmänhet småningom gudar i det polyteistiska systemet, då detta ersätter det fetischistiska.

Äfven på tidigare stadier var religionen sålunda en förenande makt, ehuru ej i den utsträckning, som senare religioner, synnerligast kristendomen, varit det. De skilda småriken i Sverge erkände sålunda Upsala-drotten som ett andligt öfverhufvud och de af honom ledda årliga offren församlade och förenade hela folket; hvarest offer hölls, där var det fred, och i skydd af denna fred rådslogs, hölls ting, dömdes o. s. v.

Sedan den polyteistiska tron uppfattat gudarne — de förra himlakropparne samt de personifierade naturkrafterna o. s. v. — såsom osynliga andeväsen, hvilka äro mer eller mindre allmänna och skilda från den värld, de anses på ett godtyckligt vis styra, var det som den medförde uppkomsten af ett verkligt prästerskap med den vidsträcktaste förmåga att öfva inflytande på det *sociala lifvet.* Endast prästerna, som i allmänhet voro de i intellektuellt och moraliskt afseende högst stående i nationen, ansågos besitta den vishet, som fordrades för att tolka gudarnes vilja, och som tron på gudarne var fullkomligt universell och alla bäfvade för deras oerhörda makt, blefvo ock deras omedelbara tjänare i de åt dem helgade imponerande templen åtlydda i blind vördnad.

Först med inrättandet af en särskild prästerlig kast, som hade att ägna sig åt det spekulativa lifvet, kunde sålunda det sociala lifvet fullt organiseras och ledas. Stjärndyrkan har därför fyllt en utomordentligt viktig social mission, synnerligast sedan de himmelska gudarne blifvit andliga väsen.

* * *

Teokratien har varit af två hufvudslag: 1) *konservativ,* den ursprungliga — såsom hos indier och egyptier — och 2) *progressiv,* hvilken senare varit dels *estetisk* och *vetenskaplig* — såsom hos grekerna — dels *social* och *militärisk* — såsom hos romarne.

Grekernas estetiska och vetenskapliga polyteism bröt den konservativa teokratiens ok, sedan denna blifvit förtryckande; det har först och sist varit Grekland, som genom sina strider mot Orienten räddat den intellektuella kulturen från tillintetgörelse af den asiatiska teokratien. Det var ock detta land, som förberedde den sociala teokratien, hvilken romarstaten mest utvecklat och som lärt oss att underordna förståndet under handlingen, liksom det enskilda lifvet under det offentliga.

Den konservativa teokratien har genom prästerna gifvit upphof åt omfattande politiska system, däri ett härskande prästerskap, som styrt i en absolut och orubblig läras namn, ej tillåtit någon ändring. Den progressiva teokratien, däri de styrande varit militära chefer, under det prästerskapet haft en sidoordnad ställning, har åter tillstadt många reformer och undergått ständiga förändringar. I den konservativa polyteismen voro de religiösa dogmerna allt, i den progressiva voro de underordnade de politiska intressena eller maktens yttre villkor, och här var samma person ofta general och öfverstepräst på en gång. Hos romarne utgjorde prästerna sålunda i allmänhet ej en från öfriga medborgare särskild klass, utan somliga valdes alltid bland de anseddaste männen i staten, högre ämbetsmän, härförare o. s. v., ehuru vissa af religionens tjänare voro uteslutande anställda för kulten, såsom de vestaliska jungfrurna.

De grekiska kungarne voro ock *öfverstepräster* eller *prytaner.*

Hos fornskandinaverna grundade sig kungens makt väsentligen på religionen, ty han var offrens och templets högste vårdare. Hela förbundsförfattningen var likaledes grundad på religionen, hvarför ock stammarne skildes åt vid kristendomens införande, langvariga strider uppstodo och den gamla kungamakten slutligen med de hedniska offren förlorade sin teokratiska betydelse. Att fornskandinavernas kungamakt var teokratisk, synes redan af själfva benämningen för härskarne: *drottnar* eller *diar* — jämför indiernas gudabenämning *dyaus,* grekernas *teos,* romarnes *deus, dii,* germanernas *tiu* — som fordom ock användes för gudar, präster och domare.

Svearnes anförare Odin säges vid invandringen ha tagit Upland i besittning genom att anlägga ett tempel och offra till gudarne; folket gaf honom ock skatt, på det han skulle offra för god årsväxt. Odin hade vid sidan af sig 12 »blotgodar» eller offerpräster, äfven »diar» eller »drottnar» kallade, och dessa hade af Odin inhämtat allt sitt vetande.

Under århundrade på århundrade grundades svearnes anspråk och rätt att gifva hela riket en kung på de stora nationella offrens firande i Upsala, ty Upsala-kungen var »det heliga altarets vårdare».

Hos de äldre polynesierna, som hade tempel för sina nationalgudar, förestods gudstjänsten af en särskild prästkast, hvars alla sysslor voro ärft-

liga. Familjens hufvud var ock dess präst; men som statsskicket var teokratiskt, var kungen ofta hela nationens öfverstepräst och ansågs såsom en gudomlig ställföreträdare. Ibland innehades dock den högsta prästerliga värdigheten af någon annan medlem af den regerande familjen och ej af kungen själf.

Prästerna lefde ingalunda något lättjefullt lif, ty de hade att förrätta många böner till gudarne och ofta nog att fullgöra människooffer. De voro ingalunda de minst intelligenta, och på somliga ställen, t. ex. Nya Zeeland, voro de de förste, som antogo kristendomen.

Tidigt började i de forntida samhällena stridigheter mellan de andliga och militära myndigheterna, då prästerskapet ständigt sökte vara den härskande kasten; till den änden gick dess politik ofta ut på att befordra den fredliga verksamheten, då det militära väldet därigenom förlorade i betydelse. Krigarkasten åter sökte få öfvervikten i samhället för att kunna följa den gällande eröfringsprincipen. I allmänhet slutade denna rivalisering med ett inbördes underordnande: prästerna insågo, att den andliga verksamheten ej var tillräcklig för att sammanhålla de skilda samhällselementen, utan att *gemensamma, yttre handlingar* under ledning af de praktiska cheferna fordrades härför; militarismen blef därigenom ett medel att stärka den prästerliga myndigheten; de världsliga cheferna insågo å sin sida vikten af *religiös stadfästelse* på sina åtgärder, synnerligast som disciplinen bland krigsmanskapet eljest ej skulle kunnat upprätthållas, ty endast gudarne fruktade man i själfva verket; prästerna införde äntligen många förbättringar i själfva krigskonsten genom sina högre insikter. De andliga och de militära ledarne slöto sålunda ett långvarigt förbund, och under årtusenden har teologien sålunda varit krigets stöd.

Teokratien utgjorde en förening af religionens alla områden, ehuru endast i yttre afseende, men detta system var särdeles ofullkomligt med afseende på innehållet, och det tillstadde ej den *högre* uppblomstringen af vetenskapen, konsten och politiken, hvarför dessa småningom måste skilja sig från systemet och utvecklas särskildt. De ursprungliga teokraterna voro de egentliga uppfinnarne i forntiden och innehade all sin tids bildning; de bevarade samhällets andliga skatter, voro konstnärer, läkare, ingeniörer, politiker, präster, domare o. s. v., och visade sålunda en storartad sträfvan efter encyklopedisk helhet i vetandet.

Forntidens teokratiska prästerskap var det första, som på grund af omfattande synpunkter sökte företaga en systematisering af människonaturen och förkunna principen om förståndsverksamhetens underordnande under samhälligheten. De uppfinningar, som det gjorde, voro därför alltid nyttiga och folkets moralitet samt landets välstånd voro målet för dess användande. Vi böra erinra oss, att det är Indiens präster, vi ha att tacka för siffrornas och algebrans upptäckt, Kaldeens och Egyptens för astronomiens vetenskapliga grundläggning, Egyptens för de första geometriska begreppen, och att det är genom teokraterna som språket och skrifttecknen systematiserades och fastställdes o. s. v. Det är vidare genom teokraterna som det bofasta lifvet upprätthållits genom nödvändiga sociala institutioner och som moralen fått en högre och allmännare utveckling. Ej underligt därför, att teokraterna i allmänhet blifvit kallade *de vise*.

Af det föregående kunna vi finna, att polyteismen haft trenne suksessiva stadier: den har först varit *konservativ*, därpå *intellektuell* och slutligen

social, och hvar och en af dessa former har ledt utvecklingen inom människans skilda verksamhetsområden. Den äldsta var den fullständigaste såsom system betraktad, under det den grekiska och den romerska voro betydelsefulla öfvergångsformer till nya skeden, ty monoteismen vann därunder allt mera insteg och den positiva forskningen blef mer och mer systematisk.

En betänklig brist i den ursprungliga teokratien var alltid, att den sökte ordna hela det mänskliga lifvet innan dess skilda krafter och egenskaper hunnit utvecklas; härigenom lade den med tiden hinder i vägen för utvecklingen i många afseenden, och därför måste den slutligen aflösas af nya system. Vi veta ock, att det ursprungliga prästerskapet måste vika för forskarne, filosoferna och krigarcheferna.

Teokratien har medfört samhällets indelning i skilda *kaster:* hos dem fortplantades förmågan liksom makten genom *ärftlighetssystemet,* som tillhör allt kastväsen och förr var nödvändigt. Kasterna ha varit af den största betydelse för upptäckandet och bevarandet af de fredliga konsterna, hvilka fordom, då allt industriellt arbete var handtverk, som fordrade en lång lärotid, måste bevaras hos vissa familjer, däri de fortplantades från fäder till söner, generation på generation. Härigenom vanns allt större säkerhet för konsternas fulländning, da dels familjeintresset dref till allt större ansträngningar, dels de förvärfvade färdigheterna i muskler och nerver mer och mer ökades med hvarje släktled genom öfning och ärftlighet i förening.

Själfva den polyteistiska världsåskådningen bidrog ytterligare till stadfästandet af kastväsendet, då hvarje yrke, liksom hvarje mänsklig egenskap, ställdes under skydd af en särskild gudom — vanligtvis en förgudad förfader eller mästare i facket — och underordnandet under prästkasten antogs lätt i enlighet med gudarnes hierarki, däri hufvudgudarne framstodo som prästkastens förfäder.

I det äldsta teokratiska statsskicket voro alla världsliga kaster sålunda underordnade prästkasten, som var den äldsta och systematiserade de öfriga.

Kastväsendet var länge i de äldre samhällena den enda garantien för deras bestånd och utveckling; hela statsorganisationen hvilade därpa, såsom ofvan framhållits i skildringen af forntidens skran. Men de skilda kasterna och skrana voro väsentligen oberoende af hvarandra och någon sammanhållning fanns ej, hvarför prästkasten blef det nödvändiga föreningsbandet och källan till den politiska enheten. Den var den enda, som bevarade släktets förvärfvade kunskaper, och prästfamiljerna fortplantade dem alltjämt till afkomlingarna; med de öfriga kasterna hade prästkasten vidare ständiga förbindelser, hvarför vi lätt fatta dess öfverlägsenhet genom världserfarenhet och allmänna insikter.

De industriella konsterna uppblomstrade i hög grad på grund af prästernas inflytande och kunskaper; det var den ursprungliga teokratien, som vid öfvergången till det bofasta lifvet befäst de konster, som tagit sin början på fetischismens stadium, och sörjde för fortplantandet däraf.

Det är genom det teokratiska prästerskapet, som *egendomsrätten* till stor del blifvit förberedd. Visserligen har denna ofta endast hvilat på valdets rätt, men oftast har den dock framgatt genom lagligt förvärfvande, hvaraf öfverlatelse i form af gafva eller testamente äro former, som funnits från de mänskliga samhällenas äldsta tid. Som prästerna i allmänhet åtnjöt det största anseende, ansåg mangen, att ingen kunde bättre än de använda de jordiska ägodelarne, hvarför ofta donationer gjordes till templen, som mangenstädes småningom därigenom samlade oerhörda rikedomar. Egendomsrätten,

i synnerhet den till jordegendom, helgades på så vis genom teokratien, hvarigenom en af de förnämsta grundvalarne för hela det borgerliga lifvet stadfästes.

I vår tid finna vi vissa vilda folks prästerskap upprätthålla äganderätten genom en sorts teokratiskt skydd. Vi finna nämligen bland mikronesierna och polynesierna en ursprungligen från fetischismen härstammande socialt religiös institution kallad *tabu*, som spelar en utomordentligt viktig roll i deras samhälliga lif. Tabu betyder *heligt tecken* och utgöres af föremål — ett kokosblad af hajform o. s. v. — hvari en gudom tänkes ha ingått. Allt, hvartill tabu utsträckes, undandrages individernas bruk, hvarför allt på jorden är endels »moa» = heligt eller »noa» = simpelt. Tabu åtnjuter gudomlig vördnad och besitter öfvernaturlig makt, hvarför den bevakar som en allsmäktig försyn stammens lif och användes för en mångfald förhållanden, som behöfva regleras, såsom väljandet af mat och dryck, skyddandet af växter och djur o. s. v., samt tillämpas som en laglig förordning af de styrande, ibland ock som en religiös bannlysning. Man kan skilja mellan en borgerlig och en religiös tabu; den senares föreskrifter, som öfvergått till en ytterlig formalism, torde vara de, som noggrannast uppfyllas. Bryter någon häremot, straffas han med döden, och detta straff har drabbat mången resande, som sig ovetande vanhelgat tabu — detta var orsaken till Cooks död — hvarför man härvid ej bör anklaga hvarken mördarne eller de mördade för något tadelvärdt uppförande.

Genom tabu är det som en stams gemensamma egendomsrätt väsentligen skyddas af prästerskapet, ty de föremål, hvarå tabu tänkes hvila, få ej såsom gudarnes egendom röras af någon eller blott af vissa personer, prästerna och kungarna. Dessa kunna ibland missbruka tabu till egen fördel, då allt, som de belägga med tabu, fråntages ägaren; men ofta är tabu till nytta för stammen såväl som för de enskilda, ty därigenom kan odlandet af landet befrämjas och frukter, synnerligast kokospalmens och brödfruktträdets, skyddas för allt för tidig eller vidsträckt afplockning, hvarför tabu ofta utgör en ekonomisk omsorg om landet. Utan tabuförbudet skulle de mindre förtänksamma ofta föranleda hungersnöd genom sina sköflingar af näringsväxterna. Äfven den enskildes egendom kan skyddas af tabu; har han hängt tabutecknet på sitt brödfruktträd, så har ock gudomlig förbannelse uttalats öfver enhvar, som skulle våga stjäla däraf.

Prästerna själfva och deras egendom åtnjuta framförallt skydd af tabu, då de äro gudomens representanter.

* * *

Gudarnes herravälde måste uppfattas såsom en af mänskligheten skapad institution, ägnad att motverka den materiella världen, som under fetischismen helt och hållet behärskat naturfolken. De gudomliga viljorna gåfvo åt människans ädla handlingar en förr nödvändig helgelse, som bidrog att befordra hennes *moral;* de stadfäste alltid det goda såsom ensamt mäktigt att leda hela den mänskliga tillvaron, den individuella såväl som den samfälda. Därigenom har teologien på lägre stadier visat sig vara af utomordentlig betydelse för mänsklighetens utveckling.

Forntidens teokrater ha därigenom höjt sedligheten, och alla föreskrifter för det personliga lefvernet, t. ex. regler för klädedräkten såsom garanti för

sedligheten, hygieniska åtgärder, tvagningar, dryckenskapsförbud m. m., som mest afsågo tyglandet af de lidelsefullaste drifterna, gåfvo de alltid form af gudomliga bud.

Endast prästlärornas band kunde fordom tygla människans drifter, ty då hon väsentligen blott söker tillfredsställa sina personliga böjelser och ingen aning har om en social moral, fruktar hon blott gudar och de straff från dem, hvarmed deras tjänare hota.

Alla äldre kulters prästerskap ha haft medel att bestraffa olydnad mot lagarne eller vanvördnad mot gudarne, och bland dessa var *bannlysning* eller *exkommunikation,* d. v. s. utstötning ur församlingen, det svåraste. Kelternas präster, druiderna, använde sålunda detta straff, och den för brott mot lagarne bannlyste kelten beröfvades allt umgänge med andra samhällsmedlemmar och skyddes som en brottsling. Israeliterna hade flera slag af bannlysning, allt efter förbrytelsens art, och det svåraste slaget, *anatema,* ställde förbrytaren helt och hållet utom samhället. Fornromarnes präster uteslöto ock ibland somliga medborgare från templen och deltagande i offren. Sedan kristendomen blifvit statskyrka, upptog den samma bruk, och bannlysningen i förening med ålagd offentlig kyrkobot medförde flera svåra följder i världsligt afseende, såsom uteslutning från ämbeten, krigstjänst o. s. v.

De teokratiska prästerskapen kommo efter århundraden och årtusenden af nyttig verksamhet slutligen ofta att missbruka sitt moraliska inflytande, då deras absoluta läror ej läto dem nöja sig att endast gifva råd; missbruken medförde ofta verklig urartning af prästerna själfva samt allmän misstro till dem; och då handlingslifvet allt mera utvecklats — såsom tidigt skedde hos greker och romare — dröjde det ej länge, innan deras makt på ett afgörande sätt bröts.

Monoteismen, dess början och inflytande på mänsklighetens utveckling.

Då det gäller att fastställa *monoteismens begrepp,* är det nödvändigt att därifrån skilja den bland många lägre folk, liksom bland flera af forntidens kulturfolk, ofta påträffade föreställningen, att *en högste gud* i viss mån vore en härskare öfver *de öfriga* gudarne och vore världens skapare. Detta är och förblir dock alltid polyteism, och monoteism (af *monos* = en) kan aldrig sägas finnas, då andra gudamakter antagas vid sidan af »den ende guden». Strängt taget är blott mosaismen samt den filosofiska teismen eller unitarismen (af *unus* = en) monoteism, och man skulle ha skäl att betrakta kristendomen såsom en polyteistisk religion på grund af antagandet af djäfvulsmyten, de tre personerna i gudomen, gudsmodern, änglarne och helgonen — om ej dessa föreställningar så väsentligt underordnats under »fadern», som ständigt framhållits såsom alltings upphof och ledning.

Monoteismen är en mycket sen företeelse i den mänskliga utvecklingen; den kan på intet sätt bevisas ha varit den ursprungliga teologiska åskådningen, utan visar sig ha *framgått af polyteismen,* sedan denna under särdeles långa tidrymder, som torde kunna mätas i tusentals, om ej tiotusentals år, behärskat sinnena.

Fast många vilda folk finnas, hvilka ha föreställningar om en gud, som är mäktigare än de andra stora gudarne och gäller som en skapare, har

man ännu aldrig funnit vildar, som hyst en i ordets egentliga mening monoteistisk tro eller som ha en panteistisk (af *pan* = allt) världsåskådning, d. v. s. föreställningen om en opersonlig i allt närvarande lifsprincip, om man ock anträffat en och annan begåfvad vilde, som kunnat höja sig till mer eller mindre filosofiska betraktelser.

Mången gång ha emellertid vilda folk omgestaltat sina egna ursprungliga teologiska föreställningar, sedan de kommit i beröring med kristendomen eller mohamedanismen, och därför ha deras skildringar blifvit färglagda genom främmande inflytande, hvaraf man fått alldeles falska begrepp om deras religiösa tro och ofta ansett folk vara monoteistiska, fast en grundligare kännedom låtit deras polyteism framstå i den mest otvetydiga dager.

Det är sålunda kändt, att jesuitmissionärer sökt passa ihop de kanadiska infödingarnes föreställning om en stor Manitu samt de brasilianska infödingarnes namn på åskans gud, Tupan, med den kristna läran om Gud. Irokeser-indianernas högste gud Neo har man anfört som bevis, att monoteismen legat till grund för indianernas ursprungliga trosläror; men doktor Brinton har visat, att denna gudom inkommit genom de kristnes undervisning och att namnet blott är en förändring af *Dieu*, den franska benämningen på Gud.

Bland Väst-Afrikas negrer är föreställningen om en högsta gudom särdeles utbredd; men dessa ha ock sedan lång tid stått i närmare beröring med mohamedanerna, ständigt hört talas om Allah och slutligen mångenstädes mer eller mindre fullständigt antagit mohamedanismen.

Kariberna (Väst-Indien) omtala, att den förste af deras stam var en oskapad gud, Luokvo, som nedsteg från himlen, skapade jorden och frambragte människorna ur sin egen kropp; sedan han länge lefvat bland människorna på jorden, dog han, men kom till lifvet igen efter tre dagar, hvarpå han återvände till himlen. Hvem igenkänner ej här en förvirrad sammanblandning af bibelns berättelser om skapelsen samt om Jesu lif, död och uppståndelse.

Man får dock akta sig för att tyda alla likheter mellan vildarnes teologi och de civiliserade nationernas såsom lån; ty mycket kan i bådadera vara framgånget af samma medfödda tendens hos människoanden att skapa mer eller mindre liknande teorier för tilldragelserna, och mycket i civiliserade folks religioner är blott kvarlefvor från råare tillstånd.

Det vore orätt att tro, det en religionslära, som innehåller enahanda budord och moraliska eller teologiska begrepp som en annan, skall stå i något närmare historiskt förhållande till denna, eller att senare läror i allmänhet blott äro mer eller mindre förändrade kopior af tidigare. Så har visserligen fallet i många hänseenden ofta varit med läror, hvilka uppstått i samma eller angränsande länder, som frambragt äldre religionssystem; men ofta kunna äfven här många moralbegrepp och teologiska föreställningar ha haft en självständig utveckling utan främmande påverkan — alldeles som fallet är med somliga folks religioner, hvilka kunna väsentligen öfverensstämma med sådana folks, som bevisligen ej stått i någon sorts beröring med de förra.

Detta förhållande beror nämligen på själfva den mänskliga naturen, d. v. s. på den själsliga organisationen eller de andliga egenskaperna hos människan. Liksom lägre drifter af samma slag finnas hos alla människor, så ha ock de ädlare egenskaperna visat sig vara desamma hos skilda folk. Ha dessa inkommit i det civiliserade stadiet, så ha ock samma begrepp, ehuru

ibland i mer eller mindre modifierad form, gjort sig gällande, och dessa ha då fått sitt uttryck i de antagna religionssystemen.

Att man sålunda finner samma trosdogmer i religionsläror hos vidt skilda folk, är ej mera underligt än att skilda folk ofta gjort samma industriella och vetenskapliga upptäckter — och här må såsom exempel särskildt framhållas Newtons och Leibniz' upptäckt af differential-kalkylen, en af matematikens största upptäckter, som dessa snillen gjorde alldeles oberoende af hvarandra.

Om ock föreställningen om en högste gudom vid sidan af andra finnas hos många vilda och barbariska folk — alldeles som den funnits hos åtskilliga kända historiska folk vid slutet af deras barbariska stadium — så är dock denna föreställning långt ifrån allmän. Folk finnas, som ej ha någon sorts föreställning om en högste gud, utan äro endels råa fetischdyrkare rätt och slätt eller antaga en mängd högre, liksom en mängd lägre gudar.

Hos andra vildar har ock en af de polyteistiska gudarne upphöjts till *öfverhufvud* öfver de öfriga, nämligen himlen hos somliga folk eller solen hos andra, alldeles som fallet var med »Zeus patär» och Jupiter (himlafadern) hos grekerna och romarne.

Formexikanernas gud Tezkatlipoka var tydligen den ursprunglige solguden - han framställdes i form af en glänsande spegel — och genom omvandlingar har han blifvit skapare, högste gud eller världssjäl.

På liknande vis finna vi vissa negrers högste gud ursprungligen ha varit himlen, såsom synes däraf, att han säges bestraffa de onda andarne medelst blixten. Äfven samojedernas högste gud, Num, var fordom himlen; nu är han den allt genomträngande gudomen; samma är förhållandet med finnarnes Jumala eller Ukko samt många andra folks högste gud.

Den gud, som guranerna tillbedja under namn af Tamoi, är på samma gång människosläktets stamfader och himlens härskare; samma är ock förhållandet med araukaniernas högste gudom Pillan. Karaïberna erkänna en högste gudom, en välvillig makt, som tronar i himlen i salig ro utan att befatta sig med människosläktet; någon dyrkan ägnas honom dock ej.

I Perus historia finner man, huru som Inkas, som dyrkat solen såsom sin stamfader, gjorde denne gud till landets högste gud, under det den gamle nationalguden, Pakakamak, som dyrkats såsom världsskaparen, gjordes till en underordnad gud under den förre.

Bland Nord-Amerikas indianer har än himlen och än solen dyrkats som en högste gudom, alltings skapare, lifvets herre eller den Store Anden. Hvad beträffar föreställningen om den Store Anden, som är så utbredd bland indianerna, ha europeerna länge sökt fatta meningen därmed, hvarvid åtskilliga misstag blifvit begångna på grund dels af vildarnes missförstådda svar, dels af benägenheten att öfverföra europeiska föreställningar i indianernas tankegång. De nordamerikanska indianernas Store Ande framställdes af Schoolcraft såsom en panteistisk världssjäl, som bodde i och gaf lif åt alla ting, som uppdagades i klippor och träd, vattenfall och moln, åska och blixt o. s. v., som förkroppsligade sig i fåglar och fyrfota djur, eller m. e. o. ägde tillvaro öfverallt. En dylik panteistisk uppfattning å indianernas sida har man dock icke den ringaste anledning att antaga, och i högsta grad afvikande därifrån äro de berättelser om indianernas högste gudom, som härstamma från tiden kort efter Amerikas upptäckt. J. Cartier skref sålunda 1535 om Canadas infödingar, att de intet utbildadt gudsbegrepp hade, fast de trodde på en gud Kuduagni, som ofta talade med dem och omtalade

hurudant vädret skulle bli och slog sand i ögonen på dem, då han var ond o. s. v.

Virginiens infödingar trodde i 16:de årh., enligt Heriots berättelser (1586), på många gudar, som indelades i flera klasser; bland dem fanns en hufvudgud, som först frambragte de öfrige och därpå skapade solen, månen och stjärnorna såsom lägre gudar.

Hos grönländarne är det den Store Anden, eller Torngarsuk, som är en orakelgud, med hvilken schamanen träder i beröring, då han skall inverka på sjukdomar, väderleken o. s. v., och till hvars sommarland de dödas själar skola komma. Han anses välvillig, hvarför han ock knappast får någon dyrkan; men de infödde föreställa sig honom ändock såsom den högsta gudomen och anse (enligt missionären Cranz' skildring), att de kristna menat Torngarsuk, då de talat om Gud och hans allmakt.

På samma vis gjorde algonkvinindianerna de hvites gud, då de första gången hörde talas om honom, till samma gudom som deras skapare Atahokan.

* * *

Man fattar lätt, hvarför människorna redan på de lägre stadierna tänkt sig ett dylikt öfverhufvud bland gudarne: det *monarkiska* styrelseskicket, som öfverallt varit det ursprungliga, har nämligen ingifvit den för naturmänniskan helt naturliga föreställningen, att det äfven i gudarnes värld bör finnas en kung, som innehar högsta makten. De öfriga höfdingarne samt aristokraterna få ock sina motsvarigheter i de öfriga högre gudarne samt de mindre gudarne, heroerna m. fl.

Från antagandet af en gudomlig ande, som besjälar himlen och jorden, var det nära till hands att tänka sig hela universum besjäladt af en allt genomträngande gudom, en världssjäl, en skapare och upprätthållare, som människorna antagit på högre stadium.

Under det de lägre andeväsendena, människosjälarna, naturandarne och de stora polyteistiska gudarne ha fått bestämda gestalter och egenskaper, har den högste gudomen, då han ej varit en polyteistisk gud, eller den förste ibland likar, i allmänhet fått helt ovissa kännetecken.

Ibland har människan på äldre stadier bildat sig en idé om en högste eller ende gud genom att *förena alla de stora polyteistiska gudarnes egenskaper* i en enda personlighet: den makt, som styrer himmelens rörelser, den som lyser i solen, den som sänder regn och blixt, den som skapat människan o. s. v., det är allt ett och samma högsta väsen.

Föreställningen om en högste gud eller den ende guden har därför visat sig som en produkt af den polyteistiska religionen och öfverstiger ingalunda de lägre folkens inbillningsförmåga.

Syd-Amerika och Väst-Indien erbjuda flera exempel på en dylik gudsföreställning hos vildar. Sålunda dyrkade tobas-stammen solen som det högsta väsendet; och Hutchinson omtalar, att, då en jesuitmissionär i en dispyt med en höfding af denna stam sagt: »min gud är god och bestraffar de gudlöse», höfdingen svarade: »min gud (solen) är också god, men bestraffar ingen, utan är nöjd med att göra väl mot alla».

Föregående framställning visar oss, att människorna ursprungligen nått begreppet af en enda gud, som vore världens högste ledare, på två vägar, nämligen betraktelserna öfver det mänskliga *samhället* och betraktelserna öfver

universum. Hos alla nationer har den högsta världsliga makten fordom förr eller senare samlats i en enda chefs händer — och sammaledes ha de äldre prästerskapen låtit en mångfald af högre gudar ersättas med en enda, allt behärskande gud. Med hänsyn till naturtilldragelserna blef Gud sammanfattningen af hela den yttre ordningens lagar, skaparen och upprätthållaren af hela universum, hvars tidigare specialgudar omöjliggjorde tanken på verklig ordning och harmoni; denna åskådning utbildades af de äldre filosoferna, i synnerhet Greklands, sedan man fått kunskap om vissa naturlagar. Allt efter som gudsbegreppet haft en sociologisk eller kosmologisk källa, har Gud på skilda ställen tänkts företrädesvis vara ledaren af *människornas* handlingar — såsom tydligast synes af judafolkets Jehova — eller företrädesvis vara ledaren af företeelserna i *universum.* Med tiden ha dessa synpunkter dock i allmänhet sammanfallit.

Monoteismen har under de skilda samhällenas utveckling varit framkallad af *djupa mänskliga behof* och *sociala fordringar.* Den har blifvit slutet på de skilda polyteistiska religionerna, sedan de smärre nationerna mer och mer uppgått i vidsträckta *enhetsstater.* De olika nationalgudarne blefvo då i själfva verket orimligheter, och där de fortfarande dyrkades i större stater, började deras inflytande mer och mer försvagas och den religiösa fördragsamheten blef en allt mera erkänd princip. Romarne voro sålunda ett synnerligen fördragsamt folk.

Behofvet af en *gemensam tro* blef ock allt allmännare, ju mer *de skilda nationerna närmades hvarandra* och man fann, att mycket hos människorna var gemensamt för dem, ej blott såsom medborgare i en och samma stat, utan ock såsom människor. Känslan af *allmänt broderskap* började så småningom att framträda vid slutet af de polyteistiska religionernas herravälde och gjorde behofvet af en gemensam, allmängiltig tro gällande.

Romarstatens ofantliga utsträckning och dess upptagande af en mängd nationer i sig medförde ock ett allmänt behof af en universell tro. De polyteistiska religionerna verkade i den stora staten slutligen hindrande för den gemensamma civilisationen.

Hvarje högre sträfvan i lifvet måste alltid ha *eftervärlden* i sikte. Denna bestämmelse har dock endast så småningom utvecklats: först framträdde den hos de enkla fetischdyrkande naturfolken såsom kärlek till *egna afkomlingar;* därpå höjdes den hos de äldre polyteistiska kulturfolken, då de fått nationalgudar och uppgått i gemensamma företag, till pliktkänsla gentemot *nationens* framtid; och slutligen framstår sträfvan att lefva för *hela mänskligheten,* sedan högre, monoteistiska religioner utbildats och blifvit gällande för många skilda folk. Härigenom har den sanna människokärleken, *altruismen*, fått sin första egentliga utbildning.

* * *

Teologismens sista utvecklingsform, monoteismen, har framför allt hållit sig till det *kommande lifvet* för att inverka på människornas *moral.* Hoppet om belöning i en himmel eller fruktan för straff i ett helvete ha ock för de flesta troende monoteister varit de bestämmande skälen för deras handlingar.

Den monoteistiska tron, som i själfva verket framgått af kritiken öfver polyteismen och därvid måst stödja sig på ett mer eller mindre förnuftsgiltigt *resonnemang,* har dock måst söka hindra dettas upplösande verkan genom

framhållande af den *öfvernaturliga uppenbarelsen,* utan hvilken den nya tron ej skulle kunnat behärska sinnena. Denna öfvernaturliga uppenbarelse, som skulle skilja de s. k. »*naturliga*» *religionerna* från de s. k. »*uppenbarade*», ha ock de monoteistiska teologerna i allmänhet stödt på en religiös urkund, en »bibel», hvars källa antages vara gudomlig. Härigenom är det som monoteismen kunnat bli en *folkreligion,* såsom vi först och sist känna af judendomens och kristendomens historia. Där en dylik religiös urkund, som intygat den gudomliga uppenbarelsen, saknats, har ej monoteismen vunnit insteg bland folket, äfven om de högst stående i samhället, filosoferna och deras lärjungar, antagit en monoteistisk världsåsikt. Detta framgår af tillståndet i det gamla Grekland, där polyteismen allt jämt var den härskande religionen, trots filosofernas, en Sokrates', en Platos', en Aristoteles' m. fl:s vederläggning däraf.

Dessa metafysikers sätt att resonnera var emellertid allt för abstrakt för att kunna fattas af massan, som på lägre stadier måste ha konkreta bilder för den inre betraktelsen.

Föregifvandet af den gudomliga uppenbarelsen har därför medfört en djupt gående verkan på kulturen, då monoteismen därigenom kunnat bli en verklighet bland *alla klasser* i de forntida samhällena och metafysikens upplösande verkan därigenom förebyggts eller uppskjutits till lämpligare tidpunkter.

Monoteismen måste, då den alltid framgått af polyteismen, betraktas som en, så att säga, *reducerad och koncentrerad polyteism.* Dess slutliga tillkomst har alltid förutsatt en lång följd af filosofiska betraktelser hos den lärda klassen, som genom undervisning spridt läran till folket.

De polyteistiska samhällenas dogm om *ödet,* oföränderlighetens gudom, kan sägas ha utgjort en central makt, hvars egenskaper förmådde förändra andra gudars verksamhet. Genom att göra ödets inflytande allt större, leddes man slutligen, synnerligast i det forntida Grekland, att låta denna allmänna gudom härska öfver de särskilda gudarne i den mån den samlade erfarenheten visade *naturförhållandenas beständighet.*

Tron på ett orubbligt öde var oförenlig med den äldre föreställningen, att människorna kunde genom böner och offer beveka gudarne, och utmärker därför en högre världsåsikt.

Monoteismens *försyn* är i själfva verket detsamma som polyteismens öde, fast den förres form är mera bestämd och konkret.

De stora grekiska skalderna i 6:te och 5:te årh. f. Kr. läto i sina skildringar det mänskliga lifvet väsentligen bero af ödet. Men det var enligt dem icke blott människor, som behärskades däraf, äfven gudarne måste böja sig för dess obevekliga makt. Utan tvifvel var det ödet, som menades med den »okände guden», till hvilken grekerna ibland uppreste altaren. Monoteismen utgjorde således en disciplinering af det oändliga antalet af äldre gudar genom deras underordnande under den högsta styrelsen af en enda vilja.

Kristendomen omdanade den äldre tron på ödet genom sin lära om en allsmäktig och kärleksrik Gud, som fullkomligt leder de mänskliga förhållandena och styr världarna. Genom dess monoteism ernåddes en viss *enhet* i företeelserna och uttalades tron på en *härskande god princip* såsom en grundlag härför. Uppenbarelser af »den ende guden» ville man finna i alla tilldragelser i naturens och människans lif, och man började därigenom 'så småningom finna åtskilliga af de *lagar,* som styra världen.

Ödet har emellertid öfverlefvat alla teologiska system; begreppet härom har alltid varit nödvändigt att fylla bristerna i teologien. T. o. m. kristenheten har ej alltid undvikit föreställningen om ett öde, utan ständigt fortplantat densamma, ehuru i modifierad form.

Och äfven inom vetenskapen finna vi begreppet *öde* användas, nämligen såsom sammanfattningen af alla de *kända lagarne* eller den harmoniska lagbundenhet, för hvilken människan måste böja sig, ehuru den inom vissa gränser ofta tillstädjer ett rationellt förutseende och vissa modifikationer — under det begreppet *slump* gäller de *okända lagarne,* där planmässiga ingrepp ej äro möjliga.

Polyteismens öfvergång till monoteism befordrades i den gamla tiden väsentligen af den börjande *vetenskapliga forskningen,* som var oförenlig med den polyteistiska föreställningen om godtyckliga gudamakters ingripande i alla slag af företeelser.

Genom de första matematiska och astronomiska lärosatserna fick mänskligheten en första aning om tillvaron af naturlagar, och den allmänna böjelsen för monoteism erhöll en inre stadga.

Monoteismen befordrades sålunda af det ständiga framåtskridandet af iakttagelseförmågan, alldeles som denna ursprungligen framkallat polyteismen.

Den empiriska forskningen uppenbarade småningom en mängd likheter och beständiga förhållanden emellan företeelserna, hvarigenom människan kom att inskränka verksamheten hos gudamakterna. Monoteismen berodde därför på en *ny generalisering,* stödd på än vidsträcktare iakttagelser än den, som gaf anledning till polyteismens framgående ur fetischismen.

Osäkerheten och motsägelserna i de äldre iakttagelserna kunde ej tillstädja någon teologisk enhet, och en sådan måste naturligtvis för polyteisterna ha varit en orimlighet, då hvarje gud hade sina säregna egenskaper och sitt verksamhetsfält. I den mån som förståndet utvecklades, framstod dock mer och mer *motsägelsen* uti de godtyckliga gudarnes oordnade handlingar, och man blef allt mera öfvertygad om *regelbundenheten* i den yttre världens företeelser.

Med monoteismen följde den högre utvecklingen af människans själsförmögenheter, då under inflytande af den grekisk-romerska samt den kristna civilisationen det *abstrakta tänkandet* upprätthölls och utbildades genom gamla tidens och medeltidens mest begåfvade tänkare, som utgjorde, för att så säga, en abstrakt ras. Ur idén om en enda gud drogos en mängd följder, som varit af omätlig betydelse för såväl vårt teoretiska som praktiska lif. Bland de viktigaste var användandet af *tecken* för tankar eller ord med ny, abstrakt bemärkelse. Fetischismen använder i resonnemanget egentligen blott känslorna, d. v. s. följer *känslornas logik,* polyteismen använder framförallt bilderna, *bildernas logik,* under det monoteismen förnämligast stödjer sig på tecken, eller *tecknens logik.* Kristendomen utdömde i sitt hat till polyteismen bilderna, och den kunde ej använda känslorna ensamma, då de saknade tydlighet, hvarför den mest tog sin tillflykt till ordtecken, hvilkas abstrakta natur höjde dem oändligt öfver de äldre religionernas konkreta bilder, på samma gång de gåfvo uttryck åt tydliga begrepp och känslor. För att anföra ett exempel, påpekas här kristendomens lära om »ett lif i Gud» och »kärleken till Gud», uttryck, som innebära en den högsta åskådning och hvilkas andliga innehåll ej kan på något sätt missförstås, fastän de äro grundade på abstraktioner.

Faran i denna tecknens logik har dock alltid varit stor, ty människorna ha ofta på grund af ärfda vanor vid konkreta betraktelser velat göra tecknen eller orden själfva till en sorts väsen, förvandla *ordet till kött* i nästan bokstaflig mening, hvarigenom en fruktansvärd förvirring ofta uppstått.

I den första kristna tiden upptogos redan de platonska ideerna om Gud såsom «ideernas» upphof och säte, hvarvid uttrycket *Logos* eller *Verbum* (= ord) blef liktydigt med Gud, fick konkret verklighet. Utan kloka, andliga ledare inom den kristna kyrkan med rik världsarfarenhet och människokännedom, hvilka förstått att genom det praktiska lifvets kraf rätta de dogmatiska missriktningarna, skulle den europeiska civilisationen måhända härigenom längesedan varit tillintetgjord.

Hvad är religion?

Då det gällt att besvara frågan, *om människosläktet alltid ägt religion* eller *om alla folk ha religion,* har svaret utfallit mycket olika allt efter den dömandes ståndpunkt. Detta utvisar, att begreppet religion är olika för den ena och den andra människan, eller ock att somliga ej förmå behandla detta ämne på ett objektivt vis, utan lägga subjektiva föreställningar eller förutfattade meningar till grund för sina omdömen.

Såväl politiska som religiösa intressen ha ofta blandat sig i lösningen af frågan om lägre folks religioner, och mången har dömt därom utan kännedom om, huru det religiösa lifvet kan uppenbara sig på de mest skiljaktiga sätt.

De vanligaste orsakerna till misstag i detta ämne äro, att europeer lägga de religiösa begrepp, som varit i allmänhet gällande *i Europa*, till grund för bedömandet af vilda folkslags religion, att de lägre folken i allmänhet allt för mycket ringaktats för att man hos dem velat se någon sorts andligt lif, att man ej förstått deras språk eller gjort sig tillräcklig möda eller tillvunnit sig tillräckligt förtroende för att kunna få kännedom om deras religiösa föreställningar.

Följden häraf har blifvit, att såväl troende kristna som fritänkare förklarat vilda stammar sakna religion, som vid en närmare granskning af andra befunnits inblanda religionsbruk och religiösa föreställningar i snart sagdt alla sina handlingar, t. ex. kaffrer, hottentotter, australier, tahitier m. fl.

Särskildt måste här framhållas vådan i att anse blott den världsåsikt som religion, hvilken antager gudaväsen i mera civiliserad mening eller att religion vore: sambandet mellan människan och gud (den monoteistiske guden) eller gudarne (de polyteistiska).

Utsträckes begreppet religion till polyteismen, så måste det ock utsträckas till fetischismen, som har flera verkligt religiösa element och hvarur dessutom polyteismen framgått, såsom forskningen ådagalagt.

Religion måste i dess allmännaste mening definieras icke med hänsyn till de härskande åsikterna hos civiliserade folk, utan med hänsyn till såväl ociviliserade som civiliserade — alldeles som begreppet lif måste angifvas efter de lägre lifsföreteelserna, de vegetativa, hvilka finnas hos såväl växter som djur och människor, ej blott efter de högsta lifsyttringarna hos människan, de själiska.

Med *religion,* ett ord, som kommer af *religare* = sammanbinda, böra vi förstå det högsta slaget af förening eller sammanfattningen af alla de

högre band, som sammanknyta människan med likar samt med det eller de väsen, hvilka hon anser stå öfver sig, och som därför förmå eller anses förmå på något sätt styra människan, om också blott för en öfvergående tid.

Begreppet religion innebär därför erkännandet af makter, för hvilka människans tillvaro måste på ett eller annat sätt böja sig, äfven då hon kan ingripa i deras verksamhet. *Hvilka* dessa väsen och makter äro, om de äro fullkomligt inbillade — vanliga fetischer, stjärnor, troll, andar, personifierade naturkrafter o. s. v. — eller om de äro verkliga — förfäder, hjältar, stater eller mänskligheten — betyder för själfva religionsbegreppet intet. Det är *människans egen uppfattning* af sin ställning därtill, såsom utgörande ett förhållande af underordnande, fruktan, kärlek, dyrkan, tacksamhet, ledning m. m., hvilken låter oss bestämma, om religion, d. v. s. ett högsta band, finnes eller ej hos en individ eller ett folk. Den människa, som sålunda erfar en utanför henne stående makt, som behärskar henne och som hon vördar som ett rättesnöre för sina handlingar, hon har religion. Den åter, som känner sig fullkomligt fri från *alla* band, som ej har någon sorts känsla af tacksamhet, vördnad, plikt eller beroende, den människan har ingen religion. En sådan natur är och har alltid varit en sällsynthet och har i civiliserade samhällen alltid framstått såsom höjdpunkten af egoistisk urartning, hvarför den i allmänhet stämplas med allmänhetens förakt och ofta slutar på hospital eller i fängelse.

En dylik frihet från alla band eller från yttre makter, som förmå på något sätt reglera människans lif, har man aldrig funnit hos ociviliserade folk.

Somliga af de forskare, som anse, att religion finnes äfven hos de lägre folken, ha dock haft en allt för trång definition på begreppet religion. Så t. ex. har Tylor såsom en *minimal* definition härpå angifvit: »tron på andliga väsen». Hur väl eljest denna mening skulle passa för vildarnes religion och de därifrån i närmaste hand härledda religionssystemen, skulle dock härigenom högre religiösa åsikter, som ej stå i något förhållande till »andliga väsen», ej vara någon religion. En panteistisk metafysiker, som ej känner till någon personlig gud, utan blott en allt upprätthållande lifsprincip eller en abstrakt enhet i alltet, en konfutian, som ej dyrkar några gudar, eller en positivist, som ersatt gudsbegreppet med lagbegreppet, skulle på så vis ej ha någon religion, trots allt erkännande af lifvets helighet och antagandet af de högsta moraliska sanningar — allt under det den råaste vilde, som piskar upp sina fetischgudar, då de ej göra honom i lag, måste anses ha religion.

På grund af de ensidiga begrepp, som i allmänhet varit rådande i detta ämne, är det således, som så skilda meningar uttalats om förekomsten af religion och som det kunnat hända, att samme författare på ett ställe förklarar, att det eller det folket saknar hvarje spår till religiösa föreställningar, och på andra ställen genom sina skildringar af vissa seder och meningar själf bevisar motsatsen. Dr Lang har sa t. ex. sagt, att infödingarne i Australien »ej haft någon föreställning, som på något vis hade karaktären af religion eller religionsbruk, hvarigenom de skilde sig fran djuren.» I samma arbete, där han säger detta, uppgifver han emellertid, att »infödingarne tillskrifva en sjukdom liknande kopporna, hvaraf de ibland hemsökas, en ond ande Budyah, som har sin glädje i olyckan», att de ibland offra unga flickor för att försona en ond ande, att de tala om ett öfvernaturligt väsen, Baiame, hvars röst höres i åskan, och om ett annat, Turra-

mullum, som är upphofvet till sjukdomar och visar sig i form af en orm o. s. v. Genom många andra öfverensstämmande uppgifter vet man nu, att Australiens infödingar, redan då denna världsdel upptäcktes af europeerna, hyste en lefvande tro på själar, demoner och gudar.

Samma misstag har Moffat begått med hänsyn till betschuanerna i Afrika; dessa skulle enligt honom aldrig ha hört talas om odödligheten, men själf säger han, att de benämna de dödas skuggor eller maner »liriti». De ha måhända ej haft egyptiernas eller de kristnes uppfattning om odödligheten, men väl en annan, än allmännare spridd, eller skuggornas lif.

T. o. m. den framstående arkeologen Lubbock har gjort sig skyldig till samma fel och inkonsekvenser. Han har uppgifvit, att Samoa-öboarne och tupinamberna i Brasilien m. fl. skulle alldeles sakna religion, under det många berättelser om deras seder och bruk otvetydigt bevisa, att de ha teologiska föreställningar alldeles som andra vilda folk med känd religion.

Colenso har på samma vis misstagit sig i fråga om ny-zeeländarne, som han förklarat sakna såväl religionslära och kult som gudar och gudabilder, under det han själf, i likhet med andra forskare, omtalat flera religionsbruk hos dessa vildar; de företaga t. ex. ingen viktigare handling utan att ha gjort någon åkallan eller läst vissa böner.

Hvad som är det mest utmärkande för de lägre religiösa föreställningarna är, såsom förut framhållits, tron på andeväsen, som ha en mer eller mindre självständig tillvaro och förmå verka på den yttre naturen och det mänskliga lifvet.

På ett synnerligen krasst sätt uppfattas dessa väsen — själar, skuggor, troll, gudar — på de lägre stadierna och alltid tänkas de ha en sorts materiell tillvaro. Men trots en dylik uppfattning utmärker dock denna vildarnes andelära eller *animism* (af *anima* = själ) början till en alltmera andlig uppfattning af själens väsen och gudarnes natur, som senare kom att göra sig gällande bland alla folk. Alla världsreligioner ha haft en organisk utveckling från en enkel början hos ociviliserade folk; ingen har framstått isolerad, liksom af sig själf, eller »uppenbarad» mer än andra. Alla religioner äro att anse såsom lika mycket eller lika litet »uppenbarade», eller såsom lika mycket »naturreligioner», då de skapats genom människornas egna föreställningar och teorier, och de högre formerna framgått ur föregående lägre.

Andeläran har alltid innehållit de tvänne hufvuddogmerna om *individuella själar*, som efter döden fortfarande äga tillvaro, samt *gudomliga andeväsen* i egentlig mening. Dessa ha ansetts styra företeelserna i såväl människans som naturens värld, och då de antagits beröras på angenämt eller oangenämt sätt af människornas handlingar, har detta ledt till att söka genom åkallan och offer vinna deras gunst och blidka deras vrede.

I de lägre fetischistiska religionerna var *teologien allt* och *moralen intet;* moralen utvecklades dock så småningom hos de ociviliserade och blef allt mera betydelsefull i de stora världsreligionerna, tills den slutligen framstått såsom religionens hufvudelement. Under den tidigare utvecklingen var moralen helt och hållet behärskad af teologien, så att alla moralbud, som af prästerliga ledare fordom förkunnades, framställdes såsom omedelbara befallningar från gudarne.

Det var icke blott nödvändigt, att så skedde, för att prästerna skulle ha nödvändig auktoritet och de moraliska föreskrifterna vinna tillbörlig aktning af forntidens sinnen, utan det var ock helt naturligt, då alla voro full-

komligt öfvertygade om gudarnes tillvaro och, med den förr hos alla rådande barnsliga fantasien, i en mängd tilldragelser sågo dels straff för visad olydnad mot gudarnes bud, dels belöning för lydnad därför.

Denna sammanblandning af moralen med teologien har varit så djupt rotad, att man ända in i våra dagar bland monoteistiska folk haft svårt att föreställa sig möjligheten af *moral utan Gud.*

Att mänskligheten blifvit *mindre och mindre teologisk* under sin utveckling, innebär dock ej, att hon blifvit mindre *religiös;* tvärtom har den verkliga religiositeten, d. v. s. människans djupare andliga lif, hennes moral och hennes pliktkänsla blifvit allt högre med stigande kultur.

Det teologiska åskådningssättet har m. e. o. begränsats alltmera under mänskligheten långa utveckling, gudarne ha blifvit allt färre, och tron på öfvernaturligt inflytande allt mera inskränkt. Då hvarje tidsålder haft en viss härskande teologi, har dennas målsmän alltid vid en ny inskränkning i gudarnes tal och makt beklagat sig öfver »*ateism*» och förklarat, då religion ansetts ovillkorligen förutsätta teologi, att religionen försvinner. Detta är ej blott ett utmärkande drag i vår tid, då en från all teologi befriad religion mer och mer förkunnas och sprides, utan så skedde ock fordom, då t. ex. grekerna kallade de förste kristne för »gudlösa», *ateoi,* emedan de ej trodde på den äldre grekiska teologiens många gudar.

Det vore emellertid en falsk föreställning att tro, det de högre, hittills rådande världsreligionerna endast medfört förbättring af människonaturen, ty i flera afseenden ha de ibland hindrat dennas normala utveckling, under det äldre, lägre religionssystem ofta, trots alla brister, tillstadt utbildandet af de ädlare egenskaperna; de förra ha sålunda ofta genom helvetes-dogmen hållit människorna i en fruktansvärd ångest, som ibland förlamat alla krafter; ofta ha de ibland medfört en trång asketism, som i traktan efter personlig (egoistisk) salighet, förkväft de mest naturliga känslor, låtit hjärtat krympa samman och afkylas för hvarje medmänniska, som ej drager sig tillbaka från världen, samt gjort de mest oskyldiga nöjen till brott; under det de s. k. hedniska religionerna låtit människorna finna glädje i lifvet och fröjda sig åt tillvarons ljusa sida för dess egen skull samt ofta medfört utbildandet af sociala känslor för såväl familjen som fosterlandet.

Uppkomsten af föreställningarna om goda och onda gudamakter, en himmel och ett helvete.

Föreställningarna om *goda* och *onda* gudamakter, eller den teologiska *dualismen* (af *duo* = två), har människan ursprungligen fått dels genom *yttre naturtilldragelser,* dels genom tidigare ideer om de *aflidnes andar,* dels genom *människohjärtats* skilda sidor, d. v. s. lägre drifter eller ädlare böjelser m. m.

Dualistiska föreställningar togo sin början långt förrän människorna inträdde i det historiska stadiet, och deras former voro länge helt rudimentära, då verkligt sedliga principer på intet vis lågo till grund därför; de etiska begreppen *rätt* och *orätt,* utbildade genom ett lefvande *samvete,* ingingo ej däri på de tidigare stadierna, utan källan därtill var blott erfarenheten om hvad som var *glädjande* eller *smärtsamt, nyttigt* eller *skadligt, lyckligt* eller *olyckligt* o. s. v.

Somliga naturtilldragelser ha sålunda i allmänhet visat sig vara gynnsamma för människan, t. ex. solvärme och regn, och därför ha de helt naturligt blifvit gåfvor af goda gudar, då ju alla tilldragelser ansågos på lägre stadier vara verk af gudar; andra naturföreteelser åter ha varit förstörande och olycksbringande, såsom blixten och stormen, hvarför sådana ej kunnat vara annat än onda gudars verk eller straff af vredgade gudar.

Äfven ingaf omväxlingeu mellan *dag* och *natt* eller *ljus* och *mörker* föreställningen om godt och ondt, om goda och onda gudamakter, som gåfvo upphof åt människans ljusa och mörka föreställningar och som kämpa med hvarandra, liksom ljuset och mörkret ständigt kämpande jaga hvarandra. Om dagen är det lif och rörelse, värme och glädje i hela naturen, och man kan då medelst synen förskaffa sig sin bärgning samt upptäcka sina fiender; natten åter medför stillastående, sömn, köld och dysterhet och därunder är människan försvarslös gentemot angripare o. s. v.

Fruktan griper ock alltid naturmänniskan under mörka natten med dess skräckinjagande fantasier och drömmar; också tro många vildar, att deras onda gudar visa sig om natten, under det att deras goda gudar äro verksamma om dagen.

Begreppen *lif* och *död* ha varit af största betydelse för tron på goda och onda gudar, och dessa begrepp ha åter på tidigare stadier sammanbundits med begreppen dag och natt: solen vandrar om natten i mörka underjorden och dit komma alla aflidna.

Redan af de yttre naturföreteelserna måste således människan ha fått föreställningen om *godt* och *ondt;* det var dock först genom granskningen af de *mänskliga handlingarna*, som hon fick ett djupare medvetande härom. Småningom blef naturmänniskan medveten om, att somliga handlingar voro nyttiga och tillåtliga, under det andra voro skadliga och otillåtna, hvaraf de första etiska begreppen framgingo. Liksom människan, såsom ofvan framhållits, skapade gudarne efter sin förebild och gaf dem alla möjliga mänskliga egenskaper, lät hon ursprungligen, vid försöken att finna källan till de goda böjelserna och handlingarna människorna emellan, goda gudar ingifva eller utöfva dem, och på enahanda vis blefvo onda gudar upphofvet till dåliga böjelser och handlingar.

De *aflidnas andar* ha därför, med hänsyn till de handlingar de ansetts utöfva, indelats i *goda* och *onda*. I allmänhet har människan ansetts skola bli god eller ond såsom ande allt efter hennes hjärtelag i lifvet. Dock har samma person kunnat vara en god ande för sina vänner och en ond ande för sina fiender.

Denna uppfattning utbildades i synnerhet i grekernas och romarnes lära om deras skyddsgudar, ehuru den igenfinnes hos de flesta folk och äfven återspeglas i de monoteistiska religionernas läror om Guds egenskaper och ingripande i människornas lif. Den mosaiske guden skildras sålunda i Bibeln som »en stark hämnare», lika väl som en »god fader».

En annan mänsklig källa till föreställningen om goda och onda gudar har varit tron på *de dödas fortlefvande* i ett annat lif, d. v. s. tron, att *förfäderna* voro skyddsgudar eller *goda genier*, då de blifvit begrafna och fått sin huskult, samt att sådana aflidnas andar, hvilka ej blifvit begrafna eller hvilkas kult försummades, förföljde de efterlefvande såsom *onda genier*. Denna föreställning hvilar åter på den mänskliga organisationen eller på hjärtats tvänne hufvudslag af böjelser: *altruistiska* och *egoistiska*, hvilka de efterlefvande tillskrefvo de aflidna, alldeles som i lifstiden.

Till förfädernas andar, manerna och heroerna, familje- och stamgudarne, ställa därför vildar och barbarer böner om hjälp, och inträffar en olycka i en familj eller stam, råka de i den största uppståndelse, då den anses ha timat genom dessa gudars vrede.

I allmänhet hysa vildarne mycken fruktan för ihjälslagnas andar, hvarför de å somliga ställen församlas flera aftnar efter hvarandra, då ett mord blifvit begånget i en by, och upphöja fruktansvärda skrik för att förjaga själen, om han skulle vilja återkomma till byn för att plåga inbyggarne.

För fetischdyrkarne och polyteisterna är för den skull *det ondas problem*, som drifvit monoteisterna till så stora motsägelser i betraktande af den ende guden såsom den absoluta godheten och all tings upphof — sålunda äfven det ondas — ej så invecklad; liksom det finnes dag och natt, lif och död, goda och onda människor, så finnes det ock goda och onda andeväsen — se där deras enkla logik, den verkliga källan till den teologiska moralen. Olyckligtvis ha de monoteistiska tänkarne ej tagit hänsyn härtill, utan, i stället för att historiskt följa den naturliga utvecklingen af föregående teologiska åskådningar — dem de ringaktat såsom »hedniska» och »vidskepliga» — ha de tagit *sin* teologi som utgångspunkt för att spekulativt lösa de i själfva verket lättförklarliga frågorna om godt och ondt i det mänskliga lifvet, om det ondas upphof o. s. v., men därvid blott alstrat en ändlös förvirring.

Af det föregående framgår, att människorna på tidigare stadier ej känna till någon kärlekens religion; deras religion är då ofta en *fruktans* religion; öfver de flesta dualistiska föreställningar hos såväl civiliserade som vildar hvilar ett okändt ondt liksom en tung sky, hvarför oro och förskräckelse ofta förbittra hela lifvet. Då en högsta god och en högsta ond gudom antagas, träder i allmänhet den förra i bakgrunden för den senare, då de goda människornas skapare är välvillig och därför ej behöfver så mycken dyrkan, under det alla makter, som kunna skada, såsom eld, vatten, blixten samt upphofven till brott, sjukdom och död, måste blidkas på allt sätt och ifrigt dyrkas. Kanadas indianer ställde fordom inga böner till sin högste gud, *Anduagni*, och grönländarne skänkte knappast någon dyrkan åt den Store Anden, som är välvillig.

Izedis i Mesopotamien dyrka först och sist djäfvulen, fast de, liksom de öfriga parserna, tillbedja solen såsom det godas upphof.

Vissa Kongo-negrer ha en högsta gud, *Suku-Vakange*, men han tager föga del i människornas lif, utan öfverlåter världens styrelse åt lägre andar, hvaraf flertalet äro onda.

Gudarnes dyrkan har i allmänhet hos lägre folk alltid berott på fruktan, till ringa grad blott på kärlek, och själfva det ord, hvarmed de högst stående folken benämner den goda människans förhållande till Gud: *gudsfruktan*, erinrar oss alltjämt om den ursprungliga religionens fruktande karaktär.

Med stigande civilisation, utmärkt af de etiska begreppens utveckling, har dyrkan af det Högsta (goda) väsendet mer och mer förträngt tanken på helvetesfursten, och allt talrikare äro de kristna, som helt och hållet lämnat hela helvetesdogmen och därigenom omvandlat kristendoms-begreppet.

* * *

Om själen såsom en sorts självständigt väsen och om dess tillvaro efter döden äro, såsom förut nämts, vildarne och barbarerna i allmänhet öfvertygade; de måste därför ock ha bildat sig föreställningar om dess *vistelseort* i det nya tillståndet. Härom ha meningarna naturligtvis varit mycket olika på olika stadier och hos skilda folk. Den tidigaste fetischistiska tron är, att den aflidnes själ besöker det hus, han bebott i lifstiden, och att han uppehåller sig vid begrafningsplatsen, hvilken i allmänhet ligger nära bostäderna, så att han kan se till de efterlefvande och deras förehafvanden. På mera framskridna stadier anses andarne ock flyga bort till något gemensamt hemvist för de döda, beläget i djupet af någon skog, på toppen af ett berg, i något andarnes land långt bortom hafven, vid jordens ände, i någon himmelsk trakt öfver skyarne eller i en underjordisk värld, dit solen vandrar under natten.

Evig salighet och *evig fördömelse* äro ej ursprungliga föreställningar hos människorna; tvärtom ha blott vissa folk gjort upp för sig sådana, under det andra intet känt därom. Alla folk ha på tidigare stadier inga föreställningar alls haft om belöning eller straff efter döden; människan ändades med döden, ehuru skuggan fortlefde; frihet, glädje, rörelse, allt slutade med döden.

Huru föreställningen om *underjorden* ursprungligen var rent intellektuell, d. v. s. sammanhängde med forntidens meningar om jorden såsom världskropp, om himlen och stjärnorna, om solens och månens vandringar än öfver och än under jordytan o. s. v., har ofvan blifvit framställdt. Somliga vilda folk, t. ex. zulukaffrerna, visa, liksom forntidens greker och romare, hål i jordytan, genom hvilka man kan stiga ned till hålor, som leda ned till underjorden.

Polynesierna, som hvarken vänta sig belöning eller straff i det tillkommande lifvet för goda eller dåliga handlingar på jorden och skiljas härifrån med största lugn, anse sig blott kunna få en större eller mindre lycksalighet i underjordens skilda trakter. Det, som motsvarar kulturfolkens himmel, *bolotu,* blir de förnämares bostad, och här finnas de skönaste kvinnor och tillhandahålles svinkött och fisk, *popoï* (motsvarande grekernas ambrosia) i ymnighet. Till den sämre afdelningen af underjorden kommer det lägre folket, och här är förplägningen helt torftig. Fordom tänkte sig polynesierna, att gudarne hade en särskild himmelsk bostad, skild från människosjälarnes; men på senare tiden ha somliga folk antagit en och samma bostad för bådadera slagen af varelser.

Enligt missionären R. Clarck trodde flertalet, ehuru ej alla tasmanier, att de skulle fortlefva efter kroppens död; några utvisade de stjärnor, dit de skulle komma; andra trodde, att de skulle förflyttas till en ö, där de skulle återfinna sina förfäder, samt att de skulle förvandlas till hvita människor; infödingarne längst bort i västern hade dock ingen föreställning om ett kommande lif.

Tasmanierna, som trodde på »andeväsen», antogo, säger doktor Milligan, tillvaron af ett stort antal mäktiga väsen, mestadels illasinnade, boende i sprickor och hålor i klippiga berg och tagande tillfälliga bostäder i ihåliga träd eller ödsliga dalar. De flesta ha nästan samma natur och egenskaper som våra »troll». Särskilda namn funnos för att utmärka olika slag af gudaväsen: feer, andar, djäfvulen o. s. v.

Ny-zeeländarne, som tro på ett kommande lif, anse, att de komma till det land, Hawaïki, därifrån deras förfäder kommit, och att deras resa skulle

börja på öns nordligaste udde. Här träffa de först en håla, sedan en kulle och slutligen en sjö, där en kanot hämtar dem för att föra dem till deras nya bostad. Om straff eller belöning här för de dåliga eller de onda är ingenstädes talan (G. Grey). De betrakta salighetslandet som ett ställe, där det skall bli ständiga fester med fisk och söt potatis och där de ständigt ligga i strid, men alltid få segra.

* *
*

Småningom ha en mängd vilda folk, liksom många af jordens kulturfolk, gjort upp för sig föreställningar om ett ställe för de goda människornas belöning efter döden, en *himmel,* och ett *pinorum* för de ondas bestraffning, ett *helvete* (af *hel* = död och *viti* = straff på fornsvenska), det engelska *hell* och det tyska *Hölle.* Dessa föreställningar ha dock växlat mycket, hvarför man ej får vänta sig att alltid återfinna de hos oss mest gängse skildringarne däraf. Hvarje folk har allt efter sin fantasi samt rådande teologiska meningar i öfrigt förlagt dessa ställen till vidt skilda trakter.

Bland folk, som i allmänhet ej haft någon dogm om ett helvete må här nämnas fornindierna, kineserna och japaneserna.

Alla religionssystem, som antagit själens odödlighet, ha ock antagit föreställningen om ett lycksalighetstillstånd såsom belöning för ett dygdigt lif.

Emellertid voro de vanliga folkreligionernas föreställningar om lifvet i himlen vidt skilda från den andliga saligheten i de högre stående himmelska begrepp. Hvarje nation, ja hvarje folkslag bildade sig sina meningar därom. Den elyseiska glädjen var sålunda för grekerna, liksom för egyptierna, allt igenom af kroppslig och jordisk art, alldeles som germanernas salighet i Valhall, dit de skulle komma med både häst och vapen. På samma vis är indianens paradis blott en rikare och lyckligare jaktmark än den han genomströfvat på jorden.

Föreställningarna om den straffort, dit de, som brutit mot gudomliga och mänskliga lagar, de ärelösa och de onda, skulle komma, ha ock alltid varit helt jordiska, straffen och lidandena mestadels kroppsliga — i allmänhet af gräsligaste slag.

Många folk, t. ex. indierna och egyptierna, ha vidare utbildat tron på en *dödsdomstol,* som skulle afgöra huruvida den aflidne finge sin bostad i himlen eller i helvetet eller, då själavandring antogs, skulle dömas att ingå i en djurkropp o. s. v.

Liksom människorna på tidigare stadier gjort upp för sig gudar för de lefvande, så ha de ock tänkt sig *gudar för de döda,* eller härskare i det land, där människorna skola dväljas i det tillkommande lifvet.

Förutom de styrande gudarne i himlen och helvetet ha en mängd andra gudar, mystiska väsen, änglar o. s. v. tänkts verka i ljusets eller mörkrets tjänst, såsom de tre nornorna (ödets gudinnor) hos skandinaverna, de tre parkerna hos grekerna, furierna, som skulle utföra dödsrikets straffdomar, panerna, satyrerna, centaurerna m. fl. vidunder med människokropp och horn, bock- eller hästfötter o. s. v.

Dessa dödslandets gudar äro liksom de lefvandes dels naturgudar, dels förgudade människosjälar; ofta synes man ha personifierat själfva underjorden och gifvit sitt namn åt den därstädes härskande guden, såsom fallet var med grekernas *Hades* och skandinavernas *Hel.* Ibland var det *solguden,*

som ock blef dödslandets härskare, en föreställning, som vi lätt inse ha uppkommit på grund af tron, att solen under natten vandrar i mörka trakter, sedan den försvunnit under jordens rand i västern. Sålunda var *Osiris* eller solguden hos fornegyptierna de dödas härskare i underjorden, som låg långt bort i väster.

Ibland är det en *förgudad stamfader*, eller den första människan, som är dödsrikets furste, såsom fallet är bland kamtschadalerna, zulukaffrerna, m. fl., och ibland är denne såväl solen som den första människan, såsom indiernas *Yama*, hvilken genom att följa solens vandring efter döden upptäckt vägen till andra världen och sedan för andra människor dit.

Många lägre folk, såsom konderna (Indien), negrer, australier, polynesier och indianer, ha helt ursprungliga föreställningar om ljusets och mörkrets gudomligheter, d. v. s. deras fantasi har liksom kulturfolkens skapat dem på naturalistisk grund: dels är solen en god gud, gentemot hvilken månen, nattens härskarinna, skildras såsom en ond gud, dels strider någon ljusets gud mot någon mörkrets gud, dels har den högste guden, himlen eller solen, till maka den onda jordgudinnan o. s. v.

Nord-Amerikas indianer föreställa sig, att de tappre krigarne komma till den Store Andens, himlaguden *Tarenjavagons* sälla jaktmarker, under det att de dåliga komma till hans blodtörstiga farmor, dödsgudinnan *Atahentsik:* somliga indianer i Syd-Amerika tro på den gode anden *Mauari* och den onde anden *Saraua*, till hvilka människorna komma efter döden.

Samojederna tro på en god ande och en gudom *A*, som bor i ett ogenomträngligt mörker, skickar sjukdom och död på människor och djur och härskar öfver de döda. Tatarerna berätta om nio *Irle-kaner*, som i sitt underjordiska rike härska öfver de aflidnas själar och under sig ha ett stort antal tjänsteandar; deras furste, den store *Irle-kan* har under namn af *Erlkönig* funnit insteg i den tyska poesien såsom ett fruktansvärdt dödsspöke.

Negrerna i Öfre Guinea ha en elak ande, *Sasabonsam*, af vidunderlig skepnad med människoform, af röd färg och långt hår, liknande braminernas *Rakshashi;* han är trollkarlarnes vän och hatar de kristna missionärerna.

Ibland får man höra vilda folk tala om en himlagud och en helvetesfurste, som ha den största öfverensstämmelse med de kristnas skildringar, men här ha vanligen kristna missionärer infört sina ideer bland vildarne. Somliga australier framställa sålunda den store onde anden med svans och horn, fast intet horndjur är inhemskt hos dem, och deras tro på en härskare i himlen, *Nambajandi*, och på en härskare i underjorden, *Varrugura*, torde möjligen ha ett kristet ursprung. Om algonkvin-indianerna berättade missionären Loskiel 1794, att de ej hade någon föreställning om djäfvulen förrän europeerna förde den till dem. Nu tro indianerna allmänt på en synnerligen god och en synnerligen ond ande, och infödda, som blifvit kristna predikanter, ha ibland berättat, hurusom de t. o. m. rest till himlen och talat med Gud, under det andra medgifvit, att de ej nått Guds boning, fast de varit så nära, att de hört tupparne gala och sett röken uppstiga från skorstenarne.

Andra indianer ha andra föreställningar, och flera äro otvifvelaktigt framgångna af betraktelser öfver ljuset och mörkret m. m.

Fornmexikanerna, aztekerna m. fl. tänkte sig, att människorna skulle efter döden försona sina onda handlingar i ett rum af evigt mörker, under det de goda komme till Solens hem. I mörkrets rike, där den dystre guden

Miktlanteuktli härskade, underkastades dock de osaliga ingen tortyr. Vid en persons död öfverströddes liket med papperslappar, hvilka tjänade som trollmedel mot farorna på den mörka väg, man hade att vandra.

Polyteismens gudar ansågos af kulturfolken mångenstädes ha en gemensam himmelsk bostad; liksom fornskandinaverna hade sin Asgård, så hade grekerna sin Olymp o. s. v. Ursprungligen voro dessa gudaboningar helt materiella och jordiska, men de blefvo — liksom gudarne — med tiden mer och mer förandligade. Sålunda var Olympen först den 10,000 fot höga toppen af det berg med detta namn, som ligger på gränsen mellan Macedonien och Tessalien; men senare förvandlade filosoferna denna gudaboning till planeternas antagna krystallklot, som ock erhöllo namnet Olymp.

Plato, Aristoteles, Epikurus m. fl. förlade samstämmigt gudarnes boning till de *mest upphöjda* delarne af universum; och detsamma gjorde ock de gamle egyptierna, perserna, germanerna, skandinaverna och öfver hufvud taget alla de folk, som trott på en eller flera högre personliga gudomsväsen.

Flera bibliska författare, synnerligast profeten Esaias och evangelisten Johannes, ha lämnat de mest lefvande skildringar af den gudomliga himlen, dess byggnad och prydnader, dess härskare samt hans himmelska änglaskaror.

Plato talade om himlen i sin dialog om själen på ett så bibliskt sätt, att kyrkofadren Eusebius ej tvekade att förklara, att han lånat sin skildring från judarne.

Förutom det att man tänkt sig gudarne eller den ende guden ha en himmelsk boning, har man ock tänkt sig densamma såsom hemvist för de saliga eller de rättsinnades själar efter döden. Dessa ha ansetts här få deltaga i eller betrakta den gudomliga saligheten.

Såväl indiernas och persernas som egyptiernas, grekernas och germanernas äldsta mytologi omtalar en gemensam bostad för de aflidna goda: indiernas *Sutala* och *Sverga*, grekernas *Elysium*, egyptiernas *Alu-fält*, germanernas *Valhall* och *Odödlighetsfält*, kelternas *Gwynfids-land*.

Alla dessa folk ha på vissa stadier tänkt sig ett mörkt, underjordiskt ställe, dit de osaliga kommo och hvars ingång bevakades af en svart, blodtörstig hund: indianernas *Çabala*, grekernas *Kerberos*. Denna straffort kallade indierna *Narak*, grekerna *Tartaren*, germanerna *Nifelhel*, *Hel* och *Dödsriket*, kelterna *Annufen* o. s. v., och den blef i allmänhet liktydig med *underjorden*.

Indianernas *Yama* var förr såsom representant för döden en förskräckelsens gudom, och i senare tiders teologiska system har han blifvit de dödas fruktansvärde *domare*, som af många hinduer åtnjuter den förnämsta dyrkan, då han är den, som bestämmer öfver deras kommande öde, belönande de goda och straffande de onda med de gräsligaste plågor.

Trots motsatsen var dock Yama ursprungligen samme gudom som persernas *Yima*, som i den äldsta historiska tiden härskade i de troendes lyckliga rike, där döden var okänd; båda gestalterna ha utvecklats ur en och samma ariska solgud.

Hos egyptierna var ock *Rotamanti* dödsrikets furste, liksom *Radamantys* hos grekerna; men liksom egyptiernas *Tyfon* eller *Phuton* blef helvetesguden, så föreställde sig grekerna liksom ock romarne *Pluto* såsom sådan.

Fornskandinavernas myter om det soliga Odödlighetsfältet omtala *Gudmund*, en välvillig jätte, såsom härskare här och den onde *Gejrröd* såsom

härskare i det mörka Dödsriket *Nifelhel* (af *nifl* = mörkt töcken), de ondas och ärelösas straffort.

Bland kulturfolken ha i synnerhet fornperserna spelat en viktig rol med hänsyn till ljusets och mörkrets styrande gudamakter: den strålande *Ormazd,* alltings skapare och härskaren i ljusets eviga värld eller *paradiset,* samt den mörke *Ariman,* Ormazds fiende och härskaren i förstörelsens hus eller afgrunden; det är väsentligen från dessa föreställningar, som den kristna teologien hämtat sina dogmer om himlen och himlafadern samt om helvetet och djäfvulen.

Egyptierna bevarade omsorgsfullt sina döda medelst balsamering för att tillstädja »uppståndelsen» i ett annat lif. De voro det äldsta folk, som utbildat föreställningarna om ett lif efter detta, om en himmel och ett helvete och om en yttersta dom. Härmed sammanhängde en väsantlig del af den egyptiska religionskulten, som i den form, den blifvit oss bekant, var allt igenom teologisk, uteslutande nästan helt och hållet de dödas kult i egentlig

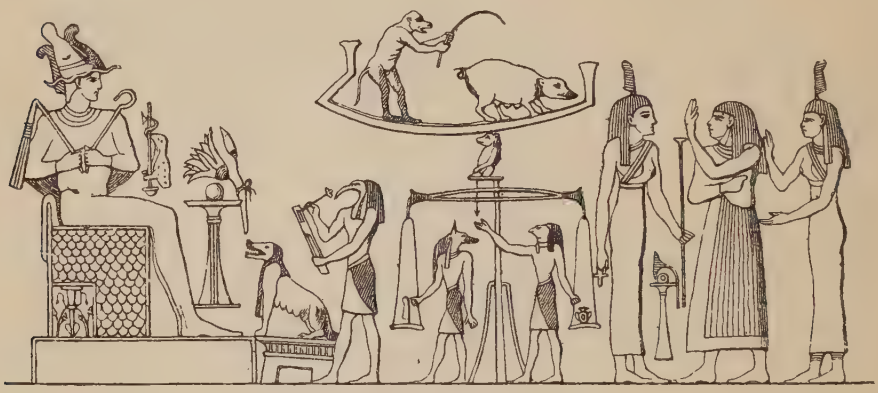

Fig. 163. *Domen öfver de döda.*

mening: då människan lämnat det jordiska lifvet, tillhörde hon ej längre hemmet, härden, familjen, utan skulle hon ingå i det eviga lifvet och tillhöra antingen den onda eller den goda gudamakten.

De dödas skuggor dvaldes i ett underjordiskt rike, där de, efter att ha blifvit vägda på rättvisans våg (fig. 163) och dömda i enlighet med sitt lefverne af en *dödsdomstol,* skulle vistas ettdera i ett lycksalighetsland *Alufälten,* eller ock i en fruktansvärd straffort, *tartaren,* där vidundret Smu eller Tyfon härskade.

Den osaliga själen ansågs ock prisgifven åt elementens raseri, irrande mellan himmel och jord och sökande en människokropp för att plåga densamma; slutligen skulle dock den olyckliga för alltid förintas.

Alufälten, glädjens eller hvilans bostad, voro ursprungligen en helt jordisk föreställning: de voro ett fruktbart och idylliskt land, där de döda sysslade med hvarjehanda alldagliga arbeten och förströelser, såsom att plöja, så och skörda åkrar, tröska säd, fånga fåglar med nät o. s. v., såsom synes af teckningar i egyptiernas »Dödsbok» eller inristningar i sarkofagerna, målningar på träkistorna eller papyrus-skrifter, inlagda bredvid den döde för att med sina böneformulär vara till hjälp vid den underjordiska vandringen

(se fig. 164). Den slutliga saligheten var dock för de mera upplysta en evig tillvaro bland gudarne och en ständig tillbedjan af den Högste.

I underjorden hade den döde att kämpa med åtskilliga onda väsen, synnerligast ormen, det ondas symbol, såsom förut framhållits; och vid nedgången till helvetet sitter en glupsk hund.

Ursprunget till den teologiska yttersta domen, som verkställdes i »den dubbla rättfärdighetens stora sal» af *Osiris* och en nämnd af 42 gudar, var helt borgerlig, eller den sociala dödsdomstol, som på tidigare stadier organiserades i somliga af de egyptiska samhällena, Memfis m. fl., för den moraliska ordningen.

Enligt Diodorus af Sicilien fanns det en sjö, Akerusia, i Egypten, bortom hvilken man fordom begrof de döda. Då den balsamerade kroppen af den aflidne skulle föras till förfädernas grafvar, skulle han först föras öfver denna sjö; vid ankomsten till stranden framställdes han för en här inrättad offentlig domstol, som utgjordes af 42 domare, därvid hvem som helst ägde

Fig. 164. *Alu-fälten* (salighetslandet) *i egyptiernas underjord: de döda plöja, så, skörda och tröska.* Från Dödsboken.

att frambära anklagelser emot honom. »Fruktan att förklaras orättfärdig efter döden gjorde, att enhvar iakttog uppfyllandet af sina plikter, säger Diodorus. Befanns den döde värdig att hvila i den heliga grafplatsen, sattes kistan i en båt, förd af en man, *Karon* (som skall betyda båtkarl), hvilken alltid skulle ha ett mynt för transporten och som förde kistan till Akerusias andra strand för att nedsättas i en grafstad, där andra goda människor hvilade.

Hade åter den döde ej lefvat oförvitligt, fick han ej komma i Karons båt, utan skickades tillbaka, och kastades nu ofta i en afskrädesgrop.

Det synes sannolikt, att den egyptiska berättelsen om sjön Akerusia ursprungligen åsyftade Nilen, hvarå liket bortfördes till stora gemensamma begrafningsplatser, ty de döda ansågos, såsom förut nämts, ej längre tillhöra familjen — och att dessa ibland utgjordes af de ännu i behåll varande monumentala byggnaderna, pyramiderna, labyrinten o. s. v. Templen och grafvarne låga vanligen på västra sidan af Nilen, på grund af religiösa föreställningar från astrolotriens tid.

Sannolikt var Nilen den mytologiska glömskans flod, *Lete,* som skilde de saligas bostad från de fördömdas. Likaledes torde föreställningen om Tartarus-fängelset, hvaraf en del enligt den romerska skalden Virgilius låg lika djupt under jordytan som himlen var höjd öfver densamma, vara lånad från Egyptens labyrint, hvaraf en del låg under jorden.

I labyrintens lägre afdelning underhöllos krokodiler, och desse blefvo ofta i föreställningen fruktansvärda odjur, som skulle möta den straffvärde i underjorden.

Enligt *grekernas* och *romarnes* teologi kom ingen till gudarnes himmel utom de förgudade heroerna eller halfgudarne. Men dessa folk hade för öfriga människor ett annat paradis, nämligen *elyseiska fälten* eller *Elysium,* som hade sin plats i de dödas rike. Om dettas läge funnos dock många meningar, ehuru det i allmänhet förlades under jordytan. Men de elyseiska fälten tyckas icke desto mindre ibland ha fått ett mera upphöjdt läge, såsom enligt somliga uppe i luften, enligt andra i solen eller månen; åter andra förlade dem till jordens centrum eller till dess yttersta ände i väster. Några klarare begrepp äro naturligtvis ej att vänta häri. Trots all ovisshet med afseende på läget, hade emellertid föreställningen om de elyseiska fälten en moralisk betydelse, då de i allt väsentligt motsvarade andra lärors himmel för dem, som lefva ett rättskaffens lif.

Filosofen Pytagoras' lära om själens förvandling betecknar en metafysisk form af grekernas populära salighetslära, då den antog, att själen genom suksessiva vandringar renades och slutligen upphöjdes till en högre och okroppslig tillvaro i universum. Plato gick än längre i metafysisk uppfattning af själen, då han menade, att den förde en helt ideell tillvaro hos gudomen efter döden.

Grekernas *hades,* som behärskades af *Pluto* — eller den underjordiske Jupiter — och hans gemål *Proserpina,* var visserligen från en synpunkt blott de dödas rike i allmänhet, men det hade i sitt vidsträckta område flera afdelningar, hvaraf en motsvarade andra folks helvete, *tartarus,* och en utgjorde paradiset, de *elyseiska fälten.*

Allt hvad äldre grekiska författare, Homerus, Plato m. fl., meddelat om hades skildrar den store romerske skalden Virgilius (kort före Kristi tid) i de mest lefvande framställningar; han visar oss hades såsom bestående af 7 afdelningar: den första för dem, som dött vid födelsen, den andra för orättvist aflifvade, den tredje för olyckliga själfmördare, den fjärde för dem, som pröfvats af olyckor i kärlek, den femte för ryktbara krigare, som fallit i striden; tartaren är den sjette afdelningen och här plågas brottslingarne af furier, parker m. fl.; äntligen utgöra de elyseiska fälten, de saligas boning, den sjunde afdelningen.

Dessa »lyckliga orter», som ofta skildrats såsom öar, utgjordes af de härligaste fält och skogar, ett mildt öfverjordiskt ljus utbredde en magisk dager öfver allt, en ständig vår härskade, växterna lämnade frukter tre gånger om året o. s. v.; här njöto de, som lefvat väl på jorden, en fullständig frid och sysslade med oskyldiga nöjen och arbeten, som varit dem kära i lifvet.

Man har velat härleda namnet Elysium från en forntida stad Eleusina på Taman-ön vid cimmeriska Bosforen (nuvarande Jenikalesundet, Asovska sjöns utlopp), en stad, som fordom var vida berömd i hela Orienten för sin härliga natur; Homerus, som förlade de elyseiska fälten till själfva jordskifvan i väster på stranden af oceanen, synes ha ansett dem vara belägna i cimmerernas land; Virgilius förlade dem emellertid till Italien, andra till Granada i Spanien o. s. v.

Ha poeterna ej varit eniga rörande de elyseiska fältens läge, så ha de ej varit mera eniga om tiden, som själarna skulle tillbringa här; de äldre grekerna synas ha föreställt sig, att själarna efter en period af 1000 år skulle dricka vatten ur glömskans flod *Lete* och därpå inträda i andra kroppar — en myt, som sannolikt lånats från egyptierna.

Tartaren var synnerligen vidrig, och man såg här sjöar med smutsigt och förpestadt vatten, hvaraf dödliga ångor utgingo, en eldflod, glödande

ugnar samt vidunder, furier och onda andar för att plåga brottslingar. Tartarus låg enligt somliga under berget Tænarus (å Greklands sydligaste udde), emedan detta var ett dystert ställe; här lät Ovidius sångguden Orfeus nedstiga till skuggornas rike. Andra trodde, att Styx-träsket i Arkadien var ingången till hades på grund af dess giftiga ångor.

Romarnes *Infernus, Tartarus* eller *Orcus* var ursprungligen liksom hades blott ett dödsrike, eller underjorden; med Orcus betecknades ock dödsrikets kung eller döden. Några romerska skalder förlade dödsriket till de underjordiska trakter, som låga under Avernersjön (nära Neapel) på grund af de giftiga ångor, som uppstego därifrån.

Såväl romarnes som grekernas föreställningar om de dödas rike kan man leda tillbaka till egyptiernas lära, såsom framgår af ofvanstående skildring. Liksom Herodot visat, att nästan alla de grekiska gudanamnen kommo från Egypten, så har Diodorus från Sicilien medelst egyptiska traditioner förklarat grekernas sagor om hades.

Liksom hos egyptierna fanns här en dödsdomstol, där tre rådgifvare, Minos, Eakus och Radamantys bistodo Pluto. Ingången bevakades af en fruktansvärd hund med tre hufvuden, Cerberus, och i dödsriket funnos vidare en mängd odjur, sannolikt labyrintens krokodiler och de onda djur, med hvilka egyptierna hade att kämpa efter döden.

Själfva benämningen *tartarus* kommer uppenbarligen af egyptiernas *dardarot,* och liksom egyptiernas underjord hade grekerna ett vattendrag, hvaröfver de döda skulle föras i en båt; en båtkarl fanns här med samma namn, *Karon,* som hade samma funktion och rättighet att uppbära en afgift.

Sedan grekerna och romarne fått sina föreställningar om de dödas rike, själens odödlighet etc. från egyptierna, bearbetade de dessa vidare, och däraf framgingo en mängd de orimligaste sagor, som allmänheten slutligen blott skrattade åt.

Icke desto mindre förändrades ej den offentliga kulten hvarken på Ciceros eller Juvenalis tid (sista årh. före och första årh. efter Kr.). Samma fester, samma processioner, samma offer anställdes då till Plutos, Proserpinas m. fl. underjordiska gudars ära som fordom, fast ingen längre trodde på dem om ej den allra lägsta delen af massan. Den store grekiske historieskrifvaren Polybius (i 2:dra årh. f. Kr.) skref härom: »Om ett samhälle utgjordes endast af visa människor, skulle afgudadyrkan och vidskepelse ej vara nödvändiga; men då massan alltid drifves af otillåtna och våldsamma passioner, finns intet annat säkrare medel att undertrycka dem än denna inbillningens och skräckens hemlighet. Det var därför *klokt* gjort af romarne, att de i sinnena underhöllo sina gudars kult och *fruktan för tartarens straff*».

Judarnes äldre skildringar af himlen häntyda på den tidigare uppfattningen af detta ställe såsom »himlafästet», hvarför de ock gå ut på helt materiella begrepp om saligheten.

Hebreernas *scheol,* väsentligen detsamma som grekernas *hades,* betydde ursprungligen blott underjorden eller skuggornas rike. Härpa syftar t. ex. Jobs Bok 14: 13: »Ack, att Du förhöljde mig i helvete och fördolde mig, så länge Din vrede afgår». Ofta menade fornhebreerna därmed endast *grafven.*

Scheol, som i den äldsta grekiska öfversättningen kallades *hades,* var en vidsträckt underjordisk graf, där andarne låga begrafna liksom kropparne; ingen tanke på straff var ursprungligen förknippad därmed, alla emottogos här och ingen moralisk åtskillnad gjordes, blott en social eller nationell. Först under babyloniska landsförvisningen började läran om straff i scheol.

liksom om en djäfvul efter persiska förebilder, och efter återkomsten från det främmande landet delades scheol i en afdelning för de *goda* och en för de *onda: paradiset* och *gehenna.*

Med *gehenna,* som af alla skolor strängt skiljes från scheol eller hades betecknades i Nya Testamentet det ställe, där de fördömda skulle straffas; uttrycket — ett grekiskt ord, härledt af två hebreiska ord, som betyda »Hinnoms dal» — är hämtadt från den dal vid Jerusalem, där fordom Moloksdyrkan ägde rum och där senare alla fasta orenligheter samlades och brottslingar afrättades; maskar och larfver frodades här och en ständig eld underhölls för förtärande af allt brännbart i afskrädet. Bland judarne blef med tiden gehenna, på grund af smutsen, stanken och den dystra elden, symbolen för helvetet med dess eviga pina, såsom synes af Markus 9: 47 och 48, där Jesus säger: »Bättre är dig, att du enögd ingår uti Guds rike, än att du skulle ha två ögon och bortkastas i helvetets eld, där masken icke dör och elden icke utsläckes», af Matt. 5: 22, »hvilken som säger du dåre, han är skyldig till helvetets eld», och af Matt. 10: 28: »rädens mer honom, som kan fördärfva både själ och kropp i helvetet» m. fl. ställen.

Mohamedanernas paradis, som skildrats efter äldre judiska och kristna föreställningar om sju himlar, som resa sig den ena öfver den andra o. s. v. är helt och hållet materiellt och de saligas lycka rent sinnlig. Deras helvete, *gehennem,* är ock skildradt väsentligen efter judiska och kristna källor; det har sju portar eller sju slag af straff och det styres af ängelen *Tabek.*

Fornjudarnes materiella begrepp om saligheten öfvergingo till de *kristna,* bland hvilka den mera obildade massan ännu hyser dessa föreställningar.

Den högre kristendomen menar dock med himmel en från allt jordiskt befriad boning för Gud och där de genom nåden räddade föra en väsentligen andlig tillvaro. Emellertid torde äfven denna uppfattning ej vara fullständigt fri från alla materiella föreställningar, då kristendomen erkänner *kroppens uppståndelse* och förkunnar ett fortlefvande med en »förklarad» *lekamen,* liksom den ock antager Jesu personliga uppstigande till himlen.

Enligt kristendomen tjäna änglarne Gud i himlen och består de saligas verksamhet i att ständigt prisa och tillbedja honom.

Detta hemvist för fullständig välsignelse antages ha blifvit öppnadt för de dygdiga och gudfruktiga efter Jesu lidande, död och uppstigande till himlen.

Af den förkristna tidens fromma antagas af kristna kyrkan endast *Enoch* och *Elias* ha blifvit omedelbarligen upptagna i himlen.

Den vanliga tron bland de kristna är, att de frälsta själarna efter Jesu tid få inträde i himlen omedelbarligen efter döden. Många strider ha dock utkämpats härom, synnerligast med hänsyn till tron på Kristi andra ankomst, det tusenåriga riket och en allmän uppståndelse från de döda.

De äldre kristna författarne brukade ordet helvete i flera bemärkelser: för stället för ett öfvergående renande, d. v. s. katolska kyrkans *purgatorium* (af *purgare* = rena) eller *skärselden;* för den ort, »fädernas *limbus*», där de fromma i den äldre tiden, patriarkerna, profeterna m. fl., afvaktade Kristi ankomst; för odöpta barns hemvist efter döden samt äntligen för botfärdiga syndares slutliga fängelse eller pinorum, som är liktydigt med *gehenna.*

Många skilda meningar ha uppstått i tidernas längd angående rätta uppfattningen af det kristna helvetet, hvarest det är beläget, hvaruti straffet består, huru länge det varar o. s. v.

I enlighet med åtskilliga bibelställen samt den gängse tron i en mängd kristna församlingar, skulle helvetet vara beläget i djupet af jordens inre eller af världsrymden under jorden. *Nedåt* skulle det bära för att komma dit, liksom *uppåt* för att komma till himlen. »Jesus steg *ned* till helvetet», heter det i den kristna trosbekännelsen, för att, såsom kyrkan lärer, »sålunda i de dödas rike visat sig ha öfvervunnit synden, döden och djäfvulen». I 1 Petri 3: 19, säges han ha »predikat för andarne i *fängelset*».

Visserligen är föreställningen om en rymd *under* jorden en orimlighet för oss, men den var det ej för de vildar och barbarer, hvilka ursprungligen uttänkt den, då jorden synbarligen blott var en flat skifva och solen samt månen tydligen »gingo ned» vid horisonten för att tidtals genomvandra trakten under jordskifvan.

Emellertid har den romersk-katolska kyrkan, liksom ock de protestantiska sekterna, trots alla noggranna beskrifningar öfver de mest dolda saker, visligen afhållit sig (åtminstone officiellt) från alla tydliga förklaringar angående helvetets läge — ehuru dess *tillvaro* ej varit mindre viss för de flesta kristna författare.

Somliga kristna lärare ha dock på senare tiden visat benägenhet att antaga, att helvetesdogmen hör till de s. k. »periferiska» frågorna, som kunna modifieras i enlighet med naturvetenskapen, under det andra (de flesta) försvara den såsom en »central» fråga*.

Hvad beträffar det straff, som de fördömda skola utstå i helvetet, öfverensstämma de kristna kyrkorna — den grekisk-katolska såväl som de protestantiska — däri, att det är kroppsligt, smärtsamt, pinande.

Enligt Matt. 25: 41 trodde Jesus på helvetet; i framställningen af yttersta domen inför »Konungen» skildrade han det såsom ett brinnande ställe: »Gån bort ifrån mig I förbannade i evinnerlig eld, som djäfvulen och hans änglar tillredd är». Och i enlighet med dessa ord ha ock otaliga präster skildrat helvetet såsom en brinnande svafvelsjö, »eldsjön», där de gräsligaste plågor i evighet skulle bli syndares och otrognas straff efter »den andra döden» och »yttersta domen».

Den grekisk-katolska och den romersk-katolska kyrkan ha fört heta strider om helvetes-pinans art, synnerligast om den berodde på en materiell eld eller ej; men denna fråga lämnades oafgjord i Florentiner-koncilets beslut (1439), som afsåg att förena de båda kyrkorna.

Striderna om helvetes-straffets *evighet* började redan i den äldsta kristna tiden. Kyrkofadern Origenes (i 3:dje årh.) och hans anhängare, som stodo på en högre filosofisk ståndpunkt än de egentliga dogmatiska fäderna, lärde, att straffet blott vore af renande (purgatorisk) art, hvarför, då det hade hunnit verka på syndaren, pinan skulle upphöra för alltid — t. o. m. för djäflarne. Denna Origenes lära om en slutlig salighet för alla eller människosläktets återinträdande i det genom syndafallet förlorade oskuldstillståndet, *apokatastasis* (af *apo* = åter, *katistanai* = inrätta), har varit underkastad diskussion af många kristna tänkare; den antogs af somliga, men förkastades af allmänna meningen bland forntidens kristna och fördömdes formligen af det andra stora kyrkomötet i Konstantinopel (381), som härvid höll sig till den bokstafliga meningen hos en mängd bibelställen, hvilka ock otvetydigt tala för de eviga straffen, såsom Jesu ord i de nyss anförda ställena hos Matteus (kap. 18 och 26) m. fl.

* Se S. M. Merrill: Nya Testamentets Lära om Helvetet, öfvers. Stockholm 1885

Teologer ha förgäfves sökt utbilda en verklig lära om »de yttersta tingen», *Eschatologien* (af *eschaton* = det sista), afhandlande bibelns s. k. »uppenbarade» vittnesbörd rörande ett tillkommande lif och de kristna spekulationerna härom, eller föreställningarna om Kristi andra ankomst, »millenium» eller det tusenåriga riket, återuppståndelsen, yttersta domen, världens undergång, de saliges och de fördömdes tillstånd o. s. v.

I otaliga skrifter ha dessa spörsmål afhandlats af alla tiders teologer, men för vetenskapsmannen utgöra de lika många vittnesbörd om, att eschatologien väsentligen är grundad på den laglösa fantasiens verksamhet och att dess lärosatser oftast äro härledda ur polyteistiska och fetischistiska föreställningar, som blott fått en kristen form. Detta torde för enhvar framgå af föregående framställning af föreställningarna om själen, döden, skuggornas rike, underjorden, yttersta domen m. m. hos kulturfolk på tidigare stadier och hos vildar. Hvem ser t. ex. ej, att egyptiernas Alu-fält och grekernas elyseiska fält är detsamma som de kristnas paradis, att egyptiernas dödsdomstol är ursprunget till de kristnas yttersta dom, att föreställningarna om själens odödlighet samt om dess kommande salighet eller osalighet äro arf från våra fetischistiska och polyteistiska förfäder?

Ceylons urbefolkning veddas, jämförda med paradisets Adam och Eva.

För några år sedan redogjorde två zoologer, kusinerna D:r Paul och Fritz Sarasin (från Basel), för Ceylons urinvånare, *veddas,* »jägarne», i enlighet med långvariga och grundliga studier af denna i många afseenden så märkliga ras (se *Die Weddas von Ceylon,* Wiesbaden 1893), och dessa skildringar, i förening med andra äldre, äro i hög grad ägnade att leda tanken på I Moseboks skildring af paradisets Adam och Eva.

Af doktorerna Sarasins omfattande undersökningar framgår som slutresultat, att af Ceylons tre hufvudfolk: *singaleser, tamiler* och *veddas,* det sistnämnda utgör en af de äldsta och lägst stående af människosläktets raser. I flera viktiga kroppsbildningar, särskildt i bensystemet, stå de människoliknande aporna, i synnerhet chimpansen, närmare än europeerna. Veddas äro äro att anse som de bäst bibehållna kvarlefvorna af en urgammal, s. k. primärvarietet af den lockhåriga människorasen som har brun hudfärg och är liten till växten (medellängden är blott $1^1/_2$ meter). Benen och än mera armarne äro längre än vanligt, och påfallande är i synnerhet, att underarmen i förhållande till öfverarmen och underbenet i förhållande till låret äro längre än hos europeer. Fötterna äro plattare och stortån är skild från den andra tån med en stor lucka; såsom hos andra indiska folk kan stortån ställas mot de öfriga och begagnas till gripande, t. ex. upptagande af en nål, bågens spännande, omfattande af trädstammen vid klättring, såsom aporna göra.

Hufvudskålens form närmar sig i viktiga hänseenden mer apskallen än europeernas; den är lång och smal, pannan låg, näsroten intryckt, väsvingarna breda; hjärnskålen, och således äfven hjärnan, är $^1/_4$ liter mindre än europeernas.

Denna ras lefde i Indien på en tidigare period än de dravidiska folken, som tala vidhäftningsspråk (tamiler-, telega-, kunarese-, malabar-stammar m. fl.), eller på en veddaperiod flera årtusenden före vår tidräknings början. Andra fåtaliga rester däraf äro de små veddastammar, som lefva ensamma

i aflägsna bergstrakter i Indien: *kurumbos, kanikarerna, juangs* och andra s. k. »svarta hindustammar». Alla dessa likna sina stamförvanter på Ceylon; näsan är intryckt, näsvingarne breda, extremiteterna långa och magra, hufvudskalen lång och smal med ringa plats för hjärnan. Utanför Indien ha sådana veddafolk hittills ej funnits.

De närboende *dravidafolken,* som äro en högre utvecklad ras, äro nära besläktade med veddafolken men skilja sig från dem genom vissa kroppsformer. De ha sannolikt på en mycket tidig period framgått af någon urgammal veddastam, och de ha senare ofta erfarit blandning med ariskt blod genom invandrare norrifrån.

Af vida yngre härkomst äro *singaleserna,* en blandras, som uppstått genom mångfaldiga kroaseringar af indiska arier från norr med dravidiska raser samt ibland ock med veddafolk.

Tamilerna äro åter en helt annan och vida kraftigare ras; de äro invandrare från Malabarkusten. Ofta ha emellertid kroaseringar mellan dem och singaleserna förekommit. Vida mindre beröring med andra raser ha veddas haft; dessa ha vanligen vid de andras invandringar skyggt dragit sig tillbaka till Ceylons mest aflägsna jaktområden, där de troget bevarat många af det ursprungliga »paradisiska naturtillståndets egendomligheter. De skildrades redan i 4:de årg. i Palladius' traktat om Indiens folk af en resande egyptier under namn af *biddades* eller *besades,* och deras primitiva lefnadssätt i Ceylons klipphålor och bergskogar framställdes af honom på ett vis, som låter oss lätt igenkänna de nutida veddas. Äfven den framstående singalesiske krönikeskrifvaren Mahavanso (i 5:te arh.) har lämnat flera uppgifter om öns urbefolkning, »*Jakas*», som alldeles passa in på dem.

I den gamla indiska hjältedikten *Ramalgana* kallas de *apor* rätt och slätt. Perserkungen Artaxerxes I:s grekiske läkare Ktesias beskref omkring 200 år f. Kr. i sin historia om Persien och Indien vilda, mörka människor midt i Indien, hvilka voro mycket små, de största blott 2 alnar, hade intryckt näsa och voro fula, gingo alldeles nakna och buro aldrig kläder, utan i stället höljde sig med sitt långa hår; de voro mycket hederliga och kända som utmärkta bågskyttar. Dessa folk, som Ktesias kallade *pygmeer,* voro tydligen veddas' närmaste anförvanter eller Indiens kurumbas, kanikarer m. fl.

Den ryktbare astronomen och geografen i Alexandrinerskolan Ptolemäus (i 2:dra årh. e. Kr.) beskref ock vilda bergstammar i Indiens klipphålor, hvilka likna veddas: »de äro små, brednäsiga, ha tjockt hår och platt ansikte», och han kallar dem *besedas,* som tydligen är samma ord som Palladius' *biddades,*

Onekligen ha dessa Indiens veddastammar det allra största intresse med hänsyn till frågan om människosläktets ursprung och äldsta historia; och detta förstärkes ytterligare genom kännedomen om vissa vilda folk i Afrika. Äfven här finnas ännu liknande *pygmeer,* de ullhåriga, gulfärgade dvärgfolken *akkas, buskmännen* och *dumefolket.* Om sådana folk hade redan Homer och Herodot kännedom och i våra dagar ha de åter dragit uppmärksamheten på sig. I många viktiga hänseenden finnes påfallande likhet med veddas, och dessa afrikanska pygmeer kunna anses som lika så ursprungliga och urgamla primitivtyper som veddas.

En synnerligen trogen skildring af veddas skrefs 1826 af holländaren Haafner. Han meddelar om dem bl. a. följande: »Afskurna från alla medmänniskor genom djupa träsk och ogenomträngliga buskar, lefver i vildmarken en vild folkstam, de frihetsälskande veddas, som föraktat hvarje underkastelse och

ej erkänna någon herre. Tillfreds med sina vilda skogar, som ingen europé afundas honom, lefver veddan lycklig och fri från sorger och, så länge naturen tillåter det, i en lycklig fattigdom. — — — Handen är hans glas, ett palmblad hans sked. — — — Intet fåfängt begär efter onödiga saker störer hans själsro. — — — Intet tungt arbete mattar hans lemmar, och han svettas ej bakom någon plog. Jakt är hans angenämaste och käraste sysselsättning, och de outtömliga skogarne förskaffa honom föda i öfverflöd. Honing är hans salt, däri han bevarar det fällda villebrådet. De vilda fruktträden böja sina tungt lastade grenar öfver hans hufvud och i jorden finner han smakliga och närande rötter. — — — Hans pil, som aldrig förfelar sitt mål, skyddar honom mot anfall af vilda djur. — — — En hydda af flätade grenar, stor nog för honom och hans familj, är hans bostad. — — — Han fruktar ingen fiende och intet öfverfall, om ej af vilda djur — — Så lefver han glad och tillfreds med sitt tillstånd i dessa djupa vildmarker; omgifven af främmande folk drifver honom ingen nyfikenhet att undersöka deras seder och vanor.

Veddas' nutida hemort på Ceylon är mellersta delen af öns östliga lågland, som åt väster är begränsad af den centrala bergskedjans branter och åt öster åt den lågländta, till större delen af tamiler befolkade hafskusten; södra gränsen är floden Arukon-Aru och den norra en kedja kullar från Trinkomali till sjön Kanduluveva.

Antalet af veddas å Ceylon är endast ungefär 2,200, och då deras område har betydande utsträckning, är det särdeles glest befolkadt. Här lefva de enstaka familjerna vidt skilda och endast på somliga ställen ha större grupper af familjer nedsatt sig tillsamman, utan att dock ha bildat egentliga byar. Men dessa veddas äro ej längre de äkta *naturveddas,* som äro ett jägarfolk, utan mer eller mindre bofasta *kulturveddas:* genom beröring och deras kroasering med tamiler eller singaleser ha de förlorat de ursprungliga rasegendomligheterna och drifva, om ock på högst primitivt sätt, åkerbruk och boskapsskötsel.

De enskilda familjerna bland naturveddas lefva större delen af året fullständigt isolerade och hålla strängt på, att deras uteslutande och ärftliga jakträtt på hvars och ens område strängt respekteras, då deras existens beror däraf. Blott under vinter-(rägn)månaderna finnes ett närmande mellan familjerna, då de nödgas flytta till landets bergskullar för öfversvämningarnas skull. Klipphålor lämna dem då skydd, och större sådana härbergera flera familjer; men hålorna afdelas dock genom löfverk. En primitiv social sammanhållning mellan stamförvanter äger rum under rägntiden, då vissa gemensamma intressen afhandlas och äktenskap ingås. Någon fastare organisation finnes dock ej, och den valde, växlande stamhöfdingen har ingen makt. Krig och rof förekomma blott ytterst sällan bland de fredliga och ärliga veddas, hvarför ock »lag och rätt» saknas.

Veddas lefnadsförhållanden och seder belysa i flere afseenden vårt släktes »paradisiska» tillstånd enligt bibeln. En del af dem känner ännu ej någon sorts klädnad och har således ingen blygselkänsla. I fullständig »paradisoskuld» gå ej blott barnen, utan ock de vuxna af båda könen nakna. Huru erinras vi ej härom i berättelsen I Moseb. 2: 25 om Adam och Eva: »Och de voro båda nakna, människan och hans hustru, och de blygdes intet».

Så snart veddas kommit i beröring med andra människor, visa de emellertid ej blott skygghet, utan ock första spåren till blygsel och tillika

prydnadsbehof. Detta yttrade sig först däri, att ge omgjordade sig med ett *ländsnöre,* vanligtvis af vriden bast. Äfven singalesernas barn bära mestadels kring höfterna ett sådant snöre, hvarvid framtill ett mynt eller en mussla fästats. Detta ländsnöre är att anse som första början till gördeln och är ett af de tidigaste klädnadsstyckena. Det fick ock ett praktiskt ändamål, då åtskilliga föremål: blad, tyglappar, yxan m. m. ofta stickas innanför detsamma. Vidare är det hos somliga veddastammar ett äktenskapstecken.

Fig. 164. Veddas dräkt.

Ett enda klädnadstycke är hos flera veddastammar *löfskörtet,* eller ett antal löf eller en bladrik trädkvist, som fästes framtill vid ländsnöret — alldeles som det står om Adam och Eva när de ätit af den förbjudna frukten: »då öppnades bägges deras ögon och de vordo varse, att de voro nakne. Och de bundo tillhopa fikonalöf och gjorde sig skörten.»

Då flera och större bladrika grenar fästas vid ländsnöret, bildas en bladhöftrock, och denna användes äfven af veddas vid deras danser som prydnad.

I stället för blad fästa somliga veddas vid sina ländsnören ett kort skört af trädbast, som uppmjukats i vatten och klappats med stenar, så att det blir mjukt och böjligt. Djurhudar användas ej till klädnaden, och konsten att garfva dem känna ej veddas till. Flertalet använder numera i stället för det ursprungliga bladskörtet eller bastskörtet ett tygstycke, som veddas förskaffa sig genom byteshandel med singaleser eller tamiler. Detta tygstycke är hos männen blott en kort och smal remsa, som med ena änden fästes baktill i ländsnöret, föres under skrefvet och stickes under ländsnöret framtill, hvarvid den fria främre delen, af en flathands storlek får hänga ned. Kvinnorna använda ett större tygstycke, och vanligtvis når den främre nedhängande delen ända till knäna. Den hvita färgen väljes alltid, men då veddas äro mycket orenliga, är skörtet vanligtvis särdeles smutsigt.

Fig. 165. Väpnad vedda.

Annan dräkt saknas helt och hållet hos veddas; hufvudbeklädnad är alldeles okänd, likaså skodon. Den bröstduk, som många kvinnor bland kulturveddas bära, ha de lärt känna af singaleserna eller tamilerna. Äfven för nattsömnen betäcka de de sig ej, utan lägga sig på bara marken som de stå och ga. De ursprungliga, för all kultur främmande naturveddas, sakna också alla prydnader; hvarken kvinnor, barn eller män ha något sorts behof af att utsira sig; de ha således ingen fåfänga. Detta är desto märkligare, som det eljest är så vanligt att hos lägre folkstammar finna utsmyckningar af kroppen. Flertalet af veddas bära numera visserligen ett i ett hål i öfverläppen instucket föremål: en träspets, ett sammanrulladt blad, ett snäckskal,

en knapp, en metallring, en patronhylsa o. s. v., men förr synes denna sorts prydnad ha saknats hos alla veddas, och den har kommit till dem från tamiler och singaleser, som bära sådan, förutom pärlband och metallringar å armar ben och tår. Dylika äro alldeles okända bland naturveddas, som ock äro fullkomligt obekanta med tatuering. Detta sammanhänger med fullständig brist på konstsinne hos dem.

Påfallande är ock bristen på bostäder. Veddas tillbringa nätterna under bar himmel de 9 månader sommaren varar och hvila ut där de händelsevis kommit att under små vandringar stanna på aftonen. Intet sofläger beredes, men gärna lägga de sig vid foten af en tjock trädstam för att ha skydd mot vinden. I elefantrika trakter klättra veddas ock ofta upp i träden och söka sofplats på dess grenar; men äfven där bereda de sig intet sofläger af sammanlagda grenar, som dock de människolika aporna, gorillan och orangutan, göra.

Fig. 166. Veddas boning.

Under vintertiden med dess regn och öfversvämningar fly veddas till höjderna och skaffa sig nattligt skydd under öfverhängande klippor, mera sällan i bergshålor. Finna flera familjer plats här, så göras afdelningar för hvarje familj. Emellertid sofva veddas här också utsträckta på marken.

Såsom en första början till konstgjord människoboning kan man anse de primitiva skyddstak, som veddas på somliga ställen uppfört för öfvernattning. De nedsätta ett par unga trädstammar eller grenar i marken, fastbinda ett par andra upptill å de förra i en sluttande ställning och lägga tvärs öfver dessa grenar gräs eller stora blad o. s. v.

Liksom naturveddas i sitt ursprungliga paradisiska tillstånd ej besitta bostad och kläder, så ha de ej heller något husgeråd i egentlig mening. Mat- och dryckeskärl, bägare, sked, knif etc. äro dem obekanta. Krukmakeriet känna de ej till, ej heller konsten att framdraga och bearbeta metaller. Kokkonsten är likaledes främmande för dem, så att kokkärl ej finnas. Stenverktyg saknas fullständigt hos dem, så att man ej ens kan tala om någon stenålder hos detta folk, fastän denna eljest funnits hos de allra flesta folk på tidigaste stadier.

De enda verktyg, som naturveddas ursprungligen haft, äro förfärdigade af trä, och de äro de för dem oumbärliga jaktredskapen: båge, pil och yxa jämte eldborrar. Bågen är nära 2 meter i längd, gjord af en liten trädstam eller en gren af ett större träd och endast groft glättad; dess sträng utgöres af en snodd bastremsa. Pilarna voro ursprungligen enkla träpilar, bestående af en tillspetsad gren eller ett skott af ett särskildt träslag; de ha vanligtvis 1 meter i längd, äro omsorgsfullt glättade; främre änden är 11 millim. tjock, den bakre 9, och denna är vanligtvis försedd med fjädrar. Då så är möjligt, förskaffa sig veddas numera af singaleserna eller tamilerna järnspetsar till pilarne och likaså yxblad af järn.

De äro synnerligen skickliga bågskyttar. Ofta afskjuta de pilen under det de ligga på ryggen; bågen spänna de då med fötternas tillhjälp, därvid stortårna hålla densamma.

Veddas bära alltid yxan, som är deras förnämsta redskap; den begagnas till försvar mot vilda djur, användes till att fälla träd, till att uttaga honing i ihåliga träd eller ätbar trädmärg o. s. v. och ersätter knifven, som saknas, så att det nedlagda villebrådet afhudas och köttet sönderskäres med yxan.

Eld förskaffa sig veddas genom eldborrar, eller en rund, rak käpp, af 70 centimeters längd och ett bräde med en liten urhålkning; badadera göras af samma träslag, som är mjukt och lätt. Käppen ställes i urhålkningen och vrides hastigt mellan händerna tills det alstrade kolstybbet glöder, hvarvid torra blad eller mossa hållas intill och eldslåga uppstår genom påblåsning.

Veddas hufvudnäring utgöres af kött af villebråd; antingen rostas detta vid öppen eld för att genast förtäras, eller skäres det i remsor, som rökas och torkas öfver elden och därpå bevaras som förråd. Förr inlades köttet i honing för att sedan bevaras i ihåliga träd, hvilkas öppning tilltäpptes. Äfven nu är kött, blandadt med honing, veddas favoriträtt. Apor, vildsvin, sköldpaddor, hjort, hare, piggsvin m. fl. däggdjur tjäna jämte fågel som köttföda; fisk förtäres ock och dödas mycket skickligt med pil och båge.

Veddas förtära ock en mängd vegetabiliska födoämnen, som vanligtvis ätas i rått tillstånd och mera sällan rostas vid elden. Frukter, rötter, blad, trädmärg m. m., som naturen utan odling alstrar, förtäras; det viktigaste näringsmedlet ur växtriket är knölarne af yamsroten och brödfrukter. En mycket omtyckt föda är murken ved, som tages ur ihåliga träd och förtäres blandad med honing. Egendomligt är, att naturveddas ännu ej lärt känna Ceylons viktigaste kulturväxter, ris och kokospalmen. Märkas bör emellertid, att dessa införts i nyare tiden, Under det tuggandet af betel och tobak blifvit veddas bekant, känna de ännu ej spritdrycker och visa stor afsky för deras bruk.

Fig. 167. Skjutande veddas.

Salt begagna ej naturveddas; men då de lära känna det, tillbakavisa de det, enär de anse det smaka illa samt förorsaka sjukdom och smärtor. Kulturveddas på kusten ha åter upptagit bruket af salt från tamilerna. I stället för salt begagnas som krydda honing; denna erhålles i stor mängd af flere slags bin och afyttras ock jämte vax samt torkadt kött till grannarne.

En högst egendomlig hemlig byteshandel har varit den enda beröring naturveddas haft med andra människor. Den synes ha varit oförändrad sedan årtusenden, då redan Plinius i 1:a årh. e. Kr. omtalar densamma.

Då veddas ej känna metallernas framdragning och bearbetning, men behöfva pilspetsar och yxblad af järn, måste de vända sig till närmaste bys smed. De smyga sig då dit nattdtid, upphänga vissa kvantiteter torkadt kött och honing vid smedens dörr och dessutom modeller, förfärdigade af lera eller ett blad, till yxbladet och pilspetsen de önska. Efter ett par dagar har smeden förfärdigat redskapen och upphänger dem nu på sin dörr, där veddas nattetid hämta dem. Denna hemliga handel äger ännu rum i vissa distrikt, man har eljest bland de flesta veddas numera gifvit vika för öppen byteshandel. Kulturveddas ha t. o. m. delvis lärt känna bruket af pengar.

Veddas skygghet för andra folk och deras ovilja att träda i förbindelse med närboende kulturstammar är lika så gammal som välgrundad. De behandlas af tamiler och singaleser med förakt såsom lågt stående vildar och anses af dem såsom ett alldeles främmande folk, som är föga skildt från skogens djur. Icke desto mindre ha dock kroaseringar ofta ägt rum och flera blandraser ha uppstått.

Veddas språk är synnerligen enkelt och torftigt, motsvarande dessa naturbarns inskränkta föreställningar. De flesta orden i veddas nuvarande språk äro hämtade från singalesiskan, ehuru de ofta modifierats på egendomligt sätt. Emellertid finnas historiska och språkvetenskapliga skäl att anse, att singalesiskan, som är härledd från en gammal arisk språkform, ursprungligen varit främmande för veddas och att den upptagits af dem, sedan singaleserna inträngt i Ceylon som eröfrare. Naturveddas tyckas ej ha något eget utbildadt språk, gemensamt för hela folket; ty doktorerna Sarasin ha funnit, att benämningarna för de viktigaste föremål, såsom yxa, båge, pil, träd, berg, vatten, jaktdjuren o. s. v. ofta äro olika å skilda områden, och att många familjer ej förstå grannfamiljens benämningar på föremål.

Personnamn synas ursprungligen ha saknats. Talbenämningar fattas helt och hållet hos naturveddas, så att ingen sorts räkning kan förekomma. Kulturveddas ha visserligen lärt sig räkna litet på fingrarne, till 5 och 10, men detta går svårt för sig, och det synes som om dresserade hundar, som ibland kunna räkna till 30 och däröfver, lära sig räknekonsten fortare än veddas.

Då veddas ej känna talen, veta de ej häller hur gamla de äro och kunna de ej angifva storlekar och afstånd. Tidsbestämmelser ha de ej heller; månadsperioderna kunna de väl särskilja efter månens faser, men årsperioder känna de ej till. Redan häraf kunna vi förstå, huru inskränkt veddas' själslif måste vara. Också motsvaras deras trånga föreställningskrets af en mycket liten hjärna och ha de ringa intresse för och begrepp om högre stående folks idéer.

Visserligen har sir E. Tennent i sitt arbete öfver Ceylon uttalat sin glädje öfver de framsteg, som vissa veddas gjort i de af engelska regeringen inrättade skolorna, särskildt i fråga om kristendomens läror. Men detta var en ren illusion, ty på senare årtionden ha skolorna bland veddas öfvergifvits och de kristna lärorna glömts. Missionären Gillings har måst förklara, att »nästan alla vändt sig från tron på Kristus tillbaka till sina forna vanor och narraktigheter». Detsamma gäller ock om veddas dressyr i räkning, skrifning och läsning, däri kulturveddas mödosamt fått någon kunskap. Alla våldsamma civiliseringsförsök af engelska regeringsämbetsmän, lärare och missionärer ha blott yttre och öfvergående resultat.

Å andra sidan är det af största intresse att se den fördelaktiga bilden af veddas moraliska karaktär, som doktorerna Sarasin tecknat och som öfverensstämmer med tidigare skildringar. Sålunda framhålles mer eller mindre samstämmigt följande egenskaper: belåtenhet och harmlöshet, hjärtegodhet, gästvänskap, medlidande, tacksamhet, ärlighet, respekt för annans egendom, sanningskärlek, personlig heders- och frihetskänsla, mod i striden, uthållighet att fördraga smärtor samt ro i döden.

Naturveddas' enkla familjelif är utmärkt af sträng monogami, då en man aldrig har mer än en hustru; liksom polygami och polygyni är ock prostitution okänd hos dem. Doktorerna Sarasin betrakta därför ock monogami som det primitiva äktenskapstillståndet, under det kommunism i äkten-

skapligt afseende vore ett sekundärt tillstånd och den europeiska monogamien vore att anse som tertiärt förvärfvad.

Äktenskapsbrott förekomma sällan; har emellertid mannen upptäckt sådant, så straffar han det med medtäflarens död.

Veddas äro vidare mycket ömma mot sina barn, och barnamord äro nästan obekanta.

Dödstraff undfår tjufskytten, ty hvarje familj besitter sitt jaktområde. Tjufvad och mord äro emellertid ytterst sällsynta.

Krig förekomma mycket sällan, då de enskilda familjerna och stammarne ömsesidigt respektera hvarandras områden.

Egenheterna i veddakaraktären äro att sky främlingar och hysa motvilja mot kulturmänniskor, hårdnackadt trots och stor retlighet samt häftig vrede — allt egenskaper, som till stor del kunna försvaras genom det betydande främlingar ofta visat veddas och som så ofta sårat deras naturliga stolthet och självkänsla. Mot europeer, som respektera dem, äro de vida mer tillmötesgående än mot de högmodiga singaleserna och de råa tamilerna, som ofta behandlat veddas med våldsamheter och grymheter, hvarför de ock vid lägliga tillfällen besvarat sådana med små dödande pilar.

Någon religion kan man ej spåra hos ursprungliga rena naturveddas, sådana som finnas i vissa inre områden i vildmarken. De ha ingen sorts föreställning om en gud, om goda eller onda andar, om demoner eller maner, om trolldom eller under. Lika litet som aporna ha dessa veddas några tankar om världens uppkomst och företeelsernas orsaker, och ej heller tro de på en odödlig själ, på en ande, som lämnar kroppen vid människans död. Föreställningen härom och den därmed förknippade manernas eller fädernas kult var ursprungligen obekant för den rena naturmänniskan; den har framgått af den mer utvecklade fantasien och det instinktmässiga behofvet att söka finna de obekanta orsakerna till de så ofta gåtfulla företeelserna i människans och naturens värld.

Betecknande är, att naturveddas ej ha någon dödsfruktan och att inga begrafningsceremonier äga rum hos dem. Dör en vedda, låter mångenstädes familjen liket ligga på samma ställe och lämnar det för en längre tid, minst tills förruttnelsen fullständigt försiggått. Gent emot skelettet visa veddas samma likgiltighet. Därför kunde ock doktorerna Sarasin samla ett stort antal skeletter och skallar af veddas i anförvanternas närvaro utan att dessa sökte hindra det eller visade någon vidskeplig bäfvan. Hos många stammar läggas liken helt lösligt i sanden eller betäckas de med blad. De åkerbrukande kulturveddas ha antagit tamilernas eller singalersernas begrafningsbruk jämte därmed sammanhängande vidskepelser, religiösa sånger och danser. Dessa veddas ha ock en manernas och en demonernas kult samt vissa naiva föreställningar om en efter döden lefvande själ. Det synes emellertid, som om dessa ideer upptagits från de halfciviliserade tamilerna eller singaleserna.

Att döma af flera karaktäristiska drag och slående öfverensstämmelser, kan man ej annat än instämma i doktorerna Sarasins förmodan, att kännedom om veddafolk i Indien legat till grund för I Moseboks berättelse om Adam och Eva.

Dessa Bibelns första människor framställas här som nakna, naivt oskyldiga, lefvande i engifte, utan bestämd religionsform, utan att vara »vetande hvad godt och ondt är» före ätandet af den förbjudna frukten. Ursprungligen hade Bibelns första människor inga högre insikter - de åto ej af kunskapens träd» — saknade åkerbruk och all sorts kultur, lifnärde sig sorglöst

af »allehanda träd i lustgården» samt »rådde öfver fiskarne i hafvet samt fåglarne under himlen och öfver allt, som krälar på jorden»; födandet var lätt.

Först med förvärfvandet af högre insikter fingo de blygselkänsla, hvarpå de beklädde sig först med blad, sedan med skinn; de drefvos från det första lyckliga landet, på det skulle »bruka jorden» och bli kulturmänniskor, och nu börja svårigheterna och lidandet.

Till denna berättelse om Adam och Eva ligger den föreställningen till grund, att människornas ursprungliga, primitiva tillstånd, sådant det framstår hos veddafolket, är med all dess okunnighet, det lyckligaste, under det kultur betecknar ett olyckligt tillstånd, ett straff för begångna fel.

Veddas och deras stamförvanter skulle, säga doktorerna Sarasin, redan på den tid, då ifrågavarande bibliska myt författades, ha befunnit sig i samma tillstånd som i våra dagar, och i berättelsen om Adam och Eva kunna vi se det äldsta meddelande, som kommit oss tillhanda rörande Indiens urbefolkning.

SJUNDE AFDELNINGEN.

De äldsta kulturfolkens religioner.

Indierna: Vedaböckerna, Vedatidens gudalära; Brahmatiden, Manu och Brahmanismen: Indiens filosofi: Kapila, Gotama, Kanada, Vyasa m. fl.; Buddha och Buddhismen; Lamaismen; Gymnosofisterna, Dandamis; kristna missionen. Persien och Medien; Zoroaster. Kina: Lao-Tseu, Tauismen; Konfutius, Meng-Tseu; Kinas stats-kult; kristna missionen. Japan, Sintoismen och buddhismen; kristna missionen. Egyptierna. Semiterna. Abraham, Moses. Grekerna och romarne. Kelterna; druiderna Germanerna. Slaverna. Finnarne. Mexiko. Peru; Manko-Kapak.

Indierna.

Vedaböckerna. Vedatidens gudalära.

Genom indiernas äldsta litteratur, de fyra heliga *Vedaböckerna,* ha vi fått en tämligen noggrann kännedom om den religion, som de indo-europeiska folken hade på den äldsta historiska tiden, då de alla voro barbarer och ännu lefde i hemlandet eller nyss börjat anträda sina vandringar för att för framtiden lefva såsom skilda folk. Vedaböckerna, som innehålla religiösa sånger och alltid ansetts vara gudomliga ingifvelser, äro de märkvärdigaste minnesmärken, vår folkstam äger, och utgöra i själfva verket de indoeuropeiska folkens äldsta »bibel», under det den judiska urkund, som fått detta namn, är från vida senare tider och sålunda skildrar mera utvecklade kulturperioder, hvarför den ej låter oss få en föreställning om våra förfäders urgamla tro innan nya meningar utbildades eller inblandades.

Veda betyder egentligen *vetande* och härledes af verbet *vid* = *veta:* men tidigt fick namnet betydelsen af heligt vetande. Under begreppet veda falla emellertid ej blott de fyra egentliga vedaböckerna, utan ock en mängd andra litterära alster, som tillskrifvas gudomlig uppenbarelse.

Vedaböckerna, som skrefvos på sanskrit eller på ett språk, som ej ännu var sanskrit, förskrifva sig från okända perioder i en forntid, som sträcker sig åtminstone bortom 1500 år före vår tidräkning, då de redan ansågos urgamla. Man har med skäl kunnat säga, att dessa böcker ej tillhöra endast Indien, utan hela den indo-europeiska rasen. De innehålla särdeles rena former af det indo-europeiska urspråket och lämna nyckeln till dess vidare omvandlingar. Många af vedasångerna äro mycket äldre än den tid, då arierna nedsatte sig i de fem flodernas land, Pendjab (väster om Himalaya, kring Indus och dess bifloder), hvarifrån de sedan utbredde sig i Asien och Europa.

Af Vedaböckerna äro de tre första af vida högre ålder än den fjärde, som är af jämförelsevis sent datum. *Rigveda* är den äldsta och betydelsefullaste; den innehåller en samling hymner, förklaringar af den troslära dessa gälla, samtal mellan gudarne m. m., som författats under en tidrymd af 1200—1500 år och bevarats oförändrade alltifrån den tid de nedskrefvos, eller för ungefär $3^1/_2$—5 årtusenden sedan. Vedaböckerna samlades ungefär ett årtusende före vår tidräkning, men hade dessförinnan under $1^1/_2$—2 årtusenden muntligen fortplantats. Från urminnes tid har rigveda varit den heligaste af de fyra böckerna; endast denna har från början helgats åt gudarne, och den har ansetts så helig, att det varit nog att citera några punkter därur för att försona vissa fel.

Emellertid har man skäl att antaga, att den ej nedskrifvits blott och bart för gudstjänstens skull, då man här finner historiska sånger, spekulationer om skapelsen, en spelvisa, en skildring af en kunglig stridshäst, en visa till skogsfrun o. s. v.; men med tiden blef allt heligt, som stod i rigveda, alldeles som fallet blifvit med de kristnes bibel.

Den andra boken *yajurveda* (uttalas jadschurveda) innehåller böner på vers och prosa samt formler vid ceremonielen vid offrandet af »soma-drycken till gudarne.

Samaveda, den tredje heliga boken, handlar uteslutande om offrandet af nyssnämda »soma».

Den sista af vedaböckerna, *atharvaveda,* innehåller besvärjelseformler mot skadliga inflytanden af gudamakterna, mot sjukdomar eller farliga djur, mot fiender, böner till nyttiga växter och för öfrigt böner för människornas alla handlingar m. m.

Vedaböckerna innehålla den ursprungliga teologi, som varit utgångspunkten för de indo-europeiska folkens äldre religionssystem; den religion de skildra var redan en fullständig polyteism, och gudarne voro väsentligen naturkrafter, hvilkas välgärningar människan med tacksamhet erkände och för hvilkas underbara makt hon vördnadsfullt böjde sig. Mot den himmelske fadern, *Dyauspitar,* ställdes ursprungligen jorden, »den vidsträckta» såsom moder, som hade honom att tacka för sin fruktbarhet och dyrkades under namn af *Prithivi;* storhet och makt, härlighet, vishet och godhet tillskrifvas himmel och jord, hvilka öka och befordra rätt och helig ordning.

Hos *Indra* framträder mer än hos de öfriga indiska gudarne personligheten; han är en stridbar hjälte, hvilken framträder såsom »makthafvare», »herre och furste» öfver det högre moln- och luftriket, som fördunklar sin fader Dyaus, den ljusa himlen, och enligt myten genast till ånka gör sin moder, ur hvars bröst han med spända kinder dricker den bergalstrade somasaften, hvilken gör honom stark och djärf. Indra är stormens och de vederkvickande regnens gudom. Indra dyrkades också som skyddsherre och hjälpare mot fiender, och mer än någon annan personlighet älskades och vördades han af de gamla indiska arierna, icke minst också såsom den gud, hvilken förlänade jordisk rikedom, kreatur, hästar, vagnar, men äfven barnavälsignelse, hälsa, långt lif och seger. Indra trädde småningom också i stället för Dyauspitar såsom världens skapare, ehuru han delade denna uppgift med Varuna och Mitra.

Oändligheten, *Aditi,* ansågs såsom den eviga gudamodern, som den vediska sångaren anropar tidigt om morgonen, vid middagstid och då solen går ned. Hon, »den på söner rika», dyrkas tillsammans med sina söner, de

stora gudarne, hvilka efter henne kallades *Aditya* och till hvilka i främsta rummet hörde de tre äldsta och förnämsta ariska gudarne *Mitra, Varuna* och *Aryaman* den huldrika an- och familjeguden. Dessa äro de tre ljusgudarne, men själfva icke ljus såsom sol, måne och stjärnor, utan uppståndna i den himmelska ljussferen, där de vistas såsom lärare och vidmakthållare af det eviga ljuset och lifvet. Glänsande, gyllene och rena, äfven i sedlig mening, synd- och skuldfria, äro de oemotståndliga och i sina föresatser oföränderliga, konungar, hvilkas ögon, utan att någonsin tyngas af sömnen, öfverallt och alltid se äfven det aflägsna och förborgade, godt och ondt i människohjärtat. Ondska, lögn och falskhet äro dem förhatliga, och deras straff drabbar brottslingen. Sina dyrkare förläna de lycka och seger, barn och förmögenhet, ljus och långt lif. Den första och väldigaste af de tre är Varuna och därnäst kommer, såsom hans oskiljaktige följeslagare och vän, Mitra, »gudars och människors mäktiga hjälpare, som stödjer himmel och jord». Mitra, hvars »storhet når öfver himlen och härlighet öfver jorden», kallar människorna till flitig verksamhet, är sålunda den ljusa dagens gud, solguden, och dagen kallas också uttryckligen för Mitras, liksom natten för Varunas område; där Varuna föreställer nattligt dunkel, skugga och fördoldhet, står vid hans sida Mitra, den ljusa klarhetens vän, men eljest äro de båda personligheternas egenskaper svåra att åtskilja, enär allt, som säges om Mitra, äfven tillerkännes Varuna.

Varuna är den första och upphöjdaste af alla gudar, som utgått ur Aditis sköte; han är den allomfattande, som håller alla väsen, allt lif och hvarje öde fördoldt i sin hand. Liksom hans namn antyder att »omfatta, innesluta och dölja», så är hans rike också molnhimlen, som innesluter, döljer ljuset, hafvet, som täcker jorden, och natten, som höljer dagen. Därför att han har dunklet i sin makt, är också allt förborgadt honom uppenbart, och människohjärtats känslor och önskningar, äfvensom alla synder och all skuld, som utöfvas och äsamkas i hemlighet; med sina fjättrar fängslar han den onde. Varuna är den grekiska Uranos, i hvars hand uppsikten öfver den heliga världsordningen och dess oföränderliga lagar, efter hvilka Indra måste verka och människorna lefva och handla, hvilade: »han satte sjustjärnan på himlen, månen vandrade efter hans lagar, han gjorde stjärnorna till sitt fotfäste».

Men liksom Varuna måste dela sitt väsen och sitt herravälde med Mitra, så stodo bredvid honom äfven andra adityas, yngre gestalter, såsom *Bhaga,* bröd- och skyddsherrn, lyckogifvaren, hvilken i likhet med Aryaman väcker kärlek och stiftar äktenskap, *Daxa,* den duktige, viljestarka, *Amca,* likaledes utdelare eller andelsgifvare.

Agni stod lägre än de båda nämda gudarne, då han blott var gud för den jordiska elden (*agni* betyder liksom det besläktade latinska ordet *ignis* eld); men människorna stod han därför närmare, och honom ägnade dessa ock sina flesta böner och offer. Han var liksom en *medlare* mellan gudar och människor, då han kallade de förre för att mottaga de senares offer, hvarför han ock benämdes »sändebudet»; vid offrandet ansågs ock elden vandra med skänkerna till de himmelska gudarne.

Elden, som så gåtfullt framkom vid två trästyckens gnidning mot hvarandra, ansågo fornarierna såsom en utströmning från gudarne eller en uppenbarelse af Indra själf, hvarför Agni blef på jorden hvad Indra var i himlen. Agni upplyser därför de dödliga på jorden, han beskyddar huset (den heliga härden) och bevarar samhället (familjen är samhällets grund).

Liksom de andra ljusgudarne anropades ock Agni om att förlåta begångna felsteg.

Vedaböckerna innehålla ock läran om ett tillkommande lif: då den dödes kropp förtärts på bålet, gå ögonen till solen, andedräkten till luften, och de skilda lämmarne till himlen, jorden, vattnet, växterna o. s. v. och, Agni anropas att med lågan föra lifsprincipen eller själen till de saligas värld. Huru man tänkt sig den himmelska härligheten, antydes dock ingenstädes i Vedaböckerna.

Någon föreställning om eviga straff efter döden eller om ett helvete fanns ej; ehuru man kan skönja ett utkast därtill i rigveda, som på endast några få ställen talar om »den djupa orten», och »det djupa mörkret», *naraka,* dit de orättfärdiga och syndfulla komma, måste dock antagas, att denna föreställning ej ingick i folkmedvetandet. Människans gudlöshet bestraffades under hennes jordiska lif; med döden började ett nytt lif: elden bar den döde till himlen, huru han än försyndat sig mot gudarne, men alla aflidna kommo därför ej i åtnjutande af samma salighet.

Morgonrodnaden, *Ushas,* »Himlens strålande drottning» var ock en gudomlighet och syster till de såsom gryningsgudar tillbedda tvillingarne *Açvin,* hvilka voro starka väsen, utrustade med underbara krafter och i besittning af djup visdom, människornas välgörare och Indras medkämpe.

De egentliga solgudarne voro: *Surya, Savitar, Vischnu* och *Puschan;* af desse blef Vischnu, »den genomträngande», som i Vedatiden intog en underordnad ställning, en af hufvudgudarne i den följande perioden. Puschan hade bland annat till uppgift att ledsaga de aflidnas andar från jorden till de saligas himmelska vistelseort.

Andra gudar voro *Rudra* eller stormen, *Maruterna* eller stormhvirflarne, *Vayu* eller vinden och *Parjanya* eller åskmolnet.

Huru talrika Vedagudarne än voro, voro de alla nödvändiga för att bistå de anropande människorna, som omgåfvos af otaliga onda andar, troll och spöken, hvilka orsakade olyckor och lidanden, såsom vedahymnerna omtala. Med dessa låg Indra och de andra stora gudarne oupphörligt i krig. Värst af dem var *Vritra* = »fienden», hvilken i synnerhet sökte skada genom att bortföra »gudarnes kor» eller regnskyarne, hvarför Indra ofta slog honom med blixten.

Tviflare saknades ej på vedatiden, såsom synes däraf, att man i vedaböckerna finner hymner, i hvilka både präster och gudar äro föremål för drift och däri fullständigt tvifvel om hela gudavärlden uttalas i tydliga ord. I rigveda (VIII, 100) läses sålunda:

Så bären fram en sång med kraftig täflan
För Indra verklig, om han verkligt finnes;
Ty mången säger: ingen Indra finnes;
Hvem såg väl honom? hvarför honom prisa?

Härtill svarar dock Indra:

»Här är jag, sångare, mig här betrakta;
Allt som är födt i storhet öfvergår jag;
Mig stärka de lydaktigt gjorda offer
Och krossande jag alla väsen nedslår!»

Det stora flertalet af vedatidens folk trodde emellertid på gudarne under årtusenden.

Vedatidens folk hade förutom de himmelska gudarnes kult också *förfädernas kult,* och denna gjorde det till en plikt för hvarje manlig medlem af familjen att ha noggrann kännedom om sina förfäder, hvarigenom nationens meningar och seder fortplantats släktled på släktled — ofta under årtusenden. De aflidna fädernas salighet var beroende af att släkten ej dog ut på mansidan; genom en sons födelse betalade hvarje familjefader sin skuld till fäderna — en uppfattning, som hvilar på erkännandet af *andras,* föregångares, förtjänster om den närvarande generationens fördelar.

Familjens utdöende på mansidan, hvarigenom offren till de aflidna fäderna upphörde, betraktades som en obotlig olycka.

Gudarne skulle tillbedjas icke blott för människornas fördel, d. v. s. för att vinna gudarnes hjälp eller afvända deras vrede, utan ock *för gudarnes egen skull;* dessa ansågos förlora förmågan att skydda sig mot de onda makterna, om människorna ej prisade dem eller skänkte dem offer. Dessa utgjordes dels af smält smör och fett, som hälldes i offerelden, dels i en berusande dryck, *soma,* dels i djur; om människooffer finnes ej i vedaböckerna den ringaste antydan. Vid de heliga ceremonierna användes ock heliga eldar och vigvatten.

Det vanligaste offret var somadrycken, beredd af soma eller »månplantan», »örternas kung» *(Asclepias acida);* månen fick samma namn som soma, och man tyckes ha antagit ett samband mellan månen och »månplantan»; men någon egentlig dyrkan fick ej månen, sannolikt på grund däraf, att vedareligionen var en dagens religion, medan månen ej kunde förjaga nattens fasor.

Den jästa somasaftens stimulerande (alkoholiska) egenskaper, som den offrande erfor, gjorde densamma särdeles betydelsefull; i hymnerna säges soma äfven upplifva Varuna, Mitra, Indra och andra gudar, som dricka däraf. De offrande beskrifva enligt hymnerna sin hänryckning på följande sätt:

»Vi druckit saft, odödliga vi blifvit;
Vi gått till ljuset, gudarne vi funnit!
Hvad kan väl nu en fiende oss göra,
Och hvad, odödlige, en dödligs ondska?»

Somasaften var icke blott en odödlighetsdryck, utan ock ett läkemedel mot sjukdomar, och somaplantan själf fick öfvernaturliga krafter och upphöjdes slutligen till en af de största gudarne, därvid den sades ha af en falk blifvit förd ned från himlen: Soma var Indras vän, medhjälpare och själ, han var den, som slog molnröfvaren Vritra, skingrade mörkret, skapade solen, upprätthöll jorden, han var gudars och människors kung, begåfvad med visdom och styrka o. s. v.

Offren skulle alltid förrättas under afsjungande af hymner och framsägande af heliga språk: den troende skulle helst hembära sin dyrkan i en lofsång, som han fritt sjöng efter sin egen ingifvelse, då en *ny* sång var gudarne kärast.

Någon särskild prästkast fanns ej i vedatiden; men som det teokratiska styrelseskicket var det rådande, d. v. s. den religiösa och den världsliga makten voro i en hand, voro höfdingarne vanligtvis de, som förestodo offren och uppträdde som skalder, *rishier,* till gudarnes pris. Hvarje husfader ägde dock äfven rätt till dessa prästerliga förrättningar och t. o. m. kvinnorna kunde ägna sig däråt. Det fanns emellertid fromma män, som åtnjöto stort

rykte för sin helighet och ansågos särskildt som gudarnes skyddslingar, hvarför andra ofta lämnade dem uppdraget att anställa böner till gudarne; de utgjorde sålunda ett början de prästerskap. Dessa vedatidens präster hade sällan fast, officiell anställning med löner o. s. v., utan fingo sitt lifsuppehälle af de offrandes gåfvor för lämnad hjälp. Också anropades gudarne i hymnerna om att skaffa gods och guld åt prästerna och frikostighet mot desse prisades som den högsta dygd. Fast anställda präster synas blott ha funnits vid kungarnes hof.

Om vedatidens kultur känner man för öfrigt helt obetydligt.

Brahmatiden. Manus lagbok och brahmanismen.

Mellan vedatiden och den period i Indiens historia, som kallas brahmatiden, ligger en alldeles okänd mellantid, då genomgående förändringar timade i ariernas urhem, och utvandringar i stor skala företogos. Släktingar skildes åt för att aldrig mer återses, och nya religionsläror utbildades i främmande länder, där dock alltid något af den äldre teologien bibehölls; liksom kelterna utbildade sin druidkult och germanerna fingo sitt Valhall och grekerna sin Olymp, ersatte nu indierna vedagudarne med brahmaläran.

Arierna utbredde sig i brahmatiden öfver hela den indiska halfön och gjorde i synnerhet landet kring Ganges-floden till den nya kulturens hufvudområde, under det den nordöstliga delen af landet, där vedafolket lefvat, förlorade sin betydelse.

Fastän brahmatiden uppträder med en ny litteratur, förstår man dock af den vördnad, som därunder alltjämt ägnades vedaböckerna, att den nya tiden utvecklats ur vedatiden. En ny religion med nya samhällsförhållanden blef nu införd och en organisation fastställdes på en så orubblig grundval, att den än i dag äger bestånd trots de våldsammaste skakningar.

Den (på sanskrit skrifna) urkund, hvarigenom denna stora förändring stadfästes, är *Manus lagbok*, en morallära lika mycket som en samling borgerliga lagar. Manu, ett ord, som på sanskrit betyder tänkande varelse och är besläktadt med det svenska *man*, har varit en fabelaktig personlighet, som skall ha lefvat i 12:te eller 13:de årh. f. Kr., från hvilken tid nyssnämnda lagbok anses härstamma. Emellertid är det sannolikt, att Manu ej varit någon historisk person.*

Manu omtalas redan i vedaböckerna såsom människosläktets skapare och i första kapitlet af den lagbok, som bär hans eget namn, förklarar han sig ha blifvit alstrad af en afkomling af det högsta väsendet samt vara skaparen af hela universum. Namnet Manu gafs åt lagboken tvifvelsutan för att gifva denna den önskvärda heligheten och att allmänheten skulle anse den såsom »ingifven» eller »uppenbarad». Dess tolf böcker innehålla en skapelsehistoria, föreskrifter i detalj för uppfostran, äktenskap, föda, arbete, späkning, botgöring, landets styrelse och rättskipning m. m. samt skildrar själens tillstånd efter döden. Den meddelar utförliga regler för alla männi-

* Nu som fordom torde vi i historieskrifningen gällande en aflägsen forntid vara nödsakade att, på grund af otillräckliga dokument, ibland använda *legenden* eller den traditionella berättelsen och angifva *legendiska typer*, då fullt konkreta personligheter ej kunna återgifvas. Detta är ej att vara ohistorisk, då nämligen de legendiska typerna angifvas såsom sådana, och ofta *kan* en legend vara i sak historiskt sann, fastän forskningen ej ännu kunnat gifva den fullt historisk form.

skors handlingar och plikter och följer härvid principerna för ett det mest genomförda kastväsen världen skådat. Någon kastindelning synes ej ha varit känd i vedatiden.

Samhället delades nu i fyra hufvudkaster, mellan hvilka ingen öfvergång var möjlig i detta lifvet, nämligen: *prästkasten*, kallad »brahman», *krigarkasten*, »xatriya», *borgarkasten*, »vaicya», och *allmogekasten*, »sudra».

»Parias» kallas i Indien en ännu lägre klass af människor, som ej tillhöra någon af de brahmanska kasterna och afskys af alla. De synas tillhöra en ursprunglig negerras och ha genom dålig behandling af landets inbafvare sjunkit ned till det mest urartade och eländiga tillstånd.

Manus lagbok förtäljer om skapelsen, att Högsta Väsendet skingrade mörkret, som ursprungligen rådde, och därpå skapade Brahma samt sedan frambragte de fyra kasterna, alla de lägre gudarne och allt, som finnes i världen, stjärnorna, jorden, växterna, djuren o. s. v.

De praktiska samhälls- och moralreglerna erbjuda det största intresset och låta Manus lagbok framstå såsom en i många afseenden beundransvärd urkund. Den framhåller sålunda, att en hvar bör *uppfylla sina plikter utan att hoppas någon belöning*, en princip, som utvisar en hög etisk ståndpunkt. Regler för uppfostran af den unge mannen, synnerligast den unge brahmanen, lämnas, de fromma handlingar han bör utföra, den återhållsamhet han är skyldig att iakttaga, det uppförande han har att visa föräldrar, lärare m. fl. bestämmas här. Detaljerade regler lämnas med hänsyn till äktenskapet, hustruns och familjefaderns plikter; den unge mannen skall undvika att välja en hustru, som ej är from eller ej deltager i sakramenten, som har något konstitutionellt lidande, som är odräglig genom sin pratsamhet, som har röda ögon o. s. v. Bland familjefaderns plikter framhållas särskildt hans dagliga och månatliga offer till förfädernas andar.

Talrika föreskrifter finnas om hälsans vårdande och i synnerhet gälla de renligheten.

Moralreglerna gälla kyskhet, tålamod, välgörenhet, sanningskärlek, rättvisa, ärlighet, mildhet, eftertanke; med synnerlig skärpa fördömes hyckleri. »Den vise bör ständigt iakttaga sina moraliska plikter med större omsorg än gudaktighetens; den, som försummar de moraliska plikterna, har ingen framgång, äfven om han iakttager alla gudaktighetens plikter.» Den godhet, som denna föreskrift afser att utveckla, gäller ej blott människor, utan ock djur: därför bör den fromme brahmanen endast i nödfall äta animalisk föda.

Botöfvarens och asketens plikter ägnas ett särskildt kapitel: brahmanen skall sluta med ett frivilligt bortdöende från världen genom ett tillbakadraget och försakande lif, hvarigenom han uppnår sitt högsta mål: att förenas med Brahma.

Manus lagbok innehåller ock politiska och militära föreskrifter gällande kungarne och krigarkasten; kungens plikter skildras, de aderton fel, han bör undfly, afhandlas, regler lämnas för val af ministrar och ambassadörer o. s. v., och allt detta vittnar om den största vishet.

Vidare afhandlas domarnes plikter, de civila och kriminella lagarne, samt de fastställda straffen för förbrytelser häremot. Med undantag af äktenskapsbrott, som straffas fruktansvärdt, kunna alla andra fel försonas med fasta, botöfning, läsning af heliga böcker, gåfvor till brahmanerna och låga tjänster.

Brahmanismens kastindelning genomfördes på okändt sätt, sedan ett särskildt prästestånd, hvars andliga upphof måste sökas i en gudomlighet

vid namn *Brihaspati* eller *Brahmanaspati*, egentligen bön- eller andaktsherre, och hvars medlemmar kallades *purohiti*, mot slutet af vedatiden börjat bildas. Från detta utgick tanken att indela hela samhället i kaster, därvid dess egen sattes i spetsen för det hela; prästkasten, d. v. s. brahmanerna eller brahminerna, indelades själfva i tre kaster, och hvar och en af dessa indelades sedan i ett tjugutal underkaster, och alla dessa voro skarpt afsöndrade från hvarandra. Enahanda var förhållandet med de andra kasterna. Prästeståndets egen auktoritet var dock ej nog, utan nu, som alltid i liknande fall, angafs ett gudomligt ursprung till den nya organisationen. Skaparen, *Brahman*, hade sålunda alstrat prästkasten af sin mun — prästerna tolkade ju gudens ord — krigarkasten af sina armar, borgarkasten af sin kropp och allmogekasten af sina fötter.

Då det nya samhället skulle organiseras, måste en öfversta ledning organiseras och erkännas, men härom synas långvariga och t. o. m. blodiga strider ha förts mellan prästerna och krigarcheferna eller adeln. Prästerna segrade såsom innehafvare af högre bildning och såsom de af allmänna meningen erkända medlarne mellan gudarne och människorna; och först då högsta ledningen tillförsäkrats dem, organiserades den öfriga kastindelningen. Dock framhölls i Manus lag, att, om ock krigarkasten skulle vara prästkasten underordnad, brahmankasten ej trifdes utan xatriyakasten och tvärtom. Då dessutom kungarne skulle tillhöra krigarkasten, synes denna blifvit tillfredsställd för sin del.

De tre öfriga kasterna voro ädla och rena, ehuru alla skarpt afsöndrade från hvarandra. Den fjärde kasten, arbetarne, som till större delen tvifvelsutan bestod af de äldre invånarne, som de i de nya länderna invandrande arierna underkufvat, uteslötos egentligen från det indiska samhället. Sudran, som behandlades såsom lifegen, fick ej kalla sig arier och fick ej heller känna den brahmanska religionsläran. Endast präster, krigare och borgare ansågos »två gånger födda» eller »pånyttfödda», arbetarne åter voro blott »en gång födda». Endast de förre hade därför rättighet att såsom ett utmärkelsetecken bära det heliga snöret.

Genom den religionslära, som prästerna uppställt, tillförsäkrade sig dessa sitt allmänna inflytande på folket, och genom att ensamma ägna sig åt konster och vetenskaper voro de herrar öfver alla andliga rörelser. Såsom härskarekast voro brahmanerna okränkbara och hade egentligen full besittningsrätt till all jord; de voro därför fria från alla skatter samt åtnjöto inkomsterna af ofantliga jordegendomar, och det berodde på deras råd, om de andra kasterna också fingo bruka en del af jorden.

Hela rättskipningen, som hvilade på religiös grund, låg i brahmankastens händer och kungen måste välja sina rådgifvare bland brahmanerna.

Förutom statsförvaltningen och de vetenskapliga studierna bestodo brahmanernas sysselsättningar i att förrätta offer, böner och reningar i pagoderna (templen), läsning af vedaböckerna samt undervisning af de unga brahmanlärjungarne; de gåfvo nyfödda barn namn, invigde äktenskap, firade begrafningar, välsignade husen, ställde horoskop, afvände förbannelse och utdrefvo onda andar o. s. v. Brahmanen var liksom en medlare mellan gudarne och människorna och, liksom han måste framstå som ett mönster för visdom, rättrådighet, plikttrohet och sedlighet för alla, fordrade och fick han ock till gengäld nästan gudomliga ärebetygelser. Brahmanerna voro därför heliga och okränkbara, och brott, föröfvade mot dem, kunde på intet

vis försonas. Själfva kunde brahmanerna försona de brott de begingo med böter eller landsflykt.

Då brahmankastens åligganden med tiden blefvo allt talrikare, delades den i tre klasser, som hvardera fick sin funktion att utöfva och sin egen veda att studera och återgifva. Öfver dessa tre prästklasser stod en sorts påfve, en öfverbrahman, som åtnjöt ett oerhördt anseende.

De prästerliga funktionerna blefvo snart *ärftliga* inom brahmanfamiljerna — churu de i den äldsta öfvergångstiden tillfallit en hvar, som ansågs såsom gudarnes gunstling. Undervisning i hymner och ceremonier stannade oftast inom familjen, där kännedomen därom fortplantades från far till son såsom släktens förnämsta rikedom.

Endast genom långvarig undervisning och förberedelse, som började i 5:te året, ansågs någon kunna bli en brahman. Brahmanynglingen skulle förbli i fadenrs hem, om denne var brahman, eller i huset hos en annan brahman, som var hans lärare eller andre fader, tills han lärt sig vedaböckerna; och när lärotiden var till ände, antogs lärjungen som brahman och måste då ingå äktenskap. För dem, som ville tillägna sig allt det prästerliga vetandet, kunde lärotiden räcka ända till det 36:te året.

Brahmanens dagliga handlingar voro bestämda af stränga föreskrifter, som mest gälde böner, offer och tvagningar för att rena sig, hvar gång han ansåg sig smittad af något orent. Brahmanen fick dock i nödfall deltaga i sysslor, som eljest tillhörde krigar- eller borgarkasterna; men att äta tillsammans med någon tillhörande en lägre kast, vore det ock kungen själf, var honom alltid förbjudet. Han fick ej döda något djur utan för ett heligt ändamål och han fick ej äta annat kött än offerdjurens.

Fastän vedaböckerna fortfarande användes i den brahmanska religionen, blefvo dock ej de äldre gudarne dyrkade som förr. Prästerna lade den största vikt vid ett fullt troget återgifvande af de gamla heliga hymnerna, som förklarades uppenbarade af gudarne själfva till människornas nytta, och bruket att sjunga lofsånger efter hvars och ens egen ingifvelse upphörde alldeles i brahmatiden, den häfdvunna auktoritetens tid.

De *gamla* hymnerna ansågos ha den kraftigaste verkan på gudarne, sannolikt emedan vissa af dem vid ett eller annat tillfälle åstadkommit underbara verkningar, och prästerna, då bönerna med tiden blifvit besvärjelseformler, måste bevara deras kraft genom ålderns häfd. Prästeståndet tillade slutligen det noggranna yttre återgifvandet af de heliga sångerna den kraft, som ursprungligen medföljt innehållet, och på så vis läto prästerna tron på de gamla gudarne småningom förblekna. Detta var dock ej något svek, utan de sökte småningom höja religionen från en enkel polyteism till en högre gudsdyrkan, som närmade sig monoteismen.

Den äldre brahmanismen synes ha varit ren monoteism, då brahmanerna egentligen blott tillbådo en gud, *Brahman* eller Brahma (med tonvikt på första stafvelsen), hvilken ansågs som världens skapare. Han hade ursprungligen en tämligen opersonlig karaktär och uppfattades såsom det Stora i och för sig, såsom något allmänt, som ägde sin tillvaro genom sig själft. Brahman betyder egentligen andakt eller bön, och från denna mening har ordet öfvergått att beteckna föremålet för brahmanens tillbedjan, bönens herre eller den gud, i hvilken allt lefver, och till hvilken människan slutligen skall återvända för att i evig salighet vara ett med honom.

Utanför prästkasten synes den indiska nationen ej ha fattat denna abstrakta, okroppsliga gudom. Brahmanerna framställde därför Brahman såsom

ett *konkret* väsen, en manlig gestalt, som vore afbilden af den gudomliga urvarelsen. Men äfven denna gudom tillfredsställde ej de teologiska begreppen hos indierna, som höllo fast vid fädernas tro på de gamla gudarne och därför skilde sig i sekter, som antogo flera gudar. Guden *Vischnu*, som omtalas i Vedasångerna såsom en af de många personifikationerna af solen och tillbads i synnerhet i länderna kring Gangesfloden, som genom sina öfversvämningar, i likhet med Nilen, skänkte fruktbarhet och välsignelse, blef snart en af hufvudgudarne i brahmatiden och dyrkades som ljusets högsta gud.

I norra Indien dyrkades i synnerhet en annan gud, *Siva*, som troddes ha sin tron på Himalayaberget, och från denna trakt utbredde sig hans kult öfver hela riket. Han förekommer ej under detta namn i Vedaböckerna, men det synes som denne gudom utvecklats ur den i de heliga böckerna förekommande storm- och dödsguden *Rudra* eller ock ur *Agni*, eftersom han äfven föreställdes såsom representant för elden, det lifgifvande såväl som förstörande elementet.

Fig. 168. *Brahmanismens treenighet. »Trimurti.»*

Liksom Siva betraktades som en skapare, ansågs han därför ock som en ödeläggare. Han fick en mängd namn, hvaraf ett, *Mahadeva*, betyder »den store guden». Siva betyder eljest den glänsande, den lycklige.

Såväl Vischnu som Siva dyrkades i vidsträckta områden såsom de högste gudarne i st. f. Brahman.

Brahmanerna ansträngde sig, då de sågo de nya sekterna uppstå, att förena folkreligionerna med sin filosofiska lära om Brahman, fastän de först ej velat erkänna hvarken Vischnu eller Siva. Det lyckades dem äntligen att verkställa en förening mellan de tre hufvudgudarne, Brahman, Vischnu och Siva, därvid den förste fick gälla som *skaparen*, den andre som *upprätthållaren* och den tredje som *ödeläggaren;* och af denna förening bildades en *treenighet*, »Trimurti», som enligt brahmanernas fyndiga tolkning egentligen ej är annat än olika tillstånd för den ende Brahman. *Trimurti*, som afbildades såsom en mänsklig gestalt med tre ansikten (fig. 168), var efter år 900 f. Kr. tämligen allmänt antagen af indierna, hvarigenom brahmanerna räddade sin religion från undergång som statskyrka, fast den ej kunde undgå än allvarsammare revolutioner, hvarför man åter fastställde Trimurti-dogmen i 14:de årh. e. Kr.

Brahman intog ursprungligen högsta rangen i Trimurti, men mistade senare en del af sin ära, då Vishnu och Siva mångenstädes öfverglänste honom. Bland desses dyrkare omtalas orsaken ha varit, att Brahman i högmod sökt höja sig öfver sina medgudar och börjat en strid med dem. Denna legend betyder väl egentligen rivalisering och strider mellan *skilda prästerskap*.

Mähända var det för att antyda Brahmans öfverhöghet som man slutligen gaf honom icke mindre än fem hufvuden såsom tecken på hans allvetande och fyra armar såsom tecken på hans allmakt. Han framställes i bild vanligen sittande, rikt utstyrd med prydnader och med en tiar eller påfvemössa på hvartdera af de fem hufvudena (fig. 170).

Liksom Indra fick äfven Brahman en gemål, *Sarasvati;* hon skall enligt sägen ha varit hans egen dotter. Bland djuren var svanen företrädesvis honom helgad.

Fig. 169. *Vischnu, såsom Dvârapâla eller portvaktare (Badâmi).*

På sidan: Siva och Parvati med Gana-dvärgar bredvid sig; till höger på hennes Dhara eller bärare, Laxmi, lyckans och skönhetens gudinna.

Vischnu eller den andra personen i treenigheten åtnjöt såsom »upprätthållaren» bland sina bekännare ett lika stort anseende, om ej större, än de båda öfriga treenighetspersonerna. Han framställdes i bild såsom rikt smyckad, med en tiar på hjässan samt ett radband kring halsen, ofta med Siva vid sin sida på tämpelpelarnes kapitäler (fig. 169).

Vischnus uppgift var att lyckliggöra världen, hvarför han var en medlare mellan människorna och gudarne. Då människoslägtets räddning låg honom mest om hjärtat, beslöt han sig i sin gudomliga vishet att antaga olika gestalter för att från tid till annan omedelbart inverka på händelsernas gång. Därför företog han många gånger nedstigningar från himlen till jorden, *avataras*, eller »inkarnationer», därvid han förkroppsligade sig i djurisk skepnad eller såsom ett vidunder af blandad mänsklig och djurisk form i de första fyra avataras och i mänsklig gestalt i de efterföljande. Nio avataras har Vischnu redan företagit, men ännu en återstår. De första fem gånger han förkroppsligade sig gällde det att bekämpa de onda andarne — Hajagriva, Herannhi-Aksana m. fl. — som än bortstulit vedaböckerna, än sökt hindra tillredningen af odödlighetsdrycken amrita, än bortfört jorden och dolt henne bland de sju underjordiska världarne o. s. v. Två gånger förkroppsligade Vischnu sig för att upprätthålla brahmanernas öfverherrskap och öfvervinna krigarkasten, som velat rycka till sig högsta makten. Den åttonde gången Vischnu nedsteg på jorden, företog han en inkarnation viktigare än någon föregående, nämligen såsom krigsguden *Krischna*. I denna egenskap lefde han på jorden, välsignad med en talrik afkomma, till sitt 125:te år, och lämnade i denna ålder åter jorden, sedan han lyckliggjort Indien genom att ha tillförsäkrat härskarefamiljen Pandus den världsliga makten gentemot en farlig medtäflare.

Fig. 170. *Brahman och Sarasvati.*

Den nionde nedstigningen blef dock af än större betydelse: det var då han företog sig att skaffa Indien en bättre religion och därför åter iklädde sig mänsklig gestalt och blef den store reformatorn *Buddha*.

Af alla dessa myter kunna vi förstå, att svåra strider utkämpats i Indien om både andliga och världsliga ting, och att man tillskrifvit deras lyckliga utgång den omedelbara verksamheten hos gudomen, som måst antaga en jordisk form för att desto bättre kunna nedslå fienderna.

Den sista af Vishnus avatarer vänta dock ännu de troende indierna: då skall världen förgås och då skall gudomen såsom *Kaligi* genom en allmän tillintetgörelse af hela världen förstöra det onda, hvarpå världsalltet ånyo ordnas, och en ny ännu fullständigare skapelse skall utföras. Som vi se, återfinnes här mycket af forngermanernas föreställning om Ragnarök eller världens ände.

Liksom Agni i vedatiden ansågs stå människorna närmast, så blef Siva i brahmatiden småningom den gud, som af den stora massan lättast

fattades, mest fruktades och fick den högsta dyrkan. Siva var såväl skapare som tillintetgörare och gällde som den gudomliga förvaltaren af de fria naturkrafterna i deras eviga växling. Han afbildades såsom vederstyggligt ful med ormar på hufvudet och ridande på tjuren *Randi*, som företrädesvis betraktades som symbol på vishet. Vid hans sida syntes alltid hans gemål, den sköna *Parvati*, som tillbedjes som alltings moder och lyckans, rikedomens samt hälsans gifvarinna (fig. 171). Hon öfverlefver den tidtals inträffande tillintetgörelsen af världsalltet, enär hon är utrustad med den outtröttligt skapande naturkraften. Emellertid liknar Parvati sin vilda gemål däruti, att hon har en andra natur och äfvenledes uppträder förintande eller hämnande människornas synder: såsom hämnarinna heter hon *Kali* och förmår med sin eldblick genomtränga allt fördoldt och med sina många armar gripa allt, som vill undfly henne (fig. 172). Åt Kali offrades såväl djur som i synnerhet människor; tusentals fanatiker läto sig vid högtidliga tillfällen krossas af den vagn, hvarpå hennes bildstod fördes, eller dränkte sig frivilligt i Ganges källa för att hylla den stora urmakten.

Fig. 171. *Siva och Parvati.*

Siva var, fastän förstöraren, ingalunda någon elak gud, utan han stred ständigt liksom Vischnu mot de mot gudarne fientliga andarne. Men människorna fruktade hans allmakts blixtstrålar och sökte försona sig med honom genom gräsliga offerhandlingar samt att inrätta sin vandel efter hans bud.

Siva-kulten blef slutligen allt råare och präglades slutligen af en tygellös sinnlighet, synnerligast där Siva dyrkades såsom den skapande naturkraften eller alstringsguden *Lingam* (som motsvarade grekernas Phallos). Bland hans lagar fattades ej sådana om fortplantningen af människosläktet, och häraf kunde man finna, att det vore synd att iakttaga kyskhet. För att därför förvärfva sig den högstes gunst, hängåfvo sig de troende åt en sinnlig njutningslusta och prästerna införde i Sivas tempel en klass kvinnor, som af infödingarne kallades *devedaschis* och för europeerna äro kända under namn af *bajaderer*. De voro egentligen anställda för gudstjänsten och hade till uppgift att i templen utföra religiösa sånger och danser. Somliga bajaderer voro ej så bundna vid templen som andra, utan förde ett friare lif och utstyrdes för att försköna fester och uppegga gästernas sinnlighet utanför templen.

Denna urartning af brahmanismen ogillades dock af brahmanprästerna, som ej togo anställning i Siva-Lingam-templen.

Den allmänna sedligheten sjönk genom denna kult, som mest utbreddes i Indiens sydligare delar, och i synnerhet blef marsfesten Sivararti anledning till de skamlösaste utsväfningar, emot hvilka prästerskapets inskränkande lagar ej längre hjälpte.

Detta tillstånd fortfor ända tills en djupgående rörelse, *Buddhas* reformation, framkallades inom nationen emot hela brahmanismen. Sannolikt är emellertid, att liknande reformförsök åtskilliga gånger förut företagits, fast de misslyckats, enär de ej varit så väl grundlagda.

Gudinnan *Kali* dyrkades till långt in i nyaste tiden af en fruktansvärd sekt, *tuggerna* eller *kalleru*, medelst mord och tjufnad. Bland massan af Indiens förtryckta och utarmade invånare, som saknat hvarje tillfälle till själsodling och hvarje hopp att ernå några jordiska fördelar, hade nämligen vid sidan af andra vidskepliga och omoraliska sekter uppstått en sådan, som gjorde mord till en trosartikel — ej för att hämnas utan för att tillfredsställa den grymma Kalis fordringar och tillförsäkra mördaren salighet i ett kommande lif. Kali, som länge låg i strid med jättarne, hade skapat två män, åt hvilka hon gaf dukar att strypa fienderna, hvarpå de fingo sådana för att begagna mot människor; häraf uppstod *tuggkasten*. Denna var sammansatt af tusentals män och kvinnor af skilda kaster och religioner och fanns i nästan alla stater; de, som upptagits i kasten, hade hemliga tecken och ett särskildt språk; kasten hade ett öfverhufvud och denne hade vid sin sida en lärare, som undervisade nyupptagna medlemmar om sättet att strypa och jorda offren utan att någon utanför stående fick kännedom därom. Samvetsförebråelser voro okända, ty ödeläggelsens gudinna var den, som gaf offren döden. Ehuru kastens tillvaro varit af indiska myndigheter känd från forntiden, har dess verksamhet ej blifvit till fullo känd förrän i vårt århundrade genom engelska styrelsen, som 1836 tillintetgjorde den inom sina områden.

Fig. 172. *Gudinnan Kali.*

I brahmatiden blef Soma en annan gud än i Vedatiden; han blef nu *månguden*, beroende på tron, att odödlighetsdrycken *amrita* beskyddades af månen samt därpå, att Soma i Vedaböckerna ofta kallas och beskrifves såsom *amrita*. Mån-Somas myter äro alldeles olika veda-Somas; den förre framgick af Brahmasonen Atris öga, och han gjordes af Brahman till växternas och planeternas gud. Sedan han fått sin stora makt, blef han pockande och osedlig; slutligen bortförde han Tara, gudarnes lärare Brihaspatis hustru, hvilket gaf anledning till krig mellan flera af gudarne — somliga ställde sig på Somas, andra på Brihaspatis sida — som slutade med Taras återlämnande till sin man. Af Somas och Taras förbindelse framgick en son, Buda, som blef stamfader till en kungadynasti, »måndynastien».

Kvarlefvor af äldre tiders totemism har alltid funnits hos indierna särskildt må här erinras om apguden Hanuman såsom symbol för Siva,

af örnen och ormen såsom Vischnus representanter, af oxen och kon o. s. v. Äfven växters och liflösa föremåls dyrkan utvisar kvarlefvor af fetischism, såsom förstenade ammoniter, hvilka betraktas såsom representanter af Vischnu. Af dessa växter och djur finnas bilder öfverallt, och de framställas ymnigt i skulpturarbeten samt ornament tillhörande heliga byggnader.

* * *

Bland sekter, som under tidernas lopp genom beröring med främmande element uppstått i Indien, må här nämnas *sikismen* i Pendjab, som leder sitt ursprung från början af 16:de arh., då en reformator Nanak (d. 1539), uppträdde med sitt försök att förena mohamedanismen med brahmanismen i en ny monoteistisk tro. Kastväsendet borttogs i denna religion, som afsåg ett mera broderligt förhållande människor emellan, och ersattes med en militärisk organisation. Sekten, som först leddes af ett andligt öfverhufvud, *guru* eller »lärare», fick snart en allt större politisk betydelse, då en af cheferna anslutit sig till en upprorisk grannstat, och ej långt därefter blef den anhängare till det stora mongoliska väldet, som på denna tid utsträckts till Indien. Den andliga makten var i början sammanblandad med den politiska, men blef senare underordnad denna. Efter mongoliska väldets sjunkande blefvo sikerna 1764 en självständig nation af stor betydenhet, men upphörde att finnas såsom sådan 1846 genom utsträckningen af det engelska väldet.

* * *

Om *lifvet efter döden* lärer brahmanismen följande. Liksom allt härflutit från det högsta gudomliga urväsendet Brahman, så skall ock allt efter längre och kortare tid åter ingå däri. Människosjälen har vid födelsen ingått i en jordisk kropp, på grund af ett ådömt *straff* för fel, begångna i en föregående tillvaro. Jorden är ångerns ställe, jordlifvet bättringstiden; så länge därför lifvet räcker på jorden, måste själen betrakta sig såsom fjättrad vid materien liksom i ett fängelse, hvari den suckar efter förlossning. Befrielsen inträffar tidigare eller senare allt efter den jordiska vandeln. Människan aflägsnar sig nämligen genom en lastbar lefnad från Brahman i st. f. att närma sig honom, och då hon lämnar sin kropp, skrider hon ej framåt, utan dömes af den väntande *dödsdomstolen*, hvars öfverdomare är *Yama*, att öfvergå i en lägre kropp, då hon ansetts ovärdig att ingå i en högre. Den onda människans själ förenas då ofta med en djurkropp för att börja en ny vandring genom lifvet. Den dygdiga åter vinner genom sin rena vandel ett försprång i utvecklingen, då själen, efter att ha befriats från sitt kroppsliga hölje, svingar sig uppåt mot himlen, *Sverga*, och fortsätter sin gång bland de lysande stjärnorna, tills hon slutligen upptages i den andliga urkällan, till salighet i gemenskap med gudomen.

Hvarje synd och hvarje afvikelse från brahmalärans otaliga föreskrifter kunde ha till följd, att människan vid sin nästa födelse nedstörtades i en lägre kast i st. f. att stiga allt högre, ja, att hon föddes utanför de brahmanska kasterna, såsom en träl, eller att hon blef ett djur, t. o. m.

något af de mest föraktade, såsom en hund eller en åsna, eller ock en krympling. Mången sjukdom ansågs nämligen ej såsom en olycka, hvaraf människan hemsökts, utan såsom ett straff för synder, begångna i ett föregående lif. Denna uppfattning minskade naturligtvis deltagandet för människornas lidanden och förklarar, hvarför indierna ej haft sjukhus för människor, under det de haft sådana för kor, emedan kon var ett heligt djur.

Sudran hade intet annat medel att befordra sin salighet än att troget och ödmjukt tjäna de öfre kasterna, synnerligast brahmankasten, hvarigenom han hade hopp att i ett nytt lif komma upp i en högre kast. Annan salighet väntade ej arbetaren efter döden. Han fick ej lära känna brahmareligionens innehåll, och långt ifrån att helgas genom de späkningar den föreskref, var det ett brott att söka utföra dylika, och den djärfve nedsattes blott djupare, föddes efter döden som ett djur, kanske som en hund eller en åsna.

För präst-, aristokrat- eller borgarkasterna voro däremot späkningar samt ett flitigt studium af de heliga böckerna de bästa medel för saligheten.

Hvad särskildt kroppens späkning beträffar, stod den i nära sammanhang med indiernas föreställning om större eller mindre orenhet hos allt jordiskt, hvarför det andliga däraf nedtynges. Ju högre kasten var, ju mera var den utsatt för att smittas af orenhet, och ju omsorgsfullare måste ock reningarna företagas. En brahman blef sålunda oren genom en enkel vidröring af något orent, ja genom att något sådant framställdes för hans blick, och ett dödsfall gjorde familjens öfriga medlemmar orena under tio dagar, därunder de skulle sofva på bara marken och blott fingo äta osaltadt ris. Reningarna voro olika för de skilda kasterna: brahmanen renade sig med vatten, krigaren genom att vidröra sin häst och borgaren genom att vidröra oxarnes ok o. s. v.

Det renaste af allt jordiskt var kon, som betraktades som ett så heligt djur, att hennes urin och exkrement ansågos såsom de förnämsta reningsmedlen mot oren smitta. Boningshuset och jorden renades och helgades sålunda genom att ditföra en ko eller vattna med hennes urin.

På grund af den möjlighet, som indierna tänkte sig att i hvarje djur finna en afliden släkting eller bundsförvant, undveko de att döda och äta djuren. Köttföda var därför i allmänhet förbjuden i Indien, under det de flesta växter och frukter voro rena och utgjorde den hufvudsakliga födan, Offerdjurens kött var det dock tillåtet för brahmanerna att äta.

Då någon af de tre öfre kasterna nalkades ålderdomen, voro de vanliga reningarna och återhållsamhet ej nog för helgelsen, utan han skulle nu börja en allt strängare späkning af sin kropp för att under sina återstående dagar bortdö från världen och frigöra sin ande från det jordiska.

Lagen stadgar härom följande:

»När familjefadern ser huden bli skrynklig och håren hvitna samt har sonsöner kring sig, skall han draga sig tillbaka till en skog. Han skall afstå från de näringsmedel, som begagnas i städerna, och från alla sina ägodelar; han skall lämna sin hustru till sönerna, om han går ensam bort, eller ock taga henne med sig. Den heliga elden och reningskärlen skall han taga med sig, då han drager sig undan till skogen för att döda sin sinnlighet».

Sedan han såsom eremit lefvat af vilda frukter och rötter eller af andra erhållit en tarflig föda i form af almosor, skall han slutligen blifva

en *botöfvare,* därvid återhållsamheten ökas till det yttersta och självplågerier oafbrutet företagas för att fullständigt underkufva den jordiska människan.

Brahmanerna inträda nu i *de heligas* klass och kallas efter graden *jogi* samt *sanyassis,* d. v. s. »de som lämnat världen», och öfvergå härifrån efter döden omedelbart till salighetstillståndet. De, som tillhöra krigar- och borgarkasterna, närma sig genom detta botöfvarelif saligheten mera än genom en lång följd af tillvarelseformer.

Världen har intet att fordra af dessa heliga, de »med gudomen förenade», och icke ens religiösa ceremonier äro längre nödvändiga för dem. De gå nakna eller bära ett linnestycke och mottaga blott den enklaste föda som allmosa, hvilken de hvarken bedja om eller tacka för. Deras moral består i iakttagande af sanning, kyskhet, inre renhet, ånger och betraktelser af gudomen genom *ekstasen* (af *ek* = ur, bort, och *stasis* = ställning, belägenhet) eller den inre människans bortryckande genom hänförelsen från den yttre världen, som de yttre sinnena då ej uppfatta.

Frivilligt underkasta sig dessa botöfvare det förfärligaste självplågeri: de låta en arm eller ett ben bortvina genom att fastbindas i en obekväm ställning, de låta gräfva ned större delen af kroppen i jorden, stå timtals på tåspetsarne, lägga sig i iskallt vatten vintertiden och utsätta sig sommartiden för den glödande solen och samtidigt dessutom för hettan från ett påtändt bål, vid stora fester låta de ibland trycka ett par järnkrokar i ryggen för att därpå svängas omkring i luften på en lång stång, de dränka sig eller brännas lefvande samt kasta sig under hjulen till Vischnubilden Jaggernauts vagn för att krossas däraf o. s. v. Jaggernaut betyder nämligen »världens herre», hvilket är liktydigt med Vischnu.

Brahmanerna själfva anse sig ej behöfva medelst goda gärningar befordra sin salighet, utan böra i stället uppgå i fromma betraktelser, synnerligast då de blifvit *jogi.* Då söka de bli allt mäktigare att skada och förenas med gudomen genom betraktande af den egna själen, som anses såsom en del af den gudomliga ursjälen eller urväsendet.

De bland de andra öfre kasterna, som längta efter förlossning, hängifva sig desto mer åt utöfvandet af goda gärningar, såsom att gifva allmosor, gräfva brunnar, bygga tempel, anställa böner, offer och reningar samt deltaga i talrika religiösa fester för att afkorta pröfningstiden.

Fastän sudrans högsta hopp enligt brahmanismen är att i ett nytt lif födas i en högre kast, kan dock äfven han hoppas på en slutlig salighet. Läran utesluter därför ingen från gemenskapen med gudomen, blott den egna viljan bearbetas. Och äfven om fel begås och människan en tid tillbakasättes vid öfvergång i nya former, så finns dock alltid möjlighet att försona dem genom stigande förädling, hvarför ingen evig fördömelse efter döden väntar de bristfälliga. De, som begått något brott, hvilket anses ej kunna försonas, såsom att döda en brahman, skola dock för en oändligt lång tid nedstörtas i afgrunden, mörkrets rike eller de sju underjordiska världarna, *Narak,* för att här plågas på gräsligaste sätt innan de återfödas; därpå komma de tillbaka till jordelifvet i en skepnad, hvars föraktlighet står i förhållande till de begångna brotten. De kunna dömas att återfödas hundratals, ja tusentals gånger under millioner år, men kunna ändock nå saligheten, sedan de långsamt uppstigit genom de lefvande varelsernas skala, från gräset till brahmanen, och i de skilda formerna fullgjort alla plikter.

Jämte tallösa goda genier, *devetas,* antager brahmanismen ock en mängd onda andar eller jättar, *assurs,* hvilka affallit från skaparen och ständigt söka förstöra hans verk. Dessas hemvist är afgrunden.

Den indiska helveteslärans uppkomst måste anses samtidig med prästkastens organisering och det brahmanska samhällets stadfästande.

* * *

Den s. k. *fakirismen* förtjänar att här särskildt framhållas. Med brahmanismens *jogi* som förebilder ha många fromma personer i Österns skilda länder gjort sig till botöfvare och ansett det förtjänstfullt att afstå från jordisk glädje, ära och rikedom, att befria sig från det husliga och sociala lifvets band och omsorger samt att i fattigdom och tillbakadragenhet ägna sina tankar åt gudliga betraktelser. Deras vanligaste benämning är *fakirer* (af det persiska ordet *faker* = fattig), men allt efter de olika religioner, de tillhöra, ha de flera benämningar, såsom *gosain* bland Brahmadyrkarne, *bairagi* bland Vischnudyrkarne, *jogi* bland Sivadyrkarne, *dervischer* bland mohamedanerna i Turkiet och Persien o. s. v. Dessa asketer lefva ibland ensamt som eremiter, ibland tillsamman i kloster såsom tiggarmunkar; ibland fromma och allvarliga, äro dock fakirerna ofta lättingar och bedragare och kunna bland sig dölja de värsta förbrytare.

Ofta ha de uppträdt och vördats som helgon, undergörare, botare af alla sorters sjukdomar, synnerligast fallandesjuka och ofruktsamhet; många sälja hemliga läkemedel och amuletter.

Den gloria, som från början omgaf fakirerna, drog tidigt till densamma en mängd oärliga personer, som under sken af ödmjukhet och fattigdom samlade ofantliga rikedomar. Redan Strabo (geograf från Mindre Asien f. 50 f. Kr.) särskilde dessa kringstrykare från de hederliga fakirerna, som tyckas numera blifvit allt sällsyntare. Fakirernas antal är ganska betydligt; på den franske resanden Tavernier's tid (17:de årh.) fanns det öfver 1,200,000 hinduiska och 800,000 mohamedanska fakirer i Ostindien och numera sägas de utgöra öfver 3 millioner tillsamman.

Ofta är deras utseende i högsta grad afskräckande; somliga gå nakna, besmorda med exkrement af det heliga djuret, kon, andra betäcka sig med ormskinn eller människoben och åter andra kläda sig i kvinnokläder. Fruktansvärda skrik och ett hemskt rullande med ögonen öka vedervärdigheten i deras utseende.

Deras självpinande når ibland en grad, som knappast låter beskrifva sig; och detta har varit förhållandet i forntiden liksom nu. Förutom nyssnämda marter, som jogi underkasta sig, ha de uttänkt en mängd andra; somliga fakirer uthärda som pelarhelgon under årtionden upprätt ställning på toppen af en smal pelare; somliga tillbringa, belastade med järnkedjor, hela sitt lif i järnburar, andra hålla händerna slutna tills naglarne växa ut mellan mellanhandens ben; somliga försätta sig genom självhypnotisering (söfning) i en dödsliknande dvala, som kan räcka veckor och månader, andra binda händer och fötter tillsamman och rulla sig hundratals mil framåt.

Ibland ha ynglingar, ja barn lockats att hängifva sig åt dessa dårskaper.

Fakirernas förmåga att uthärda de kroppsliga plågor, de ålagt sig, beror dels på användandet af narkotiska medel — opium, haschisch m. fl. — dels på hjärnans försättande i ett ekstatiskt eller ett hypnotiskt tillstånd genom långvarig inre betraktelse (kontemplativ asketism), ihärdigt betraktande af något yttre föremål, på åhörandet af enformiga melodier eller oljud m. m.

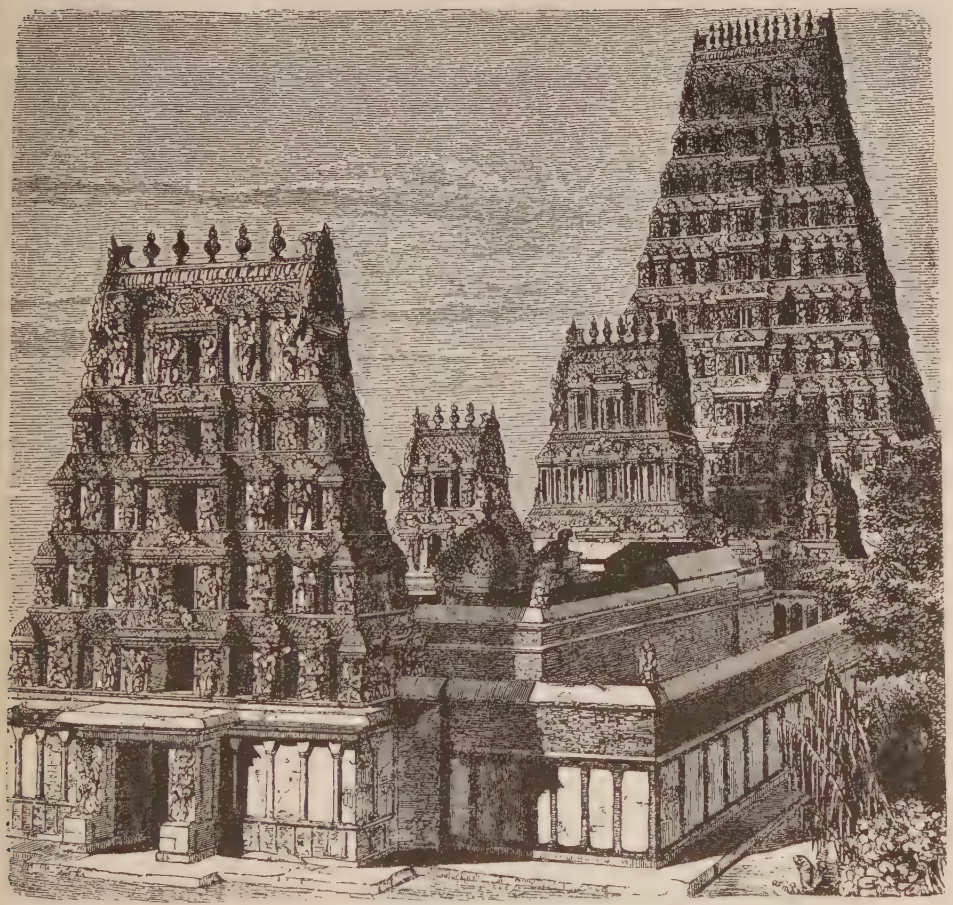

Fig. 173. *Vischnubilden Jaggernauts pagod i Jaggernaut (Puri)* fullbordad 1198 e. Kr.)

Men den ständiga afsöndringen och de oafbrutna betraktelserna ha ej kunnat undgå att här, liksom i andra länder i ett stort antal fall, medföra de sorgligaste resultat. För de flesta var fromhet ej nog; de skulle bli *heliga* eller synas vara det. Därför uppgingo de i afhållsamhet, dödande af jaget och självplågeri, själens hvila, mystiskt uppgående af jaget i något högre än det jordiska, ekstas eller fanatisk exaltation. Efterhärmande sinnessjuka, ha de ofta slutat med att själfva bli vansinniga.

Många fakirer uppträda som taskspelare och utföra ej sällan såsom sådana de mest öfverraskande konster: åtskilliga af dessa prestationer äro

af hypnotiskt slag eller utgöra s. k. tankeläsning samt likna i mycket hvad man på senare tid sett och hört i den vägen i Europa och Amerika*. Man har ock därför börjat här gifva frambringandet af denna art företeelser namnet »fakirism». Om ock mycket i fakirismen är bedrägeri, äro dock åtskilliga af dess experiment fullkomligt faktiska och bero hvarken på taskspeleri eller sinnesförvillelse hos åskådaren; de kunna måhända bero på *elektriska* eller *magnetiska strömmar* eller någon *psykoelektrisk kraft*, som vi ej närmare känna, men som tillhöra den mänskliga organisationen. Möjligt är, att vårt åttonde sinne eller *elektricitets-sinnet* spelar en hufvudroll i dessa egendomliga företeelser, som en framtida forskning otvifvelaktigt skall lyckas att tyda på naturvetenskaplig väg, fastän de ännu ej kunnat förklaras. Det tyckes, som om här vore fråga om en egendomlig verksamhet i en människan omgifvande »aura», däri från henne utgående strömningar uppenbara sig. I fråga om dessa företeelser ha flera forskare i nyare tiden anställt intressanta studier, och jag hänvisar till två arbeten därom af A. de. Rochas: *L'Extériorisation de la Sensibilité* och *L'Extériorisation de la Motricité* (Paris 1895 och 1896).

* * *

Huru många slitningar, som än uppstått inom brahmanismen och delvis modifierat densamma, har detta system dock ägt bestånd under mer än 3,000 år och står ännu kvar på grund af sin moraliska halt, ej af sin teologiska dogm, som i själfva verket spelar en underordnad roll.

Indiernas fantasilif har i förening med brahmanismens religiösa föreställningar gifvit upphof till många estetiska skapelser, ehuru den konstnärliga utvecklingen i allmänhet lidit af stora brister, synnerligast frånvaro af proportioner och naturliga mått, då den indiska fantasien ej känner några lagar. Utomordentligt storartade tempelbyggnader ha framstått för att hålla religionen vid lif; i klippor har man uthuggit sådana, andra ha uppförts på öppen mark, och ständigt utmärkes arkitekturen af väldiga massor, oerhördt utbildade i ornamenteringen, men frånvaro af proportion. Bland de märkvärdigaste af brahmanismens tempel, som en häpnande eftervärld alltjämt beundrar, må nämnas: klipptemplet Kailasa vid den forntida, förfallna staden Ellora i Nizamområdet (Dekan), där det ytterligare finnes 18 stora klipptempel, somliga af brahmanskt, andra af buddhistiskt ursprung; klipptemplen i Konjeveram och Mahabalipur (ej långt från Madras) pagoderna i Eagles Hill (Madras), Kombakonum, Chillambaram, Benares och Jaggernaut eller Puri, vid Bengaliska viken (fig. 173), i Orissa.

Den dramatiska konsten har inom brahmanismen bragts till en betydande höjd, ehuru äfven här fel finnas, synnerligast långtrådighet. Men här ha åter hinduernas ädlaste egenskaper återspeglats; kännedom om karaktären och hjärtat, skarpsinnig iakttagelse och analys af alla mänskliga förrättningar och villkor äro utmärkande för de indiska skådespelen, däri intet förekommer, som sårar anständigheten, utan allt går ut på att förädla — såsom synes af den ryktbare skalden Kalidasas röranda dikt *Sakuntala* (omkring början af vår tidräkning). För den, som teoretiskt och praktiskt

* De märkvärdigaste skildringar härom från Indien ha lämnats af fransmannen L. Jacolliot i *Le Spiritisme dans le monde*, Paris, 1875.

studerat hypnotismen, är det tydligt, att i denna dikt de underbara tilldragelserna ej behöfva vara fantastiska skapelser, utan äro hypnotiska företeelser, som mycket väl kunna ha ägt rum. Dikten har därför ej blott litterärt intresse, utan är ock af betydelse med hänsyn till suggestionens makt.

Indiens filosofi: Kapila, Patandjali, Gotama, Kanada, Djaïmini och Vyasa.

Ett grundfel inom brahmanismen var, att den för tidigt tillämpades, ty det folk, den skulle leda, hade i början knappast lämnat nomadstadiet, hvarför den högre abstraktionen ej kunde odlas, utan lärans andliga innehåll blef till stor del af konkret natur. Visserligen ha brahmanerna skapat en logik och lagt första grunden till matematiken genom uppfinningen af antalsbetecknande siffror samt uttänkandet af den algebraiska räkningen, men eljest ha de ej synnerligen befordrat den vetenskapliga kulturen.

Den abstraktion, som inom brahmanismen mest odlats, har gällt tingens *egenskaper*, ej deras inbördes *förhållanden*, och härigenom ha ej heller naturlagar eller de abstrakta förhållanden, som äro människoandens högsta skapelser, sett dagen inom detta system, under det metafysiska spekulationer öfver de abstrakta egenskaperna slagit djupa rötter bland indierna och ofta genom deras rika fantasi ledt till de orimligaste föreställningar. En mängd kätterska sekter och filosofiska skolor ha därför uppstått och under årtusenden förfäktat de mest ofattbara metafysiska begrepp.

Indien har i forntiden haft sin självständiga filosofiska utveckling, som synes ha tagit sin början långt förr än den grekiska filosofien. Däraf följer dock ej, att denna senare utgått från den indiska filosofien; man har nämligen alla skäl att antaga, att, liksom Indien ej står i skuld till Grekland för sin filosofi, Grekland utvecklat sina filosofiska åsikter alldeles oberoende af Indiens, fastän vissa likheter kunna påvisas. Filosofiens historia kan därför anses ha tagit sin början i Indiens forntid.

De förnämsta indiska filosofiska system, om hvilka vi fått den bästa kännedom genom engelsmännen Ward och Colebrooke (1818 samt 1823—27), voro grundade åtminstone 6 årh. före vår tidräknings början; framställningssättet är här fullkomligt originellt och liknar i intet afseende grekernas, då det i alla systemen består i korta satser eller aforismer — *sutras* på sanskrit — hvilka på grund af sin knapphändighet fordra särskilda utläggningar och ej kunna förstås af andra än dem, som fått nyckeln till deras lösning. Ordet *sutra* betyder egentligen blott tråd, hoplänkning, hvarför dess mening på sätt och vis endast är tankens ledtråd. Den utvecklade tanken, alla detaljerna framställas åter i den muntliga undervisningen eller i de efterföljande uttolkningarna, kommentarierna.

Man särskiljer vid sidan af buddhismen, som också är en filosofi, sex filosofiska hufvudsystem hos indierna, nämligen *Sankya*, *Yoga*, *Nyaya*, *Veiseschika*, *Mimansa* och *Vedanta*, som framställts af Kapila, Patandjali, Gotama, Kanada, Djaïmini och Vyasa. Af dessa system äro de fyra första rent filosofiska, d. v. s. de hämta intet från öfvernaturliga uppenbarelser eller s. k. heliga böcker; de båda sista åter utgöra egentligen blott utredningar af vedaböckernas teologi.

Kapila, upphofsmannen till *sankya*-systemet, torde vara den äldste af Indiens filosofer; han förekommer i detta lands mytologiska legender, men

intet är närmare kändt om hans verkliga historia; än uppgifves han vara son till Brahman, än är han en inkarnation af Vischnu eller Agni, än framställes han som Manus son och än räknas han bland de sju stora »rishis» eller helgon, som förekomma i Indiens äldsta legender och anses som förfäder till alla brahmanfamiljer.

Af sankya-systemet säges Buddha ha tagit djupa intryck, och i så fall kunna vi antaga, att Kapila lefvat åtminstone öfver 600 år före vår tidräkning.

Sankya består af 499 sutras; detta lärosystem förutsätter den mest obegränsade tankefrihet och utesluter hvarje uppenbarelse och auktoritet; de heliga skrifterna äro enligt Kapila oförmögna att skaffa människan befrielse och lycksalighet, och han vänder sig uteslutande till vetenskapen, d. v. s. förnuftet. Kapila var således en från all teologi fullkomligt frigjord tänkare, en långt framskriden fritänkare; han framställes t. o. m. af alla skolor, som bekämpat honom, som *ateist,* och visst är, att det ej är fråga om Gud i hans system. Men icke desto mindre synes det, som om förföljelser ingalunda därför anställts mot honom och hans anhängare i Indien.

Naturen är enligt Kapila den högsta makten, som af sig själf frambringar allting; Kapila sökte intet utanför naturkrafterna.

Sankya särskiljer tre källor till våra kunskaper: *förnimmelsen, induktionen* (eller slutsatsen från enskilda fall till allmänna satser, generaliteter) samt *vittnesbörd,* stödda på nödvändiga garantier. Vetandet stödjes på 25 principer, nämligen: naturen, förståndet, 5 lätta partiklar, som äro det väsentliga i de 5 elementen, jorden, vattnet, luften, elden och etern, 11 organ för sinnesverksamheten, det inre medvetandet, själfva de 5 elementen samt äntligen själen, som är evig och omateriell, men hvarken skapad eller skapande.

Själen har förenat sig med naturen för att lära känna henne och sedan skiljas därifrån; iklädd en kropp eller en person, som utgör själens individualitet, bör denna söka studera naturen, men sedan kunskapen därom förvärfvats, har själen ej mer att göra i världen; hon har då förskaffat sig alla villkor för befrielsen och lycksaligheten.

Vi finna häraf, att Kapilas filosofi utgör ett storartadt och omfattande system af idéer och kunskaper, som måste desto mer väcka vårt intresse, som det framträdde i en så tidig period och i ett så fullständigt af teokratien behärskadt samhälle som det indiska.

Patandjali upptager i sitt system *yoga* Kapilas principer med undantag af den sista, eller den individuella själen, som han ersätter med Gud; denna teism blef emellertid hos Patandjali en källa till mysticism och fanatism. *Yoga,* (af samma rot som latinets *jugum* = ok och *jungere* = förena) betyder — på samma vis som religion för monoteisterna — föreningen med Gud, en förening, som af Patandjali skildrats i alla tänkbara grader med en noggrannhet, hvari ingen mystiker öfverträffat honom; hans verk »Yoga-sutra» afhandlar företrädesvis den *inre betraktelsen, medlen* att höja sig därtill, de *öfvernaturliga krafter,* den meddelar här på jorden, och slutligen *ekstasen.*

Det tredje i ordningen af indiernas filosofiska system är Gotamas *nyaya,* som betyder ledning för tänkandet, d. v. s. *logik;* detta system har spelat samma roll i Indien som Aristoteles' *Organon* eller logik i Europa, och sedan två årtusenden har det varit den enda logiska lära, som följts i de indiska skolorna; utanför dessa har det dock ej spelat någon roll. I Indien har nyaya gifvit upphof åt ett utomordentligt antal kommentarier eller

tolkningar, och alla trosläror och sekter ha sökt stödja sig därpå — alldeles som fallet blef med Aristoteles' Organon bland hedningar, kristna och mohamedaner. Nyaya är emellertid helt ofullständig som tankelära och innehåller ingen verklig teori för slutledningen; också har den ej tjänat som utgångspunkt för Aristoteles, hvars verk är fullkomligt självständigt.

Gotama själf är lika litet känd som Kapila och omtalas liksom denne i högst fabelaktiga legender, hvilket dock ej hindrar att anse honom som en historisk person. Enligt traditionen var Gotama en af brahmanismens store rishi; länge skall han ha lefvat som asket i Himalaya och företagit de strängaste späkningar samt varit omgifven af lärjungar, åt hvilka han testamenterade sina logiska lärosatser och som strax efter hans död skrefvo kommentarier däröfver. Utan tvifvel lefde Gotama på en mycket tidig period före vår tidräkning och flera århundraden före Aristoteles (som lefde i 4:de årh. f. Kr.), ehuru det ej är sannolikt, att en af hans lärjungar skall ha författat en hymn i rigveda, såsom traditionen säger.

Nyaya är ej en tankelära i egentlig mening, utan en samling regler för resonnemanget, affattade i 525 aforismer, hvaraf flertalet utgör polemiska meningar gentemot stridiga skolor. Gotama lofvar evig lycksalighet åt alla dem, som känna den lära, han undervisar uti och som sammanfattas i följande 16 hufvudpunkter: beviset, föremålet för beviset, tviflet, skälet, exemplet, paståendet, det regelmässiga påståendets leder, fyllnads-resonnemanget, slutsatsen, inkastet, striden, förolämpningen, ordrytteriet, listen, skensvaret och tvingande till tystnad. Den djupa kännedomen om alla dessa läropunkter har till mål att tillintetgöra villfarelsen och alla de olyckor, som följa häraf.

För att framställa beviset för ett påstående måste man visa, om det stödjes på sinnesiakttagelsen, eller på resonnemanget oberoende af den förra, eller pa analogier och jämförelser, eller äntligen på något vittnesbörd af människor, eller på uppenbarelsen. Föremålet för beviset är ett af 12 angifna: själen, kroppen, sinnesorganen, målet för sinnesverksamheten o. s. v. Tviflet grundas på ett skäl, som måste visas vara giltigt, och pa det att föremålet för beviset och påståendet må vara så tydligt som möjligt, måste man välja ett exempel, som är än tydligare än det förra. Efter dessa förberedelser kan man framställa sitt påstående, som kan vara allmänt eller särskildt, enskildt eller hypotetiskt; för att vara fullständigt och regelbundet, bör påståendet ha 5 leder: framställningen, förnuftsgiltigheten, belysningen, tillämpningen och slutledningen. Till stöd härtill kommer ytterligare fyllnadsresonnemanget, hvarpå följer slutsatsen, som afgör spörsmålet, och nu återstår blott att försvara denna mot angrepp af motståndaren, som man slutligen skall bringa till tystnad, sedan man vederlagt hans inkast och blottat förolämpningen, ordrytteriet, listen samt sken-svaret.

Ehuru detta logiska system, som är hela innehållet i Gotamas lära, är föga fullständigt, utgör det dock ett betydelsefullt steg i tankens utveckling, vittnande om en filosofisk begåfning, hvarpå ej alla folk gifvit prof.

Kanadas system *veiseschika* är fullkomligt ateistiskt liksom Kapilas; häri särskiljas strängt substans och egenskap, det gemensamma och det särskilda m. m. och framställes en hel skapelsehistoria utan antagande af någon gud såsom alltings skapare; Kanada visar, att världen är sammansatt af eviga *atomer* och sålunda till sin substans oförgänglig, ehuru den till sin form är förgänglig.

Den grekiske filosofen Leucippus' (omkring 500 f. Kr.) atomlära och den nyare tidens vetenskapliga atomteori ha sålunda sitt motstycke i Kanadas system.

Efter dessa fyra från hvarje religiös auktoritet frigjorda filosofiska system komma de två på vedaböckerna och den s. k. uppenbarelsen grundade: *mimansa* och *vedanta* (= vedas mål), hvilkas uppgift är att utreda meningen med uppenbarelsen.

Om mimansas upphofsman Djaïmini vet man lika litet som om de föregående filosoferna; hans lära innehålles i 2,652 aforismer som afhandla 915 samvetsspörsmål, och dess mål är att studera alla mänskliga plikter sådana de heliga skrifterna framställa dem. Vedaböckerna utgöra den enda regeln för Djaïmini, hvars verk utgör en fullständig ortodox morallära, innehållande en mängd upplysningar om indiska seder och bruk. Dunkelheten i Djaïminis aforismer har hittills afskräckt forskarne från försöket att taga närmare kännedom därom, hvarför föga däraf offentliggjorts på europeiska språk.

Något mera känd är *vedanta*, som författats af Vyasa på okänd tid och utgör ett rent teologiskt system, afhandlande i 555 aforismer Guds väsen och egenskaper och angripande de nyssnämda filosofiska systemen det ena efter det andra liksom ock buddhismen. Vedanta är därför yngre än de öfriga och torde framstått i början af vår tidräkning.

Vyasa anses ha samlat vedaböckerna och de skrifter, som kallas *Purana* (»de gamla», af *pura* = före) och som utgöra en af urkunderna för hinduernas brahmanistiska tro; han uppgifves ock som författaren till hjältedikten *Mahabarata*, som jämte en annan dylik *Ramayana* (af Valmiki) utgöra de förnämsta historiska urkunder för Indien.

Som emellertid Vyasa betyder »ordnaren» på indiska, och detta namn är förknippadt med flera skilda arbeten från ovissa tider, är det möjligt, att Vyasa ej är ett historiskt personnamn.

En afdelning af vedanta är en sorts psykologi (själslära), afhandlande själens förhållande till kroppen, det vakna tillståndet, sömnen med drömmarne, svimningen och döden; äntligen afhandlas hänryckningen och det inre begrundandet, hvarigenom själen höjer sig till Brahman för att i evighet vara förenad med honom.

Buddha och buddhismen.

Buddhismen har den fördelen framför Indiens öfriga filosofiska och religiösa läror, att den liksom dess grundläggare har en verklig historia och att man här ej endast har att hålla sig till legenden. Den, som först förskaffat Europa närmare kännedom om Buddha och hans lära, är engelsmannen B. H. Hodgson, som 1828, då han vistades vid hofvet i Nepal, i buddhistiska kloster därstädes fick reda på original-skrifterna (affattade på sanskrit) till Buddhas lära, och till de asiatiska sällskapen i Paris och London hemsände afskrifter däraf. Med stöd af dessa aktstycken var det som fransmannen E. Burnouf 1844 kunde utgifva sin »Inledning till den indiska buddhismens historia», hvilken betecknar början till vår historiska kännedom om detta ämne. Sedan den tiden ha andra forskare (S. Hardy, J. B. St. Hilaire, A. de Remusat, C. F. Koeppen, E. Senart, H. Kern m. fl.) ytterligare belyst detsamma genom nya källskrifter från Ceylon, Kina, Tibet

o. s. v. De skrifter, som Hodgson uppdagade i Nepal, ha befunnits vara texterna, hvarifrån de buddhistiska skrifterna i Tibet, Mongoliet och Kina måste vara öfversättningar. Ceylons buddhistiska skrifter, som äro på palispråket, äro ej öfversättningar från Nepaltexterna, men öfverensstämma icke desto mindre med dem i hufvudinnehållet.

Buddhismens grundläggare var prins SIDDHARTA, senare kallad BUDDHA, hvars födelseår torde ha varit 623 och dödsår 543 f. Kr. Han var son till kungen i Mitila Suddhodana, af familjen Sakya, och föddes i Gaya (i Belar, östra Hindostan), som därför betraktas som en helig stad och årligen besökes af ett utomordentligt antal pilgrimer. Fadern beskrifves såsom en stor monark och modern såsom lika så utmärkt för sina dygder som för sin skönhet. Redan från barndomen visade den till såväl kropp som själ rikt utrustade prins Siddharta starka böjelser för inre betraktelser och ett asketiskt lif, hvarför fadern, af fruktan att han skulle lämna kungaborgen och ägna sitt lif åt religionens sak, var angelägen, att han skulle gifta sig så tidigt som möjligt. Vid 16 års alder blef prinsen därför förmäld med den unga och sköna prinsessan Gopa, som likaledes tillhörde familjen Sakya, och sedan fick han två medhustrur.

Under 12 års tid lefde han lugnt och stilla i dessa nya förhållanden, men kände sig aldrig tillfredsställd, utan grubblade ständigt öfver lifvets sorger och lidanden, hvarför han ej kunde njuta af någon världslig glädje. Lifvets obeständighet och korthet stodo oaflåtligt för hans blick: ålderdomen med dess skröplighet och dess glädjetomhet nalkas hastigt för en hvar, sjukdomar kunna när som helst angripa varelsen, och döden skall under alla förhållanden snart göra slut på den glädje, som kan finnas i det närvarande lifvet och leda till ett nytt kretslopp af okända pröfningar och lidanden. Allt detta tillskref Siddharta passionerna och okunnigheten, hvarför han öfverlade med sig om en moralisk reformation, som kunde förlåna människan makt öfver sig själf, gifva henne den fullständiga ro, som vore en försmak af saligheten och leda henne på en säker väg till den eviga hvilan.

»Jag har lärt känna, sade han, den lag, som skall rädda världen, och hundratals gånger har jag sagt inom mig: sedan jag uppnått det högsta förståndet (bodi), skall jag samla de lefvande varelserna och visa dem den säkraste vägen till odödligheten. Dragande dem från skapelsens världshaf, skall jag föra dem till tålamodets land. Jag skall försätta dem i ro genom att befria dem från de tankar, som sinnenas förvillelser alstra. Genom att låta lagens klarhet framstå för de varelser, som förmörkats genom okunnighetens mörker, skall jag gifva dem den syn, som ser tingen tydligt; jag skall gifva dem den rena härliga stråle, lagens öga, som är utan fläck eller fel.»

Mer och mer drefs den ädle prinsen af en tröstlös tomhet, synnerligast vid jämförelser mellan kungaborgens prakt och öfverflöd samt lifvet utanför densamma, och äntligen beslöt han sig i sitt 29:de år att lämna det världsliga lifvet alldeles och ägna sig åt den lidande mänskligheten. Hans fader ville ej gifva sitt tillstånd därtill, men detta kunde ej längre hindra Siddharta i hans föresats, hvarför han, trots den bevakning kungen latit vidtaga, hemligen rymde från kungaborgen och de sina, afklippte håret, utbytte den furstliga dräkten mot en simpel gul kåpa och gjorde sig till en tiggarmunk. Han kallade sig ock därför numera *Sakyamuni* (Sakya-munken) eller *Sramana Gautama* (Gautama-asketen).

I ödemarken sökte han först utreda sina tankar, men uppsökte därpå de utmärktaste brahmaner för att under deras ledning inhämta hela brahman-

läran och nå den befrielse, han suckade efter. Men han kunde ej tillfredsställas häraf och drog sig därför åter tillbaka i ödemarken såsom eremit, därvid fem brahmanlärlingar, som kände sig tilltalade af hans fromhet och späkningar, följde med honom för att inhämta hans visdom. Efter en tids stränga botöfningar blef han dock så utmattad däraf och tillika så försvagad till sina själskrafter, att han fann nödvändigt att upphöra med späkningarna och stärka sig med en närande föda — något som så förtröt hans följeslagare, att de öfvergåfvo honom. Efter att ha blifvit frestad af onda lockelser hängaf han sig åter med oförminskad ifver åt djupa betraktelser en lång tid, försjunkande under veckor i abstraktioner, försökande att genomtränga tingens orsaker.

Efter många pröfningar och undersökningar fann han äntligen den nya lära, hvari mänskligheten skulle finna sin nya frälsning; plötsligen stod den för honom, därvid han höjde sig till den fullständiga visdomen — *bodi* — och nu kunde framträda som människornas förlossare. Sakyamuni kallades hädanefter Buddha, d. v. s. den som kommit till insikt om sanningen.

Fig. 174. *Buddhastaty.*

Han var nu 36 år gammal. Då han äntligen fann hvad han sökt, satt han försjunken under ett fikonträd, som sedan kallades »visdomens träd» och säges ha funnits kvar ännu 1200 år efter Buddhas tid, då en bekant kinesisk pilgrim skall ha sett det. Stället utmärkes ännu af ruiner efter ett stort tempel, nära 1 sv. mil från Gaya.

Buddha afbildas alltid i den ställning, han intog vid sina djupa betraktelser, eller sittande med korslagda ben, försjunken i ekstas (fig. 174).

Sedan Buddha själf nått visheten och fattat sitt mål: moralens höjande och religionens förkunnande för alla, utan hänsyn till kast, började han sin verksamhet. Vältalig och af ett fördelaktigt yttre, begaf han sig ut att predika i en mängd städer och riken — först i Benares, brahmanismens heliga stad — för alla människor utvecklande sin lära, stridande oaflåtligt mot brahmanerna och görande en mängd omvändelser. Predikande var det enda medel Buddha använde, och därmed fortfor han i mer än 40 år; hans föredrag gjorde med sina folkliga och eldiga talesätt utomordentlig verkan på människor af alla klasser; att de skulle tilltala arbetsklassen, är uppenbart, då denna ju i brahmanismen var utestängd från religionen, men enligt Buddha betydde i religiöst afseende lika mycket som de andra kasterna. Och detta kunde en kungason, en i brahmanismens visdom invigd förkunna! Också kallades han därför ofta *Sugata,* »den kärkomne».

Hans närmaste anhängare, hvilka följde honom och försakade världen kallades *bikschus,* »tiggare», och då de djupare inträngt i läran, kunde de bli *sravaka,* »utvalde», för att senare på en än högre fullkomlighetsgrad bli *arhater,* »äldste» eller »ärevördige», äfven *mahatmer,* som numera är den i Indien vanligaste benämningen. Buddha stiftade tidigt en sorts kloster, hvars medlemmar förbundo sig till kyskhet, fattigdom och lärans spridning. Snart bildades ock församlingar, och bland dem verkade Buddha under regntiderna som lärare.

Brahmanerna utforo förgäfves mot den nya läran, som stod i sådan strid mot deras; framgången kunde ej hejdas, synnerligast som flera kungar

och krigarkasten mångenstädes voro för Buddha, då brahmanernas öfvermakt ofta retat dem, hvarför de från politisk synpunkt fattade betydelsen af Buddhas lära och gåfvo honom det kraftigaste stöd, ja anslöto sig till hans lära. Detta var fallet med kungarne i Magada (nuvarande Behar) och Kosala samt Buddhas egen far i Mitila; denne återsåg han nu för första gången efter 12 års skilsmässa. I Kosala slöt sig ock hans faster och uppfostrarinna, Pradjapatri, till hans lära och stiftade här det första buddhistiska nunneklostret.

Trots sitt ansträngande lif med långa resor sommartiden och ständigt predikande uppnådde Budda en ålder af 80 år; då han kände slutet nalkas, begaf han sig i väg till Kosala, där hans största kloster låg, men dog på vägen. Begrafningen ägde rum med den största prakt, och resterna af hans brända kropp fördelades som reliker till åtta skilda ställen, där monument, *stupas* (fig. 175), restes däröfver.

Tre kyrkomöten stadfäste efter Buddhas död hans lära samt den kyrkliga ordningen. Buddha hade nämligen själf intet skrifvit, hvarför 500 »äldste» samlades kort efter begrafningen till ett första möte, som varade 7 månader för att i skrift affatta läran. Denna grundtext är indelad i tre hufvudstycken och kallas därför *Tripitaka* (»Trefaldskorgen»), afhandlande 1) Buddhas lärosatser *(sutras)* rörande den praktiska moralen, 2) kyrko- och kloster-ordningen samt 3) lärans filosofiska del. De två andra kyrkomötena anses ha tillkommit för att sätta en gräns för de många kätterier, som uppstått inom buddhismen, hvarför de genomsågo och utvidgade de skrifter, hvarom de äldste förenat sig på första mötet, samt tillade talrika tolkningar. När dessa möten höllos, är ovisst, men säkert är, att det sista ej hölls senare än ungefär 246 f. Kr. på föranstaltande af kung Asoka i Magada, hvilken ifrigt befordrade buddhismen. På detta möte beslöts formligen att utbreda läran till främmande länder medelst missionärer.

Buddha är att anse som en filosof, tillhörande det mest framskridna filosofiska systemet i Indien, *sankya*, ehuru hans mission förnämligast var moralisk och fastän han i sin lära upptog den äldre föreställningen om själavandringen, som för resten alla filosofiska skolor i Indien antagit. Han var först en lärjunge under brahmanerna, men skilde sig från dem, då han ej kunde antaga deras teologiska åskådningar och blef *ateist* som Kapila; aldrig talade han i någon gudoms namn, utan det mänskliga lifvet var ständigt utgångspunkten för hans reformerande sträfvan. Om buddhismen senare undergått förändringar genom öfverdrifter och vidskepligheter och blifvit en af de egendomligaste religioner med en godtycklig teologi, innehållande de otroligaste underhistorier och de orimligaste dogmer, är åtminstone Buddha själf ej skuld därtill. Buddha omvandlades t. o. m. till en *treenighet*, symboliserande trenne sidor af människonaturen: Buddha eller förnuftet, Darma eller lagen, och Sanya eller föreningen. Att Buddha utgått från Kapila och ej denne från Buddha, lider intet tvifvel, då Kapila aldrig ens af sina svåraste motståndare beskyllts att ha lånat något från buddhismen; också har Kapila föregått Buddha enligt alla indiska traditioner.

Gudsbegreppet ingår på intet sätt i Buddhas lära; ingen diskussion förekommer om Guds tillvaro eller icke tillvaro, han nämnes ej, han är fullkomligt okänd. Också har buddhismen blifvit mest spridd bland folk, som intet gudsbegrepp haft — kineser, mongoler, tibetaner m. fl., som i sina språk ej ens ha ett ord för Gud — och ej känt till någon varelse med högre öfvernaturliga krafter än dem, som människan anses kunna förvärfva sig genom hjärtats och förståndets rätta odling.

Buddhismen har, såsom redan blifvit nämdt, upptagit den fornindiska föreställningen om själavandringen, och denna har småningom i lärans populära dogmer blifvit mer och mer utbildad på det mest vidunderliga sätt. Enligt dessa dogmer födes en människa genast efter döden i en ny form, som beror på förtjänsterna eller felen; hon kan såsom syndbelastad bli en lägre varelse än hon förut varit, en slaf, ett afskyvärdt djur, en växt, ja en lerklump, och ha hennes fel varit synnerligen svåra, kan hon komma i ett af buddhismens 136 helveten i jordens inre, hvilka äro gradvis ordnade för olika synder. Tiden för den fördömdes vistelse här är olika, minst dock 10 millioner år. Den dygdiga människan födes åter i en högre form antingen på jorden eller såsom något andeväsen i de många himlarne, och här får hon vistas en utomordentligt lång tid, minst 10 billioner år. Fördömd eller salig, skall dock människan förr eller senare födas igen och bli olycklig eller lycklig, en eländig eller gudomlig varelse.

Enligt folktron genomgick Buddha hela skalan af lefvande varelser på jorden, i helvetet och i himlen, och då han nått den högsta visheten, kunde han i minnet genomlefva alla sina föregående tillvarelseformer; folklegenderna äro till stor del fyllda med sagor om dessa Buddhas öden, då han var en groda, en fågel, en elefant o. s. v.

Enligt desamma var Buddhas moder en jungfru, som blef hafvande af en solstråle, och enligt den buddhistiska katekesen *Bhikscha* skall hvarje kommande Buddha-moder, liksom Buddhas egen, dö strax efter förlossningen, ty hon kan ej sedan föda vanliga dödlige.

Redan vid 12 års ålder skall Buddha ha gjort »underverk», och på Ceylon, där det heligaste Buddha-templet finnes — vid Kandy — emedan en af Buddhas tänder där förvaras, har han enligt legenden å berget Adams Pik lämnas märke af sin fot å en klippa.

I sina uppenbarelser eller inkarnationer i andra heliga män kallas Buddha efter döden *Bodisattva*.

Orsaken till den asketiska och självdödande riktningen inom buddhismen är, att denna lära — liksom brahmanismen, ehuru i ännu högre grad — anser människan egentligen vara en underhaltig varelse, och till hela denna riktning torde dels de östliga folkens svaga kroppskonstitution, som grundlägger en svårmodig och klenmodig själsstämning, dels massornas förtryck och glädjelösa lif vara grundläggande anledningar. Döden är därför i allmänhet ej afskräckande för dem, tvärtom utgör den ofta ett hopp om en bättre tillvaro. Men döden befriar dock ej från eländet, ty den är blott en öfvergång från en tillvarelseform till en annan, hvarför det slutliga hoppet är att ej bli född igen, d. v. s. alldeles försvinna från lifvets värld, *sansara*, och detta sker enligt Buddha genom lifvets yttersta mål: den eviga hvilan, *nirvana*, »utsläckning» ordagrant öfversatt, eller *förintelse*, som ock bildlikt kallas »den andra stranden».

Buddhas budord afse två hufvudslag af människor: de som lefva med i världen, lekmän, och de som ägna sig åt religionen, *sramanas* eller *bikschus;* vissa moraliska föreskrifter måste alla följa: att icke döda, att icke stjäla, att icke göra hor, att icke vara drucken, och dessa kunna förhjälpa världens människor att åtminstone ej komma i en sämre tillvaro efter döden; men af sramanas, som äro en sorts munkar, fordras uppfyllandet af andra budord, eller: att ej äta på förbjudna tider (efter middagen), att afhålla sig från dans, teater, sång och musik, att afhålla sig från prydnader och vällukter, att vägra mottaga guld eller silfver.

Fig. 175. *Amravati, stupa.* Inre kringbyggnad.

Dessa munkar få intet äga, blott lefva af allmosor, ej äta mer än ett mål om dagen, hvilket skall utgöras af den tarfligaste föda och de skola vara klädda i lumpor samt en gul mantel däröfver. De bo vanligen i stora kloster, *viharas* (fig. 176), men en del af året skola de bo i skogarne utan annat skydd än trädens löfvärk.

De buddhistiska klostren fingo genom kungliga donationer och enskildas gåfvor stora rikedomar, men dessa förändrade i intet afseende de tarfliga och asketiska lefnadsvanorna hos munkarne, utan de användes mest till uppförande af storartade tempel och monument till Buddhas ära.

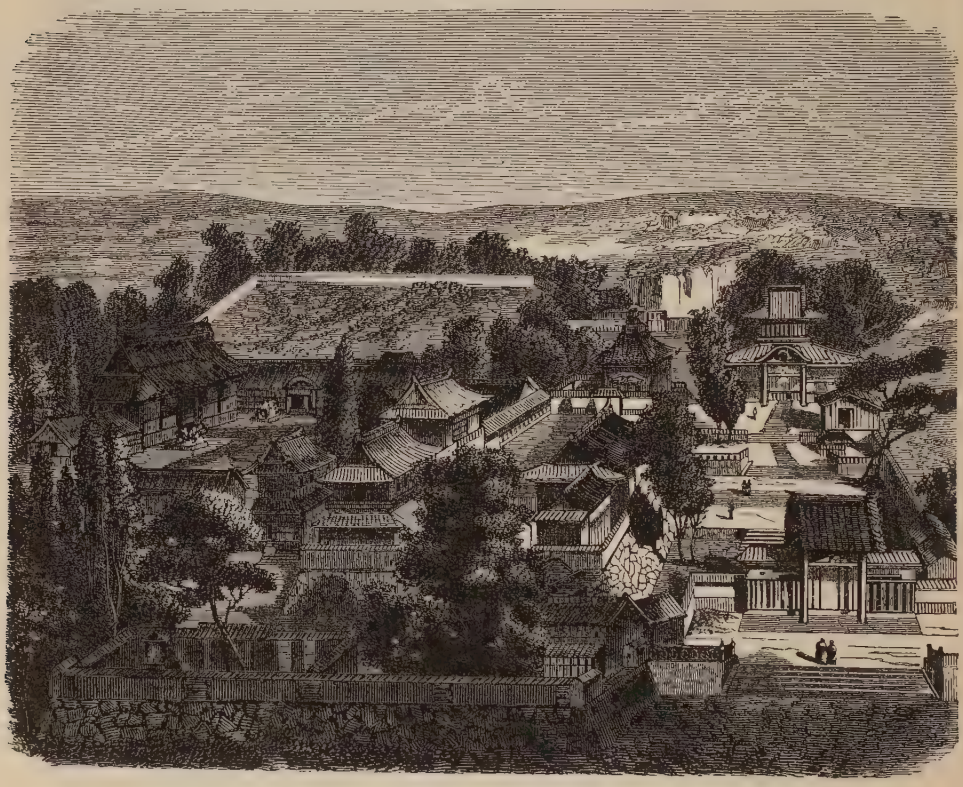

Fig. 176. *Buddhistiskt kloster i Jokohama (Japan).*

Buddhas moral hvilar, liksom hvarje högre religions, på två principer, en *positiv* och en *negativ:* utbildandet af de ädlare altruistiska egenskaperna hos människan och förkväfvandet af de lägre, egoistiska. Tillgifvenhet, välgörenhet, godhet, tålamod, karaktärsfasthet, inre betraktelse, sanningskärlek m. m. förkunnas därför å ena sidan och måttlighet, kyskhet, ödmjukhet, motverkandet af all stridslusta (förstörelseinstinkten) m. m. å den andra sidan. Buddhismens moralsystem ledde ock därför till en klassifikation af människans synder eller uppställandet af en skala af skilda moralitets-grader.

Vi kunna förstå, att buddhismen med sådana principer ej kunnat bli en i egentlig mening eröfrande religion och att den ej predikat några verkliga korståg eller användt våld.

Buddha föreskref, förutom de tio nyssnämda budorden, flera andra högre regler, som omedelbart hjälpa till »att leda till den andra stranden», och bland dessa voro de förnämsta: *barmhärtighet*, som är buddhismens första och mest utmärkande dygd, *renhet, tålamod, mod, kontemplation* och *kunskaper*. Ett viktigt budord i den ursprungliga buddhismen var: *du skall icke vara vidskeplig.*

Buddhismens moral är vida öfverlägsen brahmanismens, och i altruistiskt hänseende kan buddhismen anses stå fullkomligt så högt som kristendomen, om ej högre, på grund af dess budord: *du skall vara oegennyttig.* Barmhärtigheten är bottenlös i dess självförnekelse och den utsträckes till alla lefvande varelser, hvarför djur ej dödas, utan skyddas så mycket som möjligt. Djurskyddsföreningar behöfvas därför ej bland buddhisterna.

Att *stifta fred* är ock en buddhistisk dygd, liksom att vara *ödmjuk, dölja sina goda verk* och *framhålla sina fel!* Offentlig syndabekännelse eller *bikt* fordras därför såsom medel att få församlingens syndaförlåtelse — den enda, som Buddha kände till.

Utan tvifvel ingår ingen personlig beräkning i de ädlare buddhisternas moraliska lif, och utan tvifvel är hos dem dödsfriden den högsta lycka, de med sitt *nirvana* afse; men det är sannolikt, att en mer personlig och krass föreställning döljes bakom »den andra stranden» hos massan af befolkningen i de buddhistiska länderna. Buddhismen blir ofta för mycket negativ och tillintetgörande, själfdödande, alltså socialt onyttig. Kontemplationen leder ofta till de mest ohejdade metafysiska fantasier och blir i praktiskt afseende slutligen verklig *apati* (af *a* = utan, patos = känslighet); fullständig känslolöshet och frånvaro från verkligheten inträffa genom ekstasen d. v. s. en passiv subjektivitet, som ej behöfver eller medför någon sorts ledning. Också finnas inga präster eller något egentligt prästadöme i den ursprungliga buddhismen; hvarje buddhist är sin egen präst.

Brahmanismen är i detta afseende buddhismen öfverlägsen; den har genom sin kyrkliga makt varit af utomordentlig betydelse — trots alla brister, då den infört en verkligt ledande andlig makt, ett rättesnöre inom områden, där massan ej kan individuellt afgöra hvad som är bäst och rättast. Endast munkarna, sramanerna, som ha den allmänna undervisningen om hand och uppläsa Buddhaskrifterna i församlingarna, bilda en ersättning i buddhismen.

Buddhismen var ytterst inkonsekvent, då den blott ville befria det indiska samhället från ärftligheten inom prästkasten, men bibehöll den inom de andra yrkena; principen var nog riktig i förra fallet, då menningen var att framhålla den personliga förtjänsten, men den tillämpades för tidigt, och buddhismen har ofta visat genom sina öfverdrifter och urartningar, att en hierarkisk prästkast var nödvändig samt att den föregifna kallelsen att tjäna religionen ej sällan lagt hyende under högmodet och lätjan.

Buddhismen har så småningom förändrats genom många öfverdrifter och småaktigheter, som ofta drifvit till ett fullkomligt sysslolöst klosterlif.

Buddha, som utgör föremålet för buddhisternas dyrkan, är blott idealet för den jordiska människan; och ändamålet med Buddhas dyrkan är att hålla detta ideal ständigt lefvande i den troendes själ. Buddha har aldrig blifvit ansedd som en gud; han är ej större än hvad hvarje människa skulle kunna bli. Fråga vi oss, huru det icke desto mindre är möjligt, att så många hundratals millioner människor ha skänkt honom sin dyrkan, så är svaret ej svårt att finna. Dessa ha nämligen känt, att det är mycket,

mycket svårt att bli så stor som en människa verkligen äger förmåga till att bli!

Buddhistens *bön* anses ej verka på eller genom någon öfvernaturlig hjälp, utan genom den kraft, som genom denna förrättning frambringas hos individen själf. Bönen utgör här hufvudsakligen åkallan och pris. Buddha-tillbedjan äger förnämligast rum i tempel, innehållande reformatorns staty samt vid monument, *stupas*, uppförda öfver reliker af honom eller hans mest framstående lärjungar; äfven å ställen, där Buddha uppehållit sig, åkallas han.

Buddhismen drifver till dygd och uppoffring på grund af *mänskliga bevekelsegrunder* och med ett *mänskligt ideal* för ögonen. Då de personliga drifterna äro de starkaste och dessa visa sig hos Buddhas dyrkare kunna behärskas utan något öfvernaturligt ideal, bör detta vara oss ett hälsosamt hopp om möjligheten att förädla människan endast genom människan.

Buddhismens spridning.

Buddhismens allmänna människokärlek och dess förkunnande af samma religion, samma räddning för alla, medförde en ofantlig spridning af den nya läran i de flesta Österns länder. Den utgjorde från början en mäktig reaktion emot brahmanismens kastväsen, som den i verkligheten upphäfde — om ock ej till formen — då den förklarade, att enhvar, som ägnade sig åt religionen såsom sraman, befriades från kast-föreskrifterna och kunde genom sig själf nå nirvana; den mänskliga fåfängan kunde därför ock ha någon del i buddhismens spridning: i munksamfunden voro alla, hvilken kast de än tillhört, bröder och jämlikar. Att äfven kvinnor blefvo delaktiga af den nya religionens välsignelser och kunde såsom sramaner ingå i nunnekloster, var en viktig anledning till lärans spridning.

Buddha själf predikade för alla människor och uppmanade sina lärjungar att förkunna läran för alla och å alla ställen; också uttalade Buddha därigenom för första gången i människosläktets historia känslan af *allmänt broderskap* eller af *mänsklighet*, hvilket ledde till en kraftig missionsverksamhet i vida kretsar långt utanför Indiens gränser.

Någon verklig sammanhållning fanns ej inom brahmanismen, som saknade en högste chef och på Buddhas tid bestod af en mängd sekter, som ofta voro fientligt stämda mot hvarandra; detta förklarar ock buddhismens framgångar.

Kung Asoka (263—226 f. Kr.) som först förföljde buddhismen, blef för densamma hvad Konstantin den store blef för kristendomen; liksom Buddha själf och de buddhistiska missionärerna aldrig använde våld eller intriger för lärans spridning, utan vann anhängare endast medelst egna exempel och på öfvertygelsens väg, så gick Asoka till väga på liknande sätt, byggde kloster och skänkte egendomar därtill, uppförde monument öfver Buddha-reliker eller å ställen, där den store läraren verkat o. s. v. Dylika minnesmärken samt buddhistiska påbud å klippor m. m. med Asokas namn funnos ännu i 7:de årh. efter Kr. af en ryktbar kinesisk resande Hiuen-Tsang i hela Indien, ända från Hindukusch till halföns spets, hvaröfver denne kung synes ha utsträckt sitt herravälde. Människokärlek och fördragsamhet genomgå dessa kungliga påbud och förmaningar, hvari andra religioner fridlysas, om ock buddhismen främst bör hedras.

Kung Asoka bröt ock med brahmanismens kastväsen genom personliga handlingar af stor betydelse: han tog till maka en barberares dotter och af aktning för förtjänsten utan hänsyn till social ställning föll han ned för munkar, som kommo i hans väg o. s. v.

Det är förnämligast kinesiska pilgrimer, vi ha att tacka för kännedomen om buddhismens ställning i Indien på skilda tider; sålunda säger Fa-hien i slutet af 4:de årh. e. Kr., att den syntes ha gått något tillbaka i östra Hindostan, under det den blomstrade i de nordligare delarne samt å Ceylon, där asketer och munkar funnos till ett antal af 50—60.000. Nyssnämda kines, Hiuen-Tsang i 7:de årh., d. v. s. ungefär 1200 år efter Buddhas tid, skildrar buddhismen såsom allmänt spridd och blomstrande samt skyddad af mäktiga furstar i Indien; ett stort kyrkomöte hölls här på denna tid, därvid Hiuen-Tsang spelade en betydande rol.

Den nya läran hade mångenstädes att bestå allvarsamma strider med brahmanerna, och somliga furstar sökte medelst våldsamma förföljelser hindra dess utbredning. Sannolikt var det på grund af förföljelser under de första 4 eller 5 århundradena af vår tidräkning som buddhisterna drefvos från de stora städerna och drogo sig undan till västra Indiens bergstrakter samt där uthöggo sina håltempel och kloster i klipporna — liksom de kristna sina katakomber under romarnes förföljelser. Icke mindre än 900 dylika klipptempel finnas ännu kvar, hvaraf de flesta ligga inom Bombays område; synnerligen ryktbara för sin storlek och arkitektur äro de i Karli, Ellora samt å öarne Salsette och Elefanta.

Efter Hiuen-Tsangs resa i 7:de årh. gick buddhismen hastigt tillbaka i Indien, och anledningarna härtill torde varit dels inre förfall, dels yttre förföljelse af mäktiga furstar, som voro den gamla tron tillgifna, dels brahmanernas egen reformerande verksamhet.

Det slag, som Buddhismen tillfogade Indiens gamla religion, medförde småningom en hälsosam återverkan; brahmanerna insågo nödvändigheten af allvarsamma förbättringar i sitt system, om det växande kätteriet skulle kunna hejdas, och det är ock från dessa strider, som ett nytt tidehvarf började för brahmanismen själf. Denna reformerades och brahmanerna trädde mer och mer fram för att slå buddhismen med dess egna vapen, framhöllo dess fel och hängåfvo sig allt mera åt den vetenskapliga forskningen, som nu tog sin början inom brahmanismen och som buddhismen aldrig befordrat.

Kort efter nyssnämda kyrkomöte fick buddhismen en fruktansvärd motståndare i den ryktbare läraren i Mimansaskolan Kumarila Batta och sedan i en ny ortodox fiende till alla kätterier Sankarakaria (i början af 9:de årh.). Mer och mer försvann buddhismen nu från sitt hemland, och under ett par århundraden fanns den blott i några aflägsna provinser, men försvann slutligen alldeles, med undantag af Nepal, i 11:te och 12:te årh.

Flertalet troende begåfvo sig till Östra indiska halfön, Java och Ceylon, under det andra gingo upp i vissa tolererade sekter i Hindostan.

Bland dessa har man i synnerhet framhållit *Jaïnas*, en sekt, som tidigt framgick ur brahmanismen; den bibehöll dock kastväsendet, och dess präster kallade sig ock brahmaner. På grund af många öfverensstämmelser med buddhismen ha somliga antagit, att dess lära delvis framgått härur; den fanns emellertid förr än buddhismen, som därför blott kunnat modifiera det ursprungliga innehållet. Jaïnas dyrkade de flesta af brahmanismens gudar, synnerligast Trimurti, och uppförde tempel till den Högste guden. Sekten finnes ännu och är synnerligen mångtalig i nordvästra Indien (i Rajputana);

nu som fordom räknar den många asketer, som dels äro klädda i hvita kläder, *svetambaras*, dels alldeles nakna, *digambaras*.

Allt sedan dess har Västra indiska halfön varit befolkad hufvudsakligen af brahmanismens bekännare, som uppgå till ungefär 120 millioner.

Utanför hemlandet har buddhismen vunnit mera spridning och slagit desto djupare rötter i andra asiatiska länder: Ceylon, Östra indiska halfön eller Indo-Kina, Kina, Japan, Java, Tibet, Mongoliet, Tartariet, Kaschmir och Nepal; ingen österländsk religion räknar så många bekännare som Buddhas.

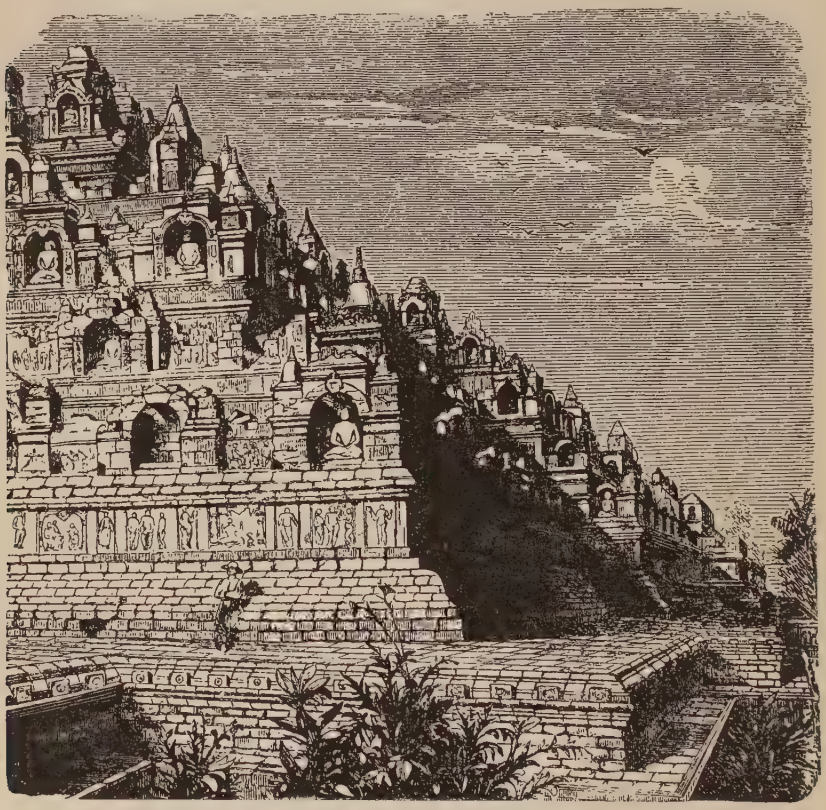

Fig. 177. *En del af Buddhatemplet Boro-Buddor å Java.*

Deras antal beräknas till mer än 300 millioner, eller nära nog samma antal som de kristna, som uppgå till ungefär 360 millioner.

Redan i midten af 3:dje årh. f. Kr. fördes buddhismen till Ceylon af *Mahindo*, son till kung Asoka, sedan han blifvit — liksom ock kungens syster — sraman. Hans mission grep sinnena djupt, landets kung, Devanom-piyatissa, och hans rådgifvare omvände sig genast till buddhismen, kungens syster samt 500 kvinnor följde exemplet, och sedan folket i stora skaror strömmat till slottet för att höra predikningar, skedde omvändelser i tusental. Kungen uppförde nu kloster och heliga monument öfverallt, fick sig tillsända från Asoka ett af Buddas nyckelben samt en gren af hans heliga

träd, hvilka reliker mottogos med utomordentliga högtidligheter; vid kungens död, var hela Ceylon omvänd till buddhismen, och allt sedan har denna ö varit en hufvudort därför.

Till Kina fördes läran 217 f. Kr., och här gjorde den sådana framsteg, att den år 65 e. Kr. erkändes af kejsaren som tredje statsreligion; också ha alltid Kinas buddhister betraktat Indien såsom sitt »heliga land».

I Japan vann buddhismen insteg först 552 e. Kr.

I dessa båda länder har läran ej kunnat undanträng andra rådande religioner, men väl bidragit att höja sederna.

Till länderna norr om Himalaya fördes buddhismen tidigt, såsom synes af en historisk berättelse af en kinesisk general, som 120 f. Kr. slog barbariska horder norr om Gobi-öknen, och härifrån hemförde en gyldene staty af Buddha såsom segertecken.

Java, som i början af vår tidräkning fick brahmansk kultur, synes snart ha utbytt denna mot den buddhistiska, som i sin ordning fick gifva vika för mohamedanismen i slutet af 15:de årh. Buddhismen var länge blomstrande på denna ö, såsom ännu synes af en mängd tempelruiner; af dessa är templet Boro-Buddor (= Stor-Buddha) i Minoré-området den märkvärdigaste, utgörande det mest fulländade monument i buddhistisk stil som finnes; icke mindre än 400 Buddha-figurer finnes anbragta i templets yttre nischer (fig. 177). Javanesiska historier förlägga templets uppförande till 7:de årh.

Till Kambodja fördes buddhismen redan i 2:dra årh. e. Kr. och till Birma sannolikt nästan lika tidigt, men först 386 e. Kr. fördes dess kanoniska böcker dit från Ceylon och i 10:de årh. blef denna lära landets härskande religion; den öfverflyttades 638 till Siam.

Ehuru buddhismen blifvit den mest spridda religionen å Östra Indiska halfön, har den dock måst genomgå många växlingar här, och å åtskilliga ställen har den kultur, som den bidragit att utveckla, gått under.

Ruinerna i den forna staten *Ankor* i Kambodja vittna om en hög kultur och ett fordom stort och rikt folk, som säkerligen ej drömde om möjligheten, att det här befintliga ryktbara buddhistiska templet »Angkos-Vat», som täflat med Salomos tempel, kunnat öfverlämnas åt förgängelsen. Ännu efter århundraden står det kvar och väcker resandes beundrande vördnad; men kulten finnes ej mera, inga Buddhadyrkare knäböja här längre, ingen vårdar dess murar, utan regn och vegetation täfla om att ödelägga dem.

Om de buddhistiska munkarnes lif i de indo-kinesiska rikena ha vi fått märkvärdiga underrättelser genom resande; La Loubère ha sålunda i slutet af 17:de årh. beskrifvit det på ett sätt, som låter oss i dessa munkar se personifikationer af en nästan öfvermänsklig renhet, då de med den yttersta noggrannhet iakttogo alla Buddhas föreskrifter för ett heligt lif.

Lamaismen.

I Tibet infördes buddhismen i början af 5:te årh. e. Kr. utan att dess kung Latatori satte hinder därför och mot slutet af århundradet var hela landet omvändt till den nya läran. Här antog dock buddhismen en annan form än annorstädes, ty under det den i Indien och på Ceylon alltid varit underordnad den världsliga makten, och den andliga makten, representerad endast af munkarne, varit spridd, utan sammanhållning, blef buddhismen i

Tibet *teokratisk* och fullständigt centraliserad genom organiserandet af munkarne och prästerna, *lamas*, till en andlig hierarki med två öfverhufvud eller påfvar: *Dalai-Lama* och *Bogdo-Lama*, hvarefter den ock fått namnet *Lamaismen*. Äfven i Mongoliet är lamaismen den rådande religionen.

En liknande teokratisk form fick buddhismen ock i Japan, hvars buddhistiske påfve kallas *Daïri* eller *Stor-Bonz*.

I Lamaismen har den ursprungliga buddhismen blifvit blandad med sivaism och shamanism; till dyrkan af Buddha och de buddhistiska helgonen läggas här åtskilliga gudar tillhörande sivaismen, synnerligast *Indra*, himlaguden, *Yama*, dödsrikets domare, *Yamantaka* eller Siva, hämnaren, och *Vaisravana*, rikedomens gud, samt ytterligare en mängd andar.

Buddhismen skulle ej kunnat spridas i Tibet och Mongoliet utan att upptaga vissa element ur äldre religioner, d. v. s. göra åtskilliga eftergifter åt dessa länders gamla fetischistiska eller schamanistiska vidskepelser.

Den äldre folkreligionen bestod väsentligen blott i magiska bruk, genom hvilka prästerna skulle besvärja illasinnade andar i luften och bergen o. s. v.

Lamaismen har gjort mänskligheten ovärderliga tjänster genom att omvända de vilda nomaderna i Mongoliet, hvilka seder genom inflytandet af Buddhas lära mildrades och hvilkas förhärjande härtåg, som förut varit så ödesdigra för civilisationen, hädanefter upphörde.

Lamaismen föranleddes närmast af grundläggandet af Tibets hufvudstad Lassa i början af 7:de årh., därvid stärkandet af den världsliga makten sattes i samband med organiserandet af den religiösa enheten. Det var på denna tid, som den tibetanska civilisationen, som blef buddhistisk, tog sin början och som skrifkonsten infördes i detta land. I början af 9:de årh. öfversattes de sanskritarbeten, som innehålla Buddhas lära, på tibetanska, hvarigenom de religiösa angelägenheterna fingo nytt stöd och *lamas* kommo att organiseras hierarkiskt. Här som i andra buddhistiska länder ha alla präster alltid varit munkar och lefvat i kloster, *gonpa*, som funnits här i stort antal och genom gåfvor blifvit oerhördt rika.

Näst i rang efter de båda påfvarne komma i lamaismens hierarki en mängd *kutuktus*, som äro att jämföra med Romarkyrkans kardinaler och ärkebiskopar, och efter dem komma *kubilgan* eller *hjanschub*, hvilkas antal är betydligt; dessa tre grader utgöra det högre prästerskapet och medlemmarne häraf anses alla vara inkarnationer af buddhistiska helgon, hvarför de väljas bland barn i privilegierade familjer, således utan hänsyn till förtjänsten, blott till kasten.

De lägre graderna i denna hierarki rekryteras åter efter personlig förtjänst; de äro fyra, nämligen: *clever* eller *noviser*, som vanligtvis inträda i kallet i 7:de—9:de året, *hjälppräster*, *tiggarmunkar* och *lärare*. Dessutom finnas två lärda grader samt två värdigheter för dem, som utmärkt sig för lärdom eller helgelse.

Detta prästerskap har alltid gjort sig förtjänt af aktning, då det aldrig missbrukat sin makt eller sina rikedomar; också har folkets vördnad för detsamma varit gränslös.

Alla medlemmar däraf måste afgifva löfte om celibat, och de flesta bo i kloster; klosterföreståndare är en kubilgan eller en lärare. Ibland lefva munkarne som kontemplativa eremiter på ensliga orter, såsom i en cell på någon oåtkomlig bergspets o. s. v.

Äfven nunnor och nunnekloster finnas.

Antalet af munkar och nunnor är i Tibet så stort, att det uppgår till $^1/_5$ af befolkningen; hvarje familj låter åtminstone en medlem ingå i kloster.

Lama-klostren voro från början alltid oberoende af hvarandra, men i 11:te årh. gjorde föreståndaren för Sakya-klostret, det rikaste af alla, anspråk på öfverherrskap öfver de öfriga, ehuru han fann en mäktig motståndare i klostret Bri-gungs föreståndare. Den förre vädjade emellertid till den kinesiske kejsarens afgörande, och denne gaf honom rätt, hvarför Sakya-klostrets föreståndare från denna tid utöfvade ett sorts påfvedöme inom tibetanska kyrkan ända till 1357, då en betydelsefull reformation genomfördes af munken Tsong-ka-pa, en bodisattva eller inkarnation af Buddha. Långt dessförinnan hade försök gjorts att reformera den tibetanska kyrkan i renare, buddhistisk anda, och sannolikt utgingo dessa försök från Kinas buddhister; men de misslyckades gång på gång. Tsong-ka-pa (f. 1330 i Amdo-provinsen), som i Tibet och Mongoliet sättes nästan lika högt som Buddha, såyftade med sin reformation införandet af den ursprungliga ateistiska buddhismen med dess fromhet och asketism samt aflägsnandet af all magi. Reformationen blef dock ej fullständig, så till vida som magien ej kunde bortskaffas, ehuru den betydligt inskränktes; i de större tibetanska klostren finnes ännu en officiell spåman eller astrolog, som vid vissa högtidliga tillfällen har att förutsäga framtiden och besvärja elementen o. s. v. Den moraliska sidan af reformationen genomfördes åter fullständigt, så att asketiska öfningar allt sedan utgjort klostrens hufvudsakliga verksamhet och munkarne ålagts celibat, offentlig bikt, täta fastor m. m.

Sakya-klostrets öfverhöghet upphäfdes emellertid af Tsong-ka-pa, som själf i sin tid utöfvade densamma och vid sin död delade den högsta andliga ledningen mellan två af sina lärjungar, hvaraf den ene, Pan-tschen-Lama eller Bogdo-Lama — boende i klostret Taschi-Lumpo vid staden Schigatse — skulle ha undervisningen om hand, och den andre, Lama-Guru eller Dalai-Lama — boende utanför Lassa i det befästa klosterpalatset Potala — skulle öfvervaka disciplinen. Båda ha alltid ansetts som bodisattvas och därför stått lika högt i helighet samt teoretiskt haft samma rang och myndighet; men som denna kyrka mest vinnlagt sig om disciplinen, kom snart dess ledare att få öfvervikt öfver undervisningschefen, hvarför ock Dalai-Lama blef Tibets högste påfve på samma gång som landets styresman. Näst honom står en världslig furste, Gyalbo, som på hans befallning handlägger statsärendena. I Mongoliet, dit lamaismen infördes i midten af 13:de arh., har Dalai-Lama en vikarie i Stor-Lama i Urga (eller Kuren), »det heliga lägret», nära sibiriska gränsen.

Dessa påfvar öfvade under århundraden ett mäktigt inflytande, i synnerhet i 16:de och 17:de årh., då flera framstående personligheter bland dem visste att leda den tibetanska kyrkan och utsträcka sin ledning äfven öfver angränsande folk med synnerlig talang i statsmannakonsten. Visserligen har deras klokhet ofta varit liktydig med list, och det fromma bedrägeriet har ej sällan varit med i spelet här som i kristna kyrkan, men därtill ha lamaismens påfvar ofta varit drifna af motståndarne, som ej användt bättre medel, och af den härskande folktron, som velat se tecken och under. Man får dock ej tro, att alla haft en dylik tvetydig politik, ty flera ädla karaktärer ha beklädt Dalai-Lamas ämbete, såsom t. ex. Pan-Tschen-Erteni, som dog i Peking 1780, sannolikt som offer för den kinesiska politiken.

Sedan 1792 har Kinas kejsare öfverhöghet i Tibet, och Dalai-Lama spelar blott en skenrol, då två kinesiska ambassadörer, som bo i Lassa, äro landets egentliga styresmän.

Då en Dalai-Lama dött, har det varit Bogdo-Lamas plikt att med tillhjälp af de heliga böckerna och de officiella spåmännen tolka traditionerna och järtecknen för att utröna, i hvilken han återfödes och som därför skall såsom en bodisattva intaga hans plats, och samma funktion hade Dalai-Lama, då en Bogdo-Lama dog. Det högre prästerskapet afgör sedan valet af det barn, som skall bli efterträdare. Sedan 1792 utöfvar emellertid den kinesiske kejsaren ett afgörande inflytande på upptäckten af dessa själavandringar, liksom på valen af andra högre kyrkliga funktionärer. Numera försiggår valet af Dalai-Lama på följande sätt: namnen på alla gossebarn, födda efter dens död, som skall ha en efterträdare, samlas och sändas till Lassa, och af dessa utses tre, mellan hvilka valet skall ske; dessa skola bära tecken på att de äro kubilgan, hvilket prästerskapet och spåmannen ha att bekräfta med tillhjälp af de kinesiska ombuden, som sörja för att de utses, hvilkas familjer erbjuda deras regering de största garantierna. De tre namnsedlarne läggas i en urna, hvarpå en uttages under många högtidligheter; det till påfve utsedda barnet skall sedan i 5:te året gifva prof på att det är den återfödde Dalai-Lama eller Bogdo-Lama, och detta sker genom frågor om föremål, som tillhört honom i den förra tillvaron.

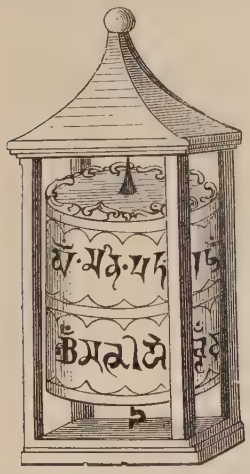

Fig 177. *Tibetanernas »bönehjul».*

Lamaismens religionsöfningar bestå mest i processioner, vallfärder til heliga orter, ständig tempeltjänst och oändligt upprepande af böneformler, i synnerhet »de sex stafvelsernas» bön: *om mani padme hum,* som oupphörligt är på alla titetaners läppar och som skall erinra om de sex hufvuddygderna samt innebära en symbol på själavandringen genom pånyttfödelsens sex riken, hvarför den ock kallas befrielsens väg eller salighetens port o. s. v. Ju oftare dessa sex stafvelser uttalas, desto kraftigare är verkan till fördel för den, som upprepar dem; såsom kontroll tjänar *radbandet,* som består af 108 kulor; hvaraf hvar 10:de är större än de öfriga. Denna formel är inskrifven på vimplar uppsatta på höga stänger, på pyramider, på offentliga byggnader, på bergväggar, på husgeråd o. s. v., och på det att den oaflåtligt må vara i verksamhet samt för att tillämpa Buddhas föreskrift att ständigt »vrida lagens hjul», framhålles den ock genom tibetanernas ryktbara »*bönehjul*» (fig. 177). Detta består i en rulle af trä, läder eller koppar, fylld mad pappersremsor, hvarå de sex stafvelserna äro skrifna eller å hvars utsida de anbragts; den hvilar på en lodrät axel och sättes i rörelse medelst ett snöre eller en vefstake. Storleken är mycket växlande: från den af en stor tunna till 4 tum i höjd; de smärre bäras i handen, de större äro uppställda vid templen samt å allmänna vägar och torg o. s. v. för att gifva förbigående tillfälle att uppfylla sina religiösa plikter. Rika personer ha ofta en särskild tjänare för ändamålet; ibland drifvas ock bönhjulen med vattenkraft, ibland med vindkraft och ibland med hästkraft! Ej underligt då, att man betecknat tibetanerna såsom världens ihärdigaste bedjarefolk.

Förutom novisernas undervisning i klostren finnes ock i de större en

högre undervisning; den består dock mest i utanläxor af kyrkliga böner, regler för det kontemplativa lifvet, stödda på de buddhistiska helgonens exempel o. s. v. Af vetenskap finnes knappast spår, ty såsom sådan kan man ej anse de metafysiska härklyfverier, som förekomma och blott utvisa, att de rent teologiska betraktelserna föga betyda här. Uti magi undervisas ock i somliga kloster i Lassa, och denna måste de känna, som vilja bli mästare i konsten att besvärja andarne och elementen samt utöfva den magiska eller sympatetiska läkarekonsten.

Gymnosofisterna.

De indiska tänkare, som forngrekerna kallade *gymnosofister* (af *gymnos* = naken och *sofistäs* = vis), »de nakne vise», voro till en del brahmanska *jogi*, eller asketiska filosofer, som gingo nästan alldeles nakna och utsatte sig för hvilka späkningar som helst. Strabo indelade gymnosofisterna i *brahmaner* och *samaner*, af hvilka de förra vidhöllo alla kastprinciperna, under det de senare upptogo enhvar i sin krets, som visade sig vara en värdig asket. Ehuru namnet »saman» kommer af *sraman*, eller brahmansk botöfvare, kom det mest att användas för buddhistisk botöfvare efter kung Asokas tid (3:dje årh. e. Kr.); dock kallades de buddhistiska gymnosofisterna oftare *bikschu*, hvarför man sannolikt såsom »samaner» också ansett gymnosofister af andra filosofiska och religiösa riktningar, som ägnade sitt lif åt allvarliga betraktelser och asketism för att döda sinnligheten och höja sig till den högsta visdom. Deras likgiltighet för lifvet kunde ibland gå därhän, att de brände sig själfva lefvande, synnerligast om de ansågo sig ej ha lidit nog förut. I allmänhet bodde de tillsammans i en sorts samfund, men ofta lefde de såsom eremiter.

Gymnosofisternas rykte nådde tidigt Grekland, hvars äldsta filosofer hyste den största beundran för dem; traditionen säger, att flera af desse, såsom Pytagoras (i 6:te årh. f. Kr.), Demokritus, Anaxagoras (båda i 5:te årh. f. Kr.), Pyrrho (i 4:de årh. f. Kr.) m. fl. rest till Indien för att inhämta gymnosofisternas visdom.

Vår första historiska kännedom om dem ha vi fått genom Alexander d. stores fälttåg till Indien; hans officerare, Ptolemeus, Aristobulos, Nearkus, Megastenes m. fl., skildrade dem i sina minnesteckningar, och på dem är det som senare grekiska och romerska författare, Cicero, Plutarkus, Strabo och Arrianus stödt sig i sina skildringar. Enligt dessa träffade Alexander i Taxila vid Indus, ett stort antal nakna filosofer, som han högt beundrade; förgäfves föreslog han deras öfverhufvud Dandamis att följa med på återfärden, men han fick en annan, mindre ryktbar filosof, Kalanus, med sig, och dennes mod och själsnärvaro prisades af alla, som omgåfvo honom. Denne var redan närmare 70 år gammal, och då han angripits af en smärtsam sjukdom, beslöt han att göra slut på sitt lif genom att bränna sig lefvande; han bestämde dagen därför och besteg å en slätt vid Pasargadæ i Alexanders och hela härens närvaro det för honom resta bålet, som på kungens föranstaltande omgifvits med en ofantlig stål. Utan ett ljud lät han lågorna tillintetgöra sitt lif, ett skådespel, som dock Alexander ej kunde åse till slut.

En indisk gymnosofist, Zarmenokegas, som tre århundraden senare åtföljt Augustus till Europa, lät ock bränna sig lefvande i Aten.

De skildringar af Indiens vise och deras läror, som nyssnämda forn-

tida författare lämnat, samstämma väsentligen med nyare redogörelser, ehuru de äro helt knapphändiga. Ej underligt därför, att de för allt stort och märkvärdigt vakna grekerna hyste sådan beundran för det fjärran belägna sagolandet, att tänkare i senare tider, såsom Appolonius af Tyana (i 1:sta årh. e. Kr.), gjorde resor dit och att gymnosofisternas pris ofta förnyades under de första århundradena e. Kr. af Alexandrias filosofer och af kristna kyrkofäder. Porfyrius (i 3:dje årh. e. Kr.), som var nyplatonska skolans öfverhufvud och lefde mest i Rom och på Sicilien, upphöjde gymnosofisternas självförsakelse med loftal, och detsamma skall ock den ryktbare biskop Ambrosius i Milano (i 4:de årh.) ha gjort i en skrift.

* * *

Bland gymnosofisterna framstod på rent teistisk grundval i den förkristna tiden i Indien *moralfilosofer,* som uttalat de ädlaste tankar utan att liksom Patandjali gå upp i någon mystik. En af de märkligaste skrifter, som utgått från Indien, är en liten bok: *Det mänskliga lifvets plikter och mål**, innehållande en på omfattande människokännedom grundad lefnadsfilosofi, som genom storheten i den här förkunnade moralen måste väcka alla folks och tiders beundran. Den uppdagades på 1740-talet i Lassa (Tibet) af en kinesisk lärd, Kau-tsu, som af Kinas kejsare blifvit sänd dit för att genom Dalai-Lamas tillhjälp få läsa åldriga skrifter, hvarpå Lassas tempelarkiv enligt ryktet skulle vara så rikt. Bland flera värderika urkunder, som Kau-tsu här fann, var ifrågavarande på sanskrit skrifna bok, hvilken ingen lama i Tibet under flera generationer förmått läsa, den äldsta och märkvärdigaste. Hvem författaren varit, känner man ej med visshet, men mången antager, att boken skrifvits af den nyssnämde gymnosofisten Dandamis (i 4:de årh. f. Kr.); den lärde Kau-tsu var böjd för denna mening. Boken fann väg till Europa redan 1749, då en i Peking bosatt engelsman hemsände en öfversättning däraf till lord Chesterfield.

Att gymnosofist-författaren hvarken varit en ortodox brahman eller en buddhist, synes af såväl hans filosofiska som hans sociala betraktelser; här saknas hvarje spår till brahmanska föreställningar, talas i fråga om gudomen blott om Gud, den allsmäktige eller Försynen, finnes ingen hänsyftning på själavandringen och uteslutes hvarje tal om kaster. Sålunda skrifves i *Det mänskliga lifvets plikter och mål* rörande den mänskliga naturen, herrar och tjänare:

»Själen är odödlig, hon är oföränderlig, hon är lika hos alla. — — Gud gör icke något afseende på person eller på människors ställning. — — Du, som är herre, var rättvis mot din tjänare; samma ande bor i din tjänare som i dig. — — Adelskap bor icke annorstädes än i själen, ej heller sann ära annorstädes än i dygden. Ärfd ära skattas högst, men förnuftet talar för den, som själf förvärfvat den.»

Inga löften om salighet som belöning, inga hotelser med något helvete som straff grumla storheten i filosofens skrift, fastän han väl talar om Guds domar, för hvilka den ondes hjärta skall bäfva, men åt hvilka den rättfärdige glädjes; om döden säger han:

---

* Finnes i svensk öfversättning efter en engelsk öfversättning med titel: *The Economy of Human life,* Halifax, 1865.

»Vill du bedöma ett lif, så betrakta dess förlopp; slutet kröner verket, och där någon förställning ej längre är möjlig, där visar sig sanningen. Den har ej användt sitt lif illa, som vet att dö väl. — — — Sky ej döden, ty det är svaghet; frukta den ej, därför att du ej förstår hvad den är; allt hvad du med visshet vet, är detta, att den gör ett slut på dina närvarande lidanden.»

Skriftens höga dygd- och moral-lära framgår af följande utdrag, som utvisa, huru förhärskande den mänskliga synpunkten är, ehuru den gudomliga ingår däri:

»Den glädje, vällusten lofvar, förvandlar sig i galenskap; och hennes fröjder leda till sjukdom och död.

Tillstäd icke hämnden i ditt bröst; den skall sarga ditt hjärta och störa dess bästa fallenheter.

Tillslut ej ditt öra för den fattiges klagorop; förhärda ej ditt hjärta mot den oskyldiges lidanden.

Den, som är rätt dygdig, älskar dygden för hennes egen skull och föraktar de bifallsrop, som äregirigheten eftertraktar.

Altruismen och människornas inbördes beroende samt däraf följande tacksamhet och plikter mot andra framhållas på ett så beundransvärdt sätt, att senare moralister ej kunnat kraftigare och tydligare förkunna denna sida af det mänskliga lifvet.

»Säll den man, som i sitt bröst har sått välviljans frön; dess frukter skola blifva människokärlek och barmhärtighet.

Den som gläder sig åt en annans lycka, förökar därigenom sin egen. Din föda, dina kläder, din bonings trefnad, skyddet för oförrätter, din njutning af lifvets bekvämligheter och nöjen, för allt detta har du *andras bistånd att tacka,* och utan samhällsbanden skulle ej dessa fördelar kunna komma dig till del. Det är därför din plikt att vara *vänligt stämd mot människosläktet.*»

Människans plikt att själf utbilda sig mer och mer samt att handla enligt öfverlagda principer framställer ock den vise:

»Sträfva efter att vara den första i ditt kall, hvilket det än må vara. Fastställ för dig själf vissa grundsatser för din handling och se till, att du alltid handlar i öfverensstämmelse därmed. Huru kunna dens handlingar vara rätta, hvilken ej har någon regel för sitt lif? Tala icke, handla icke förr än du öfvervägt dina ord och undersökt hvarthän hvarje steg, du ämnar taga, bär. De största välsignelser, som blifvit gifna människan, äro omdömesförmåga och fri vilja. Lycklig den, som ej missbrukar dem.»

Vår filosofs vördnad för naturvetenskapen, hans fordran på ett nyttigt mål för forskningen och hans beundran för storheten i universum framgå af följande betraktelser:

»Det ädlaste sätt, hvarpå människan kan sysselsätta sin ande, är med studerandet af hennes Skapares verk. För honom, som finner sin njutning i naturvetenskapen, är hvarje föremål där ett bevis på Guds tillvaro; hans själ lyfter sig hvarje ögonblick upp till himlen; hans lif är en beständig andaktsöfning.

Hvilken är väl grunden till vidskepelsen och hvarifrån härleder sig falsk afgudadyrkan? Däraf att vi fördrista oss att resonnera öfver sådant, som står öfver våra begrepp, att vi tro oss förstå *hvad som ej kan förstås.*

Människan, som i själfva verket blott är en atom i den vida rymden, tror, att både himmel och jord blifvit skapade för henne; hon tror, att hela naturens ordning är intresserad i hennes välbefinnande.

Hvari ligger väl *kunskap,* om ej i studerandet af *naturen?* Då du beundrat tillverkningen, forska efter dess gagn; ty vet, att jorden icke frambringar någonting, som icke kan vara dig till nytta. Föda, kläder och botemedlen för dina sjukdomar härstamma de ej alla endast och allenast från jorden? Hvem är då vis annat än den, som vet detta? Hvem har förstånd annat än den, som begrundar det? och för resten hvilken vetenskap som helst, som medför största gagnet, hvilken kunskap som är minst fåfänglig, föredrag den framför de andra och drag fördel däraf för dina medmänniskors skull.

Hvad är väl studerandet af *ord* i jämförelse med detta?

Som vi se, var författaren en afgjord motståndare till såväl teologiens som metafysikens olösliga gåtor.

Det förtjänar till sist framhållas, att den vise förkunnar den fridfulla glädjens filosofi, ej vill göra jorden till en jämmerdal och på ett uppfriskande sätt uppmanar till aflägsnandet af allt svårmod.

»Tillåt ej tungsintheten att gömma sig under gudaktighetens mask: låt henne icke bedraga dig med ett sken af visdom. Religionen betalar ära åt din skapare; låt henne icke färgas af svårmod. Vishet gör dig lycklig: vet då, att sorgen är som en främling i hennes ögon. — — Dysterhet är stridande mot naturen, ty den rubbar hennes rörelser; ja den väcker afsmak för allt sådant, som hon gjort älskvärdt.»

Arbetet innehåller i öfrigt de visaste regler och råd med hänsyn till alla mänskliga känslor och förmögenheter, alla sociala villkor och förhållanden för att utbilda ett välvilligt och nyttigt släkte.

Kristna missionen.

Lamaismen har så mycken öfverensstämmelse med katolicismen, att de första kristna missionärerna i Tibet (i midten af 16:de årh.) menade, att djäfvulen själf uppfunnit den såsom en gyckelbild af katolska kyrkan för att förhindra »den sanna lärans» spridning; här fingo de ju höra talas om en frälsare, som blifvit född af en jungfru, som frestats af djäfvulen och som dött för syndernas försoning, här sågo de en påfve och kardinaler, munkar och kloster; klosterlöftena voro de samma som i de kristna klostren och ytterligare brukades här mässa, bikt, späkelser, fastor, radband, klockringning, rökelse, högtidliga processioner med ytterlig prakt o. s. v.

Öfverhufvud taget har den kristna missionen aldrig medfört några omvändelser bland upplysta bekännare af buddhismen och brahmanismen. Jesuiterna berömde sig visserligen i 17:de årh. öfver storartade framgångar i Madura (i södra Indien) men det befanns, att dessa blott voro skenbara och ernådda genom kompromisser mellan infödingarnes tro och de kristna samt användandet af ovärdiga yttre medel, hvarför påfvestolen slutligen efter långa undersökningar uttalade sig mot jesuiterna och deras förbindelser med Madura upphäfdes i midten af 18:de årh.

Flera missionssällskap bland protestanterna ha sedan denna tid verkat i Indien, synnerligast i södra delarne; men huruvida de framgångar de

bland sägas ha haft, äro verkliga, torde behöfva en närmare granskning; alla händelser måste man strängt skilja på infödingarnes omvändelse i ordets fulla mening och de kristnas *allmänna inflytande* på de sociala förhållandena, som ju kan vara stort nog utan att deras religion vunnit många sinnen,

Erinras må här om en biskop, som tillfrågades om de resultat han ernått af sin missionsverksamhet: »Dess värre», sade han, »har jag ej omvändt andra än mina tjänare.»

Den *svenska* missionsverksamheten i Indien visar, huru klena de resultat äro, som ernås bland hinduerna, och huru de kristnas framgångar egentligen blott gälla de lägst stående. Sålunda omtalas i Evangeliska Fosterlandsstiftelsens årsberättelser för 1883 och 1884, att »rätt många synas fråga efter vägen till lifvet och säga sig vilja bli kristna, men ännu har dock ingen vågat taga steget fullt ut» — utom missionären Karlssons tjänare ha tre små »värnlösa» flickor blifvit döpta. Detta är allt. Också förklarar Stiftelsen, att dess indiska missions uppgift hädanefter skall vara att uteslutande ägna sig åt omvändelsen af gonderna — ett förtryckt urfolk — då dessa anses »vara vida mottagligare för evangelium än hinduerna».

Af Indiens omkring 280 mill. invånare äro endast $1^1/_2$ mill. kristna, och största delen af dessa finns i det lilla furstendömet Travancore (nära Indiens sydspets). Återstoden tillhör hufvudsakligen den öfriga sydliga delen af Indien, under det att i Bengalen och norra Indien antalet kristna är så försvinnande litet, att det knappt upptages i statistiken, med undantag för presidentskapet Bombay, där det uppgår till 120,000. Bland missionärer ha de romersk-katolska utan jämförelse den största framgången, fastän de reformerta missionärerna disponera betydligt större medel. *(H. Wachtmeister,* Indien.)

Persien och Medien.

Den gamla persisk-mediska religionen, Zoroaster.

Den äldsta historiskt kända persisk-mediska teologien går lika långt tillbaka i tiden som brahmanismen och är liksom denna en skapelse af en arisk folkstam, nämligen den iranska, hvilken vid utvandringen från de indo-europeiska folkens urhem tog de landsträckor i besittning, som fordom kallades Sogdiana, Baktriana, Hyrkanien m. m. och nu utgöra delar af västra Turkestan, Afganistan, Korasan m. m.

Det äldsta af de iranska folken, *Zendfolket*, utbytte nomadlifvet mot ett ordnadt bofast samhällsskick likaså tidigt som indierna, och dess präster blefvo liksom brahmanerna de, som innehade samhällets högsta ledning.

Zendfolket blef efter långa strider med de besläktade perserna och mederna öfvervunnet af desse i en okänd forntid; men segrarne antogo, såsom ofta skett, de besegrades religion och statsförfattning

Den äldre Zendreligionen utvecklades dock vidare af perserna, synnerligast genom deras vise lagstiftare Zoroaster, äfven kallad Zaratustra och Zerduscht, som torde ha lefvat 1000—1200 år f. Kr., om ej på Mose tid eller omkring 1500, och föddes i Baktriana. Namnets ursprungliga mening synes ha varit »ledare» eller »öfverstepräst» och användt såsom en gemensam benämning för andliga öfverhufvuden. Också nämnes i äldre urkunder Zoro-

asterianismens grundläggare sällan utan familjenamnet Spitama. Själf benämde han sig Mazdayasna »visdomens tillbedjare», »Ormazds sändebud» eller den, som mottagit Ormazds heliga ord genom lågorna m. m.

Zoroasters lefnad är eljest höljd i dunkel; intet är med visshet kändt om hans person och Zendberättelserna såväl som grekiska och romerska uppgifter om honom äro blotta legender och alldeles ohistoriska. Zendlegenderna framställa honom utrustad med nästan gudomliga egenskaper, stående näst den högste guden och öfver ärkeänglarne, representerande all visdom och sanning samt varande härskaren öfver alla lefvande varelser. Hans frestelser af djäfvulen, hvars rike hotades af honom, utgör föremålet för många traditioner.

Zoroaster kan dock otvifvelaktigt anses ha varit en djupsinnig och ädel tänkare; han åtnjöt det största rykte i forntiden och prisades högt äfven af greker och romare, som eljest ej gärna berömde främmande länders visdom.

Zoroasters religion framgick af en *tidigare eldsdyrkan,* och fastän elden själf ej tillbads af perserna, dyrkade desse det gudomliga medelst elden, som antändes under bön; de sågo däri en bild af gudomen, liksom ock solen var en bild af det oändliga ljusets källa.

Sannolikt var Zoroaster ursprungligen en af de *eldspräster, soschyantos,* bland hvilka han genomförde sin reformation och som sannolikt voro liktydiga med Vedaböckernas eldspräster, *atarvans.*

Många sociala, politiska och religiösa anledningar medförde i Vedafolkets hemland de allvarsammaste brytningar, hvaraf flera stora utvandringar blefvo följden; somliga ariska stammar utflyttade till Hindostan, därvid brahmatiden här grundlades, andra, Zendfolket m. fl., vandrade mot norr och blefvo allt mera främmande för sina sydligare bröder. Zendprästerna gjorde efter skilsmässan de gamla goda Vedagudarne: Indra, Siva m. fl. till djäflar eller »devas», om de ej förvandlades till helgon eller änglar, »yagatas». Den gamla Vedareligionen omvandlades sålunda släktled på släktled; under det den nya formen i det nya landet kallades *Ahura-religionen,* benämde dess bekännare den äldre teologien *Deva-religionen,* och denna blef i deras ögon källan till allt ondt.

Ahura undergick emellertid under tidernas lopp ständiga förändringar, till dess Zoroaster äntligen med mod och klar blick gaf den en ny och självständig form och för alltid fastställde dess dogmer, hvaraf åtskilliga äro hans egna skapelser. Han vann för sig persernas och medernas prästkast, *magusch* eller *magerna,* som böjde sig för hans storhet och läto sig reformeras af honom. Han indelade dem i lärlingar, halfmästare och mästare och tilldelade dem en inflytelserik ställning samt uppdrog åt dem att förkunna de religiösa lagarne och medla mellan gudomen och människorna.

Efter Zoroasters död blefvo magerna återigen som förut allrådande och behärskade på Xenofons tid (omkring 400 f. Kr.) hela statsmaskineriet på grund af sin klokhet och sina vetenskapliga kunskaper, hvilka de i likhet med alla forntidens teokrater behöllo för sig.

Zoroasters religion sammansmältes af magerna med äldre mediska föreställningar och gjordes nu, i enlighet med religionsstiftarens önskan, till hela folkets egendom. Den spriddes ock till angränsande folk, därvid den gaf anledning till flera blodiga krig, och hade på Alexander d. stores tid (i 4:de årh. f. Kr.) utbredt sig öfver hela Mindre Asien. Denna lära är därför den äldsta, som blifvit en världsreligion; och flera af dess dogmer ha ock upp-

tagits af andra religioner, som uppstått i Asiens västliga delar, såsom judendomen och kristendomen.

Några gudabilder ha ej funnits i detta system; gudarne blefvo här ej framställda i människogestalt. Eldskapell uppfördes öfverallt, och här brann den heliga elden, hvilken enligt traditionen bragts till jorden från himlen. Offerbruken hos andra folk funno därför perserna anstötliga och ville ej ens tillåta andra att förrätta sådana.

Den religiösa urkund, hvari Zoroasters lära först framställdes, är *Zend-Avesta,* som betyder »skrift och tolkning». Den var ursprungligen ett särdeles vidlyftigt verk, men större delen har gått förlorad dels genom eröfringar, dels genom inre förfall. Ännu på de mohamedanska Sassanidernas tid (3:dje—7:de årh. e. Kr.) funnos 21 böcker af Zend-Avesta i behåll, men senare förföljelser ha förstört det allra mesta häraf, så att blott en enda bok, *Vendidad,* eller lagen mot de onda andarne, är fullständigt bibehållen. Af öfriga delar finnas blott spridda ställen i behåll.

Zend-Avesta är skrifven på Zendspråket, som står Vedaspråket nära. Det synes dock redan vid den historiska tidens början ej längre ha varit ett talspråk, utan blott användts för de heliga böckerna. Nära besläktad därmed var fornpersiskan liksom ock parsiska och armeniska språken.

Hela Zend-Avesta har tillskrifvits Zoroaster själf, och har alltid ansetts utgöra själfva ordalydelsen i gudomens uppenbarelser för profeten. Ursprungligen torde dessa ej varit nedskrifna, utan bevarats af Zoroasters lärjungar genom den muntliga traditionen. Sannolikt är dock, att blott en ringa del af urkunden kan tillskrifvas Zoroaster — eller de fem Gatas — och att större delen härrör från en följd af efterträdare. Till den äldre Zend-Avesta har i en jämförelsevis sen period lagts en på pelvi-språket skrifven del, *Bundehesch,* som sannolikt utgör en ny upplaga af någon kanonisk bok på Zendspråket.

Den äldre delen är saväl en civillag som en liturgi och innehåller böner och föreskrifter för religiösa ceremonier m. m., såsom vid invigningen af det heliga vattnet och beredningen af den heliga saften af en växt kallad *Homa* — densamma som Vedaböckernas Soma — som ansågs gifva odödlighet, samt uppmaningar af Zoroaster att lämna mängguderiets devas» och blott tillbedja ljusets gud Ormazd o. s. v.

Följande utdrag ur Zend-Avesta visa, hvilken hög moral Zoroaster förkunnade:

»Gif, Ormazd, att mina goda gärningar må utplåna de onda. Gif min själ fröjd och frid och ro.

Himlen blef människan bestämd mot villkor af hjärtats ödmjukhet, hörsamhet mot lagen och renhet i tankar, ord och gärningar.

Tala sanning inför de store.

Gör din nästa intet ondt.

Utfar ej i vrede.

Svara din fiende med vänlighet.

Följ icke dem, som göra sin nästa ondt.

Tag icke andras egendom.

Låt dig ej dragas till girighet, till frätande grymhet, afund, öfvermod, fåfänga eller motsägelse mot lagen.

Närma dig ej din nästas hustru.

Var försiktig i alla dina handlingar.

Uppskjut aldrig en god gärning till morgondagen.

Det är ej nog med att göra det goda; man måste göra det med omsorg och förstånd.

Var ren i tankar, var ren i ord, var ren i gärningar.»

Detta sista budord har alltid varit a och o i den zoroasteriska religionen.

Zoroasters lära afsåg att höja människan till ljuset och låta det goda segra, skingra mörkret och utrota det onda genom reningar och en sedlig vandel, prisa Ormazd såsom skapelsens herre, och erkänna Zoroaster såsom den rätte läraren. Altruismen i läran framgår bl. a. däraf, att de troende befalldes att ej blott i bönen tänka på sig själfva, utan på alla andra medlemmar af församlingen.

En synnerligen viktig befallning var den att *arbeta;* människorna ha kommit hit ned för att bestrida Ariman jordens besittning, hvarför arbete är deras första plikt; kungarne skulle straffa de lata, men belöna de flitiga. Arbetet gällde i synnerhet åkerbruket samt förplägningen af husdjuren och utrotandet af skadliga djur och växter. Vid sidan af prästen och krigaren tillförsäkrade Zoroaster därför åkerbrukaren en hedersplats i samhället: »den är ett helgon, som här nere uppför ett hus, hvari han underhåller elden, sin hustru, sina barn och goda hjordar. Den, som låter jorden frambringa säd, den, som framdrager frukter, han odlar renheten och befordrar Ormazds lag lika mycket som om han anställde hundra offer.»

Zoroaster visar sig härigenom uppfatta den utomordentliga vikten af *fasta bostäder,* som ock äro den första början till högre kultur; och vi kunna häraf förstå, att religionsstiftaren måste ha lefvat i en mycket tidig period, då de iranska stammarne ännu till en del voro nomader.

I socialt afseende intager vidare Zoroasters religion en framstående plats genom stadfästandet af *engiftet* såsom den rätta formen för äktenskapet; men bland högre klasser förblef polygami dock regeln här som annorstädes, och en uppmuntran därtill låg redan däri att lagen prisade dem, som hade många barn, så att kungarne t. o. m. belönade sådana familjefäder.

Monoteismen var den ursprungliga ledande principen i Zoroasters lära, såsom framgår af Gatas, ehuru hans teologi ändrades i senare tider. Den *dualism,* som blef ett så utmärkande drag i den persiska religionsläran: antagandet af *goda* och *onda* mot hvarandra kämpande gudamakter under ljusets gud *Ormazd* och mörkrets gud *Ariman,* och som i princip står så nära andra barbariska läror, ehuru den här systematiserades på ett säreget sätt, denna dualism var ej Zoroasters verk. Den torde vara att uppfatta som en kompromiss med äldre polyteistiska föreställningar bland mederna, då monoteismen här kom för tidigt, eller de politiska förhållandena ej voro gynnsamma för dess genomförande — hvilket de åter voro, då Moses genomförde monoteismen bland judarne, trots dessas tendens till polyteism. Under det den judiska monoteismen hastigt befästes, utbildades dualismen i den persisk-mediska religionen på ett lika afgörande vis, så att profeten Esaias (i 8:de årh. f. Kr.) fann sig nödsakad att kraftigt uppträda däremot. Den dualism, som fanns i Zoroasters lära, var af olika slag: den var mera moralisk än teologisk och afsåg förnämligast det godas samt det ondas principer i det mänskliga lifvet. Den var vidare en förutsättning i hans spekulativa filosofi eller antagandet af två ursprungliga orsaker till den synliga och den intellektuella världen.

Den persisk-mediska teologien hvilade på föreställningen om en gudomlig princip, kallad *Zrvan Akarana*, som skall betyda »den lysande grunden» eller »den gränslösa tiden» och anses föreställa ett absolut fullkomligt, oföränderligt och allsmäktigt urväsen, som funnits från evighet och skall vara i evighet. Detta urväsen synes vara härledt från en äldre dyrkan af himlarymden, den oändliga, den lysande. Zrvan Akarana hade kunnat obekymrad hvila i sig själf, men beslöt i sin nåd att skapa världsalltet.

Ur det oändligas, Zrvan Akaranas sköte, föddes då en gudomlig ljusstråle, *Ormazd*, som för föreställningen framstod i ljusets, solens eller eldens skepnad.

Som vi se, erinrar denna första skapelseakt om det mosaiska: *varde ljus,* därvid »Gud skilde ljuset från mörkret».

Ormazd synes nu ha blifvit den högsta gudomen eller ett med det gudomliga urväsendet.

Under det eldsprästerna före Zoroaster, soschyantos, dyrkade en mångfald gudar, kallade *Ahuras,* som voro motsatsen till de indiska »devas», reducerade Zoroaster dessa till en enhet. Detta enda högsta väsen kallade han *Ahura Mazdao* eller den Ahura, som är Mazdao eller högst. Zoroasters lära kallas ock därför *mazdeismen*.

Denna ende gud är *Auramazda* i de äldsta kilskrifterna på kungliga minnesvårdar, *Ahurmazd* på Sassanidernas tid och *Hormazd* eller *Ormazd* hos nutidens perser.

Han uppfattas af Zoraster såsom skaparen af det jordiska och det andliga lifvet, hela världsalltets härskare, som har alla lefvande varelser i sin hand. I Gata står följande utgjutelse, som bäst ådagalägger, hvem Ormazd var för Zoroaster:

»Jag tror, att Du, o Gud, är den bäste af alla varelser, källan till världens ljus. Enhvar skall välja Dig såsom ljusets källa, Dig, Dig, Mazda, heligaste ande! Du har skapat alla goda ting genom din gode andes makt och lofvat oss, som tro på Dig, ett långt lif. Jag tror Dig vara den mäktige, helige guden Mazda, ty Du gifver med Din gifmilda hand goda gåfvor åt den fromma människan liksom ock åt den ofromma, därigenom att Du sänder eldens värme, som stärker hvad som är godt — — — Hvem var i begynnelsen sanningens fader och skapare? Hvem visade solen och stjärnorna deras lopp? Hvem förorsakar månens tillväxt och aftagande, om ej Du? Hvem upprätthåller jorden och skyn öfver henne? Hvem gjorde vattnet och markens träd?» o. s. v.

Ahuramazda var sålunda för Zoroaster ljusets källa, visdomen och förståndet, alltings skapare, alla goda gåfvors gifvare. Allt skapadt, godt eller ondt, lycka som olycka, är hans verk allena. Allt godt förlänar han den dygdiga, som är ren i tankar ord och gärningar; men liksom han belönar den goda människan, straffar han ock den onda.

Men det ondas orsak?

Här stå vi vid det problem, som i alla tider visat sig vara tänkarnes svåraste uppgift och ända till den dag som är fyllt de teologiska systemen med inkonsekvenser och orimligheter, då det onda i själfva verket måste befinnas vara oförenligt med föreställningen om en god och rättvis gud, som vore alltings skapare, sålunda äfven onda och bristfälliga varelser.

Zoroaster sökte med bibehållandet af sin monoteistiska tro lösa det ondas problem genom att antaga *två ursprungliga orsaker,* som, fastän olika, voro förenade och som hade frambragt de materiella tingens värld såväl som andarnes. Den, som frambragte verkligheten, kallades *Vohu Mano,* eller den gode anden, och den, från hvilken det icke verkliga har sitt ursprung, kallades *Ako Mano,* eller den onde anden. Alla goda och fulländade ting tillhöra den gode anden, alla dåliga och ofullkomliga den onde.

Dessa båda ursprungliga orsaker, som kallas »tvillingarne», finnas öfverallt, hos gud såväl som hos människorna — en föreställning, som återigen utvisar, huru *människotypen* tjänat som förebild vid skapandet af gudsbegreppet: det onda i människonaturen var obestridligt och måste på något vis ingå äfven i den gudomliga personligheten.

Förenade i Ahuramazdao kallades de båda andarne den *hvita* och den *svarta* — hvaraf synes, huru den urgamla föreställningen om *dagen* och *natten* såsom symboler för det goda och det onda här gjort sig gällande.

Det är först i en jämförelsevis sen period som man finner, att dessa båda makter framställas såsom skilda från och stridande mot hvarandra eller stående i förhållande af *gud* och *djäfvul* till hvarandra. I äldre skrifter synes, hurusom en sida af Ahuramazdao frambragte allt ljust, godt och nyttigt, under det den andra sidan alstrade allt mörkt och skadligt. Båda äro oskiljaktiga från hvarandra såsom dag och natt och, fastän motsatta, nödvändiga för upprätthållandet af skapelsen.

Den ljusa anden synes i den flammande lågan, den mörka andens närvaro märkes af vedens förvandling till kol. Den förre har skapat dagens ljus den senare nattens mörker; den förre uppväcker människorna till deras plikter, den senare gifver dem sömn. Ljusets ande alstrar lif, mörkrets ande utsläcker lifvet, men denna låter ock själen genom befrielse från kroppens fjättrar komma till odödligheten och det eviga lifvet.

Såsom vi se, är resonnemanget monoteistiskt, ehuru det ändå ej löser problemet, utan helt och hållet kringgår det och i alla händelser låter den ende guden bli det ondas upphof och gör det onda icke så synnerligen ondt, utan på sitt sätt jämförelsevis godt.

Också kunde Zoroasters monoteism ej vara länge, och man leddes snart efter hans bortgång att genom utläggningar och förändringar — eller tämligen berättigade slutsatser ur hans antaganden — införa en fullständig dualism i den persisk-mediska teologien, därvid de båda principerna gjordes till två skilda personligheter, som voro fientliga mot hvarandra, *Ormazd,* ljusets furste och *Ariman,* mörkrets furste, härskande öfver hvar sitt rike och ständigt försökande att tillintetgöra hvarandra. Denna lära utvecklades först fullständigt i den del, Vendidad, af Zend-Avesta, som handlar om de onda andarne, hvaraf man ser, att den ej var blott en folktro, utan en fullkomligt dogmatisk framställning af de ledande prästerna.

Enligt denna omvandlade zoroasterianism föddes först af urväsendet, *Zrvan Akarana,* ljusets gud, *Ormazd,* och därpå mörkrets gud *Ariman,* (Aharman på parsiska), hvilket namn härledes af *Angra-Mainyus,* den elake eller angriparen. Ursprungligen var Ariman äfvenledes en ren och god ljusets ande, då intet annat än godt kunde komma från det gudomliga urväsendet. Men afundsjuka gentemot Ormazd och begäret att tillvälla sig härskaremakten odelad (onda egenskaper måste således ha varit medfödda) förledde honom till affall från den högste, och han blef nu gjord till det ondas gud,

som härskade i mörkrets rike och sökte förstöra Ormazds verk, sedan denne frambragt världen,

Enligt den heliga urkunden skapade Ormazd världen i begynnelsen genom *Honover* eller det verksamma »Ordet» (liktydigt med förnuftet, tanken). Före denna skapelse lefde de båda gudarne ensamma i sina riken, som voro öde och tomma; och liksom båda härskarne hade samma makt, så hade ock båda rikena samma utsträckning: de voro båda oändliga och obegränsade.

Med sitt skapareord befolkade Ormazd vidare sitt ljus-rike med *ferver* eller *fravaschis* (af *fra* = förut och *vaksch* = bildad) d. v. s. de andliga *idealerna* eller *förebilderna* till alla de skapade tingen — som erinra om *artgudarne* hos vissa vilda folk och i Platos idéer fingo sina motsvarigheter. De tankar, som föresväfvade Ormazd, förverkligade sig såsom han önskade; först bildades osynliga andeväsen, och efter dessa uppstodo sedan människorna och de öfriga jordiska tingen, hvilka alltid ha den största likhet med de förut befintliga urbilderna. Ferverna motsvarade ock andra religioners *skyddsänglar* eller genier. Hvarje varelse har sin ferver såsom sin himmelska ledare, som han anropar med böner och stämmer till sin fördel med offer. Hvarje dag, hvarje tanke har sin ferver, ja Ormazd själf har sin, ty den evige guden skådar sig själf i det allsmäktiga *ordet*, hvilka föreställningar återfinnas i Johannes ev. kap. 1: 1: »I begynnelsen var Ordet, och Ordet var när Gud, och Gud var ordet».

I spetsen för ferverna lyste sex i begynnelsen skapade odödliga ärkeänglar eller *amschaspander*, som voro rådgifvare och härskade hvar och en öfver sitt särskilda skapelseområde. Dessa, som i föreningen med Ormazd tydligen motsvara Vedareligionens sju »Aditis söner» och brahmanismens sju »rishis», voro ursprungligen endast *abstrakta namn och begrepp*, föreställande de gåfvor Gud gifver dem, som tillbedja honom med ett rent hjärta, tala sanning och förrätta goda gärningar.

Den första af de sex amschaspanderna var lifskraften i alla den goda skapelsens lefvande varelser, *Vohu Mano;* han var Ormazds son, och genom honom utföra människorna allt som är godt. Den andre var eldens eller ljusets ande, föreställande Ormazds allestädes närvaro eller försynen. Den tredje råder öfver metallerna och skänker rikedom; den fjärde föreställer jorden och är symbolen på det fromma hjärtat; den femte härskar öfver växtriket och den sjätte frambringar alla slags frukter.

Dessa sex högsta rådgifvare upptogos senare äfven i den judiska traditionen och framställas i Talmud.

Efter amschaspanderna kommo 28 *yazatas* eller *izedis*, änglar, som voro förare för himmelens härskaror; äfven dessa äro personifierade abstrakta idéer eller fravaschis. I spetsen för dem stod ärkeängeln *Sraoscha*, som var utrustad med en betydlig makt och stod mellan Ormazd och människan. Han var Zoroasters lärare, och sjöng först de fem Gatas; han visar människorna vägen till himlen, vandrar kring världen, undervisar om religionen och uttalar Ormazds dom öfver människorna efter döden. Han kallas den Allvarlige, den Segrande, Sanningens herre o. s. v. och han skyddar skapelsen och slår förödelsens djäfvul, som mördar naturens lif. Till bostad har han ett palats i himlen med 1,000 pelare. En af de förnämsta yazatas var *Ahuna vairya* eller bönen, som kom att bli det skapande ordet, *Honover*.

Förutom dessa fravaschis funnos otaliga andra, ty hvarje ting i skapelsen måste ha sin förut befintliga urtyp.

Då Ormazd skapade världen, lät han först himlen hvälfva sig öfver jorden, som hade formen af en skifva och hade sitt läge midt emellan Ormazds och Arimans riken. I midten af jordskifvan befann sig berget *Albordschi,* som småningom växte upp till de olika himlarne och nådde stjärnornas, månens och solens banor samt slutligen med sin spets genombröt det fasta himlahvalfvet, så att det ock inkom i ljusets eviga värld. Ormazd utvalde dess spets till sin tron.

Af de tre himmelskretsarne förbehöll Ormazd för sig själf den öfversta, där ock solen vandrar; i den andra kretsar månen och i den lägsta de fem planeterna samt fixstjärnorna. Dessa är delade i 12 härar, som föras af de 12 himmelstecknen och tillsammans utgöra 6,480,000 himmelska andar, hvilka äro beredda att kämpa mot de onda andarne.

Himlen, där änglarne, ferverna och de saliga bo, kallas »hymnernas hus», *Garodemana,* enär dess invånare ständigt prisa Ormazd med sånger; den kallas ock »det bästa lifvet» och är detsamma som *paradiset* hos de kristna.

I den äldsta historiska tiden härskade guden *Yima* i de troendes lyckliga rike, där döden var okänd.

Liksom Ormazd har ock Ariman sitt hof, sina sex rådgifvare eller *devas,* djäflar, och såsom desses ledare kallas Ariman ock »ärke-djäfvulen». Den första af dessa kallas *Ako Mano* eller onde anden, Zoroasters onda princip eller icke-verklighet. Han frambringar alla onda tankar och drifver människan att begå synd. Den andra djäfvulen är Veda-guden Indra, den tredje Siva, den fjärde Naonhaitya, en kollektiv benämning på de indiska aschuras, den femte mörkrets personifikation och den sjätte giftets. Indiernas *Aeschema deva* blef *Aschmodeus,* som senare blifvit en benämning på satan bland judar och kristna. Dessutom finnes en härskara af andra djäflar, som mestadels äro symboliska namn på alla slag af ondt och bilda motsatserna till izedis m. fl.

Särskildt må nämnas två slag af onda väsen i kvinnoskepnad, som locka människorna till hvad som är dåligt och lögnaktigt: *drujas* och *pairikas* (motsvarande måhända grekernas furier och parker).

I motsats till himlens härskare söka djäflarne alltid förstöra allt lif, försöka ständigt sprida lögn och bedrägeri. Deras bostad är »förstörelsens hus» eller *afgrunden, Duzak,* belägen under jorden och uppfylld med all den skräck, som mänsklig fantasi kan finna på; det kristna *helvetet* är alldeles detsamma som denna afgrund. Afgrundens dörrar stöta inpå berget Albordschis nedersta del och omgifvas af det mörka rikets onda andar.

Mellan himlen och helvetet finns en bro, *Cinvat* — ursprungligen regnbågen — och på denna vandrar den frommes själ oskadd, under det den dåliga människans själ därifrån nedstörtas i afgrunden. Det framhålles särskildt, att den dåliga (deva-) religionens präster kommit hit.

Flera gånger försökte Ariman att eröfra himlen från Ormazd, men lyckades aldrig; första gången bländades han af det strålande ljuset kring Ormazd, därvid han störtades ned i afgrunden. Vid ett nytt angrepp på himlen greps han af en sådan fruktan, att han åter nedstörtades och föll nu i en orms skepnad mot jorden med sådan fart, att han genom det därvid uppståndna hålet trängde ända in till elden i dess medelpunkt, spridande en fruktansvärd rök, hvilken utbredde alla slag af smitta på jorden. Därpå reste han sig åter mot himlen, förande mörker och orenhet med sig överallt; först efter en lång kamp lyckades det Ormazd, änglarne och de from-

mas ferver att störta Ariman och hans här tillbaka i afgrunden. Mörkrets furste återkom dock till jorden, där han delar makten med Ormazd; och från den tiden är det en ständig växling mellan ljus och mörker, dag och natt.

Ariman började sin strid med Ormazd egentligen då lifvet skapats på jorden; detta bragte Ormazd hit med *urtjuren Abudad,* som hade urämnet till allt lif i sig och som Ariman därför först och sist sökte döda. Döden införde sålunda Ariman (d. v. s. synden) i världen. Det lyckades honom ock att aflifva tjuren, men då framväxte ur likets högra höft *urmänniskan Kajomort,* och ur den vänstra djurens urämne, under det växterna framgingo af tjurens öfriga delar. Kajomort, som var såväl man som kvinna, dödades dock äfvenledes af Ariman; men dess ädla safter befruktade jorden, hvarpå ett träd uppspirade, hvilket såsom frukter bar de första tio människoparen. Ett af dessa, *Meschia* och *Meschiane*, blefvo stamföräldrarne till människosläktet och motsvarade sålunda israeliternas Adam och Eva.

Dessa lefde ursprungligen i ett rent oskyldigt tillstånd, men Ariman lockade dem att äta af en förbjuden oren frukt och att affalla från Ormazd och tillbedja devas. Härvid var det Meschiane, som gjorde början. Till straff härför beröfvades människan det eviga lifvet och blef dödlig samt dömdes människosläktet att alltid bära följderna af stamföräldrarnes felsteg. Viljans frihet hade människorna visserligen fått, hvarför de kunde välja det goda eller det onda; men då det onda inkommit i människosläktet genom syndafallet, löper enhvar ständig fara att aflägsna sig från sin ferver och drifvas till synd, så länge jordelifvet varar.

En af hufvuddogmerna i den persiska religionen var den om *själens odödlighet,* som här förkunnades långt förrän judarne antogo denna tro. I Zend-Avesta talas om två lif, det första och det andra eller det närvarande och det tillkommande.

Så snart döden skiljt själen från kroppen, dömes människan, i enlighet med de heliga böckerna, af Ormazd, därvid ängelen *Raschnu* väger den aflidnas goda och dåliga handlingar på den ofelbara vågen: de fromma hänvisas paradiset till evig boning för att där njuta en obeskriflig salighet, de onda åter nedstörtas i helvetets nedersta djup, där de måste pinas tills deras synder försonats. Denna strafftid kan, om synderna ej varit allt för svåra, förkortas genom förböner af anförvanter eller heliga män; men grofva förbrytare skola pinas ända till världens ände, då efter en oerhördt lång tid hela den nuvarande skapelsen tillintetgöres jämte Ariman, och helvetet och alla onda andar äntligen upptagas i himlen. Absolut eviga straff förekomma därför ej i Zend-Avesta, och t. o. m. för de fördömda finnes en väg öppen till himlen.

Den heliga urkunden förkunnar tydligt och bestämdt icke blott själens odödlighet, utan ock *kroppens uppståndelse,* som synes tillhöra Zoroasters ursprungliga lära. Den bevisas medelst hänvisande på skaparens allmakt, som förmår att återförena alla kroppens spridda beståndsdelar.

Denna religionslära innehaller ock föreställningen om en *Messias* eller *Frälsare, Saoschyas*, som skulle uppväcka de dödas kroppar på uppståndelsens dag för att återställa allt af döden förstört lif och döma vid yttersta domen. Hans ankomst 3,000 år före Zoroaster skall förkunnas af en stjärna, och han skall födas på öfvernaturligt sätt af en jungfru *Eredat fedri.*

En egen ställning i den persisk-mediska religionen intog dyrkan af *Mitras,* den högste af de 28 yazatas, som under perserkungen Artaxerxes

Mnemon i 4:de årh. f. Kr. fick en betydlig utsträckning. Denne ljusets gudom, som stod Ormazd nära och var en medlare mellan honom och människorna, var ursprungligen vedatidens Mitra, »vännen», en af Yadits eller eller himlarymdens söner, som förenade och försonade människorna, han blef nu hvad Varuna fordom varit, sanningens och rättens gud, aftalens beskyddare. Vid sidan af honom vann ock regnets och fruktbarhetens gudinna *Anahita*, sammanblandad med en kaldeisk gudinna, insteg i persernas religion.

Till skillnad från den rena mazdeismen användes i Mitras-kulten bilder, i det denne gudom vanligen framställdes såsom en i frygisk dräkt klädd manlig gestalt, hvilande på knä på världstjuren, med en solkula på hufvudet och en klubba i handen — symboler på lifskraften, makten och sanningen. Mitras beskyddar människan under hennes jordiska lif, vakar öfver hennes själ i det kommande, skyddande densamma mot onda andar, hvarför han ock ständigt färdas mellan himmel och jord; i myterna är han ofta förenad med ärkeängeln *Sraoscha*.

Den förnämsta af hans festdagar var hans födelsedag, som firades den 25 december — eller den dag som senare, ehuru utan skäl, bestämdes som Jesu födelsedag. Dopet och det sakramenterliga drickandet af en mysteriös dryck (Homa) under upprepande af heliga formler ingingo bland invigningsceremonierna i Mitraskulten. De öfriga ceremonierna häri utgjordes i allmänhet af symboler, framställande striderna mellan Ormazd och Ariman.

Mitraskulten spriddes tidigt till Mindre Asien, Syrien, Palestina och själfva Rom, som alltid med tolerans tillstadde alla möjliga kulter.

* * *

Den gamla Zendreligionen blomstrade i det gamla Iran, inberäknadt öfre Tibet, Kabulistan, Sogdiana, Baktriana, Medien, Persien m. fl. länder, ända till Alexander d. stores tid (4:de årh. f. Kr.) och skulle otvifvelaktigt ha blifvit allmänt införd i Europa och här efterlämnat än tydligare spår än hvad nu är fallet, om perserna i kriget mot grekerna hade blifvit segervinnare i de ryktbara slagen vid Maraton och Salamis 490 och 480 f. Kr. Zend-religionen skulle ha afsatt Olympens gudar, liksom den afsatte Assyriens och Babyloniens gudar, den grekiska odlingen skulle väsentligen ha blifvit tillintetgord och därmed ock den romerska samt den kristna kulturen förhindrad.

Under Alexander d. stores efterföljare i de asiatiska rikena förföll Zendreligionen hastigt; men då det andra persiska riket grundades 225 e. Kr. och Sassanidernas dynasti började sitt herravälde, återupprättades den gamla kulten. Somliga forskare anse, att dogmen om *Zravan-Akarana* först nu uttänktes för att återställa monoteismen; men otvifvelaktigt är, att den nu vid Zendreligionens förnyelse blott ytterligare skärptes. Rikets nye grundläggare Artaxerxes lät samla den delvis förlorade, delvis afglömda Zend-Avesta, öfversätta den på det gängse folkspråket och sprida den öfver hela riket, liksom han ock lät öfverallt uppföra eldstompel. Prästerna eller *magerna* blefvo nu åter allsmäktiga och verkade ifrigt för den gamla tron, därvid de med heligt nit förföljde allt, som var grekiskt, enär grekerna alltid visat ringaktning för persernas religion och deras lärdom stred däremot. »Allt för länge», skref Artaxerxes till alla provinserna, »har under mer än femhundra år Aristoteles' gift blifvit spridt».

Prästernas fanatism drabbade äfven judar och kristna; judarne utsattes t. ex. tidtals för hvarjehanda förtryck af perserna, såsom då de förbjödos att begagna eld eller ljus i sina hus på persiska helgdagar, att begrafva sina döda enligt judisk plägsed o. s. v. Till gengäld hatade judarne magerna af allt hjärta och kallade dem i sina skrifter för helvetets djäflar. Dock blef förhållandet mellan judar och perser senare åter godt.

Zend-religionen var efter dess återställande nationalreligion under mer än 400 år, eller till 651, då det persiska riket kom under arabiskt herravälde. Massan af befolkningen omvändes nu till mohamedanismen, men ett litet antal, som höll sig till den gamla religionen, flydde till Korassans ödemarker och till Ormuz-ön, där de dock under århundraden utsattes för de svåraste förföljelser, eller utvandrade till västra Indien.

I mohamedanska folksagor ha de ständigt skildrats som förbrytare och trollkarlar, på det att de skulle stämplas af det allmänna föraktet.

Ännu i våra dagar finnas trogna afkomlingar af dessa förföljde, nämligen *parserna* (af Pars = Persien) eller *guebrerna* (ett namn, som redan judarnes Talmud och kyrkofadern Origines i 3:dje årh. använde). De kallas ock eldsdyrkare samt efter sina präster mager, *madjus*, och själfva benämna de sig i allmänhet *mazdaasnan* eller Ormazds tillbedjare.

Man beräknar, att det finnes inemot 120,000 parser, hvaraf ungefär 8,000 under benämningen guebrer lefva spridda i det gamla persiska riket — i Yezd (hufvudsakligast), Teheran, Ispahan, Baku, där eldsdyrkan försiggår vid bergoljekällorna, m. fl. ställen. Dessa senare lefva alla, på få undantag när, i den djupaste okunnighet och fattigdom; men de åtnjuta icke desto mindre ett högt anseende för redbarhet, laglydnad, kyskhet och tålmodighet.

Parserna i Indien lefva under engelskt herravälde hufvudsakligen i Bombay, Surat, Nawsari och Achmedabad, där deras antal uppgår till inemot 112,000 och där de till största delen äro köpmän och jordbrukare i goda villkor

Liksom de fattiga trosförvanterna i Persien, med hvilka de på senare tid ställt sig i någon förbindelse, äro de allmänt aktade för sin ärlighet, flit och fredlighet och utmärka sig dessutom för välgörenhet och bildning.

Af deras talrika religionsbruk och föreskrifter må här nämnas några af de mest utmärkande. De äta intet, som tillagas af personer tillhörande annan religion, och få endast ingå äktenskap med personer af sin egen stam och tro. Engifte är regeln, men månggifte tillåtes efter 9 års ofruktbarhet. Äktenskapsbrott och hor straffas med döden. De döda begrafvas ej, utan utsättas, lagda på en byggnad med järngaller, för fåglarne, som förtära de mjuka delarne, eller för luftens åverkan, hvarpå de sönderfallande skeletten flyttas till en underjordisk håla.

I templet brinner ständigt den heliga elden, Ormazds symbol, och besudlandet af denna straffas med döden. Den troende skall vid böner till Ormazd betrakta ett lysande föremål. Renandet från all sorts orenhet sker medelst heligt vatten, Nirang — erinrande om vigvattnet i katolska kyrkan — böner och upprepande af det gudomliga ordet; celibat och självpinande anses gudomen misshagliga.

Till åminnelse af religionsstiftaren är *Darus-sakramentet* instiftadt och detta erinrar, med sitt helgade *bröd* och *vin* (Homa) samt den åtföljande välsignelsen, om nattvarden i den kristna kyrkan.

Vidskepelser af alla slag ha under tidens lopp vunnit insteg i denna religion, som ock genom inflytande af grannfolkens meningar erfarit många förändringar, hvarför flera olika former däraf finnas i de skilda samhällena.

I nyaste tiden har en allvarsam brytning inträffat, i det att somliga parser blifvit »liberala» eller »otrogna» i kyrkligt afseende, under det andra äro »konservativa» eller »troende» — termer, som nu brukas bland dem lika ofta som bland europeerna. De förra yrka med bestämdhet på vissa reformer, som de senare lika bestämdt motsätta sig, nämligen borttagandet af reningarna med det heliga vattnet, inskränkandet af det stora antalet obligatoriska böner, hindrandet af tidiga förlofningar och äktenskap, kvinnans uppfostran och införande i samhällslifvet m. m.

* * *

Ett ryktbart försök gjordes i slutet af 3:dje årh. e. Kr. i Persien af *Manikeus* att sammansmälta kristendomen med den persisk-mediska religionen jämte buddhistiska element. Denna lära, *manikeismen*, som närmare skall afhandlas i kristendomens historia, grundar sig till stor del på Manikeus' förklaring, att han vore den »Paraklet» eller hugsvalare, som Jesus lofvat sända, och liksom Jesus omgaf han sig med tolf apostlar, hvilka han sände ut för att predika frälsningen. Men hans lära tillfredsställde hvarken de kristna lärarne eller magerna, utan ådrog honom blott ständiga förföljelser — fast han en tid skyddades af perserkungen Hormuz — och slutligen blef han efter en offentlig dispyt med mager gripen af motståndarne, flådd lefvande och därpå hängd (277).

Manikeerna voro delade i två grupper: *utvalde* och *åhörare*: de förre ålades den strängaste askes och fingo hvarken äga någon förmögenhet eller gifta sig, och åhörarne föreskrefvos ock en ren vandel; fasta, böner och läsning af Manikeus' skrifter utgjorde gudstjänsten, som ej förhöjdes af några dyrbara tempel. Gamla testamentet förkastades alldeles, men af nya testamentet bibehöllos vissa delar; dop och nattvard voro de utvaldes förnämsta sakrament. Om kulten i öfrigt känner man dock intet närmare, och t. o. m. kyrkofadern Augustinus' (d. 430), som före öfvergången till kristendomen tillhörde manikeismen 9 års tid och som är den förnämsta källan till våra kunskaper därom, medgifver sina ringa insikter däri. Emellertid torde det vara antagligt, att denna religion till väsentlig del hvilade på *Mitras-kulten*, hvilken ock var mycket spridd bland de kristna och liksom manikeismen utsatt för ständiga förföljelser i romarriket. Måhända voro de samma sak. Mitras-kulten erinrade i och för sig allt för mycket om Kristuskulten, hvarför den ju kunde betänkligt skaka de kristnes tro och således måste af kyrkan undertryckas.

Redan 296 utfärdade Diokletianus stränga lagar mot dessa främmande läror, och de förnyades under hans efterträdare, tills de slutligen 378, då kristendomen blifvit statskyrka, fullständigt förbjödos af Teodosius d. store. Men de spriddes ändock under medeltiden till de romerska besittningarna i Europas västligare och nordligare trakter och många minnesmärken af Mitras-kulten finnas ännu flerstädes i Tyskland, såsom Hedernheim, nära Frankfurt am Main och andra orter. Många medeltidssekter inom kristna kyrkan i

Italien, Spanien, Frankrike och Tyskland hyllade manikeismen, såsom priscillianerna samt de sekter, till hvilka albigenserna i Syd-Frankrike hörde och som så grymt utrotades med svärdet i början af 13:de årh. Men först i 16:de årh., då den protestantiska kyrkorevolutionen alstrade nya religiösa intressen, försvann manikeismen i Europa.

Kina.

Fetischismen.

Den äldsta fetischistiska religionen i Kina bibehöll sig, sedan den erhållit en verklig systematisering ända till 6:te årh. f. Kr. och har i modifierad form hyllats ända in i våra dagar. Denna fetischism bestod i dyrkan af andar, himlakroppar, jorden själf och föremålen därå samt aflidna människor. Himlen *Tien* eller himla-anden, *Schang-te* har alltid varit det högsta föremålet för dyrkan, och denne har varit den makt, som frambragt allt i samverkan med jorden, *Tu,* och som utgjort ödet, som belönat och straffat.

I sin vidare utveckling genomtränger idén om Himlen ifrån urminnes tid Kinas, »himmelska rikets«, hela filosofi och moral såsom ett allmänt uttryck för öde, befallning, lag o. s. v. Sålunda finna vi i den äldre kinesiska litteraturen följande talande meningar: »Naturen är Himlens anordning. — — Den vise lyssnar beredvilligt till Himlens befallning. — — Människan måste först göra på hvad henne ankommer; då hon gjort detta, kan hon vänta sig, att Himlen fullbordar det. — — Alla ämbetsmän i staten äro Himlens arbetare och representanter.»

Till dyrkan af Himlen ansluter sig dyrkan af solen, månen, planeterna och fixstjärnornas konstellationer.

Jorden är den andra i ordningen af Kinas stora fetischer, och till dess dyrkan ansluter sig dyrkan af floder, berg, vindarne, regnet m, m.

I sammanhang med denna fetischism står kinesernas lefvande känsla för fosterjorden och naturen, kärleken för blommor o. s. v.

Andarne ha varit otaliga, liksom hos andra fetischdyrkare; anmärkningsvärdt är dock, att kineserna intet lärt om belöning eller straff efter döden; utan att föreställningar härom blott finnas inom sekter, som bekänna främmande, i Kina införda dogmer. Kineserna ha själfva ej antagit några onda andar liksom ej heller något helvete; alla andarne voro egentligen himlens tjänare — en askådning, som utvisar en hög grad af fromhet i kinesernas nationalkaraktär.

Massan af Kinas befolkning torde ha samma fetischistiska uppfattning af odödligheten som vildarne: människan har två själar, hvaraf den ena vid döden uppstiger till himlen, under det den andra nedstiger i jorden, hvarför den dödes kropp ej är fullkomligt död, utan lefver en sorts lif. Döden är därför blott en öfvergång från en lifsform till en annan.

Ingenstädes på jorden har *de dödas kult* så utvecklats och blifvit så varaktig och from som i Kina; den vördnad, som kineserna visa sina döda, är alltjämt djup och full af känsla, de förmögnares grafvar utgöra kostbara monument, andras äro af billigare material, men ingenstädes är den hädangångnes minne helt och hållet åsidosatt. Vissa tider, synnerligast våren och hösten, smycka anförvanter och vänner grafvarne med prydnader och växter,

och ibland framsätta de däråt mat och dryck. Om ock vidskepliga föreställningar äro förknippade härmed hos den lägre massan, veta vi dock, att alla kineser med någon bildning endast afse att med dessa offer visa, att de aflidna ännu lefva i vänners och släktingars minne och att dessa vilja tjäna dem, liksom om de ännu vore bland dem.

Ehuru begrafningsplatser finnas, förvaras aflidna ibland i dyrbara och täta kistor i eller nära familjens boningshus under åtatal.

Denna förfädernas kult, som är af fetischistiskt ursprung, utgör grundvalen för familjebandet i Kina och för den vördnad för föräldrarne, som är så utmärkande för detta land. Hvarje ordnadt hem har sin huskult, sitt hustempel, där offer till förfäderna anställas. Familjekänslan har så genomträngt den kinesiska nationen, att det patriarkaliska styrelseskicket blifvit den naturligaste regeringsform i världen och kineserna aldrig tänka på ändring af det politiska systemet, fast de väl kunna aflägsna olämpliga statschefer.

Kinas förste lagstiftare och teokrat är enligt traditionen Fo-hi, som skall ha lefvat omkring 3,000 f. Kr.; om hans lif och verksamhet ha vi dock inga historiska upplysningar i egentlig mening, men man har från urminnes tid alltid uppgifvit honom såsom det kinesiska samhällets förste ordnare, som skulle grundat familjen och staten, uppfunnit skrifkonsten och musiken, infört bruket af järn o. s. v.

Tauismen. Lao-Tseu.

Tidigt gjordes i Kina försök att ersätta den ursprungliga fetischismen med en ny religion af främmande ursprung, den af magi, stjärntyderi och en mängd andra vidskepligheter utmärkta, af »förnuftets sekt» förkunnade *Tauismen*. Hur lågt denna än står, har den dock utgått från en framstående man, den metafysiske mystikern Lao-Tseu (f. 604 f. Kr. i Tseu-staten, nuvarande provinsen Hu-pe, d. 523), som är mest känd under detta namn, fast hans familjenamn var *Le;* om hans lefnadsförhållanden är eljest intet närmare kändt, och hans efterföljares skildringar däraf äro helt mytiska (han skulle t. ex. vid sin död ha uppfarit till himlen på en svart buffeloxe). Han är emellertid en historisk personlighet, och man har skäl att antaga, att han varit historiker och arkivarie hos en kung af Tschou-dynastien; Kinas store reformator Konfutius kände Lao-Tseu och besökte honom för att lära känna hans filosofi. Konfutius kunde dock ej bli dragen hvarken till filosofen eller hans lära, utan förklarade den förre fåfäng, skrytsam och saknande vördnad för kunskaper, den senare dunkel och ofattbar.

Det berättas, att Konfutius, sedan han en gång besökt Lao-Tseu, under tre dagar ej talade med sina lärjungar, hvarpå en af dessa frågade om orsaken; Konfutius svarade då med ett bildlikt anförande om diskussioner med människor öfver åtkomliga och oåtkomliga spörsmål och slutade sålunda: »Men en drake, som uppstiger i molnen och sväfvar i luften, den kan jag ej förfölja. Jag har träffat Lao-Tseu; han är draken! När han talade, blef min mun stående öppen, och jag kunde ej tillsluta den; min tunga sträckte sig af förvåning ut ur munnen, och jag kunde ej draga henne tillbaka; min själ blef försänkt i oro och har ännu ej hunnit återkomma till lugn.»

Lao-Tseu, hvars förnämsta verk är *Tao-te-king, Förnuftets och dygdens bok,* antog tillvaron af ett urförnuft eller en gudomlig första orsak, som han betecknade med ordet *förnuft, Tao* — däraf benämningen Tauism — och som var en evig och oföränderlig varelse, som funnits till före kaos och himlens födelse, och moder till universum. Lao-Tseu visar sig vara en metafysisk monoteist af dunklaste slag; mot den mänskliga civilisationen och dess framsteg var han fientlig, och för forntid och föregångare var han likgiltig — hvarför han är en motsats till det kinesiska skaplynnet — men han utmärkte sig för en ren och upphöjd sedelära. Denna var dock egentligen en sjuklig asketism; det var ej nog med passionernas undertryckande och själens höjande i inre betraktelse till Gud, erkännandet af den fria viljan och ansvarigheten, utöfvandet af barmhärtighet och dygd, människan skulle helt och hållet frigöra sig från hvarje sinnligt element och sålunda genom ett ekstatiskt försjunkande i sig själf försvinna för världens yttre lif för att därigenom nå »den stora vägen», som Tao egentligen betyder, till den högsta fullkomligheten. Såsom vi se, erinrar detta mycket om brahmanismens »jogi» och buddhismens »sramaner», då de på sina vägar söka nå Brahma eller nirvana.

Enligt Lao-Tseu har människan framgått af två principer, en materiell och en andlig, och till dessa skall hon återgå genom att afkasta de kroppsliga fjättrarne, döda alla materiella drifter och nöjen, hvarigenom själen blir odödlig.

Utan tvifvel hade Lao-Tseu studerat brahmanismen, och hans filosofi utgjorde också en återspegling af brahmansk metafysik, hvilken dock ej varit till fördel för den kinesiska kulturen och ej heller kunnat oförändrad användas af kinesernas konkreta tankegång.

Fig. 178.
Tauistisk präst besvärjande andar.

I Lao-Tseus morallära finna vi mycket stort och slående, som ej kunnat förfela att höja sedlighetsståndpunkten; exempelvis må här anföras följande sats: »Det finnes inga större synder än omättliga begär och ingen större olycka än de kval, som äro det rättvisa straffet därför.»

Tauismens utveckling efter Lao-Tseu har betecknat ett ständigt urartande, ty dess präster *tao-sse,* »förnuftets doktorer», ha uppblandat den med en mängd vidskepligheter och orimligheter, beroende på stiftarens försummelse af förståndsodlingen, hvarigenom fantasien kunde få ohäjdadt spelrum. Bland tauistiska skrifter intager boken om *kommande belöningar och straff* i ett himmelrike eller ett helvete en viktig plats och utvisar tydligt ett främmande, otvifvelaktigt indiskt inflytande. Mer och mer ha prästerna gått upp i en förvirrad mystik och undergörelser m. m. De ha förmenat sig äga hemligheten att tillreda en odödlighetsdryck — sannolikt härledd från indiernas *soma* — hvarigenom de kommit i gunst hos åtskilliga kejsare (hvaraf dock några förgiftats genom denna dryck) och de ha hängifvit sig åt mystisk alkemi samt astrologi, liksom ock åt besvärjandet af andar och djäflar (fig. 178). Ibland tillkallas »förnuftets doktorer» till sjuksängar, då andra medel förfelat sin verkan, för att besvärja den onde anden, som angripit den sjuke, därvid de sjunga hymner efter sin mystiska ritual under ackom-

pagnemang af trummor, flöjter m. m. De ha liksom våra spiritister umgänge med de aflidnes andar och föregifva sig kunna genom sina magiska konster bli eteriska, hvarigenom de kunna upptagas i himlen utan föregående död!

Allt sådant har framkallat ringaktning för hela tauismen bland de bildade kineserna, och t, o. m. de obildade gyckla öfver dess präster. Desse, som bo med sina familjer i tempel, äro tarfliga och okunniga män, hvaraf få undervisa uti eller förstå de verkliga principerna i sin troslära.

Konfutius och hans verk.

Den systematisering af det kinesiska samhället, som var nödvändig för såväl dess bestånd som utveckling på grundvalen af nationens hela skaplynne och föregående historiska utveckling, utfördes af Kinas störste son, den, för sin på samma gång religiösa som politiska reformation, ryktbare KONFUTIUS (f. d. 19 Juni 551 f. Kr. i Schang-ping i det lilla kungariket Lu, nuvarande provinsen Schan-tung, d. i sitt fädernesland d. 18 Febr. 479).

Hans eget namn var Kong, men hans lärjungar kallade honom Kong-fu-tse eller »Kong mästaren», som jesuitiska missionärer förvandlade till Konfutius.

Sin fader, som var ståthållare, förlorade han, då han endast var 3 år gammal; men hans ömma och intelligenta moder gaf honom dock en vårdad uppfostran. Allt ifrån tidigaste år utmärktes han af klokhet och rättrådighet i förening med ett filosofiskt allvar, en utomordentlig kärlek till studier samt vördnad för sitt lands gamla lagar. Vid 17 års ålder blef han uppsyningsman för bevakning af handel med korn och andra födoämnen, och utvecklade såsom sådan den största flit och fasthet i att undertrycka svek samt införa ordning i denna förrättning. Vid 19 års ålder gifte han sig och blef, 21 år gammal, öfverinspektör för betesmarker och boskap med myndighet att genomföra nödiga reformer med hänsyn härtill; resultatet af hans åtgärder blef, att landets odling högst väsentligen förbättrades och att folkets välstånd höjdes.

Moderns död, som inträffade i Konfutius' 24:de år, blef en vändpunkt i hans lif och den närmaste anledningen till hans framträdande såsom moralisk reformator. I enlighet med ett gammalt, men då nästan afglömdt lagstadgande i Kina, skulle barnen lämna hvarje offentlig befattning, om endera af föräldrarne afled. Konfutius, som önskade återupplifva och utveckla den vördade forntidens försummade bruk, började nu att tillämpa dem med hänsyn till moderns frånfälle. Högtidligheten i den lysande begrafning, hvarmed han hedrade henne, slog hans landsmän med förvåning, och de beslöto snart att för framtiden begrafva sina döda med de gamla ärebetygelserna. Angränsande stater följde exemplet och hela nationen — med undantag af den fattigaste klassen — har ända intill våra dagar fortsatt detta bruk. Konfutius, som nu betraktades som en auktoritet rörande forntiden, framhöll vidare vikten att bestämma vissa bruk och ceremonier, vare sig vid grafven eller i någon del af hemmet, för att stadfästa vördnaden för de döda, och man kom derför att inrätta »förfäders-salen» samt att fira de årliga minnesfester, som nu äro så utmärkande för Kina.

Konfutius stannade ej vid dessa bruk; han drog sig tillbaka i sitt hus under en treårig sorgetid och ägnade hela denna tid åt djupa studier öfver Kinas forntid jämte moraliska och politiska spörsmål samt fattade äntligen sin stora

plan för en genomgående reformation af hela samhället. I synnerhet voro moralens lagar föremål för hans betraktelser; han fann, hurusom de ålägga alla människor en mångfald plikter mot andra, hvarför han gjorde dem till ovillkorliga regler för alla sina handlingar.

Sedan sorgetiden slutat och han blifvit färdig med förberedelserna för sin reformation, fullbordade han sina studier genom resor i de skilda rikena i Kina, och under de 20 år, som hans vandringstid varade, fick han talrika lärjungar, undervisade sina landsmän om moralens bud och rådfrågades af kungar och ministrar m. fl. Städse kunde han medelst sin egen vandel gifva det mest lysande föredöme, och alltid sökte han drifva regeringarna till att införa en faderlig, moralisk och fredlig styrelse i de olika rikena. Hans verksamhet förblef inskränkt till de ursprungliga kinesiska rikena kring Gula floden, från hvilka den kinesiska kulturen gradvis utbredt sig. I somliga riken blef Konfutius formligen anställd som offentlig reformator.

Vid hans återkomst till Lu var lärjungarnes antal ganska betydligt, och bland desse funnos icke mindre än 500 mandariner eller högre ämbetsmän. I allmänhet voro Konfutius' lärjungar ej unga och eldiga personer, utan medelålders och allvarliga män i en aktad, mer eller mindre maktpåliggande offentlig ställning.

Konfutius' lära tilltalade de praktiske kineserna, emedan den var enkel och fri från mysterier och obegripliga spekulationer. Den var uteslutande *moralisk,* ej *teologisk*, och afsåg blott att göra människorna mäktiga att på ett hedrande, klokt och nyttigt sätt leda sig själfva i detta lifvet.

I sitt hemland gjordes han, 50 år gammal, af kungen till minister för den civila och kriminella förvaltningen och ådagalade såsom sådan alltifrån början en synnerlig fasthet. Hans första åtgärd var att fordra företrädarens död, för att till ett nödvändigt straff befordra den mest brottslige inom en urartad förvaltning och samtidigt visa sitt oåterkalleliga beslut att hindra nya underslef. Godhet och hängifvenhet åt det allmänna bästa var framförallt utmärkande för hans verksamhet i den nya förvaltningen, hvarom de kinesiska historieskrifvarne meddelat utförliga detaljer.

Samtidigt nådde flera af Konfutius' lärjungar äfvenledes höga administrativa platser i de skilda kinesiska rikena, under det andra fortsatte mästarens filosofiska och moraliska verk.

Då kungen i Lu aflidit och ovärdiga ämbetsmän blifvit tillsatta för den högre förvaltningen, lämnade Konfutius sitt hemland och begaf sig åter på reformatoriska resor i de öfriga kungadömena. Först kom han till Chen, där han dock ej blef mycket värderad, men i Tse blef han en af kungens ministrar, ehuru han snart afskedades till följd af hofintriger. Vid sin återkomst till Lu blef han utnämd till »folkets stathållare» och lyckades för en tid att genom sina dygder höja den allmänna sedligheten, hvarför kungen upphöjde honom till de högsta värdigheter. Men en hord af lättfärdiga kvinnor från en grannstat införde snart allmän osedlighet igen, hvarför filosofen åter begaf sig på vandringar för att söka mindre flyktiga lärjungar. Dessa hans sista vandringar voro dock högst ogynnsamma; ingen stat ville låta reformera sig, mångenstädes förföljdes Konfutius, och en gång blef han fängslad, då han t. o. m. var nära att lida hungersdöden. Efter 14 års frånvaro återkom han äntligen till sitt fädernesland och ägnade nu, alltjämt lefvande i den största fattigdom, sina sista år åt det slutliga utarbetandet af sin lära och åt utbildandet af lärjungar, som kunde fortsätta hans påbörjade verk. Antalet nitiske lärjungar hade nu betydligt ökats, och de voro kringspridda i de skilda kinesiska rikena.

Konfutius förlorade, 66 år gammal, sin hustru och kort därefter sin son; en svår förlust blef för honom ytterligare på ålderdomen bortgången af den lärjunge, han satte högst, Yen-hoei, enär mänsklighet och dygd på ett så ovanligt sätt representerades af denne man.

Någon tid före döden, som inträffade i det 70:de året (479 f. Kr.), samlade han sina förnämsta lärjungar omkring sig och lämnade dem sina sista upplysningar och råd rörande sin lära och dess tillämpning, och han yttrade därvid bl. a. följande ord: »Den saftlösa plantan är fullständigt uttorkad; jag vet ej mer hvar jag skall sätta mig eller hvila ut; den sunda forntidens lära hade fullständigt fallit i glömska; jag har försökt att återkalla den i minnet och återställa dess herravälde. Jag har ej lyckats häri; skall det ej finnas någon, som efter min död vill åtaga sig detta svåra värf?»

Hans begrafning verkställdes af hans lärjungar med from omsorg, och de införde därpå bruket af årliga vallfärder till hans graf. Särskildt helighålla kineserna d. 18 februari såsom hans dödsdag.

Omedelbart efter Konfutius' död började han äras såsom Kinas störste reformator; hans lära blef statsreligion, hans skola tillväxte liksom hans inflytande, och hans familj, som fortlefvat genom 68 generationer intill våra dagar, utmärktes medelst många hedersbevisningar och framstår ännu såsom det enda exemplet på ärftlig adel i Kina. Hans kult började nära 300 år efter hans död under grundläggaren till Han-dynastien (från 202 f. Kr.). Öfverallt restes tempel till Konfutius' ära — där han dock ej dyrkas som någon gud, utan blott såsom den store mannen — och det finnes nu i hvarje stad af någon storlek ett Konfutius-tempel.

Under kejsar Tschen-Sung, af Sung-dynastien, (998 e. Kr.) var det som Konfutius kulten fick sin slutliga organisation; filosofen kallades nu »första helgon», och senare fick han titeln »kunglig predikare». Hans staty ikläddes kunglig dräkt och en krona sattes på hans hufvud. Under Ming-dynastien (1368-1644) kallades han »den heligaste», »den visaste» och »den dygdigaste af människors lärare».

Historien känner ingen människa, som öfvat ett så långvarigt inflytande och varit så allmänt ärad som Konfutius, hvars dyrkan ännu är så lefvande, att den synes för all framtid befäst i Kina och angränsande stater; öfver 300 millioner människor vörda honom som ett helgon, men af ingen anses han som en gudom.

Konfutius' religion är helt social och i densamma ingå endast föga filosofiska spekulationer. Den innehåller ej spår af någon teologi och Gud nämnes ej däri, ehuruväl Konfutius talar om en viss himmelsk makt, *Schang-te*, hvars yttre tecken är *Tien* eller den synliga himlen. Schang-te är dock, enligt de lärdaste kinesiska forskare, intet annat än en personifikation af *lagen, ordningen* och *förnuftet* i alla naturföreteelser. På somliga ställen talar Konfutius visserligen om Schang-te såsom besittande förstånd och utöfvande en moralisk ledning; men man finner lätt, att han här blott begagnat sig af symboliska och bildlika talesätt, synnerligast som han i sammanhang därmed personifierat berg och floder m. m. »Himlen bistår endast dygden» häntyder därför hos Konfutius icke på någon gudom med tanke och vilja.

Något annat gudsbegrepp än de gamles panteistiska *anima mundi* eller »världssjäl» kan därför Konfutius ej anses ha haft, om ens en dylik föreställning ingått i hans filosofi. Å många ställen i sina arbeten uttrycker

han nämligen tvifvel angående denna abstraktion och tadlade ibland sina lärjungar, då desse sysslade med ämnen, som låga utanför deras plikter och ej kunde bli föremål för verklig forskning. Konfutius var ock lika litet benägen för metafysik som teologi, såsom hans yttrande om Lao-Tseu visar.

Att Konfutianismen, som är den mest spridda af Kinas trenne religionsformer och som de bildade klasserna hylla, saknar alla öfvernaturliga eller idealistiska föreställningar, har sedan lång tid varit kändt och har blifvit bekräftadt af alla tiders undersökningar. Fréret framhöll för ett århundrade sedan, att, »då kinesiska språket talar om himlen eller t. o. m. himlens konung, det därvid fästa begreppet ej är annat än materialismens eller idolatriens, och att de förnämsta kinesiska filosofer förkasta allt, som skulle kunna leda till kunskap om en förnuftig varelse, skild från universum, och uttrycka ett stort förakt för denna åsikt. De känna näppeligen en enhetlig, universell, väsentligen oföränderlig substans, hvari vi alla utgöra delar. — — - Sålunda finnes ingen skapare, ingen högste upprätthållare, följaktligen ingen gud, om man ej gifver detta namn åt den eviga substansen, och det skulle då vara *en materiell gud.* »Ett stort antal skriftställare hade redan förut försvarat samma åsikt (t. ex. Longobardi, Croze m. fl.), som utgjort föremål för stora tvister, och många missionärer ha intygat, att den kinesiska filosofien ej antager någon andlig substans, skild från materien, såsom europeerna gjort, utan att de tvärtom bekänna sig till ateismen.

De, som antaga, att de kinesiska filosoferna med himlen förstå »det *ursprungliga förnuftet,* som är den *första principen* och den nödvändiga orsaken till allting», göra detta uppenbarligen genom att *inresonera* våra metafysiska abstrakta idéer i kinesernas mera konkreta tankegång.

Pastoret, som tillhörde denna kategori, intygade 1786, att Konfutius aldrig talat om ett högsta väsen på ett otvetydigt vis, och att han bemödat sig att undvika en öppen förklaring öfver alla spekulativa ämnen, öfver tillvaron af och naturen hos en gud, skild från universum.

Hvad särskildt skapelsen beträffar, hade han ingen föreställning om en evig och allsmäktig person, som af intet frambragt världsalltet, på det att skaparens storhet skulle af hans materiella verk framstå för de tänkande varelser, som han värdigats gifva lif. Konfutius betraktade snarare universum såsom en ofantlig, sig själf upprätthållande mekanism och ansåg allting ha funnits till af evighet och vara underkastadt växlingar i enlighet med eviga inneboende lagar. Huru och hvarför företeelserna timade, förklarade han sig ej veta; han antog blott en blind nödvändighet därför.

Konfutius talar ej heller om något tillkommande lif med dess belöningar och straff, hvarom han snarare hyser tvifvel än någon tro. Hans religion gällde uteslutande det lif människorna föra på jorden. Han uppmanade sina landsmän att framför allt odla sådana dygder, som gjorde goda medborgare, såsom flit, måttlighet, blygsamhet m. m. och rådde t. o. m. att deltaga i religionsbruk från äldre tider. »Det bör», sade han, »finnas någon mening däri, och de kunna befordra er lycka på ett sätt, som ni ej anar. Hvad beträffar andarne och genierna, så offra till dem; jag har intet att säga angående dem och vet ej, om de finnas eller ej, men deras kult är en del af en högtidlig ceremoni, som en vis man ej bör försumma» (förfädrens kult).

Konfutius ville framför allt rikta blicken på människans plikter i det sociala och politiska lifvet, och han sade härom: »Jag undervisar er ej om något, som ni ej kunna lära er själfva, eller iakttagandet af de tre grund-

lagarne gällande förhållandet mellan fursten och undersåtarne, mellan fader och barn och mellan man och hustru jämte de fem hufvuddygderna, nämligen: välgörenhet mot alla, opartisk rättvisa, vördnad för gällande ceremonier och bruk, hjärtats rättrådighet och ett rent allvar».

Konfutius, som ansåg visdom och kunskap blott kunna ernås genom ett troget uppfyllande af lifvets plikter samt odlandet af de ädlare känslorna, hyste intet tvifvel, att ju de högsta dygderna: välgörenhet, rättvisa o. s. v. kunde utbildas hos människan utan någon teologisk tro; de tillhörde henne, voro naturliga egenskaper, liksom deras motsatser.

Den filosofiska idealismen var sålunda främmande för Konfutius, som var fullständig realist; och han skref t. ex.: »Alldeles på samma sätt som jag är nödsakad ett antaga företeelserna i universum såsom *fakta,* fastän jag ej kan lämna någon förklaring öfver deras uppkomst, så är jag nödsakad att antaga företeelserna i människosjälen såsom *fakta,* fastän jag ej kan förklara deras uppkomst».

Konfutius kunde därför ej annat än erkänna, att det fanns både godt och ondt, både visdom och dårskap i människohjärtat; men han satte ej de skilda och motsatta egenskaperna i någon sorts samband med osynliga världar och makter. Det goda hade inför honom intet samband med en gud: det finnes, och vi äro nödsakade att erkänna det såsom sådant; detta är allt hvad vi kunna veta. Men hvad vi veta är ock, att vi måste odla det goda, och hvad som just utmärker Konfutius' lära är, att den ej stannar vid några teoretiska utredningar, utan framför allt innehåller den praktiska moralen. För kinesernas praktiska, konservativa och prosaiska natur var denna lära synnerligen väl afpassad.

Han gaf sitt folk enkla och lättfattliga lefnadsregler, som gällde såväl det offentliga som det enskilda lifvet. Hvarje man skall för det första lära sig att styra sig själf i enlighet med heliga bud, därpå att leda sin familj och slutligen skall han visa fursten, som är sitt lands fader, samma sonliga lydnad, som han fordrar af sina egna barn, och ägna honom samma vördnad, som han ägnar sina egna förfäder — ty på så sätt skall huslig frid, social ordning och trygghet i staten kunna bevaras.

För att främja detta framhöll Konfutius nödvändigheten af *uppfostran för alla;* och i enlighet härmed äro ock skolor spridda öfver allt i det kinesiska riket, där det näppeligen finns en by, hvarest ej den store reformatorns budord förkunnas.

Den vanligaste kinesiska skolboken *San-Tse-king,* skrifven på vers, meddelar barnen en blick på lifvet, fullkomligt fri från alla öfvernaturliga föreställningar och från hvarje hotelse med ett helvete, hvarje tanke på människans naturliga syndfullhet, utan låter människan vara utrustad med goda som dåliga egenskaper, en uppfattning som MENG-TSEU särskildt betonade. I *San-Tse-king* står det sålunda bl. a.:

»Människorna äro vid födelsen af naturen rena;
Häri äro alla lika, men de skiljas i lefvernet.
Lämnas naturen ouppfostrad, försämras den.
Liksom en oslipad ädelsten är ett värdelöst ting,
Så är en okunnig människa en oskälig varelse».

Någon fruktan för döden finnes ej hos flertalet kineser, då intet helvete finnes för dem; européer, som lång tid varit bosatta i Kina, ha intygat, att

de sett kineser vid rådande hungersnöd, då talrika offer föllo därför, »lugnt och högtidligt afvakta sitt öde» (J. Scarth.)

Konfutius ansåg, att den moraliska fulländningen bör ske genom människan själf: »Lagen i det stora studiet eller den praktiska filosofien, sade han, består i att utveckla och framställa det förnuft vi erhållit af himlen, att pånyttföda människorna och att i fulländningen se slutmålet. Från den högst uppsatte till den ringaste lika plikt för alla; att rätta och förbättra sin person är grundvalen för hvarje framsteg, hvarje utveckling.»

De mest fulländade människor betecknar Konfutius såsom »en tredje makt mellan himlen och jorden», då desse genom sitt högre förstånd och sina insikter i naturens företeelser kunna »hjälpa himlen och jorden att omvandla och underhålla varelserna, så att dessa kunna nå sin fulla utveckling». Vi se häraf, hvilken vördnad Konfutius hade för kännedomen om naturlagarne och huru han var förtrogen med tanken, att det är på människan själf, som såväl den yttre naturens förädling som den inre fulländningen beror. Ingenstädes framskymtar någon tro på öfvernaturlig hjälp. Naturens harmoniska lagbundenhet är, enligt Konfutius, en högsta ledning för den samhälliga ordningen.

Det djupa sedliga och altruistiska innehållet i Konfutius' lära framgår af följande tankar:

Huru kan den, som är en slaf under sina begär, äga en stor ande?

Bemöda dig att rena dina tankar. Äro dina tankar icke onda, så skola ej heller dina gärningar blifva det.

Den vise blott är alltid glad, ty dygden gifver hans ande frid. Att öfva dygden är den enda belöning, som han söker.

Strid mot dina laster natt och dag; och har du genom vaksamhet och möda vunnit seger öfver dig själf, så angrip modigt andras laster, men också icke förr.

Hågkom alltid, att du är en människa, att människonaturen är svag, att du lätt kan falla, men icke borde falla. Har du dock förgätit hvad du är och fallit, så förlora icke modet. Tänk att du kan resa dig igen, att det står i din makt att slita de band, som bundit dig, och att undanrödja det motstånd, som vill hindra dig att vandra dygdens väg.

Man bör vaka öfver sig så uppmärksamt, att man ej förfaller två gånger i samma fel.

Det är ej nog med att erkänna dygden, du måste älska den. Men det är ej nog med att älska dygden, du måste äfven äga den.

Vill du lära att rätt dö, så lär först att lefva rätt.

Vedergäll godt med godt, men hämnas aldrig en oförrätt.

Tvänne ting bör den vise vörda: Himlens lagar samt store män och deras ord.

Gör en annan hvad du vill, att han skall göra dig, och gör icke en annan hvad du icke vill, att han skall göra dig.

När det gäller fosterlandets välfärd, så stå ej och öfverväg, utan erbjud det straxt din hjälp.»

Teologiska och metafysiska lärde, »de olösliga frågornas doktorer», ha ej velat erkänna Konfutius' lära vara en religion, emedan den ej hvilar på något samband mellan människorna och öfvernaturliga väsen, emedan densamma »saknar sanktion»! Men detta är just en fördel, då denna öfvernaturliga sanktion alltid är subjektiv eller personlig, och Konfutius således visat sig utgå från antagandet af religiösa känslor eller välvilliga tendenser *såsom naturliga egenskaper hos människan*, d. v. s. att hon äger en hos henne

inneboende moral. Hon gör det goda af kärlek till det goda, och hon har ett inre medvetande däraf. Att konfutianismen *är* en religion, torde framgå af den utredning af begreppet religion, som vi i det föregående lämnat.

Konfutius' trenne hufvuddygder voro: *samvete* (medvetande af rätt och orätt), *mänsklighet* (allmän människokärlek) och *själsstyrka* (moraliskt mod); och samhällighetens öfvervikt öfver personligheten var grundtanken i hela hans moral. Hans lära utgjorde ingen brytning med det flydda, utan en fortsättning och förbättring däraf. Dyrkan af förfäderna och vördnad för traditionen voro ock följderna af detta sammanhang i Konfutius' lära, hvarigenom den visar sig innebära en vetenskaplig och historisk tendens.

Konfutius systematiserar moralen genom att från astronomien hämta begreppen af *ordning* och *underkastelse,* hvilka härleddes från himlaföreteelserna. De sociala företeelserna fattades såsom väsentligen reglerade af lagarne för de himmelska företeelserna, och moralen uppställdes med fullkomligt medvetande om släktets *politiska och sociala bestämmelse.*

P. Laffitte har i sitt utmärkta arbete öfver den kinesiska civilisationen* framhållit, att, om ock Västerlandet haft typer, som i intellektuellt och aktivt afseende varit Konfutius öfverlägsna, t. ex. en Aristoteles, en Arkimedes, en Cesar, vi dock ej ägt någon typ, som så som han förenat det sunda omdömet, moraliteten och aktiviteten i sträfvan för samhällets allmänna förbättring. Den moraliska fulländningen förkunnas som det högsta målet, och han förlade detta inom släktet, ej i ett fiktivt tillkommande lif.

Hvad som saknades i den kinesiska kulturen var den *abstrakta vetenskapen.* Buddhismen, som odlat en del däraf, synnerligast matematiken och astronomien, har först meddelat kineserna dessa studier; men den västerländska kulturen har det varit förbehållet att utbilda helheten af de abstrakta vetenskaperna. Också var Konfutius' konstruktion endast empirisk; för att kunna utvecklas behöfver den en grundval i de abstrakta vetenskapernas studium. Den kinesiska kulturen skall efterhand, såsom Laffitte visat, känna behofvet af odlandet af den sociologiska, den biologiska, den kemiska vetenskapen o. s. v.

På grund af frånvaro af den högre abstraktionen är det ock som kineserna sakna den *högre konsten,* ty idealisationen, hvarpå denna måste bygga, kan aldrig utgå direkt ur den konkreta erfarenheten, utan ernås först genom abstraktionens skapande af allmänna typer.

Konfutius meddelade sin undervisning i fyra klasser: för moralen, för tanke- och talkonsten, för politiken och för författarekonsten.

Själf ägnade han sig med ifver åt studiet af de gamle författarne och ordnade deras skrifter, som han utgaf i förkortningar; dessa kallas de *fem kanoniska böckerna* — »King» — hvilka tillsammans med fyra andra verk af Konfutius och hans lärjungar bilda Kinas *nio klassiska böcker.* De fem kanoniska böckerna äro: *Yi-king,* eller »Omvandlingarnes bok», innehållande Kinas äldsta läror och idéer, bl. a. tankar af Fo-hi; *Schu-king,* framställande förhandlingar af äldre kejsare, »de gamla sagorna»; *Schi-king,* innehållande heliga sånger; *Li-ki,* »sedernas bok»; och *Chun-tsien,* en historia öfver Konfutius' egen tid och den närmast föregående.

Af de fyra konfutianska böckerna utgör *Ta-hio* eller »Stora studiet» ett arbete öfver konsten att styra folken med vishet; *Chung-yung,* som är ut-

* Se P. Laffitte: *Considérations générales de la civilisation chinoise,* Paris, 1861.

gifven af Konfutius' sonson Tseu-sse, innehåller regler för människans uppförande; *Lun-yu* utgöres af filosofiska samtal och återgifver Konfutius' viktigare samtal med lärjungarne; och *Hitse*, som är skrifven af Meng-Tseu afser införandet af en filantropisk styrelseform.

* * *

Konfutianismen saknar hvarje spår till prästerskap, liksom till kastväsen; icke ens en kunglig kast finnes i egentlig mening. I stället för prästerskap har konfutianismen *de lärdes klass*, som, om den ock grundlagts långt före Konfutius, först af honom blifvit organiserad; dess inflytande såsom ett andligt element i det kinesiska samhället har allt intill våra dagar varit utomordentligt stort och alltid varit organ för ett regelbundet framåtskridande, för upplysningen och för sammanhanget i den sociala utvecklingen. De lärde, »doktorerna», ha vidare utgjort en motvikt — liksom den kyrkliga, andliga makten i andra länder — mot den kejserliga makten, som de ofta begränsat och hvars militära verksamhet de minskat, under det de desto mera befordrat en fredlig verksamhet inom industriens och forskningens områden. Äfven som organ för allmänna opinionen ha de lärde spelat en betydelsefull roll.

De lärdes klass blef efter Konfutius mer och mer inflytelserik inom de skilda kinesiska staterna; i hvilket rike en lärd än var född, kunde han bli ämbetsman eller minister i ett annat. Dessa doktorer begafvo sig från stat till stat för att meddela sina upplysningar och råd, och härigenom alstrades närmare beröring mellan skilda stater och spriddes likartade meningar och seder, så att en stor enhetsstat slutligen kunde bildas.

Icke blott forskningen, hvari historieskrifningen — alltid af konkret art — intog en framstående plats, utan ock administrationen och rättskipningen ha allt jämt legat i de lärdes händer i Kina.

Bland Konfutius' tidigare efterföljare framstår Meng-Tseu (f. omkring 400 f. Kr. i distriktet Schangtung, d. 314), såsom den störste; fadern dog i hans ungdom, och uppfostran leddes därför endast af modern, som emellertid visste så väl fullgöra sitt kall, att uttrycket »Mengs moder» blifvit ett ordspråk för en utmärkt uppfostrarinna. Meng-Tseu reste länge omkring i Kinas riken för att söka införa sina läror om dygd och rättvisa och en filantropisk styrelseform bland de styrande; de samtal han hållit med statsmän och lärjungar härom finnas samlade i den 4:de af de konfutianska böckerna, *Hi-tse*, som bär vittne om denne filosofs ädla och skarpsynta spekulationer.

Meng-Tseu, som i minnenas kult af kineserna far de högsta vördnadsbetygelser näst efter Konfutius, fick en synnerlig betydelse såsom konfutianismens upprätthållare, då denna lära allvarligt hotades under de politiska oroligheterna i 4:de årh. f. Kr., hvilka förberedde dynastien Tschous fall; en mängd nya läror framställdes nu — såsom Yang-tschus pessimism, Mi-teis allmänna kärlekens religion m. fl. — och hotade Konfutius' auktoritet, då Meng-Tseus kraftfulla uppträdande räddade densamma. Han fick ett betydligt inflytande genom sin undervisning och sina skrifter, och det var utan tvifvel på grund af hans ansträngningar, som konfutianismen ej utrotades i den stora förföljelse, som anställdes 212 f. Kr., under dynastien Tsin och under de tider efter 201 f. Kr., då dynastien Han omhuldade tauismen. Det stöd, som revolutionärer, synnerligast Schi-Hoang-ti, funnit

i Lao-Tseus sekt, grundades på den för densamma utmärkande ringaktningen för forntiden och föregångarne.

I nyssnämda förföljelse 212, som föranstaltades af Tsin-dynastiens grundläggare, Shi-Hoang-ti, Kinas förste kejsare, af politiska skäl eller för att ersätta det gamla länsväsendet med en central styrelse, befalldes, att *alla böcker skulle brännas* med undantag af Yi-king; mot detta helgerån uppträdde de konfutianske lärde på det mest oförskräckta sätt, hvarför despoten ej skydde att gå än våldsammare till väga och att genom massmord befria sig från dessa motståndare, hvaraf en gång 460 begrofvos lefvande.

Några år härefter dog denne kejsare; den andre kejsaren af Han-dynastien, Hoeti, »den välvillige» (mellan 194—188 f. Kr.), återkallade därför nyssnämda dekret mot äldre böcker, och ej långt efteråt gynnades de lärde åter på allt sätt af kejsar Wen-ti (179—150 f. Kr.), hvilken äran tillkommer att under inflytande af de lärdes klass ha gifvit Kina en representation och skapat »granskarnes råd», som skulle lämna kejsaren upplysningar. Detta har ofta verkat mildrande och hindrat godtycke i styrelsen; huru viktig Wen-ti fann dess fria verksamhet vara, synes däraf, att han upphäfde Shi-Hoang-tis' lag om förbud att granska styrelsens åtgärder. Hans klarsynta omdöme härom var följande: »Bland våra lagar finner jag en, som gör det till ett brott att tala illa om styrelsen; detta är emellertid ett medel att icke blott beröfva oss den upplysning, som vi kunna få af vise män fjärran från oss, utan ock att tysta munnen på ämbetsmännen vid vårt hof. Huru skall väl fursten på så vis bli underrättad om sina fel och brister? Denna lag har ock en annan olägenhet: under förevändning att folket har uppsagt trohet, lydnad och vördnad mot fursten, ifall någon synes protestera i de obetydligaste saker, anklagas han som upprorsmakare» o. s. v.

Efter många århundradens växlingar i styrelsen, då tidtals anarki var rådande, kom den för sina litterära intressen utmärkta Tang-dynastien på Kinas tron (618—905 e. Kr.) och under densamma ägde en stor reform rum i de lärdes klass genom införandet af *examens-systemet*. Det är uppenbart, att samhället måste ha någon säkerhet, att dess ämbetsmän ägde nödiga insikter, och sådan visste man nu förskaffa sig genom att fordra särskilda kunskapsprof innan någon fick anställning i statens tjänst; härigenom stärktes ock de lärdes klass betydligt. Flera examina infördes, och allt efter examensgraden fingo de lärde hädanefter sina anställningar.

Kinas examenssystem gäller trenne skilda grader: 1) *Sieu-tsai,* »blomstrande skicklighet»; 2) *Keu-schin,* »befordrad man», och 3) *Tsim-se,* »framgående lärd», grader, som kunna jämföras med de europeiska magister-, licensiat- och doktors-graderna. Den första graden berättigar till inträde i statens tjänst, den tredje förer till de högsta ämbetsställen; alla infödda få undergå profven. Dessa offentliga examina förtjäna så mycket mera uppmärksamhet som de med skäl ansetts såsom hufvudgrunden för det kinesiska samhällets långa varaktighet.

Offentliga skolor och akademier blefvo nu allt bättre organiserade i riket.

Sedan mongolerna blifvit herrar i Kina 1295, visade sig den oerhörda betydelsen af de lärdes klass: desse förvarade allt jämt den förvärfvade bildningen, och de barbariske eröfrarne blefvo genom dem civiliserade, sedan de insett nödvändigheten att bibehålla dem såsom ämbetsmän och lärare.

Kina har genom sina lärde fått ett stort antal utmärkta arbeten i historia, geografi, naturalhistoria, tekniska konster m. m., och åtskilliga af dessa äro oerhördt omfattande encyklopedier. Lärjungarne i Konfutius' skola

ha städse fullföljt mästarens exakta, tålmodiga och historiska forskningsmetod; deras verk ha, såsom sagdt, dock alltid varit af konkret natur och haft en väsentligen praktisk bestämmelse, men saknat den abstrakta vetenskapligheten.

Den ryktbaraste af Kinas äldre författare är SSEMA-TS-IN (f, 145 f, Kr. i Schen-si), »Historiens fader», »Kinas Herodot», hans verk *historiska memoarer* utgöres af 130 delar, afhandlande Kinas utveckling under två årtusenden.

Den förnämste encyklopedisten i medeltiden är MA-TUAN-LIN (f. 1245 i Kiang-Tsi., d. 1325), hvars verk omfattar i 348 delar administration, handel, industri, undervisning, kult, historia, astronomi, geografi o. s. v., och detta verk har sedan blifvit fortsatt ända in i vår tid.

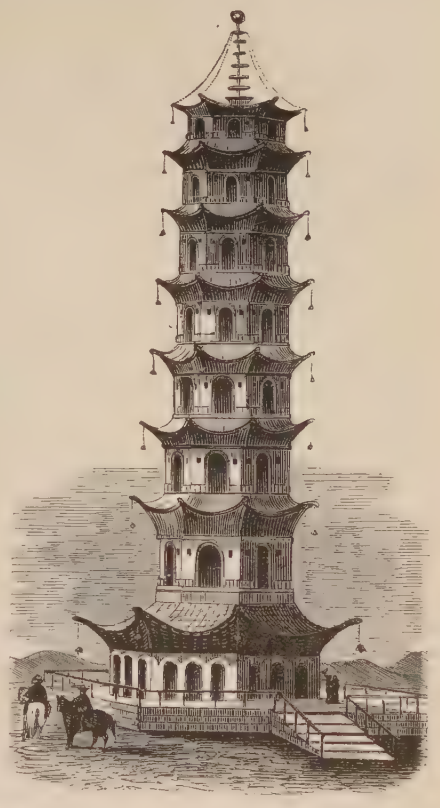

Fig. 179. *Buddhistiskt tempel »Tacksamhetens torn»* eller *Porslinstornet i Nanking*, ett af den kinesiska byggnadskonstens mästerverk (fullbordadt 1439, på senare tiden jämnadt med marken, sedan blixten skadat detsamma).

Buddhismen i Kina.

Såsom förut framhållits, infördes *buddhismen* i Kina redan 217 f. Kr. och vann därpå en sådan spridning, att den under Handynastien 65 e. Kr. erkändes af kejsaren som en tredje statsreligion; från 4:de årh. började stora pilgrimsskaror att under 6 århundraden ständigt uppsöka det »heliga landet», där Buddha, som kineserna kalla Fo, lefvat, och det är flera af desse kinesiske pilgrimer vi ha att tacka för många viktiga upplysningar om buddhismens historia på dessa tider.

Många kejsare ha understödt buddhismen, som trots införandet af en mängd förvirrade teologiska begrepp ej rubbat, utan blott på underordnadt sätt modificerat det af konfutianismen organiserade kinesiska samhället, hvarför t. o. m. buddhister ej försummat den äldre kulten. Fram i 9:de årh. funno dock kejsarne nödvändigt att sätta en gräns för buddhismens spridning, enär den alstrat allt för många sysslolösa munkar och nunnor och det i Kina är en plikt för alla att *arbeta*. I allmänhet har den ynnest, kinesiska kejsare visat buddhismen samt tauismen, varit ett tecken på tillbakagång i såväl socialt som intellektuellt afseende; med hänsyn till herraväldet i Tibet och Tatariet har dock buddhismen varit till nytta för Kina.

Öfverallt i det kinesiska riket finnas kloster och tempel för denna kult, och i allmänhet innesluta templen tre dyrbara Buddhabilder. Denna buddhistiska treenighet har här mestadels en helt social betydelse, utmärkande det förflutna, det närvarande och det kommande. Dessutom finnes en mängd

andra bilder, föreställande helgon af lägre rang, Buddhas lärjungar och apostlar. Vanligt är att i dessa tempel finna trollstafvar m. m., som är ämnadt att användas till förutsägelse af tillkommande ting. De mera ryktbara templen (fig. 179) äro rikt smyckade, och vissa afdelningar göra ett djupt intryck, som stärkes af den högtidliga stillheten. I dessa tempel tjänstgöra ett stort antal präster, kallade *bonzer,* och kulten består i åkallan under nedfallande till jorden, afsjungande af enformiga melodier och högtidliga processioner. Folket tager ingen egentlig del i kulten, utan synes inſinna sig mest för att se på en mer eller mindre teatralisk föreställning, utom på vissa årsdagar, då reliker förevisas. Bonzerna lära i tempeltjänsten aldrig ställa uppmaningar till folket rörande lefvernet, utan blott rörande penningbidrag.

Bonzer ha upplyst kristna missionärer, som frågat dem om Buddhabildernas betydelse, att dessa »blott äro symboler: de finnas för att fasthålla tanken; har detta skett, behöfvas de ej; allt beror på hjärtelaget; är detta rätt, så är allt väl, — — Bilderna behöfvas för massan, som ej kan hållas vid religionen utan dylika medel».

Buddhismen är antagen af en stor del af den lägre befolkningen; det är dock mest äldre personer, som hylla läran, hvilken numera går starkt tillbaka. De buddhistiska klostren och templen, hvaraf funnits många ryktbara, förfalla och inga nya byggas i stället; bonzerna äro i allmänhet okunniga och ringaktas liksom deras religion af de bildade kineserna, under det folket ofta gör narr af dem, och man framställer dem på teatrarne i de löjligaste och simplaste roller.

Kinas statskult.

Förutom tauismen, konfutianismen och buddhismen, som numer ej äro statsreligioner, finnes det en *officiell statskult,* som utöfvas endast af kejsaren och hofvet och hvarigenom styrelseskicket får sin teokratiska karaktär. I denna kult anställas offer till Himlen af kejsaren, som ensam anses hög nog att dyrka denna fetisch; men syftemålet härmed är numer blott att i folkets ögon höja kejsaren, som ock betraktas såsom besläktad med himlen. Äfven åt jordens och frukternas andar offrar kejsaren jämte de feodala furstarne. Aflidna kejsares minne dyrkas i denna kult, liksom ock minnet af stora personligheter, män och kvinnor, som gjort samhället tjänster, och till dessa anställa de högre kejserliga ämbetsmännen, mandarinerna, officiella offer.

Den enda statsreligionen i Kina är: lydnaden mot kejsaren och hans ämbetsmän; den kinesiska statsläran stadgar: kejsaren är Himlens Son, aristokrater och statsmän äro kejsarens barn och folket är aristokraternas och statsmännens barn», hvarför barnavördnad mot alla öfverordnade inskärpes, och folket uppmanas att lyda kejsardömets lagar och odla vördnadsfulla tankar om statens tjänare.

Gentemot öfriga religioner är styrelsen lika tolerant, lika likgiltig, utom då politiska planer spåras där bakom; det har ock uteslutande varit politiska skäl, som gifvit anledning till de kristnas fördrifvande — sedan staten förut icke blott tolererat dem, utan t. o. m. byggt kyrkor åt dem, såsom skedde i 7:de och 8:de årh., då nestorianska kristna funnos i Kina. Först då dessas präster blandade sig i politiken, föll deras kyrka, och af samma anledning ha katolikerna fördrifvits från Kina i nyare tiden.

Det är tvifvelsutan erfarenheten om religionsstridernas faror för staten som gjort, att många kejsare genom förordningar och läror sökt göra folket likgiltigt för de skilda religionssystemen.

Sedan konfutianismen, buddhismen och tauismen under århundraden täflat om öfvervikten och med förbittring bekämpat hvarandra, ha numera sedan länge alla strider därom upphört och allmän tolerans, ja verklig likgiltighet råder. Emellertid är konfutianismen, som bekänts af alla de störste män i Kina och är den bildade klassens religion, alltjämt grundvalen för det sociala och politiska lifvet; det är ock dess lärde, som åvägabragt nyssnämda resultat, då de med sina kvicka och satiriska flygskrifter oaflåtligt gisslat »förnuftets doktorer» och bonserna för deras vidskeplighet.

Kinesernas likgiltighet i religionssaker framgår bäst af vissa talesätt och artighetsformler, som användas, då främlingar vilja göra bekantskap med hvarandra. Den ene frågar den andre, hvilken upphöjd religion han tillhör, och hvar och en prisar nu den religion han ej bekänner samt slutar med orden: *Put-tun-kiao-tun-ly:* »religionerna äro mångahanda, förnuftet är blott ett, vi äro alla bröder!»

Någon söndag eller särskild hvilodag i veckan finnes ej i Kina, och endast få festdagar finnas eljest under året; sådana firas hufvudsakligen blott vid nyåret. Folket är genomgående praktiskt, konkret och intresserar sig egentligen blott för de individuella behofven. Men likväl har det ej urartat, på grund af en starkt utpräglad samhällighets- och fosterlandskänsla, som fått sitt högsta uttryck i förfädernas kult, samt en obestridlig allmän moralitet, upprätthållen genom enkla budord och tänkespråk af de stora religionsstiftarne.

* * *

Om *kinesernas moralitet* ha vi sett många omdömen af européer, som lång tid vistats i Kina; sålunda säger skotten J. Scarth,* som tillbragt 12 år i detta land och visat sig vara en ifrig vän af den protestantiska missionen därstädes, att kineserna ej ha sökt helga lasten, utan att de tvärtom upphöjt och förgudat kyskheten, att deras ärlighet är sådan, att man snart sagdt aldrig hör talas om att värdefulla varor eller penningar, som lämnas köpmän eller tjänare, undansnillas, att sådana ligga framme på ett sätt, som man ej drömt om i England, att skrifna förbindelser samt eder ej brukas, då man tror hvarandra på ordet (i stället för vittnesed inför rätta erinras om de för mened stadgade straffen), att dryckenskap är utomordentligt sällsynt och att polis ej behöfves.

Utanför Kina ha kineserna ock gjort sig väl kända på senare tiden, synnerligast genom den öfverhandtagande utvandringen till Amerika, och här ha flera omdömen om deras moral fällts, som förtjäna uppmärksamhet dels för sanningarna, dels för osanningarna däri. Sålunda säger den komité, som 1878 tillsattes af Förenta Staternas kongress för undersökandet af den kinesiska frågan, att »kinesen är nykter, flitig, tålmodig, godlynt och lydig», och en kalifornisk domare, Heydenfelt, som kallats af komitén att afgifva sitt yttrande, sade: »det finnes icke några hederligare, ärligare och mera laglydiga handelsmän än de kinesiska».

* Se hans arbete *Twelve years in China,* Edinburgh, 1860.

Emellertid äro kineserna genom sin flit och sin måttlighet de hvitas farligaste konkurrenter och arbeta för halfva priset mot dessa, och här ha vi att söka orsaken till det mot dem rådande hatet i Amerika. Öppet erkännes i pressen, att »deras dygder äro deras fel; om de vore mindre sparsamma, mindre arbetsamma och återhållsamma, mindre billiga, skulle de icke längre bli missunnade».

Att de religiösa förhållandena i allt detta spela en betydlig roll, är otvifvelaktigt; årtusendens andlig nykterhet och frihet från vidskepelse i förening med visa sederegler ha ej kunnat förfela att hos millioner skapa praktisk duglighet och verksam moralitet. Nu anklagas emellertid kineserna ofta för de förtjänster, som de onekligen besitta, och nationalhatet samt kampen för tillvaron ha uppenbarligen diktat flertalet af de fel, hvarför de beskyllas. Sålunda mena somliga, som tala i den europeiska moralens namn, att »kineserna hata allt som vi älska, de förakta det som vi beundra, de utöfva som dygder eller fördraga som nödvändighet hvad vi fördöma, de äro menedare, utsväfvande, utan heder, utan religion, utan tro»*.

Att ej alla kineser äro goda människor, är tydligt, synnerligast i betraktande däraf, att ett stort antal utvandrare tillhör samhällets lägsta klasser; men är ej förhållandet detsamma bland de europeiska utvandrarne? Hvem vågar påstå, att desse i allmänhet utmärkt sig för större sedlighet än kineserna; Och hvem tror, att guldgräfvarne i Kalifornien förmått ingifva kineserna någon aktning för den amerikanska och den europeiska civilisationen?

De kinesiska utvandrarne till Australien ha ock fått ett godt namn om sig; sålunda har statistiken visat, att det bland 20,000 kineser i Viktoria förekom mindre brott än bland 10,000 engelsmän och andra européer.

Å utvandrarefartyg äro kineserna de stillsammaste passagerarne; endast då de behandlas med råhet och emot aftal, resa de sig mot befäl och manskap.

Kristna missionen i Kina.

Den namnkunnige spanske jesuit-missionären F. Xavier (d. 1552), som införde kristendomen i Japan, hade för afsikt att äfven i Kina införa läran, men hann ej dit, då döden bortryckte honom. Mot slutet af 16:de årh. började dock en annan jesuit, italienaren M. Ricci (d. 1610 i Peking) att förkunna kristendomen i detta land, och det lyckades honom och hans medbröder att gifva läran en ej obetydlig spridning. Fastän tusentals kineser vunnos därför, anses omvändelserna dock blott ha varit helt ytliga eller utan verklig tro — en mening, som äfven katolska författare, t. ex. Cantu, dela.

Ricci gick till väga med utomordentlig klokhet, sedan han fattat nödvändigheten att vinna regeringen: han klädde sig i de kinesiska lärdes dräkt och visade den största tolerans för statskulten.

Jesuiterna vunno insteg hos kejsarne hufvudsakligast genom sina vetenskapliga kunskaper — i matematik och astronomi o. s. v. — som gjorde dem eftersökta och väsentligen genom dem infördes i Kina; Ricci, som skref en geometri på kinesiska, blef presenterad vid hofvet, och en senare missionär, den framstående matematikern Schall, blef kejsar Kanghis lärare och personliga vän och förstod t. o. m. att göra honom gynnsamt stämd för

* *Report of the House Committee of Congress*, Febr. 1878.

romerska kyrkans läror. Schall misstänktes emellertid att — i enlighet med jesuiternas hufvudmål: påfvedömets välde i världsliga som andliga saker — söka få inflytande på de viktigaste regeringshandlingar, hvarför inflytelserika män vid kinesiska hofvet föranstaltade, att han och hans närmaste blefvo anklagade (1666) för en hemlig sammansvärjning, som skulle haft till mål att uppvigla folket mot regeringen och inbilla detsamma, att Europas furstar skulle ha rättmätiga anspråk på Kinas tron. Schall undslapp visserligen, men senare upptogs anklagelsen mot andra missionärer. Emellertid hade antalet af nyomvända vuxit betydligt och den ena kristna kyrkan efter den andra blifvit uppbyggd i såväl Peking som i provinserna; Kanghi själf skref till kristendomens förmän och lät på egen bekostnad bygga kyrkor, och missionärerna erhöllo genom ett edikt 1692 tillstånd att predika och döpa hur mycket de ville. Det var emellertid ej den kristna religionen kejsaren värderade, han hade först och sist blicken på europeernas *vetenskaplighet*, hvars öfverlägsenhet öfver kineserna han fullt insåg, hvarför han ock anförtrodde ledningen af den matematiska lärostolen åt jesuiter.

Denna jesuiternas mission var därför af helt annat slag än andra kristna missioner och blef af en viss betydelse genom höjandet af Kinas vetenskaplighet och genom de underrättelser Europa fick om kineserna; men eljest medförde den ingen nämnvärd ändring i Kinas odling.

En annan framstående missionär, som åtnjöt Kanghis ynnest, var fransmannen Parenin, som kom till Kina 1698 och förblef där till sin död (1741); som ledare för ett läroverk efterträddes han af den ryktbaraste af jesuiterna i Kina, fransmannen Gaubil, som kom till detta land 1723 och vann kejsarens hela förtroende samt blef, på grund af sin kännedom om kinesiskan, tatariskan och mantschu-språket, tolk vid hofvet i Peking, där han dog (1759). Åtskilliga andra jesuiter gjorde sig ock bemärkta för lärdom och nyttiga offentliga tjänster.

Framgången föranledde påfvestolen i Rom, som dock ogillade jesuiternas toleranssystem, att till Kina utsända nya missionärer, tillhörande fransiskaner och dominikaner-ordnarne. Dessa började sin uppgift med att tvista om huruvida kinesiska namn och bruk vid gudstjänsten borde bibehållas, och under dessa strider gjorde sig kristendomens förkunnare förhatliga för såväl kejsaren som folket. Förföljelser började snart anställas mot den kristna missionen i Kina: de flesta missionärer kastades i fängelse eller sändes ur landet och kyrkorna jämnades med jorden. Edikt, som förbjödo kristendomen i Kina, kommo till stånd, ej för den kristna *religionens* skull, utan emedan dess förkunnare voro fientliga mot det allmänna tänkesättet och uppträdde med meningar, hvilka stredo emot det system, som var regeringens grundval.

Kristendomen blef dock ej fullständigt utrotad i Kina, utan har allt sedan delvis fortsatt sin mission, ehuru dess missionärer ibland haft hårda strider att bestå och någon gång fått lida döden för sin verksamhet.

I allmänhet ha dock de lokala myndigheterna, på grund af den rådande likgiltigheten i religionssaker, varit mycket efterlåtna med de kristna.

Senare mått och steg af kinesiska regeringen, hvarigenom alla europeer förbjudits att inträngа i det inre af landet, ha försvårat missionärernas arbeten; de ha måst inskränka sig till att söka inverka på kustbefolkningen, förnämligast genom utdelandet af religiösa skrifter, bibeln, traktater m. m., och detta medel kunde ju vara verksamt nog, då hvarje kines kan läsa.

Emellertid har regeringen i nyare tider utfärdat edikt äfven häremot, af fruktan för det europeiska prästerskapets politik; det af 1837 innehåller bland annat följande karaktäristiska förklaringar:

»Dekret. — Rörande strängt förbud mot kristendomen, konfiskation af utländska böcker, förbättrandet af människohjärtat samt upprätthållandet af god ordning. — — På kejsarens befallning kungöres härmed för folket, att på olika tider europeer inträngt i det inre af riket för att predika kristendomen, hemligen trycka böcker, hålla religiösa sammankomster och bedraga en hel hop människor. — — — Engelska fartyg foro i våras under falsk förevändning längs Kinas kuster och utdelade böcker, och då dessa böcker uppfordra till att vörda och tro på denna religions öfverhufvud, Ye-su, så är det tydligt, att denna religion är den kristna, hvilken på olika tider blifvit förföljd och förvisad ur Kina. — — Den, som ej inom sex månader utlämnar de förbjudna böckerna, gör sig förfallen till det strängaste straff. — — Det är Eder plikt att läsa nyttiga böcker, och vi måste lära Eder något. Men hvarför skolen I *tro på sagor*, hvilka sakna all grund och blott fördärfva Edert hjärta? Hvarför söken I snöd vinning och störten Eder för den skull i olyckans afgrund»

Fastän regeringen gång på gång utfärdat förbud mot kristendomen, tolereras den ändå mångenstädes, och tillträde till vissa platser har i nyare tiden lämnats; sålunda öppnades 1841 fem kinesiska hamnar för europeer, och här tillstaddes fullständig religionsfrihet. Omnämnas bör, att den amerikanske missionären och läkaren PARKER därpå länge verkade ostörd som styresman för ett sjukhus i Kanton, hvilket anlades för religiösa och filantropiska ändamål, och att hans verk blifvit fortsatt af andra missionärer, GUTZLAFF m. fl.

Men att kinesiska regeringens farhågor för upproriska rörelser på grund af de kristna missionärernas verksamhet ej varit ogrundade, därpå lämnar oss *Tai-ping-upproret,* som bröt ut 1849 och hotade antaga stora dimensioner, ett ojäfaktigt bevis. Detta har såväl J. SCARTH i sitt arbete *Twelve Years in China* (1860), som missionären J. EDKINS i *Religious Condition of the Chinese* (1859) m. fl. ådagalagt, då de sökt väcka sympati för de upproriske genom att visa, att de voro kristna. Sammanhanget med Gutzlaffs missionsverksamhet framgår häraf, och själf säger denne i ett arbete, att ledaren för upproret hade *räknat på hjälp af utländingar;* visst är, att flera af deltagarne varit Gutzlaffs lärjungar och döpts af honom. Scarth beklagar sig öfver att Englands regering intet gjorde för att gynna den upproriska kristna rörelsen, utan tvärtom ställde sig på kinesiska regeringens sida, ja, han nästan yrkar på ett verkligt *korståg* till fördel för de kristna Taipingerna och uppträder fullständigt såsom orostiftare för att befordra kärlekens och fridens religion. Engelska regeringens ämbetsmän ha åter, säger han, »sökt dölja ljuset och låtit Kina förbli i nästan hedniskt mörker». Samme författare har dock i samma arbete visat oss på det mest slående sätt kinesernas moraliska öfverlägsenhet och de lågheter, europeerna alltför ofta tillåtit sig gentemot dem: sådant virrvarr bevisar, huru nödvändigt det är att fullständigt aflägsna den kristna dogmatiken från all politik och att grunda Europas förhållande till främmande folk endast på en sant vetenskaplig och mänsklig politisk lära.

Scarth omtalar, att en af upprorets upphofsmän »fått traktater af en missionär, omfattat dyrkan af den sanne Guden, tagit delar af bibeln, tio budorden och några af lärarnes fanatiska idéer som ledning samt sades

t. o. m. ha sökt förhållningsregler af en af de utländska missionärerna», och tillägger betecknande, att »den goda säden fallit i god jordmån»! Han vill t. o. m. ursäkta de nedslaktningar af moståndare, som upprorsmännen ibland föröfvade, med att påpeka dylika i 10 kap. af Josua bok, hvilken man vet lästes af Tai-pingerna! Desses anförare antog titel af kejsare och kallades Tai-ping-wang, och deras himmelska rike skulle bli »frid på jorden!»

De flesta Tai-pinger tillhörde det lägre folket (flera hade varit tjänare hos europeerna) och tyckas icke ha haft någon idé om den kristna religionens verkliga innehåll, utan tagit saken endast från praktisk synpunkt (d. v. s. störtandet af den härskande dynastien och öfvertagandet af makten); och huru litet nogräknade ledarne voro, synes af Edkins uppgift, att de läto nya bundsförvanter få dopet efter blott en dags undervisning! Tai-ping-wang förklarade sig direkt härstamma från himlen och vara näst Frälsaren i rang, hvarför han ock kallade sig Guds andre son; en tid kallade han sig ock den Helige Ande.

Det första, man kan begära af nationer, som vilja införa sina idéer bland andra nationer, är att de förra skola vara utmärkta för mera ordning och moralitet än dessa, frihet från anarki samt klarhet i de religiösa begreppen. Men det första kineserna iakttagit hos europeerna har tvärtom varit anarki i såväl politik som industri samt en oerhörd splittring i kyrkligt afseende. Denna har ock yppat sig i Kina, i det protestanterna valt en annan kinesisk benämning för att beteckna Gud *(Schang-te)* än katolikerna *(Tin-chu)*, på det kineserna skulle förstå, att de ej hade samma religion som katolikerna! Kineserna ha dessutom sett så många drag af råhet, våldsamhet och svekfullhet hos europeerna i Kina, och i Kalifornien, Väst-Indien, Peru och Australien ha de vidare ingalunda fått se de kristna i en vacker dager, hvarför det ej är att undra på, om de fått en högre tanke om sig själfva och det himmelska riket än om »barbarerna» och deras länder.

Europeerna ha städse betraktat kineserna endast som en underordnad del af människosläktet, hvaraf kan göras pengar, och deras handlingar stå så ofta i strid mot de läror de förkunna, att kineserna kunna ha allt skäl att uppträda som missionärer bland de kristna för att inpränta Konfutius' ord: »Gör ej andra hvad du ej vill, att de skola göra dig.»

Japan.

Sintoismen. Buddhismen. Konfutianismen.

Japanesernas ursprungliga fetischism finnes, liksom kinesernas, än i dag i en modifierad form, vanligen kallad efter kinesiska benämningen *Sintoism*, ehuru japaneserna själfva kalla den *Kamino-Mitsi*. Båda namnen betyda »gudarnes väg» och häntyda på dyrkan af såväl stjärngudar som halfgudar eller landets förgudade kejsare och hjältar, *Sin* eller *Kami*, samt öfver hufvud taget förfädernas andar, som här hållas i den största ära. Titeln »Kami» eller *Hotoké* gafs ursprungligen åt de sju mytologiska personligheter, som — i likhet med indiernas sju rishis — förekommo i Japans tidigaste historia såsom de himmelska gudar (de sju planeterna), hvilka utgjorde den första dynastien: *Ten-sin-sitsi-dai;* den gafs ock åt de fem jor-

diska gudar, som utgjorde den andra dynastien: *Sin-sin-godai* och af hvilka den förnämsta var solgudinnan *Ten-sio-dai-sin*, Sinto-religionens högsta gudom, upphofvet till den japanska nationen. Från henne anses Japans teokratiska öfverhufvud, mikadon, härstamma i rätt nedstigande led. Under hvarje generation tilltager antalet af *Kami:* hvarje fosterlandsvän, hvarje hjälte, hvarje person i nationen, som genom krigiska bedrifter, helig vandel, almosor eller underverk framstått, införes i minnenas kult genom att af den andlige kejsaren kanoniseras som *Kami*.

Förutom dessa förgudade hjältar och helgon antagas särskilda Kami råda öfver naturens skilda områden och element; hvarje ort har alltså sin särskilda skyddsgud; häraf har inträffat, att man öfverallt upprest altaren och tempel åt gudarne: bergens, vattendragens, himlens, helgonens o. s. v., hvilkas antal ibland uppgifves i rundt tal till en million.

Den stora solgudinnan *Ten-sio-dai-sin* ägnas den högsta dyrkan, under det de lägre Kami betraktas som egentligen medlare eller änglar. I Sinto-templen, kallade *Mia,* finnes emellertid ingen bild af gudinnan, utan i dess ställe en eller flera speglar öfver altarne såsom symbol af den renhet, som bör finnas hos hvarje sann dyrkare; eljest utgöra blott några få moraliska inskrifter kring speglarne templens hela utstyrsel. I närheten af templen, som äro mycket talrika och finnas i hvarje stad, ligga bostäder för prästerna och deras familjer; celibatet är ingen förpliktelse för prästerna, hvilkas hustrur betraktas som prästinnor och ha särskilda åligganden att fylla. Prästkasten äger att befatta sig med världsliga sysslor, men behöfver det ej, då den har sitt uppehälle af frivilliga gåfvor till templen samt dessas grundegendomar, som tillstädja dem att lefva sorgfritt och bistå andra med en enkel gästfrihet.

Den kyrkliga hierarkien utgjordes förut af den andlige kejsaren, mikadon, kyrkliga domare, kejsarens hof, präster och munkar.

Liksom korset i kristna kyrkor, så är en vid templet stående pelare med en ständigt brinnande lampa ett utmärkande tecken i sinto-religionen; karaktäristiskt är ock ett halmrep med vidfästa remsor af papper och strå — *schime* — hvilket är sträckt kring de sintoistiska templen för att afhålla onda andar. För allmosor finnas kistor och bössor, slutna med stora lås, utställda öfverallt.

Inför solgudinnans spegel förrätta de troende vid alla tider på dagen sin andakt; sedan de ringt på en klocka och klappat i händerna för att vända gudinnans uppmärksamhet på bönen, nedfalla de och bedja andaktsfullt, hvarpå de kunna sinsemellan samtala om hvad som helst. I allmänhet följer enhvar endast sin egen håg för gudstjänst, och ingen bestämd tempeltjänst finnes utom vid vissa högtider, då hela menigheten församlas därvid.

Barn ses ofta leka i templen utan någon sorts hänsyn till ställets helgd; t. o. m. den heliga klockan skonas då ej. Men detta förhindras ej, utan tolereras fullständigt, då bekännarne af sintoismen anse glädje och lycka i denna värld vara ett eftersträfvansvärdt mål, hvarför de ock gärna se yttringar däraf och betrakta sorgsenhet som en olämplig själsstämning, då man vill nalkas gudarne. Också äro japaneserna i allmänhet ett gladt folk, som vet att taga lifvet från dess ljusa sidor och glädja sig åt den jordiska tillvaron, som ingen jämmerdal är för dem.

Sintoisterna antaga, att själen efter döden kommer till ett salighetsland, beläget just under gudarnes 33 himlar, att den goda människans själ kom-

mer dit utan dröjsmål, under det den dåligas nekas inträde och dömes att irra kring en viss tid, som står i förhållande till begångna brott. Något helvete eller något osalighetstillstånd känna sintoisterna ej till; ej heller känna de till någon djäfvul, om ej det onda väsen, som de anse finnas i räfven, ett i Japan mycket skadligt djur, hvarför ock somliga mena, att de dåliga människornas själar efter döden ingå i räfvar.

För att vinna inträde i salighetslandet omedelbart efter döden samt ernå jordisk lycka i detta lifvet föreskrifver sinto-religionen fem hufvudvillkor: 1) hjärtats inre renhet; 2) from afhållsamhet från allt, som gör en människa oren; 3) noggrannt iakttagande af de stora högtiderna och helgdagarne; 4) pilgrimsfärder till heliga orter; 5) kyskhet och köttets kufvande.

* * *

Jämte sintoismen har *buddhismen*, sedan den 552 e. Kr. infördes från Kina, under skydd af prins Schoto Kudaischi, mikado Bitatses brorson, varit folkreligion i Japan; den har dock i flera afseenden modifierats genom att lämpa sig efter den äldre religionen, som likaledes undergått förändringar genom buddhismen, därvid en egendomlig blandning af de båda religionerna uppstått, hvarigenom de mångenstädes mera särskiljas på prästernas kläder än på grund af tydligt angifna dogmer. Följden häraf har blifvit, att en mängd sekter uppstått — man räknar 14 — ehuru dessa egentligen blott finnas inom de kyrkliga samfunden, ej bland folket, som är helt likgiltigt för religionssaker. Buddha har för japaneserna blifvit en Kami och de buddhistiska prästerna, bonserna, ha befolkat himlen med en mängd japanska helgon och i sina tempel beredt plats äfven för dessas bilder.

Det var emedan sintoismens ursprungliga lära hade i traditionen och de heliga böckerna så ovissa dogmer om gudarne och deras makt samt om tillståndet efter döden m. m., som buddhismen så hastigt spriddes i Japan efter införandet hit och som den snart delade sintoisterna i två sekter: konservativa, som bibehöllo den äldre religionen oförändrad, *Juitz*, som varit så fåtaliga, att de nästan endast utgjorts af prästerna, samt sådana, som sammansmält sintoismen med buddhismen, *Riobus*, utgörande flertalet sintoister. Äfven mikadon och hans hof ha hört hit, och här ha kejserliga prinsar fått bekläda de förnämsta buddhistiska ärkebiskops- och biskopsdömen.

Af Japans skilda religions-sekter förtjäna isynnerhet följande tre att framhållas: *Yodo*-sekten, till hvilken den världslige kejsaren, »schogun», hört och hvars präster alltid lefva i celibat, lifnära sig af växtföda och ständigt repetera bönen: jag ber till Buddha; *Schoritzu*-sekten, lefvande ett än mer asketiskt lif än den förra, utmärkande sig för en hög grad af intolerans och sysselsättande sig med diskussioner öfver teologiska frågor; samt *Montu*-sekten, som åter förkunnar en glad lefnadsfilosofi och tager lifvet från dess ljusa sida, hvarför ock dess präster lefva gifta, och kulten, som är lockande och praktfull, ej fordrar späkningar, botöfningar eller pilgrimsfärder.

Införandet af buddhismen i Japan medförde en mängd handtverkare, konstnärer och läkare, hvilka länge utgjorde japanesernas lärda kast.

Japans forntida teokratiska öfverhufvud, mikado, var intill 1186 landets såväl världsliga som andliga regent, men efter detta år intill 1867 endast andlig kejsare eller påfve. Buddhismen medförde frön till oenighet i landet,

och denna tilltog mer och mer med åren på grund af stridigheter mellan de sintoistiska och buddhistiska prästerskapen, ehuru ock rivalisering mellan de stora länsherrarne medförde svåra slitningar. Liksom Tysklands politiska intressen i 16:de årh. kämpade om makten under form af religionsstrider, så blefvo de religiösa sekterna i Japan småningom partier kring två mäktiga ätter, Taïra och Minamoto; i det borgerliga krig, som deras täflan om makten medförde, deltog slutligen hela landet, och det slutade först med Taïras nästan fullständiga utrotande 1186. Segervinnaren, af Minamotoätten, gjorde sig därpå till landets högste militärchef, *schogun* eller världslig kejsare, undanträngande mikadon, som tillhölls att — så godt som en fånge — lefva i sitt palats i Kioto, Japans gamla heliga stad. Här har mikadon nära 700 år endast utöfvat religions-chefens funktioner eller varit andlig kejsare, tills han af den högre aristokratien sattes i spetsen för en revolution 1867, som medförde schoguns störtande, hvarpå mikadon åter blef landets högste såväl världsliga som andliga styresman, omorganiserade hela landets styrelse och flyttade sitt residens till Yeddo, som hädanefter kallats Tokio.

Buddhismens öfverhufvud blef nu *stor-bonsen* eller Daïri, som bor i ett stort kloster i Kioto och denne, jämförlig med Dalai-Lama i Tibet, vördas nästan som en gud.

Bonserna lefva i stora kloster (fig. 176, sid. 426) på gåfvor af troende, som besöka templen, hvilka de underhålla och där de utföra kultens enkla ceremonier: bönläsning och psalmsång; vid högtider utföras festliga ceremonier. Öfverensstämmelsen mellan buddhisttemplen i Japan och katolska kyrkorna har alltid förvånat europeerna: bönerna, som vanligen läsas på ett okändt indiskt tungomål (utom i monto-sekten, som begagnar folkspråket därtill), det ständiga upprepandet af vissa formler och kontrollerandet medelst radband, rökelsen, ljusen å altarne, ringandet med klockor, prästernas vida och fladdrande kläder samt rakade hufvuden, processionerna, celibatet, fastorna, vallfärderna, klostren o. s. v.

I likhet med katolska kyrkan drifver den buddhistiska kyrkan här en betydande handel med vidskepelsen, ty fruktan för helvetet och skärselden, som tillsammans utgöra de japanesiska buddhisternas *Dschinkoku,* låter stora summor strömma till prästerna för förböners anställande.

Ett högst egendomligt sätt att bedja till helgonen, som ibland användes, är att tugga tryckta böner, som bonserna sälja, och därpå kasta dem i ansiktet på statyerna, som därför ock ofta synas besatta med dylika papperssuddar.

Vid vissa högtider uttagas helgonabilderna ur templen och föras på rikt utstyrda vagnar, omgifna af ett brokigt följe, omkring till beskådande — uppträden, som skola ha all likhet med maskerader.

Öfver bonserna uttalas olika omdömen: somliga ringaktas såsom osedliga, under det andra prisas för sin dygd och sin förmåga som predikanter. Fordom var all lärdom samlad i deras kloster, kyrkorna voro skolor och härifrån utgingo alla vetenskapliga framsteg. Emellertid ville prästerna, liksom katolska prelaterna i medeltiden, tillvälla sig utomordentliga rättigheter och deras växande makt satte de stora länsherrarne i skuggan; dessa reste sig däremot i 16:de årh. och lyckades efter en hårdnackad strid kufva det klerikala öfvermodet. Numera har, synnerligast efter revolutionen 1867, antalet bonser förminskats.

Sedan mikadon åter blifvit landets högste styresman, har buddhismen upphört att erkännas som statsreligion (1874); många tempel finnas visserligen ännu, men de upprätthållas endast genom frivilliga bidrag af troende.

Den enda lära, som jämte sintoismen och buddhismen utöfvar något inflytande i Japan, är *konfutianismen*, »filosofernas väg», d. v. s. de kinesiska lärdes samhälls- och moral-lära utan någon teologisk eller mystisk tro, Den har funnit en vidsträckt utbredning bland de bildade japaneserna och de världsliga kejsarne ha uppfört många tempel tlll Konfutius' ära. Dess lärare kallas moralister eller *sutos*.

Att konfutianismen tilltalat japaneserna, förstår man lätt i betraktande af den dyrkan dessa ägna de döde, hvilkas kult är den enda religionen för ett mycket stort antal. Grafvarne, som i mindre städer finnas i boningshusens grannskap, under det större städer måste ha särskilda begrafningsplatser, behandlas med mycken vördnad af folket och besökas ofta för nedläggande af blommor och kak-offer, därvid de besökande synas för europeer mera lifvas af glädjande minnen än nedtryckas af sorgen. Olyckor anses skola hemsöka dem, som underlåta att dyrka grafandarne, beroende på den fetischistiska föreställningen, att de döda föra en sorts lif och lika väl kunna skada som gagna de efterlefvande.

I de flesta hus finnes ett litet altare helgadt familjens aflidna medlemmar, hemmets skyddsänglar. De förmögnares begrafningar ske med mycken lyx; de fattigare begrafva sina döda nattetid för att jordfästningens enkelhet ej skall såra släktingarna. De döda begrafvas, sammanlagda i bedjande ställning, i kistor; likförbränning äger rum endast under epidemier.

Fordom offrade sig stora herrars tjänare frivilligt på de förres grafvar för att tjäna dem efter döden; från år 3 af vår tidräkning blef bruket förbjudet genom kejserlig lag, men det fortsattes ändock till slutet af 16:de århundradet.

Rivalisering eller intolerans finnes ej i Japan mellan de skilda religionernas bekännare, och styrelsen är neutral gentemot de olika sekterna; samvetsfrihet är en princip i styrelsens politik, och endast då landets institutioner hotas genom sektväsen, griper regeringen in däremot.

Bland den lägre massan äro åtskilliga vidskepligheter rådande, hvilket ej är att undra på, då man eftersinnar, huru många vidskepelser som ännu finnas bland europeerna; trollkarlar finnas sålunda, som föregifna sig ha umgänge med de aflidnes andar och förutsäga framtiden genom att frambesvärja helgonens andar o. s. v. Många tro på spöken och gengångare och en mängd sagor om troll äro i omlopp, liksom ock om vissa djur, först och sist kattorna, hvilka ha dåligt rykte om sig för de illasinnade planer, de anses anlägga om nätterna mot människorna.

Hvad beträffar den japanska nationalkaraktären i moraliskt afseende, så ha landets religioner bidragit att utveckla och stärka många goda egenskaper, såsom förmågan att lefva med få behof och enkla vanor, sinne för ordning och lugn, underkastelse för uppställda regler, lydnad mot myndigheter, vördnad för föräldrar.

Kristna missionen i Japan.

Några år efter det portugisarne öppnat handelsförbindelser med Japan, började den spanske jesuiten F. Xavier jämte flera andra missionärer sin missionsverksamhet i detta land, där kristendomen blef införd 1549; dessa

missionärer berättade, att de funno det japanska folket särdeles väl förberedt för att fatta den kristna läran, hvarför man måste antaga, att det intagit en hög moralisk ståndpunkt. Xavier förblef 2 år i Japan och hade sådan framgång där, att jesuitfäderna en mansålder därpå eller 1582 hade omvändt 150,000 infödingar till kristendomen och uppfört 200 kyrkor. Regeringens tolerans gentemot alla religioner underlättade den kristna missionen i hög grad; en katolsk författare från den tiden omtalar, att då buddhisterna framlämnat en petition till kejsaren om fördrifvandet af de kristna missionärerna, denne skall hafva förklarat, att då Japan redan hade 35 sekter, landet godt kunde ha en 36:te. Af många furstar mottogos missionärerna välvilligt, och en prins Sumitanda förekommer t. o. m. i den romerska kyrkohistorien bland de kungliga namnen på omvända. Fyra japanesiska adelsmän sändes af sina furstar som ambassadörer till Gregorius XIII (d. 1585) i Rom och återkommo först efter 8 år. Öfverallt åtnjöto missionärerna aktning och utöfvade snart ett betydligt inflytande i flera provinser af Japan, som en tid syntes bli en af påfvedömets nationer.

Men förhållandena ändrades, då kristendomen här som i Kina visade sig medföra eller befordra revolutionära rörelser och kom i strid med styrelsens politik. Den kristna missionens period kom därför att utmärka början till japanesernas afspärrningspolitik till eget skydd; dess äregiriga beskyddare portugisarne gjorde den världslige kejsaren misstänksam, då de skrutit med att de skulle med tillhjälp af missionärer eröfra världen, och ett parti upproriska länsherrar, stödjande sig på förbund med de kristna, eggade folket till resning mot den centrala makten. De kristne anklagades ock att ha uppträdt på ett förolämpande sätt emot sintoismens och buddhismens bekännare och deras tempel. Den energiske schogun Tyko-samas upplöste 1587 de kristnas förbund med de upproriske, och hans efterträdare Eyayes fördref därpå helt och hållet de fruktade och afskydda kristna sekteristerna genom kejserliga edikt 1624 och 1638, hvilka ock utestängde främmande nationer från Japan för framtiden.

Namnet kristen hade blifvit liktydigt med upprorisk, hvarför kristendomen måste fullständigt bannlysas; de kristne måste lämna landet eller öfverlämnades till bödlarne. De, som tillhörde hofvet, landsförvistes eller tvungos att afsvärja den nya tron.

Katoliker ha beskyllt holländarne i Japan att ha tagit del i utdrifvandet af de kristna för att ernå vissa fördelar. Halten af dessa beskyllningar torde emellertid inskränka sig till följande. Holländarne hade egentligen blott handelsintressen att bevaka i främmande världsdelar, ehuru de också sökte att till den protestantiska kristendomen omvända de folk, med hvilka de kommo i beröring, och de voro de första, som gjorde afbräck i de portugisiska och spanska koloniernas makt och romarkyrkans framgångar här. Japanska regeringen tyckes ha funnit fördelaktigt att gynna holländarne, då katolikerna voro alltför ifriga i sin mission och ständiga upprorsrörelser märktes framgå af de katolska missionärernas intriger. Den protestantiska splittringen af kristna kyrkan i Europa återverkade sålunda på förhållandena i Japan i förening med handelsintressen.

En viktig orsak till motgång i den kristna missionsverksamheten voro vidare de skilda munkordnarnes: jesuiternas, fransiskanernas och dominikanernas inbördes afundsjuka och sammandrabbningar, och detta jämte iakttagandet af en annan kristen sekt, protestantismen, hos holländarne, som lågo

i blodiga krig med spaniorerna i Europa, måste medföra den uppfattningen, att kristendomen vore liktydig med *fiendskap och krig*.

Förföljelsen blef våldsam, och i strömmar af blod dränktes hela den kristna missionen; den sista återstoden af de kristna, ungefär 40,000, som sökt skydda sig i Simabara, utrotades här i ett fruktansvärdt massmord 1638, förrättadt af schogun Yegas trupper. Holländarne hade dessförinnan försedt regeringen med kanoner och ammunition, men något aktivt deltagande i utrotningen synas de ej gjort sig saker till. Emellertid fick den holländska kolonien nära Nagasaki till belöning för lämnad hjälp rättighet att, i likhet med ett kinesiskt gille, fortfarande vistas i riket — ehuru i en bevakad, förödmjukande ställning — under det alla utländingar eljest förbjödos allt tillträde, ända tills Förenta Staterna 1854 tilltvungo sig tillträde till vissa hamnar, hvarpå flera europeiska nationer förskaffade sig samma rättighet.

Allt sedan de kristnas utrotning 1638 har missionen ej lämnat ett enda resultat i andligt hänseende, blott ett osläckligt hat till den kristna religionen.

Å den grafplats, där de kristna offren i Simabara jordades, sattes följande inskrift: »Så länge solen skall värma jorden, låt ingen kristen djärfvas komma till Japan, och låt alla veta, att själfva kungen i Spanien eller de kristnes gud (påfven) eller allas store gud, skall, om han bryter mot denna befallning, umgälla detta med sitt hufvud.»

Årligen har sedan den tiden en särskild korstrampnings-ceremoni tills nyligen uppförts i Nagasaki, för att invånarne skulle ådagalägga sitt hat till kristendomen; under fyra dagar pågick detta, och uppsyningsmän tillsågo rotvis, att alla, äfven barn, skulle trampa på kors och madonna-figurer (ungefär 1 fot i längd) af koppar, hvilka för ändamålet utlades på offentliga platser.

Sedan utländingar åter fått tillträde till Japan, ha kristna missionärer från åtskilliga sekter börjat förkunna sin lära och bygga kyrkor. Kristendomen är ej längre förbjuden genom något regeringsedikt. Likgiltigheten i religionssaker har emellertid gjort Japan till ett föga fruktbart fält för den kristna missionen.

Fornegyptierna.

De religiösa föreställningarnas allmänna utveckling. Fetischismen. Förfädernas kult. Totemismen.

Egypten är det land, som lämnat oss de äldsta historiska upplysningar – hvarmed dock ej är sagdt, att det måste vara det land, som tidigast blifvit civiliseradt, ty Indien och Kina torde nått en viss kulturgrad lika tidigt som Egypten, ehuru detta land bevarat de äldsta skriftliga minnesmärkena.

Trots alla de upplysningar, man allt ifrån forntiden intill våra dagar fått om Egyptens äldsta kultur — synnerligast genom äldre grekiska författare och nyaste tidens egyptologer – har man dock ej kunnat uppställa någon fullt redig och sammanhängande teologi för detta land. Egyptierna ha ej efterlämnat någon helig urkund, som i likhet med vedaböckerna,

Manus lagbok, Zend-Avesta m. fl., framställt forntidens härskande religiösa föreställningar. Sannolikt är, att somliga af dessa, hvarom vi genom berättelser eller minnesmärken fått kännedom, tillhört en period, somliga en annan, hvaremellan en mycket lång tidrymd kan ha legat.

Innan de nya af en styrande prästkast förkunnade gudalärorna blefvo spridda bland Egyptens folk i den historiska tiden, voro de ursprungliga teologiska föreställningarna rent fetischistiska, och bland den stora massan fortforo de att vara detta under tusentals år, sedan föreställningen om högre styrande gudar blifvit allmän bland högre klasser. Detta påverkade högst väsentligt de nyare högre lärorna, som snart öfver allt blefvo en *blandning af fetischism och polyteism,* såsom bäst synes däraf att gudarne framställdes i *djurskepnad* eller till hälften som djur och till hälften som människor. *Totemismen* hade nämligen, såsom förut framhållits, varit synnerligen allmän i Egypten å de vilda stadierna, och då prästerna sökte utbreda civilisation i förening med högre teologiska begrepp, funno de öfverallt dyrkan af djur, träd, Nilfloden, vissa stjärnor o. s. v., därvid de skilda, blott lösligt sammanhållna stammarne dyrkade skilda fetischer. Först genom införandet af högre, allmännare gudar kunde de skilda stammarne förenas till ett enda folk och bilda en mäktig stat för att befordra den mänskliga kulturens högre syften och spela en utomordentligt viktig roll bland de stora nationerna.

Jämte förkunnandet af den *ende guden* finner man läran om en *mångfald gudar;* men ringa närmare kännedom finns om tidsföljden för de olika teologiska systemen, om de högre och de lägre gudarnes inbördes ställning och makt samt om deras förhållande till andra folks gudar.

Det synes ej osannolikt, att de präster, som först förkunnade en högre teologi i det fetischistiska Egypten, ditkommo från Asien i spetsen för civiliserade eller halfciviliserade stammar, som underkufvade den äldre negerbefolkningen i detta land. Att en sådan invandring i en okänd forntid ägt rum, därför talar det egyptiska kastväsendet samt åtskilliga religiösa föreställningar, som ha en viss öfverensstämmelse med de indiska och persiska, fastän de modifierats i Egypten — såsom tron på en själavandring, på en dödsdomstol och ett helvete o. s. v.

Af de talrika minnesmärkena från Egyptens äldsta kulturperioder får man det intrycket, att de religiösa föreställningarna helt och hållet behärskade sinnena och att egyptierna voro ett åt gudarne i högsta grad hängifvet folk. Ytterst få minnesmärken finnas, som ej innehålla teologiska hänsyftningar: gudabilder, religiösa handlingar, bilder öfver det tillkommande lifvet o. s. v.; de flesta manuskript, som bevarats, afhandla blott religiösa ämnen och t. o. m. de, som gälla världsliga saker, innehålla på hvarje sida teologiska namn och idéer. Det synes, som skulle egyptierna ej lefvat för annat än gudarnes kult.

Otvifvelaktigt utgick egyptiernas polyteism, såsom alla andra folks, väsentligen från stjärndyrkan; enligt forntida öfverensstämmande uppgifter voro egyptierna ock de, som tidigast anställt stjärniakttagelser och upprättat register öfver stjärnorna; astrologien odlades ock mycket af dem.

Ursprungligen var Egypten deladt i en mängd småriken, som utgjorde självständiga religiösa samfund med egna gudar. Alla dessa gudar voro först *naturgudar:* solen, månen, himlen, jorden, men isynnerhet solen, som dyrkades nästan öfverallt. Då den religiösa utvecklingen emellertid var olikformig i de skilda rikena, blef uppfattningen af (ursprungligen de samme) gudarne olika, och desse fingo olika egenskaper och namn. Sedan de skilda

småriken förenats under en kung genom Menes, omkring 4,000 f. Kr., kommo deras gudar i beröring med hvarandra, hvarvid hvarje landskap, allt under det att de dyrkade sin hufvudgud som den förnämste, måste erkänna andra landskaps berättigande att göra detsamma — ett tillstånd, som Max Müller gifvit benämningen *henotism* (af *heis*, genitivus *henos* = en).

Småningom förvandlade statsprästerna detta samordnande af skilda provinsgudar till en vidsträckt officiell polyteism gällande hela enhetsstaten, därvid hufvudstadens hufvudgud blef högste gudom. Politiken fordrade detta, men den bjöd ock tolerans gentemot de skilda lokalgudarne, ty det hade varit farligt att kränka folkens äldre tro.

Samtidigt undergick uppfattningen af gudarne den vanliga omvandlingen, så att de ursprungliga naturgudarne blefvo etiska och andliga, och efter hand framträdde monoteismen mer och mer ur den gällande polyteismen, hvartill den politiska utvecklingen kom att väsentligen bidraga. Hufvudstadens högste gud blef slutligen hela landets ende gud, och detta inträffade sedan Tebe blifvit hufvudstad (efter 2,268 f. Kr.); dess ryktbare *Amon* blef småningom föremålet för landets gemensamma monoteistiska dyrkan, som kan antagas ha varit allmän bland de mera bildade omkring 1,400 f. Kr. Amon var då den fördolde guden, som ansågs såsom andlig eller öfversinnlig.

Det lägre folket bibehöll dock ännu länge sina polyteistiska och fetischistiska föreställningar, hvarför ock författare i början af den kristna tiden kunde utmåla den egyptiska religionen såsom rått hednisk.

Egyptens äldsta minnesmärken gifva vid handen, att detta lands äldsta historiska religion utgjordes af dyrkan af *naturgudar* och af *förfäderna*. Tidigare religionsformer kunna vi blott sluta oss till genom jämförelser med andra folk på vilda och barbariska stadier på grundvalen af otvetydiga kvarlefvor i seder och beteckningar m. m.

Liksom hos greker, romare, kineser m. fl. förefanns hos egyptierna från äldsta historiska tider apoteos af folkens hjältar, d. v. s. en *kungakult;* släktaflor finnas i pyramiderna — kungagrafvarne — i hvilka far och son, ofta flera släktled igenom, framställas som präster för kungarne för att vid pyramiderna förrätta offer. Kungarne fingo efter döden gudomlig rang, gudomliga egenskaper och gudanamn, och redan i lifstiden benämdes kungen »Solens son». Fastän denna kungakult utgått från dödskulten, som var väsentligen densamma för alla, blefvo kungarne så småningom allt mer afsöndrade från andra såsom högre väsen och kommo slutligen att anses som gudar efter döden, hvarför deras bilder ställdes vid sidan af de himmelska gudarnes och dyrkades liksom dessa.

Djurdyrkan var så djupt rotad i Egypten, att grannstater ofta stodo i fientligt förhållande till hvarandra, emedan de dyrkade olika djur. Plutarkus omtalar sålunda, »att det i dessa tider inträffat, att oxyrynchiterna, då kynopoliterna, som dyrkade hunden, åto fisken oxyrynchus, fångade flera hundar och förtärde dem vid en offermåltid; till följd häraf uppstod krig, hvari de ömsesidigt tillfogade hvarandra stora skador tills romarne tuktade dem, så att de skildes åt.»

Diodorus har vidare meddelat, att »egyptierna tillbedja några djur på ett öfverdrifvet vis, ej blott då de lefva, utan ock efter deras död, såsom katten, ichneumon, hunden, höken, ibis, vargen, krokodilen m. fl. Dödar någon ett sådant djur med uppsåt, skall han dö; är det en katt eller en ibis han dödar, är han skyldig till döden, antingen han gjorde det mot eller med sin vilja. — Då egyptierna en gång ledo hungersnöd, blefvo många,

berättas det, tvungna att äta hvarandra, men ingen enda blef beskyld att ha ätit ett heligt djur».

Kyrkofadern Klemens från Alexandria skref i 2:dra årh.: »Den gudom, du söker och önskar se i egyptiernas tempel, skall du ej finna, utan en katt eller en krokodil eller en orm eller något annat odjur, ovärdigt ett tempel, men fullkomligt passande för en håla eller ett orenlighetens hem. Egyptiernas gudom har uppenbarat sig i ett vildt djur, som vältrar sig på ett purpurhyende». Sammaledes skref den romerske satirikern Juvenalis (i 1:sta årh.): »Hela städer tillbedja än en katt, än en flodhäst, än en hund, men ingen dyrkar Diana. Den gyllene bilden af en helig apa skiner, där de magiska tonerna ljuda från en halft ödelagd Memnonstod. Det är ogudaktigt att skada eller bita i en lök. O, saliga släkten, i hvilkas trädgårdar sådana gudar växa».

Egyptiernas djurdyrkan har af somliga ansetts väsentligen bero på bildskriften: då djur användes för att skrifva gudarnes namn, blefvo de desses representanter eller uppenbarelseformer. I åtskilliga fall torde djurdyrkan i senare perioder ha haft denna uppkomst, men den kan ej anses alltid ha legat till grund därför, utan totemismen, som måste antagas ha i vissa former funnits till under långa förhistoriska perioder. Om ock de äldre minnesmärkena ha jämförelsevis få antydningar om djurkulten, som var synnerligen blomstrande under det forntida Egyptens sista perioder, så är detta intet bevis mot en ursprunglig eller fetischistisk totemism; där historiska bevis i egentlig mening fattas, kan man i dylika fall stödja sig på indirekta bevis, på analogier med andra lägre folks bruk och föreställningar, som blott kunna anses såsom kvarlefvor o. s. v. Apis-oxens kult är emellertid ett historiskt, mycket talande exempel på den ursprungliga totemismen, då densamma var uråldrig.

Apis, »den store guden», föddes enligt berättelsen af en jungfru-ko, som befruktats af en blixtstråle från himlen; han aftecknas som en svart tjur med solskifva på hufvudet, fläckar i sidan, en triangel på pannan och en halfmåne på bröstet; under tungan måste han ha en svart knöl, liknande en skalbagge.

Ej blott Apis själf, utan ock hans jungfruliga mor var under lifstiden föremål för gudomlig dyrkan i hela Egypten, ehuru hufvudtemplet fanns i Memfis, där Apis begrofs i ett särskildt tempel, Serapeum. Hans vård var anförtrodd åt en stor skara präster och tjänare, som ägnade honom all möjlig omsorg, på det han måtte uppnå en ålder af 25 år, då denna utgör en af solens och månens rörelser bestämd period och Apis-dyrkan stod i närmaste samband med dessa himlakroppar. Då Apis dog, balsamerades han och lades i en dyrbar sarkofag, som nedsattes i Serapeum vid sidan af föregående Apis-gudars kvarlefvor; hela landet anlade sorg, som räckte ända till dess man funnit bland nyfödda kalfvar en efterträdare med de erforderliga gudomstecknen. Då denne äntligen blef funnen, vardt en glädje utan ände, och han fördes under allmänt jubel till Memfis-templet.

Vidskepelse i egentlig mening förekom naturligtvis mycket hos fornegyptierna, synnerligast i form af drömtyderi, spådom och trolldom; Josef gjorde, som bekant, sin lycka i Egypten först genom drömtyderi. Till skydd mot onda makter buro egyptierna amuletter, skuro sig gudabilder, till hvilka de kunde ställa sina böner, framsade besvärjelseformler till afvändande af sjukdomar, olyckor, vilda djur m, m. Böcker funnos, som uteslutande innehöllo magi, och medicinska skrifter angåfvo också magiska formler för att gifva läkemedlen större kraft.

Polyteismen.

Egyptens tidigare gudar voro: *Osiris,* ursprungligen solguden i Abydos, det godas upphof, blef också dödens gud, emedan solen försvinner under natten, hvarför Osiris är kung i västern eller egyptiernas dödsrike. Han dödades af *Set* eller *Tyfon,* det ondas gud, framställd ibland som en flodhäst, men mest betecknad med en åsna, utmärkande mörkret, som följer på solens försvinnande; anses af somliga som en tidigare nationalgud för de i Egypten från urminnes tid bosatta semiterna. *Horus* var den uppståndne Osiris och dyrkades ursprungligen som solgud i Heliopolis (= solstaden);

Fig. 180. *Seti I med Osiris attribut mellan Amon, hvilken han hembär sin hyllning, och Chnum.* (Från templet i Abydos).

han framställdes bl. a. i den kolossala sfinxen i Gizeh, men afbildades i allmänhet med hökhufvud. Horus fick till mor *Isis,* som genom åkallan åter uppväckte Osiris till lifvet och ansågs skydda de dödes mumier. *Thot* var ursprungligen mångud i Hermopolis och blef senare lärdomens, vältalighetens och skrifkonstens gud, en personifikation af förnuftet och framställdes med ibishufvud. *Seb* var jorden, som uppfattades såsom manlig, *Nut* var himlen och framställdes som en kvinnlig gudom. En annan himlagud var *Hathor,* Horus' bostad, d. v. s. himlarummet. *Anubis,* som framställdes med schakalshufvud, var skymningens gud och ansågs skydda grafvarne och leda de afdödas själar på vandringen i underjorden. *Neit* var Sais' gudinna och dyrkades såsom en personifikation af daggryningen, hvarför hon ock

kallades »Solens skapande mormor»; hon blef senare vishetens gudinna. *Ptah* var Memfis' högste gud, skaparen, också en solgud; Ptah representerades på jorden af oxen *Apis*, »Ptahs andra lif», och han framställdes såsom ung ofta med hufvudbonad i form af en skalbagge, odödlighetens och omvandlingens symbol.

Imhotep, Ptahs son, var vetandets gud i Memfis och framställdes med papyrusblad i knäet.

Ra var solen, kallades ock *Schu*, ansågs som den högsta uppenbarelsen af gudomen och tillbads i hela Egypten; framställdes som en man med fågelansikte och en rund skifva (solen) på hufvudet. Öfriga gudar sammanställdes ofta med Ra, i det de fingo detta namn som binamn (t. ex. Amon-Ra) och kungarne häfdade sin gudomliga myndighet genom att kalla sig »Ras söner». *Ma* var sanningens och rättvisans gudinna, solens dotter; å hufvudet bar hon en strutsfjäder, utmärkande rättvisan, emedan alla strutsfjädrar äro lika långa.

Sekhet eller *Pacht* var Ptahs gemål, hade lejonhufvud med solskifva, föreställde solens brännande och skadliga inflytande och ansågs med eld straffa de fördömda i helvetet. *Bast* var en mild form af Sekhet och hade katthufvud; hon representerade den välgörande solvärmen.

Devas voro stjärngudar, som lyste på den mörka natthimlen; kallades ock »andarnes bostad» »undervärlden» o. s. v.; devas voro urgamla i Egypten och torde ha varit besläktade med indiernas *deva*, nordboarnes *tivi* och romarnes *deus*.

Det saknas ej skäl till det antagandet, att somliga af de egyptiska prästerna, liksom somliga af de indiska och persiska, trott på ett osynligt, enhetligt urväsen, som gifvit upphof till hela skapelsen, eller med andra ord att *monoteismen* varit de högre ståendes teologi. Föreställningen om »den ende guden» fanns i det gamla Egypten, men kunde ej bli den allmänt härskande teologien; den framskymtar dock ofta i de religiösa framställningarna, som sålunda få ett synnerligen blandadt innehåll och i själfva verket, i stort sedt, äro monoteistiska, polyteistiska och fetischistiska på en gång. Men den monoteistiska föreställningen blef dock väsentligen förkväfd af polyteismen, som blef det härskande systemet, och däri upptogos ock alla äldre fetischistiska begrepp. Vi kunna se detta af den skildring af de egyptiska prästernas lära, som den grekiske historikern Plutarkus (i 2:dra årh. e. Kr.) lämnat: *Ptah* var världens skapare, hvars visdom uppenbarade sig i Saïs såsom *Neith* och godhet i Elefantine såsom *Knef*, hvarpå en sammanrullad orm var den synliga symbolen. I folkreligionen fingo därpå dessa begrepp olika former och blefvo trenne personer i Abydos, kallade *Osiris, Isis* och *Horus* eller fadern, modern och sonen, utgörande en treenighet, som de skilda egyptiska länderna föreställde sig på olika vis. För grannars eller segervinnares tro ville man i allmänhet ej vika, hvarför de olika gudarne bibehöllos vid sammansmältning eller eröfring, och härigenom växte deras antal ofantligt. Osiris, Isis och Horus blefvo gemensamma för hela Nildalen, men kallades ofta olika på skilda ställen, såsom *Amon, Muth* och *Chonsu* i Tebe samt *Ptah, Pacht* och *Imhotep* i Memfis.

En annan treenighet var *Ptah, Knef* och *Amon*, genom hvilken solen uppenbarat sig, och denna skulle enligt somliga forskare motsvara den indiska Trimurti: Ptah vore Brama, Knef Vischnu och Amon eller Osiris (naturens härskare) Siva; liksom denne är Osiris förenad med en oxe, *Apis*.

Trots all förvirring, finner man dock, att *solen* i allmänhet dyrkades som den högsta gudomliga makten, att *Nilen*, som gjorde landet så fruktbart, tillbads såsom en välgörande gudom och att man trodde på en *ond makt*, som trädde hindrande i vägen för de goda gudarnes verksamhet.

Oändliga svårigheter möta, då man söker närmare utreda, hvilka de olika gudarne voro, hvad deras symboler betydde, hvilka naturkrafter de representerade o. s. v.

Amon och Knef synas alltid ha föreställt solen: Apis föreställde än månen, än solen, än den befruktande Nilen, Osiris var solen jämte den alstrande naturkraften, ehuru detta namn ock användes såsom blott och bart ett predikat, utmärkande »den helige», och användes än för den ena än för den andra guden.

Fig. 181. *Osiris.*

Osiris (fig. 181) omtalas i många inskrifter ha varit *Saturnus* eller himlens son med *Rea*, jorden; han uppfattades ock ibland såsom son till *Ra*, solen, ibland såsom oskapad eller självskapad, och ofta är han liktydig med solen eller skaparen.

Somliga ha framställt *Osiris* såsom den från urväsendet förkroppsligade solguden, ehuru blott representerande sommarsolen, som förlänar lif och ljus; hans syster och gemål *Isis* (fig. 182, 183 och 184), som dyrkades såsom jordens och månens gudinna, vore naturen, som sörjer den frånvarande Osiris, och *Tyfon*, bådas onde broder, som mördar Osiris vid den lifsdödande höstens inbrott, föreställde den skadliga vintersolens gud, som härskar ända till dess han öfvervinnes af ljusets gud *Horus* (fig. 184), Osiris' och Isis' son, hvarpå denne återkommer.

Denna myt omtalas ock på följande sätt: Osiris blef kung i Egypten, som han civiliserade, lärande dess folk åkerbruket, vinodling och ölberedning, införande religionen och äktenskapet, stiftande lagar m. m., och dessa välgärningar utbredde han ej med våld, utan medelst musiken och skaldekonsten.

Fig. 182.

Fig. 183.

Fig. 184.

Fig. 182 och 183. *Isis.* Fig. 184. *Isis och Horusbarnet.*

Hans broder Tyfon, som man i allmänhet föreställde sig i ormens skepnad, anstiftade en sammansvärjning med ett antal etiopier och lyckades medelst list innesluta Osiris i en kista, som kastades i Nilen. Han upptäcktes af Isis och Anubis, Osiris barn med Nefti, Tyfons syster, hvarpå Horus, Osiris' och Isis' son, uppmanades att hämnas faderns död. Tyfon upptäckte hvarest man gömt Osiris lik och högg det i bitar, som kringströddes i landet. Isis hopsamlade dock alla bitarne, på befruktningslemmen när, sammanfogade dem igen och begrafde liket å ön Gile i helig jord. Osiris kom nu tillbaka från underjorden och undervisade Horus i vapenbruk, hvarpå striden mellan honom och Tyfon började. Denna strid varade 3 dagar, men slutade med att Horus öfvervann Tyfon och slog honom i bojor — en myt, som erinrar om den bibliska profetian, att kvinnans säd skall söndertrampa ormens hufvud. Isis befriade emellertid Tyfon — liksom Eva höll sig till ormen i paradiset — och däröfver harmades Horus till den grad, att han borttog hennes kungliga diadem, hvarför Thot ersatte det med ett kohufvud, då kon såsom fruktbarhetens sinnebild var helgad åt henne. Slutligen anklagade Tyfon Horus för oäkta börd, men Thot och de andra gudarne afgjorde saken till Horus' förmån, och nu förjagades Tyfon till ödemarken, hvarpå Horus, den siste af gudarne, kom att härska öfver Egypten.

Osiris tyckes senare ha blifvit återuppväckt från de döda: han var framgent *öfverdomaren* i *Karneter* eller *Amentes*, underjorden, intagande högsätet i »de två sanningarnas sal» vid *yttersta domen* öfver de aflidnes själar, där han straffar det onda och belönar det goda.

Horus' sonförhållande till Osiris var ej ursprungligt, utan fastställdes först efter Menes' tid; dessförinnan hade de ingen förbindelse med hvarandra, då de förr varit oafhängiga lokalgudar.

Monoteismen.

Den såsom högste gud dyrkade *Amon* (fig. 185), grekernas Zeus-Amon och romarnes Jupiter-Amon, var den osynlige eller fördolde — namnet betyder »den fördolde» — utanför världen stående skaparen. Ursprungligen var han kanske solen, såsom synes af namnet *Amon-Ra*, hvarmed han ock ofta benämdes. Hans dyrkan var ej så gammal som nyssnämda gudars; den nådde höjden af sin glans i det mäktiga Tebe i Öfre Egypten, där ett utomordentligt praktfullt tempel upprestes till hans ära. Amon säges ha varit tillbedd såsom fåraherdarnes och betesmarkernas gud, hvarför han afbildades med bagghorn öfver öronen (liksom Moses' staty af Michel Angelo fått antydningar till horn, måhända för att erinra om den gud, i hvars tempel den store religionsstiftaren uppfostrats).

Fig. 185. *Amon.*

Det härskande prästerskapet sörjde tidigt för spridningen af Amons kult; ty ej mycket senare än nyssnämda ställe synes ett annat äfven bli hufvudsäte för denna kult, eller en oas »Amonium» (numera Siwah) i libyska öknen, belägen 12 dagsresor väster om Memfis. Här fick Amon såsom egyptiernas högste gud sitt praktfullaste tempel och sitt högsta anseende hos såväl främlingar som egyptier. Denna oas var både fruktbar och vidsträckt

samt skyddades af öknen mot främlingar, hvarför den hade de flesta hjälpmedel för en oberoende präststat, förutom ensamhetens hemlighetsfulla trollmakt. Ryktet förstorade templets alla skatter samt ortens helighet och värdet af gudens orakel. De ur Amons mun framgångna orakelsvaren ansågos som ofelbara, och därmed kunde intet annat orakel i världen täfla, hvarför från alla länder råd begärdes af denne vise gud, d. v. s. hans visa präster. Grekerna hade ingen annan gud än sin Zeus att ställa vid sidan af Amon, och romarne följde grekernas exempel att till sin högsta gud Jupiter foga namnet Amon, för att särskilja den främmande guden från den nationelle.

Flera utländska eröfrare sökte förgäfves att komma i besittning af Amons oas och templets skatter; sålunda sände perserkungen Kambyses i 6:te årh. f. Kr. två krigshärar dit efter Egyptens eröfring, men de tillintetgjordes dels genom hunger och öfveransträngning, dels genom öknens sandstormar. Då Kambyses efter åtskilliga helgerån därpå plötsligt omkom, tillskrefvo prästerna detta gudens hämnande arm. Senare, eller i det 4:de årh. f. Kr., företog dock Alexander d. st. ett fälttåg till Amons oas med lyckligare utgång, därvid han emellertid erhöll den äran att af oraklet förklaras som en son af Zeus Amon!

Guden Amon betecknar ett viktigt framsteg i egyptiernas religiösa utveckling, då han var en rent andlig, osynlig gud och därigenom blef källan till en mera allmän *monoteism*. Han var högste gud i Tebe, som blomstrade i en senare period än de tidigare gudarnes samhällen; huru länge de högst stående i honom sett den *ende* guden, vet man ej, men de torde under århundraden ha varit monoteister, innan öfriga bildade i samhället mera allmänt blefvo det, hvilket först skedde omkring 1400 f. Kr.

Af hymner till Amon ser man, att de andra gudarne slutligen angäfvos såsom endast varande former af Amon, d. v. s. Amon själf; de blefvo alla blott olika namn på den ende guden!

Amonsdyrkan var dock ej den enda uppenbarelsen af monoteismen i Egypten; kung Amonhotep IV i Tebe försökte nämligen — omkring 1300 f. Kr. — införa en ny religion med dyrkan af en enda, andlig gud, *Aten*, »solskifvans glans,» hvilken ej blott de upplyste, utan ock folket, som alltjämt var polyteistiskt, skulle antaga. Kungen försökte afskaffa Amonskulten för att bereda insteg för Aten och lät därför utplåna namnet Amon öfverallt, där det inristats, ersatte detta i sitt eget namn med Aten och flyttade sitt residens till en nyanlagd stad, då Tebe naturligtvis ej tålde en ny religion inom sina åt äldre religioner helgade murar.

Men den nya religionen ägde intet långvarigt bestånd, då polyteismen med sina praktfulla ceremonier slagit allt för djupa rötter hos folket för att kunna afskaffas med befallningar.

Äfven i Heliopolis gjorde sig monoteistiska idéer gällande vid denna tid; de upplystare prästerna här kunde ej heller i längden finna sig tillfredsställda af den polyteistiska statsreligionen, utan antogo en monoteistisk gud: *Chepera,* »den som är», »tillvaron», »lifvet», skaparen», och denne synes ha framgått genom någon filosofisk skolas metafysiska spekulationer. Han framställdes i bild såsom en *skalbagge* (en sådan, uthuggen i granit öfver 2 fot lång, finnes i British museum i London), då dennes namn *cheper* är samma ord som verbet *vara,* hvarför gudens namn helt tillfälligt tillkommit på hieroglyfiskt sätt. Skalbaggen fick emellertid en vidsträckt symbolisk användning; en sådan lades t. ex. på den dödes bröst som tecken på uppståndelsen och det eviga lifvet.

Chepera nämnes i egyptiska skrifter (t. ex. Dödsboken) än som den högste guden, hvilken skapat sig själf och är gudarnes fader, än i st. f. eller tillsammans med Ra, Horus, m. fl., än såsom den osynlige, bakom världen stående guden, hvars uppenbarelseform är solskifvan, hvarför den sannolikt utvecklades ur den föregående soldyrkan. Men folkreligionen fortfor icke desto mindre i Heliopolis liksom annorstädes ännu i årtusenden att vara polyteistisk, då de många personliga gudarne mera tillfredsställde de lägres hjärtelif, som fordrade deltagande i sorg som i glädje, och ej tilltalades af filosofiska abstraktioner, utan ville, att ordet vardt kött.

I själfva verket blef den egyptiska metafysiken snart väsentligen *panteistisk:* universum, *det stora hela,* är det egentligen varande, utanför hvilket intet finnes; så står det i många hymner till solen. Den egyptiske skaparen blef slutligen icke någon personlig gud, utan en makt, som antager skilda former, som själf föranleder sin egen födelse i den ena eller andra skepnaden, men ej skiljer sig från det han skapat.

På den egyptiska kulturens senare tid bildades af de mera upplysta religiösa samfund med hemliga läror och bruk, *mysterier,* som omsorgsfullt doldes för utanför stående. Endast undantagsvis kunde främlingar bli medlemmar af dylika samfund, men det synes ha lyckats de stora grekerna Pytagoras, Herodot, Plato m. fl. att bli upptagna däri. Dessa mysterier afveko naturligtvis alldeles från den officiella religionen, hvarför de kunna betraktas som fritänkeri, som man sökte skydda för förföljelser från ofvan såväl som från nedan, under det man i dessa samfund af liktänkande förberedde en ny tid med nya idéer. Här var det som monoteismen mer och mer mognade och spriddes; men den kunde ej på länge förkunnas för folket, då den tröga massan hyllade den ortodoxa läran, hvarför statsprästerna, som i hemlighet ofta hyllade mysterierna, slutligen fingo en ytterst tvetydig ställning, erinrande om vår tids s. k. »liberala präster» i kristna kyrkan.

* * *

Då Alexandria grundats och en ny, till väsentlig del grekisk kultur uppstått i Egypten från och med 4:de årh. f. Kr., förlorade den egyptiska kulten sin äldre prägel och minnet af dess myter förbleknade småningom till stor del. I stället för Osiris infördes genom Ptolemäus en ny gud, *Serapis,* som synes af politiska skäl ha blifvit påtvungen landet.

Ptolemäus hämtade gudens bild från Sinope (i mindre Asien vid Svarta hafvet) och gjorde Serapiskulten till den förnämsta i Egypten, där guden sammansmälte med Osiris, synnerligast såsom underjordens Osiris. Serapis anses vara ursprungligen af babylonisk härkomst; namnet är detsamma som det hebreiska *Seraphim,* hvilket härledes af *Seraph* = bränna. Serapis betyder egentligen underjordens eller helvetets gud, och han tillbads som den högste guden, hvilken ger lif och återväcker från de döda.

Serapis var dock ursprungligen en grekisk gud; grekerna själfva voro dock ovissa om hans egenskaper; han gjordes af somliga liktydig med solen, af andra med Eskulapus eller Pluto. Ptolemäus säges ha drömt om en gud med Serapis' utseende, som befallde honom att flytta sig från den plats där han var. En annan berättelse säger, att bilden sändes den egyptiske monarken från Sinope, då han hulpit denna stad under en tid af hungersnöd.

Ett storartadt tempel byggdes till hans ära i Alexandria, *Serapeum*, däruti biblioteket inrättades. De flesta städer i den tiden fingo snart sina Serapeer, t. ex. Aten, Rom, Pouzzuoli m. fl.; till Rom kom Serapiskulten i 2:dra årh. f. Kr.

Liksom Amon var han den högste guden, liksom Osiris var äfven han solgud och Nilgud, ehuru han ej var dödlig och återuppstående såsom denne, liksom den grekiske Pluto var han underjordens gud; förmäld var han med Isis och liksom hon en läkekonstens gudom, hvarför han anropades af de sjuka. Som vi se, var Serapis en kompromissgud, tillkommen i en afgörande brytnings- och blandningsperiod, så skilda nationer kommit i närmare beröring med hvarandra. Hans anseende blef stort och utbreddes i alla landsändar, så att han i Egypten fick ej mindre än ett fyrtiotal tempel.

Slutligen upphäfdes hela den egyptiska kulten, sedan kristendomen blifvit romarrikets statskyrka, genom ett dekret af Teodosius d. store 381.

Dödsriket. Himlen och helvetet.

Egyptiernas föreställning om *döden, dödsriket, de dödas lif* o. s. v. har redan ofvan skildrats i allmänna drag. Det är hufvudsakligen den s. k. *Dödsboken*, skrifven på papyrus, målad eller inhuggen på likkistor o. s. v., som lämnat oss upplysningar i detta ämne. Den skulle tjäna de döda som ett sorts pass till skydd mot onda varelser på vandringen i underjorden, och man var alltid angelägen om att ingen skulle sakna den eller åtminstone delar däraf, hvarför den beställdes af prästerna, som därigenom hade ej så litet arbete och inkomster. Dödsboken har tillkommit på olika tider, och man kan urskilja flera texter: urtexten samt åtskilliga utläggningar däraf.

Fig. 186. *Den dödes själ sväfvande öfver liket.*

Häri förekomma i ord och bilder skildringar af begrafningen, den underjordiska vandringen, inträdet i domsalen, vägningen på rättvisans våg, den dödes böner, gudarnes tal o. s. v.

Vistelsen på *Alu*-fälten och sysselsättningarna med landtlifvets fredliga arbeten skildras, kampen med krokodiler, ormar och andra djur framställes, den dödes själ afteckna sväfvande öfver liket (fig. 187), och äntligen skildras *domen i underjorden* öfver den döde (fig. 164, sid. 382). Denna försiggår i »den dubbla rättfärdighetens storas al» inför Osiris såsom öfverdomare, omgifven af 42 biträdande gudar, som ha att döma öfver hvar sin synd. Den döde framföres inför domstolen af rättfärdighetens gudinna, Ma; på vågen väges den dödes hjärta och som motvikt ses Mas bild; guden Horus och guden Anubis verkställa vägningen och öfver vågen ses en babian såsom jämnviktens sinnebild. Gudarnes skrifvare Thot antecknar vägningens resultat och meddelar det till domstolen; en glupsk hund, Kerberos, bevakar nedgången till den underjordiska strafforten; ofta afteckna fyra dödsgenier där bredvid.

I denna domssal skall den aflidna människan rena sig från de synder hon begått, på det hon måtte få skåda gudarnes anlete, och rättfärdigheten kallas »dubbel», emedan den såväl straffar det onda som belönar det goda.

Den döde beder till gudarne:

»O, I, som låten de fromma själarne inträda i Osiris boning, låten också min själ träda dit in — öppnen också vägarne och bereden stigarne för mig, som är med Eder, att jag genom denna port må gå in i Osiris boning». — — —

»Hell dig, du som är i Amentes, Osiris i Abydos, gör, att jag i fred må stiga ned i Amentes! — — — O, du den ende, som skiner i månen; jag skrider fram bland din talrika skara och jag öppnar porten. — — — Beskydden mig, gören mig skickad att arbeta i underjorden hvar dag, att göra marken fruktbar och fylla kanalerna med vatten.» — — —

»Hell eder, den dubbla rättfärdighetens herrar! Hell dig du store gud, du dubbla rättfärdighetens herre: — — Jag känner ditt namn, jag känner namnen på dessa fyrtiotvå gudar, som äro med dig. — — Jag har ej gjort mig skyldig till falskhet eller brott mot människor; jag har ej förtryckt de svaga och olycklige; jag har ej svurit falskt inför rätta; — — jag har ej såsom husbonde låtit någon människa en dag arbeta mer än som plikten fordrat; — — jag darrar ej, jag är ej tom, jag är ej sjuk, jag är ej eländig; — — jag har ej låtit någon hungra, jag har ej låtit någon gråta; jag har ej slagit ihjäl; — — jag har ej förfalskat brödet i templen; jag har ej bedrifvit hor; — — jag har ej förfalskat vikter; — — jag har ej satt ut snaror för gudarnes fåglar; — — jag har ej drifvit offerdjuren från offerplatsen; jag har ej ställt mig i vägen för en guds procession; jag är ren, ren, ren, ren! — — — Ingen synd klibbar vid mig i detta rättfärdighetens land, ty jag känner namnen på dessa gudar, som äro hos dig i rättfärdighetens stora sal; för visso befriar du mig från deras hand.»

Den döde har sedan att i frågor och svar bestå en mängd prof, och häraf, liksom af nyss anförda ord, ses, huru stor öfverensstämmelsen är mellan den egyptiska moralläran och den i Mose lag framställda.

* * *

Föreställningen om dödsriket undergick så småningom viktiga förändringar: det ursprungliga mörkrets rike med dödsfursten *Rotamenti* blef slutligen delvis en fruktbar och intagande ort, *Alu-fälten*, ett himmelrike för de goda, och delvis ett förskräckligt helvete, *Amentes*. Sedan den döde i den yttersta domen förklarats värdig att bli salig och sedan han genomvandrat underjordens skilda trakter och öfvervunnit de onda makterna, skulle han ställas inför gudomens åsyn för att prisa och tillbedja honom samt vara i hans närhet i evighet. Detta himmelrike är ljust, ty då solen gått ned i väster, träder den in i underjorden och upplyser denna med sina milda strålar; den nya vistelseorten blef *stjärnhimlen*, där stjärngudarne *deva* bodde.

Dödsbokens kapitel om att »öppna den dödes mun», att »gifva den döde hans hjärta», att »låta en person tänka i underjorden» o. s. v. utvisa, att människan ansågs skola i det tillkommande lifvet återfå bruket af sina sinnen, sina andliga och kroppsliga förmögenheter. Själen lämnade kroppen vid döden, men kunde fortsätta sitt lif utanför denna, tills den i tidens fullbordan åter tilläts förena sig med den. Häri ha vi att se orsaken till den omsorgsfulla balsameringen.

»Andedräktsboken» heter betecknande den urkund, som afhandlar uppståndelsen i det nya lifvet, hvaraf vi se, att denna ej var okroppslig, och vi vidare få ett bevis på uppkomsten af benämningen »ande» af andedräkt.

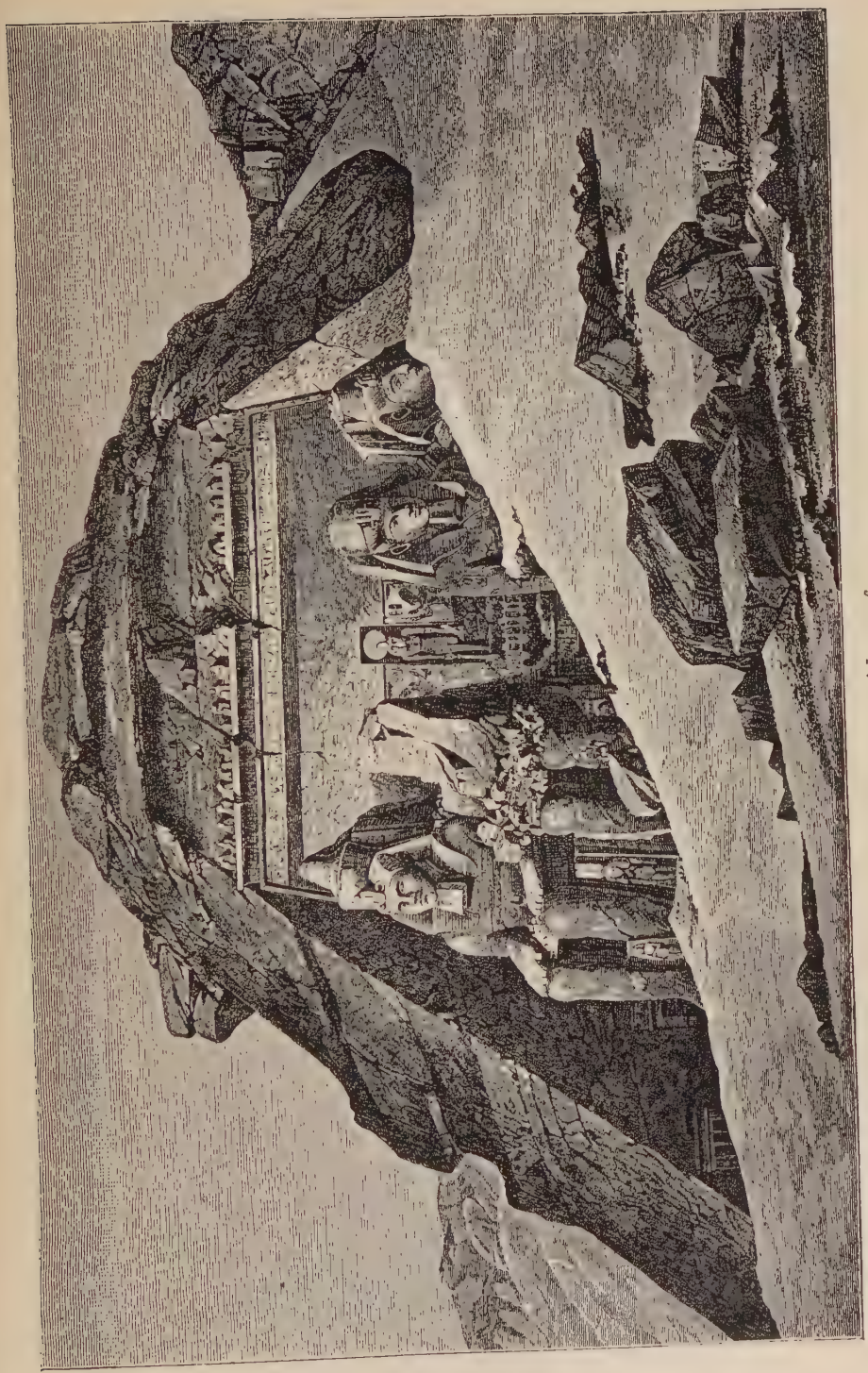

Fig. 187. *Egyptiska gravar.*

Den döde tänktes först lefva på så sätt att, under det kroppen låg orörlig i likkistan, hans genius, *ka,* ingick i statyer af honom, hvarför man trodde, att det bodde ett slags lif i dessa och att de kunde på något sätt tillgodogöra sig de offer, som framsattes för dem. Men detta skenlif kunde ej fullt tillfredsställa i längden, hvarför man tänkte sig underjorden såsom solbelysta, härliga ängder, där de döda fortsatte ett mera verkligt lif.

Huru stor sällheten i Osiris' närhet än utmålades, åstundades den ej af alla, då *tviflet* gjorde, att mången föreställde sig döden såsom en bitter nödvändighet och det tillkommande lifvets trakter såsom ett tystnadens land, där allt blott är sorg och dysterhet. För fritänkarne var Amentes »sömnens och mörkrets land», där de döda ej uppväckas mera för att se de sina och ej kunna njuta af något; dess gud heter endast *Död,* och han hör ej någons böner, frågar ej efter några offer (Lepsius).

Man föreställde sig ock, att de saliga fritt kunde komma tillbaka till jorden, när de önskade, och ikläda sig hvilken himmelsk eller jordisk skepnad som helst. Af »Andedräktsboken» ser man, att den döde ansågs kunna lefva flera gånger här på jorden, ehuru ej till straff eller rening för begångna synder — såsom i den indiska själavandringen — utan såsom en ynnest, som människan utbad sig af gudomen. Denna uppfattning var för de mindre upplysta sannolikt intet annat än spöktron, men för de upplysta var den otvifvelaktigt endast allegorisk, åsyftande den subjektiva odödligheten för dem, som lefvat väl, eller minnenas kult bland efterlefvande, såsom man har skäl att tro af följande ställe i Dödsboken: »Den, som känner denna bok, han skall vandra på jorden bland de lefvande och *hans namn skall ej utplånas.*»

Med hänsyn till alla dessa föreställningar om lifvet efter detta, få vi ej glömma, att de uppstått hos olika sekter och skolor på vidt skilda tider och ofta utan något inbördes sammanhang, hvarför man ej bör söka samordna dem i ett gemensamt trossystem. Herodot omtalar, att egyptierna äfven hyllat läran om själavandringen (i vanlig mening), och egyptologerna anse, att, fastän ännu inga minnesmärken ådagalagt detta, intet hindrar, att en sådan tro också funnits på vissa tider och vissa ställen.

Människan skulle enligt egyptiernas äldre dödslära i ett tillkommande lif förenas med den högsta gudomen, *bli en gud,* ja Osiris själf, sedan hon seglat på solbåten i solgudens saliga sällskap. Till denna allmänna odödlighetslära fogades i en senare period läran om *domen i underjorden.* För att bli salig, skulle människan i lifstiden ha gjort sig förtjänt däraf, men härom kunde man ej utbilda en verklig *morallära* förr än de etiska begreppen om rätt och orätt, godt och ondt småningom utbildats. Därför härstammar Dödsbokens framställning häraf från en jämförelsevis sen period. Läran om straff i det tillkommande lifvet framställdes utförligt i 15:de årh. f. Kr., sedan antydningar därom gjorts under närmast föregående tid. I den s. k. *Boken om underjorden* afhandlas sålunda solens nattliga lopp genom underjordens tolf trakter, därvid gudomen också kommer till de osaligas vistelseort: de osaliga simma här i ett *eldhaf,* utan att dock kropparne förtäras, och under det de olyckliga plågas däri, underhålles elden af den stora ormen *Apopis* eller *Apap* (mångenstädes i Dödsboken omtalad som den onda principen) jämte onda andar, som utspy glödande etter. *Eviga straff* af gräsligaste slag vänta dem, som fördömas på yttersta domen; de skulle dö för andra gången eller för alltid, allt efter syndernas art skulle de lida olika slags straff i helvetet, och de 42 medgudarne i rättfärdighetens dubbla sal skulle straffa de olika synderna. De osalige bundos med länkar, syndens gift strömmade öfver dem,

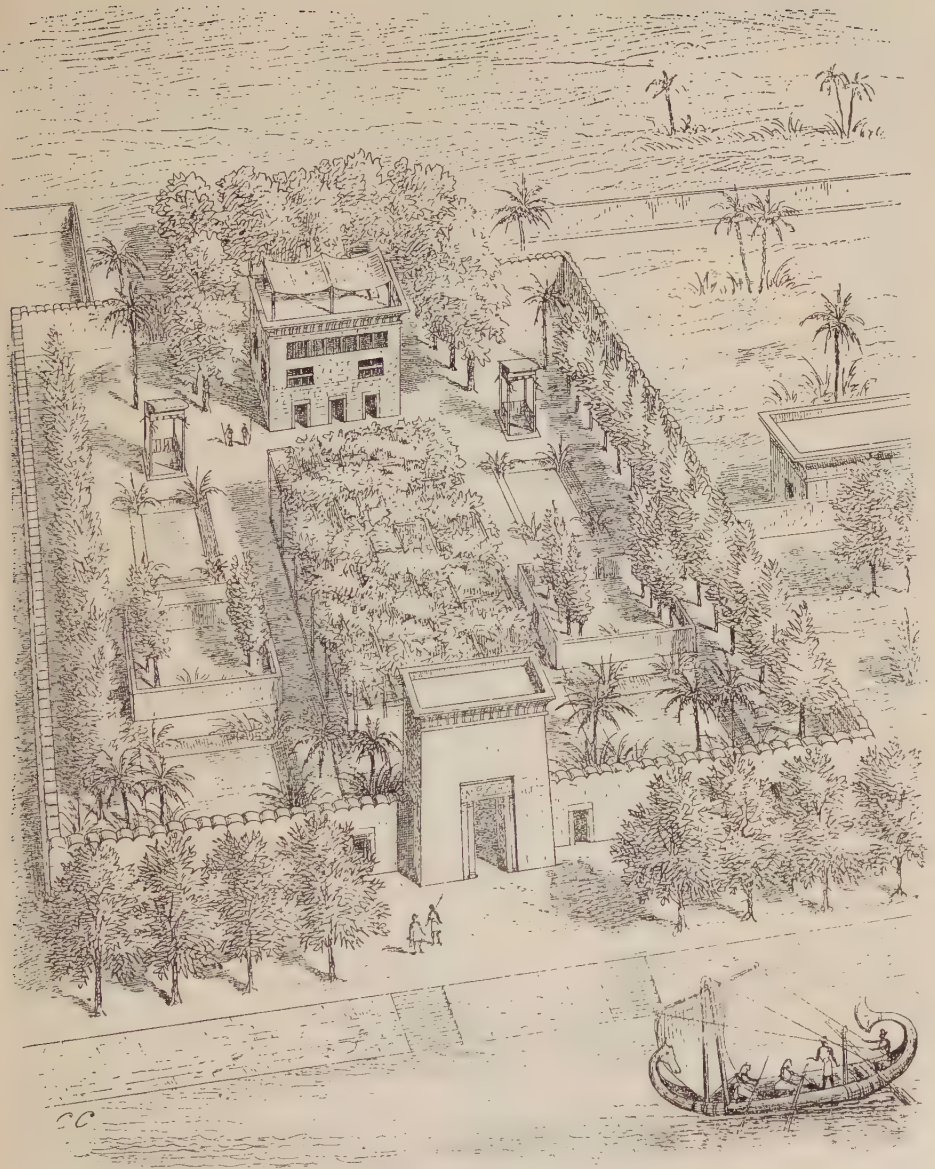

Fig. 188. *Perspektivisk vy af en egyptisk villa, restauration af Chipiez.*

de skulle utsättas för allt det vämjeligaste tänkbara — äta exkrement, dricka urin o. s. v. — kroppen skulle lemlästas och styckas, själen tillintetgöras, så att den fördömde *aldrig* skulle få skåda Gud. Hans själ skulle lämnas åt elementens raseri, söka en tid en mänsklig kropp för att plåga densamma och äntligen efter seklers tortyr förintas genom den andra döden.

En tebansk skrift säger, att »Amon hänvisar den ogudaktige till bålet, men den rättfärdige till den *högra* sidan», hvilket leder tanken på Nya Testamentets beskrifning öfver de kristnas yttersta dom (Matth. 25: 31—46), som, då den jämföres med den dödes tal till Osiris i den dubbla rättfärdighetens sal, visar sig ha väsentligen samma innehåll. Att egyptiernas skildring är äldre, kan ej förnekas, och hvad beträffar anordningen af de saliga på den högra sidan och de fördömda på den vänstra, vet man, att den härstammar från 13:de årh. f. Kr. (J. Lieblein).

Grafvarne.

I de äldsta grafvarnes inskrifter och målningar ingå jämförelsevis få betraktelser öfver döden och religionen, under det dessa äro hufvudföremålet för senare perioders grafskrifter. Fordom skildrades här mest tilldragelser ur den afdödes jordelif samt offer till hans ära, emedan man då ej hunnit utbilda någon lära om ett tillkommande lif; familjekulten var då den hufvudsakliga. Ännu omkring 2200 f. Kr. spelade det jordiska en stor roll i grafven, såsom synes af Benihassans grafvar (fig. 187); men efter hand aftecknas föreställningarna om det tillkommande lifvet och gudarne mer och mer, och detta element blef från ungefär 15:de årh. ensamt härskande i grafvarne.

Egyptierna använde enligt Diodorus af Sicilien (i sista årh. före Kr.) föga omsorg på sina boningshus (figur 188), men desto mera på sina grafvar, emedan de betraktade de lefvandes bostäder som *härbergen,* då de blott för en kort tid uppehöllo sig däri, under det de dödas grafvar kallades *eviga hus,* emedan man antog, att lifvet i underjorden är utan gräns. Så afgjordt ägnade egyptierna nu hufvudintresset åt tankarne på gudarne och det eviga lifvet.

De mest bekanta grafvarne äro de väldiga kungapyramiderna, hvilkas uppförande kostat sådana ansträngningar och ursprungligen blott voro minnesmärken till furstarnes ära. Hvarje kung brukade själf i allmänhet uppföra sin pyramid. På det kungen skulle vara ostörd i sin graf efter döden, doldes ingången.

De högre ämbetsmännens grafvar, *mastebor,* pyramidformiga ehuru retangulära, bildade ordentliga kvarter vid sidan af kungapyramiderna.

För massan af befolkningen uthöggos grafvar i klipporna i städernas granskap, eller *katakomberna,* och sådana finnas, som kunna anses tillkomna ungefär 4000 år före Kr., d. v. s. lika tidigt som de äldsta pyramiderna.

Man har på senare tid i Egypten upptäckt flera andra vidsträckta grafställen än de förut kända. Sålunda fann den bekante direktören för Bulakmuseet nära Kairo, fransmannen Maspero, 1884 å en förr ej undersökt trakt, Ekmeen, en oerhörd grafplats (nekropolis); här äro grafvarne med stor konstnärlighet uthuggna i en kalkklippa; somliga innehålla ett dussin mumier, men de äro ändock ej familjegrafvar, ty inskriptionerna utvisa, att de begrafna tillhört olika familjer. Man antager, att denna grafstad varit en allmän begrafningsplats och att de efterlefvande erlade hyra till ägaren — sannolikt en präst. Det synes som om de döda ibland utkastats ur sina grafvar, otvifvelaktigt emedan hyran ej blifvit betald. Denna grafstad anses ha varit i bruk från den tid, då pyramiderna uppfördes, ända till sista grekiska tidehvarfvet eller flera hundra år in i den kristna tiden.

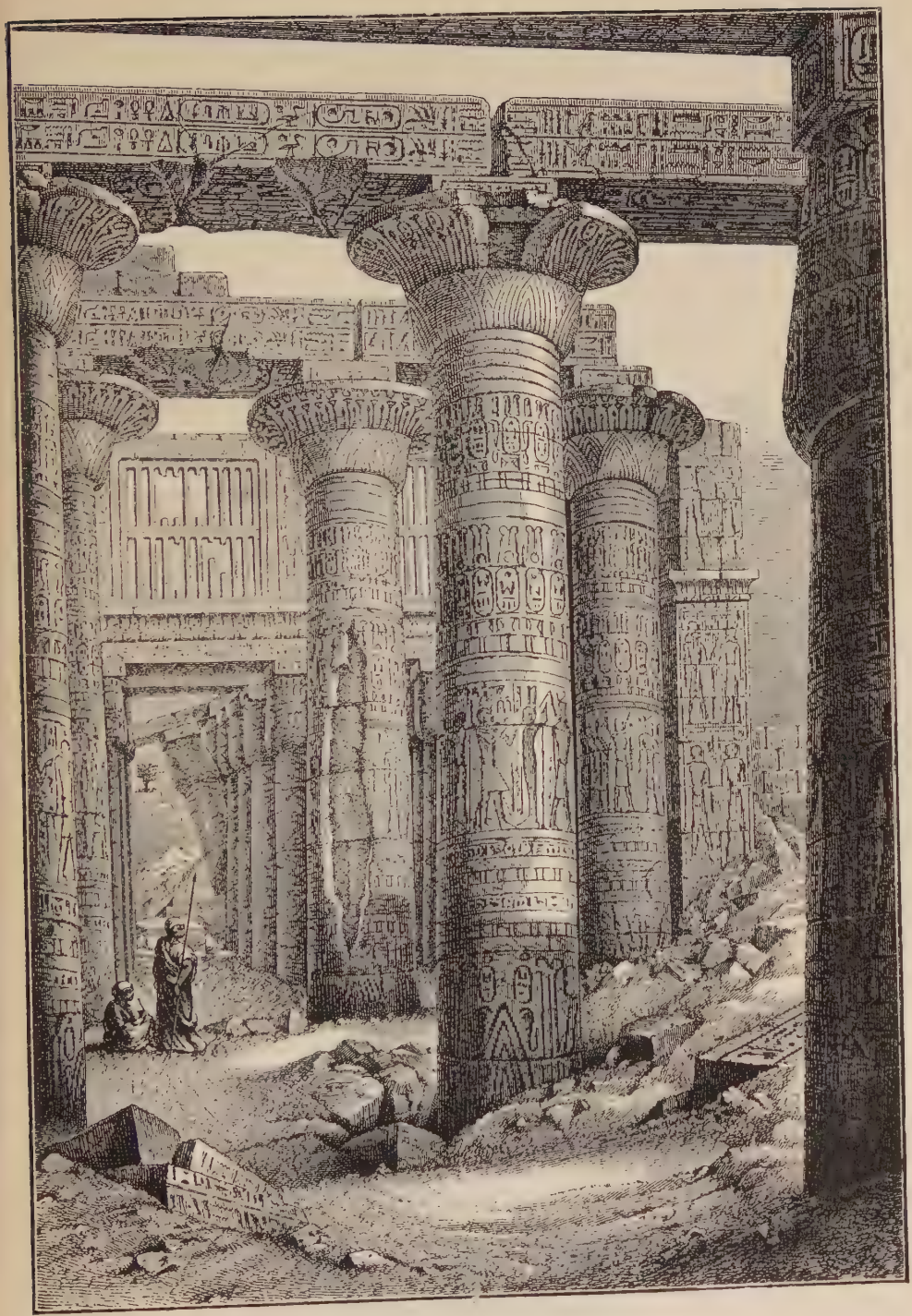

Fig. 189. *Ruiner af egyptiskt tempel.*

Templen och kulten.

De egyptiska *templen,* som utgjorde medelpunkten för hela nationens lif, spelade en utomordentlig roll i såväl politiskt som religiöst, vetenskapligt och socialt afseende, då prästkasten, en typisk representant för den konservativa teokratien, ständigt, liksom i brahmanismen, hade öfvervikten och ledde hela samhällets lif årtusende på årtusende. Dessa helgedomar utgjorde i allmänhet oerhörda byggnader eller byggnads-samlingar, nästan som om de varit städer. Fig. 144 sid. 308 gifver oss en tydlig föreställning om utseendet hos de egyptiska templen, som alla uppfördes efter samma grundplan. En allé af sfinxer ledde dit, och två obelisker stodo vid ingången; två tornartade byggnader, pyloner, stodo vid sidan af denna, utgörande sinnebilder af vaksamhet och vetenskap. Den härefter mötande förgården var omgifven af pelargångar, vid hvilka lågo härbergen för vallfärdande, bitempel o. s. v.; alltefter antalet präster funnos ytterligare en eller flera förgårdar, vid hvilkas ingång pyloner voro uppförda. Bortom den innersta förgården låg det egentliga templet, hvars framsida var försedd med pelare; det inre, rikt prydt med den rikaste färgprakt, saknade fönster och upplystes blott med facklor, hvarför dessa tempels skuggor samt deras mystiska mörker kommit att gifva anledning till så många underbara föreställningar.

I fonden fanns den förnämsta gudens bild, och framför denne brändes ständigt rökelse-offer, som ytterligare förhöjde det mystiska inflytandet. Längst bort låg det heliga djurets bostad med sin pelargård för rörelse i det fria samt bostäder för dess tjänstepersonal o. s. v.

Egyptens minnesmärken erbjuda talrika exempel på att kungarne af sonlig fromhet uppförde de dyrbaraste tempel, porttorn, obelisker m. m. till gudarnes ära och skänkte vidsträckta jordegendomar till templen, som fordom voro synnerligen talrika.

Å *obeliskerna,* som uthöggos ur ett enda granitblock och ofta voro omkring 100 fot i höjd, upptecknades berättelser om templen och de tillsatser, som efter hand gjordes. Många af dem ha numera tagits från Egypten och pryda offentliga platser i Rom, Paris, London o. s. v.

Sfinxerna voro kolossala statyer med lejoninnekropp och kvinnohufvud, föreställande symboler dels af vishetens gudinna, dels af de hemlighetsfullt verkande naturkrafterna, dels af Nilöfversvämningarna, som årligen inträffade vid lejonets och jungfruns konstellationer.

I de religiösa tempelceremonierna intogo processionerna en framstående plats: gudabilden, ställd i en rikt smyckad båt, bars ut ur sin tempelsal under böner, sång, musik och dans; ibland höll sig processionen inom templets murar — rundt i dess salar och pelargångar, upp genom trapporna, på taken o. s. v. — ibland lämnade den templets område, begifvande sig ut i staden; någon gång gjorde t. o. m. en tempelgud, åtföljd af processionen, besök hos en annan tempelgud i en annan stad.

Egyptierna firade också en *lampfest* till vissa gudars ära — i Sais firades Neit därmed — därvid lampor tändes om nätterna under bar himmel rundt kring husen, en fest, som synbarligen var en kvarlefva från en tidigare eldskult.

Syndaförlåtelse meddelades i somliga af Egyptens tempel af vishetens gudinna Neit genom öfversteprästen vid offerfester; offerbönerna innehöllo en

syndares ständiga klagan öfver egen ovärdighet och den *oförtjänta nåd,* som gudarne visa människorna.

Vi kunna häraf förstå, hvarför kristendomen vann så hastig spridning i Egypten, då den först började predikas här: många af de härskande religiösa föreställningarna voro likartade med kristendomens.

Bland fornegyptiska bruk må här särskildt nämnas *omskärelsen,* som, om den ock från början införts af hälsoskäl, redan tidigt fick religiös betydelse och gjordes till ett sakrament. Enligt Herodot skulle egyptierna, etiopierna och kolcherna ha varit de enda forntida folk, som från urminnes tid haft omskärelsen, under det fenicierna och syrierna i Palestina uppgifvit, att de lärt bruket af egyptierna. Egyptologernas nyare undersökningar ha bekräftat denna äldre mening.

Prästerskapet.

Kastväsendet var ej så afgränsande i Egypten som i Indien; mellan de förnämsta ståndeu, prästerskapet och krigarne, fanns ingen skarp gräns, utan kunde en man ibland förena den prästerliga och den krigiska verksamheten – utmärkande för teokratien — och ej sällan antogo prästernas söner andra yrken än fäderna, fastän de ofta efterträde desse. Högsta rangen i riket innehade alltid kungen, som tillika var förste präst, hvarför han vid religiösa fester intog första platsen och utförde den viktigaste delen af den rituella förrättningen. Efter honom kom öfversteprästen, hvars värdighet i allmänhet var ärftlig; under denne stod i hvarje särskild stat ett hierarkiskt ordnadt prästerskap, som förenade alla intellektuella yrken. Prästerna voro sålunda vetenskapsmän, domare, läkare, arkitekter, teckentydare, offerföreståndare, predikanter o. s. v., och voro de enda, som hade högre kunskaper, hvarför de ock innehade alla civila ämbeten; de betalade ingen skatt, utan uppburo i stället tionde. Sålunda bildade de en politisk och lärd kast, som ofta, synnerligast under senare dynastier, var den mäktigaste i landet. De hade sina högskolor förnämligast i Sais', Heliopolis', Memfis' och Tebes tempel.

Alla, som fått en lärd uppfostran, kunde kallas präster, och de flesta arbetade ock i prästerskapets tjänst, ehuru somliga verkade fritt som läkare, skrifvare, lagkunnige, arkitekter, astronomer o. s. v.

Äfven *kvinnor* voro från äldsta tider prästinnor i Egypten, och sannolikt funnos sådana anställda vid de flesta tempel; under vissa religiösa ceremonier utförde de sång och musik.

Då Egypten hade många skilda lokalguder, hade landet ock många olika slags präster, och desse höllo ursprungligen strängt på sin oafhängighet. En kyrklig hierarki, som sträckte sig öfver hela landet, kunde därför svårligen bildas här, och det var blott Tebe, som, då denna stad var hufvudstad under Egyptens mest blomstrande period, gjorde ett försök därtill. Tebes prästerskap öfverstrålade andra städers, och dess högsta guds, Amons, dyrkan vann småningom allt allmännare erkännande som högste, ja ende gud. Därtill kom, att kungarne efter Ramses II:s tid (12:te årh. f. Kr.) i allmänhet voro svaga, hvarför de tebanska öfversteprästernas makt och anseende steg mer och mer; slutligen undergräfdes en Ramses' makt i 9:de årh. af en kraftfull öfverstepräst, som själf gjorde sig till landets kung. Men länge räckte ej denna maktställning, då den politiska splittringen var för stor, och därför

kom aldrig någon varaktig allmän hierarki till stånd, och det egyptiska prästerskapet blef ej genom någon politisk makt förtryckande. Det var öfver hufvud taget en välgörande social makt, som försvarade de andliga intressena, odlade moralen, studerade vetenskaperna och sörjde för folkets uppfostran.

Det egyptiska prästerskapet har lagt de första grunderna till flera *vetenskaper:* geometrien, astronomien och kemien, liksom det ock bidragit till läkarekonstens utveckling. Nödvändigheten att för beskattningens skull uppmäta Nildalens jord, hvars råmärken ofta rubbades af öfversvämningarna, gaf anledning till *geometriens* uppkomst. Egypten skall enligt äldre författare vara det första land, där noggranna *stjärniakttagelser* anställts, och redan i den äldsta historiska tiden hade prästerna här register öfver stjärnorna, hvari planeternas rörelser voro framställda. Tebes ryktbara prästkollegium säges först ha upptäckt årets längd; och dagarnas namn sägas först ha blifvit angifna af egyptiska präster i enlighet med astrologiska föreställningar.

Kemien framgick först som en teknisk konstlära ur Egyptens tempel; själfva namnet utvisar ursprunget, ty Egyptens äldsta namn var *Chemi* = svarta jorden. Inga forntida nationer hade så goda kemiska kunskaper som egyptierna, hvilka af själfva sin religion, med dess fordran på likens bevarande för uppståndelsens dag, drefvos att söka medel för likbalsamering; dessutom framstodo de för sina kunskaper i färgberedning, tillverkning af metallföreningar, glas, emalj, soda, tvål, läkemedel o. s. v. De egyptiska prästerna voro tvifvelsutan de, som först odlade *läkarekonsten* efter gifna regler — ehuru de ej fingo studera människans anatomi af religiösa skäl, då liken ju skulle bevaras; deras sjukbehandling grundades på vissa erfarenhetsrön, och småningom samlades och ordnades dessa i en dogmatisk lära, som stadfästes af religionen och tvang läkareprästerna, ofta under dödsstraff, att behandla enligt fastställda metoder. Sannolikt gällde de strängare föreskrifterna smittosamma sjukdomar, spetälska, pest o. s. v. I allmänhet ingingo gudarnes åkallan och vissa trollformler i sjukdomskurerna; men i fråga om den allmänna *hälsovården* visade sig prästerna mera fria, i det de på grund af skarpa iakttagelser uppställde en märkvärdig dietlära — hvarom man kan få en föreställning genom Moseböckerna, hvilkas dietiska föreskrifter väsentligen torde vara tagna ur de egyptiska templens regler.

I de officiella religionslärorna var det emellertid ej prästerna utan gudarne, som skänkt landet de nyttiga uppfinningarna; liksom *Osiris* grundlagt den första civilisationen och undervisat om beredning af bröd och vin, så blef *Thot* — grekernas Hermes — upphofvet till all vetenskaplig forskning. Thot representerade alla de upptäckter, som prästerna gjorde, och var personifikationen af det egyptiska prästadömet samt den egyptiska visheten: han var uppfinnaren af skrifttecknen, mått och vikter, geometrien, astronomien, kemien, läkarekonsten, musiken, kulten o. s. v., och dessa kunskaper samlades i 42 heliga böcker, hvilka prästerna skulle kunna utantill, allt efter som de tillhörde den ena eller andra klassen i hierarkien. Dödsboken skall ha utgjort en af dessa böcker. Traditionen säger, att, sedan de äldre skrifterna delvis gått förlorade, en präst vid namn Sifo (omkring 2000 f. Kr.) skall ha återupptäckt mycket däraf, synnerligast de kemiska böckerna, hvarför han kallats den andre *Thot* eller *Hermes Trismegistos* (den trefaldt störste). Efter det grekiska namnet fick vetenskapen benämningen »hermetisk», och som tempelstudierna alltid voro hemliga för den stora allmänheten, blefvo hermetisk och tillsluten liktydiga.

Semiterna.

Kaldeens, Arabiens, Babyloniens, Assyriens och Syriens urreligioner.

Semiternas äldsta kända hem var Asiens västliga del, eller trakterna söder om Kaspiska hafvet, därifrån de spriddes åt söder och väster och tidigt kommo att hufvudsakligen bo kring floderna Eufrat och Tigris i Kaldeen, Babylonien, Mesopotamien m. fl. samt i Arabien; härifrån spriddes de vidare till Mindre Asien, Syrien och Egypten. De hade håg för vandringar, voro ursprungligen herdefolk, hade husdjur och rika betesmarker; senare blefvo de äfven åkerbrukare och sjöfarande. Ännu finnas nomadiserande semiter eller beduiner, hvilka aldrig fått lust för fasta bostäder.

Araberna, hvilka sammanfattas under benämningen Ismaels barn, dyrkade i synnerhet *Ilah* — assyriernas *Ilu*, hebreernas *El*, mohamedanernas *Allah* — solens gud, jämte hans maka *Schamsch*, en treenighet af månggudinnor, stjärnor, träd, berg, stenar, framförallt sådana, som fallit från himlen eller meteorer (och en sådan bevaras ännu i Mecka: mohamedanernas svarta sten); deras religion var sålunda fullständig fetischism, utvisande hvilken alla semiters urreligion varit. Äfven förfädernas kult fanns hos dem. De skilda fetischernas och andarnes helgedomar hade sina tolkar eller siare, *Kahin* (hebreiska *Kohen*), hvilkas ämbete var ärftligt, fast de ej bildade någon kast, och som voro föremål för den största vördnad.

Den semitiska rasen blef dock ej ensam härskare i Eufrat- och Tigristrakterna, ty här bodde från urminnes tid folk af en annan ras, tillhörande den turanska eller ural-altaiska språkfamiljen nämligen *sumererna* och *akkaderna* eller syd- och nord-babylonier, och dessa voro redan i en mycket aflägsen forntid i besittning af en jämförelsevis hög kultur, lefde förenade i en ordnad stat, hade lagar och ett utbildadt religionssystem, en mängd industrigrenar samt skriftspråk. Detta var ursprungligen hieroglyfiskt, men blef senare kilskriften, som andra folk småningom tillägnade sig efter dem. Sumererna och akkaderna voro astronomiens fäder, och det var på grundvalen af deras iakttagelser, som senare kaldeer utbildade denna vetenskap.

De betraktade himlen som ett fast hvalf hvilande på jorden, himlafästet eller firmamentet, hvarpå fixstjärnorna voro fästa; mellan detta och jorden kretsade de sju planeterna samt rörde sig skyarne, vindarne, regnet och blixten. Jorden hvilade på afgrunden. Detta universum var fylldt af lefvande varelser: människor, djur, andar och gudar; andarne voro personifikationer af onda, goda och neutrala makter, de reglerade naturens tilldragelser, sände storm och regn, gåfvo lif och död o. s. v.; gudarne — *dingir, dimir* — voro andar af högre ordning och ledde naturens lif på ett allmännare sätt. De förnämsta gudarne voro: himlens gud *Anna*, jordens gud *Ea*, som bor i oceanen och därför ock kallas »oceanens stora fisk», och afgrundens gud *Mulgé*. Denne senare mottager de afdödas själar, som komma till foten af västerns stora berg, bakom hvilket solen går ned; detta »orörliga land», *Kurnudé*, var »den trakt, därifrån man ej återvänder», »fängelset, där man blott har damm och dy till föda», »det ställe, där man irrar i mörkret». *Ingen belöning* fanns för de goda, *inga straff* för de onda; vedergällning för

godt och ondt lämnades blott på jorden. Emellertid fanns i afgrunden en lifskälla, som endast gudarne höll tillgänglig för somliga, hvilka genom att dricka däraf kunde stiga upp till jorden igen.

Under de stora gudarne rörde sig en otalig skara lägre gudar, som ständigt lågo i strid med hvarandra, och från afgrunden uppstego de onda andarne, smygande sig in öfverallt och döljande sig i alla former — spöken, troll, febrar etc. — för att skada de goda andarne samt människorna. Oupphörligt ett byte för deras angrepp, var människan på jorden liksom en vilsefarande resande i ett obekant land, och för att försvara sig hade hon att skaffa sig bundsförvanter bland gudarne och de goda andarne samt skydda sig medelst magiska medel, amuletter m. m. Kulten var därför ren *magi*, bönerna till gudarne voro besvärjelser och prästerna voro föga annat än *trollkarlar*, liksom nutidens halfvilda ural-altaiska folks schamaner.

De ursemiter, som kommo att lefva vid sidan af sumererna och akkaderna i Kaldeen, kallades *kuschiter* och talade ett språk, som stod hebreiskan och arabiskan nära. Dessa folk kommo så småningom i närmare beröring med hvarandra, och af deras förening uppstod mångenstädes en blandningsras, liksom deras skilda föreställningar gåfvo upphof till en blandad kultur.

I somliga trakter, såsom i Susiana, blef den ural-altaiska rasen förhärskande, under det semiterna fingo öfvervikten i Kaldeen. Här uppstodo tidigt flera betydelsefulla städer, såsom Ur, Sippara, Borsippa, Babel m. fl. Ur, beläget ej långt från Eufrats forna mynning, var i början den förnämsta hufvudstaden och utgjorde centrum för handeln; i dess midt reste sig ett tempel i tre afsatser. Senare blef Babel den viktigaste staden, och här uppfördes det ryktbara templet i sju afsatser; Babels öfvervikt medförde slutligen, att kaldeerna benämndes babylonier. Assyrierna, så kallade efter sin hufvudstad och sin högste gud *Assur*, voro en mindre blandad nordligare gren af den semitiska rasen, som fick sin högre kultur från babylonierna, ehuru dessa besegrades af de mera krigiska assyrierna.

Många af Kaldeens äldsta städer ha efterlämnat vidsträckta ruiner, som utvisa en utomordentlig hög ålder, och delvis kanske ha tillhört den äldsta, ural-altaiska kolonisationen.

Ursprungligen uppförde semiterna sina helgedomar ej på fastlandet, utan på öar i persiska viken, och det var i dessa oangripliga orter som de första prästkorporationerna organiserades och som kuschiternas på samma gång religiösa som vetenskapliga kultur fick sin egentliga grundläggning. Vi ha dem att tacka för flera viktiga astronomiska upptäckter, synnerligast månförmörkelsernas natur; de hade teleskop, och man har bland deras ruiner funnit starka förstoringsglas. De uppfunno djurkretsen med dess 12 tecken på himlen, som angåfvo solens lopp och betraktades som hus, i hvilka solen ingick; deras beteckning stod i närmaste sammanhang med årstiderna och de däraf beroende sysselsättningarna i det praktiska lifvet. Hvarje stjärnbild delades i 30 lika delar, hvilka tillsamman utgjorde 360 afdelningar eller grader, som i sin ordning delades i 60 minuter. Det var dessa präster, fordom allmänt kallade »kaldéer», som uppfunno *timmen* och *veckan*.

Den sumerisk-akkadiska religionen blandades ock, liksom annan kultur, delvis med semiternas föreställningar, ehuru den förra ibland till stor del blef en lägre folkreligion, som på grund af sina vidskepligheter ej kunde passa för det högre kulturstadium, som småningom skapades af semiterna.

Upptäckten af kilskriftstolkningen har nyligen medfört de viktigaste upplysningar om kaldeernas, babyloniernas och assyriernas religion, som vi

sålunda till stor del lärt känna af originalskrifterna själfva, ehuru ännu åtskilliga detaljer återstå att utreda.

Kilskriftsforskarne, G. Smith, F. Delitzsch m. fl., ha ådagalagt, att israeliternas äldre religiösa föreställningar stå i det närmaste sammanhang med babyloniernas, under det den äldre åsikten om deras beroende af persernas och indiernas religionssystem i mycket blifvit vederlagd.

Semiterna hade outplånliga minnen och traditioner från äldsta tider; samlad erfarenhet gick i arf, och tänkespråk, utgörande en praktisk morallära, men ej spekulation, var deras sak. Det nyttiga och det skadliga framhöllos, men ej godhet och sanning i och för sig. Egennytta, list och trolöshet försvarades ofta på denna tid och ansågos vara lika nödvändiga egenskaper som ihärdighet och mod.

Naturens mäktiga revolutioner, åska, skyfall, storm, flodernas hastiga stigande i mellersta Asien fyllde människorna med förtvifian och fruktan, men striden mot naturen ökade ock deras omtanke och skarpsinnighet.

Semiterna blefvo, i betraktande af människans maktlöshet inför de ödeläggande naturkrafterna, våldsamma och ohejdade i sina känslor och sina föreställningar om gudamakterna. Gudarne blefvo stränga, nyckfulla, obarmhärtiga och fordrade blodsoffer. Blodtörst och vällust utmärkte semiternas gudsdyrkan. Hvarje stam hade sina gudar och stred i deras namn samt tillintetgjorde de besegrades helgedomar och bortförde deras gudabilder.

Läran om den ende guden fanns ej hos semiterna i den äldsta historiska forntiden, utan hos dem, liksom hos alla folk, voro fetischism och polyteism härskande. Senare utbildades en börjande monoteism genom Abrahams närmaste föregångare i Kaldeen ungefär 2000 år f. Kr.

Ej heller fanns någon föreställning om ett lif efter detta i den äldsta semitiska kulten. Därför hade fornsemiterna ej några dyrbara grafvar såsom egyptierna, utan vida enklare. Deras grafkammare äro murade så, att hvarje hvarf tegel skjuter öfver det underliggande tills de öfversta hvarfven mötas; de döda ligga här i lerkärl.

Paradiset. Syndafallet. Syndafloden.

Nyare kilskrifts-forskningar öfver de forntida länderna Assyrien och Babylonien ha lämnat oss viktiga belysningar af Bibelns äldsta berättelser. »*Syndafloden*» har därigenom fått sin bekräftelse, såsom förut skildrats, och vi veta nu, att babylonierna haft en berättelse därom i den s. k. Nimrodsagan, som varit nedskrifven åtminstone 2000 år f. Kr. och således är äldre än judarnes, hvarför den senare måste anses vara tagen från den babyloniska flodsägnen. Helt nyligen har äfven det bibliska »*syndafallet*» i paradiset befunnits vara grundadt på en tidigare babylonisk berättelse och man har kunnat bestämma hvar detta paradis varit beläget; för dessa upplysningar ha vi i synnerhet att tacka den tyske språkforskaren F. Delitzsch*. Enligt dennes tolkning måste man anse »lustgården i Eden» ha varit *Babylonien*, och han bevisar detta genom en utförlig granskning af landets äldre flodsystem med ledning af 1 Mose b. 2: 10—14: »Och utaf Eden utgick en ström till att vattna lustgården och han delade sig i fyra hufvudfloder. Den första kallas Pison, den löper om hela Havila land. — – -- Den andra floden heter Gihon, den löper kring om hela landet Kusch. Den tredje floden kallas

* Se *Wo lag das Paradies?* Leipzig, 1881.

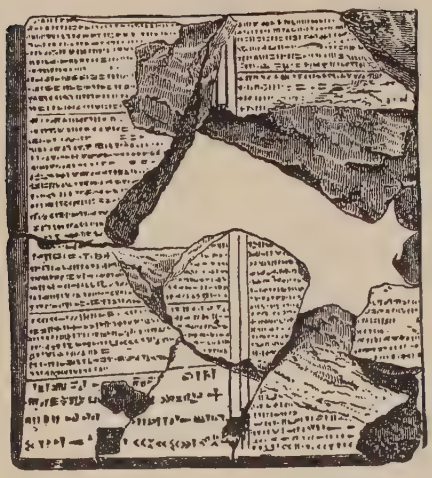

Fig. 190. *Kilskrift med berättelse om syndafloden. Nuvarande skick.*

Hiddikel, den löper fram för Assyrien. Den fjärde floden är Phrat». På ett slående sätt ådagalägger Delitzsch, att de båda sista floderna varit Tigris och Eufrat, hvilken senare varit den egentliga strömmen, samt att de båda första varit tvänne större kanaler för landets bevattning, som haft sådan betydelse för dess fruktbarhet. Äfven länderna kring dessa »floder» finner han vara babyloniska landskap, och han visar det olämpliga att för landet Kusch använda den i många bibelöfversättningar antagna benämningen Etiopien.

Den i och för sig yppiga vegetationen i Babyloniens deltaland stegrades genom dessa vattenförhållanden i utomordentlig grad, så att trakten i forntiden skildrades såsom en hänförande trädgård eller ett jordiskt paradis, hvars rikedom på palmer och säd enligt Herodot öfverträffade alla andra länders; sädesslagen lämnade, säger denne historiker, 200:de—300:de kornet. Babylonierna och assyrierna kallade ock landet en »gudsträdgård», *Kar-Dunias*, d. v. s. »Dunias-gudens lustgård».

I öfverensstämmelse med den fornpersiska skapelsehistorien omtala babyloniernas äldsta berättelser tio urfäder till människosläktet, och samma öfverenstsämmelse finnes i fråga om ett »*syndafall*» i paradiset genom ätandet af en förbjuden frukt, ehuru någon fullständig kilskriftsberättelse därom — endast obetydliga fragment — ännu ej blifvit funnen. Men att en sådan finnes bland de tusentals ännu ej framdragna taflor, som finnas i Ninives ruiner, lider intet tvifvel, då man här redan funnit en bild af syndafallet, sådant bibeln berättar detsamma (se fig. 191). Denna bild talar för sig själf; den är tagen efter en urgammal liten graverad cylindersten och har först offentliggjorts af den engelske assyriologen G. Smith. Vid ett träd med (förbjudna) frukter sitta en man och en kvinna, som särskiljas medelst olika hufvudbeklädnad, och liksom i 1 Mose b. 3:dje kap. är det kvinnan, som frestas af en orm att falla offer för sin sinnlighet.

Det är kändt, att babylonierna från urminnes tid haft föreställningen om ett »lifsträd» i paradiset eller ett odödlighetsträd, ett kunskapens träd på godt och ondt, som ofta förekom i deras liksom assyriernas tempelteckningar.

Liksom hebreerna hade de besläktade babylonierna ett klart medvetande om synd och straff: allt elände, alla lidanden, all förgängelse hade enligt dem sin orsak i synden; gudlöshet eller olydnad mot gudarnes bud hade gudomliga straff till följd, och endast gudarnes nåd kunde rädda människan från detta hjälplösa strafftillstånd. Babyloniernas bot- och böne-psalmer bekräfta denna mening. »Syndafloden» uppfattades ock af babylonierna som ett straff, och där-

Fig. 191. Syndafallet.

för måste man vänta sig att hos dem finna ett »syndafall». Härvid spelade, liksom i den persiska och den judiska berättelsen, *ormen* en hufvudroll.

Fig. 192. Bels (Maruduks) strid med Tiamat, hafvets drake assyrisk basrelief.

Ormen var egentligen hos babylonierna en god skyddsgud, men enligt prästläran fanns det dock en orm, *Tiamat*, som var gudarnes fiende, »fienden» rätt och slätt, eller det ursprungliga kaos, representeradt i form af ett ohyggligt drak-vidunder, afgrundens drake, (fig. 192).

Polyteismen.

Kaldeernas ursprungliga religion var *stjärndyrkan* (fig. 193) och därpå polyteismen, ehuru med en öfversta gudom, som bar olika namn i olika länder (liksom Osiris i Egypten).

Ett vanligt namn var *El;* det förtjänar ock anmärkas, att bibeln använder detta uttryck såsom ett predikat för gudomen i allmänhet, alldeles som fallet var med Osiris på somliga ställen i Egypten.

Mest omtalad och erkänd var *Baal* eller *Bel,* världens skapare, ordnaren af det tomma intet eller kaos. Enligt den äldsta kaldeiska traditionen var i begynnelsen allt mörker och vatten. Stjärnorna voro, liksom jorden, Baals skapelser.

Fig. 193. *Babylonisk-assyrisk stjärnkult förrättad af kungen.*

Äfven Baal var mångenstädes en hederstitel, som gafs åt flera olika gudar — t. o. m. åt Jehova, såsom synes af Osea 2: 16: »Och på den tiden, säger Herren, skall du kalla mig min Man, och icke mer kalla mig min Baal.»

En annan gud var *Anu,* som t. o. m. ansågs stå öfver Baal; han var »mörkrets och underjordens herre», gaf människorna talet och skriften, lärde dem bruka jorden, bygga städer o. s. v.; *Hia* var flodernas gud, *Bin* blixtens, och denne framställdes med ett brinnande svärd. Fiskguden *Dakan* eller bibelns *Dagon* (fig. 194) var kanske densamme som *Hia;* han betecknar ock naturkraften eller elementen. Dessutom dyrkades gudar, som rådde öfver stjärnorna; ibland dyrkades själfva stjärnorna; planeterna särskildt ansågos tolka gudarnes vilja. *Samas* var solguden och *Sin* månguden.

Adar eller *Adrammelek,* Saturnus eller eldens gud, afbildades i skepnaden af en tjur med människohufvud; han var grym och vred och blidkades med människooffer, synnerligast späda barn; densamme som syriernas *Molok.*

Fig. 194. *Dagon,* babylonisk assyrisk fiskgud.

Raman var stormens gud; hos babylonierna var han välvillig, hos assyrierna förstörande.

Nabu (bibelns *Nebo*), Merkurius, var höfding öfver himmelens och jordens härskaror. *Nergal,* Mars, var krigsguden; han gladdes åt förödelsen, och man offrade också människor åt honom; hans sinnebilder voro bevingade lejon med människohufvuden, som sattes vid ingången till palatsen (fig. 195). Man har ock funnit figurer med örnhufvuden eller guden *Nattigs* bilder (fig. 195). Vi återfinna således här liksom i Egypten totemistiska kvarlefvor. *Maruduk* (bibelns *Merodak*), Jupiter, var en mildare gud. *Istar* eller *Bilit,* som var mest känd under namn af *Mylitta,* »gudarnes drottning» eller »modern» och föreställdes som Baals maka, var den aflande kraften eller de välgörande öfversvämningarna. Alla slags utsväfningar förekommo vid fästerna till hennes ära. Hon kallades *Astarte* eller *Astoret* hos fenicierna (fig. 196).

Till Mylittas kult hörde bruket, att hvarje kvinna »en gång i sitt lif och för gudinnans tillfredsställelse» skulle i hennes tempel — som vi måste anse ha varit en sorts bordell — stå till tjänst med sin kropp; på samma vis skulle kvinnorna i Armenien fira gudinnan *Anaïtis*. Mylittas prästinnor voro heliga glädjeflickor, och inkomsten af deras nesa tillföll gudinnans tempel.

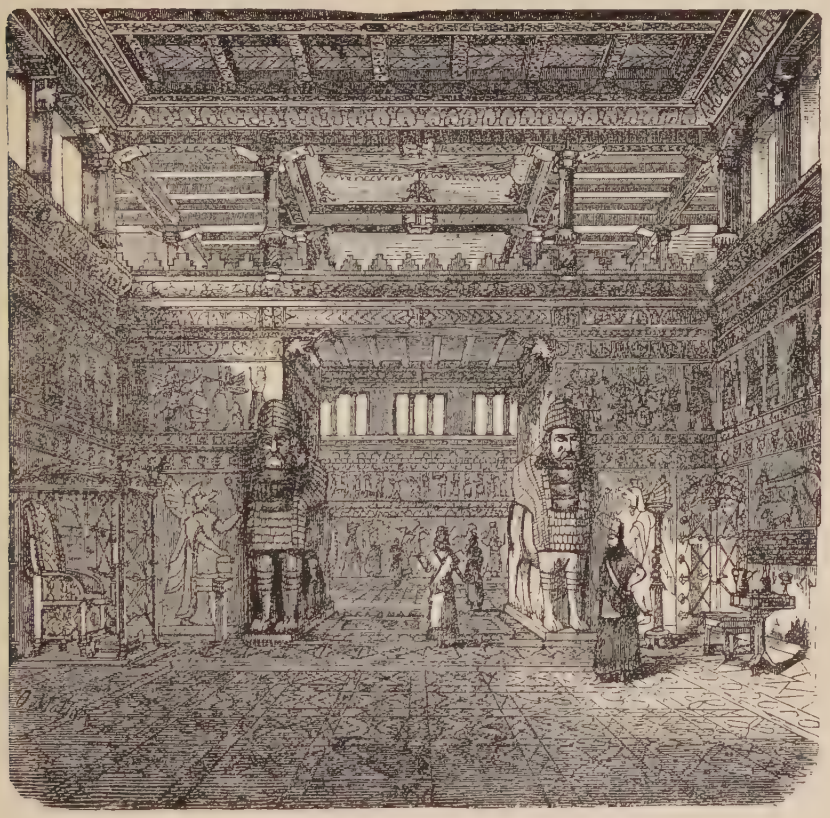

Fig. 195. *Assyrisk tronsal med bilder af krigsguden Nergal;* å ömse sidor häraf *bilder af guden Nattig* i Assur-nazirhabals slott, uppfördt omkring 900 f. Kr. i Nimrud, en ruinhög nära Ninive och det nutida Mosul.

Semiramis, som dyrkades i Central-Asien var väsentligen samma gudinna som feniciernas och syriernas *Astarte;* dufvan var ock symbol för båda. Semiramis betydde ursprungligen dufva och Diodorus säger: »Semiramis kallas så på syriernas språk efter dufvorna, hvilka efter den tiden dyrkas som gudinnor af alla Syriens invånare.»

Nyligen har professorn i assyriologi i Leipzig dr H. Zimmern i en skrift »Vater, Sohn und Fürsprecher in der babylonischen Gottesvorstellung» hänvisat på, att den esoteriska babyloniska religionsläran redan langt före kristendomen hade en trinitetsdogm, i hvilken *Ea* och *Maruduk* stodo i sonsförhållande till hvarandra och *Gibil* (eldsguden) särskildt fungerade som »förebedjare».

Att värkligen babyloniska religionselement gifvit betydande bidrag till den urkristna religionsbildningen, har på senaste tid ådagalagts af bl. a. teologie professor Gunkel i Berlin i hans stora verk »Schöpfung und Chaos in der Urzeit und in der Erdzeit» (1895).

* * *

Adars sfinxbild — med tjurkropp, fågelvingar och människohufvud — kallades ibland *kirub,* ett namn som uppenbarligen är detsamma som bibelns *kerub.* Också voro de keruber, som i synen visade sig för *Hezekiel,* egentligen sfinxartade väsen, ty han benämner dem ock »djur», uppgifver dem ha lejon-, örn-, ox- och människoformer (Hez. kap. 1), under det den gängse föreställningen af keruber i s. k. ängla-gestalt intet stöd har i bibeln. Es Tegnér d. y. erinrar ock därom, att det arameiska ordet *kerab* = plöja måste anses sammanhänga med kerub, som ursprungligen betydt »plöjaren», d. v. s. *oxen,* samt att keruberna i sitt väktarekall motsvaras af sfinxer hos såväl assyrierna som egyptierna. Den första berub, som omtalas i bibeln var den, som Gud efter syndafallet »satte för lustgården Eden — — — till att försvara vägen till lifsens träd» (1 Moseb. 3: 24).

Jämte *Nergal-* (lejon-) och *Adar-* (tjur-)sfinxerna i de gamla babylonisk-assyriska kungaborgarne funnos två andra gudomligheter: *Nattig* med örnhufvud på människokropp och *Ustur,* mänsklig gestalt med vingar, hvilka spelade en stor roll som skyddsandar. Alla dessa visade sig i Hezekiels syner: »Deras ansikten på högra sidan af de fyra voro likasom *människas* och *lejons;* men på vänstra sidan af de fyra voro deras ansikten likasom *oxes* och *örns*» (Hez. 1: 10).

Många gånger hade profeten sett dessa bilder i de assyriska och babyloniska länderna, och det var därför ej underligt, att de trädde fram för honom, då han var hallucinerad. I Johannes' uppenbarelse-, d. v. s. hallucinations-bok äro de långt senare åter framme — efter Hezekiels beskrifning, som Johannes studerat; enligt 4 kap. stodo vid Guds tron i himlen »fyra djur fulla med ögon både före och bak; och det första djuret var likt ett lejon; och det andra djuret var likt en kalf; och det tredje djuret hade ett ansikte som en människa; och det fjärde djuret likt en flygande örn.»

Få kristna ana, att dessa symboler för evangelisterna Matteus, Markus, Lukas och Johannes, om hvilkas totemistiska ursprung jag förut erinrat, direkt framgått af det forna Kaldéens råa polyteism.

* * *

Bland de babylonisk-assyriska gudarne återfinner man snart sagdt alla de gudar, som landets äldre inbyggare dyrkat, vare sig med deras ursprungliga namn eller med förändrade, och gamla semitiska gudar, som hade sina motsvarigheter hos sumererna och akkaderna, sammansmälte med dessa. Till dessa höra *Samas,* solguden, *Sin,* månguden, och *Nabu,* konsternas och vetenskapernas gud. Semiternas tre månggudinnor, som voro okända för de tidigare folken, togo plats vid sidan af *Sin* och fruktbarhetens gud, *Dagon,*

vid sidan af *Hia*, om han ej var blott ett förnamn till denne i egenskap af fiskgud. Ursprunget till *Istar* är dunkelt; hon förenades emellertid med en modergudinna, som spelade en stor roll i den äldre mytologien. För den summerisk-akkadiska benämningen för gudarne i allmänhet, *dinger*, *dimer*, fanns hos semiterna en motsvarighet i *Ilu (El)*. *Hia* och *Nergal* öfvergingo nästan utan förändring från det äldre systemet till semiternas; *Anna*, himlens gud, uttalades på assyriska som *Anu; Meridugga* blef *Maruduk; Nindar*, soleldens och alstringens gud, anses vara semiternas *Adar*, den lysande, den upphöjde; *Bel* och hans maka *Belit* äro sannolikt semitiska gudar.

Ursprungligen fanns det ingen guda-hierarki hos de semitiska folken; hvart och ett hade sina gudar, som hvarken voro högre eller lägre än de öfriga. Allt efter som de politiska tilldragelserna växlade, ändrades emellertid förhållandena i gudavärlden, och i allmänhet blef den förnämste guden i den stad, som kom att härska öfver andra städer, äfven desses högste gud. Ungefär 2000 år f. Kr. ändrade prästerna de äldre traditionerna till ett regelbundet religionssystem, däri en högste gud: *Bel Beli*, »herrarnes herre», eller *Maruduk* i Babylon och *Assur* i Assyrien blef satt öfver alla andra, ja af de mest upplysta betraktades som den ende guden; båda dessa gudar benämdes ibland *Ilu*, gud. Denna kult gjordes af prästerna till en statsreligion, som undanträngde de förra lokal-religionerna och blef rådande i hela Kaldeen. Af denne högste gud framgick den första treenigheten hos semiterna: *Anu*, underjordens herre eller materien, *Bel*, världens herre eller ordet, och *Nua*, vetenskapens herre eller försynen. Hvar och en af dessa gudar hade en maka, men ibland tänktes dessa gudinnor såsom förenade i en af dem, *Belit* eller *Mylitta*, som representerade naturens kvinnliga princip eller fruktbarheten.

Fig. 196. *Mylitta.* (Astarte, stående på en panter.

En annan treenighet antogs jämte denna: månens gud *Sin*, den förnämsta gudomen, solguden *Samas* och luftens gud *Bin*; och efter denna treenighet kommo planeternas fem gudar: *Adar* (Saturnus), *Maruduk* (Jupiter), *Nergal* (Mars), *Istar* (Venus), och *Nabu* (Merkurius). De fem planeternas gudar, de båda treenigheternas gudar samt den högste guden utgjorde tillsamman de tolf gudarnes stora råd, förestodo årets tolf månader och härskade i de tolf stjärnbilderna.

* * *

Syrien beboddes af många skilda stammar, arameer, kanaaniter, fenicier m. fl., som hvardera hade sina egendomligheter.

Det härskande folket var *hetheerna* — af egyptierna kallade *Chetafolket* — som i söder hade hufvudfästningen Hebron.

Alla syriska stammar talade samma språk, det *hebreiska*, eller Kanaans tunga. *Kanaan* eller *Palestina* utgjorde ock större delen af landet.

Samma gudar dyrkades af alla med obetydliga afvikelser, och dessa gudar voro väsentligen de samma som de kaldeiska, ehuru få af de sumerisk-akkadiska gudarne funnos här.

Många af stammarne voro lång tid kända för sin ursprungliga religion, som slutligen kom att stämplas såsom hednisk afgudadyrkan; i synnerhet blefvo moabiter och ammoniter illa anskrifna därför.

Man offrade oftast på höga berg, där heliga stenar restes till gudarnes ära.

Af gudarne var *Baal* eller solguden den förnämste, han kallades ock *Molok* (fig. 197) och framställdes i tjurskepnad eller som en man med tjurhufvud, fordrade människooffer och fick fångarnes lif — då slafveriet ännu ej fanns — ehuru äfven barn offrades, då landet var i fara.

Molok var ursprungligen babyloniernas eldsgud, Adar, som i Assyrien sammanblandades än med Anu och än med Ninib och som dyrkades med samma religionsbruk af fenicier, moabiter, ammoniter m. fl. stammar.

Adar hade ett tillnamn *Adrammelek* eller *Adarmalik*, »fursten Adar», som i bibeln nämnes såsom en babylonisk gud, åt hvilken Sipparas invånare »förbrände sina söner i eld». Kanaans folk uttalade ordet *malik* som *molok*, och man vet, att deras gud Molok firades med liknande offer. Planeten Saturnus kallade kanaaniterna Molok, hvarför vi häri ha ytterligare ett bevis för, att Adar och Molok voro en och samma Gud.

Fig. 197. *Molok.*

Hans bild, gjord af koppar, var ihålig och hade en öppning å bröstet; då offer skulle anställas, gjordes bilden glödande, hvarpå prästen på dess armar lade det åt guden invigda barnet; detta vred och kastade sig på den glödande kopparn tills det genom egna rörelser föll genom bröstöppningen in i gudabilden. De purpurklädda prästernas vilda sånger, som utfördes under dans kring guden, öfverröstade offrets jämmer; modern måste icke blott vara bland de närvarande, utan ock deltaga i sången och dela de öfrigas tro, att barnets krampaktiga kastningar uttryckte hänryckning.

En hufvudort för denna ohyggliga kult var länge den feniciska staden Tyrus, hvars exempel följdes af många angränsande folk och tidtals ock smittade israeliterna. I Jerusalem ägde sålunda Moloks-dyrkan rum i Hinnoms dal.

Kartaginenserna voro den semitiska nation, som längst bibehöll Moloks-kulten, hvilken först upphäfdes genom romarnes tillintetgörande af Kartago i tredje puniska kriget 146 f. Kr.

I Syrien firades ock gudinnan *Astarte* (Mylitta) med vilda orgier och könsutsväfningar, hvilka voro en plikt. Under namn af *Melkart*, åt hvilken praktfulla tempel byggdes, dyrkades en stridande solgud eller en Herkules; denne hade åt sig upprest stoder där Afrika och Europa närmade sig hvarandra, d. v. s. Gibraltars sund.

De feniciska gudarne upptogos till stor del i senare tider af grekerna, ehuru med andra namn och i nya människoliknande former.

Monoteismen. Abraham. Moses.

De mest upplysta bland semiterna eller Abraham — som vi ha alla skäl att anse som en historisk person — och hans folk, *Israeliterna*, dyrkade uteslutande *El* eller *Elohim* samt *Jehova* såsom den ende guden, som blef kärnan i den judiska monoteismen. Af lägre stående ställdes dock denne gud i skuggan för öfriga gudar.

Abraham (död i hög ålder omkring 1800 f. Kr.) var från Ur i Kaldeen och utvandrade härifrån med sin hustru Sara och sin brorson Lot i 19.de

årh. f. Kr. till Palestina, där hans stam, ursprungligen kallad *hebreer*, först kom att nedsätta sig i Sikhem. Detta folk utmärkte sig tidigt för tre nationaldrag: tron på en enda gud, bruket af omskärelsen samt hoppet att slutligen äga det land de bebodde; och dessa fortplantades från Abraham till hans son Isak och dennes son Jakob samt hela stammen, hvilken kallades *israeliter* af Jakobs tillnamn Israel och senare *judar* af Jakobs son Juda.

Rundt om Abrahams folk härskade vid den tid, detta kom till Palestina, den största sedeslöshet, hvilken gaf anledning till den bibliska berättelsen om Sodom och Gomorras förstöring genom eld från himlen, en händelse, som inträffade på Abrahams tid. Dessa städer, som sannolikt låga vid Döda hafvet, ehuru man ej vet närmare hvarest, förstördes tvifvelsutan af något vulkaniskt utbrott liksom Pompeji.

Förrän Sodom och Gomorra förstördes, var hela trakten kring Jordan »vattenrik såsom en Herrans lustgård, lika som i Egypti land» (I Mose b. 13 kap.). Dit flyttade ock Lot, då han skildes från Abraham för att ej ligga i delo med honom om betesmarkerna.

Israeliterna kommo gång på gång i beröring med Egypten för hungersnöds skull och slutligen företogs en invandring dit (hvarom närmare i skildringen af judarnes politiska historia i följande afdelning). Efter flera hundrade år blef en utvandring från detta land nödvändig, då judarne börjat behandlas med största hårdhet, hvarvid en synnerligen framstående man, Moses, blef deras ledare och nye religionsstiftare; när han föddes, vet man ej, men sannolikt inträffade detta i slutet af 15:de årh. f. Kr., ty starka skäl finnas för antagandet, att utvandringen tagit sin början 1335, hvarför den äldre judiska uppgiften, att 1575 varit födelseåret, måste anses oriktig. Berättelserna om Moses' lif äro så uppblandade med legender, att man ej kan med visshet angifva detaljerna i hans historia; men i hufvudsak torde bibelns skildringar lämna oss en sann bild däraf. Moses skall, då egyptiske kungen befallt, att alla nyfödda israeliter af mankön skulle dödas, ha blifvit utsatt i en kista i Nilen för att omkomma, då föräldrarne ej sågo sig i stand att rädda honom; en kungadotter upptog dock barnet som sitt eget, kallade honom Moses eller »vattnets son» och lät honom få en prästerlig uppfostran i Heliopolis, där han ock senare blef präst. Han fick prästerlig rang och var en tid härförare i egyptiernas krig mot etiopierna.

Ända till dess Moses lärde israeliterna känna Jehovah såsom den ende sanne guden, vidlådde *polyteistiska* föreställningar deras gudsbegrepp. Abrahams gudsdyrkan var egentligen dyrkan af den *högste* guden; de andra gudarne ringaktades, men förnekades ej absolut, hvarför vi här blott ha med en börjande monoteism att göra. Denna gudsdyrkan var ock helt rå och materiell, då därtill hörde offer ej blott af djur, utan t. o. m. af människor, såsom synes af Abrahams föresats att offra sin son Isak åt sin gud, fast han i sista stund afvändes därifrån (1 Moseb. 23 kap.).

Israeliternas *Elohim* (pluralis af hebreernas *Eloah*, arabernas *Ilah*, kaldeernas *Elah* = högsta makten) betydde ursprungligen stora personligheter, kungar, gudar; ordet har såsom en s. k. *pluralis majestatis* i Gamla Testamentet förenats med ord i singularis för att utmärka »den ende guden», men förenas ock med pluralis-former för att utmärka gudar i allmänhet. Detta har gifvit anledning till ändlösa diskussioner, som haft till resultat bl. a. antagandet, att I Moseb. skrifvits af flera olika författare.

Elohim var den äldre benämningen för hebreernas gud, innan de ernått en nationell tillvaro, under det *Jehovah* eller *Yahveh* alltid betecknat hebre-

ernas nationalgud, den ende guden, vid sidan af hvilken inga andra gudar finge tillbedjas. Det var denne gud, som israeliterna förde med sig till Kanaan vid landets eröfring i 13:de årh. f. Kr., sedan Moses lärt dem tillbedja honom och fört dem från Egypten.

De hedniska gudarne kallades ock Elohim, men aldrig Jehovah; äfven hade namnet Elohim en vidsträcktare betydelse i den meningen, att det utmärkte skaparen och alla nationers gud.

Af vår framställning af monoteismens utveckling i Egypten synes, att man har alla skäl att antaga, det Moses fått sin monoteistiska tro i detta land och att det särskildt var Heliopolis-guden *Chepera* — »skalbaggen» — som var hans gud. Detta framgår äfven af betydelsen af ordet *Jehovah,* hvarmed Moses' gud benämdes af israeliterna och som anses komma af verbet *haya* = vara (alldeles som *cheper* på egyptiska), hvarför Jehovah ock betyder »den, som är», eller »den evigt varande».

Enligt Dödsboken var Chepera den gud, som skapat sig själf, är gudarnes fader och uppenbarar sig på mångfaldigt sätt för människorna, ehuru denne gud visar sig vara af andligare slag än alla föregående högsta gudar och i själfva verket var den ende guden.

Hymnerna till honom innehålla bl. a.: »Du vare lofvad, Ra, du högsta makt, du Chepera, som sänker dina vingar och hvilar i undervärlden, *du födes såsom din egen son* — — — Du högsta makt, *nedstiger i Anubis hemliga boning* (dödsriket). — — — Chepera i sin båt *fäller ormen Apopis* hvar dag» o. s. v.

J. Lieblein har påpekat en likhet, som ytterligare bevisar, att den egyptiske Chepera var samme gud som Moses' Jehovah, nämligen skildringen i I Moseb. 25: 20—22, huru Gud skulle »komma till dig och tala med dig från nådastolen mellan de två Cherubim, som äro på vittnesbördets ark» m. m., en skildring, som är alldeles densamma som vi få af egyptiska bilder, framställande en processionsbåt med guden Chepera hvilande på locket af en kista med heliga saker (obs. »nådastolen») mellan två keruber med utsträckta vingar.

Att Moses' morallära till väsentlig del lånats af egyptiernas, framgår bl. a. af en jämförelse mellan hans *Tio Guds bud* och den dödes tal i rättfärdighetens sal.

Utan tvifvel var Moses medlem af något sådant hemligt mysteriesamfund i Egypten, som ofvan skildrats och där monoteismen spriddes till de mera bildade, under det den på denna tid var långt ifrån allmän och därför måste odlas i hemlighet. Moses blef enligt Ap.-G. 7: 22 »lärd i all den visdom, som de egyptier hade» och enligt Manetos berättelse var han präst i Heliopolis. Här lärde han känna den monoteistiske Chepera och med ringaktning betrakta polyteismens barnsligheter. Då han senare bröt med egyptierna och förde israeliterna bort från träldomens land, bröt han också med mysteriernas hemligheter och förkunnade öppet deras lärdomar. Han förkunnade för sitt folk (enligt III Moseb. 26: 1 samt V Moseb. 17: 13 och 29: 16), att den ende guden var Jehovah, och framhöll »hedningarnes» låga ståndpunkt: »I veten huru vi bodde i Egypti land och drogo midt igenom hedningarne, genom hvilka I foren; och I sågen deras styggelse och deras afgudar, stock och sten, silfver och guld, som när dem var». Och Jehova låter Moses sålunda tala till israeliterna: »I skolen icke göra eder några afgudar eller beläten, eller uppresa eder några stoder, icke heller någon vårdsten sätta uti edert land till att tillbedja därför; ty jag är Herren eder Gud.»

Då MOSES (fig. 198), som ömmade för sin stams förtryck vid ett tillfälle sett en egyptier slå ihjäl en israelit, säges han ha hämnats dennes död genom att döda egyptiern, och denna handling blef enligt bibeln den närmaste anledningen till hans stora mission. Han flydde, för att undgå kungens vrede, till midianiterna och stannade flera år hos prästen JETRO, hvars dotter ZIPORA blef hans hustru och hvars fårahjordar han vaktade. Lång tid höll han fåren på bete i ökentrakterna å Steniga Arabiens halfö vid berget Horeb och här ägnade han sig i ensamheten åt djupa betraktelser. Ombytet af lefnadssätt öfvade det största intryck på honom: han öfvervägde möjligheten af sitt folks räddning undan egyptiernas ok och påverkades af israeliternas gamla traditioner samt en vaknande fosterlandskänsla. Han fick under dessa betraktelser hallucinationer, därunder han trodde sig se Gud, tala med honom och få befallning af honom att föra israeliterna ur Egypten.

Fig. 198.
Moses, staty af Michel Angelo.

Tron på den ende guden samt öfvertygelsen om israeliternas betydelse i förening med hoppet om att komma i besittning af det förlofvade landet lät småningom hans föresats, att bli sitt folks frälsare, mogna.

Sedan MOSES och hans broder ARON hos den egyptiske kungen anhållit om rättighet för israeliterna att lämna Egypten och tillståndet förvärrats, då nöd och pest hemsökt landet, verkställdes utvandringen oförtöfvadt, och till minne däraf har sedan alltjämt den årliga *påskhögtiden* firats af israeliterna.

Sedan den egyptiske kungens förföljande här omkommit i Röda hafvet, var faran öfver, och efter denna första framgång var det som Mose syster MIR-JAM sjöng en lofsång till Israels gud, den första kända israelitiska hymnen. Några månader efter vandringens början stiftade Moses, på föregifven ingifvelse af Gud, sin bekanta lag för israeliterna eller *Tio Guds bud* och organiserade gudstjänsten och hela samhällsförfattningen.

Moses är en af de största personligheter, som framstått i mänskligheten; han ägde en djup kännedom om naturen och människan, var läkare, statsman, härförare, reformator, lagstiftare, historieskrifvare, diktare och siare. Organisationstalang, ädelmod, hängifvenhet och tålamod i förening med ihärdighet, mod och snabbhet i handling voro de egenskaper, hvarigenom han kunde utöfva sin utomordentliga makt öfver så många tusenden, till större delen odisciplinerade män, som han ledde i 40 års tid. Han undertryckte gång på gång uppror i lägret och bekämpade afgudadyrkan, som hotade vinna insteg och som t. o. m. Aron vid ökenvandringens början ville införa genom dyrkan af den gyllene kalfven (sannolikt en kvarlefva af Apisdyrkan), då Moses en längre tid fördröjt sig på Sinai för lagstiftningarbetets skull.

I kriget mot andra stammar följde Moses utrotningsprincipen, som, huru grym den kan synas, var nödvändig att tillämpa, då motståndarne stodo på en så låg ståndpunkt och eljest skulle hotat att sänka israeliterna, som

ännu hade en stark benägenhet för polyteism. Det vore ett stort misstag att därför anse israeliternas gud för en allt igenom blodtörstig gud; den lära Moses i hans namn förkunnade, skulle sannolikt ha med tiden alldeles förkväfts, därest ej kringboende stammar fullständigt öfvervunnits.

Själfva det israelitiska folket måste t. o. m. nästan helt och hållet pånyttfödas efter utvandringen från Egypten; det förlofvade landet hade väl kunnat eröfras på kortare tid än som skedde, och vandringen hade ej behöft taga 40 år. Men folket var ej på kortare tid förberedt att bli herrar i Kanaan för att där fortsätta det stora kulturarbete, som Moses påbörjat.

Själf kom Moses aldrig in i det förlofvade landet, som han blott fick se från berget Nebo; han dog kort därpå i moabiternas land (öster om Döda hafvet), men ingen underrättelse har lämnats om hvar han begrofs.

Mose lag.

Mose lagstiftning var icke ny allt igenom; mycket var blott ett återupptagande af israeliternas äldre patriarkaliska bud, såsom omskärelsen, styrandet genom stammarnes öfverhufvuden m. m. Andra förordningar voro egyptiska; och mycket af det höga innehållet i egyptiernas heliga mysterier delgaf Moses sitt folk, liksom en stor del af tempelritualen togs från den egyptiska kulten.

Den religiösa grundlag, som tre månader efter utvandringens början stiftades af Moses på Sinai, tillkom, enligt II Moseb. 19 och 20 kap., under mystiska omständigheter, såsom förtroliga samtal mellan Moses och Jehovah, därvid denne »svarade öfverljudt», ljud af »en skarp basun» hördes, »dunder och ljungeld hof sig upp» o. s. v., hvarför ock folket i lägret vardt förfäradt; »hela Sinaï berg dammade däraf, att Herren steg neder uppå det i eld.» Den råa massan tyckes ha haft behof af en sträng och fruktansvärd gud, ty Jehovah säges ha förklarat för Moses: »Gack, stig ned; du och Aron med dig skolen uppstiga (på berget). Men prästerna och folket skola icke träda intill, så att de uppstiga till Herren; på det han icke skall förgöra dem.» Därpå var det som Moses i den hemlighetsfulle och fördolde gudens namn meddelade folket de s. k. *Tio Guds bud.* De återgifvas här, då deras fullständiga innehåll, som långt ifrån är kändt af alla (alldenstund mången numera i barndomen fritages från den gängse religionsundervisningen), utgör en så viktig belysning af israeliternas kulturståndpunkt på denna tid.

I II Moseb. 20 kap. säges:

»Och Gud talade alla dessa orden.

Jag är Herren din Gud, den dig utfört hafver af Egypti land, utur träldomens hus.

Du skall inga andra gudar hafva jämte mig.

Du skall icke göra dig något beläte; ej heller eljest någon liknelse, antingen efter det ofvantill är i himlen, eller efter det nere är på jorden; ej heller efter det som i vattnet är under jorden.

Bed icke till dem och tjäna dem icke; ty jag, Herren din Gud, är en stark hämnare, den som söker fädernas missgärning in på barnen, allt intill tredje och fjärde led, de som mig hata;

Och gör barmhärtighet uppå många tusende, som mig hafva kär, och hålla mina bud.

Du skall icke missbruka Herrans din Guds namn: ty Herren skall icke låta honom blifva ostraffad, som hans namn missbrukar.

Tänk uppå sabbatsdagen, att du helgar honom.

Sex dagar skall du arbeta, och göra alla dina gärningar.

Men på sjunde dagen är Herrans din Guds sabbat: då skall du intet arbete göra, ej heller din son, ej heller din dotter, ej heller din tjänare, ej heller din tjänarinna, ej heller din ök, ej heller din främling, som innan din stadsport är.

Ty uti sex dagar hafver Herren gjort himmel och jord, och hafvet och hvad därinne är, och hvilade på sjunde dagen. Därföre välsignade Herren sabbatsdagen, och helgade honom.

Du skall ära din fader och din moder, på det du skall länge lefva i landet, som Herren din Gud dig gifva skall.

Du skall icke dräpa.

Du skall icke göra hor.

Du skall icke stjäla.

Du skall icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa.

Du skall icke hafva lust till din nästas hus. Du skall icke begära din nästas hustru, ej heller hans tjänare, eller hans tjänarinna, ej heller hans oxe, ej heller hans åsna, ej heller något det din nästa hafver.»

Israeliterna blefvo, då de vid tillfället sågo berget ryka och ljungelden flamma samt hörde dundret och basunens ljud, gripna af sådan förskräckelse, att de bådo Moses att slippa ha med Gud att göra: »Tala du med oss, vi vilja höra därtill; och låt icke Gud tala med oss, att vi icke skola dö».

Denna »Mose lag», som budorden ock rättast kallas, utvisar genom såväl sin tillkomst som sitt innehåll en rå storslagenhet, som är högst karaktäristisk för den tiden. Man måste sätta sig in i Moses' hela belägenhet för att fatta hans religiösa lagstiftning, som afsåg att höja ett lågt stående folk och väsentligen var *negativ*. Det gällde att förhindra äldre polyteistiska och osedliga vanor: Du skall *inga andra gudar* hafva jämte mig, — — — du skall *icke* dräpa, — — — du skall *icke* stjäla o. s. v. Hvad människan bör göra i sitt dagliga lif, säges ej, och förkunnandet af lydnad mot Gud och hedrande af föräldrar beledsagas af hotelser om straff eller löften om belöning af jordisk art.

Ingen egentlig lära om ett *tillkommande lif* ingick i den ursprungliga mosaismen, och ej heller förkunnades här någon helveteslära; de antydningar, som finnas härom — måhända för att skrämma de lägre stående — torde alla härröra från beröringar med perserna. I V Moseb., som redigerats omkring 620 f. Kr., står! »Elden är upptänd i min vrede och skall brinna intill det nedersta helvetet»; men antingen har ursprungligen med helvete menats underjorden eller ock hänsyftar stället på det persiska helvetet.

Djäfvuls-dogmen, såsom den vanligtvis uppfattas af kristna folk, är ej mycket vidrörd i Gamla Testamentets äldre böcker. Å somliga ställen ha vi i bibelöfversättningarna fått orden djäfvul och satan, där det egentligen skulle ha stått »afgud» eller »motståndare» o. s. v., såsom t. ex. synes af V Moseb. 32: 17: »De offrade åt djäflar *(Schedim)* och icke sinom Gud, åt de gudar, som de intet kände», samt af II Samuels b. 19: 22: »David sade: Hvad hafver jag beställa med eder, i Zeru-Ja barn, att I viljen i dag varda mig till satan?» Sista ordet betyder i grundtexten motståndare rätt och slätt.

Såsom förut framhållits, var hebreernas *Scheol* detsamma som dödsriket, underjorden, grafven, utan att därmed förknippades någon tanke på

helvete eller straff. Liksom det först var efter återkomsten från babyloniska fångenskapen som judarne i st. f. den visserligen försåtlige, men dock ej så synnerligen farlige satan fingo den fruktansvärde persiske djäfvulen (Ariman), så blef Scheol efter denna tid delad i endels *Paradiset* och endels *Gehenna*, d. v. s. himlen för de godas belöning och helvetet för de ondas bestraffning.

I Mose lag finns ej ett ord, hänsyftande på några straff i ett kommande lif — blott jordiska straff väntade de ogudaktiga — hvilket är bevis nog för att den äldre judendomen intet helvete alls hade. Ty något så öfverväldigande som läran om ett helvete med dess djäfvul, onda andar och straff, som Moses ju hört talas om hos egyptierna och som likaledes var känd af israeliternas tidigare grannar vid Tigris, skulle omöjligen kunnat förtigas i en religiös grundlag, om den verkligen funnits.

Nekas kan dock ej, att själfva syndafallsberättelsen i I Moseb. 3 kap. utvisar ett början djäfvulsbegrepp: »Och *ormen* var listigare än alla djur på jorden, som Herren Gud gjort hade.» Att påstå — såsom somliga gjort — det denna legend ej vore af bibliskt ursprung, därför att den upptagits efter såväl perser och babylonier som egyptier, är naturligtvis betydelselöst med hänsyn till frågan, huruvida djäfvulsbegreppet fanns i de äldre israeliternas religion eller ej; en antydan därtill fanns, sak samma hvarifrån det kommit, och redan tidigt framträdde här det onda, det listiga, det bedrägliga som ett personifieradt väsen. Att »satan» mångenstädes, såsom i Jobs b. 1 kap. och Zakarias 3 kap. framställes som en »Herrans ängel», kan ej vara något bevis mot uppfattningen, att han var ett ondt väsen, då ju den judisk-kristna teologien förtäljer, att han är en *fallen* ängel. Detta leder oss emellertid till spörsmålet om det ondas upphof, som enligt den mosaiska religionen måste vara Gud själf — ty *allt* var Guds verk — hvarför ock Gamla Testamentet ofta låter *honom* utföra den roll, som eljest tillskrifves satan. Sålunda »*förstockade Herren* Faraos hjärta, så att han ej hörde», såsom det står i II Moseb. 9: 12; i Jobs b. 12 kap. läsa vi: »När honom är vishet och makt. — — — Han är den som *förförer* — — — och gör domarne *galna*. — — — Han *bortvänder de sannfärdiges* läppar. — — — Han *förvänder hjärtat* i öfverstarne för folket — — — och *förvillar dem* såsom de druckne»; och i I Samuels b. 16: 14 står: »Och Herrans ande vek ifrån Saul och *en ond ande af Herran* kvalde honom», liksom det i 18: 10 läses: »På den andra dagen föll den *onde anden af Gud* öfver Saul.»

Att Gamla Testamentets *skapelsehistoria* ej är en originalberättelse af en israelit, utan är nedskrifven efter vida äldre källor, synes af öfverensstämmelsen med urgamla kaldeiska kilskrifter samt den egyptiska Dödsboken.

Sålunda står det på en kilskriftstafla: »Då upptill himlen ännu ej var upplyftad, då nertill på jorden icke ännu någon växt skjutit upp och afgrunden icke heller hade utstakat gränserna, var *kaos* (eller vattnet) Tiamat, alltings frambringande moder.» I Moseb. 1 kap. säges: »I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom, mörker var på djupet och Guds ande sväfvade öfver vattnen.»

Kilskriften berättar vidare:

»Det var vidare härligt allt hvad den store guden gjorde. Stjärnorna, framträdande i gestalten af djur, ordnade han, för att fastställa året genom iakttagande af deras konstellationer. Tolf månader eller (tecken af) stjärnor ordnade han i tre rader, från den dag, då året börjar, till dess ände. Han bestämde de vandrande stjärnors

(planeternas) ställning till att lysa under deras lopp. — — — Guden Uru (månen) lät han gå upp, och natten fördunklade han för att sätta denne som ett ljus om natten, till dess dagen inbröt, så att månaden ej blifver afbruten och så att dess tidrymd blir regelbunden. Vid månadens början när natten inbryter, sträcka dess (nymånens) horn sig framför att lysa på himlen. På sjunde dagen börjar dess krets att svälla och vidgar sig ytterligare mot morgonen. När guden Samas (solen) i himlens horisont i öster — — — bildats vackert och solens ring var fullkomlig» — — — o. s. v.

I I Moseb. 1 kap. står:

»Och Gud sade: »Varde ljus, och det vardt ljus. — — — Och Gud sade: Varde ett fäste mellan vattnen. — — — Och Gud gjorde fästet och åtskilde det vatten, som var under fästet, från det vatten, som var ofvan fästet. Och det skedde så. Och Gud kallade fästet Himmel. — — Och Gud sade: Varde ljus uti himmelens fäste och åtskiljde dag och natt, och gifve tecken, månader, dagar och år. Och vare för ljus uti himmelens fäste och lyse på jorden. Och det skedde så. Och Gud gjorde tu stora ljus: ett stort ljus, som regerade om dagen, och ett litet ljus, som regerade om natten; och stjärnor.»

Samma föreställning fanns hos fornegyptierna, utvisande gemenskap i traditioner hos Egyptens och Väst-Asiens äldre inbyggare långt före israeliternas invandring i Gosen. I dödsboken står sålunda: »Jag är Tum, som (i begynnelsen) existerade allena i himlaoceanen»; och med detta ord — öfversättning af *nun* — menas enligt egyptologerna ett stort och djupt vatten, »djupet», »urvattnet», eller ett kaos, ett »bottenlöst mörkt djup». Vidare står det i Dödsboken: »Jag är Ra (solen) i dess uppgång. — — — Han, som icke har blifvit skapad, lyfte upp himlen och himlaoceanen», hvarigenom urvattnet, som förr betäckt det hela, åtskildes i den egentliga himlen och vattnet på jorden.

Mose religion var ingen hemlig lära, och inga spetsfundigheter ingingo däri; den var en sann folkkyrka. En gud medförde känslan af likställdt broderskap. Enhetsprincipen inom religionen medförde enhet i politiskt afseende; det allmänna bästa var det gemensamma målet; en gemensam lag upprätthölls i en gemensam guds namn.

Templet, med förbundsarken, hvaruti lagtaflorna förvarades, upprätthöll efter tabernaklet enheten bland folket. Templet var det synliga tecknet på den lagstiftande och dömande myndigheten, det var hela statens representant.

Offren voro tecken på hjärtats andliga offer; de voro blott medel, ej mål såsom förr; man använde dels brännoffer, därvid djuren brändes fullständigt, dels slaktoffer, af hvilka blott en del (fett, blod och inälfvor) brändes, under det resten tillföll prästerna.

Omskärelsen var ock ett viktigt element; den skulle vara ett tecken, att medborgaren tillhörde Johovahs religion eller det af Gud utvalda folket, som därigenom borde för alltid vara utmärkt.

Religionen och staten, den andliga och den världsliga makten, bildade ett helt; styrelseskicket var således *teokratiskt*. Teokratien var dock endast på Mose tid fullständig, ty då var högsta makten i såväl världsligt som andligt afseende i en mans hand; efter Moses blef den ofullständig, då det vid sidan af domarne och kungarne fanns profeter, som sörjde för det andliga lifvet.

De egentliga teokratierna ha eljest alltid varit polyteistiska, och dessa ha ock varit vida beständigare och starkare. Den judiska, monoteistiska

teokratien var mera tillfällig; den visade sig ock mycket obeständig, utmärkt som den var af oaflåtlig kamp mot folkets gamla benägenhet att återvända till polyteismen och fetischismen. Den världsliga makten fick ock snart öfverhand öfver den andliga.

Moses själf var dock en fullständig teokrat och förtjänar desto mer att uppställas som en en typ för det teokratiska styrelseskicket, då han är den bäst kände af forntidens teokrater, hvilka till flertalet äro väsentligen okända.

Moses fann snart, att medhjälpare behöfdes i de svåra styrelseförrättningarna: »Jag förmår icke allt detta folk uppehålla allena», sade han (IV Moseb. 11: 14). Därför utvaldes bland de visaste i de tolf stammarne *70 äldste*, som jämte Moses innehade makten.

Det prästerliga kallet som innehades af leviterna, mosaismens enda kast, var ärftligt. Den högsta andliga myndigheten låg efter Moses hos öfversteprästen.

Leviterna skulle göra Mose lag känd för alla; men själfva stodo de under den allmänna lagen och voro skyldiga att deltaga i landets försvar och bördor.

Angående statsangelägenheter fattade folket själft eller valda ombud de afgörande besluten, ej leviterna. Enhvar vapenför man var soldat.

Israeliterna hade på det hela taget milda *lagar*. Pinsamma förhör voro okända; blodshämnd tilläts visserligen och fanns från äldsta tid, liksom hos alla forntidens folk, men den motverkades i viss mån genom sex fristäder, som funnos.

Krigslagarne voro jämförelsevis milda; endast krigarne i en intagen stad, som ej velat kapitulera, nedhöggos.

Barmhärtighet föreskrefs, och den rådande kärleken till släkten och stammen förebyggde elände. Nödgades någon att pantsätta eller sälja sitt arfvegods, gick det tillbaka på jubelåret, hvart 50:de år. Den, som gjorde sig själf till träl, blef fri efter sju år. Träldomen var en oundviklig institution, som väsentligen framgick af krigen; men den betecknade här som annorstädes ett stort framsteg, alldenstund på tidigare stadier alla öfvervunna dödades. Dock mildrades träldomen genom hvilan på den 7:de dagen samt genom jordbrukets hvila hvart 7:de år. Då skulle nämligen åkrarne ligga obrukade, och folket fick då föda från de offentliga förrådshusen.

Genom flera andra lagar sörjdes för ett klokt åkerbruk; åkrarne fingo ej besås 3 gånger med samma sädesslag och fruktträd ej skördas förr än å det 5:te året.

En sant medborgerlig anda genomgår Mose lagstiftning; ingen hade obetingad frihet öfver sin person och ingen fullt individuell rätt fanns till jordbesittning. Jorden kunde därför ej säljas för all framtid, utan efter 7 gånger 7 år skulle den återgå till dem, som ursprungligen fått den sig tilldelad. (V. Moseb. 15 k.).

Mose lag gällde, i likhet med andra österländska lagstiftares och reformatorers, ej endast förseelser och brott, utan äfven den personliga och medborgerliga moralen eller människans plikter i det dagliga lifvet o. s. v. Mose lag utgår från en upphöjd sedelära och en vidtomfattande statsvisdom; dess mål var att stärka staten, befordra enigheten och befästa sedligheten. Den innehöll föreskrifter blandade med råd; dessa vittna om klok beräkning och ädel ifver, djupa insikter och vidsträckt erfarenhet.

Mosaiska lagen bestämde *exkommunikation* och *bannlysning* för vissa

förseelser, och det nära sambandet mellan civila och kyrkliga förhållanden inom det judiska samhället gjorde detta straff fruktansvärdt.

Judarne hade tre grader af exkommunikation: 1) *Niddui* eller enkel uteslutning från synagogan 30 dagar; 2) *Cherem*, uteslutning från synagogan 30 dagar jämte förbud för alla andra judar att under tiden umgås med den bannlyste, hvilket ofta kungjordes vid trumpetljud; 3) *Anathema Maran Atha* (1 Cor. 16: 22) eller uteslutning från synagogan och den judiska församlingens rättigheter för alltid med förlust af medborgerliga rättigheter; förkunnandet af detta straff åtföljdes af en förskräcklig förbannelse, däruti den brottslige öfverlämnades till Guds dom.

Stor vikt lades på folkmängdens tillväxt, och månggifte var därför tillåtet.

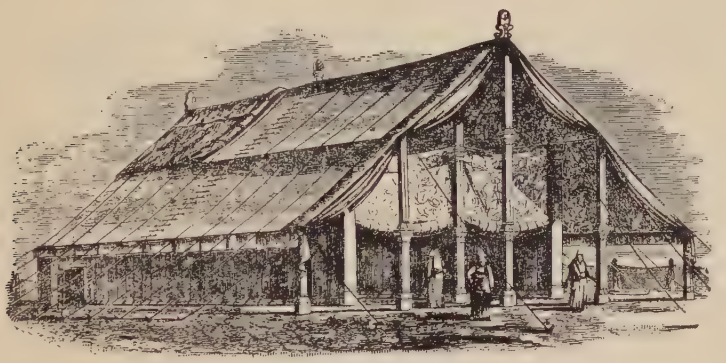

Fig. 199. Tabernaklet.

Kvinnans ställning var dock i allmänhet hedrad, och man känner flera värdiga exempel därpå, såsom i de namnkunniga kvinnorna Debora, Judith, Sara, Rakel, Ruth m. fl.

Många förordningar funnos för att förhindra israeliternas blandning med andra folk, hvilken man mest för religionens skull sökte förekomma. Såsom ofvan framhållits, var frestelsen till affall från monoteismen synnerligen stor.

I jämförelse med andra österländska folks despoti och sedeslöshet voro israeliternas fel obetydliga, hvarför man måste anse detta folk såsom ett af de högst stående i forntiden.

Moses anförtrodde folkets andliga ledning åt *tempeltjänarne* och *profeterna*. Tempeltjänarne utgjordes af Levi stam och kallades dels *leviter*, dels *präster*, hvilka senare tillhörde Arons afkomlingar.

Profet betydde ursprungligen en af Gud ingifven, som meddelade Guds vilja, ej en, som kunde förutsäga något, ehuru profeterna ofta gjorde detta. De voro ej blott folkets lärare, utan tolkar för nationens högsta lif. Man har allmänt antagit, att Samuel, den störste af domare (i början af 11:te årh. f. Kr.) gaf åt profeterna en fast författning och däraf stiftade ett ordenslikt samfund; men detta är blott delvis riktigt, ty profetsamfun-

Fig. 200 Arken.

det stiftades redan af Moses och utgjordes af de 70 äldste, som på Guds befallning uppställdes framför tabernaklet. Samuel omorganiserade senare detta samfund, därvid han bibehöll en särskild grad, som utgjordes af de äldste till ett antal af 70.

Profeterna bodde mestadels i vissa städer: Rama, Jeriko, Bethel, Gilgal, och uppfostrades till en högre bildning än det öfriga folket i särskilda profetskolor, där de studerade naturkunnighet, läkarekonst, sång och musik m. m. Somliga kunde bli inspirerade eller försatta i exstas, förutsågo framtiden och förutsade densamma i mystiska och poetiska ordalag; desse kallades *siare* (*Seher* på tyska, *seer* på engelska, af *sehen, see* = se). Profeterna voro föremål för folkets och själfva konungarnes vördnad; de senare togo dem till sina kanslärer och rådgifvare, och då stora faror hotade, framträdde de själfmant som en andlig makt, varnande både kungarne och folket och gifvande dem råd.

Enligt II Moseb. 25 kap. befallde Gud Moses att taga en särskild skatt, ett s. k. »häfoffer», af Israels barn för att göra honom en helgedom på det han här »måtte bo midt ibland dem»; denna helgedom var *vittnesbördets tabernakel*, d. v. s, ett stort tält af siden, som tjänade som tempel (fig. 199) och häruti fanns *förbundsarken*, (fig. 200) en båt eller låda af furu, 2 1/2 aln lång, öfverdragen med guld, som bevarade »vittnesbördet» af Gud eller Mose lag; en *nådastol*, 2 1/2 aln lång, gjord af guld med tillhörande två keruber, hvilkas vingar skulle öfvertäcka nådastolen, ställdes på arkens lock. Enligt nämda kap. förklarade Gud Moses: »Dädan vill jag betyga dig och tala med dig, nämligen utaf nådastolen emellan de två kerubim, som äro uppå vittnesbördets ark, allt det som jag vill befalla dig och Israels barn.» I tabernaklet berättas Gud ha i *moln* uppenbarat sig för Moses: »När Moses kom in i tabernaklet, så kom molnstoden neder och stod i tabernaklets dörr och talade med Moses» (II Moseb. 33 kap.).

Liksom Guds »ark» och »nådastol» inrättats efter den egyptiska solgudens solbåt, så öfverflyttades tydligen ock vissa religiösa ceremonier och bruk från den egyptiska kulten, som de utvandrande israeliterna sett utföras framför Amons, Ptahs m. fl:s statyer, på Jehovah-dyrkan.

Gamla testamentet.

Af de fem Moseböckerna kallas den första *Genesis*, d. v. s. skapelseboken, hvilken omfattar jämte israeliternas skapelsetradition berättelserna om paradiset, syndafallet, syndafloden, Noak och hans afkomlingar, Abraham, stamfadern till »Guds utvalda folk», och hans afkomlingar, patriarker, förnämligast Jakob och hans söner ända till utvandringen till Egypten. Andra Mosebok eller *Exodus*, d. v. s. utvandringen, skildrar israeliterna i Egypten, utvandringen, Moses och hans lag, tabernaklet eller Guds helgedom o. s. v. Tredje Mosebok eller *Leviticus* skildrar lagstiftningen och gudstjänstordningen, synnerligast prästernas och leviternas verksamhet. I fjärde Mosebok, *Numerus* eller Israels släkters tal, fortsättes den historiska berättelsen om vandringen till det förlofvade landet och framställas nya lagar, som lagts till förut gifna, Moses' 70-mannaråd m. m. Femte Mosebok, *Deuteronomion* eller återupprepandet, genomgår i korthet det förut sagda och innehåller Moses' förnämsta förmaningar att hålla lagen, sedan den fullbordats och öfverlämnats åt leviterna, samt lagstiftarens död.

I dessa böcker skildras hela den teokratiska organisationen af det mosaiska samhället; intet afhandlas, som ej på något sätt framställer vare sig Guds förhållande till Israels barn eller dessas förhållande till Gud; de politiska, sociala och husliga lagarne återgifvas alla endast från dessa synpunkter.

Den tid är längesedan förbi, då de bildade trodde, att de fem Moseböckerna — *Pentateuken,* »femfaldiga boken», eller *Tora,* »lagen» — voro skrifna uteslutande af Moses. Man vet nu, att de till stor del nedskrifvits långt efter Mose tid eller sedan israeliterna under ett par århundraden varit bosatta i det förlofvade landet.

Det är ock därför som den äldre formen af hebreernas historia i Egypten är särdeles felaktig med hänsyn till de geografiska förhållandena, med hvilka dock Moses och hans närmaste medhjälpare voro så väl förtrogna.

Härstamma vissa delar från Moses, så har han således ej skrifvit andra delar.

Bibelkritiken har längesedan ådagalagt, att Gamla Testamentet och i synnerhet Mose-böckerna ursprungligen bestått af flera källskrifter af olika slag: de *elohistiska,* eller äldre, där gudsbenämningen Elohim förekommer, den *jehovistiska* med Jehovah-dyrkan samt åtskilliga andra.

De elohistiska berättelserna redigerades sannolikt i början af 11:te årh. f. Kr. på Samuels tid, de jehovistiska torde förskrifva sig från Salomos tid, eller i början af 10:de årh.

De flesta fördomsfria bibelkritiker i våra dagar anse, att de, som skrifvit Moseböckerna, ha, fastän de varit jehovister, användt äldre elohistiska berättelser, omfattande den äldsta tiden till Josua, därvid förändringar och tillägg ofta blifvit gjorda. Att dessa böcker skrifvits af olika författare och på olika tider, synes af åtskilliga stridiga tidsuppgifter samt flera omsägningar af samma sak eller utan motsägelse. Sålunda förekomma skapelsehistorien och de tio budorden m. m. två gånger.

Intet hindrar naturligtvis att anse Moses som författare till åtskilligt, ehuru man intet närmare kan veta därom; men att han ej skrifvit allt, är tydligt redan däraf att vissa namn, som kommit ur bruk, förklaras genom andra, som börjat användas i en mycket senare tid, och att många hänsyftningar äro gjorda på tilldragelser, som timat långt efter Moses. Flera framstående forskare anse, att V Moseb. kan, med undantag af slutkapitlen, anses till större delen ha härflutit af Moses' egen hand.

Att Moseböckerna redigerats i sin slutliga form långt efter Moses, lider intet tvifvel, men lika visst är, att de måste anses i hufvuddrag återgifva innehållet af hans verk.

För att förstå såväl äldre som nyare meningar om bibelskrifternas äkthet, tiderna för deras författande o. s. v., måste man känna sättet, huru de i allmänhet tillkommit.

Alla hebreernas äldre skrifter utgåfvos två eller flera gånger; först nedskrefs hvarje stycke — på ett barkblad, en trä- eller metall-skifva o. s. v. — såsom en *sefär* eller kort skrift för sig, och sedan sammanfattades (redigerades) efter en längre eller kortare tid en följd af dylika småskrifter till en *megillah* eller samling, volym. Detta kunde först ske sedan papyruspapperet uppfunnits, och skäl finnas för antagandet, att redigerandet af hela böcker började efter kung Hiskias tid eller i 8:de årh. f. Kr.

Ett sådant dubbelt utgifningsätt bibehöll sig i Österlandet ända in i medeltiden; vi veta så t. ex., att Mohameds Koran först utgafs under 23 års tid i 114 lösa smärre stycken, hvilka lades i en låda, men senare efter

Mohameds död utgåfvos för andra gången såsom en volym eller bok i vanlig mening, därvid de förra småskrifterna blefvo kapitel.

Ursprungligen hade de skilda småskrifterna ej några öfverskrifter, utan fingo först sådana, då de samlades i en bok, hvarvid man följde den muntliga traditionen, som åtföljde alla till allmänheten meddelade skrifter.

Någon utvald samling heliga böcker eller *kanon*, fanns icke fordom hos hebreerna, ty någon åtskillnad gjordes ej mellan heliga och världsliga böcker, då alla voro heliga och skrefvos uteslutande af profeter.

Af det dubbla uppkomstsättet kom det sig, att Gamla Testamentet erhållit pluralisnamnet *Biblia:* böckerna, d. v. s. småskrifterna.

Hvad beträffar den slutliga redigeringen af Gamla Testamentets böcker, så anser man sig veta, att Zakarias' profetia härstammar delvis från 780, delvis från omkring 680 och delvis från omkring 520; Jobs b. från midten af 7:de årh. f. Kr.; V Mose b. från omkring 620 f. Kr.; Samuelsböckerna från omkring 590 f. Kr.; III Moseb. från omkring 450 f. Kr.; Psaltaren från 500—200 f. Kr.; Krönikeböckerna från omkring 300 f. Kr.; Vishetens bok från omkring 70 f. Kr.

Förändringar i Jehovahdyrkan; judaismen.

National-guden Elohim, som ursprungligen behandlats nära nog i jämbredd med främmande gudar, och enligt traditonen afslutat ett fördrag med Abraham, blef genom Moses icke blott den ende guden, utan ock den gud, som slutligen gjorde särskildt israeliterna till sitt utvalda folk. Moses gjorde honom till deras osynlige kung, till deras högste lagstiftare och domare, till den egentlige ägaren af nationens egendom. Denne gud, hvars kult förenade de 12 stammarne, hade blott en enda helgedom för sina barn: *förbundsarken*, och hvarje år församlade de sig kring denna helgedom för att fira de stora nationella och religiösa festerna. Vid uttågandet ur Egypten var detta folk slafvar och afgudadyrkare — väsentligen fetischister — och under den långa vandringen visade sig ofta benägenhet att återgå i slafveri och förneka den ende guden; men genom Moses' utomordentliga kraft, klarsynthet och politiska öfverlägsenhet kunde nationen lämna öknen renad och stärkt i sin tro och förberedd att framträda som en mäktig eröfrare.

Det hade varit omöjligt för Moses att genomföra sitt verk med den först ur Egypten uttågande generationen; härför fordrades nya element, män, som ej känt träldomen, som ägnade sig åt den sociala organiseringen af det nya samhället och som genom många pröfningar och strider fått en militärisk anda. Företaget var oerhördt svårt — och vi ha ej att förundra oss, att så många antagit det hafva varit ett guds verk — synnerligast i betraktande af att slafveriets förnämsta verkan är att förnedra sinnena genom att borttaga alla andra känslor än en rå egoism.

I många fall visade det sig ock, att Moses' revolution, som var trefaldig: religiös, social och militärisk, kom för tidigt.

Efter intågandet under Josua i det förlofvade landet hotades Jehovismen vid många tillfällen att undanträngas af den äldre semitiska kulten. Israeliterna tillbådo sålunda stenar, skuro beläten i ek och vördade heliga skogar; de gåfvo sin national-gud samma rang som den inhemske kanaanitiske guden Baal; och åt denne, liksom åt Astarte, offrade här flertalet ännu lång tid, ehuru Jehovah såsom eröfrarnes gud sattes öfver de andra gudarne.

T. o. m. hans mest hängifne tillbedjare, såsom några af domarne, särskildt SAMUEL, inskränkte sig att framhålla hans öfverlägsenhet, under det Jehovismens kungliga representanter SAUL och DAVID kunde benämna sina barn Baal. Enligt V Moseb. hade Jehovah tagit Israels barn för sig, men ansågos andra folk kunna ha sina gudar. SALOMO uppreste visserligen ett lysande tempel åt Jehovah, men han gaf ock helgedomar åt andra gudar. Flera stora profeter verkade hängifvet för den rena Jehovah-dyrkan, ehuru de ofta blott ofullständigt kunde förhindra afguderiet.

Såsom en kvarlefva af fetischismen ha vi att anse den ormkult, som fanns i Jerusalem ända till konungatiden; enligt II Kon. 18: 4 »slog Hiskia sönder den kopparorm, som Moses gjort hade, ty allt intill den tiden hade Israels barn rökt för honom». Enligt IV Moseb. 21: 6—9 hade Moses på gudomlig befallning gjort en kopparorm på det att enhvar, som bitits af de giftiga ormar, hvilka Jehovah sändt folket för dess synder, genom att se på denna bild skulle få lefva. Vi se häraf, att hebreerna ej uppfattade ormen endast som det ondas symbol, utan ock som en symbol på klokheten.

Småningom upptogos i Jehovismen inhemska element i det förlofvade landet, som sattes i öfverensstämmelse med densamma — såsom skapelsehistorien, paradiset, syndafloden m. m., hvilka ock återfinnas i de gamla babylonisk-assyriska kilskrifterna — och småningom fick den stränge ökenguden Jehovah åtskilliga välvilliga drag af den mildare Baal. Därpå kunde till sist Jehovah ensam bli den judiska nationens gud, och det var profeterna HOSEAS', AMOS', ESAIAS', JEREMIAS' uppgift fr. o. m. det 8:de årh. f. Kr. att yrka på hans uteslutande tillbedjan. De reste sig mot feniciernas Moloks-dyrkan, den inhemska Baal-dyrkan, sol- och mån-kulten m. m., och somliga kungar, såsom Josafat, Hiskia och Josias, grepo kraftigt in med världsliga medel för Jehovahs dyrkan. Andra kungar åter togo, stödda på majoriteten, naturgudarne i försvar, uppreste Baalsaltaren i templet, ja offrade sina egna barn på Moloks glödande armar — såsom Akas' och Ezekias' son Manasse (II Kon., 21 kap.) — och höllo sig till vidskepligheter, spåmän och teckentydare.

Profeten ESAIAS (d. 694 f. Kr.), en af de störste män, som framgått af den semitiska rasen, och den vältaligaste af profeterna, förkunnade under Hiskia m. fl. kungar Jehovah såsom den ende guden. Sin kraftiga och modiga verksamhet fortsatte han äfven under Manasse, som lät döda den mer än 100-åriga profeten genom att såga honom i två delar.

Något senare framstod en annan stor profet, JEREMIAS (f. 630 f. Kr.), som likaledes med största kraft bekämpade afgudadyrkan; han profeterade under Josias och var, då judarne bortfördes i babyloniska fångenskapen 586, profetsamfundets chef.

Det blef slutligen endast de ur denna fångenskap 536 återvändande judarne, som genom sina andliga ledare till slut genomförde Jehovismen, hvilken allt ifrån Moses' tid under 800 år genom folkets vacklande hindrats att bli mera allmänt antagen. Monoteismen fortplantades sålunda bland judarne hufvudsakligen af ett litet fåtal upplysta profeter och deras anhängare, hvilket alltid är stärkande att minnas för alla, som kämpa för upplysning gent emot den stora världens motstånd och skenbara omöjligheter. Profeterna förstodo konsten att kämpa mot flertalets mening, då den var skadlig.

Människorna ha, såsom förut framhållits, kommit till det monoteistiska gudsbegreppet på två vägar eller genom endels *sociologiska*, endels *kosmolo-*

giska betraktelser: alltefter som Gud tänktes företrädesvis såsom *samhällets* ledare eller som skaparen och upprätthållaren af *universum,* blef han väsentligen nationell eller väsentligen universell. För den förra uppfattningen har Jehovismen varit den förnämsta typen, för den senare den grekiska monoteismen. Israeliternas sociologiska gud var helt olika grekernas kosmologiska gud; den förre röjde alltid sitt ursprung, då han var helt mänsklig; han var en tyrann, som straffade och belönade, vredgades, hade sina nycker, tog del i människornas obetydligaste handlingar o. s. v.; den grekiske ende guden var helt filosofisk, han var tänkarnes gud, som ensam kvarstod af Olympens gudar, sedan naturlagar börjat upptäckas, men afkläddes all mänsklig form.

Den judiska monoteismen förblef alltid rent *nationell;* det var ej *mänsklighetens* gud, utan »det utvalda folkets» gud, som profeterna förkunnade och som de satte mot de polyteistiska religionerna Den största förtjänsten i deras lära ligger i den upphöjda och rena föreställning de ingåfvo om Jehovah och deras inflytande är först och sist att tillskrifva deras egen höga moral. Gudsbegreppet var här allt för begränsadt; de ariska folkens och egyptiernas filosofiska, ofta väsentligen panteistiska gudsbegrepp förblef alltid främmande för judarne. Hvilken början den ende guden än må haft, utöfvade han dock alltid det största moraliska inflytande på människorna, hvilket lätt fattas, då vi erinra oss, att lasterna hade i den polyteistiska kulten sina gudar lika väl som dygderna.

* * *

Småningom förändrades israeliternas religion i flera afseenden, och af profeternas *mosaism* framgick slutligen *judaismen* genom det folk, som återvände ur babyloniska fångenskapen, Juda stam. Denna fångenskap blef af den största betydelse; därunder inrättades många af synagogans viktigaste institutioner; gemensamma religiösa sammankomster med bön anordnades. Mose lagar blefvo till stor del återinförda och den »muntliga lagen» (fariseernas) började skapa sig själf. Hoppet om en *frälsare,* som skulle befria folket, blef mera lefvande. Därmed afsågs förut aldrig någon himmelsk personlighet eller något tillkommande lif i en annan värld, utan en *jordisk styresman* jämförlig med de gamla domarne — såsom det står i Dom. 3: 9: »Då ropade Israels barn till Herran; och Herran uppväckte dem en frälsare som dem frälste, Athniel, Kenos son, Calebs yngste broders». Nu började ock genom inflytande af Zoroasters lära med dess Messias, Saoschyas, tron på *själens odödlighet, ett lif efter detta* och *kroppens återuppståndelse* antagas af judarne; »frälsaren» fick ock en förändrad bemärkelse. Föreställningen om satan fick form efter persernas *Ariman,* som nu blef judarnes *djäfvul,* och deras brinnande helvetes-rike, *Duzak,* blef småningom judarnes *Gehenna,* där elden ej utsläckes och masken ej dör.

Den ursprungliga mosaismen inträdde således nu i ett nytt skede och fick vissa högst väsentliga tillägg, churu på monoteismens grundval. Timliga belöningar och straff hade förut varit de enda, som judarne känt till och som framhållits i Mose lag. Hos de babyloniska profeterna och de senare profetiska och esseiska skrifterna, som kallas apokryfiska böcker, framhålles den nya tron såsom allmänt antagen.

I föreställningen om *änglar,* Guds tjänare och sändebud bland människorna — hvarom Moses aldrig talat — synes, huru de judiska idéerna tagit

intryck af babylonier och perser, det var äfven en ursprunglig benämning på profeter och heliga män, såsom i Dom. 2: 1: »Och kom en Herrans ängel upp ifrån Gilgal.»

Efter återkomsten hade judarne stor motvilja mot samariterna, som uppbyggt ett tempel på Garizim; de förre återuppbyggde Jerusalems tempel och hade ordnad gudstjänst med läsning och tolkning af Mose lag under ledning af ett samfund lärda och fromma män, grundadt af Esra, och häraf framgick den »stora synagogan». Det gamla profetsamfundet hade aldrig blifvit utrotadt eller landsförvisadt, då profeterna förhöllo sig fredligt; de flyktade till ensliga trakter, synnerligast till judiska öknen Arabah, där Karmel, Engeddi m. fl. städer lågo. Dit hade Elias och Elisa flyktat, och där föddes senare Johannes Döparen. *Esseer* kallades profeterna efter den babyloniska fångenskapen, hvilket är orsaken hvarför profet-namnet därefter försvunnit.

Småningom förbereddes inom judendomen genom dessa senare profeter under inflytande af den grekisk-romerska kulturen en vidsträcktare uppfattning af gudsbegreppet och religionens väsen, och sedan romarne genom sin oemotståndliga politiska verksamhet i yttre afseende förenat snart sagdt alla mer bildade folk och skapat ett världsherradöme, kunde en ny, allmänt mänsklig religion börja framträda på grundvalen af de mest utvecklade idéerna i de egyptiska, judiska och grekiska åskådningarna. Till denna universella religion, kristendomen, blef judendomen den omedelbara utgångspunkten och sex århundraden senare framgick en annan universell religion, mohamedanismen, ur samma källa.

Grekerna och romarne.

Grekernas gudalära var ingalunda, såsom somliga menat, ett verk af skalden Homerus, som blott sammanfattade den; tysken Niebuhr och andra forskare af hans skola äro härvidlag vederlagda. Det äldsta kända grekiska folket, pelasgerna, dyrkade sina gudomligheter utan bilder eller altare; de voro ännu väsentligen fetisch- eller stjärndyrkare och tillbådo den synliga himlen, som kallades Zeus och hvars vilja man länge sökte i Dodona (i Epirus) utforska af susandet i hans heliga eks löfverk m. fl. fetischistiska medel; å somliga ställen offrades människor åt honom. Heliga stenar, käppar, djur m. m. voro ock fetischer, som tillbådos af pelasgerna.

Under lång tid tänkte grekerna sig ej de himmelska styrande makterna såsom personer med mänskliga former och egenskaper. Sedan skapades den stora gudavärlden med dess större och smärre gudar, och fantasien gaf dem de former, i hvilka de sedan af folket ansågos närvarande. Främmande folk, med hvilka grekerna kommo i beröring, gåfvo dessa en del af sina teologiska föreställningar, men de omkläddes i en ny gestalt af den grekiska folkandan, hvarför de ursprungliga föreställningarna ej alltid kunnat urskiljas. De stora grekiska konstnärerna, synnerligast bildhuggarne Fidias, Scopas och Praxiteles, gåfvo dessa gudar de ädlaste gestalter och utseende, hvarigenom de än mera framstodo som lefvande personer för massan, hvarför antropomorfismen i Grekland fick sin högsta utveckling. Gudarne hade hus och hem såsom människor, bodde på berget Olympus, sysslade med lekar, dans, kroppsöfningar, gästabud och rådplägningar och hade tillika många rätt underhaltiga egenskaper; de åto odödlighetsföda, *ambrosia*, och drucko odödlig-

hetsvin, *nektar*. Mestadels voro de osynliga, men man trodde dock, att de någon gång visade sig i mänsklig gestalt, omgifna af en strålgloria (såsom de kristna helgonen).

Gudarne voro inblandade i allt; dödades människor, så var detta gudarnes befallning; man offrade sina barn efter gudarnes önskan; gudarne skänkte rikedom, lycka, sömn och alla jordiska förmåner. Uti en mängd tilldragelser såg man tecken, som häntydde på gudarnes vilja: månförmörkelse hindrade spartanerna att bistå atenarne i striden mot perserna vid Maraton år 490; då en katt sprang öfver vägen, var detta ett dåligt järtecken, som en annan gång afvände grekerna från att utföra en krigisk bedrift.

En blick på den grekiska mytologien i jämförelse med andra folks visar oss, i hvilken utomordentlig grad grekernas rika poetiska och filosofiska begåfning genomfört en högre idealisering af naturens och mänsklighetens krafter och egenskaper och huru, om ock mycken sinnlighet ingick däri, en storartad utveckling af den sanna dygden i många afseenden framlyser.

Grekernas skapelsehistoria.

Om gudarnes, människornas och världens tillkomst hade grekerna flera myter; den vanligaste var skalden Hesiodus' (omkring 900 f. Kr.): allt har framgått af det mörka *kaos*, däri urelementen kämpade mot hvarandra, tills *jorden, Gea,* framstod däraf; denna gudinna fortsatte därpå skapelseverket och frambragte först *himlen, Uranus* — uppenbarligen samma gud som Vedatidens *Varuna — hafvet, kärleksguden Eros,* m. fl. Ur kaos framgick ock *dagen* samt *underjorden, Tartarus*. Genom Geas förening med Uranus föddes tre slags varelser: de gudomliga *titanerna: Oceanus, Helios,* solen, *Selene,* månen, *Eos,* morgonrodnaden, *Prometeus,* förutseendets gud, *Kronos* (romarnes *Saturnus),* nattens gud m. fl., vidundren *cyklоperna,* som hade ett stort rundt öga i pannan, samt *hekatonkeirerna* med hundra händer. Uranus störtade emellertid, af fruktan, dessa vidunder i tartarens djup, hvarpå Gea fick Kronos att hämnas och i stället för Uranus intaga världshärskarens tron. För att undgå samma öde uppslukade Kronos sedan sina egna barn, hvilka voro ljusgudar — natten slukar ju dagen — men hans gemål Rhea sörjde för att ett af barnen, *Zeus*, blef vid lif. Denna himlagud befriade sedan de uppslukade syskonen — genom klokhetsgudinnan *Metis'* kräkmedel — sålunda framstodo åter *Poseidon,* hafvets gud, *Pluto,* underjordens gud, *Hera,* Zeus' maka och äktenskapets gudinna, *Demeter,* växtlighetens gudinna, och *Hestia,* hemmets gudinna. I förening med dessa störtade Zeus Kronos och många andra titaner i underjorden och härskade framgent öfver världen och människorna, som ock blifvit alstrade af jorden. Somliga titaner, såsom Oceanus, Prometeus m. fl. hade förut gått öfver till Zeus och förblefvo sedan hans bundsförvanter. För att ej själf bli fördrifven af det barn med Metis, som Zeus väntade och som enligt moderns spådom skulle bli honom öfvermäktig, uppslukade Zeus Metis och lät sedan öppna hufvudet på sig, hvarpå *Pallas Athene* sprang fram därur. Sedan Zeus i sitt andra äktenskap varit förenad med gudinnan *Temis,* ingick han sitt tredje äktenskap med sin syster *Hera,* och denna blef nu hans rättmätiga och ständiga gemål — en föreställning, som hvilade på äktenskapsinstitutionens stadfästande hos grekerna på ett mera framskridet stadium — hvilket dock ej hindrade Zeus från tillfälliga förbindelser med andra gudinnor samt jordiska kvinnor, för att, såsom

forngrekerna tänkte sig saken, fortsätta skapelseverket. Hera tänkte dock ej så, ty hon kände sig kränkt, och hennes vrede och svartsjuka förestafvade henne ofta handlingar af hämd, som hade de viktigaste följder. Zeus' barn med Hera voro *Ares* (Mars), krigsguden, *Hefästus* (Vulkanus), eldens och metalltillverkningens gud, *Hebe*, ungdomens gudinna, och *Eilejtya*, förlossningens gudinna. Med Demeter hade Zeus *Persephone*, hvilken som Plutos gemål blef härskarinna i underjorden, och med andra gudinnor blef han fader till *muserna*, de sköna konsternas gudinnor, *grazierna*, *Afrodite*, (Venus), kärlekens gudinna, *Hermes* (Merkurius), gudarnes kloke budbärare, handelns gud, *Artemis* (Diana), månljusets samt jaktens gudinna, samt *Apollo*, solljusets samt diktkonstens gud. En jordisk kvinna, Semele, den tebanske kungen Kadmus' dotter, blef genom förbindelse med Zeus moder till vinguden *Backus* eller *Dionysus*, och med andra kvinnor blef Zeus fader till utmärkta heroer: *Herakles* (Herkules), *Kastor*, *Pollux*, *Perseus* m. fl.

En stor fara hotade Zeus genom vidundret *Tyfon* med hundra drakhufvuden, det ondas sinnebild, som Gea alstrat med Tartarus för att hämnas titanernas störtande och som ville bringa såväl gudar som människor under sitt herravälde. Till hjälp i sin kamp mot Zeus hade Tyfon bl. a. sin afskyvärda maka, *Ekidna*, och sina vidunder-barn, helvetes-vaktaren, hunden *Kerberos*, m, fl.; men slutligen blef han träffad af Zeus' blixtstråle och störtad ned i tartaren.

Men Gea alstrade nya fiender till Zeus: *giganterna* eller jordsönerna, hvilka skulle storma Olympen; Prometeus, »den förtänksamme», visade då, att människorna behöfdes till hjälp och att endast en dödlig kunde skydda Zeus' tron. Denne var *Herakles*, som redan blifvit ryktbar på jorden genom sina stordåd mot vilda djur m. m. som nu förjagade giganterna (fig. 201).

Prometeus hade emellertid missbagat Zeus, då han allt för mycket syntes intressera sig för människorna, hvilka han gifvit *elden*, sedan han stulit den från Olympen. Skänkandet af denna goda gåfva, som var bestämd för gudarne endast, syntes Zeus som ett högeligen förmätet ingripande i hans herravälde, hvarför han lät Hefästus smida fast Prometeus vid en klippa, där han i årtusenden fick försmäkta; trots alla lidanden, såsom Zeus örns uthackande af lefvern m. m., ville Prometeus dock ej be om nåd och slutligen måste Zeus, som behöfde hans hjälp och fruktade hans

Fig. 201. *Herkules bildstod.*

olycksspådomar, låta Herakles befria honom. Under tiden hade Zeus förbittrat människornas glädje öfver Prometeus' gåfva genom att sända dem den sköna *Pandora,* som Hefästos skapat af en jordklimp och alla gudarne utrustat med alla möjliga lockande egenskaper; af Zeus erhöll hon en tillsluten ask. Prometeus' bror *Epimetius,* »den eftertänksamme», lät sig lockas att taga henne till maka, och nu öppnade hon asken, hvarpå alla olyckor, sjukdomar och lidanden m. m., som sedan hemsökt människosläktet flögo ut. Dessa sände Zeus, emedan människorna småningom blifvit allt för syndiga. Bland andra olyckor sändes en allmän öfversvämning, en »syndaflod», i hvilken dock ett fromt par, *Deukalion* och *Pyrrha,* räddades, och från dessa härstammade sedan ett nytt och bättre människosläkte.

I en båt räddade sig detta par, under det alla lefvande varelser eljest omkommo; båten stannade vid vattnets sjunkande på en af berget Parnassus' toppar och efter landstigningen firade de räddade gudarne med ett tackoffer; Deukalion uppförde senare ett tempel vid den öppning i jorden, genom hvilken vattnet skall ha afrunnit — och atenarne firade därför länge en årlig dödsfest till minne af den fruktansvärda händelsen. Utan tvifvel hänsyftar denna myt på en eller flera öfversvämningar, som inträffat dels vid Svarta hafvets, dels vid Medelhafvets kuster; Xenofon omtalar fem öfversvämningar som grekerna bevarat i traditionen, och af dessa anses af somliga en ha inträffat under Deukalion, Skyternas kung, ungefär 1,500 år f. Kr.

Myten förtäljer vidare, att Deukalions och Pyrrhas son *Hellen* blef stamfader för det folk, *hellenerna,* som kom att besitta Grekland. Då äntligen de fientliga elementen, som hittills kämpat mot Zeus vilja, blifvit betvingade och begifvit sig till hvila — d. v. s. sedan mänskligheten framskridit i civilisation — så blef ock framgent Zeus' herravälde mildare och upphörde klagomålen öfver dettas tryck. Zeus återgaf t. o. m. de i tartaren inspärrade titanerna friheten och förflyttade dem till det härliga *Elysium,* hvari fadern Kronos blef härskare för evärdlig tid.

Den grekiska gudavärlden.

Grekernas gudavärld framgick af personifiering af naturkrafterna, himlen, solen, månen, jorden, dagen, natten, vinden, hafvet, underjorden o. s. v., samt förgudning af store män. Densamma utgjordes i sitt utbildade skick af en hierarki af *12 större gudar* med en öfvergud, ett stort antal *lägre gudar* af olika rang samt åtskilliga *halfgudar* eller *heroer.*

De tolf större gudarne, hvilka utgjorde det gudomliga »höga rådet», voro: *Zeus* (*Jupiter* hos romarne), *Poseidon* (*Neptunus*), *Hermes* (*Merkurius*), *Apollo, Hefästos* (*Vulkanus*), *Ares* (*Mars*), *Hera* (*Juno*), *Atene* (*Minerva*), *Artemis* (*Diana*), *Afrodite* (*Venus*), *Demeter* (*Ceres*) och *Hestia* (*Vesta*). Zeus var öfverhufvudet, men eljest hade dessa gudar inom sina skilda områden samma makt och rang och här hade de ensamma att besluta och döma, om ej Zeus särskildt blandade sig i förhållandena. Jämte *Zeus* kommo emellertid *Atene* och *Apollo* småningom att få större betydelse än de öfriga, och dessa tre kunna därför anses en tid ha utgjort en högsta trefaldighet.

Med undantag af Poseidon, som i egenskap af hafvets gud bodde i hafvet, hade de större gudarne sitt palats å berget *Olympus* i Tessalien, hvarför de ock kallades de *olympiska gudarne.*

Zeus (fig. 202) var himlens och jordens högste styresman samt fader till gudar och människor, hvarför han ock kallades »himlafadern», *Zeus patär* (Jupitär); han var allvetande, allsmäktig och allestädes närvarande; hans ansiktsdrag voro allvarliga, värdiga och milda och hans ögon vittnade om djupsinne; då han blinkade skall, enligt Homerus, hela Olympen ha darrat. Sitt herravälde stödde han på *blixten,* som han alltid höll i sin högra hand under det den vänstra höll härskarespiran, hvarpå en *örn* satt; dessutom hade han en *sköld* som symbol. De andra gudarne måste lyda hans vilja, och då de kände hans stränghet, gåfvo de alltid vika för honom.

Bland människorna uppenbarade sig Zeus ofta i en mängd antagna skepnader: som en örn, en svan, en tjur, ett guldregn, en yngling, en prins o. s. v., ty hans verkliga gudagestalt fick ingen skåda. Många stora handlingar utförde han vid dessa besök, men ock åtskilliga af mindre sedlig halt, hvilket dock ej gaf någon anstöt, ty han var en gud, han var människornas och gudarnes fader. Han var den, som skänkte framgång och lycka, och de jordiska kungarne fingo af honom sin spira eller härledde från honom sitt ursprung. På allt öfvade han det största inflytande, hvarför hans bistånd och nåd nedkallades vid alla viktigare tillfällen i det enskilda och offentliga lifvet. Såsom himlens gud var han ock ej blott blixtens gud, utan ock hela luftkretsens härskare, som sände storm, hagel, snö och regn; han kallades därför ock regn-guden (romarnes *Jupiter pluvius*). Inom andens värld var han *förutsägelsernas* gud, som hade framtiden i sin makt, och man sökte därför af hvarjehanda företeelser i naturen, blixten, regnbågen, fåglarnes flykt, tecken på offerdjuren o. s. v. fatta hans vilja.

Fig. 202. *Jupitershufvud.*

I socialt afseende var han särskildt *edens* gud, som vakade öfver uppfyllandet af löften och strängt bestraffade mened.

Zeus, som firades med storartade fester, hvaraf de mest bekanta voro »Olympiaderna» i Elis (å Peloponesen) hvart 4:de år, dyrkades ursprungligen mest på Kreta, i Dodona (i Epirus) och Arkadien (å Peloponesen), men sannolikt dyrkade dessa ställens tidigare invånare icke en och samme gud såsom den högste, utan blef det först i en jämförelsevis sen period som Zeus antogs såsom den gemensamme guden för dem och därefter för hela Grekland. Han gjordes ock liktydig med egyptiernas *Amon* och blef därigenom, såsom *Zeus Amon,* desto lättare universell, så att äfven andra folk än grekerna antogo honom som högste gud. Måhända var han i själfva verket från början införd från Egypten, om ej från Fenicien.

Sitt herravälde delade Zeus med sin rättmätiga gemål *Hera* (fig. 203) under det den förre vakade öfver statslifvet och den husliga härden samt mannens förhållanden, gällde den senares verksamhet mest kvinnorna och

äktenskapet; näst Atene hade hon bland alla de olympiska gudinnorna högsta anseendet.

På grund af sin betydelsefulla verksamhet kom krigsguden *Ares* att inordnas bland de tolf större gudarne; stridslysten och grym frågade han hvarken efter vän eller fiende och blef idealet för en krigisk hjälte utan hänsyn till målet. Någon gemål hade han ej, men hade ändå en mängd barn; bland hans förbindelser var den med *Afrodite* mest bekant. *Hefästos* eller *Vulkanus,* en gudomlig konstsmed, som visste använda elden till förfärdigande af de utmärktaste vapen och redskap, betecknar nationens inträde i metallernas tidsålder; somliga af hans verkstäder lågo på jorden, i allmänhet de efter honom benämda *vulkaniska* bergen, Ætna på Sicilien m. fl.

Fig. 203. *Hera (Juno).*

Atene (fig. 204) var såväl en krigs- som freds-gudinna och grep in i såväl Ares' och Hefästus' som Hermes' och Apollos verksamhet; hon gällde särskildt som *vishetens* gudinna. I striderna uppträdde hon med besinning och lät klokheten mera än den råa styrkan råda; hon var bilden af den sanna tapperheten och älskade ej krig för krigets skull, utan för att värna städerna och deras invånare mot fientliga angrepp. Hon var städernas skyddsguddinna, och öfver hufvud taget förtjänade hon kallas så mera för sin fredliga än sin krigiska verksamhet. Hon undervisade människorna i allt, som höjde och förljufvade tillvaron, konster, vetenskaper, sociala förbättringar o. s. v. Hennes kult nådde sin högsta glans i Attika, hvars hufvudstad, Atén, skall ha fått sitt namn efter henne; folket här dyrkade henne som sin första stamgudinna i stadens borg Akropolis, där hon hade två storartade tempel.

Apollo, som jämte Zeus och Atene kom att bilda en sorts treenighet, var profet-, musik-, dikt- och läkare-konsternas högste gud. Myten förtäljer, att han dödade det fruktansvärda ormvidundret *Pyton,* hvarpå han här i Delfi (mellersta Grekland), som då var vildmark, byggde ett tempel; däraf fick han benämningen den *pytiske* Apollo, liksom ock templet kallades det pytiska. Hufvudsätet för hans kult var Delfi, som låg vid berget Parnassus, där guden ansågs dväljas och leda sina körer; också har Parnass blifvit liktydig med poesiens hem. Hänryckning låg till grund för allt hvad Apollo gjorde, och hvarje hänryckning hos människorna härstammade från honom; hans ständiga omgifning utgjordes af de nio *muserna* eller de sköna konsternas olympiska systrar: *Kalliope,* hjältediktens, *Melpomene,* sorgespelets, *Talia,* lustspelets, *Euterpe,* den lyriska poesiens, *Erato,* minnessångens, *Polyhymnia,* musikens, *Terpsikore,* dansens, *Klio,* historiens och *Urania,* stjärnkunskapens. Dessutom funnos i Apollos närhet de tre *grazierna* eller behagets gudinnor, *horerna* eller årstidernas gudinnor, *nymferna* eller gudomliga skogs- och käll-jungfrur m. fl., och ofta blandade sig Backus samt Venus i hans festliga uppträden. Apollo hade ingen gemål, men fick genom fria kärleksförbindelser med olympiska och jordiska kvinnor flera barn,

Fig. 204. *Atene (Minerva.)*

bland hvilka läkekonstens jordliske (dödlige) gud *Asklepios* eller *Æskulapius* blef mest bekant.

Apollos syster *Artemis* (Diana) (fig. 205) liknade honom i mycket, men stod i moraliskt afseende högre; hon var det fria naturlifvets gudinna och hade jakten som sin största förlustelse, utan att därför åsidosätta det andliga lifvet. Dygd var utmärkande för denna jungfruliga gudom, som af sin omgifning fordrade den sedligaste vandel.

Hermes, klokhetens representant, var gudavärldens härold och gällde som vältalighetens, uppfinningarnes och handels gud; betecknande för forntidens låga ståndpunkt samt för kännedomen om handelslifvets frestelser var, att han ock betraktades som lögnens och bedrägeriets gud. Han var ock husdjurens gud, utmärkande den utomordentliga vikt, man fäste vid konsten att ingripa förädlande på djurvärlden till fromma för människans näring. Som ställföreträdare sörjde hans son *Pan*, skogarnes och herdelifvets gud, särskildt för husdjurens vård; han afbildades med bockhorn och bockfötter samt svans, och hans fruktansvärda stämma kunde skrämma alla, som hörde den, hvaraf benämningen *panisk* förskräckelse uppkommit. Romarnes skogsgudar *faunerna* voro en Pansläkt och kristendomens *Fan* aftecknades i samma skepnad som Pan.

Fig. 205. *Dianas bildstod.*

Afrodite eller *Venus* framställdes som det högsta idealet af kroppslig kvinnoskönhet och var kärlekens gudinna; vid en skönhetstäflan mellan henne, Hera och Atene med anledning däraf, att tvedräktens gudinna *Eris* vid en olympisk fest inkastat ett gyllene äpple med påskrift: »till den skönaste», tillerkändes priset Afrodite af den trojanske prinsen Paris, hvilken Zeus utsett till skiljedomare. Allt efter olika begrepp om kärleken framställdes Afrodite af konstnärerna som ett ideal för en mera andlig eller en mera sinnlig kärlek. Hon var Hefästos' gemål, men visade sig honom mycket otrogen; hennes sällskap utgjordes vanligen af horerna, grazierna, öfvertal-

ningsgudinnan *Peito*, gudagossen *Eros* eller *Amor* (*Kupido*) m. fl., som alla bistodo henne i hennes verksamhet.

Som en motsats till Afrodite framstod *Hestia* (*Vesta*), hemmets gudinna, på hvars härd i Olympen brände den eviga och rena himmelska elden; de jordiska hemmens härd skulle ock bevaras ren för att erinra om eldens himmelska ursprung och om gudinnans vaksamhet. Hon föreställdes som en ren jungfru utan gemål; till hennes ära underhölls en ständig eld å offentliga altaren, invigda åt henne, och särskilda prästinnor, förbundna till ständig kyskhet, voro anställda för dennas vård. Hestia var samhällsordningens symbol, hon öfvervakade lagbundenheten och upprätthöll de sociala banden, som först och sist hvilade på familjens helgd, hvarför hennes kult betecknar en hög kulturståndpunkt.

Fig. 206. *Pluto* och *Persefone* (*Proserpina*).

Demeter (Ceres), hvars namn betydde »moderjorden», var fruktbarhetens, åkerbrukets och skördarnes gudinna — eller Gea i ny form. Hon dyrkades ock som det husliga sällskapslifvets gudinna, hvarför äfven hon utmärker en högre kultur på det bofasta (åkerbruks)-stadiet.

Den sista af de större gudarne, som återstår att här nämna, var hafvets gud *Poseidon* (Neptunus), som ock härskade öfver alla andra våta element, strömmar, bäckar, källor; honom tillskrefvos alla hafsstormar och skeppsbrott, och kuststäder ärade honom som en skyddsgud, då de ju berodde af hafvet. På de människor, som ådragit sig hans vrede, hämnade han sig genom att skicka på dem förfärliga hafsvidunder — bläckfiskar m. m. — som först genom någon stor hjälte öfvervunnos. Han hade till gemål *Amfitrite*, men liksom Zeus förenade han sig ock ofta med andra gudomliga och jordiska kvinnor, och flera mäktiga hjältar hade honom till fader.

Förutom Poseidon funnos äfven andra hafs- och storm-gudar, såsom vindgudarne: *Boreas, Notos, Zefyros* och *Euros* samt *harpyerna*, som bildade en motsats till grazierna och afbildades som kvinnor med vingar och fågelben; dessa utsändes af de olympiska gudarne för att straffa förbrytare.

* * *

Bland de icke-olympiska gudarne intager underjordens gud *Pluto* en framstående plats; han var Zeus' broder och hade till gemål dennes dotter Demeter, *Persefone* eller *Proserpina* (fig. 206).

Detta gudapar hade ett midt i underjorden, *Hades*, beläget palats, därifrån de behärskade sitt rike med samma oinskränkta makt som det högsta gudaparet sitt; också kallades de ibland den »underjordiske Zeus» och den »underjordiska Hera». Då de ej blott voro härskare i dödsriket, utan ock voro fruktansvärda väsen, som bragte fördärf och död bland människorna och hatade det friska lifvet på jorden och i himlen, voro de ock själfva fruktade och hatade af de lefvande. Pluto var dyster, sluten, oböjligt sträng

och kunde ej med några böner eller offer försonas. Persefone, som han röfvat från modern och som därför af Zeus fått tillstånd att halfva året vistas hos henne, var mildare och bragte människorna genom sin oäkta son *Plutus*, rikedomens gud, åtskilliga fördelar: ur jordens sköte skänkte ju Demeter alla materiella välsignelser, hvarför ock hennes dotter och dennas son läto jordens skatter komma människorna till del.

Föreställningarna om underjorden eller »skuggornas rike», *Hades* eller *Tartarus*, voro mycket ovissa och undergingo med tiden åtskilliga förändringar; med Tartarus menades än hela underjorden, mörkrets rike, dit alla afdöda kommo, än en afdelning däraf, som var de fördömdas straffort, liksom den ursprungligen varit titanernas fängelse. Romarne kallade denna ort *Tartarus* eller *Orcus*, som anses betyda *fängelse*, ett uttryck, som de första kristna ofta använde för sitt helvete, som synes af I Petri 3: 19, där Jesus säges ha »predikat för andarne i *fängelset*».

Förutom en oöfverstiglig mur omgåfvo Tartarus flera floder, hvarigenom allt återvändande därifrån omöjliggjordes; den smutsiga *Styx* var den äldsta och viktigaste floden, som ock föreställdes såsom en gudinna med samma namn; från Styx utgingo strömmarne *Kokytos* eller klagans ström och *Akeron*, hvilken utgjorde den egentliga gränsen mellan ljusets och mörkrets rike.

Till höger om ingången till underjorden låg enligt somliga *Elysium*, och detta paradis för de saliga var kringflutet af *Lete* eller glömskans flod, hvarur själarna drucko vid sin ankomst hit.

Återutträdet ur Plutos rike hindrades ock af en fruktansvärd hund med många hufvuden, *Kerberos*, som var ingångens egentliga väktare. Hermes var den, som förde de aflida till Plutos rike, men vid ankomsten till Akeron mottogos de af färjmannen, den dystre *Karon*, och sedan han fört dem öfver det svarta vattnet, skulle de mottagas och dömas af Pluto och hans meddomare. Dessa voro de frommaste och visaste furstar, som fordom härskat på jorden, och bland dem framstodo i synnerhet tre: *Minos, Radamantys* och *Aakos;* äfven Kronos, Kadmos, Peleus, Achilles m. fl. uppgifvas som domare. Under det endast de visaste och bästa kommo till de elyseiska fälten och blott de lägst stående, förbrytare m. fl. kommo till Tartarus, fanns en ort i underjorden, där de fingo vistas, som varit hvarken goda eller onda och ej på något sätt utmärkt sig under jordelifvet.

De aflidna, »skuggorna», afbildades ofta såsom små bevingade varelser, som liknade det förra kroppsliga höljet; det lif de förde ansågs af somliga vara blott ett skenlif, men andra trodde, att de väsentligen voro lefvande, fortsatte sina jordiska sysselsättningar och bibehöllo sina böjelser, förmågor o. s. v., hvarför de kunde tala och underhålla sig med hvarandra samt emottaga efterlefvandes offer.

De fördömda stodo under uppsikt af de vederstyggliga straffgudinnorna *erynnierna* eller *furierna*, som oupphörligt plågade dem på allt sätt; hvarje brott eller kränkning af lagarne skulle hänsynslöst straffas; förbrytare, hvilkas skuld ej kunde försonas, mördare och menedare, underkastades eviga marter, Dessutom bodde i dödsriket gudarne *Tanatos* eller *Mors*, döden, hans broder *Hypnos* eller *Somnus*, sömnen, samt dennes söner drömgudarne; af dessa var *Morfeus* (hvaraf ordet *morfin*) den vänligaste, då han skänkte goda drömmar, under det de öfriga ingåfvo mindre angenäma och skräckinjagande drömmar.

* * *

Dionysos eller *Backus*, vinets gud, sorgförjagaren, blef med tiden en gud med det största anseende, som han förskaffade sig genom sina beundrade handlingar; han måste liksom tillkämpa sig sin rang, och detta skedde genom att en längre tid lefva på jorden för att visa sin makt och tvinga människorna att erkänna hans gudomliga ursprung — ungefär som Herakles m. fl. heroer. Också hör Backus, med hänsyn till myternas tidsföljd, till de sist födda gudarne. Till sällskap hade vinguden afkomlingar af Pan, *paner* eller *fauner*, *Silenus*, *satyrerna* och *backantinnorna*, alla muntra och druckna personer; Silenus ansågs som Hermes son och aftecknades som en oformlig, uppnäst gubbe; satyrerna voro yngre, men liknade honom eljest, fast de hade svans. Afrodite var ock ofta i vingudens sällskap, och med henne hade han flera söner, såsom bröllopsguden *Hymenäus* och alstringsguden *Priapus*.

Öfver hela världen gjorde Dionysos resor för att göra alla människor bekanta med drufvan och vinberedningen, och i synnerhet blef hans triumftåg i Indien vida berömdt. Han gällde ock som fruktträdens gud och befordrare af de sköna konsterna samt ädlare seder. Lysande fester till hans ära, *dionysierna*, anställdes årligen, och dessa fingo en verkligt världshistorisk betydelse, då den *dramatiska konsten* därigenom infördes i Europa.

* * *

Öfvertygelsen att en persons godtyckliga vilja ej vore nog att styra världen fick, då den grekiska forntiden börjat upplysas af en mer spekulativ tankeverksamhet, sitt uttryck i föreställningen om *Ödet* såsom en gudom, som alla öfriga gudar, liksom ock människorna fingo böja sig för. Denna gudom gaf sig tillkänna genom hvarjehanda uppenbarelser, under, tecken, ingifvelser, drömmar samt i människans inre såsom samvetets röst. Ibland sammanblandades Zeus med Ödet, men ibland framställdes han såsom okunnig om dettas rådslag. Begreppet om Ödet, som i själfva verket alltid utgjorts af de *lagar*, som styra världen och människan, och grundats på erkännandet af människans underordnande under den yttre ordningen, har varit nödvändigt att fylla bristerna i det teologiska åskådningssättet. Det har äfven öfverlefvat alla teologiska system, så att det än i dag användes af vetenskapliga tänkare för att utmärka sammanfattningen af alla de orubbliga lagar, hvarpå hela vår tillvaro beror.

Om detta Öde sade den store grekiska skalden Sofokles:

»En gammal saga ibland jordens barn är väl bekant:
Att ej man säga kan om någons *öde*, att
Det godt är eller ondt är, förrän han är död!»

Den grekiska filosofien böjde sig för detsamma, utan att söka genomtränga dess hemligheter, som ju ej kunnat ske innan den vetenskapliga forskningen hunnit långt framåt.

Den grekiska mytologiens källor.

Den grekiska mytologien är en sen produkt och tillkom till stor del genom blandning af äldre ariska (indiska), semitiska och hamitiska (egyptiska) teologier. Läget af de grekiska stammarnes hemländer å den grekiska halfön,

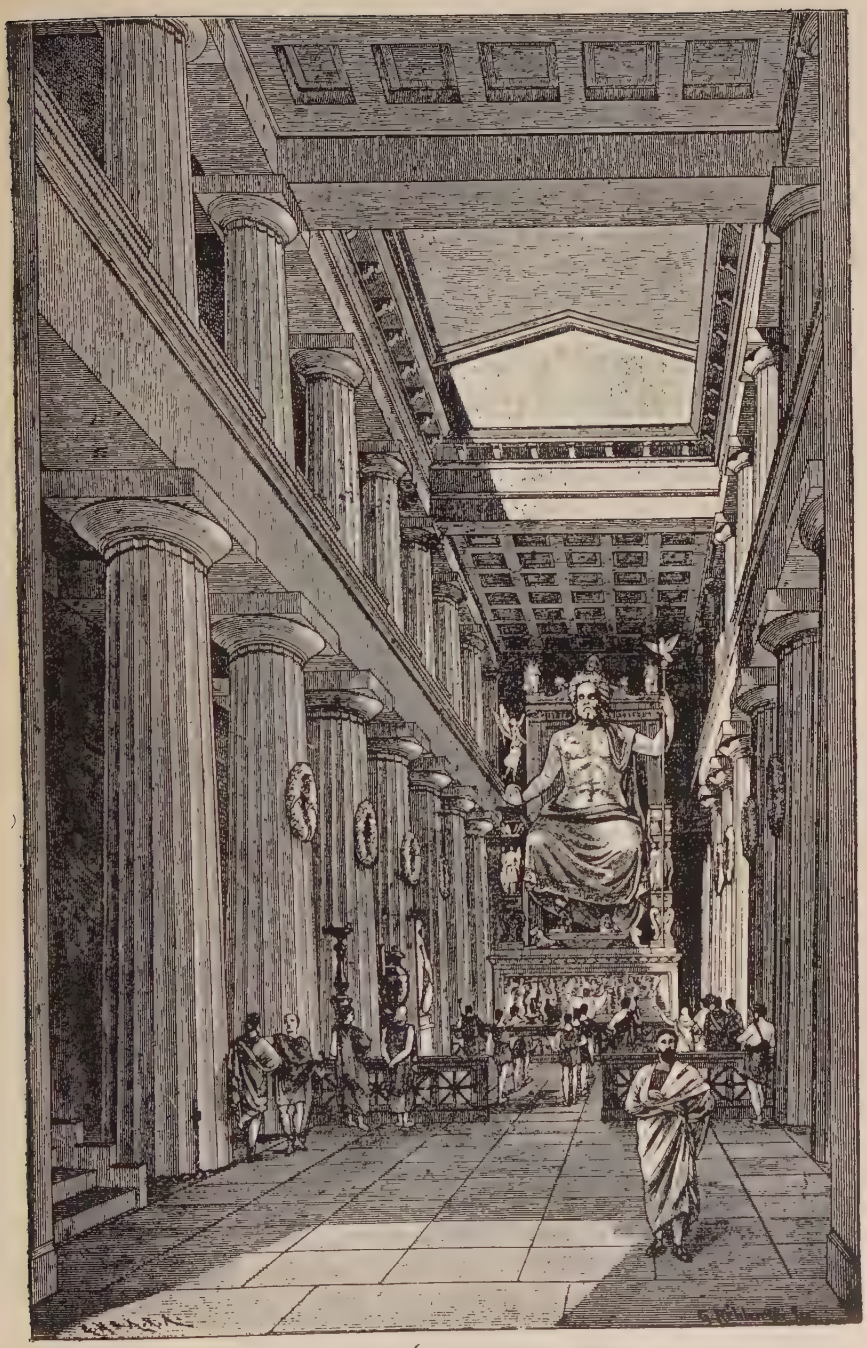

Fig. 207. *Cellan med Zeus kollosala bildstod af Fidias.*

å de grekiska öarne och å Mindre Asiens kuster samt deras företagsamma skaplynne gjorde, att de genom hafsresor kommo i liflig beröring med hvarandra och med en mängd främmande folk, hvarigenom deras egna äldre föreställningar snart blandades med andra folks. På många ställen, såsom i Mindre Asien, på Kreta och Cypern, bodde de sida vid sida med frygier, lycier, fenicier, syrier m. fl. och kunde ej undgå att i viss mån blandas med dem och upptaga deras idéer.

Öfverallt, där fenicierna bildade kolonier, uppförde de helgedomar för sina nationalgudar, som dels antogos af grekerna oförändrade, dels sammansmältes med vissa af dessas gudar. *Melkart* blef sålunda hos grekerna än *Melikertes,* än *Herkules; Astarte* blef väsentligen densamma som *Afrodite,* och pelasgernas *Zeus* blef på Salamis under inflytande af *Baal-Schalam* en *Zeus-Epikoinios.* Grekerna torde vidare ha upptagit stjärndyrkan från fenicierna, som i sin ordning fått den från kaldeerna. Myterna om Zeus' strider med *Kronos* och dennes strider med *Uranos* samt vidare hans seger öfver naturens makter förråda ett semitiskt inflytande, under det Zeus' strid med *Prometeus* och hans mänskliga egenskaper böra anses ha ariskt ursprung. Genom sina stamförvanter i Mindre Asien fingo grekerna sannolikt hafsguden *Poseidons* kult, som fanns i Jonien, och *Apollos* kult, som utöfvades i Lycien; *Artemis* var ursprungligen sannolikt en frygisk gudinna och *Bacchus* var tvifvelsutan en arisk gud för odödlighetsdrycken liksom Vedatidens *Soma.*

Själfva gjorde grekerna genom legenden många af sina stora hjältar, som kommo från Orienten, till halfgudar, såsom Herkules, Dionysos, Danaos, Argos m. fl.; hvad beträffar Kadmos, som säges ha infört skrifkonsten i Grekland, är han en representant för den semitiska kulturen.

Grekernas dödsrike eller *Hades* stämde ursprungligen i mycket öfverens med semiternas, så att det väsentligen motsvarade dessas *scheol,* men senare kom det att tecknas efter egyptisk förebild och fick då en himmel, *Elyseiska fälten,* och ett helvete *Tartarus.* Äfven föreställningen om det underjordiska vidundret *Tyfon* eller *Pyton* hade egyptiskt ursprung, och myten om Apollos seger öfver Pyton framgick uppenbarligen af egyptiernas myt om Horus' strid med Tyfon eller Phuton.

Den grekiska kulten, dess utveckling och förfall.

Ingenstädes firades gudarne i forntiden så storartadt som i Grekland, synnerligast i Atén. Ateniensarnes hängifna kärlek till det sköna förde konsten in i religionen; den mytologiska tron stod dagligen för folkets ögon, klädd i de bildskönaste former, och de mest storartade tempel restes till gudarnes ära.

Zeus-templet i Atén, hvaraf 16 pelare ännu återstå, öfverglänste alla andra bygnader i skönhet; oerhörda summor offrades därpå, och här stod Fidias' världsbekanta staty af Zeus, förfärdigad af guld och elfenben (fig. 207). Detta tempel fullbordades först af romarkejsaren Hadrianus i början af 2:dra årh. e. Kr, sedan man arbetat därpå i 700 år; det var af kolossal storlek, jämförligt med de egyptiska pyramiderna (utvändigt funnos 120 pelare, 61 fot i höjd och 6 fot i diameter).

Teseustemplet, (fig. 208) där Teseus' kvarlefvor skola ha bevarats, var ock ett af de vackraste. Det var en fristad för slafvarne, då de blefvo misshandlade. Än i dag finnes det i behåll och är det bäst bevarade af alla

Atens gamla byggnader; det var under århundraden en kristen kyrka, helgad åt S:t Georg, men är nu inredt till nationalmuseum.

I grekernas gudadyrkan ingick offer af såväl människor som djur; sålunda offrade Temistokles 480 f. Kr. tre persiska ynglingar för att vinna slaget vid Salamis.

Vid alla tilldragelser af någon vikt skulle gudarne rådfrågas; däraf uppkommo *oraklerna* (af *orare* = tala) eller gudasvar. Äfven gudarne själfva, som — genom visa män och kvinnor — gåfvo dessa svar, och stället, där de gåfvos, kallades orakler. Orakelsvaren voro i allmänhet, trots mycken visdom, ganska dunkla och tvetydiga, så att denna senare egenskap slutligen blifvit till ett ordspråk.

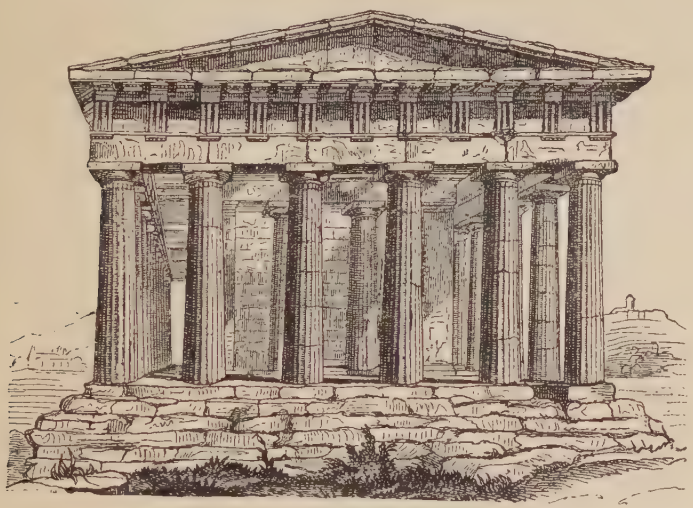

Fig. 208. *Teseus-templet i Aten.*

Det äldsta oraklet var det i *Dodona* i Epirus i nordvästra Grekland, hvilket inrättades för *Zeus Amon*, som infördes från Egypten. Många sådana orakler funnos i Grekland och åt *Apollo* helgades de flesta.

Det mest aktade orakel blef i senare tid det *delfiska* (i Delfi), hvilket helgades åt Apollo, som gaf svar genom Pytia, en äldre prästinna, som, sittande på en gyllene trefot öfver en bergsklyfta, hvarur giftiga gaser uppstego, afgaf gudasvaren i ett exalteradt eller krampartadt tillstånd. Lagstiftarne rådförde sig med Pytia, härförarne, folket, alla skulle ha upplysning af henne, och förbundsstaterna skulle gemensamt upprätthålla oraklet, hvarför man kan anse denna institution som en sorts början andlig makt, hvilken utöfvade ett ledande inflytande på de världsliga tilldragelserna. Den anses ofta ha dämpat såväl folkväldets som våldshärskarnes missbruk. Religionen blef härvid ett sammanhållande medel; gemensamma böner och offer medförde broderskap och fredliga känslor och under de religiösa festligheterna upphörde all fientlighet.

Med det religiösa upphöjandet af Delfi började en ny period i Greklands kultur; Dodona åtnjöt visserligen alltjämt vördnad, men dess inflytande minskades småningom och andra äldre religiösa härdar, såsom Olympen i Tessalien, öfvergåfvos mer och mer af de upplystare stammarne.

Redan före Homerus fanns i Delfi ett ryktbart orakel, först tillhörande Demeter, men sedan den pytiske Apollo, uti ett tempel, där vid sidan af Demeter och Apollo äfven Zeus och Dionysos tillbådos. Det var isynnerhet den doriska stammen, som, då den lämnat Tessalien och nedsatt sig i trakterna kring Delfi, gynnade Apollo-kulten; Delfi blef hädanefter för en lång tid medelpunkten för det grekiska nationallifvet. Det delfiska prästerskapet öfvade ock under de århundraden, som närmast föregingo de persiska krigen (i 5:te årh. f. Kr.), ett utomordentligt inflytande, då inga nya politiska institutioner, kulter eller offentliga fester kunde införas utan att det delfiska oraklet rådfrågades, och detta vakade noggrant öfver, att den gällande teologien ej urartade samt att nya gudar ej infördes. Under tiden verkade prästerskapet för fred mellan de skilda grekiska staterna, hvilken var så nödvändig för nationens bestånd, och därför kunde ej heller någon grekisk stat rådfråga oraklet, om den hyste fientliga planer mot någon annan grekisk stat.

Det delfiska oraklet hade sina representanter i de förnämsta af dessa stater, dess inflytande spriddes genom kolonierna, och främmande länders furstar, som ville träda i förbindelse med grekerna, vände sig till den delfiske Apollo, hvilken talade alla språk. Oraklet rådfrågades ock många gånger af främlingar, lydier, frygier, italer, romare m. fl.

Det delfiska prästerskapet afsåg ingalunda att med Apollodyrkan sätta Zeus' kult i skuggan, ty Apollo var, för att så säga, »Sonen» i den treenighet, som utgjordes af honom vid sidan af Zeus och Atene, under det denna senare utgjorde den himmelske faderns vishet eller den »heliga anden»: Apollo uppenbarade därför Zeus' vilja, och hans delfiska kult utmärker blott en högre utvecklingsform af den gängse teologien, alldeles som Kristus-kulten blef en fyllnad till den äldre judiska monoteismen genom »Sonens» förkunnande af »Faderns» vilja.

Hos grekerna blef emellertid denna Apollo-kult senare en *öfvergångsform till monoteismen,* som filosoferna utbildade, och den införde vidare allt högre *moraliska* element i de äldre barbariska föreställningarna, hvarigenom den höjdes till en sant etisk religion. De rent yttre handlingarna, offren och iakttagandet af tempelceremonierna m. m., voro här ej längre nog: med ett *rent hjärta* skulle människan nalkas gudomen, och granskningen af hennes eget inre var ett hufvudvillkor för föreningen med det gudomliga. »*Känn dig själf*» var därför den förnämsta inskriften i det delfiska templet. Hycklaren eller den lågsinnade fann ingen nåd hos Apollo, under det den ångerfulle fick hjälp och förlåtelse. Föreställning om synd och bättring fanns således. Här var dock ej fråga om något dödande af de lägre drifterna, utan utmärktes denna högre form af den grekiska religionen af rättrådighet och självbehärskning i förening med tillbörligt tillfredsställande af den »naturliga» människan eller ett värdigt njutande af tillvaron, d. v. s. ständig jämvikt eller harmoni mellan de andliga och de materiella lifsvillkoren.

Denna religion blef aldrig en folkreligion i Grekland, ty massan var allt för konkret och sinnlig, utan hyllades blott af ett fåtal, de mest upplyste, skalderna och de vise: Hesiodus, Pindarus, Pytagoras, Solon m. fl. Den lagstiftning, som Lykurgus införde i Sparta, hade sålunda sitt ursprung i Delfi och fick härifrån sin stadfästelse.

Förutom Delfi funnos emellertid äfven andra härdar för en upplystare religion och för ett nationellt statsförbund, såsom Dianatemplet i Efesus.

Bildningens allmänna spridning bland grekerna, deras frihetskänsla och företagsamhetsanda gjorde i förening med staternas läge m. m., att präster-

skapet aldrig fick den öfvervikt, som andra forntida prästkaster. Andra orsaker härtill voro ock, att prästerskapen i allmänhet voro i aristokratiens händer och voro fullkomligt oberoende af hvarandra.

Deras anseende var dock mycket stort, då det var genom dem som gudarnes vilja tolkades och syndaförlåtelse meddelades. Delfiprästernas anseende var dock högst, då de visste att följa med civilisationens utveckling, och det var blott af gammal häfd som de läto orakelsvaren afgifvas genom Pytia — hvilken till sist utvaldes bland de lägre klasserna — ty själfve förbehöllo de sig tolkningen af hennes osammanhängande yttranden och det slutliga affattandet, på högtidligt versmått, af svaren. Då deras råd oftast voro visa och praktiska, blefvo de ock mycket eftersökta och vördade. De utgjorde en sorts andlig aristokrati, som stod i förbindelse med alla framstående personer i de skilda länderna, utpekande dem, som voro de visaste och bästa samt banande vägen för en högre konst, liksom för en sannfärdig historieskrifning. Det var ock de delfiska prästerna, som förkunnade hvilka de ryktbare *sju vise* voro. Deras teologi blef därför ett medel för framåtskridandet, och den grekiska teokratien, som var progressiv i motsats till den indiska och den egyptiska, utmärktes framför allt af dess *estetiska* och *vetenskapliga* grundval. Därigenom befriades sinnena från den äldre konservativa teokratiens förtryck och räddades den intellektuella kulturen från att tillintetgöras af Asiens — persernas — tillbakablifna kultur. Det grekiska religionssystemet förberedde den romerska kulturen, som ock var progressiv och hvilade på den sociala teokratiens principer.

* * *

Tillbakagång och urartning skulle dock ej utebli i den grekiska kulten; i viss mån bidrogo härtill striderna mellan Aten och Sparta i 5:te årh. f. Kr. men härtill voro ock de delfiska presterna själfva väsentligen orsak. De sveko småningom under de stora striderna och omhvälfningarna sina höga principer, öfvergåfvo den äldre visa och högsinta politiken för att följa en beräknande tillfällighetspolitik, leddes ej längre af förra tiders moral-lära, utan lyssnade till de personliga intressenas ingifvelser; för list och bedrägeri blefvo de då ej främmande, ja de läto t. o. m. besticka sig af asiaternas guld.

Folket vördade visserligen den delfiske guden, men började nu ringakta oraklet. Vidare blef prästerskapets aristokratiska anda en motsats till de demokratiska idéerna, som allt mer gjorde sig gällande i Grekland, där småningom *Dionysos'* kult vunnit allt allmännare tillslutning bland samhällets flertal och blifvit så tilltalande genom sina estetiska element. Denna kult blef ett nytt och lysande, ehuru ett sista uppflammande af forngrekernas religion. Det var i synnerhet i konstens hemort, Aten, som Dionysos dyrkades, men här funnos en mängd blandade folkelement, och här hade tvifiet på den gamla teologien på denna tid redan slagit djupa rötter, hvarför det äldre systemet ej länge kunde upprätthållas. Emellertid gynnades den nya kulten af nationens ledare, Pisistratos m. fl., då de såsom demokrater föredrogo den religion, som folket hyllade, framför hvarje annan.

Flera stora diktare höjde Dionysos-kulten såväl med hänsyn till innehåll som form: under det Lasos gaf de backiska körernas sång, »Dityramben», en bestämd form, införde Pindarus höga religiösa idéer däri. Dessa sånger blefvo först dialoger och sedan framgick tragedien såväl som kome-

dien däraf. En Eschylos, en Sofokles m. fl. begagnade sig af tragedien för att i lefvande bilder för alla framhålla de stora moraliska lärorna i de mytologiska dogmernas hölje, hvarigenom de mäktigt bidrogo att förädla sederna och sprida religionens grundsanningar. Religionen gjordes härigenom allt mera mänsklig och tillämplig i det dagliga lifvet.

Men denna kult hade ock sina skuggsidor: dionysierna öfverskredo ofta måttlighetens och sedlighetens gränser och urartade ej sällan till vilda orgier, kallade *backanalier*, som hade likhet med indiernas Siva-fester och semiternas Astarte-fester, hvarför de ock slutligen blefvo förbjudna.

* * *

Förutom de offentliga festerna till gudarnes ära funnos *mysterier*, som inrättades under egyptiskt inflytande och däri ett mera hemlighetsfullt närmande till gudarne ägde rum och en mera filosofisk uppfattning af dem utbildades. Största namnkunnighet fingo de *eleusinska* mysterierna i Atén och det närliggande Eleusis. De sägas ha blifvit instiftade af Erekteus, en attisk hjälte i forntiden, till hvars ära Erekteus-templet i Atén uppfördes (ruiner finnas ännu kvar).

För mysterierna fordrades en särskild invigning; kunskap i religionen meddelades i olika grader; nattliga sammankomster ägde rum med symboliska, mimiska framställningar af tilldragelser i tvänne gudinnors lif: Demeter, fruktbarhetens drottning och Persefone, underjordens drottning. Vid en mindre förberedelsefest ägde ett slags skriftermål rum med försonings- och reningsceremonier. Slutligen smittades dock äfven mysterierna af sedeslösheten vid Bacchus- och Venus-festerna.

Småningom minskades tron på gudarne; de behandlades med löje och skämt af mången, och på spekulativ väg visade filosoferna, att tron på deras tillvaro var orimlig. Dock fortlefde den länge bland folket, som ock sökte tillfredsställelse i införda främmande kulter, och de flesta stora tänkare i 5:te årh. f. Kr. ledo förföljelse för sina tvifvel och för sina uttalade åsikter, hvilka stredo mot landets statskyrka: Protagoras, Anaxagoras, Diagoras och Sokrates, som alla dömdes till döden därför. Redan då tänkte mången hvad Tegnér skref i våra dagar:

»De höge gudar stiga icke mera ifrån Olympen ner;
De verka blott igenom människor. Väl, så låt oss verka:

För Grekland, liksom för många andra länder i både forntiden och nutiden, var det karaktäristiskt, att den religiösa konsten så rikt blomstrade just då den gamla religionen var i sitt upplösningstillstånd.

Romarnes religionslära, dess släktskap med grekernas.

Italiens äldsta gudalära var väsentligen densamma som grekernas; gudarnes kännetecken och klädedräkter voro t. o. m. desamma, och tempelbruk samt offer liknade äfven mycket hvarandra. Många af italernas gudar infördes från Grekland i den historiskt kända tiden, men åtskilligt i den gamla italiska religionen hade dock utvecklat sig självständigt hos de uräldsta stammarne. Att dessa ursprungligen varit fetischdyrkare, framgår af den

vördnad de hade för heliga träd, stenar, djur m. m. Af de äldsta gudanamnen framgår, att de tidigare folken voro åkerbrukare och tillbådo gudarne i synnerhet såsom fruktbarhetens och landtlifvets beskyddare o. s. v. Bland desse gudar må särskildt nämnas *Saturnus* och hans drottning *Ops* (Rea), *Faunus*, betesmarkernas gud, *Vertumnus*, skördens gud, *Pales*, hjordarnes gud, *Janus*, årets gud, dörrens beskyddare; han var ursprungligen landtlifvets viktigaste gud, *solguden*, och afbildades såsom sådan med två ansikten, ett mot öster, ett mot väster, hvilket hade afseende på solens upp- och nedgång.

Saturnus, säger romerska traditionen, flydde, sedan han störtats från tronen af Zeus, till Italien, där han gästfritt mottogs af Janus, som var kung i Latium; under Saturnus skall den »gyllene åldern» (= det paradisiska tillståndet) ha ägt rum, då jorden af sig själf frambragte näringsämnen i öfverflöd, då allting var gemensam egendom och gudar och människor plägade umgänge med hvarandra på jorden.

Den utbildade romerska kulten räknar 12 större gudar, 8 af andra rangen och en stor mängd andra gudar och heroer. De tolf stora gudarne voro: *Jupiter* (Zeus), gudars och människors konung, *Juno* (Hera), hans syster och gemål, *Mars* (Ares), krigsguden, *Vesta* (Hestia), härdens och jordens gudinna, *Diana* (Artemis), månens gudinna, *Minerva* (Pallas Atene,) *Vulkanus* (Hefästos), *Merkurius* (Hermes), *Neptunus* (Poseidon), *Ceres* (Demeter), *Apollo*, *Venus* (Afrodite).

De 8 gudarne af andra rangen voro: *Saturnus* och hans gemål *Rea*, *Janus*, *Pluto* eller *Orcus*, förmäld med *Proserpina*, *Bacchus* (Dionysos), *Sol* (solen) och *Luna* (månen).

Bland lägre gudomligheter må anföras: *Herkules*, *Kastor*, *Pollux*, *Pan*, *Faunus* och hans afkomlingar *faunerna* o. s. v.

Alla landtlifvets enkla arbeten hade sina egna gudar: det fanns sålunda en ploggud, en harfgud, en liegud o. s. v. Liksom greker och andra folk i gamla tider dyrkade italerna äfven *Phallus* (Priapos), som ansågs såsom Bacchus' och Venus' son och firades som symbol af fruktbarhet. *Fortuna*, lyckan, dyrkades öfverallt under en mängd namn och rådfrågades på allehanda sätt — medelst kastande af två käppar tillsammans och framdragande af den ena, medelst två fortunafigurer, som skulle gifva gynnsamma och ogynnsamma järtecken o. s. v. *Ödet* var också en gudom, och *genier*, öden eller skyddsandar, ansågos vårda sig om hvarje enskild människa från födelsen till döden; allmänna tron var, att det fanns en god och en ond genius för hvarje människa.

I allt såg folket gudarnes inverkan, intet företogs utan anropande af gudarne, och detta fortfor så länge Rom fanns till såsom stat. I de äldsta tiderna tänkte man sig ej gudarne såsom personligheter; först voro de ofta stjärnor, senare fingo de allt flera mänskliga egenskaper, slutligen ock form af människor.

Mars dyrkades ursprungligen under form af en lans. Vesta dyrkades ej hos romarne i människoform, utan såsom en låga på gudinnans altare.

Efter hand som romarstaten blef härskare öfver alla andra italiska folkslag, blefvo dessas kulter upptagna i segerherrens kult, och deras gudar gjordes till ett med de af Roms gudar, som de mest liknade; däraf de många tillnamnen. Sålunda har Jupiter haft ej mindre än 300 namn i Italien.

Förutom gudakulten fanns hos italerna en *huskult*, som var af största betydelse.

De dödas kult stod högt hos dem; hvar och en af förfäderna hade i hemmet sin bild, som ärades och till hvilken husfadern, såsom den naturlige

prästen i denna husliga kult, ställde böner och offer. Dessa de dödas andar kallades *maner* (af *mane* = tidigt) eller »de lysande», »de rene»; de troddes ofta komma tillbaka till jorden och såsom »gengångare» besöka sina anhöriga. De kallades ock *larer* (af det etruriska *lars* = »herrar», »mäktige») och *penater* (af *penus* = förråd) och ansågos såsom husets skyddsgudar.

Larerna voro väsentligen desamma som grekernas *heroer*.

Under det manerna voro goda andar, voro andra aflidna onda andar, nämligen *larverna* och *lemurerna*, eller kringirrande själar, som ännu ej kommit till hvila, d. v. s. *spöken*.

Hemmets härd var en helgedom och årligen skulle sönerna anställa försoningsoffer. Den för faderns minne likgiltige sonen — den ogudaktige, irreligiöse — var hemfallen till straff af faderns ande. Det romerska familjelifvet hvilade därför på förfädernas dyrkan och på föreställningen om släktens inbördes ansvarighet.

* * *

En skillnad mellan den grekiska och den romerska gudaläran var, att den förra utgjorde en i alla detaljer genomförd antropomorfism, under det den senare, på grund af romarnes ringare estetiska begåfning samt större vördnad för de osynliga makterna, mindre byggde därpå, utan föreställde sig gudarne, andarne och krafterna i mera sväfvande former.

Utmärkande för romarnes mytologi var det oräkneliga antalet af idéer, som upphöjdes till personliga *andar* eller *genier:* hvarje människa, hvarje gudom, hvarje varelse, hvarje handling, hvarje tillstånd, hvarje egenskap o. s. v. hade sin särskilda genius. Det romerska skaplynnet utmärktes ock af ett djupt medvetande om det allmänna i det enskilda och om vikten af de enskildes uppoffring för det hela.

Stor öfverensstämmelse fanns mellan romarnes och *persernas* religionssystem däruti, att det moraliska elementet hade större betydelse än det mytologiska och att de abstrakta idéerna gjordes till änglar eller andar: *amschaspander* och *fravaschis*, väsentligen motsvarande genierna.

Då grekernas gudar gjordes till romarnes, fingo de ofta nya namn, som voro mera begripliga, eller undergingo sådana förändringar, att de bättre representerade abstrakta idéer. I den äldsta tiden var detta abstraktionssystem ej så vanligt, men med tiden ökades geniernas antal utomordentligt: *friheten, freden, förskräckelsen, hoppet, lyckan, troheten, dygden, fromheten, mildheten* o. s. v. blefvo såsom välvilliga eller farliga andar föremål för särskild dyrkan; ursprungligen hade dock många af dessa blott varit egenskaper hos vissa högre gudar.

Benämningen gudar, *dei*, tillämpades snart ej blott på de himmelska andarne, utan blef, liksom hos grekerna, en allmän titel för personliga väsen, tillhörande såväl jorden och underjorden som himlen och behärskande naturen genom sin vilja. Ursprungligen hedrades de onda och fruktade gudarne lika mycket som de goda, då det alltid kom an på att blidka eller vinna de senare såväl som de förra; men småningom trädde dessa i bakgrunden, och de välvillige gudarne blefvo de mest tillbedda, hvilket utmärker en högre utveckling af de etiska begreppen.

Statsreligionens utveckling och förfall.

Sabinerna voro bland fornitaliska stammar de första, som införde högre religiösa idéer i förening med en viss politisk organisation af teokratisk natur.

Rom hade, liksom alla forntida städer, ursprungligen haft endast lokala gudar, men i den mån dess herravälde utsträcktes och den segerrika staden blef en stor stat och en medelpunkt för en mångfald italiska stammar, fick ett allt större antal gudar, så att säga, borgarerätt. Antagandet af gemensamma gudar för förut skilda stammar, som utmärker ett stort politiskt framsteg, återfinnes i romarnes historia, liksom i grekernas och egyptiernas. Liksom Apollos och Atenes allmänna dyrkan i Grekland betydde detsamma som småstaternas uppgående i en större förbundsstat, så utmärkte ock Jupiters och Janus kult bland flertalet italiska folk den segerrika romarstaten. Emellertid blefvo dessa himmelska gudar först med tiden verkligt allmänna; på tidigare stadier voro de blott nationella och dyrkades vid sidan af de äldre stamgudarne eller heroerna, hvarför ock en mängd Jupitrar, o. s. v. fordom funnos i Italien.

Sedan förbundet mellan latinerna och sabinerna kommit till stånd, blef en trefaldighet af högre gudar: *Jupiter*, *Mars* och *Janus* ställd öfver de andra gudarne. Jupiter var den gode fadern, skaparen, trofasthetens och rättrådighetens beskyddare. Mars, som på en tidigare period troligen varit en solgud (en vårgud), då han var Jupiters son, blef uteslutande krigets gud och fick för det världseröfrande romarfolket naturligtvis en utomordentlig betydelse, hvilket också på ett talande sätt ådagalägger, hurusom människorna uttänkt gudarne efter sina egna härskande böjelser. Janus (eller Dianus), den lysande, var dagens, sommarens och årets gud, vändande vid årets slut ena ansiktet mot det kommande året och det andra mot det flydda, hvarför årets första månad efter honom fått sitt namn; han blef lifvets början, ansågs ock som skapare, och äfven han dyrkades som en krigsgud. Janustemplet i Rom stod alltid öppet i krigstid och var slutet i fredstid; somliga anse orsaken till detta bruk vara den, att guden skulle i förra fallet vara i tillfälle att följa med hären.

Åt Mars offrades i den äldsta tiden såväl människor som djur, på det han skulle skona krigarne och hjordarne; Numa, romarstatens äldste lagstiftare (i slutet af 8:de årh. f. Kr.) säges visserligen ha förbjudit människooffer, som 95 f. Kr. åter förbjödos, men sådana förekommo dock ibland äfven på senare tider, ja på kejsartiden e. Kr., då fångar offrades för att försona gudarne.

Den romerska statsreligionen fick en ny form genom de sista kungarne, Tarquinierna och Servius Tullius (i 6:te årh. f. Kr.), och denna bibehölls allt jämt efter kungadömets störtande hela den republikanska tiden igenom och under kejsardömet ända till kristendomens antagande i 4:de årh. — således ungefär 1,000 år. Sedan romarne besegrat och med sig införlifvat de flesta grannstater, beslöt den siste Tarquiniern att åt den gemensamme högste guden *Jupiter optimus maximus* uppföra ett storartadt tempel på den kapitolinska kullen i Rom; vid denne guds sidor ställdes Juno och Minerva och med den lysande tempeltjänsten förbundos storartade festlekar, som voro gemensamma för alla under Rom förenade folk. Jupiter blef härigenom den sanne härskaren och hans tempel ansågs böra bli hela världens hufvud eller utgöra en gudomlig sinnebild af den eröfrande romarstaten själf. Med helig

vördnad betraktades ock den store guden och hans tempel af alla Roms medborgare och styresmän; det var ständigt hans beskydd, som de tillskrefvo statens utomordentliga framgångar såsom världseröfrande makt.

På republikens sista tid gjordes Jupiter allmänt liktydig med andra folks högsta gudar, på det de skilda folkens införlifvande i romarstaten skulle, i den mån deras länder eröfrades, bli så fullständig som möjlig. Också restes till tecken härå i alla provinser tempel, som efterbildades efter det kapitolinska.

Främmande folk darrade mera för honom än för någon annan gudom i forntiden, en Assur, en Maruduk o. s. v.; segerrik drog han fram öfver hela världen, och då Jerusalem fallit i romarnes händer, uppfördes i början af 2:dra årh. under Hadrianus ett tempel åt den kapitolinske guden på ruinerna af det forna Jehovahtemplet. Den i kristendomen återuppståndne Jehovah kom dock senare att alldeles undanträng den mäktige guden.

Den kapitolinska statskulten kunde emellertid ej, trots den yttre glansen i dess ceremonier och dess roll att utgöra ett tecken på ett storslaget politiskt mål, vara tillfyllestgörande i religiöst afseende för hela romarfolket, som i likhet med alla andra forntida nationer hade behof af många gudar, hvarför ock icke blott de öfriga inhemska gudarne ifrigt dyrkades, utan äfven främmande gudar småningom vunno insteg.

Från Marseille, en grekisk koloni, infördes i 6:te årh. f. Kr. dyrkan af *Diana,* som i nämda koloni kallades Artemis och var densamma som Efesus' stora gudinna. Snart därpå infördes Demeter (Ceres), Persefone (Proserpina), Dionysos (Bacchus), Apollo, Afrodite (Venus) m. fl. De böcker, i hvilka spåkvinnans eller *sibyllans* i Cumæ (nära Neapel) orakler förvarades, fördes samtidigt också till Rom, och det var i dessa *sibyllinska böcker* som de romerska prästerna sedan läste Roms öde. Efter dessa grekiska element infördes snart flera andra, och slutligen erhöllo nästan alla grekiska gudomligheter romersk medborgarrätt. De sista kungarne införde dem frivilligt för att tillmötesgå folkets önskan, och den republikanska senaten blef senare gång på gång nödsakad att göra det på grund af allmänna opinionens fordran. Äfven asiatiska och egyptiska gudar infördes efter hand, såsom gudarnes stora moder — *magna mater, Rea* eller *Cybele* — en meteor-sten, som på statens bekostnad fördes från Pessinus (i Galatien, mindre Asien) till Rom i slutet af 3:dje årh. f. Kr., och solguden *Heliogabalus,* också en meteorsten, som af kejsaren med samma namn, hvilken var denna guds öfverstepräst, fördes till Rom från Emesa (i Syrien) i början af 3:dje årh. e. Kr.

Mitras-dyrkan, som från persiska riket fick så stor spridning i 4:de årh. f. Kr., kom tidigt till Mindre Asien och därifrån till Rom.

Efter romarnes beröring med Egypten kommo *Serapis* och *Isis* från och med 2:dra årh. f. Kr. att dyrkas i romarriket, dit Grekland nu hörde, såsom i Aten, Rom, Puzzuoli, Pompeji m. fl. städer. Hvad Isis-dyrkan beträffar, var den helt sinnlig och utgjorde egentligen en ny Venus-kult.

Hvad som småningom upptogs från främmande kulter utgjordes till stor del af dessas sämre, mest sinnliga element, såsom särskildt Bacchus-dyrkan utvisade.

En hemlig Bacchus-kult i Rom afslöjades genom en tillfällighet 186 f. Kr., och visade sig innebära den största osedlighet, hämtad från grekerna i deras förfallsperiod, och bildande en samlingshärd för personer, som genom förgiftningar, förfalskningar af testamenten m. fl. brott samt politiska sammansvärjningar sökte sina fördelar. En, som höll på att falla offer därför, P. Æbutius, röjde kulten, som därpå förbjöds.

Andra kulter, såsom Mitras- och Serapis-kulterna, sökte dock förkunna höga läror, och deras präster visade, att deras gud vore den ende guden, den allsmäktige, allgode.

Ett försök gjordes 181 f. Kr. att genom vissa böcker, som falskeligen utgåfvos för att vara af Numa, ersätta statskulten med en delvis grekisk vishetslära eller *teosofi*, men bedrägeriet uppdagades och senaten befallde att bränna böckerna.

Den äldre religionens förfall kunde med tiden ej hejdas; förgäfves fördrefvos då och då filosoferna, spåmännen, astrologerna, de främmande gudarnes präster m. fl.; de kommo igen eller funno skydd, ty otaliga hyllade dem. I Rom liksom i Grekland upplöstes den gamla tron å ena sidan genom tänkarne och å den andra genom beröring med andra folk; redan i 3:dje årh. f. Kr. vågade framstående personer skämta öfver auspicierna, och senare visade augurerna själfva ringaktning för sitt yrke, så att man sade, att två augurer ej kunde mötas utan att le åt hvarandra. Småningom gåfvos de förnämsta prästerliga platserna ej längre åt de värdigaste, såsom fordom, utan såldes åt dem, som betalade bäst, och ibland hände det, att pontifex maximus-sysslan stod obesatt flera år.

Vidskepelsen frodades hos massan, då tviflet grep omkring sig; astrologi och magi omfattades begärligt icke blott af de lägre, utan ock af de högre klasserna och drefvos till de största missbruk af deras målsmän »kaldeerna», som t. o. m. gynnades af flera kejsare; ja, under Alexander Severus (i början af 3:dje årh. e. Kr.) fingo de till och med en lärostol i Rom.

Nya religiösa behof, som den gällande statskulten ej kunde tillfredsställa, utvecklades småningom, allt under det samhällsförhållandena urartade mer och mer i det väldiga romarriket. Vid sidan af främmande lägre läror spriddes ock de *judiska* och *kristna* sekternas meningar och seder bland de romerska folken, och hängifna apostlar, som visste att både dö för sin kristna lära och lefva efter dess föreskrifter, gjorde allt djupare intryck på de allvarligare sinnena och de förtryckta samhällsklasserna.

Den romerska kulten; prästerskapen.

Kulten, religionens handlingselement, betydde för det praktiska romarfolket vida mera än läran: den troende, den fromme var den, som noggrant iakttog de stadgade religionsbruken för att afbörda sig sin skuld till gudarne och erhålla praktiska fördelar af dem. Då åsidosättandet af de obetydligaste föreskrifter i gudstjänsten, som företrädesvis bestod i offer, förtog dessas hela verkan, blef prästernas tillhjälp alldeles nödvändig, enär desse vakade öfver, att intet saknades i den fromma handlingen. Hvarje gud hade sin offerpräst eller *flamen*, d. v. s. »eldtändare»; de förnämsta voro Jupiters flamen och Mars' båda offerpräster. Dessa prästers hustrur uppfyllde samma funktion i motsvarande gudinnors kult.

Dessutom funnos öfverstepräster, *pontifices* (af sanskrit-roten *pu* rena, försona), som ej voro fästa vid någon särskild guds kult; de bildade ett särskildt prästkollegium, som dömde i alla religionsmål och öfvervakade det lägre prästerskapet och hvars chef, *pontifex maximus*, med tiden fick allt större anseende och inflytande. Denne var ofta, synnerligast på senare tider, den högste världslige chefen. Honom ålåg särskildt att vaka öfver Vestas kult, högsta symbolen för den fosterländska politiken.

En framstående plats intogo spåmännen, *augurerna* eller *haruspicerna*, som röjde gudarnes vilja genom *auspicierna* (af *avis* = fågel) eller iakttagandet af fåglarnes flykt, himlaföreteelser o. s. v.

Auspicierna voro ofta af barnsligaste slag, men ändock kunde sinnena behärskas däraf. Sålunda brukades de heliga hönsen af romarne för att förutsäga krigens utgång, och de medfördes ofta i burar på härtågen: åto de med begärlighet den framsatta gröten och i synnerhet så, att stycken däraf åter föllo ur näbben, så var detta ett gynnsamt tecken för det förestående företaget; motsatsen gällde som en varning. Naturligtvis hade härvid *pullarius* eller hönsvaktaren, allt efter som han på förhand gifvit hönsen mat eller ej, framgången helt och hållet i sin hand.

Liksom huskultens förnämsta ceremoni hos greker och romare var en *måltid*, som kallades *offer*, så var ock statskultens förnämsta ceremoni en offermåltid, som anställdes gemensamt af alla borgarne till skyddsgudarnes ära. Statens väl eller ve ansågs bero af dessa högtidliga måltiders firande, hvarför de ock regelbundet anställdes under ledning af prästerna. De började med bön och gjutoffer, hymner sjöngos till gudarnes ära, och mat och dryck bestämdes efter gifna oföränderliga regler, liksom ock matkärl m. m. De skilda brödraskapen (»kurierna» hos romarne »fratrierna» hos grekerna) tillbådo gemensamt sin skyddsgud eller stamfader och intogo likaledes gemensamma offermåltider.

Liksom några af staten Aten valda personer skulle å dess vägnar dagligen tillsammans intaga en helig måltid på Prytaneion i skyddsgudarnes närhet, så skulle senaten i Rom vissa dagar intaga en sådan på Kapitolium. Vid somliga större fester voro bord dukade på gatorna och hela folket tog plats vid dem.

Sedan de vid offermåltiderna församlade genom förtärandet af de föreskrifna rätterna — som alltid voro, enligt forntida sed, mycket enkla — gjort religionen tillfyllest, kunde de omedelbart därefter börja en annan yppigare måltid. Utmärkande för dessa religiösa fester voro förbudet att arbeta, skyldigheten att vara glad samt offentliga lekar och sånger.

Bruket bibehölls af de tidigare kristna, som anordnade gemensamma *kärleksmåltider* eller *agaper* vid lämpliga tillfällen, såsom vid bröllop, begrafningar och minneshögtider för trosbekännare, som lidit martyrdöden, och af dessa framgick med tiden *nattvardens sakrament*.

Prästerna bildade ej en från de öfriga medborgarne afskild kast; de valdes vanligtvis bland de mest framstående; pontifices skulle ursprungligen väljas bland patricierna, och valrätten tillkom än deras eget kollegium, än folket — allt efter de politiska växlingarna; med tiden kunde dock äfven plebejer väljas till öfverstepräster.

Det öfversteprästerliga kollegiet fick den största betydelse för det medborgerliga lifvet genom bestyret med årets kronologiska reglering och den offentliga *kalendern*, däri alla dagar för de religiösa festerna och de skilda offentliga förrättningarna bestämdes, lagliga och olagliga dagar (*fasti* och *nefasti*) angåfvos, o. s. v.

Prästernas bestämmande af de dagar, som voro »fasti» eller »nefasti», grundade sig på föreställningen, att gudarne växelvis voro välvilligt eller ogynnsamt stämda, hvarför man ej borde företaga någon viktigare handling utan att vara säker om, att de voro gunstiga. Man erinrade sig, att staten på en viss dag rönt en stor olycka, beroende — det led intet tvifvel — därpå, att gudarne den dagen varit uppbragta eller frånvarande; och utan

tvifvel skulle de fortfarande samma dag hvarje år alltjämt vara detta, hvarför denna dag utmärktes såsom en olycksdag, *nefastus*, på hvilken inga folkförsamlingar, domstolar m. m. finge äga rum. Å andra sidan hade någon lycklig tilldragelse timat på en viss dag, och på denna borde, emedan gudarne sannolikt då alltid skulle vara gynnsamma, man kunna vänta sig lycka i sina förehafvanden, hvarför en sådan dag bestämdes såsom *fastus*.

Kalendern var hvarken ordnad efter månen eller solen, utan reglerades endast af religionens hemlighetsfulla och endast af prästerna bekanta lagar; ibland föreskref religionen att förkorta året, ibland att förlänga det, hvarigenom den största oreda ofta uppkom och en genomgående reform med tiden blef nödvändig, synnerligast som öfversteprästerna slutligen i politiskt syfte missbrukade detta sitt tvetydiga ordnande. Med astronomen Sosigenes' tillhjälp rättade Julius Cesar såsom pontifex maximus kalendern år 45 f. Kr.

I senare tider brukade man för särskilda dagar, efter namnet på högtiden, tillägga någon märklig historisk tilldragelse. Att därvid få sitt namn inskrifvet i kalendern räknades bland de romerska medborgarne som den största ära, liksom det var den största vanära, att ens namn utplånades från *fasti*-dagarne.

Pontifex maximus plägade i forna tider uppteckna de förnämsta tilldragelserna för hvarje år i en bok, och de häfder, som däraf uppkommo, kallades senare *annaler* eller årsböcker (af *annus* = år); efter hand började dock enskilda personer sysselsätta sig med att uppteckna samtidiga tilldragelser och, tagande den enkla stilen i de öfversteprästerliga anteckningarna till mönster, kalla äfven sina historiska berättelser »annaler».

Allt ifrån Augustus, som år 11 f. Kr. antog värdigheten af pontifex maximus, innehades denna af alla kejsare, äfven sedan de blifvit kristna, ända till Teodosius' tid eller slutet af 4:de årh.; men sedan kristendomen under denne kejsare blifvit statskyrka, upphörde denna teokratiska titel att användas af statschefen och öfvergick i stället till den nya andliga maktens öfverhufvud, romarkyrkans högste biskop, d. v. s. *påfven*.

Förutom öfversteprästernas och augurernas kollegier funnos två andra högre prästkollegier: *femton-mannaprästerna*, hvilka hade vården om de sibyllinska spådomsböckerna, rådfrågade dem vid vådligare tillfällen och anställde de offer, som här föreskrefvos, samt *sjumanna-prästerna*, som ombesörjde de heliga måltiderna till gudarne vid högtidliga eller hotfulla tillfällen. Det var sed hos romarne, att besluta högtidliga måltider åt gudarne i afsikt att blidka deras vrede, och då anrättades gudamat, som de tänktes äta utaf.

De heliga gästabuden blefvo med tiden så talrika, att öfversteprästerna ej hunno sköta dem, hvarför ifrågavarande prästkollegium inrättades för denna tjänst.

De öfriga prästsamfunden för religiösa och sociala ceremonier voro mindre ansedda, ehuru äfven de bestodo af personer af hög rang.

Af gudarnes särskilda präster, *flamines*, hade *Jupitersflamen* högsta rangen och i kraft af sitt ämbete rättighet att sitta i senaten; hans hustru bistod honom, och vissa religiösa bruk kunde ej förrättas utan hennes biträde, hvarför han måste nedlägga sitt ämbete, om hon dog.

Mars' präster, tolf till antalet, kallades *salier* (af *salire* = hoppa) af deras bruk att vid högtider draga hoppande eller dansande genom Rom; härunder afsjöngo de heliga sånger, som sades vara författade af Numa och som på republikens sista tid, eller i århundradet före Kristus, ingen, knappt prästerna själfva kunde begripa. De voro beväpnade och liknade grekernas

kretensiska dansare-kör till Apollos ära. Efter processionen höllo salierna ett för dem anrättadt lysande kalas, hvarför uttrycket äta på saliskt sätt användes för kräsliga gästabud.

Pans präster dansade nakna genom Roms gator vid denna guds fester, därvid de med remmar slogo alla, som kommo i deras väg; hustrur trodde sig däraf bli fruktsamma och drogo sig därför ej undan. Liksom detta prästsamfund var det äldsta, så bibehöll det sig ock längst; det afskaffades nämligen ej förr än omkring år 500 e. Kr.

Gudarnes moders, *Cybeles, präster,* som voro från Frygien (Mindre Asien), snöpte sig till efterföljd af Atys, en ung frygier, som enligt sägnen skulle förestå gudinnans kult, men, då han brutit sitt kyskhetslöfte, af förtviflan stympade sig själf. Dessa präster kringburo vid Cybeles fester gudinnans bildstod under utförande af sådana åtbörder, att man kunde tro dem vara galningar, därvid de slogo sig på bröstet under ackompagnement af flöjter, trummor och cymbaler, skuro sig i armarne under förkunnande af gräsliga spådomar o. s. v. De gingo årligen omkring i byarne och begärde almosor, hvilket för alla de andra prästerna var förbjudet att göra.

De *vestaliska jungfrurna* voro ett kvinnligt prästerskap, helgadt Vestas kult; dessa jungfrur valdes först af kungarne, men senare af pontifex maximus, som fordom vid ledighet bland folket utvalde 20 flickor mellan 4—16 års ålder, fria från hvarje kroppsligt lyte och friborna medborgarinnor; hvem som skulle antagas, bestämdes genom lottdragning i folkförsamlingen. I senare tider fick pontifex maximus välja hvem han ville med flickans föräldrars samtycke, ehuru lottkastning kunde komma i fråga, om ingen frivilligt anmälde sig. De vestaliska jungfrurna, som måste aflägga kyskhetslöfte, voro för 30 års tid bundna vid sin befattning; under de första 10 åren lärde de de heliga bruken, under de därpå följande förrättade de dem och under de sista 10 åren undervisade de andra däri. De skulle ständigt underhålla elden på Vestas altare; den, som lät elden slockna, piskades af pontifex maximus, då en sådan händelse alltid ansågs bebåda olycka; elden skulle åter tändas med solstrålarne. Vidare skulle dessa prästinnor bevara rikets heliga underpant, som säges ha utgjorts af Roms grundläggares husgudar, samt ständigt förrätta Vestas heliga bruk. Deras böner och löften ansågos ha en mäktig verkan hos gudarne, och själfva åtnjöto de ett stort anseende samt hade företrädesrättigheter liksom de högst uppsatte i samhället. De hade lön af staten, stodo ej under faders eller förmyndares makt, kunde vägra edgång och befria brottslingar från straff o. s. v., och deras mellankomst upptogs alltid med mycken vördnad. Testamenten och viktigare dokument anförtroddes ofta åt deras vård. Om en vestal kränkte sitt kyskhetslöfte, blef hon lefvande begrafven, och hennes förförare hudflängdes till döds.

* * *

Hela hierarkien i Roms sociala och militära teokrati var noggrant reglerad af den världsliga styrelsen, ty religionen var en statsangelägenhet: alla statshandlingar stodo under gudarnes hägn, och intet företag kunde vara lyckosamt, om ej gudarne anropats om bistånd.

Styrelsens kontroll, som t. o. m. utsträcktes till pontifex maximus, hindrade prästkasten att få öfvervikten på samma gång den gjorde den ro-

merska religionen till ett formalistiskt och utsidan gällande system. Vid renheten (castitas) fästes den största vikt, men den var egentligen blott ceremoniell och kunde vinnas genom offer, bestänkning med heligt vatten och rökningar, och bönens stora betydelse grundades på föreställningen om dess magiska verkan.

Denna religion öfvade emellertid ett ofantligt inflytande genom att utbilda sociala sinnen, en väl organiserad här och en stat, som var bestämd att behärska hela den kända världen; men den var föga ägnad att utbilda det inre lifvet och gynna konster och vetenskaper.

Religionens betydliga inflytande på det sociala lifvet visade sig bl. a. i prästernas användande af *bannlysning* eller uttalande af gudarnes förbannelse; som medförde uteslutning af medborgare från templen och deltagande i offren, då de begått vissa förbrytelser, som lagen ej straffade, såsom försäljning af hustru eller gift son, våld mot fader, brott mot gästfriheten o. s. v.

* * *

I början af kejsarperioden eller på Julius Cesars tid (sista årh. f. Kr.) tillkom en viktig institution: *kejsarnes gudaförklaring (apoteos).* Redan i lifstiden erhöll Cesar gudomliga ärebetygelser, och efter döden upphöjdes han af senaten till en gud; efter honom upphöjdes kejsarne, på få undantag när, till gudar. Egypten hade under långa tider dessförinnan gifvit exempel därtill, och husgudarnes kult hos romarne bildade härvid en nationell utgångspunkt.

Den aflidne kejsaren förklarades som gud genom en religiös akt, *consecratio,* helgelse, och fick ett tempel, däri hans af en helgongloria eller en s. k. »nimbus» (strålkrans, betecknande ett gudomligt skimmer) omgifna bild uppsattes, och där särskildt anställda präster förrättade offer till hans ära. Kejsarinnor tjänstgjorde ock ibland som prästinnor i sina aflidne gemålers tempel.

Denna apoteos i förening med kalenderns förevigande af store mäns minne blef utgångspunkten för den romersk-katolska kyrkans helgon-förklaring eller kanonisation.

Kejsaren blef den högste representanten för hela det romerska folket, en bild af den stora enhetsstaten, och för den högste guden, som kom att bli densamma för alla, som fått romersk borgarerätt, skulle han ock vara en jordisk representant. Härigenom förbereddes sinnena för en ny universell världsreligion, som, sedan den romerska politiken i yttre afseende förenat folken, kom att genom en ny moral på högre sätt förena dem och bereda det allmänna broderskapet.

Kelterna.

Fetischismen och polyteismen.

Kelterna, af romarne kallade *galler,* af grekerna *galater,* som torde ha invandrat till Europa tidigare än germaner, italer och greker, tillhörde liksom dessе den stora indo-europeiska släkten; de lefde såsom oblandade stammar

mot slutet af den förkristna tiden hufvudsakligen i mellersta delen af Gallien (Frankrike), som fordom kallades *Celtica* — mellan Garonne och Seine — samt på de brittiska öarne.

Kelternas religion var tvåfaldig: endels de lägre massornas *fetischistiska* naturreligion, endels en högre, af särskilda präster, *druiderna,* förkunnad *polyteism,* eller *druidismen.*

Massans fetischism framgår af dess tillbedjan af berg, skogar, träd, floder, källor o. s. v., och denna var så inrotad, att den delvis ock ingick i den högre religionen och ännu långt in i den kristna tiden mångenstädes bibehölls af folktron, så att kristendomen t. o. m. hade svårare att utrota denna än druidernas lära. Ännu i 6:te årh. e. Kr. firade bönderna i Lozère den åt månen helgade sjön Helanus' kult och kastade däri klädedräkter och födoämnen m. m.

Druidismen erkände många gudar — man räknade öfver ett hundratal — dock ansågs en af dem, *Hesus,* såsom den högste eller alltings skapare; dessa gudar voro, liksom andra äldre kulturfolks, ursprungligen personifikationer af naturmakter och mänskliga egenskaper, och stjärndyrkan visar sig äfven här ha varit utgångspunkten.

De förnämsta keltiska gudarne voro: *Belen,* solens gud, *Belisana,* hans syster, månens gudinna, *Lug* eller *Atusmert,* konsternas uppfinnare, förståndets gud, ormens besegrare, *Rosmerta,* hans gemål, *Ogmius,* vältalighetens gud, *Tarann,* åskans gud, *Ezus* eller *Hesus,* »den förskräcklige», den okände härskaren — sannolikt himlen — som uppfyllde de heliga skogarne med religiös bäfvan, *Teutates,* ledsagaren af de dödas själar till underjorden. Dessa tre sistnämda bildade en trefald dödsgudar, och dessa fruktansvärda makter kunde blott blidkas med *människooffer.* Vidare dyrkades *Kamulus,* krigets gud, *Epona,* hästarnes beskyddarinna, *Borvo* jämte makan *Domona* samt *Grannus* jämte makan *Sirona,* varma källors gudar, *Laheren,* strömmarnes gud, *Ikauna,* Yonneflodens gud, *Sekvana,* Seine-flodens gud, *Arduina, Vogese, Pennina,* Ardennernas, Vogesernas och Penninska alpernas gudar m. fl. Städerna dyrkade dessutom sina skyddsgudar eller genier, såsom *Nemausus* i Nîmes, *Vesuntio* i Besançon o. s. v.

Gudarne samordnades ofta i trefaldighets-grupper, så att flera andra än de nyssnämda funnos; ibland hade en sådan trefaldighet en enda staty, ehuru med tre hufvuden, alldeles som brahmanismens Trimurti. Ofta voro gudarne gifta och hade barn, och ej sällan afteckna des på minnesmärken *gudamodern* med barnet i skötet, alldeles som egyptiernas Isis.

Druiderna själfva höjde sig otvifvelaktigt till en *monoteistisk* tro och undervisade lärjungarne i högre grader häri; men denna blef aldrig allmän.

Kelterna trodde på själens odödlighet och antogo ock, att de döda skulle dömas vid en *dödsdomstol* af guden Teutates, därvid somliga fördes till den *mörka afgrunden,* men andra till *lyckans krets.*

Då romarne funno vissa likheter mellan sin och kelternas gudavärld, gjorde de somliga af de senares gudar liktydiga med sina egna; så t. ex. blef solens gud Belen Apollo, konsternas gud Lug Merkurius och den högste guden Hesus framställdes som Jupiter. Alldenstund Hesus representerades af eken och tillbads i detta träds skepnad, sade ock romarne: »Kelterna tillbedja Jupiter, men den keltiske Jupiter är en stor ek».

Här se vi emellertid en viss öfverenstämmelse mellan kelternas och pelasgernas kult, ty äfven i denna var eken en sinnebild, och här sökte man

genom honom utforska Zeus' vilja, såsom ofvan skildrats. Möjligen var ock namnet Hesus eller Ezus ursprungligen detsamma som Zeus.

Eken var för kelterna sinnebilden af kraft, storhet, upphöjdhet, och keltern genomträngdes af vördnad och bäfvan, då han inträngde i de gamla skogarnes hemlighetsfulla inre. Namnet druider har man förr härledt af grekernas ord för eken, *drus,* hvarför druider skulle betyda »ekens män». Desse bekransade sig med ekens blad, och man kände intet heligare än en parasitplanta, *Viscum* (mistel), som ibland växte på eken och som var ständigt grönskande; i Sverige förekommer misteln ibland å äppelträd, lindar o. s. v. Enligt den nordiska gudasagan lämnade denna egendomliga växt den pil, för hvilken oskuldens gud Balder föll ett offer, och enligt romerska skalder var den ett trollmedel, hvarmed man kunde nedstiga till underjorden och lyckligen återvända därifrån; än i dag spelar misteln en ej oviktig roll vid julens firande i England.

På viss tid, hvilken bestämdes af månen, som intog en betydelsefull plats i druidernas liturgi — eller å sista vinter-ny-månens 6:te dag — begåfvo sig prästerna i procession till den heliga skogen för att samla den gudomliga växten. Efter en högtidsmåltid och under sång och offrande nedskar en präst med en halfmånformig guldskära plantan, som uppsamlades i ett nytt, obrukadt linnetyg. Af växten bereddes en *dryck* — erinrande om Vedareligionens *Soma,* som ock sammanhängde med månkulten — hvilken ansågs besitta underbara krafter, förläna fruktbarhet och bot för alla lidanden. Med denna planta förbands troligen också dogmen om *odödligheten,* och dess dryck torde ha varit ett skydd mot det onda, som tillhörde döden, och inneburit ett löfte om ett kommande lif genom denna kommunion, denna tillägnan af en med gudomen sammanhängande varelse. Plantan är en varelse, framgången af en annan, af hvilken den mottager sitt lif, men den förer icke mindre ett lif för sig och är en särskild varelse. Dess grönska är oförgänglig och den är alltid full af lif, trots väderväxlingar; däraf bilden af must och kraft, som utgår från gudomen och hvaraf människan kan bli delaktig genom den sakramenterliga drycken.

Ursprunget till denna tro på mistelns underbara förmåga var å ena sidan de vilda förfädernas totemistiska växt-kult och å den andra sidan mistelns sällsynta förekomstsätt. En mängd andra växter ha likaledes dyrkats af dessa och andra folk, vare sig på grund af vissa yttre former eller emedan de hade vissa egenskaper såsom läkemedel o. s. v. Växternas egenskaper tillskrefvos senare öfvernaturligt eller magiskt inflytande, hvarför de ock skulle förhöjas genom magiska ceremonier, formler m. m.

Misteln blef så underbar särskildt därigenom att den mycket sällan förekommer på eken och att dess frön ofta syntes komma från himlen, då fåglar (trastar m. fl.), som gärna äta mistelns bär, föra dem till träden, sedan de passerat tarmkanalen. Det underbara var fordom alltid gudomligt. Än i våra dagar anses misteln å somliga orter i Frankrike och Tyskland ha mystiska egenskaper, hvarför den användes som en talisman, uppsättes öfver husporten eller stalldörren för att skydda invånarne mot onda makter o. s. v.

Kulten; druidernc.

De keltiska samhällsklasserna utgjordes af slafvar, folket, aristokrater och präster, och hvarje stam styrdes ettdera af en kung eller af en råds-

församling. Prästerna eller druiderna bildade emellertid ej en ärftlig eller sluten kast, utan togos ur de andra fria klasserna, synnerligast aristokratien. För att bli druid fordrades, att lärjungen genomgick en lång förberedelse, och för de högre graderna fordrades att under 20—25 år ha studerat i en sorts skolor, som höllos i skogarnes, bergens eller öarnes ensamhet. Efter att ha svurit tystlåtenhetseden fick lärlingen lära sig utantill hundratusentals vers, innehållande den druidiska läran. Denna nedskrefs ej — alldeles som Vedareligionen i äldsta tiden — vare sig emedan druiderna ej ville riskera, att deras hemligheter skulle spridas till folket, eller på det att lärjungarnes minne skulle öfvas.

Undervisningen omfattade ej blott religion utan ock matematik, stjärnkunskap, växtkännedom, medicin, poesi, musik, lagkunskap o. s. v. Druiderna voro därför på samma gång präster, lärare, läkare, trollkarlar, politiker och domare, ingripande vid bestämmande af jordbesittningsrätt och i inre stridigheter, hvarför de äro att betrakta som intellektuella teokrater. De vördades allmänt för sin rättvisa och visste ofta att förebygga såväl inre som yttre krig genom sitt inflytande och sin kloka bemedling.

Den aristokratiska ungdomen fick ock sin undervisning i druidernas skolor.

Ehuru celibatet ej var en förpliktelse för druiderna, gifte de sig i allmänhet ej. Oftast lefde de i ensamhet för att upprätthålla sitt anseende bland folket. Vid högtidliga tillfällen voro de klädda i en lång hvit klädnad, och buro amuletter samt en hvit käpp, hvaraf de begagnade sig vid de magiska handlingarna. Äldre historieskrifvare ha påpekat en viss likhet mellan dem och de persiska magerna. Aristoteles har uppgifvit, att druiderna voro grekernas första lärare i filosofi; men intet är närmare kändt om deras filosofiska studier, som torde ha varit besläktade med fornindiernas.

Druiderna voro organiserade i korporationer, hvarigenom de kunde utöfva sin makt på vidsträcktaste sätt; i hvarje land lydde de alla under *stordruiden* — alldeles som lamaismens präster under Dalai-Lama — och då denne dog, församlades ett stort kyrkomöte för hela landet för att utse efterträdare på lifstid; valet afgjordes ibland med vapen, ty hvarje stam var angelägen, att någon af dess druider upphöjdes till högsta värdigheten. Hvarje år ägde en allmän druidförsamling rum på ett bestämdt ställe, kalladt *heliga medelpunkten* — i Frankrike vid nuvarande Chartres (ej långt från Paris) — för behandlande af viktigare frågor; dessutom hade hvarje stam sin heliga medelpunkt, där dess druider samlades för kultens utöfvande, rättvisans skipande eller politiska angelägenheters diskuterande.

Druiderna åtnjöto stora privilegier: de betalade ingen skatt, voro befriade från krigstjänst och hade säte i de politiska rådsförsamlingarna. De kunde straffa de högst stående i samhället, om de visade olydnad mot lagen, och det medel, som härvid mest användes, var *bannlysningen* — hvilket J. Cesar omtalar — eller uteslutning från offren, hvilket var ett det strängaste straff, då den bannlyste skyddes af andra medborgare som en brottsling och uteslöts från alla offentliga platser samt vägrades vanlig rättvisa vid domstolarne. Religionens myndighet och anseende fordrades för att betvinga det aristokratiska öfvermodet och förmå de höge att återställa hvad de röfvat eller försona begångna mord o. s. v.

I svårare fall användes vid rättsskipningen *gudsdomar*, synnerligast den s. k. »fredselden», då den för brott anklagade måste gå med nakna fötter på glödande kol: brändes fötterna, var han skyldig, i annat fall oskyldig.

Druiderna höjde respekten för sin kult genom *människooffer;* och af inälfvorna, framförallt det nyss utrifna klappande hjärtat, förutsade de därvid framtiden.

Cesar omtalar, huru de »galler, som voro angripna af svåra sjukdomar eller lefde i krig och faror, antingen anställde människooffer eller gjorde löften därom, och att de vid dessa offer betjänade sig af druidernas mellankomst. De sade honom, att de odödliga gudarnes vilja ej kunde bevekas med mindre än att en människas tillvaro offrades för en annans, och de hade inrättat sina offer med hänsyn till det allmänna bästa. Somliga stämmar uppförde ofantliga människoskepnader af grenar och kvistar, och fyllde dem med lefvande människor, hvarpå de antände dem och offren omkommo i lågorna». Ibland korsfästes offren å skogens ekar. Vanligen var det brottslingar, som offrades på dessa sätt, sedan de blifvit dömda af druiderna; men i brist på sådana togos oskyldiga för att sålunda blidka gudarne, ja, troende funnos, som frivilligt offrade sig själfva, öfvertygade som de voro, att de i alla händelser trädde in i en bättre värld. Detta hade prästerna lärt dem.

Kelterna hyste ingen fruktan för döden, då den för den rättsinnige ej var något ondt, utan blott en öfvergång från en lifsform till en annan; lifvet var en allmän rörelse ett kretslopp från en planet till en annan, hvarför människan en tid lefde här, en annan tid där.

* * *

En lägre klass inom prästerskapet voro *barderna* eller skalderna, som ägnade sig åt poesi och musik och ledsagade hären, uppeldande den till tapperhet genom sina sånger, däruti de prisade de gamle hjältarne och lofvade lycka och ära åt dem, som föllo i striden. De voro egentligen lekmän, men tillhörde kulten på så vis, att de med sina sånger bidrogo att fira offren. Eljest vistades de mest vid aristokraternas och furstarnes hof. Deras person var okränkbar, och så helig ansågs deras mission, att en slaf, som gjordes till bard, därigenom fick friheten.

Under druiderna funnos vidare ett annat lägre prästerskap *ovaterna* eller *eubagerna*, som torde ha utgjort en kvarlefva af kelternas äldre präster och betraktades med ringaktning af druiderna, som öfvervakade dem, allt under det de anförtrodde dem det lägre folkets religiösa uppfostran. De voro till stor del spåmän och stjärntydare.

Äfven *kvinnor* ägnade sig åt det prästerliga kallet; men man vet ej, huruvida de samfund af prästinnor, i allmänhet kallade *druidinnor,* som funnos på flera ställen, tillhörde druidismen. Dessa prästinnor, som voro klädda i hvitt med ett gyllene bälte, stodo i stort rykte för helighet och religiös glöd; de förutsade framtiden på grund af naturföreteelser och stjärnornas konstellationer, men i synnerhet vid människooffer, hvarvid de voro behjälpliga, uttydande det sätt, hvarpå blodet utströmmade, och inälfvornas beskaffenhet.

* * *

Flera stora *religiösa fester* firades årligen af kelterna, och åtskilliga rester däraf finnas ännu kvar i de europeiska sedvänjorna. Vid tiden för vår jul eller vintersolståndet tändes nattetid eldar på bergen till ära för den återvändande solguden *Belen,* som dessutom firades med dans och gästa-

bud. En särskild *eldsfest* firades — af tacksamhet för eldgöringskonstens gåfva — liksom i Indien och Egypten: natten mellan 1 och 2 november släcktes alla eldar för att därpå åter tändas vid den heliga altarelden. Denna fest var ock *de dödas fest*: samma natt hölls nämligen *domen öfver de döda*.

Mistel-festen var ock nyårsfesten, då man inbjöd hvarandra till gästabud och utbytte presenter. Vid *sommarsolståndet* firades åter solguden, då eldar tändes på bergen, träd pryddes med blommor och band, såsom våra »majstänger» vid midsommartiden, och man gaf hvarandra ägg, liksom vi ännu begagna »påskägg». Vid skördetiden vandrade prästerna genom fälten och åkallade skördegudarnes beskydd; häraf framgick den kristna institutionen med offentliga böner och processioner, kallad *rogation*, som i 5:te årh. organiserades till fromma för jordens alster och hvaraf vi länge haft en kvarlefva i den söndagliga bönen i svenska statskyrkan; »Förlän till jordens gröda en tjänlig väderlek».

* * *

De enda minnesmärken vi ha från kelter och druider äro uppresta, af mejseln orörda, stora stenblock. Somliga äro 15, andra 20 meter öfver jorden, ett slags obelisker; andra stenar äro anordnade såsom ett bord; två uppresta på kant och den tredje lagd däröfver, kallade dolmen i Frankrike, jättestugor eller stendyssor eller dösar i Sverige (fig. 150, sid. 332). Dessa anses af somliga ha varit altaren, af andra grafvar, det senare är sannolikast. Andra druidstenar äro de stora stenblock, som äro ställda på ett fast underlag, hvila på sin jämviktspunkt och äro rörliga: »vridstenar». Europas jord är ännu fullsatt med sådana stenar, och forskare äro allmänt ense om att anse dem ha tillhört en kult, som stått i samband med Asiens gamla religioner. Folket har kallat dem djäfvuls- eller fé-stenar, beroende därpå, att äldre gudar genom kristendomen ofta gjorts till djäflar eller onda andar. Vridstenar anses ha tjänat vid rättegångar till att bevisa skuld eller oskuld efter förmågan att röra dem.

Äfven större, af många stenblock sammansatta stenkammare finnas. Somliga äro täckta med jord och bilda stora högar, ibland 50 alnar höga och 150 alnar i nedre omkretsen.

Andra stenminnesmärken från kelterna äro de vidsträckta *alléerna*, med radformigt uppställda stora stenar. Dessa synas hafva utmärkt heliga platser eller varit ett slags tempel utan tak eller minnesstenar öfver hädangångna. Häraf finns ett stort antal i England, men den märkvärdigaste och största samlingen finns vid Carnac i Bretagne, där ännu 1,200 stenar finnas kvar; förlidet århundrade räknades där 3,000 stenar (fig. 152, sid. 333). På andra ställen äro stenarne anordnade i stora kretsar med smärre kretsar inuti, såsom de bekanta Avebury-kretsarne i England. Dessa druidstenar, som finnas öfverallt, där kelterna lefvat, träffas i hela Europa och äfven i Syrien, Indien, Kina, Amerika samt Afrika.

Germanerna.

Världens skapelse. Den germanska gudavärlden.

Germanernas, d. v. s. fornskandinavernas och forntyskarnes mytologi är känd väsentligen genom tvänne isländska medeltidsarbeten, de båda berömda *Eddorna* (»stam-mödrarne»), hvaraf den äldre, den poetiska, anses ha

blifvit samlad af prästen Sämund Frode, (d. 1133), som häri upptog många uråldriga berättelser; den yngre Eddan, den prosaiska, nedskrefs till större delen af den kände höfdingen och historieskrifvaren Snorre Sturleson (d. 1241), till en del ock af andra senare författare. Om den forntyska mytologien har man fått kännedom genom en mängd folksagor, legender o. s. v.

De skandinaviska och tyska germanerna hade i hufvuddrag samma gudalära och denna visade i mycket de största öfverensstämmelser med andra indo-europeiska folks. Ursprungligen en enkel naturdyrkan, blef denna senare en mer eller mindre systematisk polyteism. Enligt de äldsta traditioner försiggick världens skapelse på följande sätt: ursprungligen fanns blott ett oerhördt tomrum eller ett kaos, kalladt *Gigungagap*, det delade sig i två riken, ett kallt och mörkt i norr, *Niflhem*, (*Nifl* = mörkt töcken) och ett varmt och ljust i söder, *Muspelhem*; af det kalla framgick skapelsen, då från en här uppstånden källa *Wergelmir*, utgingo tolf strömmar, som fyllde världsrummet med elementarämnen. Småningom stelnade vattnet till is, som sedan upptinades af eldsgnistor från Muspelhem och af den smälta isen uppstodo de båda första lefvande varelserna, jätten *Ymer* och kon *Audhumbla*. Från den tvåkönade Ymer härstammade *rimtursarnes* jättesläkt, och genom Audhumblas slickande på isen framgick häraf en manlig varelse, hvars son i gifte med en jättedotter fick tre söner: *Odin, Wili* och *We*, de första gudarne. Dessa dödade Ymer, hvars fall förorsakade en allmän öfversvämning, en »syndaflod», däri alla jättar drunknade utom en, som jämte sin hustru räddade sig i en båt och fortplantade jättesläkten.

Af Ymers kropp skapade gudarne sedan världen, och de satte de eldsgnistor, som utkastats från Muspelhem, på himlen för att upplysa såväl jorden som himlen. Rundt kring jorden var det haf, och vid kusten funnos jättarnes boningar, *Jotunhem* eller *Utgård;* å jordens midt fanns en borg för människorna, *Manhem* eller *Midgård;* öfver jorden låg gudavärlden *Asgård*, i norr låg *Niflhem* och i söder *Muspelhem*.

Den färdiga världsbyggnaden föreställde man sig som ett ofantligt träd, asken *Ygdrasil,* hvars grenar utbredde sig öfver hela världen och nådde öfver himlen och hvars tre rötter sträckte sig öfver Niflhem och Manhem. Vid hvarje rot fanns en brunn: *Wergelmir* i Niflhem, skapelsens ursprung, *Mimers brunn* i Jotunhem, däraf jätten Mimer dagligen drack sin visdom och *Urds* eller *Nornornas brunn*, som begagnades af de tre nornorna eller *Ödets* gudinnor (romarnes *parker*): *Urd*, forntiden, *Verdandi*, nutiden, och *Skuld*, framtiden. Under det dessa bestänkte Ygdrasil på sitt håll med brunnens vatten, så att trädet här höll sig friskt, blef det dock förskämdt öfver Niflhem, där dess rot gnagdes af ormen *Nidhöggr*.

De tre äldsta gudarne skapade det första människoparet af två träd och kallade mannen *Ask* och kvinnan *Embla* (alm).

* * *

Senare trädde småningom Wili och We tillbaka och *Odin* blef allt mäktigare; kring honom framträdde snart tolf andra större gudar och en mängd lägre.

De större gudarne, som tillhörde en släkt, kallad *asar*, och hade en himmelsk bostad, *Asgård*, voro: *Odin, Frigga, Tor, Balder, Höder, Brage, Tyr, Hermodr, Heimdal, Frej, Freja, Ägir* och *Loke*. Af dessa hade två ej

samma ursprung som de öfriga och upptogos först senare bland asarne, nämligen *Frej* och *Freja*, som jämte deras fader *Njord*, hafvets gud, härstammade från gudasläkten *vanerna*, som först låg i strid med asarne; vid ett fredsslut upptogos dock slutligen nämnda gudar bland asarne och gjordes likställda med dem.

Utan tvifvel tillhörde på tidiga perioder dessa gudar skilda germanska stammar, och först med tiden samlades de i en gudakrets med Odin i spetsen, då stammarne kommit i närmare beröring med hvarandra och delvis uppgått i större statsförbund.

Hvad beträffar asarnes verksamhet, så tänktes *Odin*, äfven kallad *Wuotan* eller *Wodan*, såsom den högste styresmannen, »allfadern»; han var det andliga lifvets härskare, allvis och allsmäktig, hvarför han ock var kunnig i alla trollkonster och förvandlingar; dessutom var han segerns gud, från hvilken krigskonsten kommit till germanerna. Då han var ute i förrättningar, red han vanligen på den grå, åttafotade hästen *Sleipner*, som flög blixtsnabbt genom luften. Att Odin var enögd, häntyder på, att han ursprungligen varit en solgud; detta framgår äfven däraf, att han från sitt palats öfverskådade hela världen, såg allt hvad här sker. Om någon monoteistisk uppfattning af denne »allfader» kunde ej vara talan hos forngermanerna, som vi blott känna såsom polyteister. Korparne *Hugin* (tanken) och *Mugin* (minnet) skaffade Odin kunskap om världshändelserna.

Vid sidan af Odin i hans högsäte fick endast hans gemål *Frigga* sitta, hon var dotter af en gud Fjörgyn (utmärkande tvifvelsutan föreningen af två stammar genom giftermål) och med henne hade Odin sönerna Tor, Tyr, Hermodr, Brage, Balder och Höder. Af desse var *Tor* eller *Donar* den störste och näst Odin den mäktigaste; han var åskans gud, »dunderguden», som utsände blixtstrålarne; ofta påkallade de andra gudarne hans hjälp. Å somliga ställen synes han ha varit dyrkad såsom högste gud och dyrkats som åkerbrukets och civilisationens gud samt fått till moder *Jörd*, *Hertha* eller jorden (engelska earth), som ock af germanerna dyrkades som en gudom. Tors hufvudvapen var hammaren *Mjolner*, en allt krossande underhammare, som aldrig förfelade sitt mål och hade egenskapen att, om den kastades, alltid frivilligt komma tillbaka i gudens hand (liksom australiernas bumerang).

Tyr var en lysande himlagud, som jämte Odin var *krigets* gud och dyrkades i form af ett svärd (liksom Mars hos romarne i form af en lans). *Brage* var jämte Odin *diktkonstens* gud och prisades för sin vältalighet. Hans gemål *Idun* var *ungdomens* och *läkarekonstens* gudinna och förvarade det äpple, som gudarne åto utaf, då de åldrades, för att bli unga på nytt! Det synes som Idun blott befattat sig med gudarne, under det en annan gudinna *Eira*, gällde som läkarekonstens gudinna för människorna. *Balder* var *ljusets* och *sanningens* gud; hans gemål var *Nanna*, och med henne hade han sonen *Forsete*, som ärft faderns skarpsinne och gällde som den bäste domaren i rättstvister. *Höder*, som var blind, var *mörkrets* gud; han ansågs därför ingalunda fientlig mot Balder, fast han kom att bli dennes baneman. *Hermodr* var (liksom Merkurius) asarnes snabbe budbärare. *Heimdal*, den ständigt vakne väktaren, utmärkte sig för sin *klokhet* och sina skarpa sinnen (han kunde t. ex. höra gräset växa). *Frej* befallde såsom solgud öfver regn och solsken samt följaktligen jordens fruktbarhet; han blef ock fredens och kärlekens gud; hade ett underbart svärd, som fäktade af sig sjelft och ett underskepp *Skidbladner*, som för ständigt gynnsam vind seglade såväl i luften som å hafven.

Frejs syster *Freja* var *vårens, skönhetens* och *kärlekens* gudinna; en nordisk Venus var hon, liksom grekernas och romarnes, representant för såväl den ädlare sympatien som den sinnliga driften.

Loke var *eldens* gud (ordet är tvifvelsutan besläktadt med det latinska *lux*, genit. *lucis* = ljus) och troddes än vara Odins bror, än härstamma från en jättesläkt; han sammanställdes i allmänhet med den sydliga eldvärldens furste *Muspel* och rökens gud *Surtur*. Lång tid lefde han tillsammans med asarne, som han bistod med sina listiga råd och dåd — hvaribland särskildt omtalas hans djärfva hjälp, då han följde Tor, förklädd till kvinna och från jätten Trym återtog den från Tor bortröfvade hammaren. Loke förrådde dock slutligen gudarne och fick dem till fiender, hvarpå han förenade sig med deras motståndare; också blef han ansedd som upphofsman till det *onda* i världen. Utom sin gemål *Sigyn* hade han till maka en jättinna, och med henne hade han tre fruktansvärda afkomlingar: odjuren *Fenrisulfven* och *Midgårdsormen* samt dödsgudinnan *Hel*. Denna underjordens härskarinna skildras som ett afskyvärdt väsen, till hälften hvit, till hälften svart, som uppslukade allt lefvande.

Flera af dagarne i veckan ha hos oss fått namn af de gamle gudarne: *Odin* (Wodan) gaf namn åt Onsdag (Wednesday på engelska), Tyr åt Tisdag (Tirsdag på danska), Tor, Donar åt Torsdag (Donnerstag på tyska,) Frej åt Fredag (Freytag på tyska); två dagar ha fått namn af den gamla sol- och måndyrkan, nämligen; Söndag (Sonntag på tyska, Sunday på engelska, dies solis) och Måndag (Montag, dies lunæ, lundi på franska); Lördag kommer af fornsvenska *löghardagher*, af *löga* = bada (Löverdag på danska; efter dies Saturni kallas den på engelska saturday).

Asagudarne kämpade allt jämt med de besläktade jättarne — de vilda naturkrafterna — såsom varande medtäflare, hvilka undanträngts från herraväldet; människorna fruktade de, som genom allehanda ränker sökte göra gudarne afbräck i deras verksamhet och eröfra deras himmelska bostad. Denna bevakades därför ständigt af Heimdal, som till den änden var beväpnad med ett horn, *Gjallarhornet*, och postade å bron *Bifrost*, regnbågen, som förer från Asgård till jorden. På denna bro redo gudarne dagligen till en tingsplats, som låg vid Urds brunn; en annan tingsplats hade de i Asgård.

Som en motsats till jättarne tänkte sig forngermanerna *dvärgarne*, som voro helt små och missbildade varelser, utrustade med trolldomskrafter och synnerligen skickliga i alla industriella konster; deras vapen och prydnader af järn, brons, guld o. s. v. voro oöfverträffliga, och t. o. m. asarne togo sin tillflykt till deras trollkonster, då de ej visste annat råd. Dvärgarne, som plägade flitigt umgänge med såväl gudar som människor, bodde i grottor och bergshålor och bearbetade de här funna metallerna och ädla stenarne; de representerade sålunda industriens högre utveckling, som liksom allt annat mänskligt fordom ju var ett verk af gudar och andar. Sina arbeten begåfvade dvärgarne med magiska egenskaper, som dels voro nyttiga, dels skadliga; bland deras märkvärdigaste mästerstycken voro Frejs skepp Skidbladner och Tors hammare Mjolner.

Andra egendomliga väsen voro *alferna*, hvilka, motsvarande romarnes genier, voro dels goda, dels onda: *ljusalfer* kallades de förra, *töckenalfer* och *svartalfer* de senare, och dessa gjordes iblard liktydiga med dvärgarne. Under det dessa voro mörka, fula och vanskapade, bodde i bergsklyftor och jordhålor samt endast nattetid kommo fram härur, voro ljusalferna — hos

oss kallade *älfvor* — sköna, ljusa och människoliknande varelser, som ock visade sig framme om dagen och badade sig i solljuset; mest tyckte de om att dansa och sjunga i grupper under ljumma, månljusa nätter på gröna ängar. De voro alltid muntra, med människorna kunde de ibland drifva oskyldigt skämt och voro än synliga, än osynliga.

Då kristendomen undanträngde asaläran, gjordes småningom ljusalferna liktydiga med de persisk-judisk-kristna *änglarne*. Eljest förvandlades de gamla gudarne af de kristna prästerna i allmänhet till djäflar för att vända sinnena från dem.

Världens ände. Lifvet efter detta.

Världen skulle efter forngermanernas föreställning — liksom enligt persernas — omsider förgås i en fruktansvärd brand, *Ragnarök,* däri äfven gudarne skulle omkomma, hvarefter en ny himmel och en ny jord skulle uppstå. Gudarne hade begått många felsteg och blifvit syndiga, hvarför de ej kunde förhindra sitt fall; men ändock vidtogo de hvarjehanda åtgärder till skydd: Odin lät sina gudomliga krigsjungfrur *valkyrierna* till Valhall föra alla dödliga hjältar för att begagna sig af deras stridskrafter, Bifrost bevakades på det sorgfälligaste, och Loke samt hans jätteafkomlingar förjagades. Liksom Fenrisulfven och Midgårdsormen slogs Loke i bojor, och Hel förvistades till Niflhem.

Olyckligtvis hade asarne genom döden förlorat den visaste och bäste, eller Balder, som, då han ej fallit i strid, utan ihjälslagits, kommit till Hel. Legenden förtäljer härom: Balder hade drömt, att han hotades af en fara, hvarför asarne beslöto på allt sätt skydda honom och Frigga tog ed af eld och vatten, stenar, träd och djur m. m., att de skulle skona honom. Därpå gjordes försök med Balder; gudarne kastade stenar, höggo med svärd på honom o. s. v., men intet skadade honom. Detta förargade Loke, som förklädd till gumma frågade Frigga, om alla ting svurit att ej såra Balder; hon omtalte då, att det fanns en mistel, som synts henne för ung för att afgifva ed. Denna tog då Loke, gaf den till den blinde Höder, som därpå enligt Lokes anvisning slungade växten mot Balder, hvilken nedföll död och därpå kom till Hel. Dödsgudinnan lofvade de sörjande asarne att återsända Balder, om alla varelser begräto honom; men som en jättekvinna — hvartill Loke klädt ut sig — ej gjorde detta, utan förklarade, att hon ingen nytta haft af Balder, fick denne ock för alltid stanna hos den dystra Hel.

Ragnarök, »gudarnes aftonskymning», skulle enligt en gammal saga äga rum sålunda: först inträffa tre svåra vintrar och inga somrar aflösa dem, så följa fruktansvärda krig, då fäder, söner och anförvanter mörda hvarandra, därpå uppslukas solen och månen af odjur, d. v. s. förmörkas, jordbäfningar stöta till, därvid bergen ramla och Fenrisulfven, Midgårdsormen samt Loke, som fjättrats vid dem, komma loss jämte andra onda makter, och nu börjas den allmänna förödelsen. Himlen brister, Muspels söner (eldslågorna) störta fram under Surturs anförande, och rimtursarne jämte Loke, Fenrisulfven, Midgårdsormen samt Hels hela följe storma fram mot gudavärlden; Heimdal väcker asarne med sitt gälla horn, rådslag hålles och Odin störtar till Mimers brunn för att få hjälp; därpå väpna sig asarne och ila i spetsen för alla i Valhall upptagna hjältar och stridsmän till valplatsen. Odin, Tor och Heimdal dödas af Fenrisulfven, Midgårdsormen och Loke, men dessa till-

intetgöras också i kampen, hvarpå den lössläppta elden förtär hela världen.

Lifvet återkommer emellertid och därmed de förnämsta asarne, ehuru renade och befriade från alla svagheter. Balder återvänder från dödsriket, människorna komma ock tillbaka och undslippa nu allt elände. Under den högsta gudens ledning skola alla varelser sedan föra ett sorgfritt och lyckligt lif.

* * *

Germanerna trodde på tidigare stadier på ett tillkommande lif i en lycklig ort, *Valhall,* som låg i Asgård.

Sällheten här bestod uti att kämpa om dagen och om aftonen njuta af gästabud; födan bestod i kött af galten *Särimer,* som hvarje afton blef hel igen, och mjöd, som i outtömlig mängd mjölkades af geten *Heidrun.*

Man tänkte sig sålunda ett helt kroppsligt lif efter detta, så att odödlighetstron hos germanerna alldeles icke var ett tecken på en högre världsåskådning. Också brändes eller begrofs den frie döde med rustning, häst och prydnader. För att komma till Valhall, måste den lycklige ha ägodelar, men de rikedomar, han förde med sig, skulle vara förvärfvade. Härigenom eggades äfven till krigiska bragder för att öka rikedomarne.

Trälarne voro uteslutna från Valhall, »det var ej godt att fara arm till Odin», heter det, och det synes visst, att våra förfäder ej ansågo de fattiga värda ett rum i hans salar, åtminstone icke om han ej kom i en stor herres blodiga följe från slagfältet. Detta påminner om Brahmaläran, som ej låter den fattiga arbetsklassen ingå i något högre lif eller gifver den någon religion.

Alla dåliga, odugliga, nidingar samt sådana, som dogo af sjukdom eller ålder, kommo efter döden till den dystra Hels dödsrike i underjorden, *Helhem* eller *Niflhel — helvetet,* saxarnes *hell,* tyskarnes *Hölle,* engelsmännens *hel.* Föreställningarna härom ha fått ett talande uttryck i följande skildring: »elände var Hels sal, hunger hennes fat, bekymmer hennes bädd» o. s. v.

Med *Hel* förstod man icke blott dödsgudinnan, utan ock hennes *bostad,* och därmed afsågs ursprungligen blott *underjorden* eller dödsriket, d. v. s. detsamma som grekernas *Hades.* Ordet är detsamma som goternas *Halja,* hvarmed ock den förste germanske bibelöfversättaren Ulfilas (i 4:de årh.) återgaf Nya testamentets Hades till skillnad från dess Gehenna, som blef underjordens särskilda straffort och kom att få ett särskildt namn: forntyskarnes *Hellavisi,* fornengelsmännens *Hellevite,* fornskandinavernas *Hel-viti,* d. v. s. den del af Hel, där man skall erlägga bot — vite — för sina synder. Senare blef hela Hel ett kvalens rike och gjordes liktydigt med kristendomens Gehenna; men att det ursprungligen blott var dödsriket i allmänhet, synes af vissa språkbruk: *i hjäl* är detsamma som *i Hel,* en dödssjukdom kallades *Helsot.*

Till Hel skulle därför enligt mångas mening alla aflidne först komma, äfven de, som slutligen skulle stanna i Valhall, och desse skiljas från straffortens skara vid *Urds brunn,* där, såsom ofvan nämnts, gudarne hade en tingsplats och som således var en *dödsdomstol.* De i strid fallne, som ej begått några dåliga handlingar, fördes emellertid ej till Urds brunn, utan redo uppför Bifrost och mottogos af asar vid Asgårds port med mjödbägaren. Men stupade stridsmän, som bakom sig hade en ond lefnad, skulle dömas af domstolen och kommo till Hels straffort.

Odin var visserligen högste domaren vid dödsdomstolen, men här fällde dock nornorna det egentliga utslaget. Somliga af de döda kunde här hålla försvarstal för sig själfva, eller de, som kände »målrunorna», hvilka kunde återgifva en af döden stelnad tunga förmågan att tala — en myt, som erinrar om den egyptiska Dödsbokens kapitel om att »öppna den dödes mun». Dessa runkunnige voro dock få, men ingen saknade ändå försvarare vid domstolen, ty hvarje människa hade vid födelsen af Urd fått en lägre norna (skyddsande), som skulle vaka öfver hennes jordelif, och denna uppträdde här och förde den mållöses talan.

Det är uppenbart, att denna dödsdomstol, liksom den egyptiska, uppstått på *social* grund, d. v. s. hänförts till eftervärldens dom öfver de hädangångne, såsom synes däraf, att de döda skulle komma dit väl klädda, försedda med vapen, smycken och öfriga i grafven nedlagda saker till vittnesbörd, att de *åtnjutit de efterlefvandes tillgifvenhet och aktning.*

Domstolen var på det hela taget mycket tolerant, så till vida nämligen som sinnliga njutningar med hänsyn till rusdrycker och kvinnor — blott ej äktenskapsbrott förknippades därmed — ej voro hinder för inträde i Valhall; ja Odin själf kunde helt godlynt i domstolen omtala sina äfventyr på dessa vägar! Till hans rike kunde därför de dömas värdiga, som i lifvet varit svekfria, hederliga, hjälpsamma, visat vördnad för gudarne och templen, fyllt plikter mot fränder och de döda o. s. v. En fruktansvärd dom väntade åter dem, som gjort sig saker till lögn, då därmed afsetts att skada andra, mened, lönmord, äktenskapsbrott, tempel- och grafskändning, förräderi m. m.; dessa skulle i Hels straffort, *Nastränderna* eller det mörka *Niflhel,* utstå grufliga fasor genom onda andar i nio straffregioner för nio slags dödssynder.

I Niflhel härskade enligt medeltidstraditioner den onde *Geirröd,* som var fastnaglad i en klipphåla, hvars golf var flätadt af ormar och hvars tak bestod af ormgaddar; här hvimlade ohyggliga vidunder och rådde ett mörkt töcken och en fruktansvärd stank; befolkningen utgjordes af stora krigshärar, som kämpade med hvarandra, och stora hundar vaktade (liksom hos egyptier och greker m. fl.) denna de osaliges straffort.

De, som dömts till lycksalighet, fingo dricka en *sorge-glömskans och lifskraftens dryck* — erinrande om Vedaböckernas Soma-dryck — under det de fördömde skulle dricka en *etterdryck.*

Förutom de gängse föreställningarna om lifvet efter detta i Valhall, omtalas af medeltidens kristne skandinaver förfädernas tro på ett *Odödlighetsfält, Odains-akr,* d. v. s. »Ej dödas åker». De skandinaviska medeltidssagor, hvilka skildra denna föreställning, äro dock otvifvelaktigt, såsom V. Rydberg m. fl. framhållit, blott omarbetningar af uråldriga hedniska sägner. Odödlighetsfältet var jordiskt och ansågs ligga antingen vid världens yttersta ände eller ock i underjorden; det var dock ej detsamma som Dödsriket, ehuru detta gränsade därtill, men var skildt därifrån genom en älf, *Gjöll,* hvaröfver ledde en bro, *Gjellarbron.* I det land, hvari odödlighetsfältet låg, *Glansvallarne,* bodde en vis, from och välvillig jättestam, som människorna ägnade gudomlig dyrkan; härskaren här var *Gudmund.*

Odödlighetsfältet var ett solljust, härligt alltid grönskande land, där det hvarken fanns vinter eller nöd, hvarken sorg eller död, hvarken sjukdom eller ålderdom; det hade blott få inbyggare och dessa hade aldrig gått genom dödens port.

Märkas bör, att Odödlighetsfältet var ett hemvist för lefvande människor, ej aflidnas andar, liksom Paradiset; och denna föreställning måste ha hvilat på den forntida tron, att den goda människan ej dog i egentlig mening.

Den germanska mytologiens källor.

Det finnes kristna författare i Norden, som uttryckt de varmaste sympatier för den gamla nordiska gudasagan därför att odödligheten där så mycket skildras — ehuru vi veta, att det blott var de förnämare, som kommo till Valhall och att lifvet där var högst materiellt; ofta har entusiasmen därför hos dessa författare, synnerligast danske biskop Grundtvig, varit så stor, att man haft skäl att fråga, om de ej egentligen ansett fornskandinavernas odödlighet fullt tillräcklig för människans högre lif. *Völuspa*, en dikt, som anses ha sina ursprungliga rötter djupt in i hedendomen och däri »hvart ord har betydelse», talar sålunda, säger Grundtvig, »så mildt om det härliga lif, som genom döden skall utveckla sig ur tidernas kamp». »I Hedenhös, sväfvar allt i sin högsta flykt och blott stundom vidröres jorden för att krossa henne», säger vidare Gundtvig i helig yra angående gudasagan. Huru olika tänker dock ej *historikern* mot *diktaren:* i Hedenhös härskade råhet, blott ett och annat korn af idealisk storhet kan här upptäckas.

Föga klarhet hade man då om gudsbegreppet, såsom synes af Grundtvigs ord: »ett flor behängde nästan öfverallt Allfaders tillvaro»; orsaken härtill är hufvudsakligen, att man ej vetat, om Allfader varit densamme som Odin eller en annan, än högre gud.

Angående den Allfader, som den prosaiska Eddan omtalar, böra vi erinra oss, att denna Edda författades i 12:te eller 13:de årh. af kristna skriftställare.

Af vikt är emellertid den iakttagelsen, att vi i Norden, liksom i andra länder, se människorna ha samma sträfvan att upphöja de ädlare människotyperna till högre eller gudomliga väsen, hvarigenom de erkänna, att något stort och heligt finnes i mänskligheten. Visst är, att Odin och hans »diar» af följande generationer ansetts som gudar, vare sig nu andra gudar dyrkades före dem eller ej; grunden för den mytologiske Odin var dock alltid den historiske Odin; i gudasagorna uppgifves han som den förnämste bland gudarne, i kungasagorna som den störste bland härskarne.

Alldeles som bland grekerna, föreställde man sig i Norden alla de mänskliga egenskaperna — vishet, mod, styrka, godhet, kärlek o. s. v. i form af gudar, och liksom grekernas gudavärld fick sin slutliga form genom skalden Homerus, så uppställdes ock asaläran af en skald, som måhända var af norsk härkomst.

* * *

Ehuru nordboarnes asalära är till hufvudinnehållet densamma som de öfriga germanernas, har dock åtskilligt blifvit utveckladt självständigt i de skandinaviska länderna. Hur gamla en mängd af gudasagorna än äro, visst är, att mycket i de föreställningar, som ingå i vår nordiska mytologi, tillkommit genom *kristendomens* inflytande och att de äldsta skrifter, som afhandla asaläran, äro från det 9:de årh. Synnerligt viktiga upplysningar där-

om hafva vi på senare tider erhållit genom norrmannen professor S. Bugge*, som visat, huru nordiska vikingar genom engelska munkar och ur kristna författare upptagit kristna gudomligheter och omvandlat dem till nordiska, samt huru i den nordiska mytologien de gamla grekisk-romerska sagorna på ett egendomligt vis ofta sammansmält med judisk-kristliga dogmer.

Virgilius' och Homerus' dikter hafva gifvit stoff till många nordiska guda- och hjältesagor, och i England fanns, då vikingarne i slutet af 8:de årh. började att besöka detta land, en gammal kristen kult.

Loke hade sålunda fått sitt namn af *Lucifer;* han hade fått sin broder *Byleist* från *Beelzebub* och mycket i sitt väsen och sin verksamhet från den kristna medeltidens *djäfvul,* under det han fått sina bevingade skor och sin funktion som gudarnes budbärare från *Merkurius.* Liksom romarnes Pan och de kristnes Fan hade bockskepnad, så for Loke i en med bockar förspänd vagn. Vidare kan man se, att berättelsen om *Achilles'* fall sammansmälter med legenden om *Kristi* död i berättelsen om Balders död. Myten om *Tor* och *Midgårdsormen* hade sitt ursprung från den i medeltiden utbredda föreställningen om Guds eller Kristi strid med *Leviatan* (skildras redan i Jobs bok, 40 och 41 kap.), hvilken liksom Midgårdsormen tänktes såsom en orm, hvilken låg rundt kring jorden och bet i sin svans. På Tor har man ofta öfverfört sagor, som ursprungligen gällde Herkules, likaså hade Orvad Odd mycken likhet med honom; och märkvärdig är den öfverensstämmelse, som råder mellan den nordiska dikten *Völuspa* = Valas spådom och de sibyllinska spådomarne. Den yttersta dagen i de nordiska dikterna samstämde med dikter från medeltiden om domens dag. Af kristet ursprung är föreställningen om asken *Yggdrasil,* lifsens träd.

Märkvärdigast är Bugges bevis för att Baldersmyten väsentligen har sin grund i berättelsen om Kristus. Balder var son till Odin och den visaste, fagraste och mildaste bland asarne. Liksom Kristus kände på förhand, att en svår olycka skulle träffa honom, så drömde ock Balder om en fara, som hotade hans lif. Kristi kors var enligt engelska berättelser förfärdigadt af misteln. Den blinde Höder var hans baneman, som genomborrade honom, liksom den blinde krigaren Longinus genomborrade Kristi sida. Balder for liksom Kristus till helvetet, men han skall en gång komma tillbaka därifrån, liksom Kristus en gång skall komma i sin härlighet igen. Balder kom af anglosachsernas *Bealdor,* som betyder herre, furste, ett uttryck, som nordboarne torde ha användt för Kristus, som ofta kallas »herre, konung».

Frigga blef liktydig med *Maria,* och Friggas tårar öfver sonens död erinra om den gråtande Kristus-moderns. Hela naturens gråt öfver Balders död bär prägeln af medeltidens skildring af Kristi död.

Loke blef till straff bunden för att först slippa lös vid världens ände, liksom *Satan* i Johannes' uppenbarelse. Loke hade också i vissa afseenden likhet med Judas; hans ställning i gudarnes samfund liknade Judas' i Jesu lärjungars krets.

På samma vis som den kristna myten har sin *Satan,* hvilken var en Guds ängel, som uppreste sig emot honom och därpå blef hans fiende, så var den nordiska mytologiens *Loke* en person, som en tid varit asarnes vän, men senare blef deras fiende och fått utmärka människornas list och illgärningar.

---

* Se *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns oprindelse,* Christiania, 1881.

Anmärkningsvärdt är, att ända till omkring år 800 fanns i Norden ett språk, som var tämligen olika det, hvarpå de äldsta (i Sämunds Edda upptagna) mytologiska dikterna författades, att de nordiska folken omkring denna tid undergått den mest genomgripande förändring på jämförelsevis kort tid, då äldre former af vapen, redskap och smycken utbyttes mot nya, och skriften inrättades efter en helt ny princip. Förut var det nordiska språket så litet utveckladt, att det blott kunde kallas en germanisk dialekt, under det att detsamma i 9:de årh. framträdde i en fullt utvecklad nordisk form.

Folkets religiösa föreställningar och dikter undergingo samtidigt en betydlig förändring, hvilket synes af de med vikingatågen i detta århundrade uppståndna dikterna. I dessa finnes en mängd ord, som ursprungligen äro engelska eller irländska, t. ex. *vikingar,* hvarmed engelsmännen benämde sina nordiska fiender, emedan de slogo sig ned i deras land i befästa läger, *wic; diar* från *dia,* gud; *bjanak,* välsignelse af *bennact,* som härledde sig från *benedictio* o. s. v.

I nordiska guda- och hjältesagor finna vi sålunda de mest olikartade element sammanblandade, och vi kunna nu förstå, huru det moraliska allvar, som finnes däruti, dit införts genom kristendomen. Det är, så att säga, en väsentligen *halfkristen mytologi,* betecknande en öfvergångsperiod. Vi ha däruti alltid att beundra nordboarnes skapande poetiska kraft och deras rika, om ock ibland vilda fantasi. Klarhet fanns ej alltid, såsom ock är att vänta i dessa ämnen.

Kulten. Prästerskapet.

Gudarne tillbådos i heliga lunder eller vid urgamla, heliga träd. Ibland uppfördes små, helt oansenliga tempel åt gudarne; men somliga stammar byggde i senare tider stora och dyrbara gudahus. De prästerliga ledarne offrade vid årliga stora offerfester å församlingsställen eller i de heliga lunderna. Därvid utforskades gudarnes vilja genom lottkastning och välsignades släkten, stammen, landskapet o. s. v.

Prästerna hade en hög rang, voro äfven domare och härförare och tillhörde i allmänhet aristokratien.

För att gifva folket en sammanhållning, förordnade fornsvenskarnes högste styresman Odin tre årliga offerfester till gudarnes ära: en mot vintern för godt och lyckligt år, en om midvintern för jordens gröda och den tredje om sommaren för seger. Öfver hela Svitiod gafs skatt af folket åt Odin, hvarför han skulle värja folket mot fienden och offra för god årsväxt. Odin själf hade tagit sitt säte i Sigtuna, men efter hans död flyttades styrelsen och kulten af Yngve Frej till Upsala, hvars gudatempel, det förnämsta i norden, var synnerligen praktfullt, helt och hållet prydt med guld. Gudarnes bilder voro i kroppsstorlek, rikt prydda med guld och silfver. Vid ingången till templet stod en *idegran,* ett träd, som tillhörde *druidkulten* och från denna kommit i asaläran.

Till offren användes företrädesvis hästar, tjurar och oxar; människooffer förekommo likväl äfven, och t. o. m. drotten själf måste i svåra tider gifva sitt lif till en försoningsdöd för folket. En kristen i 11:te årh. har berättat, att han sett 72 kroppar efter offrade människor och djur hänga i den heliga lunden vid gamla Upsalatemplet.

Odin hade vid sin sida tolf *blotgudar* eller offergudar eller präster, äfven kallade *diar* (gudar) och *drottnar* (härskare). Diar och drottnar voro gemensamma namn för präster, domare och härskare bland folket.

Odin var den yppersta af alla drottnar, och af honom inhämtade de öfriga alla idrotter, enär han kunde dem alla och var den visaste. Han var på en gång präst, krigare, lagstiftare, skald och, såsom man efter vår tids uppfattning skulle säga, trollkarl.

De skilda småriken, hvaraf Svitiod ursprungligen bestod, erkände alla Upsala-drotten som ett andligt öfverhufvud, »det heliga altarets vårdare», och de af honom ledda årliga offren församlade och förenade hela folket. Där offer hölls, var det frid, och i skydd af denna frid rådslogs, dömdes, hölls ting.

Alla styresmän voro samtidigt präster, domare, förlikare och anförare, och husfadern var liksom kungen en drott.

* * *

Offren förrättades emellertid ej blott af de prästerliga ledarne, utan äfven af husfadern eller samhällets (byns, häradets) föreståndare, då hela styrelseskicket var patriarkaliskt och hvarje ätt hade sina stamgudar att dyrka.

Dopet var urgammalt hos våra förfäder, i ansedda fränders närvaro lät fadern »vattenösa» och namngifva det nyfödda barnet.

Forngermanerna lade den största vikt vid *eden* eller det högtidliga bedyrandet af en utsago under åberopande af gudarnes vittnesbörd, d. v. s. deras hämnd, om man talade osanning; eden var det kraftigaste bandet för såväl detta som tillkommande lif, och menedaren troddes komma att utstå förfärliga straff i Hels värsta pinorum. *Gudsdomar* (ordalier) voro ock synnerligen viktiga bevisningsmedel i forngermanernas rättsförhandlingar; i tvifvelaktiga fall höll man sig till något tecken, som vore att anse såsom en guds dom, och detta såg den vidskepliga tron utan svårighet i de prof med glödande kol eller järn, drunkning o. s. v., som enligt gällande föreskrifter utfördes med anklagade.

Hos fornskandinaverna voro, liksom hos indierna på Vedatiden, fornegyptierna, kelterna m. fl., äfven *kvinnor* prästinnor, och vid sidan af dessa funnos spåkvinnor, *Valor* eller *Volor*, liksom det ock fanns spåmän, *Vitker*. Namnet Vala eller Vola anses enligt somliga besläktadt med indiernas Volo, som betyder kraft, och det synes, som om man ursprungligen därmed benämnde en hvar kvinna, som ägde mer än vanlig klokhet och kraft. Våra förfäder trodde, att vissa människor stodo i närmare förbindelse med starkare väsen och följaktligen hade en synnerlig makt öfver naturen, så att de kunde icke blott verka på yttre företeelser utan ock på människornas inre sinne och håg, hvarför de kunde förgöra folks lif och hälsa och ådraga dem annan olycka liksom ock bringa dem lycka, bota sjukdomar o. s. v. Valorna, som väl äro att betrakta som nornornas prästinnor, ansågos i synnerhet mäktiga att förutsäga kommande ting samt att bestämma människors öden, hvarför de voro en sorts profetissor.

Ursprungligen torde valorna ha tjänstgjort i templen eller de heliga lunderna vid sidan af andra prästinnor, men senare skilde de sig från dessa och utöfvade sin profetiska konst medelst en mängd magiska medel, som åtnjöto det största förtroende. Dessa voro dels förbannelseformler, som hem-

ligen slungades mot den person, man ville skada och som åtföljdes af symboliska handlingar, utmärkande slaget af åsyftad olycka, dels verkliga »gärningar» eller framkallande af naturtilldragelser, såsom hagel för att skada grödan eller hindra en fiende i striden, storm för att förgöra en flotta o. s. v.

Slaverna.

Religionens fetischistiska grund. De polyteistiska gudarne.

De folk, som sammanfattats under benämningen slaver, talande baltisk-slaviska tungomål — littauer, letter, ryssar, bulgarer, polacker, fornpreussare, vender m. fl. — hade fordom en religionslära, som tydligt utvisade ett ariskt ursprung. Den stod på ett lägre stadium än öfriga ariska folks religioner i den äldsta historiska tiden och framstår såsom ett tidigare utvecklingsskede däraf; man återfinner här början till såväl indiernas och germanernas polyteism som till persernas dualism o. s. v., ehuru utan alla filosofiska och estetiska element, som utmärka dessa och andra högre religioner.

Fornslavernas religion var en *fetischistisk* naturdyrkan, ehuru i förening med föreställningar om *polyteistiska* öfvernaturliga gudar. *Ljus* och *mörker* spelade en stor roll däri och voro symboler för det goda och det onda.

Man kan nästan säga, att hela naturen tillbads: skogar, träd, djur, berg, källor, floder o. s. v. voro föremål för en animistisk, d. v. s. andekult, då de voro gudar eller uppenbarelseformer af eller hem för gudar. Floden Bug i Syd-Ryssland var sålunda från urminnes tid hela medeltiden igenom föremål för dyrkan och ansågs af slaverna likaså helig som Ganges af indierna. Denna naturdyrkan ägde rum i heliga lunder, där man tog järtecken af träd, synnerligast ekar, källor m. m.

De *andar*, som mest tillbådos, voro eldens eller den husliga härdens, vattnets, skogarnes och luftens. *Härdens* ande, *domovoj (doma* = hus) vakade öfver hemmet, däri äfven husdjuren inbegrepos jämte familjen, och var alltid välvillig, hvarför han lätt blidkades, om han vredgats; försummades han åter, sände han svåra straff och kunde ibland visa sin makt genom att sända en hämnande blixtstråle. Flyttade familjen, skulle domovoj under många ceremonier öfverföras i den nya bostaden. Tuppen var helgad åt honom, och dennes galande fördref alla andra andar utom hemmets egen; främmande domovojer voro farliga.

De *dödas kult* var ock på grund af detta fetischistiska åskådningssätt långt utvecklad hos slaverna. De ansågo, i likhet med vildarne i allmänhet, att själen vid döden bortgår med andedräkten genom munnen, att den i fjärils- eller fågelgestalt sätter sig i närmaste träd, där den undvikes af alla varelser och orolig flyger omkring, tills begrafningen ägt rum, eller att den blir en sorts låga, en stjärna, en rök- eller vindfläkt, en skugga o. s. v. Själens hemvist blir slutligen dödsriket, skyddsgudarnes rike, som låg vare sig i underjorden, eller å en lycklig ö i öster (solens hem) eller i himlen; för att komma dit uppsteg själen på ett högt berg, eller vandrade hon å regnbågen eller vintergatan.

Underjorden, *Peklo*, blef hos somliga, t. ex. fornpreussarne, en gud; genom de kristna prästerna blef denna ort, liksom Hels boning hos germanerna, senare förvandlad till helvetet.

Lifvet efter detta var helt enkelt en fortsättning af jordelifvet, och därför ingingo inga föreställningar om belöning och straff i fornslavernas teologi. De döda försågos ock med hvad som ansågs nödvändigt för resan till den nya orten och för lefnaden här; kvinnor och slafvar sändes därför ofta med dem i form af offer.

Allt efter de tre uppfattningarna af den nya lifsorten, använde man tre begrafningssätt: jordande, hvarigenom själen öfverflyttades till underjorden, förbränning, hvarigenom själen fördes till himlen, och begrafning i en båt, på det själen skulle föras till den lyckliga ön.

De döda ansågos emellertid längre eller kortare tid ha umgänge med de lefvande (såsom gengångare), och då man fruktade dem, i fall de på något sätt voro förtörnade, sökte man blidka dem med offer och fester m. m. Anförvanter sökte upp sina döda vid grafvarne för att där äta och dricka tillsammans med dem och meddela släktens angelägenheter; änkor samtalade med sina män vid grafven om den möjliga återkomsten och ofta uppfördes ett litet hus öfver grafven, då ju den döde kunde behöfva det vid sina besök. Förut har påpekats det betecknande, att det ryska ordet för »kyrkogård» kommer af *gost* = gäst.

Andra än anförvanter ville emellertid ej ha med de afdödas andar att göra, utan sökte på allt sätt aflägsna dem.

Vattnet hade en mängd andar, och dessa voro personifikationer af alla vattnets egenskaper, dess fruktbringande förmåga, dess förstörande kraft, dess bedrägliga skönhet, dess makt att drifva kvarnar o. s. v. Somliga af dessa andar kallades *Rusalkas* (af det fornslaviska *rus* = flod), till stor del motsvarande germanernas älfvor och grekernas vatten-nymfer; de voro kvinnliga varelser, som ofta framträdde ur vattnet och lockade människorna genom sin skönhet, hvarvid dessa dock blefvo olyckliga, enär de, som sett dem, ej mer kunde älska en jordisk kvinna. Andra vattenandar voro serbernas och bulgarernas *Vilas* eller *Divas*, som mycket fruktades på grund af sina försåtliga egenskaper och därför högtidligt förjagades sommartiden. I spetsen för vattenandarne stod vattenkungen *Tsar Morskoj*.

Skogens makter, dess skräck och faror m. m. blefvo likaledes andar, och dessa voro äfven representanter för vindarne och väderväxlingarne; *Leschierna* voro onda skogsandar med bockfötter, horn o. s. v., liksom grekernas och romarnes fauner, och man trodde, att de kunde efter godtycke göra sig mycket små eller oerhördt stora; de voro ock vind-andar, och man ansåg stormen vara deras bröllopståg. Vinterns ande kallades *Koschkei*, och denne var mycket elak; förutom denne personifierade ryssarne vintern äfven i *Baba Jaga*. Hos de västliga slaverna kallades vinterns och dödens gudinna *Morana;* denna insöfde med vemodig klagan de döende i den eviga sömnen. De smittosamma sjukdomarne voro ock elaka andar, som irrade omkring öfverallt i form af vederstyggliga gummor eller gubbar, ibland ock såsom trollkarlar eller trollpackor, som efter döden ansågos bli vampyrer eller blodsugareandar.

Alla dessa andar sökte man vinna eller blidka med offer af honing, hästar, kor, säd, ja i äldre tider äfven af människor.

* * *

Dessa andars öfvergång till högre gudar inses lätt, och några gudar ha redan i det föregående omtalats, såsom hafvets gud och dödens gudinna.

Småningom framstod en hel gudavärld af polyteistisk natur och mer eller mindre likartad med öfriga indo-europeiska folks; dessa högre, himmelska gudar kallades dels *devas*, liksom hos indierna (af fornariska roten *div* = stråla), dels *bogu* (samma ord som *bhaga* på sanskrit = utdelaren af gåfvor), och voro dels högre personifikationer af naturkrafter och mänskliga egenskaper och institutioner, dels forna fetischer.

Den äldsta kända slaviska gudabilden torde vara den af littauernas åkergud *Simojok*, som gjordes af trädstammar (fig. 209) och utvisar det råaste slag af konstfärdighet. Han tillbads af de tidigaste invånarne i Östersjöprovinserna såsom en god och vis gud, som troddes bo i fläderbuskar, och är väl att anse som en totemistisk kvarlefva af en än tidigare *växtkult*.

Fig. 209. *Simojok, littauisk åkergud.*

Djurdyrkan torde ock i äldsta tider varit vanlig bland slaverna, att döma af flera gudabilder, som delvis hade djurformer, såsom äktenskapsguden *Bochuta*, hvars granitbild funnits i Schlesien och utmärktes af bockhorn och bockskägg, moskoviternas *Biozuni*, med kvinnokropp och kohufvud — som ännu i 9:de årh. e. Kr. dyrkades — samt *Korsi* (fig. 210), likaledes en vederstygglig moskovitisk gud, erinrande om grekernas Pan, fast han hade hundhufvud; bockhorn och bockfötter samt klor i stället för naglar voro dessutom utmärkande för honom. Att han varit en mäktig gud, synes af härskarespiran i vänstra handen och af offerelden vid hans fötter; men intet är närmare kändt om hans egenskaper och verksamhetsfält.

Rugivit var vendernas krigsgud; hans af sten eller trä förfärdigade kolossala bildstod, som funnits mångenstädes i Mecklenburg och å ön Rügen, hade sju hufvuden och var försedd med sju svärd i lifbältet förutom det, som högra handen höll upplyft. På grund af hans helighet fick ingen komma honom allt för nära, hvarför han omgafs af en vägg af röda dukar.

Fig. 210. *Korsi, moskovitisk gud.*

Radegast var ärans och kraftens gud hos venderna m. fl. slaver; hufvudsätet för hans kult var den gamla staden Retra i Mecklenburg-Strelitz; då prästerna plägade rådfråga honom vid offren, kallades han *Radegast*, som betyder rådgifvare; ett annat af hans namn var *Rosswodiz*, som betyder härförare. Han var därför äfven en krigsgud och fångar offrades åt honom ofta på grymt sätt; hans af gediget guld förfärdigade bildstod föreställde en ung krigare med sköld och hillebard.

Porenut var ock en väldig gud och afbildades med fem ansikten, hvaraf ett på bröstet

Triglav, afbildad med tre hufvuden, var herre öfver såväl himlen som jorden och underjorden.

Proves var rättvisans gud, *Prija* (= Freja) kärlekens och fruktbarhetens gudinna.

Åskans gud *Perun* dyrkades af somliga stammar som högste guden, och till hans ära underhölls en ständig eld med ekved; till honom offrades djur och ibland äfven människor. Jämte honom dyrkades af littauer och fornpreussare två likställda gudar: solguden *Patrimpo* och den underjordiska guden *Pekollos*, hvilka båda befordrade skördarne.

Dazbog var dagens gud, son till himlens gud *Svarog* (sanskrit *svarga*); *Stribog* och hans maka *Lada* voro kärlekens, äktenskapets och fruktbarhetens gudar (motsvarade Frej och Freja); *Ogon* var eldens gud (samme som Veda-

böckernas Agni); *Kuznets* var en skicklig smed (liksom Vulkanus); *Volos* var husdjurens gud, *Jarylo* fortplantningens.

Den högste guden hos de västliga slaverna var *Svantevit* eller »den hvite guden», ljusets skapare, hvilken hade fyra ansikten; hans kolossala bildstod (fig. 211), som stod i hans tempel i Arkona å ön Rügen, föreställde en man i vendisk dräkt med en båge i ena handen och i den andra ett ymnighetshorn, hvarigenom han å ena sidan framställdes som en farlig krigsgud och å den andra som en gifmild utdelare af fredens gåfvor. Svantevit var därför på en gång — i likhet med Jehovah — en fruktansvärd och en god gud, alltefter som han ansågs förtörnad eller mild. Hans fyra hufvuden utvisade hans allvetande, då man trodde, att han kunde öfverskåda hela jorden samtidigt i de fyra väderstrecken.

Såsom Svantevits motsats i den slaviska teologien stod *Czernbog,* »den svarte guden», *mörkrets* förste, det ondas representant, hvilken afbildades såsom en ilsken varg (erinrande om germanernas Fenrisulf).

Kulten och prästerskapet.

Det är uppenbart, att slaverna på tidigare stadier, då fetischismen var mera allmänt rådande, ej hade behof af präster, utan redde sig utan sådana genom amuletter, offer, besvärjelser, spådomar m. m., därvid dock trollkarlar ibland kunde anlitas. Tempel saknades ock alldeles i den äldsta tiden, utan offrades å heliga platser i naturen. Så småningom blefvo visa män och kvinnor — *Vyedun* och *Vyeschkaja Zena* — mer betydelsefulla och kommo att åtnjuta stor aktning, synnerligast som de profeterade och ansågos besitta makt öfver naturelementen. Förutom denna början till ett prästerskap ha vi ock att i *familjefadern* eller *stamhöfdingen* se de äldsta prästerna.

Fig. 211. *Svantevit, de västliga slavernas högste gud.*

Styrelseskicket var ursprungligen patriarkaliskt och teokratiskt, så att prästerna tillika voro såväl höfdingar som domare; också fanns länge samma benämning för präst som för furste, nämligen *kniez.* Alltjämt utöfvade prästerna en betydlig makt, upptagande skatt till eget och kultens underhåll, och efter antagandet af kungar för den världsliga styrelsen, kommo prästerna att fortfarande öfva stort inflytande på landets allmänna angelägenheter vid de styrandes rådslag genom att stödja sig på gudarnes vilja, som de inhämtade.

De, som ville rådfråga gudarne, offrade dem mestadels hornboskap, hvaraf prästerna togo de bästa delarne och läto folket få resten. Efter offrandet kastades mångenstädes trästycken, färgade hvita och svarta, upp i luften, och efter som de föllo ned, så att en hvit eller en svart sida kom uppåt, togs detta som ett godt eller dåligt järtecken — ett bruk, som tydligen sammanhängde med föreställningarna om ljusets och mörkrets makter.

Årligen firades stora religiösa fester, i synnerhet midvintersfesten vid jultiden, festen för de dödas minne vårtiden och för jordens fruktbarhet om hösten, och vid alla dessa fester anställdes offer af bröd, frukter, vin, hornboskap o. s. v. De religiösa festerna voro till stor del magiska, enär det gällde att på hemlighetsfullt sätt inverka på naturen, och någon högre moral

ingick ej däri. Till somliga gudar offrades långt fram i medeltiden äfven människor.

Med tiden fingo gudarne tempel, och somliga af dessa voro storartade och vida berömda. Bland de västliga slaverna framstod i synnerhet Svantevits-kulten på Rügen; denne gud kunde vid allvarliga tillfällen blott vinnas medelst människooffer, och många kristna ha jämte sina hästar blifvit lefvande brända till hans ära.

Han hade en lifvakt af 300 ryttare och ägde sin egen hvita häst, på hvilken guden troddes rida om nätterna. Före krigsföretag skulle man genom hästen få järtecken: 6 lansar sattes i jorden framför templet, hästen fördes fram för att hoppa öfver dem, och allt efter som han lyfte den högra eller vänstra foten, såg man häruti ett godt eller ett dåligt förebud.

Vissa folk fingo slutligen en verklig *hierarki* med en öfverstepräst i spetsen; hos fornpreussarne lefde denne för sig å en afsides belägen helig ort, omgifven af beslöjade gudabilder, och här utfärdade han sina befallningar genom det honom närmast stående prästerskapet.

Hufvudsätet för fornslavernas kult i Ryssland var Kiew, beläget ej långt från den heliga floden Bug, där alla gudarne voro samlade, hade egna tempel och altaren samt betjänades af talrika präster. Kiew, som i 11:te och 12:te årh. var hela ryska rikets hufvudstad, har allt intill våra dagar varit ansedt som ryssarnes heliga stad, och talrika pilgrimsskaror ha strömmat dit under tidernas lopp.

Finnarne.

Den fetischistiska grunden. Polyteismen.

Hufvudkällan till vår kunskap om fornfinnarnes gudalära är *Kalevala* eller »Kalevas sång», en samling mytologiska sånger, samlade på 1830-talet af E. Lönnrot, »Finlands Homerus», omedelbart af landtbefolkningen i Finland och i guvernementet Arkangel i Ryssland, där dessa sånger traditionsvis bibehållit sig sedan medeltiden från släktled till släktled in i vårt århundrade, ehuru ej alla på samma ort. Författarne äro fullkomligt okända, men torde ha lefvat i 12:te årh., emedan språket bär vittne om att kristendomen börjat införas, då sångerna diktades. Hjältarne i Kalevala äro storslagna och mäktiga och tala ofta med profetisk ingifvelse, och språket täflar med österländingarnes i poetisk flykt, fast motsägelser samt barnsligheter äro blandade med en viss följdriktighet och höghet.

Finnarne, som tillhöra den ural-altaiska eller turanska språkfamiljen och äro besläktade med lappar å ena sidan och med magyarer å den andra, inkommo i Europa från ett asiatiskt urhem, beläget i grannskapet af de indoeuropeiska folkens. Före skandinaverna bodde finska folk (lappar) i Sverge och Norge, och i Ryska riket innehade sådana ock fordom stora sträckor; de egentliga finnarne inkommo först i 7:de och 8:de årh. i trakterna söder och norr om Finska viken.

Finnarnes ursprungliga religion var *fetischismen*, synnerligast den form, som kallas *schamanism*; hos alla ural-altaiska folk ha alltid besvärjelser och trolldom stått i det högsta anseende: i deras naturdyrkan ingick föreställningen, att vissa människor kunde efter sin vilja leda naturkrafterna. Senare

blef grundvalen för finnarnes mytologi, liksom för persernas och slavernas, motsatsen mellan ljus och mörker, godt och ondt, och en mängd gudar tänktes som representanter härför. Det fanns ett ljust hemvist, *Kaleva,* för den goda principen och ett mörkt, *Poja,* för den onda principen, och dessa båda riken voro befolkade af goda gudar å ena sidan och onda gudar å den andra. I Kaleva bodde ursprungligen en jätte med samma namn, och denne blef med sin maka far till *Wäinämöinen,* den bäste af gudarne i den finska teologien, skaparen, alla goda gåfvors gifvare. Finland, som fordom kallats Kalevala, var hans egentliga skapelse och hemvist. Till orimligheterna i hans skapelseverk hör, att han först under lång tid dref omkring på haf och land, beundrade stjärnorna o. s. v., innan han skapade naturen.

Någon monoteistisk föreställning om en evig, oskapad gud hade finnarne ej, och det namn, *Ukko,* som somliga ansett utmärka en sådan personlighet, betyder blott »den gamle» och användes ofta tillsammans med Wäinämöinen, som föreställdes såsom en gammal man.

Liksom Ukko var ock *Jumala* ett namn, som användes för att utmärka gudomligheten i allmänhet — alldeles som fornhebreernas Elohim — och därmed betecknades enhvar af de högre gudarne; somliga ha af missförstånd tolkat ordet som ett personligt gudanamn.

* * *

Innan Jumala-begreppet utbildats, d. v. s. föreställnigen om polyteistiska himlagudar blifvit gällande, härskade, såsom sagdt, fullständig *fetischism* med fullkomligt materiella naturgudar: jorden, berg, vattendrag, träd, stenar m. m. voro föremål för dyrkan, och denna fetischism fortfor till en viss grad alltjämt vid sidan af polyteismen, ja finnes ännu kvar i somliga aflägsna orter. En mängd trakter, sjöar, floder m. m. i Finland ha namn, hvari ordet *Pyhä* (= helig) ingår, erinrande om en forntida fetischistisk kult; om den gamla källkulten bära en massa nålar och andra föremål, som offrats åt källorna, vittnesbörd, och i många provinser finnas träd, som folkvidskepelsen betraktar med den största vördnad.

Stjärndyrkan utgjorde början till finnarnes polyteism, och mest af alla himlakroppar tillbads solen, *Beive;* äfven lapparne gåfvo solen samma namn och dyrkade denne gud på samma sätt som finnarne. Solen var källan till ljuset och värmet samt betesmarkernas skyddsande; dess bistånd anropades i sjukdomar och förståndssvaghet.

Den finska gudavärlden var alltid utmärkt för *magi:* efter godtycke upprätthöllo eller öfverändakastade gudarne världsordningen, de behärskade elementen, frigjorde solen från sitt blåa hvalf och höllo henne fängslad på en klippa, botade alla sjukdomar, besegrade alla vidunder, befallde öfver lif och död och hela naturen. Emellertid voro de ock liksom människorna underkastade hvarjehanda svagheter.

I himlen, det godas hem, *Kaleva,* tronade *Ukko,* som härifrån sände regn, snö, stormar, blixtar och åska; han anropades vid torka, oväder samt förlossningar och ansågs för öfrigt vaka öfver allting, sörjande för åkrarne och hjordarne, bistående krigarne o. s. v. Emellertid tyckes man senare ha tänkt sig en sorts mysteriös treenighet i himlen, då »den gamle» fick till medhjälpare *Wäinämöinen* och dennes bror *Ilmarinnen;* Ukko blef öfvergud och kallades därför ock af finnare *Yli-jumala;* af lapparne kallades han *Äije,*

»gubben», af esterna *Vana-isa*, »gamle far». Under det han ansågs såsom den förste skaparen, som frambragte urämnena, anförtroddes omgestaltningen af världen åt Wäinämöinen och Ilmarinnen, hvilka först ansågos som söner af Ukko, men till sist i sagorna gjordes till mänskliga väsen eller heroer. Båda voro emellertid behjälpliga vid himlens skapande, och Ilmarinnen utöfvade särskildt sin makt i himlen; hans namn antyder ock, att han varit luftens — *ilma* — gud; han var ock en gud för vattnet och elden och var en utmärkt smed — hvarför han betecknar finnarnes inträdande i metallernas tidsålder. Wäinämöinen var jordens egentliga skapare, som lät landtungor och öar m. m. framstå, sörjde för uppväxandet af träd och örter, gynnade jordlifvet, uppfann sången och stränginstrumentet kantelen samt gaf människorna kunskaper. Han var fredens, ordningens och harmoniens gud och framstod som den högsta personifikationen af det goda. Efter kristendomens införande drog han sig tillbaka, »styrde ut öfver det vida hafvet emot himlens gränslösa rymder; men sin kantele och sina sånger lämnade han kvar till en evig fröjd för Finland».

Fantasien skapade en mängd andra gudar för alla naturområden, industrigrenar och göromål i det dagliga lifvet: *Lemminkäinen* var hafsguden, och dessutom funnos flera andra vattengudar, *Akka* jordgudinnan, som planterade träd och spann ylle, *Ilmatar* var luftens dotter, liksom *Päivätär* var solens, *Kuutar* månens och *Suvetar* sommarens; i skogens djup härskade *Tapio* med sin gemål *Mimerki*, hvilka anropades såsom jaktbytets och honingens gifvare samt hjordarnes beskyddare; *Kekri* sörjde särskildt för husdjuren, *Pellervoinen* bevakade åkrarne och *Wuolangoinen*, *Routa Rekhi*, *Ruojuatar* m. fl. voro järnets gudar; kärleken hade sin gudinna *Sukkamieli*; de resande skyddades af vägguden *Teppo* o. s. v. Hvarje naturföremål, hvarje hus, hvarje människa stod under ledning af ett skyddande väsen, en *haltia*, af lapparne kallade *saivo* (romarnes genius), och dessutom funnos ock hos finnarne liksom, hos skandinaverna, goda och onda alfer och dvärgar, fast med olika namn.

Bland djuren blefvo björnen och hunden föremål för dyrkan. Björnkulten firades årligen med stora festligheter, då folk strömmade tillsamman, åto björnstek, kalasade, sjöngo, uppgjorde äktenskap o. s. v., hvaraf festens triumfnatur framgår och man fattar, att den afsåg att fira jaktens segrar eller människans herravälde öfver de väldigaste djur. Men som björnjakten medförde stora fördelar, var detta djur ej föremål för fruktan, tvärtom betraktades han såsom en välvillig varelse, som lämnade både föda och pelsverk. Hunden firades ock för jaktens skull, då han ansågs såsom dess skyddsande; och denna kult utgör i själfva verket en hälsosam påminnelse om den tacksamhetsskuld, hvari människan står till husdjuren med hänsyn till såväl nutid som forntid, men som de civiliserades högmod allt för mycket lätit henne glömma.

* * *

I det ondas mörka hemvist *Pojola*, där dysterhet och nöd rådde och därifrån odjur och alla slags vedervärdigheter, som möta människorna, ledde sitt ursprung, härskade främst *Hiisi* — äfven kalla *Piru* eller *Perkele* — och jämte denne mäktige och vederstygglige gud ett stort antal andra onda gudar, gudinnor och andar. Hans gamla maka *Luhiatar* betraktades som upphofvet till alla sjukdomar och lidanden, dem hon spridde med vindarne;

hans barn, tjänare, hästar, hundar och kattor voro ock alla elaka och fruktansvärda. Öfverallt utsträckte Hiisi sitt ödeläggande inflytande: hans släkting *Hiiden-Hejmolainen* härskade å bergen, en annan släkting *Vesi-Hiisi* i vattendragen, hans fågel *Herhilainen* i luften, hans häst *Hijen-Ruuna* i ödemarkerna och en trupp furier *Hijen-Väki* stodo vidare i hans tjänst. Andra onda gudar voro *Lempo, Syöjätär, Kämöinen* (ormguden) m. fl.

Emellertid kunde Pojolas andar ock ibland gagna människorna; sålunda tvang Hiisis dotter *Hippo* tjufvarne genom påförda plågor att återlämna hvad de stulit, och detsamma gjorde ock hans katt *Hijen-Kissa* genom att injaga fruktan, Hiisis häst kunde på sitt lopp till de lägre regionerna medtaga pest och andra jordiska plågor o. s. v.

Hvad beträffar *jättarne,* som ock ingingo i finnarnes teologi och här som annorstädes voro personifikationer af de mäktiga naturkrafterna, föreställde man sig dem ej såsom väsentligen onda, utan kunde deras verk ofta vara till mänskligheten fördel. Den första och förnämsta, *Kaleva,* var, såsom ofvan uppgifvits, Wäinämöinens far; denne ansågs ha slungat ut öfver landet alla de väldiga stenar eller s. k. erratiska block, som nu enligt vetenskapen anses kommit på sina platser genom glacierer eller bergens vittring. Somliga söner af Kaleva tillbragte sitt lif med att leka i skogarne, andra rensade betesmarkerna från skadliga inflytelser. En jätte, *Joukahainen,* sökte skrytsamt täfla med Wäinämöinen i kunskaper och sång, men besegrades dock med lätthet; denne uppgifves ock i sagan ha varit en lapp, boende i Pojola.

Ibland hände det, att Kalevas gudar nedstego till Pojolas trakter för att där utföra nyttiga verk och tvärtom, hvaraf vi se, att dessa riken ej voro åtskilda af någon oöfverstiglig gräns eller m. a. o. att de ej voro någon himmel eller något helvete i vanlig mening.

Det rike, hvartill de *döda* kommo, låg under jorden och kallades *Manala* eller *Tuonela*; det var en ogästvänlig trakt, skild af Tuoni-strömmen från de lefvandes rike, och här härskade den oblidkelige och stränge *Mana* eller *Tuoni* med sitt följe. Lifvet här föreställde man sig tämligen likt det jordiska, blott dystrare; därför lades ock vapnen och andra redskap, ädla metaller m. m. jämte de aflidna i grafven. Om belöning eller straff i det tillkommande lifvet funnos inga föreställningar.

* * *

Då *kristendomen* sent omsider blifvit införd i Finland – genom svenske kungen Erik d. helige i 12:te årh. — försiggick finnarnes omvändelse mycket långsamt på grund af de djupt rotade äldre föreställningarna; flera korståg måste företagas och många missionärer måste offra sitt lif, innan det hedniska motståndet bröts. Ofta blef det nödvändigt att omstöpa vissa hedniska föreställningar i kristna former. Den kristne guden kunde väl erkännas som högre än de gamle gudarne, men dessa ansågos länge också kunna göra anspråk på dyrkan. Många föreställningar ha ända in i våra dagar ägt bestånd i folkmedvetandet, och intet land i Europa har bevarat så många rent hedniska bruk som Finland.

Kristendomen iklädde senare finnarnes teologiska föreställningar en ny form: *Pojola* blef de osaliga andarnes hemvist eller *helvetet,* och dess härskare blef bibelns *djäfvul,* som numera kallas *Piru* eller *Perkele.* Äfven tänkte

sig de kristna Pojola som hedendomens land, eller den trakt, dit de gamle gudarne och deras dyrkare tagit sin tillflykt vid kristendomens införande. Äfven *Jumala* blef såsom en »hednisk» gud förkastad och länge ansedd som en ond gud.

Trollkarlarne. Prästerskapet. Kulten.

Kärnan i finnarnes kult, som var schamanistisk, utgjordes af *magien*, som hos alla ural-altaiska folk åtnjutit det största anseende, men ingenstädes tyckes ha varit drifven till en sådan höjd som i Finland. Det gällde för människorna att söka inverka på de makter, som regera världen, och hufvudmålet för magikern eller trollkarlen var att med tillhjälp af de goda makterna förlama de onda, och härför användes hvarjehanda yttre medel. Hos lapparne var den brokigt målade trolltrumman, *govadas*, verktyget, och därmed visste trollkarlen att afslöja framtiden; detta folk synes såsom enda härskaremakten ha erkänt den, som var i besittning af den högsta trollförmågan. Samma förhållande torde ha varit rådande hos finnarne, som på tidigare stadier ej hade annat prästerskap än trollkarlarne. De kraftigaste trollmedlen hos finnarne voro *ord* och *formler*, hvarmed naturkrafterna utforskades och deras skadliga verkningar betvingades; och *sången* blef här det förnämsta sättet att härska öfver de dolda makterna. Mest fruktad af uttalade förbannelser var *seidr*, som ock omtalas i fornskandinavernas teologi och torde kommit till deras kännedom genom finnar eller lappar, då det uppgifves, att de, som öfva seidr, ansågos ha annat ursprung än de skandinaviska spåmännen och spåkvinnorna, hvarför de afskyddes af asadyrkarne. Sejdr var en sorts magi, som utfördes öfver eld medelst åkallan och sång, och därigenom kunde man antaga hvilken form man ville, fara genom luften med stor hast, frambringa med blicken hvad föremål man önskade, meddela raseri och sinnessvaghet, gifva ett upplystare förstånd, göra djuren förnuftiga o. s. v. De handlingar, som fordrades för att bereda sejdr, företogos vanligtvis nattetid och i fria luften. Länge åtnjöt denna trolldom det största förtroende, men de fruktansvärda olyckor, som den ansågs ofta ha framkallat, gjorde slutligen, att den afskyddes och att de svenska kungarne vid strängaste straff förbjödo hvarje resa till Finland, som hade till mål att lära sejdr.

Magien utöfvades i Finland hufvudsakligen af män, kallade *noijat*, d. v. s. trollkarlar, och dessa åtnjöto mycket anseende och utöfvade ofantligt inflytande; de voro fruktade, uppsöktes från när och fjärran och hade sina gunstlingar samt lärjungar, som undervisades i en sorts skolor. Olycklig den, som vågade tvifla på deras förmåga eller trotsa deras vrede; pest och hungersnöd, vilda djur och stormar, allt kunde sändas honom af trollkarlarne, som åtlyddes inom alla naturens områden. Visste man åter taga dem på rätta sättet, gifva dem en eller annan present o. s. v., voro dessa herrar de bästa människor på jorden och kunde göra en de nyttigaste tjänster, bota sjukdomar, återfinna bortkomna kreatur och stulna saker m. m.

Förutom trollkarlarne hade emellertid fornfinnarne *präster*, som medlade mellan gudarne och människorna på grund af personligt umgänge med de förre och därigenom förlänad förmåga att afvända det onda och sprida välsignelse. Dessa män kallades *tietäjät* = vise eller *osaajat* = förståndige; de voro profeter och läkare, men till skillnad från trollkarlarne använde de vissa verkliga läkemedel, hvarom de ägde närmare kännedom, ehuru de ock

begagnade sig af magi; de voro m. a. o. *schamaner*. Hvarje präst var således magiker, men hvarje magiker var ej präst. Prästerna sökte endast i sitt eget inre sina ingifvelser för att kunna meddela sig med de osynliga gudarne; de gingo därför vid gudstjänsten upp i exstas för att förandligas, d. v. s. förenas med sin *haltia* (genius), och denna sorts frigörelse från den jordiska tillvaron måste alltid anses utmärka en sträfvan mot något högre. Ej underligt då, om dessa personligheter af det stora flertalet erkändes som andliga ledare.

På vissa årsdagar samlades folket å heliga platser, i lundar, vid källor, å bergspetsar o. s. v. för religiösa fester, och prästerna ledde då de heliga förrättningarna, som bestodo dels i böner, dels i gåfvor eller offer af guld, nötkreatur m. m. Ibland förfärdigades gudabilder af trä eller sten, hvilka uppsattes å de heliga platserna och i hvilka gudarne troddes ingå; ibland troddes gudarne bo i heliga träd eller källor.

Bland fester må nämnas en för vårsådden, en för skördens bärgning, en för boskapens skyddsgudinna m. fl.

Mexiko.

Den polyteistiska gudavärlden.

Fullständigt skilda från Gamla världens folk, förstodo forntida folk i Mexiko, Kolumbia och Peru att självständigt utveckla en jämförelsevis hög civilisation, allt under det de ännu egentligen voro stenåldersfolk och saknade hvarje kännedom om metaller utom guld. Rundt omkring dem lefde från urminnes tid, ända tills spaniorerna eröfrade dessa trakter i början af 16:de årh., endast råa vildar, och allt talar för, att dessa folk af sig själfva höjt sig från samma vilda stadium utan att ha fått sin kultur utifrån, såsom mången velat antaga. De flesta af Asiens och Europas folk ha det ena efter det andra angifvits såsom förfäder till denna kultur, men skälen motsäga hvarandra, och man nödgas antaga, att nyssnämda folks kultur i såväl materiellt och politiskt som vetenskapligt och religiöst afseende varit inhemsk.

För alla dessa folks religioner var sol- och mån-dyrkan utmärkande. Hvad först mexikanarne beträffar, kallade de sig »solens söner», och deras två största gudar voro i själfva verket solgudar. Solen var i och för sig alltings skapare och dyrkades som gud, *Teotl*. Såväl öfriga folk i Central-Amerika som i Mexiko hyste vidare tron på en »uppenbarad» gud, en organisatör och lagstiftare, som ej var solen, men väl denne guds *son;* han bar hos skilda stammar olika namn och kallades *Kuetzalkoatl* i Mexiko och Cholula. Sistnämda stad var en gammal helig stad för det äldsta kända folket, *toltekerna,* hvilka inkommo i landet i 7:de årh. e. Kr. och efter en lång blomstringsperiod undanträngdes af andra folk, *chikmekerna, tezkukanerna, aztekerna* m. fl.; de voro utmärkta för en i många afseenden hög civilisation med milda religionsbruk, och deras idéer upptogos till stor del af de efterföljande folken. Till dessa hörde de krigiska aztekerna, hvilka från ungefär 1200 intill spaniorernas eröfring af Mexiko 1519 voro landets herrar; deras civilisation var dock i religiöst afseende intet framsteg, då den var vida råare än toltekernas. Dessas dyrkan af Kuetzalkoatl, som var humanare än aztekernas af människooffer i oerhörd mängd utmärkta kult, åtnjöt alljämt en

sådan vördnad, att aztekerna ej vågade undertrycka den, utan läto den fortfarande utöfvas.

Den mexikanarnes religion vi lärt känna är den, som var rådande hos aztekerna på spanska eröfringens tid, och denna var då en utpräglad polyteism, som i talrika tempel upprätthölls af ett synnerligen mäktigt prästerskap.

Aztekerna hade då ej lämnat sol- och mån-kulten, utan betraktade dessa himlakroppar som de högsta makter; men fastän solen var den väsentlige guden, *Teotl*, som dagligen åkallades, var intet tempel särskildt honom helgadt, beroende därpå, att i själfva verket alla tempel tillhörde honom. Aztekerna hade 13 högre och flera hundra lägre gudar, som firades på särskilda dagar, men det var i synnerhet två, hvilka betraktades som rikets förnämsta skyddgudar och, fastän teoretiskt underordnade solen och månen, intogo de högsta platserna i deras gudahierarki: *Uitzilopoktli* och *Tezkatlipoka*. Vid närmare granskning visa de sig vara två uppfattningar af solen, hvars söner de egentligen voro. Då Ferdinand Cortez, aztekernas spanske besegrare, och hans följeslagare inträngde i Mexiko, sågo de desse gudars kolossala afbilder a spetsen af ett stort pyramidtempel; de voro behängda med ädla stenar, pärlor, guld, människoskallar och hjärtan, framför dem brändes rökelse, hvars eld samtidigt förtärde åtta hjärtan af offrade människor, och golf samt väggar voro genomdränkta med blod, hvaraf en fruktansvärd stank framgick.

Uitzilopoktli hade fått sitt namn af den lilla kolibrifågeln, som, lysande i solstrålarnes alla färger, var en symbol för denne gud; kolibrin ansågs fordom i Amerikas hetare trakter som en gudomlig fågel och kallades af aztekerna »solens stråle»; som han är mycket modig, förstår man ock, hvarför han blef en personifikation af aztekernas krigsgud. Småningom tilltog han i storlek och fick slutligen människoskepnad, men som minne af hans fågelnatur pryddes gudabilden ofta med kolibrifjädrar. Myten om denne gud synes vara uppblandad med aztekernas legendariska historia, då han ock framställdes som en halfgud eller gudamänniska, född af en jordisk kvinna, *Koatlikue*. Då hon på öfvernaturligt sätt blifvit hafvande och af sina öfriga barn därför hotades med döden för misstänkt brottslighet, sade barnet i hennes lif: »frukta dig icke, jag skall rädda dig», och då han blifvit född, dödade han omedelbart nästan alla syskonen samt deras anhängare, gaf det förvärfvade bytet åt modern och tog henne med sig, då han uppsteg till sin himmelska bostad. På så vis blef Koatlikue en gudinna — alldeles som jungfru Maria — och hon tillbads sedan som blommornas gudinna.

Uitzilopoktli firades å tre stora högtider: i maj, då efter långvarig torka regn börjar falla, vegetationen får nytt lif och kolibrifåglarne återkomma — gudens »ankomst-fest», erinrande om »adventet» i kristna kyrkan — i slutet af juli efter regntidens slut samt vid vintersolståndet för den återkommande solen efter den kalla och dystra årstiden. Denne gud var således landets sol, som tänktes dö för att återuppstå igen. Då han gick bort, gaf han vika för sin bror Tezkatlipoka — ett namn, som betyder »den lysande spegeln» — och denne gud var den kalla och ofruktbara årstidens gud; som kölden är regelbunden och lika för alla, förknippades föreställningen om den moraliska lagen med denne gud, som ansågs representera allmakten och fulländningen. För aztekerna var han den förste lagstiftaren och organisatören, civilisationens gud, och följaktligen var han en rival till toltekernas Kuetzalkoatl, som hade rykte för samma egenskaper. Tezkatlipokas bild hade drag af tjockhudingen tapiren, som hvarje morgon lämnar träsken; i sin hand höll han en rund guldspegel, hvari han såg allt, som människorna gjorde. Han

hade ingen undfallenhet för människorna, och det var han, som sände dem sjukdomar, hunger och död såsom straff för öfverträdelser af hans lagar (liksom Jehovah), och han framkallade ock ibland oenighet och krig för att bekämpa sina motståndare. Emellertid var han ej absolut oförsonlig, utan hans nåd kunde vinnas med böner och offer. Under det Uitzilopoktli var krigets och de yttre förhållandenas gud, var Tezkatlipoka rättvisans och den inre ordningens gud, och liksom den förre, så hade den senare ock samband med aztekernas legendariska historia, då han utmärker täflan mellan det aztekiska och det toltekiska elementet i Mexikos kultur, en täflan, som hufvudsakligen var synlig i denne guds strid mot Kuetzalkoatl.

Den från tidigare perioder bibehållne milde *Kuetzalkoatl* fick hos aztekerna, trots rivaliseringen, en hedersplats — en återverkan af toltekernas öfverlägsna civilisation. Denne gud, »den befjädrade ormen», framställdes i form af en orm, betäckt med fjädrar, och hans kult utvecklades ur en tidigare ormdyrkan; med tiden blef han liksom de andra gudarne antropomorf. Han var en *vindgud,* synnerligast personifierande ostvinden, som periodiskt blåser om våren från Atlantiska oceanen och medför fruktbringande regn samt grönska. Enligt de mytologiska traditionerna skulle den besegrade och försvunne guden återkomma, och då skulle han hämnas de förseelser segervinnarne begått. Som vi se, hade toltekerna liksom de flesta teologiska folk i Gamla världen sina profetior om en gudasänd »Messias»; och på sitt sätt gingo de i fullbordan, nämligen sålunda, att såväl de toltekiska prästerna som aztekernas kung Montezuma trodde, att den öfver Atlanten kommande spanske eröfraren Cortez och hans följeslagare voro sända af den väntade guden, om ej Cortez rent af vore guden själf! Den vidskepliga förskräckelsen lät infödingarne benämna spaniorerna *teules,* d. v. s. »*guda-varelser*».

Kuetzalkoatls kult var, som sagdt, vida mildare och humanare än aztekernas; han var en gudomlig präst, hvilken gaf toltekerna nyttiga och visa lagar och institutioner; och som prästhierarkiens chef bar samma namn, fick legenden om honom skenet af historisk verklighet. Toltekerna styrdes fordom af en militärisk chef och ett religiöst öfverhufvud, Kuetzalkoatl, hvilka båda voro solens söner. Den senare var liksom prästerna, klädd i hvitt — hvarför ock de hvita europeerna ju voro hans folk — på hufvudet bar han en mitra (påfvemössa) och i handen höll han en skära.

Hela den sociala organisationen var hans verk och alla industriella konster hade han lärt toltekerna; han afvände dem från människooffer så mycket han kunde och föreskref blott offer af frukter och blommor; kriget afskydde ock denne milde gud.

I den mån som aztekerna gjorde sig till herrar öfver flertalet stammar i Central-Amerika, ökades antalet gudar i deras stat, och bland de större må följande särskildt omnämnas såsom karaktäristiska för dessa folks polyteism. Näst efter de tre nyssnämnda gudarne dyrkades regnets gud *Tlalok,* som bodde på höga berg, därifrån han sände skyar, lastade med regn, och som till sitt förfogande hade blixten och åskan; han var sålunda jämförlig med grekernas Zeus och torde ursprungligen ha varit den synliga himlen, hvilket ock framgår däraf, att han afbildades med blott ett öga midt i pannan, som otvifvelaktigt betydde solen. I hans kult spelade 4-talet en stor roll, då det betecknade de 4 väderstrecken för regnet, och detta är ursprunget till det hieroglyfiska *korstecknet* för Tlalok, som så ofta finnes på mexikanska minnesmärken, och hvarför detta, liknande +, kallades »lifsens träd» eller »fruktbarhetens träd». Fastän Tlalok först och sist var en gud för lifvet och

fruktbarheten, frambragte han dock äfvenledes sjukdomar, synnerligast sådana, som orsakades af köld och väta. Till maka hade han vattnets gudinna *Apozonallotl*.

Centeotl var åkerbrukets, men i synnerhet majsens samt barnafödandets gudinna, och hon framställdes (liksom egyptiernas Isis) ofta med ett barn, sonen *Centeotl*, i sina armar; ofta framställdes hon ock som en groda, fuktighetens symbol. Fann hon sig ej tillräckligt tirad, kunde hon i stället för öfverflöd sända hungersnöd och sjukdomar, hvarför hon måste blidkas med offer.

Bland de lägre gudarne omtalas mest följande:

Eldens gud var *Xiutekutli*, »årets herre», och detta namn gafs honom sannolikt därför, att elden å hvarje härd i alla tempel skulle på en gifven dag hvarje år släckas för att åter tändas med den eld, som gudens präster medelst gnidning af två trästycken under stor högtidlighet framkallade. Kärlekens gudinna var *Tlasolteotl*, ett namn, som, då det betydde »orenlighetens gudinna», utvisar, att man härmed afsåg endast den sinnliga driften. *Omakatl* dyrkades af de högre klasserna som glädjens gudinna. Jaktens gud var *Mixkoatl*, fiskets gud *Opoktli*, läkekonstens *Ixtlilton*, vinets gud *Tezkatzonkatl*, handelns gud *Jakatekutli*, guldsmedernas gud *Xipe*, väfnadskonstens gud *Nappatekutli*. I underjordens eller de dödas rike härskade *Miktlan*, som ursprungligen betydde »den nordiska trakten»; denna var för det varma centralamerikanska landets inbyggare obeboeligt och föreföll i deras fantasi som ett område, ständigt täckt af dimma och is och följaktligen ofruktbart eller m. a. o. som ett dödsrike. Småningom kom namnet att beteckna de aflidnas underjordiska hemvist och den här regerande guden kallades vanligen för »härskaren Miktlan»; han var, liksom hans hustru *Miktlanciuatl*, ovänligt stämd mot människorna och framställdes ofta (liksom Hel) i färd med att sluka ett barn.

Såsom synes, fanns ingen skarp, dualistisk gräns mellan goda och onda gudar i den mexikanska teologien, ty lifvets och ordningens gudar kunde ock, liksom upplösningens, sända olyckor, sjukdomar och död; sträfhet och grymhet utmärkte snart sagdt alla gudarne — liksom de mexikanska folken själfva.

Förutom gudarne i egentlig mening erkändes och dyrkades ock skyddsgudar, *tepitoton* eller »de små», d. v. s. penater eller förfädernas andar, samt onda genier, *tsitsimime*, som plågade och förföljde människorna. Bland dessa framstod i synnerhet ugglan såsom en synnerligen ond ande, hvarför det var ett ödesdigert järtecken att möta henne. Vulkanernas utkastade gnistor voro ock onda andar, själar af tyranner m. fl., som fientliga gudar utsände för att plåga folken.

Alla mexikanarnes *gudabilder* voro vederstyggligt fula, klumpiga och oproportionerliga; de synas ha härstammat från äldsta tiden, då konsten var i sin linda.

Ibland hindrades förfärdigandet af nya bilder med ädlare former genom järtecken, såsom skedde, då en kung ville en gång utbyta Tlaloks äldre staty mot en ny, hvilken dock splittrades af blixten, hvarför den gamla bibehölls såsom behagligare för guden själf.

Närstående bild af guden *Koaxtitli* (Fig. 212) gifver oss en föreställning om mexikanarnes gudabilder; hvad denne gud betydde är ovisst, men det synes, som om han sörjt för mat eller dryck, då han i sina klumpiga hän-

der håller ett kärl eller ett bröd, som han för till munnen. Hufvudbonaden liknar den som prästerna buro.

De mexikanska folken hade ingen bestämd gemensam lära om *världens skapelse*, utan härskade härom flera föreställningar, som voro mer eller mindre motsatta och oberoende af hvarandra. I allmänhet antogos emellertid flera skilda perioder, åtskilda af allmän tillintetgörelse, hvarför känslan af bristande ordning och stadga i skapelsen var vidt utbredd; och denna uppfattning anses förnämligast ha härrört från toltekernas präster, som voro mest intresserade af att underhålla tron på förändringar i gällande förhållanden. Somliga antogo fem suksessiva åldrar eller »solar»: jordens, eldens, luftens, vattnets och den nuvarande solens; men sannolikt är, att dessa blott äro olika traditioner om en föregående period, som genom någon naturrevolution är skild från den närvarande. Än berättas det därom, att gudarne fordom stredo mot jättar, som förtryckte människorna, och att allt lefvande omkom genom en ond ande, som borttog alla växter från jorden; än heter det, att människorna dödade jättarne, men att en fruktansvärd orkan slutligen ödelade allt, därvid människorna dels omkommo, dels förvandlades till apor; och än säger traditionen, att en Tlaloks gemål, vattnets gudinna, tillintetgjorde människosläktet genom en allmän öfversvämning därvid endast en man och en kvinna, Kox-Kox och Xochikuetzal undsluppo och räddade sig på en cypresstam, hvarmed de uppnådde berget Kolhua; enligt andra sägas de ha räddat sig i en båt jämte flera slags djur.

Fig. 212. *Koaxtitli, mexikansk gud.*

* * *

Föreställningarna om ett *lif efter detta* voro hos mexikanarne helt dunkla, och endast svaga antydningar till tron på belöningar eller straff ingingo däri. Man trodde, att flertalet aflidna kommo till *Miktlan, underjordens* härskare, och att lifvet här var en fortsättning af jordelifvet, hvarför de ock fingo med sig hvarjehanda redskap och förnödenheter. Att många af dessa föremål nedlades sönderbrutna i grafven, utvisar endast, att man ansåg, att äfven dessa borde vara döda eller försatta i samma tillstånd som de aflidne: deras själ eller skugga skulle följa de senares! På samma vis trodde mexikanarne ock, att djurens själ öfverlefde dessa efter döden.

En allmän folktro var vidare, att de döda hade att utstå åtskilliga svåra pröfningar och öfvervinna stora faror, orsakade af en jätteorm, en jättekrokodil, en fruktansvärd orkan o. s. v., hvarför de betäcktes med magiska pappersremsor till ett skydd eller respass; dessa aflämnades till Miktlan, då de döda äntligen framkommit till honom.

Liksom himlen hade nio afdelningar, så hade ock underjorden nio sådana, och genom alla skulle de döda vandra; de voro mörka och dystra, men eljest visste man intet därom; spår till åtskillnad i de dödas öde i underjorden fanns ej, utan troddes, att de efter att ha nått den nionde afdelningen insomnade i den eviga sömnen. Någon straffort var sålunda underjorden ej, och någon fördömelse väntade sig ingen.

Det fanns emellertid hos mexikanarne åtskilliga *paradis* för somliga — ett fåtal — af de aflidna. Regnguden *Tlaloks* »utvalda» kommo sålunda

till en i skyarne belägen, stor och vacker trädgård *Tlalokan,* där de njöto ständig vår och hälsa; desse utvalde voro sådana, som på grund af gudens vilja dött genom drunkning, blixtslag och sjukdomar, framkallade af väta; till dem hörde ock de barn, som offrats åt Tlalok. En allmän tro var, att alla, som offrats åt någon gud, blefvo ett med denne, lefvande i hans närhet ett lyckligt lif.

Ett än högre och mer eftersträfvadt paradis var dock *solens* eller, enligt somliga, *Vitzilopoktlis* hem; det var ock detsamma som *Kuetzalkoatls* »röda land». Dit kommo kungarne, de utmärktaste aristokrater, krigare, döda på slagfältet, samt fångar, offrade åt de himmelska gudarne; och detta långt bort i östern belägna himmelrike var en härlig lustgård med utmärkta jaktmarker, där man roade sig med lätsade strider (alldeles som i Valhall). Äfven kvinnor, döda i barnsäng, kommo till solens hem, churu i en särskild afdelning i väster. Efter fyra år kunde emellertid alla dessa saliga omvandla sig till skyar eller kolibrifåglar.

Å somliga ställen, som hållit sig fria från aztekiskt inflytande, såsom Tlaskala, trodde man, att chefer, höga aristokrater och präster blefvo vackra fåglar eller stjärnor efter döden, under det att de, som tillhörde lägre klasser, blefvo vässlor, skalbaggar eller andra ringare djur. Men belöningar eller straff tänkte man sig lika litet här som i Mexiko. Allmänt trodde man emellertid på en synnerligen ond ande, »den stora ugglan», som alltid rufvade på någon ogärning.

Kulten. Prästerskapet. Moralen.

Fornmexikanarnes kult var rik på ceremonier och leddes af väl organiserade prästerskap; den härskande religionens nationella och politiska natur samt de rikedomar, som krig och religiös ifver samlade i dessa prästerskaps händer, gjorde vidare, att talrika och storartade tempel kunde uppföras samt att prästernas makt blef oerhörd.

De mexikanska templen, *teokalli,* uppfördes vanligen i form af en stympad pyramid med afsatser — fyra, sex, nio eller flera — till hvilka trappor förde; deras grundplan hade så till vida en viss likhet med Babels torn. Öfversta afsatsen var en stor platform, hvarå fanns »offerstenen», huggen af ett stort stenblock, samt en eller flera gudabilder med eller utan smärre tempel (fig. 213).

Dessa teokalli voro således ej tempel i vanlig mening, utan kunde egentligen anses som ofantliga altaren.

Närstående teokalli i Cholula, som var 56 meter i höjd, var helgad Kuetzalkoatl, hvars tempel var vida större än de aztekiska gudarnes.

I hela mexikanska riket fanns på spanska eröfringens tid ett ofantligt antal teokalli — 80,000, säges det.

I själfva hufvudstaden Mexiko antager man, att det fanns 2,000, och somliga voro särdeles vidsträckta och storartade. I synnerhet slogos spanioerna med förvåning öfver den praktfulla hufvudteokallin (fig. 214) i stadens midt, omgifven af en mängd tillhörande byggnader för prästerna, förvaringshus för redskap till festerna, torn, kapell m. m. Den hade uppförts 32 år förut på den plats, där en äldre teokalli stått allt ifrån stadens grundläggning, och ett oerhördt antal krigsfångar — somliga uppgifva 80,000, andra 62,000 och åter andra 20,000 — offrades vid dess uppförande för att begjuta grund-

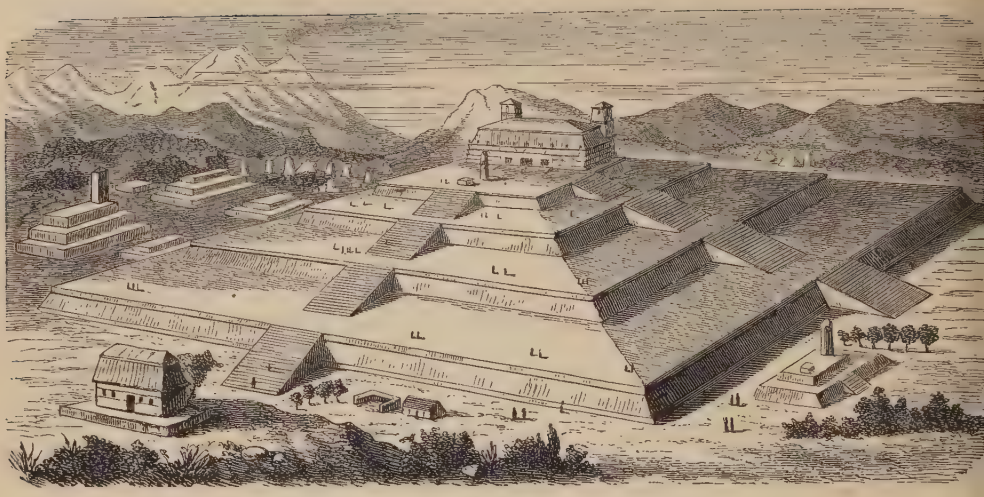

Fig. 213. *Mexikansk teokalli i Cholula.*

murarne med människoblod. Dess längd var 125 meter, bredd 100 meter och höjd 28 meter, och den utgjordes af 5 terrasser öfver hvarandra; på den öfversta terrassen fanns offerstenen samt Uitzilopoktlis och Tezkatlipokas tempel. Innanför porten reste sig ett pyramidformigt monument med en utomordentlig mängd dödskallar, som beräknades ha uppgått till minst 136,000 och hade tillhört fångar, offrade af aztekerna allt ifrån stadens grundläggning; ett stort antal skallar fanns dessutom i ett par mindre torn.

Mexikanernas kult omfattade icke mindre än ett 40-tal religiösa *fester*, frånsedt de talrika familje- och lokal-festerna, och folket var alltid högeligen intresseradt därför. Vissa ceremonier ingingo nästan ständigt i alla: fastor, danser, dekorationer med grönt och blommor, rökelse, processioner, offer af födoämnen och de oundgängliga *offren af människor* med skilda grader af gräslighet. Visserligen sökte Kuetzalkoatls prästerskap inskränka dessa senare, men aztekernas passion därför var obotlig.

Intet folk på jorden har på ett så utomordentligt vis hängifvit sig åt människooffer som aztekerna. Dessa offer kommo här i vidsträcktare bruk först i början af 14:de årh. e. Kr., eller ungefär 200 år före eröfringen af spaniorerna, och voro i fullt flor då denna utfördes.

Anledningarna voro af flera slag: vid en rik mans begrafning offrades en skara slafvar för att tjäna honom i det nya lifvet, de stora tempeloffren anställdes af högre religiösa skäl, för att blidka gudarne o. s. v.

Vanligaste sättet att förrätta människooffer var att medelst en knif af obsidian (naturlig glassten) öppna brösthålan och därpå utslita det klappande hjärtat för att kastas för den guds fötter, som skulle blidkas, eller för att förtäras af prästerna.

Det utsedda offret betraktades redan i lifvet såsom utgörande en del af gudomens substans, hvarför det fick dennes namn och utstyrsel, behandlades med den största vördnad, förplägades på det rikligaste o. s. v.; man åt ock dess kött för att bli delaktig af gudomen själf, hvarför mexikanarnes kannabalism var ett *sakrament*, grundadt (liksom lutheranismens nattvardslära) på föreställningen om *konsubstantiation*. Ibland gjordes en gudabild af deg samt

blod af offrade barn, hvarpå en präst sköt en pil mot densamma och utdelning af den sönderstyckade bilden ägde rum bland dem, som åstundade att tillägna sig gudens egenskaper.

Fastän krigsfångar voro de, som mest offrades åt gudarne, brukade man ock åt somliga gudar, synnerligast regnguden Tlalok, offra små barn, som ej än kunde gå; de betäcktes med blommor och dyrbara stenar, pappersvingar sattes på dem, för att de skulle kunna flyga till gudens boning, och så drogos de i stor procession genom staden vid trumpeters ljud. Folket kunde ej återhålla sina tårar vid detta ohyggliga skådespel, men om barnen själfva gräto mycket, var detta ett godt tecken; Tlalok skulle då sända mycket regn! Barnen dödades äntligen dels framför gudens bild, dels på ett berg, som ock ansågs som hans bostad, och andra dränktes i en sjö.

Offren till eldens gud verkställdes med fasaväckande grymhet: slafvar och krigsfångar fördes under dans till ett stort bål, därå de kastades, prästerna bevakade dem helt lugnt under deras kval, och innan de utandats sin sista suck, drogos de till hälften förbrända medelst stora krokar ur elden för att läggas på offerstenen, där aflifvandet förrättades genom utslitande af hjärtat. Under tiden sjöng och dansade folket å tempelgården. Vid skördetiden offrades åt jordgudinnan de största fångarne genom att krossa dem under stora stenblock för att sålunda lämna henne ersättning för hvad hon gifvit.

Fig. 214. *Ingången till Hufvudteokallin i Mexiko,* återkonstruerad.

Under det andra folk, som på tidigare stadier anställt människooffer, utdömt sådana med stigande civilisation, tilltogo de hos aztekerna med tiden trots deras utveckling i öfrigt, då deras *vidskeplighet* ej minskades med det materiella framsteget, utan de trodde, att ju mer som offrades, desto mer skulle gudarne visa sig gynsamma. En äldre historiker, Torquemada, har uppgifvit, att 20,000 människor årligen offrades i mexikanska riket och ungefär 2,500 i staden Mexiko; äfven om man har skäl att minska siffrorna, lider det intet tvifvel, att antalet af årliga offer i riket var oerhördt och uppgick till många tusen. Följderna af detta offrande voro också, att ständiga krig måste föras med grannfolken för att erhålla tillräckligt med fångar. Aztekerna, som voro ett krigare- och prästfolk, hatades för den skull djupt, och detta hat äfvensom det förtryck, hvari menige man i Mexico lefde, kom Cortez synnerligen väl till pass vid hans eröfring af Montezumas rike.

* * *

Hvarje gud hade sitt särskilda *prästerskap,* som var synnerligen talrikt; hufvudteokallin i Mexiko räknade sålunda ej mindre än 500 präster. Hierarkien var väl organiserad och dess högste ledare voro bland statens främsta ämbetsmän. Styrelseskickets *teokratiska* natur framgår däraf, att kungarne ofta tillhörde eller hade tillhört prästerskapet; de gynnade ock detta i hög grad samt sökte hindra alla stridigheter mellan detsamma och den världsliga makten. På tidigare stadier hade teokratien varit än mera fullständig, då titeln *Topiltzin,* »den vördnadsvärda spiran», ursprungligen utmärkte såväl det militära som det prästerliga herraväldet; slutligen utmärktes blott det senare därmed.

Också hade krigsguden Uitzilopoktlis präster af denna anledning alltid öfverhärskapet öfver andra prästerskap, och dess chef var tillika hela det mexikanska prästerskapets påfve. I denna korporation ingingo medlemmar af de högsta familjer i staten, synnerligast den regerande dynastien. Det andliga öfverhufvudet kallades officiellt »ärevördige öfvervakaren af mexikanska heliga tingen»; han skulle utnämnas af de två näst högsta prästerna, men i själfva verket valdes han af fursten, hvars första rådgifvare han var.

Denne påfve hade dock en rival i Kuetzalkoatls öfverstepräst, ehuru denne ej hade den förres myndighet; han lefde mestadels innesluten i sin helgedom, som han blott lämnade på monarkens begäran vid viktigare tillfällen för att gifva råd

Den mexikanske påfven hade dock en vikarie hos monarken, och under denne stod närmast en vikarie bland folket, hvilken skulle öfvervaka skolorna och klostren; efter denne kommo i hierarkien präster, som reglerade kalendern och festerna, andra, som organiserade ceremonierna och åter andra, som upprätthöllo ordningen i templen, författade hymner, underhöllo altareldarne, ledde offren och processionerna o. s. v., och för allt detta funnos de noggrannaste regler. Alla högre präster skulle ha tagit examen i särskilda skolor, och innan de tillträdde sina ämbeten, skulle de högtidligen smörjas, hvarigenom de erhöllo en gudomlig natur (liksom »Herrans smorda» bland judar och kristna), och smörjelsen skulle vara barnblod. Somliga voro präster på lifstid, andra blott för en tid eller tidtals och utöfvade eljest andra yrken, synnerligast krigareyrket.

Det mexikanska prästerskapet var på det hela taget utmärkt för nykterhet

och dystert, för att ej säga grymt allvar, hvilket stämde öfverens med deras kallsinniga människoslaktande, och kan således jämföras med den kristna inkvisitionens prästerliga bödlar. Det långa oklippta håret insmordes ofta med de offrades blod, hvarför en rutten stank omgaf dem. Barn, som skulle bli präster, började uppfostras därtill från 7:de året, underkastades en sträng disciplin med fastor, skärningar i tungan, öronen, benen o. s. v.; för att fullborda förberedelserna skulle lärjungen senare, liksom trollkarlarne hos indianerna, tillbringa en viss tid i ensamhet i bergen.

Somliga präster, såsom Kuetzalkoatls, aflade kyskhetslöfte.

Gudarnes kult var ständig, hvarför talrika präster behöfdes för att aflösa hvarandra; fyra offer om dagen och fyra om natten anställdes till solen, och midt i natten skulle hymner sjungas. Före alla fester höllo prästerna fasta, och ibland skulle hela folket fasta. Vissa toltekiska präster voro fullständiga asketer och ålade sig de strängaste späkningar, hvarför de ock åtnjöto den största vördnad, ja betraktades som öfvernaturliga väsen.

Det fanns hos mexikanarne en hel prästvetenskap för spådom och därpå grundade reglerande af samhällslifvet.

Förutom aztekernas vanliga *solkalender,* inrättade deras präster en annan kalender, som de kallade »*månräkning*» för sin enskilda räkning för att genom ett särskildt mysterium öka sin oerhörda makt öfver folket; den utgjordes af två periodiska serier på 13 taltecken samt 20-dag-hieroglyferna, hvartill fogades en tredje serie, som omväxlade med de förra för att få tidräkningen att gå ihop. På prästernas tabeller förekom ofta 13-talet, som var ett mystiskt tal. Med tillhjälp af denna kalender förde prästerna sina egna anteckningar, reglerade de festerna och offertiderna samt gjorde alla *astrologiska* beräkningar, som här, liksom öfverallt fordomdags, utgjorde en viktig gren af astronomien och lågo till grund för hela det mänskliga lifvets ordnande. I synnerhet var angifvandet af lyckosamma och olycksbringande dagar (= romarnes »fasti» och »nefasti») af största betydelse. Ingenstädes sattes en så blind tro till astrologiens drömmar som i Mexiko.

I många tempel funnos ock *orakler,* och prästerna sökte tecken på gudarnes vilja genom granskning af offrens inälfvor samt vissa fåglars beteende (liksom romarnes augurer). De togo ibland sin tillflykt till ekstasen och visste att försätta sig i detta tillstånd genom berusande drycker.

Spiritistiska föreställningar om vissa gudars, synnerligast Tezkatlipokas »materialisation» förekommo ock: vid denne guds »advents-fest» vid årets slut stadfäste prästerna den eljest osynliges nedstigande bland människorna i de *fotspår* å en med mjöl beströdd matta, som en viss dag syntes — alldeles som mjölmärkena af det nutida »mediet» Slades händer och fötter!.

Liksom buddhismen och katolicismen, hade den mexikanska religionen sina *kloster* med ty åtföljande asketism, och målet var väsentligen att försona sig med gudarne samt gagna det allmänna bästa. Klostren voro nämligen ofta uppfostringsanstalter för ungdomen; men dessutom funnos särskilda afsöndringskloster för självplågande asketer för att bättre närma sig de gudar, som voro fientliga mot mänsklig lycka.

Alla gossar af fria föräldrar skulle lefva i kloster 3 års tid och fingo här undervisning i hieroglyferna, räkning, tidsbestämmelser, nationella berättelser, hymner och tempeltjänst, hvarförutom de användes till en mängd sysslor i helgedomarne; gymnastik ingick ock i klosteruppfostran. Äfven eremiter och tiggarmunkar funnos.

Flickorna skulle liksom gossarne uppfostras i kloster, där de lärde kvinnliga sysselsättningar, fingo sy, väfva och brodera gudabildernas prydnader och prästernas dräkter samt tillverka de sakramenterliga kakorna, som användes vid de stora högtiderna. Deras lefnadsordning var sträng: de skulle i tur väckas tre gånger om natten för att underhålla rökelsen, som ständigt brann framför gudabilderna, samt aflägga kyskhetslöfte, och bröts detta, straffades de med döden (de påminde därför om de vestaliska jungfrurna i Rom). Vid 15 års ålder lämnade de klostret för att gifta sig eller ock kvarstannade de för att ägna sig åt religionen och blefvo sedan nunnor, klosterföreståndarinnor eller *prästinnor*, som hade att sörja för lägre sysslor i kulten.

* * *

Vissa sakrament, motsvarande *dop, kommunion* (nattvard), *syndabekännelse* och *aflösning,* funnos hos mexikanarne.

Dopet var egentligen en exorcism eller besvärjelse af onda andar (hvad det ock är i vissa kristna kyrkor, t. ex. den danska statskyrkan än i dag). Astrologprästerna rådfrågades härvid om de lämpligaste tiderna; vattenbegjutning företogs under uttalande af vissa böne- och besvärjelseformler, barnet fördes rundt kring huset, föreställdes för husgudarne, fick sitt namn o. s. v., hvarpå en fest firades med släktingar och vänner.

Flera slag af kommunion funnos, såsom redan förut antydts vid skildringen af gudarnes kult; en djupt rotad föreställning om möjligheten af införlifning med gudomen — *konsubstantialitet* — fanns hos mexikanarne, liksom fallet är med många andra barbariska och vilda folk. Kommunionen bestod i förtärandet af en bit af deg-statyer af gudarne, som i allmänhet gjordes med tillblandning af barnblod, eller af ett stycke kött af de människor, som offrades åt gudarne.

Syndabekännelse brukades för att vinna nåd af de gudar, hvilkas vilja man förolämpat genom olydnad, och prästerna använde detta medel med mycken fördel för att befästa sin myndighet. I synnerhet förekom syndabekännelsen i förening med de förfärliga människooffren åt rättvisans gud Tezkatlipoka, men den användes ock inför vällustens gudinna Tlakolteotl samt glädjens gud Omakatl. Efter vederbörlig syndabekännelse meddelade prästerna aflösning och ålade botöfningar, om felen varit svåra, hvarigenom botöfvaren befriades från hvarje borgerligt straff.

Med samvetsförebråelser tyckas syndabekännelsen, aflösningen och botöfningen ha haft föga samband, dessa medel användes uppenbarligen till stor del såsom lämpliga åtgärder för att, såsom alltid på lägre stadier, innan de etiska begreppen utbildats, med teologiens skrämsel upprätthålla samhällsordningen. En af de fransiskanermunkar, som först kommo med de spanska eröfrarne till Mexiko, pater Sahagun, har sålunda omtalat, att ett stort antal omvända infödingar kommo till de kristna klostren, då de begått någon förbrytelse (mord, äktenskapsbrott o. s. v.), för att bikta sig och göra bot, hvarpå de voro angelägna om att få en biktsedel, då de trodde, att uppvisandet af denna skulle, liksom fordom, befria dem från straff, om de blefve anklagade för det begångna brottet!

* * *

Trots all råhet i mexikanarnes religion kan ej nekas, att den i jämförelse med kringboende vildars åskådningar betecknade ett framsteg i *moraliskt* afseende, ja att i vissa fall en hög moral förkunnades däri. Tezkatlipoka och Kuetzalkoatl innebära sålunda ett högtidligt erkännande af de sociala bandens helgd, plikten att lyda lagarne, känslan af det rätta o. s. v., och omsorgerna om ungdomens uppfostran, om fattiga och om sjuka utvisa vidare en ej obetydlig moralisk odling. Men däraf följer dock ej, att en högre moral besjälade nationen, och det lider intet tvifvel, att åtskilliga förnedrande laster voro allmänna såväl bland prästerskapet och munkarne som bland folket, hvarom lagstadgandena däremot bära vittne. Befintligheten af dessa lagstadganden åter visar, att samhällets ledare åtminstone sökte sprida en högre sedlighet, och härför tala ock föreskrifterna om nykterhet och fasta för somliga. Anmärkas bör emellertid, att prostitutionen var en helt naturlig sak. Visserligen voro de gräsliga människooffren ägnade att förkväfva mänsklighetskänslan, fastän tron på ett lif efter detta lofvade en ersättning åt de olyckliga offren för vidskepelsen.

Bland de mexikanska folken saknades ej tendens till en högre andlig utveckling; de jämförelsevis högt stående tezkukanernas kung Nesahualkoyotl blef nämligen ledare af en *reformatorisk rörelse* i 15:de årh. på samma gång han i hög grad befordrade konster och studier. Själf var han skald och utmärkte sig för sträng rättvisa — så att han t. o. m. lät döda fyra söner till straff för sedeslöshet — samt visade mycken välvilja mot de svaga och olyckliga. Han förbjöd, så mycket han kunde, människooffer i sitt rike och hade nog karaktär att ej eljest gynna »fädernas tro», då han ej hyllade den, utan bekämpade i stället afgudadyrkan samt lät bygga ett tempel i nio afsatser utan några gudabilder. Somliga anse, att denne filosof-kungs reformation gick i monoteistisk riktning, under det andra anse, att hans kult gällt solen. Hans regering var lång och lycklig, men efter hans död, 1472, fingo aztekerna öfverhärskapet, och deras religion vann snart allmännare insteg i Tezkuko.

Kristna missionen i Mexiko.

Mexikos första kristna missionärer kunde (liksom de, hvilka först kommo till Tibet och lärde känna Lamaismens kult) ej annat än i mexikanarnes religion se ett *verk af djäfvulen* på grund af de många likheterna i yttre afseende med kristendomen: djäfvulen och hans änglar hade låtit under förklädnad tillbedja sig här, och för att trygga sitt herravälde hade han med sina mörka läror blandat åtskilliga bibliska sanningar och efterapat flera religionsbruk i den kristna kyrkan!

Efter eröfringen samt den därmed sammanhängande utrotningen af nästan hela aristokratien, döptes på kort tid flera millioner infödingar till s. k. *kristna*. Men den gamla tron satt kvar i sinnena, missionärerna använde ofta spöstraffet för återfallet till afgudadyrkan. Senare, efter 1570, infördes inkvisitionen och bålet för bestraffning af affall, och hundratals mexikaner brändes allt emellanåt på en gång för förfädernas tro, hvarför det förskräckta folket undrade, om de kristnas gud verkligen var mer medlidsam än Uitzilopoktli eller Tezkatlipoka?

Följden af hela denna »omvändelse» har till sist blifvit, att få kyrkor stått så lågt som den mexikanska och att folkundervisningen numera är så

vanvårdad, väsentligen genom prästernas djupa okunnighet, att »tre fjärdedelar af hela befolkningen ingen aning har om, att a-b-c finnes till i världen» (Th. Armin). Mångenstädes fortlefver ännu den forna vidskepelsen, som prästerskapet ej kan bekämpa; sålunda fruktar mångenstädes infödingen *Ehekate*, den »onda vinden», en skadeande, som huserar i vattnen, och spelar totemismen ännu en stor roll hos somliga stammar, som tro på inflytandet af *nagual*, som väsentligen är detsamma som totem. Ett mot katolska kyrkan fientligt sinnadt förbund finnes, som hyllar *Nagualismen* och som i hemlighet följer de forna toltekiska plägsederna, bl. a. genom att ställa horoskop vid barns födelse och gifva dem namn efter den gamla kalendern, hvarvid man brukar taga något blod från barnets öra eller tunga. Därmed har man ock för afsikt att tillintetgöra verkan af det kristna dopet. I hemlighet bära de infödda namn af ett djur, under hvars inflytande de blifvit födda och hvilket de kalla sin *nagual*; skulle detta djur såras eller dödas, så erfar äfven den därefter uppkallade smärtan af såret och dör med sin nagual. De tro, att trollkarlar stå i omedelbar förbindelse med detta väsen och därigenom erhålla öfvernaturlig makt, förmå efter behag förvandla sig till naguals gestalt, i ett ögonblick kunna ila genom de största sträckor, osynliga bevittna fienders rådslag, döda och uppväcka människor o. s. v.

Kolumbia.

Muiskafolkets polyteism.

Icke blott i Mexiko och andra stater i Central-Amerika, utan ock i Kolumbia samt Peru i Syd-Amerika utvecklade sig polyteistiska religioner självständigt ur föregående fetischism. I Kolumbia framstodo tre städer, Tunja, Sagamozo och Bogota, som medelpunkter för en viss bildning, utmärkt af denna högre religiösa utveckling, under det deras områden voro omgifna af landsträckor, bebodda af vildar. Deras befolkning, kallad *muiskas* (= människorna), lefde ett oberoende lif ännu i början af 16:de årh. och hade ett ordnadt samhällsskick. Den befann sig icke desto mindre i stenåldern, då den hvarken kände koppar, tenn eller järn, utan gjorde alla vapen och redskap af sten, lera eller trä; guld fanns emellertid och däraf gjordes mynt och prydnader, och tillgången därpå var så stor, att efter spaniorernas eröfring i början af 16:de årh. ryktet utspreds om ett guldland, *Eldorado*, någonstädes i Amerika, där allt, tempel, hus, husgeråd m. m. vore af guld, hvilket ock lockade en mängd människor i Europa att söka lyckan här.

Liksom alla civiliserade amerikanska folks religioner var muiskas' väsentligen en soldyrkan, fast en mängd gudar funnos; efter solen, *Bochika*, fick dess maka månen, *Chia*, den högsta dyrkan, och därefter kommo regnbågen, elden, klippor, floder, sjöar, träd m. m. i den gudomliga hierarkien, som sålunda visar sig vara framgången af fetischismen. Muiskas dyrkade ock gränsguden, väfkonstens gud, åkerbrukets gud, vinets gud m. fl. Åt alla dessa gudar anställdes offer af ädelstenar, guld, djur m. m., och somliga fordrade regelbundet människooffer; på solgudens stora fest hvart 15:de år offrades alltid en yngling, kallad *Guesa*, som flera år på förhand invigts därtill och som gjordes till guden själf, hvarför han under de år, han uppfostrades i än det ena, än det andra af soltemplen, fick gudomliga hedersbety-

gelser. Då den stora festdagen var inne, fästes Guesa vid en pelare och dödades med pilar, hvarpå hjärtat utslets och blodet uppsamlades i skålar. Palatsen för landets styresmän uppfördes ofta öfver offrade flickor, som blidkandet af de underjordiska gudarne kräfde.

Som medlare mellan gudarne och människorna tjänstgjorde talrika *präster,* som togos ur de högsta aristokratiska familjerna och erhöllo en sträng uppfostran i kloster. Från barndomen måste de utföra tröttsamma arbeten, under det de blott fingo en klen kost; ofta måste de vaka, blefvo skurna i huden och underkastades åtskilliga andra asketiska öfningar. De lefde alltjämt som asketer, sofvo föga (tuggade koka för att hålla sig vakna), lefde i celibat, talade litet.

Prästerna hade en särskild kalender för gudstjänsten, för bestämmande af gynnsamma tider för alla viktiga förrättningar m. m., hvarigenom de visste att underhålla och öka sin myndighet.

Styrelseskicket var *teokratiskt* på absolutismens grundvalar och allt var noggrannt regleradt medelst lagar. Strafflagen var ytterst sträng, och straffen gingo alltid ut på att låta fursten draga den största möjliga nytta af deras tillämpning. Våldföring, äktenskapsbrott och onaturliga laster straffades med döden; tjufvar straffades med utstingande af ögonen samt afskärning af näsa och öron; de, som voro fega i krig, dömdes att för framtiden bära kvinnokläder.

Peru.

Peruanernas polyteism. Inkas-dynastien; Manko-Kapak.

Fornperuanerna lefde liksom föregående amerikanska folk i det vilda tillståndet, till dess högre polyteistiska religioner uppstodo bland dem, synnerligast tills härskaresläkten *Inkas* införde en högre kultur; de voro kannibaler, åto sina krigsfångar, dyrkade en mångfald fetischgudar: växter, djur, berg, stenar, strömmar, sjöar o. s. v. och synas ej haft förfädernas kult. Inkassläkten var emellertid ej, såsom man länge trott, Perus första civilisatoriska element, ty före dess uppträdande — omkring år 1000 e. Kr. — funnos andra, såsom synes af äldre hieroglyfiska inskrifter, tempel m. m. »Andernas tempel», beläget nära sjön Titicaca, var uppenbarligen en religiös medelpunkt före Inkas.

Då Peru eröfrades af dem, funno de vidare bland andra storartade byggnader ej långt från det nuvarande Lima ett tempel, som ej innehöll någon bild eller någon synlig symbol af en gud; det var upprest till ära för en osynlig och hemlighetsfull gudom, som de äldre, oss okände inbyggarne kallade *Paka-Kamak* eller Världens Skapare (af de fornperuanska orden *Paka* jorden och *Kamak* skapare). Detta tempel, hvars dörrar voro af rent guld med inlagda ädelstenar och som i prakt öfverträffade Inkas' tempel, ville desse ej förstöra, utan de nöjde sig med att vid sidan däraf uppföra ett tempel till Solen, för hvars kult de så småningom vunno det äldre folket. Af politik voro Inkas fiender till skrifkonsten, och det säges, att en af dem lät bränna en lärd, som skall ha uppfunnit ett alfabet.

Grundläggaren till Inkas-dynastien, Manko-Kapak (f. i 10:de årh. f. Kr., d. 1062), som anlade den gamla hufvudstaden Cuzco, var grundläggaren af den peruanska staten i egentlig mening. Han var en fullständig teokrat, undervisade männen i åkerbruk och hvarjehanda konster, gaf staten en jäm-

förelsevis ren religion samt en social och politisk organisation; hans hustru Mama Oglo, som ock framställes såsom hans syster, lärde kvinnorna att sy, spinna och väfva.

Manko-Kapak, som först framträdde vid sjön Titicacas stränder, tillkännagaf för de här boende stammarne, att han och hans hustru voro barn af Solen och sända af denna gudom för att upplysa folket. Manko-Kapak var därför ej blott deras öfverstepräst, utan ock deras patriarkaliske härskare. Sedan han under en fyrtioårig regering gifvit sitt folk lagar och genomfört en social organisation, »uppsteg han till sin fader, Solen». I själfva verket voro namnen *Manko Kapak,* som betyder »den mäktige mannen», och *Mama Oglo* benämningar på solen och månen såsom gudomar; namnet *Inka* betyder »härskare» och antyder likaledes den ifrågavarande dynastiens maktställning. Inkas blod betraktades såsom rent, och ingen oren blandning med främmande blod tilläts därför, hvarför dynastien, som ju hade gudomlig myndighet, höll sig skild från nationen i öfrigt såsom en teokratisk härskarekast.

Manko Kapak kallade sig »Solens son» och införde i Cuzco dyrkan af solen och månen såsom statskult, och härifrån spriddes densamma snart i hela Peru, undanträngande äldre religioner. Cuzcos högre civilisation gaf dess solkult ett högt anseende öfverallt och förlänade dess prästerskap det största inflytande. Med tiden fick detta prästerskap högsta rangen bland de olika klasserna och kom att utgöra den verkliga ledningen af samhället; på så vis blef dess öfverstepräst landets absolute härskare, och denne utöfvade sitt välde genom talrika ämbetsmän och en stor här.

Alltifrån Manko-Kapak till dess att Peru eröfrades af spaniorerna i 16:de årh. styrdes landet af 13 Inkas, som småningom utsträckte sitt herravälde öfver det ena angränsande riket efter det andra, så att den peruanska staten slutligen blef ett synnerligen vidsträckt rike; ibland förenades främmande folk därmed med vapenmakt, ibland införlifvades de på fredlig väg genom samtycke. Flera af dem hade visserligen förut inkommit i det bofasta stadiet och ernått en viss kultur, men det var först genom Inkas' politiska statskonst, som alla dessa spridda härdar för civilisation leddes till en gemensam verksamhet för en högre kultur.

* * *

Peruanernas religion under Inkas bestod icke blott af den regerande dynastiens statskult, utan ock af åtskilliga äldre polyteistiska kulter hos underkufvade stammar samt kvarlefvor hos de lägre klasserna af en fetischistisk naturdyrkan. Förhärskandet af *Solens* samt makan *Månens* kult visade sig emellertid på allt sätt, i plägseder, fester o. s. v.; oftast voro sålunda de peruanska husen uppförda med framsidan åt öster, så att invånarne hvarje morgon kunde hälsa Solen alltifrån dess uppgång. Solens bild i templen var en stor guldskifva, föreställande ett människoansikte, omgifvet af en strålkrans, och denna skifva var så uppställd, att den emottog den uppgående solens strålar, hvilka därvid återkastades med utomordentlig glans. Månens bild var en silfverskifva, likaledes föreställande ett människoansikte; i denna gudoms kult spelade silfret samma rol som guldet i solens.

Dessa högsta gudar hade sina tjänare, som ock åtnjöto stor vördnad, och främst bland dessa dyrkades *regnbågen* — framställd meddelst guldskifvor — hvilkens tempel gränsande intill Soltemplet. Planeten Venus dyrkades som solens page; därefter kommo plejaderna i gudahierarkien; andra stjärnor

voro mångudinnans hofdamer; kometerna ansågos som förkunnare af gudarnes vrede. Himlens eller blixtens gud var ock underordnad Solen och fruktades mycket.

Bland gudar, som dyrkades sedan äldre tider af underkufvade stammar, men hvilkas kulter Inkas' kloka politik ej undertryckte, utan i stället införlifvade i sin gudakrets, förtjänar särskildt nämnas vattenguden, *Virakocha,* fruktbarhetens symbol, jämte hans gemål regnet, samt *Paka-Kamak,* eldens eller den lifgifvande värmens gud. För folken i trakterna kring Lima var denne gud alltid en civilisationsgud, hvilken lärt människorna konster och handverk, och alltjämt meddelade han sig med dem genom orakler; en viss mystifikation omgaf denne osynlige gud, och somliga ha t. o. m. velat göra honom till monoteistisk gud, ehuru skäl därför saknas. Af de peruanska legenderna framgår, att täflan länge ägt rum mellan solguden i Cuzco och dessa äldre gudar, hvarför Inkas slutligen af politik använde en försoningsmetod genom läran om en gudomlig trefaldighet, bestående af tre söner till Solen: Virakocha, Paka-Kamak och Manko-Kapak. Under det sålunda de båda förstnämdas kulter stadfästes såsom rättmätiga, förbehölls Manko-Kapak styrelsens och undervisningens funktioner.

Folk-fetischismen framgick af dyrkan af alla möjliga naturelement: jorden hade sin kult i grottor, och många af dessa lämnade orakler; stenar voro föremål för dyrkan, synnerligast i sammanhang med eldsdyrkan eller eldgöringskonsten medelst flinta; djurdyrkan var allmän, och i synnerhet voro ormar föremål för vördnad; på kusterna dyrkades hvalfiskar och hajar. Vissa växter, synnerligast näringsväxter, såsom majs och potatis, fingo ock religiös dyrkan.

En särskild uppmärksamhet förtjänar peruanernas tro på *urtyper* i himlen för hvarje *djurart,* eller föreställningen att stjärnor voro artgudar, som gifvit upphof till alla djurslag — såsom förut framhållits i framställningen af polyteismens ursprung och väsen.

Peruanerna trodde vidare på illvilliga andar, troll o. s. v. samt på skyddsandar; de bland desse, som ansågos såsom stam-penater eller heroer, erkändes af Inkas och fingo ofta gåfvor af dem. Ofta gällde en i kommunen uppställd sten som bostad för en gemensam skyddsande, och det förnämsta stenslaget härför var alltid meteoriter eller blixtstenar.

Peru saknade ej sina *tviflare,* t. o. m. bland själfva Inkas; sålunda sade en af desse, Tupak Jupankvi (i 15:de årh.), att han ej kunde tro, att Solen gjorde allting, ty mycket sker, då Solen är borta, och ej heller, att Solen vore ett lefvande väsen, ty den skulle då bli trött af den ständiga gången, utan ville han antaga, att solen vore en viljelös kropp, som ständigt genomlöper samma bana. En annan Inka, Virakocha, nekade afgjordt Solens gudom och en tredje Huajna-Kapak (i början af 16:de årh.) hyste likaledes helt rationalistiska åsikter, förmenande, att det torde finnas en herre högre än Solen, som befallde denne att ständigt gå samma väg utan att hvila sig eller efter egen vilja kunna ändra sitt lopp.

Prästerskapet. Kulten. Moralen.

Inkas' statsystem var en *teokratisk kommunism,* ledd af monarker, som följde kloka politiska principer och stiftade orubbliga lagar. Dessa voro egentligen klosterregler, och man skulle kunna kalla hela Peru ett ofantligt kloster, där

lydnad mot öfverheten och dödandet af all individualism utgjorde grundvalen. Inkas voro prästkungar och fingo ej blott efter döden, utan ock i lifvet gudomliga hedersbetygelser; en tredjedel af rikets jord tillhörde den regerande Inka, en tredjedel Solen, d. v. s. prästerskapet eller templen, under det folket rådde om en tredjedel såsom gemensam egendom; genom detta system, hvartill hörde medborgarnes plikt att turvis arbeta för Inka och prästerskapet, kunde statscheferna förebygga hvarje rivalitet och hvarje fri utveckling af kraftiga individer inom andra klasser. Till Inkas' och prästerskapets företrädesrättigheter hörde uteslutande besittning af lamahjordarne samt guld- och silfvergrufvorna, hvarigenom all rikedom i egentlig mening kom i deras händer. Olika dräkter särskilde den regerande Inka från andra medlemmar af Sol-familjen samt desse från de adlige eller *Kurakas*; liksom solen ej vidrörde jorden, så skulle ej heller Solens son göra det, hvarför han alltid bars i bärstol. En mängd andra regler och ceremonier funnos till stärkande af Inkas gudomliga myndighet: ingen fick träda inför honom med skor på fötterna — dessa vidrörde ju jorden — och ögonen fingo ej vid audiensen vara fästa på honom — ty ingen kan se på solen! Ödmjukheten drefs så långt, att då Inka nös eller spottade, en af hans hustrur räckte fram sin hand för att tjäna som näsduk — en sed liknande Kolumbia-härskarnes, att nämligen en af statens högsta ämbetsmän vid dylika tillfällen vördnadsfullt upptog upphostningen i en näsduk.

Inkas härskade sålunda af »gudomlig rätt», och deras statssystem var en typ af *konservativ teokrati,* att ställas vid sidan af egyptiernas och indiernas. Någon utveckling tillstadde denna ej, om den ock väl ägnade sig att under många århundraden upprätthållas, då inga rubbningar utifrån tillstötte.

* * *

Liksom det fanns flera olika religioner i Peru, så måste ock en mångfald *prästerskap* finnas, ja, vi måste ock vänta oss se *trollkarlar* och *trollkvinnor* tillfredsställa massans fetischistiska behof. Somliga förmenade, att de kunde genom besvärjelser påföra folk sjukdomar och död, andra förhäxade genom onda blickar. Trolldomen, som vederbörligen understöddes af ekstas och konvulsioner, tobak och koka m. m., förkastades emellertid af prästerna, fastän desse i äldre tider själfva begagnat sig däraf; men som den ej kunde utrotas på grund af rådande vidskeplighet, läto Inkas den bestå; endast beredandet af kärleksdrycker straffades såsom varande lifsfarligt. Till denna vidskeplighets fortvaro voro prästerna dock väsentligen själfva anledning, då de ingen upplysning gåfvo folket af fruktan för, att detta därigenom skulle bli högmodigt och hota statens bestånd. Egentlig undervisning fingo blott Inkas- och aristokrat-familjernas barn.

De verkliga prästerna, hvilka hade officiella funktioner, bildade ej någon sluten kast och användes ej blott för tempeltjänsten, utan ock i förvaltningen och hären, där de förnämsta af dem innehade de högsta platserna. Somliga voro präster för lifvet, andra blott för en viss tid; somliga voro gifta, andra lefde i celibat.

Öfver alla präster i riket stod en *påfve, Villak Umu,* som måste tillhöra Inkas-familjen och var näst den regerande Inka statens främste man; i själfva verket var den senare den egentlige öfversteprästen och han utnämde ock Villak Umu. Näst efter denne kommo i hierarkien Sol-templens

föreståndare, hvilka ock tillhörde Inkas-familjen, och under dem stodo öfriga präster, som skulle tillhöra aristokratien. Det teokratiska styrelseskicket var sålunda fullständigt genomfördt.

De lokala eller äldre gudarne hade sina särskilda präster, men alla voro de underordnade stats-prästerskapet.

Särskilda orakel-präster funnos, hvilka genom tydning af drömmar, underbara ljud, sättet huru uppkastade småstenar nedföllo, spindlarnes verksamhet, läget af offrens inälfvor m. m. sökte tolka gudarnes vilja och sålunda bildade en ersättning för och öfvergång från trollkarlarne; deras funktion var således till stor del densamma som de romerska augurernas.

Astrologien stod i högt anseende hos folket och rådfrågades genom prästerna vid många tillfällen, såsom vid barns födelse, då dessas horoskop skulle ställas, samt betydelsefullare vändpunkter i lifvet.

Vid sidan af det manliga prästerskapet fanns ock ett *kvinnligt,* eller »Solens jungfrur», som lefde i kloster i Cuzco och andra större städer och bland annat hade att underhålla den heliga elden, som ständigt brann på Solens altare. Deras antal var betydligt — i Cuzco-klostret funnos vid spaniorernas eröfring 500 — och de utvaldes af klosterföreståndarinnan såsom helt unga bland Inkas-familjerna och aristokratien; stor skönhet kunde dock berättiga flickor af andra klasser till upptagande i dessa kloster. Här lefde Solens jungfrur i den mest absoluta tillbakadragenhet och måste aflägga edligt kyskhetslöfte. Detta var emellertid relativt, så till vida som den regerande Inka hade som privilegium att rekrytera sitt harem med dessa klosterjungfrur samt bortgifta dem med dem af sin släkt eller bland aristokratien, som han utvalde. Kyskhetslöftet gällde ock att aldrig taga annan make än Solen eller den, som Solen önskade! Också hände det, att vid anklagelse för brott mot kyskhetslöftet den skyldiga kunde undandraga sig straff genom att svärja på, att hon blifvit hafvande genom Solen, hvilket betydde, att någon medlem af Sol-familjen förfört henne. I allmänhet iakttogs emellertid kyskhetslöftet noga under hela klostertiden; brott däremot bestraffades med största stränghet, eller genom att lefvande jordas, då den brottsliga ansågs förhatlig för ljusets gudar, hvilkas vrede hon framkallat, hvarför hon måste sändas till underjordens gudar eller till döden, hvars tjänarinna hon blifvit. Detta straff drabbade ock hela hennes familj, och förföraren blef hängd. Otrohet hos en prästinna, som helgats åt ljusets tjänst, betraktades som det olyckligaste af alla förebud för hela statens öde, och försummelse i underhållandet af den heliga elden på Solens altare, så att den fick utslockna, var likaledes ett brott, som innebar hotelse af statens bestånd och fordrade lifsstraff. Som vi se, motsvarade dessa Solens jungfrur alldeles Vestas jungfrur i Rom, liksom ock straffet för felsteg, och de teologiska grunderna härför voro desamma.

Solens jungfrur sysselsattes, förutom med den heliga elden, i det dagliga lifvet med kvinnliga arbeten, och bland dessa voro de viktigaste förfärdigandet af kläder till den härskande dynastien, prydnader för palatsen och templen samt de heliga bröden och den heliga drycken, som användes i kulten.

* * *

Peruanernas högre *kult* fordrade *tempel* och kunde ej förrättas endast medelst altaren, såsom lägre kulter; under Inkasdynastien uppfördes i alla städer stora tempel åt gudarne, men först och sist åt Solen. Cuzcos Sol-

tempel var det förnämsta af alla; dess form var en aflång fyrkant, taket var, liksom alla hustak i Peru, utvändigt betäckt med majshalm, men templets inre var desto rikare utstyrdt synnerligast med en sådan mängd guld, att det därför fick namnet »guldstället». Öfver altaret midt emot östra porten stod Solens guldspegel, och i halfcirkel framför densamma sutto de afdöda Inka-regenternas mumier på guldtroner och blefvo sålunda belysta af det återkastade solljuset. På altaret brann ständigt den heliga elden. Angränsande tempel voro helgade Solgudens följeslagare, och det förnämsta af dessa var helgadt Månen; de afdöda Inkagemälernas mumier sutto här på troner framför Månens silfverspegel öfver altaret. I andra byggnader kring templen bodde de talrika prästerna. Oerhörda rikedomar i guld, silfver, ädelstenar, snäckor, plymer, tyger m. m. funnos samlade i dessa tempel, som utgjorde verkliga skattkammare; Soltemplen fingo alltid en tredjedel af krigsbytet, och talrika pilgrimer förökade de mera ryktbara orternas tempelskatter.

Välluktande blommor och rökelse offrades ock å altarne, liksom frukter, mais, vin m. m. För att offra något af sig själf utryckte den troende vid vissa fester ett ögonhår, lade det på handen och blåste det mot gudabilden; äfven offervin stänktes med fingerspetsarne mot densamma. Djur offrades äfven till gudarne, icke blott vid betydelsefulla tillfällen, utan ock i vissa Sol-tempel dagligen; mest användes härför lama, fåglar, kaniner, hundar, och i allmänhet åtos offerdjuren af de offrande samt prästerna; med djurens blod beströkos gudabilderna samt templens dörrar.

Före Inkas voro *människooffer* vanliga i Peru, liksom i Mexiko, men dessa inskränkte dem alltifrån början af sitt herravälde betydligt, ehuru de ej helt och hållet kunde eller vågade afskaffa dem, utom i Solkulten, där de ej förekommo annat än undantagsvis, såsom då en Inkashärskare var farligt sjuk eller då en ny Inka tillträdde styrelsen. Ändamålet var tvifvelsutan att blidka de underjordiska gudarne; men sannolikt voro dylika offer ej ett påbud, utan ett tolereradt äldre bruk.

Processioner, dans, musik, hymner m. m. ingingo ock i peruanernas gudstjänst; bönen var sällsynt, man uttalade blott ständigt, att man dyrkade Solen såsom gud och fader, därvid slängkyssar sändes gudomen. Hymnerna slutade alltid med utropet *hälli,* utmärkande *seger.* Vid soluppgången aftog den troende fotbeklädnaden för att gifva sig utseende af en slaf inför sin herre och lade sig på marken för att visa sin ödmjukhet.

De stora officiella festerna voro mycket populära och utgjorde verkliga statsinstitutioner; fyra sådana fester firades årligen, nämligen vid vinter- och sommarsolstånden samt vid vår- och höstdagjämningarna; den första af dessa var den förnämsta, och då begicks en sorts *nattvard,* i det Inka upplyfte offervinet i en guldkalk mot Solen, drack däraf och lät kalken sedan gå till sitt följe, som ock drack däraf, hvarpå församlingen följde exemplet. Ny eld tändes då af öfversteprästen medelst en konkav guldspegel, riktad mot solen, eller, om himlen var töcknig, medelst trägnidningsmetoden. Festen inleddes med fasta, men slutade med lekar, dans och rikliga måltider. Vårfesten gällde besvärjelse af skadliga makter, och därvid användes kakor, hvari blod af offerdjur eller barn ingick; barnen dödades ej för detta ändamål, utan skuros blott i ansiktet, ett bruk, som häntydde på tidigare människooffer. Sommarfesten utmärktes ock af en sorts *kommunion,* i det de Inkas- och aristokrat-ynglingar, som då blefvo manbara, delade det heliga brödet med Inka-fursten till tecken på oupplösligt förbund. Den fjärde stora festen gällde en lycklig skörd, och därvid förekommo talrika offer.

Förutom dessa fester firades hvarje månad andra för en mängd ändamål i det sociala och familjära lifvet.

Liksom hos mexikanarne voro *dop* och *konfession* i bruk hos peruanerna. Barnen fingo sina namn vid en döpelseakt första gången i 3:dje veckan efter födelsen genom neddoppning i vatten till befrielse från illvilliga andar; det slutliga namnet fingo de mellan 10:de och 12:te året, då hår och naglar högtidligt klipptes samt offrades åt Solen och de välvilliga andarne. Konfessionen hade mindre en moralisk bestämmelse än en politisk, då den mera afsåg att uppdaga handlingar, som voro skadliga för samhället än få fram syndabekännelse i egentlig mening. Konfessionsprästerna voro därför i själfva verket statsinkvisitorer; vid vägran att bekänna tillämpades ofta tortyr, och försoningshandlingar ådömdes för många fel.

Rättvisan skipades efter bestämda *lagar,* som gingo långt i detaljer och voro mycket stränga, då det teokratiska styrelseskicket stämplade förseelser och brott såsom hädelser. Dödsstraffet ådömdes ofta, t. o. m. för ringare felsteg; angrepp på statsreligionen fordrade liksom utsväfningar dödsstraff.

* * *

Om ett *lif efter detta* funnos flera olika uppfattningar, motsvarande de skilda religionssystem, som voro rådande bland de olika klasserna; under det de lägre hyllade den hos vildarne vanliga *fetischistiskt animistiska* uppfattningen af en mer eller mindre likartad fortsättning af jordelifvet efter döden, hvarför vapen, klädnader, redskap, ja slafvar lades jämte de döda i grafven, rörde sig föreställningarna om ett tillkommande lif hos de högre klasserna väsentligen om en mera himmelsk tillvaro. Tron på själens tillfälliga återkomst var allmän, och massan trodde särskildt, att den ofta därvid iklädde sig djurskepnad. *Förfädernas kult* saknades därför ej heller här; deras själar kunde ännu en tid efter döden skydda eller skada, hvarför de firades vid grafvarne genom offer af mat och dryck m. m. Inkas-härskarne blefvo formligen efter döden förgudade, hvarför deras väl bevarade mumier, såsom ofvan omtalats, voro uppställda i Solens tempel i Cuzco. Någon tro på uppståndelsen från de döda innebar emellertid ej denna förvaring af mumierna, lika litet som andras begrafning med hvarjehanda nyttiga saker; utan kroppen bevarades, emedan man trodde, att så länge den ej var förstörd, kunde själen återkomma till densamma från tid till annan och att den hade magiska krafter. Förutom alla medlemmar af Inkas-släkten hade alla aristokrater privilegium på mumifiering, och denna utfördes genom torkning i kall luft å höga berg. Öfriga peruaner begrofvos i vanliga grafvar och fingo hemfalla åt förruttnelse.

Inkas ansågos efter döden komma till *Solens hem,* där de lefde i gemenskap med gudafamiljen; aristokraterna troddes komma endels till *himlen,* endels till *underjorden* eller dödsguden *Supai.* Ingen föreställning om en himmel eller ett helvete i de kristnas mening eller om belöning eller straff allt efter ens moraliska vandel ingick i peruanernas eschatologi; utan skälen, hvarför de aflidna kommo till himlen eller underjorden, voro blott rang eller tapperhet o. s. v. I himlen förde de döda ett lyckligt och fredligt lif i närheten af och till tjänst för Inkas-härskarne. Supai liknade grekernas Pluto och var en dyster, men ej elak gud; han var dock hungrig efter undersåtar och sökte ständigt att öka deras antal, hvarför man ibland sökte blidka honom

med offer, mest af barn; detta ägde dock hufvudsakligen rum före Inkas herravälde. Närmare underrättelser om de dödas lif i underjorden saknas. Hustrur trodde sig oftast fordom böra genom frivilligt självmord följa sina män dit, hvarför de, som undandrogo sig detta, föraktades (alldeles som förr i Indien); Inkas-härskarne lämnade dock dessa sitt understöd.

Det är uppenbart, att peruanernas kultur under Inkas innebar en jämförelsevis ganska utvecklad *moral*, då helheten af det gällande religionssystemet uppställde en mångfald regler för det sociala lifvet, gjorde arbetet till en plikt för alla och i öfrigt föreskref särskilda förpliktelser för enhvar.

Behofvet af gudarnes hjälp i alla lifvets förhållanden behärskade sinnena, hvarför man måste behaga dem genom en rätt vandel och i synnerhet en blind lydnad mot dem, som Solen insatt såsom jordiska styresmän. Inkasreligionens mål var således först och sist socialt; också ledde den till organiserandet af en den mest fullständiga teokrati världen skådat. Men trots dess långvariga bestånd, innebar den frön till upplösning, då den genom sin klosterdisciplin på inkvisitorisk grund förhindrade medborgarnes utveckling såsom fritt verkande element.

Perus undergång och kristna missionen.

Då spaniorerna eröfrade landet 1531, fanns här ej motståndskraft nog, och eröfringen underlättades väsentligen af härskande teologiska föreställningar, ungefär såsom i Mexiko. Eröfraren, Francesco Pizarro, som dragit ut för att söka Eldorado, hade den exempellösa djärfheten att med endast 200 man tränga in i Peru och att med dessa, på grund af dels inbyggarnes fördomar, dels inre strider, dels hänsynslöst svek m. m., söka taga landet i besittning. Samma häpnad och modlöshet, som grep aztekerna vid Cortez' uppträdande i Mexiko, bemäktigade sig peruanerna vid Pizarros ankomst: de trodde honom och hans följeslagare vara barn till guden *Virakocha*, som i likhet med Kuetzalkoatl missnöjd lämnat landet, och mången trodde på återkomsten af en gud, som skulle återställa äldre samhällsskick. Man undrade hvad Solen tänkte, som lät sina barn göras till fångar och lida döden, och fann Paka-Kamak och Manko-Kapak kraftlösa. Samma tvifvel, som somliga Inkas hyst angående Solens förmåga att tänka och vilja, grep otaliga, som, då religionens grundvalar sålunda skakades, ej längre voro något stöd för den därpå grundade samhälliga organisationen. Sådant är alltid teokratiernas öde. Den vid spaniorernas ankomst regerande Inka, Huajna-Kapak, hade nyss eröfrat Quito och lät förleda sig att bryta med det gamla härskaresystemet för att införlifva detta rike i den peruanska staten, då han gjorde en dotter till Quito-kungen till en af sina gemåler, under det att Inkas eljest aldrig fått gifta sig med en främling. Häraf följde svåra dynastiska förvecklingar, ty denne härskare insatte vid sin död 1529 sin son med Quito-prinsessan Atahualpa såsom styresman på morfaderns tron, under det rikets laglige arftagare, Huaskar, fick det gamla Peru, en delning, som var emot landets gamla lagar.

I det krig, som utbröt mellan halfbröderna, lät Atahualpa döda ett stort antal Inkas och gjorde Huaskar till fånge. En sådan tilldragelse måste bli gynnsam för Pizarro, som ock utan svårighet trängde långt in i landet och slutligen anropades af Huaskar om hjälp. Pizarro lofvade allt hvad han begärde och sökte på allt sätt bemäktiga sig Atahualpa, som ock sökte få honom

till sin bundsförvant. Vid ett möte mellan dem, då Atahualpa med all den guldutstyrsel, hvarmed han hoppades slå främlingarne med häpnad, blott eggade dessas girighet allt mera, gick spanska expeditionens almoseutdelare, munken Valverdo, kungen till mötes med ett krucifix i ena handen och bönboken i den andra, hvarpå han höll ett tal, som tolkades för Atahualpa. Han framhöll häri kristendomens grundläror och förklarade helt fräckt, att påfven Alexander VI gifvit Spaniens kung hela Amerika och att påfven skänkt honom denna donation i egenskap af efterträdare till den helige Petrus, som själf var *Guds Sons vikarie!* Därför uppmanade Valverdo nu Inka-härskaren att afsvära sina fäders tro, att mottaga dopet och erkänna spanska kungens öfverhöghet. Den förbluffade Atahualpa förstod föga af allt detta och svarade, att han i kraft af ärftlig rätt härskade öfver sitt rike, att han ej tänkte lämna Solens religion och att en främmande präst ej ägde att föreskrifva honom hvad han skulle göra. Så mycket mindre kunde han för den kristne guden lämna sin, då den förre genom krucifixet gjorde intryck af att vara död, under det Solen alltid lefde. Då han gjorde förfrågan, hvarifrån Valverdo fått alla de saker han talade om, räckte denne honom bönboken; men som han aldrig sett en bok och förgäfves sökte förnimma något därifrån, då han lade örat därpå, kastade han den med förakt på marken. Nu följde en den mest upprörande tilldragelse, som den »kristna» civilisationen har att omtala: Pizarro grep detta ögonblick för att utföra sitt öfverlagda attentat, ropade på hädelse och gaf sina soldater befallning till angrepp; gevärssalvor lossades till peruanernas förskräckelse och Pizarro grep Atahualpa samt släpade honom med sig till sitt läger, sedan hans följe förjagats eller nedgjorts. Allt guld han ägde befallde han gifva spaniorerna i hopp om sin befrielse; och då Huaskar lofvade gifva än mer för sin, befallde Atahualpa dennes strypning, som ock utfördes. En tillfällighet gaf anledning till ett nytt våld, som kostade Atahualpa lifvet: han hade, för att pröfva skrifkonstens mysterium, bedt en soldat skrifva ordet Dio (Gud) på en nagel och förvånades att höra alla, som han visade nageln åter läsa ordet; men Pizarro, som var en okunnig äfventyrare, visste ej hvad som stod skrifvet, hvarför Atahualpa menade, att han blott vore en man af folket. Den retade eröfraren lät då anordna en sorts domstol, där fursten anklagades för afgudadyrkan, månggifte, troninkräktning, brodermord och sammansvärjning mot kungen af Spanien! Därpå dömdes han att brännas lefvande, men då straffet skulle utföras, erbjöd honom den nitiske munken Valverdo såsom en kristen nåd, att blifva strypt i stället för bränd, om han samtyckte att bli *döpt.* Fursten gick in härpå, och uslingarne mördade därefter den »nyomvände» hedningen, som nu begrofs i sataniskt hyckleri enligt kristna kyrkans ceremonier!

Därmed hade omvändelseverket begynt, och fortsättningen var ofta lika så förnedrande som början, fast åtskilliga humana missionärer funnos. Under de strider med peruanerna, som följde och därvid spaniorerna funno på att jaga de förra liksom inbyggarne i Kolumbiastaterna med enkom dresserade blodhundar, lyckades ibland vissa stammar att försvara sin självständighet, så att en Inka, Tito, ända till 1569 kunde fortsätta Solkulten enligt fädernas plägseder. Vid denna tid var det dock slut med det gamla väldet, och landet styrdes sedan under lång tid af spanska vicekungar. Liksom invånarne i världsligt afseende underkastades den hårdaste träldom, som hastigt minskade deras antal och sänkte dem i förtviflan och elände, så blefvo de kristna missionärerna snart nya bödlar för dem. Här som i Kolumbia voro de ofta

snikna guldsökare, som under sken af nit att öfverallt i landet uppsöka spår af den forna »hedniska» afgudadyrkan och upprätthålla den enda saliggörande kyrkans lära och disciplin, utpressade folket på det erbarmligaste sätt; ja, många präster sålde och uthyrde slafvar. Missionärerna brände gudabilder i oerhördt antal, men nöjde sig eljest med helt *yttre* omvändelser. *Inkvisitionen* infördes äfven; och om den ock ej blef så sträng som i Mexiko, så bidrogo dess bål emellertid i ej ringa grad att injaga skräck och därigenom påskynda befolkningens »kristnande».

Den gamla tron var, såsom sagdt, djupt skakad genom händelsernas gång, segervinnarnes gud hade visat sig mäktigare än de öfvervunnes gudar, detta var obestridligt enligt dessa naturbarns enkla logik.

Ännu i 18:de årh. hade emellertid kristendomen, enligt historikern Ulloa ej gjort några verkliga framsteg, infödingarne hade blott antagit vissa katolska religionsbruk i stället för de äldre, utan att de dock hade medvetande om något högre innehåll; de gingo till kyrkan, emedan de piskades, om de uteblefvo, och motsade aldrig dem, som talade med dem i religionssaker, då de försjunkit i den största likgiltighet.

Länge fortforo de gamla föreställningarna i folksinnena, än i vår tid uppsöka infödingarne meteoriter för att bevara dem som skyddsandar eller lyckostenar, och få länder torde ha så medelmåttiga kristna som dessa.

Legenden om Manko-Kapak berättas ännu bland folket, ehuru utan religiös färg, och den har blifvit en hjältesaga om en välgörare, som gifvit Peru civilisationens välsignelser och bevarat landets forna självständighet — ett stort minne, som ej är att undra på, då den europeiska odlingen hvarken förbättrat folkets materiella belägenhet eller höjt dess moral.

INNEHÅLL

I

ALLMÄN KULTURHISTORIAS

FÖRSTA DEL.

Denna del, som är ett helt för sig, utgör ett allmänt system i historiens filosofi och afhandlar naturens och mänsklighetens första utveckling samt början till alla mänskliga förrättningar, institutioner, religioner och kunskaper.

Sid.

Innehåll till verkets alla fyra delar 5
Företal 7

FÖRSTA AFDELNINGEN.

Allmänna betraktelser öfver historien.

Begreppet historia. Samhällslärans väsen. Historiens forskningsmetod 1
Lagbegreppet, s. 2. Samhällslärans förhållande till naturvetenskapen, s. 3. Viljan och de s. k. statistiska lagarne, s. 3. Den historiska analysen, s. 4.
De olika slagen af historia. Den allmänna kulturhistoriens uppgift 4
Litteraturhistoria och världshistoria, sid. 5. Filosofiens historia, s. 6. Naturvetenskapernas historia, s. 6.
Hindren för den objektiva historieskrifningen och bristerna i den historiska undervisningen 7
Pyrrhonismen, s. 7. Politiska och religiösa ensidigheter, s. 7. Tvånget af officiella läror, s. 8.
Historiens ändamål 8
Solidariteten mellan skilda folk, s. 8. Minskandet af de krigiska tendenserna, s. 9. Nationalegoismen, s. 9. Den allmänna andliga pånyttfödelsen, s. 10.

ANDRA AFDELNINGEN.

Människosläktets första framträdande.

Jordens och de lefvande varelsernas allmänna utvecklingshistoria 11
Jordklotets och jordskorpans daning, s. 11. Istiden och farhågorna för lifvets utslocknande, s. 14. Världsdelarnes formförändringar, s. 22. De geologiska åldrarne och systemen, s. 25. Azoiska eller liflösa tidsåldern, s. 27. Paläozoiska tidsåldern eller primärtiden, lifvets början och första utveckling. s. 28. Mesozoiska tidsåldern eller sekundärtiden, lifvets mellersta tidsåldar, s. 34. Känozoiska eller lifvets nyare tidsålder, A, tertiärperioden, s. 38. B, kvartärperioden, s. 41.
Omvandlingsteorierna 44
Människosläktets ålder 47
Människosläktets härkomst 50
Utgöres människosläktet af en eller flera arter? 54

Människosläktets urhem, första vandringar och spridning å jordklotet 57
Atlantis-sagan 65
»Syndafloden» och andra traditionella öfversvämningar 67
Människoraserna och deras släktskap 74
Rasernas acklimatisering och förändringar, s. 77. Urmänniskan, s. 78. Rena raser och blandningsraser, s. 79. De anatomiska kännetecknen hos människoraserna, s. 82. Hudens färg, s. 82. Håret, s. 83. Kroppsstorleken, s. 84, Hufvudets form, s. 86. Hjärnans storlek, s. 92.

TREDJE AFDELNINGEN.

Människosläktets första industriella utveckling.

Sten-, brons och jernåldrarne 95
Arkeologiens början, s. 95. Stenåldern. s. 96. Upptäckten af metaller, s. 99. Bronsåldern, s. 100. Järnåldern, s. 103. Järnets tillverkning s. 107.
Redskap för handtverk, krig, jakt och fiske; lergods, glas m. m. 109
Elden 118
Näringsindustri 120
Husdjurens och kulturväxternas frambringande, s. 120. Husdjurens historia, s. 122. Kulturväxternas historia, s. 125. Åkerbruksredskap, plogen, kvarnen m. m., s. 127. Födans beredning: kött, ost, smör, s. 129. Bröd, s. 130. Spritdrycker, mjöd, öl, vin m. m., s. 131. Ättika och olja, s. 133. Koksalt, s. 133. Kannibalism, s. 135.
Bostadsindustri 136
Båtbyggnadsindustri 141
Beklädnadsindustri 143
Läderberedning, s. 143. Spinneri- och väfnadskonsterna. s. 145.

FJÄRDE AFDELNINGEN.

Den börjande förståndsodlingen.

Det mänskliga språkets uppkomst och utbildning. Naturspråket och det artikulerade språket 148
De skilda språken och deras släktskap 156
Allmän öfversikt af språken, s. 157. Enstafviga språk, s. 159. Vidhäftningsspråk, s. 160. Böjningsspråk, s. 163. Urariernas hemland, s. 164, Språkens utveckling, s. 167.
Uppfinningen af skriftspråket och dess utveckling 169
Bildskrift, s. 170. Kinesiska skriften, s. 172. Japanesernas skriftsystem, s. 173. Kilskriften, s. 173. Hieroglyferna, s. 174. Alfabetets uppfinning, s. 177. Runorna, s. 179. Bethluis-skriften, s. 180.
Skrifmaterial; papyrus, pergament, papper m. m. 180
Människosläktets första kunskaper, tankens utbildning, vetenskapernas uppkomst 183
Abstraktionens väsen och utbildning, s. 183. Logikens uppkomst, s. 187. Förståndets allmänna utvecklingslag: de trenne stadiernas lag, s. 188. Vetenskapernas uppkomst, s. 190. Matematikens början, Aritmetiken, s. 191. Geometrien. s. 195. Mekanikens och fysikens början, s. 198. Astrologiens och astronomiens uppkomst. Tidsbestämmelser: året, månaden, veckan, timmen, s. 199. Solvisare, vatten- och sand-ur, s. 206. Geografien, s. 207. Alkemiens och kemiens uppkomst, s. 208. Biologiska kunskaper, forntidens medicin, s. 209.
De sköna konsternas första utveckling 212
Musikens och poesiens början, s. 214. Hinduernas, kinesernas, japanesernas, javanesernas, egyptiernas, hebreernas, grekernas och peruanernas musik, s. 214 Dansen och skådespelet, s. 220. Bildhuggeriet och måleriet, s. 222.

FEMTE AFDELNINGEN.

Den samhälliga utvecklingens första skeden.

Den ekonomiska utvecklingens hufvudfaktorer och stadier: jaktens, boskapsskötselns, åkerbrukets och handelns stadium 227
Början till äganderätten. Den ursprungliga kommunismen 232

Uppkomsten af privategendomen 235
Kapitalets betydelse för helheten af den mänskliga kulturen 240
Uppkomsten af olika samhällsklasser: frie, slafvar, lifegne, frigifne m. fl. 241
Slafveriet, s. 245.
Uppkomsten af en arbetsklass och ett borgerskap; kommunen och skråna i forntiden 253
Småbondeklassens uppkomst, s. 257. Pauperismens början s. 258.
Familjen, äktenskapet och kvinnan på lägre stadier 259
Kvinnokommunism, polyandri och polygami, s. 259. Äktenskapens ingående på lägre stadier, s. 261. Kvinnans ställning på lägre stadier, s. 266. Föräldrar och barn på lägre stadier, s. 271.
Organiserandet af stater hos vilda och barbariska folk 272
Fosterlandsbegreppet, s. 272. Staternas uppkomst och styrelseskick på tidigare stadier, s. 277.
Den krigiska utvecklingen 285
Anfallskrigens, försvarskrigens och industriens stadier, s. 285.
Samhällighetskänslan och moralen på lägre stadier 289
Sociala grundbegrepp, jämförande djurstudier, s. 289. Sociologiens åtskillnad från biologien, s. 293. Den praktiska moralen på tidigare stadier, s, 294.
Den äldsta rättskipningen 301
De tidigaste lagarne, s. 301. Bevismedel: tvekamp, gudsdomar, eden m. m. s. 303.

SJETTE AFDELNINGEN.

Religionslärornas första utveckling.

Teologiens trenne stadier: fetichismen, polyteismen och monoteismen. Allmänna betraktelser 306
Fetischismen, dess väsen och inflytande på de mänskliga föreställningarna 310
Totemismen, djurdyrkan, s. 314.
Magiens väsen 319
De lägre folkens föreställningar om själens odödlighet och ett lif efter detta 324
Begrafningsbruk, s. 329. Själarnas jordiska verksamhet efter döden, tron på spöken, s. 336.
De dödas kult 337
Skyddsgudar, s. 338.
Polyteismen, dess ursprung och väsen samt inflytande på mänskligheten utveckling ... 342
Antropomorfismen, s. 347.
Offerbruken 350
Uppkomsten af prästerskapet 355
Schamanismen, s. 357. Prästerskapets hierarki, s, 358. Teokratiens väsen, s. 359.
Monoteismen dess början och inflytande på mänskligheten utveckling 365
Hvad är religion? 372
Uppkomsten af föreställningarna om goda och onda gudamakter, en himmel och ett helvete 375
Vildarnes och barbarernas föreställningar om ett lif efter detta, en himmel och ett helvete, s. 377. Egyptiernas dödsrike, s. 382. Grekernas och romarnes dödsrike, s. 384. Judarnes dödsrike, s. 385. Kristendomens himmel och helvete, s. 386.

SJUNDE AFDELNINGEN.

De äldsta kulturfolkens religioner.

Ceylons urbefolkning veddas, jämförda med paradisets Adam och Eva 388
Indierna 397
Vedaböckerna. Vedatidens gudalära 397
Brahmatiden. Manus lagbok och brahmanismen 402
Fakirismen s. 414.
Indiens filosofi: Kapila, Gotama, Kanada, Vyasa m. fl. 417
Buddha och buddhismen 420
Buddhismens spridning, s. 428. Lamaismen, s. 431. Gymnosofisterna, s. 435. Dandamis, s. 436. Kristna missionen s. 438.

Persien och Medien 439
Zoroaster, s. 439. Manikeus, s. 450.
Kina 451
Fetischism, s. 451. Tauismen, Lao-Tseu, s. 452. Konfutius, s. 454. Meng-Tseu, s. 461. Buddhismen i Kina, s. 463. Kinas statskult, s. 464. Kristna missionen, s. 466.
Japan 469
Sintoismen, s. 469. Buddhismen, s. 471. Kristna missionen, s. 473.
Forn-Egyptierna 475
Förfädernas kult. Totemismen, s. 475. Polyteismen, s. 479. Monoteismen, s. 482. Dödsriket, himlen och helvetet, s. 485. grafvarne, s. 490. Templen och kulten, s. 492. Prästerskapet, s. 493.
Semiterna. Kaldeens, Arabiens, Babyloniens, Assyriens och Syriens urreligioner 495
Paradiset, Syndafallet, Syndafloden, s. 497. Polyteismen, s. 500. Monoteismen, Abraham, Moses, s. 504. Mose lag, s. 508. Gamla Testamentet, s. 514. Förändringar i Jehovahdyrkan; Judaismen, s. 516.
Grekerna och Romarne 519
Grekernas skapelsehistoria, s. 520. Den grekiska gudavärlden, s. 522. Den grekiska mytologiens källor, s. 528. Den grekiska kulten, dess utveckling och förfall, s. 530. Romarnes religionslära, dess släktskap med grekerna, s. 534. Statsreligionens utveckling och förfall, s, 537. Den romerska kulten; prästerskapen, s, 539.
Kelterna 543
Fetischism och polyteism, s. 543. Kulten; druiderna, s. 545.
Germanerna 548
Världens skapelse. Den germanska gudavärlden, s. 548. Världens ände. Lifvet efter detta, s. 552. Den germanska mytologiens källor, s. 555. Kulten, prästerskapen, s. 557.
Slaverna 559
Religionens fetischistiska grund. Gudarne, s. 559. Kulten och prästerskapen, s. 562.
Finnarne 563
Den fetischistiska grunden. Polyteismen, s. 563. Trollkarlarne. Prästerskapen. Kulten, s. 567.
Mexiko 568
Den polyteistiska gudavärlden, s. 568. Kulten, prästerskapen, Moralen, s. 573. Kristna missionen i Mexiko, s. 579.
Kolumbia. Muiskafolkets polyteism 580
Peru 581
Peruanernas polyteism. Inkas-dynastien; Manko-Kapak, s. 581. Prästerskapet. Kulten. Moralen, s. 583. Perus undergång och kristna missionen, s. 588.
Innehåll 591
Tillägg och rättelser.